

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XIX

Уредник

Академик *МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ*,
директор Института за српскохрватски језик

Srpski dijalektološki zbornik
v. 19

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

БЕОГРАД

1972.

СК

9-11-73

САДРЖАЈ

- 1) Радоје Симић: Лезачки говор 1
- 2) Мирослав Николић: Говор Горобиља 619

РАДОЈЕ СИМИЋ

ЛЕВАЧКИ ГОВОР

Овај рад одбрањен је као докторска дисертација на Филолошком факултету у Београду, 24 XII 1971, пред комисијом коју су чинили акад. проф. др Михаило Стефановић, проф. др Асим Пецо и проф. др Душан Јовић

*Посвећено
успомени на моју мајку
Живану*

Са захвалношћу се сећам свих оних људи који су ми с љуно разумевања излазили у сусрећ и несебично ми помагали на штерену. Међу њима је не мали број љросвећних радника, као нџр. Милован Глишић, љроф., из Оџа-рића, зајћим учџићели и насћавници из Бџлушића, Лџјојевића, Драгошевца и других села. Посебно ме је изненадило гостџоџримствџо и оџтвореностџ већег броја домаћина, који су ме љримили у свој дом, шџрудећи се чак да ми боравак у својој кући учине и корисним и љријажћним. Најжживље се сећам баба-Даре и чџка-Свећје Милосављевића из Крушевице и њџхових укућана, зајћим деда-Сћанимира Симића рођ. у Добросџлицџи, а одсељеног у Богалинџице, онда Веље Ракића из Дубраве и његове родбине у Моџрићу, Барама и Сџљевци, Милосије Радојевић из Слајина, Радомира Миљковића из Раџ-ковића, љријажћель-Милорада из Надрља, Сћанојла Марковића из Кара-новца, Луке Николића из Калудре, и многих других.

Посебно захвалностџ дугујем колегици Драгани Мршевић, асџстџентџу Одсека за јужнословенске језике, која је рад у целостџи љрочџћала љре шћамћања и учинила ми низ веома корисних љримедби. Рад је чџћала и колегици Мџлица Радовић-Тешић, асџстџентџи Инсћџићућџа за срџско-хрџвајски језик. На шћешком и незахвалном љослу око корџгирања шћексћџа несебично ми је љмогао колега Мирослав Николић, асџстџентџи Инсћџићућџа за срџскохрџвајски језик, чџме ме је, а и значајним љримедбама, веома задужџио.

И најзад, слагање и оџрема књиге, дело су вишемесечного шџруда и несебичног залагања двојџце људи чџја умешностџи у љослу и смџао за сарадњу морају изазваћи дивљење свих оних који бар донекле љознају шћежину словослагарског љозива. То су другови Пећканић Милинко и Сџроћић Бранимир, радници шћамћарије „Научно дело“, и моји љријажћели.

Радоје Симић

СА Д Р Ж А Ј

	Страна
ПРЕДГОВОР	15
ПОДАЦИ О ГОВОРУ ЛЕВЧА У ДОСАДАШЊОЈ НАУЧНОЈ ЛИТЕРАТУРИ	16
МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ	18
СКРАЋЕНИЦЕ	24

У в о д

ЛЕВАЧ — ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ИСТОРИЈАТ НАЗИВА	28
ФОРМИРАЊЕ И САСТАВ СТАНОВНИШТВА	32

I део

Г Л А С О В И И А К Ц Е Н Т

А. ПРОЗОДИЈСКИ СИСТЕМ

1. ПРИРОДА АКЦЕНТА И КВАНТИТЕТА	43
а) <i>Крайки акцен̄тн̄и</i>	43
б) <i>Дуги акцен̄тн̄и</i>	44
в) <i>Неакцен̄тн̄ована дужина</i>	45
г) <i>Однос левачких акцен̄тн̄а и време „ийичиној“ косовско-ресавској акцен̄тн̄уацији</i>	45
2. МЕСТО АКЦЕНТА	46
а) <i>Крайки акцен̄тн̄и</i>	47
Акцентске прилике на ултима	47
Преношење на кратку пенултиму	47
Преношење на дугу пенултиму	51
Акцентске прилике ван ултима	54
б) <i>Дугосилазни акцен̄тн̄и</i>	57
с) <i>Место дугоузлазног акцен̄тн̄а</i>	59
<i>О квантн̄ийичким алтерн̄ацијама у неакцен̄тн̄ованим слоговима</i>	61
3. АКЦЕНТ РЕЧИ И МЕЛОДИЈА РЕЧЕНИЦЕ	64
Б. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ ГЛАСОВА И ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ	
ИЗГОВОР ВОКАЛА	65
<i>Глас р</i>	71
<i>„Дифтонгизација“ и њен њен фонолошке егзистенције дифтонга</i>	73

1. О суйсїишїуцијама на йринцију асимилација	178
Асимилација по звучности	178
Асимилација по месту и начину творбе	179
Африкатизација	182
Јотовање сугласника	186
Поремећаји алтернација успостављених јотовањем	186
а) Аналошко успостављање односа <i>йал.</i> : <i>нейал.</i> конс.	186
б) Умекшавањем консонаната у вези са заменицима <i>Ѣ</i>	189
в) Елиминисање алтернација успостављених јотовањем	192
Алтернације успостављене палатализацијама	193
2. Суйсїишїуције настале дисимилацијама	198
Дисимилација консонаната у контакту	198
Дисимилација на одстојању	201
3. Остале суйсїишїуције консонаната у медијалној позицији	202
б) Појаве које немају карактер суйсїишїуција	202
1. Губљење сугласника и уйрошћавање сугласничких група	202
а) Сугласници <i>й</i> и <i>б</i>	203
б) Сугласници <i>йи</i> и <i>д</i>	203
в) Фрикативи <i>с</i> , <i>з</i> , <i>ш</i> и <i>ж</i>	208
г) Сонант <i>в</i>	209
д) Сонанти <i>р</i> и <i>л</i>	212
ђ) Велари <i>к</i> и <i>г</i>	213
е) Остали случајеви губљења сугласника	214
2. Умекшање сугласника	215
3. Мешање	216
4. Редупликација	217
IV. Ограничења дистрибуције консонаната у финалној позицији	217
Уйрошћавање финалних група консонаната	217
Још неке појаве међу консонантима везане за крај речи	218

II део

МОРФОЛОШКИ СИСТЕМ

А. РЕЧИ СА ДЕКЛИНАЦИЈОМ

1. ИМЕНИЦЕ	221
Именице I врсте на сугласник	222
Номинатив једнине	222
Генитив једнине	222
Вокатив једнине	223
Инструментал једнине	223
Номинатив множине	224
Именице типа Пчелице	227
Генитив (-локатив) множине	230
Локатив (-дат.-инстр.) множине	231
Акузатив множине	232
Ситније појаве у им. м. р. I врсте	239
Акцентни именица на сугласник I врсте	239
1. Једносложне именице	239
а) Именице са дугосилазним акц.	239
б) Именице са кратким акц.	245
2. Двосложне именице	247
а) Речи са акцентованом пенултимом у Ns (II)	247
а) Им. са дугосилазним акц. на пенултими	247
б) Им. са кратким акц. на пенултими	247
с) Именице са дугоузлазним акц.	253
б) Именице са акцентованом ултимом у номинативу једн. (I)	255

3. Вишесложне именице	259
α) Речи са акц. на антепенултима (III)	259
а) Речи са дугим акцентом	259
б) Речи са кратким акцентом	259
β) Речи са акц. на пенултима (II)	261
а) Им. са дугосилазним акцентом	261
б) Им. са кратким акцентом	261
с) Им. са дугоулазним акцентом	265
γ) Речи са ултимским акцентом (I)	267
<i>Именице I врсје с насљ. -o/-e у номинативу ст.</i>	269
<i>Акцентнй именица с насљ. -o/-e I врсје</i>	271
1. Једносложне именице	272
2. Двосложне именице	272
α) Речи са акцентом Ns на основи	272
а) Дугосилазни акцент на основи	272
б) Именице са кратким акцентом основе	272
с) Именице са дугоулазним акцентом	274
β) Речи са акцентованом ултимом у Ns	275
3. Вишесложне именице	275
α) Парокситоналне основе	275
а) Именице са дугосилазним акцентом	276
б) Именице са кратким акцентом	276
β) Окситоналне основе	277
а) Им. са дугосилазним акцентом	277
б) Им. са кратким акц.	278
с) Им. са дугоулазним акц.	278
<i>Неке семантичке и обличке њојаве код именица I врсје</i>	279
<i>Именице II врсје</i>	280
<i>Акцентнй именица II врсје</i>	282
1. Двосложне именице	282
α) Речи са акц. на основи	282
а) Им. са дугосилазним акц.	282
б) Им. са кратким акцентом	282
с) Им. са дугоулазним акц.	283
2. Вишесложне именице	284
α) Парокситоналне основе	284
β) Окситоналне основе	285
а) Речи са дугосилазним акц.	285
б) Речи са кратким акц.	285
с) Речи са дугоулазним акцентом	286
III врсја именица	286
<i>Облик дајива-локајива једине</i>	287
<i>Вокајив једине</i>	289
<i>Дајив-инструментал (-локајив) множине</i>	293
<i>Генјив (-локајив) множине</i>	293
<i>Акцентнй именица III врсје</i>	294
1. Двосложне именице	294
α) Речи са акц. на основном слогу	295
а) Именице са дугосилазним акц.	295
б) Именице са кратким акц.	295
с) Именице са дугоулазним акц.	299
2. Вишесложне именице	304
α) Парокситоналне основе	304
а) Им. са дугосилазним акц.	304
б) Им. са кратким акц.	304

β) Окситоналне основе	305
а) Дугосилазни акценат	305
б) Кратки акценат	306
с) Дугоулазни акценат	310
<i>Ситније семантичке и облике њојаве код именица III ерсије.</i>	312
<i>IV ерсија именица</i>	314
<i>Акцентни именица IV ерсије</i>	317
1. <i>Једносложне основе</i>	317
а) Дугосилазни акценат	317
б) Кратки акценат	319
2. <i>Двосложне основе</i>	319
а) Речи са акцентованом пенултимом у Ns	319
а) Речи са дугосилазним акц.	319
б) Им. са кратким акц.	319
с) Дугоулазни акценат	320
3. <i>Вишесложне именица</i>	321
<i>Још неке најомене о деклинацији именица</i>	321
2. ПРИДЕВИ, ЗАМЕНИЦЕ И БРОЈЕВИ	324
<i>Облици придевског вида</i>	324
<i>Деклинација заменичких и придевских речи</i>	325
а) <i>Придеви</i>	326
<i>Деклинационе форме</i>	326
<i>Мушки и средњи род</i>	326
<i>Женски род</i>	328
<i>Акцентни деклинационих форми</i>	329
1. <i>Једносложне основе</i>	329
а) Придеви са дугосилазним акценатом	330
б) Придеви са кратким акценатом	332
с) Придеви са дугоулазним акценатом	335
2. <i>Двосложне основе</i>	336
а) Речи са дугосилазним акценатом	336
б) Прид. са кратким акценатом	337
3. <i>Вишесложне основе</i>	339
а) Речи са дугосилазним акценатом	339
б) Речи са кратким акценатом	340
<i>Облици комбинације</i>	341
б) <i>Заменице</i>	344
<i>Деклинационе форме заменичких речи</i>	344
<i>Личне заменице</i>	344
<i>Енклитички облици личних заменица</i>	346
<i>Именичке заменице</i>	351
<i>Придевске заменице</i>	354
<i>Ситније напомене о појединим облицима</i>	363
<i>Акцентни заменица</i>	364
<i>Остале најомене о заменичким речима</i>	371
в) <i>Бројеви</i>	372
<i>Деклинационе форме бројева</i>	373
<i>Акцентни бројева</i>	375
<i>Ситније њојаве у морфологији бројева</i>	377
<i>Међусобни однос деклинационих форми бројева, придева и заменица</i>	379
3. МЕЂУСОБНИ ОДНОСИ ДЕКЛИНАЦИОНИХ СИСТЕМА	380

Б. ГЛАГОЛСКЕ РЕЧИ

1. ОБЛИЦИ КОНЈУТАЦИЈЕ	383
<i>Инфинитив</i>	383
<i>Аорис</i>	384
<i>Глаголски њрилог њрошли</i>	387
<i>Презент</i>	387
<i>Императив</i>	392
<i>Имперфект</i>	395
<i>Трѣни њридев</i>	397
<i>Глаголски њридев садашњи</i>	397
<i>Футур</i>	398
<i>Футур II</i>	400
<i>Плусквамперфект</i>	401
<i>Повиенцијал</i>	403
<i>Перфект</i>	403
<i>Остале конјункције</i>	403
2. ОСНОВЕ КОНЈУТАЦИЈСКИХ ФОРМИ	404
<i>Глаголи I врсје</i>	404
<i>Однос глагола I и III врсје</i>	406
<i>Акцент глагола I врсје</i>	409
a) Глаг. са дугим акцентом инф.	409
b) Речи са кратким акцентом инф.	412
<i>II врсја глагола</i>	414
<i>Акцент глагола II врсје</i>	416
1. <i>Једносложне основе</i>	416
2. <i>Двосложне и вишесложне основе</i>	417
b) <i>Глаголи са кратким акц.</i>	418
c) <i>Глаголи са дугоузн. акц.</i>	420
<i>III врсја глагола</i>	422
<i>Акцент глагола III врсје</i>	422
b) <i>Речи са кратким акц.</i>	422
c) <i>Глаголи са дугоузн. акц.</i>	423
<i>Глаголи IV врсје</i>	424
<i>Акцент глагола IV врсје</i>	426
1. <i>Једносложне основе</i>	426
2. <i>Двосложне и вишесложне основе</i>	428
a) <i>Речи са дугосил. акц.</i>	428
b) <i>Речи са кратким акцентом</i>	428
c) <i>Глаголи са дугоузн. акц.</i>	430
<i>V врсја глагола</i>	431
<i>Акцент глагола V врсје</i>	432
1. <i>Једносложне основе</i>	432
2. <i>Двосложне и вишесложне основе</i>	433
b) <i>Глаголи с кратким акц.</i>	433
c) <i>Глаголи са дугоузн. акц.</i>	437
<i>Глаголи VI—VII врсје</i>	442
<i>Акцент глагола VI—VII врсје</i>	444
1. <i>Једносложне основе</i>	444
2. <i>Вишесложне основе</i>	444
a) <i>Гл. са дугосилазним акц. инф.</i>	444
b) <i>Речи са кратким акцентом</i>	445
c) <i>Глаг. са дугоузн. акц.</i>	452

<i>Помоћни глаголи</i>	457
<i>Преносење акцената на негацију</i>	459
<i>Општије о конјугацији</i>	460

В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ	462
<i>Прилози за начин</i>	462
<i>Прилози за време</i>	464
<i>Прилози за место</i>	465
<i>Остали прилози</i>	466
<i>Прилошки изрази</i>	467
ПРЕДЛОЗИ И ВЕЗНИЦИ	468
<i>Предлози</i>	468
<i>Везници</i>	468
РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ	468
УЗВИЦИ	474

III део

ТВОРБА РЕЧИ И ЛЕКСИКА

А. ТВОРБА РЕЧИ

1. СЛОЖЕНЕ РЕЧИ	477
<i>Именце</i>	477
<i>Придеви</i>	478
<i>Заменице</i>	479
<i>Непроменљиве речи</i>	479
<i>Глаголи</i>	480
2. ИЗВЕДЕНЕ РЕЧИ	486
<i>Изведене именце</i>	486
<i>Творба хипокористика</i>	493
<i>Изведени придеви</i>	497
<i>Присвојни</i>	497
<i>Описни</i>	497
<i>Изведени глаголи</i>	599
<i>Остале изведенице</i>	401

Б. ИЗ ЛЕКСИКЕ И ОНОМАСТИКЕ

1. НАЗИВИ МЕСТА, СТАНОВНИКА И ПРИДЕВИ ОД ЊИХ ИЗВЕДЕНИ	502
2. ТУБИЦЕ	508

Закључне напомене

I. ОПШТИ ПОГЛЕД НА МЕТОДСКЕ ПОСТУПКЕ И СТРУКТУРУ РАДА	515
II. СУМАРАН ПРЕГЛЕД НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ ПОДАТАКА	517
1. Основне особине говора Левича	517
а) Акцентске особине	517
б) Фонетске и фонолошке особине	519
в) Морфолошке особине	521

г) Творба речи	523
д) Лексички фонд	523
2. Подаци ванлингвистичког карактера	524
III. ОДНОС ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА ПРЕМА КОСОВСКО-РЕСАВСКОМ ДИЈАЛЕКАТСКОМ ПРОСЕКУ	525
IV. ОДНОС ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА ПРЕМА ГОВОРИМА ДРУГИХ ДИЈА- ЛЕКАТСКИХ ТИПОВА	530
1. Однос према говорима шумадијско-војвођанским	530
2. Однос према говорима источне и јужне Србије	533
3. Однос према сјаријим џекавским говорима	534
V. УНУТРАШЊЕ ИЗОГЛОСЕ	535
VI. ПОГЛЕД НА ЕВОЛУЦИЈУ ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА	537
VII. ОПШТА СТРУКТУРА И ЛИНГВИСТИЧКИ ТИП ГОВОРА	541

Додатак

A. ВАЖНИЈА НАВОЂЕНА ЛИТЕРАТУРА	545
1. Штокавски дијалект	545
2. Наука о језику	547
3. Остала коришћена литература	548
B. ОДАБРАНИ ТЕКСТОВИ	549

DIE MUNDART VON LEVAČ

(Zusammenfassung)

I. ÜBERBLICK ÜBER DIE METHODISCHEN VERFAHREN UND DIE STRUKTUR DER ARBEIT	587
II. ZUSAMMENFASSENDE ÜBERBLICK ÜBER DIE BEDEUTENDSTEN ANGABEN IN DER MUNDART VON LEVAČ	589
1. <i>Linguistische Angaben</i>	589
a) Akzenteigenschaften	590
b) Phonetische und phonologische Eigenschaften	591
c) Morphologische Eigenschaften	593
d) Wortbildung	596
e) Lexikalischer Fonds	596
2. <i>Ausserlinguistische Angaben</i>	596
III. VERHÄLTNIS DER MUNDART DES LEVAČ ZUM DIALEKTTYP VON KOSOVO-RESAVA	598
IV. DAS VERHÄLTNIS DER MUNDART DES LEVAČ ZU DEN BENACH- BARTEN MUNDARTEN	603
1. <i>Verhältnis zu den Mundarten Nordserbiens</i>	603
2. <i>Verhältnis zu den Mundarten Ost- und Südserbiens</i>	607
3. <i>Verhältnis zu den iekavischen Mundarten älteren Typs</i>	608
V. INNERE ISOGLOSSEN	609
VI. ÜBERBLICK ÜBER DIE EVOLUTION DER MUNDART VON LEVAČ	611
VII. ALLGEMEINE STRUKTUR UND LINGUISTISCHER TYP DER MUNDART	616

ПРЕДГОВОР

Аутор је поставио себи за циљ да у овом раду опише фонетско-фонолошки и морфолошки систем данашњег говора Левча. Рад се не може узети као исцрпни опис свих појединости у говору, поред осталог и зато што је замишљен као дескрипција оних особина којима се говор Л. одликује од књижевног језика. У том смислу књиж. језик и описан говор схваћени су као два делимично диспаратна система¹, чији се елементи упоређују — макар да се то у току рада обично и не наглашава. Подробно су обрађени диференцијални елементи, а они по којима се та два система међусобно не разликују (поједини гласови или облици који су идентични и у нашем говору и у просечном изговору књижевног језика), поменути су само онда кад имају већег значаја за посматрање особина нашег говора било у оквиру система, или у односу на одговарајуће црте других говора. Каткада су поменуте и особине књижевног језика које у Левчу не егзистирају (обично се ради о лексичком фонду на коме се огледају поједини именички деклинациони типови — именице IV врсте — или акценатски типови; обично је инвентар речи народних говорâ знатно ужи од оног у књижевном језику, као што и треба очекивати).

Не треба, наравно, схватити да је предложеним радом наш говор описан у потпуности. Даље, он није посматран једино у односу према књижевнојезичкој лингвистичкој норми, пре свега због тога што је крајњи циљ рада такав да захтева поређење у већој мери са другим дијалекатским идиомима него са књижевним језиком.

На основу односа нашег говора према говорима истог дијалекатског типа, а још више према суседним идиомима што припадају другим дија-

---

¹ Познато је да наш књижевни језик не представља потпуно стабилизovan систем у свим тачкама његове структуре. У овом раду полази се од онаквог система тога језика какав је дат у следећим делима: Т. Марећ, *Gramatika hrvatskoga ili srbanskoga književnog jezika*, III издање, Загреб 1963; Б. Милетић, *Изговор српско-хрватских гласова*, СДЗБ V, Београд 1933; Б. Милетић, *Основи фонетике српског језика*, Београд 1952; М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, књ. I, Увод — Фонетика — Морфологија, I издање, Београд 1964; Књ. II, Синтакса, Београд 1969; Вrabec — Hraсте — Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, IV прерађено издање, Загреб 1961.

лектима — до којих се дошло конфронтацијом прво појединих особина у току рада на њиховом описивању и објашњавању њихове природе, а затим поређењем нашег говора као целовитог система са системом одговарајућих говорних типова — а и на основу података о саставу и пореклу становништва и његовој економској, социјалној и културној историји, — учињен је покушај да се тачније одреди место левачког говора међу осталим говорним типовима ове зоне. Извршена је и приближна процена вредности тако добијених података за решење проблема формирања и еволуције левачког говора².

*

Пријатна ми је дужност напоменути да сам у припреми за штампу извршио неке корекције у тексту, држећи се напомена чланова комисије пред којом је рад браћен. Али су предузете и друге, мање интервенције. Најзначајнија је она која се тиче одељка о синтаксичкој структури описаног говора: све напомене из те области ући ће у посебан рад о синтакси говора Левча, па сам сматрао да их овде није потребно уносити. Остале измене тичу се углавном терминологије или фразеологије, и ређе задиру у смисао текста.

ПОДАЦИ О ГОВОРУ ЛЕВЧА У ДОСАДАШЊОЈ НАУЧНОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Левач је, и као посебно говорно подручје, а и као део косовско-ресавског дијалекта, привлачио пажњу научника — јер се сматрало да је то једна од централних области кос.-рес. дијалекта, са најтипичнијим особинама. Ова се мишљења најобичније нису заснивала на детаљнијем познавању говора него су се закључци изводили на основу његовог географског положаја и на темељу општих теоријских поставки о говорима Србије.

О досадашњим конкретним проучавањима и теоријским разматрањима о говорима централне зоне косовско-рес. дијалекта, па у том контексту и левачког, подробне информације пружили су пре свега Д. Јовић у свом раду о долини Западне Мораве, као и А. Пецо и Б. Милановић у раду о долини Ресаве — оба су објављена у XVII свесци Српског дијалектолошког зборника.

² Као што видимо, ради се првенствено о структурном прилазу описаном говору, а на другом месту је посматрање у географској перспективи — према терминологији Р. И. Авањесова. Исп. његов рад О двух аспектах предмета диалектологии, Общесловянский лингвистический атлас, Москва 1965, 24. Упоредно-историјско праћење како појединих питања тако и говора као целине могуће је тек после, и на темељу посла који је у овој монографији обављен, па се тај метод врло ретко примењивао. Ово из простог разлога што су поједине особине говора посматране у првој линији као елементи јединственог система, где се оне јављају у форми међусобно условљених и функционално зависних појмова, а не као збир дискретних елемената који би пре имали везе са одговарајућим особинама удаљених говора него са другим особинама истог говора.

Зато ћемо се ми овде задржати искључиво на оним подацима који би имали неког интереса за познавање важнијих унутрашњих односа нашег говора.

Много конкретних података о Левчу, о његовом становништву, начину живота, обичајима итд., дају радови етнографа и фолклориста³. У тим радовима наводи се дијалектолошки материјал, који би, у недостатку других података, могао послужити као извор за прикупљање извесног броја чињеница (доста непоузданих, уосталом) о нашем говору, посебно лексичког материјала.

За овај рад ти подаци нису коришћени. У њему је примењена посебна методолошка концепција која захтева и нешто друкчији начин прикупљања и обраде грађе.

★

Левач као говорно подручје помиње први пут Вук у свом Рјечнику од 1818⁴, говорећи да се ресавско наречје простире „по Лијевчу и по Темнићу“. У Вука налазимо и први (лексички) материјал са прецизном ознаком да потиче из Ресаве и Левча: у истом издању Рјечника имамо 4 речи са том ознаком⁵. У издању од 1852. налази се 6 речи са ознаком да потичу из Левча⁶. После њега нешто података доноси М. Ђ. Милићевић у својој књизи Кнежевина Србија⁷, а ту и тамо налазимо по који пример и у радовима Александра Белића, који је, по свему судећи, имао озбиљну намеру да дубље истражи ову област.

Када су А. Пецо и Б. Милановић приступили, 1962. и 1963, опису левачког говора, прве речи биле су им: „О косовско-ресавским говорима до данас немамо ниједан већи рад“⁸. Од тада стање се далекосежно изменило: поред студије двојице аутора о Л., где су „изнели најтипичније особине говора Левча дајући у исто време и место тога говора међу осталим старијим говорима“⁹, појавио се, нешто касније, сличан рад о Жупи¹⁰, а 1968. објављене су две обимне студије, од којих једна

³ Т. М. Бушетић и С. Мокрањац, Српске народне песме и игре с мелодијама из Левча, СЕЗБ III, Живот и обичаји народни 3, Београд 1902; Станоје М. Мијатовић, Обичаји народа српског у Левчу и Темнићу, СЕЗБ VII, Живот и обичаји народни 4, Београд 1907; С. М. Мијатовић, Српске народне игре из Левча и Темнића, СЕЗБ IX, Живот и обичаји народни 5, Београд 1907; С. М. Мијатовић, Српска народна јела (са прилогом о пећима) у Левчу и у Темнићу, СЕЗБ X, Живот и обичаји народни 6, Београд 1908; С. М. Мијатовић, Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу, СЕЗБ XIII, Живот и обичаји народни 7, Београд 1909; Т. М. Бушетић, Народна медицина Срба сељака у Левчу, СЕЗБ XVII, Живот и обичаји народни 10, Београд 1911; С. Мијатовић и Т. Бушетић, Технички радови Срба сељака у Левчу и Темнићу, СЕЗБ XXXII, Живот и обичаји народни 14, 1925.

⁴ Стр. XVI—XVII.

⁵ Исп. А. Белић, Глас СКА 82, 144.

⁶ О. с., 202.

⁷ Стр. 212.

⁸ А. Пецо и Б. Милановић, Особине левачког говора, АнФФ II, Београд 1962/3, 187—202.

⁹ Исп. СДЗБ XVII, 250.

¹⁰ Р. Алексић и С. Вукомановић, Основне особине александровачког и брушког говора, АнФФ VI, Београд 1966, 291—319.

обрађује говорне особине ресавске долине, а друга прелазно подручје између Левча и Жупе, — долину Западне Мораве¹¹. Два последња рада, и по свом значају и по својим амбицијама, представљају у ствари увод у интензивније проучавање косовско-ресавске дијалекатске зоне. У другом се од њих аутор бави много ширим и значајнијим питањима него што је сâм опис говора, покушавајући да косовско-ресавском дијалекту прецизније одреди место међу осталим дијалектима српскохрватског језика¹², док А. Пецо и Б. Милановић, обрађујући један прекоморавски говорни тип, отварају пут подробнијем проучавању североисточне Србије, које подручје до сада није детаљније испитано¹³.

Александар Белић се за Левач, изгледа, веома дуго и интензивно интересовао, сматрао га централном и најважнијом облашћу на читавом косовско-ресавском подручју. Он је износио мишљење да је „жупско-левачки“ говор „најчистији и зато најинтересантнији“¹⁴. Он чак по миље свој наводно готов рад о левачкој акцентуацији¹⁴, али је тај рад, нажалост, остао до данас непознат јавности. Зато, и поред великог значаја поменутих радова, и поред тога што је један од њих — Јовићев — делимично, а један у потпуности посвећен управо говору Левча, мислим да тиме наша наука није дала све што може да се Жупа и Левач детаљно истраже, онако како је то А. Белић сматрао за потребно.

Управо због тога, а и зато што је овај рад већ у време појаве XVII књиге Српског дијалектолошког зборника био у завршној фази, одлучио сам се да идем до краја и довршим га.

МЕТОДОЛОШКЕ НАПОМЕНЕ

По Ф. де Сосиру, опис неког дијалекатског типа као лингвистичког система најуспешније се може дати на једном узорку, где би био искључен просторни моменат. Ово је могуће постићи ако се проучи говор само једног насеља, чији становници чине између осталог и комуникациони колектив, налазећи се по принципу у сталном међусобном контакту, тако да су могућности просторних диференцијација сведене на минимум. Пошто се управо овакве монографије доста ретко дају, препоручује се да се једно насеље узме као прототип говора. Оно би се прво истражило а остала територија обухваћена истраживањима проу-

¹¹ Оба су се појавила у XVII књизи СДЗБ. — Д. Јовић, Трстенички говор, 1—239; А. Пецо и Б. Милановић, Ресавски говор, 241—366.

¹² Прецизнију формулацију својих схватања даје исти аутор у раду О старини косовско-ресавског дијалекта, ЗбФЛ X, 155—159.

¹³ Са нешто више података са тог говорног подручја је рад С. Јовића, Неке особине говора неготинске Крајине, Развитак I, Неготин 1957, 129—134.

¹⁴ А. Белић, Дијалектологическая карта сербскога језика, Статји по словяно-вѣдению II, под ред. В. И. Ламанскога, С. Петербургъ, 1905, 28.

¹⁴ Акценатске Студије I, Београд 1914, 25, напомена.

чавала би се из перспективе тога прототипа, тј. тражиле би се сличности и разлике у односу на материјал који пружа основни говорни тип¹⁵.

И поред добрих страна, овакав начин рада има и својих слабости. Њиме се не задовољавају два, по моме мишљењу веома важна услова сваког научног истраживања. То су, прво, релативно исцрпна истраженост целокупног подручја обухваћеног радом, и друго, релативно задовољавајућа егзактност. Ако се на целој територији истражују детаљно само оне чињенице које су се показале интересантним из перспективе основног прототипа, а остале само узгред и уколико падну у очи, долазимо у опасност да превидимо неки податак који за други део територије можда има велики значај. Тим ћемо поступком доћи до добрих резултата само ако га применимо на релативно уској територији, и то само кад не постоје индиције да се на неком њеном делу може појавити каква непредвидљива појава. Ово друго је обично врло тешко постићи, нарочито на подручјима са већим бројем изоглоса.

Зато је неопходно детаљно истраживање већег броја пунктова, а тек онда поређење или паралелна обрада добијених података. На тај начин се постиже први горе истакнут услов, тј. релативно висок степен истражености говорног подручја (под тим појмом се овде подразумева уочавање што већег броја релевантних чињеница, и акумулација онолико и таквих података који омогућују анализу уочених чињеница одабраним методама). Али ваљаност крајњих резултата рада зависи у великој мери и од другог услова, који у нашој науци никако није лако постићи, па ћемо се нешто подробније позабавити тим проблемима.

*

Материјал за овај рад сакупио сам у току 1967. и 1968. године. У јануару 1967. отишао сам са одређеним плановима и задржао се око 25 дана у селима горњег Левча. У лето исте године боравио сам тамо пуна два месеца и, користећи изузетно повољне временске прилике, обишао једно за другим сва остала левачка села, као и нека села горњег Темнића и горње Белице, за која сам знао, чуо, прочитао или претпостављао да су слична етнички и дијалекатски левачким селима. У неким селима боравио сам и више дана (Крушевица, Слатине, Белушиће, Крчин, Богалинце, Надрље), или навраћао два или више пута (Кал. Прњавор, Рековац, Лоћике). У лето 1968. године остао сам на терену од 10. августа до 20. септембра. Од тога сам петнаест дана провео у Белушићу, Драгову и још неким селима доњег Левча, а остатак времена у Белици, где сам посетио, поред Слатина и Сугубина још и Бунар, Белицу, Шантаровац, Винорачу, Јовац, Главинце и Драгошевац, — и Темнићу: ту сам посетио Поточац, Бачину, Тољевац и Пајковац.

¹⁵ Исп., Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft, 2. Auflage, Берлин 1967, 16. Јаснију формулацију налазимо код значајног истраживача средњословачких говора Ј. Станислава у раду *Liptovské nárečia*, Praha 1932, 7, где се наводи и нешто старије литературе о томе.

У прикупљању материјала придржавао сам се углавном принципа А. Белића, истакнутих у његовом познатом писму Б. Куртенеу¹⁶; — али не у потпуности. Пре свега, мислио сам да је у садашње време довољно да испитивач говори дијалектом који испитује. Даље, користио сам се магнетофоном и трудио се да највећи део материјала снимим. Сматрам да је то неопходно, не само за испитивање фонетске и морфолошке структуре говора, него — како се то тек у обради материјала показује, — пре свега синтаксе¹⁷. Материјал са трака сам касније преписао и тако добио основно језгро грађе од којег сам формирао тзв. „corpus“, како га А. Мартине назива¹⁸, — тј. један утврђени узорак говора са којим се може поступати као са писаним текстом, што многоструко олакшава даљи рад. Овај текст, поново преписан на папириће, представља основни материјал за рад.

Само безначајан део грађе сакупљен је бележењем на папир директно од информатора¹⁹. Тај део готово искључиво потиче од моје мајке Живане²⁰. Ова племенита жена, мала растом, али веома жива духа, често ми је у раду помагала служећи ми као контролни информатор. На њено непогрешиво језичко осећање могао сам се у потпуности ослонити и зато што је била неписмена, што је рођена и цео живот провела у нашем родном селу Дубрави, што су јој и отац и мати овде рођени, и што је врло ретко путовала (искључиво до Крагујевца, а само у два маха до Београда и једном у животу до Обреновца води њен пут ван Левча; она чак никад није била ни у Јагодини!). У јулу 1970. изгубили смо је, изненада и на болан начин...

*

На тај начин сам покушао да искључим субјективност, која неминуно прати сваки посао око вредновања и одабирања, па и посао сакупљања дијалекатског материјала, поготову што се овде ради о послу који се мора брзо обављати, уз истовремено обраћање пажње на више момената (облик, изговор, реченична конструкција итд.). Овим путем обезбеђује се неопходни услов за праћење „природног говорног тока“, тј. разговорног језика свакодневне комуникације у оној форми у којој се он јавља у току комуникације²¹. Стварање могућности у којима се исечци говора могу прибележити у природној форми покреће дијалектолошку науку корак напред.

Али ово је ипак само један корак у правцу веће егзактности. Остаје нерешено питање односа узорка према укупности говора у смислу целокупне лингвистичке продукције свих носилаца језичког типа који се испитује. На савести испитивачевој остаје да реши пре свега проблем

¹⁶ А. Белић, Мисли о прикупљању дијалекатског материјала, ЈФ VI, 1—10.

¹⁷ Исп. о томе впр. М. Пешикана, СДЗБ XV, 7.

¹⁸ Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft, 2. Auflage, Stuttgart 1967, 36—37.

¹⁹ То су примери без ознаке места.

²⁰ У даљем тексту скраћено Ж. С.

²¹ Ово је један од основних захтева модерне дијалектологије. Исп.: Вопросы теории лингвистической географии, под ред. Р. И. Аванесова, Москва 1962, 183—184.

дијалекатске типичности одабраних информатора²², а затим и репрезентативности одабраног материјала у узорку; и то у више праваца: територијалном, социјалном итд.; ту је и питање обухватности граматичке грађе: тј. инвентара, дистрибуције и функција појединих фонетско-фонолошких, морфолошких и синтаксичких јединица, — као и пројекција свега овога на лексичком материјалу говора (не огледају се све фонетске или морфолошке особине нпр. ни најсроднијих говора на идентичној лексичкој грађи, па је то и потребно показати, и сл.).

Нарочито је тежак овај последњи проблем, тј. лексичка ширина узорка. Поједине речи у говорима тако су ретке, да их је готово немогуће чути у неком кратком времену, посебно у жељеном облику, а да се не прекине ток разговора, изврши бар његова канализација у одређеном правцу, што је само по себи већ уношење нечег неприродног у језик, и следствено томе ремећење принципа репрезентативности узорка.

Што се тиче метода одабирања информатора, и ту се, и поред најбоље воље, не може искључити субјективност. Овде ћу изнети нека искуства из мог рада која би могла бити корисна.

Савремено стање дијалеката и њихов даљи развитак представљају врло сложен сплет појава. Развитак језика зависи у одређеној перспективи од развитка друштва. Примењено на наше дијалекте, то значи да економско-социјални односи у оквиру појединих области, и области међусобно, утичу данас на кретање материјалних добара и културних тековина, на једној страни, а на другој, на кретање становништва.

Уопште узевши, разликујемо данас области где се врши индустријализација и урбанизација, са брзим приливом становништва, и пољопривредна подручја, одакле се врши одлив. Подручје Левча спада у ову другу категорију. Јасно је да се у градовима говор становништва развија у правцу уједначавања црта различитих говорних типова. У рејонима, међутим, из којих се врши одсељавање, нема услова за такве процесе, или ти услови бар нису од такве важности. Постоји још један моменат што се све јаче осећа као снага која утиче на правац развитка дијалеката: то је књижевни језик. Он се преко различитих средстава, ту треба пре свега поменути канцеларију и средства информације, инфилтрира у народни говор. Али и у том погледу је, уопште узев, село далеко конзервативније од града (нарочито левачко село са врло ниским процентом писмених). „У селу се — пише В. Ђурић — концентрисало језгро неписмености штетних навика и обичаја, сујеверја. У њих су утицаји са стране спорије продирали“²³.

Утицај књижевног језика није више нигде тако слаб да би се смео потценити²⁴. Напротив. Дијалектолошка наука се налази пред једним проблемом према коме мора што пре да заузме одређен став. Јер ће се у будуће сигурно дешавати да испитивачи сличне говоре проглашавају различитим, само зато што имају супротан став према томе, данас још

²² Исп. и нав. рад Ј. Станислава, 8, као и управо поменути зборник, стр. 184.

²³ О. с., 265.

²⁴ Али је пут развитка јасан: ићи ће у правцу губљења дијалекатских црта; исп. о томе: А. Martinét, Grundzüge, 139—140.

танком слоју у структури говора²⁶. Какав ће се став заузети, зависи од тога што се схвата као тренутно најхитнији задатак дијалектологије: да ли ће она описивати стање говора једног краја не водећи рачуна о правцима његовог развитка, или ће се дијалекатска слика искористити за покушај објашњења путева којима је дошло до њеног формирања. Ако се задатак схвати на овај други начин, онда је јасно да најновији утицаји књижевног језика замагљују првобитне односе дијалеката, и појављују се као елеменат структуре који се претходно мора издвојити, ако се жели доћи до правилног схватања досадашњег развитка дијалеката. А то је један од постављених задатака у раду. Од овога управо зависи начин одабирања информатора. Говор једног краја можемо описивати као целину, без обзира на унутрашњу слојевитост; — тада није потребна селекција грађе, па се не поставља проблем одабирања информатора. Наравно, питање типичности, тј. репрезентативности ексцерпираниог материјала — у коликој мери он одговара особинама испитиваног говора узетим у просеку — и овде би се свакако морало поставити. Али ако желимо продрети у дијалекатску суштину говора, ако желимо, тј., доћи до оних елемената на основу којих ћемо моћи судити о дијалекатској припадности описаног идиома, на једној страни, и његовом формирању и еволуцији, на другој, морамо се држати сасвим одређених принципа и у поступку око проналажења носилаца тога језгра — типичних информатора.

Кад је у питању левички говор, са веома интересантном, разгранатом структуром, поставља се и још једно питање: питање лингвистичког типа дијалекатске композиције — је ли то прелазни говорни тип или проста мешавина различитих дијалеката. Пошто се овде пре свега ради о читавом низу двоструких особина, тј. о паралелној егзистенцији више форми за изрицање истих значења, морамо размислити: на који начин те паралелне форме коегзистирају у говору Левча.

Мешани говори у правилу имају друкчију стратиграфију црта од прелазних²⁶.

Код ових првих слојевитост је хоризонталног типа (контактног), па било да се ради о простом тангентном распореду појединих елемената — случај када се може повићи изоглоса која одваја део територије говора са једном од двеју могућих форми, а где се по правилу не јављају форме обичне на другом делу територије — и једна и друга црта имају код својих носилаца карактер обавезности, чиме се искључује друга — (код мешаних говора ради се свакако о коинциденцији већег броја особина), — било о мрежастом²⁷ — екстремни тип овог другог је онај где границу није ни могуће повићи јер носиоци једног и другог идиома имају дифузан распоред на ширем простору живећи извесно време једни крај других, али по правилу носилац једне од особина не употребљава

²⁶ Некада се не прави разлика међу ова два супротна методолошка поступка.

²⁶ Исп.: Вопросы теории лингвистической географии, 9.

²⁷ Авањесов у нешто друкчијем контексту говори о систему шаховских поља и острваца: О двух аспектах диалектологии, Общесловянский лингвистический атлас, 24—35. Мрежастии тип мешаних говора имамо по свој прилици у ниској Шу-мадији, исп. и Д. Јовића, ГФФНС V, 163—184.

ону другу (једноставнији и обичнији тип је онај са системом енклава, језичких острваца на једној или другој страни границе).

У прелазним говорима слојеви су распоређени вертикално — носиоци оба типа особина су исте личности које познају и једну и другу форму неке језичке црте и употребљавају их наизменично, а са гледишта репартиције једне и друге ради се о факултативности, тј. о релативизацији појединих фонолошких, морфонолошких и других дистинкција.

Развитак мешаних говора иде у правцу прелазног типа (носиоци једне форме примају ону другу, тако да и једна и друга од обавезних постају факулт.) а прелазних или према стилској диференцијацији различитих црта (често долази до делимичног ограничења у репартицији паралелних форми уз семантичку или синтаксичку диференцијацију), или пак долази до елиминисања једне од двеју могућности.

На овој висини појас косовско-ресавског дијалекта стешњен је у великој мери између говора шумадијско-војвођанског дијалекта, на северозападу, и оних који припадају призренско-тимочком — на југоистоку. Неопходна последица тога свакако је преливање говорних особина из оба правца и настанка у Л. појава које су туђе косовско-рес. дијалекту. Већ површан преглед особина левачког говора упућују на закључак да су ови елементи један од врло значајних фактора у структури нашег говора.

Међутим, поставља се једно принципско питање од велике важности: откуда ситуација у нашем говору да неке од црта које се могу означити као импорт прекривају читаву његову територију, имају врло високу фреквенцију, чинећи или алтернативну или једину појавну форму, а друге које долазе из истог правца једва прелазе границу и формирају танак и провидан слој спорадичних факултативних алтернатата на уском појасу граничних села.

Нема сумње да се међу особинама једног и другог типа мора правити принципска разлика. Њихов однос ће бити помно испитан.

Даље се сусрећемо с питањем унутрашњих диференцијација говора, што се тиче његовог географског простирања. У том правцу нарочито је важно проучити овде поменуте особине. Посматрањем левачког говора долазимо до следећих резултата.

1. Тзв. квалитативне изоглосе, граничне линије простирања појединих говорних црта, углавном заобилазе Л., не секући његову територију. Само већ поменуте особине спорадичног карактера настале у резултату страног утицаја, захватају узани појас територије с једне или друге стране (зависно од правца утицаја).

2. Територијална диференцијација нашег говора значајнија је у другој области: у домену релативне учесталости јављања једне од двеју паралелних форми, тамо где се оне јављају у таквом односу. Ово се углавном тиче особина од којих се једна, према досадашњим схватањима, може означити као импорт, а друга као аутохтона.

За унутрашње односе већег значаја имају, дакле, квантитативне изоглосе од квалитативних²⁸. Истраживање квантитативних односа

²⁸ Сличну ситуацију налази П. Ивић у говорима Баната, али ће ова тамо бити друкчијег настанка, ЈФ XVIII, 154—155.

захтева и посебне методе. У овом раду примењена је у описаним случајевима статистичка метода: из квантитативних односа примера у узорку извођени су закључци о односу њихова јављања на територији коју делови узорка репрезентују.

И на крају, могуће је извршити поређење квантитативних изгласа са квалитативнима. То поређење даје податке о односу „импортних“ особина једног и другог типа (мисли се на оне које долазе из истог правца). Количина примера у узорку за оне особине које имају мали домет простирања углавном одговара разлици у броју примера на одговарајућој територији, код оних особина које наводно долазе из истог правца а прекривају цело подручје Л. То значи да су примећене квантитативне разлике настале на исти начин на који су настале особине под страним утицајем. Одавде излази један значајан закључак: на исти начин као црте мањег домета — страним утицајем (свакако у новије време) — може се објаснити само разлика у акумулацији примера на једној територији код особина другог типа које на први поглед настају инфилтрацијом из истог правца. Ове су свакако и настале на други начин: њихове зачетке у Л. не треба тражити у страним утицајима.

Ако посматрамо наш говор не као скуп изолованих елемената механички повезаних него као саставне делове једног система у којем се држе у функционалној вези, онда је јасно и то да измене његове структуре у појединим тачкама неминовно морају имати последица и на друге елементе тога система²⁹. То, другим речима речено, значи да ни оне особине левачког говора којима се он укључује у матични, косовско-ресавски дијалект не треба схватити као непромењене још из времена првог формирања дијалекта: косовско становништво, које је у већини, морало је и само собом носити особине које су утицале бар у смислу веће акумулације косовско-ресавских особина у Л., којих је и раније било (уколико не и на појаву нових).

Пошто је та ситуација слична оној која се среће у мешаним дијалектима, ја сам се (иако сматрам да је левачки говор у принципу друкчији) у одабирању материјала користио искуствима П. Ивића, до којих је он дошао радећи на монографији о говору Галипољских Срба. „Само у првим тренуцима рада на терену, — пише он, — док се испитивач није довољно упознао са састојцима мешавине нити пронашао типичне говорне представнике, мешавина може изгледати као хаос, неприступачан анализи...“³⁰ Исто се тако дужим посматрањем може открити нови слој у ма ком народном говору. Наравно, овде се ради о захтеву да се апстрахује оно што још није прожело систему говора.

Нама тек предстоји да дефинишемо питање шта је у системи једног говора, а шта још не представља њен део. Ја сам се држао принципа да праву систему говора чини само оно што се употребљава пре свега у породичном говору, а затим и у међусобном споразумевању

²⁹ Ова мисао опире се на идеје о језику изнесене у Белићевој II књизи лингвистичких испитивања, О језичкој природи и језичком развоју II, предговор, које свакако имају корена у савременој европској лингвистичкој мисли, а у крајњој линији воде де Сосировој мисли о језику као систему.

³⁰ СДЗб XII, 14.

припадника тога говора. Посматране са тога гледишта, показују се неке појаве у Л. — као нпр. изговор гласа *x*, краткоузлазни акценат, а и дугоузлазни (сем на пенултими, када је ултима кратка) — у нешто друкчијој светлости него што их А. Пецо и Б. Милановић виде³¹.

Ја сам се одлучио, дакле, за одабирање информатора по описаном принципу. Да ли је то објективнији метод од претходно поменутог? На први поглед рекло би се управо да није...

*

У најновије време упоредно проучавање у лингвистици „води методској двострукости: историјским поређењима и типолошким поређењима“³². Овај други метод зове се и компаративно-контрастивни, за разлику од оног првог, компаративно-историјског³³. Уколико се прилазило поређењима, у нашем раду је — као што је већ више пута истакнуто — примењиван овај први, а тек каткад други тип поређења, и то узгред. Горње речи треба схватити као еманципацију синхроног прилаза језичкој материји, али никако не и потцењивање дијахроне перспективе. Пресек говора који се овде даје схваћен је само као стање једног тренутка у еволуцији. О томе сведочи опис сваке особине понаособ.

Поред лингвистичких момената у процесу конфронтације различитих говорних типова морају се узети у обзир и неки ванлингвистички, пре свега антропогеографски, а затим и социјалноисторијски. У случају кад се не можемо ослонити на језичкоисторијске податке, као што је то у овом говору, ванлингвистички елементи добијају много већу важност у релативној процени тока развика, па и настанка једног говора³⁴. Мада етнографске податке о саставу становништва треба узети само у глобалу и примењивати опрезно, изненађује поређење њихово са подацима о основним елементима структуре нашег говора.

³¹ Исп. АнФФ II, 189, 190. и 202.

³² Исп.: R. Ružička, Zur syntaktischen Typologie moderner slavischen Literatursprachen, Zeitschrift für Slavistik VIII, Берлин 1963, 833.

³³ Исп. R. Simeona, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva II, Загреб 1969, 103—104.

³⁴ Исп. де Сосира, Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft, 2. Auflage, Берлин 1967, 249—250. При томе се, наравно, мора водити рачуна и о познатој чињеници да говорне особине посматране у синхроној перспективи не морају бити у директном односу са историјским подацима, било о самом говору било о његовим носиоцима. Исп.: Вопросы теории лингвистической географии, 23; J. Stanislav, Liptovské nárečia, 6.

СКРАЋЕНИЦЕ

Скраћенице којима није потребно објашњење не наводе се у овом списку (пр.: им. — именица, през. — презент, и сл.). Код скраћеница које се тичу студија наведених у списку литературе на крају књиге уместо објашњења упућује се на број под којим су наведене у списку: Мачва — Берислав Николић, Мачвански говор (38).

А	— акузатив
а	— адјектив (ознака речи са заменичко-придевском де- клинацијом)
АнФФ	— Анали филолошког факултета у Београду
AfSIPh	— Archiv für slavische Philologie
Бе	— Беоциће
Б. Милетић, Фонетика	— (83)
Б. Милетић, Изговор	— (84)
Бог	— Богалинце
V	— вокатив
ВД	— Вукова (69) и Даничићева (72) акценатска система
Врвци	— Љубомир Стојановић, <i>Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vršci</i> (53)
Вук	— Вукмановац
Вук, Рјечник	— (69)
Вуч. — Пећ	— Глиша Елезовић, Извештај са дијалектолошког путо- вања од Вучитрна до Пећи (12)
G	— генитив
ГЗС	— Годишњак задужбине Саре и Васе Стојановића
ГлСУД	— Глас Српског ученог друштва
ГФФНС	— Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
D	— датив
Дан.	— Буро Даничић, Српски акценти (72)
Die serbokr(oatischen) Dialekte	— Павле Ивић, <i>Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struk- tur und Entwicklung</i> (20)
Дијалектологија	— Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског је- зика (19)
ДИЈС	— Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије (2)
Добр	— Доброселица
Др	— Драгово
Дуб	— Горњи Дубич
Дубр	— Дубрава
Дул	— Дулене
Жуп	— Жупањевац
Жупа	— Радомир Алексић и Славко Вукомановић, Основне особине александровачког и брушког говора (1)

- 36ФЛ — Матица српска, Нови Сад, Зборник за филологију и лингвистику
- 36ФФП — Зборник радова Филозофског факултета у Приштини
- I — инструментал
- Ибар — Данило Барјактаревић, Средњоибарска говорна зона (17)
- ИХ — Асим Пецо, Говор источне Херцеговине (41)
- ИЦГ — Михаило Стевановић, Источноцрногорски дијалекат (48)
- ЈФ — Јужнословенски филолог
- Кал — Калудра
- Кар — Карановац
- Кав — Кавадар
- КЈ — Књижевност и језик, часопис Друштва за српско-хрватски језик и књижевност
- Ком — Комаране
- Круш — Крушевица
- Крч — Крчин
- Л — Левач
- Л — локатив
- Леп — Леповиће
- Лом — Ломница
- Лоћ — Лоћике
- л — мушки род
- Мал — Малешево
- Mar., Gram. — Tomislav Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika (78)
- Мачва — Берислав Николић, Мачвански говор (38)
- Метохија — Михаило Стевановић, Извештај о дијалекатском испитивању Метохије (50)
- Мотр — Мотриће
- N — номинатив
- н — средњи род
- п — номен (речи са именичком деκлинацијом)
- Над — Надрље
- НЈ н. с. — Наш језик, часопис Института за српскохрватски језик у Београду — нова серија
- Оп — Опариће
- р — плурал
- р — прономен (речи са заменичким декл. типом)
- Пива — Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака (10)
- Пос. — Стјепан Ившић, Данашњи посавски говор (27)
- Прев — Превеш
- Прилози — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор
- Прљ — Прљавор
- Рат — Ратковиће
- Реб — Ребеновац
- Рек — Рековац
- Рес. — Асим Пецо и Бранислав Милановић, Ресавски говор (42)
- RJA — Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika
- РСАНУ — Институт за српскохрватски језик у Београду, Речник српскохрватског књижевног и народног језика
- Саб — Сабанта Горња
- Савремени српскохрватски језик — Михаило Стевановић, Савремени српскохрватски језик I (86) и II (87)
- СДЗБ — Институт за српскохрватски језик у Београду, Српски дијалектолошки зборник
- Сев. Бан. — Бранко Милетић, Извештај о испитивању говора североисточног Баната (34)
- Севернотим. — Маринко Станојевић, Севернотимочки дијалекат (47)
- СЕЗБ — Српски етнографски зборник

Сек	— Секурич
Сиб	— Сибица
Силъ	— Силъвица
Сјен.	— Данило Барјактаревић, Новопазарско-сјенички говори (8)
СК-Љ	— Митар Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори (44)
Сла	— Слатине
Срем	— Берислав Николић, Сремски говор (36)
Суг	— Сугубине
Теч	— Течјаће
Трст.	— Душан Јовић, Трстенички говор (32)
TCLP	— Tgavaux du Cercle linguistique de Prague
Ур	— Урсуле
<i>f</i>	— женски род
CG	— општи падеж
Ци	— Цикоте
Црмница	— Бранко Милетић, Црмнички говор (33)
Шљ	— Шљивица
1s, 2s, 3s	— 1, 2. или 3. л. једине
1p, 2p, 3p	— 1, 2. или 3. л. множине

Ради штедње у простору неке скраћенице су остале неусаглашене са правописом — изостављена је тачка. Обрасци направљени комбинацијом наведених знакова мислим да се на основу горњег списка могу одгонетнути (Nsa^f — номинатив једине придева женског рода; Gram^{mf} — генитив множине придева мушког, женског и средњег рода, итд.).

Увод

ЛЕВАЧ — ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ИСТОРИЈАТ НАЗИВА

1. Данашњи Левач је мала област у средини четвороугла Крагујевац — Светозарево — Крушевац — Краљево, и удаљена је од сваког од тих градова негде 15 до 20 км. Област се налази у углу између Западне и Велике Мораве, али по једном схватању њеног простирања не излази такође ни на једну од ових река. Становници Левча називају себе Шумадинцима, али их други обично не прибарају тамо.

Западну границу, према Гружи, чине Гледићке (Гледицке) планине (Самар и Тиква), а на истоку, према Темнићу, Јухор (Љџор). На југу се спуштају планинске косе Гледићких планина. Према ужем схватању ове области Левач се на овој страни пружа до линије развођа између Калиничке реке, која спада у Левач, и оних потока што се сливају у Западну Мораву, и који су ван ње¹. Највиши брег овде је Благотин. На северу област Левча допире до Бешњаје, и тако се у ствари продужава на нека села која географски спадају у Белицу (Слатине и В. Сугубине)², а обухвата и село Горњу Сабанту, које лежи на самом развођу Белице, Лугомира и Лепенице. По говору су и села Крчин и Карановац у Темнићу сасвим слична левачким³, па како се она надовезују у ствари на села долине Калиничке („Каленићке“) реке, ушла су у круг мојих испитивања. На другој страни, друкчије него остали Левчани, говоре становници села Белоушића и Брајновца. Њихов говор је сличан оном у долини Беличке реке. Затим, село Велико Пчелице спада по говору у горњу Лепеницу.

Описаним говором служе се становници укупно 38 насеља са око 25.000 становника. Насеља су следећа:

1. Баре (у тексту скраћ. Ба)	6. Горњи Дубич (Дуб)
2. Беочиће (Бе)	7. Горња Сабанта (Саб)
3. Богалинце (Бог)	8. Доброселица (Добр)
4. Велика Крушевица (Круш)	9. Драгово (Др)
5. Вукмановац (Вук)	10. Дубрава (Дубр)

¹ Исп. Енциклопедија Југославије, в. в. Левач; Т. Бушетић, Левач, СЕЗБ V, Насеља 2, 462, напомена 1.

² Исп.: Ст. Мијатовић, Белица, СЕЗБ LVI, стр. 4.

³ У тим селима су „и говор и ношња више левачки“. Исп. Ст. Мијатовић, Темнић, СЕЗБ VI, Насеља 3, 46.

11. Дулене (Дул)	25. Опариће (Оп)
12. Жупањевац (Жуп)	26. Превеш' (Прев)
13. Кавадар (Кав)	27. Ратковиће (Рат)
14. Калинички Прњавор (Прњ)	28. Ребеновац (Реб)
15. Калудра (Кал)	29. Рековац (Рек)
16. Карановац (Кар)	30. Секурич (Сек)
17. Комаране (Ком)	31. Сибница (Сиб)
18. Крчин (Крч)	32. Сиљевица (Сиљ)
19. Леповиће (Леп)	33. Слатине (Сла)
20. Ломница (Лом)	34. Сугубине (Суг)
21. Лоћике (Лоћ)	35. Течиће (Теч)
22. Малешево (Мал)	36. Урсуне (Ур)
23. Мотриће (Мотр)	37. Цикоте (Ци)
24. Надрље (Над)	38. Шљивица (Шљ)

2. Овде су узети народни називи за села. Али често поред народног егзистира и „правилнији“ облик, који се такође и међу становницима тих села чује у разговору са странцима, као: 2. Беочић, 3. Богалинац, 19. Лепојевић, 21. Лоћика, 23. Мотрић, 25. Опарић, 26. Превешт, 27. Ратковић, 28. Рабеновац, 33. Слатина, 34. Сугубина, 35. Течић, 36. Цикот.

3. По другом схватању Левач обухвата много већи број села на југу, и излази на обалу Западне Мораве⁴. Ово је у ствари старије схватање. Али се за даљу прошлост не може са сигурношћу утврдити област која је носила овај назив. Топониме Лугомира⁵ и Левча налазимо доста рано у нашим писаним споменицима, а још раније у грчких летописца, описивача ратова које је Византија у XII в. водила против рашких владара (око 1153—1154) забележена је област и река Лугомир (Λουγομῆρου)⁶.

У XIII веку помиње се у рашким споменицима такође и област под именом Левач, у опису Немањиних освајања од 1198—1199: „...и сине жоупе приложихомъ пошдъ властѣ сини цркви: Кроушильницоу, Жоравоу, Борьчъ, Лепеници шѣѣ, Бѣлица, Лѣвочъ, Лоугомира, Расина...“⁷. Пошто нема сумње да се ту ради о две области, као и да је једна од њих у долини Лугомира, дакле отприлике у области чији говор обрађујемо, поставља се питање: где се налазила област под именом „Левоч“. Несумњиво је то остали део „старог“ Левча, тј. област на југу од наше према Западној Морави. С овим се слаже и једна могућ-

⁴ Исп. Т. Бушетић, Левач, СЕЗБ V, Насеља 2, 461. и 462; исп. такође и Енци. СХС Ст. Станојевића, s. v. Левач; из ње је погрешно преписано и у Просветину Енциклопедију (s. v. Левач); исп. списак насеља у Вука, Даница за 1827, 68—69. (в. даље). Говор дела ширег Левча (тзв. „стари Левач“) који није обухваћен овим радом описао је Д. Јовић. СДЗБ XVII.

⁵ Данас име реке која протиче кроз Левач и даље кроз Белицу.

⁶ Ст. Новаковић, Српске области X и XII века, ГлСУД 48, 123.

⁷ F. Miklosich, Monumenta serbica, Vienna 1858, Стр. 13, повеља бр. XXIII, из год. 1222—1228.

ност објашњења назива — Левач, као области на левој обали Мораве⁸. Мислим да је померање граница Левча према северозападу (а оно се извршило у тој мери да се данас име Л. даје сасвим другом подручју него раније) настало пресељавањем становништва. Можемо се подсетити да поред Зап. Мораве леже данас нека села што имају исте називе какви се срећу и у Левчу; нпр., Сугубине, Комаране, Крушевица. Највероватније су становници, преселивши се, понели са собом осећај да су Левчани. Једино се тако може схватити и то да становници неких беличких села себе сматрају Левчанима, о чему је већ било речи.

Можда се назив Лугомир престао употребљавати као име области и зато што се касније изменила административна подела овог подручја, па је долина Лугомира једноставно припојена Левчу. За предтурски период се у сваком случају ништа сигурно не може утврдити. Но отприлике ускоро после пада под Турке, међу нахијама смередерског санџака помиње се једино Левач⁹, а не и Лугомир.

4. Како видимо, од читавог топономастичког материјала ове области једино се та два назива¹⁰ могу пратити унатраг до времена пре турских освајања. Али од почетка XVI, па све до почетка XVIII века нисмо у стању да пратимо чак ни њих два. Као једини извори грађе могли би евентуално служити турски дефтери из тога времена, али они су, нажалост, доступни само познаваоцима турског језика¹¹. На почетку XVIII в. боравили су у централној Србији припадници аустријске обавештајне службе. У њиховом извештају¹² налазе се први пут записана имена неких левачких села, као: Lepoviza (Леповиће), Privesich (Превеш), Sibazna (Сибница)¹³, Voliock (Вољујак, део данашњег села Драгова), Suranovac¹⁴ (Жупањевац), Vuskanovic (вероватно Вукмановац).

М. Ђ. Милићевић обавештава и о постојању назива за Калудру и Превеш, отприлике из истог времена, али не наводи изворе¹⁵.

5. Нешто више података о левачким насељима потичу тек с краја XVIII века, опет из аустријских војних извора¹⁶: Lomnitza (Ломница) Bach¹⁷, Kavadar (са свега 12 „Christenhäuser“), Sabanta, Pschelicza (Пчелице)¹⁸, Dorf Sekurich (Секурич, са 9 „Christenhäuser“), Subainska (Жупањска) Reka, Dorf Karanovcsich (Карановчић, део Карановца у

⁸ Друга могућност била би можда према гл. *левачи* или сл.

⁹ Под именом „*Левча*“, исп. Р. Марковић, Крагујевачка нахија, стр. III.

¹⁰ Истраживања у том правцу требало би свакако продужити свестранијим испитивањем рукописа. У овом раду то није могло бити спроведено.

¹¹ Исп. Историја народа Југославије II, 80.

¹² Д. Пантелић, Попис пограничних нахија Србије после пожаревачког мира, Споменик САН 96, II разред 75, Београд 1948, 23. У прил. карта.

¹³ На карти Sibniz.

¹⁴ На карти Schupanowze.

¹⁵ Манастир Каленић, 10.

¹⁶ Д. Пантелић, о. с. 93—95.

¹⁷ ...an dem Bach Lomnitza das Dorf gleichen Namens liegt..., 94.

¹⁸ ...jenseits des Lugomira Bachs ist an deme Abfal des Gebürges das Dorf Pschelicza auf einem Bergfall situirt..., 94.

горњем Темнићу), и Kercsin (Крчин, „10 Häuser“). Поред тога, помиње се „Gleditzer Gebürg“, „Lugomira Bach“, и „Kalenicska Reka“¹⁹.

6. Називи свих данашњих насељених места налазе се у Вуковим списима. Тако у Даници набраја он насеља ондашње јагодинске нахије, међу којима су и следећа: 1. у тадашњој кнежини Левач²⁰: Цикоте, Урсули, Ломница, Слатина, Лоћике, Рабеновац, Вукмановац, Течићи, Кавадар, Белушићи, Брајиновац, Волујак, Пуљци²¹, Лепојевићи, Калудра, Опариће, Пољна, Малешево, Жупањевац, Надрле, Сибница, Богалинци, Сиљевица, Превеш, Прњавор Кал., Дубач горњ., Баре, Рековац, Мотрићи, Комарани, Крушевица, Ратковић, Пчелице, Дулене, Доброселица, Сабанта горњ., Сугубина; 2. у кнежини Темнић: Беочићи и Секурич; набрајају се такође и данашња темнићка села која нас интересују: Карановац, Крчин горњи, Крчин доњи.

Важно је напоменути да је тадашња левачка кнежина обухватала укупно 81 насељено место и простирала се од Западне Мораве, на југу, скоро до Крагујевца, на северозападу, и до Велике Мораве, на североистоку, обухватајући сва беличка и темнићка села.

7. У географском погледу Левач се може поделити у три зоне.

1. На северозападу, на обронцима Гледићких планина, пружа се од југа према северу *горњи* Левач, који се протеже такође и на изворишну зону Беличке реке. Овде долазе села наведена под бр. 1, 3, 7, 8, 10, 11, 12, 24, 27, 32, 33. и 34.

2. Доњи Левач чине две равне и доста плодне котлине: једна у долини Лугомира, ниже Рековца (тзв. Низина) и друга у долини Жупањске реке, низводно од места где ова прима Богалиначки поток, тј. низводно од Жупањеваца, који остаје у брдима. Ту су села: 2, 4, 5, 9, 13, 17, 20, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 35, 37. Бр. 4, 17, 22, 23, 28, 29, чине у ствари прелазни појас између горњих и доњих села.

3. Калиничка река је у југоисточном делу, са селима: 6, 14, 15, 19, 25. и 26. На њих се непосредно надовезују темнићка села 16. и 18.

ФОРМИРАЊЕ И САСТАВ СТАНОВНИШТВА

8. Западна Морава била је врло често кроз историју гранична област између северних и јужних крајева. Поседи рашких кнезова XII. в. простиру се на југ од ове реке²². Судбина средњевековне рашке државе била је таква да је у XV в. деспотовина, кратко пред коначан пад под Турке, сведена управо на области северно од Западне Мораве (1455)²³; лежала је, дакле, сасвим ван граница какве су оне на почетку биле. После пада, овај последњи остатак средњевековне рашке државе постаје

¹⁹ ...ausserdem ist das Thal, worin die Kaleniczka Reka flüsst...

²⁰ Вук Ст. Караџић, Забавник за годину 1827, Беч 1827, 68.

²¹ Такође део данашњег села Драгова.

²² Исп.: Историја народа Југославије I, 330; Јиречек — Радонић, Историја Срба I, 157.

²³ Јиречек, Историја Срба I, 582.

део будимског пашалука, под називом — смедеревски санџак²⁴. Све раније освојене области на југу и југоистоку биле су у саставу темишварског пашалука (крушевачки санџак). Интересантно је напоменути и то да је граница између крушевачког и смедеревског санџака, као и оба пашалука, негде у XVI в. пролазила не Западном Моравом него обилашћу нешто северније од ње (претпостављамо да је то управо она линија која дели област Левча, како се он данас схвата, од оног његовог дела у дол. Зап. Мораве, за који смо претпоставили да је управо област Левча из предтурског периода)²⁵. Овакво стање граница сачувало се све до пада Будима 1686²⁶. 1699. год. припаја се северозап. Србија румелијском беглербегату²⁷, тј. налази се у истим административним границама са осталим деловима данашње Србије. То траје кратко време, јер већ поч. XVIII в. Аустрија преотима сев. Србију од Турака, и задржава је у својим рукама до 1739²⁸. Није ни потребно наводити општепознату чињеницу да су бурни догађаји са краја XVIII и поч. XIX в. поново на кратко време издвојили области између Дрине и обе Мораве од оних на југу и југоистоку.

Нема сумње да је овакав ток историје био од пресудног утицаја и на кретање становништва, тј. првенствено на судбину првобитног насеља, а затим и на промене које су временом извршене у његовом саставу. Али, на питање какав је етнички састав централне Србије у предтурско време, и је ли од тога слоја нешто сачувано до данас, — наука није до сада дала ни приближно тачан одговор. Може се само нагађати да ли су се становници севернијих области Србије првобитно разликовали од оних у јужнијим. Није сасвим искључено да су племенске творевине ван поседа рашких кнезова биле такође од почетка компактне, и да су се од ових првих донекле и етнички разликовале. Доласком Мађара несумњиво су морала бити извршена померања у распореду словенских племена изазвана потискивањем оних са територија које су тада запосели Мађари даље на територију других словенских племена. Тако су сада у непосредни додир доведене извесне етничке групације које, бар за извесно време, нису међусобно директно саобраћале, и које су се самим тим морале донекле разликовати, поред осталог и у дијалекту којим су се служиле.

9. Ово би био последњи снажнији импулс за покрете словенског живља на југ. Но и касније је свакако било мањих покрета изазваних упадима Монгола као и ратовима између Угарске и Рашке.

Погледајмо шта о томе времену стоји у Јиречековој Историји Срба:

„Под Батуом, унуком Џингискана (зими 1240—1241), Монголи почеше поново продирати; Кијев, Краков и Бреслава беху освојени и разорени, али је главни нападај био намењен Угарској. Бела IV беше

²⁴ Историја народа Југославије II, 65—66.

²⁵ Исп., Историја народа Југославије II, карта од 1658, у прилогу.

²⁶ О. с., 67.

²⁷ О. с., 1256.

²⁸ О. с., 764. Исп. такође и стр. 787—788.

(у априлу 1241) до ноге потучен, а читава земља страховито опустошена. Краљ побеже преко Загреба у Раб, одатле у Сплит. Батуов брат од стрица, Кајдан, гонио га је све до мора... Словени нису имали великих губитака, јер се беху сакрили у планине и у шуме²⁹.

„Нагли напредак Угарске после монголске навале, који је изазван довођењем страних колониста и подизањем многих вароши и градова, опажа се већ у борби с Млещима због Задра (1242—1244). Краљ Бела IV, најдаровитији међу Арпадовићима, организовао је и своју јужну границу. Већ су његови претходници давали страним принчевима поседе у јужној Угарској. Око 1227—1242 беше господар Срема и кнез (comes) Бача Јован или Калојован Анђел, син цара Исака Анђела... Ростислав је после тога постао баном Славоније (1247) и првим баном мачванског Баната... који се од 1254, спомиње у повељама, а који је обухватио земљу западно од Београда између Саве, Дрине и планине Цера. Поврх тога, добио је он покрајине Усору и Соли на северу Босне а, по свој прилици, и Београд, тако да је његова област чинила веома пространу граничну покрајину која се пружала од запада на исток... После Ростислављеве смрти (око 1262), наследише га у области његови синови Михаило и Бела као „херцези Мачве“³⁰.

Поменути Ростислав утицао је врло живо на прилике у тадашњој Бугарској, чај се једном прогласио и њеним владарем, па је сва прилика да је бар неко време имао под влашћу североисточне крајеве данашње Србије (један његов рођак владао је у западној Бугарској)³¹.

Тек тада долази Драгутин на управу у поменутој области, јер је „добио (1284) од свога зета Ладислава IV крајеве ван српске границе, које Данило изриком помиње као делове угарске и босанске земље. Била је то некадашња Ростислављева крајишка марка, у последње време посед краљице матере Јелисавете, са градом Београдом, Мачвом и североисточном Босном...“³²

Важно је поменути да је врло често долазило до већих или мањих ратова у граничним пределима између рашких владара и угарских краљева баш око ове области, и наравно, у њој (1268, 1313, 1319, 1342, 1359). Нема сумње да су ти ратови изазивали пустошења и кретања становништва у једном и другом смеру, али по природи ствари свакако више са севера на југ него обрнуто. Карактеристичан је рат из 1359: „У пролеће, 1359, пређе преко реке³³ велика угарска војска... те, после жестоке битке потуче српску војску..., и продре дубоко у земљу..., по свој прилици у рудничке планине. Плена је било мало, јер су Срби све склонили били у шуме...“³⁴

Несумњиво да су догађаји условили померање, вероватно постепено и у етапама, словенског живља са севера далеко на југ.

²⁹ Историја Срба I, 175.

³⁰ Исто, стр. 177.

³¹ Исто, 180.

³² Исто, 189.

³³ Мисли се на Дунав.

³⁴ Исто, 241.

10. Али укључивањем у територију рашке државе, ове области су морале бити подвргнуте и једном другом процесу: етничког стапања, а свакако и дијалекатске нивелације. Дијалектолози имплицитно признају постојање једног уједначеног — „источног“ — дијалекта на територији данашње Србије у предмиграционој епоси. То не мора бити тачно у појединостима, — нпр. не зна се порекло неких икавских говора у Србији, — али је свакако тачно као општа поставка.

11. Већ у ратовима за освајање деспотовине у XV в. ове области су страховито опустошене, тако да се говори „о великом обиму српске сеобе у XV веку. Пресељавање је настављено и у XVI веку. Закључак да су ове сеобе биле великог обима може се извести из података код путописаца који су пролазили кроз Србију у XVI веку и који се слажу да је она „пуста и необрађена“³⁵. Пошто се ратна бура мало стишала, пошто су се Турци учврстили у новоосвојеним областима, ситуација се нешто изменила. Посебно то важи за смедеревски санџак, јер због његовог посебног, стратегијски важног положаја, „раја је била подвргнута неким изузетним (олакшавајућим — Р. С.) одредбама“³⁶. Све ово значи да је сада „проређивање ранијег земљорадничког становништва било необично повољно за миграције сточара и за њихово насељавање. У другој деценији турске власти талас влаха преплавио је читав смедеревски санџак и добар део Крушевачког и Видинског... У Смедеревском санџаку око 1476. г. било је око 7.800 влашких кућа према 11.400 кућа на тимарима и зеаметима спахија. Око 1516. г. у Смедеревском санџаку морало је бити преко 12.000 влашких кућа“³⁷.

Историјски извори дају чак релативно прецизне податке и о правцима ових сељења: „Ти сточари су се насељавали у земљорадничке крајеве северне Србије и поморавља из области Старог Влаха и са Дрине, али се добар део њих доселио и из Херцеговине и црногорских Брда. Има изричитих сведочанстава о досељавању сточара из тих области у Рудник и околину“³⁸.

На основу горњих података и мишљења види се да у време првих пустошења централне и северне Србије не може бити речи о смењивању целокупног становништва тих подручја. Али се не могу оспорити ни велике промене у свим областима друштвеног живота изазване овим процесима³⁹.

12. Са почетком опадања турске моћи почињу нови ратови и немири у нашим крајевима, који доносе нова пустошења и пресељавања. Али за то касније време, а оно је од пресудног значаја за коначно формирање структуре становништва, нема, нажалост, скоро никаквих историјских извора. Но ипак, зна се да је крајем XVII в. дошло до ратних пустошења у нашим крајевима и масовног расељавања станов-

³⁵ Историја народа Југославије I, 444. Исп. II књигу, стр. 80.

³⁶ Историја народа Југославије II, 85. Исп. стр. 67.

³⁷ О. с., 81.

³⁸ Л. с.

³⁹ О. с., 87.

ништва (велика сеоба Срба, нпр.)⁴⁰. Историчари сасвим одређено говоре о опустелости Шумадије и поморавља⁴¹. Тако се наводи податак да се после повлачења аустријске војске преко Саве и Дунава главнокомандујући, „генерал Ветерани надао да Турци неће моћи напредовати од Ниша ка Београду, стога што је земља толико опустела да неће бити кога ко ће војсци помоћи у прехрани“⁴². Међу исељенима помињу се неки пореклом од Јагодине⁴³. Негде око 1716—1718. у Србији је било свега 664 насељена места и 386 пуста!⁴⁴ А само у дистриктима које је Најперг (Neirperg) описао налазимо поред 415 насељених и 342 пуста...⁴⁵ Али ни насељена места, како смо већ видели, нису имала више од десетак кућа⁴⁶. Такође и према попису из 1720. читава Србија имала је свега око 4.000 породица⁴⁷.

13. Двадесетих и тридесетих година XVIII в. одвија се овде сличан процес као на крају XV и почетку XVI в.: почело се вршити нагло насељавање, и то делимично из истих области као и раније: „Главни пак насељеници Србије после њеног запушћења 1690. године били су досељеници из западних, источних, па чак и јужних крајева“⁴⁸. Сада се формира и једна инверзна струја са севера, — јер „се становништво у великој маси почело враћати и насељавати у Србији“⁴⁹.

Све је то још једном нагло прекинуто ратовима у току XVIII века, који доносе собом и нова пустошења и нова померања становништва. Ово траје све до почетка XIX в⁵⁰. Али упркос свему, број становника Србије је у току истог времена непрекидно растао, тако „да је Београдски пашалук око 1804. године могао имати 180—200.000 становника на селу, а око 200—230.000 са становништвом по градовима“⁵¹.

*

14. Сliku данашњег састава становништва насталу у току историјских збивања налазимо у радовима етнографа. Али се резултати ових испитивања морају с извесном резервом прихватити, поготову тамо где су тај посао вршила нестручна лица, као што је случај с Лев-

⁴⁰ Историја народа Југославије II, 1257.

⁴¹ Д. Ј. Поповић, Велика сеоба Срба 1690, 41—42; Т. Ђорђевић, Становништво Србије после велике сеобе, 5—6; Историја народа Југославије II, 771. и 1256.

⁴² Д. Ј. Поповић, Велика сеоба Срба, 41—42.

⁴³ Главни талас исељеника није ишао низ Мораву, „где су се водиле борбе, него западније, и то према Београду“, — Историја народа Југосл. II, 770. Исп. Д. Ј. Поповић, Срби у Војводини I, 99—104.

⁴⁴ Историја народа Југосл. II, 1262.

⁴⁵ Т. Ђорђевић, Становништво Србије после велике сеобе, 24.

⁴⁶ Исп. т. 4—6, овога рада.

⁴⁷ Историја народа Југославије II, 1262.

⁴⁸ Т. Ђорђевић, Становништво Србије..., 21.

⁴⁹ Исто, стр. 7.

⁵⁰ Случајно имамо податак за Доброселци: да је тек 1820. поново насељена: Т. Ђорђевић, Архивска грађа за насеља у Србији..., СЕЗБ XXXVII, 202.

⁵¹ Историја народа Југосл. II, 1279.

чом. Но, резултати Т. Бушетића⁵² на описивању становништва Левча, уопште узев, нису у супротности са историјским подацима нити са оним што је у главним правцима досељавања у централну Србију рекао Ј. Цвијић у своме познатом раду⁵³. У поређењу са Белицом и Темнићем, стање односа појединих струја изгледа овако:

Правци досељавања	Левач	Белица	Темнић	Ст. Левач ⁵⁴
I Старинци	2	8,5	12,2	10
Непознато пор.	12	7,8	9,4	9
<i>Свега I</i>	14	16,3	21,6	19
II Косовско-мет.				
Косово, Метох., Призр.	31,4	12,9	13,5	9
Жупа, Расина, Топлица, Трст.	32,4	10,1	30	46
Левач—Белица—Темн.—Ресава	—	3,9	1,7	8
<i>Свега II</i>	63,8	26,9	45,2	63
III Вардарско-моравска				
Македонија	1,1	—	1,3	0,4
Морава	4,3	31,7	19,9	0,5
<i>Свега III</i>	5,4	31,7	21,2	0,9
IV Шопско-браничевска				
Тимочко-бран.	4	9,8	1,4	0,2
Шопска	—	8,8	2,1	2
<i>Свега IV</i>	4	18,6	3,5	2,2
V Динарска				
Црна Гора	4,4	2,5	1,7	0,4
Нови Пазар и Ст. Колашин	10,3	0,2	0,5	2,5
Лепеница и Гружа	—	0,5	0,7	0,2
Студеница, Уж., Ст. Влах	—	0,4	—	—
Босна и Херц.	2,2	0,5	—	1,6
<i>Свега V</i>	16,9	4,1	2,9	4,7
VI Инверсне струје				
Срем	1	2,5	1,7	1
Румунија	—	0,5	0,7	—
<i>Свега VI</i>	1	3	2,4	1
VII Унутрашње сељакање	1	2,2	1,4	0,2

15. Упадљив је висок проценат насељеника косовско-метохијске⁵⁵ струје у Левчу, за разлику од Темнића, а посебно Белице; југоисточне струје су у обрнутом односу (III—IV):

	II	III + IV
Левач	63,8	9,4
Темнић	45,2	24,7
Белица	26,9	50,3

⁵² Т. Бушетић, Левач, СЕЗБ V, Насеља 2, 459—511.

⁵³ Метанастизичка кретања, њихови узроци и последице, СЕЗБ XIV, Насеља 12, стр. 94. и 95.

⁵⁴ Овде се мисли на 12 села у долини Западне Мораве, данас ван Левча.

⁵⁵ И динарска струја има у Левчу већи значај (16,9%), док се у друге две зоне готово не примећују њени трагови (4,1 и 2,9%).

Иако горње цифре неће бити прецизан показатељ односа у структури становништва⁵⁶, оне углавном одговарају односима наше области према друге две овде поменуте у распореду говорних црта. Али унутрашњи односи не виде се из горњих података. Зато је требало израчунати податке за свако село понаособ у све три области, — што је и учињено — и на основу њих се може пре свега закључити да смене струја нису тако нагле при прелазу из једне у другу од њих, него постоји у томе извесан континуитет. Смена струја се, даље, одвија углавном по извесној законитости која је у вези са географским условима и положајем села. Овде ћемо изнети податке за она села која нас интересују.

1. Горњи Левач

Села	I	II	III—IV	V	VI	VII
1. (1. Ба)	нема података					
2. (3. Бог)	—	70	30	—	—	—
3. (7. Саб)	11	39	48	49	—	—
4. (8. Добр)	—	69	31	—	—	—
5. (10. Дубр) ⁵⁷	—	47	21	11	1	—
6. (11. Дул)	—	100	—	—	—	—
7. (12. Жуп)	—	100	—	—	—	—
8. (24. Над)	—	100	—	—	—	—
9. (27. Раг)	—	100	—	—	—	—
10. (32. Сиљ)	—	9	91	—	—	—
11. (33. Сла)	—	—	—	100	—	—
12. (34. Сут)	10	20	—	70	—	—
Укупно	2	60,2	15,4	20	—	—

2. Доњи Левач

Села	I	II	III—IV	V	VI	VII
1. (2. Бе)	14	59	16	3	5	3
2. (4. Круш)	нема података					
3. (5. Вук)	9	91	—	—	—	—
4. (9. Др)	21	59	20	—	—	—
5. (13. Кав)	—	100	—	—	—	—
6. (17. Ком)	—	100	—	—	—	—
7. (20. Лом)	—	100	—	—	—	—
8. (21. Лоћ)	31	52	16	—	—	—
9. (22. Мал)	—	69	31	—	—	—
10. (23. Мотр)	—	89	—	11	—	—
11. (28. Реб)	—	66	33	—	—	—
12. (29. Рек)	8	66	17	—	—	—
13. (30. Сек)	—	80	—	—	—	20
14. (31. Сиб)	16	32	16	16	—	—
15. (35. Теч)	—	100	—	—	—	—
16. (37. Ур)	—	100	—	—	—	—
Укупно	6,6	77,5	9,9	2	0,3	1,5

⁵⁶ За оба дела Левча податке сам израчунао према Бушетићевим налазима у поменутој књизи, а за Белицу и Темнић сам узео из студије Ј. Цвијића. Тешкоће око рачунања су многобројније него што би се могло претпоставити, и не произиласе само из недостатка података, него чешће из њихове непрецизности.

⁵⁷ Подаци су узети за цело село В. Пчелице, у чијем се саставу административно Добрава налази.

3. Калиничка река

1. (6. Дуб)	—	100	—	—	—	—
2. (14. Прњ)	—	—	—	100	—	—
3. (15. Кал)	7	39	—	18	28	—
4. (16. Кар)	31	47	8	—	—	—
5. (18. Крч)	23	39	17	—	17	2
6. (18. Леп)	53	47	—	—	—	—
7. (25. Оп)	22	72	—	4	—	—
8. (26. Прев)	38	26	—	29	—	—
9. (38. Шљив)	—	100	—	—	—	—
<i>Укујино</i>	20	52,2	2,7	16,7	5	0,2

16. Горње табеле свакако могу служити за општу оријентацију. Главна маса косовско-метохијских досељеника сконцентрисана је у нижим пределима: у доњем Левчу достиже густину до 77%, док је у горњем нешто мања од просечне концентрације (60%), а у долини Кал. реке једва преко половине (52%). Интересантно је напоменути да је највише припадника моравске струје насељено управо у горњим селима Левча (13,4%), док их је у доњим мање (10%), а у Кал. реци их готово уопште и нема (2,7%). У горњим селима је такође најјача и динарска струја (20%), јача него и у Кал. р. (16,7%), док је сада у доњим селима ова струја скоро неосетна (2%).

17. Сада нам остаје да се вратимо проблему старинаца. Иако нам табеле дају сасвим одређене податке о томе, ти подаци се не би смели узети као тачни, јер је баш на овом месту највећи број одговора, из најразличитијих узрока, — нетачан. А да ли се може уопште говорити о супстрату и утицају његовом на новодосељено становништво? Будући врло опрезни у закључивању, историчари нигде изричито не тврде да је ма када и било која од области централне и северне Србије потпуно опустела. Тих. Ђорђевић тврди чак и за најкритичније време око 1690: „Велики део српскога народа није отишао далеко, али се растурио у планине чекајући да мину ратни догађаји па да се из збегова што пре врати својим кућама“⁸⁸. Етнографи се не слажу у потпуности. Т. Радивојевић, на основу брижљиво скупљених података са терена, тврди за Лепену следеће: „...види се, да је, с малим изузетком, целокупно становништво испитиване области сасвим ново у њој, да није имало никакве везе с ранијим становништвом њеним...“⁸⁹ Ј. Цвијић, међутим, констатује за Шумадију: „Око 80% становништва је досељеник, и поглавито у последња три века“⁹⁰. Где је ту истина, мислим да је немогуће утврдити, али цифра од 20% чини ми се мало превисока. Видели смо да чак до почетка XVIII в. села имају по десетак кућа.

18. Мислим да су за нас од прворазредног значаја следеће чињенице.

1. Нема никаквих ни индиција ни података да је у било које време у Л. досељена већа компактна маса људи из истог краја и настанила се

⁸⁸ Т. Ђорђевић, Становништво Србије после велике сеобе 1690, 3.

⁸⁹ Т. Радивојевић, Лепенца СЕЗб XV, Насеља 7, 169.

⁹⁰ СЕЗб XXIV, Насеља 12, 2, — Балканско полуострво, Београд 1922, 159.

на истом месту које раније не би већ имало становника. Сигурно је да су се старији и млађи досељеници из истог краја морали донекле разликовати по дијалекту. У току времена у којем се одвијају процеси миграција и насељавања главнине становника ових области, говори оних крајева одакле се досељавају носиоци нових говора веома су узнапредовали у развиту: говор исељеника из тих крајева који су домовину напустили у XVI веку морао је бити нешто друкчији од оних који су тамо остали до XVIII в., па тек онда кренули на пут (ако не ни због чега другог, оно због утицаја супстрата). То значи, на другој страни, да се први досељеници са територије коју данас захватају млађи говори и нису морали много разликовати од својих домаћина у тадашњем Ј⁶¹. Даље, треба тек доказати, а то неће бити лак посао, да нпр. говор Старовлашана из прве епохе пресељавања (јесу ли то директни преци данашњих становника тих крајева?) има више сличности са тадашњим говорима Херцеговине него са говорима суседних области у данашњој Србији.

Сматрам да при поређењу говора Србије и динарских огранака не можемо доћи до задовољавајућих резултата ако занемаримо еволуциону перспективу. „Динаризирање“ говора Србије није почело у моменту када су динарски говори били на данашњем ступњу развита. Зато треба тек показати шта значи појам динаризирања у разним епохама.

Још две напомене морамо дати уз ову тачку.

а) Прва се тиче супстрата и адстрата у говорима насталим мешањем становништва. У контексту конфронтације херцеговачких говора и говора староседелаца у областима које насељава херц. становништво овај моменат се такође не може елиминисати. Навешћемо само пример пуцког говора, интересантног зато што је најближи сусед источнохерцеговачком и што у Цуцама преовлађују херцеговачки досељеници (од 560 породица 346 је из Херц.). „Иако је данашњи проценат досељеника знатно већи од процента старинаца, дијалекатски утицај није тако велик, и као да не прелази размере које би се могле објаснити самим суседством и нормалним суседским контактом“⁶². Да ли је то само стога што су овде и старинци били Динарци? Не видим зашто би динарски говори у принцип у имали друкчији однос према осталим супстратским говорима од оног који имају према супстрату кад је овај опет динарског типа. Не видим ни зашто би се динарском етничком елементу придавале неке посебне особине.

б) Следећа напомена тиче се стварне структуре иновационих црта које динарско становништво носи собом. Да ли су све иновације у говоре Србије донели баш Динарци? М. Пешикан на основу анализе језичког материјала једног старијег говора долази до закључка да прве почетке преношења акцената из старе позиције треба ставити у XIV век, и лоцирати га не само у Херцеговину него и у друге области које за ову

⁶¹ Исп. нпр. и чињеницу да данашње становништво Косова и Метохије у многим особинама има великих сличности са староседеоцима Шумадије: Ј. Цвијић, Балканско полуострво, Београд 1966, 470.

⁶² СДЗб XV, 11—13.

појаву данас знају⁶³. Он, наравно не врши никакву генерализацију у смислу у којем смо је ми овде извршили, али мислим да се то може учинити после анализе нашег дијалекатског материјала.

2. Друга чињеница која се тиче левачког говора јесте да се код извесног броја породица сачувала традиција старинаца. А то је, у одсуству других, једно сведочанство о непрекинутом континуитету у историјском развоју етничког супстрата, с којим су се сусретали новодосељени, и чији се утицај морао одразити у извесним областима материјалног и посебно духовног живота, утичући тако на стварање једног новог менталног и етничког типа. Оваква еволуција — путем лаганог таложења нових слојева на старе — дозвољава постепену апсорпцију свежих елемената у супстрат. Није важно да ли су стариначки менталитет и традиција очувани баш у стариначким породицама или у новодосељеничким које су се с њима асимиловале и касније их замениле, него је важно да је она остала жива и до данас.

Напомињемо да је саставни део духовне културе, њен пратилац и њен израз — језик.

---

⁶³ Он ипак прави принципску разлику између преношења тога типа и модерне херцеговачке рецесије. Али се то на материјалу косовско-ресавског дијалекта не може увек потврдити. Мислим да су разлике између херцеговачког и „нехерцеговачког“ преношења друкчије природе, и ништа не казују о датуму почетка преношења.

І д е о

ГЛАСОВИ И АКЦЕНТ

А. ПРОЗОДИЈСКИ СИСТЕМ

1. ПРИРОДА АКЦЕНТА И КВАНТИТЕТА

19. Већ је давно познато да већина говора косовско-ресавског дијалекта одступа од типичне двоакценатске системе. Такође је познато да се међу те говоре убраја и говор Левча. Јер се и тамо, као и у другима, поред старих силазних акцената јавља и нови, дугоузлазни, у одређеним позицијама. Али детаљна посматрања откривају и још неке особености акцената у овом говору, па ћу саопштити резултате својих истраживања у том правцу.

а) Крајњи акценци

20. Кратки акценат не одговара по својим фонетским особинама "акценту у књижевном језику. У обичном изговору је изразито кратак. Што се тиче интонације, мислим да је она у највећем броју случајева неприметна, чак можемо рећи да је уопште и нема. По тој се особини наш "акцент приближава експираторном акценту неких говора источне и јужне Србије, како је то још А. Белић констатовао¹.

21. Ипак, врло често се реализација кратког акц. разликује од управо описане, па се тада у слогу на који он пада запажа извесно продужење праћено кретањем тона, те се изговор приближава ономе који имамо код кратких акцената у млађим новоштокавским говорима². Тако сам у извесном броју случајева бележио узлазни тон, и то како у положају кад је акц. пренесен (исп. ниже), као у примерима:

— Ѐзјури *гџра* вѣлика (Мал), — зубѣта *дџбро* (Лом), — онџ што си *дџно* (Круш), — *дџно акџи* (Мал), — и *дџили* (Кар), — *дџили* два дечѣка (Мал), — *знџш-штџ* знџчи *кџан!*? (Бог), —

¹ ДИЈС, СДЗб 1, 271.

² Исп. Д. Јовић, Трстенички говор, СДЗб XVII, 26. У бележењу нисам правно разлику између варијанте са силазним тоном и варијанте у којој се кретање тона не примећује. Али како је тонски акценат обично праћен променом боје вокала (исп. ниже), то се може узети отвореност вокала као знак да је акц. тонски обележен.

да ви биде топла нога (Вук), — и ноци код врачарице (Лом), — ноћас йдемо у напад (Сиб), — наређују дни мене (Реб), — без дца се задѣло (Круш), — йланина (Сиб), — ви йте на йдсо (Ком), — сведдци (Круш), — прйчале за йдбом (Круш), — ѣдна жсѣна крупна била (Рат);

тако и на старом месту:

— ја пй' ма́ло вѣду (Сиб), — Нађй-ми кошљу и гаће (Круш), — оће да говори, — четрѣс и нѣшто гѣдина (Дул), — да она заграби (Бог), — и днда се тѣ зашвѣри (Сек), — ради свѣју зѣмљу (Мал), — нека матйком искѣйа (Круш), — измаглица (Мал), — држй ѣдно конѣйче (Сиб), — вѣдили кѣцку (Кар), — кудѣљу да побѣде у грѣп таѣ (Круш), — мочило (Мал), — тѣ не одведише (Кал), — што нйси осѣдѣво... (Круш), — Она се тѣ йѣболе (Круш), — Дѣђише, йсѣдѣише (Кав), — Пѣче нѣшто да ми прйча (Ком), — у Шантаровац йрелѣзни (Круш), — Мй ћемо да йровѣримо (Мал), — Ал тѣ се йрѣдужи (Сла), — Тѣрте йросѣйраче (Круш), — Из мѣга рѣва пѣбеже (Ком), — Од Кѣйнога рѣйа (Круш), — Дѣйи тй код мѣн-на славу (Дул), — не смѣду (Кал), — да сйровѣди (Дул).

22. Већ наведени примери показују да су у Л. нови и стари кратки акценат фонетски потпуно изједначени, јер нема разлике у њиховом понашању³. Али он се јавља у три фонетске варијанте: као експираторни акценат ('), као кратки силазни, и као кратки узлазни. Ово показује, уз оно што је о кратком акценату горе речено, којим путем је развитак отприлике ишао: тон је код кратког акцената, без обзира на порекло тога акц., постао фонолошки ирелевантан⁴.

б) Дуги акценѣи

23. Дуги акценѣи се, међутим, и у нашем говору фонолошки разликују као и у најмлађим говорима новоштокавским. О фонетској природи дугоузлазног и дугосил. акцената не би се имало шта рећи, јер су они исти као и иначе у штокавским говорима у којима се паралелно јављају.

Ако је силазни тон овог другог понекад и слабије изразит⁵, — а то се дешава најчешће у емоционално обојеним реченицама, — то су само појединачна остварења, која не значе одсуство осећања за његову силазност код представника овог говора, нити то значи да се наш го-

³ Мислим да је А. Белић у праву кад на једном месту констатује да ни у београдском говору ова опозиција није тако изразита, тј. узлазни акценат нема изразито узлазни тон. Исп. ДИЈС, СД36 I, 271. У неким случајевима он чак има силазну интонацију; исп. Б. Милетић, Фонетика, 92—93, као и А. Б. Савремени српскохрватски језик, Фонетика и акценат, 118.

⁴ Ни у књижевном језику овај фактор није, изгледа, увек одлучујући у разликовању кратких акцената; исп. А. Б. — Фонетика, 155; П.И., 36ФЛ VI, 56. и 62.

⁵ Исп. о томе К. Н. Pollok, Der neuštokavische Akzent... и I. Mahnken, Studien zur serbokroatischen Satzmelodie, Opera slavica, Göttingen, 1964.

вор по чему разликује од осталих. Та је појава, наиме, сасвим нешто друго од устаљености узлазног тона на слоговима и у речима где бисмо очекивали дугосилазни акценат, како је констатовано за говор Жупе⁶.

в) *Неакцентована дужина*

24. У нашем говору потпуно је елиминисана поста акценатска дужина. Дужина претоничког слога чува се у Левчу. Наш материјал никако не оправдава мишљење А. Белића да су квантитетске алтернативе на претони ликвидирани. Он, наиме, на једном месту изричито тврди да је „у левачком говору: од снага: снагѐ м. снагѐ или од трава: траве м. травѐ“⁷.

Пре него што би се извршила тачнија испитивања и мерења, не може се ништа прецизније рећи о природи ове дужине, али је већ простим слушањем лако уочити да је она интонирана, и то у з л а з н о. И не само то. У поређењу са поста акценатском дужином дијалеката који чине базу књижевног изговора, наша се изговара са приметним интензитетом. Дуги претонални слог, како по висини тако и по јачини, у завршној фази изговора вокала, — приближава се следећем, акценатском слогу. То се може донекле потврдити сасвим једноставним експериментом помоћу магнетофона: са траке се избрише слог који следи ономе са дужином. Кад се узме у обзир да је слог иза узлазних акцената обично нешто виши по тону него остали неакцентовани слогови, и да тај утисак овде недостаје, онда се говото са сигурношћу може тврдити да се наша дужина приближава по природи дугоузлазном акценту.

г) *Однос левачких акцената према „иничној“ косовско-ресавској системи*

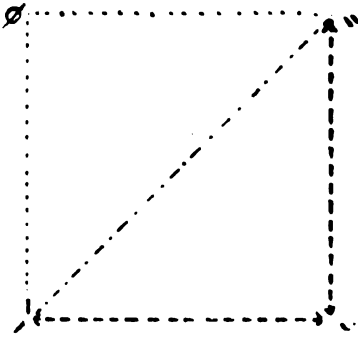
25. Као што је познато, штокавска акценатска система познаје, опште узев, два прозодијска принципа на којима почивају дистинктивне функције акцената: принцип квантитетских опозиција, на једној страни, и квалитетских, на другој. У различитим говорима сваки од њих спроведен је у различитом степену. Проф. П. Ивић је мишљења да косовско-ресавска система од три акцената познаје први принцип у потпуности и други делимично⁸. Фонолошки то је неоспорно (из синхроне перспективе). Али ако занемаримо фонетске особине акцената, не можемо успоставити еволуциони континуитет штокавске прозодијске системе: од трочлане према двочланој и од ове према вишечланој (Да ли је развој ишао путем елиминисања тонских опозиција, да би се

⁶ Исп. Народна енциклопедија IV, 1072, где се овај акц. сматра дугоузлазним, затим НЈ н. с. X, 83, као и СДЗБ XVII, 27—30, где се упоређује са чакавским акутом.

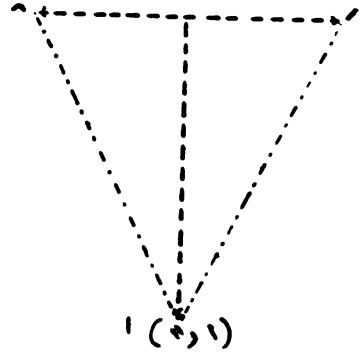
⁷ Акценатске студије I, 26. У напомени се каже да је „из поменуте необјављене расправе“ (о левачком акценту). Исп. П. Ивић, Die serbokr. Dial., 232. Оба нав. случаја јављају се факултативно у Рес., а други и у Трст., СДЗБ XVII.

⁸ Павле Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 227.

убрзо потом делимично (или потпуно) успоставиле, или, како друкчије?). Мислим да би, ако се узму у обзир и фонетске особине акцената, троакценатска система са силазном реализацијом кратког акцената и левачка троакценатска система изгледале овако:

1. Шематски приказ „типичних“ косовско-ресавских акцената

2. Шема левачких акцената

26. Ово је врло важно за разумевање старије штокавске, двоакценатске, системе, која познаје додуше само с и л а з н е акценте, али она самим тим познаје и принцип квалитетских дистинкција, — у латентној форми, наравно (после губљења акута), али је даљом еволуцијом успостављена равнотежа у систему тиме што је дошло до појаве још два члана системе, — узлазних акцената. Ово све уз претпоставку да је еволуција ишла путем елиминисања акута пре појаве нових узлазних акцената.

27. Посматран у таквом контексту, друкчије изгледа и сâм проблем еволуције левачког акцената. Док се она косовско-ресавска акценатска система какву налазимо описану нпр. у књизи П. Ивића јавља само као етапа на путу развитка од двоакценатске према четвороакценатској системи, у левачкој је системи кратки акценат пошао другим путем у своме развитку — путем делимичне ликвидације једног од принципа на којима се темељи новоштокавска тонска акцентуација (" = ' = !). Ово показује извесну сличност са оним што се на ширем плану мора претпоставити у развоју акцената у говорима јужне и југоисточне Србије, а самим тим и на утицаје које је у том погледу морао претпети говор Левчана.

2. МЕСТО АКЦЕНТА

28. Науци је већ давно познато да се у Левчу, што се тиче дистрибуције прозодијских елемената, углавном чувају основне особине косовско-ресавске акцентуације, такође са изузецима познатим осталим говорима тога типа. Али до појаве рада А. Пеца и Б. Милановића о

особинама левачке акцентуације закључивало се на основу доста оскудних података⁹, што је доводило и до грешака¹⁰.

Овде ћу изнети резултате својих испитивања. Распоред материјала биће извршен према табели проф. П. Ивића¹¹, у примени на наш акц. систем. Генерално је правило: рецесија захвата искључиво кратку ултиму.

а) КРАТКИ АКЦЕНТ

Акцентнајске њриликe на ултими

Преношење на крајку њенултиму

29. Са отворене кратке ултима на кратку пенултиму, преношење је извршено скоро у потпуности. Тако се на пенултими појавио, поред старог, и нови кратки акценат, који се фонетски углавном не разликује од старог. Изузетак чини акц. имп. *уби* у секвенцама *уби бдџе* (Круш, Бог). Иначе овде имамо $\wedge$ акц.:

— Не мдгу па *уби* (Ком), — Узни мачџу па *уби* (Дуб).

30. Напоменућемо да се преношење скоро доследно врши и испред енклитике. Али од овог има и изузетака.

а) Код речце *нека* акц. се факултативно јавља и на ултими:

— Онџ што дџе *нека-г* у магаџин (Бог), — *нека-га нек* лежй (Кав), — *Нека-га тџ* код нас (Оп) — Изиграва, — *нека-га* (Оп);

и на пенултими:

— *Нека-џ* нек се копрџаџ (Ду), — *Нека га*, да вџдим штџ ље (Дубр), — *Нека си пџметан* (Кав), — *Нека сам бџш и глџп* (Дуб), — А тџп *нека га* (Кав).

б) През. гл. *хџеџи* такође познаје двојаки акценат испред енклитике. Навешћу примере са ултимским акценатом, који је далеко ређи:

— *Оџ-л'*, шта кџе? (Ци), — *Оџ-л'* да дџе? (Дубр).

31. Акцент групе речи *чини-ми-се* налази се на крајњем слогу глагола у облику $\wedge$. Али она може имати и измењен гласовни састав, не само акценат¹²:

Чинџ-ми-се да јџдан нџџе имџџ дџџу (Бог), — *Ченџмисе* да е Јџван (Бог), — Висџка до нџба, *чинџ-ми-се* (Вук), — *Ченџмисе* да Станџмир вџче (Круш), — *Чинџ-ми-се* носџше нџке кондџре (Над), — *Чинџ-ме* да овџко бџше (Оп), — Винџград џмау двџџс и пџт џри, *ченџмисе* (Сла).

⁹ Нешто података има у раду М. Ђ. Милићевића, Кнежевина Србија, 212.

¹⁰ Исп. ниже о понашању акцената пред енклитиком и сл.

¹¹ П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 105.

¹² Исп. такође речник Г. Елезовића, СДЗБ VI, s. v. Презент глагола *чинџи* има у трећем лицу иначе $\wedge$ акц. на ултими: *чинџ*, — *Нек чинџ* шта дџе (Дубр), — не *чинџ* ми нџшта (Кар).

32. У свим осталим примерима које имамо преношење је извршено, како испред енклитике, нпр.:

— *Жѣна ми била у старе кѣни* (Мотр), — *Жѣна му по ђпака* (До), — *Времѣна су дошла* (Бог), — *Дошла би да ме помѡгне* (Бог), *Нѡга се замѣтнула* (Бог), — *Срамѡша ме* (Ба), — *Човѣка ми отѣрали на празно* (Пре), —

тако и у случајевима где акцентованој речи не следи енклитика, нпр.:

— *Изашла ѡда* (Ба), — *дѣла ѡда* (Жуп), — *течѣ ѡда* (Кар), — *мутна ѡда*, *вѣлика* (Круш), — *Била ѡндак така времѣна* (Бе), — *а шиљата ки вреиѣно* (Кар), — *госиѡда* (Кар), — *Мѣне прва жѣна била овѣм тѣтка* (Ба), — *млада жѣна* (Бог), — *ѣби га сна и жѣна* (Мал), — *жѣна* Радојчина (Над), — *да зѣмља остаѣ задружна* (Мал), — *кад би здра* (Жуп), — *скѡро ће здра* (Кав), — *да ми зарѡстѣ нѡга* (Круш), — *искрену се нѡга начисто* (Круш), — *Ѣ, сѡмо ѡцу нисам тѣо спѡменик д-облѡжким* (Ба), — *на иѡиа* (Над), — *долѡзе сведѡци* (Бог), — *вѣлико сѣло* (Жуп), — *сѣсира Зѡра* (Реб), — *слобѡда* (Мал), — *шескѡба* (Сла), — *тѣ два иѡиа* (Реб), — *два иѡиа* (Сла), — *Натѣчѣм капу на чѣло* (Прњ), — *Држи човѣка!* (Рат), — *пѡла шећер*, *пѡла ѡда* (Сек).

33. Нешто компликованија ситуација влада у преношењу акцента са кратке затворене ултима на кратку пенултиму. Примери за ову појаву налазе се такође у великом броју у одељку о морфологији, а овде ћемо навести један део материјала.

а) Реч се не наслања на енклитику:

— *Бѡжсић* (Оп, Дубр), — *ѣма дѡкасић* (Сиб), — *домѡћин* (Дул bis, Круш), — *жѣвоић* (Дул, Дубр, Дуб), — *што се нѡси кѡзан* (Оп), — *кѡзан тѣ* (Леп), — *да начѣним качѡмак* (Оп), — *зѡвнем комшићлук* (Крч), — *Милѣићин* (Дубр, Реб, Круш), — *лѣп мѡмак* (Рат), — *мѡмак* вѣнѣне чарапе (ѡбуо, Кав), — *мрѣвац* (Теч, Сла), — *није тѡ лако се ожѣнић* (Бог), — *ѡицац* (Ду, Ред) — *ѣма ѡдан иѡиок* (Мал), — *на шѡван* (Леп), — *ѣрок* више пѣта (Круш).

б) Иза речи је енклитика:

— *Тѡван ни пѣн са жѣтем* (Круш), — *красан чѡвек је бѣо* (Кав), — *Шѣдрѣић ми нешто не горѣ* (Дубр).

34. Акцент се још у извесном броју случајева може јавити на ултими.

а) Тако у аор. глагола са кратким последњим слогом основе, у 1s, акцент понекад остаје непренесен, опет без обзира на енклитику. Зато поред пр.:

— *издрѣжа'* (Добр), — *ѣребѡ.ле'* (Бог), — *па се превѡри' те ѣрозѡѡри'* (Жуп), — *сѣде'...* (Ба),

имамо и такве као што су следећи:

— Тѣраше ме те *вози'* на кўлук' женама дрѣва (Круш), — Како ти ја *говори'*? (Круш), — Ја узѣ' па *зави'* цигару дуван (Ур), — Онѹ цигару *изгорѣ'* (Ур), — Петнаѣс' дана *издржѣ'* (Ци), — *Искошкѣ'* ја волѣве (Мотр), — те *ојрѣ'* онѢ (Лом), — ја *ошворѣ'* мѣе књѣге (Над), — ДѢхо' до вратѣ, *ошворѣ'* (Рат), — Ја *ошворѣ'* (Ур), — *Појѣ'* ја онѢ (Леп), — *Посѣојѣ'* мѣло (Жуп), — *Преноѣи'* сѣмо у ѣпсу (Лом), — и *ѣроговори'* (Бог) — *Прочѣиѣ'* ја онѢ, — *ѣрѣво ѣрочѣиѣ'* (Ур), — Па се *склонѣ'* мѣло (Рат), — што га не *убѣ'* пѢсле (Оп);

— *Вози'* га и лекѣру (Дубр), — *ошворѣ'* га па поглѣднем (Кар).

б) У през. глагола *хѣѣи*, 2s, у упитним реченицама, задржава се понекад акц. на крајњем слогу, па поред обичнијег *дѣеш*, имамо:

Одѣш раки'ју? (Над), — *Одѣш* ли, ел нѣѣш (Бе).

Ово је последње аналошка појава и позната је читавом през., сем 3р (имамо и *ођу-л* и *ођѣмо-л*, *ођѣше-л*), па је отуда пренесена и на 2s (исп. на другој страни и *дѣемо*, *дѣѣше* поред *дђу*, према *дѣеш*, исп. код ВД *хдѣеш*).

в) Именице са крајњим *-ниѣ* задржавају, међутим, акц., без изузетка, на крајњем слогу:

— Он је пѢ *довѣјѣниѣ* (Сек). — бѣо *шѣѣдѣниѣ* (Оп), — онаѣ ѣѣн *комадѣниѣ* (Ци), — *комадѣниѣ* Лѣвча (Добр), — наѣс *комадѣниѣ* п'јка трѣжиѣ за границу (Теч), — *возѣли ѣровѣдѣниѣ* (Ком), —

(остали примери у т. 619), а поред тога имамо још покоју именицу, као нпр. *ѣилодѣф*, *комунѣс* (Бог), или сл., што су све позајмлѣнице новијег датума, које врло жилаво чувају свој изворни акценат и у другим дијалектима српскохрватског језика.

г) Иначе се акц. може наћи на ултими ако било којим путем дође до отпадања крајњег слога.

а) Тако у 2s имп. неких глагола имамо форму без крајњег *-и*:

осѣѣв, *донѣс*, *однѣс* то, *довѣд-г-овѣм* (Дубр), — *начѣн*, *увѣѣ*-то кўче! (Круш), — *Зѣѣвѣр* тѢ кўче (Рат), — *осѣѣв* (Над), —

у којој се задржава акц. пуне форме.

б) У G(-A) дем. заменице *овај* и *онај* равноправно се чују форме са и без крајњег *-а*, али акц. остаје увек на истом вокалу:

Овѣѣ човѣка сам вѣдо нѣгде (Дубр), — Од *овѣг* ѣмам вѣше (Ци), — Код *онѣ*-камена (Дуб).

γ) Адв. за место с општим делом *-ов-*, *-ош-* и *-он-* познају такође двојаке форме, али акценат форми без крајњег вокала не разликује се најчешће од оног са њим:

— *Овџм* у наше преноћй'мо (Кар), — Даџ га *овџм* (Рат), — А ја полетџм *одовџд* (Мал), — *Одовџд* глѣ^адаући (Сек), — Оно *одовџд* брише (Бе), — *Овџд^ш*, па на Кремѣнац (Дубр);

— Па свѣ *онџм* натрпџали (Кар), — Вџлим од онѣ *онџм* (Ба), — *Онџ-*цте прџшли, вџдо сам (Дубр), — од онй' *одонџд* (Сла);

— Бџгари *ошџд* навџљили (Бог), — Остџпамо *ошџд* рѣдом (Сек), — Зборйла *ошџд* за Дулу нѣшто (Круш), — *ошкџд* (Круш), — *ошкџд* дни?! (Теч).

Али имамо примера и са преношењем акц.:

— Биѣ *џдуџд* з-бџка (Кав), — Ја њѣму *џдуџд* мџло џздаље кџжем (Ком), — *џдовџд* рѣкѣ (Круш), — Вџкнуше *џдовџд^ш*, па упџљйше (Сиб), — Мй њѣмо *џдуџд* (Сиб); — Он етѣ ти га *џшџд* (Кав), — трчѣ *џшџд* (Вук), — Гранџта *џшџд* летй (Кав), — Брѣна у кошџље и гаџа *џшџд* изйшо (Ком), — Дџнесе џн *џшџд* нѣка дџва (Сиб).

δ) Речи *замало* и *умало* обичније су без крајњег вокала, али акц. остаје увек непомерен, као и у речце *самџм* (или *самосџм*, како она може гласити):

— *Замџл* што га нџсам уџио секйром (Бог), — *Замџл* не поџџбо' (Добр), — *Умџл* да уџџце у батѣри'у (Кав) — Њѣга сџмо *умџл* што нџсу умлџтйли (Ур); — *самосџм* безобрџзан (Дубр), — лџд *самосџм* (Ци), — *самџм* дрџкше (Над).

Како из прегледаног материјала видимо, преношење акцената са кратке ултима на кратку пенултиму врши се, са малим бројем изузетака, готово доследно. Друго, енклитика нема свуда већег утицаја на акценат ултима. Наш говор, тако, не познаје примере типа *сџромџ си*¹³, што показује да се из данашње ситуације у Л. за такве случајеве може извести супротна тврдња од оне коју је А. Белић изнео негде пре педесетак година¹⁴.

35. Исто стање у погледу преношења "акцената на кратки претходни слог налазимо и на суседним говорним подручјима¹⁵, као и у јужнијим говорима косовско-рес. зоне¹⁶. П. Ивић мисли да је овакво стање, тј. одступања од доследног преношења акц. у описаним положајима, новије, и успостављено аналогијом или страним утицајима¹⁷. Слично мишљење заступа и М. Пешикан¹⁸. Мислим да то вреди само за неке

¹³ Исп. А. Белић, Акценатске студије I, 25.

¹⁴ Кад су у питању именеце, може се мирно тврдити да изузетака нема.

¹⁵ СДЗб XVII, 25. и 291.

¹⁶ Исп. СДЗб II, 468. Исп. примере из Елезовићева речника, СДЗб XVII, 25.

¹⁷ Die serbokr. Dialekte, 228.

¹⁸ СДЗб XV, 26. (у односу на рецесију са отв. ултима).

категорије наших примера, али не за све. Тако прим. под г) упућују на извесну инертност у доследном успостављању принципа преношења у дублетним ситуацијама, од којих се не би могло за све рећи да су нове. Исто се тако ни за акценат аорисних облика не би могло рећи ни да су нови нити да су унесени са стране у новије време. Ми остајемо при закључку да ови примери оцртавају развојни пут којим је дошло до успостављања принципа преношења акцената, и да стварно представљају одступања од овог принципа, па тврдимо да се преношење са кратке ултима не врши у нашем говору доследно.

Преношење на дугу *йенулијиму*

36. Извесних одступања има и у погледу преношења акцената са кратког последњег на дуги претпоследњи слог. Ван веза са енклитиком преношење се врши без изузетка.

а) Са отвореног слога:

— Отиднем *адвокајџу* (Мал), — блага *бајџи* (До, Дубр), — *бело* (Над), — *били* (Ба, Мал), — *било* (Ба, Сек, Сла), — да се *боримо* (Кав), — под *браду* (Рат), — у *вино*, — *ћеш вино?* (Добр), — *велимо* (Кар), — *величанство* (Ком, Рат), — на *вожњу* (Саб), — два *ће војника* д-јду (Сиб), — *војска* (Кал, Над), — скрип-*нџше врајџа* (Пре), — испала му *врајџа* (Добр), — *вредни* (Мал), — *време* (Добр), — *гладан* (Дубр), — *гусио* (Кар), — *дали* (Оп), — *дамо* (Кал), — *баћи дејше* (Рат), — *дивљу* (Теч), — *дође* (аор., Ком), — *друстио* (Др, Пре), — *друштио* (Кал), — *Дула* (Добр), — *душа* (Мотр), — за *Ђоку* (Добр), — око *Жељина* (Бог) — *живи* (прид., Мотр), — *Жола* (Добр), — Ми смо се *тџ завукли* (Мал), — *зайеше* (Мал), — *заради* (импер., Бог), — Како се онџ *звџше?* (Добр), — Како се *звџше* онџ *плави висџки?* (Ци), — Карађор-*ђеву звџзду* (Сиб), — *звџзда* (Дубр), — *Извини*, *дџчко* (Мал), — *извукли* (До), — Ови се *пџсле извукли* (Мал), — Како *имџше* онџ *другем?* (Добр), — *Имџше њџ десетџну* (Ур), — на Светџг *Јовџна* (Добр), — па *каџи* (Мал), — *комџџри* (Рат), — *круџни* (Круш), — *круџно* (Над), — и да га *кунџмо* (Кар), — на *леџа* (Кал), — *леџџише* (Бог), — *леџе* (Добр, Над), — *леџо* (Добр), — *леџка млџко* (Круш), — *леџка џоседџмо* (Бог), — *леџка* (Бог), — *ложџмо* (Добр), — *ложџише* (Ба), — *љуџџа* (Добр), — *маџџину* (Рат), — *Миџле* (Добр), — *маџка усџџа* (Добр), — *миџчко* (Крч), — *млаџа бџла* (Круш), — *млаџа* *жџнска* (Сиб), — *млаџе*, — *млаџи* (Добр), — *млџко* (Леп), — *Немџе* (Мал), — *Немџи* (Прњ), — Ма *неџу!* (Добр), — *Ниџна* (Добр, Дубр), — *ниџмо* (Сиб, Сла), — *обџли* (импер., Крч), — *оде* (овде, Кал, Пре), — *одеџо* (Кар), — *окруџло* (Рат), — од *окиџомбра* (Ком), — у *окиџомбру* (Кал), — *онде* (Ба), — *офиџџри* (Прњ), — *џаламенџџари* (Сек), — у *џелерџни* (Рат), — *Пеџра* (Добр, Саб), — да *џечеџмо* (Ба), — *џечење* (Добр), — *џилџџе* (Добр), — *Поџџи* с *моџном* (Рат), — *џоглџни* (Кав), — *џозџди нас* (Кал), — на *џозџнаџџио* (Добр, Дубр),

— *йолагачко* (Сиб), — *йолагачко* (Реб), — *йочёше* (Сек), — *йрёђе* (Сек), — *йредаше* (Кар), — *мало се йрошресла* (До), — *помотвѣик йушкочайролесцу* (Леп), — *равни* (Сиб), — *рѣйка* (Оп), — *саѣума* (Добр), — *сасуше на нас* (Оп), — *свѣжу* (Добр), — *седѣти* (Теч), — *секирче* (Ком), — *у сейѣмбру* (Ком), — *Дѣ-л смѣмо?* (Крч), — *тô су дпасни сивѣри* (Надр), — *Штѣ си се сивѣгла?* (Бог), — *сиб-же* (Бог), — *сува* (До), — *шѣрдо* (Сиб), — *шѣшко* (Ком), — *шрѣ-жи* (импер., Оп), — *шуйи* (Добр), — *узеше* (Бог), — *Французи* (Вук), — *рана* (Рат), — *црни, црно* (Кал), — *два чабриѣа* (Вук), — *чѣрсито* (Над), — *Беше ваш Чѣда* (Добр), — *не чинимо* (Ба), — *цаци* (Добр), — *шуйѣа* (Ци).

β) Са затвореног слога:

— *баци'* (аор., Добр), — *бѣсан пѣс* (Мал), — *бѣрац* (Надр), — *вѣшар* (До), — *вѣка'* (аор., Добр), — *Мѣне лѣко вѣишии овѣма пѣре* (Ур), — *вѣдан* (Над), — *Вукманѣвац* (До), — *нисам глѣдан* (Ком), — *дѣиуи* (Лом), — *дѣиуи^а* годѣшње (Мотр), — *дѣвал* (Крч), — *лѣк е живѣи* (Сла), — *живошѣбрац* (До), — *Јагодѣнац* (Д), — *едѣмиуи* (Бе), — *право ѣу ти казѣи* (Кар), — *крѣвац* (Мал), *круѣан* (Теч), — *ја днда се наљуиш'* (Крч), — *народ* (До), — *нисам* (Ба, Крч, Мал), — *окибмбар* (Ком), — *нѣма оидснос'* (Добр), — *Пѣиши* (Ком), — *Јѣ те не йиши'* (До), — *йѣхо'* (Рат), — *ја йѣхуше'* *мало* (Кав), — *у йресек* (Добр), — *не вѣдѣи му ни йричаи* (Над), — *рабан* (Бе), — *пѣ се рѣши'* (Добр), — *ручак* (Ба), — *Бѣба на сѣбор* (Ба), — *сиѣхо'* (Ур), — *Симић* (Добр, Силъ, Дубр, Лоѣ), — *служѣиш* (До), — *оваѣ мѣлѣи сивѣлеж* (Мал), — *сѣгѣо'* (Оп), — *са шѣрѣнем* (Добр) — *шѣрѣи* (Добр), — *шѣзан* (Крч), — *шѣриуи* (Добр).

б) Испред енклитике преношење се врши делимично.

ба) Прегледаћемо примере са извршеним преношењем.

α) Са отвореног слога:

— *Андру сам мѣтуо за комесѣра* (Сиб), — *Бѣла сам у Слѣтине* (Ба), — *Бѣла сам* (Над), — *С онѣм бѣла се одѣлила* (Жуп), *Бѣли се пѣпѣшли* (Бе), — *Бѣли смо у задруги* (Жуп), — *Бѣли смо свѣ разбрѣени* (Ци), — *Бѣли смо на сѣбор у Рѣкѣвац* (Сек), — *бѣли смо ўзели* (Кав), — *Бѣли смо на свѣдби* (Добр), — *Бѣли су пѣно наши* (Ком), — *бѣло ми припѣл* (Ду), — *бѣло-ѣ'* стѣ (Добр), — *Близо сам дѣшо кѣд ѣи'* (Сиб), — *Пѣи Вѣда е пѣсе рѣковао* (Сиб), — *Вѣдѣа е у посл дње вѣремѣ лшѣѣѣ* (Бог), — *тѣ вѣѣску смо повѣтали* (Вук), — *чак пѣ вѣишу е удѣра* (Бог), — *Дѣше ми йѣнук* (Бог), — *донѣше ми мало чѣѣ* (Оп), — *Јѣѣ е родѣлѣ* (Бог), — *и клѣли га* (Кар), — *У лѣшу е превѣрошѣ* (Кав), — *Лимузѣн ѣу му дѣт рам* (До), — *Ма ѣци не зарѣбе* (Бѣ), — *Енѣ га Мѣла му бѣрат* (До), — *Нѣшу ви мѣсто онѣсем* (Круш), — *Нѣшу ѣе лѣжем* (Круш), — *Јѣ нѣшу*

ше вѣрам (Бог), — *Нећу њи* причам (Реб) — *Нисмо-џ* дали (Вук), — *Нисмо се* ми проводили (Кав), — *А нисмо се* раздвајали (Ком), — *Нису га* искључили (Жуп), — *И нису-џ* били (Реб), — *нису ме* били (Рат), — *нису не* нападали (Кав), — *нису ни* дали (Прв), — *обукли се* (Прв) — *Окрени се* (Добр), — *Официри се* укрѹтили (Леп), — *Појѣмо се* ми (Жуп), — *у реку му* кућа (Круш), — *Свѹкли га* 'а-г-ок'пу (Кар), — *Седѣћи смо* сасуљали се (Теч), — *Смири се* (Добр), — *У септембру смо* отишли (Ком), — *Узѣше ми* пѣре (Рат), — *Цѣла не* армѣја знала (Реб), — *цѣла се* дивѣзија ... (Теч), — *Чѣда-е* живѣо код^г-Селѣне (Добр).

ђ) Са затвореног слога:

Дужнос' ни налаже (Бог), — *Извѹко'* га ја (Бог), — *Миѹка Бурић'* га прави'о (Бог), — *Нађо'* га у Сараево (Оп), — *Народ^{ми}-се* онако прѣсто узбѹнио (Ду), — *Нема-ће* да не уплѣште (Немац-, Сиб), — *Нисам га* ни видео (Дул), — *Нисам се* брѣни'о (Рат), — *Овас ми* подгоре (Бог).

бб) Мислим да су случајеви без пренесеног акц. приближно исто тако чести у употреби као и са преношењем.

а) У речи са отвореним задњим слогом:

— *Баиѣли-се* (Круш), — *И билѣ-смо* свѣ (Круш), — *Сѣдам билѣ-су* зграде (Мотр), — *Били-га* поставили (Реб), — *Били смо* га сѣцијално осигурали (Жуп), — *Били-су* два инѣиѣера (Леп), — *билѣ-би* мене млого лакше (Бог), — *Билѣ-ѡи* дѣста, нѣ било, тѣ ти е (Вук), — *близѣ-ми* (Реб), — *Близѣ-ће* Врѣња (Оп), — *Брѣни-ће* не стрѣла (Ком), — *Вѣжѣ-га* (Рат), — *Вичѣ-га* (Кав, Рат), — *У вѣцкѹ-га* испрѣтила (Прев), — *Врѣи-смо* (Добр), — *Вѹчи-ме* (Рат), — *и дѣли-му* (Кав, Реб), — *дѣли-смо* дѣпринос (Жуп), — *Дѣиѣ-му* и кѣ га дѣнесе (Рат), — *Дѣѣ ми* сна (Реб), — *Дѣѣ-ни* нареѣење (Добр), — *Дѹиѣ-се* нѣси (Круш), — *а Дрѣжѣ-се* мѹчио (Крч), — *Жѣѣ-ѣ* дрѣѣѣ (кафану, Добр), — *зимѣ-ми* (Добр), — *Зѣви-га* (Добр) — *Јѣви-ме* (Ком), — *Јѣви-се* (импер., Леп, Оп), — *Кѣжѣ-ми* (Бог, Добр), — *кѣжѣ-му* (Реб), — *Клѣли-га* (Кар), — *Млѣди-сѣе* (Добр), — *Нађи-ми* еднѣг воѣника (Добр), — *Нађи-ми* кошѹљу (Круш), — *и наљѹиѣ-се* (импер., Добр), — *Нећу-га* кѣсим (Бог), — *Обиђи-ме* (Мал), — *дѣли-се* (Крч), — *И Јоднѣиѣ-га* тѣмо (Теч), — *однѣиѣ-ме* (Реб), — *Одузѣиѣ-ни* јѣдне рѣвове (Кав), — *Озѣблѣ-му* р'ке (Добр), — *Повѹкли-се* (Вук), — *Покѣжѣ-се* (Над), — *Причѣсѣиѣ-га* (импер., Над), — *Свѹкли-му* одѣло (Кав), — *Сѣѣѣкѣ-ме* звѣѣ (Бог), — *Трѣѣ-ѣ* бѣла овољѣка (Бог), — *ѡѹѡѹѣиѣ-се* (импер., Добр), — *Узѣиѣ-ни* јѣдне рѣвове (Кав), — *Узѣиѣ-ни* Лѣсковац, — *Узѣиѣ ни* топѣве (Ком), — *Фѣлѣ-ви* (Сиб), — *Фѣлѣ-му* (Мотр), — *Цѣлѣ-не* армѣја знала (Реб), — *и шѣлѹ-сам* имѣѣ (Бог);

ђ) Са затвореним задњим слогом:

— *И баиѣ'^{је}* (аор., Ур), — *Вѣзѣ'-ју* ја онѹ нѣгу (Бог), — *Глѣдѣн-сам* (Жуп), — *Нађѣ'-га* (Добр), — *Нисѣм-га* вѣдо (Бог), —

Ми смо се <i>сиоразумели</i>	: <i>сиоразумѐли</i> се (Круш),
(Ци), <i>Нису разумели</i> (Кав)	: <i>образумѐли</i> (Дубр),
<i>удѐнула</i> (Дубр)	: <i>уденула</i> (Дубр),
<i>дѐмо, дѐше</i>	: <i>оѐмо, оѐше</i> .

Сви су ови случајеви и њима слични објашњиви аналогима у систему парадигме.

б) Друкчије врсте је паралелизам у употреби двојаког акцента тамо где се ради о наносима са стране. Са пренесеним акцентом се, пре свега, употребљавају бројеви. Тако се свуда чује: једанѐс/једанѝнаес, петнаѐс/петнаес, шеснаѐс/шѐснаес, седамнаѐс/седамнаес, осамнаѐс/осамнаес, као и код редних бројева: петнаѐстог и петнаес-тог, седамнаѐстог и седамнастог и сл. (исп. и т. 42). Поред тога, и неки називи места и други термини унесени са стране, обично се јављају паралелно и са акцентом говора из којег долазе (или књижевним ако су посл. овог утицаја) или само са овим:

— једна *будѝлчина* (Мал), — Дѝемо у *Вуѝиѝрн* (Бог), — до *Вуѝиѝрна* (Круш), — *каѝиѝѝлѝста* (Дул), — а *комуѝнѝстиѝ* (Сла), — *Нѝмиѝца* (Ци), — *ѝелеѝѝѝнѝстиѝ* (Кав), — према *Цѝриѝброду* (Кав), — *ѝѝѝѝѝѝѝ* љѝди (Мал),

и сл., поред:

— На *Кумѝанову* сѝмо грѝмѝ (Кав), — изѝѝемо у *Цѝриѝброд* (Кав), — па на *Вуѝиѝрн* (Дубр), — *комуѝнѝстиѝ*, *каѝиѝѝѝлѝстиѝ* (Бе).

39. Каткад се у говору Левча лексички кратки акцент речи налази на месту где је у ВД ¹, и ту остаје кроз читаву парадигму. Наводимо паралелно наше примере, облике из Вукова Рјечника, и Елезовићеве примере:

Левач	Вук	Елез.
ѝгиниѝца	ѝгиниѝца	ѝгиниѝца
безобѝрѝзлук, -а	безобѝрѝзлук	—
бѝсер, -а	бѝсер	—
бѝсерни	бѝсерни	бисѝрни
дѝруѝчак	дѝруѝчак	—
ѐнглеска	ѐнглѝска	—
ѐнглески	ѐнглѝскѝ	—
Зѝриѝца	Зѝриѝца	—
извѝѝе	извѝѝе	—
ѝзрод, -а	ѝзрод	—
ѝспек, -а	ѝспек	—
јѝѝѝѝѝѝѝ	јѝѝѝѝѝѝѝ	—
мѝсаниѝца	мѝсонѝца	—
мѝѝѝѝѝѝѝ	мѝѝѝѝѝѝѝ	мѝѝѝѝѝѝѝ
мѝлѝров	мѝлѝров	—
нѝзгодан	нѝзгодан	—
нѝзгода	нѝзгода	нѝзгода

Рачѣйю ножѣце (Леп), — *Ја-џ* д-й'ем у *Рѣкдвцу* (Ур), — Они *рѣшѣли* там што су *рѣшѣли* (Кар), — Д-йем за *Свѣтѣозарѣво* (До), — *сѣйсѣли* (Мал), — *Сѣрѣљали* му брата (Прв) — *Сѣрѣљаћу ше!* (Мал), — *сѣудѣрѣла* (Мал), — сѣ-цмо *сѣуѣйѣли* (Мал), — *сѣмљала* (Сла), — свѣ што се *шѣцѣло* (Круш), — бѣће ме *шѣжѣ'о* (Ци), — Свѣ се то *уѣлѣло* (Вук), — *урѣдѣо* (Над), — *ушѣшѣше* (Кав), — *Чѣвали* га (Добр).

41. Пренесени акц. јавља се најчешће у презименима. Већина одраслих мушкараца уме да изговори презимена типа *Обрѣдовѣћ* са књижевним акцентом, што не значи да се она тако увек и употребљавају³⁰.

в) ДУГОСИЛАЗНИ АКЦЕНТ

42. Дугосилазни акцент остаје у свим положајима најчешће непренесен.

а) На отвореној ултими:

— *брѣа* (Бог), — у *водѣ* (Над), — *венѣа* (Рат), — *горѣ* (Ци), — *држѣ* (Ци), — *држѣи* (Саб), — *заболѣ* (До), — на *земљѣ* (Над), — до *земљѣ* (Кал), — *излејѣ* (Кар), — *кројѣ* (Бог), — *лежѣ* (Кал), — *овѣ* (Теч), — *овѣ* (Дул), — *онѣ* (Над), — *онѣ* (Кал), — *осигурѣ* (Саб), — *очѣйѣа* (Сла), — *ѣреудѣа* (Рат), — *ѣогорѣ* (Ци), — *ѣризѣа* (Кар), — *седѣ* (Добр), — *сѣорѣа* (Круш), — *шакѣ* (Бог), — *учѣ* (Жуп), — *чѣйѣ* (Над), — *чѣйѣа* (Добр).

Одступања нису многобројна:

— до *Фрѣшѣке гѣре* (Сек), — преко *Црне Гѣре* (Вук).

У Gs (-Ds-Ls) типа *жена* има неких дублетних случајева, као *сѣсѣрѣ* и *сѣсѣре* и сл., о чему ће бити речи на одговарајућем месту (исп. т. 356).

б) На затв. ултими:

— *Адѣм* (Реб), — *велѣм* (Кал), — *држѣм* (Мал), — *дѣвам* *једнѣм* (Вук), — *инѣиѣѣр* (Рат), — *Скѣву* сѣмо *онѣк* *кројѣѣр* (Ци), — *лежѣм* (Мал), — *лејѣм* (Мал), да се дѣ вѣше *онѣм* (Прв), — *ѣѣѣм* (Бог), — *ѣолејѣм* (Мал), — *сѣѣѣн* (Леп), — *ѣрѣѣш* (Добр), — *чѣѣѣм* (Дубр).

Разним аналошким процесима у области творбе речи увећава се у знатној мери број таквих случајева. Али ти примери наводе се на одговарајућем месту.

³⁰ Сходно напред формираној концепцији не наводим ове примере, јер их и припадници говора обично добро разликују од дијалекатских форми. Ту се разлика у акцентуацији најлакше уочава, па се ове секвенце најбрже уче у школи и другде.

И овде има извештан број дублета, и то у области флексије. Тако трпни прид. извесног броја глагола може гласити двојако: *йокривѣн* и *йокривѣн, заливѣн* и *заливѣн* итд., а такође Gs и Is им. типа *јѣна* (исп. т. 356), и сл. Али и изван овога забележио сам извештан број примера са двојаким акцентом: *гойѣв* (Кал, Оп) : *гѣиѣв* (Дубр), *Солѣн* (Добр, Леп) : *кроза Сѣлун* (Добр), — као и

йедесѣи (Дубр) : *йедѣсѣи* и *трѣи* (Бог);
седамдесѣи (Бе, Ци) : *седамдѣсѣи* му и *јѣдна* (Дубр);
осамдесѣи (Добр, Бе) : *осамдѣсѣи* (Сла, Вук),
деведесѣи (Кар) : *деведѣсѣи* (Кал, Мал).

Од наведених бројева чешћи су у употреби облици са пренесеним акцентом. Они први се чују у старијих особа.

в) Акц. $\hat{\ } \circ$ остаје на ултими и кад је пенулт. дуга, па било да је улт. отворена:

— у кѣњичке *бригадѣ* (Мал), — *вѣжѣи* (Бог), — *врѣѣи* (Добр) — не *врѣѣи* (Добр, Ком), — *врѣишии* (Мал), — *вѣчѣ* (Рат), — о-твѣ *грѣнѣ* (Добр), — млѣго *дѣцѣ* (Кат), — *додѣше* (Ком), — нѣ-да *жѣвѣ шѣунѣ* (Жуп), — *вѣчѣ* да *жѣви* (Ба), — *јѣчи* (Бог), — *кврѣчи* (Добр) — не *лѣчи* (Добр), — *лѣишии* (Крч), — *мрѣѣ* (Мал), — *овамѣнѣ* (Оп), — *оглѣднѣ* (Рат), — *онудѣнѣ* (Бог), — *сѣмо се йлѣвѣ* (Мал), — *йлѣви* (Рат), — *йишии* (Мал), — *йланѣнскѣ* мѣсто (Оп), — *пѣсе йѣднѣ* (Рат), — *нѣкако се йкрирадѣ* (Кал), — Дѣ су *корѣта рѣчнѣ* (Леп), — у ѣсам *сѣиши* (Добр), — *свѣга* (Над), — *свѣмѣ* (Круш, Над), — *свѣшлѣ* (Рат), — *свѣри* (Кар), — *смрѣи* (Ур), — *шамѣнѣ* (Крч, Реб). — *шрѣсѣ* се (Рат), — *шрѣи* (Крч, Добр, Сиб), — *шѣунѣ* (Мал), — *ко-шѣуѣ* кѣне (Ба) — *шѣиши* (Кар), — *укрѣду* (Мал), — *црѣи* се (Бог), — *чкѣиши* (Рат), — *шѣишии* (Рат)²¹;

или затворена:

— *ѣјмѣм* (Дубр), — *жѣвиим* (Мотр), — *врѣиѣи* (Бе), — *Дрѣ-жѣи* (Реб), — *извѣчѣм* (Мал), — *прѣписа машинѣм* (Ци), — *кѣко се обѣчѣи* (Мал), — да *йрѣдѣм* (Крч), — *йрожѣвиим* (Добр), — *рѣсѣиѣм* (Мал), — *Рѣжѣи* (Теч), — *обѣчѣи*, *свѣчѣм* (Мал), — *сѣрѣ-ийим* (Добр), — *шамѣнѣк* (Реб), — *шѣишиим* (Мал), — са *Швѣбѣм* (Добр).

За $\hat{\ } \circ$ акцент у медијалној поз. нема потребе наводити примере.

²¹ Нема примера у којих би се акц. у овом положају скраћивао испред енклик-тике, те који би одговарали типу *обѣчѣ се*.

Примери типа *обѣчѣ* чуо сам само од људи који више нису типични представници овог говора.

Исп. о томе: А. Белић, Акцентске студије I, 25. Сличне примере наводи он у књизи О двојини у словенским језицима, 120, с напоменом да су из Пољне, које је село остало ван подручја мојих испитивања.

с) МЕСТО ДУГОУЗЛАЗНОГ АКЦЕНТА

43.а) Познато је да дугоузлазни акценат, сходно своме постанку, не може у новоштокавским дијалектима стајати на последњем слогу. Наш говор не чини у том погледу никакав изузетак јер, не познаје жупски узлазни акц. (т. 23). У Л. се, према типу рецесије (исп. правило у т. 28) чује ' акц. по правилу само на пенултими. Примери за повлачење акц. са кратке ултима и појаву ' акц. на пенултими наведени су више (т. 36). Али извесним променама на крају речи отпада понекад задњи слог. Тако се каткад, врло ретко, нађе ' и на последњем слогу вишесложних, као и на једносложној речи²², нпр.:

α) Gs (-As) броја *један* —

— *нису од једног* дца, — *имао сам едног* наредника (Бог), — *едног* дана (Добр), — *Биу митрољеци са едног* што ми зовемо Гдло брдо (Дул), — *Јаши једног* белчића (Кав), — *од једног* војника (Ком), — *Спроводио едног* потпоручика (Ком), — *са едног* из Рёкóвца (Круш), — *Сваки по едног* лудака мбра да рани (Мотр), — *код едног* приватног човёка (Рат), — *једног* дана, — *прёзва едног* редóва (Сиб), — *Имао едног* сйна (Теч);

β) неки глаг. облици:

— *Нећ* ти ўзнем ништа (Крч), — *Ма јав* ти мене (Ком), — *Штó нис* *иоји'о?* (Над);

γ) прилог *овде* и *онде* —

— *Ту* ме зрно ударило, *од* изишло (Ком), — *од* (Ба), — *мáло* имóвине *од* (Дул), — *оди* према Београду, — *оди* по кључу (Кав), — *Једно* зрно изём *од*, једно у Пётлóвац (Ком), — *Он* је *од* у Ўрсуле, — *од* из Рабёновца (Реб), — *ўбоде* ме *од* (Сек), — *ови* војници што *оди* пред нама стоё (Сиб), — *Са-ће* не *од* *накљуку* (Теч), — *да* е *оста*вим *од* (Теч); — *ка-долáзи* *вóз*, *мáшина*, *оид* (Кар).

б) Готово није потребно ни напомињати да се све ове речи јављају и у облику са крајњим вокалом. Навешћемо који пример:

— *Дáде* ми он *еднога* Нёмца (Сиб), — *од* војника *еднога* (Ком), — *нећу* (Дубр, Теч), — *оде* *мáло* се *оста*ви *отвор* (Сек), — *оде* за *Проку*пље (Ком), — *Нáс* *ће* *оде* да *поби*у (Др); — *па* *отид*ни у *фаб*рику *оиде* (Кар).

в) У инф. ове појаве нема. Тако имамо у аористу: *до*ђо', *пре*ђо', *си*ђо', *окре*то', *пора*сто' и сл., а у инфинитиву на истом вокалу: *од*ћ, *и*рёћ, *си*ћ, *и*орáс, итд. Не сматрам да се на основу горњих примера може закључивати о месту дугоузлазног акцената. То су секундарне форме које се само факултативно јављају.

²² Исп. и Трст., СДЗБ XVII, 30.

44. На пенултими сам каткад бележио ' акц. на месту где се у ВД налази краткоузлазни. Таквих примера је приличан број. Навешћемо неке од њих, и упоредити са Елезовићевим акцентом.

Левач	ВД	Елез.
ámбис	ámбис	ámбис
Ана	Ана	Ана
áршин	áршин	áршин
бáрјак	бáрјак	бáјрак
бáјрам	бáрјам	бáјрам
бурма	бурма	бурма
дворет	дворити	дворѐт
дунђер	дунђер	дунђер
забúсат	забúсати	заубсáт
загрмет	загрмети	загрмѐт
зúмба	зúмба	зúмба
йзлаз	йзлаз	йзлаз
јадац	—	јадац
мóљак/мóљац	мóљак/мóљац	мóљац
мѐлем	мѐлем	мѐлѐм
мѐрмер	мѐрмер	мѐрмѐр
óвас	óвас	óвас
óван	óван	óвáн
ожѐднет	ожѐднети	ожѐднѐт
пѐрда	пѐрда	пѐрда
пóздер	пóздер	пóздѐр
пóјмит	пóјмити се	пóјмиѐт
пóкој	пóкој	пóкóј
пóплет	пóплет	пóплѐт
пóрод	пóрод	пóрод/пóрòд
пóруб	пóруб	пóруб
прѐбол	прѐбол	прѐбóл
прегрмет	прегрмети	прегрмѐт
прóшња	прóшња	прóшња
салáта	салáта	сáлата
сáрма	сáрма	сáрма
свѐтлац	свѐтлац	свѐтлац
скóлет	скóлити	скóлит
тáмнет	тáмнети	тáмнѐт

ўбој/ўбој, ўбџа	ўбој	ўбџ, ўбџа
чършав	чършав	чършаф
чърук	чърук	чърук
шебој	шебој	шебџ
шенлук	шенлук	шенлък
шербет	шербе	шербет
чкѣмбе	шкѣмбе	чкѣмбе/чкѣмбѣ

У свих нав. речи слог остаје дуг и у облицима у којима није акцензован (кад се додавањем наставка удаљи од краја још за један слог: *амбиса*).

Откуда дужина у примера као амбис, аршин, барјак, бурџа и сл., јасно је чим погледамо консонантске групе иза слога под акцентом.

У глагола је пак настала вероватно аналогизом, а такође и у именица са непостојаним *a*, као мољак и сл. Остаје извештан број примера који се могу објаснити кановачким преношењем. Али се ту ипак не ради о кановачком акценту, пошто слог задржава дужину без обзира на акцент: *шебој* — *шебџа*; *забусай се* — *забусџо се* и сл. Интересантно је да је у неким од тих примера и у Елез. слог дуг (мѣлем : мѣлѣм, ѓвас : ѓвѣз, ѓван : ѓвѣн, пѳкрѳв : пѳкрѳѳв и сл.), док је у других кратак (јѣдац : јѣдац, пѳкој : пѳкој, пѳтков : поткѳѳв, чърук : чърук).

О КВАНТИТЕТСКИМ АЛТЕРНАЦИЈАМА У НЕАКЦЕНТОВАНИМ СЛОГОВИМА

45. Из изнесеног материјала видимо да је преакценатска дужина сачувана. Она је увек везана за претону, и то само у речима са " и ^ акц.!

У два-три случаја примећени су дублети међу примерима:

— *гърми* (До, Ци), — а та̄м се вѳди бѳрба стѣлно на Кумѣново, сѣмо *гърми* (Кав), — *сѣарѣнскѣ* (Теч), — прѣче *сѣарѣнскѣ* (Крч), — *сѣарѣнскѣ* дѳбо (Крч), — *шѣшѣѣѣ* (Дубр); — *сѣчѣ* (Др);

и на другој страни:

— *гърми* (Др), — *гърми*, ѳе кѣша, *гърми*, *гърми*, *гърми* . . . (Рат), — сѣмо *гърми* (Сиб), — у *сѣарѣнскѣ* вѣреме (Мал), — *шѣшѣѣѣ* (Над), — *сѣчѣмо* (Шљ).

Према томе, данашњи говор Левча не пружа материјала који би потврђивао мишљење А. Белића, изнето у Акценатским студијама, да је скраћивање дужине испред слога са дугосилазним акцентом овде општа појава²³.

О дублетима типа $\bar{u} \bar{u} : \acute{u} \acute{u}$ у неким флексијским типовима биће речи у одељку о морфологији.

²³ Акценатске студије I, 26, в. и т. 25; исп. пример *снагѣ*, који наводи и проф. П. Ивић, *Die serbokroatische Dialekte* 232.

46. Ако слог са ' акц. у ВД није на претпоследњем месту речи него даље од краја, јавља се на њему у већем броју случајева дужина:

Левач	ВД	Елез.
āvlijа	āvlijа	āvlijа
arāmijа	arāmijа	aramijа
ārmijа	ārmijа	ārmijа
ārtijа	ārtijа	ārtijа
berberin	berberin	berberin
bostāncijа	bostāncijа	bostāncijа
būrgijа	būrgijа	būrgijа
vraški	vraški	vraški
vuŕuncijа	vuŕuncijа	fuŕuncijа
dāngūba	dāngūba	dāngūba
devērski	devērski	devērski
letūrgijа	letūrgijа	letūrgijа
ōrao	ōrao	ōrao
pōvōjnica	pōvōjnica	pōvōjnica
prāngijа	prāngijа	prāngijа
rāskŕsnica	rāskŕsnica	rāskŕsnica
tērzijа	tērzijа	tērzijа

Већина случајева какве смо горе навели у ствари су именице на *-ија*, где се свакако ради о уједначавању акцента.

47. Примери типа *богомљац*, *доњоземац*, *језерце* и сл. највероватније су такође аналошке творевине. Зато мислим да Љ. Стојановић неће бити у праву кад им придаје извештан значај за питање кановачког акцента²⁴ (исп. *језерџиша*, *богомљџиша*).

У неколико случајева имамо у Левчу секвенце *дугоузл. акц.* + *крајњи слог*, према секвенцама $\bar{u} - \bar{u}$ код ВД (и ова дужина не зависи од места акц.):

Левач	ВД	Елез.
áвет/áвет	ávēt	—
íпак	ípāk	—
пòклон/пòклон	pòklōn	—
прéкид	prèkiđ	—
прéтрг	prètŕg	—
прóпас	pròpāst	прóпас
рáзрез	rāzrēz	—
рáсвит	rāsвіт	—
стòжер/стòжер	stòžer	стòжер
áтар	xātār	áтар/átār

и можда још који пример (ген. пòклòна, átārа и сл.).

²⁴ Исп. AfSlPh XXV, 214. Сви његови примери су изведенице на *-ац* и *-це*.

И ван набројаних случајева има у Левчу примера у којима се лексички акценат у принципу не слаже с ВД акценатом. О томе ће бити речи у одељку о морфологији.

*

48. Према свему што је речено о природи и дистрибуцији акцената у Левчу, може се начинити следећи сумаран преглед акцената и дужина. Тамо се јављају овакве акценатске секвенце и у овим позицијама у речи (табела 3. и 4):

Таб. 3. Инвентар акц.:

a	˘
aa	— ˘
b	˝
bb	— ˝
c	˙

Таб. 4. Дистрибуција у речи:*

	I	II	III
a	+	+	+
aa	+	+	+
b	(+) —	+	+
bb	(+) —	+	+
c	—	+	—

Овим у ствари добијамо две позиције које су у нашем говору релевантне за понашање акцената — ултима (I) и пенулт. (II), — а остале се узимају као ирелевантне (III). И још нешто је значајно: критеријум за ово јесте крај речи! Овај основ узет је као примарно мерило и при класификацији акценатских алтернација у морфологији. То се може оправдати и тиме што је акц. ултима и пенултима и најпроменљивији у парадигми: акценатске алтернације прате обично морфолошке алтернације, а ове последње заснивају се на разлици у наставцима. Алтернације могу бити квалитетско-квантитетске и позиционе. Ове последње протежу се по правилу на два суседна слога.

Више речено не треба схватити у апсолутном смислу. Први разлог за то је што се не заснивају све морфолошке дистинкције искључиво на разликама у суфиксима (код композиције принципи су сасвим друкчији). Други је у томе што и онда кад разлике међу облицима налазимо у различитим суфиксима, акценат се помера увек на први слог речи, без обзира на форму морфолошких дистинктивних средстава и врсту флексије *ордо* : *йбрао*, *ойлѣйио(х)* : *ѣйлѣше*. Овакве позиционе алтернације не тичу се суседних слогова: акц. долази на приму без обзира на место у полазној форми и број слогова речи. У таквим случајевима критеријум позиционе алтернације је почетак речи!

* Објашњење: I — ултима; II — пенултима; III — антепенултима и даљи слогови.

Ради једноставног приказивања материјала алтернације последњег типа у раду су обрађиване као да су исте врсте са осталим поз. алтернацијама.

На основу горњих табела добијамо укупно $3 \times 5 = 15 - 4 = 11$ алтернационих могућности: aI, aII, aIII; aaI, aaII, aaIII; bII, bIII, bbII, bbIII; cII. Варијанте bI и bbI јављају се као факултативне (сем одређених лексичких јединица).

3. АКЦЕНТ РЕЧИ И МЕЛОДИЈА РЕЧЕНИЦЕ

49. Овде нису вршена истраживања позиционог акцента речи у реченици²⁵.

Примећено је да релативни интензитет изговора акцентованих речи зависи каткад у знатној мери и од контекстуалних момената. У обзир се и ту могу узети чињенице које наводи М. Пешкикан за СК—Љ²⁶. Разлика је што је код нас опсег појаве мањи.

Покоја ортогоничка реч, са врло високом фреквенцијом, може изгубити нешто од своје информативне вредности. Сагласно томе и изговорна снага слаби, па се ово одражава на акценту: он је или врло слаб или се никако и не чује. У последњем случају ортогоничка реч јавља се као атона.

Међу такве речи спадају неки називи за сродство (т. 346), 3s през. гл. *казаш* (т. 505), речца *бре*, и др. И већи број других речи јавља се у неакцентованим формама паралелно са акцентованим (исп. зам. *шшо/шша*, т. 440, итд.).

У примерима је каткад бележен и ослабљени акцент (á), поред форми са пуним акцентом и атоничких — тамо где се ове јављају. То је у ствари врло слаби иктус без тонског и квантитетског обележја, нешто као споредни акцент речи у језицима који знају за такву појаву.

*

Акценатске прилике у проклизи описане су у поглављима о морфологији (код им. исп. т. 386, а код гл. в. т. 553), а у енклизи у тачкама о преношењу акцента (т. 29—34. и 35—36). И једна и друга појава имају приметно мањи значај за акцент речи него што би се то очекивало, чак и за говор овога типа.

²⁵ Исп., К. Н. Pollok и I. Mahnken. Opera slavica III, Goettingen 1964.

²⁶ СДЗб XV, 35—40.

Б. ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ ГЛАСОВА И ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ

ИЗГОВОР ВОКАЛА

50. Фонетска варирања вокала у неакцентованим слоговима не могу се у нашем говору запазити ухом. Имам свега неколико примера где је одступање нешто приметније:

— бо^аран^ја (Бог), — преко Љуо^ара (Жуп), — т^и њо^алаг^а-чко (Ба), — Ре^абџ^ановац (Теч).

Овде се не наводе пр. изговора сасвим другог вокала по квалитету — што је у Левчу такође често — јер они немају значаја за питање фонетских особина овог или оног вокала.

51. Насупрот оваквој стабилности вокала у неакцентованом слогу, под акцентом се та стабилност често ремети.

Већ је речено да се у слогу са кратким акц. вокал понекад неприметно продужава, и та продуженост је праћена изменом боје у правцу отворености (т. 21). Врло често та промена боје вок. много је приметнија. Али њоме нису обухваћени ни сви вокали ни сви акценти. Материјал из узорка показује да је промена боје вок. у слогу под кратким акцентом праћена, прво, продуженошћу изговора, и друго, тонском обележеношћу акцента²⁷.

а) Вокал е

α) Примери са узлазним изговором акцента:

— I зона —

говџа (Жуп), — далџо (Жуп), — да му се дџру (Сла), — изнџемо (Жуп), — исџкла (Ба), — јџдан (Жуп), — њџга (Бог, Жуп), — онџма (Бог), — њџво (Бог), — њорџдак, — њрџаши (Бог), — њровџдем (Сла), — бџла сам се кџца разболџла (Жуп), — сџс-џра, — сџсџричине (Сла), — џрџба (Дул);

²⁷ Отворени изговор у сличним условима исп. у Трст., СДЗБ XVII, 39; и у Поморављу, ЗбФЛ VII, 162—163. Отуда је преузет и знак за обележавање отв. изг.

— II зона —

бере (Бе), — *бѣру* (Теч), — *Вѣсковићу* (емф., Мал), — *врейѣно*, — *гледам* (Круш), — *говѣда* (Ком), — *дѣшлѣнку иреиѣрамо* (Круш), — *дѣцу* (емф., Ком), — *жѣна* (Мал), — *жѣне* (Круш), — *зрѣло* (Теч), — *јѣди* (Ком), — *Јѣдрене* (Сек), — *јексѣри* (Ур), — од *јѣчма* (Ком), — на *крѣвѣи* (Круш, Теч), — *мѣне* (Ком), — *мѣшле* (Ком), — *нѣ* знам (Лом), — *нѣири'ашѣла* (Мал), — *ни'ѣдан* (Теч), — код *нѣга* (Круш), — *нѣга* (Сиб), — *нѣму*, — *обѣремо* (Мал), — *иасуљѣвину* (Бе), — *иобѣгне* (Сек), — *иобѣго* (Ур), — *иосѣднемо* (Ком), — *иошиѣног* (Мал), — *иресѣко* (Сек), — *ирейѣкне* (Кав), — из *Рѣбѣновца* (Сиб), — *пѣла сѣла* (Ур), — *сѣло* (Сиб, Теч), — из *Смѣдерева* (Сек), — *смѣти* (Мал), — *шѣро* би (Бе), — *ушѣкне* (Сек), — *шѣс' ѣкшери* (Теч), — *лѣба* (Ур) — *чѣсма* (Кав), — *човѣку* (Круш, Мал), — *и-иѣи* му испадне (Теч);

— III зона —

— *дѣцо* (Леп), — *донѣси* (Кар), — *сѣло* (Кар), — *ишрѣбу* (Кар).
 б) Силазни изговор²⁸.

— I зона —

— Ја *бѣжи* бѣса, па *бѣжи*, па *бѣжи* . . . (Ба), — *Жѣно*, *бѣжи* (Жуп), — *Аѣ' вѣсело* било! (Бог), — *дѣловођа* (Рат), — *жѣна*, — *жѣни* (Бог), — *зѣмља*, — *зѣмљу* (Сла, Бог), — *Ја јѣсам* лѣт . . . ! (Бог), — да мало мѣ *мѣзнемо* (Бог), — *мѣне* (Бог, Ба, Дул), — *Нѣм мѣсиа* (Бог), — *мѣшумо* (Жуп), — *нѣ* мош, *нѣ* зну, — *'Бѣм* ти *нѣбо* (Бог), — *нѣишо* (Дул), — *нѣга* (Ба), — *рѣко* Стѣва (Ба), — *Имѣо* лововѣр ко-сѣбе (Рат), — да се *сѣшм* (Ба), — *седамѣсѣи-осамѣсѣи* гѣдина (Ба) — *ишѣбе* (Бог), — *ишѣрали* (Бог), — *ишѣба* (Ба), — *увѣдѣна* (Жуп), — *мѣсма* чѣладема (Бог), — *човѣка* (Дул, Бог), — *иѣмиер* (Жуп);

— II зона —

— *вѣдро* нѣбо (Круш), — *вѣче* (Теч), — од *врѣмена* (Мал), — *глѣду* (Ком), — *далѣко* (Ком), — *аѣде*, *каже*, *дѣдо*, *д-ймо* (Бе), — *дѣсно* (Теч), — *дѣца* (Кав), — *дѣцу* (Круш, Сиб), — *дѣчко* (Теч), — *дрѣшѣа* (Теч), — *ѣво* (Мотр, Теч, Ци), — *зѣмља* (Ци), — *зѣмљу* (Кав, Мал, Сек, Теч), — *јѣдан* (Круш, Теч), — *јѣдва* (Кав), — *јѣдемо* (Круш), — *јѣдна* (Теч), — *јѣдну* (Сек), — *јѣдно сѣло* (Теч), — *Јѣдрен*, — *Јѣдрене* (Сек), — *јѣду* (Теч, Ур), — *јѣло* (Сек), — *јѣсу* (Мотр), — *крѣвѣи* (Теч), — *мѣне* (Ком, Сиб, Теч, Ци), — *мѣсец* дѣна (Теч), — *нѣ* знам (Ци), — *нѣке* (Мал, Мотр), — *пѣсече* нѣки ўши (Теч), — *пи'ўци* нѣки закопѣо (Бе), — *нѣшио* (Ци bis), — *нѣга* (Ком, Теч, Ур bis), — *вѣтру* *ионѣси* (Мотр), — *ишѣгри* (Кав), — *ја* би то *нѣкако* *глѣдао* (Бе), — *ошѣраше* (Ком), — *овако* ју се *вѣде* *рѣбра* (Ур), — *свѣ* вѣли (Теч), — *свѣдок* (Ци), — *свѣ-*

²⁸ О бележењу акцента у тим случајевима исп. нап. 2, т. 21.

кар (Кав), — за сѣбе (Мотр), — четѣри сѣла (Теч), — сѣло (Круш, Ци), — ка сѣлу (Круш), — што се сѣћам (Ци) — да сѣровѣдемо (Мал), — срѣбро (Круш), — да ме срѣйне (Мотр), — шрѣба (Сиб), — шрѣбало (Мал), — Трѣбо либѣлу и шѣслу и мачѣту да ми донесе (Мотр), — примѣли лѣба (Теч), — шѣли смо (Круш), — шѣли д-отрѣју (Теч), — на Цѣру (Сек), — чѣка (Круш), — чѣкамо, — чѣку (Мал), — о чѣму (Ци), — у онѣ чѣсѣу седѣ (Ур), — чѣшѣу (Теч), — човѣка (Ком, Круш bis), — човѣку (Круш, Мал), — шѣћер (Сек);

— III зона —

— бѣксѣо (Леп), — дѣ су (Леп), — да јѣдем (Кал), — јѣ-днако (Крч), — мѣне (Кал), — стѣ мѣшѣака (Леп), — од мѣшѣака (Кал), — мѣсечина (Прѣ), — мѣшѣлу (Кал), — њѣга (Крч), — иѣ-вали (Прѣ), — рѣко е (Крч), — рѣсѣо (Леп), — по сѣлѣма, — по сѣлу (Леп).

б) Вокал о

а) Изговор праћен узлазним тоном:

— I зона —

— Бѣже, не даѣ (Бог), — Бѣлесан и мрѣав, ѣни скѣро равни (Бог), — вѣвода (Ба), — пѣ-шѣсѣ гѣдина (Жуп), — од мѣне гѣри (Дул), — дѣле (Жуп), — дѣшѣа (Бог), — дѣшли (Ба), — у жѣвѣшѣу мѣем (Бог), — и зашѣври мѣчку (Ба), — А мѣада у кѣла (Ба), — мѣгло (Дул), — а ка-тѣ мѣшѣ а нећеш . . . (Бог), — назѣем јѣ рад-нице (Жуп), — нерасѣолѣжен (Дул), — њѣсим (Дул, Жуп), — да њѣсѣи (Жуп), — њѣгѣва мѣчка (Бог), — рѣде (Над), — рѣдѣма (Ба), — рѣзо (Дул), — рѣколо (Ба), — рѣна (Ба), — рѣни (Дул), — рѣишѣ (Жуп), — рѣсам (Жуп), — рѣшѣц (Дул), — иѣла вѣлаше (Жуп), — машинѣ се иѣломи (Жуп), — у иѣшѣок (Жуп), — иѣрѣвали (3s аор., Ба) — да иѣроговѣришѣ (Жуп), — у Прѣкѣшѣу (Жуп), — домѣћин тѣ иѣрѣславе (Дул), — свѣке субѣше (Сла), — кѣшѣ рѣе (Дул), — с мѣлу шкѣлу (Жуп);

— II зона —

— Бѣрѣград (Кав), — бѣга (Сиб), — бѣловање (Ком), — бѣље, — гѣла и бѣса (Круш), — из Бѣсне, из Бѣсѣу, у Бѣсѣу (Кав), — бѣсѣан (Круш), — баш уз бѣсѣан вѣда (Теч), — винѣград (Мотр, Ур), — вѣда (Круш, Сиб, Теч bis) — вѣду (Сиб, Теч bis), — с вѣлом (Мал), — од вѣска (Сек), — да говѣри (Круш), — говѣрим (Мал), — гѣдина (Бе), — иѣла гѣдинѣ (Круш), — за гѣдинѣу (Теч), — гѣзѣа (Теч), — гѣли (Кав), — запѣлѣли гѣру (Теч), — Вѣлика Гѣсѣошѣа (Мал), — и прѣслѣве Вѣлику Гѣсѣошѣу (Мал), — на гѣрѣбѣе (Мал), — Добѣрѣсѣав (Ком), — дѣнде (Мотр), — дѣно (Мал), — дѣнѣсе (Сек), — дѣшила (Кав, Теч), — дѣшли (Кав bis, Теч bis), — Ако бѣде дѣшло до иѣрѣга (Мал), — дѣрѣчѣк (Теч), — дѣрѣко (Мал), — закѣлу

ИЛИ СИЛАЗНИМ ТОНОМ:

— *Здр̄а̄во, бр̄а̄џӣе!* (Мотр), — свѣ̄ љдем̄ *јал̄џима* — бѣше̄ *јур̄ њ̄а̄ва*, — с̄ *кр̄авема*, — *на̄с̄ӣџло* гласа̄ње (Мотр), — ӣ *јов̄џко* на гр̄бље̄ суб̄џтом̄ кад̄ љду, — *јос̄ѣд̄џли* (Теч), — *с̄џмо* пор̄ӯс̄ӣло (Мотр), — кӣ за *св̄ѣд̄бу* се̄ ко̄ље (Теч), — она̄мо̄ *с̄ӣџли* (Мотр), — па̄ *уд̄џри* ӯ д̄ӯгу (Теч), — ја̄ ова̄мо, ж̄ѣна̄ *ус̄ӣџла* (Мал), — ма̄ло нек̄ се̄ *л̄ѣдне* (Теч).

52. Изговор гласова *о* и *е*, додуше сразмерно ретко, може бити у описаној позицији и много отворенији него у раније наведеним примерима.

а) *Вокал е*

α) Праћен узлазношћу:

— *Бѣ̄џи* од̄ѣвде (Теч), — ле̄по̄ *гл̄ѣ̄да* (Круш), — мо̄џ *дѣ̄да* (Теч), — нӣје̄ д̄ѣ̄шо̄ за̄ *дѣ̄се̄ӣџ* г̄ѣ̄дина, — *дѣ̄се̄ӣџ* г̄ѣ̄дина од̄ њ̄ѣга̄ мла̄ђа, — чет̄ирӣ *дѣ̄џѣ̄џа*, — *дѣ̄џа* б̄ӣла̄ ма̄ла (Реб), — бр̄џ *крѣв̄ѣ̄џа*, — ӣ преко̄ *л̄ѣ̄џа* (Теч), — в̄ѣдно̄ *мѣ̄с̄ӣџо* (Мотр), — *Сѣд̄ѣ̄ла* сам̄ за̄ њ̄ѣга̄ од̄ Богор̄ѣ̄д̄нице̄ до̄ С̄т̄ѣ̄га̄ Ник̄ѣ̄ле, — ка̄-сам̄ д̄ѣ̄шла̄ за̄ *џѣ̄ѣбе* (Реб), — *Тѣ̄ѣбе* њ̄ѣка̄ с̄н̄ӣми (Мотр), — *џр̄ѣ̄ѣ* (Теч), — *џѣ̄каџ* т̄ѣ (Реб), — в̄ѣдӣ да̄ т̄ѣ *џѣ̄каџ* (Теч).

β) Праћен силазним тоном:

— Т̄ѣд̄^т-џсе̄ в̄ѣ̄ ӣ *бѣ̄ре* (Теч), — Од̄ *бубр̄ѣ̄зи* б̄ӣла̄ б̄ѣ̄ле-сна, — *вѣ̄лику* с̄л̄џку (Теч), — да̄ *гл̄ѣ̄ѣ̄дамо* џѣ̄ѣ н̄ѣ̄ (Теч), — џув̄ѣла̄ т̄ѣ̄ *дѣ̄џу* (Реб), — *до̄џѣ̄рано* (Теч), — ма̄ло̄ *џџив̄ѣ̄ла*, — ӣ *ј̄ѣ̄но̄ џив̄ѣ̄ло* *недѣ̄љу* д̄ѣ̄н̄ѣ̄ (Реб), — ко-т̄ѣ̄га̄ *зѣ̄џа*, — *јѣ̄дан* ст̄ѣлно̄ зал̄ѣзӣ ӣ н̄ѣ̄сӣ *л̄ѣ̄ѣ* (Теч), — *јѣ̄дна* ӯ П̄ѣ̄жаревац (Реб), — *Јма̄ јѣ̄дна* љица̄ *осамдѣ̄се̄ӣ* мѣ̄тара̄ шир̄џка (Теч), — *Има̄ла* сам̄ *јѣ̄дно* м̄ѣ̄ дѣ̄те (Реб), — *клѣ̄кнуро* (Теч), — *п̄ѣга* ѣ̄н̄ *мѣ̄не* (Реб), — св̄ѣ̄кӣ *мѣ̄сеџ* (Теч), — д̄ѣ̄бро̄ *мѣ̄с̄ӣџо*, ӣ *свѣ̄* (Реб), — *мѣ̄с̄ӣџо* (Теч), — *њѣ̄где* (Теч), — *Њѣ̄га* с̄н̄ӣм̄ѣ̄ ѣ̄о̄ ова̄џ Мил̄ѣ̄нѣ̄в̄ *зѣ̄џӣ* (Мотр), — *Ја̄* сам̄ д̄ѣ̄шла̄ за̄ њ̄ѣ̄га̄, — *њѣ̄ѣму* (Реб), — *Тѣ̄* *њѣ̄* зна̄ш̄ж̄ *дѣ̄* ѣ̄ш̄ж̄ да̄ *јо̄гл̄ѣ̄даш*, — *нисӯ јо̄ѣ̄ле* (Круш), — *Тѣ̄* не̄ мо̄ж̄ да̄ *са̄гл̄ѣ̄ѣ̄ѣ* (Теч), — ко-свѣ̄ѣ̄кра, — ӯ *Свѣ̄џѣ̄з̄р̄ѣ̄во*, — Так̄ѣ̄ сам̄ ја̄ *сѣд̄ѣ̄ла* т̄ѣ̄ без̄ њ̄ѣ̄га̄ (Реб), — *Сѣд̄ѣ̄ли* т̄ѣ̄ на̄ т̄ѣ̄ *њѣ̄ѣис̄ӣџо* мѣ̄сто, — ӣ *сѣ̄д̄немо*, — команд̄ѣ̄нт̄ *сѣ̄ла*, — *сѣ̄ли*, — б̄ѣш̄ *уза̄ сѣ̄ло*, — *с̄ѣ̄ровѣ̄де*, — он̄ѣ̄ њ̄ѣ̄не̄ *џист̄ѣ̄ѣ*, *ур̄ѣ̄ѣбе*, — *њѣ̄* зна̄м, — *наниш̄ѣ̄н̄ѣ̄* т̄ѣ̄ ӯ *џѣ̄ло* (Теч).

б) *Вокал о*

α) Глас је са узлазним акцентом:

— б̄ӣѣ̄ *бо̄ѣ̄ље*, — *Не̄ма̄м̄ б̄ѣ̄с̄ӣџан*, — *ј̄ѣ̄ла* г̄ѣ̄дине (Теч), — *д̄ѣ̄кле* (Мотр), — заб̄ѣ̄л̄ѣ̄ла̄ *з̄ѣ̄ра* (Теч), — *ѣ̄ѣд̄ма* (Реб), — до̄ *ов̄ѣ̄га* (Мотр), — *ѣ̄ѣѣ*-т̄ѣ̄м̄ ӯ с̄ѣ̄бу, — не̄ мо̄ш̄ж̄ да-џ̄ *ј̄ѣ̄ѣнѣ̄ш*, — ӯ *ј̄р̄ѣ̄ѣѣ*, — ко-*ј̄ѣ̄ѣга* з̄ѣ̄ѣта, — *ѣ̄де̄ ѣ̄ѣѣш̄ж̄* да̄ *п̄ут̄ѣ̄ш* (Теч).

β) Акцент је силазни:

— То било у *Бед^аград*, — петнаџес³ *гд^адина*, — деветнаџес³ *гд^адине*, — *дд^абро* (Реб), — *Поставише дд^аручак* (Теч), — *ка-цам дд^ашила*, — *била за изл^дажбу*, — *Мд^аго* би да *живи* (Реб), — *његд^ави дђживљани* (Теч), — *д^адма његд^ава вратница* (Реб), — *нас пустише д^адма* (Теч), — *д^ана живе*, — *ид^асе*, — и *јдна умре ид^асле* (Реб), — *мале йрозд^арчиће* (Теч), — до *Белу субд^ашу* (Реб).

53. У другим позицијама отворени изговор вокала је изузетак²⁹:

— *Жрла*, — од^т *йочѣйка* (Мотр), — да *пуштимо у йфго* (Жуп), — *У йфдну мјсим да пролђзи* (Круш), — да не *изгорј свѣ, брѣ!* — *Овѣм човѣку трѣба* (Мотр), — *Кўц ви чўва ђеце?* (Жуп), — *чetrѣс д^асме*, — *Слўжй^о сам воцску дваѣ-четврте*, и *йѣйе гддине* (Мотр), — *не роѣ се* (Сек), — на *С^йид^аг*, *Никд^алу* (Реб), — у *Тд^азине* *њйве* (Мотр).

Описаним променама, као што видимо, подложни су скоро искључиво вокали *о* и *е*. То је прво. Друго, промена се запажа готово само у слогу са кратким акцентом. Али се свакако може ићи и корак даље у прецизирању положаја који у речи има слог са овом променом: у највећем броју примера то је, у ствари, — п е н у л т и м а! Кад још кажемо да је у доброг дела од тог броја случајева кратки акцент на слогу у коме се врши промена управо нов, добијен преношењем са ултима, онда је, по мом мишљењу, јасно где треба тражити узроке појаве³⁰.

Што се тиче територијалног простирања појаве, видимо да су примери у тачкама Ia и Ib највећим делом, а у осталим са једним или два изузетка, чак и искључиво из III зоне, да их је нешто из I (углавном села прелазног појаса), а да их из II зоне скоро и нема. И не само у квантитативном погледу, него је и квалитативно шири изговор *о* и *е* у слогу с кратким акцентом на пенултими у II зони далеко снажније изражен. То примећује чак и лаичко ухо, па девојке из нижих села, када се удају у виша, имају доста неприлика са својим изговором, који се тамо сматра „незграпним“.

ГЛАС *p*

54. Познато је да изговор гласа *p* варира у зависности од позиције. То га не издваја, нити у нашем говору ни иначе, од сродних њему гласова, али га издваја чињеница да је то сонант — у Л. једини — који може чинити језгро слога у неким позицијама³¹. Та два основна фонетска варијетета гласа *p* нису у говору Л. у међусобној фонолошкој опозицији, јер се, поред осталог, међусобно могу и замењивати у

²⁹ Примери оваквог изговора у кратком неакцентованом слогу наведени су у т. 50. О ширини појаве исп. и т. 355.

³⁰ Слично понашање вокала *о* и *е* под кратким узлазним акц. запажен је и у књижевном језику; исп. П. Ивић и Ј. Lehiste, ЗбФЛ X, 58. и 62.

³¹ Остали сонанти у говору Л. нису за то способни. Нпр. у речи *гос'н* имамо изговор *госан*.

одређеним фонетским условима и, како се из примера види, у одређеном броју лексема.

1. Тако код неких речи уместо сугласничког *p*, и каткада паралелно са случајевима оваквог изговора, услед елизија или других промена у речи (исп. т. 157—158), јавља се и вокално *p*:

— *г̀рк*, — *г̀рко*, — *г̀рчи* (Дубр), — *г̀рмда* (Жуп), — и т̣у смо б́или на т̣е *Г̀рмде* (Кал), — ка-це *в̀р̀ћао* к̀ћи (Дубр), — немб ни да се *в̀р̀ћеш* (Кав), — *в̀р̀ћише* (Жуп), — још *ф̀ри́а́л* с́а́та (Кал), — *в̀ри́а́л* ќи́ла (Дубр), — *кд̀ф̀ри́* (Дул, Дубр), — *р̀жани́ца* (Бе), — *маи́рлѐз* (т. 121), — *р̀жани́цу* (Дубр), — *ф̀ри́а́л* (Дубр).

Насупрот томе:

— Пи́јем ви́но, раки́ја ми *г̀рка* (Ба).

2. На другој страни, поред примера са изговором *p*, као:

— *зай̀фло* (До, Дубр), — *й̀дмрли* (Кар); —

у овим и оваквим случајевима чешће је уметање инфинитивног инфикса и у радни придев и десилабизација *p*³². Али не само тада, него и иначе кад се слог са *p* завршава сонантом *л* или *н*, долази до уметања вокала *e*:

— Две ме г̀дине *зай̀рело* т̀о (Сек), — дна *оду̀рела* (Лом), — један др̀угога *й̀оду̀рели* лактовѝма (Ком), — *й̀рдсѝрели* (Кар bis, Круш, Рат), — *расѝрдсѝрели* (Саб), — са *ср̀брен* крстѝћ, — са *ср̀бреном* медаљом (Ком), — што т̀уру за *у̀мреле* (Пре);

или *a*:

— Они се свѐ *д̀драли* (Леп), — *Пд̀мрале* онѐ две (Ба), — т̣а ст̣ари *й̀дмрали* (Сил), — Мишу *сд̀йрали* (Бог), — даѐ ти с̣ат *ср̀бран* (Мотр), — *у̀мрала* (Бог bis, Жуп, Круш, Кав, Оп, Сла bis), — *у̀мрало* (Дул).

Да је уметање вокала у основи аналошка појава, показују и следећи примери, где у облику мушког рода радног придева имамо испред наставка *-о* вокал *-e-*:

— *Поду̀йрео* сѐно (Бог), — *й̀рдсѝрео* (Дубр);

или *-a-*:

— Ла́же боја́ги да е *у̀мрао* (Ба), — *у̀мрао* (Вук), — И ка́за ми да ми *џтац* *у̀мрао* (Дул), — Сѝ́тра саба́јле *у̀мрао*, — *у̀мрао* у Нѐ́мачку (Рат), — он му *у̀мрао* (Теч).

³² Ово мишљење заступа и проф. М. Стевановић. Исп. СДЗб XI, 46. За простирање појаве исп. СДЗб I, 482; ГЗС VII, 28; ЈФ XVII, 38; СДЗб XIV, 334; СДЗб XVI, 245.

Али се десилабизација врши испред $-л > -о$ и у случајевима када нема уметања:

— Стајко *џмро* (Ба), — Сретен *џмро* (Бог), — *џмро* (Жуп. Ком, Круш, Леп, Мал, Оп, Рат, Реб, Теч), —

сем када је под акцентом, као у случајевима:

— *гроник* (Дубр)³³ — *зајџро* (Бог), — *сајџро ји* (Сиљ); — *зајџро* би је (Ба); — Кад нѐ би ја *џро* (Бе), — Дѐве-стџтин кџла *изџро* (Бе), — *скџала* се војска рџзна (Мал), — да мџшица пџдне да се *скџа* (Сек).

Последњи примери су нешто друкчије и настали: — губљењем x .

55. Вокалски систем у Левчу састоји се, према томе, од осам фонетских јединица, од којих су пет са фонолошком функцијом, а три су само изговорни варијетети појединих вокалских фонема (е, о), или пак консонантских (р). Табела би изгледала овако³⁴:

[и]	[у]	
[е]	[о]	+ р
е	о	
[а]		

Посматран у односу на најсродније суседне говоре, левачки говор не представља у погледу броја и особина вокала ништа посебно³⁵.

„ДИФТОНГИЗАЦИЈА“ ВОКАЛСКИХ ГРУПА И ПРОБЛЕМ ФОНОЛОШКЕ ЕГЗИСТЕНЦИЈЕ ДИФТОНГА

56. У дијалектима на југу и истоку од нашег говора после губљења $-j-$ у Зр през. врши се десилабизација финалног $-у$: *давау*, *кажеу*, *јознавау*³⁶. У Л. нема тога у поменутом облику. Но и код нас се глас $-j-$ у истој глаголској форми врло ретко изговара (исп. о томе т. 69). После његовог губљења у добијеним секвенцама финално $-у$ се и овде често веома неизразито изговара: *ваљдџ*, *рањдџ*, *чијдџ*; али: — *бџау*, *дџрау*, *мџвау*, и сл. (примере из узорка исп. у т. 69).

Није ово једини случај неизразитог изговора вокала. Такав изговор се чује и у неким другим облицима у истој позицији, и у још неким секвенцама, а такође и ван финалне позиције, како ћемо одмах

³³ У Мачви је *гроник*, СДЗб XVI, 245. Исп. у Вука *гроник*.

³⁴ Угласта заграда знак да гласовни варијетет представља основну варијанту фонемс.

³⁵ Исп., нпр., трстенички говор, СДЗб XVII, 41.

³⁶ Исп., СДЗб XI, 124; ДИЈС, СДЗб I, 514. Тамо је процес отишао и нешто даље: *турав*, *познавав*, не *давав*, и сл.

видети. Само треба одмах напоменути да је ова неизразитост гласова различита у различитим вокалским комбинацијама и у различитим позицијама. Даље, нису све вокалске секвенце подложне овим променама. Појава је, дакле, двоструко ограничена: 1. на одређени тип вокалских група (фонетски), 2. на одређене позиције (структурно).

57. Опис материјала почећемо од секвенци са вок. у на другом месту, баш зато што је ту могуће поређење са другим говорима, како смо у претходној тачки видели. Поред секв. *ау*, ту су још *еу* и *оу*, где се појава запажа. Наводимо паралелно примере са извршеном променом (α) и оне где те промене нема (β).

1. Секвенца *ау*

То су, поред већ поменутих облика през. (које исп. у поменутој тачки), још и следећи и њима слични случајеви:

α) — у горње *Аусџирне* (Сек), — *аусџирински* (Добр) — *аусџирински* (Жуп, Теч), — *аусџиринско* (Теч), — *аусџиринску* (Бог, Добр), — *ауџиобуси* (Др), — *ауџиобус* (Жуп), — *карџула* (Круш), — *карџуле* (Жуп, Кал), — *карџулу* (Оп), — *каџубица* (Кав), — *каџубице* (Кал, Реб), — *хаџубице* (Кав);

— *Аусџирјанци* (Реб), — *Аусџирјанцима* (Кав), — *аусџирска воџска* (Вук), — *ауџомџичке* (Теч), — *ауџомџако* (Мал).

β) Али се јављају и примери као:

— *заурла* (Кал), — *џарџунџићи* (Кал); — од *Арнауџа* (Др);
— *арнауџе* (Леп), — *Арнауџи* (Бог, Вук, Оп, Реб), — *арнауџка* (Вук), — *арнауџко сџло* (Бог), — *зауџне* (Кав), — *зауџнемо* (Над), — *зауџну* (Дул), — *маџкала* (Ба), —

и сл., где до промене није долазило.

2. Секв. *еу*:

α) — *џосџу* (Дубр), — *Кад онб бџу* (Ма), — *женскаџи бџу пџно* (Бе), — *бџу Панта и Живаџин*, — *бџу свџ четворџца* (Бог), — *бџу код^џ кџће* (Саб), — *неџџирални* (Кал), — *Грџка бџла неџџирална* (Добр).

β) Али на другој страни:

— *џреџузело* (Ор), — *неџуредан* (Теч);
— *болџ ме ова реџума* (Ма), — *џма реџуму* (Круш), — *беџџи* (Дубр);
— *џреџузџе* (Сиб).

3. Секвенца *оу*:

α) — *мџу* *Мџлицу* (Добр), — *под мџу команду* (Жуп), — *на мџу рџку* (Круш), — *своџу* (Кав, Над), — *сваџи у своџу команду* (Оп), — *џвџџу* (Круш, Раг).

β) Али: *џоуџџимаше*, *џоумџраше*, — *ја се џоумџи'*; итд.

58. Нешто слично налазимо и у секвенцама са вок. *o* или *e* на другом месту, али се ове ипак разликују од оних из претходне тачке.

1. Секвенца *ao*:

α) *дѡд* (Реб), — *држѡд* (Теч), — *закоичѡд* (Рат), — *зѡд* (Ком), — *знѡд* (Ком), — *имѡд* (Бог, Сек), — *ицѣйѡд* (Ком), — *ошрчѡд* (Сек), — *идѡ* (Бог), — *ийийѡд* (Кар), — *ицѡѡд* (Бог, Рат), — *скитийѡд* (Бог), — *ситојѡд* (Добр), — *ћѡд* (Бог, Добр), — *иѡрдѡ*, (Бог); — *Койѡдник* (Теч), — *Койѡдника* (Мал), — *нѡѡиака* (Бе), — под^т *ситарѡдцем* (Кал), — у *чекѡдници* (Добр, Мал).

β) Не осећа се промена у примерима као: *зѡрао*, а затим:

— *саѡнѡице* и *волѡве* (Бог), — да му *саѡишишим* (Ур), — *унѡоколо* (Кал).

2. Секвенца *eo*:

α) — *болѡд* ме (Рат), — *волѡд* (Ба, Добр bis, Круш, Над, Сиб, Теч), — *довѡд* (Ба, Бог bis, Добр, Реб), — *дожсивѡд* (Дул), — *жйивѡд* (Бог, Добр, Над), — *изгорѡд* (Леп, Круш), — *извейирѡд* (Добр, Круш), — *јѡд* (Добр), — *клѡд* (Кар), — *киѡдѡ*, — *мѡдѡ* (Прњ), — *мрзѡд* (Рат), — *навѡд* (Бог), — *налеийѡд*, — *бѡд* (Леп), — *дѡд* (8 пута), — *цѡд* (више пута).

β) Али:

— *нѡобрано* (Прњ), — *Бѡдград* (Дубр).

3. Секвенца *ae*:

α) — *ажѡдѡ* (Дул), — *баѡ* (Круш, Ком), — *баѡм* (Круш), — *зѡдно* (Леп), — *каѡм* се (Бог), — *крѡѡва* (Добр), — *лаѡ* (Круш), — *несийѡѡ* (Вук), — *осийѡѡ* (Добр), — *иознѡѡ* (Добр), — *иознѡѡм* (Бог bis, Добр, Кав, Мал, Рат), — *ирѡбаѡм* (Круш), — *каѡм*, *каѡ* (Дубр).

β) На другој страни:

— *наѡде* се (Дубр);

— да се *наѡду* (Круш), — *наѡли* се (Над), — *наѡо* се (Ба), — *наѡм* се (Бог), — *дѡѡ* (Жуп, Леп, Кал, Реб, Сиб), — *дѡѡм* (Ур, Оп), — *дѡѡмо* (Ба, Мал), — *исцѡуѡѡѡ* (Сла), — *сјѡѡ* (Кав, Круш), — *свѡ* се *усјѡѡ* (Оп).

4. Секвенце *oe*:

α) — *о-двѡ* *бѡѡ* (Ба) — *брѡѡѡе* (Сиб), — *двѡѡ* (Бе, Бог, Добр bis, Кав), — *кѡѡ-дѡѡ* (Кал), — *кѡѡ* *каки* (Сиб), — *кѡѡ* *штѡѡ* (Теч), — *мѡѡ* (Ба, Бог), — *мѡѡѡ* (Ба, Кав, Леп, Рат, Сиб, Сла), — *мѡѡѡга* (Добр bis, Крч, Над), — *мѡѡѡма* (Бе), — да се *наѡѡѡѡ* (Теч), — *идѡѡѡе* (Круш), — *иосийѡѡѡѡ* (Ур), — *скѡѡѡѡѡѡ* (Леп).

β) Али и: *и́деде*, а затим:

— *ио́де* (Бог), — *сио́деду* (Добр) — *коџи́ша* (Кар, Сек),
— *иоџ* (Крч), — *џни се боџ* (Вук), — *коџ* (Бог, Дул, Жуп,
Кав), — *коџа* (Сек, Сиб), — *коџм* (Над), — *иоџи* (Кал), — *сиоџ*
(Кав, Мотр, Рат, Теч) — са *Вџем* (Бог), — *иоџмо* (Бог, Круш).

Из до сада наведеног материјала за ову појаву види се да је она заиста позиционо условљена: у већини случајева, први вокал у групи је или акцензован, или је (ређе) у иницијалном положају у речи; даље, то су секвенце код којих је први члан обично отворенији вокал од потоњег (*ау, ао, ае, еу, оу*), или бар у истом степену отворен као и овај (*ое, ео*).

Суштина је у томе што први вокал у наведеним секвенцама, нарочито ако је акцензован, оставља такав акустички утисак као да је за нијансу продужен (усто је и приметно сонарнији, свакако), а други је за ту исту нијансу скраћен (и неизразитије је сонорности).

Појава је, како видимо, акустичке природе, и питање је чиме је условљена. Мислим да је у њеној основи поред осталог и један артикулациони момент, а наиме: начин преласка са артикулације једног вокала на други кад су ови у непосредном додиру (исп. т. 153). Вокали у контакту код нас обично (сем у случајевима кад се граница међу њима чува из семантичких узрока: у сложеним речима, нпр.) — чине нешто као „артикулациону симбиозу“ (ако се тако може рећи): у току артикулационог циклуса оба вок. задржава се континуитет протока фонационе струје кроз резонатор, уз истовремену постепену промену облика резонатора (почетна фаза у томе је положај органа карактеристичан за артикулацију првог вокала у групи, а завршна — облик за артикулацију потоњег). На акустичком плану врши се континуирани процес промене боје од вокала на првоме месту према вок. на другом месту у секвенци. Ако је један од чланова тако изговореног скупа гласова било због чега чујнији, разумљиво је да је онај други у толикој мери неупадљивији (ако се томе не противе неки прозодијски моменти).

Разлика је, наравно, нарочито потецирана кад је један од вок. и по природи сразмерно сонорнији од другог (отворенији је). Друкчији је однос, како видимо, кад је други вок. описаних секвенци у позицији која га истиче (под акцентом, или сл.), онда је он ипак акустички доминантнији, али сада не у толикој мери да даје тон и боју читавој секвенци, него само толико да се осети еманципованим од суседа. Исп. нпр.: *бџ* : *Бџград*, *кџ-џе* : *коџи́ша*, *џџ* : *џџбно*, и сл.

Чини се да, физиолошки и физички посматране, ове секвенце се у великој мери приближавају дифтоншким целинама. Остаје нам још питање односа тих секв. према слогу, тј. да ли су оне моносилабичне или бисилабичне. Из више изложеног морао би се наметнути закључак да су оне моносилабичне. Но слог треба посматрати и у психолошкој перспективи, а ја нисам у том правцу вршио никаква истра-

Исто налазимо некада и у сантхију:

а) — д-й'ем *на-мру* (Крч), — д-й'мо *на-мру* (Над);

— само *ја-м* баба (Рат), — *ја-м* браћ (Рат, Круш), — *ја-м* мџи браћ (Дул), — *ја-м* мџа сестра (Ба), — *ја-м* *ийи* (Бог bis).

Секвенце добијене губљењем -х- —

в) — *куџна* (Мал), — *куџну* (Добр, Жуп), — *сабаџиле* (Жуп, Ком, Леп, Оп, Рат), — *саџбија*⁴¹ (Дубр).

а тако се у истој позицији изговара и енклитички облик за G—D—A личне зам. Зр:

— испред других речи —

а) — *еве-м'* *Швабе*, *еве-м'*, сѧ-да не повѧтау! (Кав), — *Еве-м'* Нѧмци (Мал, Ур), — *Нѧма-м'*, *нѧма-м'*, *еиѧе-м'* ти дођѧше (Кал), — *нѧма-м'* Бугари јѧш (Оп), — *Еиѧе-м'*, каже, Нѧмци (Жуп), — *еиѧе-м'* ти Нѧмци (Кал) — *ѧио-м'* Нѧмци у Дѧлена (Ур);

— *йирѧба-м'* дѧм пченицу (Бе), — *да-м'* нѧе тѧга, — а *ја ѧу-м'* дѧм пѧре (Бе), — *йе-м'* тѧ показѧѧ (Дул), — мѧгѧ *смо-м'* пѧ оружје узели (Вук), — *нисмо-м'* дѧли да стѧну (Вук), — *да-м'* дѧмо чѧшу водѧ (Др), — *ја-м'* желим свѧ (Жуп), — *дѧшо-м'* прѧво (Кал), — *није-м'* дѧста од мѧне (Кав), — *мѧло-м'* што пѧћѧм сѧцијѧлно (Кав), — *није-м'* се нѧшто допѧло (Кар), — *нису-м'* дѧли да дођу (Ком), — што *смо-м'* мѧ дѧли пѧре уз вѧу (Круш), — *да-м'* не зѧбѧ; кѧњи (Круш), — 'де ѧе *да-м'* рѧди нѧшто (Мал), — тѧ ѧе грѧб *да-м'* бѧде (Мотр), — 'де-м' била штѧла (Мотр), — *йа-м* донѧсем нѧшто (Оп), — *йа-м'* нарѧдим да кѧпе (Реб), — *йѧу-м'* тѧ граница (Ци);

да-м' поплѧшим, — *ѧм-да-м'* пренѧсем на штѧлу, — *мѧло-м'* пѧѧац тѧѧ вѧчѧ (Бе), — *да-м'* подѧгнемѧ (Др), — *да-м'* свѧ повѧтали (Кав), — тѧ *смо-м'* мѧло срѧли, — *йа-м'* сачѧкамо, — *да-м'* растѧра (Кав), — *йа-м'* спровѧдили, — *да-м'* срѧтнемѧ (Кал), — Они *су-м'* нѧђу на лѧгало пѧклѧли, — *йѧу-м'* покосѧли — *йа-м'* чѧкали, — *да-м'* заштѧтитѧмо (Ком), — не мѧг *да-м'* стѧгнем (Круш), — *да-м'* тѧжим (Крч), — *да-м'* навѧдем, — мѧ *смо-м'* возѧли (Леп), — *нѧе-м'* закѧчило рѧпсто (Над), — 'ко-м' заѧѧпи-мо (Над), — свѧ *смо-м'* разоружѧвѧли (Сек), — *да-м'* тѧру тѧм код^т комѧнта (Сиб), — *йознѧвѧла-м'* цѧла околиѧа (Теч), — трчѧ *йе-м'* закѧлѧ, — *де-м'* дѧбѧви (Ци);

— на апсолутном крају —

а) — *нѧма-м'* (Бог), — *некѧ-м'* (Добр), — *нѧма-м'*, *нѧсиѧа-де-м'* (Кав), — *нѧсиѧаде-м'* (Ци);

— *бриѧа-м'* (Добр), — *расѧидѧе-м'* (Кар) — *окрѧѧе-м'* (Ком), — *нѧђѧше-м'* (Оп), — *разоружѧ-м'* (Сиб).

⁴¹ Вук, Рјечник, саѧбија: s. v.

— *казан се скувао* (Кал), — *сарањивао* (Кал), — *нис ирѣбао* (Бог), — *уирдљао* (Над); — *мисао* (Над).

2. Неакцентована секвенца *eo*:

— *видео* (Дул), — *зидео* (Бог bis, Ком), — *заузео* (Бе), — *мисео* (Теч), — *мислео* (Бе, Кав), — *осидрео* (Кав), — *идиео* (Жуп), — *идчео* (Кар, Мал); — *Београда* (Круш, Теч bis), — *Београду* (Жуп, Кав), — *београдски* (Кав), — *Беоциће* (Круш), — *иреобучиши* (Рад).

3. Неакцентована секвенца *ae*:

— *дваесийицу* (Ци), — *Сараево* (Кав bis).

4. Неакцентоване секвенце *oe*:

— *Добривоје* (Бе), — *Миливоје* (Добр, Круш), — *Миливоје* (Бог, Над, Рат bis, Сла), — *Милоје* (Дул), — *Милоеви* (Круш), — *нѣкое* (Мал), — *ѣбое* (Оп), — *Радивојеви* (Добр), — *Душана Радивојевог* (Бог), — *Радое* (Ба, Добр), — *Сидсоевић* (Над), — *Ситноевић* (Добр).

Описаћемо последњу скупину примера, јер се у њима најбоље огледају особине ових вокалских група. Лична имена тамо наведена, у изговору Левчана звуче за ненавикнуто ухо као *Рѣде*, *Добриѣе*, *Милѣе*, *Злаиѣе*, *Бориѣе* итд. Деца их често интерпретирају као *Рѣде*, *Биѣе*, *Миѣе*, *Лиѣе* и сл. По томе се види да су у финалним групама овог типа чујнији вокали на другом месту.

63. Сада тек можемо одговорити на питање зашто не долази у Л. до фонологизације дифтоншких секвенци: у питању је већ помешана нестабилизација њихове фонетске природе. Због тога се не може ни учврстити осећај о њиховом јединству. Уколико до овог последњег ипак дође, то неминовно води монофонгизацији, тј. ликвидацији једне фонетске компоненте путем асимилације.

Која ће се компонента изгубити, зависи од њиховог међусобног односа у свакој позицији посебно. На примерима развитка *-ao* и *-eo* у Л. видимо да је у финалној позицији превагу однео други по реду члан (исп. т. 144. и 147). Развитак медијалних група ишао је по правилу друкчијим током (овоме треба додати могућност генерализације једног случаја на остале позиције где не бисмо очекивали дати тип резултата; исп. *-a < -ao* у неким говорима, а у другима *-o- < -ao-* и сл.).

Баш такви процеси ометају успостављање фонолошких дистинкција *дифт.* : *вок.* Јер и поред описаних (свакако врло ретких) случајева где постоје сви услови за успостављање таквих опозиција, далеко је већи број алтернација које имају факултативан карактер: у истим речима јављају се са дифтоншким изговором у паралелној употреби са формама у којима се у истој поз. изговара једноставан вокал (настао у резултату асимилације), као нпр.: *дидео* /*диѣо*, *узео* / *узо* (*-eo/-o*); *ирѣдао* /

ipđdo, idopao/idoporo (-ao/-o). Поремећајима у дистрибуцији акцената стварају се и нове алтернативне могућности истог типа: *дондо/дднео/ддно, окойдо/дкойао/дкойо*; а у повратном процесу аналошки такође и: *иовездо/иовезо, довездо/довезо*.

Елиминација дифтоншких скупова, уколико нема услова за асимилацију, врши се и другим путевима: уметањем секундарних сонаната и сл.

Ово је, по моме мишљењу, у главним цртама и објашњење зашто наш језик на једној страни не трпи хијат, а на другој — нема дифтонга: једноставно се врши елиминација вокалских група кад дође до слабљења фонолошке вредности једног од чланова групе, или чак ако само постоји могућност да до тога дође.

О ИЗГОВОРУ КОНСОНАНТА

ГЛАС Ј

64. Артикулација гласа *j* у Левчу је често нестабилна. Спектар артикулационих варијетета његових креће се од пуне артикулације до потпуног ишчезавања. Ако не узмемо у обзир појединачне прелазне случајеве, издвајају се четири основна артикулациона варијетета овога гласа: (α) — пуни изговор, (β) — делимична редукција, (γ) — елиминисан глас *j*, и (δ) — неслоговно *и* (μ).⁴²

1. Глас *j* на *ичејџку* речи

65. 1.а) Испред вокала задњег реда то је сасвим стабилан глас:

— *јбука* (Рат, Теч), — *јбуке* (Пре, Теч), — *јбуку* (Бог, Пре, Теч), — *јбуцара* (Бог), — *јави* (Кав, Теч), — *јавим* (До, Ком, Леп, Мал bis, Сиб), — *јавља* (Над, Леп, Оп, Прњ), — од *Јагодне* (Мотр), — у *Јагодињу* (Мал), — *Јадар* (Кав);

— *Јова* (Реб), — код *Јовине* кџе (Дул), — *Јова* (Реб), — *јок* (у свим селима), — *Још* је тамо немирно било (Кав);

— И вићнем *ја: јурши!* (Сиб), — *јурџла*, — *јуне* (Дубр).

б) Испред вокала *e* изговор је такође често стабилан, као у примерима:

— *Јџдва* срџтоше (Кав), — свџ *јџднако* (Крч), — за *Јџдрен*, — на *Јџдрене* (Сек), — Па *јџс* да пџкупи . . . , ал џнеш и да е однџсеш! (Лом), — Ја *јџсам љуш*, *иу* шџлџ нема (Бог), — *Јџсам нарџди* о (Мал), — Свџ такџ *јџсџе* (Сла), — А да су ме тврџо

⁴² О *j* у слов. језицима исп. Stj. Ivšiča, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb 1970, 131—132.

тѣрали, *јѣсу* (Бог), — Нѣмци *јѣсу* узимали (Мотр), — само *јѣчи* (Бог), — од *јѣчма* (Ком), — Крсте *Јѣшићу* кѣла (Круш).

2. У извесним случајевима — лексички ограниченим на неколико речи, али по броју примера далеко најчешћим — изговор гласа *ј* испред вокала *е* није увек у истој мери стабилан.

а) Тако имамо потпуну артикулацију (случај α) у примерима.

— *јѣдан* круг за ђвце (Бог), — *јѣдна* напред била (Вук), — *јѣдна* чѣсма (Кав), — *јѣдан* дрѣгога подѣупрели (Ком), — *јѣдни* понели кѣсе (Мал), — *јѣдно* зрно (Ком), — *јѣдан* (Мал, Теч), — *јѣдна* (Мал, Пре, Реб) — *јѣди* (Ком), — *Јѣла* сам лѣцка млѣко (Круш), — *јѣло* колко гѣд *ѣѣи* (Сек); — Рѣѣаци смо, *је ли* њѣгова маѣка . . . (Бог);

— *наѣ-је* тѣже зѣтл бити (Бог), — *Њѣѣ-је* мѣж ѣмро (Реб), — *кад је* (Ба, Жуп, Кар, Мал, Сек, Сиб), — *тад је* (Леп, Кар), — *ѣн је* (Дул, Реб), — *чѣвек је* (Кав), — *стриц је* (Дул), — од *јѣдног* ђца (Бог), — од *јѣдног* воѣника (Ком), — од *јѣдног* сиромѣ (Дул), — кроз *јѣдан* шпѣраг смо *ѣрѣили* (Теч), — подручик *јѣдан* (Теч), — ѣблак *јѣдан* (Рат), — Имѣла сам *јѣдно* мѣѣ дѣте (Реб), — *ѣзнем јѣдну* мѣтку (Мал), — с *јѣдан* мѣтак (Круш), — *јѣш јѣм* (Мотр);

— На *жѣцу јѣдна* кѣвѣрка (Теч), — *Изѣѣемо* ми у *јѣдну* ливѣду (Сек);

— *Врѣлѣ* смо као *јѣдан* дѣн (Круш), — *дѣнели* по *јѣдну* (Мотр), — *Што јѣдан* бѣр не стојѣсте кѣћи?! (Жуп);

— *Има јѣдно* сѣло (Круш), — *има јѣдна* ѣлица (Теч), — да *јѣдемо* (Круш), — да *јѣду* (Теч), — *Видиш-штѣ јѣду?* (Ур);

— *Аѣде јѣди* (Ба) — *ѣде јѣдан* чѣвек (Над) — *искрѣви* се *јѣдна* осовѣница (Теч), — *Отѣлѣла* се *јѣдна* (Ба), — *прѣѣје јѣдан* (Сек), — *знѣм јѣ* дѣкле *је* њѣгѣво (Мотр), — *мѣне је* (Оп), — *тѣже је* онѣма (Бог);

— *Ѣни јѣли* тѣмо (Мал), — а и *јѣднѣм* у Вѣкмановац (Реб), — *Одузѣшѣ* ни *јѣдне* рѣвоѣе (Кав).

Примери су распореѣени према природи последњег гласа у претходној речи, а у првој групи су они у којих је реч са гласом *ј* на почетку реченице. Видимо да је иза вокала такоѣе могућ изговор гласа *ј*. Али иза вокала *и* у овом положају изговор је најобичније неизразит (β):

— *Затрѣ* би *је* (Ба), — и *баѣѣ'* *је* (Ур), — *Дѣ* ти *је* бѣба? (Ба), — и *тѣмо* ти *је* вѣда (Теч), — и *јѣдан* дѣѣѣ ѣтуд (Теч), — *ки јѣдно* сѣло (Теч), — *д-ѣзнем* и *ѣѣ јѣдне* (Бог).

б) У истих ових речи и у истим положајима (сем иза речи која се завршава вок. *е*), чују се исто тако често примери са редукованим *ј-* (γ):

— Ђедна жѣна крупна (Рат), — еднѣг дѣна (Добр); — ѣндек (Дубр).

— код еднѣгк прѣватногк човѣка (Рат), — Дѣде ми ѣн еднѣга Нѣмца (Сиб), — Имаѣ сам еднѣг нѣредника (Бог);

— Кѣ-е јѣчи (Оп), — кѣ-е необрѣјан (Теч);

— опѣли му ѣдан дѣбар (Кар), — кѣже човѣку еднѣм (Мал), — дѣсно у ѣдну шѣму, — Натѣчи вино у ѣдну флашу (Теч), — у лѣту е преврѣтоше (Кав);

— Бѣо дѣшо ѣдан пѣл (Сек), — имаѣ еднѣгк сѣна (Теч), — Свѣки по еднѣг лудѣка (Мотр), — спроводиѣ еднѣгк пѣтпо-ручика (Ком), — ако е дѣбро (Сек), — Кољко е спѣштила, прѣдала (Теч), — тѣ е бѣло (Круш), — тѣ е шѣсти (Ком), — Фѣла му што е ѣн овако овѣ уредѣло лѣпо (Мотр), — тѣле ни што е дојѣрче (Круш), — што е пронѣшо (Теч);

— а едѣмиуѣ сам (Мотр), — на ѣдно јѣе (Круш), — Оѣешк да ѣдеш (Круш), — Што ни си остѣвио на ѣдан ѣѣш? (Круш), — Јѣка ѣдна кѣћа (Дул), — од војнѣкѣ еднѣга (Ком), — йма ѣдан (Сиб), — на ѣдну стрѣну (Теч), — ѣднела ѣдну кѣтарицу (Теч), — прѣзва еднѣг редѣва (Сиб), — са еднѣг из Рѣкѣвца (Круш), — са еднѣгк што ми зѣвемо ... (Дул), — Влаја е ... (Бог), — војска е (Бог, Оп), — дѣ е (Ба bis, Бог bis, Жуп, Мал, Реб, Сек, Теч), — а мѣи дѣда е бѣло сирѣма (Мал), — Жѣћа е др-жаѣ (До), — која е јѣчина (Мал), — трѣва е бѣла овољка (Бог), — Чѣда е жѣвѣо ког-Селѣне (Бог), — Кѣ зна шта е војска нѣ-нела (Над);

— држиѣ ѣдно конѣпче (Сиб), — нѣма ни еднѣга (Саб), — Нѣћи ми еднѣг војнѣка (Добр), — јѣши еднѣг белчића (Кав).

Распоред примера са редукцијом гласа *j* по бројности је обрнут онеме из групе са изговором овога гласа у истим положајима. Редукција се најчешће запажа у вези са вокалима, док је највећи број случајева са потпуним изговором *j*- у вези са сугласником, и на почетку реченице. То нас наводи на закључак да је до редуковања првобитно и долазило у вези са вокалима, и да је после дошло до узајамног прешитања двеју тенденција у развоју овога гласа. У неким случајевима аналогија је доводило до генералисања једног начина изговора, као код речи „ел“, о којој ће касније бити говора.

66. Има појава, додуше сразмерно врло ретко, да се у сантжију јавља и извѣстан прѣлазни секундарни глас сличан редуктованом *j* (β):

— и *j*овѣко на грѣбље субѣтом кад йду (Теч), — и *j*овѣ активни вѣдници (Теч), — говѣда и *j*овѣце (Ком), — и *j*однѣше га тѣмо (Теч), — и *j*ѣн онако ѣде (Над), — и *j*ѣн се прѣзѣтиѣо (Бог), — и *j*ѣн йсто (Теч), — и *j*ѣн како клѣкнуо (Теч), — и *j*ѣндак (Кав), — донѣси *j*ѣнѣ пѣре (Кар), — Па смо пѣсле ми *j*ѣирѣвили

пѹт (Геч), — штала ђсам и *јѢсам* (Мотр), — и *јѢиѢи* (Дубр), — и *јуйѢкли* смо (Круш), — ѡчини ногѢм овако и *јѢмре* (Реб).

На првом месту увек је *и*, а на другом неки од вокала задњег реда (*о* или *у*).

67. Протетичко *ј*- — ретко се чује, и само у одређеном броју лексема:

— *Јандрић* (Рат), — из *јѢрѢва* (Кар), — *јайѢи*, — *ЈѢћим* (Круш); — дни шѢљу *јексѢри* (Ур), — 'ДѢ Ѣеш *јексѢри* (Ур), — *јексѢрићи* опанчѢрићи (Дубр), — *јеврѢско-ѢзѢска* (Над), — *јѢс ји*⁴³ онѢ у кругу (Дул), — кад *ји* дѢм (Дубр), — дѢм *ји* (Кав).

Именице *јѢгње* и *јуйѢро* изговарају се увек само тако. За другу мислим да није потребно наводити примере, а за прву ћемо навести ниже:

— закѢљу *јѢгње* (Ба), — УмиљѢто *јѢгње* дѢѢ мѢјке доѢ (Бог), — еѢѢ ги дѢѢ *јѢгњеѢа* (Мотр), — *јѢгѢци* свѢ поѢм сѢм (Бог), — занѢмам се мѢло и с неки *јѢгѢци* (Сиб).

Везник (*и*)*ако* гласи понекад у нашем говору *јѢко*: (*и* + *ако*?):

— Ѣнда пѢѢа чѢвек, *јѢко* и није за пѢсму (Ба), — МѢло извѢсти шѢрњѢѢ, *јѢко* е слѢѢа (Ба).

2. Глас *ј* у средини речи

У међувокалском Ѣоложају

68. Артикулација гласа *ј* у међувокалском положају зависи од квалитета гласова између којих се налази и од близине акцента. Уопште узев, разликујемо три изговорне варијанте: (α) — пуни изговор (*ј*), (β) — полуредуковани ступањ (*ј'*) и (γ) редукцију ($\emptyset$). Распоред примера извршен је на основу следећих критерија:

- као први узет је (произвољно) — природа другог вокала,
- свака од пет група добијених на основу вокала у другом слогу дели се на пет подгрупа, према природи претходног вокала,
- подгрупе су подељене на основу прозодијских елемената оба слога.

Теоријски је могућност комбинација двају слогова према прозодијским особинама веома велика. Али због ограничења квалитетских корелација у Л. на претону, њихов број се, у ствари своди на 10.

⁴³ Исп. проф. М. Стевановића, Ђаковачки говор, СДЗБ XI, 53. Тамо се указује и на поједине случајеве употребе ове форме у Вука.

Потоњи слог:		с	-	"	˘	'	I	˘	˘
		с	+	+	+	+	+	˘	-
Претходни слог:	с	+	+	+	+	+	III	"	˘
	-	-	-	+	+	-	IV	˘	"
	"	+	-	-	-	-	V	-	"
	˘	+	-	-	-	-	VI	˘	˘
	'	+	-	-	-	-	VII	˘	˘
							VIII	-	˘
							IX	'	˘
							X	˘	'

Врло ретко се остварује свих десет могућности.

а) На другом месту је вок. у.

69. 1. Секвенце у-у

I (α) — не *вѣрују* (Ур), — *дѣсију* (Ком, Реб), — *џни се исѣиѣију* (Лом), — *лѣмију* (Мал, Крч), — *намѣју* (Ур), — *идиѣију* (Бог), — *раѣију* (Сек), — *сиљу* (Рат), — *ѣрансиориѣију* (Ци), — *укдмбују* (Ком), — *шкѣлују* (Жуп);

III⁴⁴ (α) — *везју* (Круш), — *доѣерѣју* (Добр, Крч, Леп), — *зайаљу* (Ци), — *искорењују* (Бог), — *исѣерѣју* (Теч), — *наређју* (Леп, Рат), — *одвезју* (Сек), — *одређју* (Дул, Кал), — *оѣрѣју* (Теч), — *ѣодмаѣју* (Ур), — *ѣоказју* (Кал), — *ѣроширѣју* (Ци), — *ѣѣју* (Бог, Кал, Круш, Над, Сек), — *расѣоређју* (Сек), — *саранју* (Вук), — *смењу* (Сек, bis), — *сианју* — (Жуп), *ѣргеју* (Над), — *ѣјуѣиру* (Добр, Крч, Ци);

IV (α) — *уѣѣиру* (Мал, Над, Оп);

V (α) — *сиѣрѣју* смо довели (Дубр), — *Мѣју* си знаѣ (Сла);

IX (α) — *сиѣрѣју*, *ољу* (Дубр), — *Кѣју* (Бе);

2. Секвенце о-у

I (α) — *ка ѣрѣсоју* (Мотр), — по онѣм *ѣсоју* (Добр), — *ка ѣсоју* (Мотр);

II (α) — *доѣѣриѣи* (Кав);

III (α) — *дѣѣри* (Кав), — у *сиѣрѣју* (Ком);

али у присвојних заменица *мој*, *ѣвој* и *свој* могућа је двојност⁴⁵:

(α) — *мѣју сѣстру* (Ба), — *види мѣју мању* (Дул), — у *мѣју*

⁴⁴ Исп. ЈФ ХХIII, 226.

⁴⁵ Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 130. и д. (своу), и СК—Љ, СДЗБ XV, 119—120 (моју).

чѣту (Ком), — и нађем ја *мђу* јединицу (Ком), — стигнем *мђу* јединицу (Сиб), — чува *свђу* ствар (Бе), — и ја *швђу* (Бе), — мајку ти *швђу* (Бог), — А та-цу *швђу* бабу, ко си чѣо, Петројку, нападали Ратковци (Рат), —

и на другој страни:

(γ) *мђу* Мйлицу (Добр), — под *мђу* команду (Жуп), — на *мђу* руку (Круш), — Видиш *мђу* ћерку? (Кав) — нѣм у кѣтарицу *мђу* нйшта (Круш), — за-шта си звѣо *мђу* жѣну? (Мал), — *мђу* ћерку (Над), — Нис' имаѡ *свђу* зрѣлос (Над), — свѣка *свђу* (Ка), свѣки у *свђу* команду (Оп), — *швђу* (Круш), — и за тѣ *швђу* нйву (Мал), — даѣ му *швђу* сббу (Рат);

IV (α) — д-ймо на *юјушрицу* (Пре), — *ирекојуире* (Добр, Кар);

VI (α) — како *коју* гѣдину (Кав), — у *коју* авлийу (Ур);

IX (α) сас *Вѡју* (Ба), — *ирѡју* (Круш, Рат).

3. Секвенце а-у

I (α) — на *йѡлжају* (Вук, Добр, Сек), — *йрѣдају* (Кар, Ком, Ци), — на *йрѡдају* (Мал);

али у презенту и прилогу садашњем неких глагола поред облика са *ј*:

(β) — *бѣгају* (Мотр), — *йѣцају* (Прњ), — не *йѣшћају* (Сек), — *свѣрају* (Ци), — *скѣвају* (Ци), — *шѣрају* (Сек), — *укѣају* (Кар), —

који су облици нетипични у Л., имамо и:

(γ) — *бѣцау* под нѡж (Бог), — не *дѣрау* (Добр), — *Ѧни се мѣвау* свѣд (Ба), — *нѣмау* (Ци), — *йишау* (Бог), — *йройѡдау* (Бог), —

какав је изговор додуше редак, али поред форми са сажимањем вокала *ау* > *у* (што је најчешће) сасвим обичан за наш говор.

II (α) — *најѣрили* (Добр), — *најѣриѡ* жѣну (Бе) — свѣ би' *најѣриѡ* (Теч);

III (α) — те ју *бѣју* (Бог), — Ка-то зѣчу *змѣју* Икодине (Кар), — рѡдни *крѣју* (Ба), — *йознѣју* га (Кар), — *йознѣју* ме (Мал), — на *Чворѣју* (Над), — у бѣгарску *Цумѣју* (Кал), —

али опет у истим глаголским облицима као и горе, а и у неких именица, имамо и изговор без гласа *ј*:⁴⁶

⁴⁶ Овакав изговор је веома раширен у дијалектима. Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 130. и д. (кидау); сев. Бан, ГЗС VII, 59; Бак., СДЗБ XI, 121; Ибар ЗБФФП II, 92; Сјен., СДЗБ XVI, 60; Срем, СДЗБ XIV, 350 (такође често и изговарање -ј-); Жупа, АнФФ II, 298, и сл.

(γ) — да *наравњају* (Бог), — тако *одајући* (Леп), — дова̀тили по не́ку нбвину *чиїдају* (Крч), — да *чиїдају* (Добр),

— Ма̀ло посѐти *шурњају* (Ба), — Доб̀ио сам нбву *шурњају* (Добр), — има̀б ле́пу *шурњају* (Рат), — *ру̀дњају* печу̀рку (Дубр);

VIII (α) — *венчају* (Лом), — *дају* (Добр, Жуп bis, Кар, Крч, Круш, Рат), — *додажу* (Кав), — на̀ши се *зайрчају* (Добр), — *и́редажу* се (Кав), — *и́родају* (Бог, Мал); — Та̀-це *укоїају* ка̀зани (Кар);

IX (α) — Ра̀ју, Па̀ју.

Проф. М. Стевановић претпоставља да су облици Зр презента у глагола IV и VI Белићеве врсте са изостављањем -j- добијени аналогном према истоме лицу имперфекта⁴⁷. Б. Милетић је мишљења да се овде ради о аналошком губљењу⁴⁸ а М. Пешикан каже да ту имамо аналогнију према осталим лицима презента⁴⁹.

4. Секвенце e-у

V (α) — *крѣју* смо убй̀ли (Дубр);

VIII (α) — *смѣју* ми се (Ду);

IX (α) — *Сѣју*, *крѣју*, *Бѣју*.

5. Секвенце и-у

И ту имамо непотпуну артикулацију гласа -j-, као у примерима:

(β) — у *Алба̀нију*, — у пољску *алииљѣрију* (Ци); — на̀д тй мбѣм Никѣле *а̀ниѣрију* (Мал), — у *Ау̀стирију* (Над), — *баиѣрију* (Кав bis), — за шума̀дјинску *дивизију* (Кар), — *дивизију* (Ком, Теч), — у *Бѣвѣлију* (Добр), — сва̀ки има *занима̀рију* (Над), — да су се *Јанѝћију* родй̀ли два̀ сйна (Бог), — тѐраш *комѣндију* (Бог), — у *Македѣнију* (Сиб), — у *машинѣрију* (Кал), — *моиѣриза̀рију* (Мал), — у *милицију* (Бе), — *муницију* (Кав, Мал, Над bis, Оп, Сиб), — *реквизицију* (Ур), — *Сѣфију* (Кав, Ком, Сек), — *шѣриѣбрију* (Добр), —

или пак његово потпуно изостављање:

(γ) — на *Алба̀ниу* (Ком), — са *баиѣриу* (Кав), — *баиѣриу* (Кав, Теч bis), — жѝвотну *га̀ра̀нциу* (Сек), — *исѣѣриу* (Др), — поку̀пи *Македѣниу* (Вук), — вучѣ *мунициу* (Дул), — носй̀о *мунициу* на лѐћа (Кав);

⁴⁷ Исп. ЈФ XIII, 29—30.

⁴⁸ Исп. Црмница, СДЗБ IX, 116—117.

⁴⁹ СДЗБ XV, 118. и 174—175. Пешикановом тумачењу противрече у нас. глаголи IV врсте, јер они у осталим лицима немају гласа -j-, *и́родаѣм*, *и́родаѣш*; *и́родају*, и сл.

II (γ) — Крију дни тб мало *о-шайјунѧ* (Вук);

III — ситуација је слична као у примера под I:

(β) — *армију* (Добр, Ком bis), — *авлију* (Круш, Рат bis, Ци, Ур), — *бију* (примери из свих села), — д-одѣру *бијући* (Над), — Улетѧм у *блокацију* (Жуп), — *вијук* трава (Теч), — за *Добрију* (Ба), — Светога *Илију* (Ком), — *Јеремију* (Реб), — *кайју* (Бог, Крч, Мал), — докле га *кайју* (Над), — да се *крѧју* (Леп), — у *Куришумлију* (Круш bis), — *купију* (Жуп, Кав, Леп, Сек), — *линију* (Ба), — *Милосију* (Добр), — на *Муслију* (Добр), — *набију* (Рат), — *наију* (Леп), — *очију* (Бог bis, Крч, Над), — *иензију* (Крч), — *иенвију* (Бе, Крч), — *ийју* (Крч), — *иобију* (Кал, Леп, Мал, Рат, Сиб), — *ибрију* (Сек), — *разбију* (Крч bis, Прњ), — *ракију* (11 примера), — одлежаше *робију* (Бог), — под *Романију* (Ком), — ѧду на *Русију* (Мотр), — *свију* (Кав, Рат bis), — *Србију* (Ком, Сиб), — водим *судѧју* (Лом), — у *Ћуририју* (Бог, Леп), — *убију* (Добр bis, Кар, Крч, Мал, Мотр, Пре, Рат), — *арийју* (Кар), — уз Лѣвачку *чаршију* (Круш), — на *шайцију* (Оп), — *Шумадију* (Дубр)⁵⁰;

(γ) — у сваку *авлију* (Кав), — *бију* (Добр, Кав), — *добѧју* (Сиб), — *дрвенију* (Кав), — *крѧју* (Вук), — *крѧју* се (Ци), — у *Куришумлију* (Круш, bis), — *иензију* (Др, Бе), — да ме *иревѧју* (Круш), — украде *вино* и *ракију* (Ба), — минѧру *ћуририју* (Круш), — кѧг увѧте, *убију* (Круш), — ѧтвори *фишеклију* (Ком);

а у једном случају изговара се сек. -j-: (α) — *ианайју* (Круш, Сла);

IV (β) — *Миѧушков* (Дубр);

V (α) — *ирију* ми поздравите (Дубр);

VII (α) — *шайјун* (Рат),

(β) — *чију* (Дубр, Дул), — *чишјун* (Круш);

IX (β) — *Мију* (Дубр), — *Тију* (Рат), — мѧѧ *ирију* (Сла);

X (β) — на *завијуику* (Дубр), — на *завијуиак* оваѧ (Прњ).

б) На другом месѧу је вок. о

70.1. Секвенце у-о

III (α) — са *Цѧјом* (Дубр);

VI (α) — *Кума-Вѧјо* (Круш), — *Бѧјо* (Дубр);

IX (α) — *Бѧјо* (Саб).

2. Секвенце о-о

I (α) — са *Ѧстојом* (Дубр);

III (α) — прѧво к *мѧјој* кѧћи, — рѧди у *свѧјој* кѧћи (Дул), — по *свѧјој* жѧљи (Круш), — *свѧјом* рѧком (Кав)⁵¹;

⁵⁰ Исп. ЈФ XXIII, 223.

⁵¹ У Isf. пос. зам. *мој*, *швој* и *свој* чест је изговор и без -j- и са сажимањем: с *мѧм* женѧм (Мал).

- V (α) — *Вдјд* ће дбћ (Дубр);
 VI (α) — слўшац, брѣ, *Вдјо* (Ур);
 VII (α) — с *којдм* брзјном (Добр), — *којдџи* (Круш);
 VIII (α) — с *Вдјдм* (Ба), — *Сѣдјдм* (Дубр).

3. Секвенце *а-о*

- III (α) — господин-*мјоре* (Добр), — госпоџн-*мјоре* (Рат), —
 (γ) — са *шѣрњадм* (Рат);
 IV (α) — *мајдрски* чјн (Реб);
 V (α) — *Влјд* га правио (Дубр);
 VII (α) — *мајдр* (Добр, Жуп, Леп, Теч);
 VIII (α) — с *Кјдм* (Мотр);
 IX (α) — онѣм *мајору* (Кав), — Капетан *мајору* (Реб);

Секвенце *е-о*

- VI (α) — *сѣјо* (Жуп, Над), — *Бѣјо* (Сил);
 VIII (α) — са *сѣјдм* (Дубр).

5. Секвенце *и-о*

I (β) — крѣнемо *Албанијом* (Леп), — са *Албанијом* повѣли смо тў рѣт (Сек), — под *гарѣнцијом* правим (Ком), — са шумајдинском *дивџијом* (Вук);

II — само секундарно (β) — с *авијднѣм* (Ур); — с *камијднѣма* (Леп); — *камијднѣма* (Прњ);

III (β) — *Оџ, ракѣјо, рѣко* (Ба), — *Шумадијо* (Ба);

VI (α) — *кума-мѣјо* (Круш), —

(β) *ѣрѣјо* (Круш, Мал); — *дди, ѣрѣјо* (Лом);

VII — само секундарно: (β) — у трѣћи *баѣалијдн* (Оп); — *баѣалијдн* (Реб), — *камијдн* (Ком), — *милијдн* (Бог bis);

VIII (α) — с мѣм *ѣрѣјдм* (Дубр);

X — секундарно: (α) — *Читѣ* нѣшто у *фијоку* (Ци), (β) — *четѣри камијднѣ* (Ур), — *авијднѣ* (Ур), — из *баѣалијднѣ* (Реб), — *дивџијднѣ* (Кав), — *камијднѣ* (Бог).

Упадљиво је да за неке секвенце имамо само примера са секундарним *-j-* у положају између *и-* и *-о*. Али ово нису сви примери са таквим изговором. У положају I и III формира се врло често прелазни глас у р. прид. глагола са инф. основном на *и-* испред наст. *-о*. Тако имамо у положају I непотпуни изговор гласа *j*:

(β) — борави^јо (Кал), — долџи^јо (Мотр), — Штѡ си се забави^јо (Рат), — зайѡни^јо (Мал), — ѡн се жѡли^јо (Крч), — извѡди^јо (Кар), — куйи^јо (Мал), — мучи^јо се (Ба), — како сам се мучи^јо (Крч), — до смрти се мучи^јо (Рат), — найрѡви^јо (Бог, Мал bis), — найѡсти^јо службу (Си), — обамѡри^јо (Прњ), — осѡи^јо (Жуп, Ур), — иѡи^јо (Сек), — Никад^т се, Вељо, у живѡту илѡи^јо нисам (Бог), — иѡкуйи^јо (Кар), — Поѡи^јо сам у ѡд (Бог), — иѡрѡи^јо (Ур), — ирѡви^јо (Ба, Бог), — ирѡи^јо (Кар, Ур), — ирѡилѡи^јо народ (Прњ), — ирѡи^јо (Бог), — иѡсти^јо (Крч), — рѡи^јо (Кар), — ирѡи^јо (Ба), — иѡри^јо (Бог, Лом), — увѡи^јо (Ба, Кар, Мал, Сек, Ур), — уѡни^јо (Рат), — уѡи^јо (Прњ), — иѡсти^јо (Бе, Крч);

али такође често и без прелазног гласа:

(:) — белѡи^јо (Бог), — борѡи^јо (Бог), — у Трстенику борѡи^јо (Пре), — вѡи^јо (Добр), — Бѡ се јѡ дѡи^јо (Ком), — долѡи^јо (Добр bis, Круш), — Оваѡ се друг жѡи^јо (Крч), — заборѡи^јо (Добр bis), — засѡи^јо (Ба), — здрѡи^јо Милѡвѡ (Над), — нѡкако се избѡи^јо (Кав), — иѡри^јо (Бог, Над), — клѡи^јо се (Бе), — корѡи^јо (Добр), — набѡи^јо (Ком), — па се намрѡи^јо (Ком), — намѡи^јо (Дул), — найрѡи^јо (Добр, Над bis, Круш), — оѡи^јо (Кар), — осѡи^јо (Круш), — Ђ, Лѡта, си иѡри^јо[?] (Бе), — ирѡи^јо га (Добр), — ирѡи^јо си ми (Над), — ирѡи^јо (Бог, Добр), — ирѡи^јо (Сиб), — ирѡи^јо (Добр), — иѡсти^јо (Бе), — док се разборѡи^јо (Круш), — сажѡи^јо (Пре), — слѡи^јо (Над), — сналѡи^јо се (Сиб), — ѡн ме иѡи^јо (Бог), — иѡри^јо (Добр), — тѡ-цам се увѡи^јо (Прњ), — удѡри^јо (Добр, Кал), — усѡи^јо (Ком), — увѡи^јо (Добр).

Исти је случај и у положају III:

(β) — бѡи^јо (Мал), — бѡи^јо (свуда), — вѡи^јо (Жуп, Кар), — говорѡи^јо (Ци), — жени^јо (Сла, Мал), — завѡи^јо (Лом), — завѡи^јо (Кар, Рат), — закљѡи^јо од мене (Ци), — занѡи^јо (Прњ), — штѡ се зарѡи^јо (Сла), — заслѡи^јо (Рат), — згрѡи^јо (Кал, Мал), — избѡи^јо те (Мал), — извѡи^јо (Кар), — изѡи^јо (Бог), — изрѡи^јо (Кар), — излѡи^јо (Крч), — иѡи^јо (Мал), — иѡри^јо (Бог), — коѡи^јо (Бог), — крѡи^јо (Мал), — крѡи^јо (Прњ), — куйи^јо (Бог bis, Кар, Мал bis), — лоѡи^јо (Ба), — моѡи^јо (Бог, Мал, Ци), — наговорѡи^јо га (Рат), — нагрѡи^јо (Крч), — накѡи^јо (Рат), — наѡи^јо се (Бог), — нарѡи^јо (Кар, Крч, Мал), — носѡи^јо (Ур), — одѡи^јо, не одѡи^јо (Мал), — одѡи^јо (Бог, Кар, Рат), — одрѡи^јо (Кар), —

али и:

(:) — бѡи^јо (свуда), — бѡи^јо (Бог, Над), — бѡи^јо (Круш), — возѡи^јо (Дул), — вѡи^јо (Добр, Кав), — глоѡи^јо (Круш), — говорѡи^јо (Сиб), — доѡи^јо (Реб), — жени^јо (Над), — завѡи^јо (Ком), — завѡи^јо (Вук), — рѡи^јо се завѡи^јо (Ком), — залѡи^јо (Ком), — закѡи^јо (Реб), — закѡи^јо (Бог), — закѡи^јо (Добр), — залѡи^јо (Добр), — замоѡи^јо (Дул), — зарѡи^јо (Добр), — заслѡи^јо (Сиб), — зайѡи^јо

(Оп, Ба), — *извѣсѣиѣ* (Кав), — *изгрѣдиѣ* (Над), — *изгубиѣ* (Добр), — *изручиѣ* (Кар), — *јурѣ* (Пре), — *костѣ* (Добр), — *криѣ* (Леп), — *иокрчиѣ* (Теч), — *кѣиѣ* (Бог bis, Теч), — *мѣриѣ* (Добр), — Он се *наљѣиѣ* (Круш), — шта сам се *наљѣиѣ* (Над), — а ти се ни си *ниѣ* (Добр), — *наилѣиѣ* (Сек), — *нагрѣдиѣ* (Сек), — ка-це *населѣ* (Прњ), — Јѣдан из Лѣника се *наслониѣ* на пѣшку (Ком).

Наведени примери показују (овим није исцрпљен сав материјал из узорка са једним или другим начином изговора) — да се приближно у једнакој сразмери изговара прелазни глас после неакцентоване и после акцентоване пенултимае.

Потпуна артикулација прелазног гласа -j- чује се у Левчу само у положају III, у оним случајевима кад акцентованој пенултими претходи вокал (после редукције j) :

(α) — Ја сам *ји броиѣ* до неколико љѣада (Реб) — Он ми *одвоиѣ* тамо нешто (Крч), — *одвоиѣ* се лѣвачки срѣз (Оп), — *ѣзутра сабаѣле иосѣройѣ* чѣту (Реб).

Изговор секундарног -j- у описаном положају познат је и неким другим говорима⁵².

в) *На другом месѣу налази се вок. а*

71.1 Секвенце у-а

I (α) — *ујамѣава* (Дубр);

III (α) — *ѣјак* (Бог bis, Добр), — *ѣјака* (Добр, Дул, Жуп), — *ѣјац* (Крч);

IV (α) — *ујѣмак* (Дубр), — *ујѣмиѣ* (Дул);

V (α) — *ѣјѣм* ће ми *ѣзну* (Прњ);

VIII (α) — *олѣја* (Сил);

IX (α) — *Кѣја* (Бе), — *олѣја* (Оп), — *сѣруја* (Круш), — *ѣјам* (Бе bis, Прњ).

2. Секвенце о-а

I (β) — *лојаниѣ* (Леп), —

(α) — *Милѣвоја* (Рат), — *Милѣја* (Круш), — *иојачѣње* (Над), — *ѣдсиѣја* маѣло (Кал), — *Сѣѣсоја* (Лом), — имѣо сѣна *Сѣѣсоја* (Мотр);

II (α) — *иојѣвиѣло* се (Ци), — Тома *Сѣиѣјѣндиѣиѣ* (Кал), — *Сѣиѣјѣндиѣиѣ* (Оп);

III (α) — ни *брѣја* се не зна (Сиб), — *деѣјѣсиѣ* (Пре), — о *деѣјѣсиѣу* (Ба), — оѣ-*Дѣѣѣја* (Бог), — *мѣја* (Бог, Крч, Мотр),

⁵² Проф. М. Стевановиѣ налази у ИЦГ у положају I непотпуну, а у положају III потпуну артикулацију гласа -j- : ЈФ XIII, 30. (*одниѣ* : *биѣ, ѣиѣ*).

— *дпет се њдјави* (Ци), — до *њдјаса* (Кав), — *ја тѹ њосиѡдја'* (Кал), — *сиѡдја* јѣдан дан (Добр), — *сиѡдја'* ма̀ло, *сиѡдја'* (Ци), — а *кдла ѡвдја* (Бог), — на *свдја* мѣста (Прњ);

али у поменутих присвојних заменица имамо и овде форме са редукцијом *-j-*:

(γ) — *Мда* ндга више не гѣзи вѡду (Бог), — *мда* (Кав *bis*, Ком *bis*, Круш *bis*, Крч, Леп, Мал, Над, Пре *bis*, Рат *bis*, Реб, Саб, Сла, Ци), — *ѡвда* ствѣр (Бе), — 'де *ѡвда* сла̀ма (Бог);

IV (α) — *био* сам се ожениѡ *бојѡгим* (Лом), — *бојѡги* (Оп), преко рѣкѣ *Бојѡне* (Ком), — *дни* то зѡву *ѡјѡѡи* (Оп), — код^т *ѡјѡѡи* (Прњ), — побѣгли на *ѡјѡѡиу* (Прњ), — *ѡосиѡјѡло* (Бог, Над, Прњ, Рат, Теч), — *ѡосиѡјѡ'мо* (Теч), — *сиѡјѡли* (Добр, Кав, Теч, Ур), — *сиѡјѡло* (Мал, Рат, Сек), — *Сиѡјѡѡ* с њим дѡбро (Ур), — *сиѡјѡ'мо* (Добр, Оп);

VII (α) — *која* батѣриѡа тѡ дѣстует? (Кав), — *која* (Над *bis*, Оп, Сек), — *свакојѡко* (Над), — *Богојѡвци* (Дубр);

VIII (α) — преко нѣки *осѡја* (Добр);

IX (α) — *Вѡја* се не разѹме (Ба), — *Вѡја* (Бог, Дул, Мал, Рат *bis*, Ур), — *Кѡја* (Бог), — *моѹ* брѣт *Кѡја* нареди (Мотр), — *Тѡја* (Ком);

и секундарно: *ѡрѡја* (Добр, Прњ);

X (α) — Увѡти ни *осиѡјање* (Сек), — *ѡјѡјасак* (Дубр).

3. Секвенце *a-a*

I (α) — позади *Кѡсмаја* (Кав), — од^т *ѡдлѡжаја* до *ѡдлѡжаја* (Сек), — тѡ значи *ѡрѡдаја* (Мал);

II (α) — *зајѡзѡло* (Сек);

III (α) — *бѡјала* (Бог, Круш), — *бѡјалице* (Круш), — Давѡна покѡѡна, *дѡна бѡјаше* (Круш), — *змѡја* (Кар), — од^т *крѡја* (Жуп), — до *крѡја* (Дул, Кар, Крч, Мотр, Сек, Ци), — *ѡтуд* од^т *крѡја* (Сек), — од^т *коѡга крѡја* (Ком), — *с крѡја* (Бе), — из^с *прѡѡг-крѡја* (Ба), — *лѡјаше* (Оп), — *мѡја* (Ба, Др, Ком), — *ѡрѡбѡја'* (Круш), — *ѡресѡјѡјали* (Ци), — *ѡресѡјѡјало* (Кал), — Тѹ *нѡмо* се чѣсто *сасѡјѡјѡи* (Кар);

IV (α) — на онѡѹ *ѡѡк најѡѡи*' (Рат);

VI (α) — *одѡја* (Сек);

VIII (α) — по *куѡлерѡја* (Добр);

IX (α) — *Бѡја* (Круш), — *белѡја* (Реб), — *Влѡја* (Бог, Др), — *зајѡм* (Добр, Мал), — *милиѡјаѡѡ* (Кав), — *ѡмилиѡјаѡѡ* (Сиб), — *Рѡја* (Бог, Крч, Рат).

4. Секвенце *e-a*

II (α) — *ѡден* ме *исмејѡвѡли* (Леп);

III (γ) — *Јѡ* сам *наѡсиѡрѡѡа* (Пре), — *ѡрѡѡло* (Дубр);

VIII (α) — бријање (Кал, Теч), — бријач (Сек), — ратни материјал (Добр), — иријавим се (Ком), — да се иријавим (Над), — чија е? (Ба), — А чија ово кола? (Бог), — чија си? (Дубр), —

и са делимичном редукцијом:

(β) — материјал (Добр) — ијан (Бог), — робијаш (Бог);

IX (β) — Мија (Ур), — ирија (Лом);

X (α) — Аустријанци (Сек), — Белгијанци (Кал), — материјала (Добр), — ја тамо се иријави' (Ци), — робијашу (Бог), —

и непотпуна артикулација -j- :

— Аустријанци (Ком, Мал, Над), — кутијаше (Кар), — Моба Пијада (Реб), — Плати он Турчину фијакер (Добр).

г) На другом месту је глас е

72.1. Секвенце у-е

I (γ) немб нџко да вѣруе (Бог), — не вѣруе (Рат), — вѣруем (Дул), — нѣнете ме вѣруеише (Кар), — нѣ-да вѣруеише (Ком), — вѣруеиш (Круш, Над, Рат, Ци), — вѣбуем (Мал), — гардишеум (Бе), — доручкуе (Теч), — ишиересуе (Ком), — да се исишишеум (Кав), — крагуевачки (Дул), — кришикуе (Бог, Дул), — командуе (Добр, Кал, Мотр), — намџуе (Лом), — најредуе (Прњ), — најредуемо (Прњ), — обрадуемо (Кал), — идкуеиш (Рат), — Пддуево (Круш, Леп), — дна се радуре (Крч), — рџкуе се (Сиб), — да ме ви савѣишеише (Мал), — свѣикуе (Кав), — слѣдуе (Над), — и да га ви шкѣлуеише (Жуп);

II (α) — изујѣдѣише (Лом),

(γ) — Крагуевачки (Сиб);

III (γ) — везуе (Круш, Сиб, Теч), — везуем (Ба), — довукуе (Теч), — домаћинџуе (Бог), — домаћинџуемо (Бог, Дул), — дуџуем (Бе bis), — извукуе (Оп), — израђуе (Сек), — да се изуемо, — изуемо ципеле (Реб), — исишише (Оп, Сек), — исишишеум (Ком), — ишиерџуемо Тџрце (Сек), — казуе (Ур), — Крагуевац (11 пута⁵³), — по Крагуевцу (Круш), — у Крагуевцу (Рат, Ком) — куиџуе (Бе), — куиџуе јабуке (Бог), — куиџуеиш (Мал), — лииџуе (Бог), — док се надуе (Ци), — најлађуем (Сек), — наређуе (Вук, Кар, Оп, Сиб), — обрађуем (Сиб), — тџ се Анђа огледџуе (Пре);

IV (γ) — нѣке буѣркиње (Добр);

(α) — није г-ујѣо (Мал);

V (β) — Цѣла ѣрмија рџѣла (Реб);

VI (β) — мајѣр Жџѣвић (Добр);

⁵³ А. П. и Б. М. бележе ову реч у облику Крагуевац, у каквом је нема у мом материјалу, нити се ја сећам да сам је када у таквом облику чуо. Исп. АНФФ II, 189.

- VII (α) — кад *ујѣ*, (Кал), — *ујѣда* (Бог);
 VIII (α) — код *ујѣ*, од *Мјујѣ* (Дубр), — ка-це *узрјујѣ* (Сек).

2. Секвенце о-е

I (γ) — *Добриово* (Бе), — *Миливово* (Добр, Круш), — *Мили-ово* (Бог, Над, Рат bis, Сла), — *Милое* (Дул), — *Милови* (Круш), — *нѣкое* (Мал) — *оовѣиѣиѣило* (Жуп), — *ѣбое* (Оп), — *иоедине њйве* (Бог), — *воиѣниѣи* *иоедини* (Вук), — *иоедини* (Над), — *Рѣдивово* (Добр), — *Душана Рѣдивово* (Бог), — *Рѣдо* (Ба, Добр), — *Сидсовиѣ* (Над), — *Рѣдосав Сидсовиѣ* (Добр);

III (γ) — *о-три бѣѣ* (Ба), — *баѣимо овѣ наѣше брѣѣве* (Сиб), — *двѣѣ* *кѣла* (Бе), — *двѣѣ* (Бог, Добр bis, Кав), — *кѣѣ* 'дѣ по *саѣ-мова* (Мал), — *раѣдио кѣѣ* *каки занѣти* (Сиб), — *кѣѣ* *штѣ* (Теч), — *мѣне мѣѣ* *њѣму његѣво* (Бог), — *мѣѣ* (Ns-As, више пута), — *дѣце ми мѣѣ* (Gs, Бог), — *пѣнтим мѣѣ* *маѣке либаѣе* (Ба), — *мѣѣ* *женѣ* (Ds, Бог), — *такѣ* и *ју мѣѣ* *њйве* (Бог), — *заповѣдате у мѣѣ* *кѣѣ* (Сек), — *за мѣѣ* *синове*, — *нѣ би мѣѣ* *синове љзели* (Мал), — *на овѣ мѣѣ* (Над), — *напишу мѣѣ* *йсправе* (Рат), — *кѣлко су мѣѣ?* (Крч), — *мѣѣг* (G-A, Ба, Кав, Леп, Рат, Сиб, Сла), — *мѣѣга* (Добр bis, Крч, Над), — *мѣѣм* (Ds-Is-Ls, више пута), *мѣѣма* (Dr-Jr-Lr, — Бе, Бог bis, Крч, Реб, Сиб), — *да се наидѣ* (Теч), — *идѣне* (Круш), — *иосидѣ* (Над), — *свѣѣ* (свуда), — *са свѣѣм* *кѣѣм* (Леп), — *скѣѣваѣ* (Леп), — *швѣѣ* (Ком, Бог, Кал, Круш, Мал, Рат, Теч bis, Ци), — *тѣга швѣѣга* *под-нѣрѣдника* (Реб), — *са швѣѣм* *батаљѣнем* (Кав), — *у швѣѣм* *до-маѣинству* (Над), — *с швѣѣм* *пашенѣгем* (Над), — *швѣѣм* *ѣцу йме* (Сиб), — *швѣѣм* *параѣеде* (Слат), — *шрѣѣ* (Бе, Бог, Добр), —

а у облицима присвојних заменица у принципу је могућ и изговор са *-ј-*, али у нашем материјалу издвојеним за ову тачку имамо само један пример:

(α) — *замѣниѣли* *крсно йме свѣѣје* (Мотр);

IV (γ) — *иоѣде* (Бог), — *сиоѣду* (Добр), — *иоѣду* (Добр), — *иоѣдо' се* (Над), — *иоѣдо'мо* (Сиб), — *коѣиѣиѣа* (Кар, Сек), — *иоѣле*, — *иоѣѣ* (Крч);

VII (γ) — они се *боѣ* (Вук), — *коѣ* (Бог, Дул, Жуп, Кав, Круш bis, Мал, Оп), — *с коѣѣ-крѣја* (Добр), — *коѣѣга* (Сек), — *како-коѣѣга* (Сиб), — *коѣѣм* *си пѣслем дѣшо* (Над), — *иоѣиѣ* (Кал), — *иоѣѣ* (Рат), — *сиоѣѣ* *по лѣгора* (Кав), — *сиоѣѣ* (Кав, Мотр, Рат, Теч);

и једном:

(α) — *Ко йма нѣшто се иојѣѣ*, *дѣбро* (Сла);

VIII (α) — *онѣм Вѣѣѣ* *пропѣлем*, — *Вѣѣѣ* *онѣм брѣѣт* (Жуп), —

(γ) — *са Вѣѣѣм*, *мѣѣм брѣѣтем* (Бог);

X (γ) — *да га иоѣѣмо* (Бог), — *ниѣсмо мѣѣгли ти иоѣѣмо* *млѣго* (Круш).

3. Секвенце *a-e*

I (γ) — *дваесѣиѣну минуѣиѣ* (Ци), — док се *наедд'мо* (Ком), — *Сѣраево* (Кав bis);

III (γ) — од *ажддѣ* (Дул), — *бдѣ* (Круш, Лом), — *бдѣм* (Круш), — *зждно* (Леп), — у *Здѣчар* (Крч), — *кдѣм* се (Бог), — и-свѣ *крдѣва* (Добр, Мал), — *кдѣ* не *лдѣ* (Круш), — *Хрднѣ* свѣ *вше несидѣ* (Вук), — *осидѣ* *кдѣи* (Добр), — не *юзндѣ* те (Добр), — *бн* ме и не *юзндѣ* (Жуп) — не *юзндѣ* (Мал, Ур) — *юзндѣм* (Бог bis, Добр, Кав, Мал, Рат), — ми се *юзндѣмо* (Бог), — *юзндѣш* (Оп, Сиб), — да *йребдѣм* (Круш), — *йризндѣ*, — *йризндѣм* (Бог), — и *йризндѣм* ти *пдбеду* (Реб), — *йризндѣше* (Бог), — *йрдѣ* (Вук, Сек, Ур, Ци), — *усидѣ* (Бог);

IV (γ) — да ми се *наду* (Круш), — *наѣм* се *лѣба* (Над), — *наѣ* се на *црѣшње* (Ба);

VII (γ) — *наѣм* се (Дубр);

(α) — *наѣм* се (Ком);

VIII (γ) — *ддѣ* (Жуп, Леп, Мал, Реб, Сиб), — *ддѣм* (Оп, Ур), — *ддѣмо* (Бе, Мал), — *ддѣше* (Сиб), — *ддѣш* (Бог, Рат), — *исѣундѣ* *жѣљу* (Сла), — *ослобождѣш* (Круш), — *йреддѣ* *ћдѣма* (Над), — *Официр* она *йреддѣ* (Рат), — *йреддѣм* се (Рат), — да *йроддѣ* (Бе, Бог, Круш), — *лѣнце* *йроддѣ* (Мал), — *сјдѣ* (Кав, Круш), — свѣ се *усјдѣ* (Оп);

IX (α) — у *оддѣ* (Кар);

X (α) — а се *наѣмо* (Рат);

(γ) — да се *наѣмо* (Дубр).

4. Секвенце *e-e*

VIII (α) — *смѣјѣм* се (Сиб), — *смѣјѣмо* се (Дубр);

(γ) — Он *с-смѣѣ* (Сиб).

У огромној већини досад наведених примера, у тачки г), *-j-* се не изговара. Овде бисмо скренули пажњу на изговор секвенци *у-е*, које су врло фреквентне и које се у већини говора сродних нашем на сличан начин изговарају⁵⁴. Изненађујуће је, међутим, да се у Жупи у овим секвенцама бележи непотпуни изговор прелазног гласа⁵⁵. То би значило да се говор Жупе у тој тачки доста разликује, не само од Левчкога него и од многих других говора косовско-ресавског типа.

За секв. *e-e* готово и нема примера, јер је ту после губљења *-j-* дошло до сажимања (о чему видети ниже, т. 152).

⁵⁴ Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 130. и д. (веруе и сл.); Бак., СДЗБ XI, 28; Трст., СДЗБ XVII, 59; Рес., исто, 270; ИЦГ, ЈФ XIII, 28; Сјен., СДЗБ XVI, 60; сев. Бан., ГЗС VII, 20; Пива, ЈФ XVII, 42; ЈФ XXIII, 223.

⁵⁵ Исп. АнФФ VI, 299. Исп. насупротив: Трст. наведено место.

5. Секвенце *и-е*

I (β) — преко *Албаније* (Леп), — *авиљерије* (Вук, Кав, Кар), — *днџерије* (Мал), — *бајџерије* (Кав, Ур), — код⁷ колибе *Васиљеве*, — у подла *Васиљевега забрдна* (Лом), — *дивџије* (Вук, Кал, Крч, Рат), — из *Бевџелије* (Добр), — у *Бевџелије* (Сла), — *Живдџије* (Ур), — *Живдџијева* (Мотр), — ка *Живдџије* кѹће (Ур), — *Јандџије* (Бог bis, Сял), — код *милџије* (Бог), — из *Македџије* (Прѣ), — о *мобилџије* (Оп), — *мунџије* (Кав, Кал, Оп, Сек), — не убише *ниједнога* (Реб), — *ниједнога* није закачио (Теч), — *Никдџије* (Бог), — позади *ишидџије* (Кал), — на *радовџије* (Над), — на тѹђе *шериџије* (Реб), — *фамиџије* (Сла), —

дакле са изговором непотпуног гласа *-j-*, али чести су примери и са његовим изостављањем:

(γ) — у гврње *Аустџије* (Сек), — *бајџије* (Бог), — *дивџије* (Бог, Вук, Кав, Ком), — ка *Бевџелије* (Вук), — из *Бевџелије* (Добр), — *Јердџије* (Круш), — од оне *мунџије* (Сек), — Давид овај *Тоддџије* (Добр), — из наше *фамиџије* (Ба);

II (β) — до Трста и *Ријџекџе* (Др);

III (β) — по *авџије* (Теч), — *бачџије* (Ба, Кал), — *биџем* пѣснџицема (Ба), — по Светѣм *Илиџије* (Кал), — до *каџије* (Добр), — *клаџиџије* (Мал), — између Прџкушџа и *Куриџумџије* (Мал), — старџи *лџиџије* (Кар), — *набиџем* се у плџву (Круш), — *наџиџачниџе* (Мал), — *ниџе* бџзна штџа (Добр), — *Ниџиџије* (Кал), — за члџна *иџиџије* (Крч), — око *иџиџије* (Крч), — Кџ *иџије*, умрџе, кџ не *иџије*, прџ ће (Добр), — да *разџиџемо* (Ком), — кџло *ракџије* (Ур), — изнџсите *ракџије* колико џмате (Мал), — на *Терџиџије* (Др), — више *џуџиџије* (Добр), — ко-*џуџиџије* (Круш, Теч), — да т-убџиџем (Ба), — на *Черџиџије* (Мал), — не *иџиџемо* (Крч), — ки онџ ка-чџкаш на *иџиџије* (Кал);

али и са потпуним редуковањем:

(γ) — по *авџије* (Бе, Круш), — *бачџије* (Ба), — *биџи* (Добр, Оп), — тџ *бунџиџије* (Круш), — док не *добџије* (Оп), — *добџиџемо* (Ком, Сиб), — *добџиџем* (Сек), — тџи *зџије* (Бе), — до *Иџиџије* (Круш), — *комџиџије* (Круш), — *кџџиџиџема* (Леп), — код *Милџиџије* (Добр), — *набиџем* кџпу (Прѣ), — *ниџе* се потрџвило (Оп), — *ниџе* имџло (Сиб), — *ниџе* вџџда (Сиб), — ка-ти се наџ *иџије* (Добр), — *иџиџем* (Сек), — да *иџиџије* (Сек), — да не *иџиџије* (Кав), — да не *иџиџиџије* (Сиб), — да *иџиџиџемо* (Др), — *иџиџиџије* глџву (Ба), — *разџиџије* лџд (Круш), — џдма се *разџиџемо* (Над), — да га *сакрџиџемо* (Круш), — *Танасџиџем* (Бог), — да г-убџиџем (Сиб), — *иџије* (Ба);

IV (β) — *завџиџено* у пешџиџр (Сла), — *ниџџдан* (Добр, Кав, Ком, Над), — *ниџџдна* (Прѣ, Сек), — нџ знамо мџ о тѣм *ниџџдно* (Над).

д) На другом месту је вокал и

73. 1. Секвенце у-и

- III (γ) — *Цџи, жџи* (Дубр);
 V (γ) — *Вуџи* (Ба), — *зџици* (Дубр);
 VI (γ) — код *Зуџа* (Дубр);
 VIII (γ) — *зуџ* (Дубр), — *сиџуџ* (Добр);
 IX (γ) — *Луџ* (Теч), — *Муџ* (Сла), — *Зуџ* (Дубр):

2. Секвенце о-и

- II (γ) — *Војинџа* ћерка (Бог);
 III (γ) — њџ^к се *бџим* на зџемљи јунака (Кар), — *Наиџд'мо* на бџугарско *завџишиџе* (Добр), — *сиџишиџе*, — *сиџишиџа* (Круш);
 IV (γ) — *броџо* (Реб), — код *Војинџе* кџџе (Дул), — *Вукоџиџи* Бџшко (Ком), — *двоџа* (Боб, Добр bis, Бе, Кав, Оп bis, Сек, Сиб bis, Теч), — јџри онџ *двоџу* (Ба), — њџ *двоџу* (Оп), — *доџла* дџете (Рат), — *Живоџне* (Ци), — *обоџа* (Бог, Кар, Круш, Рат), — д-осџечеш наџа *обоџима* глаџе (Ур), — *одвоџо* (Крч), — *одвоџиџе* (Добр), — *иосџроџо* чџџу (Реб), — *неџки* *Радоџа* (Ба), — наџем *Радоџу* (Круш), — *жеџна* *Радоџина* (Над), — Са-сте се *своџли* (Рат), — *иџроџа* (Бог, Добр, Жуп bis, Леп, Над, Рат, Сиб, Ур), — под^т *снеџу* *узноџли* се (Кав);
 V (γ) — *Воџна* (Кав), — Каџо џме *Воџне* женџ? — *овџ Воџни* (Ба);

(γ) — тџрио *џрџино* брџшџо (Ба);

VII (γ) — *Воџн* Пџвловџи (Дул), — *броџим* (Добр), — *Оџли* се он *боџ* (Ком), — каџо се *боџ* (Сла), — *боџм* се (Ба, Оп, Прџ, Ци), — *броџм* ји ја (Рат) — Пџ-дрџга *коџ* су стрџљани (Реб), — *иосџоџ* (Рат), — *сиџоџ* (30 пута), — *сиџоџм* (Бог, Леп, Сиб), — *сиџоџи* (Рат, Ур);

IX (γ) — Аврџм *Боџи* (Кар), — Жџван *Боџи* (Оп);

(β) — *џшо* сам ја *Коџи* за дџва (Ба);

X (γ) — Мџ се *боџмо* кџше (Бе), — пџсле мџра *џоџмо* говџда (Мотр), — *сиџоџмо* (Кав bis, Леп, Ур).

После редукције -j- у положају III долази обично и до других промена; ретки су примери какве смо горе навели, јер према данашњем изговору ти случајеви и не долазе на први поглед тамо. Последња губљења -j- је такође делимична редукција и -и-, на чији се рачун дуљи претходни вокал (исп. т. 59).

3. Секвенце а-и

I (γ) — Зџнам тџи *џдџоџаџи* (Сиб);

III (γ) — у бугарској *Цумџи* (Кал), — како е било у *Цумџи* (Ци);

IV (γ) — *грудлајво* (Ба), — онѣ *кајше* покупио (Над), — не^к-кѹсне *џанайју* (Круш), — На *џанайју* стој тѵ стакленце (Сла);

V (γ) — *Бџџи* (Круш), — Имало *Влајне* мајке Стевџана, — у *Влајнем* имању (Бог), — *Кџина* ћерка за њџм (Ба), — Анџони *Рајџу* (Добр);

VII (γ) — *чајр*. (Бог, Пре);

VIII (γ) — да *гај* (Сек), — Владан *Гајн* (Сиб), — *Кџин* зџт (Ба), — *џодгајмо* (Дул), — *сјај* се вѵда (Мал); —

али један пример и са изговором делимично редукованог гласа -j-:

(β) — да *гајџ* (Круш);

IX (γ) — *џродџи* (Над), — Ёде *џџин* за наџа (Бог), — Узнем *џџин* цџѵ (Ком).

У положају III и овде су после губљења -j- забележени примери са даљим променама (т. 59).

4. Секвенце *e-и*

V (γ) — ћерка *Дџушку Зејнем* (Бог), — *сејна* (Над);

VIII (γ) — де ѵвѵца не *блџџ* (Круш).

Имамо и овде примера за пол. III са извршеним накнадним променама (т. 59).

5. Секвенце *и-и*

У свим таквим секв. наступа, после редуковања -j-, сажимање вокала, нпр.:

— *тџмар*, *тџмар*, по *џвџџ*, (Рат);

или сличнима, — међу које спадају и сви компаративи на -и (према књџж. -ији, исп. т. 152. б) и 144. а).

74. Резултати горњег прегледа примера могу се сажето приказати следећом табелом:

		а	б	в	г	д	
А	Слог I	у	о	а	е	и	
	Слог II	ј	ј	ј	ј	ј	
1	У	ј (ø)	ј	ј	ј ø	ø	
	О	ј (ø)	ј (ø)	ј (ø)	ø ј	ø	
2	А	(ø) ј	ј	ј	ø ј	ø ј	
	Е	ј	ј	ј ø	ø ј	ø ј	
3	И	ј ø	ј ø	ј ø	ј ø	ø	
		ј	ј	ј	ј	ј	
В		→			←		С

75. 1. Скица се састоји од 25 поља, колики је укупан број вокалских комбинација у нашем говору (изузимајући вок. *p*). Свака од наведених изговорних варијаната гласа *j* може се, дакле, јавити максимално у 25 случајева. Од тога се варијанта *ø* јавља 19 пута, или у 76% случајева, варијанта *j* — 18 пута или 72%, а варијанта *i* — 5 пута (20%).

2. Крећући се од А према С опада учесталост изговора варијанте *j*, док је кретање фреквенције варијанте *ø* у обрнутом односу према првој, али се код ове друге запажа извесна неравномерност. Испуштање *-j-* међу вокалима задњег реда нарушава континуитет постепеног опадања интензитета гласа *j*, који је иначе приметан у кретању дијагоном АС. Ова чињеница индиректно потврђује претпоставке о аналошком карактеру те појаве (*моа/моја*).

3. Двема дебљим линијама скица је подељена на четири неједнака квадранта. Поређење квадранта А и С потврђује разлику у интензитету изговора гласа *j* међу вокалима задњег реда, на једној страни (где је изговор интензивнији), и предњег, на другој (где је интензитет приметно слабији).

Поређењем квад. В с квад. Д долазимо до закључка да је артикулација гласа *j* при прелазу од вокала предњег реда према вок. зад. р. интензивнија него у обрнутом правцу⁵⁶.

4. Варијанта *j* у међувокалском положају изговара се једино у вези са вок. *и* (случајеви д), и то скоро искључиво кад је он на првом месту. Ово је нестабилан глас врло слабе артикулације⁵⁷, и чује се само факултативно⁵⁸. Изговора гласа *j* овде у ствари и нема, него је то акустички утисак који оставља покрет говорних органа са положаја за изговор гласа *и* на положај за изговор других вокала⁵⁹. Пресудни значај ту има покрет удаљивања језика од предњег непца, који је сличан завршној фази при изговору гласа *j*. Разлике у изговору примарног и секундарног *j* нема.

Треба још рећи да овом особином левачки говор не одудара много од књижевног језика. Нпр., Правопис препоручује у т. 48. писање секундарнога *j* испред свих вокала којима претходи *и*, сем испред *о*. Т. Маретић, међутим, мисли да Вуков правопис управо ту, у изостављању *j* секундарног испред *о* а иза *и*, одступа од фонетског принципа⁶⁰.

5. Наша скица не приказује утицај места и природе акцента на интензитет артикулације међувокалскога *j*, али је овај утицај у неким случајевима очигледан. Најбољу илустрацију за то дају нам секвенце *и-а*.

6. Стрелицама је обележено кретање од затворених према отвореним вокалима. Испрекиданим линијама издвојене су колоне које приказују изговор гласа *j* у вези с вокалом *а*, у ком је положају његова артикулација и најинтензивнија.

Глас *j* иза консонаната

76. Ограничења у дистрибуцији гласа *j* у положају иза консонаната настајала су у процесу елиминисања група *конс. + j* јотованњем. Али ова ограничења су у нашем језику са временом слабила⁶¹, тако да се иза многих консонаната данас *j* изговара⁶². У Левчу је стање у овом погледу следеће.

а) Иза оклузива чује се *j* (само у сложеницама) (исп., међутим, т. 102):

⁵⁶ У односу на *и* наши закључци унеколико модификују тезу проф. П. Ивића у чланку Вокалске групе у српскохрватском језику, *Slavia orientalis*, *Rocznik XXII*, Nr. 3, Warszawa 1968, стр. 317, где се не прави разлика између случајева са овим вокалом на првом, од оних где је он на другом месту.

⁵⁷ Исп. СДЗб I, 133—134.

⁵⁸ Исп. поглавље о хијату.

⁵⁹ Исп. СДЗб XV, 119.

⁶⁰ Исп. *Mag., Gram.*, 45.

⁶¹ Исп., нпр., разлику у резултатима старог и новог јотовања.

⁶² М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, 128—134.

(α) — бeз дбјаве рѣта (Кав), — кад ни објаве рѣт (Оп), — објаве (Сиб), — Објави се да се не мѡже дѡље (Кав), — објави ми (Добр, Рат, Сек), — објавио (Добр, Сек), — однеcем дбјаву, — дѡли неку дбјаву (Леп), — напиcаше ми дбјаву (Оп), — Ника-ти не мѡгу објасни ми (Рат), — објасни ѡва (Добр), — одједѡма (Прњ), — одјекне мѡзика (Драг).

б) Иза р овај глас се изговара као потпун:

(α) — бѣрјак (Круш), — Тѡрили бѣрјѡци (Оп), — кѡрјак (Бог), — кѡрјаци (Мал), — три мѣрјаша, — иерјѡ (Добр), — иерје (Ци);

или као делимитично редукован глас:

(β) — Телефѡн ѡдма зѡврје (Оп), — иерје (Мал), — у Шевѣрје (Мотр).

в) Иза фрикатива и сливених гласова чује се тројак изговор, тј. потпуна артикулација, као у примерима:

(α) — брѣсје (Мал), — изједѡко (Добр), — изјѡри (Оп), — кад Нѣмце изјѡрили (Кав), — изјѡира (Ба, Ком, Оп), — изјѡира-дѡн крѣнемо (Ком), — ијѡирак (Ком), — под^т Кѡзјак (Добр), на Кѡзјак-планине (Сек), — према Кѡзјѡку (Добр), — па се рѡзјѡри (Мал), — сјѡши (Мал, Прњ), — па на зѣмљу се сјѡри (Кар), — сјѡримо дѡл (Кав), — узјѡне (Круш), — узјѡнуо (Кар);

— Орѡијѡне (Добр), — оруѡја (Кал, Кар, Над, Сек), — оруѡје (Вук, Кал, Мал, Над, Оп, Прњ bis, Сек, Ци), — с оруѡјем (Леп); —

— у лисѡчу јѡзбину (Пре);

редукована артикулација:

(β) — па изјѡира овѡмо у Зѡчѡар дѡѣмо (Кар);

— свѡ тѡ лепѡта бѡжја (Оп), — Орѡије (Мал), — оруѡје (Жуп bis, Мал, Над), — Вѡцско к оруѡју! (Мал);

— ки рѡка дѡча (Рат);

или пак потпуно изостављање гласа ј:

(γ) — иједна (Ба, Кав, Оп), — изјѡира (Прњ); — изѡм, — изѡд (Дубр);

— бѡжа (Ба), — бѡжа маѡка (Круш), — о бѡже маѡке (Круш), — 'бѡ-му бѡже дѡте (Ур), — бѡжи (Ба, Жуп), — за бѡжу маѡку (Добр), — у бѡжу рѡку (Мотр), — за бѡжу маѡку (Над, Ци);

— сунѡи зѡд (Бог bis, Добр, Оп), — од Вучиѡри (Кар), — ѡвче (Добр), — ѡвче пѡље (Добр, Сек bis), — нѡрѡче (Рат), — ка ѡвечем пѡљу (Бог), — лисѡчи рѡп, — на Вучиѡра, — у нѡрѡче (Дубр).

3. Глас *j* на крају речи

79. а) Артикулација тога гласа на крају речи слична је оној испред сугласника:

(*ǰ*) — у *Бугарској* (Сек), — у *шћи* *вдишој* сад *вдишој* ватри (Дул), — по *вдишој* кўни (Над), — *вршац* (Бе, Жуп), — *Ддброц* мџми трбу до зўба (Бог), — *засишој* (Сиб), — у *исшој* бџлнйци (Др), — ка *еднџи* шўми (Над), — на *Кџсмац* (Кав), — *крџи* (Вук, Дул, Кав, Крч, Оп), — *кўц* (Др, Леп), — *лџи* (Вук), — *мџи* (Ком, Сиб), — *мџи* (Кар, Пре, Леп, Прњ, Сла, Рат bis, итд.), — на *мрџивој* стражи (Ком), — То ме *нџи* стра бџло (Ба), — кад *нџи* трџба (Кав), — *нџшој* (Бог), — *нџкој* (Круш), — по *Нџмачкој* (Кал), — *нџи* (Бог, Леп, Над), — *дџичац* (Сла), — *овџи* (Добр).

б) У сантхију се некада дешавају извесне промене због којих се *-j* на крају речи, ако иза ове следи реч са почетним *j-*, обично не изговара. Тако имамо међу примерима поред:

(*ǰ—α*) — *нџи-је* тџже (Бог), —

(где се глас *-j* изговара), и такве где се тај глас у претходној речи не чује:

(*γ—α*) — *да-ју* (дај јој, Добр), — *џц'*, *иџва-јџдну* (Бог).

в) У 2s императива неких глагола и у Ns^m демонстративне заменице *овај*, *шај* и *онај*, поред случајева са изговором крајњег *-j*, као што су:

— импер. —

(*ǰ*) — *бџац* (Прњ), — не *бџи* се (Бог, Лом), — *вџруц* ме (Дул), — *вџџерац* (Крч), — те *вџџерац* (Над), — *гџџац* (Мал), — *даџац* (Над, Оп), — *даџ* (Ба, Бог, Вук, Добр bis, Леп, Над, Реб, Сек, Теч, Ур bis), — не *дџрац* га (Жуп), — *избџац* (Оп), — *измџац* (Круш), — *исџишац* (Круш), — *шиџбац* (Жуп), — не *мрџац* (Сек), — *нарџац* (Круш), — *немџи* (Ком, Круш, Над), — *обратунџац* се (Мал), — *оџраџац* (Жуп), — *осџац* (Круш), — *оџивџрац* (Ком, Рат), — бџга *иџишац* (Сиб), — *иџеџаџац* (Кав), — *иџишкац* (Кав), — гџсподи, *иџмџлуц* (Над, Бог), — *иџслушац* (Мал), — *иџребац* (Круш), — *иџредаџац* (Мал), — *иџричац* (Бе, Ци), — *иџрџац* (Над, Рат), — *иџровуц* се (Жуп), — *иџродац* (Круш), — *иџрџишац* (Бог, Ур), — *иџџац* (Рат), — *разџруџџаџац* (Кав), — *разџаџаџац* (Кав), — *расџџурац* (Оп), — бџже, *сачџвац* (Бог, Добр), — Они *сџирац*, *иџвац* (Кав), — *сџукуц* се (Мал), — *сџишац* (Мотр), — *сиџџи* (Бог), — *скиџац* се (Добр), — *скиџац* тџ (Ком), — *слушац* (Над, Пре) — *смец* се (Ци), — *иџди сџаџац* (Сла), — *сџиџи* (Над), — *сџџац* (Кал), — *иџџерац* (Бог, Добр, Крч, Над), — *узџмац* (Бог, Мотр bis), —

усидљац (Жуп), — *цѣпац* (Бог), — *чѣкац* (Реб, Сек, Ци), — Ђно ти закон па *чииѣц* (Мал), — *чувац* (Круш), — *чукац* (Ба), — *чуйѣц* (Добр), — *шѣрѣац* (Ком), —

— демонстр. зам. —

(8) — Мйса *овац* Дѹшков (Ба) — *овац* Мйлин Ѐва (Бог), — *овац* ље се жѣни (Добр), — Вѹчета *овац* *глуви* (Добр), — Тѵ ми даѵ *овац* стручѣак (Др), — Са-ље а бидне *овац* Блѣговес (Жуп), — кад *овац* пѵдбйра^к бѹде (Ком), — *овац* (Ком, Круш bis, Пре, Рат, Сек, Сла), —

— и Адѣмѵв *онац* (Бог), — *онац* пасѹль, — *онац* бѣли (Бог), — *онац* вѣѣер — Зѣшта *онац* Мйлосав рѣди!? — *онац* тѹрски Слѣвко (Добр), — *Онац* лѹжњик нѣкад роѣвѣаше (Жуп), — *онац* (Кал, Ком, Круш bis, Мал, Над bis, Оп, Рат, Сек, Сиб, Теч, Ур), —

— А *иѣц* Рѣдош, ѵн је насѣљен из Мѣлешева (Бог), — на *иѣц* дѣн (Дул), — Мй прѵвѣдемо *иѣц* дѣн (Кав), — *иѣц* из^с Трнѣве (Ком), — вѣдише *иѣц* кѣмен (Круш), — и прѣдѣ *иѣц* вѣгѵв дѹжнос (Мал), — *иѣц* (Мотр, Над, Рат bis, Теч, Ци), —

срѣћу се примери и са изостављеним крајњим гласом -j:

— импер. —

(γ) — *вечѣра'* (Добр), — *да'* ми, реко', нѣписмено (Бог), — *да'* бѣле (Добр), — *да'* ми, — *да'* ми мѣло вѵду (Над), — *Избѣац'* тѵ лѹцки! (Мал), — *немѵ'* те нйко лѣже (Бог), — сѣмо *немѵ'* да бѹде града (Бог), — *немѵ'* се тй вѵзиш, — *Немѵ'* да бѹдете уврѣѣени, — *Немѵ'*, брѣ се бѹните (Бог), — *Немѵ'* се лѹтиш (Добр), — *Немѵ'* нйшта да брйнете (Кав), — *Немѵ'* да лѣжеш (Кар), — *Немѵ'* да прѣвиш рѣспар, — *Немѵ'* да шѣпљеш, — *Немѵ'* да се бѹните (Круш), — *Немѵ'* се жѣниш, — Овѵга дрѹга *немѵ'* д-истѣрате (Крч), — *немѵ'* тй него Душѣјка (Мотр), — *Немѵ'* да галѣамите, — *Немѵ'* да забѵраѵе, — *Немѵ'* тй да нѹдиш, — *Немѵ'* тй да седйш (Над), — *Немѵ'* се нйко нѣѣе код^т кѹѣе (Сек), — *Немѵ'* вй такѵ да рѣдите (Сек) — Да се мрѵднеш од мѣн-*немѵ'* т-удѣрим (Ур), — *рѹча'* (Добр), — бѵже, *сачѹва'* (Рат), — *слѹша'*, бре, Драгйша! (Крч), — *чѣка'* (Ба, Бог), — *Чѣка'* да вйдим (Жуп);

— демонстр. зам. —

(γ) — кѣже *оѵѣ* мѵѣ (Ба), — па сам *оѵѣ* пѵкретни начинйѵо (Жуп), — у *оѵѣ* рѣт (Кал), — у *оѵѣ* шѵѵпски рѣт (Кар), — на *оѵѣ* мѵѣ тѣван (Леп), — *оѵѣ'* у овѣм вѵду (Леп), — прѣ ме *оѵѣ'* болѣше (Сек), —

— нйѣ понѵо *онѣ* шѣтор (Ба) — *онѣ* мѵѣ мѣли (Бе) — *онѣ* старйнски кѣзан — Онѵдак *онѣ* мѵѣ дѵѣ у Белѹшиѣе, — *онѣ* мѵѣ телефонйра, — у *онѣ* стѹп (Бог), — *онѣ* шѣѣер (Вук), — *онѣ* дрѹм, — тесѣк *онѣ* вѣлики, — *онѣ* хѹмур, — *онѣ* тѵчѣк (Добр), — *онѣ'* поклѣпа с плѣтѵм овѣмо дѣцйѣе, — па на *онѣ* пѣтѵс прѵстри је, — 'Дѣ ље *онѣ'* штѵ нѣма ни стѵпу земљѣ (Жуп), — *Онѣ* отйшо пѵсле (Кар), — *онѣ'* д-уѣѣе (Круш), — *онѣ* ѣкт, — прѣста ми

она̂ ка̂шаљ (Леп), — пѹт она̂' (Оп), — она̂' нѣма онѠ (Рат), — она̂ брѧт пѣше му (Реб), — она̂' држи јдш (Саб), — она̂' дѣе, она̂' нѣе, — у она̂ вѣсак, — она̂' рѧм (Сек), — она̂' (Сиб);

— низ с̄ *шѧ* мѠи шљивѧр (Бог) — са *шѧ* батѧлѠн (Добр), — Штѧ ѣе му *шѧ* кѧмен? (Круш), — на *шѧ* крѧј (Прњ), — да *шѧ* нѧрод мѣре (Рат), — ШтѠ си лѣба *шѧ* ѳзо? — потѣрам *шѧ* фрѠнт (Сиб).

О условима изостављања крајњег *-j* у наведеним примерима биће речи на одговарајућим местима у морфологији (т. 481).

80. Овде је неопходна још једна напомена: међу горњим примерима с крајњим *-j* не јављају се такви у којих би томе гласу на крају (а и у средини) речи претходило вокал *и*. Сви скоро примери које имамо изговарају се са потпуним изостављањем *-j*:

(γ) — *би'* (Кар), — *Пи'*, брѣ, тѠ (Бог), — *Пи'* помѧло (Добр), *иѣ'* нѣшто (Над), — Дѣла *иѣ'* тѣ (Ур), — *Поѣи'* (Бог), — *убѣ'* ме пиштѠљѣм (Бог).

пored једног јединог са изговором овога гласа:

(δ) — *иѣи* (Мотр).

*

81. Рекли смо већ да је артикулација *j* на крају речи и испред консонанта у говору Левча слична, али још нисмо ближе одредили у чему је специфичност те у односу на друге варијанте ове фонеме. Ту ће нам помоћи неке особине које прима изговор *j* у књижевном језику. Наиме, проф. М. Стевановић, поредећи артикулацију гласова *j* и *и*, каже да они могу „да прелазе један у други, као у примеру зетин > зетин“, и на истом месту напомиње да се због тога „мешају имена Ми(х)аило и Ми(х)ајло“⁶⁴. У оба примера *j*, одн. *и*, налази се у претконсонантском положају, из чега се да закључити да се управо у тој позицији изговор наша два гласа најмање разликује.

Откуда то долази?

Тамо где се даје опис гласа *j*, у нашим граматикама се, уз напомену о сродности гласа *j* са гласом *и*, износи мишљење да је једина разлика међу њима физиолошке природе: отвор за пролаз ваздушне струје у жи је код конс. *j* него код вок. *и*⁶⁵. Ова су мишљења

⁶⁴ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 69. Исп. код нас т. 59.

⁶⁵ Проф. Стевановић, цит. д. 69, каже: „Артикулација сугласника *j* сродна је артикулацији самогласника *и*, дакако јако затвореног *и*. Отвор за пролаз ваздушне струје при изговору самогласника *и* је, наравно, знатно већи, па ова пролази слободно и без икаквог трења, док је при изговору сугласника *j* пролаз знатно сужен тако да сад настаје трење које ствара нешто шума“. А у граматички забрљачки аутора читамо: „При изговору гласа *j* зрачна струја пролази кроз уски дугуласти пролаз који се направи између предњег језика и предњег, тврдог неща. Исти се пролаз направи и при изговору самогласника *и*, само је тај пролаз при изговору гласа *и* шири, а при изговору гласа *j* ужи“. Исп. Brabec, Hraste, Živković, Gramatika, Zagreb 1961, 14.

супротна ономе што је Б. Милетић експериментално показао, тј. да је ширина пролаза без икаквог значаја за разликовање гласова *и* и *ј*: „*ј* не само да може имати пролаз исте ширине као *и*, него чак и шири . . . , па га ми ипак осећамо као консонант“⁶⁶. Б. Милетић зато, позивајући се на А. Белића⁶⁷, мисли да „главну разлику између *и* и *ј*“ треба ипак тражити на другој страни, тј. у томе што је при артикулацији *ј* „ваздушна струја . . . бржа и јача тако да и при ширем пролазу производи шум“.

Али на другој страни, и сам Б. М., закључујући да је интензитет артикулације те фонеме врло слаб, тако да је чак веома тешко извршити његову локацију у усној дупљи, каже даље да „чврстоћа артикулације стоји у директном односу са висином суседних самогласника: *ј* је најслабије између два *а*, јаче између два *е* (*о*), а најјаче између два *и* (*у*)“⁶⁸.

Ово последње почива на једној те истој логичкој основи са поменим поставкама граматичара, наиме на претпоставци (исправној!) да интензитет артикулације расте уколико се усни резонатор сужава⁶⁹ (од *а* према *и*), јер се тиме уједно сужава и пролаз ваздушној струји. Директна логичка последица горњих премиса била би да је изговор *ј* у претконсонанском положају (и на крају речи), управо најинтензивнији, јер артикулациони апарат већ у завршној фази његовог изговора прелази у стање максималне сужености, тј. у стање мировања. Требало би дакле да је *ј* из *а + и + а* најближе *и*, а из *и + ј + и* или *вос. + ј + конс.*, *вос. + ј + о* — најдаље од и по особинама.

Стање је, међутим, не само у нашем говору, него, како смо видели, и у књижевном језику (бар понекад), управо обрнуто. Ако логички исправна објашњења доводе до закључака који не одговарају стварности, онда је свакако полазна основа неисправна. У нашем случају то значи да не полазимо од оних особина гласа *ј* којима се он стварно разликује од *и*.

82. Разлика двају гласова уочава се кад се посматрају у непосредном додиру. Тада обично долази до извесних асимилативних појава у процесу артикулације, тј. до међусобног сливања сличних артикулационих (па самим тим и акустичких) елемената, уз задржавање оних који се разликују. Ми ћемо се ради тога вратити табели у т. 74.

У низовима са гласом *и* на првом или другом месту артикулација гласа *ј* (ако се са 100% означи изговор у свим поз.) овако је заступљена:

глас поз. \ ј	ј	<i>ј</i>	<i>о</i>
<i>вос. + ј + и</i>	0	20 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
<i>и + ј + вос.</i>	40 ⁰ / ₀	80 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀

⁶⁶ СДЗВ V, 66.

⁶⁷ ДИЈС, ЗДЗВ I, 126—128.

⁶⁸ СДЗВ V, 67.

⁶⁹ Брзина протицања вазд. струје може остати и иста. Ширина пролаза је, према томе, ипак од значаја. Б. Милетић овде долази у контрадикцију.

Изостављање *j* овде нас не интересује (мада је приметно да при прелазу артикулације ка *и* глас *j* у далеко већем броју случајева ишче-зава него при кретању артикулације у супротном правцу); и случајеви потпуне артикулације *j* су неинтересантни (мада сведоче о сразмерно далеко већем артикулационом интензитету при кретању од *и* него према овоме гласу). Са изузетком сасвим незнатног броја примера, варијанта *j* се изговара готово искључиво при кретању артикулације од *и* према другим вокалима, тј. чини завршну фазу слога са вокалом *и*. Готово само у овим поз. јавља се секундарно *j*, које се не разликује од примарног. Ако је то управо елемент који се у тако великом броју случајева јавља крај *и*, не чинећи интегрални део његов (по акустичком утиску), онда је то тај елемент којим се глас *j* одликује од *и*. Ми смо већ рекли да је у физиолошком погледу то у ствари покрет удаљавања језика од предњег непца. У акустичком смислу то је нешто што одговара експлозији у оклузива⁷⁰.

Јасно је да овај завршни артикулациони и акустички елемент недостаје гласу *j* у позицијама испред консонаната и на крају речи, па се зато он ту изједнчује с вокалом *и*. Фонолошки релевантна фонетска разлика *и* : *j* није, дакле, ни у ширини пролаза ни у брзини протока фонационе струје, него у томе да ли је момент *йрекида каракте-ристичног йројкока* уочљив или не.

ФОНЕМЕ *ф* И *в*

1) Изговор сугласника *в*

83. Артикулација овога гласа углавном је као у књижевном језику⁷¹. Релативно је најнеизразитији у међувокалском положају у секвенцама *и + voc.* (*чувајш, изувајш, чувен* и сл.), а најинтензивнији у положају испред безвучних консонаната. Но како у првом случају немамо разлога да га сматрамо редукованим гласом, исто тако он и у другом случају по правилу задржава фонетске особине фонеме *в*, — у односу на фонему *ф*, наравно, — јер остаје и даље звучан, као у примерима:

— испред *ц* —

— у *Жуџањевцу* (Добр), — до *Жуџањевца* (Жуп), — у сѐло јѐдно *Моравци* (Реб), — *наглавци*, — *назувци* (Круш), — јѐдан круџ за *двце* (Бог), — *двце* крѐнџле (Добр), — *двце* (Добр, Круш), — *Кџџ* ви чува *фвце* (Жуп), — *двце* поѐле пасџл (Крч), — дотерџју се *двце* (Леп), — И *Мџка* дџтера *двце* тџмо те затвориџ (Мотр), — из *Рѐкџвца* (Кав), — у *Рѐкџвцу* (Добр), — и *ју Рѐкџвцу* (Мотр), —

а само у једном примеру примећен је изговор са нешто мање звучности:

— *џвџца* не блѐй (Круш)⁷²;

⁷⁰ М. Пешикан, СДЗБ XV, 119, узима термин „експлозија“ за означавање ове фазе у артикулацији гласа *j*, али мислим да је прецизније ако кажемо да се ту ради о прекиду фрикации. Исп. т. 76.

⁷¹ Исп. М. Стевановић, Савремени српскохрв. јез. I, 1. с.

⁷² У Рес. офца, СДЗБ XVII, 287. Иако ограничена по својој фреквенцији способност асимилације по звучности издваја глас *в* од осталих сонаната и прибли-

— испред других безвучних конс. —

— *брѣче* (Ци), — у *Йековиће* — (Кав), *Кадѣка* (Добр), — ка *Овсишију* (Круш).

Како видимо, у примерима нису заступљене секвенце *в-ӣ* (в. т. 88).

84. Редуковани изговор, па и потпуно ишчезавање примарног *в* налазимо само у секвенцама *о-е*, — па и ту је ова појава ограничена на две лексичке јединице (*човек* и *довече*)⁷³, те поред примера као:

— *ђнда пѣва чѡвек* (Ба), — *пѡштен чѡвек* (Бог), — *чѡвек* (Бог, Др, Кав *bis*, Ком, Круш *bis*, Крч, Над *bis*, Прѣ, Сек, Силъ, Сла *bis*, Ур), — *јѡк чѡвек* (Дул), — *чѡвек* (Дул, Круш), — *чѡвѣка* (Пре, Рат), — *убио чѡвѣка* (Теч), — *чѡвѣка* (Дул, Ком), — од овдѣга *чѡвѣка* (Круш), — да се вѡта за гѣшу *ш-чѡвѣкем* (Прѣ,) — *чѡвѣку* (Прѣ *bis*), — *чѡвѣку* еднѣм (Мал), — *овѣм чѡвѣку* (Мотр), — *чѡвѣку* (Круш Мал), — *дѡвече* ћемо видѣт (Дубр), —

са потпуним изговором гласа *в*, — такође се чује и редукован изговор:

— *Мѡй чѡвек нѣје бѣјо* у *чѣтницима* (Ур),

као и примери са изостављањем *в*:

— *таѣ њѡѣни чѡек*, — а *таѣ јѡш нѣе дѡшо* (Круш), — *јѡ и мѡѣ чѡек* (Сла), — *дѡече* (Дубр, Суг).

85. Секундарно *в* јавља се у Левчу поред позиција у којима је њиме замењен глас *х*, још и у следећим:

— *ѡвус'* (Мал), — *фѡбруѡар* (Силъ), — *чѡвѡра* (Мотв), —

као и у облицима глагола ићи сложеним са префиксом *у*:

— *уѡишли* (Оп), — *уѡићо'* у *чѡкаѡници* (Оп), — *ѣѡиће* (Рат), —

дакле, по правилу са редукованим изговором гласа *в*, али су много чешћи облици без уметања прелазног гласа:

— нек *уиће* девојка (Кав), — у којѣ *ѡвлийу уиће* (Ур), — *уиће* (Реб), — *уићем* код њѣга (Круш), — *уићемо* (Над, Сла), — на ѣдно вратниче *уићо'* (Рат), — *уићо'* у *ѡвлийу* (Ур).

Глас *в* у глаголским облицима од основе *би-* и *ӣи-* аналошког је порекла:

жава га консонантима. Овакво понашање гласа *в* констатује се за македонски језик исп. Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1965, 68. О гласу *в* у слов. језицима исп. Stj. Ivšića, *Slavenska poredbena gramatika*, 132, затим А. Frinta, *Fonetická povaha a historický vyvoj souhlaski „v“ ve slovanštině, Rozpravy České akademie*, Т. III, sv. 42, Праг 1916.

⁷³ Исп. *чоѡек*, ДИЈС, СДЗ6 I, 1955.

— *бивен* (Мал), — *бивѣни* (Ба, Кал), — *набивѣна* (Над), — *ио-бивѣни* (Ба Кав), — *Понабивамо* се по неки *ѣпа* (Ци), — *кад^г* се *ионайива^г*мо (Ба), — *иребивен* (Рат), — *нађемо разбивѣну војску* (Прњ), — *дни* су *днда убивали* (Сек), — *Ако убй'еш, бићеш убивен* (Ком).

2. О проблему фонеме *ф*

86. Проф. П. Ивић налази да се овај глас сачувао у косовско-метохијским и банатским говорима, а у централним говорима кос.-рес дијалекта не⁷⁴. Да видимо шта у том правцу показује наш материјал.

Заиста је доста велики број примера са супституцијом *ф* > *в*:

— на почетку речи —

— од *вдбрике* (Кар), — *вамйли^{ја}* (Круш), — неке *ваниази^{је}* изводи (Ба) — *вѣњер* (Бог), — *упали* ми Милутин *вѣњер* (Круш), — од *Верйзовића* (Оп), — *натели вѣсове*, — *вѣсови* *натнеш* (Ком), — *дѣшла* у *вѣсу* и *ју бунде* (Лом), — *пѣла вѣше* (Жуп), — *вѣшу* (Кар, Над bis), — *Вйли* Ковић (Ком), — *вилорѣше* (Дубр), — *виши^љ* (Кал), — *воруне* (Оп), — *Врѣни* та *син* *кад* је, Фердинант, *погйнуо* (Сек), — на *врѣни* (Кал), — ова *врѣни* *йде* *ѣтуд* *онам* (Кар);

— у средини —

— *девѣнзовци* (Кар), — Ел ти *мѣло свйлѣ* и *кадйве!* (Кар), — да *дѣје* *свѣ* у *свйлу* и *ју кадйву* (Круш), — *кѣве* (Нр, — Ба), — у *Мусйав-паши* (Сек), — *овири^р* (Реб bis, Ур), — *овири^а* (Добр, Сек), — *овицири* (Реб, Сек), — *йоврѣнишо* *батѣри^{ју}* (Бог), — *йодовицири^{ма}* (Сиб) — *уверѣње йодовицирско* (Реб), — у *йодовицирску* *шкѣлу* (Кар), — *сѣвра* (Дул), — *ја* *ћу* *ѣ* *дно сѣвре* (Бог), — да *тѣри* на *сѣвру* (Ком), — *уза сѣвру* (Круш);

— на крају речи —

— *Гѣв* ти (Бог), — за *ћѣв* (Над), — *чѣришав* (Сла), — *шрѣв* (Над), — *рѣв* (Сил).

Али је укупан број примера са задржавањем гласа *ф* далеко *вѣћи*, мада има разлика у бројности примера за различите позиције, како се види из следећег⁷⁵:

— на почетку речи —

фѣбрика (Вук, Кар bis, Крч), — из *фѣбрике* (Крч), — у *фѣбрику* (Крч, Сек), — *фѣли* (Бе, Бог, Добр, Крч), — *Штѣ* ти *пѣсле*

⁷⁴ П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 234.

⁷⁵ Не наводе се сви примери са изговором *ф* на почетку и у средини речи, јер их је велики број.

фамло! (Лом), — *фамилѝа* (Бог, Мал, Над, Сла), — о-тѣ надрљске *фамилѝе* (Кар), — *федѣри* (Жуп), — *фѣѣер* (Ком, Мал bis), — Упале *фѣѣере* (Добр), — до *Ферѝзовиѝа* (Теч), — *фѣс* (Ба, Лом), — *фијакер* (Рат), — *фиѝне* ствѣри (Теч), — *фиѝно* (Бог, Кал, Ба, Вук, Над, Теч), — *фиѝни* (Кал, Ком, Над), — ѓтвори *фиѝеклѝу* (Ком), — *флѝша* (Бог), — изс *флѝше* (Добр), — с *флѝшема* (Крч) — *флашѣгѣ* (Мотр), — *флѝшаѝу* (Вук bis), — *флѝшу* (Мотр, Над bis, Сиб, Теч, Ур), — на *форѝну*, — затворио маѝку у *форѝну* (Ба), *Франѝуз* (Добр), — *Франѝузи* (Вук, Добр bis,) — *Фрдѝнуска вѝцска* (Добр), — *фрдѝнѝ* (Леп bis, Прѝ, Рат), — са солѝнскога *фрдѝнѝа* (Бог), — мѝмо *фрдѝнѝа* (Рат), — на солѝнском *фрдѝнѝу* (Сиб), — *фрѝдѝл* сѝта (Кал), — код^т *Фрѝшке* гѝре (Сек); — до *Фрѝшке* гѝре (Сек);

— у средини —

— у *Африку* (Леп), — *кафѝна* (Бе, Круш), — изс *кафѝна* (Теч), — изс *кафѝне* — *кафѝнски* (Кар, Сла), — у ѣдну ѡвљѝу вѣлику *кафѝнску* (Круш), — у *кафѝну* (Бе, Добр, Дул, Круш, Крч, Оп, Пре, Рат, Сиб), — мало *кафѝ* (Над), — *кафеѝѝа* (Жуп), — бѣлу *кафѝу* (Бог), — *кафѝу* (Мал, Сиб), — *квалификаѝѝу* (Саб), — *кифлу* (Вук), — *кѝфѝу* (Мал), — *кѝфѣр* (Теч), — *офанѝѝа* (Добр), — *офиѝѝр* (Жуп, Реб, Рат), — *офиѝѝра* (Крч), — нѣма *офиѝѝра* (Рат), — *офиѝѝри* (Др, Кав bis, Ком, Леп bis, Прѝ, Теч), — *офиѝѝримѝа* (Сиб), — *офиѝѝрске* онѣ чѝзмице (Рат), — *диѝрафи* бѝмбу (Сиб), — *идоофиѝѝри* (Бог, Рат), — како се *идофрдѝнѝше* (Бог), — *расформѝра* (Прѝ), — *расформѝрѝли* (Леп), — тѝмо се *расформѝрѝло* (Силѝ), — *Сѝфиѝу* (Кал, Ком, Сек), — од Богѝмира *Сѝѝфѝндѝѝа* (Мал), — *ѝелефон* (Бог, Добр bis, Кав, Мотр, Рат), — *ѝелефѝни* (Кав bis, Сек), — *ѝелефѝнѝс* (Добр), — *ѝелефѝнѝѝи* (Кав), — *ѝелефѝнѝско* оделѣѝе (Сиб), — *ѝифѝѝѣр* (Др), — *ѝофѣр* (Др), — *ѝофѣру* (Леп), — *ѝиѝѝѝѝѝи* (Мал);

— на крају речи —

— Превѣзоше не на *Крѝф* (Леп), — искрѝцали се на *Крѝф* (Др), — нас лѣпо салабѣре на *Крѝф* (Ком), — *ѝиѝѝѝѝѝи* (Дубр).

87. 1. На почетку речи употребљавају се, дакле, *ф* и *в* паралелно на скоро истом лексичком фонду, али је фреквенција случајева са гласом *ф* много виша.

2. У средини речи употреба је лексички унеколико издиференцирана: у речи унесених са стране, углавном из градског говора, употребљава се радије *ф*, а у области старије лексике чеѝше је *в*. Ја лично такође никада нисам чуо изговор *в* у речи *кифла*, *ѝелефон*, *ѝѝѝѝѝѝи* и сл., као на другој страни ни речи *сѝѝра*, *каѝѝа* или сл. са изговором *ф*. Ово све сведочи о правцима даљег развитка наведене црте у нашем говору, као и одакле долазе подстицаји таквом развитку.

3. Иако је веома мали број примера за изговор и једног и другог гласа на крају речи, може се рећи да се ту радије чује *с*.

3) Однос *ф* : *с*

88. а) Паралелни изговор гласова *с* и *ф* среће се и још у неким случајевима, као што је то у следећим примерима:

— *иошрѣви* онџм у дрво (Бог), — *иошрѣви* (Ци), — *иошрѣвила* (Бог), — нисмо мџгли да га *нашрѣвимо* (Пре), — Тџ е свѣ *ишрѣваино* (Теч);

и на другој страни:

— Имаџ два *сина*, *каже*, ки *лџфови* (Кар), — *Пошрѣвим* га ја у барџку јѣдну (Бог), — до *ишрѣвјџни*-колџнѣ (Кал), — докле *факуйсџ* (Кал), — *фџздук* (Дубр).

б) Посебно питање у проблему односа фонеме *ф* према фонему *с* представљају секвенце *с(ф) + џ*. Као и иначе у нашем језику, у тој позицији се обично изговара глас на прелазу од *с* према *ф*⁷⁶. Тако имамо примере:

— *јѣвфџичав* (Дубр), — *јѣвфџика*⁷⁷ (Сил), — Дџшан *јѣвфџин* (Бог), — *јѣвфџин* (Добр), — *Каже* да е бџстан мџџо *јѣвфџино* (Бе), — И тџмо бџло пџ *јѣвфџино* зѣмџа (Бог), — Бџло, *жџми*, *јѣвфџино* (Жуп), — имаџ *сина* Спџсоја и Никџлу и *јѣвфџу* (Мотр), — нѣма *лџвфџа* (Кав), — *Сѣвфџе* ми наилаџимо (Бог), — *ниѣ* вѣму *сѣвфџе* (Добр), — *сѣвфџе* сам дџшо (Круш), — тѣла *чџвфџе* да бџе (Леп), — четџри *чџвфџа* гџведи (Дубр), — Овџ не, *Шџвфџари*, напџдоше (Теч);

— *чџвџа* (Gr, Круш Дубр), — *јѣвџовиџ* (Дубр).

Испред финалног *-џ* (у страним речима) чује се, меџутим, по правилу чешће *ф*:

— да добџемо *лџвфџ* (Кав), — *чџвфџ/чџфџ*, — *зџвфџ/зџфџ*, — *лџвфџ/лџфџ* (Дубр).

89. На основу свега горе изнесеног може се о гласу *ф* рећи следеће.

1. У фонетском погледу његова индивидуалност је несумњива.

2. Што се тиче фонолошке стране, тај се глас јавља у већем броју случајева као факултативна варијанта фонеме *с*⁷⁸, лексички ограничена.

⁷⁶ Отуда двојност у њиховом писању у споменицима. Исп. нпр. RJA: „Jest-vidi jevt-“, s. v. S. v. Jevtin 1: „-v- pred t može se izgovarati i pisati f: jeftin“. S. v. Jevta: има примера и са *-f-*. „Čivt m. vidi čift“, s. v. „Sefta, sefteta n.“, s. v. „Tefta, vidi i tefta“, s. v. „Tivtik m. isto što i tiftik“, s. v. Свуда велику улогу има и порекло речи.

⁷⁷ RJA jektika, s. v.; у Мачви јептика, СДЗБ XVI, 248.

⁷⁸ Исп. СДЗБ II, 384; ЗбФФП II, 73; АнФФ VI, 298; СДЗБ XVII 63, и сл.

3. Но ипак постоји извештан круг лексема у којих нема дублирања него је изговор *ф* обавезан, што сведочи о већ донекле учвршћеном осећању за фонолошку индивидуалност гласа *ф* у нашем говору.

4) *Суӣс̄ӣӣӣуанӣӣ грӯје -хв-*

90. Сви примери које имам јесу, у ствари, облици двеју основа: *хвал-* и *хвай-*.

а) У облицима прве групе изговарају се паралелно оба гласа, тј. глас *ф*:

— *фáла* бђгу (Ба, Ком, Мотр), — *фáла* (Над), — *фáл̄* ви, — *фáла* лéпо (Сиб), — *фáл̄* му (Мотр), — *Фáла*, *фáл̄ио* се од бђга! (Ба);

а и глас *в*, као у примерима:

— *вáла* бђгу (Ба, Бог), — гђсподу *вáла* бђгу (Бог), — Бђже м̄ли, на свѐму ти *вáла* (Кар), — нѐма се *вáл̄ио* са јуна̄ц̄ма (Над).

б) α) Од укупно 81 издвојеног примера за облике глаг. *хвай̄а̄ӣӣ* нема ни једног са изговором *ф*, него је свуда *в*; ево неких:

— *вáӣа* (Добр, Драг), — *вáӣали* га (Кал), — да *вáӣам* п̄т̄д̄ за Мáл̄еш̄ево (Мал), — да *вáӣамо* р̄йбу (Круш), — *вáӣао* ме сáн (Над), — *вáӣаӣ* (Оп), — п̄б̄сле се *д̄вáӣӣ* тр̄г̄вине (Бог), — *д̄вáӣила* га (Круш), — *завáӣӣ* још јѐдну (Круш), — *завáӣӣм* брáш̄но (Бог), — *навáӣао* (Добр), — к̄д̄ло се *ӣд̄вáӣа* (Над), — *ӣовáӣали* (Вук, Кар, Мотр, Над bis), — м̄сл̄ели смо ће т̄у да се *ӣовáӣамо* (Кав), — *ӣовáӣане* двáн̄а̄с̄' (Оп), — *ӣовáӣу* (Над), — *ӣрӣовáӣӣ* (Лом), — *увáӣе* (Бог), — *увáӣӣ* (Ба bis, Добр bis, Кав bis) — *увáӣӣ* (Жуп, Кал), — *увáӣила* н̄о̄ћ (Мал), — *увáӣила* га остр̄уга (Кал), — *увáӣили* (Ба, Добр, Жуп, Кав bis, Кал, Ком, Круш, Лом), — *увáӣӣӣе* брáзду (Жуп), — *увáӣӣмо* (Ба, Бог, Кав, Кал), — Т̄ӯ ме *увáӣӣ'о* сáн (Ба), — П̄в̄се ме *увáӣӣӣе* (Оп), — *увáӣена* б̄йла (Кав).

β) Али поред *вáӣӣ* (— хват) чује се и *фáӣӣ*.

ФОНЕМА *н*

91. Сонант *н* и у Левчу варира артикулационо. Тако поред „нормалног“ *н*, које се креће негде од субденталног па до предњенепчаног, имамо и веларну варијанту, у позицији испред *к* и *г*:

— *Банџаџка* (Добр), — *баџке* (Бог, Добр, Кав, Круш, Сек), — *баџку* (Бе, Бог), — *буџкер* (Леп), — *Досџка* (Добр), — *Душџка* (Бог, Кал, Лом), — *Душџку* (Бог), — имаћо еднога *зе-леџка* (Мал), — *израџка* (Ком, Круш), — на *израџку* (Мал), — *Јаџка* (Круш), — *једиџка* (Жуп), — *Македџка* (Сла), — *Милџкине* свекрве маџка (Круш), — *Милџка* (Сла), — код *Милџке* (Круш), — *Милџко* (Мал), — То е онџи *Пчелиџки* зџт (Жуп), — *Ра-дџка* (Ком), — *Разумџку* (Рат), — *Раџко* (Бог), — *Раџковић* (Ур), — јавим се *Раџку* (Мал), — шљиву *раџку* (Мал), — *се-лаџку* (Лом), — *џдну сџнку* (Сиб), — Даџ *столицу Сџамџку* (Ур), — *Сџџка* (Ур), — од неџог *Сџџка* Прџкића (Мал), — *Сџџко* (Ба, Бе, Бог, Мал), — *Сџојаџка* (Крч), — *крџни а џџки* (Круш), — *Цџгаџка* (Бог);

— *зџнџу* (Мал), — *гаџга*, *лиџга*, *даџга*, *џраџџа*, *чеџгеле* и сл.

92. Уопште се може рећи да је глас *н* у нашем говору (као и друг-де) стабилне артикулације углавном испред вокала. У позицијама испред консонаната он подлеже асимилационим процесима, прилагођавајући се како консонанту иза себе тако и вокалу који му претходи. Управо у позицијама које описујемо степен његове асимилованости је највиши⁷⁹. Асимилација вокалу састоји се у томе што се не може разграничити од њега. Али са своје стране и он утиче на вокал назализујући га у извесној мери⁸⁰. Са следећим консонантом артикулационо се сједињује у фази имплозије: артикулација гласа *н* замире још у току ове фазе, тако да се чује само експлозија следећег конс.

Спорадично се чује и умекшан изговор овога гласа; исп. т. 206. ф) и г).

ПИТАЊЕ ФОНЕТСКЕ И ФОНОЛОШКЕ ЕГЗИСТЕНЦИЈЕ ГЛАСА *х*

93. Овај глас у међусобном саобраћању код Левчана се скоро никако не чује. Наводим примере из узорка са гласом *х*:

две *хџбџице* (Кав), — *Хџшине* Ливџде (Мал), — *хџџиџене* (Теч), — *стџ хџљаде* (Сек), — *хџљаду* (Др), — за онџ време *хџмне* (Леп), — траже *хџлџб*, — наџ седам на јџдно кџло *хџлџб* (Кал), — да се спрџми *хџлџба* (Теч), — отворџи џутру онџ *хџдџице* (Леп), — у *хџшел* Бриџтол (Сек), — *хрџна* јџвџтино (Добр), — дџбра *хрџна* (Кал), — *Хрџна* (Мал), — *хрџне* (Вук, Сиб), — *џни* тако *хрџне* (Ци), — донџси ми *хрџну*, — носџла *хрџну* (Добр), — прџмамо

⁷⁹ Б. Милетић, Фонетика, 37, и СДЗб V, 114, истиче да је тешко издвојити артикулационе компоненте ове изговорне варијанте.

⁸⁰ А. Белић, Савремени српскохрв. јез. I, Гласови и акценат, Београд 1948, 95, мисли „да цела артикулација чини утисак назализираног вокала који је пред тим звуком“. Исп. М. Пешикана, СДЗб XV, 115. Код нас, међутим, степен назализованости претходног вокала је слабији, те се не поставља питање да ли се ради о варијантама вокала.

храћу (Ком), — у *Хрвацкем* Кáрловцу (Мотр), — код^т *Кѹме*, *караџле Хѹме* (Жуп), —

— *брѣходан* (Мал), — *врховна* команда (Кав), — на *дохвајиу* *њѣга дохвајио* (Кар), — преко *духовног*^к *суда* (Оп), — код-*Дрѣжѣ Михајловића* (Реб), — од *наѣхрабрѣ'* *храбрѣ'* (Реб), — *Дхри'ског* *јѣзера* (Вук), — *није ктѣд да ѣрихваји* (Прњ), — ни у *кѹћу* *јѣдног*^к *сиромáха*, — *Сѣрахѣнићу* *Бáне* (Кар);

— она' *вáздух* (Рат).

94. Немогуће је, на другој страни, навести све случајеве где се *x* испушта. Довољно је ако поводом горњих примера кажемо следеће. Пре свега, свака од наведених речи јавља се код истих информатора, и то далеко чешће, и без *x* у изговору. Друго, горњи примери чине заједно врло мали процент ексцерпираних грађе. У осталима *x* није забележено. Треће, и сам лексички фонд примера за изговором *x* показује да су то речи унесене из књижевног језика које се у Левчу иначе никако и не чују, сем у саобраћању са странцима.

Навешћемо један број примера са испуштањем гласа *x*:

áбер (Бог), — *ájаи* (Кар), — у *ацдѹце* (Кар), — *аљина* (Сла), *аљине* (Кав, Сла), — у *áису* (Леп, Лом), — *двáс'* и *двá-три* *ѣкѣера* (Теч), — *јлада* (Гр, у свим селима), — *деведесет јлада* (Бе), — по *шѣс'* *јлада* (Мал), — *овѣ двáс'* *јлада* (Мал), — *четѣри јлада* (Ур) — *иладу* (Вук, Кав, Кар, Мотр, Над), — из *овдга лада* (Рат), — *ладан* (Ба), — *лади* (Кар), — *ладна* *вдда* (Жуп), — *о-тѣ ладне водѣ* (Ком), — *ладно* (Жуп, Мотр, Ци), — *бѣље сѣдет у ладу* (Ба), — *лѣб* (Добр, Пре bis), — *лѣба* (свуда), — *лѣба* (Теч), — *лѣба* (Ур), — *Попѹшти'о сам у од* (Бог), — *ддећи* (Бог), — *Кдња* *води пѣшке дди* (Кал), — *дѣе* (11 пута), — *дѣе* (Дул), — *дѣеи* (Добр, Кал, Мотр bis), — *Одѣи* *кошѹљу?* (Над), *дѣу* (Ба, Бог bis, Дул, Жуп, Круш), — *рана* (Добр, Круш, Леп, Реб), — *ране* *не* (Добр), — *дни га рана* (Жуп), — *иа га рани* (Рат), — *ш-чим да се раним?* (Круш), — *ранимо* (Бог), — *с раним* (Добр), — *рану* (Крч, Леп, Сиб), — *мѣтнуто на вѣлике рѣе* (Мал), — *рѣа* *нарѣда* (Сиб), — *рчу* (Круш), — *шѣли смо* (Бе), *Тѣли тѹ зѣмљу да прикѹпе* (Прњ), — *нако он шѣд* (Бог), — *шѣд* (Вук, Добр bis, Дул, Крч, Мал, Мотр, Над), — *нѣка ѹка* (Рат, Ци);

— *бѣѹ* (Бе, Бог bis, Вук, Мотр), — *око Црног вѣа* (Дул), — *преко Црнога вѣа* (Добр), — *до Црнога вѣа* (Кав), — *до вѣа* (Кар), — *не вѣаиѣ'мо* *трице* (Круш), — *нисам вѣо* (Вук), — *на Црнем вѣу* (Вук), — *према Црнем вѣу* (Мал), — *гредѣа* (Рат), *дѣвати* (Оп), — *дѣд'мо* (Жуп, Кал), — *залáдни* (Крч), — *те не зарáнише* (Кал), — *како се звáђáѹ* (Драг), — *рди* *Ибраима* (Ба), *измáне* (Ба), — *Лѣѹор* (Круш), — *преко Лѣѹа'ра* (Жуп), — *три мá* *се навѣрнали* (Бог), — *да мáнеш* *рѹком* (Бог), — *ману* (Ком),

Према, томе, не може бити речи о гласу *x* као саставном делу фонолошке системе левачког говора⁸⁵. Овај глас у Л. је само једна неискоришћена артикулациона могућност.

АФРИКАТЕ

О *йишању* фонолошке вредности гласа *з*

98. Забележен је приличан број примера где се изговара овај глас:

— Ра̄дио сам у Црвѣну звѣзду (Бог), — Карађорђеву звѣзду (Ком, Сиб, Теч), — звѣкир (Добр), — да звѣкне (Бог), — звѣкну (Мал), — звони (Бог, Пре), — звонийћи (Сек), — свѣ краџ *зида* (Кар), — ки Јерјина кад је Смѣдерево *зидѣла* (Кар), — *зидана* ми стрицу кѣћа (Круш), — све *зидане* кѣће (Бог), — уза нѣке *зидине* (Теч), — не смѣ да *зѣчне* (Оп), — *йѣнзѣју* (Бе, Крч), — *узидѣли* (Кал), — *унезвѣрили* се (Добр).

Ван ових примера познати су ми из Дубр још и следећи случајеви где се тај глас изговара:

зѣдѣрица, *зѣмлеӣ*, *зѣрѣӣ*, *зѣрндѣв*, *зѣк!*, *зѣкеӣ*, *зѣрка*, *зѣркаӣ*, *зѣркалица*, *зѣркаӣ* се, *зѣрка*, *зунзѣра*, *зунзѣраӣ*, *зѣрка*, као и *обзѣва*⁸⁶, а такође и хипокористична лична имена: *Сѣпа* и *Сѣла*.

Посебно ћемо навести примере, као што су:

— *озѣд* (Круш), — док се *дѣва* (Кав), — ђн се *дѣва* (Круш), — ђпет се *озѣвѣла* (Круш), — испо-тѣг^к *йѣзѣда* (Теч), —

чиме би читав репертоар тих случајева био исцрпљен. Услови у којима се глас *з* јавља различити су у првој и другој групи примера. Док се у првој групи он јавља, или на почетку речи (испред сугл. *в* најчешће; исп. т. 176), или у средини речи у вези са сугласником *н* (сем у *обзѣва* — *зова*)⁸⁷, у другој је у питању асимилација $\delta + з > з$, у речима сложеним од префикса *од-* и речи са конс. *з* у иницијалном положају.

За нас је од највеће важности чињеница да је полазна тачка за процес настанка гласа *з* у свим случајевима — глас *з*⁸⁸. Даље, резултати тих процеса нису постојани: *с в а к и* од наведених примера чује се и у облику са *з* (чак и лична имена), и то много чешће него са *з*. Према стању у Дубр и суседним селима, може се мирно устврдити да

⁸⁵ Док се у АнФФ II, 189, не изражавају јасно, у СДЗБ XVII, 266, пишу А. П. и Б. М.: „Ни у Левчу, као ни у Ресави, глас *x* . . . није још нашао своје право место у говору“.

⁸⁶ Исп. у Бан. *взѣва/биѣва*, П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 178.

⁸⁷ Д. Јовић сматра да се ради о истој појави као у *йѣцеӣ* и сл. (т. 188).

⁸⁸ Исп. такође: Рес., СДЗБ VII, 272; Трст., исто, 64. и 74; ДИЈС, СДЗБ I, 217; Срем, СДЗБ XIV, 334.

је изговор са з непознат млађим генерацијама⁸⁹, сем у неким ретким случајевима (лична имена, поред можда речи *обава*, и још којег примера).

99. Пошто се свуда изговара паралелно са з у истим примерима, закључујемо да је глас з лишен способности да са овим гласом образује фонолошку опозицију. Он у Левчу егзистира, дакле, само као члан фонетске системе, а на фонолошком плану понаша се као варијанта фонеме з, лексички и позиционо ограничена⁹⁰.

Палаљалне африкатије

100. У Л. се добро чува разлика у изговору африката ч и џ⁹¹ на једној страни, и ћ и ђ, на другој.

101. У мењем броју примера имамо колебања у артикулацији гласа ћ, угларном у речце *год* и примера познатих из зетских и суседних говора. Поред облика *год*, као:

— ки *гѡд* мѣмице (Круш), — докле *гѡд* мѣжеш (Крч), — шта *гѡд* њѣму вѡља (Над), — 'де *гѡд* ѡйдимо (Над), — шта *гѡд* дѡнеш (Сек), — како *гѡд* знаш (Сиб); — ки *гѡд^и* кад ми нѣшто *ѡрича* (Бог), — ки *гѡд^и* кѡњ (Рат), — кад *гѡд^и* пѡђем (Сек),

чује се и облик *гоћ*, врло ретко *гођ*:

— шта *гѡћ* имѡло (Кар), — ки *гѡћ* регрути (Ком), — ки *гѡћ* онѡ кад је била врачарица (Круш), — као *гѡћ* да нѡје војниѡк (Грњ), — Јѡ ки *гѡћ* Стѣван Синђелић на бѳрету (Мал), — 'де *гѡћ* је прѡпа (Сиб), — што *гѡћ* ти тѣбе трѣба (Рат), — ки *гѡћ* онѡ пѡле, — што *гѡћ* ѡмаш (Теч), — кога *гѡћ* види да стој (Ци); — докле смо *гѡћћ* путоѡли (Лсп).

У овој, а каткад и другим речима, јавља се интересантан изговор гласа ћ — као умекшано *и*:

— *вѡи*' нѣму 'дѣ (Ком), — ки *гѡи*' војниѡци (Кал), — што *гѡи*' мѡгу (Крч), — Набрѣкла ки *гѡи*' дѡлак на кѡшу (Рат), — ко *гѡи*' ѡзо пѡшк-у шаке (Сек), — Оно ѡвати *нѡи*', мѡ фѣњер

⁸⁹ У ИЦГ појава гласа з је „индивидуална“: ЈФ XIII, 49.

⁹⁰ Поред већ поменутих радова исп. П. Будманија за Дубр., Рад ЈАЗУ 65, 158—159. У сличним условима и са сличном ширином у употреби јавља се з у македонском и бугарском језику. Б. Конески, Историја на македонскиот јазик, Скопје 1965, 66—68; К. Мирчев, Историческа грам. на бъл. ез., 140.

⁹¹ Немамо потврда са неким изговором ова два гласа. А. П. и Б. М., АнФФ II, 190, дају извесне примере са неким изговором ч, али су по мом мишљењу ти примери лексички нетипични за говор Левча: реч *чокош* се овде не говори, и уместо ње чује се *ѡца*. Затим, *ѡијрдесѡи* се чује у облику *ѡијрес*, а не *ѡијерес* (исп. примере у т. 216).

Горња табела, заједно са табелом вокала из т. 55, приказује фонетски и фонолошки систем говора Левча. Пада одмах у очи одсуство гласа *x*, за који је већ речено⁹³ да (заједно са полумеким *š'*, *đ'* и *n'*) представља оказионалну појаву. Фонетски систем састоји се, дакле од 37 јединица (8 вокалских и 29 консонантских), од чега су њих 29 са фонолошком вредношћу (5 вок. и 24 конс.), а осталих 8 јављају се као алофоне.

Већина варијаната фонетски је сродна основном артикулационом типу „матичне“ фонеме по *начину* артикулације: такве су све праве алофоне (најтипичнији пример: [н] — η). У консонантском систему има, међутим, алофона које су сродније са основним арт. обликом по *месџу* него по *начину* артикулације (мислим на [з] — з, а овде се прибраја и однос [в]—[ф], који смо напред поменули). Фонетски, исто као и функционално, ту може доћи и до извесних поремећаја; тако глас з и није права алофона. Однос [з]—з је, по мом мишљењу, само привремена функционална заједница двају гласова, и развитак говора јасно води њеном раскидању (губљењем једног од чланова, као што је случај са з, или осамостаљењем његовим у фонолошком смислу, какав се процес запажа код *ф*).

Поглед на фрикативе и африкате у Л. упућује на неке разлике у односу на књижевни језик. Број првих је мањи за једну фонему, а број других увећан за једну фонетску јединицу. У процесу даљег развитка вероватно ће се ове разлике бар делимично уклонити. У поређењу са другим говорима система тих гласова у нашем говору средње је развијена⁹⁴.

ВАРИРАЊЕ АРТИКУЛАЦИЈЕ КОНСОНАНТА У САНТХИЈУ

104. Из досадашњег излагања излази да артикулационих варијаната појединих фонема има скоро само у области вокала и сонаната, а да су консонанти фонетски стабилне фонолошке јединице. То ипак није увек случај. Ево зашто.

105. Ако се у две суседне речи у говорном току, — обично у истој синтагми, — нађу један крај другог два сугласника способна да се међусобно асимилују, онда и у тој позицији долази до процеса који у извесној мери утичу на изговор крајњег консонанта претходне речи. Резултати ових процеса су различити (долази нпр. до губљења претходног конс., до његовог потпуног асимиловања следећем, стапања у нови), али о томе ће бити речи касније. Овде ћемо навести случајеве делимичне асимилације, као у примерима:

— *грѣбѣи шѣѣи* (Круш), — у *шиѣѣбѣи шѣѣмо* (Над);
— *ѣно чѣѣб* засѣзио (Ба);

⁹³ Исп. т. 97.

⁹⁴ Исп., П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 233; затим од истог аутора: Два основна правца развитка консонантизма..., ЗбФЛ II, 163.

— ки *гдд^{ии} кад^{ии} кѣш* (Сек), — убио *грд^{ии} свѣ* (Драг), — *Есаод^{ии}-йашин* (Вук, Ком, Теч), — *исйод^{ии} стѣда* (Ба), — *исйод^{ии} йутиѣа* (Круш), — *исйод^{ии} йута* (Крч), — *кад^{ии} кѣ* (Леп), — *кад^{ии} кѣме трѣба* (Сек), — *кад^{ии} йоглѣднеш* (Кав), — *кад^{ии} йадне* (Теч), — *кад^{ии} йдтрча* (Ба), — *кад^{ии} йдче* (Жуп), — *кад^{ии} йре-радимо* (Бог), — *кад^{ии} сам* (-се, -си, -смо, -су, — велики број примера одасвуд), — *кад^{ии} шушка* (Над), — *код^{ии} кѣсарне* (Бог), — *кад^{ии} кѣга* (Бе), — *кад^{ии} кѣла* (Бог), — *код^{ии} колийбе* (Ба), — *код^{ии} команданта* (Ком), — *код^{ии} комѣре* (Добр, Оп), — *код^{ии} Крагуевца* (Кар), — *код^{ии} крава* (Круш), — *код^{ии} крѣвета* (Прњ), — *код^{ии} краља* (Реб), — *код^{ии} Крацова* (Кав), — *код^{ии} Кѣме* (Жуп), — *код^{ии} кѣѣ* (свуда), — *код^{ии} Петрѣнија* (Лом), — *код^{ии} йојате* (Прњ), — *код^{ии} йѣпа* (Оп), — *код^{ии} йрѣсиѣа* (Кал), — *код^{ии} свйѣѣа* (Кал), — *код^{ии} сеѣе* (Дул), — *код^{ии} Стѣпѣ* (Рат), — *код^{ии} стрйца* (Круш), — *код^{ии} Францѣза* (Вук), — *код^{ии} штале* (Дул), — *код^{ии} шурака* (Бог);

— *двѣйуи^д* годишѣе (Сиб), — *дѣвей^д* гѣдина (Реб), — *дѣвей^д* грдѣи (Оп), — *дѣкаси^д* бѣо (Прњ), — *мѣж живои^д* бѣо (Пре), — *командѣни^д* бригадѣ (Прњ), — *Йма дѣей^д* за моном (Бог), — остѣли *осамдѣсей^д* жйви (Оп), — *йедѣсей^д* бѣнке (Бог, Кав, Круш), — *йедѣсей^д* гѣсака (Добр), — *йей^д* бѣнке (Ур), — по *йедд* бѣрбени рѣдова (Мал), — *йей^д* брѣѣа (Кар), — *йей^д* гѣдина (Бог, Над), — *йедд* гранѣтѣ (Добр), — колийко сам те *йуи^д* бѣла (Ба), — *свей^д* бѣга (Рат);

— од *Бѣлог^к* йѣска (Мал), — ако дѣ бѣг^к ѣе бѣдне (Бе), — *бѣг^к* ѣакѣ- (Круш), — код *Богѣлюбовог^к* шљивѣра (Круш), — из *Вѣликог^к* Пчѣлица (Добр), — *вредног^к* чѣвѣка (Мал), — нѣје тѣж *дрѣг^к* ѣу (Ци), — *збѣченог^к* сѣла (Над), — *због^к* йѣѣа, — *ѣдног^к* йѣручика (Сиб), — с *јѣдног^к* спрѣта (Мал), — *ѣдног^к* чѣчу (Мал), — на *јѣг^к* ѣѣмо (Вук), — не *мѣг^к* се- (Над, Ур), — упѣтѣи мо *нѣйраг^к* ѣѣмо (Бог), — *нѣйбѣлѣг^к* йрѣѣтеља (Мал), — од *нѣшег^к* йрѣлѣза (Бог), — *нѣшег^к* сѣла (Дул, Над, Сек), — са *нѣшег^к* йѣдга водника (Прњ), — *нѣког^к* Пѣру и-Жупѣѣвца (Добр), — иза *нѣког^к* чичвѣра (Над), — *нѣг^к* се- (Кар), — с *нѣгѣвог^к* йрѣѣтеља (Ба), — спровѣдѣи пѣтпоручика *нѣгѣвог^к* йѣ- (Ком) — од *овѣг^к* прѣѣтеља (Мотр), — до- *овѣг^к* сѣла (Над), — Најѣм се *онѣг^к* пирйнча (Ком);

— *вѣдник^к* дрѣгог вѣда (Сиб), — *док^к* бѣјѣо жѣв (Сла), — *заврѣѣѣак^к* бѣло (Кав), — *јѣк^к*, брѣ (Бе, Прњ), — возѣ на кѣлукѣ жѣнѣма дрѣва (Круш), — *мѣк^к* бѣјѣо (Рат), — *мѣмак^к* дѣвѣѣке (Оп), *нѣѣек^к* бѣо такѣи (Над), — *нѣрѣдник^к* батѣрије (Бог), — *нѣк^к* бѣје (Сек), — кад овѣж *йѣдбѣрак^к* бѣде (Ком), — уз та *йѣшѣок^к* бѣѣжи (Теч), — ѣдан *йѣшѣок^к* 'де пролѣзи вѣз (Теч), — *йѣк^к* зарѣбим (Сиб), — *йѣк^к* да настѣвимо (Над), — *йѣунѣк^к* борѣви (Теч), — *йѣвѣк^к* бѣѣѣо дѣи на тѣ одйву (Мал), — *фрѣѣѣнѣк^к* днѣвно (Др), — дѣшли смо *чѣк^к* бѣли до Рѣлѣ (Реб), — *Чѣк^к* док с-ѣжѣни (Добр), — *чѣк^к* да- (Над), — *чѣвѣк^к* бѣо (Бе), — сѣмо е тѣшко *чѣвѣк^к* бѣти (Бог);

— *бѣз^к* капѣта (Лом), — *бѣз^к* кашѣѣке (Леп), — *бѣз^к* кѣѣѣа (Прњ), — *бѣз^к* кѣѣе (Сла), — *бѣз^к* йѣра (Оп), — *бѣз^к* йѣпа (Круш), —

без *йрѣкида* (Реб), — *без* *йрѣмене* (Кар), — *без* *ишебе* (Крч), — *вѣз* *йод зѣмљу* (Теч), — *вѣз* *йўтнички* (Реб), — *вѣз* *чѣка* (Круш), — *из* *Кавадара* (Ком, Круш), — *из* *Калўдре* (Леп), — *из* *каната* (Сек), — *из* *Карановца* (Кар), — *из* *каце* (Круш, Реб), — *из* *коѣ* (Кав, Ком), — *из* *команде* (Рат), — *из* *Комарана* (Ком, Леп), — *из* *кѣрпѣ* (Сек), — *из* *кѣрпу* (Сек), — *из* *Кѣсова* (Кар), — *из* *Краљѣва* (Оп), — *из* *крѣвѣта* (Ба, Добр), — *из* *крѣчане* (Кар), *из* *Крушевйце* (Реб), — *из* *Крўшевца* (Реб), — *из* *кўѣ* (Круш bis, Пре), — *из* *Пѣћи* (Теч), — *из* *йланйне* (Бог, Кар, Круш), — *из* *йрви' рѣвова* (Кав), — *из* *йўшке* (Рат), — *из* *Пчѣлица* (Над), — *из* *Тѣкериша* (Вук), — *из* *Темишвара* (Кал), — *из* *Тѣчића* (Леп), — *из* *шѣга мѣста* (Вук), — *из* *Тѣлѣвца* (Кар), — *из* *шѣрбѣ* (Ком), — *из* *шѣрбйче* (Сек), — *из* *шрѣне чѣте* (Реб), — *из* *Трѣмбаза* (Жуп), — *из* *Црнче* (Рат), — *крѣз* *Кавадарце* (Бог), — *крѣз* *кѣжу* (Бог), — *крѣз* *йрѣзор*, — *крѣз* *йрѣп* (Ци), — *она'* *кукурѣз* *йѣкосйла* (Добр), — *низ* *йланйну* (Теч), — *низ* *йѣток* (Мал), — *низ* *йўг* (Ур);

— *бѣс* *бйо* (Сек) — *вѣс* *двойца* (Добр), — *не* *да лѣгне* *вѣчѣрас* *да* *не* *вѣчѣра* (Бог), — *ми* *би* *дѣнас* *бйли* *бе-шўме* (Прњ), — *дѣнас* *га-* (Над), — *дѣнас* *да-* (Кав), — *дѣѣс* *баѣке* (Кав), — *дѣѣс* *гѣдина* (Жуп), — *дѣѣс* *дѣна* (Др), — *дѣѣс* *дѣвѣти* (Кар), *дѣнаѣс* *гѣдина* (Теч), — *жѣлѣс* *да* *се* *убйе* (Круш), — *јѣданѣс* *дѣца* (Ком), — *нас* *да-* (Над), — *нас* *би-* (Кар, Прњ), — *нас* *двойца* (Добр), — *нас* *дѣсет* (Добр, Рат), — *нас* *дѣсетйну* (Круш), — *нас* *дйгнуше* (Кав), — *и* *код* *нас* *док* *бйла* (Круш), — *осамнѣс* *гранѣта* (Кал), — *йѣшѣс* *бѣѣ* (Леп), — *йѣшнѣс* *дѣна* (Бог, Дул, Леп, Ци), — *дѣсет-йѣшнѣс-дѣѣс* *дѣна* (Ком), — *йѣшнѣс* *дрўгова* (Ба), — *пошто* *е* *йѣс* *бйо* (Сла), — *'дѣ* *с* *бйо?* (Добр);

— *баш* *за* *Дўшка* (Ба), — *штѣ* *бѣгаиш*, *брѣ* (Добр), — *Штѣ* *бйеиш* *дѣте?* (Добр), — *видѣѣиш* *га* (Кар), — *видиш* *да* *сам* *се* *изгубйо* (Добр), — *виш* *да* *жѣна* *тѣчно* *знѣ* (Бог), — *видиш* *га* (Вук), — *вѣдиш* *говѣда* (Добр), — *вѣлиш* *д-остѣнеш* (Ком), — *вриѣиш* *дѣтелину* (Бе), — *да* *дѣиш* *дрўгем* (Над), — *знѣиш* *да* *сам-* (Круш), — *нѣ* *знаиш* *'дѣ* *се* *налѣзиш* (Теч), — *знѣиш* *за* *врѣме* (Над), — *йѣдеш* *гѣр* (Круш), — *ако* *ймаиш*, *бѣко*, *милобѣни* (Реб), — *кад* *загрѣи*, *ймаиш* *да* *видиш* (Ба), — *ймаиш* *да-* (Бог, Сиб), — *ймаиш* *дрўгу* (Мотр), — *јѣиш* *бѣлй* (Дул, Круш), — *јѣиш* *га* *нйѣ* *ѣднѣла* (Сла), — *йма* *јѣиш* *до* *с* *кѣнца* *сетѣмбра* (Сек), — *јѣиш* *дўго* (Бог), — *нѣ* *моиш* *да* *јѣиш* *бе-зўбй* (Жуп), — *не* *мѣраиш*, *брѣ* (Бог);

— *па* *тѣ* *е* *злйкѣвац*, *брѣ* (Круш), — *мѣсец* *дѣна* (Добр bis, Кал, Над, Теч bis) — *Дѣшо* *сам* *у* *Младѣновац* *да* *ме* *прѣтрѣсу* (Кав), — *да* *ме* *ѣшац* *дѣва* (Ба), — *пошто* *ни* *ѣшац* *бйо* *јѣш* *млѣд* (Дул), — *сйўйац*-*зѣдњи* (Бог);

— *у* *Дрѣчи* *бй'о* (Ци), — *свирачи* *дѣѣ* (Круш);

— *докле* *смо* *гѣѣ* *йѣтова* *ли* (Леп);

— Мика *Бурић* га прави^о (Бог), — ми смо *вѣћ* били (Кав), — *вѣћ* био (Ком), — *вѣћ* брго (Вук), — *вѣћ* дали леђа (Кав), — *вѣћ* дошли (Леп), — *вѣћ* завршено (Кар), — мора *једноћ* да се жѣните (Крч), — Јоса *Јовандвић* био е (Теч), — у пола *нѣћ* га извѣдили (Круш), — дѣца *нѣћ* да с-увѣте (Над), — ја ћу *и рѣћ* до Рѣковца (Бог).

106. Овако идеално, како је овде забележен, не изгледа у стварности изговор, јер присуство или одсуство звучности различитог је степена, те се некада који од беззвучних сугл. може изговорити и са јачом звучношћу него у супротном случају неки од звучних. Важно је да се у свим случајевима изговор налази негде у области између две крајње могућности (звучни-беззвучни), а да при том осећај за фонолошку припадност сваког од гласова остаје недирнут.

107. Ако су пак у питању исти сугласници, процес асимилације иде другим путем, нпр.:

— ки *гдд-дѣте* (Крч), — *кад-дрўги* п^г-дођу — (Рат), — ја да сл^жжим ко-тѣбе, а ти *кдд-државе* (Крч), — *од-Добѣја* (Бог), — не иде *сдд-да* те вѣдим (Жуп), — треба *сдд-да* к^ппимо (Жуп), — ја сам била *иѣдд-дѣшла* (Круш), — бѣдан *живоѣ-тамо* (Бог), — ки овѣ Аврамов *луд-гѣр* (Оп), — провѣо *негѣс-вѣк*-како ђн тѣѣ (Бог), — побио *воѣник-коѣ* (Рат), — *Јѣк-каже*, да баѣимо јѣш овѣ (Бог), — направѣи^о *ѣма*^к-ки за компѣри (Бог), — *И* пѣсле г-увѣти^{мо} *чѣ*^к-ко-црквине (Ком), — укопѣли јѣни *кроз-зѣмљу* (Оп), — *шѣс-спрѣтова* (Кал), — јѣдан *бѣш-што* е главни (Мал), — ка-ци *ширѣ*^к-код мѣне, да *бѣдеш-ширѣк* и ко-тѣбе (Бог), — *знѣш-шта* жѣна кѣшта (Бог), — *знѣш-шта* знѣчи (Бог), — забора^ввио *сам-му* ѣме (Добр), — *шта сам-му* згрѣши^о (Кал).

Бележење какво овде имамо само је условно и означава непотпуно сажимање гласова. Ова непотпуна сажетост огледа се у готово не приметној продужености (или бар у нешто интензивнијем изговору) новодобијеног — у ствари, јединственог у изговору — консонанта⁶⁶.

108. Слично нешто налазимо и у случајевима где се у суседству нађу два конс. који чине пар по звучности (*иѣ-д, к-з*), као у примерима:

— за шта *гдд-иѣи* ђеш (Над), — па *кад-иѣуриш* тамо (Ба), — *иод-гѣрѣтем* (Над), — *иред-иѣурски* рѣт (Жуп), — па *суд-иѣе* одби^о-не-одби^о (Мал), — *минѣш*^{иѣ}-двѣѣс и пѣт мѣтака (Кав), — ѣдан *ируш*^{иѣ}-дугѣчак (Мал), — имаѣ *грдно*^с-капитѣла (Теч), — из *ирос*^с-краја мѣчила се (Ба), — и јѣдан *иѣ*^к-Грци (Вук), — *и*^з-сѣбе (Ци), — маѣарски *мѣму*^з-сѣмо да сѣне (Рат), — *и*^з-Сиљѣ-вице (Кав).

⁶⁶ Исп. ИХ., СДЗб XIV, 24; Црмн., СДЗб IX, 478.

Поред продуженог изговора имамо овде још један артикулациони момент: у почетној фази артикулације новодобијеног конс. чује се за тренутак нешто од карактеристичног шума асимилираног консонанта, што још у почетној фази артикулационог циклуса ишчезава.

109. Само се по себи разуме да има случајева у којима изостаје свака асимилација, што зависи од темпа говора и др.⁹⁶ Примере, мислим, није потребно наводити.

О ПРОБЛЕМУ ДЕСОНОРИЗАЦИЈЕ ЗВУЧНИХ КОНСОНАТА

110. О питању редукције звучности конс. у финалној позицији речи постоји доста литературе. А. Белић констатује да „у нашем језику, као и у неким другим језицима, место звучних сугласника на крају речи имамо мукло-звучне“⁹⁷. М. Решетар констатује у штокавском дијалекту звучни изговор, са изузетком неких периферних говора на југозападу.⁹⁸ М. Ивковић је експерименталним испитивањем дошао до закључка да је изговор у књиж. језику тројак: „1. прави звучни сугласници са полувокалом“⁹⁹; „2. замукли (асурдирани) звучни сугласници, код којих треперење престаје за време оклузије, тако да је експлозија сасвим умукла“; 3. импловивни, „у којих гласне жице титрају за време импловије и оклузије; с престанком титрања гласних жица престаје и сугласник“. А Пецо модификује ове закључке, и полазећи од свог материјала, налази да се изговор своди на случајеве под 2¹⁰⁰. Ниједан од ове двојице не каже да ли је узео у обзир порекло испитиваних објеката. Вероватно би резултати били нешто другачији ако би се поређењем дошло до неких диференцијалних момената који се тичу дијалекатске базе изговора објеката, чија би могућна апстракција дала прецизнију дефиницију књижевне артикулације.

Јер, и новија испитивања су показала да јединства међу народним говорима у том погледу нема: на југу и југозападу од наше области испитивачи налазе на примере безвучног изговора¹⁰¹, а исто тако и у

⁹⁶ Овде се на прелазу између две речи у међуконсонантској позицији често чује изговор гласа сличног полувокалу: најчешће онда када се говори темпо успорава. То је у ствари дуже или краће звучање, артикулационо неуобличено, као у примерима: *иза чете* (Сиб), — *ода штира* (Круш).

⁹⁷ ДИЈС, СДЗБ I, 240.

⁹⁸ М. Решетар, *Der štokavsche Dialekt*, 147. Миклошић, *Vergleichende Lautlehre*, 424, мисли да је изговор сх. медија у финалној позицији звучан; исп. и *Mag., Gram.*, 113.

⁹⁹ ЈФ I, 66—72. Примере са полувокалом у нас в. нап. 42, т. 109.

¹⁰⁰ Исп. ЗбФЛ IV—V, 241, где се каже да је нађен „изговор звучних сугласника са дјелимично редукованом звучношћу, али са присутном експлозијом“.

¹⁰¹ Исп. Бак., СДЗБ XI, 82; Срет. жупа, СДЗБ VIII, 131—132; *прногорски* говори су врло разнолики у том погледу: Бошковић — Малецки, *Bulletin international l'Académie Polonaise des sciences et des lettres, Année 1932, Krakovie 1933*, 8; као и СК-ЈБ, СДЗБ XV, 102; исп. и Црн., СДЗБ IX, 338—339; ИЦГ (углавном безв.), Библ. ЈФ V, 56; ИХ, СДЗБ XIV, 190; Сјен., СДЗБ XVI, 73; Вуч.—Пех, СДЗБ II, 472.

областима у непосредном суседству¹⁰². У другим пак суседним говори-ма бележени су примери само за делимичну десоноризацију¹⁰³.

111. У већ поменутом раду о говору Левча А. Пецо и Б. Милановић наводе следеће примере за безвучни изговор звучних консонаната у финалној позицији: *ономай*, *комай*, *дуи*, *грос*, *друк*. Кад издвојимо случајеве где до десоноризације долази у процесу асимилације консонаната, о чему је више било речи (исп. такође и поглавље о асимилацији), остатак нашег материјала показује следеће.

а) Само у два од горњих случајева показују и наши примери да је изговор крајње оклузиве безвучан:

— он седи под онај *дуи* Милутинов (Ба), — један *дуи* јалов тџ у онај кукџруз (Мал), — *комџи* оваки (Теч), — износили по *комџи* лџба и мџсо (Кар).

б) Треба, међутим, додати две ствари: прво, ове речи су страног порекла; и друго, оне се изговарају на исти начин и кад се сугласник нађе у медијалној позицији¹⁰⁴. Но ово нису једина два примера са сличним изговором, па ћемо их навести све заједно:

знаш овџма мџема *аиџресу*¹⁰⁵ (Сиб), — тџ смо ноџили под онај *дуџови* (Круш), — мџло бџре *дуџово* (Теч), — *кандиџџи* (Мал), — *карабиџи* (Сиб), — кџло *карабиџа* (Дубр), — сџдам *комџиџа* (Бог), — свџ у *комџиџе* (Бог), — избаџила *комџиџе* (Бог), — *комџиџи* (Добр, Кар), — дадоше ми јонџ *комџиџе* (Оп), — *комаџиџи* (Круш), — знам и *наџруковану*¹⁰⁶ латинџу (Ур), — *џарадаџс*¹⁰⁷ је тџ (Крч), — пџт *џарадаџса* (Бог), — штџлу *џаџџсану* (Жуп), — џпали се онај *џџџос*¹⁰⁸ (Круш), — онај *сиџџ*¹⁰⁹ озгџр

¹⁰² Исп. у Жупи *вос*, АнФФ VI, 302; Рес., СДЗБ XVII, 286. У Трст., СДЗБ XVII, 66, наводе се само примери десон. настале асимилацијом у сантхију.

¹⁰³ Срем, СДЗБ XIV, 328—329; Мачва, СДЗБ XVI, 255; ДИЈС, 1. с. (злогк и сл). Интересантно је да у македонском и бугарском имамо потпуну десон.: Ногасе Lunt, Grammar of the macedonian literary language, Скопје 1952, 16; В. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик I, Скопје 1952, 111—112; С. Стојанов, Граматика на бџлгарскија кн. ез., София 1964, 81—82.

¹⁰⁴ За реч дут исп. Škaljić, Turcizmi, s. v. dūd: „... tur. *dut* (pers. *tut*); исп. RJA и РСАНУ s. v. дџд. За комат, исп. RJA, s. v. kōmād: „Od starogrč. i novogrč. κομμάτιον što je dem. κομμα (ima i oblik komat koji je bliži grčkoj riječi)“. I A. П. се исправља касније; исп. НЈ н. с. XIV, 274—283.

¹⁰⁵ Исп. РСАНУ: „атрџса (џтрџса) ж. заст. в. адрџса“, а крај речи адрџса: „(fr. *adresse*)“.

¹⁰⁶ РСАНУ, s. v. дрџк: „(нем. Druck) — 2 штџмпа, штџмпаџе“; RJA нема.

¹⁰⁷ Исп. нем. Paradiesapfel, са истим значџем.

¹⁰⁸ Исп. RJA: „pātos, m. pod, tli. Izd. grč.“, s. v.

¹⁰⁹ Исп. RJA: „Stub, stuba, m. isto što i stup... praslov stl-b(x)-os; F. Kopečný, Základní všeslovanská slovní zásoba, стр. 415, s. v. stǎlbъ: „č. sloup, sl. stlp, hl. (gl. — R. S.) stolp, dl. p. stlup, r. stolb (stolp) -á, (d. i stolob), br. slup -á (mf. stolp -a), — ukr. stovp (dot. stovb) -á, sln. stolp (d. i stolb), sh. stǎb/-p -úba/-úpa, mk. stolb, b. stǎlb (pl. -ove) d. i stǎlp“; Julius Pokorny, Indogermanisches etym. Wörterbuch, Берн 1959, stelb-, stelp-, s. v.

па у зѐмљу, — остана̀м на она̀д стѹп, — ђдан *сиѹи* на прѣшњи (Бог), — *ѡбошари*¹¹⁰ (Сиб, Рат), — поза̀ди *ѡбоши* бѣли (Сиб), — тра̀жи *ѡолмѣча*¹¹¹ (Кал), — преко *ѡолмѣча* (Ур), — лека̀р са *ѡолмѣчѣм* (Леп), — пода *ѡѹш* (Теч), — чѣсти *ѡѡрѣш*¹¹² (Ба), — А̀дде та̀мо код^т *ѡѡрѣша* (Мал).

112. Тако̀ђе и јо̀ш код неких (углавном дома̀них) речи има̀мо облике са изговором беззвучног консонанта у фина̀лном или медѝјалном положа̀ју, нпр.:

— *А̀ѹи* ѡди (Дубр, Мал), — (Над), — *о̀ѡдмо* (Добр, Кав, Кал, Рат), — *о̀ѡдише* (12 прим.), —

али поред њих срѐдемо и облике са звучним консонантом у истом положа̀ју и истим условима:

— *ѡд* у јѣдну бѡлнѣцу (Кал), — *ѡд* у ша̀тор (Леп), *ѡд* у патрѡлу (Сек), — ми *ѡдосмо* тамо̀бре (Теч).

До ова̀квог ста̀ња није дошло, мѐђутим, фонетским него морфолошким промена̀ма у тим речима, па ће оне бити објашњене на одговара̀јућим местима у одељку о морфологији глагола¹¹³.

Других примера за изговор беззвучних или обеззвучених консонаната у фина̀лној позицији уместо звучних — у мом материјалу нема. То значи да говор Левча, исто као и говор околине Трстеника, не зна за десоноризацију звучних консонаната на крају речи.

¹¹⁰ RJA: „Tobošar, m. búbnjar vidi dobošar“.

¹¹¹ RJA, tólmāč; Вук, Рјечник, тóлмāч.

¹¹² RJA: „Spāret, m. štednjak . . . , od nem. Sparherd“. Исп. špōret и špōrat

¹¹³ Овде треба додати реч *гоћ* (највероватније према год, примере види више). Мислим да је та реч ијекавског црногорског порекла те да је отуда донесена са променом коју уочавамо.

V. ПРИНЦИПИ ФОНОЛОШКЕ ДИСТРИБУЦИЈЕ

113. Сагласно задацима које смо у овом раду поставили: дати пресек кроз савремено стање говора, а затим на основу тога упоредити структуру његову са описаним говорима суседних области и у ретро-спективном смеру дати претпоставке о могућем начину формирања и путу еволуције говора, — описаћемо оне појаве у дистрибуцији јединица фонолошког система које би у том односу биле значајне. За нас су интересантни типови распореда фонема уколико се могу посматрати као резултат извесних еволутивних процеса који су довели до прерасподеле у репартицији фонолошких јединица, тј. до било каквих поремећаја у дистрибуцији: на том плану у току развојка језика долази до дијалекатских разлика, које су за дијалектолога релевантне. Другим речима, описују се претпостављени гласовни процеси (и морфол.) који су, и уколико су учинили да једна фонолошка јединица ступи на место неке друге, ако су довели до стапања две фонеме у једну, или до ликвидације неке фонеме у одређеним условима.

Уколико се ради о ступању једне фонолошке јединице на место друге (или друге две), свакако се ради о супституцијама¹¹⁴. У трећем случају немамо такве појаве. У овом последем не ради се о замени једног елемента речи другим него о ликвидацији неког елемента речи, или успостављања новог, уз повећање или смањење броја фонема у склопу једне морфеме.

Врста и начин гласовних промена изгледа да су условљени пре свега позиционим, затим семантичко-морфолошким, а и структурним (у смислу односа према почетку и крају речи) моментима.

На основу свега тога извршен је и распоред материјала у овом поглављу.

---

¹¹⁴ Исп., N. S. Trubetzkoy: „Vom diachronischen (historischen) Standpunkte aus betrachtet, ist aber die Aufhebung (der phonologischen Gegensätze) gewöhnlich als Ergebnis eines Lautwandels“. Die Aufhebung der phonologischen Gegensätze: J. Vachek, A Prague School Reader in Linguistics, Bloomington — London 1966, 202. Такође и П. Ивић, Развој принципа дистрибуције консонаната у српскохрватском језику, КЈ 2/1968, 13—32; П. И., Vokalske grupe u srpskohrvatskom jeziku, Slavica orientalis, Rocznik XXII, Nr. 3, Warszawa 1968.

ДИСТРИБУЦИЈА ВОКАЛА

СУПСТИТУЦИЈЕ

О ЗАМЕНИЦИМА ГЛАСА Ћ

114. Обично се узима да је у говорима косовско-ресавског дијалекта замена доследно екавска¹¹⁶, са врло мало изузетака¹¹⁶. У погледу броја таквих одступања и њихове релативне фреквенције у Левчу, наш материјал пружа следећу слику.

а) У секвенцама *ћ + j*, поред примера са екавском заменом, као што су:

— Нема вѣтра-се *вѣ* (веје, Бог), — снег *вѣ* (Вук), — љнемо вању *вѣлицу* па онѣ *овѣамо* (Бог), — Мјало се *грѣали* (Вук), — *грѣамо* се (Добр), — да се *грѣ* (-греје, Ба), — *грѣје* се (Ком), — *Грѣм* ја ђде дѣсет кила *ракѣју* (Мал), — да се *грѣмо* (Мал), — *грѣју* *ракѣју* (Над), — *завѣд* снег (-завејао, Крч), — *само загрѣ* ону *вѣду* (Мотр), — па се *пѣсле загрѣ* ђдан *тѣчак*, *звѣк* се *зѣве* (Сек), — *загрѣ* се *пѣшка* (Сиб), — *загрѣва* (Сек), — *загрѣо* (Круш, Ци), — *крѣваво изгрѣало* *сѣнце* (Добр), — *сѣнце изгрѣва* (Бог bis, Добр, Оп), — *самнуће, изгрѣва* *сѣнце* (Кав), — *изгрѣвало* *сѣнце* (Крч), — *кадѣ* *сѣнце изгрѣ* (Ба), — *Нѣ-це загрѣ* (Сиб), — *љзгреа* *сѣнце* (Ком), — *Ѓгреа* се *жѣна* и *Ѣде* (Мал), — *огрѣало* (Добр), — *огрѣ* (Бе, Теч), — *огрѣц* се *мјало* (Мал), — *љоцѣву* (-подсеја-, Бог), — *љосѣали* *бѣр* (Жуп), — *љосѣано* *пѣ* *дубѣко* (Бог), — *Посѣд* *чѣла* *тѣ* (Мал), — *сѣлицу* (Бог bis), — *сѣање* (Бог), — *нека сѣје* *Ѣздо* (Мал), — *Сам* ја *умѣо* да *сѣм* *брѣшно!*? (Добр), — Он се *смѣѣ* (-смеје, Сиб), — *Ѣни смѣц, смѣц, смѣц...* (Круш), — *нѣе* се *угрѣало* (Добр), — *Угрѣаше* *пѣн* *лѣнац* *ракѣје* (Ба), — у *порѣју* *угрѣмо* *вѣду* (Ком), — *угрѣмо* *сѣч* (Круш), — *угрѣо* (Добр, Ци), —

али ова замена има у принципу факултативни карактер, јер се јављају и прим. са *-и-*:

— *љзгрѣја* *сѣнце* (Круш), — *угрѣјамо* (Ба), — *Како* е *ракѣја* *угрѣјана*, *дѣбро?* (Добр), — *мѣн* *само* се *љзгрѣја* *цѣвѣина* (Круш).

По правилу обе замене су равноправне у говору, али примери показују да први тип далеко фреквентнији¹¹⁷. Примери са *-и-* из узорка потичу искључиво из I зоне, а из остале две имам потврде

¹¹⁶ Из тога је Вук изводио закључак о „правилности“ изговора: „... мени се чини да се најједначије изговарају ријечи у Ресавскоме...“, — из предговора Рјечника из 1818, — исп. Скупљени грам. и пол. списи II, 22.

¹¹⁶ А. Белић, Енци. СХС IV, 1072: „косовско-ресавски говор има доследно *ћ > е*“. Према П. Ивићу, међутим, само „по правилу“, Дијалектологија, 100; исп. Die serbokroatischen Dialekte 232: „Dennoch ist der Ekavismus auch hier nicht ganz konsequent durchgeführt“ (232).

¹¹⁷ Исп., Мачва, СДЗб XVI, 233—234; Срем, СДЗб XIV, 311—312.

само ван снимљеног материјала. Замена *и* и *е* равноправне су и у наст. компаратива (и суперлатива) придева. Тако имамо:

— били ма̀ло глупши, али љубазне́и (-еји, Бог). — овѝ ма̀йорѝи људи (-еји, Ком), — ђ ма̀йорѝи човек (Ком), — најѝозбилне́и (-еје, Пре), — најѝсѝаложене́и, — најѝумне́и (Над), — најѝсѝарѝа (Кар, Реб), — најѝсѝарѝага (Крч), — најѝсѝарѝеи (Над, Пре, Реб), — ѝамеѝи́не́и (Над), — ѝоѝи́и́не́и, — ѝачне́и (Бог), — сѝарѝа (Бог), — сѝарѝеи (Над bis и још 11 села), — сѝарѝага (Ба, Пре), — уредне́и (Над);

— јевѝи́и́не́и (Мал), — ма̀ло јевѝи́и́не́и да бѝде (Над), — најѝглавне́и доктори (Кал), — ма̀ло неѝгодне́и (Над), — ѝамеѝи́не́и (Бог), — ѝравилне́и (Круш), — бѝо сам код га̀зда ра̀не́и (Сиб);

као на другој страни *и*:

— богаѝи́у (Дул), — здравѝи́ (Ба), — зрели́ (Над), — најѝѝасни́а планина (Теч), — неѝзавидни́ (Дул), — ѝравилни́је (Оп), — разви́јени́ (Над), — рани́је (Ба, Бог, Добр, Кав bis, Прњ bis), — рани́ година (Сек), — скорѝи́е (Бе), — сѝарѝи́ја гѝдишта (Мал), — сѝарѝи́ (Мал, Прњ bis), — ѝамеѝи́не́и (Ба);

— доѝи́е (Теч), — касне́и (Над), — круѝи́и́е (Круш), — ма̀ло круѝи́и́е (Теч), — најѝгреѝи́и́и́ (Сла), — најѝѝисмеѝи́и́ (Над), — оѝасне́и (Над), — оскуѝи́е (Бог), — ма̀ло ѝако̀сни́ (Дул), — ра̀и́и́е (Бог bis, Кав bis, Круш, Теч), — ѝоѝи́и́е (Кав).

Може се рећи да су у зони I чешћи примери са вок. *и* (са изузетком компаратива од *сѝар*), док су у зони II чешћи у употреби облици са *е*. Скрећемо пажњу да је претходни консонант често јотован.

б) Умекшаност основинског сугласника испред имперфекатског наставка *-а(ђа)-* указује на пут његовог развитка (*ba > u(j)a > ѝа*):

— *ћа̀ше* (Лом), — *сећа̀ше* (Дубр), и сл.

Облици глагола *додѝјаѝи* и негативни обл. гл. *јесам* познају једино замену *ѝ > и*:

— *дѝдѝја* и онѝ мѝсто (Кал), — *додѝја̀ше* (Дубр).

Примере за глаг. *нисам* мислим да није потребно наводити.

Импер. гл. *разумеѝи* гласи: *разѝми* (исп. т. 133/3. и 525).

в) Поред облика *ѝред*, који је далеко чешћи у употреби:

— кад бѝло *ѝре-зѝру* (Теч), — *ѝред* мра̀к (Бог, Ком), — и сл., овај предлог понекад — и то само уз именице *дан*, *ѝодне*, *вече* и *зора* и сл. — такође има и облик *ѝрид*, као у примерима:

— *ѝрид* вѝче (Реб), — ѝутру *ѝри-зору* ђде (Бог), — игра̀ка до *ѝри-зору* (Круш), — дѝгне се ђна на са̀т *ѝри-зору* (Лом), —

ВОКАЛИЗАЦИЈА СОНАНАТА

116. Резултати *в* > *у*- чувају се исто тако добро као и у свим осталим штокавским говорима. Но у речи *Ускрс*, наведени облик је редак и необичан:

— Штã ће за *Ўскрс* спрѣмит (Леп).

Обичнији је и чешћи облик преузет из црквеног језика (*ва* > *ва-?*):

— Јã сам дõшо тãчно на *Вãскрс* деветнаџесте гõдине (Бог),
— ðдма нџкако око *Васкџса* (Кав).

117. Стање у замени *-л* > *-о* разликује се само у незнатним појединостима од онога у књижевном језику.

а) Највеће је одступање у томе што је елиминисан однос *-лац*: *-оца* у познате групе именица, на тај начин што је основински облик већине падежа усвојен и за облик *Ns* и *Gr*:

— Рãдйла у предузџћу као *варйоц* (Др), — стãлно му бйо *йраййоц* (Кав), — дõнели *кõц* из врзйне (Рат), — побй'о воцнй^ж *-кõц* (Рат), — дџвет *везйоца* (Дубр).

Поред горњих обичне су у Левчу још и именице: *гледйоц*, *йдоц*, *сйарйоц*, *ранйоц* и сл.

На другој страни имамо именица, обично са дугим слогом испред *-л¹²²*, у којих се глас *л* задржава у свим облицима: *ненаџлац* — *ненаџлаца*, *йулац-йулаца*, *убйлац-убйлаца*, али затим и: *йрџсдлац-йрџсдлаца* и *йдлац-йдлаца*, *ждлац-ждлаца*.

Сличан је случај и са неким топонимима: *Прейдлац* — *Прейдлаца* (*Прейдоца*), *Сокдлац* — *Сокдлаца* (на *Сокдлцу* — Кав), итд.

Ван горњих имамо још пример за придев *йойао* са изговором *-л*:

— мџд је *йдйал* (Сек).

б) Именица *йонедџлак* гласи у нашем говору *йонедџоник*:

— у *йонедџоник* (Кар), — од^г *йонедџоника* (Дуб).

в) Укинута је и алтернација *-ао* : *-ла* код типа *дџйао*, *свџдао* (> *дџйла*, *свџдло*).

НЕПОСТОЈАНО *а*

118. а) Од важнијих појава у овој области (сем оне у т. 117) треба поменути именицу *сан*, у којој је употреба непостојаног *а* спроведена кроз све облике:

¹²² Објашњење овој појави дао је проф. М. Стевановић у НЈ н. с. X, 1—9.

— а у лицу блéда испо-сáна (Кар), — нéмам сáна (Леп), — то јá у сáну (Мал), — онáко у сáну (Теч), — толмáчи сáнови (Дубр).

б) У неким ретким случајевима запажа се извесна колебаљивост у употреби овога гласа у неким глаг. префиксима, па поред потврда као што су следећи:

— да *изабéреш* (Мал), — не *изалáзи* нигде (Теч), — да *одабéреш* (Мал), — Бунар се *саравнáд* (Круш), — *саломíла* (Ба),

дакле са непостојаним *a*, у једном од примера на месту где у књижевном језику није обичан, — бележио сам и такве где се овај глас не употребљава у истих речи:

— *йзбрала* сам срéћу (Крч), — *избрáше* (Бог), — нíсте *слáзили* дбсад у Тéчиће (Теч), — *одбрá'мо* нéшто (Дубр).

Именица *рaж* не чује се никада у том облику него у облику без *-a*:

— ки *рженица* (Бе), — сáдйли *ржанйцу* (Дубр).

в) Придев *йшаман* гласи у Л. *йшмон* (и глагол *йо-йшмóней*):

— такó ёдно лице сýво, *йшмóно* (Над).

г) У свим случајевима који горе нису поменути наш се говор углавном слаже са књиж. језиком у погледу дистрибуције непостојаног вокала *a*.

СУПСТИТУЦИЈЕ ВОКАЛА

119. Доста често се у Левчу изговара један вокал на месту где се у књижевном језику налази неки други. Узроци оваквом стању су по свој прилици различите природе. Али ми ћемо прво извршити преглед материјала, а тек тада се потрудити да дамо коју напомену о могућним процесима што су до тога довели. Материјал групишемо према врстама вокала добијеним у резултату процеса. У оквиру таквих група разликују се подгрупе: (α) са примерима где се књижевни изговор никако не чује, него само са измењеним вокалом; (β) примери са факултативном супституцијом који имају одговарајуће дублете са „нормалним“ изговором; (γ) примери „нормалног“ изговора. Заједно су обрађене домаће и стране речи. Где је то било потребно, скретана је и посебна пажња на туђице.

1. Вокал *a*

120. а) *a* м. е:

(α) — *нáчáлник*¹²³ (Кар, Ур), — *нáчалник*, — *нáчалника* (Круш), — *нáчáлника* (Круш, Ур), — *нáчáлниче* (Круш), — *Јалисáвка* (Бог), — *јáмчиш* (Бог), — *јаройлáн* (Оп), — *йри'арáм* (Жуп);

¹²³ Мачва, СДЗБ XVI, 245.

3. Истог је порекла и облик заменице *свѣшѣа*¹²³ (Кав), поред обичнијег *свѣшѣа*.

4. Однос *a* (<ѣ): *e*, као: *ѹчѣѣ* (Жуп), *ћѹшѣѣ* (Круш) и сл. објашњен је у морфологији.

5. Паралелност у облицима *шѣжан/шѣжен*, *ржан/ржен* могу се тумачити двојачко: паралелном употребом прид. наставака *-ен/-ан*, или заједно са *бршљен/бршљан* променом *a* > *e* иза палаталног консонанта¹²³.

125. б) *e* м. и:

(α) — за дѣњи вѣш јѣдан *лѣсѣж* (Мотр), — преврнемо *шѣрашѣ* (Кар), — *шѣнѣри* (Бог, Вук), — *шѣлѣшѣка* (Добр, Мал), — *шѣлѣшѣку* (Ур), — *шѣлѣшѣчаре* (Сек), — *шѣлѣшѣчари* (Над, Сек), — *шѣлѣшѣчки* (Над, Теч), — п'кг зѣву *регемѣнѣа* (Сиб);

(β) — *вѣлѣшѣке* (Ба), — *комѣсѣја*, — *комѣсѣје* (Рат bis), — узе *лѣгѣшѣмѣшѣу* (Над), — *лѣшѣурѣја*¹²⁴ (Дубр), — *лѣшѣца* (Круш), — *начѣнѣја* (Дуб), — *шѣчѣшѣли* (Мотр), — *рѣшѣкуем ја* (Прѣ), — *чѣнѣмѣсе* (Бог, Круш);

(γ) — *комѣсѣја* (Бог), — *комѣсѣја* (Круш, Прѣ), — *лѣгѣшѣмѣшѣу* (Лом bis), — *лѣшѣца* (Дубр), — вратимо се у *Лѣшѣцу* шланѣну (Кав), — *да начѣнѣмо* (Кав), — *мѣло* и *рѣшѣчѣне* (Добр), — *чѣшѣме* (Оп), — *чѣшѣ-ми-се* (Бог, Вук), — *чѣшѣмѣске* (Круш).

Ван снимљеног материјала имамо примере: *медѣшѣну*¹²⁵ и *сѣшѣнѣшѣну* *се*¹²⁶, као и обичан пример *вѣлѣшѣка*.

126. 1. Појава вок. *e* м. и у глагола *ноћевѣшѣ* мислим да је резултат ширења основинског наставка *-ева-*:

— *ноћевѣли* (Добр, Леп), — *ноћевѣло* (Добр), — *ноћевѣѣ* (Ба).

2. У RJA s. v. *lāni* (*lāni*) стоји: „Po istočnome govoru glasi *lāne*“. За Левач то не важи, јер тај прилог гласи увек *лѣни*, нпр.:

— *лѣни* нѣсу мѣрили (Бе), — *лѣни* и *шѣлѣни* (Дубр), — *лѣни* сам му тѣ рѣшѣо (Кав), — ка-цте *лѣни* долѣзили (Лоћ).

3. Стање у дистрибуцији *шѣре-* (*шѣрѣ-*) и *шѣри-* слично је као и у другим суседним говорима. Тако на једној страни имамо поред:

(γ) — девојка што се *шѣридрѣшѣла* (Теч), — да *шѣрѣрѣдим* (Кав), — *шѣримѣле* нѣшто (Лом), — Е' сте *шѣримѣшѣли* (Рат), —

¹²³ Ту се свакако ради о различитим коренима: исп. Даничић, Корјени, 11.

¹²⁴ У прим. *шѣндѣр*, где имамо *e*, иако је ц код нас отврдно. Слично је и у речи *шѣмерѣка* и *шѣчанѣца/шѣчѣнѣца* (Дубр) (исп. за ову другу севернотим., СДЗБ II, 363). Исп. и СДЗБ I, 19.

¹²⁵ СДЗБ I, 40.

¹²⁶ ИХ, СДЗБ, XIV, 40.

¹²⁷ Мачва, СДЗБ XVI, 236.

йримирје (Кал), — да ме *йрийлдише* (Прњ), — ма̀ло *йрирасло* (Круш), — ја-й' *йрисрѣшо'* (Ци), — *йрийисак* (Ци), — да *йрийиснеи* (Дул), — да *йриййсну* (Леп), — у *йрисрѣй* (Кал), — дни га *йричекали* (Сек), — тако̀ ми се то *йричинило* (Прњ);

са префиксом *йри-*, — доста велики број примера где се уместо њега употребљава префикс *йре-*:

(β) — ко̀ца *йревайњача* изишла (Бог), — со̀ и лу̀ка ми *йреви'али* (Рат), — што̀ то̀ ма̀ло дѐте пр̀во *йреводише?* (уз гроб, Сла), — по̀се се ма̀ло *йредижсе* (Крч), — али ова̀ га *йредоби* (Лом), — одма̀ се *йредружйли* (Кал), — ми се *йрејавимо* (Сек), — само *йредука* (Бог), — ја *йредше'* код њега 'а га превй'ем (Бог), — *йремѣ* да алтиљери'а приближала (Кав), — *йремѣше* нешто (Кал), — а дни *йремѣш'у* (Кал), — *йремѣйвао* (Мал), — *йремирје* (Бог, Кав, Ком, Реб, Сек), — *йремйр'е* (Сек, Кар), — ја *йренѣ* лљту (—уз њих, Бог), — *йрейасо* (Сиб), — љзну Глийшину кобйлу па 'е *йрейну* (Мал), — *йресрѣйнемо* Немце (Прњ), — и *йресй'доше*, ка̀же, на мйр (Кав), — *йрейѣрао* Кра̀ну поко̀днога уз мѣу гара̀бу (Мотр), — *йрейисак* (Добр), — *йреййска'* (аор., Ба), — *йрейско* (рпр., Кав), — *йрейскоше* (Над), — *йрейсла* (Добр), — *йрейисне* (Бе, Жуп), — *йреййску* (Бог), — *йревайи* (Кав), — ма̀ло *йречекали* (Кав), — Ту̀ не Тали'ани *йречекаше* (Кал).

На другој страни, пак, поред књижевног *йре-*, употребљава се и *йри-*:

(γ) — *йрележ'мо* цѐо да̀н (Бог), — да *йренѣсе* (Крч), — да *йренѣсем* (Ком), — *йречйсйе* за ѐдан да̀н свѣ (Крч);

(β) — *йрида̀доше* свѣ (Кал), — да се *йрида̀м* (Сек), — *Прида̀до'мо-й'* мй та̀мо лѐпо Бугарима (Сек), — ако се *йрида̀ш* њйма (Кал), — да ми се *йрида̀ш* (Сек), — *йрйсиа* бо̀рба (Оп), — *йрйсиа*, нѐма њйгде пу̀шка (Оп), — непрекидно йде, докле ма̀ло *йрйсиа* (Круш) — по̀сле тѐк *йрйси'ала* про̀дња (Прњ), — *йрйси'ане* лу̀па̀ње (Прњ).

По степену поремењености распореда ове две морфеме говор Левча је ближи онима на северозападу, у зони шумадијско-војвођанског дијалекта¹³⁷ него онима на југу¹³⁸.

4. Потпуно је паралелна употреба — са *e* (< *ѣ*) и *и*, — у имперфективних облика сложених од глаголске основе *йек-* и префикса *од-* и *из-*:

¹³⁷ Исп., нпр.: Мачва, СДЗб XVI, 235; Срем, СДЗб XIV, 312—313; сев. Бан., ГЗС VII, 60.

¹³⁸ Исп. Сјен., СДЗб XVI, 47; Бак., СДЗб XI, 48—49. Исп. тако̀е и Рес., СДЗб XVII, 261; Жупа, АнФФ VI, 296, Исп. и П. Ивић, Die serbokr. Dialekte, 172.

(β) — *дно исїѣче* дѡл (Мотр), — *стомѡк ју оїѣче* (Крш);

(:): — *оїїцало* док мѡгло (Дубр), — *оїїче* (Кар).

То исто имамо и у глагола сложених са осн. *-їлеїї-/-їлиїї-*: *уїлѣѣ/уїлиїѣ* и сл.

Наводимо још два случаја паралелне употребе:

(:): — и *тѡ се Илїја секира*, — *шта се секираш* (Сла), — *секирашїї* (Дубр), — *Секирич* (Дубр), — *Секирича* (Бог, Мал), — *Секиричанин* (Бог);

(β) — *ништа се ти не секираш* (Ком), — *їсекираш* се (Дубр), — до *Секирича* (Жуп).

5. Поремећаји у дистрибуцији *-и/-е-* (<*-b-*) у неким глаголским основама, нпр.:

(β) — *довїїело* (Леп), — *загўстїло* нешто, *загўсїїело* (Рат), — *засвїїлѣѡ* (Прњ), — *мислѣѡ* (Бе), — *Нїсам-мислѣѡ* (Над), — *одоцнѣѡ* сам (Рат), — *оѡбрѣѡ* (Сиб), —

где се запажа ширење другог основинског наставка на рачун првога, — имају за узрок морфолошке поремећаје.

127. в) е м. о.:

1. (β) — *брдвїїш* (Дубр), — *кишевїїш* (Круш);

(:): — *брдвїїш* (Кар, Ци) — *кишовїїша* гѡдина (Лоћ).

2. И неки глаголски облици сложени са префиксом *їро-* могу се чути и са префиксом *їре-*¹³⁹:

(β) — да смо *їревѣрили* вѡше їсказе (Мал), — *їрѣзва* (Сиб bis), — *тў не їрѣзвали* (Добр), — *їрѣзвїше* (Рат), — док се *їрѣзвѣ* (Бог), — *їрѣзвѣу* нѡс (Крч), — и ка-се задруга *їрѣневѣри* (Крч), — *ѡдма' м' ѡн їрѣцени* (Добр);

(:): — *ѡни їроверѡвїли* (Мал), — *їроверили* (Бог), — по *їрѡзївнику* (Бог), — *їроцѣнїю* ме (Добр).

3. Речце *ѣво*, *ѣно*, *ѣш* у Левчу имају чешће облик са крајњим *-е* него са *-о*. Објашњење ове појаве дато је у морфологији. Овде наводимо нешто примера:

(:): — *ѣво* ти чѡша (Добр), — *ѣво* їма већ гѡдина дѡнѡ (Кар); — *ѣно* ти зѡкон па читѡш (Мал), — *ѣно*, вїдиш днї што

¹³⁹ Сличне примере налази проф. М. Стевановић у Метохији, ГЗС VI, 60—61. Исп. такође, Жупа, АнФФ VI, 296.

ви́се на бандере? (Леп); — *ѣшо* е Србѣја (Сек), — *ѣшо* ти-и' дѣдше (Вук);

(β) — *евѣ* га кѹче (Жуп), — *евѣ* ти два јагњета (Мотр); — *енѣ* га Мјала (Добр), — *Енѣ-и'* реко', врати́ли се (Добр); — *Он еиѣ* ти га ђуд (Кав), — *еиѣ* ти је негда жена (Мал), — *еиѣ* ти је тѣтка (Сла), — *'Тѣ* ти га ѣдан чѣчица (Сиб);

— *ѣве* га и трѣћи (Ци), — *ѣне-и'* (Круш), — *ѣиѣ* ти га наредник (Бог), — *ѣиѣ* ти, каже, не да се (Кар).

128. γ) *е м. у:*

(β) — *чешѹрица* (Дубр);

(γ) — *чушѹрице* свѣ стѣре (Сиб).

3. Вокал и

129. а) *и м. а*

— Своди се на алтернацију основа *мик-/мак*¹⁴⁰:

(β) — *ѣа'* д-омѣкнем (Мотр), — умѣл се не *омѣко'* (Добр), — *ѣмиче* се (Дубр);

(γ) — *'ц-омѣкнеш* (Дул), — кад би се *омѣко* (Крч).

130. б) *и м. е:*

(α) — *иѣѣфисари* (Реб), — *иѣѣфисар* (Бе), — *иѣѣфисор* (Над);

(β) — *иѣѣомѣйар*¹⁴¹ (Бог, Кав), — *иѣѣомѣйри* (Реб), — *измиѣу* на́с (Реб), — на *искѹриѣу* (Бог), — *исѣлодѣрѣла* (Оп), — *исѣлодѣрѣле* (Добр, Оп), — *исѣлодѣрѣше* (Добр), — *исѣлодѣрѣћи* мѣтри (Над), — *исѣлодѣру* (Сек), — *киѣѣља* (Сла), — препѣсао *киѣѣљу* (Сиб), — *мѣѣи'а*, — *мѣѣи'у* (Круш), — *Меѣуриѣчанин* (Жуп), — *миѣуиѣм* (Жуп), — *миѣуиѣим* (Теч), — *иѣиѣкулѣнѣка* е то ра́дња бѣла (Бе), — са *иѣиѣлиѣѣѣра* (Бог), — сѣѣд позади на *иѣиѣриѣиѣѣр* (Бог);

(γ) — *ѣзо гѣѣомѣйѣра* (Прѣ), — *измеѣу* Добросѣлице и Силѣвице (Дул), — рѣѣен *измеѣу* ва́с (Дул), — распорѣди *меѣу* тѣпова (Кав), — *меѣу* онѣ ра́кле (Ком), — *иѣѣѣдиѣиѣѣр* (Сла).

Ван снимљеног материјала имамо примере из Дубр.: *иѣѣлиѣнак*¹⁴², *сѣѣмин*, *иѣиѣкланиѣца/иѣѣкланиѣца*, *иѣиѣиѣи*.

131. На овоме месту морамо нешто рећи о имену познатог левачког манастира, кога сви називају: *Каленић*, — мада једини извор из кога се може сазнати о томе имену — RJA — препоручује назив

¹⁴⁰ Сјен., СДЗб XVI, 47.

¹⁴¹ Исп. III, СДЗб XIV, 40.

¹⁴² Исп. у севернотим., СДЗб II, 363.

Калинић, s. v., и за село крај њега — Калинићски Прѣвор, s. v. Наш материјал садржи следеће примере:

- (γ) — *Калѣниће*, — *Калѣнић*, — *Калѣниче* шланѣне (Леп);
 (β) — у *Калѣниће* (Дубр), — *Калѣниће* (Кав, Кар bis), —
 — у заточење у манастир *Калѣниће*, — заточени у *Калѣнићу*
 (Мал), — *Калѣнички* Прѣвор (Дубр, Дул).

Мислим да ће странац од обавештенијих људи чути чешиће онај први облик, мада је у правој народној употреби једино овај други. Томе је највероватније допринела дезинформација коју је М. Б. Милићевић учинио својом књигом о манастиру¹⁴³, давши му, највероватније по наговору тамошњих калуђера — старо име Каленић. Он говори чак директну неистину кад каже да „сви ранији записи то име пишу: Калѣнић, Калинички, а данас манастирска браћа и околни сељаци говоре: Каленић, Каленићки, по левачком говору“¹⁴⁴. Томе се треба чудити кад узмемо у обзир да је тридесет година раније (1867)¹⁴⁵ и сам писао Калинић, дакле свакако мислио да се тако и говори „данас“, а на том месту управо наводи пример из старих споменика: манастир Каленић¹⁴⁶. Срећом се РЈА служи управо овим, а не оним другим извором. Тако се удружује тежња калуђера да сачувају старо име и обичног човека, који мисли да је „правилније“ онако како он не говори. Свему томе доприноси чиновништво, у чијим се редовима одувек осећа тежња да се држе изнад обичних људи.

132. Разни редуccionи процеси (т. 217) учинили су да се прилог *заједно* у нашем говору данас изговара углавном као у следећим примерима:

- *зајѣно* смо били у шкѣлу (Бог), — *нијѣко* *зајѣно* (Бог), —
 д-јѣмо *зајѣно* тѣм (Добр), — сви *зајѣно* (Дул), — сви смо *зајѣно*
 били (Кал), — спѣвѣле *зајѣно* (Мал), — *зајѣно* (Круш, Рат, Сек),
 — *зајѣнички* (Дул).

Именица *Зајечар* изговара се двојачко: као у књижевном језику, само са губљењем -j- —

- (γ) — отишо у *Зајѣчар* (Вук), — пѣшли мѣ за *Зајѣчар* (Добр),
 — ја сам био у *Зајѣчер* у кадру (Кав), — отидем у *Зајѣчар* (Сек),
 — у *Зајѣчару* у црмију (Реб), —

или са редукаваним изговором, као у примерима:

- (β) — стотѣна ђста у *Зајѣчару* (Добр), — пѣјемо за *Зајѣчар*
 (Добр), — отидемо у *Зајѣчар* (Кав), — стојѣмо двѣ дѣна у *Зајѣчар*,
 — и јодѣнде отидемо за *Зајѣчар* (Кар).

¹⁴³ М. Б. М., Манастир Каленић, Посебна издања СКА 8, Београд 1897.

¹⁴⁴ Стр. 9, напомена.

¹⁴⁵ Гл. СУД 21, стр. 45.

¹⁴⁶ Из Тронушког летописа. И из XVIII в. имамо пример „Kalenicka Reka“ (в. Увод).

Можда је то у вези са основном именицом *зец*, која се такође двојачко изговара:

- *вүчѐ* ме ки онѐ *зѐца* да погйне (Рат);
- *Зѐрци* бѐгу, а күчићи за њима (Кар), — На Морѐву бйѐ лѐд, *зѐрци* прѐшли (Кар).

133. 1. Морфолошки је условљена појава *и* место *е* као основинског наставка неких глагола, нпр.:

- *надлйћу* се (Ци), — *срйћу* се (Ци), — да сам *ићрйсноу* у зѐмљу (Бог.).

А. Пецо и Б. Милановић налазе сличне примере и у Ресави¹⁴⁷.

2. Познато је да је генерализацијом наставака меких основа у новоштокавским говорима углавном елиминисан наставак *-е* (*-ѐ*) у *Ds-Ls* именица типа *жена*. У нашем говору тај процес није до краја извршен, тако да ту ограничење употребе *-е* не важи у потпуности. Примери се наводе у т. 341—343.

3. Од глаголских облика имамо у имп. глагола *разумѐти* увек, и у през. глаг. *јахайи* понекад наставак *-и* место *-еј* упрвом, (т. 525), и место *-е* у другом случају:

- *разүми* ти мѐне (Крч), — *јѐши* еднѐг белчића (Кав).

4. И неки прилози чују се паралелно са *-и* и *-е*, као у примерима:

- (β) — *рйља дүйки*, — *иѐшки* правац-за Бѐград (Сек), — одѐтле *иѐшки* до Пѐраћина (Сек);
- (γ) *дүйке гађу* (Кав), — *иѐшке* (Оп, Сек).

134. *в*) и м. *о*:

- 1. (β) — *јѐким* ђпет отйшли за Скѐпље (Сек), — *ординѐнс* (Реб), — *чикулѐда*, — *чикулѐду* (Сиб);
- (γ) — *чоколѐда*, — *чоклѐдѐ* (Добр), — *чоколѐду* (Кал).

2. Сложена именичка заменица *неко/неки* има и у нас двојачке облике, али је атрибутивна форма нешто потисла ону другу из употребе, па се према: *нѐки чѐвек* чује и — ако *нѐки* дѐђе, у истом неодређеном значењу (неодређен је и род, док је у књижевном обавезна њена употреба само кад је јасно да се ради о мушком роду).

Даље, наш говор познаје форму са *-и* и у заменице *нико*:¹⁴⁸

- није имаѐ *ники* (Бог), — *ники* није ми прѐтио (Добр).

¹⁴⁷ СДЗБ XVII, 262—263.

¹⁴⁸ Исп. АнФФ II, 188, где се овај облик погрешно тумачи као *неки*.

3. Заменица *сваки* познаје само овај облик и у самосталној служби:

сваки е сљзу пљштио (Др), — *сваки* у свљм правцу (Леп).

За нас је овде важно једино потискивање фонеме *о* из употребе, очигледно изазвано друкчијом репартицијом семантичких варијанти (Подробније о томе в. у т. 425).

135. г) и м. у

1. Поред облика *дуб-* може овај корен имати и облик *диб-*¹⁴⁹:

(β) — Није искљпано *дљбље* (Сла), — није тљ *љ дљбин* млдго (Бе);

(:) — *онаљ* бунљр *дубљк* (Дул), — овољљко *дубљк* (Кал), — гљљб је бљо до колљни *дубљк* (Прњ), — *дубљка* (Прњ, Сиб), — кљпамо ми *дљбље* (Жуп), — *дубљко* (Мал), — да *љодљбим* (Жуп).

2. Из инфинитивне основе глагола *биљи* продира *и* у његове презентске облике, те тамо имамо паралелну употребу форми са *-и/-у-*:

(β) — штљ *љ'* да *бљде* (Бог), — да ви *бљде* тљпла нљга (Вук), — *бљде* (Ци), — *бљдне* (Бе, Добр, Кар), — да *бљдемо* приљатељљ (Кав), — *бљдеш* (Над);

(:) — Тљ ће *бљде* (Добр), — *бљде* (Жуп, Ком), — ако *бљде* дљшљо до тљга (Мал), — *бљдеље* (Бог), — да *бљдеш* (Бог, Крч), — здрав *бљди* (Бог), — *бљдне* (Кал, Крч).

4. Вокал о

136. а) о м. а:

1. (α) — Лљже да е љмрао *бојљги* (Ба), — *бајљги* (Кав, Лом, Оп), — *мљ бојљгим* зљвемо се (Жуп), — *бојљгим* (Ком, Круш, Лом, Оп), — *вилорљље* (Дубр), — *восљиљанљљ* (Бог), — *жандомљриља* (Кал), — *жандомљриски* нљрљдник (Ком), — *концелљриља* (Оп), — *концелљриљу* (Добр), — *концолљриља* (Кар), — *концулљриљу* (Кав, Кар, Над, Сиб bis), — *Нљсљос* (Ком), — *љоложљдник*¹⁵⁰ (Дубр), — *миљрољљљ*¹⁵¹ (Кав, Оп, Сек), — *миљрољљље* (Добр), — *миљрољљљи* (Вук, Дул, Сек), — у *миљрољљље* чљте (Бог), — *миљрољљљско* оделљље (Добр), — *љушкомиљрољљљ* (Кав), — *Сљбошиљ* (Реб), — *шиљрељљ* (Ба, Круш, Прњ) — *фирљљље* (Теч);

(β) — *долљко*¹⁵² (Кав, Крч, Мотр, Сек), — *долљко* (Сек), — *зљљворљч* (Над), — *зљљворљче* (Кав), — *осљљл* (Ба, Рат), — *обомљре* љљову

¹⁴⁹ Према мишљљљу А. Белиља овде имамо *д* > ли, ДИЈС, СДЗ6 I, 122.

¹⁵⁰ Мачва, СДЗ6 XVI, 246.

¹⁵¹ О. с., I. с.

¹⁵² По мишљљљу А. Пеца овде се ради о аналогији према дљље, СДЗ6 XIV, 35. Исп. Мачва, СДЗ6 XVI, 246; Пива, ЈФ XVII, 11.

(Рат), — *осијдлче* (Сла), — насрѣд *осијдла* (Теч) — *ојсолуџино* (Ур), — *јорџелу* (Мал), — *јослужвник* (Сла), — *од^г јослужвника* (Круш), — *јослужвници* (Теч), — *сјлош*¹⁵³ (Ба, Бог, Кав, Круш, Рат), — до мѣга *сјлоша* (Кав), — *сѡвѣш* учинили (Кар), — *сѡвѣс'* (Дубр), — *ѣдан ѣкѣор* (Реб), — *сѣдам-ѡсам ѣкѣори* (Мал);

(γ) — *асијал* (Ком, Рат, Сла), — до *асијала* (Рат), — *асијдлче* (Кар, Рат bis), — *асијдлчѣша* (Ци), — *далѣко* (Добр, Крч), — *далѣко* (Жуп), — *далѣко* (Ком, Сек), — *зайварач* (Мал), — *обамѣрили* (Дубр), — *обамѣре* (Прњ), — *јарџеле* (Бог, Теч), — *салѣши* (Дубр).

2. И ту имамо неке прилоге са двојаким крајњим вокалом :

(α) — А *ѣксѣро* сам му дала дѣсет ѣљада (Крч), — Онѣ *ѣксѣро* ѡни извадили (Круш), — *ѣксѣро* (Над);

(β) — *Јѣдво* с-утовари'мо (Бог), — *Јѣдво* сам отишо (Бог), — *јѣдво* (Кал, Кар, Леп), — *Кѡмо* вѣлика грѣпа (Кал), — *кѡмо* (Крч), — *ѡдмо'*, *каѣже*, да дѡбеш (Бог), — *ѡдмо'* (Кал, Кар bis, Мал);

(γ) — *јѣдва* жиѡви опрѡвише (Жуп), — *јѣдва* се извѣкѡ'мо (Кал), — *јѣдва* угѡси'мо (Круш), — *јѣдва* (Пре), — *јѣдва* (Сек), — *кѡма* (Ком bis, Бе, Жуп bis, Кав bis, Над, Круш, Оп, Ци), — *кома* (Бог).

Примери за *одма'* наводе се у поглављу о губљењу *х*. Сем прилога *ѣксѣро*, који се у том облику чује на читавом подручју, у осталих се облици са *-о* јављају најчешће у III зони, а они са *-а* управо овде најређе.

137. б) о м. е

1. (α) — *ловорвѣр* (Сек), — *ловорвѣри* (Круш), — *лововѣр* (Рат, Реб, Сиб);

(β) — *бѡдовѣн* дугачак^г до земљѣ (Сла), — *конѡларѣја* (Кар);

(γ) — *конѡларѣја* (Добр, Оп), — *бѡдовѣн* (Ба, Сла).

Ван снимака имамо *рѣѡѡиис/рѣѡѡѣиис* (Дубр).

У 1s аор. глагола видети јавља се некада *-о-* уместо *-е-* :

(β) — Јѡ *вѣдо'* да ти пѡкисе (Над).

2. Понекад се у Л. ремети алтернација *-о-/-е-* која одговара односу тврди/меки консонант, па се на месту где је у књиж. сачувано *-е-* у нас јављају примери са *-о-* :

¹⁵³ Мислим да је ово утицај мађарског изговора. А. Белић сматра да је у речи *салони* на изговор утицала близина л, СДЗБ I, 28.

(β) — за свѡ време (Дул), — познāvаѡ свѡ оруџје (Над), — *и́рећојѡзѡвац* (Круш), — *и́рећојѡзѡвци* (Леп, Прњ, Сек), — *ца́рoвала* (Над),

затим: *крњо/крње, рићо/риће, чуљо-чуљдга/чуљѡга* и сл. (т. 390. а)¹⁵⁴.

138. в) о. м. у:

1. — (α) — *кoндуре* (Над), — *кoйње* (Круш bis, Пре), — *кoйње* (Бе), — *ўзели йоломѡйњѡци* (Прњ), — *йоломѡћсио* (Крч), — *расйолмѡчи* (Теч), — *йолмѡча* (Теч, До);

(β) — *'болѡниѡа* (Кал), — *кѡдбѡцама* (Кав), — *кoбура* између нѡс (Теч), — *дѡђе ми нѡдм* (Саб), — *на пѡда ми нѡдм*¹⁵⁵ (Над), — *да-и' oкoйѡра* (Бог), — *да се oкoйѡраў* (Бог), — *дoвѡти' онў кѡфу* *па се ѡми'* (Мотр), — *да с' oмѡјеш* (Дубр), — *у Ромўни*¹⁵⁶ (Ба), — *за Ромўниў* (Ба), — *прекo ромўнске* *границе* (Теч), — *са Ромўнком* (Круш), — *на ромўнску* *границу* (Теч), — *сѡгорно* (Бе, Бог, Добр bis, Кав, Кал, Крч, Мал, Ур), — *форўне* (Вук), — *и форўну* (Кар);

(γ) — *тѡшка кѡубѡца* (Дул), — *кубўрим* (Дубр), — *да њѡгѡв кубўр бѡци* (Над), — *стѡгли у Ромўниў* (Кал), — *нѡ знам сѡгурно* (Бе), — *па је умѡјем* (Ци).

Ван снимљеног материјала: *комбўр* (Дубр).

2. Придев према именици *ован* гласи *овнўрски*, а према им. *во* могуће је и друкчије:

— *у волўска* *кѡла* (Ба);

— *дѡшли са волѡвска* *кѡла* (Кав), — *за нѡкака* *кѡла мањ сѡмо* *за волѡвска* (Ба).

3. Прилог близу у Левчу се јавља само у облику са крајњим *-о*:

(α) — *близо* *цркве* (Бог), — *близо* *Краљѡва* (Вук), — *близо* *Пѡраѡина* (Добр), — *близо* (Добр, Кав, Кал, Кар, Ком, Мал, Над, Оп, Сек, Сиб, Теч), — *близд* *ми* (Реб), — *близд* *ће* *Врѡња* (Оп).

5. Вокал у

139. а) у м. е:

(α) — *суѡурѡн* (Кал).

¹⁵⁴ О судбини алтернација *-ом/-ем* у Iз им. м. и ср. р., *-е/-у* у Vs им. м. р. — в. поглавља о морфологији тих им.

¹⁵⁵ ЈФ XVII, 19.

¹⁵⁶ Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 26.

140. б) у м. о:

1. — (α) — дошо му *кѹфѣр* (Теч), — кљѹч од онѹга *кѹфѣра* (Ур); — *мунѹк* (Мотр), — *иш'унѣри* (в. т. 125);

(β) — *Рѹта милициунѣр* (Сла), — *ѹдувуд* (Кав, Ком, Оп, Сиб), — *ѹдувуд* (Теч), — *ѹдунуд* (Кар), — *иосидѣиену*, *полако* (Добр), — *иосидѣиену* сам обневѣјѹѹ (Кал), — *иензи'унѣри* (Крч), — *ио'луѣри'вредник* (Жуп), — *ио'луѣри'вредника* (Жуп), — ка *ио'луѣри'вредне* шкѹле (Сиб), — у шкѹлу овѹ *ио'луѣри'вредну* (Кав), — *ио'луѣри'вреду* (Крч, Мал), — *ћуишли* пѹшке, — *ћуишо* (Кав), — да ми *увѣри* ѹбјаву (Кав), — под^т *снегу узноили се*¹⁵⁷ (Кав) — да ти *усидри* (—оспори, Бог), — *чикулѹда* (в. т. 134);

(γ) — код *магационѣра* (Ком), — *ѹдовуд* (Бог, Добр, Круш, Мал, Мотр), — *одовѹд* (Бе, Мал), — *оддунуд* (Круш), — шкѹлу *ио'лоѣри'вредну* (Сиб), — *ћѹи* (Ком).

Ван снимљених имамо још и следеће примере: *Пољубрани'ја* (Бог), — *иуиу'љак*, *слѹдуле*, *иуируба*, *'армунѣка*, *убѹем се*, *убѹчѣм се* и сл.

2. Енклитички облик Д л. зам. за 3sf гласи само *ју*. Објашњење овог облика дао је проф. М. Стевановић¹⁵⁸. У питању је сужавање артикулације *о* у вези с *ј*. Наводим нешто примера:

(α) — па *ју* ништа ни'је (Ба), — шта *ју* е те се дѣре? (Добр), — показѹем *ју* (Кал), — *Тѹ ју* змѹје по истине каже (Кар), — па *ју* растѹрише бѹсамаци (Круш), — и ма'јка *ју* ни'је дѹла ма'шину (Лом), — шта би *ју* ра'ди'о? (Мотр), — па *ју* родѣтели одѹбре (Оп, — ѹзели *ју* сѣра (Рат), — овѹко *ју* се ви'де рѣбра (Ур).

141. На примеру заменице *ко(ју)* може се лепо показати утицај гласа *ј* на промену вокала *о* > *у*. Ту се чују две могућности паралелно.

1. За облик са вокалом *-о-* имам 26. издвојених примера, а од тога су броја 12 без крајњег *-ј*, 10 са њиме; а остала 4 су неутрална:

— *Кѹ* те пѣта (Бог), — *Кѹ* знѹ на колко мѣста, — *Отѣшо* нѣгде, *кѹ* знѹ 'дѣ (Вук), — *Кѹ* пѣје, умрѣе, *кѹ* не пѣје прѣ ѣе (Добр), — нѣсам ја, *кѹ* знѹ кѹ е (Крч), — *Кѹ* да вѹчѣ сад^т кѹмен! (Круш), — *кѹ* знѹ шта е (Над), — *кѹ* знѹ шта е во'јска нѹнела несрѣћу (Над), — дѣтѣ му и *кѹ* га дѹнесе! (Рат), — *Кѹ* да се одмѹра! (Сиб), — пѹре нѹби у ѹп, и *кѹ* те пѣта (Ур);

— *Кѹ* да пѹе за њѣга? (Бог), — *кѹ* ти рођенши тѣ мѹло бѹљи дѹр (Сла), — *Тѹ* би бѣло дѹбро за нѣкога нѹшега рѹ'ѹка *кѹ* би 'е ѹзо (Ба), — *Кѹ* ра'ди, и бѹг^к помѹже, — *кѹ* по

¹⁵⁷ Ист. Трст., СДЗБ XVII, 50.

¹⁵⁸ ГЗС VI, 65.

тебе чува стадо, — нема вишњу *коџ* да бѣре (Ба), — позвали свѣ овѣ *коџ* су били (Над), — *Кџ* у кулѣ тамо те се љуби (Кар), — *Кџ* зна шта ће бит (Мал), — *Кџ* ће да чува то тамбна? (Ком);

— *Кџ* е знаџ за Фрѣнцуску (Добр), — *Кџ* е бѣо у алтиљѣри? — повѣту *кџ* е бѣо у љсташа (Над), — посвѣде се . . . , *кџ* е љзо Јѣдрене, да ли сфпска воџска (Рат).

2. За форму са -у- имамо укупно 125 издвојених примера, од којих су 95 са крајњим -ј, 30 испред речи која почиње вокалом *e* (где се, дакле, не може знати да ли је ту било -ј), а за облик без крајњег -ј нема примера:

— *Кџ* да копа (Ба), — *кџ* би се наџаџ (Бе), — 'де гџѣ *кџ* копа бунѣр (Бог), — *кџ* 'џѣ (Дул), — узѣма *кџ* шта 'џѣ (Вук), — Мѣ ти лѣпо прско'мо 'де *кџ* (Кал), — *кџ* 'џѣ, дџбровољно, — *кџ* нѣѣ, дно се мџра (Реб), — овиџир *кџ* нѣ до вѣџ жѣну (Реб), — сѣмо се чџди *кџ* гџѣ доѣ (Сла), — сѣшџу с коџѣ *кџ* су мѣло поџѣли (Теч), — *кџ* су пѣмѣтни били (Ур);

— *кџ* е удробѣо (Добр), — глѣам *кџ* е тѣжи (Жуп), — *кџ* е на мѣка (Круш), — нѣсам знаѣла *кџ* е (Сла), — *кџ* е слѣпши, џста (Оп).

Оваква структура примера показује јасно да је промена у ствари извршена у вези са -ј.

*

142. У напоменама о појединим случајевима већ је углавном указано на узроке и процесе који доводе до замене вокала. Ево их на једном месту:

1. узроци фонетске природе —

а) ширење артикулације у неакцентованом слогу ($o > a$);

б) сужавање артикулације у суседству са неким консонантима;

2. узроци морфолошке природе, о овим поремећајима (нарочито код глаголских основа и декл. форми) биће више речи у одељку о морфологији;

3. прилагођавање туђих речи сопственом фонетском систему (*осѣал* — *асѣал*), или народно етимологисање.

Мислим да су промене типа 1. а) и 1. б) потпомогнуте са стране¹⁶⁹.

УПРОШТАВАЊЕ ВОКАЛСКИХ ГРУПА

143. Већ смо видели (т. 55—62) да у вокалским групама долази каткада до извесних асимилационих појава. Могућност за такве појаве лежи у одсуству артикулационе границе међу вокалима, тј. у „избегавању, или укидању хијата“, како се то обично каже. До краја дове-

¹⁶⁹ У ДИЈС: „тенденција је свугде да се неакцентовани вокали изговарају шире и отвореније него акцентовани“, СДЗБ I, 32.

ден, процес асимилације има за резултат потпуно изједначавање артикулације у правцу једног од вокала, па имамо случајеве регресивне, — најчешће, а и прогресивне асимилације (много ређе). Пошто је архифонема идентична са једним вокалом у групи, за други се може рећи да је ишчезао, па ове појаве немају карактер правих супституција.

1. РЕГРЕСИВНА АСИМИЛАЦИЈА

144. а) Промена *ao* > *o* — врши се најчешће ако је у питању финална секвенца *-ao*.

Са извршеном променом у рпр. глагола издвојили смо укупно 255 примера у узорку. Промена је извршена само у неакцентованим секвенцама *-ao*, али не ни ту увек, јер имамо 113 примера са неизвршеном променом. Али већ на првом кораку у даљој класификацији показало се следеће:

Гл. врста	Са извршеном променом	Са неизвршеном променом
- <i>o</i> -ти : - <i>e</i> -м	230	0
(- <i>o</i> -/- <i>ny</i> -)-ти : - <i>ne</i> -м	5	0
- <i>a</i> -ти : - <i>a</i> -м-	20	113
Свега	255	113

Примере за облике I врсте није потребно наводити јер се свуда у раду срећу, а осталих ево:

— III врста —

— *mъзо* се (Крч), — *замъзо* се (Над, Круш), — *намъзо* (Мал, Добр);

— глаголи са односом *-аи*и : -*ам* (поређани према последњем конс. основе) —

— *ѝрозѝбо* (Ци), — *ѝрѝбо* (Бог, Мал, Мотр), — *мѝлово* (Сек), — *ѝсѝслово* (Над bis), — *ѝѝво* (Бог), — *учѝсѝво* (Ци), — *гледо* (Црњ), — *ѝрѝдо* (Добр), — *ѝдо* (Кав), — *зѝкло* (Над bis), — *сѝѝѝво* (Бе), — *доѝѝро* (Кал), — *ти си се ѝкоѝо* (Над), — *штѝ се жигѝсо* (Мал), — *како сам се оѝерѝсо* (Добр), — *ѝокиѝо* (Крч).

Склоност промени показује, дакле, претежно секвенца *-ao* < *-ѝа* а секв. *-ao* < *-ал* много је постојанија¹⁶⁰.

¹⁶⁰ Та појава је и иначе врло честа у дијалектима ове зоне: Рес., СДЗб XVII 256; Трст., СДЗб XVII, 43; Жупа, Ан-ФФ II, 294—295; сев. Банат, ГЗС VI, 18; Чум.,

Ван финалне позиције врши се елиминисање групе *ay* само у следећа два примера:

— да *зусӣа̄ви* (Леп), — *зусӣа̄ви* (Ци), —

али кад је акцентована (у аор.) она такође остаје неизмењена и овде: он *з̄аусӣа̄ви* волђве (Лоћ).

146. Група *ae* остаје у нашем говору неизмењена¹⁶⁴:

— *осамна̄ѣсӣе* (Реб, Ком), — *ӣеӣна̄ѣс* (Кав, Добр, Бог), —
— *ӣеӣна̄ѣсӣи* п̄ук (Кав), — *ӣеӣна̄ѣсӣог* ма̄рта (Кав), — *седам̄на̄ѣс*
(Вук), — *ӣма* с̄ина у *ӣрӣна̄ѣсӣу*, *чеӣр̄на̄ѣсӣу* г̄ђдину (Бе), —
— *шес̄на̄ѣсӣа* (Теч).

147. б) Ликвидација секвенце *eo* врши се понекад како у финалној тако, спорадично, и у медијалној позицији.

Тако у радном придеву, поред наведених примера где се она чува, извршена је асимилација (*-ел >*) *-eo > -o*¹⁶⁵. Са извршеном променом издвојили смо укупно 88 примера. Интересантно је да су сем следећег:

— *з̄а̄ӣо* в̄рата (Рат), —

сви остали груписани око четири корена, и то: *вид-* (24), *узе-* (ѡ-, — 29), *нес-* (26) и *ӣоче-* (-чѡ-, — 8). Ево неких:

— и с̄ам *в̄идо* да н̄ема (Дул), — *в̄идо* сам (Кав), — нӣједно̄га н̄исам *в̄идо* (Ком), — у Беђгра-ца̄м *в̄идо* (Сек), — *в̄идо* се из Белош̄евца (Жуп), — *обне̄в̄идо* сам ко̄ц-ода̄вно (Кал), — *бӣо обне̄в̄идо* (Теч); — об̄о̄ӣце̄ма ђ̄ма' *ѹзо* з̄ем̄љу (Жуп), — *ѹзо* ђ̄дан т̄ђчак (Круш), — *ѹзо* к̄ило ра̄к̄ӣе (Пре), — а он *ѹзо* ч̄ӣн (Теч), — *ђ̄но* на л̄ѣ̄га, — *ђ̄но* н̄е̄ке б̄р̄ес̄ке (Круш), — *ђ̄но* (Теч), — *ја* сам њ̄ѣ̄га на к̄рке *ӣзно* (Ком), — н̄ђ̄у сам га *ӣзно* (Реб), — *ђ̄но* (Добр), — *ја* му *ӣдно* (Добр), — и *ӣдно* сам ф̄ла̄шу (Мотр), — н̄ис' *ӣдно* в̄ат̄ру (Сек); — *ӣђ̄чо* на њ̄ѣ̄га (Бе), — *ӣђ̄чо* по л̄ѣ̄цка (Др), — *ӣђ̄чо* да пр̄ѣ̄ти (Мал).

Финална група *-eo* елиминисана је још и у следећим нашим примерима:

— *ӣђ̄ӣо*, б̄ре, т̄ѹрали у гран̄ате (Ур), — ки г̄ђд он̄ђ свет̄и *Р̄а̄н̄ђо* да ти в̄ади д̄ѹшу (Круш), — Свет̄и *Р̄а̄н̄ђо* (Оп), — кад б̄еше Свет̄и *Р̄а̄н̄ђо* (Реб); — м̄ѣ̄сӣо к̄ис̄о л̄ѣ̄б (Добр), — л̄ѣ̄п л̄ѣ̄ба *к̄ис̄о* (Пр̄њ).

¹⁶⁴ У Рес. има примера асимилације, СДЗБ XVII, 257.

¹⁶⁵ Исп. такође и Рес., СДЗБ XVII, 258; Трст., *ibid*, 44; Жупа, АнФФ II, 294—295; Сјен., СДЗБ XVI, 48; Мачва, *ibid.*, 242—243; Ибар, ЗбФФП II, 97.

2. ПРОГРЕСИВНА АСИМИЛАЦИЈА

151. Обухвата само неколика случаја:

ao > *a*:

— *zāva*¹⁶⁹ (Пре, Рек), — *sānak*¹⁷⁰ (поред *sōnak*, Дубр),
māsaniца (*масъл*->*масао*-, исп. Вук. Рј.: *масџница*), —

— као и *ка* (као), али само у специјалној служби: у препричавању
снова:

— Ја сним сџн оваки: . . . *kā* *дџле* сам у пџљу, — бџла ко-
шџља *kā* на мџне, — *kā* *дџшо* сам уз онџ узбрџицу (Мал); —
Снџм ја, *дџшла kā* покџдна тџчка (Ба); — Отџдем ја *kā* у Осрџдак
с овџџама (Дубр);

uo > *y*:-

— бџш *учи* Мџле Гџспоџе, бџмога (Сек), — *учи* Божџџа
(Сиб) — *учи* нџког^к прџзника (Теч);

oi > *o*; *ie* > *i*:

— *mimōџe*¹⁷¹ па у кџмен (Ком), — *mimōџше* те отџше (Кал),
— ја сам *mimџшо* (Мал), — да се *разmimōџе* (Над), — не мџг^к
се *разmimџџем* (Мотр), — *разmimolџџења* (Дул);

— *д-џм* (да идем, — Ба, Бог, Добр), — *д-џмо* (Дубр);

ea > *e*:

— *глџџи* (-гледај, — Бог, Добр), — *џоглџџи* (Сла), — *џоглџџи*
(Прњ).

Како видимо, прогресивна асимилација вокала своди се у ствари
на појединачне случајеве. Не захвата неакц. финалне секвенце у речи.

3. САЖИМАЊЕ ВОКАЛА

152. Сажимање вокала је појава која прати асимилацију вокал-
ских група: након уједначавања артикулације долази до контракције
добијеног гласа. Сажимање се врши ако се и иначе било како нађу
два иста вокала у суседству.

а) Група *aa*:

— *аха* > *аа* > *a*¹⁷² —

— с *орā* (Кар), — од *орā* (Рек), — џно удџре онџ *sāndџи*
(Кар), — од једнџг^к *сиромā* (Дул), — жџвџџели смо *rād* (— рахат,

¹⁶⁹ Исп. СДЗБ I, 305.

¹⁷⁰ Исп. ИХ, СДЗБ XIV, 42; Трст., СДЗБ XVII, 45.

¹⁷¹ Исп. Мачва, мимџџи, СДЗБ XVI, 243.

¹⁷² Трст., СДЗБ XVII, 45; СК-Љ, СДЗБ XV, 126; Црмн., СДЗБ IX, 275 итд.

— Дуб), — после смо йшли *рад*, нїко не нїје дїраб (Жуп), — *сна* (Бог, Кав, Над, Рат, Сла bis), — *йојали* (—појахали, Теч);

— *аја* > *аа* > *а* —

— *шурња* (Силъ, Добр bis, Саб, Мотр), — *сунња* (Добр),

а из Дубр: *водња* и *йрїшња*; поред тога каткад *шурњаја* и сл.

У сложеним речима остаје група *аа* неизмењена: *наалакше* се и сл.

У сантхију: имамо у речи *дако*¹⁷³ која се само тако изговара (*да ако*).

б) Група *ее*¹⁷⁴:

— *еје* > *ее* > *е* —

— јев^Ф*ишње* (Над), — *сїарѣга*, — *сїарѣм* (Бог), — од^Т *Панїелѣ* (Бог), — *свѣдно* (Добр, Рат);

(али у једном примеру и: Он *с-смѣ* (Сиб));

и у сантхију:

— *'Дѣ?* Отѣраб овце (Добр), — *'Дѣ* вѣша кѣша (Дул), — *'Дѣ* двѣс' трѣна бригада? (Жуп), — нїт сам знѣла *'дѣ* Кавадѣр (Кав), — *'Дѣ* Жбкїна матїка? (Круш), — *'Дѣ* лѣмпа? (Рат), — не мбг а наѣм командїра, нѣ знам *'дѣ* (Сиб), — *'Дѣ*, Јѣле, онѣ кнїга? (Теч), — *ѣїѣ* милїциѣ код^Т сушѣре (Мал).

— *ехе* > *ее* > *е* —

— *испо-сїрѣ* (Дубр).

И у случајевима када се група *ее* формира на неки други начин, нпр. губљењем осталих консонаната сем два споменута, долази у њој такође до сажимања. Тако, презент глагола са основом (*ј*)ед- поред облика са -д- може имати и облик без тога консонанта и са сажимањем *ее* > *е* (? — исп. стсл. *ямъ*!), нпр.:

— не *јѣм* лѣба, — да *ѣм* не мбгу (Жуп), — *'ко* йма да *јѣм* (Кав), — *дајѣ* да *јѣм* (Круш), — *јдш* *јѣм* (Мотр), — *најѣм* се (Ком), — свѣ *йоѣм* сѣм (Бог), — *јѣш* (Добр, Жуп), — нѣнеш да *ѣш* (Крч)^е — не мбш *двѣ* кїла *йоѣш* (Кал), — Ел ти се *јѣ?* (Бог), — нѣн дѣша да *јѣ* (Ком), — *ка-се* *најѣ* (Жуп), — да *йојѣ* (Бог), — *йојѣ* (Круш), — *кад* *ујѣ* (Кал), — да ме не *ујѣ* (Рат), — нѣне да ме *ујѣ* (Сек), — да *јѣмо* (Круш, Крч, Ур), — *јѣмо* (Ор, Реб), — да *ѣмо* (Сиб), — а *вї* ѣе да *ѣїѣ* (Бог);

и сл., одакле се види да се ова форма не јавља у 3р (увек је *једу*).

¹⁷³ Овај облик познају и неки други говори.

¹⁷⁴ А. П. и Б. М. бележе у Рес. и несажете обл., СДЗБ XVII, 258. Трст. зна за сажимање, исто, 45. Исп. П. Ивиѣна, Гласник САНУ IV—2, 322—323.

Бројеви *чеџрдесет̄* и *шездесет̄* гласе у нашем говору обично као у следећим примерима:

— *чеџрѣс̄* дāнā (Бог, Над, Сла, Теч), — *чеџрѣс̄* пр̄ве године (Дул), — *чеџрѣс̄* др̄уге године от̄ишо (Над); — *ѣмам шѣс̄ѣи* и тр̄и године (Бе), — пѣт *с̄ид̄ѣина шѣс̄ѣи* к̄ѣла (Бе), — *шѣс̄ѣи* к̄ѣметра (Рат), — *шѣс̄ѣи* к̄ѣла (Сек).

в) Група *ии* (< *ији*)¹⁷⁵:

— у *āв̄л̄и* (Бог), — по *āв̄л̄и* (Жуп, Рат), — *Ан̄ѣл̄ѣић* (Мотр, Рек), — *āв̄л̄ѣче* (Рат), — *в̄ред̄н̄и* (Мал), — по Светѣм *Ил̄и* (Бог), — *к̄уш̄ѣца* (Ком), — *Манас̄ѣну* ћерку (Бог), — Дāб сам-*Милѣн̄ѣић* (Бог), — *Милос̄ѣна* ун̄ѣка (Рат), — о *мобил̄ѣз̄ѣи* (Рат), — код *Мул̄с̄л̄ѣнога* гр̄оба (Добр, Дубр), — *нāц̄к̄р̄аб̄р̄ѣи* (Реб), — *ѣос̄л̄уш̄н̄и* (Добр), — ов̄ѣ двā *Радос̄ѣни* (Добр), — т̄о е *рак̄ѣнс̄ка* мāц̄ка (Мотр), — на *роб̄ѣи* (Добр), — *с̄ѣар̄ѣи* (Добр, Дуб), — *āр̄ѣиш̄ѣу* (Бог, Кал), — на *Чев̄р̄н̄ѣић* (Вук).

У заменице *чији*, која у нас гласи *чӣ*, —

— У *чӣ* смо д̄ом, да пом̄ѣгне б̄ог (Бог), — *чӣ* си из М̄д̄трића? (Мотр), — *чӣ* си? (Рат), —

тешко да се може говорити о сажимању¹⁷⁶.

У императиву глагола са основом на *-и* изговара се како на крају речи (у 2s), тако и у средини (у 2p), увек само једно *и*¹⁷⁷: *ѣѣѣе*, *б̄ѣѣе*, *ш̄ѣѣе*, и сл., — за што примере није потребно ни наводити¹⁷⁸:

У свим досадашњим случајевима секвенца *ии* > *и* је под акцентом, и то дугим. Но имамо случајева кад се она налази у неакцентованој позицији иза акцентованог слога, и тада само ретко задржава дужину:

— ми т̄ам у *Бѣв̄ѣл̄ѣи* не осѣћамо, — у *Бѣв̄ѣл̄ѣи* иск̄ѣћена ст̄аница (Добр), —

а много чешће се она скраћује:

— б̄ѣ¹⁰ у *аг̄ѣѣѣѣи* (Мал), — у пољској *ал̄ѣѣѣѣѣри* (Над), — у *б̄ѣѣѣѣри* (Бог), — ћата у т̄ој *б̄ѣѣѣѣри* (Теч), — у *г̄ѣв̄н̄ѣѣи*, — затвор̄ѣли в̄рата на *г̄ѣв̄н̄ѣѣи*, — у *Бѣв̄ѣл̄ѣи* (Жуп).

Продужен изговор секвенце *и* < *ии* сведочи о још непотпуно извршеном асимилационом процесу. Али се не може рећи да ту имамо изговор два посебна гласа, јер је артикулациони процес континуиран.

¹⁷⁵ Исп. Трст., СДЗб XVII, 44. Д. Јовић наводи као примере *др̄ѣк̄ѣи* и *др̄ѣк̄ѣи*, али ми се чини да се овде додаје *-ши* (у нас је *-и/-ѣи* увек акцентовано!). СК-Љ СДЗб XV, 126.

¹⁷⁶ А. Белић, Историја језика I, Фонетика, 69.

¹⁷⁷ По А. Белићу, писање *ј* овде је само „непотребно етимологисање“, — Историја језика I, Фонетика, 69.

¹⁷⁸ Исп. поглавље о изговору *-ј*.

Добијена секвенца изговара се на посебан начин. Највероватније баш зато што је у финалној позицији, при њеном изговору долази до сужавања усног отвора, и самим тим приближавања артикулације оној при изговору гласа *w*. Можда би се тај изговор графички могао приказати и на следећи начин: буу, трбуу, и сл. с напоменом да ту нема инконтинентитета у артикулацији него се читава секвенца изговара као компактан глас са једва приметном променом у основном тону¹⁸².

153. Уз претходну тачку и т. 55—62. потребно је мало објашњење. По Б. Милетићу, суштина хијата је у следећем: „ . . . у хијату има сваки вокал засебан артикулационо-акустички импулс, тј. јачина се у почетку свакога од њих повећава, а према крају свакога од њих се смањује . . . “¹⁸³, и у томе је основна разлика секвенци са хијатом од дифтоншких — јер „постоји у дифтонгу за оба вокала само један импулс, тј. појачање се ограничава на почетак првога вокала, па затим настаје постепено слабење све до краја вокала“. Место српскохрватских вокалских група прецизније одређује проф. М. Стевановић у своме универзитетском уџбенику¹⁸⁴, где каже: „ . . . када у средини речи дођу два самогласника један за другим . . . , долази до нешто дужег трајања отворености уста . . . “. Задржавање, дакле, облика резонатора јесте правило артикулације вокала у контакту и за књиж. јез., а не слабење или прекид артикулације¹⁸⁵ на прелазу од једног к другому.

Тај исти узрок губљењу границе међу вокалима у контакту запазили смо и ми у Левчу, са свим променама које из тога следе.

б) ПОЈАВЕ КОЈЕ НЕМАЈУ КАРАКТЕР СУПСТИТУЦИЈА

ЕЛИЗИЈЕ ВОКАЛА

154. 1. Елизије су у левачком говору доста честе, мада оне немају никада изглед стабилизоване појаве. Али немају ни потпуно индивидуални карактер него зависе од прецизности изговора¹⁸⁶.

Да је то тачно, показале нам извесни примери у којих је елизија готово чисто оказионална појава:

— *био-џанџар*, — да ти *дамо-дело* (Добр), — у *женско-дело* (Реб), — *нашо-нога* зѣта, — *неко-дело* (Добр), — *немамо-дело* (Сек), —

¹⁸² Чини се да је исто ово мислио и Д. Јовић описујући секв. уу, и рекавши да су оне „са другим у у већој мери редуцираним“, јер затим он каже: „Друго у је обезвучено“. СДЗБ XVII, 45.

¹⁸³ Б. Милетић, Основи фонетике, 54. Исп. исто схватање хијата В. Halá — М. Sovák, Hlas — řeč — sluch, Praha 1962, 140.

¹⁸⁴ Савремени српскохрватски језик, књ. I, 96.

¹⁸⁵ Исп. о томе, L. Bloomfield, Language, 118—119. и 134. Исп. за немачки: W. Jung, Grammatik der deutschen Sprache, Leipzig 1968, стр. 465: „Alle Vokale im Anlaut eines Wortes oder einer Silbe werden in der Regel neu eingesetzt“. О начину изговора двају истих вокала у суседству исп. стр. 469. истог дела.

¹⁸⁶ Ова промена има елементе тзв. кразе (crasis).

око-ни' болница, — *ѿо-нѣм* кру́гу (Добр), — *ѿо-ни'* по́тока, *ѿо-ни* чѣста (Бог), — он се *са́го-ва́ко* (Теч), — *са́мо-ва́ко* (Круш), — *фра́нцуско-де́ло* (Добр), — *цивилно-де́ло* (Жуп); — *ѿѿу-кафа́ну* (— пију у, Добр), — *си́ль-у-ну́* церзи́ну (Сек), — *ѿѿ-ѿра́вник* (Добр).

Вокал на почетку потоње речи једноставно се изоставља у изговору. Али ако је тај вокал акцентован, онда се обично изоставља претходни, као у примерима:

— *Ак-дѣмо* д-ѿмо (Над), — *ак-дѣш* (Мал), — *как-дѣше* (Над), — *как-дѣеу* (Бог), — *колик-дѣш* (Добр, Ком), — *силѿзимо-ѿрсуле* (у Ур, — Добр), — оће *шѿбину-ѿсиа* (у уста, — Добр), *тѿрио* јѣдну сѿзу водѣ *-ѿсиа* (Др), — *ѿзела* га *-ѿсиа* (Жуп).

Какав је процес у основи ове појаве, тешко је рећи, али на основу сличности са случајевима асимилацијског упрошћавања сугласничких група, могло би се закључити да и ту имамо некакав сличан процес.

2. Но елизије се не свде само на горње примере него је то много шира појава. Зато ћемо ниже прегледати материјал, распоређен према вокалима који су елидирани.

а) *Вокал а*

а) Најчешће се изоставља код везника *да*:

— *д-ум* тимо (Ба) — *д-упропашћѿем* (Бе), — *д-ѿзне* амрѣл, — не мѿж *д-избѣгнемо* (ог), — *д-ѿде* (Добр) — *д-осѣчем* (Дул), *д-ѿзнеш*, — *д-ѿмрем*, — *д-увѣдемо*, — н-умѣдо *д-ударим* (Жуп), — *д-ѿје* за унутрашњос' (Кал), — *мѿрашж д-ѿдеш* (Кар), — 'дѣ ћемо *д-ѿјемо* (Ком), — *д-обѿђеш*, — *д-останем*, — *мѿра д-ѿзнем*, — *д-ѿјете онѿм*, — *д-отѿдн-у штѿлу* (Круш), — *немѿ д-истѣрате* (Крч), — *д-ѿзнете* (Мал). — *мѣне* ће *д-убѿју* (Мотр), — *мѿра д-оцѣчем*, — *ће д-ѿје*, — *д-ѿјеш* (Над), — *д-ѿјем* (Оп), — *д-ѿмо* на појѿтрицу (Пре), — *д-убѿје*, — *д-издѿ* (Рат), — *д-ѿем* (Саб), — *д-одрѣде* (Сек), — *ће д-увѿте* са свѣ војнице (Сиб), — *д-изврѿа* (Теч), — *зал д-ѿјем тѿм* (Ци), — *д-ѿдемо*, — *д-ѿје* у Трѿглав-бѿру (Ур).

Овде је само десетак примера (од 244 издвојена), али су и они довољни да покажу распрострањеност појаве. На основу њих се, даље, може прецизирати и позиција у којој долази до елизије: увек испред речи која почиње вокалом.

б) Остали случајеви елизије вокала *а* нису тако многобројни, па ћемо навести све издвојене примере:

— *штѿ г-онѿ* предвѿди! (Бе), — *да г-испѣчемо*, — *изс кѿће г-исѣлимо*, — *нека г-у* магаѿин (Бог), — *да г-умѣсимо*, — 'Тѣ ти *г-ѿтуд*, — *да г-убѿју* (Добр), — *да г-одбаце*, — *ка-ци г-ѿзо*

(Жуп), — те *г*-отѣрала, — па *г*-остаѣе (Кав), — те *г*-умлѣте, — свукли га-а *г*-окўпу (Кар), — ће *г*-убијѣе, — да *г*-убијју, — и пдсле *г*-увѣтимо (Ком), — дѣл' да *г*-удѣрим (Круш), — дни *г*-увѣте (Крч), — евѣ *г*-оде (Оп), — пчѣла *г*-удѣрила, — пуште *г*-ови (Сек), — што *г*-убили, — да *г*-убијѣм (Сиб), — да су *г*-отровѣли, — такѡ *г*-увѣте на брзину (Теч);

— *з*-у шкѡлу (Добр), — *з*-инѣт (Круш);

— *кѡм*-одѣвно (Кал);

— натовѣрише не *н*-онѣ коњчиће, — *н*-онѣ товѣрим (Добр), — застѡ *н*-онѣ рѣскрѣсницу (Ком);

— *ѡдм*-удѣрим (Добр);

— довѣти *ѡ*-ѡзне (Бе), — *ѡ*-удѣрим у онаѣ стѡп (Бог), — *ѡ*-изупѣлим, — *ѡ*-удѣри (Добр), — *ѡ*-ѡндак (Теч).

б) Вокал е

Појава је такође ограничена лексички и граматички:

— *ѡци*-овѣм (Рат);

— на смѣм *в*-остаѣвим (Добр);

— до *вди*-онѣ бѣкчѣ (Бог);

— мѡра *д-ѡјѣи*-у вѣшу јединицу (Добр);

— на Стрмѣљѣв дѣн *ј*-одвѣли (Бог);

— тѣде *м*-убијѣе (Бог), — да *м*-увѣте, — да *м*-убијју (Кав), — ће *м*-убијѣе (Круш);

— *н*-умѣ (Добр, Над), — *н*-умѣм (Бог, Вук, Сек), — *н*-умѣдо'мо (Добр), — *н*-умѣдо (Лец);

— да *н*-упѣти (не = нас, — Добр);

— *ѡдч*-а плѣче, — *ѡдч*-а кѡка (Бог);

— *ѡрѣђ*-у мѡем тѣчѣ винѡград (Сла);

— *Рѡк*-увѣс! (Ком);

— оћу *с*-удѣм (Да), — ѡма *с*-окѡте двѣ (Бе), — док *с*-ожѣни, — трѣба *с*-ѡде — ти *с*-окрѣни, — 'Ти *с*-ѡдала она мѣла сѣстра? — да *с*-окрѣнем, — 'С-оженѡ? — док *с*-ожѣни (Добр), — 'ко *с*-омѡкнеш (Вук), — Стѣни мѣло 'с-одмѡримо, — тѡ мѡра 'с-изгѡне (Кав), — 'С-обаѡмо (Ком), — жалосѣ да *с*-убијѣе (Круш), — нѣне *с*-откѣни (Мал), — ако *с*-омѡкнеш (Мотр), — да *с*-увѣте (Над), — Чѣк лѣчка 'с-одмѡрим (Реб), — трѣба *с*-учлѣни, — да *с*-искрѣцу (Теч);

— да *ѡ*-убили Рѡси, — чѣка' да *ѡ*-убијѣм! (Ба), — да *ѡ*-обѣли, — 'Т-испрѣтимо (да те-, Добр), — ел да *ѡ*-убиѣе (Круш), — да *ѡ*-угѡши (Круш), — немѡ' *ѡ*-удѣрим (Ур);

— немѡ' се *ѡѡли*-а бѡјѣте! (Добр).

в) Вокал и

Овде би спадали следећи примери:

— 'С' ти за то дѡшла? — Одѡкле с' ти? (Бог), — 'дѡ с' ти чѡо, — 'С'-сипала?, (Добр), — 'З' бѡо у сѡло? (Круш), — Штѡ с' ти мѡраѡ? (Над) — нѡшо с' ти нѡку (Сла);

— Што нѡс' кѡпѡ бѡље? (Бог), — кѡко нѡс' тѡла да пѡ-ђеш (Лом), — да нѡс' ти унапрѡђен (Реб);

— добѡемо лѡба за чѡишр' дѡна (Вук), — слѡђили се чѡ-ишр'-пѡтд гѡдина (Сек).

г) Вокал о

Поред већ наведених примера издвојо сам још и следећи:

— Тѡра ѡ-у Драгѡцвет (Добр).

д) Вокал у

Имамо само један пример:

— Штѡ с' ти овѡке цѡкуле? (Добр).

Како видимо, већи број примера потврђује тезу да је појава елизије сродна појави асимилације вокала у вокалским групама. Тамо где то није случај, као у примерима под в) и д), узроке треба тражити на другој страни (редукција или сл.).

У већем или мањем обиму појаву елизије познају скоро сви суседни говори¹⁸⁷.

155. Већ примери наведени под в) указују да елизији не подлежу само поједини гласови. Тако у тамо наведеној реченици 'С' ишр за шѡ дѡшла? — у ономе с' садржано је чак и више речи: Ел си (Јеси ли), или сл.

Ово је згодна прилика да неку реч кажемо и о облицима глагола хѡишр насталим у процесу елизије. Треба претходно напоменути да наш говор не разликује строго енклитичке и ортотоничке форме, о чему ће касније бити речи. Наводимо прво форме са елидираним финалним вокалом:

— Ође лѡпо да поѡ, ѡ-це обѡчѡ, дѡ-и да пошрје (Бог), — ѡ-у Силѡвицу (хоѡе), — кѡ-ѡ-а скине, — ѡ-а пѡднеш (хоѡеш да) (Бог), — Ка-ге болр нѡга, штѡ ѡ' по Драгѡву? (Ба), — свѡ ѡ-изгйнете (Вук), — ѡ-изгйнемо, — оѡ-а пресѡчу остѡпницу, — краѡе ѡ-а нарѡни, — ѡ-остѡнеш (Добр), — прекосѡтра ѡ-осѡне

¹⁸⁷ Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 248—249; Бак., СДЗБ XI, 30; — Трст., СДЗБ XVII, 47; Рес., исто, 254; Жупа, АнФФ VI, 296; Ибар, ЗбФФП II, 117—118; Чум., ЗбФЛ IV—V, 15; сев. Банат, ГЗС VII, 19; — Мачва, СДЗБ XVI, 243—244; Срем, СДЗБ XIV, 321; Пива, ЈФ XVII, 25, итд.

недеља (Кар), — *ћ*-опустџи Дубрава (Сла); — *нећ*^б да с-увате (Над), — *нећ*^с-се истдши (Бог); — *нећ*-а слўша (Крч);

или после промене *ћ > j*:

оц' д-убаце (Бог), — *дц*' да знаш (Кав), — *оц* да стрѣ-ља (Ком), — *Оц*' да спавате? — *Оц*' да вечѣрате (Раг), — док не видим штѧ *ц*' да бўде (Ба), — Ма *ц*' ти кажем! (Бог), — покаже ми рўком да *ц*'-це јѣде (Кал), — 'Дѣ *ц*' тѧ? (где *ћеш*-, Круш), — Штѧ *ц'ије* т'? (Оп); — *нец*' да радим, — *нец*' да се врше (Бе), — *нец*' да проѣва (Бог), — *нец*' д-учиње (Реб).

Ограничења у дистрибуцији вокала изазвана елизијама нестална су, како видимо. Јављају се углавном у брзом и непрецизном говору. То је разлика између елизија и појава сврстаних у поглавље о редукцијама вокала.

РЕДУКЦИЈЕ ВОКАЛА

1. Афереза

156. Редуковање иницијалног вокала речи доста је ретка појава говору Левча.

а) Високу фреквенцију примера са редукованим вок. *а*- имамо код речце *ако*:

— *Ко* радиш, имаћеш (Ва), — помѧгну *ко* е мѧба, *ко* е рад, — *К*-ѧћеш ти кажем, не знам, — *ко* *ц*' срамѧта нек йду, — сви ми пѣт поцркали, *ко* те лажем, — *к*-ѧће неки, нек прѣми, — *кѧ* те нећеу слўшу (Бог), — *ко* нисмо се изразговарали, ѧнда нѣшта, — *к*-ѧн навали на мѣн-на силу, реко', ја йдем, — *ко* га закачи нека струја, да ја йдем, — *ко* падне граната, да не би пробѣла (Добр), — *ко* преживѣи, каже, шѣсз данѧ, дѧбро јѣс' (Жуп), — *ко* ударе с лѣѧа, штѧ смо урадѣли, — свѧѣ ћѣркѣ *к*-ѧц да даш (Кав), — да побѣгнемо некако *ко* мѧжемо, — неки *ко* се прикравѣ д-ўзне више, ѧни га бѣлу (Кал), — 'Дѣ си, брѣ *ко* бѧга знаш!? (Кар), — *ко* кужне гѧр, ја ћу да крѣшем ѧпет (Ком), — *ко* е у подрўму, ће га нађемо, — *кѧ* сам заспала, — *к*-ѧћеш тамодѧл, — *кѧ* е ўзела (Круш), — Дабѧгда ме уби'ѧ светѣ Илѣја и светѧ недеља јучераѧа *ко* сам ја кадгоћ рѣкла, — Сам тў *ко* погрѣшиш, *ко* не потрѣвиш, злѧ, — *ко* ме изневѣриш (Крч), — *ко* ймаш сѧт (Леп), — *ко* ти претѣкне (Над), — *К*-ѧћу да ч'вам, ја мѧгу (Над), — *кѧ* е Нѧвица, бѣће нешто, а *кѧ* дрўги, нема нѣшта, — *кѧ* сам ја штѧ крѣв, тѧ е ѧн (Реб), — Јѧ ћу нему мўзику, сѧмо *ко* прѣ од мѣне ўмре, — *ко* не посѧдиш, не мѧж да нѣкне (Сла), — мѧже да прочита тѧц рўкопис, *к*-ѧће (Теч).

2. *Синкоја*

157. Изостављање медијалног вокала у речи чешћа је појава.

а) Вокал -а-

Поред једног јединог случаја:

— *није он ваљда радио с машинџом* (Бог), — *ваљда су у Сабанти* (Рат), —

ограничава се изостављање -а- на 1s през. (негативне форме) глагола *имати*¹⁸⁹:

— *нем с ким* (Бе), — *нем чим да раним* (Круш), — *нем појма* (Леп), — *нем народ више* (Сек).

Ван снимљеног материјала имамо случајеве као *брџије*,¹⁹⁰ *санирич* (исп. т. 54/1).

б) Изостављање вокала -е- запажамо у 2s през. глагола моћи:

— *мош ти да живиш још*, — а ка-ти *мош*, а *нећеш* (Бог), — *ти се мош поздравити* (Добр), — *не моти ти мен д-избијеш из главѣ*, — *То е зло без кџа не мош*, — ако *не мош*, немб' (Бог), — *не мош од^т смрдњака д-ућеш* (Кав), — *не мош јошж* да *пијеш* (Над), — да *прџеш не мош*, — *д-ућеш не мош* (Рат), — *не мош ништа д-учишиш* (Сек).

Осим ових забележио сам још један пример са привидно сличном појавом:

— *Ја ти с ону иривремену наредбу отиднем адвокату* (Мал).

Али биће да се овде ради о другом настаеку (-ан : -на), исп. *времен-временна*.

Примере као *мош* и не *мош* објашњава А. Белић¹⁹¹ аналогичном према облицима опатива. Б. Николић, међутим, ослањајући се на објашњење тих облика у РЈА, а и на Ившинево тумачење¹⁹², одбацује схватање да су ти облици по пореклу опативи, и мисли да се ради о гласовној појави редуковања -е-.

в) Вокал -и- изоставља се у следећим случајевима.

1. Реч Јагодина изговара се чешће без -и- :

— од *Јагодне* (Добр, Леп, Рат), — до *Јагодне* (Жуп, Круш), — к *Јагодне* (Рат), — из *Јагодне* (Сиб), — по *Јагодне*, — између *Јагодне* и *Крагџевца* (Сиб), — *Јагодни* (Добр), — у *Јагодну* (Бог, Добр, Жуп, Круш, Над, Рат), — за *Јагодну* (Оп, Пре).

¹⁸⁹ Исп. Бак., СДЗб XI, 30; ИХ, СДЗб XIV, 44. 3s не чује се код нас у том облику (исп. Мачва, СДЗб XVI, 236—237).

¹⁹⁰ Исп. СДЗб I, 255. и 256.

¹⁹¹ СДЗб I, 511.

¹⁹² Rad 196, 188. Исп. СДЗб XIV, 316. и СДЗб XVI, 239.

У форми без *-и-* бележе ту реч врло рано и наши споменици¹⁹³, али се налази и у облику са *-и-*¹⁹⁴, мада много позније забележена. Треба напоменути да се речи *Јагодинац*, *Јагодинка* и *јагодински* чују само са *-и-*. Пошто је то *-и-* акцентовано, док је у основној речи *Јагодина* неакцентовано, мислим да је његово редуковање повезано с овом околношћу.

2. Количинске заменице и од њих изведени прилози често се чују без *-и-*, како то следећи примери показују:

— *Кџлка* Јачйна? (Сиб); — *кџлко* кџџ ђе (Ба), — не смџ чџвекг да гџзи *кџлко* е дубџко (Вук), — *кџлко* ђн гџдина йма? (Добр), — нџ знам *кџлко* е онџџ бунџр дубџк (Дул), — *кџлко* улаџу (Дул), — чџша *кџлк-џћеш* (Жуп), — сџмо *кџлко* смо дошли (Кав), — скџро *кџлко* овџ нџше сџло (Кал), — лџба *кџлк-џћеш* (Круш), — *кџлко* зрџна на двџ клџса (Пре), — ши-рџки *кџлко* јџдан чџвек (Прџ), — *кџлко* ймаш гџдина (Рат), — свџ знџ *кџлко* йма војска (Сек), — бџга пџтаџ *кџлко* дубџка, — *Кџлко* сте путовџли? (Сиб), — нџ знам *кџлко* бџше (Сла); — *нџколко* гџдина (Бе), — бџџише *нџколко* тџпова (Бог), — *нџколко* дџнџ, — *нџколко* нџпада, — бџлнџчара *нџколко*, — тџриста шџсџт и *нџколко* тџпова (Добр), — врџише јџриш *нџколко* пџт (Кав), — *нџколко* дџнџ, — нџс *нџколко* (Леп), — *нџколко* глџвџ (Над), — *кџлко* ймаш, онџлко и мџћеш (Ба), — нџе смџло се бџш *йџлко* пџсти (Сиб).

Наведени прилози и заменице не употребљавају се само у том облику. Напротив. Како су за нас и облици са *-и-* интересантни, навешћемо који такав пример:

— *кољко* й' дџш (Бог), — тџ га бџрга *кољко* йма (Жуп), — *кољко* мџџ да се добџце (Кав), — не сџћам се *кољко* дџнџ (Ком), — *кољко* сџла? (Круш), — *кољко* нџс³ бџло ђнде (Мал), — *кољко* ћеш се бџвиш (Над), — кџ знџ *кољко* (Теч) — *кољко* јџ тџ замџсле (Добр); — учџ'мо *нџколико*, — *нџколико* дџнџ (Добр), — избџџише *нџколико* (Кав), — јџш *нџколико* дџнџ (Леп), — *нџколико* се израџавџше, — *нџколико* глџвџ (Над), — *нџколико* дрџгова (Прџ), — јџш *нџколико* пџт (Сла); — слџдовање *овољко* (Сиб), — *онољко* (Дул), — *шџољко* е бџло свџта (Др), — *шџољко* гџдина (Дул), — тџ е *шџољко* крџш (Теч).

Упадљиво је да је у облику са *-и-*, сем *нџколико*, — акценат увек на томе вокалу. То указује на путеве којима је дошло до појаве дублета у нашем говору: форме са пренесеним акцентом и редукованим вокалом подсећају на сличне промене у суседним говорима на северо-

¹⁹³ Исп., F. Miklosich, Monumenta serbica, 569.

¹⁹⁴ Исп. Jagodien, Jagodin, — Р. Шмит, Преглед географских назива места на картама Србије и српских земаља и на плановима Београда и других места по збирци бечких архива, Споменик САНУ 136, Други разред 67, 1937, стр. 25.

запад¹⁹⁶. Но ипак се не може са сигурношћу тврдити да су те форме унесене са стране, јер их има и у другим говорима косовско-ресавског дијалекта¹⁹⁶.

3. Још се за један пример може рећи да је у њему до ограничења дистрибуције вокала *-и-* дошло редукцијом:

— *ча-Тодоре* (Рат).

158. 1. Има покушаја да се изостављање *-и-* у 2р императива тумачи редукцијом вокала¹⁹⁷. Ми овде наводимо примере са испуштањем овога гласа само зато јер и ту долази до ограничења у дистрибуцији вокала *-и-*, а не и што бисмо сматрали да су узроци томе ограничењу чисто фонетске природе¹⁹⁸ (исп. т. 161. и 481).

— *бџише* (Жуп, Круш, Рат bis, Реб, Сиб, Ур), — *говдрише* (Круш), — *дџише* (Сиб), — *дрџише* (Ком, Мал), — *збдрише* (Добр), — *здише* (Ба, Ци), — *извдише* (Ком, Крч, Сиб, Рат), — *ише* (Ба Бог bis, Добр, Жуп, Кар, Круш, Оп, Сек, Ци), — *јдџише* (Сек), *јџише* (Крч, Над, Сиб), — *кашише* (Добр, Кар, Рат), — *кујише* (Пре, Рат), — *лџише* (Бог, Круш, Крч), — *манше* (Ком), — *оидише* (Кав), — *оше* овамо (Ба), — *идџише* се (Мал), — *идџише* се (Добр), — не *идџише* се (Над), — *иоидџише* ђуприју (Жуп), — *ирилџише* (Бог), — *осидџише* кџла (Ур), — *сџише* (Круш), — *удџише* (Бе), — *услуџише* се (Бог).

Навешћемо и примере са вок. *-и-*

— *виџише* ме (Бог), — *џдма' се врџише* (Жуп), — *дџише* (Добр, Круш), — *дрџише* вџзу (Леп), — не *заборџише* (Дул), — *Дџла ви, заврџише то* (Над), — *идише* (Бог, Леп, Рат), — *изидџише* (Круш), — *мџише* (Бог, Над), — *мџише* рџке овако (Сиб), — *одрџише* (Дул), — *иоидџише* (Добр), — *ирегидџише* (Пре), — *радџише* (Бог), — *џуџише* (Круш, Рат), — *свладџише* се (Кал), — *сиџише* (Рат), — *удрише* (Добр).

Пропуштање *-и-* у изговору факултативна је појава. У принципу је ипак изговор овога гласа обавезан у случају кад следи неку групу консонаната у основи, као што је последњи од наведених примера — *удрише*, или већина глагола III врсте: *мџишише*, *иџишише*, *оидџишише*, *звџишише* и сл.

2. Још неке случајеве синкопе исп. у т. 54/1.

¹⁹⁶ Исп. Мачва, СДЗб XVI, 236—237.

¹⁹⁶ Исп. Жупа, АнФФ VI, 297; ЗбФФП II, 118.

¹⁹⁷ Исп. СДЗб XIV, 317; ЗбФЛ IV—V, 14.

¹⁹⁸ Исп. о томе одељак о морфологији.

3. *Айокоја*

159. Ван одређених категорија облика пропуштање у изговору крајњих вокала среће се у следећим примерима:

- немб' д-йма више *нишии'* (Над);
- ја *бржш*, па се пџпнем (Круш), — ја *брж'* збвнем мдега оца (Крч);
- *идс'* и крѣчили (Ком), — *иос'*-слазиш у Бунар (Круш).

160. У неких везника и речца изоставља се *-и*.

а) Тако се везник *али* изговара скоро редовно у облику какав имамо у примерима:

— *ал* намѣшти се то свѣ (Бе), — *ал* се потпалйло (Бог), — глѣда те, *ал* нѣ зна ништа за сѣбе, — чекамо да дођу рањеници, *ал* нѣмаде мдго (Вук), — *ал* прѣвда нѣма нигде, — *Ал* ја по-сийло од лакѣе, — печѣно е, *ал* мдгло е бѣље (Добр), — дно е лепо *ал* је јако мдго (Дул), — *ал* Турци посѣли дтуд, — *ал* Бугари додѣвали, — и јѣсте нѣрѣду дѣбро, *ал* мѣне ниѣ (Кав), — *ал* ја сам бйо нѣрѣдѣ волѣве увѣтио, — ако йма кола, *ал* нѣма онѣка (Круш), — пѣдели, *ал* нѣ стиже за свѣ (Лец), — Јѣсам нарѣдйло, *ал* одиграло се дрѣго, — *Ал* дѣста врѣмена сто-јало (Мал), — глѣдан-нисам, *ал* дпе-ћу д-ўзем (Мотр), — Мѣжете како ѣнете, *ал* нѣнете докле ѣнете, — *ал* не тѣдо ја се бријам (Над), — нѣка ме жйцну, *ал* не фѣли ништа, — мй смо бйли пѣшли ка Бугарске, *ал* овѣ' одвуд' пѣтера (Сек).

б) Везник *или* само једном је забележен на нашим тракама, и гласи *ил*:

— *Ил* су ѣни Јерѣтиѣви, *ил* су Вѣско и Мѣрко и Љубйсав трй брѣга (Мал).

в) Слична ситуација у дистрибуцији *-и* влада и у речце *ли* и везника-речце *ел* (*је ли*). Речница *ли* гласи тако само у следећим случајевима:

— нѣка сѣчма, штѣ *ли* бѣше (Рат), — *Гѣ ли?* (Круш), — Тражиш *ли* тй твѣи дѣд (Крч), — Ймаш *ли* ѣбјаву? (Рат), — рѣзумеш *ли* ме (Сек).

На другој страни, забележио сам велики број примера са испуштањем крајњег *-и*:

— *Гѣ л* д-обѣрим (Ба), — *Гѣ л* да дотѣрам (Бе), — да *л* ће дѣћ (Бог), — да *л* мѣж да бйде!? (Добр), — да *л* умѣм (Кал), — трѣба *л* ви пѣмоѣ (Кав), — да *л* се бои кога (Кар), — да *л* йма пиштѣл, да *л* нѣма, мй то нѣ знамо (Ком), — да *л* ће ѣн умрѣ-да *л* нѣће, мй то нѣ знамо, — нѣ знам да *л* ону гѣдину (Круш), — Да *л* смѣ-

мо? (Крч), — знáте л вӣ (Мал), — йма л га (Рат), — Јá сам утёко пред^т пӯшку из рѡпста, кáмол одáвде (Реб), — дá л су ми одобрйли (Сиб), — јё л, Мйле (Сла), — трёба л јѡш (Теч), — мѡжемо л кѡлима (Ур).

г) Од примера са пропуштеним *-и* у речце (ј)ел(и) наводим следеће:
 — Ел прокйсло? (Бе), — Ел кáзан за мёне? (Бог), — ел ти дѡста (Добр), — Ел нё знаш? (Дул), — Ел сте пѡжњели (Жуп), — Оћеш -штѡ дáт ел јѡк? — онде мѡраш^ж да бйдеш, ел мй смо сáд затвѡдени (Кав), — Ел нй̄е тѹ? (Кар), — ел такѡ (Ком), — ел зрёло (Круш), — Ел жй̄ви (Крч), — Ел те тѣрали пѡсе ѡпет? (Лом), — да трáжи ел да пљáчка, — Ел видите, дёцо? (Леп), — да дѡђе ѡде управник, ел да дѡђе онáй што е прѡдо зёмљу (Мал), — Ел му жй̄в дёда? (Мотр), — ел вёверица ел буљйна (Над), — да не йдемо ... , ел ѡн ће нáс^з да превáри (Прњ), — Ел нё знаш? (Рат), — сáмо се лёпо исйтни, ел ѡна нёће да горй влáжна (Сек), — да ти пáдне мёсо ел чѡрба (Ци), — Ел нёћете, реко, да плáтите? — Ел, реко', видиш штá јёду? (Ур).

У облику са крајњим *-и* ова се речца јавља доста ретко:

— ел су овй Французи, ёли су Аустриáнци (Вук), — ел да погйнем, ели да побёгнем (Ком); — Понёсемо тáмо јё ли брёске, јё ли грѡжђе, јё ли печењáци (Ба), — Ђеш рйбу, јё ли? (Добр), — Јё ли, брё, дёте? (Крч), — јё ли, Нáцо? (Кав), — јё ли изостáни, ел прѡђи (Ком), — Јё ли, чйча? (Рат).

д) Овде спада јѡш речца-везник *нӣи*, у које артикулација крајњег *-и* такође није обавезна. Тако поред примера где се тај глас изговара, као што су:

— *нӣи* пá мй прймамо (Вук), — *нӣи* мй знáмо, кáже, дá л су српске (Кар), — јá не излáзим жй̄в из нй̄ве, *нӣи* мѡй сйнови (Мал), —

који су, како видимо, доста ретки, имамо их нешто више са испуштањем тога гласа:

— *нӣи* мёња млёко, нй̄ти умалáва (Ба), — *Нй̄и* мѡгу да и' помѡгнем, ни да и' смётнем, — *нӣи* сам кáд у н̄у йшо, *нӣи* сам кáд пӯшку ўзо, — *нӣи* зёну, ни нй̄шта (Бог), — *нӣи* ѡће Богѡмир, *нӣи* ѡће Жѡла (Добр), — *нӣи* је чўвено дá л је погйнуо, ни дá л је жй̄в (Кав), — *нӣи* мѡж д-изй̄јемо, *нӣи* мѡш у снёгу да стоиш (Кав), — *нӣи* се водйла бѡрба, нй̄т је штѡ рўшено (Кал), — *нӣи* сам рёкла: одёлй се, *нӣи* сам рёкла немѡ' (Крч), — *нӣи* ймаш штá да преобўчёш, *нӣи* ймаш водё да пѣреш (Над), — *нӣи* смо јёли, нй̄ти штá (Теч).

161. Изостављање финалног *-и* у 2s императива тумачи се понекад редукцијом¹⁶⁹. Иако се такво тумачење по мом мишљењу не би

¹⁶⁹ Исп. СДЗб XIV, 318 и СДЗб XVII, 46—47.

могло прихватити²⁰⁰, наводим овде такве примере из истих разлога као и примере за 2р тог облика (т. 158).

— *бац* то дете (Рат), — *бѣш*-ти од њија (Добр), — *бѹд* гра-тѹко, јѹш пѹсле ни ѹзну (Кав), — *врѹш* се кѹћи (Жуп), — *врн* се код мѣне (Крч), — *дѣжш* се (Бог, Мотр, Рат), — *донѣс* ми мѹло лѣба (Рат), — *држш* ти за рѹке (Сиб), — *зашвѹр* то кѹче (Рат), — *Ма јѹв* ти мѣне (Ком), — *Мѹч*, Мѹлицо, мѹком замѹкнула (Кар), — *ѹд* овѹм (Бог bis, Добр bis, Жуп, Крч, Рат), — *осѹдѹв* (Круш, Над), — *сѣд* (Добр), — *склѹн* се (Круш), — *Сѹдн* ти кѹжем нѣшто (Ци).

Пропуштање *-и* у императиву није тако честа појава, како видимо, јер је много више примера са изговором тога гласа [однос издвојених примера: (без *-и*) 27 : 158 (са изговором овога гласа)]. Интересантно је напоменути да је у пл. релативно чешће изостављање *-и-* (издвојено 52 примера).

162. О облицима през. глагола *хѹиѹти* било је речи више (т. 155), У 3s през. глагола *моћи* чују се облици без крајњег *-е*:

— *Мѹж* да се свѣ то чѹе тѹм? (Дул), — не *мѹж* да се запѹсли (Кав), — и јѹна се оплѹтила, не *мѹж* да се дѣгне (Леп). — ѹн *мѹж* да учѹни (Над).

„ПОКРЕТНИ“ ВОКАЛИ

163. И неке од описаних појава (облици императива, и сл.), не значе ништа друго него укидање обавезности изговора појединих вокала у овој или оној позицији (у оквиру одређене категорије облика). Говорећи о супституцијама вокала, наведен је већи број прилошких речи са факултативном појавом једног вокала уместо другог у финалној позицији. Овде ћемо излагање почети управо са оним прилошким речима где се факултативност односи на изговор или пропуштање финалног вокала.

а) Тако смо већ у т. 124. запазили да се у неких прилога изговара факултативно вокал *-е* место *-а* (и поред њега), али, рекли смо, ти су облици ређи од оних са испуштањем крајњег вокала. Навешћемо их овде:

— пешѹдија мѹже куд дѣш (Над), — *ошкѹд* (Круш, Теч), — *ошѹд* (Бог, Круш, Рат, Сек), — *ѹтуд* (Теч), — *дшѹд* (Вук, Кав, Сиб), — *сѹд* (Бог), — *сѹд* (Теч), — *шѹд* по ѹвљѹе (Теч).

б) Факултативно се јавља крајњи вокал *-е* у прилога *горе* и *доле*, па имамо поред примера:

²⁰⁰ Исп. моје схватање у одељку о морфологији глагола, т. 481. В. и т. 158.

— што му кўна *гѡре* у пѡље (Теч);
 — дѡле (Ба), — а *дѡле* љрвина (Вук), — Бѣше бунѡр на пўту
дѡле (Жуп), — *дѡле* у Славѡнски Брд (Кав), — *дѡле* поред Јѡ-
 дра (Кав), — *дѡле* по шўме (Кав), — *дѡле* патѡсано (Кал), —
 штѡфови бѡчени *дѡле*, — *дѡле* 'де нѣка оскѡруша била (Мал), —
дѡле (Над, Теч), — *одоздѡле* (Ком), — *шѡмодѡле* (Кал); —

дакле са -е, — и такве (и то много чешће) где се оно не чује:

— *гѡр* ми у рѣки (Бог), — *гѡр* јѡш вїди се (Вук), — *гѡр* у
 пѣкарску кѡсарну (Добр), — док љзби *гѡр* (Кав), — дни се *гѡр*
 борїли (Кал), — те га *гѡр* пренѣше (Круш), — долазимо *гѡр* (Мал),
 — У овѣм потѡку Говедѡрничкем *гѡр* (Над), — завршиѡ *гѡр*
 лїсник (Рат), — Ђ, *гѡр* вѡда свўд (Теч); — *одозгѡр* (Добр);

— *дѡл* у продавницу (Бе), — *дѡл* код^т кѡла, — *дѡл* у кўће
 (Бог) — *дѡл* у онў пуклѡтину (Вук), — *дѡл* низ рѣку, — сїђемо
дѡл, — *дѡл* је тења, — *дѡл* за Бѣране (Вук), — мањ ко е сїшло
 свѣ *дѡл*, — Пѡшли смо *дѡл* у Белўшиће, — кад бї *дѡл* на рѡс-
 кѡсницу, — *дѡл* у монѡпол дувѡна (Добр), — Јѡ *дѡл*, дно га пў-
 стило, — љдем ја *дѡл* у пѡље (Жуп), — ми порїпа'мо *дѡл* (Кав),
 — ки до казѡна *дѡл* (Ком), — да се вѡзиш с мѡном до *дѡл*, —
 да остѡнеш^ж *дѡл* (Круш), — ѡдма' *дѡл* (Над), — *дѡл* се венча, —
дѡл у кафѡну (Рат), — *дѡл* испод Лѡћника, — комѡнди^р *дѡл* (Реб),
 сїђемо *дѡл* (Сиб); — *шѡмодѡл* под онѡ камење (Добр), — отїдне
шѡмодѡл (Кав), — Оћеш^ж д-їјеш сўтра *шѡмодѡл* (Над); — *одо-*
здѡл крѣнўли (Ком), — *одоздѡл* (Над).

в) У т. 44. наведени су примери за прилоге *овде* и *онде*, из којих
 се види да је крајњи вокал -е и у њих такође факултативан.
 Те примере нећемо поново наводити, те се можемо овде огра-
 ничити на напомену да је број примера са и без -е неједнак (Однос је
 отприлике 2 : 1 у корист оних са крајњим вокалом).

г) Финално -о у прилога *овамо*, *онамо* и *шѡмо* такође је факул-
 тативна. Тако поред примера са изговором тога вокала:

— пребѣгли *овѡмо* (Сиб); — ѡд *овѡмо* (Жуп);

— *онѡмо* у мѡлу (Дубр);

— отїшла *шѡмо* за вѣк, — љгра се *шѡмо* (Бог), — *шѡмо*
 бѣше, — искрѡцали се *шѡмо* (Добр), — љтнута *шѡмо*, — гўрац *шѡмо*,
 гўрац *шѡмо*, не мѡжа да се пробїје (Кав), — нѣки остѡли *шѡмо*
 (Кар), — а ја *шѡмо* рѡдим, — мѣн одрѣдиѡ да вѡдим нѣку бѡнду
шѡмо (Крч), — *шѡмо* у зѡбран (Рат), — па се тѡ мѣте *шѡмо* (Сек),
 — по онї плѡнина *шѡмо*, — *шѡмо* клѡли (Теч), —

издвојено је далеко више таквих где се глас испушта у изговору:

— ѡ *овѡм*, ѡ *онѡм* (Ба), — 'дѣ смо били мї воїници *овѡм*
 (Бог), — двѡ пўка су остѡли *овѡм* (Вук), — не стоїмо *овѡм* дѡле

(Вук), — ништа није остало *овџм* (Добр), — брже *овџм* (Жуп), *овџм* ниџбрдо (Кав), — *овџм* у наше (Кар), — врати се *овџм* (Круш), — ударише *овџм* (Ком), — наши *овџм* на нашу косу (Круш), — *овџм* спушћено до краја, — *овџм* у јаругу нашу (Мотр), — да прѣћу *овџм* (Над), — дај га *овџм* (Рат), — изиђи *овџм* (Сек);

— *онџм* (Ба), — онџм Живораду *онџм* (Бог), — паџ *онџм* (Добр), — да е жив Живко *онџм*, Дџмба (Жуп), — па свѣ *онџм* натрпали, — *онџм* у ону кџћу (Кар);

— *шџм* смо код^т колибе, — џма *шџм* у сџндук, — она ће јѣдна да ми пропадне и *шџм* и *шџм* да ради, — поздравџ *шџм* свџ рѣдом, — ми *шџм* иџшли (Ба), — *шџм* по тавџну, — џно се дџгла *шџм* џка (Бе), — да понѣсемо *шџм* на гџвно (Бог), — како ће *шџм* да се привџчу, — вџда пљџска *шџм* и тџмо (Вук), — *шџм* на лџсту — дџгнемо се *шџм*, — иџмо *шџм*, — дрмне се *шџм*, — џдем *шџм* код^т комџре (Добр), — *Тџм* се џдала, — џма *шџм* јџш (Жуп), — џмамо *шџм* осматрачницу — џни *шџм* између сѣбе, — колико пџкне *шџм*, ми џемо да рџпљемо *шџм* у јаругу (Кав), — џни рѣшили *шџм* (Кар), — *шџм* у позаџдину, — пуцаџ *шџм* у гомџлу (Ком), — *шџм* у крѣвет, обрнуше *шџм* ка рѣкѣ, — џчи вџзи џ *шџм*, џ *овџм*, — *шџм* нѣгде тѣра у мрџк (Круш), — сџмо *шџм* лџштџ, вџди се бџрба (Крч), — џтече *шџм* (Реб), — *шџм* у ѣдно пџље — у јѣдну ливџду *шџм* (Сек), — *шџм* жџвџ (Сџљ), — каџа одлетѣла *шџм* (Теч), — џни *шџм* трчаџи, — дџкле паџало *шџм*, — *шџм*, се лежџ у пѣрје (Цџ), — ће нџсе *шџм* код^т колибе (Ур).

164. Факултативни изговор крајњих вокала налазимо и у области речца.

а) У т. 34. наведени су примери за изговор речце *умало* у облику *умџл*. Слично је и у речи *камо* и *сџмо*, па поред примера као:

— *Кџмо га?* (Дул), — *кџмо* да вџдим, — Па кад^т сџдомо да биџемо топовџма — *сџмо* у каџџу (Кар), —

и сл., бележио сам и такве где се крајњи вокал не чује:

— *Кџм* ти га комџндир? (Кав), — *Кџм џше?* (Рат), — *кџм* ти е жѣна (Бе), — *Кџм* је бака? (Реб);

— *сџм* изс џџшак у џџшак (Добр), — *сџм* да е имџџ кџџ бџло д-џџемо с џџм, нѣ би се врнули, — *сџм* да мѣсиш, — даџте ми, каже, *сџм* за дѣте (Круш).

б) У т. 30. наводе се примери за речцу *нека* у овом облику. И иначе се она у пуној форми чује обавезно само пред енклитикама *га* и *и* а другде је обичнија у облику без финалног *-а*, па поред ретких примера као што су следећи:

— *нѣка* будџле (Добр), — *нека* зџве тџм џџџне (Крч), —

бележио сам и обичније и чешће:

— *нек²* да бђг, — *нек²* дође (Ба), — *нек* сѣдне, — *нек* ми да, — *нек* је сретња слава, — *нек²* да бђг здравља, — па *нек* иде (Бог), — *нек* спава, — *нек* продѡ, — *нек²* да (Добр), — *нек* узри (Жуп), — *нек* избѣгне, — и *нек* сте напрѣдни, — *нек* сте живи (Кав), — ма *нек* убију, — Бђшко *нек* прича (Ком), — *нек* остѡне, — *нек²* даду (Круш), — па *нек* види, — *нек* начини (Крч), — *нек* пије, — *нек* седи, — и на даску *нек* се лѣгне (Над), — ПѢсти га *нек* иде (Оп), — само *нек* нешто шушне (Рат), — онѡм *нек²* бије (Сек).

165. Услови употребе предлошких форми *с/са* и *к/ка* не разликују се од оних у књижевном језику²⁰¹.

166. а) Факултативан је изговор крајњег вокала и код именица на *-иш(а)*: *комунис/комунисѡа*, *кайишдлис/кайишѡлисѡа* итд. Примере исп. у т. 242.

б) Треба рећи да се у облицима *Dr-Ir-Lr* — како именичке тако и заменичко-прид. промене чује искључиво наст. *-има/-ама/-ема* дакле са крајњим вокалом²⁰². Од тога у снимљеном материјалу имамо само један једини изузетак:

— у *Бѣлем* Вѡдема (Кав).

Потпуна паралелност у употреби *са* и без крајњег вокала заступљена је у наставцима *Gs^m-As^m* свих придева и зам.²⁰³ Тако поред већ наведених примера *једног/једнога* (т. 44), налазимо и такве као што су следећи:

— са изговором финалног вокала —

— црно без *бѣдга* (Кал), — јѣдан преко *дрѡгога*, — те га одржа'мо *живѡга* (Добр), — *кдга* има ту (Кар), — *кдга* наѡбдљег^к пријатеља имаш (Мал), — и *нѣга* упутимо натраг (Бог), — шта има за *овдга* тѣшко (Ком), — из *овдга* забаченог^к сѣла (Над), — преко *овдга* (Теч), — он мене врати *ондга* кѡња (Леп), — код^т кѡсарне *иѡишдѣсѡгога* пѡка (Добр), — из^с *шдга* мѣста (Вук);

— са пропуштањем вокала у изговору —

— преко *шдг* *Везѡрѡвог* мѡста (Леп), — *врѣдног^к* човѣка и *иѡишѣног* (Мал), — *забаченог^к* сѣла (Над), — *кдг* увѡте, убију

²⁰¹ Исп. Ж. Станојчић, НЈ н. с. XV, 157—187.

²⁰² Херски говор има редовно *-има*, 337.

²⁰³ У Трст. је *-ога*, СДЗб XVIII, а то ће бити и општа црта косовско-рес. Исп. П. Ивића, СДЗб XII, 211—212. С нашим се слаже говор Бан. Хера, П. Ивић, Место банатског херског говора . . . , Н. Сад 1958. (сеп.), 336—337. У црногорским гов. влада шаренило, исп. СДЗб XV, 162. и тамо наведену литературу.

(Круш), — од *нашег*^к прѡлаза (Бог), — из *нашег*^к сѣла (Над), — са *нашег*^к тѡга водника йдемо (Прв), — наѡем *неког*^к Пѣру (Добр), — иза *неког*^к чичвара (Над), — *њѣг*^к се бѡим (Кар), — он рѣшйо с *негдвог*^к пријатеља (Ба), — спроводио пѡтпоручика *негдвог* (Ком), — Тѹ стйд њѹ од *овѡг*^к пријатеља (Мотр), — до *овѡг*^к сѣла (Над), — старешина *овѡг*^к сѣла (Ур), — због *онѡг*^к Срѣйног (Бог), — из *онѡг* утврђења (Кав), — од *онѡг* дѡба (Ком), — на *Свейѡг* Јована (Добр), — о-*шѡг* врѣмена (Мотр).

Факултативност изговора финалног вокала, како видимо, захватила је личне (З. л) и именичке заменице, па имамо *нег-а*, *ког-а*, *чег-а*, итд²⁰⁴.

Описани односи преносе се и даље: на G личне заменице 1s и 2s. Тако поред обичних облика са крајњим *-е* срећемо и примере без тога вокала:

- бѡље знā од *мѣн* (Бе), — дѡђи тй код *мѣн* на славу (Дул);
- ел дѡђе он ко-*шѡб*? (Круш).

Иако за повратну заменицу — због њене ретке употребе — не могу из основног материјала понудити ниједан пример, познато ми је да иста ситуација у погледу дистрибуције *-е* и код ње влада. И не само у G, него и D и A све три поменуте зам. имамо исто стање (та три падежа су и иначе у нашем говору код ове три речи једнака по облику). За посесивну заменицу немамо, нажалост, ни овде примера, али их је зато за друге две већи број:

— датив —

— *мѣн* орали (Ба), — *мѣн* ји жāѡ, — *мѣн* ве жāѡ, — ѡдма *мѣн* пāкло цигаре, — *мѣн* се чинй, — не трѣба тй *мѣн* да причаш, — *мѣн* се тѡ не допаѡа, — ѡна би спрѣмйла и *мѣн* и њѣму, (Бог), — он *мѣн* каже (Вук), — *мѣн* је седамдѣсет прва гѡдина, — *мѣн* тѡ нйе пѡтреба (Кав), — прѹжи *мѣн*, — *мѣн* причали, — штā е *мѣн* бйло (Ком), — А *мѣн* пā, јѣдан вѡ што ми бйѡ, он бйѡ бѡс, — Пѡсе су *мѣн* украли (цокуле, Круш), — *мѣн* свѣ се кѡжа јѣжи, — *мѣн* да плāтите, — *нййй* он *мѣн* штā прича, — *мѣн* се не тйче тѡ (Мал), — *мѣн* пйво да дāш (Над), — кѹћа *мѣн* бйла ѡнде (Оп), — *мѣн* пāдне, — свѣ *мѣн* бйло згѡдно (Сиб), — *мѣн* и Илйе (Сла), — А *мѣн* бй пā прѡтив (Ур);

— штā ће *шѡб* имѡвина, — а *шѡбй* ћемо да рѣшимо по зāкѡну (Бог), — за *шѡб* и за кѡња (Леп);

²⁰⁴ У нашој се науци ови облици третирају обично као редуковани. Исп., СДЗБ I, 400; СДЗБ XVI, 236—237; АнФФ VI, 297; ЗбФФП II, 118, и сл. Али мислим да је ипак прилично јасно којим су путем настали дублети: они представљају један од резултата контаминације облика заменичко-придевске са облицима именичке промене. Друкчије се не може објаснити ни наставак *-ога/-ега*. П. Ивић ипак сматра форме са факултативним *-а* млађима од оних са учвршћеним вок., СДЗБ XII, 212.

— акузатив —

— Осуде *мѣн*, — *мѣн* одреде тѹ у оваџ бирачки ђбор, — *мѣн* да пѣташ (Бог), — скину *мѣн*-на ђдну мѣсту (Кал), — *мѣн* стра, — одреди *мѣн*, — *мѣн*, срамѡта (Круш), — да *мѣн* и *иѡѡ*-поѡели (Мотр), — зѡве *мѣн* (Рат), — зѡву *мѣн* у пѹк (Реб);

— лѹди *иѡѡ* изабраше (Сиб).

Финално *-e* у дативу заменице *ко* такође је покретно (за заменицу *иѡи*/иѡи немамо примера); тако поред обичних облика са изговором тога вокала, бележио сам и примере где се он изоставља:

— *кѡм* изломљена вилица (Бог), — *кѡм* да се да (Добр), — *кѡм* ћешж га (Жуп), — *кѡм* да вѣруеш (Над).

167. У домену глаголских форми дублетни облици срећу се једино у презенту глагола *хѡеѡи*, *моћи* и *јесам*.

Тако прва два у 1s през. поред облика са крајњим *-у*, познају и форме без овог вокала:

— како *мѡгу* сад живет (Кав), — не *мѡгу* више (Добр), — не *мѡгу* да спавам (Жуп); — *нећу* те вѡрам (Бог), — *нећу* ти причам (Реб), — *нећу* те лажем (Круш);

— не *мѡг* да зѡрим, — не *мѡг* да и' стѡгнем (Круш), — не *мог*^х се размимѡђем (Мотр), — не *мѡг*^х се сѡтим (Над), — не *мѡг* да проговорим (Рат), — не *мѡг*^х се задовљим, — не *мѡг* ја д-и'јем бѡс (Ур);

— ја *ћ* и' дам, — пиштѡл *ћ'* а кѹпим (Бог), — пѡсе *ѹ'* ти причам (Реб), — *нећ'* ја у гивнѡзију (Жуп), — *нећ'* *иѡи* ѹзнем ништа (Крч).

Даље, 3s през. глагола *јесам* има двојаке облике:

— онако како *јѡсиѡе* (Над), — како и *јѡсиѡе* (Прњ), — свѡ тако *јѡсиѡе* (Сла);

— *јѡс'* ји онѡ у кругу (Дул), — *јѡс'* да Бѡшка ниѡ имѡло . . . (Ком), — *јѡс'* је тѡ свѡ бѡло (Крч), — *јѡс'* да пѡкупи . . . ал ѡћеш и да е донѡсеш! (Лом), — свѡ му лѹди кѡзѡли како *јѡс'* (Реб).

168. Завршићемо излагање о покретним вокалима навођењем примера за речцу *хајде*, која у Л. такође гласи двојачо:

— *ѡде* јѡди (Ба), — *Аѡде* пѡваѡте (Бог), — *ѡде* да кѹпимо (Вук), — *ѡде* да ми помѡгнете товѡрит (Добр), — повѡди мѡмка и *ѡде* (Кав), — *ѡде* д-и'јемо (Лом), — *ѡде* тѡ с мѡном (Ур);

— *ѡѹ'* д-испѡчемо (Ба), — *ѡѹ'*, Рѡдоване (Бог), — Јѡ *ѡѹ'* с ѡјма (Вук), — *ѡѹ'* ти дам одѡло — *ѡѹ'*, живѡели (Добр), — *ѡѹ'*

д-упа̀лимо (Жуп), — *а̀д* *дма'* на п̀ложаи (Кав), — *а̀м'* да б̀удеш т̀и у *ддбору* (Леп), — *А̀м'* т̀и, Нд̀вица (Реб).

169. Горњи преглед примера сугерира закључак да се вокали у финалној позицији код нас доста често схватају као необавезни у изговору. Узроци томе су различити, али су то најчешће морфолошки поремећаји, изазвани аналогима или сл. Кад се томе дода још инфинитив, о коме овде није било речи јер се данас среће скоро искључиво у крајој форми, — онда се мора признати велики значај те чињенице (тј. факултативности у изговору финалног вокала) за развитак не само овога говора него и штокавског дијалекта уопште. Сетимо се само да и левачки, а и други говори сличног типа, указују да је повлачење акцента управо почело са елиминисањем његовим на отвореној ултими. Ја сам овде сав материјал скупио на једно место само да бих скренуо пажњу на значај те појаве, јер она се, по моме дубоком убеђењу, неоправдано потцењује.

ХАПЛОЛОГИЈЕ

170. Изостављење читавог слога у изговору, уопште узев, није чешћа појава у нашем говору него и иначе у српскохрватском језику. Наш се материјал своди на два случаја такве врсте:

— *дѣшешитше* (Ком), — *комд'нӣ* (Ба, Рат, Реб, Сиб).

Но ја ћу овде навести још три случаја, од којих је први очигледно последица народне етимологије, други је вероватно, а трећи, сигурно настао путем елизије:

— ратни *валид* (Бе), — свакем сам да̄в *валиду* (Сиб); — *ономад̄ӣ* сам у недељу накѹпио (Бог), — *ономад̄ӣ* сам п̀ио (Добр); — море, *нѣ'м* шт̄а ти нѣма (не знам, Сек).

171. Разноврсни по узроцима, али сродни по резултатима јесу извесни процеси у области глаголских облика који у крајњој линији доводе до — привидног или стварног — испадања читавих слогова. Ево тих примера:

— *В̄ишѣс* да жѣна т̄ачно зн̄а (Бог), — да *в̄иш* с̄ад, — да *в̄иш* ка-спрѣми (Добр), — да *в̄иш* с̄ад, — ал да *в̄иш*-што се м̀уче (Жуп), — *в̄ишѣс* да си п̀уна (Круш), — *в̄ишѣс* да си л̄ипцао (Леп), — *в̄ишѣс* да ја в̀дим, — *в̄иш* како ју *д̄чи* м̄асни (Мотр), — да *в̄иш* с̄л̄ике (Реб); —

— м̀до сам *донѣм* паре (Сиб);

— д-*ѣмо* уз Л̄ипе (Бог), — м̄и нѣнемо д-*ѣмо* т̄амо (Жуп);

— *д̄ик* се (Бог), — *д̄ик* се спрѣми р̄адницима (Круш), — *д̄ик* се (Крч, Рат, Ур);

— *чѣк'* док с-ожѣни (Добр), — *чѣк*, реко', д-ўзнем (Мотр),
— *чѣк'* да вїдим (Ур).

У процесу разноврсних промена дошло је до престилизације негативне форме презента глагола *хїеїи*, тако да овај облик може да нас за сва лица једине и множине имати исти гласовни састав: *не* (са извесним модификацијама акцента):

— *не* да говорим (Бог), — *не* да жалим (Добр), — *не* д-излїзим (Ци);

— *не* да ми вѣруеш (Ба), — ел *не* д-устаљаш (Леп);

— *не* да ради (Ба), — *не* да нѣси, — *не* да ваљã (Бе), —
нијкад *не* тãчно а признã (Бог), — *не* да горї (Добр), — *не* да
не прїми (Др), — *не* да кѣпа, — *не* да горї (Кав), — нијко *не*
да јѣ (Кал), — *не* д-упãли (Ком), — *не* да те дїрне (Сек), — *не*
да м-осиротї (Сек);

— *не* да слўшамо (Добр);

— *не* да вїдите (Ба), — *не* да прїмите (Бог);

— *не* да прїме рўчак (Бог).

На овом примеру се најлепше може посматрати узајамност морфолошких и фонетских процеса у језичкој еволуцији²⁰⁵.

172. Редукционим процесима дошло је до промене придева *свєїи*, тако да се он данас каткад изговара и у облику какав имамо у следећим примерима:

— бѣше *С'її* Никѣла, слãва ми (Крч), — на *С'тѣг* Сãву (Добр), — бãш на *С'їѣга* Рãнђела (Ком), — на *С'їѣга* Рãнђела (Мотр), — од Богорѣ^адице до *С'їѣга* Никѣ^але (Реб).

ПРИНЦИПИ ДИСТРИБУЦИЈЕ КОНСОНАНТА

1. СУДБИНА НЕКИХ КОНСОНАНТСКИХ ГРУПА

173. 1. Стара група *сїр* сачувана је у следећим лексемама:

— *ѣсїар*²⁰⁶, — *ѣсїро* (Дубр), — *осїрїљац* (Силъ), — *ка-се*
удсїрим (Сла), — *сїројãч* (Саб), — *ѣе т-усїрѣу* (Лоћ), —
*сїрчєї*²⁰⁷ (Дубр), — *сїрчє* (Рек).

2. Реч *сврака* гласи само тако.

²⁰⁵ Испореди о томе т. 230.

²⁰⁶ Исп. Трст., СДЗб XVII, 74; Врњци, AfSlPh XXV, 216; СДЗб II, 386; Бак., СДЗб XI, 79; ИЦГ, ЈФ XIII, 41; Сјен., СДЗб XVI, 68; ЗбФФП II, 123.

²⁰⁷ Исп. о тој речи НЈ н. с. I, 377—378. и 378—380.

3. Промена *чр* > *цр* извршена је и у речи *црешња* и изведеница²⁰⁸:

— да донѐсем *црџиње*, — *црџиње* да јѐдемо, — наѐб се на *црџиње* (Ба), — ђн се устави на *црџињу*, — ѓдан ступ на *црџињи* (Бог), — *црешњар* (Добр), — *црџиња*, — *црџињдва* боранија (Дул), — *Црешњовак* (Сиљ, Саб).

4. И наш говор познаје реч *через*²⁰⁹:

— *черџ*-шта (Леп), — да погџнем *через* њѐга (Мал), — *чере-жѐна* (Лом).

5. Реч *шљива* (и композита) гласи у нашем говору само тако:

— родиља *шљива* (Дубр), — очукало *шљиве* (Сиљ), — низ^с та' *мџу шљивар*, — засадио сам *шљивара* (Бог), — код Богдљубовог^к *шљивара* (Круш) — покрчио *шљивар* (Теч).

II. КОНСОНАНТИ НА ПОЧЕТКУ РЕЧИ

174. У иницијалној позицији, — ако се изузме сугл. *ј* (исп. т. 65), — артикулација сугласника је углавном стабилна. Али иницијалне секвенце овог типа немају увек подједнаку стабилност.

175. 1. Ипак се и у нашем говору понекад упрошћавају групе сугласника у том положају, ако је један од њих оклузив:

а) група *џк*-:

— *џмаш канџце* (Бог), — држи *канџце* (Добр), — од онџ' *канџца*, — *џмаш канџце?* (Рат);

али глагол *џкаш* има и у презентским и инф. облицима почетну групу *џк*-: *џкем*;

б) група *кћ*- (*џћ*-):

— Мџмирова *ћџр* (Бог), — немџ' ти него Душанка, *ћџрка*, да понџсе (Мотр), — Видиш мџу *ћџрку?* (Кав), — мџу *ћџрку* (Над), — *џдао ћџрку* (Лох);

в) група *гџ*-²¹⁰:

— 'џџ сад нашли да мџре! (Бе), — там 'џџ водно мџесто (Бог), — прџџемо ту 'џџ су бџли прџкопали (Вук), — 'џџ ће џ'

²⁰⁸ Исп. СДЗБ I, 226—227. Констатована је и у Рес., СДЗБ XVII, 289; Трст., исто, 75; Жупа, АнФФ VI, 300.

²⁰⁹ Исп., П. Ивић, Die serbokroatischen Dialekte, 176.

²¹⁰ Исп., Мар., Gram., 99.

нѣ знам (Добр), — 'дѣ си тѣ (Дул), — 'дѣ пѣкуши онѣ? (Жуп), — нѣмаду 'дѣ више (Кав), — 'дѣ су онѣ заробљеници (Кал), — вѣзе мунѣицу тамо нѣгде, 'дѣ вѣзе, нѣ знам (Круш), — 'дѣ си тѣ, баба (Крч), — траже 'дѣ смо (Леп), — Ја 'дѣ љу, упалиће сѣбу (Мотр), — 'де гѣд видимо (Над), — 'Дѣ ће овај народ? (Рат), — 'Дѣ ћете ви нас-саде (Сиб).

2. Сугл. *и* изговара се увек у тој позицији:

— крилата *иѣиѣца*²¹¹ (Бог), — нестѣнуће *иѣде* и *иѣиѣца* (Кар), — *иѣде*, — кѣпѣ *иѣде* (Сек). — *иѣју*²¹² (Над).

3. Изговор оклузива испред сонаната стабилан је; примере за то не треба ни наводити. Навешћемо међутим глагол *вириши*, који у нашем говору има друкчији облик:

— *гѣира* (Ба), — ја *гѣире'* (Сиб), — *гѣири* му рѣка (Добр), — не *гѣири* (Кав), — *гѣириш* у њѣ (Сек),

дакле са иницијалним *г-*, а које се задржава и у сложених глагола:

— Опет ја *загѣируц* (Мотр), — ко си мѣло *иѣрогѣирѣѣ* (Бог), *иѣогѣирнем* (Ком).

176. а) Стабилност, или, боље речено — интензивност артикулације, на почетку речи огледа се нарочито у понашању фрикативних консонаната. Тако поред онога што је речено о изговору *з* у тој позицији (исп. т. 98), додајемо овде да се сличне промене запажају и код *ж* и *ш*, па паралелно са изговором тих гласова, у примерима као што су:

— *жандѣр* (Рат, Сиб), — *жандѣра* (Бог), — Шта ће овѣ *жандѣри?* (Оп), — *жбун* острѣге (Кав), — пѣче да *жвѣзди* (Кав);
— отишла на *шкѣде*, — пѣће у *шкѣду* (Кав), — ће га *шкѣлују* (Жуп), — *шкрѣб* (Дуб), — *шкрѣбина* (Добр), —

чује се — у неких речи, додуше, сасвим ретко, али у других далеко чешће — изговор африката *м-* и *ч-* на месту ових гласова:

— бѣо у *мандѣри* (Круш), — *мандѣри* (Рат), — *кѣи* ће да бѣдну *мандѣри* (Сек), — *мандомѣрија* (Оп), — вѣтру *мѣрѣѣ* (Бог), — из онѣга *мѣуна* (Кав), — *мѣѣкам* онѣ кудѣљке (Круш), — сѣмо *мѣвзди* (Над), — он *мѣвзну* на мѣне (Ком), — *мѣрѣа* (Дубр), — *мѣндѣри* (Оп), — *мѣсѣѣѣк* (Добр), — пѣију *мѣсѣѣѣко* (Бог), — про-

²¹¹ Срећом имам је снимљену, али је ова реч иначе ретка у употреби и замењује је именица *иѣле*.

²¹² Примере типа *иѣѣѣѣи*, *иѣѣѣѣо*, *иѣѣѣѣца* види у т. 188.

ведо'мо се *месидко* (Добр), — стојађ с командантем дивизије *месидко* (Добр), — *мусиримо* се (Добр);

— кад^г кађ: *чибо* (Леп), — *чеврљуга* (Силъ), — *йма чкдлу*, — *није у чкдлу йшо* (Бе), — *чкиљи лампа* (Рат), — *чкрбoљци* (Првъ), — *чкрбине* (Дуб), — *чидреи*²¹³ (Дул), —

а ван снимљеног материјала имамо из Дубр *жган/иган*, *жмрћка/имрћка*, *шијун/чијун*, *шкђмбе/шкђмбе/чкђмбе*.

б) Слична појава и у сличном обиму забележена је у већем броју суседних говора²¹⁴. У речнику Гл. Елезовића налазе се следећи примери: чкембе, чкиљав, чкола/чкоља, чкрб, чкрбина, чкрботина, чкрељ (према алб. шкрел), чпијон, чпота, чтоф; царкат, цандар, цвакат, цвизнут, цесток, цмурет. А. Пецо и Б. Милановић налазе у Рес.²¹⁵ ж- > ц- у речи *ибун*, и сматрају да је ту у питању асимилација по начину изговора. Исто тако ш- > ч- они доводе у везу са потоњим сугласником (у њих је то -к-), и настоје да нађу везу између онога што томе гласу даље следи у речи и понашања иницијалног ш-, па констатују да промена шк- > чк- изостаје испред р²¹⁶. Иако то нема великог значаја, мислим да реч *чкрб* и сл., — коју бележи и Елезовић и неки други испитивачи²¹⁷ (те констатујемо да је њено простирање нешто шире и није ограничено само на Левач), — демантује њихову тврдњу. Исто тако се не може одржати претпоставка да је овде у питању нека врста асимилације: промена се запажа пред консонантима и пред вокалима. Мислим да се са сигурношћу може утврдити следеће:

— појава је факултативна и лексички ограничена,

— појава је објашњива једино чињеницом да се врши у иницијалној позицији.

в) Лексичка ограниченост, на једној страни, као и одсуство сваке активности процеса, на другој, сугерирају помисао да се ту ради о неким старим тенденцијама чија је активност давно престала. Баш због тога, а и због релативно малог броја лексема у којима се резултати чувају, није могуће ништа одређеније и прецизније рећи о правим узроцима и природи те промене.

177. Лексички је исто тако ограничен факултативни изговор иницијалног с- или з-. Тако на једној страни имамо, поред примера као:

²¹³ Исп. т. 136. а): *шиорейи*.

²¹⁴ Појава ж- > ц- забележена је и у Сјен., СДЗб XVI, 66; СК-Љ., СДЗб XV, 127; Мачви, СДЗб XVI, 253; Срему, СДЗб XIV, 334; Пиви, ЈФ XVII, 41. Исп., П. Ивић, Die serbokr. Dialekte, 234. За другу промену исп., ДИЈС, СДЗб I, 395. (чеврљуга), 218. (чкола); ИЦГ, ЈФ XIII, 52; СДЗб II, 387; Сјен., СДЗб XVI, 70; Жупа, АнФФ VI, 300.

²¹⁵ СДЗб XVII, 284.

²¹⁶ Исто, 275.

²¹⁷ Трст., СДЗб XVII, 74.

— због^к пића (Круш), — да се *сиоразумемо* (Кал), — *сидсобан* (Рат, Сиб), —

дакле са изговором тих гласова тамо где им је место, — и такве у којима се они изговарају на месту где их не бисмо очекивали:

— Да се *здесио* пук пред мене (Сиб), — нас пѣт смо се *здоговорили* (Ком), — *сиграу* се²¹⁸ (Дубр), — *дма'* се *сиовди* (Крч), — *само* се *сиовдим* (Добр), — ми смо заостали *сирема* некема стѣ пѣсто (Бог), —

или их нема тамо где их очекујемо:

— *'бог^к* тѣ шурѣаѣ (Рат), — *'бог^к* сумарѣна (Кал), — ми се *иоразумели* (Кал), — *'иоразумљѣвам* се (Кал), — нешто се *иоразуму* (Ба), — *није* *'идсобан* да влада сѣбом (Кав), — и *куршум* *крзирѣ* ме (Кал).

III. РЕМЕЋЕЊЕ ДИСТРИБУЦИЈЕ У МЕДИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

178. Кад се узме у обзир да једну артикулациону и акустичку целину, повезану најчешће истим акцентом, чини додуше често једна реч, али још чешће група од више речи, онда се медијалном позицијом у фонетском смислу може и мора сматрати положај не унутар једне морфеме него прозодијско-морфолошке јединице у описаном погледу.

До ограничења у дистрибуцији консонаната долази овде у процесу њиховог међусобног утицаја, под утицајем вокала у суседству или других момената. Резултат тих појава је у крајњој линији најчешће супституција консонаната. У основи је већина процеса о којима ће ту бити речи — асимилационе или дисимилационе природе.

а) СУПСТИТУЦИЈЕ

1. О СУПСТИТУЦИЈАМА ПО ПРИНЦИПУ АСИМИЛАЦИЈА

Асимилација по звучности

179. У оквиру исте речи алтернације настале асимилацијом по звучности у Левчу и у осталим говорима ове зоне у бити се не разликују од оних у књижевном језику, па о томе није потребно говорити. О живости тих процеса сведоче промене у неких речи после губљења вокала. Тако у императиву, у 2р, долази, после губљења *-и-*, такође до асимиловања по звучности:

— *бѣшиѣ* (Круш, Жуп, Рат, Реб, Ур), — *дѣшиѣ* (Ком, Мал), — *кѣшиѣ* (Добр, Кар, Рат), — *лѣшиѣ* (Бог, Круш, Крч), — *ио-лѣшиѣ* се (Над), — *услѣшиѣ* се (Бог);

²¹⁸ Исп. један такав пример у ИЦГ, ЈФ XIII, 100.

— *йа̀сїе* се, еве га бѣсно куче (Мал), — *йрилѣсїе* (Бог);
— *дйкїе* се (Др).

У сантхију, сем сумњивих случајева као *дйк* се (исп. т. 171), — *мѣм* се иде (исп. поглавље о морфологији глагола), и примера које наводимо ниже:

— 3' *бйо* у сѣло? (Круш), — *бѣш ий* од *нй*ја (Добр), — *ис-ирепуље* (Дул), — 3-*бабѣм* се не слажем (Сла), — 3-Богдми-рем (Бог), — 3-*бомбема* (Сиб), — 3-*брадѣм* (Над), — 3-*Бугарима* (Кав, Оп, Рат, Сек), — 3-*глупїма* (Над), — 3-*говѣдима* (Добр), — 3-*грѣбља* (Кар), — 3-*Грчком* (Вук), — 3-*два плѣтива* (Ба), — 3-*дѣдом* (Бог), — с лѣве и 3-*дѣсне* стране (Теч), —

асимилација се врши обично само делимично²¹⁹, о чему је било речи у т. 104—105.

180. Треба поменути још спорадично ширење резултата асими-лације сугласника по звучности у оквиру једне лексеме са облика где за ову промену има услова и на оне где за то нема фонетских услова²²⁰:

— Штѣ си ти нешто ма̀ло *дрѣсак*? (Мал), — *јсак* (Лоћ), — *свѣсака* (Дубр)?

— *брйшак*, — (Рек), — *слйшак* (Дул).

— *жѣшак*, *йѣшак*, (Дубр);

Асимилација йо месїу и начину йворбе

181. а) У сложених глагола од старе основе *ж*-ти иза *й-* или *з-* из префикса, у другим позицијама (*узима́м*) алтернира факултативно, поред реџег *-м-*:

— *мѣра* да га *зау́зmesh* (Сиб), — *оду́зmem* ти рѣвови (Сиб), — он *у́зме* њу (Оп), — *у́зmemo* (Вук), —

далеко чешћи и обичнији у говору глас *-н-*, као у примерима:

да се *зау́зне*²²¹ (Кав), — да *зау́знем* тѣ сѣло, — *зау́знем* ја њйни рѣвови (Сиб), — *зау́зmemo* Сїсак, — спрѣмимо се да *зау́зmemo* (Над), — *ће* да *зау́зну* ра̀дна мѣста (Дул), — док *йреду́зне* нѣћ (Сиб), — *у́зне* огледа̀ло (Добр), — *д-у́зне* ствѣри (Добр), — *неће* је *у́зне* (Жуп), — *у́зне* ти три дуката, — *ће* познѣ неки да *у́зне*, — не мѣж да се *у́зне* (Круш), — *у́зне* лопѣту (Леп), — *у́зне* (Над, Сек, Сла),

²¹⁹ У Трст., СДЗб XVII, 66, и Срему, СДЗб XIV, 331, појава је нешто шира.

²²⁰ Исп. слично, ИЦГ, ЈФ XIII, 56; СК-Љ, СДЗб XV, 129; Пива, ЈФ XVII, 48.

²²¹ Исп. такав пример у СДЗб I, 248. Исп. Бак, СДЗб XI, 119; Вуч. — Пећ, СДЗб II, 419.

— д-*узнем*-мало (Бе), — *узнем* торбу, — *узнем* Душанку (Бог), — *узнем* онџ торбице (Кал), — *узнем* њи' двојцу (Ком), — Ја ћу ти е, каже, *узнем* пџтџм (Круш), — ја ћу д-*узнем*-Мошу, — нећ ти *узнем* ништа (Крч), — *узнем* карту, — оставим његџва кџла, *узнем*-мџја (Мотр), — *узнем* онџ под браду (Рат), — *узнем* (Реб), — *узни* га, Мйлица (Добр), — средину *узни* (Добр), — Драгица, *узни* (Жуп), — *узни* (Ком, Круш, Леп, Мал, Над), — мй ће д-*узнемо* (Мал), — *узнемо* пџшке (Оп), — д-*узнемо* волџве (Рат), — *узнемо* слџшалицу (Сек), — да *узнешџ* не смеџе (Кар), — зар не могашџе д-*узнешџ* (Мал), — *нешж* д-*узнеш* (Добр), — ће л' да *узнеш* ел нећеш (Крч), — *узнеш* човџку вџла (Рат), — *узну* сџт (Ба), — још пџсле ни *узну* (Кав), — *узну* по четџри, — ће да *узну* (Леп), — бабе *узну* у сџкњу (Лом), — *узну* двџ хџрави коња (Мал), — *узну* (Мал, Мотр, Оп, Рат bis, Теч);

— да *џине*²²² (Бог), — да ми *џине* жџто (Прњ), — да ми *џину* ујам (Прњ), — да *џинеш* о-дџца (Теч), — ће ми Вукаџин *џине* (Ур).

б) Глас -н- место -м- изговара се испред конс. -иј у основи глагола *џамџиџи*²²³ и од њџга изведених речи:

— *зџџнџиџила* (Ба), — Како ел сам *зџџнџиџиџо* (Лом), — крџв од плџка бџо, ја сам *зџџнџиџиџо* (Прњ), — *џнџиџим* о старџне (Бог), — *џнџиџи* (Цт), — џма да *џнџиџиџе* (Дџбр), — ако мџжеш зџџги и *џнџиџиџи* (Кар), — нџсам *уџџнџиџила* (Пре), — Си *уџџнџиџиџо?* (Рат), — Е' си *уџџнџиџиџо* бџгарски рџт? (Рат);

— од *џнџиџивџка* (Над).

б) Испред лџблџалних оклузива *џ* и *б* изговара се, обрнуто, сонант *м* наместо *н*:

— даџо' ју *бомџону* (Круш);

— *едџмџуџи* (Бе), — *једџмџуџи* (Мотр, Над, Сиб), — *наедџмџуџи* (Мал, Слб), — *наједџмџуџи* (Кар), — *одједџмџуџи* (Бог, Ком), — *од'едџмџуџи* (Кав).

г) Усамљени пример *ж* < *ш* испред џ: *жџжџла*, *жџжџлџвина* (Дубр).

д) У сантџију се та промена врши у већ познатом везнику *сџс*²²⁴:

— и ја се бџтала *сџш* њџма (Ба), — с Мйлованем и *сџш* њџм (Бог), — разговџраше *сџш* њџга (Кал).

²²² Исл., Вучит. — Пџх, СДЗ5 II, 419.

²²³ Исл., Вук, Рјечник s. v.; Вуч. — Пџх, СДЗ5 II, 419; ИЦГ, ЈФ XIII, 54; Жупа, АнФФ VI, 299.

²²⁴ Исл., Сјен., СДЗ5 XVI, 71; СК-Љ, СДЗ5 XV, 113; Мачва, СДЗ6 XVI, 269; Срем, СДЗ6 XIV, 325. У ИЦГ појава је много шира, Библи. ЈФ V, 53—54.

ђ) Имамо још само 4 примера где се у истој позицији врши промена $-с > -ш$, једном испред палаталног $ћ-$, а три пута испред $ч-$:

— *nāsh-ће* да побџ'у (Мал), — да се вата за г'ушу *ш-човџ-*кем (Прв), — *ш-чим* да се 'р'анним (Круш); — баш и мџн *ш-чин* (Бог).

182. Сугласници $с$ и $з$ остају понекад испред палатала неизмењени:

— *сћућурити* се (Дубр), — вел'им *идше* (Дул), — ђн мислџ *зараше* (Бе).

183. У II и III зони запажени су примери метатезе сугласника у речи сванут се и њених изведеница, и тада се врши процес асимилације $с > м$ испред $н$:

— II зона —

— а м' јџк него чџкаџ ка-це *с'амну* (Кав), — *осамнуло* се (Круш);

— III зона —

— Још ма'ло да стоим, реко' *самнуће* се (Оп), — док се не *с'амне*, — *самнуло* се (Оп).

Поред овога, исту промену познаје још једино топоним *Р'амница* (Крч), такође у III зони. I зона не познаје такве промене (тамо је увек *сванути* се, *свануће*; дакле, и без метатезе).

184. Мислим да су у основи асимилационе природе и процеси који су довели до измене следећих консонантских група (у посуђеницама могуће је да се ради и о другим процесима):

а) $гн > гњ$

— *гњйо* (Дуб), — *гњила* кр'ушка (Сил), — док *угњили* (Дубр); *гњџи*²²⁵ (Оп);

б) $кн > књ$

— *књџла* (Јох);

в) $гл > гљ$ ²²⁶

— *иџгљ'у* (Сла), — *иџгљи* (импер., Круш), — *иџиџгљи* (импер., Над), — *иџгљимо* (Над), — *иџгљиво* (Прв);

²²⁵ Исп., Жула, АнФФ VI, 300.

²²⁶ Исто, 301.

г) *шл* > *шљ*²²⁷

— *шљам* (Дубр), — *зашљамйше* (Круш), — *шљака* (Силъ), — *шљамйав* (Дубр), — ни *шљемове* нйје бацй'о, — *шљемови* на главѣ, — са *шљемовима* на глави (Прњ), — *шљѣи* (Леп), — *шљййер* (Кал), — *ййшљар/ййшљер* (Дубр));

д) *шн* > *шњ*

— три кйла *брѣшња* (Крч), — *брѣшњо* (Круш, Оп), — *лешњйци* (Добр), — бѣру *лешњйце* (Др), — *ушњйк* (Дубр), — *ушњйкѣм* п-у чѣло (Крч);

али прва од ових речи много је обичнија у изговору без промене:

— за кйло *брѣшина* (Ба), — од бѹђаве грѹдве *брѣшна* (Теч), — завѣтим *брѣшно* (Бог), — ѣдну пѳрцйу *брѣшно* (Вук), — у *брѣшно* (Добр);

ђ) *чл* > *чљ*

— *чљањак* (Дубр);

е) *нк* > *њк*

— дѳђоше три *шѣњка* (Реб), — па *шѣњкови* (Над), — *чѹњкови* (Дубр);

и преношење на случајеве кад је између консонаната уметнуто *-а-*:

— сѣмо ѣдан *чѹњак* (Кал), — тѹрили *чѹњак* тѣм (Круш), — *чљањак* (Дубр).

ж) *вн* > *мн*

— *сйародрѣмни* (Кар).

Африкайизација

185. 1. Кад буде речи о испадању сугласника, говориће се и о испадању денталних оклузива испред фрикатива и африката. Али у секвенцама *дениал* + *фрикайив* долази у говору Левча често и до друкчијих процеса, тј. до процеса асимилације, у чијем резултату настају нове африкате²²⁸.

а) Тако група *ш, ѳ + с* даје *ц* у примерима:

— нѣка кѳла тамѳнѣ *арнаѹчка* (Ци), — појѣта *арнаѹчка* (Вук), — нѣке кѹће *арнаѹчке* (Вук), — *арнаѹчки* (Реб), — *арнаѹчко*

²²⁷ Исп., Мачва СДЗБ XVI, 247. Већина ових речи туђег су постанка.

²²⁸ Исп. о томе проф. М. Стевановића, Савремени српскохрв. ј. I, 102. Исп. и Вук, Рјечник, издање из 1818, стр. XXX—XXXI.

2. Све горње промене врше се и у сантхију, како показују следећи примери:

— *ка-цмо*, — *ка-циџе*, — *ка-цџам*, — *ка-ци* (укупно 26 пута), *ка-це* (22); — у *Беџера-це* ради (Сек), — *ка-циџуџи* (Рат), — *ко-цина* (Рат) — *ко-Црбина* (Ци), — *ко-цуда* (Бог, Мал), — *ко-цу-дй'је* (Рат), — *о-црџа* (Круш), — *о-цирџа* (Добр), — *о-цириџа* (Силъ), — *дйе* *цедџи* (Вук), — *дйу-це* *зџао* (Сек), — *йо-цедџе* (Пре), — *йоре-Цкадарског* *језера* (Теч), — *йре-цџе* (Над), — *сџ-це* (Бог, Сек), — *сџ-цу* (Бе), — *иџ-цџам* (Прњ), — *иџ-цу* (Рат);

— *ко-чиорџиџа* (Круш, Прњ), — *йре-чидреџи* (Круш);

— *ка-цџеним-мдџега* *сйна* (Сла), — Ел, му *сидра-циџе* (Дул);

— *ка-зџврџи* ((Крч), — *ка-зџбџри* (Крч), — *ка-зџику* (Ур), — *Јџ ка-зџвџем* *цџело* *сџло* (Сла), — *о-зџемџе* (Добр).

186. Нешто друкчија по природи, али иста по резултатима јесте промена конс. *ћ* + *с* (из наставка *-ски*) > *ц²²¹*, као у примерима:

— *Анџелиџка* *мџала* (Добр), — *Дџшан* *брџкиџки* (Круш), — по ред *вџсдџвиџки* *к^џџа* (Бог), — по *тџџ глџдиџкоџ* *йџвиџи* (Дул), — *нџсе* *гџрдиџкема* *воџнџи* *џма* (Реб), — *давџниџка* (Мотр), — преко *Калџениџке* *планџине* (Јеп), — *Ов^џ* *Мџлосаву* *мџркџдџвиџку* (Бог), — *мџишковиџки* (Крч), — *обрџндџвиџко* *биџло* (Кар), — ки *Пџера* *йџириџки* (Добр), — *раџдовиџки* *мџлџн* (Мотр), — *девоџчиџћи* *йџџчиџки* (Круш), — у *чџвџџко* (Бе), — *чџврџиџки* *онџ* (Бе).

И у сантхију врши се слична промена: ако се *-ћ* финално из претходне речи нађе у непосредном додиру са *с-* иницијалним из потоње:

— *дџваџ* *вџтру*, *нџ-це* *залџжи* (Ба), — *нџ-це* *вџде* (Бе), — *нџ-це* *жџеним* (Крч), — *овџ-це* *промџени* (Др), — *дџ-це* *обџчџе* (Бог), — *О-це* *врџтим* (Ком), — *це* *извџчџе* (Бсе), — *Јџ-це* *вџзим* на *дрџљачу* (Бог), — *немџ'-це* *напџни* *водџе* (Т)ч).

Свуда је, како видимо, у питању елидирани облик презента глаг. *хиџе-џи* и речца *се*. Но има случајева да се врши промена потоњег гласа у сантхију иза овог истога глаголског облика, а да у претходној речи остацине редуковани остатак гласа *ћ*:

— *овџ* *ц²-ц-осџши*, — *ма* *ц²-це* *нараџиш* (Бог), — *јџ* *ц²-це* *тџи* *подџлимо* (Мотр).

187. Слични процеси између *ћ* на једној и фрикатива на другој страни запажају се и у следећа три примера:

— *Сџноџ-цџам* *плџтџи* (Бог), — *'Дџе* *ц²* *-Цџивоџа?* (Жуп), — *Шџџ* *ч* на *сџбор* (Ба).

²²¹ Исп., Maretić, Gramatika, 89. (Пецка); СК-Ј., СДЗБ XV, 127; ИЦГ, Библи. ЈФ V, 51; Жупа, АнФФ VI, 299; сев. Бан., ГЗС VII, 21.

Јошовање сугласника

190. Резултати јотовања очувани су и развијени отприлике у приближно истом степену као и у другим сродним говорима. Одступања од књижевног језика иду углавном у два правца; у правцу ширења резултата јотовања из једних облика у друге, путем аналогije, и на другој страни, у правцу елиминисања тих резултата, такође аналошким процесима.

Поремећаји у алтернацијама усјосјављеним јошовањем

а) Аналошко усјосјављање односа *йал.*: *нейал.* конс.

191. а) У свим облицима глагола изведених од основе *йусји-* и *намеси-* употребљавају се у принципу потпуно паралелно форме са *-с-* и *-ш-*²³⁷, мада је висина фреквенције примера са *-ш-* већа (у глагола *йусјиши* и сложених однос је 68 : 29 примера у снимку, а код глагола *намесиши* — 11 : 2):

— *зайјиши* (Крч), — *исјиши* (Мал), — *ја се исјиши* (Добр) — *исјишио* (Сек), — *найјишим* (Добр), — *найјишио* (Добр, Круш, Кав bis, Кар), — *йојишио* (Добр), — *йојишиши* (Бог), — *расјишио* (Ба), — *сјиши* (Добр), — *сјиши* (Бог), — *сјишила* (Теч), — *сјишим* (Мотр), — да се *сјишимо* (Вук), — кад^Г си се *сјишио* (Добр), — *ујишио* (Ба);

— да *намјши* (Ба), — *намјши се* (Бе), — *намјшимо* (Вук), — да *намјшиши* (Лом), — *намјшиши* (Добр), — *йремјшила* (Теч);

— *ћу најјштим земљу* (Кав), — *најјшшо* (Ком, Ци), — *најјшши* (Кав), — *неће да е ојјшше* (Круш), — кад ме *ојјшши* (Ци), — *ојјшши* (Леп), — да *йојјшши* (Кав), — *йројјшши* (Кал);

— *йремјше* (Теч), — *йремјшимо* се (Леп).

б) У трпном придеву глагола две горње основе (и именица изведених преко тог обл.), као и свих осталих глагола са односом основа *-ши:* *-им* (ако се корен свршава на *-си-*), — који у књиж. јез. имају *-ши-* испред наставка, изговара се у нашем говору на месту те групе група *-шћ-*:

— *кјшићено* (Рат), — *намјшћен* (Мотр), — *намјшћена* (Над, Рат), — *намјшћене* (Бог), — *намјшћени* (Кар), — *намјшћено* (Вук, Кав, Круш), — *најјшћено* (Кав), — *о.вјшћени* (Ур), — *йјшћен*

²³⁷ Исп., ИЦГ, ЈФ XIII, 32; Метохија, ГЗС VI, 63; Ибар, ЗбФФП II, 74; Срем, СДЗб XIV, 358; Мачва, СДЗб XVI, 277. Али у М. пјустати, I. с.

Вук, Др, Кав, Ци), — били *йушићени* (Бог), — *расйушићени* (Кав), — *сиушићено* (Мотр), — *унйићена* (Кал);
— те ми мајка пратила *крићеницу* (Ком), — *расйушићеница* (Дубр).

192. Промену *-сл-* > *-шљ-* у истом облику познаје глагол *зайдслий* (*се*) и именица изведена од истог глагола преко трп:

— сад је *зайдшљен* (Мал), — *зайдшљени*, — *йму зайдшљенога* (Жуп), — *незайдшљен* (Жуп); — *зайошљење* (Дубр).

193. Јотовани конс. основе у трпном придеву бележио сам и у неких глагола I врсте:

— чарапе покрстице *вѣжѣне* (Ба), — *вѣжѣне* чарапе (Бе), — *донешѣно* (Ба), — *тѣ е тѣбе донешѣно* (Леп), — *изнешѣно* (Круш), — *йомужене* (Рек).

Појава јотованог конс. у трпном придеву врло је раширена у говорима ове зоне²³⁸.

194. Јотовање коренског сугл. врши се и испред неких наставака за глаголску основу. У питању су инфикси *-ава-*, *-а-*, *-ева-* и *-и-*.

а) Инфикс *-ава-*:

— да се *извешѣву* (Кав), — *саошѣву* (Кал), — *ојрошѣваџ* (Шљи);

— *йфрерачуѣву* (Дубр);

— да *сиашѣвам*, — *сиашѣваџ* (Мал).

б) Инфикс *-а-*:

— *исйѣића* (Круш), — *намѣића* (Кар), — *намѣићау се* (Мотр), — *намѣићау* (Сиб), — два тѣпа *намѣићу* (Круш), — да се *ошйуића* војска (Кар), — *йошйуићали* (Кал), — *кѣне оне йошйуићаше* (Кал), — *ови из-заточѣња йошйуићу* (Мал), — *йуићам* (Бог, Мал), — *йуићаџ* (Бог), — *йуићамо* (Бе, Кав), — *йуићу* (Кав), — да се *йуићу* (Ком), — *йуићѣли* (Прњ), — *укрѣићу* (Теч);

— *завѣћу* (Бог), — *заврѣао мѣзак* (Над), — *обрѣаше* (Жуп), — *йоизврѣали се* (Теч), — *нека вѣћа* (Сла), — *шайѣћала* (Круш);

— са сунцем се *равѣѣли* (Ба), — *равѣѣмо* (Кав) — да *наравѣѣу* (Бог), — до стѣ гѣдина *рачуѣџ* (Бог), — *рачуѣѣли* (Сек).

²³⁸ Исп., Рес., СДЗб XVII, 276; Трст., исто, 68; Жупа, АнФФ VI, 309; Ибар, ЗбФФП II, 74. и 97; ИЦГ ЈФ XIII, 33; Сјен., СДЗб XVI, 106; сев. Банат, ГЗС VII, 21. и 28; Срем, СДЗб XIV, 353. У Мачви, СДЗб XVI, 274, имамо поред јотованих обл. (вежен, запошљен), такође и нејотоване (стр. 277—278). У СК-Љ се такође чују нејотовани обл., СДЗб XV, 129. Исп. још и Пива, ЈФ XVII, 73—74; посавски, Rad JAZU 197, 71.

Иста појава запажа се и код глаголских именица изведених од горњих основа:

— *йзвешћац*²³⁹ (Дуб), — *нџмешћац* (Круш, Жуп, Бог, Оп);
— ма како *ваћање* (Ба); — *рачуњањем* (Дубр); — *сишшџање* (Кал).

Али ипак управо описана промена нема карактер обавезности (сем промене *шш* > *шћ*), јер паралелно са горњим примерима имам их и са тврдим консонантом:

— *завџшау* вџду (Бог), — *скџшџли* смо (Бог), — *скџшџ'мо* по Вџлесу (Добр), — *скитџџ* (Бог, — *улџџале* (Сек);

— *израчуњаџи* (Прњ), — у Бџкурушту се *йоравџше* (Рат), — *рачуњаџи* (Бог), — *мџ* смо се *рачуњаџи* као комџти, Маџџари не *рачуњаџи* (Сек), — *рачуњаџ* (Мал, Ци).

в) Инфикс *-ева-*:

— *оскућџџли* (Наџ), — *йобо.џџву* (Дубр), — *саџџаџџе* га (Дул),
— *џџџџву* (Оп).

г) Инфикс *-и-*:

— *уџџџџо* се (Бог), — *огџџџше* бџџџи (Лоћ), — *ошџџџи* (Рек), — да *нџџе* се *уџџџи* (Лом).

195. У области грађења именица може се поменути наставак *-ина*, који у нашем говору обичније гласи *-иња*²⁴⁰:

— *коџџџе* йде да бџре (Бе), — *ја* сам брџла *коџџџе* (Крч),
— и џдлеге *нџбу* у *ведрџџе* (Кар), — *грџџа* (Бе), — *младџџа* (Бог, Круш), — *џџде*, *мрџџиџо!* (Леп), — *мрџџиџу* (Оп), — од *ниџџџе* (Круш), — по *ладовџџе* (Кар), — *чисџџџа* (Сиб), — на *чисџџџе* (Кар); —

али има примера са неумекшаним консонантом:

— *низџџа* (Теч), — у *коџџџе* (Пре), — бџрем *коџџџе* (Круш),
— *коџџџе* (Круш).

196. И у придева изведених од горњих и неких других именица наставком *-ав* запажа се иста промена:

— *коџџџџџџ* (Рат), — *куџџџџџџ* (Дул);
а такође и: — *саџџџџџџ* (Дубр).

197. Умекшани сугласник познају и следећи појединачни примери:

²³⁹ Исп., Метохија, ГЗС VI, 63; Ибар, ЗбФФП II, 74; сев. Бан., ГЗС VII, 21; ИЦГ, ЈФ XIII, 32; Срем, СДЗб XIV, 358.

²⁴⁰ Трст., СДЗб XVII, 75.

— *врљике* (Силъ), — *Врљиковац* (Жуп), — *говѣђина* (Леп), —
— *ђенерал* (Добр), — *жуња* (Дубр), — *Жуњић* (Рек, Дул), — *лањски*
(Оп), — *млађари* (Оп), — *сирњика* (Кав), — *сирњийше* (Дул), —

а ван снимљеног материјала још и: *бељѣка*, *буњийше*, *црњѣка*, *цо-
ињѣи*.

б) Умекшавање консонаната у вези са заменицима *ѣ*

198. Одступања нашег говора од књижевног језика у смислу повећања броја случајева са изговором меких сугласника на рачун других нису диктирана само дејством аналогije него и још неким моментима које ћемо овде покушати нешто систематскије да прикажемо. Наиме, већ је давно запажена чињеница да се у великом броју говора ван ијекавског подручја врши умекшавање сугласника у слогу са старим вокалом *ѣ*. Сваки од тих случајева објашњаван је посебно и на разне начине. Без претензија на исцрпност наводим ниже примере из нашег говора, нека досадашња објашњења уз сличне случајеве у другим говорима. Затим је учињен покушај да се нађу неке заједничке црте у понашању свих случајева и из тога извуку одређени закључци.

а) Познате лексеме, као у примерима:

— *жљѣб* начинио (Кар), — Увѣтим ѣдан *жљѣб*-пѣток (Сиб),
— у еднѣм *жљѣбу* (Добр), — *жљѣзда* (Дубр), — *кљѣшиа* (Добр),
— *кљѣшианца* (Дубр), — *гњѣздо* (Круш), — *угњѣздише* се (Над); —
бљѣсак (Рат) — *бљѣший* (Сек).

б) Компаратив придева има потпуно паралелне форме са јотованим и нејотованим консонантом испред наставка. Примери су наведени у тачки 144.а).

в) Имперфект има обично јотовани сугласник основе испред наставка *-а-х* — насталог од — *ѣахъ*, и промену *-ѣа* > *-а-*. Примери се наводе у морфологији.

г) Речца *год* има и форму *гођ/гоћ/гој*. Примере в. у т. 101²⁴¹.

199. а) Прва група примера објашњава се на више начина. Речи *жљѣб* и *жљѣзда* објаснио је И. Поповић асимилацијом консонаната²⁴², и то је мислим прихваћено у нашој науци. А. Пецо и Б. Милановић објашњавају и остале случајеве из те групе на исти начин, тј. асимилацијом консонаната, али на одстојању: у речи *кљѣшиа* и *бљѣший* према *шии*, а у *гњѣздо* према *з*²⁴³, или *г*. Док се у горњим објашњењима

²⁴¹ Среће се и у Срему, СДЗб XIV, 315; Мачви, СДЗб XVI, 233; Жупи, АвФФ VI, 294.

²⁴² НЈ н. с. I, 318—322. Исп. сродне случајеве у т. 184.

²⁴³ СДЗб XVII, 282. Али за други случај они мисле да ће ту пре бити „да је ову промену условила асимилација по месту творбе: гне- : гње-“.

и не помишља на могућност утицаја слога са јатом на промену претходних сугл., други испитивачи, налазе баш у томе једини узрок. Тако Д. Јовић мисли да се ту ради о јотовању: „... има случајева јотовања неких консонаната у ограниченом броју случајева испред $\dot{e} > e$ “²⁴⁴. Реч „јотовање“ имплицира свакако помисао на постојање $-j-$ непосредно иза тих гласова; подразумева, боље речено, претходну замену $b > je$ у датој позицији²⁴⁵. Ова би претпоставка, по моме мишљењу, била претерано смела, не само за косовско-ресавско него и за подручје шумадијско-војв. говора. Њу демантује не само сав остали материјал нашег говора, него и појава таквих случајева какви су нпр. сремски: гњиздо²⁴⁶ и паштровски и црмички: гњиздо²⁴⁷, који указују да је умекшавање извршено без обзира на то какав је рефлекс јата у питању.

б) Промена сугл. испред наставка у компаративу објашњава се такође јотовањем. П. Ивић се опрезно изражава једино о случајевима испред наставка $-и$, и каже да ту имамо „компаративе на $-и(j)и$ с јотовањем претходног консонанта (поштењии) или с контракцијом (поштењи)“²⁴⁸. Иако се на основу горњих речи не може закључити о каквом се ту јотовању ради, Д. Јовић их тумачи тако као да до јотовања долази после редукције $-и-$ (?), и проширује их и на случајеве где имамо рефлекс $-e-$ у наставку: „Проблем јотовања у придевима типа *йамейњњ*“ и сл. проф. П. Ивић објашњава контракцијом $-и(j)и$ јотовањем претходног консонанта²⁴⁹. Ја сам свесно употребио реч „редукција“ уместо „контракција“, јер ми није познато да контракција $ии > и$ може изазвати неке промене претходних конс. (исп. *Илий, Илин, Сјанин* и сл.). А. Пецо и Б. Милановић мисле да се овде ради о морфолошком моменту: да је јотовање извршено под утицајем $-j-$ из наставка $-ји$, тј. да се „наставак $-ији$ пренео и на готов облик компаратива са $-ји$ “²⁵⁰. Али ако се ове речи схвате дословце, значе у ствари следеће: наставак $-ји$ је егзистирао у поменутих случајевима још пре појаве наставка $-ији$? Аргументи које Д. Јовић супротставља овоме мишљењу чине ми се оправдани²⁵¹. Заједничко једном и другом од горњих објашњења јест да се полазна тачка у процесу умекшавања

²⁴⁴ СДЗб XVII, 253. Мислим да је проста омашка што је он тамо ставио и пример *лешњик*, јер ту нема никакве промене сугласника *л*. Исп. и Жупа, АнФФ VI, 294; ту се наводи и пример *љшник*, са неочекиваним обликом и акцентом. Исп., даље, СДЗб XIV, 314.

²⁴⁵ Овакав ток мишљења имплицира и оно што се каже у АнФФ VI, I. с.

²⁴⁶ СДЗб XIV, I. с. Исп. Вук, Рјечник, s. v. гњиздо: („у Сријему“).

²⁴⁷ ГЗС VI, 19, и СДЗб VIII, 365.

²⁴⁸ П. И., Дијалектологија, 103. Те речи имплицирају претходно постојање облика са наставком $-и(j)и$ и јотованим сугласником, те из њих никако не произилази, како Д. Јовић мисли: да П. И. јотовање тумачи контракцијом.

²⁴⁹ Пошто се друкције не могу схватити, мислим да ове речи треба тумачити тако као да је или извршена контаминација $-(j)и$ са $-e(j)и$, или да је други наставак дошао после првог, и на његово место, с тим што су се сачували резултати промена изазваних наставком $-ји$, а ово последње није могуће претпоставити.

²⁵⁰ СДЗб XVII, 341—342. Исп., АнФФ II, 198.

²⁵¹ СДЗб XVII, 112—113.

сугл. о којима је реч, тражи у претходној егзистенцији неког гласовног елемента иза тих конс који је управо способан да ту промену изазове. Логички је сасвим исправно у том случају помислити на једну од две, у нашем језику једино реалне могућности: на *-j-* или *-u-*. Али на питање: откуда тај гласовни елемент овде, — у досадашњој мени познатој литератури није се дошло до задовољавајућег одговора.

200. А тај одговор није нимало лако дати. Овде ћемо учинити један такав покушај.

а) Већ је у т. 144. б) изнесена претпоставка да је у наставку за имперфект развитак *-b-* ишао у истом правцу као испред *j* (после појаве хијатског гласа!?). Шематски представљен, тај би пут развитка текао овако: *-ba-* > *-bja-* > *-ija-* > *-ja*.

Једна од могућих претпоставки о развоју компаративног наставка код нас била би следећа. На основу данашњих компаратива типа *йравилъѣ, йамешъѣ* и сл.²⁵², може се претпоставити сличан пут развитка гласа *b* као у имперфекту:

ср. р.: *-be* > *-bje* > *-ije* > *-je*;
ж. р.: *-ba* > *-bja* > *-ija* > *-ja*;
м. р.: *-bu* > *-bju* > *-ju* > *ju*.

Ова претпоставка има једну веома слабу тачку: не води рачуна о томе да је *b* у горњим случајевима било акцентовано (исп. руски наставка *-ѣ*), па се у том случају очекује развој паралелан ономе у глагола типа *виѣашъ*, а не онакав какав ми претпостављамо.

б) Мислим да нарочиту пажњу треба поклонити двома чињеницама које пружају примери у т. 114. а):

— јотовање претходног консонанта врши се испред наставака оба типа: испред оних који садрже глас *-u-* настао од *-b-*, као и оних који тога елемента немају (тј. за које се може претпоставити редукција *-b-* > *-u-* > *-ju-*);

— претпоставке о томе да је нивелација наставака извршена у једном или другом правцу не дају нам ништа јер су све подједнако доказиве (одн. ниједна није доказива), и јер се у већине наставака без елемента *-u-* < *-b-* може претпоставити и асимилациони процес развитка.

в) Вратићемо се зато примерима типа *гнѣздо, кљѣшѣа, бљѣсак* и сл. Неки од тих случајева успешно се могу објаснити асимилацијом консонаната (али никако не и сви) — док је код других немогуће такво објашњење²⁵³. Но, ако се бар као помоћна теза узме да је од извесног утицаја на промену сугласника у наведеним групама примера била и њихова позиција испред гласа *b*, онда се и они дају лако објаснити.

²⁵² Исп. т. 114.а).

²⁵³ Исп. А. Белића, СДЗб I, 223.

А по свему судећи овде треба прибродити и остале случајеве, па и компаратив.

За све горње примере зиједнички моменат је следеће: поред већ набројаних случајева и они на свој начин указују да је у одређеној фази своје еволуције глас *jaii* фонетски варирао у зависности од позиције. У показаној позицији фонетска вредност овога класа кретала се у границама такве фонетске јединице која или је сама била способна да умекшава претходни конс., или је садржала неки елемент за то способан.

в) Елиминисање резултата јотовања

201. Нису тако чести овакви случајеви.

- а) Међу облицима трпног придева нашао сам само два примера²⁵⁴:
— ка-си био онџ зарџбен (Реб), — како сам зарџбен (Ци).

Оба су из II зоне, где се и могу очекивати, с обзиром да сам сличну појаву доста често запазио у Белици, а нешто ређе и у темничким селима. Иначе су у свим осталим случајевима облици трпног придева од глагола са односом основа *-иши*: *-им* са јотованим консонантом, као што су уосталом чешће и горњи:

— Мјрча био у Аустрије там, зарџбен (Бог), — Ја сам био зарџбен (Кав), — био зарџбен у Мачву, — зарџбен сам (Реб).

б) Облици имперфекта су сразмерно ретки у употреби те стога немам много потврда у снимљеном материјалу. Али међу њима су и два у којих су одстрањени резултати јотовања:

— прѣ ме ова болаше (Сек), — чини ми се носаше неке кондџре (Над).

Рекло би се да су у горњим и сличним случајевима управо чешћи у употреби облици без јотовања, јер немамо ниједног супротног примера. За облике типа *носаше*, *косаше* и сл. (са конс. *-с-*) могу тврдити да се јотовани конс. неће ни чути²⁵⁵.

в) Именице оделење и освешлење гласе у Левчу само тако: без јотовања консонанта *-л*²⁵⁶:

— Санитѣтско оделење — што трѣба еднѣм оделењу (Добр),
— ймаш оделење (Кав), — у јѣдно оделење (Кал), — двѣ оделења

²⁵⁴ А. Пецо и Б. Милановић имају један пример из Рес., СДЗБ XVII, 326.

²⁵⁵ Исп. о томе проф. М. Стевановића, НЈ н. с. IV, 25—32. Исп., СК-ЈБ, СДЗБ XV, 177; Црмница, СДЗБ IX, 242—243.

²⁵⁶ Ово је још Вук држао за косовско-рес. црту, јер у Рјечнику „облик без умекшаности обично се одређује само као „рес.“ Исп. А. Белић, О вуковим погледима на српске дијалекте, Глас СКА 82, 142. Исп. Ибар., ЗБФФП II, 123.

(Круш), — у она оделѣња (Леп), — три оделѣња (Оп), — Само било едно оделѣње (Рат), — санитарско оделѣње (Реб), — у гврње оделѣње, — телефонско оделѣње (Сиб);

— освѣилѣње пўсти (Сек).

г) Именица *баишљѣн* гласи понекад и *баишљѣн*:

— са та' *баишљѣн* (Добр), — комант *баишљѣна* (Сиб);

— са *баишљѣнѣм* (Мал), — од *баишљѣна* (Реб), — у други *баишљѣн*, — из *баишљѣна* (Реб).

д) И у још понеком примеру чује се уместо јотованог нејотовани консонант:

— тѣрала *д'јўшоре* (Сек), — дошо *крѣци* дан (Кал), — колѣна само *нија* (Кал), — *ширѣга* (Дубр).

ђ) По мишљењу проф. П. Ивића²²⁷, овде би долазили и случајеви типа *грѣзе*. Код нас се такав изговор чује у два стереотипна случаја:

— има *грѣзе*, — *грѣзе* се плаћало ђе по три бајке (Бог), — са све *грѣзе* бацамо гѣце (Кар), — *грѣзе* (Ком, Сек), — *гвѣзе* (Добр, Оп).

Више примера в. у т. 233. а).

Ту свакако имамо поред изостајања јотовања још и друге промене. Али паралелно са случајевима из горњих примера, срећу се и примери са извршеним јотовањем:

— каки домѣнин, онако и *грѣжје* (Круш), — обали на *грѣжје* по неки дѣнар (Крч), — све слађе *грѣжје* (Мотр), — *грѣжје* ни довати град (Оп), — Имам-млдо лепо *грѣжје* (Теч), — с онѣ *гвѣжје* (Реб), — *гвѣжјурија* (Дуб).

Алтернатије усвојављене њалатализацијама

202. Као и у осталим говорима овог подручја, и у Левчу има неслагања са књижевним језиком у погледу ширине употребе фонема насталих у процесу палатализације консонаната *к*, *г* и *х*. Одступања су углавном као и код јотовања: ликвидирање алтернатија у оба правца као и горе, у правцу успостављања пал. конс. и тамо где га не бисмо очекивали, или у правцу елиминисања таквог конс. основе.

203. Прегледаћемо прво дистрибуцију фонема које представљају резултате I палатализације.

²²⁷ Die serbokroatischen Dialekte, 233—234.

а) У Vs им. м. р. I врсте са веларним сугл. на крају основе стање је као и у књижевном језику: *вдјниче*, *друже* и сл. Само за два случаја констатовани су непалатализовани консонанти у том облику. Примера немамо у снимљеном материјалу. То су: *Мидраге* и *Прѣдраге* (поред *Миодрагу* и *Предрагу*).

б) Имениге на *-ица* изведене додавањем наставка на основу са једним од поменутих конс. на крају познају у принципу обе могућности, али се срећу веома ретко са измењеним консонантом.

— *ўзне по кашйчицу мѣд* (Сек), — *ручйца* (Над).

И ван снимљеног материјала: поред *кашйкица* и *ручйца* имамо још у већем броју случајева паралелну употребу — *ногйца/ножйца*; *дѣскица/дѣкчица*, *гўскица/гўкчица*, *крушкйца/крукчица*, *кокчйца/кѣскица*, *љўскица/љўкчица* и сл.

в) У Зр през. глагола I врсте веларни сугласник основе увек се замеђује предњонепчаним²⁵⁸:

— *вршў* (Бог), — *Вўчў* (Вук, Дул, Круш, Мал, Мотр), — *извўчў* (Бе), — *обўчў* (Мал), — *одвўчў* (Вук), — *йечў* (Кар), — *йошўчў* (Кал), — *йрѣсѣчў* (Добр), — да се *йривўчў* (Вук), — *свўчў* (Круш), — *сѣчў* (Вук, Круш), — *сѣчў* (Мал, Оп), — *шўчў* (Кав, Сиб bis).

204. Резултати сибиларизације такође су нешто друкчије распоређени и у друкчијем степену очувани него у књиж. језику.

а) У Ар^m I врсте им. скоро су у искључивој употреби облици са измењеним крајњим консонантом основе²⁵⁹:

— *болесниѣ* (Добр bis), — *вдћѣѣ* (Дул), — *воѣниѣ* (Кав, Рат, Сиб bis, Бог, Добр), — *Грѣѣ* (Добр), — *дирѣѣ* (Жуп, Прњ), — *дулѣѣ* (Пре), — *заробљениѣ* (Добр, Др), — *мѣмѣ* (Пре), — *нўжниѣ* (Леп), — *осйружњѣѣ* (Кал), — *йоднѣрдниѣ* (Добр), — *радниѣ* (Ба, Жуп bis, Мал, Сиб), — *рањениѣ* (Добр, Рат), — *сандѣѣ* (Сиб), — *сведѣѣ* (Мал), — *Турѣѣ* (Кар, Мал bis, Сек bis), — *ацдѣѣ* (Кар), — *хѣдниѣ* (Леп), — *чѣйниѣ* (Леп, Мал), — *чѣйниѣ* (Ур), — *Турѣѣ* (Ком);

— *Љўди кўку на њй, на тѣ Влаѣѣ* (Сиб), — кроз^c *Конўѣѣ* (Кар), — да млѣти *орѣѣ* (Кар);

— *зѣсйрўѣѣ* (Бог).

²⁵⁸ Исп. Рес., Трст., СДЗб XVII, 67; Жупа., АнФФ VI, 308—309; Вуч.—Пећ, СДЗб II, 418; Ибар, ЗбФФП II, 74; ДИЈС, СДЗб I, 480; Бак., СДЗб XI, 119; Врњ., AfSIPh XXV, 217; сев. Банат, ГЗС VII, 28; Црмница, СДЗб IX, 456; СК-Љ., СДЗб XV, 168. У млађим говорима има недоследности у тој замени: Срем, СДЗб XIV, 354, — или она изостаје.

²⁵⁹ Исп., Рес. СДЗб XVII, 276—277; Врњ., AfSIPh XXV, 216; Мет., ГЗС VI, 63; Жупа, АнФФ VI, 303; Ибар, ЗбФФП II, 73; Сјен., СДЗб XVI, 67; Исп. такође и Бак., СДЗб XI, 75; сев. Банат, ГЗС VII, 59.

Каткад сам бележио двојаке облике од исте основе:

- пўне кѡжане *bisǎze* дўката дѡнели (Кар), —
- да ми дǎш ѓдне *bisǎge* пченице (Круш), — довǎтише јѡдан мѣрњицу, бўчук, а ѓдан *bisǎge* (Мал).

Но управо наведени примери не дају повода за закључивање о појави неизмењеног консонанта у Ар им. м. р. I врсте. Иста именица има и у ном. две форме — *bisǎzi* и *bisǎge*²⁶⁰ (pl. tant.). Ова друга је именица женског рода. На основу разлике у акценту можемо закључити да су горње форме, у ствари, облици различитих именица, тј. да су форме са неизмењеним сугл., облик Ар им. ж. р. III врсте.

Како видимо, у Левчу је у потпуности спроведена и очувана ова значајна особина коју је још Вук запазио у косовско-ресавским говорима²⁶¹.

А. Пецо и Б. Милановић у већ поменутом раду о говору Левча пишу: „У Левчу, међутим, забележили смо само два примера: Тўрце, цаце (цак).“ На основу тога, затим на основу факта што у говорима косовско-метохијске зоне има више примера за поменуту појаву, они закључују „да се ова изоглоса ширила са југа косовско-ресавског говорног подручја правцем Пећ—Копаник и као да је препрека њеном простирању била Западна Морава. У околини Крушевца ова појава је непозната“²⁶².

Иако се на основу материјала из околине Крушевца не може тврдити о стању у у говорима северније од З. Мораве (Крушевац лежи јужније од ове реке), није потребно дискутовати о тим закључцима јер се и сами њихови аутори касније исправљају²⁶³: „Међутим, ми смо тада превидели факат да говор Расине . . . не познаје посебан облик за акузатив множине“. Рекло би се да на том месту истом чињеницом објашњавају и ређу појаву те промене у Левчу и Ресави, јер одмах за наведеном реченицом додају: „У говору Левча ми смо забележили само два примера (цаце и Турце). А у Ресави такав облик акузатива од именица Турци: Турце, крмци: крмце; . . . унуце и рођаце“. (На овоме месту ништа не кажу о два примера за облик *oǎanke* из Ресаве, које наводе у истом раду, — нешто ниже)²⁶⁴. Интересантно је да се овом другом приликом аутори опет враћају на исту тему, па сада, насупрот већ цитираним речима, покушавају поново, на основу аргумената које горе побијају, тј. на основу ниске фреквенције примера са извршеном променом (а што је и мало чудно: не узимајући у помоћ примере са неизвршеним палатализовањем, које само две стране раније наводе без посебног објашњења), — да докажу исто оно што су тврдили и раније: „У уводу смо навели да је Вук као једну од посебних карактеристичних особина говора Ресаве навео промену задњонепчаних оклу-

²⁶⁰ Исп. Вук, Рјечник, в. в.

²⁶¹ У предговору I издању Рјечника из 1818. Исп. о томе и Глас СКА 82,141.

²⁶² АнФФ II, 195.

²⁶³ СДЗБ XVII, 276—277.

²⁶⁴ Исто, 311.

зива к, г и констриктива х у ц, з и с у акузативу множине именица мушког рода . . . Међутим, из наведених примера за облик акузатива са променом задњонепчаног сугласника²⁶⁵ види се да савремени ресавски говор не потврђује у потпуности Вукову констатацију . . . С друге стране, не треба изгубити из вида ни чињеницу да је Вук под ресавским „наречјем“²⁶⁶ подразумевао не само данашњу Ресаву него, поред других области, и Левач и Темнић. А ни у овим говорима фонетско-морфолошка појава о којој је реч нема велику фреквенцију, свакако не такву као што је у жупском говору. . .²⁶⁷. Не знам с кога је разлога овде испуштен аргумент који би могао давати облик *ојанке*. Не упуштајући се у дискусију о његовој вредности за доказивање о степену развоја дате појаве у Ресави, указаћу на неке моменте у левачком говору који ближе осветљавају тај случај. У снимљеном материјалу имам само два примера за облик Ар им. *ојанак*, и у оба је извршена промена:

— мѡмак вѡнене чарѡпе, грађене *ојѡнце* (Кав), — ни-зарѡди' на нѡге *ојѡнце* (Кар).

Али за Нр имамо један пример који баца нешто више светлости на горњи облик *ојанке*:

— *ојѡнке* се сѡше иза шпорѡта (Кав).

Уз поновну ограду да наша објашњења не важе за Ресаву, можемо рећи следеће. Иако у узорку немамо таквог облика — вероватно и зато што та реч лагано излази из употребе — знам да се некада и у Левчу чује облик Ар у истој форми као и у Ресави. Али појава исте форме и у Нр упућује нас на закључак да је то рудиментирани остатак који се у данашњем језичком осећању тумачи као и алтернација *bisāzi/bisāge*.

Према томе, као једини аргумент у побијању Вукових навода остаје двојици аутора искључиво заиста ретка употреба таквих форми. Мада је већ и у одсуству сигурних супротних примера сувишно о томе даље дискутовати, рећи ћу још толико: тврдња А. П. и Б. М. изнесена за Расину важи и за Левач (јер се и ту запажа, као уосталом и у Ресави, потискивање облика Ар им. I врсте са наставком *-e* од стране форме са наставком *-u*). Сматрам да су своју ранију тврдњу ипак побили и сами њени аутори.

б) Одступање у супротном правцу од књижевног језика представља облик Ds им III врсте, где се веларни сугласник основе задржава неизмењен²⁶⁸:

— у *Вѡлоги* (Прњ), — у *зѡдруги* (Бог, Жуп), — у *еднѡј књѡги* (Рат);

²⁶⁵ Дакле: не и на основу оних без те промене.

²⁶⁶ Исп., Вук, Рјечник, издање из 1818, предговор.

²⁶⁷ СДЗБ XVII, 313.

²⁶⁸ Исп., сев. Банат, ГЗС VII, 24; Чум., ЗбФЛ IV—V, 16; Ибар, ЗбФФП II, 73. Као код нас слично је и у ИЦГ сем код Васојевића (Збрчани), Библи. ЈФ V, 52.

— у сèверној Африци (Кал), — у *вџски* (Др) — да̄б ча̄с' *вџски* (Прв), — д-останем у *вџски* (Рат), — на *дџски* (Сек), — *ма̄џки* (Ба Добр, Круш), — Ја сам ју би'о *ма̄џки* вџвода (Бог), — по *џа̄џрики* (Бог), — на *реки* (Жуп), — иде према *реки* (Мал), — дол у *реки* (Прв), — држй у *руки* (Бог), — не да̄ *ћерки* (Бог).

Само један пример имамо са извршеном променом:

— Чџкам да дџџе *ма̄џари* кӯџ ће да загрй̄џџе *јабуку*! (Мал).

в) На извесне поремећаје у односу наставака *-ак* и *-ац* за грађење именица м. р. указују следећи примери (в. и т. 628):

— па ми *мо̄љак* се нап̄ати (Жуп), — *свџџак* (Добр, Сил), — *џрдџџџак* (Дубр);

— кџм је бџг *џјац*²⁶⁹ (Крч), — од *џџа* ће д-остане сџстриџу (Кар).

г) Прил. *брзо* има и облик *брџо*²⁷⁰, који је чешћи у употреби:

— отвори'о *бр̄зо* (Сек), — *бр̄зо* нџгде тџџ да иде (Сек);
— јџдан дан баш пред Бџло мџре: Средозџмно прџџ'мо и вџџџ *бр̄го* ћемо у Бџло (Вук), — *бр̄го* ме вр̄ни (Круш), — џна *бр̄го* и дџшла (Над), — мр̄ак ће *бр̄го* (Оп), — *бр̄го* ће мр̄ак (Рат), пџсе *бр̄го* дџџџше партизани (Реб), — би'ло онџ *џбр̄го* (Кав).

На основу акценатских односа *бр̄зо* : *бр̄го* : *бр̄џе* да се закључити да је форма *брџо* образована највероватније према облику *бр̄џе* (вероватно по угледу на однос типа *дџџе* : *дџџо*).

д) Увек је *ја̄ки*, *јџднаки* и сл.²⁷¹

ђ) Увек је према *џкџџи* : *џкџџм-џкџџу*.

205. Поремећаја у распореду фонема насталих палатализацијом има и на терену односа резултата прве и друге палатализације.

а) У императиву гл. I врсте са основом на конс. *к*, *г* и *х*, као алтернативне фонеме бележио сам скоро искључиво *ч*, *џ* и *ш*²⁷²:

— *вџчи* (Кал), — *обџчи* (Мал), — *идџчи* раки'у (Бог), — *џо-вџчи* (Круш), *сџчиџџе* (Мал), — *џџчи* онџм по вџроши (Кар);

— не *лџџи* враџе (Круш), — дџџе-дџџа̄нџ и дџџџџ нџџи на колџна и на лактџви *лџџи* (Крч), — *лџџи* тџ (Леп), — *лџџи* (Рат);

— *оврџи* (Бе).

²⁶⁹ У I и II зони ове именице наставак је само *-ак* : *џјак* (поред *џјко*).

²⁷⁰ Исп. проф. Р. Бошковића, НЈ н. с. XIV, 229.

²⁷¹ ИЦГ јаџи, Библ. ЈФ V, 52.

²⁷² У говорима је ова појава паралелна са променом *к > ч*, *г > џ* у Зр истих глџгола. Исп. напомену уз т. 203. ц).

Од глагола *ѿмоћи* сачуван је облик императива *ѿмози* у мо­литвама:

— *Помџи*, бџе (Бог, Добр), — *Помџи*, бџе, светâ Пѣтка и Недѣља (Кар), — *Помџи*, бџе (Мотр).

Иначе код овог и већине глагола I врсте код којих се употребља­вају неки облици и по III врсти, и у императиву имамо облике по тој врсти:

— *ѿди*, *каже*, *ѿмџени* (Мал); — *лџни* (Лом);
тђ *рџкни* (Добр).

Ван снимљеног материјала имам следеће примере: *одмџни*, *ѿ­мџни*.

б) Али репартиција фонема *ч*, *ж*, *ш* и *ц*, *з*, *с* испред придевског наставка *-ин* додатог на основу именица са наставком *-ица* / *-ца* иден­тична је оној у књижевном језику: *Вѣричин*, *Дрѣгичин*, *Зѣричин* и сл., али: *Мѣрин*, *Нѣцин* и сл.

в) Реч *дуж* гласи у нашем говору *дуз*:

— било очѣишѣно све *дѣз* (Кав), — расѣко га *низдѣз* (Дул).

2. СУПСТИТУЦИЈЕ НАСТАЛЕ ДИСИМИЛАЦИЈАМА

Дисимилација консонаната у конѣакѣу

206. Мислим да су дисимилационе природе процеси који су до­вели до измена у следећим групама консонаната.

а) *мн* > *мл*

— *Млџи* лџди и полипцали глѣдни (Ба), — изгѣнули воѣ­ниѣи *млџи* (Бог), — Мџда е *млџема* дѣбро (Кав), — косѣли *млџема* ѡѣма (Гре), — кѣѣе погѣрене *млџима* биле (Круш), — *млџе* врачариѣе помрѣше (Круш), — сѣ-ѣе *размџѣло* (Геч), — ѣно ѣѣб-бѣо *млџо* лѣш (Ба), — јѣко *млџо* (Дул), — повѣтали смо *млџо* (Вук), — мѣчила се *млџо* (Ба), — *млџо* сирѣма (Рат), — бѣстан *млџо* јѣвѣтино (Бе).

б) *мн* > *вн*

— *гивнѣзиѣа*, — затворѣли вѣрата на *гивнѣзи*, — у *гивнѣзи*, — у *гивнѣзиѣу* (Жуп), — ѣма двѣ *гѣвна*, — да понѣсемо там на *гѣвно*, — више овѣга *гѣвна* (Бог), — на мѣе *гѣвно* (Мотр).

в) *мњ* > *мљ*

— *ѿсѣмљѣѣ* сам (Грњ), — да *ѿсѣмљам* (Круш), — ал сам *сѣмљѣла* (Сла), — потовѣрили *слѣмљѣче* (Бог), — онѣ *слѣмљѣѣи*, — двѣ *слѣмљѣака* (Круш), — ѣзнем *слѣмљѣачу* па утѣкнем (Круш).

Ван снимљеног материјала имамо: *гламља* (главња > гламња?), *гламљица* (главница, вероватно преко главњица > гламњица?).

Исте промене и у истом лексичком материјалу забележене су у већем броју других говора^{272a}.

г) *мј* > *мљ*²⁷³ (вероватно преко *мњ*)

— *ма̀ло* *ша̀мљана* (Бог), — *ша̀мљаника* (Дул), — *Дамљанд-вић* (Дубр).

д) *а)* *ћн* > *ињ*²⁷⁴

— *ба̀ш* у поклади *божјињи* (Кар), — *во̀ињак* (Бог), — *овѐм ку̀ињем* пла̀цем (Бог), — *ку̀ињи* пла̀ц (Бог), — *нѐм-мо̀уињос* (Бог), — *иру̀ињу* ма̀рамицу (плућну, — Бог), — *иомо̀ињик* (Ком, Над, Реб), — *и́ролџињи* да̀н (Прњ), — *синдо̀ињи* (Бог), — *срѐиња* сла̀ва (Бог), — *нек* је *срѐиња* на̀ша држа̀ва (Др), — *срѐиње* вѝђење (Ба), — за *синдо̀иње* ја̀дбве (Пре), — *срѐињи* го̀сти (Добр), — *шѐлџиња̀ци* (Вук), — у онѐ буре се *шму̀иње* (Кал).

Што се тиче сугласника *ӣ* у горњим примерима, чини ми се да начин мога бележења није увек прецизан, јер се често запажа извесна умекшаност у његовом изговору. То се нарочито осећа у неким другим примерима, који и у погледу сугласника *н* остављају утисак да је промена застала на пола пута, тј. да је тек у процесу:

— *и́луи́на* ма̀рамица (Бог), — *и́луи́ну* ма̀рамицу (Бог), — *и́омо̀и́н'ик* (Леп), — *и́ролџи́н'и* да̀ни (Мотр).

Оба гласа изговарају се полуумекшано. У првome још нема фрикативног елемента (исп. т. 101)²⁷⁵. У овој форми појава не мора бити дисмилационог карактера.

β) *ћњ* > *ињ*

— *во̀ињак* (Бог);
— *са̀ди́ли* *во̀иња̀це* (Дул).

ђ) *ђн* > *дњ*

И та промена није извршена до краја:

— *га̀д'н'уо* га (Дубр), — да *га̀д'н'ем* (Сек);
— *га̀ђнем* (Дубр).

^{272a} Исп., ДИЈС, СДЗБ I, 230—231; Бак., СДЗБ XI, 81; Рес., СДЗБ XVII, 288; Жупа, АнФФ VI, 300; Чум., ЗбФЛ IV—V, 16; Ибар, ЗбФФП II, 123. и 75; Сјев., СДЗБ XVI, 69—70; Срем., СДЗБ XIV, 333; Мачва, СДЗБ XVI, 249; ИЦГ, ЈФ XIII, 58; Црмн., СДЗБ IX, 348.

²⁷³ У ДИЈС *мњ/вњ*, СДЗБ I, 225.

²⁷⁴ Исп., Жупа, АнФФ VI, 300; Ибар, ЗбФФП II, 74; Бак., СДЗБ XI, 81; ИЦГ, (и́ни/тв́и), ЈФ XIII, 54; СК-Љ, СДЗБ XV, 126; Црмн., СДЗБ IX, 347—348; Срем., СДЗБ XIV, 333.

²⁷⁵ Проф. П. Ивић и А. Младеновић бележе у поморављу *т'н* (божит'ни), ЗбФЛ VII, 163.

е) *иљ* > *кљ*²⁷⁶

— *иекља* (Теч), — *иекљаду* (Сек), — *иекљали* (Леп, Цн), *иекљали* (Оп), — *иекљаше* (Теч), — *расиекљ'мо* (Ба), — неко млеко и *сукља* (Леп).

ж) *ич* > *кч*

— пет *арй бакча*²⁷⁷ (Бог), — *пора-Дарйне онё бакчё*, — до *виш-онё бакчё* (Бог), — *бакчу йосади* (Ба), — *риљам бакчу* (Мал), — *узнем тў бкчу*, — *вёзале у бкчу* (Лом), — *бокчлук*, *дваёс'* *бокчалўка*, — и *купйли бокчалўци* (Сла), — *ндкче* (Добр).

Осим горњих имам ван снимљеног материјала следеће примере: *зукче*, *љукчица* и *дакчица*, *брёкче*, *неракче*, *двйкче*, *йукчица*, *идкче* и сл.

Без промене забележио сам два примера:

— Ја сам био у *Ўжаци*, у *Башиё* (Оп), — *йушчана ватра* (Кал).

з) *дм* > *гм*²⁷⁸

— *крёнемо Пёшке на Гмййровицу* (Бог), — на *Гмййров дан* (Бог, Ком), — у *Кёсовску Гмййровицу* (Пре), — *Гмййровицу* (Сек).

Поред ових имам примере: *Гмййар*, *Гмййра*, *Гмййрда*.

и) *сл* > *сљ* и *зн* > *зњ*

— *нёма смйсла* (Пре); — *изњурени* (Кал).

ј) *дн* > *гн*

— *гнёвнйца* (Дубр).

к) *иљ* > *кљ*

— *чакмак*, *чакма* (Дубр).

л) *дл* > *гл*

— *глёшо* (Дул), — *кнёгла* (Лоћ).

љ) *иљ* > *кљ*

— *кёсйрукна торба* (Дубр).

²⁷⁶ ДИЈС, СДЗБ I, 229—230; Црмн., СДЗБ IX, 349; Жупа, АнФФ VI, 300.

²⁷⁷ П. Ивић, Die serbokg. Dialekte, 120, Дијалектологија 101, претпоставља процес *пч* > *хч* > *кч*. А. П. и Б. М. сумњају у то објашњење, СДЗБ XVII, 283. Али Б. Милетић бележи у Црмници и међучлан: „Пошто сам . . . забележио и *пјкче*, могло се у овој речи к развити преко *х*“, СДЗБ IX, 364, напомена. Појава је забележена у више говора: ДИЈС, СДЗБ I, 217—218; ИЦГ, ЈФ XIII, 50; Ибар, ЗБФФП II, 74.

²⁷⁸ По А. П. и Б. М., СДЗБ XVII, 286, овде је извршено „премештање артикулације“.

м) бд > гд

— *снагдѣне* (Бог), — тако се ма̀ло *снагдѣвло*, — да *снагдѣвау* кр́ану (Теч);

али чешћи је изговор ове речи без промене;

— свѣ сам тѣ *снабдео* (Ба), — *снабдевен*, — *снабде́ну*, — неки се *снабде́ва* (Добр), — *снабде́вње* (Дул).

207. И у још понеком примеру чује се супституисани конс.:

— *мешѣо* водѣ да ёмо (Бог), — *мешѣо* д-ўзне амрѣл, ђна мѣтула с́ач (Бог), — *Мешѣо* д-отвѣре бѣрбу, ви́кну у бѣксто (Мал), — *Мешѣо* да ша́љу мунѣци́у на фронт, ша́љу јексѣри (Ур); —

— *рдкласѣо* др̀во (Рат), — у *рдкље* (Добр);

— *ўшишван* (Добр, Леп, Сек);

— *ўзман* (Вук); — *ўрошеврѣд'мо* по в́роши (Добр), — *шврѣца* (Ком).

— *ўознѣлсѣо* (Добр).

Дисимилација на одсѣојању

208. Своди се на појединачне примере, углавном позајмљенице:

— осветља́вали терѣн са *лефѣкѣори* (Реб);

[али такође и:

— пу́шћали оне *рефлѣкѣоре* (Кав)];

— са свѣ онѣ' *ловорѣр* (Сек), — *ловорѣри* (Круш), — имао *ловорѣр* (Рат), — *ловорѣр* ми набѣли у-ўши (Реб), — *ловорѣр* ми прѣдаде (Сиб);

— нѣт мѣња млѣко нѣти *умаља́ва* (Ба); — *маљ* са̀мо ако нѣмамо (Кав);

[али чешће:

— *смѣнѣо* се, — *умање* (Дубр); — Не смѣм, каже, *мањ* тѣ да по́ђеш (Бог), — *мањ* ко е сѣшло свѣ дѣл (Добр)];

— Ѐма там јѣш ча́ше у *орману* (Жуп);

— *ўоломѣсѣо* (Крч), — ўзели *ўоломѣшѣици* (Крч);

— *ўрѣсусан* сам бѣ́о (Крч);

— Тўрим *шињѣр* пѣд главу (Кал), — *шињѣр* свѣд изгорѣѣ (Леп), — *шињѣр* рўски (Рат), — *шињѣр* (Теч, Ур);

— паѣ са *шишињѣра*, — на *шиширињѣр* (Бог);

[али такође и:

— *шиѣдињѣр* (Сла)].

3. ОСТАЛЕ СУПСТИТУЦИЈЕ СУГЛАСНИКА У МЕДИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

209. Уместо сугласника *ћ* чује се у нашем говору понекад сугл. *ч*, и то не само у компаративу *придева*, као:

— *ључу ракију* (Бог), — *ћличе* (Леп), —

него и још у неких речи изведних од назива села:

— *Белушичани* (Оп, Сек), — у Драчу *беочичку* (Мал), — *Ойаричани* (Над).

Осим ових, имамо и следеће случајеве такве врсте: *белушички*, *Бео-чићанин*, *Лейовичанац*, *лејовички*, *дйарички*, *Течичанац*, *Течичанка*, *йечи-чански* (али *йечици*), *чекич* и сл.

210. У два случаја запажен је изговор *-j-* уместо *-љ-*:

— јџдан што е *дпштински ваџда* службеник (Сек), — *ваџда* и *сџд^т* стоџ (Ком), — *нџси* јџдну *йџојџу* (Ком).

Прва од две речи изговара се и са сугл. *љ*, а друга увек у наведеном облику.

211. У следеће две речи изговара се *-љ-* уместо *-ћ-* или *-к-*:

— свџ *йочейрљаше* (Крч), — *рачейрљам* пџсак (Бог), — *че-йрљам* (Рат), — Немџ да *шййеш* (Круш), — *шййе* (Рат).

212. У неких позајмљеница врши се такође замењивање консонаната:

— *алийљерија* (Добр, Вук, Кав, Оп bis), — *алийљериа* (Теч), —

итд. (укупно 22 примера), али и:

— *арийљерија* (Сек), — *арийљерија* (Бог);

Ван снимака познати су ми и следећи примери: *лџнери* (рендген), *шџжџр*, *мангарџн*, *шангарџа*, *кварџиљ* и сл. Ово ће бити добијено у процесу прилагођавања туђих речи нашем изговору, као и у понеком примеру више (шињер, шпилитер; исп. и т. 184).

б) ПОЈАВЕ КОЈЕ НЕМАЈУ КАРАКТЕР СУПСТИТУЦИЈА

Губљење сугласника и ујрошћавање сугласничких група

213. Није сасвим јасно какве су природе процеси који доводе до губљења сугласника. Проф. М. Стевановић мисли да се „ујрошћавање сугласничких скупова врши преко процеса *асимилације* — ово

наравно уколико су ти сугласници били међусобно различни, — ... сâмо губљење појединих сугласника почива на закону дисимилације²⁷⁹.

а) Сугласници *й* и *б*

214. Први од два сугласника губи се у ограниченом броју случајева испред консонаната *й̄*, *н* и *к* :

— *кâне крв* (Ци), — *па се оклâди* (Бе), — *о̄ӣер̄е̄нена* (Бог),
— *др̄ӯгог^к се̄ӣе̄мбра* — до *се̄ӣе̄мбра* (Вук), — *с кôнца се̄ӣе̄мбра*
(Сек *bis*), — у *се̄ӣе̄мбру* (Ком);

али у последњем случају налазимо примера и са изговором тога гласа:

— *пчëле што се извëду у се̄ӣе̄мбар мëсец* (Сек).

215. Сугл. *б* свакако се губи у речи *амрëл*²⁸⁰, за коју у снимљеном материјалу имамо само један пример, али која је далеко чешћа у нашем говору од књижевне речи *кишобран*. Ево тога примера:

— *Мешто д-ўзне амрëл, ðна мëтула сâч* (Бог).

б) Сугласници *й̄* и *ð*

216. 1. У интервокалском положају испада једино сугл. *ð* у неким облицима глагола *јес̄ӣи*²⁸¹ (примере види у т. 152. б), *ӣши* (поред примера који се ниже наводе види и оне у т. 151. и 156. а), *гледай̄и*²⁸² (исп. и примере у т. 151) и *радӣӣи*, затим у неких бројева и других речи, како и примери показују:

— *Трãк̄ӣо д-й̄е*, — *мôра д-й̄е*, — *мôж д-й̄е* (Бог), — *д-й̄е* у *пòток* (Жуп), — *д-й̄е* унутра̄шњос' (Кал), — *мôра д-й̄е* (Ком), — *мôж д-й̄е* сâма (Над), — *мôра д-й̄е* у *й̄р̄ӣјес'* к̄ила двãнãџс³ грãд̄и (Оп), — *д-й̄е* у *комãнду* (Сек), — *д-й̄е* у *Трòглав-бãру* (Ур); — *ћу д-й̄ем* за *Рëкòвац* (Бе), — *д-й̄ем* на *пãрн̄ицу* (Бог), — *мôра д-й̄ем* (Крч), — *Д-й̄ем* да-й̄ довëдем (Реб); — *мôра д-й̄емо* (Бог), — *'дë* ðемо *д-й̄емо* (Ком), — *ãиде д-й̄емо* (Лом); — *немòйте* се вãрате *д-й̄е̄ӣе* (Леп); — *Не мôже д-й̄е̄ӣи* т̄и овãко кро-снëг (Кав), — *Ћешж д-й̄е̄ӣи* т̄и на й̄гру? (Над), — *немò' д-й̄е̄ӣи* (Оп); — *д-й̄у* да пљãчку (Реб);

— *глãа* крãве (Бог), — *глãа* кòлко с' потрош̄ӣо (Крч), — *а мãлу не глãа* (Мал), — *глãа* штò в̄ише да згрлã (Теч); — *глãам* (11 примера); — *глãамо* овãко напремãсебе (Бог), — *излãзимо* те *глãамо* (Кав); — *У нëколико дãнã 'е глãаи* (Бе), — *глãаи* је ки гòћ врãну (Добр); — *док се глëу* (Бог), — *глëу* да м-уб̄й̄у (Кав), —

²⁷⁹ М. Стевановић, Савремени српскохрватски јез. I, 108.

²⁸⁰ Исп. итал. ombrello.

²⁸¹ Исп. ДИЈС СДЗ6 I, 231. и д.; Срем, СДЗ6 XIV, 359.

²⁸² Исп. Пива, ЈФ XVII, 11; IX, СДЗ6 XIV, 104; Сјен., СДЗ6 XVI, 71.

гледу (Круш, Мал, Над); — *гледа'мо* неке циганске свадбе (Добр), — *ја њндак загледа'* (Мотр), — *само-вако погледа'* (Рат); — *гледаше* (Ба); — *гледала рубу*, — *гледала* да има машину (Лом), — *Ишли наши неки гледали* (Вук) — *Сино-цам глед* телевизор (Теч);

— Шта *рацише* ви оде? (Рат), — Шта *рациш*? (Рат) — Шта *неш рациш* нѡкас? (Добр), — Шта *рациш ту?* (Жуп); — *Људи, рацише!* (Рат);

— *двдѣс* година (Жуп), — *сто двдѣс* бајке (Кав), — *око двдѣс* дана (Теч), — *двдѣсше* године (Др), — *имало 'е нас дваесетину-шриес'* (Оп; — и још доста примера одасвуд);

— *преко шриес'* кјла (Крч), — *лекар узе шриес'* бајке (Рат) — *ми се заробимо шриес'* (Сек), — *шриесше* године (Жуп), — *шриесетину* (Ци);

— *Имало забран чеирес'* и три ара (Бог), — *чеирес'* осам сати (Вук), — *чеирес'* прве године (Дул), — *чеирес'* дана (Бог, Над, Сла, Теч), — *чеирес'* кјла (Сек, итд. — свуда).

— *госиоци-мајоре* (Рат);

— *Андру сам смѣнио оедмиуи* (Сиб), — *оедмиуи* (Прњ).

Примере типа *јѣм* исп. у т. 152. Није јасно о каквој се овде промени ради (исп. стсл. *имѣ*).

Мишљења сам да су промене које доводе до испадања консонанта у горњим примерима углавном непостојаног карактера. На то упућује чињеница да се неки од њих довољно често јављају и у неизмењеној форми, као што се види из примера:

— *гледам* (Бог, Кал, Сек), — *погледам* (Бе, До), — *гледаш* (Добр), — *гледу* (Ком), — *гледу* (Крч, Мотр); — *јѣде* (Ба, Крч), — *да 'ѣдеш* (Круш); —

— *госиодин-мајоре* (Добр).

У области бројева имам само два примера са изговором гласа *-д-*:

— *Они викну мене иљаду дѣвесто чеирдѣсеш* и *пѣте* и *јуапсе* ме (Бог), — *чеирдѣсеш* мајге (Кал), —

што сведочи о консолидованости те промене у три наведена броја и од њих изведених речи.

У презенту глагола *ићи* промена се запажа једино кад су ови облици употребљени у вези са елидираном формом везника *да*, и рекло би се да на такву констелацију појава извесног утицаја има тежња ка дисимилацији (*д-д*).

2. Свакако елизионог карактера су промене у сантхију које доводе до губљења гласа *д-* из везника *да*, као у примерима:

— Поче 'а јури (Ба), — У недељу ћу 'а радим (Бе), — ти 'а при-
миш (Бог), — 'дѣ си 'а ме превидиш, — ја ћу сѹтра 'а самѣљем
(Бог), — краве ћ' 'а нарани (Добр), — нѣма 'дѣ 'а се ноћи, —
не дадоше 'а не скину, — нѣмашж 'дѣ 'а се склѣниш (Вук), —
Требало нѣшто 'а ни помѣгне (Жуп), — свѹклиј га 'а г-окупу
(Кар), — Ја ћу да поставим војника тѹ 'а пѣзи (Ком), — Ако дна
нѣћ' 'а слѹша вас, слѹшајте ви њѹ (Крч), — шта ће 'а бѹде тѹ
(Над), — пѣче 'а крклѣа (Оп), — Бранѣ ће 'а да пѣре мѣне (Реб),
— ће 'а довати бѣга (Сиб), — пѣшла 'а разбѣре (Ур), — нѣма
више 'а чѣкамо (Ци).

Број од 52 примера, колико сам укупно издвојио из снимљеног
материјала, сразмерно и није тако велики да би се на основу тога могли
извлачити неки закључци у вези са еволуцијом везника да у говору
Левча. Али ако се томе дода број случајева где овај везник подлеже
елизијама друге врсте, тј. онима које доводе до губљења вокала *a*
(исп. т. 154. а), онда се улога ових појава у развоју те речи не може
порицати.

217. У претконсонантском положају губљењу је такође подло-
жнији глас -*д*-.

а) Ако се нађу испред фрикативних конс., денталне оклузиве,
како је и у т. 185. речено, могу се са овима асимилovati, — али може
доћи и до њиховог испадања^{282а}:

— богд'сѣво (Теч), — дѣвес'ѣб петнаѣсте гѣдине (Др), —
дѣвс'ѣб осамнаѣсте (Рат), — д-о'сѣче (Рат), — д'сече ми главу, —
д'сече ми ѹши (Сиб), — д-о'сѣчем (Дул), — о'сѣчемо (Бог), —
о'сѣчен ми пѣлац (Ци), — о'сечѣна (Кал), — д-о'сѣчеш нама обѣицима
главе (Ур), — кода онѣко д'скочи (Ком), — о'слѹжѣо (Добр), —
ја о'сѣдја' (Добр), — о'сѣѹѣау, — о'сѣѹѣу (и др. обл. истог глаг.,
укупно 19 примера), — о'сѣѹѣница (Кал), — ѣресѣкли о'сѣѹѣницу
(Добр, Кар), — трајим д'сусѣво (Бог), — да трајимо д'сусѣ'о
(Бог), — ја ћ-и' дам 'ѣдну ѣрд'сѣавку (Бог), — ѣрд'сѣдник (16
пута у разним обл.), — бѣо на ѣрд'сѣражи (Прњ), — до ѣуно-
лѣ'сѣва (Мал), — ако ѣмаш нѣка срѣ'сѣва (Мал);

— Једнога мѣѣга на'зѣрника убише (Крч), — направѣли
ѣб'зид (Теч), — тѣмо свѣ ѣб'зидано (Сек);

— о'шрдѣфи бѣмбу (Сиб), — да плѣтим д'шиѣѣѣ (Мал).

б) Испред сонанта и губи се опет само дентал *д*²⁸³:

— нѣгде да се дѣ'нем (Бог), — исѣд'не пѣсле глѹпо (Прњ),
— ѣоглѣ'ни (Кав), — да ѣроѣд'не (Круш), — мѣра ми 'а ѣроѣд'немо
(Бог), — мѣра да ѣроѣд'немо (Сиб);

^{282а} Исп. М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 102, где се
указује нарочито на склоност испадања дент. окл. испред наставка -*сѣво*. Исп.
СДЗб I, 231; ИЦГ, ЈФ XIII, 51; Рес., СДЗб XVII, 278; Сјен., СДЗб XVI, 71.

²⁸³ Исп. ИЦГ, ЈФ XIII, 80; Црмн., СДЗб IX, 374.

— нѣкако *зѣцно* (Бог), — д-й'мо *зѣцно* тѣм (Добр), — свѣ *зѣцно* (Дул), — свѣ смо *зѣцно* бѣли (Кал); —

итд., — укупно 11 примера за прилог *заједно* у горњем облику (исп. и т. 132). Но поред тога срећу се и примери са изговором секвенци *-дн-* у истих речи:

— да се скѣпимо свѣ *зѣдно* (Леп), — да *йройѣднем* (Круш).

в) Несумњиво је последица првенствено асимилационих процеса губљења гласа *-д-* из секвенце *-дш-* која настаје у императиву неких глагола после нестајања гласа *-и-*, као у примерима:

— *Йше* (Бог), — *Йше*, каже, у гивназију на кбнак (Жуп), — ви *йше* (Крч), — *Йше*, каже (Оп), — *Йше* покѣшајте (Сек), — *Йше* сад, — *Йше* се ви предавајте (Ци); — *јше* шта ви се је (Крч), — *јше* (Над), — тѣ како знѣте дѣлте и *јше* (Сиб); — *сѣше* тѣ (Круш).

Иста појава запажа се и код императивне речце *хајде* кад јој се дода наставак за 2р (тада се употребљава и без крајњег *-е*):

— *Аше* ви у онѣ шѣму (Крч).

г) Ишчезавање денталне оклузиве испред *й* у случајевима као у следећем примеру биће да је последица народне етимологије:

— *йрейосѣѣлам* (Бог).

218. Из интерконсонантске позиције, поред примера типа *болесна* и сл., губе се денталне оклузиве још и у следећим примерима:

— имам *ѣсму* овѣ срчанѣ (Ба) — *йде дирѣкно* (Крч), — *йерфѣкно* (Ци).

219. Само привидно у постконсонантској позицији извршена је елиминација дентала у случајевима као што су:

— *Бѣлесан* и мртав, ѣни скѣро равни (Бог), — бѣо *бѣлесан* зимѣс (Крч), — *бѣлесан* (Кав, Кал, Крч, Оп, Сла, Теч), — *жѣлосан* (Бог, Дубр), — *кѣрисан* (Крч, Мал), —

али су ово, у ствари, аналошке творевине према осталим облицима истих речи.

220. 1. Исто тако је само привидно из постконсонантске позиције и с краја речи извршено елиминисање фонеме *-д* у речи *ајд(е)*:

— *Ау'*, вѣсело бѣло! — *Ау'*, Радоване (Бог), — *Јѣ*, *ѣи'* с ѣѣма поѣако (Вук), — *Ај'* жѣвѣли, — *Аи'* *јѣ* и тѣ у по пѣво (Добр).

Промене у управо наведеној речи извршене су у сантхију, на што указују и следећи примери:

— *аџ'* д-испѣчемо (Ба), — *Аџ'* д-й'мо (Бог), — *Аџ'* тѣ да м-испратиш (Добр), — *Аџ* ти дам одѣло (Добр), — *аџ'* д-упалимо (Жуп), — *аџ'* д-йдемо наше јединице (Ком), — *аџ'* да бѹдеш тѣ у ђдбору (Леп), — *аџ'* тѣ, Нђвица (Реб).

2. У сантџију је и иначе доста често извршено уклањање из претходне речи како сугл. -*д* (укупно 228 примера у снимљеном материјалу) тако и -*иѢ* (48 прим.), углавном испред речи које почињу сугласником у нечему сличним са поменути два.

Сугласник *д*:

— а ђна *ка-дрѣкне* (Бе), — *хупри'ја о-дрѣвета* (Вук), — *йоре-Дринѣ* (Кав), — *ка-дуне* (Кал), — *о-Дренђве* (Круш), — *јѣдан ко-дрѹгога* (Леп), — *пита ђн мѣ'ане сѣ-да* причам (Реб), — *йоре-дѹвара* (Ур), — *о-дѣма* (Ци);

— *ко-Живђйна* (Ур);

— *ка-задржаше* (Кал);

— *неће нѣка-пропађну* (Бог); — *ка-потѣгнем у 'ѣдну острѹгу* (Кав);

— *ка-су дђшли* (Ба), — *о-стђ јѣдан остаѣ* (Бог), — *ко-Скађдар* (Вук), — *ка-сам се увѣтио* (Добр), — *ко-сѣбе* (Дул), — *ка-сам мђѣг^к сѣна изгубио* (Кав), — *ко-СтојѢнђвиѢна* (Оп), — *од брѢта о-стрица* (Прњ), — *сѣ-сте се своѣли* (Рат), — *ка-сам слѹжѣо* (Сиб), — *брѢт о-стрица* (Теч);

— *шиѣли о-тђга кошѹље* (Бе), — *ђиѣку-тђ?* (Вук), — *о-тђг^к човѣка* (Др), — *о-тѹрског рѢта* (Жуп), — *йоре-Тѣсе* (Кал), — *о-тѣ надрљске фамиѣје* (Кар), — *о-трѢбу'* (Круш), — *ко-тѣбе* (Крч), — *ка-ти зѣц прѣје п'Ѣт* (Лом), — *А о-тђга сам се дђба ѹпознао с тѣм брѢтем* (Мотр), — *о-ти'ја* (Над), — *Нѣка-ти не мђгу обѣјасним* (Рат), — *мђѢ брѢт овѢѢ о-теткѣ* (Сла), — *о-траѢктора* (Ци); —

— *о-ѢѢбрик* (Бог), — *Дђће врѣме ка-Ѣете писат* (Дул), — *сѣ-Ѣе тѢ вода да се пресѢши* (Жуп), — *сѣ-Ѣе дђѢ* (Кав), — *ко-хупри'је* (Ком, Круш), — *сѣ-Ѣемо* (Леп), — *и сѣ-Ѣе 'а добѢ'еш* (Лом), — *кѢ-Ѣе 'а крѢће* (Оп), — *Сѣ-Ѣе не побѢ'ју* (Сиб), — *кѢ-Ѣе не пѢсте* (Теч);

— *ко-црешѣ* (Бог), — *ко-црѣкве Чокѣшине* (Вук), — *ко-ЦрѣвѢне* (Ком), — *о-црѢнога лѹка* (Мал), — *ко-црѣкве јѣднѣ* (Прњ), — *о-цѣлђга тђга гђрњег Лѣвча* (Сек), — *да се скѹпи ко-црѣкве* (Сиб);

— *млѢ-чђвек* (Бог, Ком), — *ко-чѣсме* (Добр), — *о-чѣга* (Дул, Круш), — *ка-чѣкаш* (Жуп, Кал), — *тѹчѣ грѢ-чѣсто* (Кав), — *о-чѣтѢника* (Мал), — *ка-чѣтрѢѢсте гђдине пђгибе* (Рат), — *о-чѣга се породѢсте* (Сла), — *о-чѣѢри бѢѢке* (Теч);

— *ко-цѢмѢје* (Жуп), — *о-цѢкчиѢи* (Сек);

— *ко-шкђле* (Бог), — *О-шиѢ'ѹнѢ* (Вук), — *Ѣре-шѢторем* (Кар), — *ко-шнѢѢдерке* (Круш), — *исѢре-ШвѢбѢ* (Рат), — *исѢре-шкђле* (Ур).

Сугласник *ӣ*:

— *ӣе*-дана (Ба), — дваес' *ӣе*-динара (Бе), — 'едан *са*-два (Добр), — може *би*-да би ми се то и додѣлило (Др), — д'ће сваки *командн*-да му се извести (Кав), — *осамдесе*-две (Ком), — *двају*-дана (Круш), — *десе*-дванаес' официра (Крч), — и *јдѣ*-дале иде (Над), — *ӣе*-друга (Реб), — да изабѣреш* *десе*-да исплодѣру (Сек), — *двају*-дали (Сиб), — *едмју*-да плеш (Теч);

— *дѣ*-зап'атим (Сек), — Мй се *дѣ*-за Бѣград в'рнемо (Сиб);

— *дѣ*-смо се сѣтили (Бог), — *ӣе*-ст'огине мѣтара (Вук), — *ӣу*-скрѣће ка сѣлу (Круш);

— и *јдѣ*-да к'упим (Ба), — и *јдѣ*-т'у зано'њимо (Ком), — *дѣ*-таџ к'улук (Над), — *о'дѣ*-там у с'обу (Теч);

— *са*-ће ме мѣту (Добр), — *дѣ*-ће д-одрѣде (Круш), — *Нѣ*-ће он мѣн д-уби'е ни ја нѣга (Сек);

— *десе*-чѣлади (Бог);

— *ӣе*-шѣс' воде'ака (Бог), — *ӣшѣс* н'й (Добр), — *ӣшѣс'* (Др, Ком, Над).

в) Фрикайиви *с*, *з*, *ш*, и *ж*

221. 1. а) Из интервокалског положаја елиминише се само *-ж-*, и то у неким облицима през. глагола *шражшш* и *казашш*:

— *Ка'е* јѣдан: т'и нѣмаш* дѣо о'де (Ба), — да се ву'ламо, *ка'е* (Вук), — Ру'ка ме, *ка'е*, боли (Крч), — шофѣру *ка'е* (Леп), — *ка'е* Са'ва мѣн (Мотр), — Поздр'ави, *ка'е*, Мал'ину (Пре), — Ел нѣ знаш? — *Ка'е*: јок (Рат), — Ја не п'антим, пр'аво ти *ка'ем* (Рат), — *ка'ем* жѣни (Рат), — т'и мѣн да *ка'еш* (Бе), — т'и да *ка'еш* мѣма (Мал), — т'и *ка'еш* (Над), — да *ка'еш* мѣе женѣ (Ур);

— *са-шрашш* колѣвку! (Добр), — Да *шрашш* нѣку гр'ану кој'а нѣн' се прел'дми (Круш), — да *иошрашш* (Бе).

Ликвидација је у оба случаја само факултативна.

б) У позицији испред консонанта пропуштање фрикатива у изговору запажа се у следећим примерима:

— ни *ди'цийл'инѣ*, ни ништа (Добр), — *и'цѣди* (Сек), — *и'цѣи* кошу'љу (Лом), — *и'цѣиани* Јоп'анци (Рат), — *и'цѣиано* б'јло (Ба), — ст'аро, *и'цѣиано* (Ком), — *и'цѣид* (Ком, Ур), — *и'цѣидше* (Круш), — *и'цр'ийло* зѣмљу (Бог), — *и'чеви*ли чев'уру (Мотр), — *и'чѣрѣчено* (Кал), — д-џнемо вол'ѣве, *и'чейв'оримо* (Рат), — *и'чшш* (Круш), — *и'чуйа* (Саб), — не мѣж д-и'ч'уйа (Ком), — *и'чуйдми* (Рат), — о'но се *и'чуйа*ло (Жуп), — кад' се *ра'цѣиш'а* (Круш), — *ра'чѣйр'а*мо пѣсак (Бог).

2. Већ је речено за дентале да се њихово елиминисање у сантхију врши, у ствари, из претконсонантске позиције. То исто важи и за фрикативе; навешћемо примере.

х) Сугласник *c* :

— *дана-жњѹ* (данас, Ба); — *на-стѹтину* (Добр); — *двѣ-чѣљади* (Ба), — *двѣ-четѹри* (Ком, Ци), — *двѣ-четвѹрте* (Мотр, Рат), — *шрѣ-четрѣс'* (Леп, Мотр), — *на-четѹри* (Жуп), — *на-четворѹица* (Добр); — *шѣдѣ-шѣсѣт* мѣтра (Кав), — *шрѣ-шѣс'* (Вук), — *чѣшрѣ-шѣсте* (Ба, Над).

ђ) Сугласник *з* :

— *бе-женѣ* (Реб), — *и-Жупањевца* (Добр);
 — *тѣб га вѣ-згѹзи* (Добр), — *и-земљѣ* (Добр), — *кро-зѣмљу* (Бог, Сек), — *ни-зѣбран* (Дул);
 — *и-Пчѣлица* (Бог, Добр, Над), — *и-пчѣлѣчкога* (Бог);
 — *бе-сѣдла* (Добр, Прњ), — *бе-сѣли* (Теч), — *и-Сѣвѣ* (Кав), — *и-сандѹка* (Сек), — *И-свѹи'* јединица (Кал), — *и-свѹи'* краѣва (Добр, Мал), — *и-Сѣња* (Добр), — *и-Сѣбнице* (Вук, Жуп), — *и-Силѣвице* (Бог), — *и-Скѣпља* (Бог), — *и-Славѣнског Дубѣца* (Над), — *и-слѣбодне рѹкѣ* (Мал), — *и-сѣбе* (Рат), — *и-Солѹна* (Добр), — *и-сѣпчета* (Круш), — *и-Сугѹбина* (Рат), — *кро-снѣг* (Кав), — *кро-Сѣлун* (Вук), — *кро-Сѣфиѹ* (Кав, Сек), — *кро-сѹкњу* (Круш), — *ни-стѣну* (Добр);
 — *и-Цѣкота* (Ком, Круш, Крч), — *и-Цѣрче* (Рат);
 — *бе-четѹри иљѣде* (Теч), — *и-чѣте* (Кат), — *и-четрѣ-стог^к пѹка* (Добр), — *кро-читѣње* (Над);
 — *и-цѣпа* (Сек, Теч);
 — *бе-шѹме* (Брњ), — *и-шѣлѣ* (Ба), — *и-Шѣпца* (Сек), — *и-шѣтора* (Реб), — *и-шкѣле* (Бог), — *и-Шлѣвице* (Прњ), — *И-штѣба* (Ком), — *и-Штѣпа* (Добр), — *и-Шѹљковца* (Мотр), — *кро-шѹму* (Теч).

ѳ) Сугласник *ш* :

— *ки онѣ дѹњу кад јѣ-жѹту* (јеш, — Круш), — *сѣмо сам јѣ јѣ-жѣв* (Круш), — *'Ел иѣе-, чика-Рѣко?* (Ба), — *вѣ-штѣ ради* (Добр), — *знѣ-штѣ, Рѣдомире* (Рат).

ѵ) Сугласник *ж* :

— *Мѣ-се дѣси* (мож = може, — Добр).

г) *Сонанѹи в*

222. а) У претконсонантском положају овај глас се изоставља код неких глагола²⁸⁴ и у прилогу *овде* :

²⁸⁴ Ова појава врло је широка и забележена је у скоро свим говорима југа и истока српскохрв. јез. територије. Забележена је доста рано и у писаним спомени-

— па сам *изаборљала* (Круш), — *заусидљац* (Леп), — *исирљала* (Над), — *исирљам* (Бог, Добр), — *наирљана* (Оп, Теч), — *насидљам* (Жуп), — ја *оирљала*, *оирљала*, не мџке (Жуп), — *оирљац* дрѣш (Жуп), — *оирљала* (Жуп), — *оирљао* (Теч), — *кџла* ће да бџду *оирљана* (Мотр), — *оирљан* (Жуп), — *наџколо* ми *осидља* (Мал), — Пџшке *осидљац* (Над), — не *осидљам* (Ба), — *осидљаш* (Ком), — да се *џоирљамо* (Сек, Сиб), — *џосидља* (Ур), — *џосидљали* (Мал, Теч), — *сџд* ме *џосидљаше* за кџџа (Ур), — *џосидљау* (Леп), — *џосидљен* (Мал, Мотр), — *џосидљена* (Дул), — *стоџ* *џосидљени* *остаџи* (Теч) — *џосидљено* (Кав, Мал), — *јџдан* *шињџр џреирљен* (Добр), — *џресидљали* су *наџ* (Сиб), — *Немџ* да се *расирљамо* (Теч), — *раџничко самоџирљаше* (Дул bis), — *сасидљау* (Добр), — *сасидљено* (Теч), — *почџу* да *сасидљу* (Над), — *уирљала* (Бе, Крч), — *усидљац* (Жуп), — *усидљаш* (Леп), — *усидљена* (Прџ), — *џреџосидљамо* (Бог);

Не треба мислити да се више наведени глаголи употребљавају само у облику без *-в-*. Сасвим случајно имам при руци неколико примера са употребом ове фонеме у истих речи, па ћу их навести:

— *кџџице наирљане* (Бог), — *путања наирљана* за *кџзе* (Вук), — *џоздрљамо* *бандџре* (Бог), — *посџкли* *кад* је *ирљана* она *ћупрџја* (Куш), — *оде*ло *џреирљане* (Добр), — *стаџво* у *џеџџи* (Бе).

Случајно имам, велим, јер их уопште нисам издвајао из материјала, уверен да није потребно доказивати паралелност облика са и без гласа *-в-*.

б) Укупно имамо 43 примера за прилог *од(е)* (исп. т. 44):

— Бџје *од* *џмаш* (Бе), — *џмамо* *водџ* *од* (Бог), — *мџло* *имџвине* *од* (Дул), — *од^џ* по *кџџу* (Кав), — *кад* би *оде* *дџвџло* (Кал), — *Тџ* ме *зрџо* *удџрило*, *од* *изџшло* (Ком), — *до* *нашега* *оде* *чаџра* (Пре), — *закџчи* *оде* *сџкно* за *колџно* (Рат), — *џн* је *од* у *Ўрсуле* (Реб), — *џбоде* ме *од* на *дџџ* *мџсте* (Сек), — да *'е* *остаџим* *од* у *кџфу* (Теч), — *џџџа* (Реб).

У шест издвојених примера изговара се, међутим, глас *-в-*:

— *преселџили* се *џвџ* (Кар), — *џвџ* *гџсти* без³ *тџбе* (Крч), — *џна* *'е* *џвџ* *рџђена* (Мал), — *остаџи* *џвџ* (Над), — *џвџ* у *Слаџину* (Сла), — *џма* *шурака* *џвџ* (Теч).

цима. Исп. F. Miklosich, Monumenta serbica, 191; Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма, 110; А. Белић, Историја српскохрв. јез. I, Фонетика, 107. Исп. такође и ДИЈС, СД36 I, 161; сев. Тимок, СД36 II, 386; Rešetar, Der štokavische Dial., 150—151; Ресава, СД36 XVII, 277—278; Трст., исто, 72; Жупа, АнФФ VI, 300; 11бар. ЗбФФП II, 72; Сјен., СД36 XVI, 72; сев. Бан., ГЗС VII, 20; Срем, СД36 XIV, 324—325; Мачва, СД36 XVI, 248; ИЦГ, ЈФ XIII, 55; СК-Љ, СД36 XV, 117; Црмн., СД36 IX, 311; ИХ. СД36 XIV, 82.

в) Ограничење дистрибуције сонанта *v* у истој позицији имамо још у два појединачна случаја, у глаголу *уредиш* (-повредити) и речи *жими*, које речи само тако гласе:

- *Уреди'* се на рану (Дул), — Пајз немб г-уредиш (Добр);
- *Жими* нѣ знам (Бе), — нисмо га, *жими*, ни вѣдели (Сек),
- јѣвѣтино, *жими* (Теч), — ймам нѣки каматѣни, *жими* (Бог).

г) Из међусугласничког положаја елиминисано је -в- само у по-зајмљеници *резерни*:

- *резѣрна* рана (Рат), — *резѣрне* (Добр), — офицѣр *резѣрни* (Рат).

д) Уклањање сонанта *v* из постконсонантске позиције врши се у процесу упрошћавања група *-сѣво*²⁸⁵ и *-шѣво*:

- *бѣксѣо* (Леп), — у *бѣксѣу* (Сиб), — и ѣто ти на Бѣсне *вѣзѣрсѣо* (Кар), — *вѣличансѣо* (Рат), — *домаћинсѣо* (Бог), — дѣлили на *домаћинсѣа* (Прѣ), — *дѣвѣјасѣо* (Пре) — о *дѣвѣјасѣу* (Ба), — *дрѣшѣо* (Дул, Над, Сек), — *дрѣсѣо* (Др, Пре), — у *заробљенишѣу* (Ци), — *издѣјсѣо* (Ком), — у *иносѣрансѣе* (Реб), — *лукѣвсѣо* (Реб), — *министѣрсѣо* (Реб, Сиб), — по *могѣшѣу* (Ур), — *наслѣсѣо* (Бог), — *ѣсѣо* (Крч) — *ѣоломѣшѣо* (Крч), — *рѣјсѣо* (23 пута), — *сѣановнишѣо* (Ци), — Направили и сѣловања и *убѣсѣа* (Рат).

Тип *дрѣсѣо*, *дѣвѣјасѣо* коначно је творевина аналогije.

Али се ограничење употребе гласа -в- у наведеним случајевима не може означити као потпуно него само као факултативно, на што указују и следећи примери:

- *домаћинсѣу* (Над), — из *дрѣшѣива* (Крч), — *дрѣшѣива* (Над), — са нѣкако *дрѣшѣво*, — д-издѣли тѣмо *дрѣшѣу* (Дул), — за *иносѣрансѣво*, — тражим *ѣсѣво* (Бог), — до *ѣунолѣсѣива* (Мал).

ђ) Елиминација из постконсонантске позиције извршена је у потпуности у речи *рѣшѣва*, *брѣсѣва*, и у придевским заменицама за *каквоу*:

- дѣно нѣке *брѣсѣке*, — нѣ, приѣо, нѣку *брѣсѣку* (Круш); — *рѣшѣке* — *рѣшѣака* (Дубр);
- Видите *кака* 'е ѣна (Лом), — *крушѣце каке* ѣѣеш (Мотр), — Види *каки* сам ја *домѣнин* (Бог), — *каки* 'е ѣн ѣпасан (Добр), — бѣга питај *каки* смо бѣли (Сиб), — Радио кѣе *каки* занѣти (Сиб), — *Какога* оружја сѣд йма! (Кар), — Нѣћу ја, *каку* Јѣубѣину унѣку! (Бог), — у *нѣкаке* јарѣге (Кав), — Йма ти ѣн *нѣкаку* дѣшу

²⁸⁵ Вук је приметио да се тако „говори и по Ресави и по наји Јагодинској“, исп. предговор другом издању Српских народних пјесама, стр. L.

(Дул), — Ту *мисим* да погйбоше (Кав), — дни *мисе* да ћемо ми даље да бѣгамо (Сиб), — *миси* (Ур); — *идсе* одрѣко (Бе), — била *идсе* јака борба (Вук), — *идсе* не примйли (Др), — *идсе* ми се вѣрнемо (Кав), — и *ћуле идсе* спушти се (Кар), — *Пдсе* ме ува-тише (Оп), — и *идсе* не йду (Теч); — оданде смо *идсем* крѣнѹли (Ком), — *Пдсем* ћемо д-окрѣнемо у бѣжу рѹку вино (Мотр); — *Богдсав* из^с Крушевйце (Ком), — *Бранйсав* Пантић (Ком), — *Рд-досав* (Дубр), — *Сйтанйсав* (Ур).

И ово ограничење у дистрибуцији гласа *л* није конзеквентно спроведено, па имамо и:

— опростите, *благословйше* (Бог); — *замйслим* се нешто (Добр), — *мислео* да 'е жйв (Кав), — Зато ја *мйслим* (Жуп), — Ја *мй-слим*: 'дѣ ће оваџ за Берлин сад? (Мал); — *идсле* мѣ смрти (Бог), — Те дни *идсле* чѹе се да вйчу (Кав), — што сам *идсле* патио мѹке (Мал), — мѣрали смо да кропймо *идсле* (Оп), — прѣписа машинѹм *идсле* (Ци); — не бѣ се, *Борйславе* (Бог), — стрѣљали му брата *Бранйслава* (Прѣ), — *Раддслав* (Бе).

Број примера са глаголом *мислей* и прилогом *йосле* много је већи од наведеног, и однос је код првих 26 : 11, а код других 53 : 24 у корист случајева где се глас *-л-* не изговара.

в) У сантхију:

— Ймаш-и ти лѣба у кѹћу? (Имаш ли, — Раг);
— 'Е-ради Жйка? (Добр); — 'е-сте оврли (Жуп), — 'Е-с' тй, Милутйне, покйда онй зрѣли краставци? (Круш), — 'Е-сте вй вечѣрали? — 'Е-си йшо код^т Катарайне? (Круш), — 'Е-си вйдо комйти 'дѣ? (Лом), — 'е-си стйго?! (Мал), — 'Е-сте примѣтйли? (Раг), — 'е-си чѹо (Сиб), — 'Е-сте глადни? (Сиб), — 'Е-сте жйви? (Теч); — 'Е-Рада сама дѣшла? (Над).

Свакако је овде у питању елизија.

ђ) Велари к и г

225. Прва од две фонеме изоставља се у интервокалском положају:

— ага *нѣаки*, — *нѣаки* аџдѹци (Кар), — те ми се *нѣако* провѹкѣ'мо (Вук),

или пак кад је у суседству са неким од сугласника:

— *Алесандра* (Лом), — краљу *Алесандре* (Сиб), — *Алесандри* (Над), — с онѹм онѹм *Алесандрином* женѹм (Бог), — *Алесандро-вац* (Вук), — *арйѹлук* (Дубр), — йду на *ескѹрзиу* (Др), — на

Једном сам забележио и овакав пример:

— изиђемо на *Кдџзјак* (Бог).

Треба напоменути да сам у многим случајевима поред наведених бележио и примере са неизвршеним променама:

— није закачио *аграр* (Теч), — *Гаврило* (Саб), —

а за речи *грџџе* и *гвџџе* види примере у тач. 201. ф); познато ми је да су оне у овом облику много чешће него у горе наведеном.

б) Примери за метатезу на одстојању јесу следећи:

— по *дукомџиима* (Рат), — на *Кдџсман*, — преко *Кдџсмана*, — Сибница *кдџсманска* (све од истог информ., — Сиб), — *идемо* у силџвачке ливаде дол, у *Намасијрак* (Ба), — *Намасијрак* (Кав), — *једџман*, — *жвџзџџ*²⁹³, — *жвџзџџе* (Дубр), — само *ивџзџи* (Над), — он *ивџзну* на мене (Ком), — *езекџр* (Добр).

Поред ових познати су ми и примери: *манџрва*²⁹⁴, *мрџзга*²⁹⁵, *сеџан-иџијемо се*, *једџман*, *одједџман*.

М. Ђ. Милићевић помиње у свом материјалу и реч *џрокај* у том облику, али ја нити је имам у грађи нити се могу сетити да сам је икада у тој форми чуо.

Редуџликација

234. Забележио сам ову појаву у следећим примерима:

— уватили брџзду па *бубуџџџи*мо (Жуп), — маџо се *џоџу-џуџи*о кад иде (Добр), — *учуџуџи*ло џши (-наџуџило, — Дубр).

IV. ОГРАНИЧЕЊА ДИСТРИБУЦИЈЕ КОНСОНАНТА У ФИНАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

Уџрошџавање финалних груџа консонанџа

235. И у нашем говору, као и у другим говорима српскохрватског језика²⁹⁶, ради се о упрошџавању група консонаната које се састоје од

²⁹³ Исп., Жупа, АнФФ VI, 302; Вучит.-Пећ, СД36 II, 403.

²⁹⁴ Сјен., СД36 XVI, 74.

²⁹⁵ Maretić, Gramatika, 83, mežgra.

²⁹⁶ ДИЈС, СД36 I, 241—242; Вуч.-Пећ, СД36 II, 468; Трст., СД36 XVII, 71; Рес., исто, 279—280; Ибар, ЗбФФП II, 73; ИЦГ, ЈФ XIII, 51; СК-Љ, СД36 XV, 50. и 72.

237. Поменућемо и извешан број примера са супституисаним финалним консонантом:

— сад^т се све дйго *бѡгрѣн* (Ба), — *бѡгрѣн* (Круш, Сек), — *бѡден*, — по *бѡдену* (Круш), — *зал д-й'ѣм тѡм* (Ци), — *зал да продѡм ѡйву* (Круш), — *косййи* (Дубр), — удѡрио *монѡграм* (— монограм, Теч).

Речца *зар* јавља се ретко у наведеном облику, а чешћа је у „нормалној“ форми:

— *зар* ја пѡдо' са стѡжѣта (Бог), — *зар* н-умѣш^ж да слѡжеш (Добр), — *зар* ти нйси домѡћин *йшвѣ* женѣ (Круш), — *Зар* Стѣва дѡби, а ти нѣ мош? (Крч), — *Зар* ме тй разоружѡваш? (Мал), — *зар* да ми кѡже жѣна д-й'ѣм д-упѡлим кућу, ја д-упѡлим? (Круш).

238. а) О проблему десоноризације консонаната у финалној позицији исп. т. 110—112.

б) Карактер супституције има и појава „соноризираног“ изговора финалног консонанта у неким позајмљеницама, као у примерима:

— прѡве *цйркуз*, — йма нѣки *цйвйлиз* (— сифилис, Дубр), — прйми на *рѣвез* (— реверс Дул), — *водѡйуз* (— вагина, Раг);
— пѡсле смо йшли *рѡд*, нйко не нйѣ дйрѡѡ (Жуп), — жйвѣли смо *рѡд* (— рахат, Дубр);
— *лѡсйѣж* (Мотр).

Ту се свакако ради о народној етимологији.

Овамо можда долази и реч *шйрѡнга* (Дубр) (исп. нем. Strank)

239. Има и низ других поремећаја конс. алтернација у финалној позицији. Овде ћемо поменути имп. типа *да||дај*, демонстр. зам. *ова||овај*, *ша||шај* (-ѡ/-й) (т. 79).

У енкл. G-D-A л. зам. Зр гласи (й)и. Укидањем алтернације -х:-м (> ѡ) ови облици се више не разликују по форми (т. 420).

II део

МОРФОЛОШКИ СИСТЕМ

А. РЕЧИ СА ДЕКЛИНАЦИЈОМ

240. У овом одељку описује се инвентар оних чланова фонолошке системе и њихових комбинација који (и уколико) се користе као средства за уобличење парадигматских форми речи. Не обрађују се сви облици него углавном они који су значајни као елементи дијалекатске структуре нашег говора.

Познато је већ да у Л. егзистирају, поред форми млађих новоштокавских говора, — и оне које су ознака старије фазе развитка нашег језика. Осим обележја једних и других облика интересују нас и њихови међусобни односи.

Но у Л. се чују, код речи са деклинацијом, паралелно с облицима једног и другог типа, и конструкције с општим падежом. Мени се чини да односи у репартицији наставака штокавских форми нису на истом лингвистичком нивоу са односом свих њих заједно према аналитичким композицијама, мада се оне каткада, у проучавању декл. система наших дијалеката, без коментара стављају једне крај других¹. Разлику, наравно, не треба тражити у облику него у функцијама: општи падеж (CG) говора са аналитичком деклинацијом обухвата функције свих зав. падежа, ступајући у друкчије односе према предлозима него ови². Посебност облика CG у Л. огледа се у два правца:

1. у конфронтацији с другим члановима декл. система он нема посебну форму него има исти гласовни састав (по моме мишљењу) са А;

2. на синтаксичком нивоу он нема своје посебне функције него се јавља као факултативни заменик других форми у појединим службама.

На морфолошком плану проблематика CG своди се на његов облик, те ћемо га обрадити заједно са А (као CG-А, где то буде по-

¹ Исп. између осталих и П. Ивић, ГФФНС IV, 204.

² Исп., нпр., Р. Јакобсона, TCLP, 6, 245.

б) Наставак -у :

— *Ќ*, *чуј* мене, *зидју* Икоди́не (Кар), — *родни крају* (Ба);
— *йри'аишељу* (Лом, Мотр, Сек, Ур); — *Арсовићу* (Кав), — *Вѣсковићу*
(Мал), — *Кѣке пѣре*, *Маркићу* (Кар), — *брѣ*, *Сѣвићу* (Ком), —
— *Сѣрахѣнићу* бѣне (Кар); —

— *ѣнде*, *бурѣзѣру* (Ба); — *Штѣ* вѣраш *тѣ* дѣцу, *тѣ* *бандѣиу*
(Ком);

— *грдан мѣченику!*, — *Рѣдомире Пуѣицику* (Ба), — *моѣ*
уку (Реб).

Већ однос у дистрибуцији наст. -е и -у указује на губљење осећаја за корелацију *мек* : *йверди конс.* основе као за морфолошки дистрибуциони принципи.

в) Наставак -о :

— *Сѣрко*, *како* се прѣведе? (Крч), — *сѣрко* (Добр, Круш, Мотр, Рат).

г) Наст. -и имамо само по изузетку код именице *госѣод* :

— *Гѣсѣоди*, *помѣлуѣ* (Бог, Над).

д) Без наставка (тј. Vs је једнак Ns)^б:

— *бурѣзер* (Ба), — *Ќѣац*, *само* штѣ *вѣше* рѣбу да *кѣпимо*
(Лом), — *Вѣљо* и *ти синѣвац!* — *Жѣѣ* ми, *синѣвац*, *што* ми *ништа*
не пѣш (Бог);

Ќтку-тѣ, *Јанићѣвић?*! (Кав), — *Јѣвичић*, *познаѣш* ли *тѣ*
онѣ грѣбље? (Сиб), — *Кѣже*: *Штѣ* е, *Мѣлѣкѣвић?* (Рат), — *Сѣвић!*
(Ком);

— *вѣче*: *воѣник*, *воѣник!* — (Бог), — *Дрѣг!* (Над).

246. Vs једнак је Ns и у именица -о или -е у Ns

— *Амѣн*, *Бѣшко*, *спашѣвац* (Мал), — *брѣже*, *брѣцко* (Круш),
— *Фѣла*, *Мѣкаѣло* (Лом);

— *Рѣдѣе* (Добр).

ИНСТРУМЕНТАЛ ЈЕДНИНЕ

247. Наставак је скоро искључиво -ем, како код меких основа:

— *нека пѣсѣу краѣм* (Круш), — *сѣрдѣм* (Сиб), — *мѣљѣм*
(Рат), — *с ѣйри'аишељѣм* (Прњ), — *Уби* ме *йишиѣбљѣм* (Бог), —
с йри'аишељѣм (Над), — *с овѣм учѣишељѣм* (Ур), — *з-Драгѣћѣм*

^б Исп. Трст., СДЗ6 XVII, 79—80.

(Крч), — *Ковачевићем* (Оп), — *йуијићем* (Ба); — са *Бурћем* (Мотр); с *кѣнем* (Круш, Леп, Мал, Прњ, Рат), —

или историјски меких:

— па *нѣжѣм* ђзго (Мал), — избѣцка *нѣжѣм* (Бе), — *коѣем* (Рат), — с једнѣм *Надѣљѣм* (Оп), — с твѣм *ѣем* (Бог), — с мѣм *ѣем* (Кав bis), — с мѣм *ѣем* (Рат), — с њѣгѣм *ѣем* (Реб), — с овѣм *кѣтѣм* *илѣем* (Бог), — коѣм *йрѣвѣем* (Кав), — онѣм *сиѣиѣем* (Рат); — лекар са *йолмѣчѣм* (Леп), — *бакрѣчѣм* (Рат), —

тако исто и у именица са тврдим консонантом на крају основе:

— с *авиѣнѣм* (Ур), — са *баиалиѣнѣм* (Мал), — са твѣм *баиалиѣнѣм* (Кав), — з-*Богѣм* (Бог), — *братиѣм* (Бог, Кар bis, Лом, Мал, Мотр, Реб), — *будѣкѣм* (Бог), — с *винѣм* (Бог), — с *вѣдем* (Сиб bis), — *Вукѣсавѣм* (Оп), — с једнѣм мѣм *ѣем* (Вук), — са *Драгѣљубѣм* (Мотр), — са *Драгѣм* (Оп), — *ѣем* (Вук), — ѣде с кѣлима *ѣем* (Мал), — з-*ѣем* (Ур), — *ѣем* (Кал), — *ѣем* (Рат), — с *ѣем* (Добр), — са *ѣем* (Мал), — с *ѣем* (Добр), — с *ѣем* (Кал), — с *ѣем* (Ком, Пре), — с *ѣем* (Бог), — с *ѣем* (Круш), — с *ѣем* (Сиб), — с *ѣем* (Оп), — *ѣем* (Бог, Круш), — Коѣм си *ѣем* (Над), — *ѣем* (Бог), — *ѣем* (Кал), — он мѣну *ѣем* (Ком), — за петнаѣстѣм *ѣем* (Кав), — *ѣем* (Бог, Кав, Рат), — *ѣем* (Ба, Бе, Круш bis, Над bis, Сек), — *ѣем* (Пре), — *ѣем* (Бог, Кав), — *ѣем* (Сек), — с онѣм *ѣем* (Бог), — с *ѣем* (Добр), с *ѣем* (Бог, Мал), — *ѣем* (Ком), — *ѣем* (Ком), — са *ѣем* (Бог), — са *ѣем* (Мал), — заграђен са *ѣем* (Сек), — да се вѣта за гѣшу ш-*ѣем* (Прњ), — пред^т *ѣем* (Кар), — пре-*ѣем* (Кар), — са *ѣем* (Бог).

Наведен је и пример *ѣем*, где наставак *-ем* долази чак иза слога основе са *-е-*. Имамо још таквих примера:

— за *ѣем* (Кар), — за *ѣем* (Кал);

— з-*ѣем* (Ком), — *ѣем* (Бог, Жуп), — са *ѣем* (Бог), — са *ѣем* (Круш), — по^а-*ѣем* (Над), — с *ѣем* (Добр), — с *ѣем* (Круш), — сас *ѣем* (Крч), — са *ѣем* (Над).

Примери као што су:

— *ѣем* (Леп), — *ѣем* (Кал, Леп), — *ѣем* (Мотр), — под^т *ѣем* (Кар), —

нису типични за наш говор већ представљају углавном нанос са стране. То показује и именица *воз*, која се среће и у снимљеном материјалу чешке са наст. *-em*:

— дојурѝли *вѝзем*, — дојурѝли *вѝзѝм* (Кав), — *вѝзем* (Жуп).

248. Само у четири-пет случајева налазимо заиста сачуван наставак *-ом*. Но и ови су случајеви својерстан показатељ о губљењу осећаја за корелацију *-em*: *-ом* у Is I и II, јер је у сваком од њих значење нешто измењено:

— били *маѝм* Влѝси (Сиб); — полѝко *'ѝдом* (Дуб);

— позгрѝви *таѝм* свѝ *рѝдом* (Ба); — *рѝдом* свѝд тиришкѝ (Ком), — ост'памо отѝд *рѝдом* (Сек), — и тако е било свѝд *рѝдом* у онѝ планине (Теч);

— Јѝ сам *рѝдом* из Добросѝлице, — *рѝдом* из Мѝлешева, — *рѝдом* и-Силѝвице (Бог), — *Рѝдом* сам из овѝга сѝла (Над), — из^c Прѝвешти *рѝдом* (Оп).

Но увек се каже, нпр., *ѝдем рѝдем*, не жѝвѝ лѝпо с њѝѝнем *рѝдем* (Добр), и сл.

249. Из горњег прегледа примера да се закључити да се наставак *-ом* готово у потпуности изгубио у Левчу⁶.

Познато је да у многим другим говорима долази до поремећаја у репартицији наставака *-em* и *-ом*. У једнима од њих померање је извршено у корист наставака тврдих основа — у говорима динарског подручја⁷, као и у онима где се осећа утицај са тог подручја⁸, — а у другима у корист наст. меких основа⁹. Наведено стање у Л., затим у долини Западне Мораве¹⁰ и Жупи¹¹, где се такође констатује једино наставак *-em*, указује да је средиште одакле се ова црта шири управо област централних говора косовско-ресавске зоне¹².

Мисли се да је процес ширења наст. *-em* потпомогнут приликама у заменичко-придевској промени¹³; о томе ће бити речи касније.

⁶ Ово констатује још М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, 212.

⁷ Исп. СДЗб XIV, 116—117; ЈФ XVII, 51, и сл.

⁸ Исп. нпр. Мачва, СДЗб XVI, 256; Срем, СДЗб XIV, 336. Нешто слабији утицај у Сјен., СДЗб XVI, 78; СК-Љ, СДЗб XV, 114. Интересантно је да Барјактаревић налази и у једном шумадијском селу само *-ом*, ЗбФЛ IV—V, 17.

⁹ Исп. каткад и у ИЦГ, ЈФ XIII, 65. (носем, класем, путем, трнем). Васојевићи и овде имају посебну ситуацију, али сад различиту од Л. (имају *-ом*).

¹⁰ СДЗб XVII, 78; AfSIPh XXV, 215:

¹¹ АнФФ VI, 303.

¹² Већ се у Рес. констатују случајеви са *-ом*, СДЗб XVII, 304—305. Исп. Ибар, ЗбФФП II, 78; Бан., ГЗС VII, 59.

¹³ Исп. нпр., П. Ивић, О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима ГФФНС IV, 211; — Die serbokroatischen Dialekte, 235—236.

Остали случајеви могу се прочитати и на карти у прилогу.

б) Другу групу, највећу по обиму, чине случајеви у којих се на основу облика не може закључити ништа о роду или броју назива, ако уз именицу нема атрибута. То је N:

Беоциће (Круш), — *Дулене* (Добр), — *Комаране* (Кав), — *Калињиће* (Кав), — *Лёйовиће* (Круш Оп), — *Мдџириће* (Кав), — *Оџариће* (Круш), — *Оџариће* (Кав), — *Рајковиће* (Рат);

затим А (-CG):

— сврџим у *Баре* (Бог), — дође у *Белушиће* (Бог), — Пдошли смо дол у *Белушиће* (Добр), — на *Белушиће* (Добр), — д-џем ћу ја лекару у *Белушиће* (Жуп), — на доправку у *Белушиће* (Жуп), — на *Белушиће* (Круш), — д-џе он у *Белушиће* (Лом), — дотеру у *Богалинце* (Бог), — за *Богалинце* џдем, — не смџм у *Богалинце*, (Бог), — за *Богалинце* (Жуп), — у *Богалинце* (отџшо — Силъ), — за *Гледиће* (Жуп), — џшли у *Дулене* (Ба), — у *Дулене* отџдни (Леп), — отџшли у *Дулене* (Мал), — па га свџо у *Їковиће* (Реб), — ова' се догне у *Калињиће* (Кар), — да се теру... у манастир *Калињиће* (Мал), — џдо... у *Комаране* (Ба), — пресеца за *Комаране* (Теч), — Отџшо у *Мдџириће* (Бог), — доо ћерку у богату кџћу у *Мџићице* (Жуп), — отџдем у *Мдџириће* (Круш), — да џдеш на *Мдџириће* (Круш), — дошо у *Надрље* (Кар), — прџшли у *Надрље* (Кар), — у *Надрље* (Над), — отџшо за *Оџариће* (Бог), — низ *Оџариће* (Круш), — џшо сам у *Пчџлице* (Ба), — отџшли у *Пчџлице* (Мал), — отџшли у *Рајковиће* (Мал), — дона се удџ у *Слаџине* (Ба), — ниште слџзили досад у *Тџчиће* (Теч), — у *Ўрсуне* (Добр), — попџлиште *Тџчиће*, *Ўрсуне* (Круш), — Косу бџо џдао у *Цџковиће* (Рат);

— Опасни и џви у *Баре* (Бог), — тџ у *Белушиће* (Кав), — Їмамо мџ селџнку у *Белушиће* (Лом), — Пдо се ме увџтише у *Белушиће* (Оп), — за воџску у *Белушиће* (Сек), — 'Дџе сломџла ндогу? — у *Богалинце* (Бог), — ковао тџ, каже, у *Богалинце* (Бог), — Ел лакше у *Сабџнти ел у Богалинце?* (Бог), — Сџстав бригадџе у *Дулене* (Лом), — Мобилџшу нао горе у *Дулене* (Мал), — у *Їковиће* (Кав), — седџо у *Калињиће* (Кар), — Јџдан џма у *Кдларе* (Ком), — Мџ смо бџили у *Комаране* (Леп), — покдои' у *Лџџине* онџ сџме (Круш), — бџо двапут свџга у *Надрље* (Кар), — Сте у *Пчџлице* на слџжби? (Бог), — Ёво ти оваџ у *Рајковиће* (Ци), — бџила сам у *Слаџине* (Ба), — У *Тџчиће* и џу Вџкмановац нема нико (Реб), — нађемо еднога -*Ўрсуне* (Бог), — Он је од -*Ўрсуне* (Реб), — да бџде у *Ўрсуне* (Ур), — А џво ти џу *Цџковиће* — код џџ' друкше (Теч);

и G:

— од *Белушића* (Бог), — до *Белушића* (Бог), — дође до *Белушића*, — одовџде од *Белушића* (Кав), — из *Беоцића* (Бе), — из *Гледића* (Круш), — из *Дулена* (Бог, Дул, Сиб), — преко *Дулена* (Добр), — до *Калињића* (Над), — из^c *Комарана* (Ба, Ком,

Леп, Мал), — преко *Мдџирића*, *Комарана* (Леп), — из *Лџиовића* (Прњ), — из *Мџиевића* (Бог), — из *Мдџирића* (Ба, Бог, Лом, Мотр, Реб), — из *Мџирића* (Мотр), — из *Надрља* (Ба, Дул, Кар), — из *Ојарића* (Мал), — из *Ојарића* (Мал, Над, Оп), — и-Пчџлица (Бог, Добр, Над), — из^с *Пчџлица* (Над), — између *Пчџлица* и *Рајковића* (Мал), — из *Рајковића* (Леп, Лом, Рат), — до *Слајина* (Рат), — из^с *Тџића* (Леп), — из *Ўрсула* (Ком, Круш, Лом).

в) У трећу групу сврстани су примери код којих је јасно да имају облик једине средњег рода:

— Ђто, тџ е *Мдџириће*, тџ е *Бџре* (Ба), — да му е цело *Богалинце* његдво (Бог), — Вџелико *Пчџлице* (Дул), — припало и Вџико *Пчџлице* (Дул);

— из Вџликог^к *Пчџлица* (Добр);

— према *Мдџирићу* (Мал), — ка *Цџкојџу* (Лом);

— отишла у његдво *Мдџириће* (Бог), — Дџшо у Вџелико *Пчџлице* (Добр);

— остали у *Белџишићу* (Мал), — У Дрџгову, *Белџишићу*, тџ сам рајџио мџго (Жуп), — била у *Калџнићу* (Леп), — затџчени у *Калинићу* (Мал), — у *Надрљу* (Дул, Кал), — Ја сам бџо у *Ојарићу* (Оп), — Ако си рџен у *Пчџлицу* (Ком), — нџко не гради свџдбу ђе у *Слајину* (Сла).

г) Четврту групу чине примери са облицима множине:

— до *Бџра* (Ба), — из *Бџра* (Ком, Бог), — из *Богалинаца* (Бог, Жуп, Мал, Сиб, Сиљ), — из *Лџџика* (Вук, Ком), — испод *Лџџика* (Реб);

— из Вџлики' *Пчџлица* (Дул);

— па на *Богалинци* удџримо (Леп);

— бџо сам у *Дџлена*, — у *Дџлена* не распорџе (Мал), — ђто и' Нџмци у *Дџлена* (Ур), — у *Глџдића* бџо (Над), — нџки у *Надрља* погџнуо (Бог), — гџр у *Надрља* џма фамилиџа пџла (Кар), — нџшто размонтџрали, нџшто у *Надрља* (Мал), — кџпџо у Вџлики' *Пчџлица* богџту зџмљу (Дул), — бџље знаш тџ у *Пчџлица* штџ се одигрџва (Мал), — Пропаџа по пџт-шџс^с гџдина по *Тџџића* (Бог), — у *Слајина* (Сиљ).

Иако сразмерно малобројне, последње две групе примера довољне су да укажу на неодређеност осећања за род и број ових именица у Левчу¹⁴. Оне се, како видимо, колебају између једине ср. р. и множине м. р. или ж. р.

¹⁴ Исп. о томе проблему и Б. Милановића, НЈ н. с. XIII, 137—168. За Рес. се износи мишљење о сличним им. да су у sg, али се наводе и прим. pl. СДЗб XVII, 319. Исп. Васојевиће, за разлику од других ИЦГ, Библ. ЈФ V, 66.

ГЕНИТИВ (-ЛОКАТИВ) МНОЖИНЕ

252. Наставак је *-a*, али у неких речи може бити *-и*¹⁵, и тада је далеко чешћи, како се види из ниже наведених примера. Јер у снимљеном материјалу поред:

— наоружани до *зуба* (Дул), — десет *минути* (Прњ), — за дваџс' *минути* (Добр), — дваестина *минути* (Над), — по пѣ^а-бѣрбени *рѣдова* (Мал), — шѣс^а бѣрбени *рѣда* (Оп), —

имамо много већи број примера са наст. *-и*:

— пѣт *арѣ* (Ба, Бог), — десет *арѣ* (Бог), — едно-петнаџс' *арѣ* (Кав), — педѣсет *арѣ* (Круш), — шѣс' *арѣ* (Мал), — два-наџс' *грѣди*, — дѣвет^а *грѣди* (Оп), — јѣш^ж бѣ-зуби (Жуп), — четрнаџс' мѣсеци (Добр), — сѣдам мѣсеци (Добр), — за шѣс' мѣсеци (Жуп), — пѣт мѣсеци (Кав), — шѣс' мѣсеци (Мотр), — дваџ-шѣс' мѣсеци (Вук), — пѣ-шѣс' мѣсеци (Добр), — ђсам мѣсеци (Рат), — петнаџс' *минути* (Бог, Добр), — пѣт *минути* (Кав, Рат, Сек, Ур), — десет *минути* (Теч, Ур), — пѣсе дваџс' *минути* (Ур), — дваестину *минути* (Ци), — пѣт *иарѣ* (Бог), — нѣси пѣ-шѣс' *иарѣ* цѣкуле (Ци), — од^г *ирсѣи* (Круш), — пѣт *рѣди* (Вук bis), — сѣдам *рѣди* (Кав), — шѣс' *рѣди* (Кал, Ком bis), — сѣдам-ђсам *рѣди* (Ци), — ђсам *сѣи* (Добр, Над), — *сѣи* (Ба, Кар, Прњ, итд. — још 9 пута), — стѣ *ѣкѣери*, — шѣс' *ѣкѣери* (Бог), — десет *ѣкѣери* (Круш), — шѣс' *ѣкѣери*, — шѣс' *ѣкѣери* (Теч), — сѣдам-ђсам *ѣкѣори* (Мал).

У принципу су равноправни облици Гр по *i*-декл. и *o/jo*-декл. у свим наведеним, а и следећим именицама: *гѣс*, *мрав*, *фѣи* (-хват), *црѣ* итд. Но у именице *људи* среће се једино наставка *-и*:

— ђсам стѣтина *људи* (Вук), — преко *људи* (Дул), — од *људи* (Прњ), — нѣко нѣма од *људи* (Реб).

253. Наставак *-и(j)у*¹⁶ познају само именице *ирсѣи* и *нокаѣи*, и то веома ретко: *ирсѣиу*, *нокиѣу*.

254. У извесном броју ових речи изостаје каткад у Гр инфикс *-ов/-ев-*, који се иначе у плуралским падежима јавља. Тако имамо:

Нр	Гр(-Лр)	Др-Јр(-Лр)
абрѣви	ѣбера/ѣброва	абрѣвима
гвѣздѣви	гвѣздѣ/гвѣздова	гвѣздѣвима
грѣздѣви	грѣздѣ/грѣздова	грѣздѣвима

¹⁵ Исп., Бан., ГЗС VII, 23; Рес., СДЗб XVII, 309; Жупа, АнФФ VI, 303; Срем, СДЗб XIV, 336; Мачва, СДЗб XVI, 260; ИЦГ, ЈФ XIII, 67; СК-љ, СДЗб XV, 146.

¹⁶ Исп., Жупа, АнФФ VI, 304; ИЦГ, ЈФ XIII, 70, итд.

кажњеним *лагѣрима* (Кал), — по *камењарѣма* (Рат), — на *камиѣнѣма* су били (Прњ), — у *Пуљима* (Мал), — да ти прича и *Јо рѣшовама* (Крч), — нисмо зврндали по *сокајѣма* (Сек), — по *тѣма ишрѣнѣма* другема (Добр), — ни дана нисам би^јо у *чејинѣма* (Бог), — ни^{је} би^јо у *чејинѣма* (Ур);

б) Са наставком *-а* у снимљеном материјалу налазимо ове примере:

— по неки овѣ бетѣнски њѣни *базѣна* (Ци), — на *басамака* (Рат), — остаѣ у *Богалѣнаца* (Бог), — ел ѣма јѣш *ракиѣ* у твѣд *буриѣна* (Над), — *Нарѣд*^т по *сѣбора* и *вѣшара* прича (Рат), — Од мѣне гѣра дѣша у млађѣ *дѣна* ни^{је} бѣла (Мотр), — бѣла *кафѣна* на *дѣрека* (Прњ), — Рѣмена овѣ у *Дулѣна* (Бог), — би^јо по *зѣшвѣра* (Мал), — у *кукрѣза* онѣ (Ком), — по *куилѣрајѣ* (Добр), — био сам по рѣзни *кѣрсева* (Геч), — стоѣ по *лѣгора*, — онѣ по *лѣгора* разоружѣли (Кав), — по *лѣгорова* (Пре), — ја сам у *ѣарѣишѣна* (Над), — тѣ е побѣгло по неки *слѣма*, по *ѣлдѣшѣова* (Рат), — тѣ е сѣно у *ѣлдѣшѣова* (Рат), — ѣдемо по онѣ *ѣдѣшока* по-нѣ *чѣсѣна* (Бог), — по *ѣдѣшока* (Рат), — на *ѣрѣсий* (Круш), — у толике *рѣшѣова* (Кар), — ѣпо кѣ дѣ по *сѣшѣова* (Мал), — свѣ по *срѣшѣова* бѣшка (Оп), — јѣрѣмо се по онѣ *сѣрѣшѣова* (Добр), — по *ѣшѣвѣна* (Леп), — био у *ѣсѣшѣна* (Над), — био сам ја у *чејѣниѣка* (Жуп), — био у *чејѣниѣка* (Мал).

Не би се могло са сигурношћу тврдити да је форма са наст. *-а* чешѣна у Л. од форме са *-ѣма*, али у нашем узорку је то за ову врсту именица неоспорна чињѣница. Чак и ако не узмемо у обзир примере из т. 251. д), први су примери многобројнији: имамо 14 прим. са *-ѣма* и 33 са *-а* (с прим. из т. 251. чак 43). Још је прерано ма шта закључивати о употреби облика *Лр* са наставком *-а* у Л., јер треба тај проблем прво у потпуности обрадити, како из морфофонолошке тако и из синтаксичке перспективе. Исто тако је прерано вршити ма каква поређења с другим описаним говорима. Но иако тачна поређења и нису могућна, — јер се наш рад методолошки разликује од осталих, — већ је на први поглед јасно да говор Л. у овом погледу заузима посебно место¹⁷.

АКУЗАТИВ МНОЖИНЕ

256. Поред наставка *-ѣ* облик *Ар* (*-CG*) познаје у нашем говору и наст. *-ѣ*. Ова друга форма доста је широка у кос.-рес. говорима, па јој је поклањана прилична пажња у дијалектолошким радовима. Давана

¹⁷ Исп., П. Ивић, *Die serbokr. Dial.*, 235; Метохија, ГЗС VI, 59; Врњ., *AfSIPh* XXV, 217; Ибар (ретко), ЗФФП II, 79; Жупа, АнФФ VI, 302; Трст., СДЗб XVII, 81; Ресава, исто, 314; ИШГ, ЈФ XIII, 67—68; СК-Љ, СДЗб XV, 148—149. (само у дистрибутивном значењу); Срем, СДЗб XIV, 337. и 345—346; сев. Бан., ГЗС VII, 23.

— имала... *кѡњи* (Ци), — *вѣжи кѹчићи* (Мотр), — *знам ти ѿложсаи* (Сиб), — *ймам и фйни йрасйћи* (Крч), — *па ни врата погорѣли, па чабрићи нѣки* (Круш), — *донѡсе онй чабрићи* (Круш);

II. служба CG —

— *о-ѿѡкчићи* (Сек).

б) Основински сугласник је историјски мек:

I. служба A —

— *Тѹрили бѡрјѡци* (Оп), — *растѹрише бѡсамаци* (Круш), — *што наћете овй бегѹнци* (Прњ), — *кѹпйли бокчалѹци* (Сла), — *бундрѹци да мѣтнем* (Мотр), — *имѡ крѡсѡвци* (Сла), — *имѡ мѣци* (Добр), — *прймаш нѡрѣдници* (Реб), — *имѡ нѣке парцѣле, окрѡци нѣки* (Теч), — *Штѡ си бйо обѹо?* — *Ойѡнци свйњски, шивењѡци* (Ба), — *остаѡиш ойѡнци* (Жуп), — *и прѣсни ойѡнци начинйла* (Кав), — *обѹем онй ойѡнци* (Круш), — *украѡше ми ѿѡѡнци* (Лом), — *искѡпамо оѡци* (Бог), — *Понѣсемо... ѡчењѡци* (Ба), — *ѹзне ѿѡѡци* (Сиб), — *ѹзели ѿломѡѡцици* (Прњ), — *имѡли смо рѡдници* (Ба), — *задѹжим рѡдници* (Бог), — *нашпи ѡйни сандѹци* (Кав), — *Онй слѡмљѡци ѡни ѹзели* (Круш), — *налазила сѡдменици* (Теч), — *ймам уѹци* (Ба), — *бѡс у крајњи чѡйѡнци* (Круш);

— *да смѣнимо ми Бѹгари* (Сек), — *ки за комйѡци* (Бог), — *комйѡци... повѡдили* (Круш), — *вѡдимо комйѡци* (Круш), — *'дѣ ћеш јексѣри* (Ур), — *истѣра нѣкад млаћари* (Оп), — *прйчаш прѡзни рѡзговори* (Круш), — *нѣки самѡци направйли* (Леп), — *йди... на златни ѡѡѡци* (Круш), — *шѡѡци* распрѡстрѣли (Добр);

— II. служба CG —

— *од бубрѡзи* била бѡлесна (Реб), — *на-ће не у бѹнкери* 'дѣ смо (Леп), — *ицѣпано, све у дрѡњци* (Кав), — *Штѡ бй с онй вѡши Дубравци* (Бог), — *осветљавѡли терѣн са лѣфѡѡци* (Реб), — *летѣ с онй мѡли лѡвци* (Ци), — *Згѡдно е ѡн прѡшо сад с овй мѡѡѡци* нѡви (Ком), — *Штѡ ураѡѡше с онй назѹвци?* (Круш), — *отйшла сам на сѡбор с прѣсни ойѡнци* (Кав), — *са свѣ офйѡцири йду* (Кав), — *трйес' кйла йѡбирци* (ѡао, Крч), — *бйо у мѡѡѡци* (Круш), — *бйо у чѡѡцици* (Кав).

в) Крајњи сугласник основе је тврд:

I. акузативна служба —

— *пйѡѡ овй дрѹги аѡѡѡѡци* (Крч), — *глѣѡ сам бй'ѡскоѡи* (Сиб), — *мѣће у вагѡни* (Прњ), — *само шйба у онй вйногрѡди*

Прво што пада у очи, јесте да су облици типа I (с наст. *-e*) многобројнији до облика са наст. *-и* (тип 2), као и то да је у оба типа група II далеко малобројнија од групе I. Али, на другој страни, однос I-II : 2-II обрнут је односу група I-I : 2-I, што значи да се у служби општег падежа сразмерно далеко радије употребљава форма са наставком *-и*. И још нешто: форма са *-и* среће се најчешће у служби и н с т р у м е н т а л а!¹⁸

258. Откуда форма Ар с наст. *-и*? У нашој дијалектолошкој литератури чињене су разне претпоставке о томе.

а) Д. Барјактаревић каже да та особина „представља аналитичност“¹⁹, што је само неодређени наговештај, и на наше питање не даје никакав одговор.

б) П. Ивић у својој књизи о штокавском дијалекту²⁰ третира овај облик тако као да је настао изједначавањем Ар и Нр. А. Пецо и Б. Милановић у своме раду о говору Ресаве²¹ говоре о употреби „општег падежног облика, тј. номинатива“ или „општег падежа — номинатива“. Поред једнакости Нр и Ар у именица осталих врста, као и делимичне једнакости Ns и As, такође и ових именица (а то се тешко може одржати као доказ), — могла би се у прилог овој тези навести још једна чињеница: уместо словенског G, па и партитивног понекад, употребљава се у нашем говору (у извесном броју случајева) поред акузатива и — номинатив.

в) Проф. М. Стевановић, међутим, тражи решење у другом правцу, па претпоставља да ће овде „бити по среди уопштавање наставка *и* који су првобитно имале све именице м. рода изузев оних чија се основа завршавала на неки палатални сугласник“²².

Материјал из Л. чини ми се да потврђује трећу тезу. Одговор се може чак и релативно прецизно дати. Погледајмо табелу бројних односа наших примера (нешто упрошћену):

	-e	-и	-e: -и
а	62%	38%	5 : 3
б	57%	43%	3 : 2
в	56%	44%	5 : 4
г	75%	25%	3 : 1

¹⁸ У Ресави је у служби Ир готово искључиво форма CG с наст. *-и*, судећи према материјалу који наводе А. П. и Б. М., СДЗБ XVII, 314. Исп. Бранич српског или хрватског језика, Ниш 1909, св. 8, стр. 3. (Особине данашњег ресавског говора).

¹⁹ ЗбФФП II, 78.

²⁰ Die serbokroatischen Dialekte, 35.

²¹ СДЗБ XVII, управо наведена страна.

²² Он је то мишљење изнео у својој студији о говору Ђаковице у XI књизи СДЗБ, 106.

Сразмерно је најравномернији распоред двају наставака, дакле, у случају в), тј. сразмерно је најчешћи наставак *-и* код тврдих основа, што је довољна потврда тези проф. М. Стевановића.

Али постоји једна група именица са распоредом двају наставака, *-е* и *-и*, која сасвим одудара од просечних бројних односа. Пошто нам ова група може дати нешто прецизнији одговор на питање о пореклу наст. *-и*, навешћемо је.

а) Примери са наст. *-е*:

— *гдсије* (Сла), — *колаче* (Круш, Бог, Ба), — *људе* (Добр, Дул, Кар, Мал, Теч).

б) Примери са наст. *-и*:

— *йду ма́ло у гдси́и* (Ба), — *гдси́и* (Крч, Сла), — *госто-ваб сам гдси́и* (Ур), — *једи месо, кола́чи* (Бог), — *кола́чи* (Добр bis, Дубр), — *знам богати људи* (Бог), — *одвѣб људи* (Крч), — *после ви́кну' људи* (Круш), — *људи* (Реб, Теч), — *ђе а ва́та ми́ши* (Жуп), — *у божитњи йдси́и* (Дуб).

Како видимо из примера, ова група именица чешће се употребљава са наставком *-и* него са *-е*. Већина њих су старе основе на *-и*. Према томе се, мислим, може закључити да су баш ове именице представљале језгро у коме се наставак *Ар -и* дуже очувао (именице *и*-осн. су и иначе, познато је, најконзервативније у погледу чувања старијих форми). То је језгро могло или утицати на очување истог наставака код осталих им. м. р., или се може претпоставити да се под његовим утицајем, уз још неке моменте, могао касније наново проширити. Која је од ових теза ближа истини, тешко је рећи. Али репартиција наст. *-е* и *-и* код именица са инфиксом *-ов/-ев-* указивала би на то да је прва од њих вероватнија.

Распоред форми са *-и* у служби других падежа представља још један момент од неоспорног значаја за појаву и очување тога облика. У служби инструментала, већ је речено, далеко је учесталији облик с наставком *-и* (док је у локативској служби обрнуто). Напомињем још једном да сви примери из Ресаве које наводе А. Пецо и Б. Милановић, за СГ у служби *Ір* (сем једног), имају форму са *-и*. Овакво стање ствари наводи на помисао да је на очување и распоред облика *Ар* са наст. *-и* од утицаја била и стара форма *Ір* с наст. *-и*²³.

А овако успостављен делимични синкретизам *Ар* и *Ір* имао је утицаја и на односе та два падежа на синтаксичком пољу.

У свим осталим случајевима није ни потребно доказивати да СГ има форму *А*.

²³ Исп. у Мачви: з дугачки рукави; на Микаилови брестови, СДЗб XVI, 260. Б. Милетић наводи велики број примера из североисточног Баната, ГЗС VII, 23.

СИТНИЈЕ ПОЈАВЕ У ИМ. М. Р. I ВРСТЕ

259. У саставу сложених речи им. дан мења се друкчије него иначе.

а) Називи празника типа *Ђурђев дан* и сл. срашћују у зав. падежима у сложену реч. Та реч мења се на следећи начин: прво, им. дан нема уобичајеног аналошког вокала -а- у основи, и друго, придев у првом делу сложенице има неизмењени облик Gs:

— траје до *Гмййрoвaднa* (Жуп), — о *Гмййрoвaднy* (Жуп), — кад бй по *Ђурђевaднy* (Бог), — до *Ђурђевaднa* (Жуп), — баш око *Ђурђевaднa* (Реб), — о *Ђурђевaднy* (Жуп), — по *Крсйџвaднy* у недељу (Саб).

Само један пример имам где се обе речи мењају, али тада се чувају несрасле:

— о *Крсйџвeм дaну* овeм јесeњeм (Кар).

б) О именици *йодна* биће речи у т. 372.

260. Именица *ћемане* има у Левчу облик m: *ћeмaни* (Леп).

АКЦЕНТ ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА I ВРСТЕ

261. Све су именице подељене према броју слогова Ns у три велике групе: 1. једносложне, 2. двосложне и 3. вишесложне именице. Даља класификација вршена је према принципима изнесеним у т. 48.

1. ЈЕДНОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

262. Распадају се у две групе: а. им. са дугосилазним акцентом Ns и б. именице са кратким акцентом у Ns (т. 48).

а) *Именице са дугосилазним акц.*

263. Понашање акцента у осталим падежима ових именица није увек исто као у Вук-Даничића (ВД).

264. α) Именицама типа *вид-вида* припадају у нас следеће: бџ, брџ, дрџ, г, знак, мрџ, мйр²⁴, мрс, сврџ (ретка), Срџ, срџ, рџ, црџ, свџ, трџ и др. Овде обично спадају и им. бџ²⁵ и дџ, а каткад и вџ, грџ и спџ. Ево примера.

²⁴ У књиж. мйр-мира, М. Стевановић, Савремени српскохрв. језик, I, 215.

²⁵ У Дан. бџ-бџа, а у Вука бџ-бџа/бџа.

Gs (a II)²⁶:

— *ара* (Бог, Мал), — *вѣка* (Мал, Над), — *вѣга* (Жуп, Ком), — *право гласа* (Реб), — *града* (Ци), — *два дѣла* (Бог), — *друга* (Реб), — *о-дивльег зѣца*, — *два зѣца* (Жуп), — *јѹла* (Дул, Ком), — *јѹна* (Реб, Теч), — *кнѣза* Микаѣла (Кар), — *два ѡара* (Круш, Мал), — *ѡѹка* (Вук, Добр, Др, Кав, Сек), — *рѣда* (Бог, Круш, Реб), — *рада* (Дул), — *сѡша* (Ба, Бог, Вук, Добр, Кав, и још 12 пута), — *свѣша* (Ба, Др, Круш, Могр), — *сѡна* (Бе bis, Бог, Кав, Кар, Круш, Жуп, Мал, Рат, Сла, Теч), — *сѡида* (Ба), — *ѡрѹда* (Дул);

— *о-дана* до *дана* (Бе), — *једног дана* (Добр, Др, Леп, Реб), — *ѣдног дана* (Добр, Прњ), *ѣднога дана* (Ци), — *едноѣ дана* (Добр), — *једног дана* (Мал, Сиб), — *једнога дана* (Ком), — *цѣлог дана* (Теч), —

али у бројној конструкцији, а каткада и иначе, им. *дан* има у овом облику и кратки акценат (b II):

— *два дана* (Добр, Кар, Ком, Оп), — *двѡ-три дана* (Круш, Леп, Сек), — *три дана* (Бог, Добр, Кар, Круш, Мал), — *четѣри дана* (Ба, Круш); — у *пѡ дана* (Бог, Теч), — *преко дана* (Теч).

Ds (a II):

— *ѡѹку* (Реб), — *сѡну* (Бог, Кав, Сла).

Vs (a II):

— *Страѡнићу Бѡне* (Кар), — *не лѣжи вѡѡже* (Круш), — *друѡже* (Ком, Леп, Мал, Ци), — *Вѡче* (Кар), — *сѡне* (Ба, Добр, Крч).

Is (a II):

— *друѡем* (Вук), — *за зѣцем* (Кар), — *за петнѡѣстем ѡѹкем* (Кав), — *рѣдом* (Ба, Ком, Сек, Теч), — *свѡѣтем* (Бог), — *сѡнем* (Бог, Кав).

Ls (a II):

— у *јѹлу мѣсецу* (Теч), — у *пѣтем дѡпунском ѡѹку* (Прњ); или са променом акцената у дугоузлазни: (c II):

— у *вѡду дѹгѣ*, — *имѡћу га у вѡду* (Добр), — у *града* (Кар, Пре), — *по граду* (Леп, Теч), — у *рѣду* (Добр, Жуп, Над), — *на свѡѡу* (Бог, Крч, Рат), — *на овѣм свѡѡу* (Сек), — у *свѡѡу* (Др, Рат).

²⁶ За Ns и As не наводе се примери јер су неважни и само би заузимали простор. И у будуће се неће наводити примери за све облике.

У множини ове именице имају облике са или без инфикса, па се тада разликују у акценту²⁷.

Нр (а II; са -ов-/-ев-: в III, вв II):

- *дани* (Мотр); — *људи*²⁸ (36 пута);
- *другови* (Дул, Ком), — *здчеви* (Мал), — *јукови* (Рат), — *редови* (Кав), — *синови* (Бог, Др, Жуп, Мал, Сла);
- *дѣлѣви* (Ци), — *кнѣзѣви* (Над).

Др-Пр (-Лр) (вв II; са инфиксом: в III // в II):

- *људима* (Бе, Дул, Кав, Мал, Над, Прњ, Оп, Сла);
- *друговима* (Теч), — *синовима* (Мал);
- *мѣма синовима*, — *дѣ синовима*, — *мајка љмре синовима* (Бог).

Гр (-Лр) (аа I, а II; са инфиксом: в III):

- *ари* (Ба, Бог, Кав, Круш, Мал), — *бравѣ* (Ба, Крч), — *дана* (Др, Дул, Жуп, Оп, Ци итд.), — *градѣ* (Оп), — *људи* (свуда), — *јари* (Бог, Ци), — *редѣ* (Вук, Кав, Кал, Ком, Ци), — *саиѣ* (Ба, Бог итд., — 14);
- *седам друга* (Прњ), — *шѣс бѣрбени рѣда*²⁹ (Оп);
- *другова* (Ба, Ком, Мал, Прњ, Сиб), — *редова* (Мал), — *синова* (Кав).

265. β) Поред Даничићевих примера: брк, глѣб, јѣз, клѣс, клѣн, клѣч, крак, мрак, рѣп, стрн, трн, црѣп итд., овамо иду и друге именице: коц³⁰; бѣт, вѣг, глѣг, дрѣн, клѣн, кѣк, млѣн, рѣд (= низ) а обично и цѣр³¹. Све оне имају дугоузлазни акценат још од Gs, са изузетцима, наравно, како ће и примери показати.

Gs (-As) (с. II):

- *бика* (Кар), — *краѣ зида* (Кар), — *класа* (Пре), — *кравѣ* (Реб, Сек), — *коѣа* (Рат), — *преко Лѣма* (Теч), — *луѣа* (Круш), — *Лѣша* (Вук), — *мрака* (Бог, Круш, Мал, Прњ, Рат), — *млѣна* (Бе, Круш, Мотр), — *Нѣша* (Кал, Ком, Леп, Оп, Реб, Сек), — *јуѣша* (Бог, Кав, Круш, Крч, Мотр, Теч), — од Нѣвога *Сада* (Сек), — *снеѣа* (Бог, Рат), — *сиѣриѣа* (Круш, Рат, Теч), — *о-ѣиѣриѣа* (Сиљ), — *суда* (Мал, Над, Оп, Рат), — *ко-ѣуда* (Бог, Мал, Рат),

²⁷ Исп. Даничића, 21.

²⁸ Ова им. нема једине, а у множини је колебљива у акценту.

²⁹ Није искључено, и поред тога што је атр. у множини да овде имамо зг.

³⁰ У облику *колац* не чује се ова реч у Левчу.

³¹ У Дан. са кратким акцентом, 25.

— *лѣда* (Рат), — *цѣра* (Кал), — *ѣака* (Круш), — *ѣбуна* (Кав),
— *и-шиѣба* (Ком).

Можда само случајно реч *снѣг* у једном прим. има в II:

— зѣтрпано од^т *снѣга* (Вук).

Ds (с II):

— ка *Љигу* (Вук), — *сиѣриѣу* (Круш, Леп), — *сѣду* (Мал).

За Vs немам примера у снимљеном материјалу. Према језичком осећању Ж. С.³², кад је у овом облику наставак -у, онда он задржава акценат зависних падежа: *кљѣчу*, *крѣљу*, *бѣчу* и сл. Иначе има акц. Ns *сиѣриѣче*.

Is ове групе именица (а као што ћемо видети, она није једина) представља интересантну појаву. Наиме, поред дугоузлазног акцената на пенултими, као у примерима:

— *вѣзем* (Кав), — *кѣцем* (Рат), — *ѣѣзем* (Кав, Бог, Рат), — *нѣзем* — (Сек),

овај облик у свих именица те групе има акценат и на ултими (тада је он, према принципима акценације у Левчу, дугосилазан а пенултима задржава дужину):

— *вѣзем* (Кав), — *мѣлем* (Рат), — *нѣзем* (Бе, Мал), — *ѣѣзем* (Ба, Бе, Круш, Над, Сек), — *снѣгем* (Круш), — *ѣрнем* (Ком).

По правилу се оба акцената јављају паралелно (с II//аа I).

Ls (с II):

— на Багрдѣнском *вѣсу* (Кал), — на *вѣсу* (Оп), — на *тѣм вѣсу* (Сиб), — у *тѣм вѣзу* (Добр), — по *кљѣчу* (Кав), — о *крѣљу* (Бог), — по-нѣм *крѣжу* (Добр), — у бѣлничкем *крѣжу* (Дул), — у *крѣжу* (Дул, Теч), — *ѣо крѣжу* (Рат), — у еднѣм *крѣжу* (Теч), — по *врѣѣу* (Бог), — у *гѣбу* (Оп), — у мѣѣму *дѣѣру* (Кар), — у *лѣѣу* (Кав), — у *Нѣѣу* (Кал, Оп), — у *ѣѣѣу* (Вук, Добр, Кал, Мотр, Над, Ци), — на *ѣѣѣу* (Круш, Рат), — по-нѣм *ѣѣѣу* (Добр), — на погрешнем *ѣѣѣу* (Над), — у Нѣвем *сѣду* (Сек), — у *снѣгу*, — под^т *снѣгу* (Кав), — *ѣо снѣгу* (Крч), — на *сѣду* (Мал), — у *лѣду* (Ба), — на *Цѣру* (Оп, Сиб), — у *шиѣбу* (Мал).

Np (сII, аII; са инф.: bb II, в III):

— *ѣѣци* (Бог, Добр), — *ѣѣци* (Добр, Круш);
— *зѣби* (Добр);

³² Контролни информатор, исп. предговор.

су тамо и наведене): бѹк — бѹка, зѹд — зѹда, вѹат — вѹата, дѹт — дѹга / дѹга, зѹб — зѹба, јаз — јаза, кљѹн — кљѹна, лѹс' — лѹста, лѹт — лѹга, мѹак — мѹака, прѹт — прѹта, рѹп — рѹпа, стрѹк — струка, сѹд — сѹда, трѹн — трѹна, трѹд — трѹда, лѹд — лѹда, итд.

267. Именице типа *бѹг* — *бѹга* мењају $\wedge$ акц. Ns у кратки у свим осталим падежима, укључујући ту и Ls⁴⁰, задржавајући га на истом слогу. Такве би биле: бѹк, бѹд, бѹј, гнѹј, дѹм, зѹр, знѹј, кѹв, крај, крѹв, крѹј, лѹд, лѹв, лѹј, мѹд, мѹс', нѹс, плѹд, плѹт, пѹс', рѹв, рѹд, рѹј, рѹк, смѹк, сѹк, тѹр, чѹр. Примере ћемо навести само за Ls и за множинске падеже:

Ls (b II):

— на Црнем *вѹу* (Вук)⁴¹, — на *крѹју* (Леп), — на *крѹу* (Прњ), — *скиће* по *лѹу* (Бог), — на *мѹу* (Кар), — по *нѹсу* (Бог), — у *рѹу* (Сиб), — у најкраћем *рѹку* (Бог), — у *сѹрѹју* (Ком), — у тем *шѹру* (Кав).

Нр (b II са инф.: b III):

— *гѹсѹи* (Бог, Добр, Крч), — *лѹбри гѹсѹи* (Над), — *кѹњи* (Бог, Кав итд.), — *шѹсѹи* (Ба);
— *рѹгови* (Вук, Кар, Оп, Сиб), — *крѹгови* (Суг).

Др-Ір (-Lp) (b III):

— *кѹњима* (Жуп, Кар, Мал, Сек).

Гр (-Lp) (aa I; са инф.: b III):

— без^c *кѹња* (Прњ)⁴²;
— и-свѹ' *крѹва* (Добр, Мал), — *крѹва* (Ци), — *мѹшѹва* (Кал), — *рѹва* (Добр, Кав, Сек).

268. Именица *вѹ*⁴³ у једнинским падежима има акценат као и непосредно претходна група, али у Нр (-Ar), Др-Ір (-Lp), он је за један слог померен према крају речи (b II, b III):

— *мѹ* се *волѹи* само изокрѹѹше (Круш), — *ће* се *би'ју* *волѹи* (Круш), — *Сѹпљу* *волѹи* (Мотр), — *раѹимо* ки *волѹи* (Над), — *мѹ* су *волѹи* (Теч);

— *бѹга* пред *волѹима*, — *ја* са *мѹима* *волѹима* (Бог).

⁴⁰ Код Дан. имају често и $\wedge$ акц. на истом слогу.

⁴¹ У Дан. *врѹ* — *врѹа*, исп. стр. 24.

⁴² У Дан. *кѹњ* — *кѹња*. Исп. стр. 25.

⁴³ Вук, Рјечник „вѹ, вѹла“, s. v.

b) Именице са крајњим акц.

269. Пошто је разлика између узлазног и силазног (тј. новог и старог) кратког акцента на пенултими у нашем говору избрисана, то се тамо у јединским пад. не прави разлика међу оним од ових именица које код Дан. задржавају кратки силазни у зав. пад. и онима које тај акц. мењају у кратки узлазни⁴⁴. Тако у ову групу код нас иду све именице које Даничић наводи на одговарајућим местима, а поред њих још и им.: змај, кёр, мај и рај⁴⁵.

Ns (-As) (b I):

— *акѝи* (Реб), — *браѝи* (Ба, Бе, Сла, итд. — укупно 31 пример), — *вѝи* (Леп), — *вѝд* (Оп), — *гѝис* (Бог), — *гѝад* (Бог, Кав, Оп), — *тучѝ* *гѝд-чѝсто* (Кав), — *гѝд-гѝко* (Кав), — *Гѝк* (Добр), — *гѝб* (Мотр), — *дрѝм* (Ком, Прњ) — *дѝи* (Мал), — *зѝи* (Ба, Бог, Добр, Жуп, Круш, Леп, Над, Рат), — *зѝ^аи* (Мотр), — *змаѝ* (Кар), — *лѝм* (Ба), — *лѝк* (Мал), — *кѝр* (Мотр), — *кѝн* (Сиб), — *кѝѝи* (Дул, Лом, Рат), — *кѝш* (Теч), — *маѝи* (Добр), — *мѝз* (Мал), — *иѝс* (Бог, Мал, Рат), — *иѝц* (Бог, Кав), — *илѝк* (Бог), — *идѝи* (Ком, Крч, Над, Рат, Сек, Сла, Теч), — *ифѝи* (Теч), — *ифѝиц* (Сек): — *раѝи* (Добр, Ком, Кав, Кар, Рат, Сек), — *Рус* (Сек, Ци), — *сан* (Ба, Круш, Над), — *сѝр* (Бог, Др), — *сѝраѝи* (Сек), — *сѝѝи* (Крч), — *сѝз* (Кар, Леп, Мал, Оп), — *шѝи* (Добр, Кав, Кар, Сек), — *фѝс* (Ба, Лом), — *врѝнѝи* (Кар), — *фѝрѝнѝи* (Прњ), — *лѝб* (Бог, Добр), — *хлѝб* (Кал), — *цаѝр* (Сек), — *чаѝ* пѝсла (Бог), — *чѝи* (Ба), — *Чѝк* (Чех, Круш), — *чѝи* (Кав), — *шѝл* (Рат), — *илѝѝи* (Леп), — *шиѝиз* (Круш, Жуп), — *шѝв* (Над).

Gs (-As) (b II):

— *браѝиѝа* (Ба, Бог, Кав, Крч, Мотр, Прњ, Силъ), — *браѝиѝа* (Круш), — *вѝда* (Прњ), — *вѝша* (Рат), — *вѝда* (Сиб), — *из Гѝча* (Бог), — *гѝада* (Бог), — *гѝба* (Добр), — *дѝма* (Пи), — *дрѝша* (Бе), — *дрѝма* (Бог, Круш, Теч), — *зѝга* (Рат), — *зѝиѝа* (Бог), — *зѝ^аиѝа* (Теч), — *змаѝа* (Кар), — *крѝча* (Бог), — *крѝиѝа* (Круш, Сиб), — с *Кѝфа* (Вук), — са *Кѝфа* (Добр), — *лѝма* (Круш), — *лука* (Мал), — *луѝѝиѝа* (Кав), — *маѝа* (Др, Ком), — *маѝиѝа* (Кав, Ком, Бог), — *мѝсиѝа* (Мал), — *илѝца* (Жуп, Мал), — *идѝа* (Круш, Сла), — код^г *ифѝа* (Оп), — *ифѝиѝа* (Над, Ци), — *раѝа* (Сек), — *раѝиѝа* (19 пута), — *раѝиѝа* (Круш, Сиб), — *сѝна* (Кар, Леп), — *сѝра* (Вук, Добр, Ком, Рат), — *сѝраѝиѝа* (Бог), — *сѝза* (Мал), — *шѝњка* (Реб), — *шѝиѝа* (Кав, Кар, Кал, Ком, Оп, Реб, Сла), — *шѝиѝа* (Теч), — *Тѝсиѝа* (Др), — *ћѝиѝа* (Круш), — *фѝрѝнѝиѝа* (Бог,

⁴⁴ Даничић, 24—25.⁴⁵ У Дан. са дугосилазним акц. у Ns, стр. 23.

Вук, Рат, Ци), — *лѣба* (54 пута), — *лѣба* (Круш, Ур), — *лѣба* (Теч), — *цѣла* (Жуп, Мал), — *чѣвѣша* (Шљив), — *мѣша* (Ком, Сек), — *и-мѣша* (Теч), — *шиѣра* (Круш).

Is (b II; неке им. b II//a I):

— *з-брѣшем* (Бог), — *брѣшем* (Кар, Лом, Мал, Мотр, Реб),
— *вѣдем* (Реб, Сиб), — *дрѣмем* (Вук, Добр, Кал), — *ѣлѣцем* (Бог),
— *ѣрсѣем* (Ком);
— *ѣрсѣем* (Кал).

Као последња им., њ акц. могу имати још две: *грошѣм* и *сноѣем*. Ова појава представља извесну паралелност са оном у именица типа *сѣриц*.

Нр (b II):

— *Влѣси* (Круш, Сек, Сиб), — *Грѣци* (Вук, Кал, Леп, Мал),
— *мѣши* (Бе, Ур), — *нѣкиѣи* (Сиб), — *Рѣси* (11 пута).

Именице које у овом облику имају инфикс распадају се, међутим, на две групе, од којих једна одговара Даничићевој групи *рѣк* — *рѣка* (b III), а друга типу *рѣб* — *рѣба* (b II):

— *ѣлѣцеви* (Дул), — *ѣлѣгови* (Теч), — *рѣмови* (Сек), —
рѣшови (Кар), — *сѣлѣвови* (Кал), — *ѣвѣњкови* (Над), — *шѣлѣмови*
(Прњ), — *шиѣѣфови* (Мал);
— *гробѣви* (Кав), — *громѣви* (Рат), — *ѣоѣѣви* (Реб, Сек, Сла),
— *скоѣѣви* (Круш), — *ѣоѣѣви* (Вук, Кал, Кар, Оп, Прњ, Рат,
Теч).

Др-Ир (-Лр) (b III; са инф.: b III, b II):

— *Влѣсима* (Сек), — *Грѣцима* (Бог, Мал), — *Рѣсима* (Леп).

Примери са инфиксом испред наставка и овде се разврставају у две групе:

— по *вѣдовима* (Кал, Оп), — о *рѣшовима* (Крч), — са
шѣлѣмовима (Мал);
— *рогоѣима* (Суг), — *ѣоѣѣѣима* (Кар).

Поред *рогоѣима* чује се и *рѣговима*, а двојак акц. (b III//b II) имају *ѣоѣѣѣима* — *ѣоѣѣѣѣима*, *крѣѣѣѣѣима* — *крѣѣѣѣѣѣима*, *сноѣѣѣѣѣима* — *сноѣѣѣѣѣѣима*, и сл.

Гр (a II, aa II; са инф.: bb III):

— од *Грѣка* (Мал), — *Рѣса* (Мал, Сиб, Теч), — *шеснѣѣс'*
чѣвѣша (Круш);

— *вѣйар* (Вук, Жуп, Круш), — *кѣшалъ* (Кал, Леп), — *кѣнак* (Теч), — *нѣкайи* (Круш), — *мѣйак* (Ком, Над, Сек), — *мѣмак* (Добр, Круш, Крч, Оп, Рат), — *мѣмак* (Кав), — *мѣмак* (Круш), — *дѣйац* (21), — *дѣйац* (Реб), — *ѣйац* (Ба, Дул, Теч), — *ѣйац* (Дул, Круш), — *йѣлац*⁵⁴ (Ци), — *Пѣйар* (Над, Оп, Сек, Сиб), — *йрѣдак* (Мал), — *йѣйак* (Круш), — *свѣкар* (Кав), — *свѣкар* (Бог, Жуп, Круш, Крч, Пре), — *сѣйуац* (Бог), — *йѣчак* (Мотр), — *фрѣнак* (Др), — *чѣнак* (Ур), — *чуњак* (Кал), — *чѣшалъ* (Добр).

Gs (-As) (b III; b II):

— *Вѣлеса* (Ком), — *вѣдника* (Над), — *дѣвера* (Крч), — *дѣнара* (Бог, Кар), — *дѣкѣора* (Бе, Бог, Добр, Круш), — *дѣвара* (Бог, Кав, Круш, Ур), — *Дунава* (Добр, Круш, Сек, Сиб), — *кѣмена* (Ба, Кав, Теч), — *кѣрена* (Бог), — *кѣрѣуса* (Мал), — *преко Кѣцмана* (Сиб), — *Кѣсмаја* (Кав), — *Кѣсмеѣа* (Мал), — *кѣрјака* (Мотр), — *Лѣзара* (Кар), — *преко Љѣо^ара* (Жуп), — *мѣрјашиа* (Добр), — *Мѣлоша* (Над), — *мѣѣора* (Теч), — *мѣсеца* (14), — *Пѣшиѣа* (Сек), — *Пѣроѣа* (Кав, Сек), — *Прѣзрена* (Над, Силъ), — *сѣлоша*⁵⁵ (Кав), — *Сѣбина* (Ур), — *слѣмѣака* (Круш), — *ко Прѣбина* (Ци), — *сѣѣѣена* (Сиб), — *шѣмеѣа* (Бог), — *о-шрѣкѣѣора* (Ци), — *шѣѣора* (Бог), — *ѣјака*⁵⁶ (Добр, Дул), — *ѣкѣѣера* (Бе, Бог, Круш, Рат, Теч), — *шѣѣора* (Реб);

— *вѣйра* (Бог), — *вѣска* (Сек), — *јѣчма* (Ком), — *мѣйка* (Кав), — *свѣкра* (Ба), — *свѣ^акра* (Реб), — *ѣца* (Бог), — *ѣца* (Круш), — *йѣсла* (Ба, Бог, Добр, Над), — *йѣчка* (Мал), — *чѣбра* (Круш), — *и-Шѣйца* (Сиб).

Vs (b III; b II):

— *гѣсѣоде* (Бог), — *гѣсѣоди* (Бог, Над), — *дѣкѣѣоре* (Добр, Ци), — *Дрѣгане* (Бе), — *кѣйларе* (Бог), — *Мѣлоше* (Ци), — *Сѣвиѣу* (Ком), — *Срѣбине* (Сиб), — *Срѣѣѣене* (Крч), — *Тѣдоре* (Ба, Рат), — *Тѣдоре* (Ба);

— *ѣче* (Лом), — *Пѣѣре* (Добр).

Is (b III; b II):

— *кѣменем* (Бог, Жуп), — *сѣруѣем* (Сек), — *шрѣкѣѣорем* (Бог, Мал), — *шѣѣорем* (Кар);

— *ѣцем* (Бог, Реб, Рат), — *ѣцем* (Бог, Кав), — *сѣуѣѣцем* (Рат), — *шѣѣкцем* (Добр).

⁵⁴ Именице пѣлац и жѣлац не гласе никада у ген. пѣлца или жѣлца него увек имају кратак аѣц: пѣлца, жѣлца итд.

⁵⁵ Али форма са -а-: *салѣша* итд.

⁵⁶ Форма *ѣјац* (Кар), има ген. *ѣѣца* (Кар).

имамо обичније:

— *Турци* (Кав, Кар, Мал, Мотр, Сек), — *Турцима* (Ком, Реб, Над, Сек).

β) На другој страни, поред уобичајеног облика Gr (-Lp) од именице *месец*, као:

— *седам месеци*, — *четрнаес' месеци* (Добр), — *за шес' месеци* (Жуп), — *осам месеци* (Рат), — *пет месеци* (Кав), — *шес' месеци* (Мотр), —

срећемо:

— *шес' месеци* (Вук), — *пешес' месеци* (Добр).

γ) Даље имамо у снимљеном материјалу и следеће примере:

— *корендви* (Мал);

— *шочкдви* (Мотр);

— *подупрели лакшовима* (Ком), — *с шочковима* (Мал).

Им. *мџмак* дуљи у Нр и Др основински вокал:

— *мџми* (Добр, Мал), — *мџцима* (Дубр).

273. а) Именице чији кратки акценат Ns одговара Даничићевом кратком узлазном, имају у зависним падежима једине акценат на другом слогу основе.

Ns (-As) (b II):

— *Бџић* (Круш), — *Бџић* (Оп), — *бџиан* (Бе), — *бџак* (Бог), — *вџдух* (Рат), — *Гвџден* (Ком), — *дџкаш* (Прњ, Сиб), — *Дрџић* (Бог, Реб), — *дџкаш* (Круш), — *жџвош* (Ба, Бог, Добр, Дул, Жуп, Пре), — *јџвор* (Ба), — *јџлак* (Кал), — *кџзан* (Бог, Оп, Леп, Кар, Кал), — *кџзан* (Бог), — *каџак*⁶⁷ (Бог), — *Кџжук* (Др), — *крџеши* (Добр, Кал), — *кџлук* (Мал, Над), — *кџјус* (Ком), — *Миџаш* (Бог, Добр), — *Миџић* (Рат), — *мрџивац* (Круш, Сла, Теч), — *џблак* (Рат), — *џмак* (Мал), — *иџац* (Бе, Вук, Сек), — *иџук* (Добр), — *иџдрум* (Кал, Мотр), — *иџрез* (Бог, Кав, Мал), — *иџшок* (Мал, Сек, Ци), — *иџслук* (Ба), — *Рџдич* (Над, Сек), — *свџдок* (Ци), — *шрџбу'* (Бог), — *ћџлим* (Сла), — *џнук* (Ба, Бог, Добр, Круш), — *чџвек* (62), — *чџвек* (Дул, Ком, Мотр), — *чџвек* (Мал), — *чџвек* (Дул), — *иџћер* (Вук, Сек), — *иџћери* (Ба).

Овамо треба прибројити именицу *каџи*, која у Ns (As) има дуго-силазни акц. и једносложна је, али се у зависним падежима понаша као остале именице ове групе.

⁶⁷ Gs гласи *каџака*.

б) Именица *с̄иудѣн̄ӣ* (Теч), и још по која новија позајмљеница имају непренесен акценат у Ns (т. 34).

Gs (-As) (b II):

— учи *Бож̄ӣћа* (Сиб), — уочи *Васк̄р̄са* (Добр, Реб), — око *Васк̄р̄са* (Кав), — дул̄ѣка (Леп), — *живѣ̄ӣа* (Кар, Крч), — *извѣ̄ра* (Ба), — *каз̄ана* (Бог, Ком, Сла), — *кревѣ̄ӣа* (Ба, Прњ, Рат, Ур), — *кревѣ̄ӣа* (Теч), — *куй̄уса* (Прњ), — *момѣ̄ӣа* (Ком), — *ӣӣј̄ѣца* (Бог), — *ӣорѣза* (Бог, Жуп, Кав), — *ӣош̄ѣка* (Рат, Сла), — *ӣу-с̄а̄ӣа* (Ба), — *сведѣ̄ка* (Бог), — *санд̄ука* (Кал, Сек), — *ӣшав̄ана* (Си), — *ӣрб̄ува* (Дубр), — *урѣка* (Круш), — *човѣ̄ка*⁵⁸ (Др, Круш, Прњ, Рат, Сиб), — *човѣ̄ка* (Ком, Круш), — *ко-чӣорѣ̄ӣа* (Круш, Прњ), — *шећ̄ѣра* (Бог, Добр, Жуп, Ком), — *шећ̄ѣра* (Мотр).

Vs (b II):

— *Мӣј̄аш̄е* (Добр), — *Мл̄ѣд̄ѣне* (Мотр); — м̄о̄ѣ *ун̄уку* (Реб).

в) Али у Vs чује се некада акценат и на првом слогу (b III):

— *ѣ̄нуче* (Реб), — *ч̄ѣче* (Над).

г) И у већини множинских падежа имају ове именице акценат једнинских зависних падежа.

Np (b II):

— *ба̄ӣѣци* (Оп), — *дирѣци* (Прњ), — *дука̄ӣи* (Кар, Лом), — *дул̄ѣци* (Ба), — *кревѣ̄ӣи* (Кал), — *обр̄ѣци* (Над), — *ӣош̄ѣци* (Теч), — *санд̄ѣци* (Сек), — *сведѣ̄ци* (Бог), — *сведѣ̄ци* (Круш), — *ӣшав̄ани* (Над), — *ӣурѣ̄ӣи* (Сек, Теч).

Dr-Ir (-Lr) (b III):

— *кревѣ̄ӣима* (Рат), — *јал̄ѣцима* (Мотр), — *ун̄ѣцима* (Сек).

Gr (-Lr) одудара од осталих облика множине и има акценат на првом слогу:

— *ѣ̄урӣћа* (Над), — *ка̄фана* (Прњ), — *дука̄ӣа* (Круш, Лом), — *кревѣ̄ӣа* (Добр, Кал, Кар, Леп), — *каз̄ана* (Бог, Вук, Кар), — *кѣ̄рака* (Ком), — *ӣѣ̄ӣока* (Бог, Рат), — *ӣѣ̄ӣока* (Теч), — *ӣѣ̄вара* (Бе, Бог, Жуп), — *ӣѣ̄вара* (Мотр), — *пѣ̄т ӯнука* (Бог).

д) Именица *казан* се у множ. падежима, сем Gr, придружује именицама типа *војник*, па ће тамо бити и обрађена.

⁵⁸ У Вука: „чѣвек, (ист.) vide човјек“; „чѣвјек (чѣвјек), чѣвјека (чѣвјѣка)“. Исп. Дан., 29. и 32.

274. Ако се изузме управо поменути тип именица, *војник* : *војника*, који се код нас разликује од напред наведене две групе, видимо да је ситуација у Левчу (што се тиче двосложних именица са кратким акцентом) далеко једноставнија него у књижевном језику. Али апсолутне једноставности и код нас нема, јер поред одступања и померања акцената у оквиру једне или друге групе, имамо још неке случајеве који се не могу сврстати ни у једну од њих.

1. Тако и у нашем говору егзистира тип *конац* : *коница* (b II : c II), где спадају поред те речи још и *Левач*⁵⁹ и *лоница*. Ево примера:

— *Лџвач* (Саб, Дуб), — из *Лџвча* (Леп), — О-цџлџга тџга гџрњег *Лџвча* (Сек); — пџла у *лџнац*, пџла мџмо *лџнца* (Ба), — с *кџнца* сџтџмбра (Сек).

2. Ни група ВД типа *џалац* : *џалца*⁶⁰ није сасвим непозната (b II : a II), јер иако је већина именица пришла онима које у зависним падежима имају кратак први слог, ипак су неке задржале своје акценатске особине. У снимљеном материјалу имам следеће примере који то потврђују:

— *Рџљац* (Дуб, Сиљ), — из *Рџљца* (Леп); — Кџм је бџг *џјац* (Крч), — Од *џца* ће д-остџне сџстрићу (Кар), — *џчџџи* (Сла).

275. Како је већ у одељку о дистрибуцији акцената напоменуто, има случајева аналошког преношења кратког акцента са унутрашњег слога (исп. т. 38). Тако, често се код именица из т. 273. преноси акцент:

— преко *вџздука* (Добр), — три *дџкаџа* (Круш), — преко *Кџџука* планине (Жуп), — три *кџрака* (Ком), — до *џџаса* (Кав), — код[†] *шџџреџа* (Мал).

с) Именице са дугоузлазним акценџом

276. Имају променљив акцент. О томе које речи иду у ову групу сем наведених у Даничића⁶¹ испоредити т. 45. и 48. и двосложне именице тамо наведене.

Ns (-As) (c II):

— *џџар* (Добр), — *бџруџ* (Над), — *Бџлић* (Рат), — *Бџић* (Кар, Оп), — *Мџка Бџрић* (Бог), — *Вџсић* (Дул, Над), — *вџшар* (Добр, Рат), — *Гџлић* (Кар), — *Гџишић* (Мал), — *дџџум* (Ком,

⁵⁹ Често се чује и *Лџвач*, али то треба схватити у смислу т. 45.

⁶⁰ И сама ова именица је пришла групи под а) (b / II : b / II) : *џџлац* — *џџца*.

⁶¹ Исп. тип II—1, т. 26.

Реб), — *Жуњић* (Дул), — *завод* (Леп), — *Загреб* (Мал), — *заклон* (Кав), — *закон* (Ба, Дул, Мал), — *засиоци* (Сиб), — *зайвор* (Теч), — *зэйиин* (Сла), — *Зарић* (Леп), — *Зуић* (Дубр), — *каџмак* (Вук), — *курушум* (Кав, Кал, Сиб, Теч), — *кривац* (Прњ), — *кривеж* (Над), — *Марић* (Леп), — *народ* (Рат, итд. — 21), — *наслон* (Вук), — *начин* (Добр, Дул, Над), — *Пантић* (Вук, Ком), — *Перић*'-беше (Ур), — *йилеж* (Круш, Сиб), — *йокров* (Сла), — *йород* (Мотр), — *йрекрей* (Дубр), — *йрелаз* (Кав), — *йрирез* (Бог), — *йрисрей* (Дубр), — *йробоц* (Вук), — *йротор* (Пре), — *Родић* (Дул), — *разред* (Жуп, Мотр, Над), — *расиар* (Круш), — *Рисичић* (Рат), — *сабор* (Кав, Круш), — *савеи* (Дул), — *Симић* (Добр), — *Сивевић* (Бог), — *сунђер* (Леп), — *шани* (Бог), — *шереи* (Добр), — *укор* (Бог), — *чршав* (Сла);

— *Жика Белац* (Мал), — *борац* (Над), — *вишак* (Сек), — *данак* (Мал), — *жујац* (Добр), — *зајам* (Добр), — *кривац* (Мал, Над), — *кујац* (Мал), — *ланац* (Ком), — *мањак* (Крч), — *мољак* (Жуп), — *муњак* (Ци), — *Немац* (Бог, Кал, Над, Сиб), — *овас* (Бог), — *йесак* (Кал), — *йивац* (Жуп), — *йрвац* (Кав), — *ранац* (Добр, Ком), — *ручак* (Добр, Теч, Ур), — *свешак* (Добр), — *ујам* (Бе), — *чамац* (Круш, Леп, Сек).

Само још у Gr(-Lp) слажу се у акценту именице са непостојаним а и оне које тога вокала немају: у том облику имају све ове речи ^а акц. (а III):

— по *сабора* и *вашара* (Рат), — по *зайвора* (Мал), — *пёт йолога* (Бог), — *разреда* (Жуп);

— онџ ма̀ло дрџњака (Кав), — *Немаца* (Ком, Мал, Над), — *саџмова* (Мал).

У осталим падежима именице са једносложном основом имају акценат једнак типу *војник*, па ће тамо бити и наведене. Именице са двосложном основом овог типа имају у тим облицима кратки акценат на другом слогу и дужину на првом (bb II):

— *дайџума* (Сек), — *о^д-Дџџа* (Бог), — *забрџна* (Вук, Лом, Мотр), — *Загрџба* (Жуп, Сек), — *закџна* (Бог, Над), — *каџмака* (Кар), — *нарџда* (Ба, Кал, Мал, Рат, Сек), — *нарџда* (Жуп), — *нарџда* (Сиб), — *Перџна* (Круш), — *йџџида* (Теч), — *йџџа* (Бог), — *йрџџа* (Дул), — *йрџџа* (Мал), — *йрџџа* (Реб), — *йрџџа* (Лох), — *йрџџа* (Бог, Жуп), — *Прџџа* (Мал), — *Прџџа* (Рат), — *йрџџа* (Бог), — *Рџџа* (Добр), — *шџџа* (Мотр);

— ка *Загрџбу* (Мотр), — *нарџду* (Кав, Прњ, Сек), — *Рџџу* (Добр);

— *нарџде* (Круш);

— с *нарџдем* (Сиб), — под^г-*йџџем* (Над);

код нас уместо кратког на истом слогу (како бисмо очекивали) — имају дугосилазни на ултими (дакле, место преношења акцента са ултима, врши се њено продужење).

Gs(-As) (с II):

— *аиріла* (Бог, Вук), — *асіа́ла* (Рат), — *Бані́ша* (Рат), — *белја́* (Реб), — *бунара* (Кав, Теч), — *ваго́на* (До, Кар, Сла), — *Варда́ра* (Сек), — *Виді́на* (Кар), — *воџні́ка* (19), — из *дейо́на* (Бог), — *деча́ка* (Мал), — *дува́на* (Добр, Жуп, Сиб), — *Дрења́ка* (Мал), — *Же́љина* (Бог), — *јунка́* (Кар, Круш), — *кайу́ша* (Лом), — *крушкára* (Бог), — *Крчи́на* (Кав, Мал), — *лекára* (Бог, Добр, Кав, Ци), — *Лука́ра* (Реб), — *мајо́ра* (Реб), — *међа́ка* (Пре), — *мечка́ра* (Бе), — *Милéна* (Бе), — *мику́ша* (До, Жуп, Прв, Теч), — *млади́ћа* (Ба), — *млекára* (Рат), — *Моси́ара* (Над), — *Ора́на* (Леп), — *оси́ала* (Теч), — *иани́она* (Сек), — *јасу́ља* (Др), — *јеро́на* (Леп), — *јуши́ћа* (Круш), — *рачу́на* (Крч, Мал), — *регру́ша*, — *редо́ва* (Бог), — *рука́ва* (Оп), — *сају́на* (Добр), — *симі́ша* (Кар), — *сирдо́ња* (Кав), — *сиражára* (Рат, Сек), — *шере́на* (Леп), — *шолма́ча* (Добр, Ур), — *ћуви́ка* (Кал), — *цолáша* (Жуп), — *чичва́ра* (Над), — *шамára* (Мал), — *шљивára* (Бог, Круш, Сиб), — *шурáка* (Бог, Рат).

а њима се овде придружују и именице типа *борац* (т. 276):

— *вѣнца* (Сла), — *куйца* (Мал), — *лѣнца* (Жуп), — *Нѣмца* (Круш, Мал), — *овна* (Кар), — *овса* (Бог), — *јѣска* (Мал), — *јо́ца* (Кал, Круш, Леп, Пре, Сиб, Ци), — *ча́нца* (Над), — *ши́ља* (Кав), — *шумца* (Рат).

Is (с II//аа I):

— *дува́нем* (Ур), — *бакра́чем* (Рат), — *шере́нем* (Добр), — *шурáчем* (Бог), —

али чешће се чује овај облик са дугосилазним акц. на наст. и дужином на задњем слогу основе (исп. т. 265):

— *и́шишѣ́лѣм* (Бог), — *йо́љакѣм* (Оп), — *ју́шишѣ́лѣм* (Ба), — *шолма́чѣм* (Леп), — са *ћибри́кѣм* (Бог);

— *Нѣмцѣм* (Кал), — *ћрѣвцѣм* (Кав), — *рѣжњѣм* (Кав).

Нр (с II):

— *воџни́ци* (Рат, итд. — 20), — *Енгле́зи* (Др, Кал), — *жанда́ри* (Оп), — *женска́ћи* (Бе, Круш), — *земља́ши* (Бог), — *игрáчи* (Круш), — *качке́ши* (Мал), — *кома́ши* (Добр, Кар), — *комі́ши* (Ком, Круш, Оп), — *комі́ри* (Над, Рат, Ур), — *крижára* (Над),

— *крмѣли* (Ком), — *крндѣли* (Оп), — *лекари* (Кал), — *Маџари* (Кал, Рат, Сек), — *младићи* (Сек), — *осидѣли* (Теч), — *џешџи* (Кав), — *џешџири* (Ком), — *џлешџари* (Теч), — *регруџи* (Добр, Ком, Кал, Сек), — *редџи* (Бог), — *рукџи* (Ба), — *самари* (Ком), — *саџути* (Ком), — *свираџи* (Крч, Рат), — *сельџи* (Кав, Ком), — *сџираџари* (Кав), — *Франџузи* (Вук, Добр), — *аџдуџи* (Жуп, Кар), — *џивџи* (Жуп, Кал), — *џандари* (Рат, Сек), — *шашџи* (Над), — *шраџели* (Кав), — *шурџи* (Леп);

— *бџри* (Бог), — *дрџи* (Рат), — *лџи*⁶² (Кар), — *Нџи* (27), — *свиџи* (Леп), — *џџи* (Леп);

по овом типу има множинске падеже и именица *казан* (т. 273):

— *казани* фџно онако ивџиџени (Вук), — *казани* пџни (Кал), — *та-џе* уџопаџу *казани* (Кар), — *казани* (Теч).

Као горњи облици акцентује се још Ар, док остали имају друкчији акц.

Др-Ір(-Лр) (bb II):

— *воџниџма* (Ком, и још 12), — *јуџниџма* (Над), — *самариџма* (Добр), — *сокаџиџма* (Сек), — *сџираџариџма* (Кал), — *џерџниџма* (Добр), — *Франџузиџма* (Вук);

— *Нџиџма* (Кал, Леп, Мал), — *џџиџма* (Сиб).

Гр(-Лр) (aa II):

— *базџна* (Ци), — *бисџвиџиџа* (Леп), — *везџира* (Кар), — *воџниџка* (Добр, Кал, Реб, Сиб), — *џенџкаџа* (Мал), — *комџиџа* (Бог), — *комџиџра* (Сиб), — *Конџуџа* (Кар), — *кубџика* (Добр), — *Маџариџа* (Бог), — *младиџа* (Мал, Над), — *мушџкаџа* (Ур), — *минџиџа* (Ба, Добр, Над, Прџ), — *минџиџи* (Лох), — *регруџиџа* (Круш), — *рукџаџа* (Добр), — *сельџаџа* (Кав, Ком), — *џавџана* (Леп), — *Франџузиџа* (Вук), — *џерџира* (Бог), — *шамџира* (Мал), — *шурџаџа* (Бог).

Vs (b III; c II; a II):

— *вџиџиче* (Добр), — *госпџдин-мџјоре* (Добр), — *госпоџин-мџјоре* (Рат);

— *ти бандџиџу!* (Ком), — *Марџиџу* (Кар), — *Милџене* (Ком, Сек);

— *Новџиче* (Кар);

— *сџџко* (Добр, Круш, Крч, Мотр, Рат).

⁶² Ns лџвац, — исп. т. 45.

3. ВИШЕСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

281. Иако се распадају у већи број група него једносложне и двосложне, ове речи су једноставније. Оне се делимично могу уклопити у класификацију двосложних (и једносложних) именица ове врсте, јер окситоне и парокситоне понашају се углавном као исти типови горњих речи. Пропарокситоне и остале имају непокретан акценат.

α) *Им. са акц. на анӣе̄ӣенӯлӣими (III)*

282. Речено је да се на исти начин понаша акценат ако је и удаљенији од краја речи, тј. непокретан је.

а) *Речи са другим акцен̄ӣом*

283. Ове речи по правилу не могу бити узлазно акцентоване (не постоји тип с III). За акценат је довољна ознака дуги и кратки. Речи са другим акцентом нису многобројне (а III, аа III):

Ns:

- *Але'сандровац* (Вук), — *Ве̄совић* (Над), — *Вуловић* (Мотр), — *Карловац* (Мотр), — *Па̄цковац* (Мал), — *Ра̄цкинац* (Мал);
- *Кне̄жџвчанин* (Добр).

Остали облици:

- *Вуловића* (Ба), — *Миха̄цловића* (Реб);
- *Аран̄ђеловца* (Круш), — *Бра̄цновца* (Мал), — *Вӣцковца* (Жуп), — *Карловца* (Мотр), — *Ла̄цковца* (Круш), — *Шӯљковца* (Мотр);
- *Арсовићу* (Кав);
- *Симӣџнчана* и *Панӣелџвчана* (Бог).

б) *Речи са кра̄ӣким акцен̄ӣом*

284. Речи са кратким акцентом (b III, bb III) су чешће.

Ns:

- *а̄гроном* (Теч), — *Вӣдосав* (Рат), — *в̄додов* (Жуп), — *Вӯлејић* (Рат), — *г̄роник* (Дубр), — *Давидовић* (Мотр), — *Димӣшрӣјевић* (Дул), — *Дра̄гомир* (Добр, Оп), — *г̄ӣоме̄ӣар* (Бог, Кав), — *Живоград* (Бог), — *Јанић̄ӣјевић* (Кав), — *Јџвичић* (Сиб), — *Јџвичић* (Теч), — *Кол̄аковић* (Рат), — *Корићанин* (Добр), — *Љубичић* (Леп), — *Ма̄ӣӣјевић* (Рат), — *Ме̄хур̄ӣчанин* (Жуп), — *Мӣлејић* (Реб), — *Мӣлован* (Добр), — *Мӣловић* (Реб), — *Мӣлорад* (Ур), — *Мӣлосав* (Добр, Круш, Лом), — *Мученик* (Ба), — *Милӯшћиновић* (Мал), — *на̄ме̄ӣћац* (Жуп, Оп), — *не̄ӣрӣа̄ӣе̄љ* (Дул), — *не̄човек* (Крч), — *џбичац* (Сла), — *ӣџксим̄ӣӣ* (Ком), — *ӣџрорез* (Ком), — *Пӣџковић* (Мотр), — *ӣџложца* (Кав, Кар), — *ӣџлу-*

йрйвредник (Жуп), — *йдручик* (Сиб), — *йдр^аручик* (Теч), — *йрй'а-йиель* (Ба, Мотр, Над, Реб), — *йрйфисар* (Бе), — *йрйфисор* (Над), — *Радомир* (Ба, Бог), — *радник* (Бе), — *сдббраћац* (Теч), — *Секуричанин* (Бог), — *службеник* (Сек), — *Сидсовић* (Над), — *Субошић* (Реб), — *Узунвић* (Добр), — *урећац* (Теч), — *Циганин* (Ком);

— *Врљйковац* (Жуп), — *Давидовац* (Добр), — *дрручак* (Теч), — *Зеленйковац* (Круш), — *Јасйребац* (Кар), — *Јовдновац* (Сиб), — *Крагуевац* (Над), — *крдсйавац* (Бог), — *Раб^бановац* (Теч), — *скдсвац* (Леп), — *йууарац* (Бе);

— *Здгрёйчанин* (Дуб).

Gs:

— *алкокола* (Над), — *дуйобуса* (Жуп), — *Бугарина* (Оп), — *Верйзовића* (Оп), — *Вучийрна* (Круш, Оп), — *јднуара* (Др), — *коњаника* (Бог), — *Лёнингграда* (Ци), — *Лийолисиа* (Сек), — *мднасйира* (Прњ), — *нейри'аиельа* (Прњ), — *диозива* (Леп), — *Пдраћина* (Добр, Сек), — *йдиййоручика* (Бог), — *Радомира* (Мотр), — *рањеника* (Вук), — *рдсйоредс* (Рат), — *Сйанймира* (Круш), — *Сидйановића* (Рат), — *Тёкершиа* (Вук), — *фёбруара* (Вук), — *фёбруара* (Рат), — *фёбруара* (Сек), — *Ферйзовића* (Теч);

— *Јдсйрейца* (Дул, Кар, Мал), — *Јеврёмовца* (Сиб), — *Кардновца* (Кар, Мал), — *кйломейра* (Кал, Рат, Ци), — *Крагуевца* (Бог, Добр, Жуп, Кар, Сиб), — *крдсйаваца* (Дул), — *крёденца* (Бе), — *Крйволка* (Добр), — *Крўшевца* (Кав, Кал, Круш, Реб), — *Лёсковица* (Жуп), — *Милановца* (Жуп), — *Младеновца* (Круш), — *Пёжсаревица* (Кар), — *Прёйюца*, — *Ребёновца* (Ком, Реб), — *Ребёновца* (Сиб).

Vs:

— *Вёсковићу* (Мал), — *Мйловане* (Жуп), — *Мйлораде* (Дул, Крч, Над), — *мученику* (Ба), — *йрй'аиельу* (Лом, Мотр, Сек, Ур), — *Радоване* (Бог, Добр), — *Радомире* (Рат).

Is:

— *Дрйгомирем* (Оп), — *Мйлованем* (Бог), — *нейри'аиельем* (Прњ), — *йрй'аиельем* (Над), — под^т *Крўшевцом* (Кар).

Dr-Ir (-Lr):

— *аузуцима* (Мотр), — *брћанима* (Кал), — *Бугарима* (Кав, Кар, Ком, Оп, Сек), — *ордонансима* (Ком).

Gr (-Lr):

— *рањеника* (Вук); — *бдсамака* (Рат), — *ддмобраца* (Над), — *кддроваца* (Добр), — *кйломейтара* (Др, Кав, Ци), — *мйлимешара* (Др).

У последњем облику јављају се по изузетку и форме типа (аа I):

— седамдесет и седам ђрави *Радован̄а* (Бог), — *ѣри'аиѣль̄а* (Бог, Оп).

β) *Им. с акц. на ѣнул̄ийими* (II)

285. Могу се према природи акцента, поделити у три групе.

а) *Им. са дугосилазним акцен̄иом*

286. Могу бити са преакценатском дужином (аа II), или са кратким слогом пред акц. (а II) Акц. остаје у свих неизмењен.

— *благ̄аѣник* (Ба), — *земљора̄дник* (Реб, Сиљ), — *мек̄ин̄ийош* (Рат), — *уѣр̄авник* (Добр, Мал), — *чин̄бник* (Крч);

— *на̄ча̄лник* (Кар, Круш)⁶⁴, — *ѣѣк̄вник* (Бог, Кар);

— *ѣослуж̄бника* (Круш), — *уѣр̄авника* (Круш); — *на̄ча̄лника* (Круш, Ур);

— *одб̄ор̄нари* (Ци), — *ѣода̄ѣници* (Кал), — *ѣослуж̄бници* (Теч);

— од он̄й' *одб̄ор̄ника* (Бе).

б) *Им. са кра̄й̄ким акцен̄иом*

287. Оне од ових именица које немају непостојаног вокала у Ns(-As) имају непромењен акцен̄т у свим облицима; у случају ако је он стари кратки силазни акц.:

— *Богд̄луб* (Прњ), — *Богд̄мир* (Бог, Добр, Мал), — *Богд̄сав* (Ком), — *вар̄йоц* (Др), — *Вел̄йбор* (Пре), — *Вел̄ймир* (Бе, Оп), — *Вукд̄сав* (Оп), — *Вуко̄йчӣћ* (Ком), — *Дес̄ймир* (Добр), — *Добрд̄сав* (Ком), — *Дома̄ћин̄чӣћ* (Мотр), — *Драгд̄луб* (Добр, Ур), — *Драгд̄мир* (Ур), — *Кош̄ӣѣнӣћ* (Леп), — *Љуб̄исав* (Бог, Мал, Рат, Сла), — *Мил̄исав* (Ур), — *мин̄ис̄йер* (Кал, Кар), — *монд̄грав* (Теч), — *Никд̄лӣћ* (Вук), — *обав̄зник* (Дул), — *ѣобрад̄иш* (Пре), — *ѣогран̄ичар* (Крч), — *ѣоле̄й̄ичар* (Ур), — *Пойд̄вӣћ* (Мал), — *Поч̄ѣй̄ник* (Мотр), — *ѣро̄й̄д̄ник* (Добр), — *Рад̄исав* (Бог), — *Рад̄д̄слав* (Бе), — *род̄ӣѣел̄* (Сла), — *Руй̄шник* (Ба), — *свас̄ӣй̄кӣћ* (Бог), — *Свѣй̄ислав* (Ком, Мотр), — *Свѣй̄д̄мир* (Ба, Жуп, Сиб), — *служ̄ӣѣел̄* (Кав), — *Сѣан̄й̄мир* (Добр, Круш), — *Сѣан̄й̄сав* (Ур), — *уч̄ӣѣел̄* (Жуп, Ком, Леп, Рат, Реб);

— *Богд̄мира* (Мал), — *Вшӣѣграда* (Сек), — *Дан̄ӣчӣћа* (Ур), — *кай̄д̄с̄йера* (Мал), — *Пе̄й̄рд̄вӣћа* (Дул), — *мин̄ис̄йера* (Др), — *Свѣй̄д̄мира* (Бог);

⁶⁴ Каткад: *на̄чалник* (Круш), — *Обрад̄овӣћ* (Бог), — *на̄чалника* (Круш), — о чему исп. т. 39.

— *Браниславе* (Крч), — *Бориславе* (Бог), — *Свейдмире* (Сиб, Ур), — *Сїанїмїре* (Бог, Добр, Круш), — *чобанїне* (Мотр);

— *учїишељем* (Ур), — *Богдмирем* (Бог), — *Вукдсавем* (Оп), — *Драгдљубем* (Мотр);

— *Арнауїи* (Бог, Вук, Оп), — *чобани* (Вук, Дул); — *гранїчари* (Кал, Сек), — *калуђери* (Над, Прњ), — *куїуињаари* (Сла), — *миїсїтери* (Рат), — *обавезници* (Над), — *їолетїичари* (Над, Сек), — *Радосїевићи* (Бог, Мал), — *родїишељи* (Крч, Оп), — *сїроводїици* (Добр), — *самдуци* (Леп), — *їелетїињаари* (Вук).

Изузетак чини и овде Gr(-Lp) (b III, aa I):

- *родїишеља* (Дул);
- *родїишеља* (Оп);
- *Арнауїа*, — *чдбана*.

288. На исти начин понашају се и оне именице с овим акцентом које испред акц. имају дуги слог (bb II):

— *Бананїани* (Сиб), — *Богалїичанїн* (Добр), — *бблїичар* (Бог, Кал, Над), — *Бурђевїи* (Кав), — *їследник* (Леп), — *Јакбелевїи* (Теч), — *Карађорђевїи* (Кар), — *Ковачевїи* (Прњ), — *Левчанїн* (Оп), — *Маркдвїи* (Бог, Кал, Леп, Кар, Мал, Сла), — *Миландвїи* (Круш), — *Младендвїи* (Рат), — *наредник* (Бог, Добр, Ком, Над, Оп), — *погранїчар наредник* (Оп), — *Павлдвїи* (Рат), — *Пожрєвљанин* (Сиб), — *їоднаредник* (Добр, Ком, Мотр), — *їреседник* (Сек, итд. — 14), — *Ранкдвїи* (Ур), — *Сїевандвїи* (Крч), — *Сїеїандвїи* (Кав, Добр, Реб), — *Сїеїандвїи* (Кал), — *Тодордвїи* (Добр, Круш), — *Шардњи* (Кар);

— *бблїичара* (Добр), — *Борђевїи* (Мал), — *їреседника* (Ци), — *Сїеїандвїи* (Оп);

— *гос'н-наредниче* (Добр), — *наредниче* (Сек, Сиб), — *їреседниче* (Рат);

— *Бананїани* (Бог), — *бблїичари* (Добр), — *Жуїљани* (Бог), — *Крагуєвчанї* (Сиб), — *Левчанї* (Над, Сиб), — *Марїукдвїи* (Бог), — *мїиїани* (Ком), — *Милбїевїи* (Мал), — *наредници* (Ком, Реб), — *наследници* (Мал), — *Пречанї* (Сиб), — *Пчелїчанї* (Ба), — *Раїкбвчанї* (Кав), — *савезници* (Рат), — *їлаїїежници* (Над);

— *їлаїїежницима* (Над), — *Пчелїчанїма* (Добр), — *савезницима* (Вук).

Gr(-Lp) има исти акцент (bb III):

- *бблїичара* (Добр), —

очигледно из алтернација описаних у т. 278. Остали случајеви настали су свакако аналогијама.

Неке друге речи из т. 284. имају алтернативне акценатске форме по типу из т. 287. (b III // b II). Лична имена типа: Драгомир, Радосав/Радослав, Милорад, Живорад и нису прави дублети, исто као ни она из т. 284, јер се име са једним акценатским типом односи на једно, а оно са другим на неко друго лице.

Сва три типа досад поменутих дублета свакако су настали унутрашњим развојем. У случајевима као Лѣсковац, Вучитри (т. 284) ради се, међутим, о преузимању туђег акцента (исп. т. 39)

291. 1. Са описаним парокситонама само привидно конвергирају именице са новим кратким акцентом на пенултими у Ns(-As), јер се готово само у том облику подударају с њима, и то не у потпуности (тј. не све):

— *Бедград* (Реб), — *бокчџук* (Сла), — *Вукџин* (Круш, Ур), — *Вукџин* (Бог), — *Драгџвџи* (Крч), — *Драгџин* (Бог, Ур), — *Живџин* (Бог), — *Живџи*⁶⁵ (Ур), — *кукурџуз* (Ба, Бог, Вук, Оп), — *Милџин* (Бог, Круш), — *Милџин* (Бог, Добр, Круш, Реб, Ур), — *сирџма*⁶⁶ (Ба, Жуп, Кав, Ком, Круш), — *сирџма* (Мал), —

итд., али новије посуђенице задржавају акц. на последњем слогу⁶⁷:

— *Ађуџин-држџи књџгу* (Сиб), — *иџедџи* (Оп), — *командџи* (24), — *ординџс* (Реб), — *ордонџс* (Ком), — *филозџф* (Бог).

Оваква констелација акцента Ns(-As) подсећа на тип из т. 273. И остали падежи понашају се паралелно томе типу:

— *Багрџана* (Круш), — *бериџџи* (Бог, Оп), — *Београдџа* (Ба, Круш, Сек, Теч), — *бокчалџка* (Сла), — *Вукаџина* (Бог), — *госџодџина* (Ба), — *домаџина* (Бог, Мал), — *Драгоџвџи* (Ба, Крч), — *Драгоџвџи* (Ба), — *Живаџина* (Бог), — *командџи* (Добр, Ком, Мал, Сиб), — *кукурџуза* (Бог, Ком, Мотр), — *Милуџина* (Добр), — *Секуриџа* (Бог, Мал), — *Скуруиџа* (Сиб);

— *Агаџиџне*⁶⁸ (Ком), — *Живоџине* (Ци), — *Милџине* (Жуп), — *Милуџине* (Кар, Круш, Рат), — *џашенџџе* (Ур), — *Сџојаџине* (Ур);

— *командџиџем* (Добр, Мал), — *џашенџџем* (Над), — *џрошџиџкем* (Бог);

— *командџиџи* (Мал), — *диверџџиџи* (Над); — *домаџиџи* (Лох);

— *дукомџиџима* (Рат).

⁶⁵ Дуги акц. има само у Ns (-As) (т. 60). Обл. Живџина (Ур) неуобичајен је.

⁶⁶ Облик сиромџа (исп. т. 152. а) настао је сажимањем.

⁶⁷ Ист. т. 34. с) и тамо наведене примере.

⁶⁸ Облици Драгџине (Бог), — госпџине (Круш), — страни су овом говору.

У узорку немам примера за Gr(-Lp), али у Дубр чује се *команднаша*, али: *ддмашина*.

Паралелно типу *казан* неке речи ове групе дуље у множинским падежима основни слог, па имају акценте истог типа као и поменута именица:

- *виноградди* (Теч);
- *кукуруџа* (Ком);
- *кукуруџима* (Дуб).

2. Колебљив акцент имају речи:

- *комунис'* (Бог), — *резервис'* (Реб), — *шелефднис'* (Добр, Ка), —

и остале с наставком *-ис(и)*, — јер поред облика:

- *резервисти* (Прњ), — *комунисџи* (Над, Бе), — *кашџи-лиџи* (Бе), —

и сл., оне познају паралелне форме и по акценатском типу из т. 287:

- *комунисџи* (Сла), — *шелефднисџи* (Кав), —

о чему исп. и т. 39.

с) *Им. са дугоузлазним акценџом*

292. а) Понашају се као именице описане у т. 276.

Ns(-As) (с II):

- *буразер* (Леп), — *Прњвор* (Прњ);
- *безунац* (Кав, Оп); — *белуџак* (Круш), — *богословцац* (Бог), — *доброволцац* (Бог), — *брашџинац* (Бог, Кар, Леп, Реб, Ур), — *Вукмановцац* (Добр), — *десџџак* (Кав), — *Дулџинац* (Добр, Ци), — *завиџуџак* (Прњ), — *задџџак* (Леп), — *Јагодџинац* (Добр), — *једџинац* (Добр), — *Кремеџинац* (Рат), — *живоџворцац* (Добр), — *милиџџац* (Кав), — *окиџомбар* (Ком), — *џараџинац* (Добр), — *џолеџџац* (Над), — *џолиџџац* (Сиб), — *синџовац*⁶⁹ (Рат), — *суварџак* (Добр), — *сукњџерак* (Бог), — *џужџилац*⁷⁰ (Мал), — *удџвац* (Крч), — *Црноџорац* (Кал), — *Шаниџарџовац* (Мал).

И ту, дакле, имамо слагање у акценту Ns(-As) именица са непостојаним вокалом и оних које тога вокала немају. Такође је то случај

⁶⁹ Исп. т. 45.

⁷⁰ Може гласити и тужџоц — тужџоца.

и у Gr(-Lp), с тим што у овом облику оне имају дугосилазни акценат на истом слогу:

- *фија́кѣра* (Дубр);
- *Америкáнаца* (Мал), — *Македóнаца* (Кал), — *Шумади́наца* (Сиб).

У осталим облицима акценат се у именица без непостојаног вок. задржава на свом старом месту:

- из^с *Прња́вѣра* (Ба), — до *Прња́вѣра* (Оп);
- *бура́зѣру*⁷¹ (Ба);
- с *фија́кѣрем* (Добр);
- с *фија́кѣрима* (Добр).

б) Им. са непостојаним вок. у Ns(-As) имају и у осталим облицима обично пренесен акценат:

- *Креме́нца* (Добр), — *нове́мбра* (Ком), — *оки́о́мбра* (Бог, Кал, Ком), — *Пећа́нца* (Мал), — *йочéйка* (Мотр), — *сеи́е́мбра* (Вук, Сек);
- *Америкáнци* (Сек), — *Аусѝрија́нци* (Мал, Над, Реб), — *Белгија́нци* (Кал), — *браија́нци* (Кар), — *Далмаи́јци* (Мотр), — *Добросéлци* (Добр), — *Дулéнци* (Дул), — *кали́бри* (Ци), — *Мора́вци* (Круш), — *йадобра́нци* (Ци), — *Парађи́нци* (Оп), — а то́ свé *йи́йи́о́мци* (Кал), — *йланѝнци* (Кав), — *Раи́кóвци* (Рат), — *Солу́нци* (Др), — *Црногóрци* (Бог, Вук).

Али у Is има паралелних форми са ^ акц. на наставку, као и код осталих сличних типова:

- с једнѣм *Надрљѝѣм* (Оп).

Dr-Ip(-Lp) имају акц. на првом слогу наставка (bb II):

- *Аусѝрија́нцима* (Кав), — *Белгија́нцима* (Кал), — *ари́и-лѣри́цима* (Бог).

И најзад, Vs је и овде нејединствен у акценату, и различит од других форми (а II; в III; с II):

- *браија́нче*;
- *си́новче* (Бог);
- *синóвцу*.

⁷¹ Облик Vs.

Им. са улићимским акценћом (I)

293. Има их, као и двосложних, два типа.

а) Највећи број тих именица има дугосилазни акценат само у Ns (-As), а у осталим облицима се акц. понаша као у именица описаних у т. 273. (а I : с II):

Ns(As) (а I)

— *адвокаћи* (Теч, Ур), — *архимандрити* (Прњ), — *аућомобил* (Добр), — *баћалиџи* (Мал), — *баћалџи* (Кав), — *бедевин* (Ба), — *бедовин* (Сла), — *болесник* (Рат), — *бушкарач* (Добр), — *водењак* (Бог), — *десејар* (Добр), — *дивизиџи* (Добр), — *додавач* (Над), — *ђенерал* (Ком), — *езекџир* (Добр), — *заробљеник* (Кал), — *зайворач* (Над), — *инвалид* (Др), — *инџињер* (Рат), — *јаргован* (Сек), — *Кавадар* (Кав, Теч), — *камиџи* (Бог, Добр, Мал), — *кайејана* (Добр, Ком, Реб, Теч), — *карабин* (Рат), — *карабит* (Сиб), — *колачар* (Бог), — *командир* (Ком), — *койоран* (Ком), — *магазин* (Круш), — *магазинер* (Сла), — *мајеријал* (Добр), — *милиџи* (Бог), — *миџрољез* (Бог, Кав, Мотр, Оп), — *муслиман* (Сек), — *најалеџи* (Мал), — *новчаник* (Бог, Теч), — *обућар* (Сиб), — *ојанчар* (Сиб), — *био-јанчар* (Добр), — *ојасник* (Кав), — *осућеник* (Мал), — *овиџир* (Реб, Ур), — *офиџир* (Вук, итд. — 10), — *оченаш* (Добр), — *јодовиџир* (Реб), — *јокоџник* (Др)⁷², — *јомојњик* (Леп, Над, Реб), — *робијаш* (Бог), — *секрејар* (Реб), — *сенијеји* (Реб), — *Слободан* (Бог), — *сумарен* (Кал), — *суџурен* (Кал), — *џелефон* (Оп), — *џрезвешак* (Оп), — *чорбуљак* (Ци).

Gs(-As) (с II):

— *ајашекара* (Каом), — *баћалиџина* (Реб), — *баћалџина* (Рат), — *болесника* (Вук), — *Благојина* (Оп), — *водењака* (Бог), — *дивизиџина* (Кав), — *Елбасана* (Др), — *инџињера* (Леп), — *Кавадара* (Ком, Круш, Мал), — *Каџмачалана* (Добр), — *камиџина* (Бог, Леп, Ур), — *кайејана* (Добр), — *кайијала* (Теч), — *командира* (Ком, Прњ, Сек), — *койорана* (Ком), — *магазинана* (Над), — *магазинера* (Ком), — *маршалџина* (Крч), — *мајеријала* (Добр), — *мајрљеза* (Сиб), — *милиџина* (Ба, Др), — *ојасача* (Прњ), — *овиџира* (Добр, Сек), — *офиџира* (Бог, Крч, Мал, Ци), — *јавилона* (Леп), — *јодујирача* (Бог), — *Слободана* (Бог), — *џелефона* (Добр), — *Темивара* (Кал), — *џорџињера* (Вук), — *Трсињеника* (Мотр), — *џиљџињера* (Бог).

Is (с II):

— *баћалџонем* (Кав).

⁷² Поред: *јокџник*.

Али, као и у других сродних типова, у овом облику чешће се чује акц. на наставку, — у облику дугосилазног, наравно, — са дужином на последњем слогу основе (аа I):

— с *авијџнѐм* (Ур), — *з-баиџалџнѐм*, — *з-бајонџѐм* (Ком), — са *баиџалиџнѐм* (Мал), — с *командијрѐм* (Добр), — с *нашем командијрѐм* (Кал), — *шрошоарѐм* (Ком).

Нр (с II):

— *авијџни* (Мотр), — *адвокаџи* (Рат), — *армуџаџи* (Дубр), — *Арнауџиџи* (Круш), — *болесниџи* (Добр, Сек), — *досељениџи* (Над), — *заробљениџи* (Кал), — *иџиџџери* (Реб), — *камиџџни* (Мотр, Ци), — *командиџи* (Прњ), — *магаџиџи* (Сиб), — *маиџрџџи* (Кал), — *мелеџиџи* (Др), — *миџроџџи* (Дул, Сек, Ци), — *наиџалеџни* (Реб), — *оџасџчи* (Кал), — *осуџениџи* (Мал), — *оџимџчи* (Бог), — *оџиџиџи* (Др), — *овиџиџи* (Сек), — *џавиџџни* (Леп), — *џарламениџиџи* (Кар), — *џарџиџџани* (Дул, Кав, Над, Реб), — *џенџиџунџи* (Крч), — *џеченџиџи* (Ком), — *џунџи* (Вук, Добр), — *џодоџиџиџи* (Бог, Рат), — *реденџиџи* (Рат), — *Талиџџани* (Вук, Кал), — *џелеџџни* (Кав, Рат), — *џемџиџиџчи* (Кав), — *џобоџиџи* (Рат, Сиб), — *џабрџиџи* (Ком).

Др-Ір (-Lр) има и овде акц. на првом слогу наставка (bb II):

— *адвокаџиџиџма* (Мал), — *Албанџиџиџма* (Сек), — *бајанџиџиџиџма* (Ур), — *заробљениџиџиџма* (Ци), — *каменџиџиџиџма* (Рат), — *камиџџниџиџма* (Прњ), — *каџиџиџаниџиџма* (Вук), — *командиџиџиџма* (Теч), — *оџиџиџиџиџма* (Мал, Сиб), — *џарџиџџаниџиџма* (Кав, Мал, Мотр, Над), — *џодоџиџиџиџиџма* (Сиб).

У обл. Gr (-Lр) акценат је такође на наставку (аа I):

— *болесниџа* (Добр), — *камиџџџна* (Над), — *куџилераџа* (Добр), — *наиџалеџџна* (Добр), — *оџасџчиџа* (Прњ), — *оџиџиџиџа* (Рат), — *џарџиџџаниџа* (Мал, Над), — *сумарџџна* (Кал), — *Талиџџана* (Бог), — *џиџиџџџна* (Вук).

б) По изузетку и неке од ових речи задржавају дугосилазни акц. на ултими и у свим осталим облицима (а I : а II) (исп. и т. 280).

— *Анџелиџ* (Мотр), — *џараџџиџа* (Крч);
— *Василиџа* (Бог), — *пџет џараџџиџа* (Бог).

294. На крају овог прегледа акценатских типова им. м. р. I врсте остаје нам да још једном истакнемо интересантну појаву дугосилазног акц. Is на ултими у оних речи које иначе у зависним падежима имају дугоузлазни на претпоследњем слогу, и у којих би се очекивао увек

моџ зѣт *Ми́рко* (Леп), — извадио *Ра́нко* четѣри подупирача (Бог), — онаџ турски *Сла́вко* (Добр), — моџ *Сла́вко* (Крч), — *Сла́вко*: сла́ва (Мал), — кад^т *Си́аџко* љмро (Ба), — Дѣшо та̑м *Си́аџко* (Бе), — *Си́аџко* (Бог, Над, Рат); — *Си́аџко*-ме зва̑џ (Бог);

— од^т *Си́аџка* (Мал);

— Јавим се *Ра́нку* (Мал), — *Си́аџку* Прѣкићу исплѣтѣно (Мал);

— Дѣ си, брѣ, *Ми́рко*, би̑!о!? (Кар).

Овамо спадају још и следеће им.: *Бра́нко*, *Ди́нко*, *Го́јко*, *Зо́рко*, *Вла́јко*, *Ра́јко*, *Си́џко*, *Тра́јко* и сл.

Им. *Бранко* може гласити и *Бра́нко*, а *Гојко* се среће и као *Гѣјко*. Остале речи имају у свим облицима дугоузлазни акц., укључујући ту и Vs.

297. а) Код именице са наставком *-ѣло/-ѣле* у Ns, ако су вишесложне, оба наставка се равноправно употребљавају⁷⁷:

— *Дани́ло* (Сиб), — *Тодори́ло* (Рат);

— *Радои́ле* (Дубр), — *Тодори́ле* (Рат).

Али кад наст. није са дугоузлазним акц., онда само *-о*: *Микай́ло*, *Исайд́ло*.

б) Им. *Милѣни́йје* има облике по првој и трећој врсти:

— А *Милѣни́йје* оста̑џ с Милѣвоем, — *Милѣни́йје* из Ба́ра (Бог);

— да̑џ сам *Милѣни́й* (-ији, — Бог).

*

298. Именице средњег рода могу делом имати и форме по обрасцу II врсте. Овде ћемо се позабавити облицима тих речи који су по обрасцу I врсте.

299. У Is имају и ове именице готово искључиво наставак *-ем* и за тврде основе:

— *брѣм* (Дубр), — пѣн са *жй̑ѣм* (Круш), — ви̑дели гѣлем *џкем* (Кав), — јавља се *й̑ѣмем* (Прњ), — са *срѣбрем* (Лоћ), — с *винѣм* (Бог).

Једини пример с наставком *-ом*:

— јасна звѣздо под *нѣбом* на зѣмљи (Кар), —

позајмљен је очигледно из књижевног језика.

⁷⁷ ИЦГ (-ле), Библ. ЈФ V, 61.

300. а) Лр има и у ових речи двојаки облик. У једним примерима он је једнак облику Др-Гр:

— сáмо бн погйнуо и ёдна жёнска у *кѡлима* (Др), — војска нáзад, распорёдила се такѡ по *сѣлима* (Сек), — по *сѣлима* (Леп), — на *кѡлима* (Бог), —

а у другима, — и то и овде сразмерно ипак нешто чешће, — тај облик једнак је Гр:

— а кўе по онй *брѡá*, по онй плáнина тáмо (Теч), — а мѡтке на кѡлима мѡема, на мѡѣ *кѡла* остáле (Бог), — била ра-кй'а на *кѡла* (Мотр), — Онáм нек' би'е по лѣђá (Сек), — плáчку лўди по *сѣла* (Реб).

б) А облик Гр(-Лр), опет, има у неких речи и наставак -и:

— Ѐмам шѣс' *гѡведи* (Ба), — Бўбањ пáде међу *гѡведи* (Кав), — трийста *гѡведи* (Сек), — до *колѣни* (Вук, Лом), — до *кѡлени* (Бог), — ако ме закáчи такѡ до *колѣни* (Кав), — тринаѣс' *јáи* (Ур), — пѣт *сѣни* здѣнуо (Бог).

301. Неопходне су још само две напомене о формалној страни ове групе именица.

а) Именица *камење* има у три примера за инстр. облик множине:

— пѡразбива ћеремйду *камѣњима*, — нйт је излўпана *камѣњима* (Прњ), — кроз Мáцарску не гáђáше *камѣњима* (Кар).

б) Именица *доба* има у Левчу облик *дѡбо* у Ns и променљива је, како показују и следећи примери из нашег узорка:

— рáтно *дѡбо* (Ба), — лѣтње *дѡбо* (Кав), — старйнскѡ *дѡбо* (Крч), — зймње *дѡбо* (Оп);

— о-старйнскѡга *дѡба* (Бог), — кўка до нѣка *дѡба* нѡћи (Кав), — од нѣка *дѡба* (Кал), — од онѡг *дѡба* (Ком), — о-тѡга сам се *дѡба* ўпознао (Мотр), — о-тѡг *дѡба* (Рат).

Ипак се читав инвентар облика своди на Ns(-As) и Gs, а други се, чини ми се, и не јављају у нашем говору.

АКЦЕНТ ИМЕНИЦА С НАСТ. -o|-e I ВРСТЕ

302. Због недостатка примера из снимљеног материјала за све облике ових речи, мораћу се задовољити каткад оним што имам ван тога, а где ни то није довољно, ту и тамо ћу се ослонити на изнуђене примере од своје мајке (ти су сви примери без ознаке).

1. ЈЕДНОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

303. У Левчу се јављају само речи *днѡ* и *злѡ* овога типа, и познају једино још форме *Gs днѡ*, *злѡ*, — *Ls днѡ*, *злѡ*, — а ова друга још и *Is злѡм*. Сви ти облици имају непромењен кратки акценат.

2. ДВОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

304. Распоредићемо их по типовима паралелно именицама I врсте м. р. Дакле, прво парокситоне и на крају окситоналне речи. Пошто су то речи са једносл. основом, та подела се у ствари односи на речи с акц. основом или наст.

α) Речи са акценцијом *Ns* на основи

а) Дугосилазни акценциј на основи

305. Акцент је скоро сасвим непроменљив (а II):

— *гвѡѡзе* (Добр), — *грѡѡзе* (Бог, Сек), — *грѡбље* (Дубр)⁷⁸, — *грѡѡже* (Круш, Мотр, Теч), — *здрѡвље* (Круш), — *злѡѡшо* (Кар), — *кѡље* (Рат, Кал), — *мѡсо* (Бе, Дул, Жуп, Кал, Круш, Сек, Ци), — *мѡре* (Добр, Кал), — *ѡѡрце* (Мал), — *ѡѡво* (Добр, Жуп, Сла), — *ѡѡрѡне* (Теч), — *сѡђе* (Сек), — *сѡно* (Леп, Рат, Сек), — *сѡнѡ* (Ба, Бе, Бог, Добр, Кав, Кар, Круш, Ком, Крч, Оп, Теч), — *ѡѡло* (Бог, Сек), — *ѡѡрѡне* (Кал);

— *блѡга* (Кар, Круш), — *грѡња* (Бог), — *грѡбља* (Кар, Над, Оп, Ур), — *здрѡвља* (Бог), — *злѡѡша* (Добр, Кар), — *мѡра* (Вук, Др, Дул, Кал, Леп), — *мѡса* (Добр, Вук, Кар), — *ѡѡва* (Жуп, Добр, Над, Сек), — *сѡна* (Бе, Бог, Добр, Круш, Пре), — *ѡѡѡна* (Рат, Сек);

— *грѡбљу* (Ба), — *здрѡвљу* (Ба, Кал), — *злѡѡу* (Оп), — *мѡсу* (Добр), — *мѡру* (Добр), — *сѡнѡу* (Дул, Ур);

— *здрѡвљем* (Бог), — *дебѡлем мѡсем* (Бог), — *са сѡнѡцем* (Ба).

Једини примери за плуралске облике су *Нр* им. *сѡно* (с II):

— *сѡна* бѡла бѡнда (Дул), —

и *Gr* исте именице (аа I):

— *пѡт сѡни* (Бог).

С неизмењеним акценатом у множини биле би им. *грѡбља*, *мѡра* или сл.

б) Им. с крајњим акценцијом основе

306. У једнини су по акценату потпуно изједначене им. ове врсте које имају стари кратки акц. на првом слогу *Ns* (b II) са онима у којих је тај акц. нов, као што се из примера види:

⁷⁸ Али и *грѡбље* (Мал), т. 51. б) и 307. а).

Ns:

— *блѣшо* (Рат), — *брѣшино* (Сек, Ур), — *брѣшињо* (Круш), — *брѣдо* (Вук, Дул, Кал, Оп, Сиб), — *ѣло* (Круш), — *дѣбо* (т. 301. б), — *дѣво* (Реб), — *жѣшо* (Дубр, Кар, Круш, Слат), — *зѣно* (Бе, Ком, Теч), — *јѣшо* (Ци), — *како ѣло* (Круш), — *јѣло* (Сек), — *јѣшо* (Добр), — *кѣло* (Ба, Ур), — *кѣло* (Ком), — *кѣиље* (Кар), — *лѣшо* (Жуп), — *лѣшио* (Кав), — *мѣсио* (9), — *мѣсио* (Бог), — *нѣбо*, — *нѣбо* (Круш), — *око* (Кав), — *идље* (Бе, Добр), — *рѣбро* (Над), — *рѣбље* (Кал), — *рѣсио* (Кав, Над, Сиб), — *сѣло* (27), — *сѣло* (Теч, Круш), — *сѣло* (Кар), — *Скѣиље* (Леп, Оп), — *срѣбро*, — *срѣбро* (Круш), — *срѣце* (Бог, Кал, Круш), — *сѣкло* (Жуп), — *чѣдо* (Мотр);

Gs:

— *Блѣца* (Круш), — *брѣшина* (Ба, Бог, Теч), — *брѣшиња* (Крч), — *брѣда* (14), — *вѣћа* (Теч), — *дѣба* (т. 301. б), — *ѣубра* (Бог, Круш), — *жѣшиа* (Бог, Крч), — *јѣла* (Ком), — *тѣга кѣла* (Над), — *кѣла* (9), — *лѣшиа* (Теч), — *мѣсиа* (Круш, Ци итд., — 8), — *мѣсиа* (Бог), — *нѣба* (Вук, Кал, Над), — *идља* (Мал, Над, Прњ), — *рѣбра* (Бог), — *рѣсиа* (Реб, Сек, Сиб, Ур), — *сѣдла* (Добр, Прњ), — *сѣла* (15), — *сѣла* (Теч), — *сѣла* (Теч), — *сѣла* (Жуп), — *сѣла* (Ур), — *Скѣиља* (Бог), — *о-цѣца* (Круш), — *сѣкла* (Над, Крч), — *чѣла* (Круш);

Ds-Ls:

— *брѣду* (13), — *бѣкѣиу* (Сиб), — *у Врѣњу* (Жуп), — *на јѣлу* (Добр), — *жѣиу* (Крч), — *кѣлу* (Жуп), — *у кѣлу* (Мал), — *мѣсиу* (Бог, Вук, Кал), — *идљу* (Бог, Добр, Мал, Над, Прњ), — *у идљу* (Мал), — *рѣсиу* (Бог, Кав, Сиб), — *сѣдлу* (Пре), — *сѣлу* (26), — *сѣлу* (Круш, Леп), — *Скѣиљу* (Добр, Оп);

Is:

— *идљем* (Кар, Круш).

У Нр већина речи овога типа задржава акценат једнине:

— *дѣва* (13), — *кѣла* (41), — *кѣла* (Мотр), — *кѣла* (Ба, Круш, Теч, Ур), — *мѣсиа* (Бог, Добр, Дул), — *нѣдра* (Бог), — *идѣра* (Рат), — *идља* (Мал), — *рѣбра* (Бог), — *рѣбра* (Ур), — *сѣла* (Жуп, Сиб), — *срѣсиа* (Мал), — *чѣда* (Теч).

Али каткад се у том облику јавља дугоузлазни акц. на истом слогу (с II):

— *свѣ сѣла* (Др).

Осим ове, исти акц. Ns могу имати још и речи брдо, жито, збно, зрно, пље, чудо.

Облик Dr-Ip(-Lp) има такође акцент јединских облика (b III):

— у кд^лима (Др), — по сѐ^лима (Сек).

Али покоја реч од оних са дугоузлазним акц. у Np-Аp може имати и друкчији акцент: бр^дима, и сл.

Gr (-Lp) има најчешће дугосилазни акцент на првом слогу (a II)

— пѐт ст^дтина з^рна (Кав), — к^ила (28), — к^ола (26), — мѐста (Вук, Дул, Мал), — сѐла (Круш, Реб), —

али се јавља и са истим акцентом на ултимима (aa I):

— бр^да (Теч), — др^ва (Круш, Мал), — зр^на (Пре).

Других примера у снимљеном материјалу немам, али ако се у овом облику умеће непостојани вокал, онда он задржава акц. јединских падежа (b III): рѐбара, јушара, који такође алтернира са акцентом на ултимима: јуш^ара.

*

307. а) Акценатски типови описани у претходне две тачке међусобно су прилично добро одвојени. Али у именице *гробље* јављају се каткад паралелне могућности и са кратким акцентом, а у снимљеном материјалу имам такве потврде (исп. нап. 78):

— ђдржа г^овор на гр^дбљу (Ба), — гр^дбље (Мал).

б) Им. *дђбо* има, на другој страни, у једном примеру Gs *дђба* (Бог).

с) Именице са дугоузлазним акцентом

308. У једн. облицима не мењају акц. (c II):

— би^ђе било (Мотр), — ви^но (Добр, Леп, Мотр), — кри^ло (Бог), — ли^ђе (Над), — мле^ко (Бог, Вук, Круш), — љ^раво (Кал, Мал), — љ^лаи^но (Сек), — свѐ^ђло (Жуп, Теч), — сѐ^дбло (Теч), — сѐ^лање (Над, Рат), — љ^дбло⁷⁹ (Круш), — цре^во (Жуп);

— ви^на (Ба, Бог, Кав, Леп, Мал, Мотр), — г^увна (Бог), — друш^ђва (Крч, Над), — мле^ка (Добр, Др), — љ^ђћа (Ба, Кав, Круш, Над);

⁷⁹ Ова реч је код нас и средњег рода и тада у Ns гласи *љдбло*. Исп. т. 319.

— *лицу* (Кав, Кар, Сиб), — *друшћиву* (Дул), — у *сидњу* (Мал, Ур), — по тим *шићу* (Рат);
— јавља се *иисем* (Прњ).

Али се у *Is* чују паралелни облици и са дугосилазним акц. на ултими (с II//аа I). И ту имамо у снимцима само један пример:

— да се преливау кошџви с *винџм* (Бог).

Нр-Ар-Ур има акц. већине јединских падежа:

— *враиџа* (39), — *јаја* (Ба, Мал), — *кљџиџа* (Добр), — *крила*⁸⁰ (Дубр, Кар, Леп), — *лџа* (14), — *сидџла* (Бог), — *усџа* (Бог, Добр, Жуп, Кал), — *црџа* (Ком, Круш).

Немам примера са снимака за Др-Ир(-Лр). У тим облицима акц. је на првом слогу наставка у облику кратког акц., а на последњем слогу основе је дужина: *јаџма*, *кљџиџма*.

Гр(-Лр) има или дугосилазни акценат на задњем слогу основе (а III):

— сџдам *убисџава* (Над), —

тј. кад се у том облику умеће непостојани вокал; или пак, — ако тога вокала нема, — има исти тај акц. на ултими, а на задњем слогу основе задржава дужину (аа I):

— *враиџа* (Рат), — *јаџ* (Ур), — *лџа* (Бог, Кав, Рат, Сек), — *усџа* (Круш).

β) Речи са акценџованом улџимом у *Ns*

309. Позната ми је само посуџеница *миџџ* (Сла), која се врло ретко среџе, али мислим да у зависним падежима скраџује акценат: *миџџа*.

3. ВИШЕСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

310. Могу се поделити на именице са парокситоналном основном, и им. са окситоналном основном.

α) Пароксиџоналне основе

311. Овде долазе и све остале именице са акценџом даџе од последњег слога основе. Одговарају пропарокситонама м. р.

⁸⁰ У значеџу „Schoss“ ова им. је plur. tant.: -ја комџт прџџџ у *крила* (Ба). (т. 317).

а) *Именице са дугосилазним акценцијом*

312. Врло су слабо заступљене у снимљеном материјалу. Не мењају акценат номинатива сг. (а III):

- *бомбáрдовање* (Прњ), — *ра̀дничкѝво* (Жуп);
- до *Ва̀лева* (Добр), — из *Дра̀гова* (Бог, Над, Сиб), — *Дра̀гова* (Др, Леп, Мал, Над);
- по *Дра̀гову* (Ба), — у *Дра̀гову* (Бог, Жуп, Мал).

б) *Именице са крајиким акценцијом*

313. 1. Има их са дугим⁸¹ и кратким слогом⁸² пред акценатом. Акцент остаје обично непромењен:

- *Буковче* (Леп), — сретње *виђење* (Ба), — *гласање* (Мотр), — *гддишије* (Дул, Ком, Теч), — *Горничево* (Добр), — *девдјасио* (Пре), — *закрчивање* шуме (Прњ), — *земљишије* (Ци), — *Крдишово* (Добр), — *кување* (Леп), — *Куманово* (Оп), — *куйдишило* (Жуп, Кал, Теч), — село *Милошево* (Прњ), — *мишљење* (Дул), — *на̀йшимено* (Круш), — *дси́рво* (Леп), — *Пддуево* (Леп), — *йрдишило* (Бог), — *йреддишије* (Прњ), — *ра̀дничко самоуи́рдавање* (Дул), — *Сара̀во* (Др), — *Са̀раево* (Кав), — *свађање* (Сек), — *сдање* (Бог), — *сдишије* (Сиб), — *слѣдовање* (Оп), — *си́рење* (Кар), — ни *си́ддишије*, ни *си́дишије*, ни *сми́ришије* (Круш), — *шумбање* (Дул);
- *ва̀шдиришије* (Сек), — *йриси́ддишије* (Вук, Кал);
- *Гњилана* (Кал), — *ђубрива* (Бог), — *језера* (Вук, Теч), — преко *Клѣдова* (Сиб), — *Кдсова* (Кар), — *Крдишова* (Сек), — *Куманова* (Кал), — *кудишиша* (Ба), — *Лайова* (Кал), — *Малешева* (Бог, Сла), — з-два *йлдишова* (Ба), — *Прдкуйша* (Мал), — са *скишања* (Теч), — *Смѣдерева* (Кар), — *Смѣдерева* (Сек), — *Ту ти си́дишиша* нѣма, *ту ти сми́ришиша* нѣма (Круш), — *Тдишова* (Др), — *Цѣишиња* (Ур);
- *йрѣви́ддишиша* (Над), — са *йриси́ддишиша* (Теч);
- о *девдјасиу* (Ба), — *језеру* (Вук), — по *казивању* (Рат), — на *Кдсову* (Ком), — у *Куманову* (Жуп, Кав, Кал), — *Малешеву* (Мал, Сил), — ка *Двесишиу* (Круш), — ка *џсоју* (Мотр), — ка *йрйсоју* (Мотр), — *Са̀раеву* (Рат), — у *сдању* добрем (Дул), — у *Цѣишињу* (Ур);

Множински падежи имају такође обично исти акценат:

- *вѣшала* (Бог), — *гддишиша* (Мал), — *ндсила* (Бог, Добр, Круш, Леп), — *йрѣвила* (Рат), — *разми́молѣжења* (Дул), — *сдишиша* (Прњ), — *шрѣбована* (Оп);
- глѣо сам *йдздршиша* (Сиб).

⁸¹ Код Дан. је на том слогу дугоузлазни, стр. 64. Али исп. и т. 49.

⁸² Исп. код Дан., 67. и 68. (*девојашиво*). Исп. такође следећу т.

Једини пример за зависне падеже пл. је Gr(-Lp):

— преко неки *осбја* (Добр),

и има дугосилазни акц. на наставку и дужину на последњем слогу основе.

2. Именице лѣгало, ђсоје, пѣјило, прѣсоје имају у Левчу акценат на месту где се у ВД бележи кратки узлазни. Ако се деси да се која друга именица тако акценатује, — као *Сѣраево* и сл., — то су само окационални случајеви изазвани тежњом да се подражава туђем изговору, или су пак последица преузимања речи са стране у оном облику како се оне тамо чују, са минималним прилагођавањем изговорним могућностима носилаца нашег говора (представници тога говора не морају знати изворни акценат речи *Цейиње* или сл.).

β) Оксционалне основе

а) Им. са дугосилазним акценѣом

314. Има их такође са дугим⁸³ или кратким⁸⁴ претходним слогом:

— *бријање* (Кал), — *камѣње* (Кав, Пре, Прњ), — *кошѣње* (Мал), — *Орашје* (Мал), — *оружје* (Мал, Жуп, Над, Сек), — *ѣредузеће* (Др), — *ѣремирје* (Бог, Кав, Сек), — *ѣремирје* (Сек), — *ѣушкарѣње* (Кал), — *ѣушкарѣње* неко (Сиб);

— *гусѣѣрање* (Прњ), — *лѣѣјање* (Прњ), — *нагађање* (Бог), — *осѣѣѣјање* (Оп), — *ѣречѣвање* (Прњ), — *ѣримѣрје* (Кал), — *ѣѣѣјање* (Над), — *ѣѣѣѣвање* (Кал), — *ѣѣрѣѣјање* (Мал), — *ѣѣѣјање* (Кал);

У промени ове именице не мењају акценат номинатива сг.:

— *Орашја* (Мал), — *оружја* (Вук, Кал, Кар, Над, Прњ, Сек), — *ѣредузећа* (Добр);

— од *немања* (Дул), — од *несѣѣвања* (Круш), — од^г *ѣѣѣножја* (Теч);

— у *Орашју* (Мал), — к *оружју* (Мал), — у *ѣредузећу* (Ба, Бог, Др);

— *камѣњем* (Кал), — *оружјем* (Кав, Леп);

— прѣпади и *ѣречѣвања* (Прњ);

— *камѣњима* (Кар, Прњ).

⁸³ Одговарају типу *насеље* у Дан., 66, — али су то друге речи. Исп. одељак о творби речи.

⁸⁴ Одговарају онима које код Дан. имају кратки узлазни акц. и дужину, — исп. стр. 67. и 69.

— *домаћинсѣву* (Над), — у *заробљенишију* (Ци), — *имѣњу* (Бог, Мал, Теч), — по *могуцѣју* (Ур), — *оделѣњу* (Добр), — *оделу* (Леп);

— *йечѣњем* (Над).

Нема примера у узорку за акценат на наставку *Is* али из Дубр
имам: *оделѣм*.

Од плуралских форми у материјалу је заступљен само *Нр-Ар-Вр* (с II):

— дѣлѣли на *домаћинсѣа* (Прњ), — *колицѣа* (Бог), — *йма он одликовања* (Ком), — *оделѣња* (Леп), — *йреимуцѣа* (Над), — *уверѣња* (Крч), — *убисѣа* (Рат), — *ушврѣња* (Кав).

Остали облици, према изговору Ж. С., имају акценат као одговарајући други типови; дакле *Гр*: *оделѣња*, *Др*: *оделѣњима*, итд.

НЕКЕ СЕМАНТИЧКЕ И ОБЛИЧКЕ ПОЈАВЕ КОД ИМЕНИЦА I ВРСТЕ

317. Именица *ћемѣни* (Леп) има облик множине м. р. им. *крѣла* јавља се само у пл., ако значи *Schoss* (т. 308, нап. 80).

318. Одредбена реч, ако разликује род, стоји каткад уз именицу *йосо* и у облику женског рода, па поред примера као:

— Јѣдан се *йѣсо* решѣва (Дул), — сељѣчки *йѣсо* (Над), —

и др., имамо и такве као што су следећи:

— Ма детѣња *йѣсо* (Ба), — Бѣла *йѣсо* (Оп).

б) Им. *йисмо* спорадично се јавља и у ж. р.:

— долѣзе *йисме* (Бе).

в) Им. *Врѣње* такође може имати облик ж. р.:

— дајѣ у *Врѣњи* лѣба (Жуп), — близо ће *Врѣња* (Оп), — над *Врѣњу* (Оп), — йди полагачко у *Врѣњу* (Оп), — пѣше стѣница: *Врѣња* (Рат), — дођемо ми у *Врѣњу* (Рат).

Али на другој страни, доста је примера и у облику ср. р.:

— свѣ тако до у *Врѣње* (Жуп), — од *Врѣња* ѳтуд (Над), — ѣмро у *Врѣње* (Оп).

319. Неке им. које су иначе м. или ж. р. јављају се у Левчу у облику ср. р. (исп. т. 118):

— Чим пошло на ноге, тѣра *биѣкло* (Над), — понѣсем на *шабло* едно послужѣње (Дул), — *шабло* (Круш), — *идкло* цигаре (Мотр);

— на едно вѣлико *угло*, — Ми смо били на едном *углу* (Кал).

Слично се среће и код им. *сврдао*, *вишао*, које у Левчу гласе или *вишо*, *сврдо* (и тада су м. р.), или пак *вишло*, *сврдо* (и средњег су рода).

320. Им. *ширице* може имати и средњи род јединице:

— док не изиђе свѣ *ирице* (Суг).

321. Им. *јасле* и *наѣве* гласе у Л. *ја́сла*, *на́вава* (*на́ва*) и средњег су рода.

322. Им. *месѣо* уз бројеве *два*, *оба*, *ири* и *четири* има каткад наставка *-е*:

Њбоде ме од на две *месѣе* у листо́ве (Сек), — стрпáли на две-три *месѣе* (Жуп), — на ђбе *месѣе* (Дубр), — на три *месѣе* (Дуб), — на свѣ четири *месѣе* по кѣло (Саб).

Уз предлог *на* ова иста именица, ако уз њу стоји број *један*, *други*, *ишећи* или која заменица, — има некад особиту форму са наст. *-у*, с тим што исти облик има и одредбена реч:

— пођемо тѣ на е́дну *месѣу* (Вук), — скину мѣн на е́дну *месѣу* (Кал), — нађемо на е́дну *месѣу* едан цѣр (Кар), — украдоше на е́дну *месѣу* чабар каѣмак (Круш), — купио сам јѡш на е́дну *месѣу* (Мал), — на е́дну *месѣу* (Над), — Само на е́дну *месѣу* кад га мѣтнем (Ур), — ина́че више ни́где, ни на јѣ́дну *месѣу* (Ур), — он на дрѣ́гу *месѣу* ни́је мѡго (Дул), — Йди па си купи на дрѣ́гу *месѣу* (Мал), — на по не́ку *месѣу* (Леп), — Отидем на онѣ *месѣу* па кѣ́кам (Крч).

Ово су свакако транспонирани облици дуала.

ИМЕНИЦЕ II ВРСТЕ

323. Број именица које се деклинирају по овој врсти увећан је у Левчу због продуктивности наставка *-че*⁸⁶. О живости овог именичког типа сведочи, на другој страни, и изванестан утицај који оне врше на именице ср. р. I врсте. Приличан је број тих именица које у принципу могу имати паралелне форме по I и II врсти, тј. наставци се код њих могу додавати или на основу, или на ову проширену инфиксом

⁸⁶ Исп. Рес., СДЗБ XVII, 318.

-*еи*-. То би били пре свега називи делова човечјег тела: колѣно — колѣна/коленѣта, ђко — ђкета/ђка, — љво — љва/љвета, чѣло — чѣла/челѣта, а затим још изванстан број речи, као: глѣто — глелѣта/глѣта, ђубре — ђубра/ђубрега, зрѣно — зрѣна/зрѣнега, сврѣдло — сврѣдлега/сврѣдла, сирѣе — сирѣа/сирѣета/сирѣѣта, шило — шила/шилѣта; гудало — гудала/гудалѣта, препредало — препредала/препредалѣта, прескакала — прескакала/прескакалѣта и још понека.

Но међутим, како материјал из узорка показује, употреба форми по II врсти код ових речи сразмерно је ретка. Једино се за именицу *јаје* може рећи да у једнини има готово искључиво облике по овој врсти, али је она у ређој употреби — потиснута је именицом *јајце*. Тако се читав материјал са снимака своди на следеће примере:

— као гђа у шталу *ђубреиша* йма (Сек), — два *јаѣиша* (Ба),
— глѣб сам гђлем *ђкеишем* (Бог), — видимо гђлем *ђкеишем* (Ур),
— влашу са *сирѣеишем* (Над).

324. Од једн. облика ових именица интересантан је само Is. Ту је наставак, — како управо наведени примери показују, а и остали које имам, — скоро искључиво -*ем*:

— зађпам *аиђвчеишем* (Ком), — да га гађа *ђвѣишем* (Рат),
— мљке с једнѣм *деиђишем* (Жуп), — са женђм и з-*деиђишем* (Рат).

Наставак -*ом* срећемо у снимљеном материјалу само у примеру:

— па му жѣна *врѣменом* рђди дѣвет сѣна (Рат), —

где такође нема правог инструменталног значења, — исто као и у случајевима из т. 248.

325. Употреба облика плурала је и у Левчу, као и у другим говорима, а и књижевном језику, код ових именица врло уска. Наш говор се разликује од књ. ј. у томе што улогу плурала код нас немају колектива на -*ад*. Сем им. *чељад*, оне су сасвим непознате. Ту исте речи имају суплетивне множинске облике мушког рода (изузетак је *ђвѣо* — *ђвѣиша/ђвѣа*). Сем именица *јагаци* и *иѣлаци*, сви остали случајеви множине ових именица имају наст. -*ићи* и деklinирају се као именице м. р., како и примери показују:

— *јагаци* свѣ поѣм сѣм (Бог), — *јагаци* (Круш, Мотр), — одваја *јагаце*, — д-одвои *јагаце* (Добр), — довати *јагацима* (Сиб), — глѣа *иѣлаци* (Бог), — да напољш *иѣлаци* (Круш), — ймам *иѣлаце* (Бог), — натрпаљ ки ово *иѣлаце* (Мал);

— *бурићи* (Добр), — *девољчићи* тѣчицки (Круш), — *девољчићи* имађаљ (Ур), — *дугмићи* (Ба), — *ђачићи* (Круш), — *овнићи* (Сек), — йди на печѣни *йрасићи*, на печѣни *јарљћи* (Круш), — некадѣшњи онљ *килићи* (Теч), — мђта на *клубљћи* (Круш), — *комаљићи* (Круш), — *комиљрићи* (Ур), — *корѣнчићи* (Вук), —

кучићи (Бе, Кар, Лом, Мотр), — *лимузинчићи* (Леп), — *иардунучићи* (Пре), — *иарчићи* (Над), — *ијлићи* (Круш), — *ијдичићи* (Ком), — *ћебићи* (Леп, Сиб), — *ћевачићи* (Добр), — *ћурчићи* (Круш), — *унучићи* (Крч, Пре), — *ијакчићи* (Сек);

— у твој *бурчића* (Над), — из *бурчића* (Мотр), — са *дугмићима* (Ба), — четрнаес' *ијрасића* (Бог), — *ијрасића* (Кал), — *ијрасиће* (Бог), — ка *сијаклића* (Оп), — напунимо *ијорбићиће* (Ком).

326. Треба још напоменути да се по овој врсти мењају и нека хипокористична имена м. р. Од тих су именице типа *Раде-Радеиша* врло ретке. Нешто су чешће именице као *Бане-Банета* (Слободан-Бана), *Ване-Ванета* (Јован-Вана), *Драчке-Драччета* (Драгослав, Драган, Драгомир), *Милче-Милчета*, *Миче-Мичета* (Милисав, Милосав), *Уце-Ћцета*.

У ову врсту спада и им. *шесћере-шесћереша*.

У Л. је у нормалној употр. синг. *говедо*⁸⁷. Им. *говече* има искључиво деминутивно значење.

АКЦЕНТ ИМЕНИЦА II ВРСТЕ

327. У овој врсти нема једносложних именица.

1. ДВОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

328. Нема именица са акцентом на крајњем слогу, тј. на наставку у Ns.

а) *Речи са акц. на основи*

а) *Речи са дугосилазним акц.*

329. а) Нашао сам само четири. Ове од њих скраћују акцент у зависним падежима (а II : б III):

— *ијрасе* (Бог, Др, Лом, Сиб, Сла), — *ијрасеиша*; *ждрёбе*
— *ждрёбеиша*, —

а код друге две остаје исти акцент: *чавче-чавчеиша*, *чевче-чевчеиша*.

б) Овде иду и им. м. р. типа *Раде-Радеиша*, али оне такође не скраћују акц.

б) *Им. са крајњим акценџом*

330. Пошто у зависним падежима добијају један слог више, понашају се као пропарокситоналне именице, тј. задржавају акцент у падежима једнине на истом слогу⁸⁸:

⁸⁷ У Рес. се „скоре . . . и не употребљана“, СДЗБ XVII, 319. Наводе два прим. за обл. говече.

⁸⁸ Осим именице *ијгле* — *ијгелиша* (Круш), која помера акц. за један слог према крају речи. По типу *јагне* иду код нас и: *јсе*, *пәрче*, *ћоше*; *бијке*, *ћаче*, *кәрче*, *Нёмче*, *слўкче*, *Швāпче*, које код Дан. имају у Ns ' акц., 71.

— *би́кче* (Ба), — *брѣкче* (Жуп), — *брѣме* (Мал), — *буре* (12), — *вѣнче* (Сла), — *дрѣво* (Рат, Теч), — *дугме* (Ба, Жуп), — *свуља'мо се, каѣ, да простиши, на дугме* (Вук), — *ђаче* (Круш), — *ђуле* (Кар), — *име* (17), — *исе* (Крч), — *јагње* (Ба, Бог, Круш), — *кѣрче* (Бе), — *клѣбе* (Ба), — *крѣиче* (Ба, Над), — *кѣбе* (Круш, Оп), — *куче* (Рат, итд., — 8), — *мѣмче* (Ба, Пре), — *ндкче* (Добр), — *идрче* (Над, итд., — 12), — *идрче* (Ком), — *илле* (Теч), — *раме* (Бог, Над, Рат, Сек), — *сѣме* (Мал), — *сѣиче* (Круш), — *ћѣбе* (Вук, Добр, Круш, Сиб), — *цѣрче* (Ком), — *шилче* (Добр), — *шииче* (Рат), — *шѣче* (Жуп);

— *ђубреѣша* (Бог, Сек), — *вѣлчеѣша* (Ур), — *дрѣвѣша* (Бог, Вук, Мотр), — *јагњеѣша* (Мотр), — *крѣвчеѣша* (Круш), — *идрчеѣша* (Вук, Ком), — *рамена* (Кар), — *сѣичеѣша* (Круш), — *идѣичеѣша* (Бог, Ком);

— *буреѣшу* (Мал), — *имену* (Круш, Ур), — *ѣкеѣшу* (Мал), — по *рамену* (Рат);

— *дрѣвѣѣм* (Рат), — *ѣкеѣѣм* (Бог, Ур), — *сѣрѣѣѣм* (Над).

У Нр ове именице имају акц. на инфиксу:

— *дрѣѣша* (Теч), — *имѣна* (Бе), — *небѣса* (Кал, Рат), — *рамѣна* (Круш).

У Др акценат је или на истом слогу као у ном. или на првом слогу наставка:

— по *дрѣѣѣшма* (Бог);

— *раменѣма* (Кал).

За Gr-Lr немам материјала са трака. Према изговору контролног информатора (Ж. С.), ту је акц. аа I (̣ на наставку, а слог пред њим је дуг): *рамѣна̄, дрѣѣѣша̄*.

С овим акценатским типом иду им. м. р. типа *Дрѣкче* — *Дрѣкчеѣша*.

е) *Им. са дугоузлазним акц.*

331. Именица *дѣѣше* (високе је фреквенције: у обл. Ns-As јавља се у узорку 38 пута), нема у осталим облицима тај акценат. У Vs мења га у дугосилазни:

— *ћути, дѣѣше!* (Рат), — *дѣѣше* (Круш), — *Јѣ ли, брѣ, дѣѣше?* (Крч), —

а у осталима се он помера за један слог према крају речи у облику кратког акц., а осн. слог се скраћује:

— *ѣсам дѣѣѣша* (Ба), — *дѣѣѣша* ми (Бе), — *без дѣѣѣша* (Круш), — *о-дѣѣѣша* (Крч), — *ко-дѣѣѣша* (Мотр), — *четири дѣѣѣѣша* (Реб);

— даџ *деиџиу* (Добр), — овѣм *деиџиу* (Жуп), — ма бѣло *деиџиу* (Кав), — како њме *деиџиу* (Круш), — кажем онѣм *деиџиу* (Над), — да дамо *деиџиу* (Сиб);
 — мѣке с једнѣм *деиџиѣм* (Жуп), — з-*деиџиѣм* (Рат).

332. Овакав акценат имају и именице јаје, рѣно, љдо, јѣне, глѣто, гњѣздо и сл.

— *јаѣѣа* (Ба), —

а ван узорка: *јунѣѣа*, — три *рунѣѣа* (в. т. 334).

333. Именица *врѣме* (у обл. Ns-As 43 примера), задржава акц. на истом слогу, само га скраћује, — у јединским облицима:

— Ђма јѣш* дѣго *врѣмена* (Бог), — с *врѣмена* на *врѣме* (Добр, Дул), — Ђмамо *врѣмена* (Круш), — па наслонѣли од *врѣмена* (Мал), — дѣста *врѣмена* (Мал), — о-тѣг *врѣмена* (Мотр), — ѡма *врѣмена* (Ци); — *врѣмено* (Рат).

У множини акценат се преноси за један слог према крају речи:

— Бѣла ѣндак така *врѣмѣна* (Бе), — *врѣмѣна* су дѣшла (Бог).

334. 1. Остале именице тога акценатског типа задржавају дужину слога и у зависним падежима једине. Овде треба прибројити и оне речи које код Даничића иду по обрасцу *дѣше-дѣшеѣа*⁸⁹, а које нису поменуте у т. 331. или у напомени уз т. 330. То су: свѣнѣче; бравѣче, брѣнѣче, гѣнѣче, звѣнѣче, змѣнѣче, кѣнѣче, љже. Ево примера:

— *бравѣче* (Бог, Ци), — *дѣнѣче* (Мотр), — *згравѣче* (Кав), — *јаѣнѣче* (Кар, Круш), — *лѣнѣче* (Бог), — *шѣнѣче* (Ур).

— до *дѣнѣѣа* (Крч), — два *јаѣнѣѣа* (Круш), — са *сѣнѣ-жѣѣа* (Бог), —

и у осталом материјалу: *гѣнѣѣа*, — са *звѣнѣѣм*, — о *кѣнѣѣу* итд. У зависним падежима, како видимо, акценат остаје непренесен.

2. Им. *јаје*, *јаѣче*, *рѣно*, имају форме зав. пад. са кратким и дугим осн. вокалом: *јаѣѣа|јаѣѣа*, *јаѣнѣѣа|јаѣнѣѣа*, *рунѣѣу|рунѣѣу*.

2. ВИШЕСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

а) Пароксиѣоналне основе

335. Не мењају акценат, било да је дуг или кратак. Судѣћи по материјалу са трака, ретке су у употреби. Имам само следеће примере, и то с кратким акценатом:

⁸⁹ Стр. 71.

с) Речи са дугоузлазним акценџом

338. Акцент номинатива мења се на исти начин као у двосложних именица истог типа (с II : bb II):

— брдањче (Вук), — врайниче (Рат), — дојарче (Круш), — кафанче (Сиб), — кубџче (Добр), — кућерче (Ком, Крч), — марамче (Круш), — месџанче (Рат), — џилџче (Добр), — џисманче (Мал), — секирче (Добр, Круш, Мотр, Прв), — секирџење (Круш), — сџаклџење (Круш, Сла), — флашџче (Мотр), — челџче (Добр), — шерџџење (Круш).

У осталим падежима остаје акценџ непренесен: кучџнџџа-кучџнџџу-кучџнџџем, шерџџџе-шерџџџа-шерџџџу-шерџџџем, шерџџџи-шарџџџи-шарџџџа-шарџџџи, итд.

III ВРСТА ИМЕНИЦА

339. Познато је да поред именица ж. р., по овој врсти имају облике и неке именице м. р., а и неке које могу имати оба од ова два рода. У т. 295. речено је да ту спадају и им. м. р. типа *Јбо* (тј. *Јба*), са малим изузецима који су тамо наведени. Навешћу овде цео списак таквих примера за Ns, а остали облици биће навођени паралелно са другим именицама у поглављу о акценџу. То су пре свега хипокор. мушка имена:

— Акса (Добр), — Андра (Леп, Сла), — Анџа (Круш), — Аџа (Мотр), — Баја (Круш), — Баџа (Дул, Мал, Реб), — Блаџа (Ком), — Бола (Ком), — Бора (Ком), — Браџа²² (Вук, Реб), — Брџа (Ба, Ком, Реб), — Буџа (Крч), — Ваџа (Бог), — Веџа (Бог), — Веџа (Ба, Бе), — Влаџа (Кав, Леп, Сиб), — Влаја (Бог, Др), — Власџа (Леп), — Воја (Ба, Бог, Дул, Ком, Мал, Рат, Ур), — Вуџа (Мотр), — Гаџа (Ба), — неки Гџа (Мал), — Гџа (Мал), — Гоџа (Добр), — Драџа (Бог, Круш, Крч, Рат, Реб), — Драџа (Крч), — Дуџа Драџин (Круш), — Дуџа (Бог, Круш), — Доџа (Мал), — Жџа (Ком, Крч), — Жџа (Бог, Добр, Крч, Мал), — Жоџа (Теч), — Жоџа (Бе, Добр), — Жоџа (Добр), — Зоџа (Жуп), — Јџа (Бог), — Јаџа (Бог), — Јџа (Круш), — Јџа (Бе, Бог, Добр, Ком, Реб), — Јџа (Реб), — Кеџа (Ба), — Коџа (Бог, Мотр), — Коџа (Мал), — Краџа (Мал, Мотр), — Лаџа (Кар, Круш, Рат), — Лаџа (Ба, Бог), — Лиџа (Бог), — Луџа (Кал, Ком), — Љџа (Кав, Круш, Крч, Мотр, Сла), — Маџа (Кар), — Лаџа, Миџа, Миџа (Бе), — Куџа (Бе), — Миџа (Ур), — Миџа (Бог, Над, Круш, Мотр, Рат), — Миџа (Бе, Жуп), — Миџа му браџ (Добр), — Миџа

²² О случајевима задржавања акценџа на задњем слогу, као у примеру — Браџа ће не стрџа (Ком), — исп. т. 36.

(Ком), — *Миџа* (Бог, Силъ), — *Миџа* (Добр, Круш, Над), — *Миџа* (Бе, Кар, Рат), — *Млађа* (Бе), — *Мџа* (Крч), — *Мџа* (Пријада (Реб), — *Муја* (Бе), — *Мула* (Бог, Жуп), — *Мусла* (Добр), — *Нџа* (Бог, Добр, Мал), — *Панџа* (Бог, Добр), — *Пеџа* (Добр, Кар), — *Раџа* (Ур), — *Раја* (Бог, Крч, Рат), — *Рака* (Ба, Ком, Мотр, Теч), — *Раџа* (Сла), — *Раџа* (Бог, Жуп), — *Рисџа* (Кал, Рат), — *Саџа* (Круш, Крч, Мал, Мотр, Рат, Реб), — *Саџа* (Бог), — *Свеџа* (Круш), — *Сиџа* (Бог), — *Сиџа* (Бог, Ком, Круш), — *Слаџа* (Ба, Мотр), — *Сиџа* (Бог), — *Среџа* (Ком), — *Сивџа* (Круш, Крч, Леп, Мотр, Ба), — *Сивџа* (Добр, Кав, Рат, Сек, Сиб), — *Тана* (Сла), — *Таса* (Сиб), — *Тика* (Бе), — *Тима* (Бог), — *Тича* (Кав), — *Тџа* (Леп, Реб), — *Тџа* (Ком), — *Тџа* (Вук, Дул, Кал), — *Триџа* (Оп), — *Храџа* (Мал), — *Циџа* (Мал), — *Чеџа* (Бе, Бог, Добр, Мал, Оп, Рат), — *Цина* (Бе), —

а могу бити и друге речи:

— *баџа* (Ба, Круш, Ур), — *иџа* (Бог, Сла), — *џаџа* (Над), — *џаџа* (Дубр), — *џаџа* (Мал);
— *Шваџа* (Ба, Ком, Круш).

340. У неким падежима сачуване су у нашем говору старије форме које се данас паралелно употребљавају с млађима. Интересантно је да је у неким облицима развој делимично пошао својеврсним путем. То ће се видети из прегледа материјала.

ОБЛИК ДАТИВА-ЛОКАТИВА ЈЕДНИНЕ

341. Опште је познато да говори косовско-ресавског дијалекта чувају старији наставак тврдих основа *-e* у овом облику⁹³. Ту особину је у Л. забележио и М. Ђ. Милићевић⁹⁴. Али он не каже ништа да ли се овај наставак употребљава код свих именица или се паралелно с њим чује и наставак *-и*. Данас се у Л. оба ова наставка, и у једном и у другом падежу, чују једнако често код именица обе основе:

— Ds —

— блага *баџи* (Добр), — наклџен *данџиџи* (Мал), — даџ-онџ *Дџи* (Рат), — дрџџи трџа (Сла), — поклаџам *Дуџиџи* (Крч), — Ел *Жџи* ми не врати'мо триџе? (Круш), — кад је била *Јаџи* свадба (Бог), — иде праџо к мџоџ *куџи*

⁹³ Ово констатује још Вук 1816, Писма I, 57. Исп. А. Белић, Глас СКА 82, 141. Исп. Вук, Граматички и полемички списи I, Београд 1898, 151.

⁹⁴ Кнежевина Србија, 212. Он тамо наводи примере: Ударо га по главе, — даџ је белег девојке. Исп. Рес., СДЗБ, XVII, 323; Трст., исто, 97—98.

б : 1 у корист наставка *-e* код основа са сонантом на крају можда је случајан. Јер однос 1 : 4 на штету тога истог наставка код меких основа чак и у поређењу са претходним односом не казује ништа, ако се узме у обзир састав последње групе примера (наставак *-и* иза меког конс.): кад се изузме реч *кућа*, која је овде заступљена у читава 82 примера (овај облик има и посебну употребу)⁹⁵, онда се и ту однос мења и изједначаје с претходним. Закључак је дакле да је у облику Ds—Ls именица треће врсте употреба наставка *-e* и наставка *-и* паралелна и равноправна код свих именица без обзира на природу крајњег конс. основе. То отприлике одговара и језичком осећању Ж. С.

343. Што се тиче територијалног простирања обају наставака, ствар изгледа нешто друкчије. Принцип равноправности оба наставка свуда је на снази, али учесталост употребе једног или другог од њих је различита, у појединим зонама, како у следећа табела показује.

Обл.	Зона		
	I -e : -и	II -e : -и	III -e : -и
Ds	32 : 64	70 : 46	22 : 14
Ls	49 : 91	53 : 44	58 : 23
Ds + Ls	81 : 155	123 : 90	80 : 37
Сумаран однос	1 : 2	4 : 3	2 : 1

Просеку, дакле, одговара однос наставака отприлике у II зони. Зона I је окренута према горњој Лепеници, преко које се осећа утицај грузанских говора, па је и разумљиво што је ту наставак *-и* — једини наставак за ове облике у млађим говорима — далеко чешћи него у зони III, која је брдима одвојена од Грузе.

344. Из овог облика уклоњени су резултати сибиларизације и у случајевима кад се код њега јавља наставак *-и* (исп. т. 204). Облик Ds-Ls са наст. *-e* изједначен је по акценту с Gs; у наведеном материјалу имамо већ примере *бригади-бригаде*, *зџмљи-земље* и сл., а кад буде речи о акценту ових именица, биће наведени остали случајеви.

ВОКАТИВ ЈЕДНИНЕ

345. Проблем дистрибуције наставака у Vs доста је сложен, јер их има више, а репартиција не зависи искључиво од корелација основинских консонаната (*меки* : *тврди*). Мислим да се, сем именица на *-ица*, материјал може распоредити с обзиром на акценат.

⁹⁵ Исп. Вук, Рјечник: кући („Zu Hause, domi“); СДЗб XVII, 323; ГЗС VII, 30. („исп. и кући „код куће““).

а) Им. са дугоузлазним акцентом имају најчешће наставак *-о*, с тим што се акцент мења у дугосилазни:

- *бако* (Реб), — бела *вило* (Пре), — *војско* (Мал, Сиб),
- *Гицо* (Ур), — *Даро* (Бог), — *Десо* (Круш), — *Јано* (Пре),
- *Јело* (Круш), — *кума-лијо* (Круш), — *мамо* (Бог), — *Надо* (Над), — *иријо* (Круш, Лом), — *Ресо* (Крч), — *Сејо* (Жуп, Над), — *ћеро* (Добр, Кар), — *ћерко* (Пре);
- *Милево* (Круш, Над).

С овима иду и све им. м. р. типа *Јова*, — тј. оне које у говорима где се деклинирају по првој врсти имају у Ns наст. *-о* (с овима у Левчу иде и им. *Рада* и онда кад означава мушкарца):

- *баио* (Бог, Кав), — *Браио* (Реб), — *Васо* (Кар), — *Вељо* (Бог), — *Владо* (Ком, Крч, Сиб), — *Војо* (Ур), — *кума-вџо* (Круш), — *Драго* (Крч, Пре), — *Дражо* (Крч), — *Жико* (Пре, Ци), — *Жоко* (Круш), — *Јово* (Бог), — *Љубо* (Кар), — *Мико* (Над), — *Нацо* (Кав), — *Ново* (Добр), — *Панио* (Добр), — *Петро* (Добр), — *ујка-Радо* (Дубр), — *чика-Рако* (Ба), — *Рако* (Ком), — *Раио* (Над), — *Свеио* (Круш, Леп), — *Сивеио* (Реб), — *Тасо* (Сиб), — *Тозо* (Вук, Ком).

Неке од именица м. р. које у горе поменутим говорима имају у Ns наст. *-е*, — чувају тај наставак код нас у Vs:

- *бале* (Ба, Пре, Рат), — *Миле* (Лом, Оп, Сла); —

а њима се придружују каткад и именице ж. р. са дугоузлазним акцентом и хипокор. значењем, па поред примера:

- *јађ, нано* (Бог), —

и сл. бележио сам и овакве:

- *чувај ти, даде*, *овце* (Круш), — *даде* (Круш), — *Јуле* (Оп), — *нине* (Круш, Крч), — *Соле* (Бог).

б) Двосложне им. са кратким акцентом имају наст. *-о*:

- *браћо* (Кав, Ком), — *децо*, *аџ-да* *вечерате* (Мал), — *децо* (Сек), — *жено* (Бог, Жуп, Мотр, Рат, Ур), — *Еџ, кџо* *мђја!* (Бог), — *кџчко* (Ком), — *Подђи га, сђстиро* (Рат).

Али неке од њих, као *баба*, *деда*, *газда*, *чйча*, *Жйка* (опет углавном хипокор.), имају поред *-о*:

- *бабо* (Ба), — *Аџде, бабо, причаџ* (Лом), — *Бабо, нђ* *овђ чашгу* (Мотр), — *Рекђ: бабо!* — *Штђ е?* (Ур), — *Здраво, брђ, чйчо* (Жуп);

и наставак *-а* :

— *Баба*, шта има да једем? (Ба), — *Дѣ си ти, баба?* (Крч),
— *Стани, дѣда* (Добр), — *Дѣда, продај!* (Круш), — *Дѣда, ћеш ти да видиш волѣве?* (Бог), — *дђу, гѣзда, д-јдем* (Круш), — *Имаш, чйча, дувана?* (Жуп), — *Јѣ ли, чйча?* (Рат),

в) И вишесложне им. са кратким акц., ако су ж. р., имају најчешће наст. *-о* :

— *вйло гѣркињо* (Пре), — *Ој, ливѣдо* (Ба), — *ајде, мрѣињо* (Леп), — *Ој, ракијо, рако* (Ба), — *редушо* (Добр), — *Шума-дйјо* (Ба).

Али их има и са наставком *-а* :

— *Светлѣна* (Добр).

Наставак *-а* чује се код именица овога акценатског типа које означавају мушкараца:

— *Слуша', брѣ, Драгиша* (Крч), — *Живоша* (Дул, Жуп), — *Дѣ и-Дивоша?* (Дул), — *Милеша* (Бог).

Оне именице овог типа које могу значити мушку и женску особу имају наставак *-о* и *-а* :

— *Ма, друже судйјо*, не питај ме (Мал);
— *Друже судйја* (Бог).

Именица војвода има у нашем материјалу само наст. *-о* : *вѣводо* (Сиб), — али се иначе код ње јавља и наст. *-а*.

г) Именице са дугосилазним акц. обично су са наст. *-а* :

— *Стани, Сѣмка* (Ба), — *Е, Сѣмка!* (Ба); — *Ти, Войцка?* (Ком), — *Еј, Дарѣцка* (Круш), — *Душѣцка, шта ћеш ти?* (Над), — *Милѣвка* (Круш).

Међутим, у именице *мајка*, и још неких, наставак је *-о* :

— *јѣд, јадна мацко!* (Ба, Бог, Мал), — *Д-останем, мацко* (Добр), — *Куку, мацко* (Ком), — *Дѣбро, мацко, видећеш* (Круш); — *дацко* (Ба), — *Благо мѣне и тебе, девоцко* (Пре), —

а она прва јавља се у једном примеру и с наст. *-е* :

— *Она, мацке, вѣсела* (Круш).

д) Имам следеће примере именица на *-ица*⁹⁶:

⁹⁶ ИЦГ увек *-а*, Библи. ЈФ V, 63.

кад носе име женске особе, што је врло често случај: *Бѡр, Зѡр, Мѡр, Миљ, Миц* итд., према: *Бѡрка, Зѡра, Мѡра, Миља, Мица* и сл.

ДАТИВ-ИНСТРУМЕНТАЛ(-ЛОКАТИВ) МНОЖИНЕ

348. У ова три падежа наставак је *-ама*, и за то мислим да не треба никаквих примера наводити. Али поред овога егзистира и наставак *-ема*, као што се из следећих примера види:

— Наоружам се ја пѡново *з-бѡмбѡма* (Сиб), — Ѐди кажи *будѡлема* (Бог), — пропаѡ у Бѡлем *Вѡдема* (Кав), — у *гѡдинѡма* (Бог), — има *гѡмѡлема* (Бе), — *девоцкема* рѡбу узѡмали (Бог), — подвајаше тѡмо ѡпет по *десеѡнѡма* (Добр), — по овѡма *зѡдругѡма* (Крч), — по *Зѡдѡшницѡма* у недѡљу (Бог), — по *јѡдинѡма* (Леп), — с *јѡѡрѡма* (Крч), — Баѡали дѡцу с *колѡвѡма* у вѡтру (Бог), — с *крѡвѡма* (Круш, Мотр), — лѡба нѡма нѡде у *ѡекѡрема* (Кав), — бѡѡем *ѡѡсницѡма* (Ба), — Таѡ ѡреѡа нѡмамо у *сѡбема* (Жуп), — *ћѡркема* (Круш), — *ѡзиѡма* начѡњено, — *ѡзиѡма* се обѡла (Крч), — волѡви и *шиѡлема* (Рат), — по *шѡмема* (Рат).

Већ из ових примера запажамо да је тај наставак обично неакцентован. Он може бити каткад и акцентован: *лѡѡирѡма*, и сл. Ако, међутим, акцентованом наставку претходи кратки слог, онда је искључиво наставак *-ама*: *ѡсенѡма, ѡвѡѡма, козѡма* итд. (примери се наводе у поглављу о акценту).

Ову интересантну појаву бележе А. П. и Б. М. у Ресави⁹⁹. Мислим да је ту наставак из заменичко-придевске промене.

ГЕНИТИВ(-ЛОКАТИВ) МНОЖИНЕ

349. а) Као и код претходне две, и код ове врсте именица локатив може имати форму генитива пл. У принципу, јављају се два наставка и овде равноправно, али је облик са наставком *-а* ипак нешто чешћи у употреби. Ево примера¹⁰⁰:

— Д-ѡје по тѡћѡ *ѡвлиѡа* (Жуп), — бѡше по *бѡѡава* (Леп), — кѡпим по *вѡзина* (Крч), — а кѡће по онѡ *бѡрѡа*, по онѡ *ѡлѡнина*, по онѡ *гѡѡура* (Теч), — а ја трѡим по *кѡсѡ* (Ур), — седѡмо по тѡћѡ *кѡћа* (Крч), — сѡмо официѡри д-ѡстѡну, каже, по *кѡнѡлѡриѡа* (Кар), — кѡ-е на *мѡка*, нѡвек (Круш), —

⁹⁹ СДЗБ XVII, 329. Д. Јовић не помиње у свом раду о говору долине Зап. Мораве ову форму, исп. СДЗБ XVII, 100—101.

¹⁰⁰ Овај наставак констатује и М. Ђ. М. на већ поменутом месту. Исп. споредично у Срему, СДЗБ XIV, 261; Мачви, СДЗБ XVI, 340; Сјен. (Штав.), СДЗБ XIV, 86, итд.

бйју по *нѡгá* (Добр), — тй си стáлно на *нѡгá* (Кав), — по *њйва* (Леп), — нѡсе по *ѡйшйина* (Рат), — по граду, по онй *йѡкара* (Леп), — лáдно по онй пўсти *йлáнина* (Сиб), — тѡ побѡгло по нѡки *слáма* (Рат), — и јудари ме по *йлѡкака* (Мотр), — на *рукá* не мѡж да е отѡру (Кав), — извўчѡмо топѡве на *рукá* (Ком), — понабйвамо се по нѡки *рйá* (Ци), — йдемо по онй пѡтока, по-нй *чѡсйá* (Бог), — мўва се по *ўлица* (Добр), — у њѡйни *шáка* (Бог), — ймам по тй *шўйá* (Бе).

б) Непостојани вокал се у нашем говору нешто чешће умеће у овом облику:

— двáѡс *бáнака* (Реб), — *бáчава* (Леп), — *гўсака* (Добр), — *о-дáсака* (Круш), — *жрйшава* (Сек), — *кокѡшака* (Добр), — *дрáкама* (Реб), — *ѡваца* (Кар, Ком, Сек), — стѡ *йѡсама* (Ба), — *йлѡкака* (Мотр), — *шѡйáка* (Добр),

а затим: *клѡшава*, *мáјака*, *мáзага*, *чáвака*, *ћѡрака* / *ћѡркá*.

И онда кад се непостојани вокал не умеће, у нашем говору — и у оним случајевима где се у књижевном језику јавља наставак *-и* — увек је наст. -а: *бѡрбá*, *вѡцскá*, *кáзна*, *мѡлбá*, *рáдњá*, *шѡрбá*, итд. Наставак *-и* у Л. се не јавља.

Такође се не јавља ни наставак *-у* у оним именицама где га у књиж. јез. срећемо, па имамо поред *нѡгá* и *рукá* (исп. прим. у т. 348) такође увек и *слўгá*.

в) Забележио сам само један пр. Гр без наст.:

— Дѡве-*сйѡйин* кйла изврѡ (Бе).

350. Именице као *млáда*, *Пѡльна*/*Польнá* и сл. мењају се по именичкој деклинацији.

АКЦЕНТ ИМЕНИЦА III ВРСТЕ

351. Разделили смо их исто као им. ср. р. на двосложне и вишесложне, више ради тога да материјал буде прегледнији него да би се указало на разлику међу њима, јер разлике скоро и нема у понашању акцента. За једносложне им. имам прим. *снá*, који је то само привидно (*снáѡ* итд.). Реч *йма* се код нас не чује.

1. ДВОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

352. Сем им. *Пѡльна*, која поред овог акцента може у Ns имати и дугосилазни на крајњем слогу, јављају се у овом облику са истим акцентом још *шўрњá*, *сўињá*, али су оне само привидно са ултимским акц., како ћемо на одговарајућем месту и видети. Тако се може закључ-

чити да одсутствује група са крајњим акцентом (I). Остају само именице са акцентом на претпоследњем слогу у Ns (II).

α) Речи са акц. на основном слогу

а) Именице са дугосилазним акц.

353. Акцент се мења на исти начин као у Дан., тј. само делимично у Gr.

Ns:

— *Аџка* (Ба), — *биљка* (Сек), — *бомба* (Добр), — *гужва* (Сек, Теч), — *Живка* (Круш), — *зава* (Пре), — *Јулка* (Бог), — *лађа* (Кал, Вук), — *лама* (Кал), — *левка* (Мотр), — *маџка* (25), — *Милка* (Жуп), — *млада* (Ба, Мотр), — *Пеџка* (Кар), — *ирава* (Добр), — *ираџа* (Ци), — *ирича* (Бог), — *илевња* (Круш), — *свирка* (Ба, Круш), — *сџка* (Добр, Круш), — *Смиљка* (Мал), — *Сидџка* (Ур), — *Сидџка* (Бог), — *сирџа* (Жуп, Сек), — *суша* (Бе, Бог), — *војна иџна* (Ком), — *иџка* (Бог), — *Трџца* (Бог, Кал), — *ћурка* (Круш), — *црква* (Бе, Круш, Теч).

Gr(-Lp):

— између стричева и *сирина* (Ба);
— *двџс*³ *баџа* (Реб).

б) Именице са крајњим акц.

354. 1. Именице код којих кратки акцент одговара Вук-Даничићеву кратком силазном акценту, имају у свим облицима исти акцент као у ВД.

Gs (b II):

— *бабе* (Бог, Ком), — *бање* (Леп), — *баре* (Бог), — *бриге* (Дул), — из *Босне* (Кав), — *вајре* (Вук, Теч), — од *виџке* (Теч), — *пола влаше* (Жуп), — *воље* (Бог, Кав), — *војке* (Леп), — без *грџке* (Теч), — *Груже* (Кал), — *гуже* (Ба, Жуп, Круш), — *драме* (Добр), — *жџе* (Ком), — *змије* (Бе), — *зграде* (Над), — *каре* (Реб), — *каце* (Круш, Реб, Теч), — *кафе* (Над), — *кише* (Бе), — *куће* (64), — од *луџке* (Бог), — *мазге* (Кал), — од *пластичне маџе* (Теч), — од *муке* (Ба), — без *муке* (Бог), — *њиџе* (Мал, Мотр, Прњ, Сек), — около *Пеџиџе* (Сек), — од^T *идиџиџе* (Бог), — *ирџе* (Крч), — *иуџке* (Кав, Над, Прњ, Рат), — код *Рџче* (Реб), — *рџе* (Крч), — без *руџе* (Бог), — *свадбе* (Кав, Сла), — *силе* (Бе, Кар), — *славе ми* (Бе), — *славе* (Бог), — *сламе* (Добр, Леп, Прњ), — *службе*, — *снаџ* (Круш), — *сџбе* (Рат, Ци), — *у дно сваре* (Бог), — *сџиџе* (Над), — *срџе* (Бог, Круш, Рат), — *суџе* (Вук), — *дође отуд с Тузле* (Кав), — из^c *флаше* (Добр), — *чаџе* (Добр, Мал), — *чеџе* (Добр, Кал, Ком),

Реб, Рат, Сиб), — *шкдле* (Добр, Жуп, Сиб, Ур), — *шијдле* (Бог, Дул, Кал), — *шуме* (Добр, Мотр, Прв, Теч).

Is (b II):

— *з-бѣбом* (Сла), — *под вѣшром* (Кав), — *с вѣлом* (Мал), — *с вѣлом* (Над), — *жѣцом* (Кав, Кар, Сек), — *мѣшком* (Круш), — *йѣшком* (Кал, Круш, Ур), — *сѣблом* (Кар), — *слѣмом* (Круш), — *за сѣром*, — *чѣшком* (Сек), — *шумом* (Бог, Теч).

Gr (-Lp) (a II; са -а-: b III):

— *кѣга* (Кав), — *кѣва* (Круш), — *кѣа* (Рат), — *кѣа* (Бог, Крч, Оп, Сла), — *лѣса* (Леп), — *мѣка* (Крч), — *нѣва* (Леп), — *око йѣра* (Дул), — *без^с йѣра* (Оп), — *рѣа* (Ци), — *слѣма* (Рат), — *сѣрѣа* (Мотр), — *чѣша* (Жуп), — *чѣша* (Бог, Прв), — *по-нѣ чѣста* (Бог), — *шака* (Бог), — *шѣва* (Бог, Оп), — *по тѣ шѣа* (Бе).

Али кад се у овом облику умеће непостојани вокал, онда остаје исти акц. као и у осталим падежима и на истом слогу: *бѣчава*, *гѣсака*, *дѣсака*, итд. (видети тачку 349).

Dr-Ip(-Lp) (b III):

— *кѣвема* (Круш, Мотр), — *кѣама* (Мал), — *йѣшкама* (Рат), — *сѣбема* (Жуп), — *чѣшама* (Леп, Оп), — *шијдлема* (Леп), — *шѣмама* (Мал), — *шѣмема* (Рат), — *шијдлема* (Рат).

2. а) Кратки акценат Ns који одговара Даничићевом кратком узлазном акц. флексибилнији је.

Ns (b II):

— *вѣда* (29 примера), — *вѣда* (Бог, Теч bis), — *вѣда* (Круш, Теч bis), — *гѣра* (Кав), — *гѣра* (Мал), — *дѣца* (Др, Круш bis, Оп), — *жѣна* (32 прим.), — *жѣна* (Рат), — *жѣна* (Мал), — *зѣмѣа* (12), — *зѣмѣа* (Бог, Сла, Ци), — *зѣра* (Жуп, Кав, Оп, Сиб), — *зѣра* (Теч), — *кѣжа* (Бог, Мал, Рат, Ур), — *кѣза* (Круш), — *кѣса* (Кав, Кал), — *нѣга* (Бог, Круш, bis, итд.), — *нѣга* (Вук), — *йѣкѣа* (Теч), — *сѣшѣра* (Ба bis, Добр, Пре, Ур), — *сѣшѣра* (Сла), — *сѣшѣка* (Бог, Добр, Кар, Сек), — *сѣшѣка* (Теч), — *шѣшѣка* (Кав, Мотр, Рат, Сла bis), — *цѣшѣа* (Ба), — *чѣсма* (Бог), — *чѣсма* (Кав), — *чѣсма* (Теч).

б) Исти акц., и на истом слогу, имају ове именице у претежном броју јединских облика. Тако, да не наводимо остале, — у Ds и Ls са наставком *-и* чује се такав акценат.

Ds (b II):

— ако си *жѣни* дѣбар (Бог), — здраво *жѣни* (Круш), — каѣм *жѣни*, — Ја би рѣко нѣшто *жѣни* (Рат).

Ls (b II):

— у *водѣ* (Прњ), — на овој *зѣмљи* (Добр), — на *зѣмљи* (Кар), — при *зѣмљи*, — у *зѣмљи* (Мал), — на *црѣшњи* (Бог).

Међутим форма Ds и Ls са наставком *-е* има акценат изједначен с акцентом Gs. Сва три поменута облика имају $\wedge$ акц. на наставку.

Gs (a I):

— сѣзу *водѣ* (Др), — *водѣ* (још 21), — од^т прѣве *женѣ* (Бе), — *женѣ* (Бог, Мал), — *земљѣ* (13), — до *зорѣ* (Кав), — од^т *кожѣ* (Над), — преко *косѣ* (Круш), — у вр[’] наше *косѣ* (Лом), — од *ногѣ* (Ба), — *ногѣ* (Мал, Над, Рат), — ко-*црешњѣ* (Бог), — о-*шеишкѣ* (Шљ).

Ds (a I):

— Како ѣме Вѣине *женѣ*? (Ба), — да понѣсе *женѣ* (Бе), — Како имаше, брѣ, онѣ Алесандрине *женѣ* (Бог), — дава парас-тос . . . , ма било *женѣ* (Кав), — Зар ти ниси домаћин твде *женѣ* (Круш), — *женѣ* рѣко (Круш), — даѣ мде *женѣ* (Оп), — ја *женѣ* рѣко’, — да каѣш мде *женѣ*, — дѣно мде *женѣ* (Ур).

Ls (a I):

— седѣмо до појаса у *водѣ* (Кав), — Преноћѣо си у *водѣ* и на *земљѣ* (Над), — лѣште на *земљѣ* (Круш), — у *водѣ* (Оп).

Исти акц. и на истом слогу као претходни облици има и Is:

— са *женѣм* (Ба, Рат), — са прѣвом *женѣм* (Ба), — с онѣм Алесандрином *женѣм* (Бог), — с мѣм *женѣм* (Мал), — са *земљѣм* (Бог, Мал, Реб), — д-удари *ногѣм* (Рат), — сѣмо ѣчини *ногѣм* овако (Реб), — са *сѣшрѣм* (Круш).

Облик Np-Ap-Vp има акц. Ns (b II):

— мѣне давѣле *жѣне*, — *жѣне* шантаровѣчке (Круш), — *ноге* (Жуп, Кав), — болѣ га *ноге* (Ци), — *сѣшѣре* (Мал), — *шѣшѣке* (Мал);

— шѣли се с онѣ *жѣне* (Круш), — узѣмао *кѣже* (Мал), — чѣвѣѣ *кѣже* (Круш), — понели *кѣсе* (Мал), — увѣтиѣо тѣ *кѣсе* (Мал), — ѣста на *ноге* (Добр), — порѣшѣ’мо на *ноге* (Добр), —

папѹче на нѡге (Леп), — пребѡциле зѡдње нѡге преко прѡви (Ур), — удѡвѡ сѡсире (Сла), — да донѡсем црѡшње (Ба).

Облик Gr(-Lp) има $\wedge$ акц. на последњем слогу и дужину на претпоследњем (aa I):

— једанѡс³ дѡца (Ком), — о-дѡца (Теч), — по нѡга (Добр, Рат), — на нѡга (Кав), — а ја трѡим по кѡса (Ур).

У Dr-Pr(-Lp) имају ове им. акц. на првом слогу наставка (b II):

— женѡма сѡкли сире (Бог), — Тѡраше ме те вѡзи' на кѡлук^Г женѡма дрѡва (Круш), — Ја вѡлим да прѡчам са женѡма нѡго о женѡма (Над), — свѡ рукѡма свѡема рѡдиле (Ба).

355. Овде ћу узгред подсетити на оно што је речено у т. 21. и 53. о понашању вокала у слогу са новим кратким акцентом. Мислим да управо описана група именица указује на стварну ширину те појаве у Л. (ако се узме у обзир цела његова територија, без обзира на разлике којих међу појединим зонама има). Горе је (у т. 354. 2) материјал за Ns приказан статистички, и према укупно 16 примера са измењеним изговором вокала имамо 117 са нормалним изговором. А то значи: чак и тамо где је померање изговора сразмерно најчешћа појава, јавља се у свега око 13%—14% свих случајева истог типа.

356. Већ из прегледаног материјала у т. 354. видимо да се две наведене групе именица (1. и 2) не разликују строго, јер не само да се врши прелаз из једне у другу, — наведена је именица дѡска у групи 1¹⁰¹, док је шѡшка стављена у групу 2¹⁰², итд., — него и иначе многе речи из једне групе имају акценат оних форми које им се разликују и по другој од њих, нпр.:

— гѡидѡ (Ба);

— А ел ѡмате сѡокѡ (Жуп), — по собѡ (Ба), — ваирѡ (Кар), —

а на другој страни и:

— о-трѡ бѡе (Ба), — до нѡке вѡде (Круш), — Отку-ци дѡшо? — 'Ко си вѡдом, вѡдом иди (Круш), — у Бѡлем Вѡдема (Кав), — преко Црне Гѡре (Вук), — у Рѡвне гѡре (Мал), — код^Г Фрѡшке гѡре (Кав), — до Фрѡшке гѡре (Сек), — мѡло е плѡдне зѡмље било (Мал), — од вечѡре до зѡре (Кар), — ки у ѡгле ѡко (Круш), — више чѡсме (Бог), — Сѡѡ онѡм ко-чѡсме (Добр).

Све су ове алтернације, — ако није облик заједно с речју унесен са стране (Црне Гѡре), — објашњиве аналогијама (т. 42).

¹⁰¹ Дан. је не наводи, али исп. Вук, Рјечник: дѡска.

¹⁰² Дан. је такође не наводи, али исп. трѡшња, 8. Исп. у Вука: тѡтка, с. v.

с) Именице са дугоуглазним акц.

357. Поред им. ж. р. овде треба убројити и им. м. р. наведене у т. 339. Понашање акцента ових именица у принципу одговара ономе у ВД, али не увек. Тако у Vs акцент прелази у дугосилазни, како показују примери именица овог типа наведени у т. 345. а). Али у As промена акцента у силазни није обавезна, па поред примера као (а II):

— протне *главу* (Ба), — те му рýсу оцѐкао *главу* (Кар), — ће да разбй'у *главу* (Крч), — ће ми разбй'у *главу* (Крч), — мѐтни тò у *главу*, — да опáли мѐне мѐтак у *главу* (Над), — ðсече ми *главу* (Сиб), — д-изгубиш* *главу* (Ур), — разбйла *главу* (Ци), — д-убй'у *дýшу* (Добр), — да ти вáди *дýшу* (Круш), — Ѐма ти ðн нѐкаку *дýшу* (Над), — Бог да му *дýшу* прòсти (Пре), — имáð е *ћѐрку*, — ðни г-увáте, и нѐга, и жѐну, и *ћѐрку* (Крч), — на дѐсну *сйрáну* (Добр), — мáло на ѐдну *сйрáну* (Мал), — ðкрену на дрýгу *сйрáну* (Над), — на дрýгу *сйрáну* (Сиб), — глѐда на дрýгу *сйрáну* (Ур), —

акцент у другим примерима радије остаје непромењен, чак и код оних именица код којих се то каткад дешава (с II)

— *áцму* (Ба), — *бáкчу* посáди (Ба), — *бóрбу*¹⁰³ (10), — *брáду* (Над), — штá рмам *вáцду* (Бог), — *вóжњу* (Бог), — *вóцску* (Бог, Добр, Сиб), — слўжйò *вóцску* (Ба), — слўжйò сам *вóцску*, — пробйе аўстрйску *вóцску* (Бог), — тў *вóцску* смо повáтали (Вук), — *вóцску* нйсу провѐли (Кав), — остáвише нáшу *вóцску* (Кал), — истѐраше онў *вóцску* (Ком), — Слўжйò сам *вóцску* (Круш), — грдну *вóцску* аустрйску порòби, — д-издá *вóцску* (Рат), — мѐтне сáч на *главу* (Бог), — *ћѐлаву* стáру *главу*, — да му бáцимо на *главу* (Добр), — закòпам ашòвцетем мáло за *главу* (Ком), — вѐзáð *главу* и рўке (Лом), — а *главу* гóре (Мал), — Подйгни над^г сáму *главу* (Мотр), — дрўжи човѐка за *главу*, — ће разбй'е *главу* (Рат), — 'Ебѐм ти *дáду* (Бог), — *звѐзду* (Реб), — борáвили цѐлу *зйму* (Кал), — педѐсет шѐсте у *зйму* (Над), — *зйму* презйме (Сек), — у зáпадну *зòну* (Ци), — *грáну* (Ба, Добр, Круш), — *гўју* (Кар), — сѐли на *клуўу* (Ком), — у *кóрйу* (Сек, Сиб), — *крйглу* (Сек), — *кўлу* (Кар), — *мáлу* (Бог), — *мáну* (Дул), — пйтáте *мáму* (Ба), — *мѐйу* (Ком), — на тў *мйну* (Вук), — *мóлбу* (Бог, Круш, Рат), — скрѐте *йáжњу* (Ком), — *йáлбу* (Бог, Леп), — *йáлйу* (Крч, Над), — *йрóју* (Бог, Ком, Рат), — довѐдоше *йрóшу* (Кар), — на *йрўгу* (Др), — *йрўгу* (Кал, Сек), — у *рáдњу* (Мал), — стáн и *рáну* (Крч), — *рѐку* (17), — прўжи *рўку* (Кал), — завйò *рўку* (Ком), — пòсем ћемо д-окрѐнемо у бòжну *рўку* вйно (Мотр), — па *рўку* на ðбраз, — јѐдан ме ўвати за *рўку* (Рат), — и прўжи ми *рўку* (Реб), — на *рўку* (Бог, Добр, Кал, Над), — у *рўку* (Кав, Круш, Реб), — прѐћòше *Сáву* (Кав),

¹⁰³ Испоредити списак именица у т. 45: *бóрба*. Исп. и т. 358.

— да-џ поклѣкамо ђпет у *Сáву* (Сиб), — *сáржу* (Над), — *свѣћу* (Кав, Круш, Сла), — *свињу* (Крч), — *Тò ће а бѹде у онѹ сréду* (Ба), — у *си́рáну* (Дул), — скрѣто у *си́рáну* (Круш), — *ш́рáву* (Добр, Кав, Круш, Ур), — мѣтуо у *ш́орбу* (Вук), — *Дáџ ш́орбу* (Рат), — *ћѣрку* (15), — *цѣвку* (Крч), — *цѣнку* (Бог), — *чóрбу* (Над), — *чáду* (Над);

— *Андру* (Сиб), — *Анију* (Сиб), — *Арсу* (Круш), — *Бáцу* (Ком, Мотр), — *Бóжу* Мòшића (Дул), — *Бѹду* Ђѹковића (Мал), — *Вáсу* (Сла), — *Влáду* (Кав, Сиб), — *Вóју* (Ба, Мал), — *Дѣну* (Реб), — *Дрáжцу* (Ба, Леп), — *Дѹлу* (Круш), — *Бóку* (Добр), — *Бóлу* (Оп), — *Жику* (Сиб), — *Јѣвѣију* (Мотр), — *Јóву* (Бе, Бог), — *Јóксу* (Ба), — *Кóју* (Бог, Жуп), — *Крáну* покòџнога (Мотр), — *Ми́ку* (Бог, Рат, Сла), — *Ми́ну* Рáдосавовог (Ком), — *Ми́ицу* (Бог, Сиб), — *Мóицу* (Крч), — *Мѹлу* (Ур), — *Пѣру* (Добр, Сек), — *Ўзе мѣне, Рáду Ђóѹу, Пѣру* (Леп), — *Рáку* (Ба), — на с'тòг^к *Сáву* (Добр), — д-уби́је *Сáву* (Рат), — *Сáнку* (Крч), — *Срѣију* (Бог), — *Си́ѣију* (Ком, Реб), — *Тóзу* (Ком), — *Тóжу* (Ком), — *Шѣдбу* (Добр).

Акцент $\hat{}$ далеко је обичнији у облику Нр-Ар-Ур.

Нр (а II, с II):

— Под њíм *ви́ле* ви́но пíле (Пре), — *врбе* (Круш), — *гла́ве* (Кар), — *звѣзде* (Кар), — *клу́ије* (Рат), — *ми́не* (Бог), — *òвце* (Добр, Ком, Круш, Крч, Леп, Мотр, Над, Сек), — *и́рѹге* (Мал, Сек), — *ру́ке* (Бог, Добр, Дул, Лом), — *сáрме* (Сла), — *сви́ње* (Круш, Леп, Мал, Оп), — *ш́áбле* (Кал), — *ш́рѹбе* (Ци), — *ћѣрке* (Жуп), — *Швáбе* (Круш);

— *бóрбе* (Теч), — остáле *вòцке* (Над), — *вр̀тије* (Сек), — *мóлбе* (Дул), — *ци́гле* (Ци), — *шáије* (Сек).

Ар (а II, с II):

— Нећу овáмо да ствòрим нѣке кѹле и *ви́ле* (Кав), — изнѣше *гла́ве* (Кав), — *гла́ве* (Оп, Ур), — тѹре *грáне* (Мал), — нòсе онѣ *к'òвце* (Кар), — *кòрије* (Бе, Сек, Теч), — тѹ *прáви кѹле* (Бог), — Пи́шемо јá и тѹ *мóлбе* (Крч), — сједíнио сам *мѹше* (Мал), — *òвце* (23), — посáдѣла *ру́же* (Круш), — *ру́ке* (11), — *сви́ње* (Бог, Крч, Ур), — опрáвио *слѹге* (Кар), — *си́ѣне* (Оп), — на рáзне *си́рáне* (Над), — на свѣ *си́рáне* (Рат); — ђднео пред онáџ алтáр *ш́рѹбе* нѣке (Бе);

— па га свѣ на *ви́ше* исѣко (Кар), — ка-ћете писат ви *мóлбе* (Дул), — йму мáле *и́лáије* (Жуп).

Колебања нема код им. типа *òвце, сви́ње, слѹге; гла́ве, ру́ке*.

Исту промену акц. имају само још две именице у облику Gs. То су им. *си́рáна* и *ћѣрка*:

— са *си́ранѐ* (Бог, Вук, Дул), — копу са *си́ранѐ* (Круш), — глѐа са *стрѐнѐ* (Мал), — с *ѡбе си́ранѐ* (Круш), — од *мѡе стрѐнѐ* (Лом), — од^т *си́ранѐ* партизанѐ (Мал), — наређено с *нѡке си́ранѐ* (Мал, Мотр), — с *лѡве си́ранѐ* (Прњ);

— с *лѡве си́ранѐ* (Кав, Ком, Сек, Теч), — с *једнѐ си́ранѐ* (Ком, Сиб), — с *онѐ си́ранѐ* (Над, Ци), — с *овѐ си́ранѐ* (Ци, Мал), — с *њине си́ранѐ* (Кав), — с *ѡбе си́ранѐ* (Сиб), — од^т *си́ранѐ* Дражини? (Реб), — с *лѡве* и *з-дѡсне си́ранѐ* (Теч);

— Ел *вѡш Нѡва* *три ѡрке* ѡма? (Бог);

— *ѡма двѐ ѡрке* (Кав), — *Па му жѐна* *врѐменом рѡди* *дѡвет сѡна* и *три ѡрке* (Рат), — *двѐ ѡрке* (Реб).

Именица *ѡрка*, међутим, има и у другим облицима силазни акцент, као у Ns:

— *Зѡљина ѡрка* *Мѡлка* (Жуп), — *тѡмо му она ѡрка* *ради* (Кав), — *ѡрка* *ју бѡш ѡрича*, — *Етѐ ти је јѡдна мѡа ѡрка* (Круш), — *Нѡѡстарѡа* *ми бѡла ѡрка мѡтава* (Реб), — *ѡмрала ју ѡрка* (Сла), —

итд., што би у ствари био прави њен акцент, рачунајући према акц. именице *ѡр*.

У другим обл. сг. чује се код ових речи акцент Ns.

Остале именице овога акценатског типа имају у Gs аа I (дугосилазни акц. на наставку и дужину на претходном слогу)¹⁰⁴:

— *бѡкѡѐ* (Бог), — *блѡзѐ* (Ур), — *дрѡги дѡн бѡрбѐ* (Кав), — *Вѡрѐ* (Над), — *влѡдѐ* (Вук), — *вѡцкѐ* (18), — из *Врбѐ* (Кав), — *Гинѐ* (Круш), — *глѡвѐ* (Бог, Ком, Круш, Над, Сек), — *грѡнѐ* (Добр), — *Дѐсѐ* (Круш), — *Дринѐ* (Бог, Кав), — *дѡгѐ* (Добр), — *дѡшѐ* (Др, Круш), — *пѡраво жѡлбѐ* (Мал), — *клѡйѐ* (Леп), — из^с *кѡриѐ* (Сек), — *крѡглѐ* (Добр), — *кѡлѐ* (Кар), — *мѡлѐ* (мѡла) (Ком), — код *нѡнѐ* (Пре), — *ѡлѡйѐ* (Бе), — *нѐма ѡлѡшњѐ* (Прњ), — *ѡрѡјѐ* (Ба), — *ѡрѡгѐ* (Добр, Кал, Оп), — код *Рѡдѐ* (Над), — *рѡдњѐ* (Мал), — до *Рѡлѐ* (Реб), — *рѡкѐ* (Кал, итд. — 18), — *рѡкѐ* (Дул, Добр, Реб, Сиб), — *Сѡвѐ* (реке, — 8), — *сѡйлѐ* (Кар), — *снѡгѐ* (Ба, Кал), — од^т *Шинѡте сѡѡнѐ* (Мал), — из^с *ѡѡрбѐ* (Ком), — *ѡрѡвѐ* (Сла), — *хрѡнѐ* (Вук, Сиб), — *ѡлѐ* (Бог, Кав, Крч, Лом);

— код *Вѡлѐ* (Мотр), — *Вѡцѐ* (Крч), — *Глѡшѐ* (Мал), — *Дрѡжѐ* (Реб), — *Мѡлѐ* (Ба), — *Јѡсѐ* (Бог), — *Рѡкѐ* (Мотр), — од *брѡга Сѡѡвѐ* (Мотр), — *Сѡѡѡѐ* (Реб, Рат), — ко-*Тѡзѐ* (Мал), — *Шѡѡбѐ* (Ком, Реб).

¹⁰⁴ О случајевима типа: од *Врбе* (Кав), — удари се *рѡком* по колѐну (Кар), — *бѡлом сѡѡлом* оплетѐне (Пре), — исп. т. 42, напомену испод текста.

Is има акценат исти као и Gs.:

— з-брѣдѣм (Над), — влѣдѣм (Кар), — с нашом вѣцкѣм (Сиб), — глѣвѣм (Кал, Кар, Над, Пре, Рат), — милї стрѣва грѣдѣм (Круш), — с Јѣлѣм (Круш), — да се жѣним са Мирѣм (Сла), — с илѣиѣм (Жуп), — с Пѣлѣм (Добр), — с рѣнѣм (Добр), — рѣкѣм (13), — са Сѣлѣм (Бог), — са шрѣбѣм (Вук), — цѣглѣм (Жуп), — с онѣм шѣлѣм (Бог);

— с Андрѣм (Сиб), — са Бѣцѣм (Дул), — з-Бѣрѣм и с Лѣзѣм (Ком), — за Љѣбѣм (Жуп), — с Нѣцѣм (Над), — са Сидѣм (Бог), — са Слѣвѣм (Ба), — Сидѣм (Лом), — са Шѣвѣм (Добр, Сек).

Најчешће се исти акценат јавља и у Gr(-Lp):

— сѣдам дѣшѣ (Добр), — од грѣдѣ (Теч), — ѣзман јѣлѣ (Вук), — мѣнѣ (Кал), — нѣгѣ (Над), — рѣкѣ (Добр), — рѣкѣ (Кав, Ком, Рат), — рѣжѣ (Круш), — свѣнѣ (Ба, Кал, Сек), — сѣрѣнѣ (Др, Кав, Прњ, Реб), — На сѣстав шѣнѣ (Кал).

Речи које у међу непостојани вокал, имају у овом облику кратки акц. на основном слогу:

— дѣста дѣаца — и потѣра ѣтуд дѣаца (Кар), — од дѣаца (Ком), — трѣста дѣаца (Сек).

По мом мишљењу, овде би такође могао стајати акценат на истом месту као и у других речи: *овѣца*, — али немам примера за то из узорка, а и подаци добијени од контролног информатора: Ж. С., доста су несигурни.

Ds и Ls имају акценат једнак или номинативу или генитиву, у зависности од тога којим се наставком завршавају.

Ds:

— с наставком *-и* (с II) —

— благо бѣиш (Добр), — дѣѣ чѣс' вѣцки (Прњ), — дѣѣ онѣм Дѣси (Рат), — Ел Жѣки мѣ не вѣрѣи'мо трѣце? (Круш), — Ѧ, Жѣли тѣ вѣршѣ! (Бог), — кад је бѣла Јѣкиш свѣдба (Бог), — дѣѣ Јѣиш (Ба), — Лѣси (Бог), — Љѣби Јелѣнинем (Бог), — Вѣшем онѣм Нѣви ѣѣрка (Рат), — ка Рѣли (Прњ), — према рѣки (Мал), — Сиди кѣжем (Бог), — не дѣ ѣѣрки (Бог);

— с наставком *-е* (за I) —

— па одлѣми Андрѣ (Сиб), — дѣѣ Анѣ (Теч), — Дѣвѣѣ сам и за вѣс Бѣѣ (Мал), — Јѣ однѣсем Бѣѣ рѣчѣк (Мотр), — Онда сам дѣѣ овѣм Вѣсѣ (Круш), — Вѣѣ онѣм бѣрат (Жуп), —

онѣм *Вѡјѣ* пропа́лем (Жуп), — на́реде њи́не *вѡцкѣ* (Ком), — да се даѣ *вѡцкѣ* (Реб), — *Гѡцѣ* рѣче (Ур), — и оти́де *гѡсѣ* у кревете (Кар), — *Дѣсѣ* рѣко́мо (Круш), — ка *Дрѣне* (Вук), — да́то *Жѡкѣ* (Круш), — овѣм Мѡмировем *Жѡлѣ* (Бог), — *Јѡвѣ* Нѡкети́ћу (Леп), — и *Лѡзѣ* и *Јѡвѣ* на́шем (Оп), — немѡ́' врата *кѡлѣ* да затвѡра (Кар), — дотѣрали шљѣве *Љѡбѣ* (Круш), — ўзни *Мѡрѣ* (Над), — *Мѡкѣ* Радѡѡкѡви́ћу (Ба), — Улови́ли смо *Мѡкѣ* (Ком), — *Мѡцѣ* (Мотр), — Драгомир *Пѣрѣ* на́шем (Оп), — ја рѣко́' *Рѡкѣ* *Кукљѣ* (Ком), — *Рѡдѣ* Бушети́ћу жѣна (Мал), — *Рѡшѣ* (Над), — ка онѣ *рѣкѣ* (Кав), — оти́шли *Рѡжѣ* у по́де (Круш), — ка *рѣкѣ* (Круш), — сѣн приговѡра жѣни, а жѣна *Сѡѡнѣ* (Бог), — тѣм-мѡдем *шѣчѣ*, — у мѡдем *шѣчѣ* винѡград (Сла), — А на́шо си *Тѡлѣ* пу́шку под ја́стук (Ур), — свѡе *ћѣркѣ* к-ѡѡ да *даш* (Кав), — прѡтио *Дрѡгѣ* бѡио (Круш).

Ls:

— с наставком *-и* (с II) —

— у *бѡрби* (Дул, Жуп, Крч, Сиб), — у *вѡцки* (Др, Рат), — на *глави* (Прњ), — по *глави* (Рат), — на *Дрѣни* (Добр), — у *рѣки* (Бог, Прњ), — по *рѣси* (Добр), — у *руки* (Бог), — у *радњи* (Мал), — на Шѡљѡтоѡ *сѡѣни* (Мал);

— с наставком *-е* (аа I) —

— у *Бѡшѡѣ* (Оп), — на њѡкаке *блѡзѣ* (Ба), — у *бѡрбѣ* (Др), — на *главѣ* (Прњ), — по дѡње *мѡлѣ* (Ба), — на *ѡругѣ* (Оп), — у онѣ *рѣкѣ* (Бог), — на *Сѡвѣ* (Оп), — на *снѡгѣ* (Кав), — у *шѡрбѣ* (Леп).

У облику Др-Пр(-Лр) ове речи имају кратки акц. на првом слогу наставка. Једне од њих имају на претходном слогу дужину (bb II):

— за *врѡѡма* (Мал), — у *главѡма* (Вук), — пре-звѣздѡма (Пре), — *Шѡѡѡма* (Рат), —

а код других је тај слог кратак (b II):

— трѣсо *овѡма* жѡр (Ба), — за *овѡма* (Круш), — пред *овѡма* (Пре), — претѡска' *рукѡма* (Ба), — *рукѡма* оборѡта овѡко (Кал), — даѣмо *свињѡма* (Бе), — рѡсула *свињѡма* (Ба), — сѡпао *свињѡма* цѡбру (Добр), — да дам *свињѡма* (Круш).

358. Поред горњих случајева где се скраћује основински вокал у снимљеном материјалу имам још два, и то у другим облицима:

— Тѡ смо *бѡрбе* води́ли (Сек), — са свѡки *сѡранѡ* (Кав).

2. ВИШЕСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

а) *Пароксигионалне основе (III)*

а) *Им. са дугосилазним акц.*

359. С овима иду, како је више пута већ напоменуто, и све речи које имају исти акценат даље од краја речи. Пошто нема никаквих промена у акценату, навешћемо само списак тих речи (има их са а III и аа III):

— *алииљерија* (Кав, Оп, Теч), — *аиерација* (Кал), — *арииљерија* (Сек), — *баијерија* (Бог, Кав, Ком), — *Брегалица* (Оп), — *гивназија* (Жуп), — *Далмација* (Реб), — *дивизија* (Кав, Реб, Над, Сек, Теч), — *задруга* (Бог, Крч, Мал), — *зађевица* (Дубр), — *зашитиша* (Над), — *ексједитија* (Мотр), — *Ишија* (Теч), — *кайишулаирија* (Леп), — *коцеларија* (Оп), — *милирија* (Бог), — *мобилизација* (Леп, Реб), — *мунитија* (Дул, Кав, Над, Сек, Оп, Сек), — *регруитација* (Ком), — *револуција* (Добр, Мал), — *Тракија* (Реб), — *урвина* (Вук), — *чинбаница* (Реб);

— *намитрнице* (Леп).

б) *Им. са крајњим акц.*

360. Има их такође са дугим и кратким претоналним слогом (bb III и b III):

— *алииљерија* (Вук, Добр, Кав, Оп), — *бајалица* (Бог), — *Богородница* (Кал, Круш), — *бубина* (Бе), — *будалчина* (Мал), — *вџица* (Добр, Др), — *вамџија* (Круш), — *вдерица* (Над), — *вишињичица* (Ба), — *вџвода* (Ба), — *Вучеиша* (Добр), — *говдџина* (Ком, Леп), — *гддина* (Ба, Жуп, Кар, Кав, Над, Пре, Теч, Ур), — *гфдина* (Бе), — *голомразица* (Кав), — *Велика Грсиођа* (Мал), — *Гржиња* (Над), — *двосиријиница* (Мотр), — *дџловођа* (Рат), — *деловођа* (Рат), — *дешелина* (Ба), — *ддкџорица* (Круш), — *жандомџерија* (Кал), — *Живоиша* (Бе), — *Жижица* (Бе), — *зџраза* (Теч), — *зџтока* (Вук), — *зечџина* (Бе), — *зечџина* (Бе), — *измаџица* (Мал), — *иловача* (Добр), — *имџина* (Бог, Вук, Кал), — *исџрага* (Мал), — *јабука* (Рат, Теч), — *Јџгодна* (Жуп), — *јелџина* (Вук), — *Јџица* (Круш), — *Јџвица* (Рат), — *каџара* (Оп), — *карџула* (Круш), — *каџубица* (Дул, Кав), — *кџлерица* (Сиб), — *Кериџовина* (Реб), — *кишица* (Прњ, Сла), — *коцџина* (Кал), — *коњица* (Круш, Оп, Рат), — *краџвача* (Сек), — *кукавица* (Бог, Крч, Над), — *куџица* (Теч), — *Љџубица* (Кал), — *манџичина* (Добр), — *марџица* (Бог, Сла), — *маџица* (Сек), — *маџија* (Круш), — *месечина* (Вук, Рат, Теч), — *мџечина* (Прњ), — *меџавина* (Сек), — *Милеиша* (Бог, Добр, Ком), — *Мџица* (Круш, Крч), — *мџица* (Мал), — *муџика* (Добр, Др, Ком, Сла), — *муџица* (Дул, Сек), — *наседбина* (Над), — *невџрица*

Над), — *Јалисавка* (Бог), — *Кадівка* (Добр), — *кокърда* (Ур), — *колѣвка* (Добр), — *команда* (Кав, Кал, Ком, Рат), — *куйица* (Ком), — *Македѡшка* (Сла), — *Надѣлка* (Ба), — *Пеиѣрѡшка* (Бог, Рат), — *ѡечѡрка* (Сек), — *Радѡшка* (Ком, Мотр), — *резѣрва* (Кав), — *Слободѡшка* (Мал), — *Сѡојѡшка* (Крч), — *сѡрнѡшка* (Дубр), — *Тамѡшка* (Сиб), — *шишѡрка* (Ба);

— *Банѡшка* (Добр), — *кѡвѣрка* (Теч), — *кѡмица* (Пре).

(Мислим да се каткад чује именица *девојка* у Vs и са кратким акцентом на првом слогу: *дѣвојко*).

У Gr(-Lp) им. које овде умеђу -а- чује се кратки акц. на истом слогу: *девѡјака*, *ѡечѡрака* (исп. т. 253).

b) Крајњи акценти

363. Сем Gr-Ip(-Lp), где владају нешто сложенији односи, у свим осталим облицима избрисана је разлика између речи са старим и новим кратким акц. на последњем слогу основе. И друго, тај акцент је, опет сем Gr-Ip(-Lp), непокретан: остаје на истом слогу на коме се налази и у Ns. У то ћемо се одмах уверити кад погледамо само примере за Ns и As (остале обл. нећу наводити јер је и на основу та два сасвим јасно о каквом се процесу ради, а и зато што је број именица овог акценатског типа врло велики).

α) Именице са кратким претходним слогом (b II):

Ns:

— *аѡина* (Сла), — *Андрѡа* (Рат), — *Анђелија* (Добр), — *барушићина* (Вук, Прњ), — *баиљѡа* (Бе, Добр), — *будѡла* (Оп), — *бежанија* (Кал), — *Белица* (Круш, Крч), — *богомѡла* (Кал), — *болѡниа* (Кал), — *бо^аранија* (Бог), — *вечѣра* (Добр), — *вечѣра* (Теч), — *виљѡшка* (Ком), — *вирина* (Жуп), — *воденица* (Ком, Крч, Мал), — *врачарица* (Круш, Лом), — *врѡина* (Бог, Кав), — *гомѡла* (Круш, Рат), — *госѡда* (Рат, Ци), — *гранѡца* (Сек, Ци), — *гредѡа* (Рат), — *грѡда* (Жуп), — *грозница* (Добр), — *Давѡна* (Бог, Круш), — *дваесѡина* (Над), — *дваѡройца* (Ци), — *двоѡца* (19), — *девоѡчица* (Бог, Круш, Крч), — *десесѡина* (Леп, Сек), — *дечурија* (Леп), — *домѡица* (Бог, Добр), — *Досѡиана* (Рат), — *Дразица* (Крч, Прњ), — *Дренѡва* (Ба), — *држѡва* (9), — *Драѡана* (Добр), — *дрѡча* (Бог), — *дуванѡија* (Ба), — *Живѡна* (Добр), — *Живѡићна* (Круш), — *жуѡица* (Круш), — *завѡјча* (Крч), — *земунѡца* (Кав), — *излѡжба* (Сла), — *Илија* (9), — *исѡина* (Кав), — *јаѡија* (Кал), — *јарѡга* (Кал), — *јасѡка* (Добр), — *јачѡна* (Мал, Сиб), — *јединѡца* (Леп, Над), — *единѡца* (Теч), — *Јелѡна* (Кал), — *Јерѡна* (Кар, Над) — *јурѡва* (Мотр), — *Калина* (Ба, Бог), — *канѡија* (Дубр), — *кафѡна* (Бе), —

кафа̀на (Ком, Круш), — кафеџија (Жуп, Кав), — керу̀ша (Добр), — кишџџа (Сла), — кобила (Круш, Леп, Мал), — колиба (Добр, Кав), — комџра (Добр, Леп, Над, Оп, Рат), — косийца (Добр, Мал), — кошиџра (Ком), — кошџџа (Мал, Сла, Теч), — кривина (Добр, Оп), — крмџа (Бог), — кукњава (Ба, Круш, Оп, Сек), — куџија (Кав, Ком), — леџиџа (Оп), — лесица (Круш), — ливџа (Ком, Рат, Ци), — лисица (Ур), — лозица (Кар), — лоџџа (Рат), — лубеница (Круш), — луйњава (Прњ), — Љубиџа (Крч), — маџина (Крч), — маџа (Ба), — маџика (Круш), — маџџа (Кал), — Милџа (Жуп, Ур), — Манасија (Бог), — Милосија (Бог, Рат), — Милосиџа (Бог, Добр), — Милуниџа (Бе), — младџа (Бог, Круш), — молџиџа (Добр), — Морџа (Круш), — наводаџија (Ба), — недџа (Кал, Кар), — несреџа (Ба), — Низина (Теч), — Никџла (Вук, Ком, Крч), — Никџла (Сек), — Ниџа (Оп), — ножеџина (Бог), — обоица (Бог, Кар, Ком, Круш, Рат), — обоиџа (Сек), — околиџа (Теч), — остирџиџа (Рат), — остирџџа (Кав, Кал), — џаџиџа (Бог), — џаџџа (Круш), — џеџа (Круш), — џеџина (Кав), — џеџадија (Добр, Кав, Над), — џламеџа (Бе), — џламеџа (Круш), — џланиџа (Кар, Сиб, Теч), — џланиџа (Сиб), — џланиџина (Теч), — џоџиџа (Вук, Оп), — Полексија (Ба), — џолеџиџа (Добр, Мал), — џолиџија (Над), — џраџина (Над, Рат), — Проклеџија (Вук), — џуџаџа (Вук, Круш), — џчеџиџа (Мал, Кар, Оп), — раџиџа (Ба), — равниџа (Добр, Кав), — Раџиџа (Ба, Круш), — Раџосија (Добр), — раџија (Ба, Добр, Кар, Мотр, Над, Оп, Сек), — реџеџиџа (Сиб), — речџиџа (Ци), — рџеџиџа (Бе), — Руџија (Сиб), — рџиџа (Бог), — рџиџа (Над), — саџаџија (Бог), — свасџиџа (Добр), — свџџа (Дул, Жуп, Кав, Крч, Пре), — сеџиџа (Круш), — Селџа (Бог, Добр, Ур), — Сенија (Ба, Бог), — синоџиџа (Крч), — сирџиџа (Рат, Сек, Сла), — сланиџа (Ком), — слџџа (Мал), — снеџина (Кав), — сраџиџа (Круш), — Срџиџа (Сек), — Срџија (Сек), — сраџиџа (Бе), — сраџиџа (Ба, Крч), — стиџиџа (Реб), — стиџиџина (Добр, Ком), — стиџиџа (Кав), — стиџџа (Сиб), — судџија (Круш, Мотр, Рат, Теч), — сукџија (Леп), — Таџија (Ба), — тџврдџиџа (Бе), — тџесџџа (Сла), — тџиџина (Крч), — тџроџиџа (13), — тџерџиџа (Прњ), — тџуџија (Добр, Жуп, Кал, Круш), — тџуџија (Оп), — удовџиџа (Ци), — уроџиџа (Круш), — унџа (Бог, Мал, Рат), — фиџекџија (Ком), — ценџиџиџа (Сек), — чеџиџиџа (Бог, Добр, Сиб, Теч), — чиџиџа (Сиб), — шарџина (Бе), — шеџџа (Бог), — шиџина (Вук);

As:

— аџину (Сла), — аџамџу (Ба), — бачџу (Ба), — Белџу (Ба), — биџкџу (Над), — браџиџу (Ком), — брџину (Теч), — буџаниџу (Бог, Оп), — вџџу (Бог, Вук, Добр, Круш, Крч, Мал, Рат, Теч), — коџиџу (Крч), — у Виноџџу (Ба), — висџу (Кал), — водџиџу (Круш, Крч, Мотр, Прњ), — водџиџу (Над), —

ерзину (Кал, Пре), — гомилу (9), — Горину (Крч), — Госидву (Бог), — гранину (Кав, Ком, Теч), — губерину (Кар), — гусину (Крч), — дальину (Кав), — дваесину (Ци), — двоцу (Ба, Ком, Оп), — дедбу (Крч), — десесину (Кав, Ком, Оп), — долину (Жуп, Ком, Сиб), — Драгану (Добр), — дрвениу (Кав), — држдву (Бе), — дрљдчу (Ба, Бог, Добр), — другарину (Ба), — жуину (Теч), — змунину (Бог, Кал), — за изл^ажбу (Реб), — Илду (Ком), — илду (Вук, Мал, Над), — истину (Бог), — јайдлу (Кав), — јаругу (Добр, Кав, Мотр, Над, Оп), — на Јасину (Круш), — јединину (Добр, Кал, Ком, Леп, Сиб, Ци), — јеребину (Ур), — јунину (Крч), — кандину (Леп), — кайду (Бог, Добр, Кар, Крч, Мал), — кайуљдчу (Лом), — кафдну (Бе, Добр, Мал, Оп, Рат, Сиб), — кашину (Добр, Круш, Ур), — кишљу (Сиб), — кобилу (Круш, Леп, Мал), — кокдику (Рат), — колибу (Ба), — комдру (Кал, Вук, Ком, Леп), — Колубдру (Вук), — комтирдчу (Рат), — корубу (Ци), — косину (Ком), — кошдру (Пре), — кошљу (9), — крајину (Кав), — крсидчу (Сла), — крићенину (Ком), — Крушевину (Добр, Кав, Кар, Леп, Реб), — кукдру (Мотр), — кућину (Жуп, Кав, Леп, Сек), — ладовину (Добр), — лашинину (Ур), — ливду (Бог, Мал, Сек), — Малину (Пре), — лойдину (Леп), — куделу (Круш), — лубенину (Круш), — Љубосину (Лом), — мардму (Ба, Добр), — Марину (Пре), — мајину (Кар), — мачу (Бог, Добр, Ком, Рат), — Миленину (Круш), — Милосину (Добр), — Милосину (Добр), — Мордву (Вук, Круш, Сек), — на Муслину (Добр), — неделу (11), — нед^алу дана (Реб), — несрђу (Жуп, Над, Рат), — Никду (Мотр), — Ник^алу (Реб), — обоину (Бе), — обућу (Вук, Кав, Леп, Рат, Теч), — околину (Крч), — осирдику (Рат), — осирдугу (Кав), — ианайу (Круш), — Панишелу (Сла), — иайрину (Бе, Бог, Круш), — иайучу (Круш), — иескдру (Бог), — уз ону иланину (Вук), — Пдђем ја за иланину (Мотр), — мй у Шдру иланину (Оп), — иланину (још 16), — иогдчу (Ком, Круш, Ур), — иолеину (Ур), — иоловину (Оп), — иосидлу (Круш), — ирашину (Рат), — иуцндву (Леп), — иченину (20), — равнину (Бог, Ком, Прњ), — ракину (21), — ракину (Круш), — Радоину (Круш), — робину (Бог, Теч), — рогу (Бог), — Русину (Мотр), — свасину (Добр), — секру (Бог), — сикру (Ур), — сланину (Ба, Бог), — слобду (Бог), — Сјасенину (Ба), — Србину (Ком, Реб, Сиб), — средину (Бог, Добр, Леп), — сшолину (Добр, Рат, Сиб), — сшойину (Добр), — субдину (Ба, Добр, Мал, Над), — субдину (Оп), — шврђаву (Кав), — шезину (Круш, Крч), — Тойдлу (Кав), — у Тойдлу (Круш), — шорбину (Вук, Ур), — шождву (Ком), — шрећину (Кав), — Туркешану (Кар), — ћермиду (Прњ), — ћујрину (Жуп, Круш), — у Ћујрину (Бог, Кар, Леп), — ћускину (Кар), — унуку (Бог), — фишеклину (Ком), — форуку (Ба), — на Црнину реку (Жуп), — чардину (Круш), — на Чвордју (Над), — чевуру (Мотр), — чорбину (Др), — на Чукару (Мал), — у бугарску Цумдју (Кал), — шушндву (Добр).

Gr(-Lp) (b III):

— до *вѣчера* (Кар), — по *врзина* (Крч), — по-ни *гудура* (Теч), — од свй *држава* (Вук), — са ђсам *држава* (Реб), — стѠ *дѹшица* (Мотр), — педѡсет *йлада* (Бе), — стѠ *йлада* (Кав), — *йлада* (још 20), — од онй *кѡница* (Рат), — из^с *кѡфана* (Теч), — *йма* . . . и *кѡшуља* (Бог), — *пѣшѣс' кѹишја* (Жуп), — из *Лѡћика* (Вук), — из *Лѡћика* (Ком), — испод *Лѡћика* (Реб), — *имам мѡрама* (Над), — по онй *йѡкара* (Леп), — *пѣт сйѡдишина* (Добр), — ђсам *сйѡдишина* лѹдй (Вук), — *пѣ-сйѡдишина* (Вук), — *шѣ-сйѡдишина* (Вук), — *иљаду* и *пѣт сйѡдишина* (Кав), — од *пѣт сйѡдишина* (Над), — из онй *чѡшира* (Рат), — *йлана* (Теч).

И иначе је у облику Gr(-Lp) акценат именица овог акценатског типа на првом слогу, и кад су вишесложне: *јѡдиница*, *јѡребица*, и сл. Али у два примера чује се и друкчији акценат:

— и-свй *јѡдиница* (Кал), — *кокѡшака* (Добр).

β) Именице са дугим вокалом пред акценатом (bb II)¹⁰⁵:

Ns:

— *ѡвљја* (Жуп, Круш, Теч), — *ѡрмија* (Реб), — *ѡрпийја* (Рат), — *ѡблница* (Добр, Кал, Рат), — *ѡрадња* (Пре), — *ѡлѡга* (Добр), — *Вукаѡинчйна* (Ур), — *глаѡдња* (Круш), — *делегаѡрија* (Кал), — *дѡриња* (Кал), — *дѡчѹрлйја* (Ком), — *инѡија* (Бог), — *кайишѹлаѡија* (Леп), — *кѡмишја* (Сиб), — *конѡеѡраѡија* (Леп), — *лйија* (Вук), — *мобилизѡија* (Добр, Рат), — *нишѡија* (Над), — *ѡрница* (Дул), — *йѹсийња* (Кал), — *регруйѡија* (Леп), — *регисѡраѡија* (Оп), — *Сѡвѡија* (Круш), — *сѡѡбија* (Дубр), — *сѡвѡиња* (Бог), — *шѡрзйја* (Рат), — *ѡѡвчйна* (Круш), — *шиѡија* (Жуп, Кал, Ци), — *шѹрња* (Добр)¹⁰⁶.

As:

— *ѡвљйу* (10), — *ѡѡраѡију* (Бог, Др, Ци), — *ѡрмију* (Добр, Ком), — *ѡрпийју* (Кар), — *ѡлокѡију* (Жуп), — *ѡблницу* (Вук, Добр, Кал, Круш, Мал, Сек), — *ѡлѡгу* (Добр), — *кѡлификаѡију* (Саб), — *Куршѹмљйу* (Круш), — *лйиу* (Ба), — *нарѡѡбу* (Мал), — *йѡрницу* (Бог), — *йѡрпийју* (Крч, Сек), — *йѡиљйку* (Лом), — *йѡнзйу* (Др, Крч, Лом), — *йѡнзйу* (Бе, Крч), — *йѡрѡију* (Сек, Теч), — *йѡрилйку* (Сиб), — *рѡзлйку* (Бог), — *нишѡију* (Ком), — *сйѡиѡију* (Ком), — *зѡпйу* (Мал), — *чѡрпийју* (Круш), — *шѹрњау* (Ба, Добр, Мотр, Рат).

¹⁰⁵ Осим речи које у ВД имају акц. Ns на антепенултими, овде спада још извѡстан број именица III врсте, о чему исп. т. 46.

¹⁰⁶ Дугосилазни акц. у Ns резултат је гласовних промена, а у осталим облицима та именица има акценат по овом типу.

Гр(-Lp) (а III)

— по тўђй *áвлија* (Жуп), — око-нй *бóлница* (Добр).

Али такође и (bb III):

— *йрїсїйáлица* (Мал).

364. Код именица типа *регруїацїја* алтернирају у Левчу две акценатске могућности, како видимо из примера наведених у т. 359. и 363.

Извесних дублета има и на релацији између групе именица описаних у т. 360. и у т. 363. а). Поред наведених примера, ту на једној страни имамо:

— *комесїја* (Рат), — *комисїја* (Круш, Прњ), — *йешадїја* (Над), —

дакле, са кратким акцентом на пенултими, и у именица истог акценатског типа такође:

— *бїцикла* (Мал), — *йстина* (Мал), — *комїсија* (Бог), — *Нѣмица* (Ци), — *йеиїдїја* (Добр, Кав), —

са акцентом помереним за један слог даље од краја речи (b II / b III). С обзиром да су то све речи узете из језика војске или администрације и сл., такву ситуацију код њих и треба очекивати.

с) Дугоузлазни акценї

365. Исто као и код двосложних именица истог акценатског типа, акценат је и у овој групи речи, — за разлику од истих именица код ВД, — јако флексибилан. Акцент се код овог акц. типа на сличан начин мења као и код двосложних истог типа, али у As нема примера са дугосилазним акц. него тамо остаје увек неизмењен акценат Ns (с II). Ево неких примера:

— *бандѣру* (Кал), — *бригаду* (Кав, Леп), — *Валóну* (Вук, Др), — *вунїцу* (Бе), — *изградњу* (Крч), — *кабїну* (Леп), — *лимузїну* (Бог, Добр, Над), — *машїну* (Жуп, Лом), — *йаїрóлу* (Мал, Прњ), — *йелерїну* (Рат), — *йорцѣлу* (Мал), — *реуму* (Круш), — *салáйу* (Бог, Над), — *йикéйу* (Теч), — *чоколáду* (Кал), — *цераду* (Мал).

Нр (а II):

— *машїне* (Сек), — *йарцѣле* (Бог, Мал), — али чешће са акц. Ns (с II):

— *бандере* (Кал), — *гранџие* (Бог), — *кошуљке* (Вук), — *џанџиалоне* (Ба, Сиб, Теч), — *неке салџие* (Кал), — *џигаре* (Ба), — *џигареџие* (Ns цигарета/цигарета) (Леп, Ци).

Ар (а II):

— поздрављамо *бандере* (Бог), — имаџ неке *џарџеле* (Теч), —

али и овај облик је чешћи са дугоузлазним акцентом (с II):

— *бандере* (Леп), — *гранџие* (Вук, Добр, Крч, Сек, Теч, Ур, Ци), — *диџломе* (Сиб), — *лимуџине* (Добр), — *маџине* (Сек), — *џанџиалоне* (Бе, Бог, Ком), — *џалџие* (Прњ, Сек), — *џаблџие* (Бог), — *џигаре* (Ба, Бог, Др, Ком, Прњ, Сиб).

Gs(аа I):

— командџнт лџвачке *бриџаде* (Жуп), — сџстав *бриџаде* (Леп), — *бриџаде* (Прњ), — до *Валџне* (Кав, Леп), — две *гранџие* (Добр), — помоџу онџ *гранџие* (Теч), — *диџиџлине* (Добр), — три *колџне* (Вук), — код^г *Кџџарџне* Рџџине (Круш), — *лимуџине* (Сла), — *маџине* (Ци), — *Милџе* (Круш), — три *џарџеле* (Жуп), — вџџа *џџрџле* (Рат), — до *џланиџџе* (Мал), — *Рџџе* (Др), — *хигиџне* (Теч), — три *џигаре* (Добр), — *џоколџде* (Бог).

Gr(-Lp) (аа I):

— по пџт^а *гранџиџ* — по триста *гранџиџ* (Добр), — осамнаџс^с *гранџиџ* (Кал), — стџ *џигара* (Прњ).

Is (аа I):

— за дваџс' трџном *бриџаџм* (Жуп), — гранџа сџмо за *гранџиџм* (Кав), — сас *лимуџиџм* (Кар), — са *лимуџиџм* (Сла), — с *маџиџм* (Бог).

Ds-Is(-Ls):

— с наставком *-и* (с II) —

— у летџноџ *бриџади* (Мал), — у *џџеданиџри* (Над), — на *маџиџи* (Мал), — у *џелерџи* (Рат);

— с наставком *-е* (аа I) —

— у летџне *бриџаде* (Леп, Мал), — у кџњичке *бриџаде* (Мал), — даџ белџичке *бриџаде* (Мал), — баџ мџе *Добрџне* (Круш), — на... *каџине*, — *Милџе* (Над), — у ниџкакџ *џалџие* (Кал).

**СИТНИЈЕ СЕМАНТИЧКЕ И ОБЛИЧКЕ ПОЈАВЕ КОД
ИМЕНИЦА III ВРСТЕ**

366. Именице *браћа* и *деца* имају облике сингулара:

— *нашој браћи* (Бог), — *Браћо*, *лаже* (Ком), — *браћо* (Над), — *1. раћо*, *фаља* ви (Сиб), — *деце* ми *мде* (Бог), — *децу*, — *Ел* *видите*, *децо?* (Леп), — *његдву децу* (Ба), — *није имаџ децу*, — *свѣ сам децу* *издржаџ*, — *џн йма децу*, — *породйла ми и децу* (Бог), — *ч.ву децу* *на недељу*, — *децу нѣма* (Добр), — *йма прилично децу* (Над), — *Побѣгли на појату гѳр са свѣ децу* (Прв), — *чүваля тү дѣцу* (Реб).

Али исто тако у материјалу сам нашао и доста плуралских облика за ове речи¹⁰⁷:

— а *џни су пѣт^д браћа* *бйли* (Кар), — *ради количйне децѧ* (Бог), — *пүна күћа децѧ* (Добр), — *једанѧс^с децѧ* (Ком), — од овй *децѧ* (Над), — *млдго децѧ* *имаџ* (Рат), — *о-децѧ*, — *гомйла и децѧ* и *жѣнѧ* (Теч), — *з децѧма* (Ба), — *с нашема децѧма* (Бог), — *с толикѣма децѧма* (Жуп), — *с онѣма децѧма* (Кал), — *шапүһала децѧма* (Крч), — *прѧтила баба децѧма* (Реб), — *по ѣдно кѳљем децѧма* (Сиб), — *децѧма* *не дѧш* (Теч).

Спорадично се множински облици јављају и код именица изведених од збирних бројева наставком *-ица*:

— *д-осѣчеш нѧма обѳицима* *главе* (Ур), — *са свѣмѧ шрой-цѣма* (Дубр).

367. Већи број именица које су у књиж. јез. *pluralia tantum* имају у Левчу искључиво јединске облике:

— *Дѧ м', брѣ*, *ѣдну вйлу* (Бе), — *на гвѳздену вйлу* (Кар), — *ѳзо вйлу онѳ* од *ѳсам пѧрожољка* (Круш);

— *Тѣк наедѧмшут се ѳтвори врѧйница* (Мал), — *дрүга врѧйница* (Реб), — *ки до твѣде врѧйнице* (Бог), — *ѳадма ѳегѳ^ава врѧйница* (Реб), — од *Божйндве врѧйнице* (Ур), — до на *Срѣте-нову врѧйницу* (Добр), — *дѳшла дйрек на врѧйницу* (Крч); — *на врѧйницу* (Ур);

— *онѧ се двѳкѳлицѧ прѣтури* (Теч), — *Спрѣмаѳ јѣдну крѧву и двѳкѳлицѧ* (Ур).

— *пѳсади ме у чѣзу* (Кал);

За ову последњу имам и један пример множинског номинатива:

— *нарећѣње да се прекрѧте двѳкѳлицѧ* (Теч).

¹⁰⁷ Исп. исто и у Рес., СДЗБ XVII, 329, али они бележе обл. *Ds* и *Ls*, а код нас видимо *Az* углавном, према *Gr*, *Dr* итд.

Међутим, ту се стварно ради о више пари двоколица.

Именица *новине* има и код нас углавном плуралске форме:

— па и *новине* чак имали (Над), — Ја н-умѐм ни да читам *новине*, — Ми читáмо у *новине* (Сек).

Али један пример сам нашао и у сингулару:

— дова̀тили по нѐку *новину* па читаѡ (Крч).

Однос који произилази из наведених примера одговара углавном и језичком осећању Ж. С. Именице *маказе*, *ножнице* и др. имају само плуралске облике.

368. О именици *ѡрице* исп. т. 320. Реч *ѡмије* не употребљава се у Левчу. Уместо ње чује се реч *силачина*, која има облике сингулара:

— ѐно она *леѡа* сплãчина (Бог), — онò свѐ *силãчина* (Мал).

369. Именица *Дубрãва* обично има форме јединских падежа:

— Ћ' опустѡ *Дубрãва* (Сла), — највѐћи нѐрад у *Дубрãве* ѡма (Дул), — ки гдò овò у *Дубрãве* (Рат).

Каткад се међутим јављају и плуралски облици:

— из *Дубрава* (Дул, Дубр), — у *Дубрава* (Дубр).

370. Им. *хаѡс* и *гѡњ* имају у Левчу облике по III врсти и женског су рода:

— укрãд; ми гѡњу, — модри се ки гѡња, — пресѐче гѡњу и кошѡљу (Бог), — и ѡнѐ гѡње (Рат); —

— Тдга сам ја извѡко из *аѡсе* (Сиб), — Лежи у *аѡси* (Дубр).

Им. *деѡла* (— детао) увек је у том облику и у ж. р. (в. т. 118).

371. Им. *усѡмена*, напротив, има чешће облик Ns без крајњег наставка и мушки род, како показује и пример из снимљеног материјала:

— ћѡти тò за *усѡмен* (Кар).

372. Им. *ѡдне* има у Л. облик *ѡдна* и осећа се као именица женског рода, а њени зависни облици као облици им. III врсте¹⁰⁸:

— *Подна* мѡслим да е бѡла (Вук), — бãш кад бѡла *ѡдна* (Суг);

¹⁰⁸ А. П. и Б. М. мисле да је облик *на ѡдну* Lsm, СДЗБ XVII, 318.

— а неки се не мѡж дїгну до *їднї* (Ба), — до *їбднї* (Вук, Рат, Бог), — од^т *їбднї* (Бог, Круш, Прњ), — пѡсе *їбднї* (Дул, Рат), — пѡсле *їбднї* (Бог, Вук, Мал), — у двѡ сѡта пѡсле *їбднї* (Добр), — кад бї прид^т *їбдну* (Круш), — у *їбдну* мїсим да пролѡзи (Круш).

Ипак треба издвоїти један пр. у коме стоїи као одредница уз синтагму *їосле їбдне* — број *један* у облику ср. р.:

— *їдно* пѡсле *їбднї* (Рат).

IV ВРСТА ИМЕНИЦА

373. У једном чланку Д. Јовића стоїи да „идентификација имен. III врсте (тј. именица и-основа, Р. С.) са имен. I врсте“ „полако захвата и косовско-ресавске и друге пограничне дијалекте“¹⁰⁹. У Л. такође запажамо очигледне знаке да је овај процес већ у току. Но знаци лаганог одумирања те деклинационе врсте видни су и на једном другом плану: именице IV врсте уступају каткад место именицама III врсте са истим значењем, и посталим од исте основе неким од наставака за творбу именица ж. р. III врсте. То је најчешће наставак *-ка*, или *-а*. Већ су поменуते, на одговарајућим местима у поглављу о акценту им. III врсте, речи као *маѡка*, *ћерка*, *цївка*, *каїка*, *їрѡска*, *звїрка/звїрка* итд., а осим њих познате су ми и: *бїђа*, *лѡжа*, *чађа*, — које се чују искључиво у овом облику.

Већ је у т. 325. речено да именице на *-ад* готово уопште не постоје у нашем говору (сем им. *чїљад*).

Ипак је највећи број именица које су једноставно прилагодили свој род облику Ns и постале именице I врсте. Ове ће речи бити наведене, заједно са онима које се у Л. уопште не чују, у поглављу о акценту именица IV врсте.

Међутим и оне од ових речи које се и данас деклинирају по IV врсти доста често уза себе имају одредницу — ако ова разликује род — у м. р., каткада (додуше, у материјалу са мојих трака доста ретко), имају и облике са наставцима именица м. р. Пошто материјал није преобиман, навешћу све примере са одредницама, прво у ж. р., затим у м. р., а онда ћу навести и оно примера за облике по I врсти. Остале облике навешћу у одељку о акценту.

а) Одредбена реч је у женском роду.

Ns:

— Потїгне те удѡри нека *бїлес'* (Кар), — *Вѡрош* је свѡ у граду (Кар), — Она *вѡрош* (Сек), — дрўга *влѡс* (Мал), — *Глїїос'* мѡја (Мотр), — *јїсен* бїла (Мал), — мртва

¹⁰⁹ ЗбФЛ IV—V, 195.

кѡс' *рāстѣ* (Бог), — *измѣшена нѣка крѣ* (Ком), — *нāша крѣ* (Мал), *нѡћ* прѡшла (Леп), — *Увāтила нѡћ* (Мал), — *нѣка оїāснос'* (Леп), — *мāња скрѡмнос'* (Над), — *вāша сївāр* (Мотр), — *готѡва сївāр* (Бог), — *закљўчена сївāр* (Бог), — *тѡ е мѡ лична сївāр* (Крч), — *лѡпѡвска сївāр* (Мотр), — *кāка е сївāр* (Теч), — *нāравна сївāр* (Прв), — *овāка е сївāр* (Ур), — *ѡзбиљна сївāр* (Бог), — *Тѡ е ѡзбиљна сївāр*, — *Тѡ е ѡпака сївāр* (Бог), — *Ѡде бїла опасна сївāр* (Ба), — *свршена сївāр* (Бог), — *Сївāр* је *свршена* (Рат), — *такā и такā сївāр* (Бог, Рат, Сек), — *твѡда сївāр* (Бе, Дул), — *фїна сївāр* (Жуп), — *чўдна сївāр* (Теч), — *За Дўшкѡм је Мѡмирова ћѣр* (Бог), — *дугāчка онā цѣв* (Ци), — *кāко ће твѡда чѣлāд пѡсле да трпї* (Дул).

Gs:

— *Бїо нѣкако злѣ бāйїи* (Теч), — *ради овāко нѣке блесїїи* (Теч), — *протїв овѣ нāше влāсїи* (Леп), — *прѡшле јѣсени* (Добр), — *Цѣле нѡћїи* смо путовāли (Вук), — *чўемо једнѣ нѡћїи* (Кав), — *Бїо на прѣстражи тѣ нѡћїи* (Прв), — *пѡсле мѡе смрїїи* (Бог).

As:

— *Йма вѣћу влāс'* (Над), — *нѣмачку влāс'* (Сек), — *Нїс' имāѡ свѡу зрѣлос'* (Дул), — *дрўгу нѡћ* (Круш), — *јѣдну нѡћ* (Вук), — *Пѡсе сам у Нāдрљу нѡћїо јѣдну нѡћ* (Кал), — *Лāку ви нѡћ* (Над), — *Дїже ме трѣћу нѡћ* (Бог), — *свāку нѡћ* (Мал), — *по сву нѡћ* (Жуп), — *їў нѡћ* (Жуп, Круш), — *цѣлу нѡћ* (Над), — *за лекāрску їѡмѡћ*, — *за лѣкарску їѡмѡћ* (Бог), — *Мїсим да лāбаво и їѡмѡћ' нѣку имāѡ* (Над), *вїди нāшу їрѡїас'* (Рат), — *Кўпи свāку рѣч* (Добр), — *Не мѡгу да проговѡрим бѡжїу рѣч* (Рат), — *да ймаш' за прѣку смрїї* (Круш), — *йма вѣћу скрѡмнос'* (Над), — *јѣдну сївāр* (Реб), — *за мāлу сївāр* (Бе), — *на нѣпокретну сївāр* (Мал), — *свѡју ствāр* (Бе), — *кāко си тї намўчио твѡў чѣлāд* (Дул).

Ls:

— *Да прїчаш тї нāма о твѡе їрѡїлосїи* (Бог).

Nr:

— *тѡ су нāше сївāри* (Ба), — *тѡ су мѡе сївāри* (Мал), — *полетїчке сївāри* (Над), — *тѡ су мāло дрўге сївāри* (Реб).

Ar:

— *докле ўзнете тѣ дрўге вāрошїи* (Кав), — *ймаш' дѡбре ѡци* (Мал), — *повāдише онѣ кѡсїи* (Кар), — *крўпне му*

дчи (Над), — и јузели *сѿвѿри* кде-каке државне (Вук), — Ймам неке *сѿвѿри* замршене са задругом (Мал), — за неке неправилне *сѿвѿри* (Мал), — ка-смо возили њѿне *сѿвѿри* (Круш), — да йде за онѿ *сѿвѿри* (Мал), — Фѿне *сѿвѿри* смо радѿили (Теч), — да мѿтнемо месѿрговане *цѿви* (Жуп).

б) Одредбена реч је у мушком роду.

Ns:

— Сѿ-ће а бѿдне овѿѿ *Блѿговес'* (Жуп), — пѿн *вѿрош* (Рат), — њѿ сѿмо *глѿд* дотѿрао (Ком), — Ки кад ју се раз-
лийо онѿѿ *жѿч* (Круш), — бѿо *звѿр* (Над), — кѿки *јѿсен* (Кал), — мѿѿ *кѿв* (Мал), — брацки *љубав* (Ба), — тѿѿ *мѿсао* (Над), — Излетѿо *йѿмѿш*, изветрѿо (Круш), — Не трѿба
ти бѿ љи *йѿмоћ* (Крч), — мѿѿ *йрѿшлос'* (Реб), — тѿѿ твѿѿ
йрѿшлос' (Ци), — и гѿтѿв *сѿвѿр* (Бог), — и мѿѿ *чѿс'* (Круш),
— мѿѿ *ће чѿлад* д-йде (Бог).

As:

— Найѿемо мѿ у *вѿрош* јѿдан (Сек), — найшли у тѿѿ
вѿрош (Сек), — и предѿ тѿѿ њѿгѿв *дѿжнос'* (Мал), — имѿѿ
чѿс' кѿв (Ци), — за *љубав* мѿѿ (Над), — цѿѿ *нѿћ* на игрѿкѿ
(Ба), — Пѿо цѿѿ *нѿћ* (Добр), — бѿрут онѿѿ цѿѿ *нѿћ* гѿре
(Вук), — Цѿѿ *нѿћ* гњѿрѿ'мо (Ком), — цѿѿ *нѿћ* (Вук, Жуп,
Круш, Крч, Оп), — свѿки *нѿћ* (Реб), — па сам по цѿѿ *нѿћ*
радѿо (Сиб), — да глѿдамо цѿѿ *нѿћ* (Теч), — тѿѿ њѿѿни
йѿган (Круш), — и такѿ сам ти јѿ, мѿѿ унѿку, провѿѿ мѿѿ
йрѿшлос' (Реб), — на свѿки *рѿч* (Круш), — Мѿгу да се про-
вѿчѿм кроз онѿ *цѿв* (Кал).

Np:

— цѿли *грудѿ* покривѿни (Ком), — Дабѿгда ми *ѿчи*
испѿли (Бог), — Дабѿгда ми испѿли *ѿчи* (Крч), — Вѿш
како ју *ѿчи* мѿсни (Мотр), — то су ѿпасни *сѿвѿри*
(Над).

Ap:

— Нѿсам мѿго да нѿѿем њѿгѿви *кѿсѿш* (Кав), — Изнѿсе
кафѿнски *сѿвѿри* (Кар), — Овѿ *сѿвѿри* ѿстѿви овѿма (Жуп),
— ѿни кѿпе онѿ *сѿвѿри* девѿјачки (Ур), — Да узѿмам,
реко, тѿ *сѿвѿри* (Жуп), — Пѿсече нѿки *ѿши* (Теч).

Интересантан је један пример Vp са две одреднице, од којих је
једна у ж. р. а друга у м. р.:

— Знѿш ли, змѿје, мѿје *ѿчи* цѿни (Кар).

в) Облици по I врсти.

Gs:

— из *vároша* (Добр), — од *издаиша* (Круш).

Is:

— ви мѣн и њѣга да подѣлите ил *смрѣном* ил живѣтом (Мотр).

Ap:

— а закѣпамо *онѣ кѣсиѣ* (Кар), — у поедѣне *сиѣвѣре* (Бог), — *Ваше сиѣвѣре* кѣпите (Оп).

г) Им. *глад* и *и́ролећ* (пролеће) имају увек ж. р.: *ѡд глади* (Дубр), — с *и́рдлећи* (Кав, Ур).

374. Од осталих облика интересантно је поменути само два.

Облик Gr (-Lp) има каткад наставак *-и(j)у*:

— *очију* ми (Бе, Бог, Крч), — *очију* ти (Бог), — око *очију* (Над), — *мѡи* ми синѡвѣ и *ћерѡију* (Бог).

У једном примеру за Dr налазимо наст. *-ема* уместо *-има*:

— *мѡема чѣљадема* (Бог).

*

375. У три примера имамо појаву одредбене речи у женском роду крај именица које су иначе мушког рода:

— *Д-идеш тѡ под оѡу вѣтроваљ* (Ком), — на *оволику* *дѡљ** (Мотр), — *каку* е *у*пут *прѡмѡ* (Прњ).

АКЦЕНТ ИМЕНИЦА IV ВРСТЕ

376. Има их једносложних, двосложних и вишесложних, али је број потврда за већину типова веома ограничен.

1. ЈЕДНОСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

а) *Дугосилазни акценѡи*

377. α) Акцент остаје неизмењен (а I):

— *вѡс'* (Мал, Над, Сек), — *гѡд* (Ком, Круш, Леп, Прњ), — *звѣр* (Над), — *цѣв* (Добр, Кар, Сек, Ци), — *чѡс'* и *чѣс'* (Ба, Сиб);

* Исп. у Вука: „дѡљ, f.“, s. v.

- *влáсѝи* (Леп), — од *глáди* (Вук, Ком);
- *грúди* (Ком), — *влáсѝи* (Мал), — у *грúди* (Кал), — на *грúди* (Кар), — *цѣви* (Жуп);
- да спровѣдемо даље *влáсѝима*, — у *влáсѝима* (Мал).

Али има примера и са променом акц. у неким плуралским падежима:

- пўно *вáши* (Кал), — удáри' овáко *грúдѝма* (Рат).

β) Акцент номинатива мења се у кратки (а I : б II):

- *кóс'* (Бог, Ком), — *крѣ* (12), — *мáс'* (Бе, Бог, Круш, Мал, Над), — *нóћ* (28), — *сó* (Рат), — *ћѣр* (Бог), — *чáс'*¹¹⁰ (Круш);
- пўн *крѣи* (Бог), — љзлив *крѣи* (Жуп), — *крѣи* (Пре), — *мáсѝи* (Добр), — једнѣ *нóћи* (Кав), — цѣле *нóћи* (Вук), — *нóћи* (још 10), — стó кѝла *сóли* (Мотр), — бе-*сóли* (Теч);
- *нóћу* (Дул, Оп, Жуп); —
- и ју *крѣи* огледáло (Пре);
- *кóсѝи* (Кав, Кар).

Али именица *ноћ* има у Gr-Lp и друкчији акцент:

- дѣвет *нóћѝ* (Кал, Крч).

γ) Са променом акцента Ns у дуги узлазни:

- свáку *рѣч* (Добр), — Нѣму е, кáже, дўкат *рѣч* (Круш), — *рѣч* (Рат), — *сѝвáр* (27);
- у *сѝвáри* (Теч);
- од онѝ мóѝ *рѣчѝ* (Ци);
- мóжда су мáло и *рѣчи* (Ба); — љма *сѝвáри* м.лго (Жуп), — *сѝвáри* (21).

Од оних које Даничић наводи у Л. се никако не чују: бест, брв, буђ (исп. т. 373), грст, згад, коб, мрест, ласт, лад, млеч, прт, скрб, слуз, снет, спаг, срч, срш, стиж, стуж, трст, хрид, чад (т. 373). Именица *ћúд* чује се скоро искључиво у облику Ns-As, а реч *сѝúд* само у обрту: — да љмре *сѝúд*, — нек љмре *сѝúд* (— нека се сасвим мало загреје). Именице *вáр* и *ѝрúд* су само м. р. Прва значи једну врсту камена, а друга чешће печурку припремљену за паљење на оцилу („огњилу, кресилу“), а ређе оно што у књиж. језику.

¹¹⁰ Ова именица има ген. *чáсѝи*, а значи: оно јела и пића што се носи на гробље, или што носе гости на свадбу или какво друго весеље од своје куће. У оном другом значењу има непроменљив акцент.

b) Край̄ки акцен̄ӣ

378. Не мењају акцент номинатива једине (b I : b II):

- *жѹч* (Круш), — *смр̄ӣ* (Бог, Круш, итд. — б);
- *Б̄ио злѣ б̄а̄ӣи* (Теч), — до *смр̄ӣи* (Бог, Раг), — после м̄де *смр̄ӣи* (Бог).

Њима се у пл. придружују именице *д̄чи*, *ѹши*, *ѹрси*, — које међутим, имају у неким падежима померен акцент са првог слога:

- *д̄чи* (16), — за *ѹрси* (Реб), — зав̄ио *ѹши* (Лом), — Ловов̄ер ми наб̄или у *ѹши* (Реб), — д̄сече ми *ѹши* (Сиб);
- око *оч̄ӣју* (Над), — *оч̄ӣју* (Бог, Крч), — *оч̄иу* (Бе);
- док ји в̄идиш *оч̄ӣма* (Бог), — у *оч̄ӣма* (Кал), — ц̄рнема *оч̄ӣма* (Кар), — на *оч̄ӣма* (Леп), — м̄дема *оч̄ӣма* (Ци).

379. У више примера имам именицу Пећ, у којој је акцент колебљив:

- за *Пећ* (Оп), — до *Пећи* (Кав), — из^с *Пећи* (Теч), — до *Пећи* (Теч);
- ост̄анемо м̄й у *Пећи* (Бог), — до *Пећи* (Кал), — више *Пећи* (Бог), — ка *Пећи* (Вук), — од^т *Пећи* (Вук), — близо *Пећи* (Оп).

2. ДВОСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

а) Речи са акцен̄ӣованом ѿменӯлимом у Ns

а) Речи са дугосилазним акц̄.

380. Од четири речи које Даничић наводи (80), само се две чују у Левчу: раван и м̄сао. А поред њих исти акц. има и реч *в̄арош*. Не мењају акцент (а II : а III):

- *в̄арош* (Лоћ, Суг итд., — 19), — та̄ц *м̄сао* (Над);
- око *в̄ароши* (Жуп), — преко *в̄ароши* (Ком), — пл̄ање се. . . *в̄ароши* (Оп), — из *в̄ароши* (Сиб);
- по *в̄ароши* (Добр, Жуп, Кар, итд);
- докле ѹзнете т̄е др̄уге *в̄ароши* (Кав).

b) Им. са край̄ким акц̄.

381. Имају потпуно непроменљив акцент [сем именице *болес̄ӣ*, која у једној окамењеној изреци има дугоузлазни на другом слогу: ки ба̄ба у *болес̄ӣи* (Дубр)] (постакц. дужине нема у нас):

— *бблес'* (Кар), — *врлеи* (Кар), — *жјалос'* (Добр, Круш), — *зрелос'* (Дул), — *јџсен* (Кал, Кар, Мал), — *шцовџ ми дца и мџшер* (Бог), — *идмеи* (Дул, Круш), — *идган* (Круш), — *идмоћ* (Кав, Кал, Ком, Крч, Сек), — *идмоц* (Кав), — *идмои'* (Над), — *Прдвечи'* (Пре), — *ирдлећ* (Бог, Леп, Сек), — *ирдинос'* (Реб, Ци), — *скрднос'* (Над), — *сидрос'* (Крч, Реб), — *чџлад* (Бог, Дул);

— ради овако неке *бблесии* (Теч), — прђиле *јџсени* (Добр), — с *јџсени* (Кав), — *ймаш и тй кдрисии* (Сек), — *тй милосии* нема (Над), — преко *идмеии* (Круш), — Преко *Прдвечиии* пролази (Круш), — из² *Прдвечиии* рбдом (Оп), — с *ирдлећи* (Кав, Ур), — *слабосии* (Над), — *двае-чџлади* (Ба), — са *дџсе-чџлади* (Бог);

— у *младосии* (Мал), — *учитељ у Прдвечиии* (Леп), — о твое *ирдиносии* (Бог), — о *ирдиносии* његдџе (Ком);

— *чџладама* (Бог).

Само мали број речи које Дан. наводи на стр. 80—81. познате су у Л.: *врлет*, *зџлен*, *јџсен*, *кдрис'*, *крџлуш'*, *нџсвес'*, *дбес'*, *дблас'*, *пџрут*, *пдган*, *прџгрш/прџграш*, *чџврт*, — а такође и: *џвет*, *пропас'*, — које имају код нас дугоузлазни акценат (исп. т. 48). Именице *крмељ*, *назџб*, *павит*, *папрад*, *прџкрет*, *трџскот*, *йгар*, као и *прџбади*, — мушког су рода. Од именица које код њџга скрађују дуги слог у промени, код нас би у ову групу ишле и: *немоћ*, *жјалос'*, *мјлос'*, *младос'*, *пакос'*, *радос'*, *слабос'*, *старос'*, као и *бблес'*. Од осталих познате су још и: *лудос'*, *мудрос'*, *свџтлос'* и *смџрнос'*, — које имају опет узлазни акценат.

с) Дугоузлазни акценџи

382. Поред већ наведених речи у т. 381, овде иду и: *љубав*, *напас'*, *нарав*, *нарас'*, *причџс'*, *старџж*, — као и: *вернос'*, *вреднос'*, *дужнос'*, *јџднакос'*, *лењос'*, *крџброс'*¹¹¹ и сл. Остале су непознате нашем говору. Ево примера са трака:

— *Глујос'* мџја (Мотр), — *дужнос'* (Бог), — да предџ тац њџгов *дужнос'* (Мал), — *љубав* (Ба), — за *љубав* (Над), — *йрџџас'* (Рат), — *йџџнос'* (Ци);

— из *глујидсии* (Ба), — ради *весџља* и *крџбрџдсии* (Прџ).

Како видимо, у облицима где се додавањџм наставка повећана број слогова, акценат остаје непренесен (у облику је кратког), а слог пред њим је дуг.

¹¹¹ У књиж. јџз. тип *вернос'* има дужину на ултими, те би томе одговарао акц. *вернос'*, код нас. Можда је ово послџдица аналогије. Исп. о овим рџцима М. Пешикана, ЈФ XXVIII, 134.

3. ВИШЕСЛОЖНЕ ИМЕНИЦЕ

383. У узорку имам само незнатан број примера за Ns и As.

а) Именице са кратким акц.:

— *Блågовет'* (Жуп), — *зййовес'* (Бог), — *унуи́рдшинос'* (Бог).

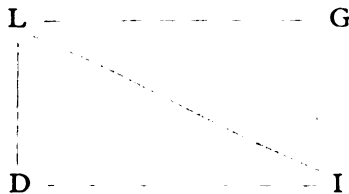
б) Именице са дугоузлазним акц.:

— *Нём могу́ишнос'* (Бог), — *нёма ои́аснос'* (Добр), — *Већ прѣти нѣка ои́аснос'* (Леп), — *нёма ои́аснос'* (Кав), — *нёма јѡш ои́аснос'* (Кав), — *ои́аснос'* (Ци), — *Нѣмаш тй за тѡ си́осбнос'* (Над), — *има удб́бнос'* (Жуп).

Према осталом материјалу судећи, који имам ван узорака, а и према изговору Ж. С., прва група именица има непроменљив акценат, а код друге се мења на исти начин као и код двосложних именица истог акценатског типа: *ои́аснѡсйи* — *ои́аснѡсйима*, и сл.

ЈОШ НЕКЕ НАПОМЕНЕ О ДЕКЛИНАЦИЈИ ИМЕНИЦА

384. Мислим да је најинтересантнија појава коју смо запазили прегледајући материјал за деклинационе форме — потпун синкретизам, тј. једнакост наставака Dp-Ip, на једној страни, и на другој, — употреба двоструких наст. за облик Lp. То је општа појава код свих именица. Тако се добија следећа шема множинских падежа у нашем говору:

Ова се шема може разложити на две компоненте.

1. Синкретизам $G = L$ и $D = I$ пореклом је свакако из двојинских облика.

2. Једнакост морфолошког састава $D = L$, која се у дијалектима где је елиминисана тонска опозиција између кратких акцената — овамо спада и левачки говор — очитује у потпуној једнакости ова два облика, особина је и једининских форми свих деклинационих типова.

Овакви односи показују да говор тренутно заузима посебно место у процесу тзв. изједначавања множинских падежа. То се стање може означити као прелазна фаза од старијих ка модерним говорима.

385. Од појава које имају значаја за развитак појединих именичких врста треба споменути скоро искључиву употребу наставка *-em* у *Is* им. м. и ср. р., појаву *Ap* са наставком *-и* код им. м. р., а затим наставак *-e* поред *-и* у *Ds* и *Ls* именица а-основа, и појаву наставка *-ема* (поред *-ама*) у облику *Dp-Ip(-Lp)* истих именица.

Материјал такође показује да је процес постепеног одумирања деклинационих форми основа на *-и* ж. р. у току.

На примеру *Ap-CG* им. м. р. показан је однос њихових наст. отприлике, тј. у коликој мери је заступљен овај други облик у нашем говору (често уместо *Ls* и *I*, иначе ретко).

386. На овом месту ћу се осврнути на проблем преношења акцента на проклитику. До сада о њему није речена ниједна реч, али материјал ће показати да тај проблем и није од битнијег значаја у говору Левча. Навешћу све примере по врстама које имам у снимљеном материјалу. (Јасно је да је реч о старом преношењу).

а) Им. I врсте:

— *око враџа* (Над); — *дна на бога* ми није бранила (Бог), *Ја за ђавола* и *реко'* (Круш), — *за мрака*, — *дд мрака* (Мал), — *да идемо на олед* (Бог), — *не пада ми на ом* (Саб), — *дође ми на ом* (Над), — *Жѣну, каже, помдгни у зиму, дна ће тебе у леио* (Бог), — *иде у њоле* (Круш).

б) Им. III врсте:

— *түрим шиѣр идд главу* (Кал), — *ударило ме у главу* (Жуп), — *д-ймо на игру* (Над), — *јуутру ири-зору* (Бог), — *игралка до ири-зору* (Круш), — *на сат ири-зору* (Лом), — *ири-зору* (Прњ), — *цео ноћ^б до ири-зору* (Ур), — *на ногу* (Над), — *не мдже на ноге* (Кар), — *Ја на ноге* се овако чепрљам (Рат), — *да радимо на њоле* (Дул), — *пљуби ме дете у руку* (Бог), — *једе се за руку* (Пре), — *онѣ топдве на руке* повукдше (Добр), — *Тргоше дни мѣн за руке* (Мал), — *лисице па на руке* (Пре).

в) Им. IV врсте:

— *она ондга убѣ у груди* (Кав), — *на есен* продам говѣда (Бог), — *Видѣємо на есен* (Бог), — *Остүпили смо у есен* (Добр), — *у есен* (Кал), — *у јесен* да бѣremo (Бог), — *час ју падне на ѡамѣи* (Над), — *слаб у ѡамѣи* (Кав), — *знам у ѡамѣи* (Круш), — *знам свѣ у ѡамѣи* (Прњ), — *свѣ ми на ѡамѣи* (Пре), — *спрѣме кáдар за ѡролећ* (Сек), — *ал ка-дође на ѡролећ* (Сек), — *Стојáли смо до у ѡролећ* (Добр), — *Ми славиmo у есен* и *у ѡролећ* (Жуп), — *у ѡролећ* (Кал, Круш, Сек), — *после у ѡролећ* -да се преглѣа (Сек), — *сад^г ид-сиарос* ми причате (Мотр), — *Дна га мáло слүшала у сиарос'* (Бог), — *Мбра д-ймо там у ѡмоћ* (Бог).

Очигледно је да је већина секвенци са нешто измењеним падежним значењем.

О губљењу осећања за преношење акцента на проклитику сведочи поред већ реченог и то што у неким случајевима имамо секвенце са пренесеним акцентом у оних речи које данас у нашем говору имају у тим облицима узлазни акцент. Тако имамо *од мрака*, — али обично *мрака*, *враиша* (т. 266). Исто тако је данас обичан акцент *As* им. *рука* и *глава* са узлазним акц. (т. 357).

И још нешто: у једином примеру где имамо двосложни предлог испред именице, преношење се на предлог врши на други, а не на први слог, како је то обично код старог преношења: *окд враиша*.

Уопште се може рећи да се у нашем говору или врши елиминација секвенци са извршеним преношењем акцента на предлог, или се оне и даље употребљавају, али са помереним значењем.

2. ПРИДЕВИ, ЗАМЕНИЦЕ И БРОЈЕВИ

ОБЛИЦИ ПРИДЕВСКОГ ВИДА

387. Опште је правило да су облици одређеног вида у косовско-ресавским говорима максимално потисли облике неодређеног вида, тако да се делимично разликовање ових двеју форми среће једино у N_{sm}^{112} , а у осталим облицима диференцијалну функцију преузима акценат и квантитет.

Подручје Л. се у односу на ову особину, — као уосталом и на већину осталих, — сасвим уклапа у косовско-ресавски дијалект¹¹³.

а) Разликовање облика одређеног и неодређеног придевског вида у $Ns(-As)$ м. р. такође се не поклапа са стањем у књижевном језику. Тако поред уобичајених форми других придева, имам у снимљеном материјалу и следеће:

— Беше *божићан* *пос'* (Кал), — *здањ* *трѹп* (Др), — *зѹдружан* (Реб), — *кѹзнен* *зѹвод* (Леп), — *кућѹван* *плѹц* (Теч), — *мѹшоран* *чѹмац* (Леп), — *дѹвалъ* (Крч).

Овакви примери су додуше ретки, а употребљавају се поред њих, и чешће од њих, и форме одређеног вида истих придева, — али они ипак указују на постојање могућности да се код неких придева, — то су обично придеви с наст. *-ни*, — према одређеном створи облик неодређеног вида, — тј. указују на извесну продуктивност, живост, ове појаве¹¹⁴.

Облици неодређеног вида у другим падежима и родовима, сем наравно оних поименичених придева који су и по деклинацији пришли

¹¹² Исп. Рес., СДЗб XVII, 340; Трст., исто, 108; Бан., ГЗС VII, 33; Иб., ЗбФФП II, 87; Сјен., СДЗб XVI, 92; исп., ДИЈС, СДЗб I, 428—429.

¹¹³ Зетско-јужносанџачки говори и гранични херцеговачки налазе се негде на пола пута у овом процесу: ИЦГ, ЈФ XIII, 76; СК-Љ, СДЗб XV, 161; Црн., СДЗб IX, 539; ИХ, СДЗб XIV, 146; Пива, ЈФ XVII, 62. Слично је и у говорима шумадијско-војвођанске зоне. Исп., Срем. СДЗб XIV, 343.

¹¹⁴ Исп., Бак., СДЗб XI, 155; Жупа, АнФФ VI, 305.

именицама, — изузетна су појава, али се ипак налазе неке форме које на ове личе:

— и поседе *дебела* дорина (Кар), — од *малена* (Дул), позваћемо Југ-Богдана *сиара* (Кар), — *сува* леба и меса (Добр), —

и у вези са именицом посао:

— Ма *Сивейна* посла: он мало изводи (Ба), — *деићња* посла (Бе), — *сфиска* посла (Над), — Кака војска : *лојдовска* посла! — *наша* посла (Рат).

О обличком типу *Пејрдовадна* исп. т. 259. а).

Осим два примера из Карановца, који су преузети из књижевног језика (говорник нема осећања за ове форме, јер у именичком *As сиара* имамо акценат сложене форме), — сви су горњи случајеви окаменотине.

Посебно треба скренути пажњу на конструкције типа: *наша идсла*, — у којих је сасвим нејасно постало о коме се облику ради. Утицајем ових конструкција могу се објаснити случајеви типа: *деићња идсо*, — уз т. 316.

Ван снимљеног материјала имам и пример: *чудна ми чуда* (Дубр), — пореклом Gsm , а данас само окамењени облик у тој изреци.

б) Известан број придева, на другој страни, који у књиж. јез. може имати и неодређени вид, у нашем говору има у Nsm једино форму с наставком *-и*. Између осталих то су придеви зао, свет¹¹⁵, фин¹¹⁶:

— *Зли* је, па га горег нема (Дубр), — Ма *ники није светий* (Суг), — Он *фини* човек, само иде мало онако (Ур).

Такође и придев *велики* има увек ову форму:

— *песак она' велики* (Добр), — шумар *велики* (Жуп), — Дечак *велики*, већи не овај (Рат), — *Пдрез није велики* него *прирез* (Бог), — Не мош *д-йдеш* колико е снег *велики* (Вук), — *Фрѝнак је велики* *био* (Др).

ДЕКЛИНАЦИЈА ЗАМЕНИЧКИХ И ПРИДЕВСКИХ РЕЧИ

388. Међусобним утицајем једних форми на друге, пре свега, а затим и општим тенденцијама у развоју акцената и квантитета у говору Л. — готово је сасвим уклоњена разлика у деклинацији заменица и при-

¹¹⁵ Вук, Рјечник: свет, свѝта, s. v.

¹¹⁶ Вук, Рјечник: *фини*, на, но, s. v. Али М. Стев., Савр. сх. ј. I, 272: *фин*.

дева. Диференцијације су сведене заиста на минимум, како ћемо из прегледа материјала видети. Али ради прегледности прво ћемо обрадити придевске, затим заменичке речи, и на крају бројеве.

а) ПРИДЕВИ

ДЕКЛИНАЦИОНЕ ФОРМЕ

389. Прегледаћемо их по родовима.

Мушки и средњи род

390. а) У ср. р. наст. је каткад *-о м. -е*: *риђо-риђе, риђог/риђог/риђег/риђег, крњо/-е, чуљо/-е* (т. 137).

б) Већ је поменуто да у $Gs^m(-As^m)$ и Gs^n наставак може бити *-ог* или *-ога* (т. 165).

в) У Ds и Ls оба рода наставак је скоро искључиво *-ем* и код придева са тврдим крајњим консонантом основе:

— датив —

— из *Дулена, Драгдљубу онѐм бѐлем* (Ба), — *Гдџковем шураку* (Бог), — *дни мѐне предаду јавнем тужоцу* (Мал), — *Ћ-у Сиљѐвицу, Љуби Јелѐнinem, реко', унџку* (Бог), — *Миџи овѐм Ковѐчевем сџн* (Бог), — *Пођемо према Кџчкџвем камену* (Бог), — *овѐм Мџмировем Жџлѐ* (Бог), — *онѐм Вџјѐ иројџлем* (Жуп), — *Обрѐновем унџку* (Над), — *идуђи ка ѐвчѐм пољбу* (Бог), — *Пџлимo бџгу и слџви и Свејѐм Пантелџ свеђу* (Бог), — *ка Скџдарском јѐзеру* (Вук), — *према Црнем вђу* (Мал);

— локатив —

— на *Багрџанском вџсу* (Кал), — на *Бџновем брџу* (Сиб), — у *бџлџичкѐм круђу* (Дул), — у *онѐм бџлџичкѐм одѐлу* (Леп), — у *Влџинѐм имџњу* (Бог), — у *овѐм потџку Говѐдџрничкѐм* (Над), — *остџло ми у сѐђању дџбрем* (Дул), — у *Нџвем Качџнику* (Кал), — у *Нџвем Саду* (Сек), — на *идџрешнем пуђу* (Над), — у *ичѐлџичкѐм* (Ба), — на *рџском фрџнту* (Сиб), — *џдма по Свејѐм Јовџну* (Кар), — на *солџнском фрџнту* (Сиб), — у *сиџлнем кџдру* (Раг), — по *сиџрем дџтџму* (Кал), — *петџѐстога по сиџрем* (Оп), — у *Хрџџкѐм Карловцу* (Мотр), — *приџа о ирѐвнем врџщу* (Круш), — на *Црнем вђу* (Вук).

Ретки су случајеви са наст. *-ом*, као у примерима:

— *Бџо сам на фрџнту бџгарском* (Др), — *Иџте кџште слџвном цџр-Лџзару* (Кар), — по *сиџром каленџару* (Ком, Леп), — *У Брџком* (Леп).

— знам *богати* људи (Бог), — свѣ с онѣ *велики* бајанѣти (Сиб), — кѹпе онѣ ствѣри *девѣјачки* (Ур), — они *плаћвези дунђерски* кѹпѣо бѣше (Ур), — *йди* . . . на *златни* таѣири (Круш), — *покидао* онѣ *зрѣли* краставци (Круш), — *пођемо* на *Калимански* вѣсѣви (Вук), — *йзнесе* *кафѣнски* ствѣри свѣ (Кар), — *командирѣви* *йѣсилни* да тражимо (Прв), — *бѣс* у *краѣњи* чапоѣци (Круш), — *Почѣѹ* онѣ да летѣ с онѣ *мѣли* лѣвци (Ци), — *пешкѣри* *мѣки*, сапѹни дадоше (Теч), — *отѣшла* сам на сабор с *йресни* опѣнци (Кав), — *носи*ле днда *свињски* опѣнци (Крч), — и тѣ сам прекомѣнѣван са *сѣѣри* људи (Сек), — *бѣје* са *йѣшки* топѣви (Кав), — *Имѣла* тѣ *јединѣца* нѣки *йѣварни* кѣњи (Ци), — *сад* ймам и *фѣни* прасѣни (Крч).

Имам један пример са изостављеном именицом, а ипак је придев са наставком *-и* у истом облику:

— *Јерѣшијеви* воѣска превѣла (-волове, Круш).

Женски род

391. а) У Ds^f и Ls^f наставак је *-ој*. Али поред овог јавља се и наставак *-е*, и то обично тамо где и именица има исти наставак, — док наставак *-ој* долази у оним случајевима где управна реч синтагме има наставак *-и*. Ево примера са трака:

— датив —

— да не прѣти *вѣће* комѣнде (Сиб), — *Имѣло* *Влѣине* маѣке Стевѣна (Бог), — па е *шаље* *срѣмске* бѣновине (Кар), — *Вѣводи* сам даѣла и *цѣлѣ* фамѣлије њѣне (Сла); —

— *дѣброѣ* мѣми трѣбу' до зѣбѣ (Бог);

— локатив —

— *Свѣ* сам бѣо у *бѣрачке* јединѣце (Кал), — *остѣнем* у тѣ батѣриѣ *бѣрке* (Добр), — *Мѣ* смо бѣли на *бѣгарске* граниѣце (Кал), — у *Вѣлике* ливѣде посаѣдили смо (Бог), — по онѣ *гѣле* гузиѣце (Рат), — у *гѣрње* *Аѹстриѣ* (Сек), — по *дѣње* *мѣлѣ* (Ба), — у *Нѣшу*, у *инжѣниѣрские* кѣсарне (Кал), — *слѹжѣо* у *кѣњиѣке* бригѣдѣ (Мал), — бѣо у *миѣрољѣске* чѣте (Бог), — *Слѹжѣо* сам *воѣску* у Бѣград, у *кѣрљѣве* гѣрде (Бог), — *нѣе* у *офиѣиѣрске* ѹниформѣ (Добр), — у *Рѣвне* гѣре (Мал), — бѣо сам у *српско-енгљѣске* болѣнице (Др), — *седѣм* у *иѹѣѣ* кѹѣе (Крч), — на *иѹѣѣ* теритѣрије (Рѣб), — по *цѣлѣ* батѣрије (Кав), — *дѣшла* код мѣне у *црѣне* марѣме (Рат);

— У *кѹи* рѣ-тѣ слѹжиш? *Кѣѣ*: у *болѣниѣкоѹ* чѣти (Добр), — у *бѣгарскоѹ* *Цумѣн* (Кал), — у *тоѣ* *вѣшоѹ* *сад* *вѣликоѹ* *вѣтри*

(Дул), — по *тои гледишкој* йвици (Дул), — у *Кѡсовској* Митровици (Кал), — на *мрѣвој* стражи (Кал, Рат), — *био* у *идљској* алтиљери (Добр), — у *сѣверној* Африки (Кал), — по *сиѣрој* прѣчи (Крч), — у *срѣској* држави (Ком), — у *шѣмошкој* дивизи (Оп), — у *иуѡѡ* кѣћи (Бог), — на *Шилѣшој* стѣни (Мал).

У два примера свега не слажу се управна и зависна реч у наставку:

— у *гѡрњој* Нѣмачке (Крч), — у *сиѣре* кѣћи (Мотр).

И кад се самостално употребљавају, придевске речи имају двојакѣ наставке:

— *био* ... у *Бугарске* (Бог), — *Тѣ* е тѣшко *било*, у *Бугарске*, у *Мѣмарске* (Кал), — у *Грѣке* (Добр, Жуп);

— па у *Бѣшево* у *Бугарској* (Сек), — у *Нѣмачкој* (Ба), — по *Нѣмачкој* (Кал), — у *Турској* (Над).

б) Наставак Dr-Ir (-Lp), сем једног примера (исп. т. 166), има наставак -ѣма:

— *дѣбљема* овцама, — с *вѣликѣма* ушима, — *дѡбрема* девојкема, — на *мѣлема* и *вѣликѣма* папрѣкема, — *дѡбрема* женѣма, — *иѣлавѣма* дѣскема, — *рајковѣчкѣма* девојкама (Дубр), — *иѣнема* очима (Кар).

Мада немам у материјалу прим. с наст. -има, не бих смео тврдити да се он у Ј. никако не јавља. Овде је важно напоменути да је наставак истог облика именица III врсте аналошки добијен према придевском наставку (исп. т. 348).

У Gr наст. је -и (-их). Наст. -е(х) нисам забележио¹¹⁷.

АКЦЕНТ ДЕКЛИНАЦИОНИХ ФОРМИ

392. Акценатска система придева у доброј мери се разликује од ВД системе. Пре свега далеко је упрошћенија, и друго, има категорија које се у појединим облицима разликују и квантитетом и акцентом од речи истог акценатског типа у ВД.

1. Једносложне основе

393. Могу бити са дугим или кратким акцентом, затим са или без непостојаног вокала у Ns^m. Најпрактичније ће бити да прво обрадимо примере с [^] акцентом.

¹¹⁷ У Рес. аутори мисле: „у множини“, „у генитиву и акузативу употребљава се општи падеж“, СДЗБ XVII, 341. Али на стр. 327. наводе се Gr: *ранѣ(ј)е* година (С.), *ранѣје* година. (Бр., Стр.).

а) Придеви са дугосилазним акценџом

394. Могу се поделити у две групе, јер се акценџ у њима понаша различито.

а) Мањи број тих придева обично мења акценџ Ns^m у кратки у свим осталим облицима одр. и неодр. вида (а I : б II):

— бџо бџс (Круш), — бџс (Круш, Сек, Сиб, Ур), — Гџ се не свлџчи (Дул), — гџ (Кал, Сек);

али у другим облицима:

— бџса (Ба), — и гџла и бџса (Круш), — бџса (Пре), — гџла (Саб), — Гџло брдо (Дул, Кал), — приџатеља затџко' гџлог (Лом), — скинуо га гџлога (Оп), — по онџ гџле гуџице (Рат).

Каткад се чују ови придеви у одр. виду и са дугосилазним акценџом, али је тада њихово значење нешто померено: онџ гџли (Дубр), — значи: *џоцеџани*.

б) Већа група не скраћује слог основе него мења свој акценџ у облицима неодређеног вида на други начин. Сем придева који у ВД спадају у ову групу, имају у Левчу акценџ по овом типу и придеви: рџс, сџв, тџј, трџм, рџм¹¹⁸. У Ns осталих родова, као и у Np свих родова имају ове речи дугоузлазни акц. (а I : с II):

— бџло барџче (Кал), — бџло (Над, Сек), — ки глџво кџче (Оп), — гџсиџо (Кар), — жџиво (Крч, Мал, Сиб), — јџко (Дул), — лџиџо, ал млџго јџко (Дул), — крџиво стакленце (Круш), — лџиџо (Бе, Вук, Ком, Крч, Мал, Мотр, Теч), — лџиџо (Крч), — џлџво (Сек), — сџдо (Сек), — сџво (Бог, Вук, Лом, Над), — шџрдо (Ком), — шџђе (Дул, Сла), — џџло (Бог, Ком, Круш, Пре, Сек), — црџно (Сиб), — цџрсиџо (Над);

— бџла ки млџко (Вук), — бџла (Круш, Мал, Теч), — блџда (Кар), — брџза (Оп), — врџћа (Ком, Над, Прњ), — глџва (Ба), — гџсиџа (Бог), — жџива (Бог, Др, Дул, Ур), — јџка (Вук, Дул, Кал, Сиб), — лџња (Мал), — лџиџа (Бог, Добр, Кал, Оп), — лџиџа, крупна јелџвина (Вук), — лџиџа (Добр, Др), — млџда (Ба, Бог, Др, Круш, Мал, Сек), — џсиџа (Бог), — скуџиџа (Жуп, Кар), — сџва (Ци), — шџрда (Бог), — шџиџа (Оп), — џџла (8)¹¹⁹;

— бџли чџршџви (Леп), — бџли (Леп), — жџиви (Жуп), — жџиџи (Кав), — лџди (Кав), — млџди (Добр, Кав, Мал, Рат, Сек), — шџзи крџвџти (Кал), — шџиџи (Добр), — џџли (Ком), — црџни (Добр, Кар, Мотр);

— бџле панталџне (Теч), — Сџмо жџиве, џе д-џмру (Жуп), — јџке (Сек), — лџиџе сџкње (Ба), — лџиџе (Бог, Добр, Мал, Сиб,

¹¹⁸ Код Даничиџа имају краткосилазни акц., исп. стр. 213.

¹¹⁹ О случајевима типа: *џџлџ* не армиџа знџла (Реб), — исп. т. 36.

Сла), — *младе* (Добр), — *сúве* (Лом, Прњ), — *и́уђе* шџтке (Ба), — *црне* питаре (Леп).

Исти акценат има и *As^f*:

— *бѣлу* кафу (Бог), — *бѣлу* (Бог, Круш, Сла, Ци), — *врѹћу* (Бог, Сла), — *жѹйју* проју (Круш), — *жѹву* (Теч), — *јаку* (Дул, Жуп), — *лѣју* (Мал, Рат), — *љују* (Бог, Мотр, Над, Крч), — *младу* (Мотр), — *рѹсу* (Кар), — *и́уђу* (Дул), — *цѣлу* (9).

У облицима са двосложним наставком акценат прелази на први слог наставка, и то у *Gs^m* (-*As^m*) и *Gsⁿ* с наст. -*ога* у облику дугосилазног (а I : с II : аа II):

— црно без *бѣлѡга* (Кал), — те га одржа'мо *жѹвѡга* (Добр), — и *жѹвѡга* га извадише (Круш), — видела *лѣѡга* пријатеља (Лом), — о-*цѣлѡга* тѡга гѡрњег Лѣвча (Сек), —

а у *Dp-Ip* (-*Lp*) у облику кратког акцената (*bb* II)

— *з-глѹйѹма* (Над), —

као и: *бѣлѣма*, *цѣлѹма*, *жѹрнѣма*, *лѣйѹма*, *жѹйѹма* и сл.

У свим осталим облицима неодређеног вида (сем више поменутих) са једносложним наставком акценат је двојак: или је дугосилазни на наставку, као у примерима:

— *лѣѡг* сина (Дубр); — *мало* *љуѹше* (Прњ), — *и́уђе* кѹће (Крч), — на *и́уђе* теритѡрије (Реб), — *цѣлѣ* батѣрије (Кав), — *црнѣ* мараме (Рат); — у *и́уђѡц* кѹћи (Бог); — *и́уђѣм* трѡшку (Кал), — *бѣлѣм* одѣлем (Кар), — *и́уђи'* авлија (Жуп), — *црнѹ* чашира (Дул), — *младѹ*' љѹдѹ (Дубр);

или је овде пак дугоузлазни акценат на основи (у истим формама аа I/с II):

— *мирног* мѹжа (Мотр), — *сѣдог* одѣла (Ци), — *цѣле* околине (Дубр), — са *и́уђѡм* рѹкѡм (Мал), — *бѣлом* (Пре), — са *цѣлем* свѣтем (Бог), — у *цѣлем* дѣлокрѹгу (Бог), — *бѣли'* вѡлчића (Ур), — по *и́уђи'* кѹћа (Ур, Жуп).

Пошто су ови облици важни, навешћемо дужи списак тих речи према изговору Ж. С. из Дубр:

благ — благаѡг/благаѡг — благаѣм/благаѣм — благаѣ/благаѣ — благаѡѡ/благаѡѡ — благаѡм/благаѡм — благаи'/благаи';

блед — бледѡг/бледѡг — бледѣм/бледѣм — бледѣ/бледѣ — бледѡѡ/бледѡѡ — бледѡм/бледѡм — бледѹ/бледѹ;

— *вѣдро* нѣбо (Круш), — *вѣдно* мѣсто (Бог), — *дѣбро* (Бог, Жуп, Кал, Крч), — *дѣбро* (Сек), — *дѣбро* (Реб), — *згѣдно* (Ком), — *јасно* (Над), — *кйшно* (Мал), — *кршно* мѣсто (Кав), — *сйшно* (Круш), — *слйико* (Круш, Над), — *сйрѣмно* (Кав), — *срѣйње* виђење (Ба), — *како шѣило!* (Теч);

— *грѣшна* душа (Мотр), — *дѣбра* (Бог, Добр, Кал, Мотр, Над), — *дуйла* вода (Жуп), — *ждрѣбна* (Мал), — *јадна* (Бог, Крч), — *крѣшка* (Бог), — *мѣдра* (Бог, Сиб), — *мрѣва* (Бог, Круш), — *сйина* (Бог, Оп), — *девѣика слйика*, — *ка-ти наџ слйика* (Добр), — *слйика* (Сек), — *срѣйња* (Др, Бог), — *слѣмна* (Кав), — *шѣпка* (Пре), — *чудна* (Теч);

— *о-дѣброг* домаћина (Бог), — *О-дѣброга* испадне неваљатно (Бог), — *и тѹ смо били нашли мѹжа дѣброг* (Реб), — *мрѣвога* човѣка (Круш), — *мрѣвога* (Мал).

б) Придеви без непостојаног вок. у Ns^m:

— *здрав* (Бог, Вук, Дул, Ком), — *Здрав* бѹди (Бог), — *Здрав* си (Кар), — *мѣк* (Рат), — *нѣв* дйнар (Ба), — *йрѣс'* (Над), — *йѹн* (Ба, Круш, Рат, Теч), — *слаб* (Добр, Кав, Теч), — *сйѣр* (Сла), — *чйс'* (Сек, Ци);

— *Мѣне* срце *здрави* (Круш), — *лако* (Бог, Над), — *лѣше* (Добр, Жуп, Кал), — *нѣво* (Вук, Ком, Мотр, Рат, Сек, Сиб), — *мйло* (Крч, Мал), — *йѹно* (Круш, Над), — *чйсйо* (Вук, Круш);

— *ла* (Круш), — *лѣша* (Бог), — *Лака* му зѣмља бйла (Сла), — *нѣва* (Дул), — *нѣва* (Кар, Круш), — *йѹна* (И), — *сййа* (Над), — *слаба* (Ба, Теч).

в) Сви ови придеви исти акценат имају и у одређеном виду, са извесним изузецима, наравно:

— *лаки* болесник (Рат), — *оваџ нѣви* порѣдак (Бог), — *Нѣви* Качаник (Кал).

Овде иде и читав низ придева који имају у Ns^m само облик одређеног вида:

— *Бадњи* дан (Вук, Оп), — *бѣжи* дйнар (Ба), — *лѣд бѣжи* (Жуп), — *грчки* (Вук, Добр), — *жѣнски* шѣл (Рат), — *кѹй'њи* плац (Бог), — *рајйни* (Леп), — *срйски* (Рат, Сек, Сиб), — *шѹрски* (Добр, Кал, Сек), — *чѣййни* (Ком);

— *Ебѣм* му *бѣже* дѣте (Ур), — *Влашко* Пѣље (Сил), — *жѣнско* (Сиб), — *кѣњско* (Кал), — *крсно* йме (Бог, Мотр), — *лѣйње* (Ци), — *мѹшко* (Пре), — *ѣвче* (Добр, Теч), — *ѣвче* пѣље (Добр, Сек), — *свйње* (Теч, Бог), — *Сѹнце* ти *срйско* (Рат), — *шйѣлско* хѹбре (Бог);

— Нйгде *бѡжѧ* прѣшња нѣма (Ба), — *бѡж'ѧ* (Оп), — *бѡжѧ* (Сек), — ки рѹка *дѣч'ѧ* (Рат), — *жѣнска* (Мал, Сиб, Др), — *йѡльска* (Леп);

— *Влѡшкога* пѡља (Прњ), — *шѹрског* (Жуп, Сиб), — Шѹк-ри-пѡшу *шѹрскога* (Сек), — *шйѡлског* хѹбра (Бог);

— ко' еднѡга официѡра *бѣрке* батѣрије (Ком), — *Грѣке* (Добр, Жуп), — преко *Кѡмзе* глѡвѣ (Ком), — *о-срѣдње* стѡке (Ба), — *срйске* вѡйскѣ (Рат), —

а такође и сви компаративи на -ји и -иши од једносложних придева свих акц. типова, као и придева типа велик, висок и сл. (кад се гради од скраћ. основе):

— *бѡљи* (Ба, Крч), — *бѡљи* (Жуп), — свѣ *вѣћи* (Бог), — *вѣћи* (Добр), — *дѹжи* (Ци), — *јѡчи* (Оп), — *лѡкши* (Рат), — *лѣйши* (Бог), — *слѣйши* (Оп), — *млѡћи* (Бог, Дул, Добр, Силъ), — *чѣрши* (Сиб);

— *бѡље* (Бог, Добр, Оп), — *бѡље* (Теч), — *блйже* (Жуп, Над), — *вѣће* (Мотр), — *гѡре* (Добр, Дул), — *грђе* (Кав), — *дйбље* (Сла), — *дрѹкче* (Бе), — *дрѹкше* (Добр), — *дѹбље* (Жуп), — *јѡче* (Бог, Кав), — *лѡкше* (Бог), — *лѣйше* (Жуп, Круш), — *мѡње* (Бог), — *млѡђе* (Дул), — *сййѡ.ље* (Ба), — *шѡкше* (Ур), — *слѡђе* (Мотр), — *шйре* (Бог);

— *бѡља* (Сиб), — *вѣћа* (Прњ), — *дѹжа* (Мал), — *лѣйша* (Крч), — *мѡња* (Над), — *млѡћа* (Ба, Добр, Леп).

г) Друкчији акценат одређеног вида има придев *сйѡр*:

— *сйѡри* зѡкон (Ба), — *Сйѡри* пѡњ вѡтру држй (Ба), — *сйѡри* хѡво (Кар), — *сйѡри* дрѹг (Сиб), — *Сйѡра* ми је на ѹмору мѡцка (Кар), — *сйѡра* послѡвица (Крч), — јѣдна *сйѡра* (Мотр), — *сйѡра* кѹћа (Мотр), — *сйѡра* пчѣла (Сек), —

затим и придев *йрав*:

— *йрѡви* Швѡба (Дубр), — *йрѡви* Францѹзи (Теч), —

али овај облик има значење „richtig“.

д) Спорадично се у придева са кратким акцентом среће у одређеном виду дугосилазни акценат на крајњем слогу:

— *бѡжѡ* мѡцка (Круш), — *сййиѡ* жйто, — онѡ *женскѡ* мѡло (Дул).

ђ) Прид зао гласи у Ns^m *зйй* и има углавном непром. акц.: *злѡг/злѡга зййма/зййма* : *зйём, зйё, зйёј* . . . Ово је свакако последица аналогичности¹²⁰.

¹²⁰ Исп. о овом акц. J. Matešića, Der Wortakcent . . . , Heidelberg 1970, 169.

с) Придеви са дугоузлазним акценџиом

396. Ове придевске речи разликују се од оних које су описане у т. 394. б) само по Ns^m, где имају непостојани вокал и дугоузлазни акценџ:

— *бѣсан* (Мал), — *врѣдан* (Добр, Мал, Над), — *гладан* (Ком), — *дужан* (Бог, Добр, Ци), — *крабар* (Реб), — *круџан* (Рат, Теч), — *миран* (Добр, Оп), — *рабан* (Бе), — *сирашан* (Кар), — *шѣжак* (Бог), — *шрѣзан* (Крч), —

итд., да не бисмо више наводили непотребне примере. У истим облицима као и речи из поменуте тачке — имају и ови придеви двојак акценџ. Навешћу неке речи према изговору Ж. С.:

бѣсан — бѣснџг/бѣсног — бѣснѣм/бѣснем — бѣснѣ/бѣсне — бѣснџџ/бѣсноџ — бѣснџм/бѣсном — бѣснџ'/бѣсни';

бѣдан — бѣднџг/бѣдног — бѣднѣм/бѣднем — бѣднѣ/бѣдне — бѣднџџ/бѣдноџ — бѣднџм/бѣдном — бѣднџ'/бѣдни';

врѣдан — врѣднџг/врѣдног — врѣднѣм/врѣднем — врѣднѣ/врѣдне — врѣднџџ/врѣдноџ — врѣднџм/врѣдном — врѣднџ'/врѣдни';

златан — златнџг/златног — златнѣм/златнем — златнѣ/златне — златнџџ/златноџ — златнџм/златном — златнџ'/златни';

јѣдар — јѣдрџг/јѣдрог — јѣдрѣм/јѣдрем — јѣдрѣ/јѣдре — јѣдрџџ/јѣдроџ — јѣдрџм/јѣдром — јѣдрџ'/јѣдри';

кадар — кадрџг/кадрог — кадрѣм/кадрем — кадрѣ/кадре — кадрџџ/кадроџ — кадрџм/кадром — кадрџ'/кадри';

крабар — крабрџг/краброг — крабрѣм/крабрем — крабрѣ/крабре — крабрџџ/краброџ — крабрџм/крабром — крабрџ'/крабри';

рабан — рабнџг/рабног — рабнѣм/рабнем — рабнѣ/рабне — рабнџџ/рабноџ — рабнџм/рабном — рабнџ'/рабни';

раван — равнџг/равног — равнѣм/равнем — равнѣ/равне — равнџџ/равноџ — равнџм/равном — равнџ'/равни', —

а тако је у осталих речи овог акценатског типа.

У облицима одређеног вида акценџ се не разликује од акценџа истих речи у ВД системи.

У компаративу, изузев једног случаја (*сиџдџи*, — исп. т. 394), ови придеви имају наст. *-и(џи)/-џ(и)* и акценџ на наставку, те ће бити наведени на одговарајућем месту.

397. Известан број речи горњег акценатског типа има међутим двојак акценџ неодређеног вида. Тако придеви *дужан*, *гладан* и *жедан*, поред тога што имају дугоузлазни акценџ у Ns^m и остале облике према том типу, могу имати у Ns^m и свим осталим облицима непромењен дугосилазни акценџ на основи:

— ел си *гладан* ел ниси (Бог), — *гладан* (Добр, Мал, Мотр), — Пјита ме сам *гладан* (Кал), — полипцали *гладни* (Ба); — и *дужан* и *шужан* (Дул), — *дужан* (Суг), — *жѣдан* (Дубр), — *жѣдне* су (Круш).

2. Двосложне основе

398. У неким од акценатских типова двосложних основа има знатних разлика у односу на књижевни језик.

а) Речи са дугосилазним акценџом

399. а) Придевске речи с дугосилазним акценџом на претпосл. слогу типа: *Павлов* (Добр), — не мењају акценџ номинатива м. р. у промени па се њима нећу ни бавити.

б) Већи број присвојних придева изведених од основе двосложних именица III врсте типа *Ружа*, *Јова* имају у Л. дугосилазни акценџ на крајњем слогу у Ns^{m121} .

— *Ббљин* братаџац (Бог), — *Ббрјин* ўнук (Бог), — *Владан* *Гђин* (Сиб), — *Дула* *Дрђин* (Круш), — *Дрђжјин* (Реб), — *Јѣљин* (Пре), — *Јђнин* (Пре), — *Јѣвфјин* (Бог), — *Мјлорад* *Јбвин* (Ур), — *Кђин* зѣт (Ба), — *Јова* *Кђјин* (Бог), — *Кўчкѣв* камен (Бог), — *Лјкјин* (Бог), — *Лўкјин* винѣград (Ур), — *Мђчкѣв* камен (Бог), — *Жива* *Мјкјин* (Ком), — *Мјљин* Ива (Бог), — *Мјљин* (Добр), — *Пѣрјин* (Бе, Оп), — *Рђкјин* (Круш), — *Рђдин* (Саб), — *Ружјин* (Теч), — *Слђвкѣв* (Ба), — *Сђђђнин* (Ба), — *Рђја* *Тјјин* (Бог), — *Тђмјин* (Крч).

Овамо долазе, како видимо, и придеви настали од основе именица м. р. са дугоузлазним акценџом типа *Слђвко*, *мђчак*, а има и других.

У свим осталим облицима ови придеви скраћују акценџ задржавајући га на истом слогу:

— *Врђјчѣво* брђо (Реб), — *Јѣжѣво* пѣље (Добр), — *ўрђјно* брђшњо (Ба), — *Рђјно* (Мал), — у *Тђљно* шўмче (Ур), — *Чѣдино* дѣте (Рат);

— *Ббрјина* кўћа (Кав), — *Вбјина* (Кав, Ба), — *дѣкјина* (Добр), — *Жбкјина* (Круш), — *Збљина* ћѣрка (Жуп), — *Кђјина* (Ба), — *Сђрјина* (Дубр), — *сђјина* (Над), — *Слђвкѣва* кафђна (Круш);

— *Глјјинјног* зђбрђна (Мотр), — *Кбчјнога* рђта (Круш), — *Срђјног* (Бог).

в) Неколико речи има у сложеним облицима дугосилазни акценџ: *бўјинјни*, *врђјинјни*, *мѣснјни* (мѣснј ѣдбор), *зўбнјни*, *ўѣјинјни* (из пѣтнјн' жђла

¹²¹ Испоредити такође Трст., СДЗб XVII, 116.

запео)¹²²; *ношњи*, *илушња* (марамца), *вечни* (вечна робља, вечна јевтјка, вечне мукe), *сенски*, *ручни*¹²³; *гбрски*, *гўзни*, *врашкй*, *кључни*, и сл.

Ове речи имају непромењен акценат у осталим облицима.

в) Прид. са крајким акценциом

400. а) Придеви са старим кратким акценатом на првом слогу основе имају непроменљив акценат па је довољно да наведем неколико примера за основне облике:

— *Тика Гѓгин* (Бе), — *Душков* (Ба), — *Ђелин* (Реб), — *јалов* (Мал), — *јевђийин* (Добр), — *крвав* (Мал), — *нѣчис'* (Теч), — *дйак* (Бог), — *Милутин Пацков* (Бог), — *идзнай* (Добр), — *срѣбран* (Ком), — *срман* (Ба), — *ћдйав* (Бог), — *ћдрав* (Реб), — *Цевђиков* (Сек), — *чйшав* (Добр), — *чўвен* (Теч), — *шйшав* (Дубр).

На истом слогу обично стоји акценат и у облицима одр. вида:

— *вѣлики* (14), — на *гвдздени мѣс'* (Жуп), — *ѣдан ваѓан дрвени* (Вук), — с онај њин *кўкљасийи крѣс'* (Кал), — *идзнаийи* чдвек (Бог).

Али је код неких придева у одр. виду обичнији акценат као у примерима:

— да лѣгне *вѣлико* дѣте (Бог), — Задрѣмаѣ она *йроклѣийи* што нѣси она *бўбањ* (Кав), — Мйлосав *йроклѣийи* (Јом), — *Жйка хорѣви* (Дубр), — она мѣ сѣстра *шашѣва* (Рат).

У компаративу, уколико имају наставак *-ej (u)/-u (ju)*, имају и ти придеви кратки акценат на првом слогу овога наставка или дугосил. на сажетом наставку.

б) Ако се у обзир узме само Ns^m , може се рећи да у нашем говору готово уопште и не постоји акценатски тип придева који одговара Даничићевом типу са краткоузлазним акценатом на првом слогу основе. Нови кратки акценат на првом слогу у Ns^m јавља се само као алтернативна могућност код неких придева, као у следећим примерима:

— *бй'о идшишен* чдвек (Бог), — *бй'о бдгай* (Кар), — *бдгай* (Бог), — *идшишен* (Добр, Дул), — *йй'ан* (Суг),

и ван снимљеног материјала: *брѣдаш*, *бркаш*, *гдлем*, *висок*, *гдшов*, *дубок*, *зубай*, *љушшиш*, *ндсаш*, *Пѣйров*. Овакав је акценат, међутим, редак. Много чешћи је акценат Ns^m неодр. вида какав имамо у примерима:

¹²² Исп. стр. 217.

¹²³ Код Даничића краткоузлазни на истом слогу, 222. Исп. т. 46: *врашкй*.

— *ваља̀н* (Над); — *гои́дов* (Бог, Кал, Оп, Сек), — *дубо̀к* (Дул, Кал), — до кдлени *дубо̀к* (Прњ), — он *иш'а̀н* (Ба), — *иш'а̀н* (Ком), — *иули́в* (Добр), — *иш'ба̀и* (Дубр), — *шиља̀и* (Добр), — *широ̀к* (Добр, Сек).

Према изговору Ж. С., а и према мом језичком осећању, и следећи придеви би имали дуги силазни акценат на последњем слогу¹²⁴: бобов, брестов, винов, врбов, глогов, грабов, грмов, дренов, јелов, кленов, крстов (Крстов да̀н), — лесков, очев, попов, трнов, растов, церов, чамов; брљив, брбљив, грабљив, дремљив, жижкљив, кашљив, лажљив, марљив, плачљив, плашљив, сањив, свадљив, сипљив, смешљив, смрдљив, сламљив, стидљив, ћутљив, црвљив, шалљив, шкодљив, штедљив, шуљив; питом; јечмен, овсен, стаклен, поган; затим — зелен, мален, студен, црвен, шарен; далек; крџат.

Б. Николић мисли: „Овде је у питању дуљење испред консонанта“¹²⁵. Треба само напоменути да је у Л. аналошким путем дужина пренета и на тип *дубок, шиља̀и*, — где није било услова за такво дуљење.

Сем речи *ваља̀н*, која и у Левчу на исти начин мења акценат Ns^m као и у ВД, — *ваљана, ваљано* итд., — све друге речи овог акценатског типа имају у осталим обл. кратки акценат на месту где би се он и очекивао, с обзиром да се он у нашем говору из тог положаја не помера. После преношења акцената са овима се потпуно изједначују придеви типа *зелен — зелена*:

— *бога̀шо* сѐло (Над), — *гои́дово* (Добр), — *дале́ко* (Вук), — *долџко* (Сек), — *дебџло* (Круш, Мал), — *дубо̀кко* (Бог, Вук), — *дубо̀кко* (Мал), — *зелено* (Ком, Мал), — *рови́шо* (Бог), — *ширџко* (Теч);

— *бога̀ша* ку̀ћа (Бог), — *бога̀ша* (Мал), — *висџка* (Вук, Бог, Кав, Круш), — *голе́ма* (Оп), — *гои́дова* (Бог), — *дебџла* (Бог, Ком, Крч), — *дубо̀кка* ре́ка (Прњ), — *дубо̀кка* (Сиб), — *јелџва* шу́ма (Ци), — *крилџша* пгйца (Бог), — *шарџна* (Над), — *шиља̀ша* (Кар), — *ширџка* (Теч).

У облицима одређеног вида, уколико се ови јављају, имају придеви овог акценатског типа обично дугосилазни акценат на месту где и у Ns^m неодр. вида:

— Војџ *ишо́а̀лем* (Жуп), — *Црвџни* крџс' (Вук), — *сиротџиња* *убџга* (Сек), — *Дубџки* по̀ток (Дул), —

и изван снимака: *брка̀ши, иш'рба̀ши, носа̀ши, висџки*.

Акц. компаратива с наставком *-ји* описан је у т. 394. с), а у случајевима где је наставак *-и(ју)/-еј(и)*, акц. је на наставку.

¹²⁴ Испореди такође Трст., СДЗБ XVII, 117.

¹²⁵ СДЗБ XVII, 384—385.

3. Вишесложне основе

401. Акцент ових речи, као и вишесложних именица, у мањој је мери променљив него у речи са једносложном или двосложном основном.

а) Речи са дугосилазним акценџом

402. Ако је на ма ком другом слогу сем последњег, овај акценџ је непроменљив. Наводимо само неколико примера:

— *Карађорђев* (Кар);

— *акџиџвни* поднаредник (Ком), — *бирачки* (Бог), — *босански* (Над), — *врховни* командант (Бог), — *дежурни* (Кав, Ком), — *дуковни* суд (Ба), — *задружни* (Бог, Жуп), — *једини* (Ком), — *југословенски* (Теч), — *Крваџи* Карловац (Мотр), — *машински* (Ба), — *бдг милосџивни* (Круш), — *окружни* (Мал), — *осџили* деђ (Добр), — *џешачки* (Кал), — *џеџриџки* (Добр), — *џокбџни* (Ур, итд., — 11), — *џуџнички* (Реб), — *џоедини* (Добр), — *џчелиџки* (Добр), — *раднички* (Дул), — *радовџки* (Мотр), — *резерни* (Рат), — *селяџки* (Над), — *славнски* (Кав), — *солунски* (Вук), — *сџреляџки* стрбџ (Ком), — *џаковски* срџз (Леп), — *џрџенџки* (Круш), — *џжички* (Оп), — *џивџни* (Теч);

— *белџински* нџж (Добр), — *џбџилни* (Кар, Рат).

403. Међу примерима у т. 402. налазимо само придев *дугачак* са кратким акценџом коџи је настао преношењем старог краткосилазног акценџа за једно место даље од краја речи. Мада је преношење могуће и у других неких придева, у мом материјалу таквих примера нема¹²⁰. Уместо тог акценџа, — исто као и придеви са двосл. основном типа *дубок* (т. 399. в), — имају ове речи најчешће дугосилазни акценџ на последњем слогу:

— *џеџелиџ* (Рат), — *слабуџав* (Ба), — *сналажџив* (Ба, Добр), —

а затим: *болешџив*, *сламлаџив*, *млечайџ*, *грудлаџив*, *меџиџав*, *мирџиџав*; *јасенџ*, *џумарџ*, итд.; *магловџиџ*, *кишовџиџ*, *брдеџиџ* и сл.

Сви ови и њима слични придеви имају у осталим формама кратки акценџ на последњем слогу основе:

— *брдеџиџо* (Дубр), — *брдовџиџо* (Кар, Ци), — *гласовџиџо* (Ба), — *гологлаџа* (Круш), — *грудлаџиво* (Ба), — *кишевџиџо* (Круш), — *силовџиџо* пиће (Мал, Над), — *увредџиво* (Жуп), — *умџиџаџиџо* (Бог), — *чамџараџиџо* (Рат).

¹²⁰ Сигурно знам да је: *калуџас'*, а каткад: *џрзџвиџиџ*, *џрчевџиџиџ*, *меџивџиџиџ*.

404. На исти начин као и у речи из претходне групе понаша се акценат свих компаратива са наставком *-ej(u)/-и(jи)*; али не и у свим облицима: тамо где је извршена асимилација и наставак сведен на један слог, акценат је дуг (*незгоднѐџу, незавиднѝ, и сл.*), — а тамо где је наставак двосложан, акценат је кратак и налази се на првом слогу наставка (*сѝарѝја* гџдишта, *слабѝје* јединице, итд.). Више примера в. у тачки 114.

405. Акценатски тип паралелан ономе у т. 399. б) чине речи као у примерима:

— *Аврѝмов* (Оп), — *Милѝнов* (Бе), — *Милѝнов* (Мотр), — на *Сѝирмѝев* дан (Бог).

406. И на крају треба поменути још придеве типа *сѝарѝнски*, који имају непромењен дугосилазни акценат номинатива сг. м. р. у свим облицима (исп. т. 399. с)

— *кафѝански* чџвек (Сла), — *ѝланѝнско* мѝсто (Бог, Оп), — *сѝарѝнскѝ* дрвѝта (Теч), — *сѝарѝнско* дџбо (Крч), — *Зѝстрѝзи* онѝ што имѝло *сѝарѝнски* (Кар), — *о-сѝарѝнско*га дџба (Бог).

Но каткад се у ових речи јавља и друкчији акценат:

— *кафѝански* стѝари (Кар), — *сѝарѝнски* кѝзан (Бог).

б) Речи са крајњим акценѝом

407. Сви вишесложни придеви са овим акценѝом задржавају акценат *Ns^m* неодр. вида непромењен у парадигматским облицима оба вида. Навешћу само неке примере у основном облику:

— *Богдѝнов* (Круш), — *Богѝев* (Реб), — *бџлесан* (Кав, итд. б), — *бџлесан* (Бог, Крч), — *Вѝдоев* (Кар), — *Вучѝев* (Бог), — *дугѝчак* (Бог, Мал, Сла), — *двоѝлаѝан* (Добр), — *Дрѝганов* (Кав), — *жѝлосан* (Бог), — *Жѝванов* (Оп), — *зѝдовоѝан* (Бог), — *зѝновеѝан* (Бе), — *Јанѝѝев* (Бог), — *Јерѝнин* (Ур), — *Кобѝлин* кѝмен (Оп), — *кѝрисан* (Крч), — *кѝлѝуран*¹²⁷ (Сла), — *кѝражѝан* (Прњ), — *Миѝѝов* (Добр), — *Милѝвоев* (Добр, Круш), — *Милѝѝев* (Рат), — *Мѝлорадов* (Рат), — *Милуѝинов* (Ба), — *нѝѝисмен* (Сѝб), — *нѝѝоѝиен* (Бог), — *нѝѝособан* (Реб), — *нѝуредан* (Теч), — *дѝлчан* (Над), — *дѝкреѝан* (Над), — *дѝасан* (Кав, Над), — *Пѝсѝеров* зѝвод (Мал), — *ѝрѝѝиван* (Дул), — *ѝѝноважѝан*¹²⁷ (Мал), — *Свѝѝславѝев* (Добр), — *Свѝѝдмиров* (Бог), — *сѝѝуран* (Добр, Мал), — *сѝѝначак* (Бе), — *сѝѝсобан* (Рат), — *сѝѝсобан* (Сѝб), — *Сѝанѝмиров* (Ком), — *Сѝѝванов* (Крч), — *Танасѝев* (Бог), — *Тѝѝјѝнин* (Добр), — *Тодѝсиѝев* (Добр), — *ѝѝудан* (Бог), — *ѝѝѝиван* (Добр);

¹²⁷ Ове речи су заједно с акценѝом пренесене из књижевног јез.

— *ānīāias'* (Добр), — *Jōva Gārvaļov* (Добр), — *zāsļūžan* (Бог), — *nenāvīdan* (Бог), — *ilāišēžan* (Над), — *īrbļāzan* (Дул).

Ево и примера за исти облик са наставком *-и* (одр. вид):

— *алииљериски* (Вук, Добр), — *амерички* (Теч), — *аиа-шекәрски* (Добр), — *арнауџки* (Реб), — *аусџирински* (Добр), — *аусџирски* (Жуп), — *белџки* (Оп), — *бугарски* (Бог, Жуп, Рат), — *волџски* (Кар), — *далмајински* пџдрум (Мотр), — *домајински* (Бог, Лом), — *дугогодишњи* (Мал), — *дулџнски* (Добр), — *жандомџерски* (Ком), — *јзборни* (Мотр), — *јагодџнски* (Жуп), — *кџларски* (Сиљ), — *комаранџки* (Теч), — *комарански* (Кар), — *кџмерџијали* (Мал), — *крагуевџки* (Дул, Круш), — *кџкавички* (Теч), — *лџвачки* (Мал), — *љубосџињски* (Прњ), — *мајџрски* (Реб), — *мајџарски* (Рат), — *Мџшковџки* (Крч), — *нџмачки* (Добр), — *дишџински* (Сек), — *офиџирски* (Теч), — *иарџизџнски* (Дул), — *иџкарски* (Добр), — *иолџиџки* (Теч), — *иорџулањски* (Леп), — *иослџдњи* (Бог), — *иџишански* (Мал), — *иџредрајни* (Дул), — *иџришџабни* (Леп), — *иџрлџињки* (Прњ), — *иџковски* (Реб, Рат), — *санџиџџки* (Леп), — *сџџбраџаџни* (Леп), — *пџток онаџ Сџрџиџџки* (Мал), — *иџирански* (Др), — *усџљени* маџрш (Добр, Кав), — *фрџанџуски* (Мал), — *црноџџрски* (Вук), — *џигарџџки* папџр (Мотр); — *брџиџки* (Вук), — *вџиџарски* (Мотр), — *раџиџки* (Дубр).

ОБЛИЦИ КОМПАРАЦИЈЕ

408. Већ у т. 114. наведени су примери који указују на паралелну употребу наставка *-џ¹²⁸* и *-и* (< -ији) у компаративу. У т. 199. указано је на промене сугласника испред компаративног наставка, а у т. 405. — да су ова два наставка у нашем говору увек акцентована.

Поред овог наставка и наставка *-ји* (в. примере у т. 395. d), у Левчу је у употреби и наст. *-иши*, и он је много шири него у књижевном језику¹²⁹:

— *Бџлиша* ју кџжа одџ снџга (Рат), — *маљо висџкше* (Оп), — *лџиши* (Добр), — *иџиши* (Теч), — *слајиши* (Оп), — *гљуџиши* (Бог); — *љџчу* (Бог), — *иљиче* (Леп), —

а овде вероватно спадају и облици *дрџкше* и *дрџкче* (т. 395. в). Осим ових из узорка, имам и примера: *гљуџиши*, *груџиши*, *висџкши*, *зелџниши*, *крџиши*, *иџраши*, *скуџиши*, *слајиши*, *сиџиши*, *врџчи*, *жџчи*, *иљичи*¹³⁰.

¹²⁸ М. Ђ. М., Кнежевина Србија, 212. констатује само наст. *-џ*. Исп., меџутим, Рес., СДЗб XVII, 342. (ограничена употреба *-џи*); Врњ., AfSIPh XXV, 215—216; Ибар, ЗбФФП II 89; ДИЈС, СДЗб I, 439; Ђак., СДЗб XI, 117.

¹²⁹ Исп.: AfSIPh XXV, 215—216; Ибар, I. с.; Сјен., СДЗб XVI, 95; ГЗС VI, 26.

¹³⁰ Исп. сличне облике и у Мачви, СДЗб XVI, 266. Исп. Вас., а и друге ИЦГ, Библ. ЈФ V, 80.

Каткада се чује и контаминирани наставак *-ши* са наст. *-ѐм/-ѝ*¹³¹:

— *високиѐ* (Ма); — *мало високиѐ* (Теч), — *коџ ти рођениѝ* (Сла).

А свега у једном случају налазимо наставак *-и(ју)* контаминирани са наст. *-ји*, али тај пример није сасвим сигуран:

— *наџстарѝег* и *наџмлађѝег* (Кар).

Иначе се ја не сећам да сам чуо сличне примере у Л.¹³²

Из области суплетивних облика за компаратив поменућу облик *ѝџкиѝ* који се употребљава поред и са значењем слабији:

— *бџље бџло*, па *свѐ ѝџкиѝ* (Бе), — *јаче говораше*, *кадџ пџсе*, *џно свѐ ѝџкиѝ* (Ур), — *нису ѝџкиѝ о-твџџ прџсиџа* (Дубр).

У истом значењу употребљава се компаратив *џрђи*. Немам, нажалост, у снимљеном материјалу облика за компаратив који би то потврђивали, али зато ћу узети један пример за суперлатив, чије је значење јасно:

— *двџ кѝла мѝти на стџ кѝла шљѝва наџџрђи*' (Бог).

409. И у нашем говору употребљава се конструкција по + поз. са значењем „у приличној мери, донекле“ + поз.¹³³

— *ѝџ ми далѝко до вџза* (Добр), — *ѝџ лџше* (Кал), — *жѝна му ѝџ џѝџака* (Добр), — *пџ слџно* (Дубр), — *мџло пџ нѝзџџан* (Бог), — *пџ јѝвѝѝѝно* (Бог).

Уз придеве који значе негативну особину употребљава се поред ове и речца *ѝри*¹³⁴:

— *ѝри ѝџџан* (Дубр), — *ѝри мѝшаво* (Суг), — *ѝри рѝѝка* пчениџа (Сљ).

Исто значење као горње конструкције има и синтагма по + комп.¹³⁵:

— *ѝџ бџљи* (Лох), — *ѝџ веђе дѝте* (Бог), — *ѝџ рѝђи* (Кар).

¹³¹ Исп. у Мачви такође, I. с. ИЦГ *високшиј*, *дубокшиј*, *жестокшиј*, I. с.

¹³² Овај наставак среће се у сачуваних компаратива у ДИЈС, СДЗБ I, 439. Исп. такође AfSIPh XXV, 215—216, а такође и једном лепеничком селу, ЗбФЛ IV—V, 19.

¹³³ Исп., ИЦГ, ЈФ XIII, 81; СК-Љ, СДЗБ XV, 161; Црмн., СДЗБ IX, 423.

¹³⁴ Исто и ИЦГ, Библи. ЈФ V, 81.

¹³⁵ У ИХ имају обе конструкције друкчије знач., СДЗБ XIV, 146.

Све ове конструкције имају ограничену употребу.

410. а) Суперлатив се састоји од речце *нај* и компаратива, по правилу. Треба напоменути да ову форму могу имати и придеви задњи, последњи, први, крајњи и сл.:

— Био сам *најзадњи* (Кал), — *најпоследњи* (Бог), — од *најпоследњег* (Крч), — *најпрво* стиге (Дул), — од оне тамо *најкрајње* (Суг).

б) Кад се погледа материјал који за овај облик даје левачки говор, оправдано се поставља питање: да ли је суперлатив једна реч или само конструкција од две речи? Јер, пре свега, са значењем суперлатива наводи се и конструкција *нај* + *иошвиш*:

— Бостан кад има добар, *нај-јачо* га интересуе (Бе), — ка-ти *нај-слаш*ка (Добр), — Увати'мо еднога ку' е *нај-чвр*' (Кав), — То е *нај-главно* (Сиб),

— као и уз друге речи:

— То ме *нај-сир*а било (Ба), — кад *нај-шр*ба да буде (Кав), — ка-иш се *нај-иш*'е (Бог), —

а затим, речца *нај* и не мора стајати у реченици непосредно крај основне речи него и нешто даље од ње:

— *Нај* ми е у срцу *миш*е (Ба), — *на*-је *иш*е зетд бити (Бог), — *Нај*-је *лакш*е живет (Дул), — *нај* ми е *виш*е... (Ком), — *Нај* било *ош*ни'е (Крч), — *нај* су биле *бш*е (Сиб);

— *Нај*-је овд *неш*одно (Бе);

— *нај* сам *иш*ив (Дул).

с) Оваква слободна употреба речце *нај* подсећа донекле на аналитизам у компарацији говора источне и јужне Србије.

411. а) Да су делови суперлатива недовољно срасли, показује и његов акценат. Поред примера са једним акценатом као:

— Два кила мѣти на стѣ кила шљива *најгр*'и', — у *нај*-*краш*ем рѣку (Бог), — на *најгору* службу (Добр), — Био сам *најзадњи* (Кал), —

има их више са два акцената:

— *најбш*ли (Бог), — *најглав*њѣц (Кал), — *најсш*арѣга (Крч), — од *најкраб*'и' (Реб), — *најбш*љу зѣмљу (Теч), — *најбш*љу имѣвину (Теч).

б) Компаратив са наставком *-ѣ(и)*, *-и(ју)* задржава свој акценат и у суперлативу.

6) ЗАМЕНИЦЕ

ДЕКЛИНАЦИОНЕ ФОРМЕ ЗАМЕНИЧКИХ РЕЧИ

Личне заменице

412. У т. 166. речено је да заменица 1s и 2s у облицима G-A и D-L могу бити без крајњег вок. Исто је констатовано и за зам. за сва лица. Не треба схватити да се ови облици јављају увек у тој форми: сви они чешће имају крајњи вок. Али тај вок. је увек -e, — како у облику G-A, тако исто и у облику D-L, нпр.¹³⁶:

— Ds —

— према *мене* (Ба), — ти си млад^т према *мене*, — а *мене* штá остáне, — Нè мош ти *мене* да басíраш, — Кúд ме ти мйлуеш, *мене* кóжа пúца, — И *мене* ёдан ред йма, — *мене* жáб овé л`де, — Дáнас *мене* а кóпамо, — *Мене* је цёб свёт зáвйдео, — Крвава рúка ки овó прйбогу *мене* сáде (Бог), — Они *мене* збóре (Добр), — напрáвио *мене* нёку штёту (Дул), — прáво к *мене* (Жуп), — И јёсте нáрдóу дбóро, ал *мене* није, — Шёсёт и двé йльáде *мене* сáде тáц докóдак (Кав), — па долáзи *мене* у одáје (Кар), — а *мене* шура́к, — Сёде према *мене*, — пружи *мене* (Ком), — *мене* срце здрáво, — зáдрема се *мене* (Круш), — тй си свёдок *мене*, — Да ми тй *мене* испрйчаш (Крч), — Нёма *мене* вíно, — Не йде се *мене* на фрóнт (Леп), — Помодрёле овé жйлице ки овó *мене* сáд (Лом), — Кáзáше *мене* óдмо', — *мене* нарёђено, — долáзи *мене* решёње (Мал), — и йон к *мене*, — кад би тй *мене* нёшто учинй'о (Мотр), — к *мене*, — да опáли *мене* мётак у глáву, — Нйсам јá нёму сйна зáкло, нйт је он *мене*, — Трёба *мене* млóго штá (Над), — *Мене* се не стои óнде, — *Мене* је жёна ўмрала педёсет пёте (Оп), — Такó прйчу *мене* бáр (Прь), — Кáште *мене*, — *мене* кáже (Рат), — Нарёђују они *мене* говёдо да се тёра, — ће 'а дá пáре *мене*, — он нáреди *мене* (Реб), — Тó су свё рáвни *мене*, — они к *мене*, — Нйгде нйё бйло зáкључано *мене*, — Óткиде за нёга . . . , па óдломи *мене* (Сиб), — *Мене* лáко вратит овёма пáре (Ур), — йсто и нёму ки *мене* (Ци);

— Јá *йёбе* га дáвам, — Да ти Рáша прйча *йёбе* (Бог), — а *йёбе* ни дйнар (тј. не дам, — Добр), — Ја сам млóго имáб лóше мйшльёње према *йёбе*¹³⁷ (Дул), — А 'дe' *йёбе* фишкекльйá?

¹³⁶ Интересантно је да А. П. и Б. М. налазе у Рес. и наст. -и, СДЗБ XVII, 332. Исп. Жупа, АнФФ VI, 306; Вучит.-Пећ, СДЗБ II, 404—405; Ибар, ЗБФФП II, 85; Врвци, AfSIPh XXV, 217; Слично: ДИЈС, СДЗБ I, 403—405; Ђак., СДЗБ XI, 109. Исп. такође и Сјен., СДЗБ XVI, 90; Пива, ЈФ XVII, 58—59, а каткада и Мачва, СДЗБ XVI, 348. Исп. и Решетар, Der štokavische Dial., 188.

¹³⁷ Сви облици с предлогом према наводе се у морфологији као дативи, јер то нема значаја за питање облика.

(Ком), — Ми ћемо *иџбе* трице и ракију (тј. да дамо, — Круш), — па да дам *иџбе*, — *иџбе* ту мѣста нѣма, — То се *иџбе* претупило (Круш), — то е *иџбе* донешѣно (Леп), — *иџбе* трѣба млдого, — Ако се *иџбе* свиђа (Над), — Благо *мѣне* и *иџбе*, девојко (Пре), — Ми смо ти прѣтили *иџбе* (Сиб);

— Кажем сам *себе* (Рат);

— Ls —

— прсне по *мѣне* (Ба), — Само игра нѣшто у *мѣне* (Добр), — Крв нѣма у *мѣне* (Добр), — На *мѣне* се сѹши, на *мѣне* кѣсне (Над);

— Који по *иџбе* чува стадо (Ба);

— Само по *себе* сазрѣва (Бог).

413. Облик инструментала заменице Is гласи *моном*:

— Над *мѣном* певача нѣма, — вучѣ крстѣне с *мѣном*, — био с *мѣном* (Бог), — Био с *мѣном* у комѣру (Вук), — Ви-шта ради с *мѣном*? (Добр), — иде за *мѣном* (Добр), — пред *мѣном* (Дул), — с *мѣном* (Жуп), — и ти с *мѣном* (Кав), — с *мѣном* почео у разговор (Кал), — ел *ћеш* с *мѣном*, — *ћеш* ти, Бошко, д-ћеш с *мѣном*? — Јѣдан йма у Кѣларе с *мѣном* био (Ком), — Ти *ћеш* д-йћеш с *мѣном* (Круш), — Њи дѣве-дотѣру, Нѣмаца, с *мѣном* (Мал), — Шта мѣш с *мѣном*? (Мотр), — с *мѣном* (Над, Оп, Рат, Сек), — Ви сте ѳзели Јѣдрене с *мѣном*, — с *мѣном* био (Сиб), — био у Парѣзу с *мѣном* (Теч), — Аџде ти с *мѣном* (Ур);

— Чѣм се ја дѣжем, и јѣдно за *моном* (Жуп), — нѣс тѣла да поћеш^ж за *моном* (Лом), — за *моном* (Оп), — Милѣсав само иде за *моном* (Ур);

— Йма ѣлет за *моном* (Бог), — за *моном* (Дул), — Кад ѣн за *моном*, па нѣ потреви... (Мал).

Облика меном, тебом и сл. нема у Левчу¹³⁸.

414. Интересантан је облик D-L зам. 3s^f:

— *њѣзи* (Над);

— к *њѣзи* (Кал), — *њѣзи* заповѣди, — и *њѣзи* се задрема, — И *њѣзи* Јѣлица имѣло (Круш), — Ел дошо *њѣзи* кѣџ гѣс'? (Над);

— И јовѣко *њѣзи* проговѣра (Кар);

— Он господѣр *њѣзе* (Круш), — А 'дѣ ѣна иде те ју бѣју *њѣзе*? (Бог), — Да узѣмам, реко', ти ствѣри, а *њѣзе* пред'^т смрт, не иде (Жуп);

— Лежѣмо на *њѣзи* (Леп).

¹³⁸ У Темнићу сам нашао јѣдном *иџбом* у сѣлу Орашју.

Ова иста форма употребљава се каткад и као ген.:

— Код *њоџ* не смеду баш тако да приђу (Леп), — Избѣгао из *њози* (Кар), — То е мѹке код *њози* било и одвише (Круш), — нешто горѹ из *њози* (Ци); — Нѹти мѹжешж без *њоџе* ни с њом (Крч), — да нису дукати код *њоџе* (Лом), — Турим рѹку врз *њоџе* (Ур).

415. У генитиву зам. Зр јавља се спорадично крајње *-а*:

— Бѣш-тѹ од *њѹја* (Добр), — З-бѹо и код *њѹа?* (Дуб).

Енклиѹички облици личних заменица

416. Заменице 1s и 2s, као и зам. за сва лица, имају енклитике као у књижевном језику: Gs-As, прве две гласи *ме* и *ѹе*. Облик генитива необично је редак у употреби, мада постоји у говору¹³⁹:

— ако *ме* нѣма (Добр), — евѣ *ме* (Дубр);

— Кѹм *ѹе!*? (Рат).

Заменица за сва лица има облик *се*. Изненађујуће је да у снимљеном материјалу имам и један пример Ds *си*, мада бих ја иначе тврдио да тај облик не постоји у Л. ван једне специјалне употребе, (в. ниже). Ево тог примера:

— Їди па *си* кѹпи на дрѹгу мѣсту зѣмљу (Мал).

Иначе се ова форма среће само у изразу: Тѣшко *си* га тѣбе, — Тѣшко *си* га *њѣму*, — кад овај садржи извесну ноту претње.

417. Заменица за прво лице множине има у G-A енкл. облик *не*, а у D облик *ни*, нпр.:

— Gr —

— Ѐни мисе: штѹ е сѹ-те *не* нѣма (Лоћ);

— Ar —

— ослобѣде *не*, — те *не* нападне, — Мацѹри *не* зарѣбе (Ба), — смѣнѹше *не* (Бог), — одѹтле *не* потѣру, — те *не* искрѹцаше, — оће да *не* скѹну, — не дадоше а *не* скѹну (Вук), — јѹре *не*, — Дѹјѹ, бре, вѣле *не*, брѣ, — рѹне *не*, — пѣби *не*, — нѹје *не* брѹга, — Таѹ дѣктор што *не* одвѣб, — Бѹгари нападѣше *не*, — Ђемо аутомобѹл да *не* вѣзи (Добр), — Нѣ-да *не* прими (Др), — Пѹсти *не* ѣн у кѹћу (Жуп), — нису *не* нападѣли, — оће *не* повѹту,

¹³⁹ А. П. и Б. М. констатују одсуство енклитике у Gs *ме*. Али судећи по стању у Левчу, глагол *сеѹаѹи се* није критеријум за то јер се он употребљава искључиво уз пуне зам. облике: сѣѹа се *њѣга* и сл.

— Причѣкаше *не*, — љгледа *не*, — да дѣе, реко', нѣки да *не* побѣе (Кав), — Ће да *не* потучу, — одатле *не* отѣру (Кал), — да *не* дни виде (Кар), — Прѣте *ће не* кѣљу, — мѣже да *не* виде, — оће да *не* тѣру, — Не ктѣдоше да *не* дѣру, — те *не* заранѣше, — Тѣ *не* одведѣше, — враћау *не* (Кал), — кад *не* Бѣгари побѣше, — Тѣ *не* Бѣгари лѣпо дочѣкаше, — пребаце *не* у Сѣлун, — Бранѣ *ће не* стрѣла, — одатле *ће да не* бѣју, — побѣше *не*, — свѣ *не* свѣкли (Ком), — отѣру *не* на кѣлук, — Рѣча'мо и ѣспрати *не* чѣвек, — Увѣтили *не*, — срѣтну *не*, — тѣ *не* превѣзла, — одатле *не* враћѣли (Круш), — Како си смѣѣ да *не* тѣжиш?, — пѣдели *не* тамѣна (Крч), — Превѣзоше *не* на Крф, — наће *не* у бѣлкерѣ, — дни *не* отпѣстише, — оће дѣју а *не* побѣју, — да *не* јѣри, — да *не* распорѣди (Леп), — ѣстера *не*, — Чѣвек *не* пѣта (Оп), — да *не* смѣни, — Нѣмци *не* разбѣли (Прњ), — да *не* покѣљу (Рат), — поробѣше *не*, — салабѣрише *не* (Реб), — Тѣ *не* распорѣђују, — Маѣари *не* рачунаѣли, — Одрѣде *не* у фѣбрику, — па кад *не* пѣтера, — да *не* ослобѣди, (Сек), — Тѣчу *не*, — Са-ће *не* побѣју, — ѣведе *не*, — ће *не* повѣже, — дѣе *не* вѣже, — Затворѣше *не*, — Пѣче да *не* саслушава, — ѣтера *не*, — вѣ да *не* чѣвате, — Да нѣ-да *не* побѣѣте? (Сиб), — обријаше *не*, Са-ће *не* ѣд накѣљуку, — окѣпаше *не*, — Кад *не* отѣрали, скидоше *не* у ѣдан крѣг, — Кѣ зна ка-ће *не* пѣсте (Теч), — Рѣси *не* чѣву, превѣрише *не*, — Дни *не* тѣли вѣзе, — пѣзва *не*, — Ћаѣ да *не* пострѣла (Ци);

— Др —

— Долѣзе *ни* нѣки коњѣћи, — Читѣли *ни* заповес', — даѣ *ни* мѣло пчѣнице, — дѣжнос' *ни* налаже (Вог), — Дѣсади *ни* кѣша (Вук), — Лѣпо *ни* за жѣвот, — предавау *ни* (Добр), — пошто *ни* дѣтац бѣо јѣш мѣад, — да *ни* кажу (Дул), — одузѣше *ни*, — јѣш пѣсле *ни* ѣзну, — дадоше *ни* бѣквице (Кав), — Шта *ни* трѣбу? (Кар), — Узѣше *ни* топѣве, — узѣше *ни* Лескѣвац (Ком), — тѣван *ни* пѣн, — па *ни* сѣлош отковѣли, — тѣле *ни* што е дојѣрче, нѣга заклѣли, — плѣвња, што рана *ни* хѣтѣ, — петнаѣс' баѣке *ни* ѣзо, — да *ни* се одѣбри (Круш), — маѣка и ја и брѣт и баба *ни* (Мал), — ѣвце *ни* у шѣливѣр (Мотр), — Устера *ни* вѣше пѣре, — Поскидаше *ни* одѣло (Оп), — саопшѣли *ни*, — Нѣсу *ни* дѣли да продаѣмо (Прњ), — Рѣс *ни* је закрѣтѣо (Сек), — ѣна *ни* даде мѣлеко, — дадоше *ни* кафу, — Удно вѣреме *ни* даваѣли пѣшке, — Свѣ *ни* испуњаѣе жѣљу (Сиб), — Кѣца *ни* свѣдба дугѣчка бѣла (Сла), — свѣ *ни* поузимаше, — дадоше *ни* нѣно одѣло (Теч), — предава *ни* (Ци).

418. Сличне облике има и зам. за 2р:

— Гр —

— Нѣје *ве* бѣло ѣнде (Шљ), — ако *ве* не бѣде код кѣѣ (Дубр);

— As —

— Пѹт *ве навѣо* (Бог), — Мѡра да *ве* упѹтим (Добр), — Ја би *ве* замољѡ (Дул), — Ако *ве* јавим, свѣ ће *ве* пострѣљу, — Нисам мѡго да *ве* нађем (Ком), — да *ве* ја дѣлим (Мотр), — да *ве* разбију (Прњ), — немѡжете, мѡлим *ве* (Сек), — Штѡ *ве* брѡга! (Сла);

— Ds —

— Срѣнан *ви* пѹт (Бог), — да *ви* траѣ више, — ако *ви* трѣба, — н-умѣм да *ви* кажем, — да *ви* бѹде тѡпла нѡга (Вук), — бѡга *ви*, — не даду *ви*, каже, да се вѡзите (Добр), — Од ѹјака овѡмо бѡ *ви* Мѹла (Жуп), — трѣба л' *ви* пѡмоѹ (Кав), — да *ви* дам (Кар), — Нѣ знам штѡ *ћу* *ви* саде, — Лѡку *ви* нѡћ (Над), — Да *ви* се овѡ не *уквѡси*? (Ци).

419. Енклитички облици зам. 3сf гласе за Gs-As (*je*), а за Ds *ju* (т. 421):

— Gs —

— ѣто ти *je* ѡде (Круш);

— As —

— истерѹју *e*, — испѣко си *je*, — чѹву *je* (Ба), — да *e* пѹштим, — нису тѣли да *e* јѣду, — Нѣће кѹче да *e* окѹси, — испѣко *e*, — мѡш да *e* вѡдиш, — Смѣм ја да *e* одрѣшим (Бе), — Чѡк по врату *e* удѡра, — Мрзѡ *je* да ѡде, — Навѡдѡ би' *e* ја, — нѣки *je* здѡпи, — свѣ сам *je* дѡзѡ, — Тѡ си *je* питѡѡ, ѡна ти дѡла (Бог), — Јѡ *e* нисам виђѡѡ (Вук), — Најѹрили би *je*, — Нѣће *e* дѡѣмо, — одѡвуд *je* бѡца (Добр), — Нѣ би' ти *je* ја ѹзо, мањ да ми *je* поклѡниш, — прѡстри *je*, — Више нѣће *je* ѹзне, — да *e* вѡдим (Жуп), — У лѣту *e* преврѡше (Кав), — Оно *e* удѡрио сумарѣн (Кал), — на двѣ *je* *je* пѡле растѡвио, — па *e* шѡље срѣмске бѡновине (Кар), — да *e* глѣдам (Ком), — па смо *e* мѡ сврѡтили, — Нѣ могаде да *e* спѡси, — ка-цам *je* ја водѡла ко-дѡктора, — Он *je* питѡѡ кѡко ју се зѡве дѣте, — нѣће да *e* отпѹсте, — па *e* јѹриѡ кѹрѡк, — Удѡвиѡ *je* вѡмпѡр, — пѹштише *e* (Круш), — Превѡрио *je* мѡмак (Крч), — мѣтемо *e* озгѡ (Леп), — Валѡ нѣнеш, реко', да *e* виђишж да *e* вратим (Лом), — па *e* прѣпну (Мал), — Омѡчи *je* тѡ, — зѡкачи *je* (Мотр), — Немѡ *e* дѡраш, — нѣ мож да *e* испѣреш, — ја би' *e* зѡклао (Над), — па *e* укрѡдѣ, — Иди *je* зѡви, — Нѣ би' *je* бѡи ја, — истѣрали *je*, — Нѣ би' *je* ни пѡвѡѡ (Рат), — трѣба да *e* накалѣмим (Теч), — и бѡци' *je* (Ур), — Си *je* гађѡѡ? — Па *je* умиѣм, — Пѡдне кад *je* бѡци (Ци);

— Ds —

— па ју ништа није, — Поздрѡви *e* да ју Дѹшко скрѣнѹѡ,
— Вели ју брѡт, — Кѡко ѡме Вѡјне женѣ? — Стѡница, а Зѡрка

ју ћеркѣ (Ба), — рѣко ју бѣг, — Ел ју још стој, — Пѣче ју пѣна на уста, — Само ју затрептѣше овако јуснице, — А ја сам ју би'о мајки вѣвода, — ако ју слѣмљена нога, ништа, — Веза ју ја онѣ нѣгу, — Ја сам ју говорио (Бог), — трѣба ју (Вук), — Шта ју е те се дѣре? (Добр), — Предузеће ју прѣузело дѣцу (Др), — Имала имања нѣшто што ју пѣсаѣ Зѣла (Жуп), — рѣче ју нѣшто (Кал), — Тѣ ју змаје по истине каже (Кар), — Немѣ да ју прѣдсиш, — нићи се штѣ жали да ју тѣшко, — па ју растѣрише бѣсамаци од' кѣне, — Ја ју дадо' ѣдно-стѣ бајке, — Ћерка ју баш прѣча, — ѣмре ју чѣвек, — Довѣо ју ѣтац мајни, — прѣдао ју свѣкар ѣйву, — там ју упалише свѣћу, — прѣнѣ што ју чѣвек' дѣшѣ, — да ју прѣбам тѣ папѣчу, — Ни'е имала кошѣљу, но ју дѣрала па ју мѣкро обѣкла, — мајни'а ју натрѣ тежину, — да ју удари нѣкци'у, — дадо' ју бомбѣну, — мајни'а ју пође нѣгде, — пала ју папѣча, — и чѣвек ју и свѣкар и ѣна, — ѣмрала ју мајка па ју се прѣтворѣла у краву, — на ѣво ју излази жѣца, — А та дѣца вѣљадар су ју од овѣга, — ки кад ју се разлио онаѣ жѣч, — вѣчу ју се цѣва, — да ју крѣтим дѣте, — Ко е ѣзела корѣто д-опѣре, ѣни ју ѣтели, — пошто ју син ѣмро, — свѣкар ју тѣ свѣ скѣпи, — стомѣк ју отѣче, — Кѣпио сам ју шѣнер, — чѣвек ју спѣва, — дѣвер ју, — Уди ју кажи (Круш), — енѣ ју кѣћа там у Цѣрнице (Крч), — Он ју се биѣ допаѣ, — Мајка ју ни'е дала машину (Лом), — он ће ју вѣди рачѣна (Мал), — виш како ју ѣчи мајни, — Шта би ју раѣио? (Мотр), — чѣс ју падне на памет, — ја сам ју давѣѣ пѣво (Над), — тѣ ју нажит, — па ју родѣтељи одѣбре (Оп), — да ју не дѣе (Пре), — бѣлша ју кѣжа од' снѣга, — ѣзели ју сѣра и кајмак; — ѣзели ју сѣкно и вѣну, тѣ е ѣзо Лѣбуд; — Трајили ју пѣре, — загрте ју сѣкѣу (Рат), — жѣѣ ју, — Пѣнела сам ју свѣћу, — Умрала ју ћерка (Сла), — Ако ју не спрѣмиш сѣдови (Сек), — Овако ју се вѣде рѣбра, — Само да ју прѣне кѣжа, свѣ би ју се кѣске растѣриле (Ур), — па ју замѣжем онѣ рѣну (Ци).

420. Како видимо, све досад прегледане заменице разликују енклитичке облике за Д од оних за Г-А. Али зам. за Зр, друкчије од свих осталих, не чува ту разлику већ сва три енкл. облика гласе (j)и:

— Gr —

— ал ји нѣ беше мѣго (Добр), — ако и' йма, йма (Рат);

— Ar —

— Мѣн ји жѣѣ, — Повѣто ји Нѣмац, — док ји вѣдиш, — повѣдем ји пѣшке, — не виђам ји (Бог), — распорѣдим ји по сѣба, — Ал ји Тѣрчин биѣ (Добр), — кад ји наѣра у онѣ рѣку, — па кад ји поткачимо (Кав), — Тѣ ја такѣ прѣповетке, знам

ји (Круш), — док сам *ји* испреносио, — ниџ сам *ји* питао (Мал), — баиш *ји* брига (Оп), — кад *ји* носио (Мотр), — Броим *ји* ја, — питам *ји* ја, — видим *ји* (Рат), — Све сам *ји* победио, — изводиш *ји* (Реб), — нађем *ји* (Сек);

— д-и прошећу (Добр), — повели и (Леп), — Ови и људи придржали (Над), — Све смо и разоружавали (Сек);

— Др —

— Писао сам *ји* свако недељно (Бог), — и дам *ји* по едно парче месо (Вук), — Јес *ји* онб у кругу (Дул), — Полагао сам *ји* ја, — Знашж да сам *ји* турио сено (Круш), — Једаред *ји* било вода поплавила (Сек);

— она и је тамо благдиник (Ба), — не дадоше и да се смире, — добише наређење да и тамо Куманово прпаде (Кав), — те и давали (Кар), — царнуо у осице де и је сат (Лом).

Форме *ги* немам у снимљеном материјалу, али сам у селу Урсулу чуо двапут од истог објекта: Није *ги* добро, — Није *ги* право. Имам индиректних потврда да је овај облик употребљаван и у другим селима у долини Лугомира низводно од Рековца, али данас се више не чује.

У т. 42. описане су гласовне промене које често настају у енклитици (*ји*).

421. Употреба заменичких енклитика у области старијих штокавских говора југоистока доста је компликована. У овој области поједини говори не само да се разликују од говора у основици књижевног језика, него у појединим тачкама и међу њима има неслагања. Међу важне црте косовско-ресавског дијалекта које га разликују од шумадијско-војвођанског убраја се изједначеност енклитичких облика *Д* и *А* заменице *Зsf* у форми *ју*¹⁴⁰. Ову црту запазио је још Вук, напомињући на једном месту да се „од Крушевца у Косово“ чује облик „ју мјесто је (у вин. н. п. па привиџа што ју глас доноси) и мјесто јој (у дат. н. п. боља ћу ју саградити врата), то је косовско и остали крајева“¹⁴¹. А. Белић констатује да је то „утицај јужноморавског говора на косовско-ресавски“¹⁴². Као што наш материјал показује, у овој тачки Левач се издваја од осталих говора косовско-ресавске зоне и донекле приближава говорима на северозападу¹⁴³. Јер не само Ресава и долина Западне Мораве, него — према мом материјалу — такође и Темнић

¹⁴⁰ Исп. шта о томе каже Д. Јовић, СДЗб XVII, 121. Исп. Рес., исто, 335; (ју и гу); Сјен., СДЗб XVI, 88—89. (је и ју); Бак., СДЗб XI, 111 (ју и гу); затим: ИЦГ, ЈФ XIII, 73. (ју).

¹⁴¹ Из предговора Народним пјесмама.

¹⁴² Глас СКА 82, 179.

¹⁴³ Али исп. на другој страни је у *Dsf*, сев. Бан. ГЗС VII, 25.

и Белица имају и у акузативу *ју* (или *гу*), према левачком *је*. Идентичне прилике као у Л. владају на једној страни у старијим црногорским говорима¹⁴⁴ и на другој у херском гов.¹⁴⁵.

Именичке заменице

422. Већ из онога што је речено у т. 141. да се закључити да се у нашем говору не разликују строго ни по форми ни по облику *N* заменице *ко* и *Nsm* заменице *који*.

Пошто се ова заменица, као и зам. *шиша*, издваја од осталих именичких и свих придевских по неким облицима, треба рећи да се они (тј. ти облици) углавном не разликују од облика у књижевном језику. Ево примера:

— код^т *кѡга* ћеш (Бе), — злѡ без^с *кѡга* нѣ мош, — Док ѡма *кѡга*, ѡни ће да слѡшу (Бог), — Нѡсмо мѡ ни знѡли да ѡма *кѡга* тѡ (Кал), — од^т *кѡга* си ѡзо (Мал);

— Ел ѡн ѡма *кѡга*? — Ал бѡ *дѣ* *кѡга* стѡго (Бог), — На онѣ товѡрим на *кѡга* двѡ, на *кѡга*... (Добр), — Нѡт сам укрѡб нѡт *кѡг* убѡо (Кал), — За *кѡга* се мѡ борѡмо (Леп), — Нѡт сам вѡдо домаѡйна ни *кѡга*, — *Кѡга* нѡибѡлѡег^к приѡтеља ѡмаш (Мал), — *Кѡга* тѡ не претѡпиш, — *Кѡга* нѡѡвише мрзѡш (Мотр), — *Кѡга* бѡлѡ вѡлиш? (Над), — Свѡки тѡ мѡже да рѡди *кѡга* тѡ не мрзѡи (Сек);

— *Кѡме*? (Бог), — и *кѡме* се тѡче, — *Кѡме* се жѡле? (Мал), — кѡд^т *кѡме* трѡба (Сек); — *кѡм* да дѡм? (Бог), — *кѡм* ћеш^ж га (Жуп), — *кѡм* се бѡѣ, — ел је *кѡм* штѡ дѡжан (Круш), — *кѡм* је бѡг ѡјѡц (Крч), — Нѣ знѡш ни *кѡм* да вѡруеш (Над).

— Двѡ се пѡде, трѡћи нѣма с *кѡм* (Ба), — нѣм с *кѡм* (Бе), — нѣ знам с *кѡм* (Добр), — С *кѡм* сѡд тѡ седѡш кѡћи? (Жуп), — за *кѡм* (Круш), — с *кѡм* да ѡдете (Мал).

О крајњем вокалу у облицима G(-A) и D-L ове речи исп. т. 166.

423. Ном. заменице *шишо/шиша* гласи и у нашем говору двојѡко. Примери ће бити наведени у поглављу о акценту (т. 440—442).

Остали облици изгледају овако:

— О-чѡга е (Дул), — О-чѡга му е тѡ стрѡва (Круш), — имѡѡ сам о-чѡга (Оп), — о-чѡга се породѡсте такѡ пѡметни? (Сла);

— ѡ-*шиша* се биле понадѡвѡле (Круш);

¹⁴⁴ СК-Љ, у А такође увек је, СДЗБ XV, 152.

¹⁴⁵ П. Ивић, Место банатског херског говора..., 336.

- чѐму (Над);
- о чѐму се рáди (Дул);
- Чим д-умѹтимо (Ба), — Чим д-опáлимо (Кав), — коѐ ш-чим да јѐдем (Кал), — С-чим да се рáним? — нѐм чим да рáним (Круш), — нит ѥмам чим да се одвѐзем (Мал), — за чим (Над).

424. Спорадично се код обе горње заменице среће облик инструментала употребљен као локатив:

- по ким да прáтим (Дубр), — нѐма о чим да живѥ, — нѐ знам о чим живѥ (Рат).

Најзгодније је овде навести и један пример истог типа за личну зам. м. р. 3s:

- ти прáти по њим áбер (Дубр).

Уз глаголе *бавиѥ се*, *занимаѥ се* стоји изузетно каткад облик D зам. *шиѥ/шиѥ* уместо инструментала:

- Зар сам се јá бáвио чѐму (Дул), — чѐму се занимаш (Дубр).

425. а) Од заменица сложених од зам. *кó* интересантна је, између осталих *неко*, која у Левчу гласи искључиво *неки*, како у атрибутивној служби тако и кад је самостално употребљена:

- *неки* Радојца (Ба), — *неки* Миливое, — Бѐше командир *неки* Рака, — *неки* Богалинчанин (Бог), — пролетѥ по *неки* војник (Жуп), — Стѐва *неки* Љубичић (Леп), — *неки* Слáвко, — Бóла *неки* (Мал), — *неки* Гíла (Мал), — Из Глѐдића бѥ *неки* Васић (Над), — Пѐтар *неки* Радовић (Оп), — *Неки* Љубомир из Лѐповића (Прњ), — Вóзи га *неки* Јóвица (Рат), — пáде *неки* снѐг (Сек);

- Ће да намѐшти *неки* нóгу (Ба), — к-дѥ *неки*, нек прѥми, — *Неки* у Нáдрља погѥнуо (Бог), — *ће* не јѹри *неки* да не поáпси, — *неки* се снабдѐва (До), — па га пѥтáб *неки* (Кар), — *ће* познá *неки* д-ѹзне (Круш), — *неки* други (Над), — као гóѥ да *неки* свѐ разбива, — да *ће* *неки* да нападне ме, — *неки* имáб шињѐр, *неки* цòкуле, — *Неки* нѐма опасáч (Прњ), — ко те убѥ *неки* нóћу, — Вѥче *неки* дтуд из мрáка (Рат), — *ће* да види *неки*, — Си чѹо *неки* да е одлѥкован (Сиб), — тек *неки* тѹпка на врáта, — да нѐма *неки* на тáван (Ур), — бѥ *неки* ме тѹжѥо *неки* за нѐшто (Ци).

Исти наставак у Ns има и заменица *сваки*:

- *Свáки* у свѹ команду (Оп), — Оѥ *свáки* командáн-да му се извѐсти (Кав); — дѐца се подѐлила, *свáки* за сѐбе (Ба),

— не бѣгамо једно за друго но *сваки* за себе (Кав), — *Данас сваки* има по вѣпра испѣко (Кар), — *сваки* добѣе свѣѣ чѣту (Оп), — *сваки* у свѣѣ сѣло (Реб), — *сваки* свѣѣ одѣло (Теч), — *сваки* да се врати на свѣѣ мѣсто (Ур);

— *сваки* снабдевѣн (Добр), — *То* е *сваки* обрѣсао сѣзу (Др), — *сваки* са свѣ спрѣму (Кал), — *сваки* има сѣ'алицу (Круш), — *сваки* слави славу, — *сваки* се промѣни, — *Нѣће* то *сваки* да снѣси (Крч), — *Нек* се довѣ'а *сваки* (Мотр), — *сваки* има занимацију (Над), — *Сваки* мѣра чѣшу да добѣје (Над), — *сваки* по нѣшто мѣра (Над), — *Сваки* не мѣж да чѣка (Над), — *Сваки* ће те кѣље (Прњ), — *сваки* д-ѣје у команду (Сек), — *сваки* желѣи (Сиб).

Имам један једини пример са наставком -о, али то је нанос са стране:

— *свако* у свѣм правцу (Леп).

б) Заменица *нико*, за разлику од претходних, има најчешће наведени облик:

— *тѣбе* не пѣта *нико* (Ба), — *нѣма* *нико* (Бе), — *нѣ* би га спѣси'о *нико*, — *нѣма* *нико*, — *немѣ* *нико* да вѣруе (Бог), — *нигде* *нико* нѣма (Кав), — *нико* нѣ-да је (Кал), — *Онѣ* нѣ би ўзо *нико*, — *нѣма* *нико* (Ком), — *нико* нѣма (Крч), — *нико* се не јавља (Леп), — *Нико* га прѣдао *није* (Мал), — да ме *нико* не дѣра, — и *нико* се не јавља (Над), — *нико* *није* ни знаѣ (Теч), —

и већи број других примера са овим обликом. Али у извесном броју случајева јавља се и облик *ники* (исп. и т. 134)¹⁴⁶:

— *Није* имаѣ *ники* (Бог), — *Ники* *није* ми прѣтнѣ (Добр), — *то* сѣд нѣма *ники*, — да нѣ би мѣго *ники* да уи'је онамѣнѣ (Кар), — нѣма 'дѣ *ники* (Оп).

в) Од зависних падежа разликују се у ових зам. Ds—Ls и Is од истих облика прѣсте заменице тиме што су, прво, ови облици међусобно изједначени, и друго, што имају сасвим друкчији наставак; -ем. Ево примера:

— *Гвѣри* му рѣка и-земљѣ сѣмо, *нѣкем* нѣга (Добр), — *отидем* *нѣкем* да прѣбѣем (Круш), — а *нѣкем* ће да бѣде интересѣтно, — *нѣкем* ће да бѣде смѣшно (Мал), — *нѣкем* (Над), — *тамо-нѣкем* (Рат); — *никем* *ништа* не чинѣмо (Ба), — *Не* *и'лашим* се *никем* (Бог), — *никем* не дѣм, — *Не* одговѣрамо *никем* (Добр), — *Поѣмо* и *никем* *ништа*, — *нисам* *никем* *ништа* дѣжан (Круш),

¹⁴⁶ Исп., П. Ивић, Дијалектологија, 205—206; Рес., СДЗб, XVII, 336; Жупа, АнФФ VI, 306; Ибар, ЗбФФП II, 127.

— *Никем* није баш сјајно (Крч), — *никем* ништа (Рат, Теч), — Не мбращ, каже, *никем* да причаш, — Немб причаш *никем* (Ци); — *Свѣкем* сам даб (Реб), — па сам *свѣкем* даваб (Сек), — *свѣкем* тѹра у тањир (Теч);

— на *свѣкем* сѣставу шинѧ (Кар);

— с *нѣкем* разговѧрам (Круш); — с *никем* нисам прѣшо бѣље нѣ с тѣбом (Добр); — са *свѣкем* лѣпо (Дуб).

426. а) Заменице сложене са *шиѧ/шиѧо* не разликују номинативски облик од књижевног: *нѣшиѧо*, али *нишиѧа*, *свѣшиѧа*, *коѣшиѧа*. У промени имају исте облике као основна реч.

б) Префикс *ни-* код заменице *нико* и *нишиѧа* чврсто је срастао са основном речи тако да се не може сд ове одвојити предлогом:

— без *никога* (Бог); — од *нишиѧа* (Бе), — није ме бѣло стрѧ од *нишиѧа* (Круш), — без *нишиѧа* (Крч), — без лѣба, без *нишиѧа* (Оп), — Не смѣшж да е оставиш без *нишиѧа* (Сек);

— ни за њѣга ни за *никога* (Сла); — За *нишиѧа* није (Ба), — тѣ е овѧко чѣсто за *нишиѧа* (Бог), — не гвѣри за *нишиѧа* (Кав), — за *нишиѧа* нѣма да дамо (Кар), — јѣду за *нишиѧа* (Кар), — нѣсу за *нишиѧа* (Крч), — Ниѧко те не пѣта за *нишиѧа* (Оп), — Толѧка мѣа мѹка за *нишиѧа* (Реб), — Њѣ' не тѣра за *нишиѧа* (Сек), — за *нишиѧа* те бѣе (Сек); — за *нишиѧа* (Ур);

— с *никем* (Добр);

— ѣстаде о *ничем* (Дубр), — ни у *ниѧаке* палѧтѣ (Кал).

Придевске заменице

427. Што се тиче облика основе, вредне су помена две присвојне заменице: за 3с^г и за 3р. Прва у основном облику гласи различито:

— *њѣѧни* пѣган, — таѧ *њѣѧни* чѣек (Круш);

— *њѣѧн* Срѣтен (Сла);

— *њѣѧан* брѧт (Суг);

— *њѣѧзин* свѣкар (Бог), — *њѣѧзин* зѣт (Над);

— *њѣѧин* чѣвек (Круш);

— *њѣѧа* маѧка (Сла).

Поред ових познати су ми још облици *нѣѧзин*, *њѣѧин*, *њѣѧѧин*. Овде ћу навести и примере за остале облике који се не јављају у даљим тачкама:

— *њѣѧна* свѣрѣва (Дул), — да сам ја био на *њѣѧно* мѣсто (Ба), — неѧа зѣве таѧ *њѣѧне*, — од-тоѧа *њѣѧнога* брѧта (Крч), — код *њѣѧне* имѣвине, — за *њѣѧну* ћѣрку (Круш).

била Јакши свадба, *овѐм* у Крушевџици (Бог), — Ти с-окрени ка *овѐм*, — Окрени се ти к-*овѐм*, — даџ *овѐм* дечаку (Добр), — рѐко сам *овѐм* пријатељу (Дул), — *овѐм* детѣту, — *овѐм*, Животе *нѐкем* (Жуп), — Шта бѝ, брѐ, *овѐм* сад? (Кав), — *Овѐм* Милѣнку џнук, — Узѐше *овѐм* кобилу, — даџ *овѐм* Васѐ (Круш), — налете на *овѐм* кобилу (Мал), — *Овѐм* човѣку трѣба, — у Драгутину *овѐм* дуџан (Мотр), — *овѐм* *нашем* (Над), — Радѝли кафану *овѐм* Џрошу (Оп), — *овѐм* брата избџли (Сек), — *овѐм* маџке џтац (Теч), — порад *овѐм*, Животине тарабѐ, — под *овѐм*, Лџкин винџград (Ба); — Драџљубу *онѐм* бѐлем љерка (Ба), — показџем *овѐм* дџжнос', — *онѐм* Вѐљинем, брѐ, Бџткова, — овако онѐ *онѐм* Жџвораду (Бог), — врата на канате *онѐм* бѐџ, — Како имаше *онѐм* дрџтем? — Удџрио *онѐм* у љшак (Добр), — Вџјѐ *онѐм* брата, — *онѐм* Вџјѐ пропалем (Жуп), — џн *онѐм* мајџру (Кав), — Каже *онѐм* гџзди (Кал), — како си *онѐм* истѐрао наместџаџ из^с кафане, — Нѝсам даџ *онѐм* адвокату (Кар), — дам *онѐм* Гвоздџну, — Јџ сам џзо *онѐм* поднареднику двџглед (Ком), — ако е *онѐм* сѐстра (Круш), — Грѐшна дџша *онѐм* кџи се дџго глџдан (Мотр), — кажем *онѐм* детѣту, — тѐшко *онѐм* кџи се увџти (Над), — да се да више *онѐм* (Прњ), — даџ *онѐм* Дџси, — вашем *онѐм* Нџви, — напишем *онѐм* (Рат), — Свѐ ја *онѐм* тџ такџ испричам (Ци); — воџници му џгџви крстџчу начинѝли, свџџ дрџгови, *ѝѐм* сѝну, — Нѐ знам ни краџ *ѝѐм*, — *ѝѐм* *нашем* чукџндѐде, — јавим се тѐм командѝру (Кав), — *ѝѐм* поднареднику (Ком), — ко-*ѝѐм* Радоџчине кџџе, — прода *ѝѐм* човѣку (Круш), — врѐмо се мѝ ко-*ѝѐм* пријатељу кџџе (Лом), — снаџка *ѝѐм* Нѝкџле (Мал), — нанѐла несрѐџу *ѝѐм* сѐлу (Над), — каже *ѝѐм* Илѝџе (Реб), — Тѐм човѣку час' и чѐс' (Сиб), — *ѝѐм* мџем тѐчѐ (Сла);

— Ls —

— ниџад у живџту *мџем* (Бог), — у *мџем* сѐлу (Кав), — у *мџем* кревѣту (Кал), — у *мџем* рџву (Ком), — Етѐ џ' на *мџем* тавџну (Леп), — у *мџем* имаџу (Мал), — поџнем у *мџем* имаџу (Прњ), — у вџду *мџем* (Сиб), — причаш о *мџем* газдалџку (Сла); — у *ѝвѐм* трбџ' (Бог), — у *ѝвѐм* домаѝнству (Над); — у *нашем* сѐлу (Дул, Леп);

— знам по *овѐм* (Кал), — о Крстџвем даџу *овѐм* јесѐњем (Кар), — у *овѐм* вџду (Леп), — у *овѐм* потџку (Над), — на *овѐм* свѣту (Сек); — по *онѐм* грџбљу (Ба), — по *онѐм* брџду (Бог), — трџи по-*нѐм* крџгу, — по *онѐм* пџту, — по *онѐм* џсоју, — по-*нѐм* пџлу (Добр), — на *онѐм* вратѝлу (Дул), — по *онѐм* брџду, — по-*нѐм* забрџану (Кав), — по *онѐм* бранѝку (Кар), — по *онѐм* бѐдену (Круш), — у *онѐм* бџнѝчкѐм одѣлу (Леп), — у *онѐм* пџлу (Над), — у *онѐм* глѝбу (Оп), — Да не лѝпче у *онѐм* потџку (Рат), — по *онѐм* брџду (Сиб); — Бџнѝмо о *ѝѐм* (Бе), — на *ѝѐм* љшку, — на *ѝѐм* казџну, — у *ѝѐм* вџзу, — И по *ѝѐм* смо рџд

(Бог), — у *шѐм* рãзговору (Вук), — у *шѐм* тõру *мõем* (Кав), — по зãкõну *шѐм* *нѝнем*, — у *шѐм* сѣлу (Кал), — у *шѐм* прõлãзу (Леп), — Ел о *шѐм* нѣшто прѝчаш? — на *шѐм*, — Нѣ знамо мѝ о *шѐм* ниѣдно (Над), — у *шѐм* потõку (Рат), — на *шѐм* пõслу, — на *шѐм* вѝсу (Сиб); — на *шãкѐм* мѣсту (Кал);

— Is —

— пред *нãшем* стрõем (Сиб); — *коѐм* правцѐм да прõђе (Кав), — *коѐм* си пõслем дõшо (Над); — с једнѐм *мõем* другѐм (Вук), — с *мõем* õцем се договорѝли, — Овãко с *мõем* сѝнем бѝло, — С *мõем* õцем се договõре (Кав), — лѣпо с *мõем* брãтем жѝвѣо (Рат), — са *мõем* õцем (Рат), — Штã хемо с *овѐм* *мõем* брãтем? (Реб), — с *мõем* вõдем, — Посѣо сам с *мõем* вõдем (Сиб); — са *свõем* кõњем (Мал); — с *швõем* õцем, — с *швõем* батаљонѐм (Кав), — с *швõем* пашенõгѐм (Над);

— с *нѣгõвѐм* õцем (Реб); — с *нõциѐм* човѣкѐм (Круш); — удãрим *овѐм* дебѣлем мѣсем, — овãцѣ хе с *овѐм* кўт'њѐм плãцем (Бог), — с *овѐм* (Добр), — 'Дѣ хешж, брѣ, тѝ с *овѐм!*, — Йдем *овѐм* тротоãрѐм (Ком), — с *овѐм* Шãидõвѐм, — са Драгутѝнем *овѐм* Ковãчѣвиѝем (Оп); — с *онѐм* нѣгõвѐм сѝнем, — с *онѐм* стўпѐм (Бог), — с *онѐм* бѝла се одѣлѝла (Жуп), — йдем *онѐм* пўтем (Кав), — с *онѐм* сѝўѝцѐм, — кад ме ўдари кõцем, *онѐм* стўпѐм... (Рат); — ми с *шѐм* нãрõдем (Круш).

Наставак *-ем* с правом се доводи у везу са старим инструменталним наставком заменице *шãј* (тѣмъ). На то упућује наставак *-ијѐм* који се у истим облицима данас чује у ијекавским говорима¹⁴⁸. Што се тиче екавских говора, у њима се он може довести у везу и с наставком *-ем* у облику *Ds-Ls* меких основа (*нашем*).

б) Спорадично се у горњим облицима јавља и наставак *-им*:

— и Нõвици и *јонѝм* јõш једнѝм (Ком), — Он се молѝю тãмо *шѝм*, кãко се звãд, бўљубаше (Мал);

— јã се с *шѝм* не слãжем (Бог),

— у *онѝм* *нãшим* лõшим прѣдѣлу (Дул), — о *шѝм* (Мал), — Па йшо, йшо по *шѝм* шићу (Рат).

в) Наставак *-ом* се само спорадично јавља, и очигледно је нанос са стране:

— *Свãком* војнику по стõ мѣтака (Леп), — Мѝ пõима нѣмамо о *шõм* (Сиб).

¹⁴⁸ Исп., ИЦГ, ЈФ XIII, 79; Пива, ЈФ XVII, 59. Исп. и П. Ивића, Die serbokroatischen Dialekte, 236.

свѣд рѣдом у *онѣ* планине (Теч); — у *сваке* кѹће по двојца (Сек); — и ја останем у *шѣ* батѣрије брѣке (Добр), — Има ли тѹ Цвѣтко у *шѣ* алтиљѣрије? (Кав), — И тѹ смо били на *шѣ* Грмѣде (Кал), — Ми смо били два дана у *шѣ* вѣздушне бѣње (Леп), — Ка-цмо били на Чеврѣнтије тѣмо *шѣ* (Мал), — шушкарање нѣко у *шѣ* шѹмице (Сиб), — у *овѣ* тѣм сѣбе (Мотр);

в) У следећим примерима не може се зам. наставак довести у везу са обликом управне речи:

— да тражи тѹ девојку *којѣзи* тѣ папѹче на нѣгу пѣсве (Круш), — поставили тѣмелъ *овѣ* Југослѣвије (Др), — нѣреди *онѣ* жѣнској (Мал);

— у *свако* кѹће (Бог); —

— Разговѣра Бѣра о прѣшлости *његѣ* (Мотр), — Да ни причаш тѣ нѣма о *шѣ* прѣшлости (Бог).

Проф. П. Ивић наставак *-е* горњих облика изводи из наставак *-еј* меких заменичких основа¹⁴⁹, али се не упушта у објашњење како је дошло до губљења *-ј*. Несумњиво је свакако да је стари наставак *-еј* морао одиграти извесну улогу у развоју облика Ds^f-Ls^f заменичке и придевске деklinације. Али чињеница да је наст. *-е* скоро обавезно праћен именичким наставком *-е* у истим облицима (или, боље речено, заменичко-придевски наставак је пратилац именичког), — указује недвосмислено на јак утицај именичке на придевско-заменичку деklinацију у овом облику. Са сигурношћу се може, дакле, тврдити да је данашњи наставак *-е* добијен посредством истог именичког наставак. Да ли је овај наставак чисто именички, којим је просто замењен старији заменичко придевски наставак *-еј/-ој*, или је он настао контаминацијом двају наставака и губљењем консонантског елемента на крају, — мислим да се на основу материјала који нам пружа левачки говор (а и остали говори овог подручја, колико ми је познато), — не може директно одговорити. Али ако се ово питање доведе у везу с проблемом облика Gr-Lp и Ar како заменица тако и придевских речи, могло би се помислити да су и ово само конгруентне форме које су створене по угледу на именице и под њиховим утицајем. У том светлу посматран, облик Ds^f-Ls^f заменичких и придевских речи био би пре свега нова и секундарна појава у Л.

432. а) Gr наставак је по правилу *-и*¹⁵⁰:

— од^т *кој'* (Добр), — код *ови'* *моѣ'*¹⁵¹ шурака (Бог), — од *ови'* пѹта (Дул), — Имѣто тѹ и *ови'* регрѹта (Круш), — од

¹⁴⁹ Према њему: „aus dem *-ej* der alten weichen Pronominalstämme entstehen konnte (eventuell auch aus dem *-ej* der zusammengesetzten Adjektivdeklination)“; Die serbokroatischen Dialekte, 236—237.

¹⁵⁰ После губљења *-х*, исп. т. 94.

¹⁵¹ О гласовним променама које настају у извесним падежним облицима зам. моѣ и твѣ исп. т. 60.

они' одборника (Бе), — од *они'* војникâ (Добр), — порад *они'* пѣтока (Теч), — о-*ѡи'* радника (Дул).

б) Спорадично се овоме облику додаје још једно -*a*¹⁵²:

— од *нѣкија*, — од *овѣја*, — Она нек о-*ѡија* љзне (Над).

433. И *Lp* има често наставак -*и*, како код придевских тако и код осталих заменица, а у употреби је најчешће тамо где је и именица у једнаком облику са *Gr*:

— то побѣгло по *нѣки'* слâма (Рат), — по *нѣки'* *ови'* бетонски' *њини'* базѣнâ, — Понабивâмо се по *нѣки'* *рпа* (Ци), — у *њоци'* шâка бѣ'ю, — Идемо по *они'* пѣтока, по-*ни'* чѣста (Бог), — по *они'* пѣкара (Леп), — а *кѣ* по *они'* брѣдâ, по *они'* плâнина тâмо, по *они'* гѣдурâ (Теч), — Ел йма још ракиѣ у *ѡвоц'* бѣриѣа? (Над);

— свâ ратна спрѣма на *нас* (Прњ), — лѣчка брашно посљѣно по *њи'* (Ур); — Свѣ гѣли, сâмо кошѣлке на *њи'* (Вук).

434. Облик *Gr-Lp* поред горњих наставака има у граничним селима према Темнићу и наст. -*e*¹⁵³:

— Йма *овѣ* двѣ кѣла овâмо, — за *ѡѣ* деведѣсет ѣљада (Бе), — Позвâћемо Јѣг-Бѣгдана стâра и *њѣгдѣ* дѣвет Јѣговиѣа (Кар), — од *овѣ* годѣнâ (Крч), — а за *ѡѣ* пѣдѣсе-дâнâ ѣне се вѣћ извѣду (Сек);

— у *ѡолиѣ* рâтова (Кар).

Са овима не треба мешати извесне примере који се налазе у материјалу из осталих насеља, какви су:

— примѣ'ю *овѣ* двâѣс ѣљаде, — Бѣље да сам плâти'ю ѣнда *онѣ* стѣ двâѣс' ѣљаде, — Те ја *онѣ* двâѣс' ѣљаде дâм. — Дâду му тѣ, стѣ пѣдѣсет ѣљаде (Мал), — зѣвнемо *ѡѣ* двâѣс' кѣѣе (Сла).

Наставак -*e* јавља се овде само зато што се читава конструкција схвата као акузатив множине: *ѡѣ—ѣљаде*; *ѡѣ—кѣѣе*. Само три примера имам са овог терена у којима би се заменички облик са наставком -*e* могао евентуално протумачити и као *Gr*:

¹⁵² Исп., Вуч.-Пећ, СДЗб II, 470; Сјен., СДЗб XVI, 91; ИЦГ, ЈФ XIII, 79.

¹⁵³ Исп., Трст., СДЗбХ VII, 125. и 126; Жупа, АнФФ VI, 294; Метох., ГЗС VI, 60; Врњ., AfSlPh XXV, 217; за Рес. се на стр. 339. констатује: „У нашем материјалу нема потврда за генитив множине придевских заменица кад је он употребљен без предлога.“ То је свакако неспоразум, јер на стр. 309. наводи се пример: — угâшено овѣ дâнâ (Л.), — који је несумњиво *Gr* са наст. -*e*.

— Түримо онó ма́ло дрóњака *мде* (Кав), — овó што сам ја испла́ти'о, *овé* двéста и нéколико й́лада (Мал), — за на́кнаду *нэке* осамдéсет й́лада динара (Мал).

435. У Ар^m наставак је *-е* или *-и*. Репартиција тих наставака у зависности је од распореда наст. у истим облицима именица уз које стоје:

а) Наставак *-е* имају заменице у овом облику кад управна именица има исти наставак:

— *ка́ке* раднице (Сиб), — й́ма *мд́ге* дулэце (Пре), — сүтра нэ би *мде* сйнове ўзели, — не мйсли за *мде* сйнове (Мал), — в́дим *мде* волд́ве (Мотр), — да ба́цимо *овé* *на́ше* бр́еве, — за *на́ше* во́и'нице (Сиб), — *нэке* коњчи́е, — На́шем још *нэке* жупа́вце, — Натүтао *нэке* подна́рэднице, — кўпимо *нэке* ра́њенице, — ископа́ле... *нэке* рд́ове, — Имадо'мо *нэке* д́обре волд́ве, — подй́гли *нэке* ша́торе (Добр), — На́шо' још *нэке* мертэчи́е (Кав), — п́клали *нэке* бй́кове (Кар), — на *нй́не* рд́ове (Добр), — посэднемо на *нй́не* пд́ложае (Ком), — побй́ли *овé* пограни́чаре (Оп), — нд́се *онэ́ке* нд́жеве (Добр), — побй́о коњй́е *онé* (Саб), — да му изва́дим *онé* подупира́че, — глédамо *онé* во́и'нице (Бог), — натова́рише не н-*онé* коњй́е, — п́рем *онé* сүдо́ве, — 'дé а п́рем ја *онé* ма́сне сүдо́ве (Добр), — уватимо *онé* нй́не телефо́не (Кав), — измéша' *онé* кромпй́ре, — *онé* пишто́ље (Кал), — испу́цали на *онé* х́раве кд́ње (Мал), — натала́ри *онé* тру́пце (Мотр), — дадоше ми *јонé* коматй́е (Оп), — попа́йло в́зд́ве *свé* (Кал), — *свé* смо топд́ве били разору́жали (Кав), — позд́ву *свé* л́уде (Мал), — има́о *свде* л́уде (Теч);

— са... *овé* бр́ђане (Кав), — й́дем са *мде* коњй́е (Мал).

Наставак *-е* имају заменице у том облику и кад не стоје уз какву именицу:

— Позна́ем óде *овé* блй́жње (Бог), — поткўпили *овé* *на́ше* (Кав), — онй́ щўју *овé* (Круш), — јуре *овé* Ба́йне (Мотр), — пд́звали *свé* (Над), — *свé* позна́е (Ци).

б) Наставак *-и* јавља се, као и *-е*, најчешће кад зам. стоји уз именицу са истим наставаком:

— зовте *Вд́ши* другáри (Ци), — ра́дио кде-ка́ки занáти (Сиб), — ја в́дим унўчи́и *мд́и* (Крч), — д-уба́ци *нэки* ра́мови (Сек), — Има́ла та́ јединй́ца *нэки* то́варни кд́њи, — Пй́та за *нэки* У́жичани (Ци), — да на́шем *нэгд́ви* кд́сти,

— нашли њи́ни санду́ци (Кав), — дондсе *они́* чабри́ћи, сечу, — *Они́* сламљаци *они́* ўзели (Круш), — *она* учи *ови́* студенти, — питао *ови́* дру́ги адвокати (Крч), — *Вода* само шйба у *они́* виногради (Теч), — покйдао *они́* зрели краставци (Круш), — *дни* кўпе *они́* ствари (Ур), — *сви́* сам ратови бйо водник (Сиб), — *швоц* грёвци да пребѣцаш на мене, — само *шй* компири што смо повадили покўпи (Круш), — налазила споменици *шй* (Теч);

— Шта бй с *они́* ваши Дубравци што бёў опљачкали задругу...? (Бог), — шта урадише с *они́* назўвци (Круш), — код *они́* магацйни (Сек), — свё с *они́* вёлики баја-нећи, — кўће с *они́* вёлики оцаци (Сиб), — летё с *они́* мали лóвци (Ци).

Али и међу овим облицима има их где заменица не прати обавезно именицу:

— Нас пуштише одма, а њи́ни оставише (Теч), — Пóче а јури *они́* двойцу (Ба), — Поздрави там *сви́* рёдом (Ба), — *Сви́* њй покупи (Жуп), — *сви́* срёто' (Ур).

в) На први поглед рекло би се да зам. *сав* чини у овом облику изузетак, јер има неконгруиране форме уз именице:

— Јагаци *свё* поём сам (Бог), — изнёсе кафански ствари *свё* (Кар), — са *свё* официри йду (Кав).

Али овде се ради о сасвим другој ствари. Погледајмо пре свега следеће примере:

— Ймам *свё* уверёња (Крч), — а *ови́* *свё* истёрали стоку (Кар), — Бацйо *свё* спрёму, — Нóсим спрёму *свё* ону́ војничку (Ком), — Падо' са *свё* ону́ кутй'у (Кав).

436. а) Облик Др-Ір(-Лр) има наставак *-има*, ређе, и наставак *-ема*, чешће. Наводим примере за м. и ср. р.:

— Ја сам опалио неколико шамарá *некима*, — Овац се приби́йо *некима* (Мал), — Људи доказали *моцма* (Мал), — *нашима* Србима сам давао (Др), — *није* само мён него *сви́ма* *нашима* (Сиб), — да кажеш *швоцма* (Ком);

— с *моцма* друговима (Теч), — ја са *моцма* волóвима (Бог), — Йди ти́ за *шйма* војничйма (Ком);

— с *нашима* овёма савёзницима (Вук);

— Он бйо се мешао са *сви́ма* (Кав), — по *шйма* терёнйма другема (Добр);

али много чешће:

— Мбжда е мдѣгема дѣбро (Кав), — Косѣли мдѣгема њѣма (Пре); — мѣма синовѣма дѣѣ (Бог), — Ођу рѣдим, рѣко', мѣма лѣудѣма (Бе), — мѣма сѣновѣма (Бог), — каште мѣма (Добр), — Поклѣѣам мѣма срѣдницима (Крч), — да кѣш мѣма (Мал), — Нѣгде мѣне мѣѣ воѣници нѣсу одрѣкли зѣповес' нѣт сам ја мѣма офицѣрѣма, — нарѣдим мѣма воѣницѣма, — Знѣш овѣма мѣма ѣтресу кѣћи (Сиб), — Мѣ смо застѣли спрема нѣкема (Бог), — Овѣ стѣѣри остѣѣви овѣма (Жуп), — овѣма саопштѣо (Кар), — Овѣма што е припѣла онѣ кѣћа (Круш), — брѣѣо кукѣруз овѣма (Рат), — у цѣв удѣрио овѣма (Сек), — тѣ ѣма овѣма дѣца (Теч), — Бѣѣо вѣђа изглѣда овѣма (Теч), — Мѣне лѣко врѣтит овѣма пѣре, — Јѣ ѣу овѣма да врѣнем пѣре (Ур), — вѣчем онѣма алтиљѣрцѣма, — Тѣже је онѣма кѣмшиѣема, — онѣма ѣу да дѣм (Бог), — бѣло крѣво онѣма стражѣрѣма (Кал), — да врѣшем Симиѣѣновѣма овѣма (Ком), — да нѣсимо онѣма лѣудѣма (Мал), — Кѣћице направљѣне свѣмѣ, — Дѣђе смѣна свѣмѣ (Бог), — подѣле воѣницѣма свѣмѣ (Вук), — прича свѣмѣ (Круш), — свѣмѣ (Над);

— с мѣма воѣницѣма (Реб), — ја сам глѣо мѣма очѣма (Ци), — са нѣкема Влѣсѣма (Сек), — с кѣлима њѣгдѣема (Кав), — са овѣма стѣрема (Жуп), — с онѣма воѣницѣма, — с онѣма самѣрѣма (Добр), — с онѣма децѣма (Кал), — с шѣликѣма децѣма (Жуп); — Отѣдоше за онѣма офицѣрѣма (Мал);

— а мѣтке на кѣлима мѣма (Бог).

б) За облике ж. р. имам мало примера са трака, и у свѣма је наставак *-ема*:

— Свѣ рукама свѣдема рѣдѣле (Ба);

— о богомѣлама овѣма (Кар), — по овѣма зѣдругѣма (Крч).

И по језичком осѣћању Ж. С. наставак *-има* је необичан за ж. р.

в) Наведени материјал показује да се крајњи вокал *-а* наставка *-ема/-има* не осѣћа као покретан (исп. о томе и т. 166).

СИТНИЈЕ НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ОБЛИЦИМА

437. Заменица *сав* у Gs^{mn} и As^m гласи *свог/свога/свега*:

— да га свѣг исѣчем (Бог), — па га свѣга избѣли (Рат), — од^т свѣга тѣга дрѣста (Ци), — окѣпѣше га свѣга (Дубр);

— Имѣѣ свѣгѣ и свѣчѣга (Теч), — свѣгѣ три мѣтра (Дубр).

Ова реч има још неке облике који се разликују од истих форми осталих прид. зам. Тако смо из наведеног материјала за облик Ds^{mn} и Ls^{mn} видели да се тамо не јавља покретни вокал -у или -е (т. 430). Код ове се зам. јавља обавезно -у:

— на свѣму ти вала (Кар), — разговарали о свѣму (Леп).

Из осталог материјала имамо само још један непоуздан пример за заменицу *мој*:

— Штã је мãло у мѡјему двѡру? (Кар).

Поменута зам. *сав* има у Гр каткад наставак -ју, па поред примера као:

— и-свѣ' краѣва (Кав, Мал), — од свѣ' стрãнã (Др), — са свѣ' стрãнã (Прњ), — и-свѣ' јединица (Кал), —

имамо и следећа два:

— Напãдоше са свѣ'ју стрãнã (Кав), — Опкѡлѣли са свѣ'ју стрãнã (Рат).

И у Ар ова зам. има каткад необичне форме, па поред примера наведених у т. 435, имамо следеће:

— Знãм ја свѣ'ја њѣ' (Над);
— Пѡкупи не свѣ'ју у концелãрију (Добр).

АКЦЕНТ ЗАМЕНИЦА

438. Пошто већ досад навођени материјал довољно илуструје заменички акценат, овде ћу се ограничити на најнеопходније напомене.

439. Из области личних заменица интересантан је Is 1, 2. и свих л. У т. 413. наведени су примери зам. за 1. л., а ево осталих:

— Õна е с *шѡбѡм* свãки дãn, — д-й'ем с *шѡбѡм*, — Нѣма ни пре-*шѡбѡм* ни за *шѡбѡм* (Добр), — дѡћем с *шѡбѡм* (Дул), — нек се с *шѡбѡм* разговãра (Кав), — Нй'е пѡсобан да влãда *сѡбѡм* (Кав), — причãле за *шѡбѡм* (Круш), — нѡсим са *сѡбѡм* (Мал), — свѣ су извукли за *сѡбѡм* (Бог);
— за *шѡбѡм* (Бе); — пре-цѡбѡм (Дубр);
— зã *сѡбѡм* сам имãѡ ђца (Дул).

Као што видимо, поред акцента на првом слогу, који се каткад преноси и на предлог, ови облици имају понекад и акц. на наставку, у облику дугосилазног.

440. Заменица ко има у ном. двојаки акц.: дуги или кратки (прим. у т. 141).

Исте прилике владају и код зам. *шӣо/шӣа*. Ево примера:

— кратки акцент —

— *шӣа* ме зва̄о (Ци); — *шӣа* ми тре̄ба (Дул), — *Шӣа* ми фа̄ли? (Добр), — *шӣа* ми је задатак (Леп); — *шӣа* те н̄си ђаво (Бог), — *Шӣа* те, бр̄е, те̄ра те куп̄еш (Мал), — *шӣа* те занима, — *Шӣа* те највише занима те̄бе (Над); — *Шӣа* ти била Нека? (Ба), — *шӣа* ти фа̄ли (Бе), — *шӣа* ти до̄ђе он, те̄ча?, — Ч̄еш ли *шӣа* ти ка̄же те̄та (Жуп), — *шӣа* ти да̄, ђешж да п̄ӣеш (Над), — *Шӣа* ти фа̄ли...? (Рат), — *Шӣа* ти б̄и, на̄редниче? (Сек), — *Шӣа* ти је, же̄но? (Ур); — *Шӣа* ви е то...? (Кав), — Ј̄ете *шӣа* ви се је̄ (Крч), — Не̄ зну *шӣа* ни је̄ (Леп); — *Шӣа* се са̄-дом̄ишља̄ш (Добр), — *шӣа* се одигра̄ва (Жуп), — *Шӣа* се сме̄јете? (Круш), — *шӣа* се ра̄ди (Над), — *шӣа* се бо̄им (Прњ), — *шӣа* се секира̄ш (Сла), — Не̄ м̄ж д-одн̄есеш *шӣа* се то̄ спре̄ми (Теч);

— Ка̄ко *шӣа* ђу о̄де? (Ба), — *Шӣа* ђу у була̄нту? (Оп), — Ја̄ му прӣчам *шӣа* ђу ја̄ њ̄ему све̄ да да̄м (Сла); — шта̄ ӣч на са̄бор? (Ба), — *Шӣа* ђеш ра̄иш н̄нас? (Добр), — *Шӣа* ђеш кад̄ два̄ д̄бри!? (Мотр), — Душа̄рка, *шӣа* ђеш ти? (Над), — *Шӣа* ђеш ти да̄ је̄ш, — *шӣа* ђеш ти го̄р (Над), — *Шӣа* ђеш, мор̄и? (Рат), — да̄ вӣдим *шӣа* ђеш ти да̄ да̄ш (Ур); — док не вӣдим *шӣа* ӣ' да̄ бӯде, — *Шӣа* ђе ми (Ба), — *Шӣа* ђе у Б̄угарску? — *шӣа* ӣ' да̄ б̄иде, — *шӣа* ђе ми ста̄рац, — *шӣа* ђе ми им̄овина (Бог), — *Шӣа* ђе да̄ ё̄мо? (Добр), — *Шӣа* ђе да̄ бӯде...? (Жуп), — А *шӣа* ђе ј̄ож да̄ б̄идне!? — *Шӣа* ђе ни...? (Кар), — *Шӣа* ђе му да̄ га н̄си? — *Шӣа* ђе му та̄' ка̄мен? — *Шӣа* ђе њ̄ему? (Круш), — да̄ вӣдим *шӣа* ђе он (Мал), — *шӣа* ђе а̄ бӯде (Над), — *Шӣа* ђе ов̄и жандари? — *Шӣа* ђе му у р̄псто? — *Шӣа* ђе вӣ ова̄ во̄иска? (Оп), — *Шӣа* ђе да̄ ра̄де? (Сиб), — *Шӣа* ђе му ов̄е оvolīке оловӣке? (Ур), — Не̄ знам *шӣа* ђе да̄ ме п̄ита (Ци); — А *шӣа* ђемо за по̄рез? (Бог), — зна̄мо *шӣа* ђемо (Дул), — *Шӣа* ђемо за кобӣлу?, — *Шӣа* ђемо за се̄ме? (Круш), — *Шӣа* ђете вӣ т̄? (Сиб); — *шӣа* ђеу са̄д? (Круш); — *шӣа* сам му згр̄еш̄ӣо (Кал), — *Шӣа* сам досп̄е̄о (Крч), — *шӣа* сам се на̄љӯтио (Над), — да̄ га изв̄естим *шӣа* сам ура̄дио (Реб); — *Шӣа* си б̄ио об̄уо? (Ба), — *шӣа* си ра̄дио, — не̄ знам *шӣа* с' ти ра̄дио (Бе), — *Шӣа* си се ст̄гла? (Бог), — *Шӣа* си то̄ ура̄дио? — *Шӣа* си тӣ б̄ио? (Над), — *Шӣа* си ти? (Сек); — *шӣа* смо прӣчали (Ба), — ко уд̄аре с ле̄ђа, *шӣа* смо ура̄дӣли? (Кав), — *шӣа* смо говор̄иле (Круш); — А *шӣа* сте се т̄у набӣли!? (Жуп); — *шӣа* су ра̄дӣли (Др), — Ел те *ӣџерали*...? — Па но̄ *шӣа* су... (Лом), — *шӣа* су чин̄или (Над), — Љ̄ди не̄ зну *шӣа* су учин̄или (Прњ); —

нè би' знаò *шiiã* би се сãд исплãтило (Бе), — *Шiiã* би му ви рãдйли? (Мал);

— Цйганин нèки, *шiiã* ли је (Ком), — *шiiã* да ти рãдим (Круш), — *шiiã* ли тò лўпа (Прњ), — нèка сãчма, *шiiã* ли бèше (Рат);

— *Шiiã* чèкаш? (Добр), — *Шiiã* планираш? (Добр), — *Шiiã* тй пйташж за нèга? (Кав), — *Шiiã* тò знãчи? (Над);

— *Шiiã* ти не пиўе (Ба), — Нек кўсне панайју, слãтко, *шiiã* си донела (Круш), — *Шiiã* су нãши ту учйли, па етè и' садт свй кодт кўће (Жуп); — Йма и цòкула, свè *шiiã* кòм трèба (Бог);

— *Шiiã* ти дèда не удãри злãтан? (Бог), — *Шiiã* се, реко', напйваши? (Добр), — *Шiiã* се жигрсо! (Мал), — Ма *шiiã* с' тò тèбе тйче...? (Мотр), — Åйде, брè, *шiiã* се плãшиш? (Над), — *Шiiã* се не предãвате? (Ци);

— *Шiiã* ће ти колèвка? (Добр), — *Шiiã* си тй нèшто мãло дрсак? — *Шiiã* си бй'о лўде? (Мал), — *шiiã* с' мòраò? — *Шiiã* си тò урадйò? (Над), — *Шiiã* си се забãви'ò? (Рат);

— *Шiiã* не стãну...!? (Бог), — *Шiiã* не вòдишж говèда? (Добр), — *Шiiã* не пўцаш? (Ком);

— *Шiiã* тй мèне нè слуша...!? (Круш), — *Шiiã* бèгашж, брè? (Добр).

— дуги акцент —

— *Шiiã* йма за рўчак? (Ба), — *Шiiã* онò учй...? (Бе), — *Шiiã* йма за вечèру? (Добр), — *шiiã* йма за овòга тèшко...? (Ком), — *Шiiã* ви ймате да мйсите? (Леп), — *Шiiã* ви говòрите...? — *Шiiã* ймаш тй с мòм женòм? — *Шiiã* мйсите? (Мал), — *Шiiã* йма нòво...? (Мотр), — *шiiã* врèдй (Оп), — *Шiiã* да бèгате одт кўће, кò ве прèвари!? (Прњ), — *Шiiã* мйсишж, брè? (Прњ), — *шiiã* йма да стãнем, — *Шiiã* бйва? — *Шiiã* мйсите да е тò? (Рат), — *Шiiã* бй с т? свãдбу? — *Шiiã* рãде ти ўйчеви? (Сла), — *Шiiã* ймаш у кйло!? (Теч);

— нè зна *шiiã* говòри (Ба), — нè зна *шiiã* прйча, — знãш-*шiiã* жèна кòшта (Бог), — јãви *шiiã* йма (Вук), — нè знам *шiiã* вўко (Добр), — Сãмо глèда *шiiã* йма д-укрãдè, — да вйдиш сãмо *шiiã* йма опãнака (Жуп), — да вйдимò *шiiã* ймамо, — Бòг знã *шiiã* вòйскè йма (Кар), — знãте *шiiã* ймате (Круш), — Тã-цам вйдо *шiiã* воўник пãти (Прњ), — Нè зна *шiiã* вй говòрите (Сиб), — вйдиш *шiiã* јèду (Ур);

— *Шiiã* кўи йма ко' свòе кўће, нека чўва (Кав), — нèм *шiiã* да дãm (Круш), — нйт ймаш-*шiiã* да преобўчеш (Над), — Ако е бòгк *шiiã* рèко, он ће да дã (Ба), — нèмаш-*шiiã* да вйдиш (Вук);

— није бозна *шија* (Бог), — нема друго *шија* (Вук), — није бозна *шија* (Добр, Леп), — млого е преправно *шија* (Дул), — Није било бозна *шија* (Кав), — А *шија*, а ком? (Мал), — ако треба јдш штá (Реб), — записала ком ће *шија* (Сла), — Нит смо јели, нити *шија* (Теч), — месо, ел чорба, ел *шија* (Ци);

— *Шиа* да радимо сад? (Ба), — *Шиа* да му се дèру!? (Сла); — Нè знамо *шија* да радимо (Прњ), — нема *шија* да ёмо (Ур), — да йма *шија* да закòљем (Крч);

— *Шиа* е овò? (Вук), — *Шиа* е тò те се крадè? — *Шиа* е тò? — *Шиа* е тò, Нòво? (Добр), — *Шиа* е тò? (Дул), — *Шиа* е, реко', вацда (Кав), — Па *шија* е мòгло да га вучè...? (Кар), — *Шиа* е, брè, Тòзо? — *шија* е мён било, — трйес' и једна и двè године! (Ком), — *Шиа* е, да е (Жуп, Мотр), — Ёи, жèно! — *Шиа* е? (Мотр), — *Шиа* е? (Над, Теч), — *шија* е било (Бог, Прњ), — *шија* е, брè, óде војскè... (Рат), — *Шиа* е, Мильковић? (Рат), — *Шиа* е с онòга мангупа...? (Сла), — Реко': бабо! — *Шиа* е, сине? (Ур); — видиш-*шија* е силе (Бе), — кáжй ми тй *шија* е овай читáб, — Мòра да пйше *шија* е било (Добр), — бòг знá *шија* е било (Жуп), — па му кáжемо *шија* е, у чèму е ствáр (Кав), — знáш *шија* е војна тáйна (Ком), — нисмо знáли *шија* е (Лом), — Кò знá *шија* е војска нанела (Над), — Нè зву òни *шија* е тò било (Реб), — нисам ни знáб тò *шија* е (Сиб), — Òтку-знáм *шија* е òн тèо (Ци);

— *Шид*, сине, пйтате мáму? (Ба), — А *шид* ради...? — *Шид* лежйте сад? (Бог), — *Шид* нè' да бýдеш? — *Шид* трчйш? — *Шид* бйешж дèте? (Добр), — *Шид* òн га, брè, онемогýнйо? — *Шид* није попйо? (Над), — *Шид* лáжеш? (Рат), — *Шид* нйсмо бèгали...!? (Сек), — *Шид* бèгате? (Сиб);

— Кòлко си тй *шид* имáб, тò и јá (Бог), — Òнеш *шид* дáт ел јòк? (Кав), — Нйт се водйла бòрба, нйт је *шид* рýшено (Кал), — Теш, Јèло, да ти *шид* спрèмим? — нèмаш ни жýту проју, акáмоли дрýго *шид* (Круш), — Òбавезно, имáло *шид*, нèмáло (Мал), — да пйеш-*шид* (Над), — нйти мòгу *шид* да пресудим (Ур);

— Па *шид* за мène? (Ба), — *Шид* не рекòше (Бе), — *шид* не скýва (Бог), — *Шид* не предáте? (Кар), — *Шид* да му јá одређуем? (Мал), — *Шид* не јèдете? (Над), — *Шид* не спáваш? (Ци); — *Шид* е нйс прòдо? (Добр); — Òна *шид* е, тò е (Кав), — онò *шид* е (Мотр).

Како видимо, испред свих заменичких енклитика, сем енкл. (j)е (а и (j)и, исп. примере у т. 60) акценат је обавезно кратак. На крају реченице је обавезно дуги акценат, а испред акцентованих речи најчешће дуг. Од осталих неакцентованих речи, само речца *ли* захтева кратко акцентовану заменицу *иша/шишо*, док се уз остале чак радије чује дуги акц.

441. Али већи број примера је и са неакцентованом заменицом *шшо/шша*, у N-A:

— *Шша* можеш, — баба млада па ће на сабор (Ба), — Баба, *шша* йма да јџдем (Ба), — па *шша* ради саде? — *Шша* йма пољупрйвредника запџшљени! — *шша* рајш тџ? (Жуп), — *шша* нй'е раћено! (Круш), — *Шша* бй с ту свадбу? (Крч), — *Шша* рајте вй џвде? — *Шша* рајш? (Рат), — *Шша* ради Жи-ваница? (Сла);

— *Шшо* нис кџпйо бџље? (Бог), — *Шшо* вџраш тџ дџцу, — ти бандйту!? (Ком), — *Шшо* нис' прџсуо? (Над), —

Сви случајевии зависне употребе ове речи у служби везника горе нису наведени, а таквих је примера највећи број. Овде их нећу наводити у потпуности него само неколико њих да би се видело да постоји могућност употребе и форме *шша* у истој служби:

— Јџди мџсо, колачи, *шша* џћете (Бог), — *шша* џћеш йма (Добр), — Нек раде *шша* џће (Кав), — Йма за јџло *шша* ти дџша џће (Кал), — мџж да ради *шша* џће (Ком), — свџ *шша* џћеш йма (Мотр), — *Шша* џћеш д-џдеш (Саб), — *шша* гџд џћеш на онџм пџлжају (Сек), — нек^Г бйде *шша* бйде (Сиб); — Вй-*шша* ради! (Добр), — Не вйдомо *шша* џради (Мал);

— Ови стџри, трџћи пџзив *шшо* су бйли (Вук), — онџи мџмак *шшо* бџше џмро (Круш), — јџдан бџш-*шшо* е глџвни (Мал), — папйр *шшо* се пџшило рањйе (Мотр), — свџ *шшо* постџи (Сек), — Тџ е нџјопаснйа планйна бйла *шшо* смо прџшли (Теч); — не кџџм се *шшо* грџшим (Бог), — Па тй нџ мош^Ж д-й'еш ки ја затџ *шшо* си крџтка (Бог), — А *шшо* те тџра дрџги, тџ кџ те пйта (Кав); — Сџмо сам грџдно погрџшйо *шшо* га нисам прџдао (Мотр), — Тџ ме сџмо кџзнио бџг^К *шшо* сам гаћџџ (Ком).

442. Форма *шша* јавља се и са акцентом пренесеним на предлог:

— Зџ *шша* џни мџне тџрџте (Бог), — Зџ *шша* сам угрџо? (Добр), — Мџра да се извџсти врхџвна комџнда зџ *шша* е по-гйнуо (Кав), — да вйде. . . зџ *шша* су стџли (Кар), — зџ *шша* дџјџ овџм двџџс' йљада (Крч), — Ни сџм нџ знам зџ *шша* сам вџзан (Мал), — Убйше га Параћинци, зџ *шша*, за нйшта (Оп), — да се жџле ко-тџбе мџ зџ *шша* (Рат); — нџ *шша* овџ удџра? (Бог), — Трџбао се скйне, — нџма нџ *шша* (Рат); — и йџ *шша* д-умџтимо (Ба).

443. Досад нисам ни речи рекао о ситуацији у Л. у погледу разликовања заменичке од придевске промене, јер је по себи јасно: прво, да та разлика лежи у области акц.,¹⁵⁴ и друго, да је у Л.

¹⁵⁴ Исп., М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 314—315.

са ликвидацијом претоналних квантитетских опозиција, та разлика углавном избрисана. Треба напоменути да зам. *ова(j)*, *ша(j)*, *она(j)*¹⁵⁶, чувају разлику у квантитету првог слога у наставку за Др-Ір(-Lр) (примере в. у т. 436), и Gs(-As)^{mn} према истим облицима заменица типа *који*, из простог разлога што је овде акценат на том слогу. Тако у Gs (-As) имамо следећу ситуацију:

— демонстративне зам. —

— нек^r дође за *овдга*, — видела *овдга* црвењака (Ба), — више *овдга* гувна (Бог), — нађем Вукашина *овдга* (Бог), — Удри ти *овдга* (Добр), — отац *овдга* Милоја Миловића, — оће да гађа *овдга*, — срѣнем Агатна, брѣ, *овдга* (Ком), — *Овдга* друга немѡ да истѣрате (Крч), — закачи *овдга* (Мал), — кеш ти *овдга*? (Мотр), — до *овдга* лада (Рат), — тражим *овдга* (Реб), — Нађем Жику *овдга* малог (Сиб), — преко *овдга* (Теч); — превијам *ондга*, — тѣрамо *ондга* жандара (Бог), — нашо *ондга* зѣта (Добр), — д-убијѣм *ондга* (Жуп), — из *ондга* цбуна (Кав), — преко *ондга* цѣра, — од *ондга* тѡра (Кал), — догѣраше *ондга*, *шдга* Пурка, — код *ондга* команданта (Ком), — *ондга* рата кад било (Круш), — он мене врати *ондга* кѡња (Леп), — причаѡ ми стриц *ондга* рата, — склонијмо *ондга* кѡња (Мал), — *ондга* старѣга (Пре), — преко мостића *ондга* (Прњ), — ка-сам ја *ондга* услужијо (Сек), — и *ондга* другога нађем (Сиб), — из *ондга* потѡка (Сла), — од *ондга* кѡфера, — познаѣ *ондга* (Ур), — знам *ондга* малог (Ци); — увате *шдга* ордонанса (Бог), — о-*шдга* забрана, — из^c *шдга* мѣста (Вук), — знам око *шдга*, — ко-*шдга* капетана (Добр), — о-*шдга* брѡда (Жуп), — на вр *шдга* шилѡка (Кав), — Нѣма, реко', о-*шдга* ништа (Кал), — преко *шдга* нашег имања, — ако бѡде дошло до *шдга* (Мал), — о-*шдга* сам се доба ѡпознао (Мотр), — ко-*шдга* превијалишта, — кѡловођа тѡга кѡла (Над), — са нашег^k *шдга* водника (Прњ), — из^c *шдга* збѣга (Рат), — сас *шдга* Вињића (Реб), — *шдга* принца, — заино с *шдга* Шѡкри-пашу (Сек), — *шдга* сам ја извуко из апсе, — Нѣма *шдга* војника (Сиб), — нѣ знам *шдга* Десмировога, — о-*шдга* (Теч);

— упитне зам. —

— од^r *коѣга* краја (Ком), — *коѣга* датѡма, — како *коѣга* срѣтне (Сек), — како *коѣга* довати (Сиб).

Акцент је на истоме месту и у случају кад је наставак без крајњег -a¹⁵⁶:

¹⁵⁶ У Nsm ове речи имају само факултативно крајње -j. Исп т. 79.

¹⁵⁶ Нешто таквих примера наведено је у т. 34. д), и 166.

— *овдг* месеца (Добр), — *Тóзу овдг* из доње малѐ (Ком), — од *овдг* из-суда (Мал), — *стїд њу* од *овдг^к* пријатеља (Мотр), — од *овдг* друма (Теч), — старшина *овдг^к* сѐла (Ур); — из *ондг* утврђења (Кав), — најѐм се *ондг^к* пиринча (Ком); — преко *їдг* Везїрђвог мђста (Леп), — о-*їдг* врѐмена (Мотр), — о-*їдг* дђба (Рат), — преко срѐ-*їдг* његђвог имања (Теч);

— Како да пђчнем, с *коѐг*-краја? (Добр).

444. Заменица *његов* има у $Ns^m(-As^m)$ дугосилазни акценат на крајњем слогу¹⁵⁷, а у осталим облицима се тај акценат скраћује:

— отвђри *његђв* ранац (Добр), — *његђв* батак (Ком), — гђвор *његђв* (Круш), — *његђв* дђда (Крч), — *његђв* дужнос' (Мал), — *његђв* кубђр (Над);

— из *његђвога* сѐла (Бог), — Вїкђ'мо овѐ *његђве* (Добр), — с *његђва* кђла (Кар), — *његђво* величанство (Ком), — код *његђве* Слђвке (Круш), — *његђва* снђ (Крч), — *његђво* кїло мђс' (Мал), — с *његђве* крађве (Мотр), — *његђва* кђла (Мотр), — за *његђво* потђмсто (Реб), — *његђва* браћа (Теч).

На исти начин мењају акценат и зам. *мђц*, *свђц*, *ївђц* (примери у т. 430—436)¹⁵⁸.

445. Заменица *чији*, сем овог облика који је претрпео гласовне промене и гласи увек *чї* (т. 152. ц), дакле са дугим акценатом, има у другим облицима паралелно дуги акценат на ултимим или кратким на пенултимим, који су у принципу равноправни у употреби. У снимљеном материјалу имам следеће примере:

— *Чијђ* е? (Ба), — А *чијђ* овђ кђла (Бог), — *чијђ* ће да бђде (Мал), — *Чијђ* си тї? (Мотр);

— на *чїју* ће тђ штѐту да бђде (Жуп), — нѐ зну *чїје* дѐте (Рат).

446. Заменица-придев *сама* има све облике и акценат по придевском типу *леї*¹⁵⁹:

— Е Рада *сама* дђшла (Над); — чђвђла *сама* ђвце (Круш);

— од^т *саме* ђбале (Сек), — од рђва *самога* (Кал), — *сами* камен (Кав).

447. Променљив акценат има и заменица-придев *сав*. У $Gs^m(-As^m)$ и ген. сг. ср. р. гласи *свђг/свђга/свђга/свђг/свђга/свђга/свђга* (исп. неке

¹⁵⁷ Исп. придеве типа *гоїшов*, т. 399. б).

¹⁵⁸ Дакле: *ївђега*, *мђега*, *свђега* итд., према књиж. мђјега, и сл.: М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 315. О акц. типа мђїма, свђїма в. т. 60.

¹⁵⁹ Са акц. опозицијом између одређеног и неодређеног вида; исп. т. 395. б).

од случајева у т. 437). У Dp-Ip(-Lp) акценат је на крајњем слогу наставка у облику дугог силазног, а претходни слог је такође дуг: *свѣмâ/свѣймâ* (т. 436). Сви остали облици имају кратки акценат, укључујући ту по изузетку и Gr (т. 437).

448. Заменица *шаки* може имати у Gs^m(-As^m) и Gsⁿ двојаки акценат у случају кад је овај са покретним вокалом на крају: *шакоџ*, али *шакоџа* и *шакоџа*:

— 'Дѣ га нађе *шакоџа*? (Дубр).

449. Све остале заменичке речи имају углавном непроменљив акценат.

а) Од њих је важно поменути заменице типа *шолики*, које имају у свим облицима акценат на месту где је он и у ВД системи:

— Јѣл *оволики*? (Добр), — *оволико*, брѣ, људи, ђуле (Кар), — *оволика* мѣшица (Мал); — *Колѣкога* тѣ сѣна ѣмаш! (Суг), — овако *оволикога* синчиѣа (Бе), — 'Дѣ ѣу, реко', *оволику* ракиѣу (Мотр), — једног унѣка с *шолику* имбвину (Жуп).

У облицима са синкопираним *-и-* акценат прелази на претходни вокал: (Исп. т. 157. а):

— *кѣлка* јачѣна (Сиб), — *кѣлка* е јачѣна дѣшла (Мал).

Исти акценат и на истом слогу имају и заменице *оваки*, *онаки* (и *каки*) (нешто примера исп. и у т. 222), које тако гласе и у Ns^m а у осталим падежима се у њих изоставља *-в-* (т. 429).

Остале заменице које су код ВД истог акценатског типа као управо поменуте имају у Л. дугосилазни акценат на ултимима у Ns^m, и задржавају тај акц. и у осталим формама (примере исп. и у т. 443):

— *која* земунѣца (Кав), — *која* батериѣа (Кав), — *која* е то? (Крч), — *која* е јачѣна (Мал), — *која* побѣгне (Оп), — како *која* десетѣна најѣе (Сек), — *која* сте единѣца? (Теч), — Животиѣа од^т *коѣ* се уплашио (Круш), — јединѣце *коѣ* су стѣгле (Теч), — *коѣ* ти се свѣѣа (Бог), — Ма *коѣ* си сѣло? (Оп), — у *коѣ* мѣсто (Оп), — Пѣ-дрѣга *коѣ* су стрѣлани (Реб); — таѣ и таѣ *шаки* (Бог), — *шаки* (Дул), — *шакâ* и *шакâ* ствâр (Бог), — ѣвек си *шакâ* бѣла (Над), — *шакô* друшто (Дул).

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ЗАМЕНИЧКИМ РЕЧИМА

450. Сем речи *сам*, заменице не познају разлике у виду. Али неки случајеви из снимљеног материјала својом формалном страном подсеѣају на то. Тако поред примера: *наша* пѣсла (т. 387. а), имам и још два:

— кѣка до нѣка дѣба нѣѣи (Кав), — од нѣка дѣба (Кал).

Иначе је у Л. формална разлика која би подсећала на разлике у виду код заменица потпуно елиминисана, те имамо искључиво *овољики, онољики, њољики*, па чак и *овџки, онџки, њаќи*, које су форме, мислим, створене управо по угледу на претходне¹⁶⁰.

451. Лексички фонд заменица нешто је ужн од оног у књижевном језику јер се изван број зам. речи у Л. никако не јавља. То су: *икакав, ико, иколик, васколик*; затим заменице *никоји, николик, неколик*, заменице са му *драго*.

На другој страни пак, инвентар заменичких речи шири се користећи могућност деминуције која се јавља код неких од њих, па имам између осталог и примере:

— *дете овојчко* (Бе), — *овојчки* (Бог), — за *овојчко* *пајрче* *леба* (Ком), — *маља, њојчка* (Сиб), — *овојчко* (Сиб).

452. Из прегледаног материјала види се да се заменичке деклинационе форме врло мало разликују од придевских, уопште узев. Посебне облике сачувале су једино именичке (и личне) заменице, и зам. *сав*, док су од осталих само још неке демонстративне зам. очувале посебан акценат у појединим облицима.

На тај се начин у левачком говору може говорити о јединственој придевско-заменичкој деклинацији, која је, — после губљења облика неодређеног придевског вида у већини падежа, код придева, на једној страни, и потискивања заменичке деклинације, на другој, постала и скоро једина флексијска категорија тих речи. О односу ове деклинације према именичкој биће речи касније.

в) БРОЈЕВИ

453. Лексички фонд бројних речи у Л. ограничен је због ограниченог инвентара збирних бројева, а и због слабе употребљивости и оних од тих речи које егзистирају. Тако у целокупном снимљеном материјалу имам само следеће примере у којима се јавља који од збирних бројева:

— *Моји ђтац имџ нас чељворо* (Дул), — *Ови су двџ* *дџшли до Калињића* (Над), — и *џбни су њрџ*: *џтац и два сџна* (Теч);

— *Дџтера Дџна двџ* *кџла* (Бе), — *њрџ* *џ по кџла* (Бог), — *по џдну сџчму извџдим и по двџ* *кџла жџта* (Бог), — *На-товџримо двџ* *кџла пчџнџцу* (Добр), — *њрџ* *кџла сџно* (Сек), — и да *пратим двџ* *кџла мџшто џдна* (Ур).

Иако-малобројни, мислим да су ови примери довољни да покажу из чега се састоји фонд збирних бројева: то су речи *двџ, џбое, њрџ* и

¹⁶⁰ Познати су и Рес., СДЗБ XVII, 324, ДИСЈ, СДЗБ I, 426, и другим гов.

*чѣйворо*¹⁶¹. Добру илустрацију овога даје управо реч *кола*, уз коју се, видели смо, збирни бројеви, као и уз остале им. *pluralia tantum*, најрадије употребљавају¹⁶². Али ако се ради о броју већем од четири, онда се уместо збирног чује прост број:

— *иѣи* кôла дѹлека (Бог), — *двѣс'* кôла скѹпило се (Добр), — *седамдѣсеи* кôла (Вук), — имало едно-четири, *иѣи* кôла (Сек), — Йма, брте, *трие-шѣс'* кôла жѣта (Дубр), — *Пѣи* кôла дотѣрали шљѣве Љубѣ (Круш).

И иначе се у таквим случајевима где би се, према стању употребе збирних бројева у књижевном језику, очекивао неки од њих, — у Л. једноставно чује прости број:

— Нас смо сâмо били дѣца свѣгâ *шѣс'* (Сек), — *једандѣс'* дѣцâ (Ком), —

а и у већем броју других случајева где по моме мишљењу постоји и могућност употребе збирног броја (или именице на *-ица* настале преко збирног броја), та могућност се не користи:

— нас *иѣиндѣс'* дрѹгова (Ба), — *ириес'* йма да пѹшти (тј. војника), — Њй су *ири* брâта били, — раде му *ири* сина, — наши *ири* кôњаника, — били *ири* (тј. наредника) (Бог), — траже се *дсам* бôлничара, — нас³ *дѣсеи* бôлничара пôстроѣ, — нас³ *дѣсеи* кадроваца, — свѣй *шѣс'* пâдоше (тј. војника) (Добр), — на-*чѣйири* било (све мушкарци), — Имали мôжда двâ-*ири* човѣка (уместо било је) овде у Лѣвчу (Ком), — имала *ири* сина, — не мôж да поѣду јôш *иѣиндѣс'* њй' (Круш), — *чѣйири-иѣ*-дѣвера (Крч), — *Двâндѣс'* смо убѣили (тј. четника) (Леп), — *иѣи* лѹдѣ седѣ, — *иѣ*-другôвâ (Мал), — *чѣйири* вôдника, — *ириес'* младѣиâ (Над), — стô *двѣс'* лѹдѣ (Оп), — *дѣвеи* сина (Рат), — Оц'ѣени су њѣгôви *иѣ*-дрѹга (Реб), — Било е њй' *ири* (тј. браће) (Силь), — њѣгôви свѣй *ири* сина (Теч), — *иѣиндѣс'* лѹдѣ (Ур).

ДЕКЛИНАЦИОНЕ ФОРМЕ БРОЈЕВА

454. Од простих бројева деклинира се скоро искључиво број *један*, и то по придевско-заменичкој деклинацији. Ево примера за кључне облике:

— Дôно сам човѣку *једнѣм* (Бе), — Дâвам *једнѣм* да га мâло залôжим (Вук), — што трѣба еднѣм *одѣлѣу* (Добр), —

¹⁶¹ Интересантно је да у Жупи има и петôра (врата) (?), АнФФ VI, 307. У сев. Тим.: *иѣйоре*, СДЗБ II, 409. Али исп. ИЦГ, ЈФ XIII, 83: чѣтворо кољâ.

¹⁶² Подсећам да се *pluralia tantum* уз ове речи никада не чују у N него увек у G. То зависи од облика броја.

нарѣди *еднѣм* потпоручику (Ком), — даѡ *једнѣм* човѣку (Круш), — каже човѣку *еднѣм* (Мал), — *еднѣм* човѣку кѹћа, — Далѣ му пѹшку и *једнѣм* у Вѹкмановац (Реб);

— с *једнѣм* мѡем другем (Вук), — мѹка с *једнѣм* детѣтем (Жуп), — јѡш с *једнѣм* из Медвѣђе, — дѣго се с *једнѣм* брѣтем (Кар), — с *једнѣм* Надрљцѣм (Оп);

— Вѣдим га ја под *једнѣм* вѣтровалу лежѣ (Ком);

— пѡшо у *еднѣм* правцу (Бог), — Краѡово, брѣ, у *еднѣм* жљѣбу (Добр), — у *еднѣм* шљивѡру (Ком), — Мѣ смо били на *еднѣм* ѹглу (Кал), — у *једнѣм* сѣлу (Леп), — у *еднѣм* пѡлу (Над), — у глибу *еднѣм* (Оп), — Нађемо нашу чѣту у *еднѣм* шљивѡру (Прњ), — на *еднѣм* пијѡцу (Сек), — двойца на *еднѣм* клѣну, — двѡ матрљѣза на *еднѣм* клѣну (Сиб), — у *еднѣм* кругу (Теч);

— у *еднѣ* вѡлѡге (Добр), — И јѡни тѡмо решѡву у *једнѣ* кѹће (Мал), — у *еднѣ* ливѡде (Оп), — у *еднѣ* кѹће свѣтлѣ вѡтра (Сиб); —

— ка *еднѡц* шѹми (Над); — Ископѡли у *једнѡц* шѹми рѡвове (Кал), — у *еднѡц* књѣги (Рат), — у *еднѡц* шѹми на ливѡтку борѡвили, — у *еднѡц* ливѡди (Теч); —

— Двѡѣс' радника наѣм : *јѣдни* за сланѣну, *јѣдни* за мѡс', *јѣдни* за пѡре (Бог), — Ка-ѣе свѡну, ѡни *јѣдни* у пѡла брѡда (Кав), — *јѣдни* праве шѣрбет (Над); —

— Изѣђемо више вѡроши у *јѣдне* винограѡе (Ком);

— Док не поѣѡаш тѣ *јѣдни*, нѣма другѣ (Дубр).

455. У снимљеном материјалу немам примера за деклинационе форме других простих бројѡва, али ми је познато да се каткад чује облик D-I(-L) ж. р. броја два и три: *двѣма*, *ѣтрима*¹⁶³.

456. Сем примера наведених у т. 453. немам на тракама сведочанства ма за какве друге форме збирних бројѡва. Познато ми је да се у Левчу ове речи у ном. јављају у форми коју имају у горњим примерима, тј. у облику Nsⁿ, као и то да се уз њих именица увек чује у облику Gr¹⁶⁴.

Осим тих облика ове речи познају једино још облик D-I-L: *двѡцма*, *ѣрѡцма*, *обѡцма*. Реч *ѣѣворѡ* је потпуно непроменљива.

457. Редни бројѡви имају потпуни инвентар деклинационих форми по приденско-заменичкој деклинацији са истим особеностима какве

¹⁶³ ИЦГ, *двѡма*, *трѡма*, Библи. ЈФ V, 82.

¹⁶⁴ Д. Јовић не каже ништа о разликовању рода, али наводи само облике ср. р., СДЗб XVII, 128. Исп. такође ИЦГ, ЈФ XIII, 83; СК-Ј, СДЗб XV, 166; Црмн., СДЗб IX, 594—595. У Мачви се чује и тип Nr двоја кола, СДЗб XVI, 268. Изненађује у Рес. само тип примера трѡ кола, па чак и двѡ(и) опѡнци, СДЗб XVIII, 343.

срећемо и код осталих речи које се по овој деклинацији мењају. Ево нешто примера који то илуструју:

— Пцјуу јѣдан *дрүгем* жѣну и дѣте (Бог); — свѣ јѣдно за *дрүгем* (Вук), — за *йеиндѣсѣм* пүкем (Кав); — у *йрвем* и *дрүгем* устáвкy (Над), — у *йеѣм* дѣпунскем пүку (Прњ);

— мѣ *йрве* женѣ имáло Стевáна (Шљ);

— Мйлић у *шѣсѣоц* недѣљи остáб без ђца (Рат);

— увáтио сáстав са *дрүгима* (Мал); — онѣма *дрүгема* (Дуб);

— ицѣпани йопáнци, — дáц му *дрүги* (Рат).

Више примера овде је непотребно наводити, па ћу их навести у поглављу о акценту бројева.

АКЦЕНТ БРОЈЕВА

458. Већ и примери у т. 454. показују да број *јѣдан* има променљив акцент. Исти акц. као Np и Ap има Ns сва три рода; као и As (сем у м. р. кад је једнак Gs):

— Дѣђѣше Францүзи, *јѣдан* пүк, и *јѣдан* пу^к-Грци (Вук), — Јá сам имáб *ѣдан* клѣч (Бе), — ђ-сто *ѣдан* (Бог), — у *ѣдан* кукурүз (Добр), — у *ѣдан* пѣток (Кал), — у винѣград *јѣдан* (Кар), — *ѣдно* лѣнче (Ба), — *јѣдно* вѣче (Вук), — *јѣдно* вѣче (Жуп), — у *јѣдно* оделѣње, — *јѣдно* сѣло (Кал), — на *ѣдно* јáс (Круш); — отелйла се *јѣдна* (Ба), — *јѣ^адна* у Пѣ^ажаревац (Реб); — Говорйше мѣн *јѣдну* да се жѣним (Ба), — по *ѣдну* пѣрциу брáшно (Вук), — ноћйо *јѣдну* ноћ (Кал), —

итд. У облику Gs^m(-As^m) и Gsⁿ ова реч има дугоузлазни акцент на наставку. Примере в. у т. 44. Али и у овом облику, као и у другима где је акцент ван првог слога, имамо примера и са акцентованим основним слогом:

— *јѣдног* дáна (Добр), — од *јѣдног^к* сиромá' (Дул), — не^к дáду *ѣдног* вѣла (Круш), — имáла сам *ѣдног* брáта (Пре), — бѣше *ѣдног* дáна кйша (Прњ), — двá брáта роћѣни *јѣднога* чýна (Реб), — *јѣдног* дáна (Реб).

Ипак је много већи број тих примера са акцентом ван првог слога.

459. У т. 39. речено је да бројеви 11—19 (сем 12 и 13) имају у принципу паралелну употребу пренесеног и непренесеног акцента. У фамилијарном говору ипак је далеко чешћи непренесен акцент. Навешћу такве примере:

— *једанџес*³ брѡвѡ кѡзе (Крч), — *једанџес* сѡтѡ (Мал), — *једанџес* кѡзана (Оп), — до *еданџес* сѡтѡ (Прњ); — *чеѡрнџес* мѡсеци (Добр); — *ѡеѡнџес* прѡсиѡа, — *ѡеѡнџес*³ дѡнѡ (Бог), — *ѡеѡнџес*³ дѡнѡ (Добр, Дул, Ци), — *ѡеѡнџес* минутѡ (Добр), — *ѡеѡнџес* ѡрѡ (Кав), — *ѡеѡнџес* ѡѡада (Круш), — *ѡеѡнџес* мѡтака (Над), — *шеснџес* чѡвта (Круш), — *шеснџес* дѡнѡ (Ком); — *седамнџес*³ дѡнѡ (Вук), — *осамнџес*³ гранѡтѡ (Ком), — *осамнџес* тѡвара (Мотр), — *осамнџес* му гѡдина (Сек); — *деветѡнџес* ѡѡада (Жуп), — *деветѡнџес* гѡ^адина (Реб).

460. Бројеви *дванаесѡ* и *ѡринаесѡ* и мајуу Л. непренесен акценат:

— *двѡнџес* сѡтѡ (Ба, Бог, Вук, Кал, Оп), — *двѡнџес* мѡтара (Бог, Прњ), — *двѡнџес* ѡѡ' (Оп), — *двѡнџес* тѡпова (Оп), — парѡунучиѡи *двѡнџес* (Пре), — *двѡнџес* ѡѡада (Реб), — *двѡнџес* рѡма, — *двѡнџес* ѡктора (Сек), — *двѡнџес*³ гѡдина (Теч); *ѡринџес* јѡѡ (Ур), — *ѡринџес*³-брѡвѡ (Ба), — *ѡринџес*³-бѡѡке (Мотр), — *ѡринџес*³-дѡнѡ, — *ѡринџес*³-гѡ^адина (Реб).

Бројеви *двадесѡ* и *ѡридесѡ*, међутим, коѡи у књиж. јез. припадају истом акценатском типу као и претходна два, претрпели су у Левчу гласовне промене, па им је и акценат промењен: имају кратки акценат на првом слогу. Примери су наведени у т. 216.

461. Речи *чеѡрдесѡ* и *шездесѡ* такође су претрпеле гласовне промене, али чувају акценат на старом месту: дугосилазни на ултимима. Примери за *чеѡрес* наведени су у т. 216, а за *шесѡ* у т. 231.

Остали бројеви овог акценатског типа обично имају пренесен акценат, како је већ у т. 42. б) напоменуто. Али тамо та тврдња није и примерима илустрована, што ће овде бити учињено. Могу рећи да поред тамо наведених примера у снимљеном материјалу имам само још један случај где се акценат чува на крајњем слогу:

— сѡмо *деведесѡ* воѡнѡика из баталиѡна остѡло (Реб).

У свим осталим примерима, а ѡних није баш мали број, имамо пренесени акц.:

— *ѡедѡсѡ* гѡсака, *ѡедѡсѡ* шѡтака (Добр), — *ѡедѡсѡ*^д бѡѡке (Бог, Кав, Круш, Крч), — *ѡедѡсѡ* кѡзана шѡѡва (Бог), — *ѡедѡсѡ* ѡрѡ (Круш), — *ѡедѡсѡ* ѡѡада прѡма пѡнзѡѡ (Крч), — *седамдѡсѡ* и ѡсам гѡдина (Пре), — *седамдѡсѡ* пѡсто тѡѡце (Кал), — *седамдѡсѡ* ѡѡада (Сиб), — да ми ѡма *осамдѡсѡ* (Пре), — за нѡкнаду нѡке *осамдѡсѡ* ѡѡада дѡнара (Мал), — *осамдѡсѡ*^д бѡѡке (Добр), — *деведѡсѡ* ѡѡаде (Бе), — Прѡма *деведѡсѡ* ѡѡаде (Мал).

462. Број *чеѡѡри* обично се чује са непренесеним акценатом, али има примера где се и преноси:

— *чеййри* тѡвара (Бе), — *чеййри* сѡта (Бог), — *чеййри* мѣтра (Бог), — *чеййри* гѡдине, — *чеййри* батѣри'е, — *чеййри* подупирача (Бог), — *чеййри* торпиљера, — *три-чеййр* пѡрчета (Вук), — *чеййри-пѣт* јѣтрве (Крч), — *чеййри-пѣт* у кѡло (Мал), — *чеййри* војника, — *чеййри* детѣ'ата (Реб), — за *чеййри* сѣла, — *чеййри* батѣри'е, — *бе-чеййр-иљаде* (Теч), — *чеййри* камиѡна (Пр), — *чеййри* иљаде (Ур), — *чеййри* чѣфта гѡведи (Шљ); — *чѣйир-пѣт*д гѡдина (Сек), — за *чѣйир* дѡна (Вук).

463. Остали прости бројеви имају акцент као и књиж. језик: двѡ, трѣ, пѣт, шѣс, стѡ; — затим: сѣдам, ѡсам, дѣвет, дѣсет¹⁶⁵.

464. О акценту редних бројева не би се имало много шта рећи, јер обично или има акцент простог броја у основи, или се по акц. не разликује од одговарајуће речи у књижевном језику.

Овде ћу навести само неке случајеве са дугосилазним акцентом на посл. слогу основе, јер су оне и најинтересантније.

Редни бројеви изведени према основним бројевима *чеййри*, *девет* и *десет* имају акцент на последњем слогу основе у облику дугосилазног:

— јѣдан дѡн па *чеййрѣи*, — *чеййрѣог* октѡмбра (Бог), — *чеййрѣи* рѡзред (Мотр), — *чеййрѣе* чѣте (Реб), — у *чеййрѣу* ѣнглеску батѣриу (Теч), — питам за *чеййрѣу* (Теч); — и *деветѣу*, — четрѣ-сѣдму и ѡсму и *деветѣ* (Др), — двѡѣс³ *деветѣи* (Кар), — седамдѣс³ *деветѣе* (Рат), — двѡѣс³ *деветѣо* гѡдиште (Теч); — дѣве-стѡ *десѣе* (Дубр).

Редни бројеви од основе типа *ѣдесет* такође задржавају често акцент на последњем слогу основе:

— и *ѣдесѣе* (Др), — *ѣдесѣе* гѡдине (Жуп), — иљѡду ѡсам стѡтина *ѣдесѣе* (Кар), — њѡбѣзи *осамдесѣа* гѡдина (Пре), — рѡђѣн *деведесѣе* (Теч), —

мада и примери са пренесеним акц. нису ни ретки ни необични: *ѣдѣсѣи*, *седамдѣсѣи*, *осамдѣсѣи*.

СИТНИЈЕ ПОЈАВЕ У МОРФОЛОГИЈИ БРОЈЕВА

465. Бројне речи сложене од више цифара говоре се обично без везника, па били у питању основни или редни бројеви. Кад последња реч не означава јединице него десетице, веза је искључиво асиндетска:

— пѣт *сѣдѣина* шѣсѣи кѣла (Бе), — *сѣо* двѡѣс³ бѡнке (Кав), — *сѣо* двѡѣс иљаде, — *сѣо ѣдѣсѣи* иљаде (Мал), —

¹⁶⁵ Ова два последња код Вука: дѣвѣт/дѣвет и дѣсѣт/дѣсет, Рјечник, s. v.

сѣбѣ дѣсѣи кѣла (Мотр), — *сѣбѣ дваѣс* дѣнара (Рат), — *сѣбѣ ѡдѣсѣи* воѡникѣ (Реб); —

— и ѡбаду ѡсам *сѣбѣи* ѡдѣсѣи гѡдине (Кар), — дѣвесто седамдѣсете (Дубр).

466. Кад крајња реч означава јединицу, код простих бројева подједнако су отприлике чести примери са синдетском и асиндетском везом¹⁶⁶:

— *осамдѣсѣи* и *јѣдно* кѣло (Ба), — *осамдѣсѣи* и *ѡдѣи* ѡри (Ба), — *шѣсѣи* и *ѡри* гѡдине (Бе), — *седамдѣсѣи* и *дѡа* редѡва, — *чеѡрѣс* и *ѡри* ѡра (Бог), — стотѣна *осамдѣсѣи* и *ѡри* ел и четѣри рањеника (Вук), — *шѣсѣи* и *јѣдно* кѣло, — *осамдѣсѣи* и *дѡа* кѣла (Добр), — *дваѣс* и *ѡри* дѡна (Кал), — *јѡшж* *дваѣс* и *ѡдѣи* (Ком), — *ѡдѣсѣи* и *ѡдѣи*^д бѡнке (Мотр), — велимо да ми *седамдѣсѣи* и *јѡсам* гѡдина (Пре), — *седамдѣсѣи* и *ѡдѣи*^д бѡнке, — *чеѡрѣс* и *ѡдѣ-дѡна* (Сек), — *чеѡрѣс* и *ѡдѣи* лимузинѣ, — *дваѣс* и *ѡдѣи* ѡри (Сла), — *дваѣс* и *дѡа-трѣ* ѣктора (Теч);

— *дваѣс ѡдѣ-дѣнара* (Бе), — *ѡриѣс*^з *дѡа* кѣла, — *ѡриѣс*^з *дѣвѣи* (Бог), — *дѡаѣ-чеѡри* сѡт, — *дѡаѣ-шѣс* мѣсеци, — *ѡриѣ-шѣс* вѡла, — *чеѡрѣс ѡсам* сѡти (Вук), — *ѡриѣс ѡдѣи* кѣла (Добр), — за *дваѣс* пѣт мѣтра, — *дѡаѣ-чеѡри* сѡта (Кав), — *дѡвѣста дѡвѣдѣсѣи* сѡдам воѡникѣ (Кал), — *осамдѣсе-дѡѣ*, — за *дѡаѣ-чеѡри* сѡта (Ком), — склѡн се сѡмо за *дѡаѣ-чеѡри* сѡта (Круш), — *чеѡрѣ-чеѡри* чѡмца (Над), — *ѡриѣ-чеѡри* ѡра (Мал), — *ѡриѣс ѡдѣи* (Мотр), — *осамдѣсе-дѡа* чѡвѣка (Сиб), — око *ѡриѣс*^з *дѡѣ* гѡдине (Теч), — *дѡаѣ-чеѡри* сѡта (Ци);

— *сѣбѣ ѡдѣи* (Мотр), — *сѣбѣ осамдѣс* Швѡбѣ (Реб).

Редни бројеви су, међутим, и у овом случају скоро искључиво без везника:

— *чеѡрѣс* и *ѡрѣѣи* дѡн (Кал);

али:

— шѣстѡг мѡја *чеѡрѣ-шѣсѣи* гѡдине (Ба), — *чеѡрѣс-сѣдму*, — хѣљаду ѡсам стѡтина *дѡвѣдѣсѣи ѡдѣи* гѡдине (Др), — *чеѡрѣс ѡрѣѣ* гѡдине (Дул), — за *дваѣс ѡрѣѣѡм* бригадѡм, — 'Дѣ' *дваѣс ѡрѣѣѡ* бригадѡ? (Жуп), — *ѡдѣсѣи ѡдѣи* п,к, — рѡђен *дваѣс ѡдѣи* гѡдине (Кав), — *осамдѣсѣи ѡдѣи* (Кар), — *дваѣс ѡрѣѣѣѡ* октѡмбра, — и ѡбаду ѡсам *сѣбѣи* *дѡвѣдѣсѣи* пѣте (Ком), — *дѡаѣ-чеѡриѡ* (Мал), — *чеѡрѣс ѡрѣѣѡ* гѡдине (Мотр), — *чеѡрѣ-чеѡриѣи* и пѣте (Мотр), — *чеѡрѣс ѡдѣи*, — и ѡбаду и сѡдам-стѡ *дѡвѣдѣсѣ-ѡрѣѣѣѡ*, — *чеѡрдѣсѣи шѣсѣи* у зѣму, — *чеѡрѣс*^з *дѡрѣѣѣѡ* гѡдине, *чеѡрѣ-шѣсѣи*, — од^т *чеѡрдѣсѣ-дѡрѣѣѣѡ* (Над), — мобилѣсан *чеѡрѣс*

¹⁶⁶ У сродним говорима везник се обично чује: Сјен., СДЗб XVI, 97; ИЦГ, ЈФ XIII, 81—82; — исп. и Пива; ЈФ XVII, 97.

йрве, — до *дваѣс йѣше* (Прњ), — рђен *дваѣ-чеиврше* гђдине (Рат), — *чеиврѣс-сѣдми пјк* (Реб);

— *дѣве-сиѡ чеиврѣсше* гђдине (Добр), — *дѣвесиѡ иеишнѣс-ше* (Др).

*МЕБУСОБНИ ОДНОС ДЕКЛИНАЦИОНИХ ФОРМИ БРОЈЕВА,
ПРИДЕВА И ЗАМЕНИЦА*

467. У прегледу деклинационих форми бројева видели смо да се редни бројеви, без изузетка уклапају у придевске деклинационе форме.

Број *један* према акценту неких обл. приближава се заменичким речима. Исп. *једнѡга* (т. 458): *шакѡга* (т. 448).

Али према наставцима за најважније форме једине и множине сви бројеви који се деклинирају припадају јединственој придевско-заменичкој системи (исп. т. 452).

3. МЕЋУСОБНИ ОДНОС ДЕКЛИНАЦИОНИХ СИСТЕМА

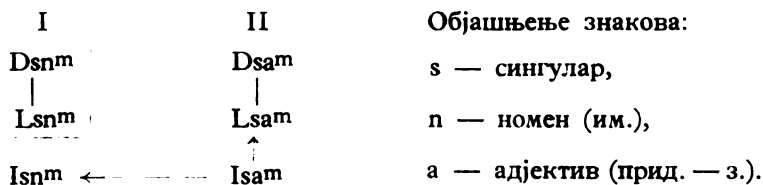
468. Из прегледаног материјала који нам пружа левачки говор за поједине облике и врсте речи са деклинацијом може се уочити да има извесних паралелних појава у деклинацији именичких речи, на једној страни, и придевско-заменичких, на другој, — којих у дијалектима у основи књижевног језика нема.

а) Паралелан однос облика Lp према Dp - Ip , у једном правцу, и Gr , у другом, код свих речи једног и другог деклинационог система и не мора бити плод утицаја једног од ових система на други, иако је извесне узајамности у њиховом развоју морало бити, ако не ни због чега другог, а оно због одржања принципа конгруенције. Остаје још констатација да шема множинских падежа именичке деклинације из т. 384, у потпуности налази примену у области придевско-заменичке деклинације: исп. т. 390. е) и 433, као и 390. д), 391. б), 436. и 457.

б) Већ је изнесено мишљење проф. П. Ивића да наставак *-ем* у Is именица м. и ср. р. има везе са истим наставком у придева (исп. т. 249; исп. такође и т. 217, 299. и 324). Прегледајући материјал заменичко-придевских речи видели смо да паралелну форму са наставком *-ем* имају све ове речи у облицима $Dsmn$ - $Ismn$ - $Lsmn$ (т. 390. б), 430. и 457, 454); наравно: поред наст. *-им* (који је у доброј мери потиснут).

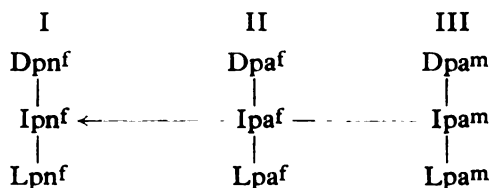
Али проста паралелност облика није у овом случају никакав доказ да је извршен утицај једних облика на друге. Међутим, ако погледамо стање у акцентима им. типа *воз*, *џуџ*, *нож* (т. 265), типа *бунар*, *возар* (т. 277. а), типа *адвокаџ* (т. 293. а), типа *Мирко*, *Сџанко* (т. 305), — са акцентом придева типа *леј* (т. 394. б) и *бесан*, *крабар* (т. 396), онда нам постаје јасно да је међусобног утицаја једних речи на друге било. Јер, паралелност форми *вџзем*/*вџџем*, *нџзем*/*нџџем*, на једној страни, и *бџлем*/*бџџем*, *лџјем*/*лџјџем* итд., на другој, не може ни у ком случају бити случајна. Пошто се у придевских речи дублетске форме срећу и у неким другим облицима сем Ds - Is - Ls , закључујем да су они настали претходно у ових речи, па тек онда проузроковали појаву сличних односа код именица.

Шема узајамних утицаја поменутих форми изгледа дакле овако:

Горња шема уједно приказује и укупан развитак три јединска облика код именица м. и ср. р. (прва колона) и код заменичких и придевских речи (друга колона).

У облику Dp-Ip (-Lp) именица ж. р. III врсте поред наставка *-ама* видели смо да се јавља и наставак *-ема* (т. 348). Кад се погледају исти обл. у ж. р. придева и заменица, није тешко закључити да је именички наставак *-ема* настао под утицајем придевско-заменичког (исп. т. 391. б), 436. и 457, 454), јер је у последњих овај наставак далеко чешћи не само у ж. него и у м. и ср. р. Шематски приказана, та би појава изгледала овако:

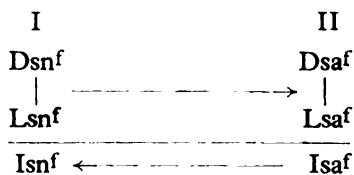

Објашњење знакова:

p — плурал.

Горња појава је слабо проучена како из историјске тако и из лингвистичкогеографске перспективе, али је највероватније да је новијег датума.

г) Већ је констатовано (т. 431. с) да је на развитак облика Dsf-Lsf прид. и зам. делимично била од утицаја ситуација у истим облицима им. ж. р. III врсте (исп. и т. 391. а) и 341—343). Пошто се ситуација у облицима инструментала у Л. код тих речи не разликује од оне у књ. јез., може се међусобни однос двеју деклинационих система у погледу развитка тих облика на следећи начин представити:

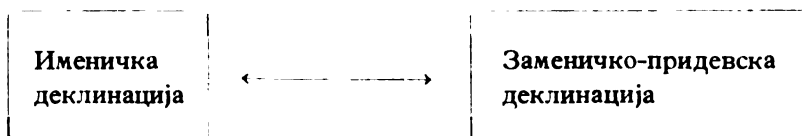
469. Општи закључак из свега што је досад речено о деклинацији именица и придевско-заменичких речи био би:

— све речи са деклинацијом групишу се у два паралелна система флексије;

— тежи се лексичком ограничавању речи на један или други деклинациони систем тиме што се избегавају случајеви двоструке деклинације (нестајање облика неодређеног вида код придева);

— у току еволуције извршен је делимичан утицај неких облика једне системе на паралелне облике друге од њих.

Шематски се ови односи могу приказати следећом табелом:

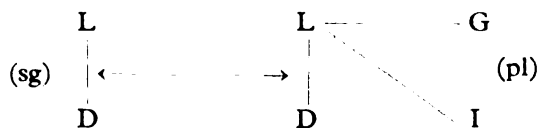

470. Ове закључке не треба схватити у апсолутном смислу. Они само обележавају општи смер развитка облика деклинације у говору, а не неку шему без иједног случаја који се у њу не би уклапао.

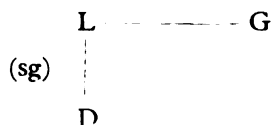
У закључцима није поменут облик Ар I м. р. и паралелне форме заменица и придева. Сматрам да су облици Ар^m са наст. -и од секундарног значаја.

Али врло је интересантна једнакост Ds-Is-Ls III декл. именица са наст -e. Ова се једнакост, мада по настанку не мора бити с овима у вези, може поредити са синкретизмом множинских падежа.

471. Општа слика односа јединских и множинских облика деклинације — опет без обзира на правце еволуције — такође побуђује пажњу. Поређење неких јединских падежних облика са множинским указује да се синкретизми оба типа у основним цртама додирују у једној врло значајној тачки: у изједначавању облика D-L. У тој светлости плуралска синкретизација је у принципу исто што и сингуларска, само разгранатија од ове (у шумадијским говорима разлике између сг. и пл. у овом погледу далеко су мање него код нас). Табеларно се овај однос може овако приказати

А код им. III врсте делом се може у сг. успоставити и оваква шема (која је још ближа плуралској):

раш злѡ злѣм (Дул), — да ми помѡгнете *ушѡвѡриш* пѡшту (Добр), — не врѣдѣ *чѣкаш* (Круш), — Ел знѡш *чѣшѡш* . . . ? (Ур).

Појава форме са крајњим *-и*, као у следећим примерима:

— *наш* је тѣже зѣт *биши*, — Свѣ је лѡко бити, сѡмо је тѣшко чѡвек *биши* (Бог), — Глѡву ћемо *дѡши*, ал митролѣз *дѡши* нећемо нѣт смѣмо (Сек); — Ако мѡжеш *знѡши* и *иѡнѡшиши*, — из јѡрѡва кѡње *изѡдѡши*, — Кѡм ће кѡма по сѡду *шѣраши*, а брѡтѡ брѡта неће брѡтем *зѡши* . . . , дѡвер снаѣ о срамѡте рѡдит, — Али нѣје ни слѡбодно *дѡши*, — Није лѡсно тѡко *долѡзиши* ни у кѡћу јѣдног^к сирѡмѡха, — Тѡ ћемо се чѣсто *сѡшѡјѡши*, у гѡдине свѡкога мѣсеца (Кар), —

последѣца је утицаја језика књѣге и канцеларије. Већина примера је, како се види, узета управо из материјала где се интерпретира књѣжевни текст (песма).

АОРИСТ

473. Наставци за аорист не разликују се од оних у књѣж. ј., сем 1р, где се радије употребљава наставак *-[x]мо* него *-смо*¹⁶⁸. Навешћу издвојене примере:

— наставак *-[x]мо* —

— *Дѡћѡмо* тѡм у Штѣп, — *Дѡћѡмо* тѡко у заранчѣни у Добросѣлицу, — *дѡћѡмо* у Сабѡнту, — *Дѡћѡмо* до напалебнѡ грѣки (Добр), — *Дѡћѡмо* до на брѡдо (Жуп), — *дѡћѡмо* (Кал, Рат, Реб), — Чѣм дѡће, *здѡрѡвимо* се тѡ (Сек), — *Иѡдомо* да вѣдѣмо, — *Иѡдомо* у бѡњу, — *Иѡдомо* на урѡнак, — *Иѡдомо* тѡм (Добр), — Јѣдва се *изѡвѡкѡмо* (Кал), — *Изѡиѡдомо* гѡр на рѡскрѣсницу (Добр), — *изѡиѡдомо* (Теч), — *јѣдомо* (Сиб), — *јѣдомо* онѣ црѣшње (Дубр), — *наѡдомо* (Кар, Ком), — *Наѡдѡмо* се (Ком), — *ѡдомо* (Леп), — *ѡиѡдомо* (Ба, Добр, Кав, Кал, Рат), — *ѡрѡведѡмо* се цѣстѡко (Добр), *ѡрѡћѡмо* (Вук), — некако се *ѡрѡвѡкѡмо* (Добр), — пѡшке *ѡнѡсомо* (Кал), — *ѡѡћѡмо* (Крч, Рат), — *ѡѡдѡмо* прѡсе (Лом), — *ѡрѡвѡдѡмо* (Сла), — *ѡѡднѡмо* пѡсоше (Теч), — *ѡѡсѡиѡвимо* се мѣ у кѡру (Ци), — *Прѡнѡћѡмо* ѡнде (Ци), — дѡдоше те *рѡчѡмо* (Вук), — те га *унѡмо* (Круш); — *Врѡшѡмо* се нѡзад (Кав), — Па се ѡнда *дѡгомо* (Ур), — *ѡзбѡгомо* (Кав), — *измѡкомо* (Кав), — *лѡгомо* (Круш), — *ѡсѡѡмо* (Жуп), — *ѡсѡѡдомо* — *ѡсѡѡмо* (Оп), — *ѡѡиѡдомо* (Сла), — *Пѡчѡмо* (Добр, Ком, Леп, Сек), — *ѡрѡѡѡдомо* (Реб), — *ѡрѡскомо* (Добр, Кал), — *рѡкомо* (Круш), — *сѡ-*

¹⁶⁸ Само наст. *-мо* имају Трст., СДЗБ XVII, 142, Рес., исто, 352, Врњ., AfSIPh XXV, 218, Жупа, АнФФ VI, 308. Исто и у ДИЈС, СДЗБ I, 564; али Бак., СДЗБ XI, 126, скоро искљ. *-смо*.

до'мо (Добр, Ком, Оп, Рат, Сиб), — У Скопљу се *скидо'мо* (Добр), — *среџо'мо* (Ур), — Па кад^т *сиддо'мо* да бй'емо (Кар), — таман *сийго'мо* (Ур), — *узё'мо* (Бог, Круш, Сиб), — *уйёко'мо* (Кав); — *скийа'мо* по Велесу (Добр), — *Вика'мо* ове његове (Добр), — *угри'а'мо* (Ба), — *зв'мо* (Сек), — *грёа'мо се* (Добр), — *йройиња'мо се* (Леп); — *здёну'мо* (Добр), — *јурну'мо* (Круш), — *скрёну'мо* (Леп), — *крёну'мо* (Оп), — *окрёну'мо* (Кав), — *мёшу'мо* (Жуп), — *мёшу'мо* (Кал), — *освану'мо* у Драгово (Мотр), — те се три-наёсти дан *скину'мо* (Кал); — *би'мо* (Кар), — *ий'мо* (Ком), — *йоби'мо се* (Ба), — *йоби'мо* (Ком), — *йодби'мо се*, не мџ д-й'емо (Добр), — *чу'мо* (Мотр), — *пёшесз дана бѣрбова'мо* (Ком), — *рукова'мо се* (Бог); — *Цёо ноѣд гњурд'мо* (Ком), — *дадо'мо* (Ком, Реб, Сиб), — *закойд'мо* (Кар), — *закука'мо* (Круш), — *ми* се *зглёда'мо*: *пѣби не* (Добр), — *игрд'мо* (Лом), — *изгурд'мо* (Добр), — *изигрд'мо* (Лом), — *имдо'мо* (Добр), — *искойд'мо* (Кар), — *лүйд'мо* (Теч), — *окуйид'мо* га (Реб), — *илка'мо* (Ба), — *йовдйа'мо* (Над), — па се *йокард'мо* (Круш), — кад^т се *йонаийвд'мо* (Ба), — *йолёга'мо*, *одмард'мо се* (Добр), — *йоразговард'мо* (Бог), — *йорйид'мо* (Добр, Жуп, Кав), — низ онѣ камёње се *йосакривд'мо* (Добр), — *йосвайа'мо се* (Круш), — *йосёда'мо* (Добр, Сиб), — *йоскидд'мо* (Над), — *Ми йочёка'мо* још мало (Кал), — *нёкако йрегурд'мо* (Сиб), — *йреддо'мо* (Сек), — *йроставрнд'мо* (Добр), — *йушкард'мо* (Леп), — *разговард'мо* (Добр, Леп), — *разоружд'мо* (Вук), — па се *једва расйекла'мо* (Ба), — *руча'мо* (Лом), — *сковрља'мо* (Теч), — *сийид'мо* (Бог), — *шёра'мо* (Сек), — *Н-умёдо'мо* д-у'немо (Добр); — *борй'мо се* (Кав), — не *врайий'мо* (Круш), — *ми* се *врайий'мо* (Крч), — *задрлячи'мо* (Крч), — *завайи'мо* вѣду, *ий'мо* мало (Бог), — докле *закйчи'мо* (Кав), — *заложй'мо* ватру (Теч), — *замёни'мо* (Жуп), — *заноћй'мо* (Ком bis), — *изврйий'мо* јуриш (Сек), — *јурй'мо* (Добр), — *Моли'мо тј, моли'мо, моли'мо, моли'мо*, *једва се ойкдчи'мо* (Круш), — *намёшиий'мо* (Ци), — *найунй'мо* (Бог, Ком), — *тј ноћй'мо* (Вук), — *одвой'мо се* (Оп), — *тј се одморй'мо* (Леп), — док се мало *окреий'мо* (Ком), — *окалй'мо* (Кав), — *оирдйи'мо* (Жуп) — Док се то мало *оирдйи'мо*, док се *наёдѣ'мо* (Ком), — *осйавй'мо* (Кав, Теч), — *йодёли'мо* (Вук) — Ватру *йодложй'мо* (Оп), — *йребайи'мо се* (Круш), — *йребайи'мо* (Мотр), — *йрегзйи'мо* (Кав), — *йрескочй'мо* (Круш), — *йробордйи'мо* (Кал), — кад^т се *ми расйрёмй'мо* (Бог), — таман се мало *расйришальй'мо* (Вук), — *расйурй'мо* (Кав, Оп), — *сасйавй'мо* (Бог, Леп), — *свлячи'мо* онѣ (Кал), — *сјурй'мо* (Кав) — *склонй'мо* (Мал), — *скрсйий'мо* (Сиб), — *скуйи'мо се* (Кал), — па се *смйри'мо* (Леп), — *ѣдма га шурй'мо* (Круш), — *једва угасй'мо* (Круш), — *увдйи'мо* (Кав bis, Над), — *умуйи'мо* (Ба), — *Борй'мо се* *нёкако*, *урдйи'мо* (Кав), — *Тј ми наше уредй'мо* (Кал), — *уредй'мо* свё (Кал), — *урѣжй'мо* ѣчи (Ба), — *Јёдно с' уйовдйри'мо* (Бог), — *учй'мо* *нёколико* (Добр); — не *видо'мо* шта ўради (Мал), — *одлеий'мо* (Добр), — *йогорё'мо* (Кав, Кал, Сиб), — *йрежйвё'мо* (Добр), — *йремѣсий'мо* (Кал), — *Седё'мо, седё'мо*, и дође време да йдемо

(Бог), — *седѐ'мо* (Крч bis, Ком), — *ћуиѐ'мо* (Кар bis); — *држѐ'мо* (Сек), — *издржѐ'мо* (Кал), — *одржѐ'мо* (Добр) — *иосиојѐ'мо* (Добр, Ком, Теч), — *ирележѐ'мо* (Бог), — *сиојѐ'мо* (Добр, Кар, Оп);

— наставак *-смо* —

— *дѡћѡсмо* (Леп), — *нѡћѡсмо* мѡло дрѡва (Вук), — *ѡдѡсмо* (Теч), — *осиѡсмо* (Кав), — *оийѡдѡсмо* (Сла); — *дрѡсмо се* (Добр); — *те се* дѡбро *нѡћѡбѡсмо* (Над), — мѡло *разговѡрѡсмо* (Дѡбр), — *рѡчѡсмо* (Теч); — у Охрид *ноћѡсмо* (Леп), — *осиѡвисмо* (Над), — *ирѡноћѡсмо* (Кал, Леп), — *ирѡиѡсмо* (Др), — нѡкако *се, скрѡѡсмо тѡ* (Леп), — *иѡрѡжѡсмо* (Вук).

Ја сам намерно навео све примере из „корпуса“ јер бројни однос њихов одговора отприлике учесталости једног и другог облика у говору Л. уопште. Појава наставка *-смо* може се, дакле, означити као ретка.

474. Глагол *иочѡи* има у Зр чешиће наставка *-у* у овом облику него *-ше*. Тако поред два примера с трака:

— *иочѡше* (Вук, Оп), —

имамо у снимљеном материјалу и следеће:

— *иочѡ* да пљѡшту (Бог), — *иочѡ* да гађу (Кав), — *Почѡ* нѡши да бѡцу бѡмбе (Кав), — *Нѡши* тѡпчиѡи, дѡи *иочѡ* да бѡју, — *Дѡѡ* тѡпа *иочѡ* да дѡстују (Ком), — *иочѡ* се свѡђу (Мал), — *иочѡ* да састѡљу (Над), — ѡдма *почѡ* тѡ да рѡчау (Сек), — *Почѡ* ѡни алтиљѡриѡм нѡсѡ да тѡчѡ (Сиб), — *Почѡ* дѡи да лѡтѡ с ѡнѡ мѡли лѡвци, — *Почѡ* нѡки митрољѡзи: дрп (Ци).

Ово је једини пример употребе имперфекатског наставка за аорист у Л., па се може помислити да ова црта није настала на нашем терену него да је унесена са стране (из говора на југоистоку од нас)¹⁶⁹.

Његова честа употреба, затим јасна разграниченост са имперфектом, знак су да је језичко осећање за аорист у Л. још веома живо и чврсто. О томе сведочи такође и семантичка и обличка разграниченост појединих лица оба броја (сем, наравно 2s и 3s). Чак и после губљења *-x* у 1s запажа се велика конзервативност у погледу изједначавања овог облика са обл. 2s и 3s, јер се, на једној страни, у 1s акценат жиљаво држи непренесен чак и на ултимѡ (исп. т. 34. а), док у 2s и 3s, на другој страни, запажамо тежњу учвршћења акцента на првом слогу. Али и поред свега тога, не избегавају се по сваку цену ситуације где су ова лица облички потпуно једнака, као у примерима:

— *Јѡ ѡсиѡ* нѡ ноге (Добр), — *Пѡ'* дѡѡпут (Мотр), — *Јѡ чѡ'* (Круш),

¹⁶⁹ Исп. ДИЈС, СДЗ6 I, 546. Исп. и Ђак., СДЗ6 XI, 128; СК-Љ, СДЗ6 XV, 178.

— и сличнима, што ипак није знак губљења семантичке разлике међу тим облицима и облицима 2s и 3s истих глагола¹⁷⁰.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ

475. Овај облик је потпуно ишчезао из говора Левчана¹⁷¹. Чује се још једино реч *бивши*, али се не осећа као глаголски облик него као обичан придев, што показује и следећи пример са трака:

— у *бивше* Југославије (Над).

ПРЕЗЕНТ

476. а) Облици 2s типа *мди* (в. примере у т. 157. б), *џj* (<[x]oћ?), *не(j)* (< нећ?) (прим. у т. 100, 171. и 230) и *виш* (в. примере у т. 171) тумаче се у нашој дијалектолошкој литератури двојако. А. Белић мисли да се ту ради о чувању (у нешто измењеној форми, свакако) старих оптатива типа *хошъ, виждъ*¹⁷². У РЈА, s. v. *hoš*, читамо, међутим, да је то „*urpav sažeto hoćeš*“; овакво тумачење прихвата и Стјепан Ившић¹⁷³. Млађи испитивачи колебају се између та два тумачења. Тако Б. Николић изражава мисао да ту „није увек јасно да ли је у питању потпуна редукција вокала *e* или чување старих облика оптатива“¹⁷⁴. Касније он мења мишљење и одбацује Белићево тумачење као неосновано¹⁷⁵. М. Пешикан налази да су оба тумачења могућа¹⁷⁶.

б) Материјал левачког говора пружа могућност за објашњење ове појаве на широј основи (по моме мишљењу). Ако се посматрају изоловано, поменути облици се заиста могу тумачити на један или други начин, и нема се на основу чега одлучити да ли је управо један или други узрок у основи промена које су довеле до облика какве данас познају у говору. Али појава облика *не(j)* и у осталим лицима баца нешто друкчију светлост и на тај облик уопште, ако се он упореди с данашњим приповедачким императивом. Сличну слику имамо и у презенту глагола *моћи*. Често се през. овога глагола чује у облику *мож* за сва лица оба броја сем. 1s:

¹⁷⁰ Исп. у Срему, СДЗб XIV, 351; Банату, ГЗС VII, 28. Исп. ЈФ XVIII, 152.

¹⁷¹ Исп. Метоксија, ГЗС VI, 66; Ибар, ЗбФФП II, 97; Сјен., СДЗб XVI, 106; СК-Љ, СДЗб XV, 178; Дробњ., ЈФ XVII, 73, итд.

¹⁷² Исп. СДЗб I, 511. Исп. нешто друкчије тумачење у Историји сх. језика, Речи са конјугацијом, 59, где се мисли да су то конјунктиви презента. Али ово ће најпре бити аналошке творевине према импер. атематских основа типа *пажда*, исп. даље.

¹⁷³ Rad JAZU 196, 188.

¹⁷⁴ СДЗб XIV, 316.

¹⁷⁵ СДЗб XVI, 239. Исто и П. Ивић, СДЗб XII, 266.

¹⁷⁶ СДЗб XV, 174. Слично и П. Ивић, али придајући значај акценту ових форми, СДЗб XII, 1. с.

— Само *мѡж* д-уђеш (Бог), — не *мѡж* д-йдеш, — не *мѡж* да нађеш (Вук), — *Мѡж* д-отиднеш? (Добр), — не *мѡж* да видиш (Кал), — не *мѡж* да вѣруеш (Рат), — Не *мѡж* д-увидиш тамона (Сек), — не *мѡж* да залу́таш, — не *мѡж* д-однѣсеш (Теч),

— *мѡж* да се наѣде, — не *мѡж* да га нађе, — *мѡж* да се мѡзѣ, — не *мѡж* да буде дру́кше (Ба), — не *мѡж* да приђе, — *мѡж* и да ѡмре, — не *мѡж* д-извучѣ (Бог), — *мѡж* д-йје, — Да л' *мѡж* да бйде? — Не *мѡж* дна то! — *Мѡж* да се запѡсли, — не *мѡж* да не натовари (Добр), — не *мѡж* да му стйгне (Жуп), — *мѡж* да ради шта дѡе (Ком), — не *мѡж* да лежи (Круш), — не *мѡж* да пренесе, — не *мѡж* да путѡе (Леп), — *мѡж* д-йје сама, — Ово *мѡж* да се мѣти дѡма, — не *мѡж* да се размимѡђе, — не *мѡж* да чека, — не *мѡж* да се прође, — *мѡж* да учйни (Над), — тѡ *мѡж* да се прође (Оп), — што *мѡж* да маѣ (Рат), — Сваки то *мѡж* да ради, — то не *мѡж* да се нађе, — не *мѡж* да ме обогати (Сек), — не *мѡж* да те окрпи (Теч);

— не *мѡж* да се венчамо (Ба), — не *мѡж* д-избѣгнемо, — Ми *мѡж* да спрѣмамо (Бог), — не *мѡж* да се натоваримо (Добр), — не *мѡж* да га изнѣсемо (Кав), — не *мѡж* да прѣђемо (Кал), — Ми мѡго *мѡж* да говѡримо (Круш);

— не *мѡж* да саглѣадате (Теч);

— не *мѡж* да се свате нйкако (Бог), — не *мѡж* д-йду (Кар), — *Мѡж* и да не побйју, мѡ-шта дѡе (Ком), — не *мѡж* да поѣду (Круш), — ако *мѡж* да се изваде, — и йдни *мѡж* да погрѣше, — не *мѡж* да потрѣве (Над).

Осим тога има и пар примера за 3s где није јасно да ли се ради о облику *мож* или *мош* :

не *мѡжш* с' издржи, — не *мѡжш* се срѣди (Добр), — *мош* се йде (Жуп), — не *мош* се пѡпне (Рат) — А не *мош* се то нѣкако настаѡи? (Ци).

в) Управо наведени примери као да нас удаљавају од решења јер показују да тврдња о облику *не(ј)*, да се на основу његове употребе за сва лица може нешто одређеније рећи и о пореклу тога облика, — не стоји на чврстим ногама: облик *мож* пре ће бити по пореклу 3s¹⁷⁷. Зато ћемо за тренутак оставити то питање.

г) Пре свега ћемо још једном тачније упоредити примере из т. 157, б) са примерима које смо управо навели. Пада у очи разлика у акценту негативне форме: *не мѡж*, али *нѣ мош*¹⁷⁸. Ако се једна и друга форма акцента упореде са стањем у следећим примерима:

— не *мѡжеш* (Дубр), — не *мѡжеш* ти с њйма (Сла);

¹⁷⁷ П. Пивић мисли неодређено на облике „2. и 3. л. јд.“, СДЗб XII, 266.

¹⁷⁸ П. П. скреће такође пажњу на разлике у проклитици, 1. с.

— не *мѡже* дрѹкше, — не *мѡже* Дуле д-ѡе (Добр), — не *мѡже* од бѡлѡва да спѡва (Кав), — не *мѡже* нѡ ноге (Кар), — не *мѡже* од^т сѡна (Круш), — не *мѡже* д-упрѡдѡ, — два пѡра не *мѡже* (Круш), — нѡко не *мѡже* (Мал), — Па не *мѡже*, брѡ (Над); — не *мѡжемо* (Рат); —

запажамо да је ситуација око преношења на негацију идентична код презентских облика и облика *мож*, док се облик *мош* у томе разликује од једне и друге групе примера (*не мѡжеш* : *не мѡж* : *нѡ мош*). То сведочи о две ствари: прво, о старини облика *мош*, и друго, о томе да се он по пореклу не може свести на неки презентски облик.

д) Други облик на који би се сводила форма *мош* свакако би био „оптатив“. Ја сам склон мишљењу да овде имамо у основи императивне облике са аналошким формама створеним по угледу на атематски импер (*јећ*: *вић*, *моз'* < *мокси*). Како већ и форма *виш* показује, мора се претпоставити процес контаминације презентских и императивних облика за 2s (*виш* < *вић* + *видиш*) (исп. т. 481).

ђ) Тек сада се може увидети какав смисао има поређење наших форми *мож* и *не(ј)* са облицима императива: ако је употреба 2s и за остала лица особина оптатива, онда је она морала бити пренесена са старог на новодобијени облик у било ком виду (исп. о употреби *немој*, т. 483). Код глагола *моћи* ради се свакако о секундарном облику *мож* насталом према облику 2s през., али чије је стварање вероватно делимично било условљено и утицајем већ престилизованог обл. 2s (*мош* < *мож* + *можеш*).

е) Облик *мож* је формиран касније на основу презентске форме 3s и форме *мош*. Да је *мож* млађе од *мош*, показују акценатске прилике.

477. Већ је у т. 167. речено да 3s глагола *јесам* има две форме *ес'* и *јесѡе*.

478. Репартиција наставака за 3р сразмерно се јако приближава стању у књижевном језику, чак више него у неким говорима централних области¹⁷⁹. Тако немам случајева директног нарушавања односа наставака *-е/-у*, јер је увек:

— *бѡе се* (Над), — да *се борѡ* (Кал), — *борѡ се*, — *брѡне* (Мал), — *бѹше* (Леп), — *вѡде* (Бог, Кар, Ком), — *вѡде* (Кал), — *вѡсе* (Над), — *вѡде* (Бе), — *вѡде* (Бог, Рат), — *вѡзе* (Круш, Леп, Сек, Ци), — *вѡле* (Добр), — *врѡше* (Ба, Добр), — *врѡше се* (Рат, Теч), — *врше* (Бог, Кав, Кал), — *говѡре* (Мотр, Сек), — *горѡ* (Вук), — *грѡше* (Добр), — *дозвѡле* (Добр), — *долѡзе* (Бе, Бог, Вук, Добр, Сек), — *донѡсе* (Ком, Круш), — *држѡе* (Кав), — *Кѡме се жѡле?* (Мал), — *жѡле се* (Мал), — *ѡрчѡ* (Бог), — да *се жѡне* (Бог), — *жѹре* (Ком), — *заборѡве* (Над), — па *се завѡде* (Рат), — *закѡче* (Бог, Мотр), — *закѡуче* (Реб), — *зайлѡне* (Ци), — *зарѡбе* (Ба,

¹⁷⁹ Исп., Мачва, СДЗб XVI, 270—271; Срем, СДЗб XIV, 350.

Жуп, Крч), — *излеиѐ* (Кар, Круш), — *леиѐ* (Бог), — *мрзѐ* (Мал), — *налеиѐ* (Кал, Ком), — *само се њлаѐ* (Мал), — *ѡгорѐ* (Вук, Жуп), — *сѡиѐ* (Мотр, Рат, Сиб), — *сѡрѐ* (Добр, Крч), — *седѐ* (Вук, Ком, Круш, Мал), — *само се сјаѐ* (Кав), — *сјаѐ* (Круш), — *ѡрчѐ* (Ци), — *ћѡиѐ* (Кав, Рат), — *усјаѐ* (Оп);

— *држѐ* (Круш), — *јдш се држѐ* (Ци), — *задржѐ* (Ком), — *лежѐ* (Бог, Жуп, Кал), — *ѡсиѡдѐ* (Над), — *сиѡѐ* (Кав, Ком, Мотр, Рат, Сиб, Оп), — *ѡрчѐ* (Вук, Круш, Пре).

Једино у глагола *зрей* и *врей* има двојства:

— нек *ѡрѡру* (Дубр), — док *ѡзру* (Лоћ);

— *само вре* (Дуб), — *зре* (Суг), — не *ваља да ѡрѡзре* (Дубр).

Ова говорна црта издваја Левач и од већине говора косовско-ресавског подр.¹⁸⁰, као и сродних говора ове зоне¹⁸¹, а повезује га са доста удаљеним говорима старе Црне Горе¹⁸².

479. Али ширење наставка -у у Зр ипак се примећује у нашем говору, само у другом облику и код једне друге, мале групе глагола. Ево примера:

— не *мѡжеу* (Бог), — за онѐ ствѡри коѐ се *мѡжеу* отѡђе (Мал), — Свѐ онѐ што ја ѡћу, ѡне мѐне *нећеу*, а свѐ онѐ што ја нећу, ѡне мѐне *ѡћеу* (Бог), — ко те *нећеу* слѡшу (Добр), — *ѡни нећеу* Бѡгарима се предаду (Ком), — они как-*ѡћеу* (Бог), — Штѡ *ћеу* сѡд? (Круш).

Овде се, како видимо, већ готовом облику Зр додаје наставак -у.

480. а) Глагол *ѡиѡ*, а према њему и *знаиѡ*, *смеиѡ*, *умеиѡ*, имају у овом облику по правилу наставак -ѡу¹⁸³:

— некг *ѡѡду* (Круш), — да ти *ѡѡду* (Бог и још 11), — *ѡредѡду* преко задруге (Мал), — да се *ѡредѡду* (Над, Ци), — *ѡродѡду* (Бог, Мал);

— свѡ *знаѡду* (Бог), — *знаѡду* 'дѐ је (Бог), — *знаѡду* (Кал, Сек, Ци);

— не *смеѡду* бѡш такѡ да прићу (Леп), — не *смеѡду* нѡгде да мрѡну (Над), — не *смеѡду* (Круш, Рат, Над, Ци), — не *смеѡду* (Кал);

— н-*умеѡду* (Дубр);

¹⁸⁰ Исту ситуацију као у Левчу налазимо још у трстеничком говору, СДЗБ XVII, 134. Али већ Жупа има често наставак -у уместо -е, АнФФ VI, 307, као и Ресава, на другој страни, СДЗБ XVII, 347. По свој прилици је и у Лепеници слично као у Рес., исп. ЗбФЛ IV—V, 20. и ЗбФФП II, 131, а такође и у североисточном Банату, ГЗС VII, 27. Косовско-метохијски говори познају такође наст. -у уместо -е; исп. ГЗС VI, 66, а в. и примере из Елез. које наводи Д. Јовић, I. с. С левачким приликама слажу се Гружа и херски говор.

¹⁸¹ Исп. ДИЈС, СДЗБ I, 413—414. У Сјен. је ширење наст. -у карактеристична црта СДЗБ XVI, 100, као делом и у ИЦГ, ЈФ XIII, 86.

¹⁸² СДЗБ XV, 174. А ИЦГ -у, Библ. ЈФ V, 85—86.

¹⁸³ Исп. Сјен., СДЗБ XVI, 100; Мачва, исто, 276—277.

али сложени глаголи не иду увек с простима:

— *разуму* (Силъ), — *нѣшто се ѿоразуму* (Ба).

И глагол *знаӣ* у простој форми има у негативном облику увек наставак без *-д-*:

— *нѣ зну* љлице (Добр), — *нѣ зну* 'дѣ ће (Кав), — *нѣ зну* штã ни је (Леп), — *Људи нѣ зму* штã су учинили (Прњ), — *нѣ зну* чй̄е дѣте (Рат), — *нѣ зму* (Леп).

б) Спорадично се *-ду* додаје и неким другим глаголским основама¹⁸⁴:

— *вршѣду* у пчелѣчко (Бог), — *нѣмаду* ни јѣло (Кав), — *ѿекљãду* (Сек), — *крãве му тãмо сѿоѣду* (Добр).

ИМПЕРАТИВ

481. а) У Л. нема обл. 1р импер¹⁸⁵.

б) Код глагола са сугласничком основом долази често до изостављања наставка за облик, како у 2s (примери у т. 161), тако још чешће у 2р (т. 158).

в) Исти је случај и са наставком *-ј* у 2s вокалских основа (исп. т. 79). Ако се основа тих глагола завршава на *-и-*, онда се изостављање врши и у једнини (т. 80) и у множини, како показују доњи примери:

— *Сãмо крӣише* ова̄ѣ мла̄ђи стãлеж (Мал), — *Пӣише*, брѣ! (Добр),
— *ѿокрӣише* га (Дубр), — *ѿо̄ӣише* тó (Лоћ), — *ѿрикрӣише* мãло (Саб).

г) Има више различитих начина за објашњење горњих појава. У досадашњој нашој дијалектолошкој литератури изнесена су следећа мишљења.

1. Изостављање наставка *-и* консонантских основа.

α) По Ј. Вуковићу¹⁸⁶ и Б. Николићу¹⁸⁷ у питању су чисто фонетски узроци.

β) Проф. М. Стевановић¹⁸⁸, а за њим и А. Пецо¹⁸⁹ мисле да се овде ради о аналошким образовањима створеним под утицајем истих облика атематских глагола¹⁹⁰.

¹⁸⁴ Рес., можеду, трчеду, СДЗб XVII, 348. Исп. Срем, СДЗб, XIV, 350; сев. Бан., I. с.; Пива; ЈФ XVII, 152.

¹⁸⁵ Исп. и ЗбФФП II, 133; СДЗб XVI, 101; ГЗС VII, 27; ЈФ XVII, 69, итд.

¹⁸⁶ ЈФ XVII, 46—47.

¹⁸⁷ СДЗб XIV, 318.

¹⁸⁸ ЈФ XIII, 88—89.

¹⁸⁹ СДЗб XIV, 45.

¹⁹⁰ Код. М. Стев., I. с. стоји омашком „тематских“. А. Пецо није приметио омашку па цитира ово место без измене, СДЗб, XIV, 45.

γ) М. Пешикан налази да је у СК-Љ изостављање условљено искључиво семантичким разлозима¹⁹¹.

2. Изостављање наставка *-j* вокалских основа.

α) Б. Николић мисли да се и овде ради о редукцији¹⁹².

β) Проф. М. Стевановић ово изостављање такође објашњава делимично фонетским узроцима: у секвенцама *-иј*, — а делимично морфолошким: аналошким ширењем са основа на *-и-* на друге основе¹⁹³.

γ) Б. Милетић тумачи ову појаву аналогично према презентским облицима истих глагола (са основом на *-а-*), где се такође изоставља *-j*¹⁹⁴.

ђ) Мислим да је за објашњење неопходно истаћи пре свега следећу чињеницу: и једна и друга су морфолошки ограничене: у т. 161. описано је изостављање *-и* још само код неких прилошких речи и речца, а у т. 79. са губљењем *-j* у императивским облицима коинцидирају — случајно, наравно, — још само случајеви изостављања истог гласа у заменица типа *овај*, где је порекло овога гласа јасно: аналошко. Према томе: ако бисмо горње облике хтели објаснити фонетским путем, морали бисмо их ставити, сваки понаособ у друштво са појавама с којима они очигледно не стоје у међусобној вези. Јер, са изузетком секвенци *-иј*, објашњење губљења како једног, тако исто и другог од двају наставака за облик не могу се довести у везу ни са једном фонетском појавом у нашем језику. Једини прихватљив узрок била би елизија изазвана емфазом. Затим, довођење императивских облика у везу са презентским чини ми се да нема много оправдања.

Мислим да паралелност губљења *-j* и *-и* у 2s може навести на помисао да те појаве имају и заједничку основу, тј. да нису изазване сасвим различитим узроцима, него једним те истим. Та заједничка основа може бити једино — неки морфолошки процес, тј. аналогичја.

За мене је најприхватљивије мишљење да је полазна тачка у процесу губљења *-и* био утицај облика типа *вић* на остале консонантске основе, тако да се наставак за облик схватио као покретан. Ово би била довољно чврста база да се и наставак вокалских основа схвати на исти начин, те да се почне изостављати. То би био један правац ширења процеса из 2s конс. основа. Други правац води према множинским облицима тих истих основа, као најближем суседу на другој страни.

Чињеница да је данас губљење *-и-* у 2р импер. чешћа појава него губљење крајњег *-и* или *-j* у једн. облицима мислим да је секундарног карактера. До такве ситуације могло је доћи каснијим мешањем становништва са разних говорних подручја, или пак утицајем са северо-запада.

¹⁹¹ СДЗб XV, 175.

¹⁹² СДЗб, XIV, 317.

¹⁹³ О. с., I. с.

¹⁹⁴ СДЗб IX, 164.

е) Не треба да нас збуњује ни одсуство форми *јећ* и *вић* у данашњем левачком говору, јер га познају сви суседни говори косовско-ресавског типа¹⁹⁵. У Л. сам, наиме, нашао једино облике *једи* и *види* :

— *Ѐиде једи* (Ба), — *Једи* месо, колачи (Бог), — брзо *једи* (Круш), — *Мй једи* онб (Леп), — *Јџди* к-џеш (Над), — *једи* (Добр), — *једи* (Ком); — *јџше* (Сиб, Над); — *види* тй (Бе), — *Вйди* ел тешко (Круш).

482. У Л. је непознат наставак *-ејше* за 2р императива.

483. а) Овај говор познаје и негативну форму императива:

— *Мутну* вџду *не гџзи* (Круш), — *Нџ*, Србине, *не гџјац* (Сиб), — *Не дџрац* га (Жуп), — *Не забордџише* да сам рџен између *вџс* (Дул), — *Не мџдац* (Сек), — *Ма дрџе судџо*, *не џџџац* ме! (Мал), — *Не џџац!* (Рат), — *Што помџслиш*, *не учџни* (Круш).

б) Али уместо императива у овом се значењу радије употребљава конструкција од прохибитивне речце *немо(ј)* и презента (са везником да). Примери су наведени у т. 79. (заједно са примерима за императив, јер је по форми и по пореклу и то императивски облик), — и из њих се види да се она у истом облику употребљава не само за 2s него и за остала лица: — *Немџ се тй вџши*, — *Немџ* да *галџмише*, — *Немџ* да *заборџве*, — *Немџ се нџко нџђе* . . . , итд. (в. тамо).

Облик *немојше* у саставу ове конструкције нисам могао пронаћи у свом материјалу, мада се, чини ми се, у принципу може јавити. Имам га само у једној потврди, са сличним значењем додуше, али је други део конструкције изостављен:

— 'Д-џзнемо мџло? — Брџ, *немојше* . . . (Бе).

в) Више као опомена или указивање на опасност него као забрана звучи једна друга конструкција са одричном речцом *не* + *да* + *џрез*. :

— *Нџ да се сагорџше* (Дубр), — *Нџ да се јџвџаш* џџма (Мал).

г) Конструкција са речцом *нека/нек* и презентом такође је сасвим обична, наравно, за изражавање жеље и заповести која се преноси трећем лицу (примере в. у т. 164).

д) Уместо синтетичке форме, за 1р императива обично служи речца *ајд(е)* и през. са речцом *да*, како се види из грађе у т. 168. Али тамо су наведени примери који показују да се иста конструкција може употребити и за остала лица.

¹⁹⁵ Исп., Трт., СДЗб, 139; Рес., исто, 351; Жупа, АнФФ VI, 308. Обе форме нашао сам и у Темнићу.

ђ) Иста речца употребљава се и уз императив да донекле појача, ублажи или на било који начин модифицира његово значење (примери у истој т.). Поред ње у тој служби среће се *дела*, *ела* :

— *Дѣла*, *пй тй* (Ур), — *Ела*, *џни* (Лоћ).

Императивни наставак додаје се каткад и неким речцама:

— *џдеџе* (Круш), — *Љџе* ви у ону шџму, — *Дѣлаџе* (Крч), — *Наџ* (Добр), — Драгица, *наџ* ти јѣдну чашу (Жуп), — *Наџ* ти мѣм Никѣле антерију (Мал).

ИМПЕРФЕКТ

484. Процес одумирања имперфекта у левачком говору већ је започет, а ипак се не може рећи да је тај облик тамо превише ретка појава.

Облици имперф. су тројаки.

1. Код већине глагола вокал у наставку је *-а-* :

— Давџна покѣйна, ѣна *бѣјаше* (Круш), — прѣ ме овѣ *болѣше* (Сек), — што *виѣкаше* мѣй ѣтац (Круш), — Мѣчкѣв *камен* чинѣ ми се *зѣаше се*, — *Каѣко се зѣаше онѣ?* — *Каѣко ти се зѣаше сѣн?* (Бог), — Заборѣвиѣ сам *каѣко се зѣаше*, — *Каѣко се онѣ зѣаше?* (Добр), — Нѣ знам *каѣко се зѣаше* (Кав, Леп, Оп), — Онѣ *вѣрош*, *каѣко се зѣаше?* (Сек), — *каѣко се зѣаше* (Сек, Ци), — *имѣше* *вина* (Бог), — У Приштинѣ *вѣѣскѣ* *скѣпило се*, *имѣше* *двѣ-три* *дивѣзиѣ*, — *имѣше* *ѣдан* *наслон* (Вук), — *имѣше* *нѣка* *вѣда* (Кав), — што *имѣше* *јѣдна* *Жѣвка* (Круш), — *имѣше* *јѣш* *нѣки*, — *имѣше* *ѣдна* *кривѣна* (Оп), — *имѣше* *ѣн* *нѣгѣву* *пѣрѣју* (Сек), — *Имѣше* *онѣ* *двѣ* *бѣли* *вѣлчѣта*, — *Имѣше* *Живѣтиѣ* *јѣдну* *сѣвиѣу*, — *имѣше* *нѣ* *десѣтѣну* (Ур), — *имѣше* (Над), — Он *крѣчаше* *сѣбу* (Бог), — не *моѣаше* (Кар), — Зар не *моѣасѣше* *д-џзнѣте* *дрѣгу* (Мал), — Чинѣ ми се *носѣше* *нѣке* *кондѣре* (Над), — *ѣрѣѣаше* (Кар), — *каѣко се ѣрезѣѣаше* (Добр), — *ѣрѣѣаше* *јѣдна* *Јѣла* (Круш), — Онѣ *лѣжнѣк* *нѣкад* *роѣѣѣаше* (Жуп), — *Дѣшан* *сеѣѣаше* (Бог), — Сѣбѣн, *каѣко* *му* *имѣше?* (Бог), — *Каѣко* *имѣше* *онѣм* *дрѣгѣм* (Добр), — *каѣко* *му* *имѣше* (Сек); — *Каѣко* *имѣше* *онѣ* *Алесѣндрѣне* *женѣ* (Бог);

— *Ћѣ?* *каѣже*, *да* *донѣсем* (Бе), — *Е*, у *Врѣњу* *ѣѣ?* *да* *на-* *летѣм* (Жуп), — *Ћѣше* *ме* *сѣн* *убѣѣ* (Бог), — *ѣѣше* *ме* *удѣви* (Добр), — *ѣѣше* *црѣкнѣш* (Лом).

2. а) Глагол *биѣи* има на том месту обично *-е-* :

— а *ја* *бѣ?* (Сек), — *'дѣ* *бѣше* (Ба), — *пѣсе* *кѣѣ* *бѣше* *нѣ'ам* (Бе), — *Ел* *ѣна* *скѣро* *ѣмре* *каѣко* *бѣше* *у* *бѣлнѣци?* (Бог), — *бѣше*

нека кйша (Вук), — бѣше вѣш Чѣда, — бѣше вѣдник (Добр), — бѣше ѓрница онѣде (Дул), — тѣ една штѣцѣа бѣше (Жуп), — нѣшу бѣше мѣло мразѣћ (Кав), — Милѣва ми бѣше девоѣцѣйца (Круш), — рѣна нѣ бѣше дѣбра (Леп), — јѣдан бѣше, кроз нѣс мѣло *говорише* (Мотр), — кад бѣше нѣшу (Оп), — бѣше тѣ ѣдан Мѣћа (Над), — кад бѣше онѣ олуја (Оп), — бѣше ѣдног дѣна кйша (Прњ), — нека сѣчма, штѣ ли бѣше (Рат), — нѣ знам бѣш коѣга дѣтѣма бѣше (Сек), — што онѣ бѣше жѣво прѣдаде се (Сиб), — бѣше и Лѣуба (Сла), — бѣше с прѣлећи (Ур), — кад бѣше Велибор прѣсѣдник (Ци), — кад онѣ бѣу (Ба), — женскѣйчи бѣу цѣно (Бе), — бѣу Пѣнта и Живѣдин, — бѣу свѣ четворѣца тѣ (Бог), — вѣрата на канѣте онѣм бѣу (Добр), — и тѣ кѣки дѣбри бѣу! (Жуп), — Тѣмо нека дѣца бѣу (Кал), — бѣу нѣки Гѣрдиѣвин (Мотр), — бѣу мѣли (Пре), — бѣу код^т кѣће (Саб).

б) Спорадично се код овог глагола јавља и секвенца *-ea- (-eja-)* :

— кад бѣасмо мѣлѣе (Добр), — нѣ знам дѣ бѣа јѣ (Дубр).

3. Сразмерно доста често јавља се и секвенца *-аѣа*¹⁹⁶ :

— и дѣбро ѣнда *виѣѣѣа* (Ур), — кѣко га *зѣѣѣу* (Бог), — кѣко се *зѣѣѣше* (Добр), — Кѣко ѣ' *зѣѣѣсте?* — Како се *зѣѣѣу* ѣни (Др), — овѣ рѣку, кѣко се *зѣѣѣше*, Нишѣва! (Оп), — *Имѣѣше* тѣ нѣки за сѣме (Круш), — *Имѣѣ'* ѣдан-ножѣћ (Мал), — а јѣ *имѣѣа* . . . пиштѣл (Мотр), — девоѣчићи *имѣѣу* нѣки (Ур), — *нѣмѣѣамо* (Добр), — *нѣсаѣше* брадѣцу (Ком).

485. Имам јѣдан пример у снимљѣном материјалу који подсеѣа на мешање лица :

— нѣс тройца бѣше (Жуп), —

али је ово можда само послѣдѣца забуне говорника у току излагања.

486. Неке индиције указују на почетке процеса обличког мешања имперф. са аористом¹⁹⁷ :

— Он *борѣвише* гѣр к-твѣде кољбе (Жуп);

— Чѣка'мо да дѣшу рѣѣеници, ал *нѣмаде* мѣлого (Вук), — *нѣмаде* кѣд (Добр), — *Нѣмаде* кѣмен да завѣрши овѣ (Кав).

487. Најзад, и сам састав примера указује на лагано одумирање имперфекта у Л. : чест је јѣдино од глагола *биш* (употребљава се такође

¹⁹⁶ Слично проширење среће се и у Трст., СДЗб XVII, 145; и Жуши, АнФФ VI, 308

¹⁹⁷ Импулс за овакав процес свакако долази са југоистока: исп. ДИЈС, СДЗб I, 548, где „много аористи значе имперфекат“. Али подстрек за његово губљење свакако долази из супротног правца: исп. СДЗб XIV, 352; СДЗб XVI, 272, итд.

и у саставу плусквамперф.), *звaй̄* се и *имaй̄*. Некада сам данима морао чекати да бих га чуо од своје мајке.

ТРПНИ ПРИДЕВ

488. Формално се углавном не разликује од истог облика књиж. јез. Треба напоменути да код глагола II и IV врсте има углавном наставак са *-н*¹⁹⁸:

— *вѣзана* (Др), — *вѣзани* (Оп), — *зaй̄исано* (Реб), — *звaно* (Дул), — *й̄зорана* (Дул), — *ом̄зaне* (Сек), — *й̄aй̄идсано* (Кал), — *й̄ензион̄исан* (Сиб), — *й̄овѣзани* (Лом), — *й̄осѣано* (Бог), — *нам̄зaн* (Кал), — кошуље *й̄кaне* (Кав), — *угр̄й̄јана* (Добр), — *ур̄ѣзано* (Реб);

— *бивѣни* (Ба, Кал), — *бивен* (Мал), — *добивено* наређење (Кав), — *завӣјдено* (Сла), — *залив̄ен* (Ком), — *набивѣна* (Над), — пуне крви *налив̄ене* (Пре), — *обувен* (Бог), — *й̄обивѣни* (Ба, Кав), — *й̄окривена* (Кав), — *й̄окривено* (Ком), — *й̄окрив̄ен* (Мал), — *й̄окрив̄ено* (Сиб), — *й̄робивени* (Круш), — *й̄ребивен* (Рат), — *однеш̄ен* (Др), — *сакрив̄ено* (Бог), — нит је *чувено* да л је погинуо (Кав).

Врло ретки су примери са наставком *-й̄*, као:

— *назвaй̄а* (Добр), — *й̄кaй̄а* (Дубр).

Колебања више има код малог броја неправилних глагола:

— *донеш̄ено* (Ба), — *й̄роклев̄ено* (Кар), — *й̄росирев̄ен* (Дубр) — *й̄ожњев̄ена* њива (Саб);

— *й̄рдклев̄и* (Лом), — *й̄неӣ* у спљсак (Ур), — *й̄рдсир̄ио* (Мал).

Глагол VI врсте *жений̄ се* има спорадично наставак са *-й̄*:

— *жѣњей̄* (Кав, Дубр).

Имам још и прим. *одв̄оц̄ио* (Кав), који се може схватити и као тпр.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

489. Има нешто компликованији облик, јер се понекад чује форма са наставком *-ући*, који се додаје или на 3р презента:

— *рад̄еући* (Круш), — *й̄кочи се сед̄еући* (Дубр), —

¹⁹⁸ Извесних колебања има у ДИЈС, СДЗб I, 616—618. Исп. и Жупу, АнФФ VI, 309.

или пак на инфинитивну основу:

— изгйбо' чешаући (Круш), — промўко' викаући (Дубр), — убй се йлакаући (Силь), — прѡпаде сирўгаући (Саб), — Изгйбо'мо шрчаући и нйшта (Дуб).

Паралелно са овима употребљавају се и форме као у књижевном језику.

ФУТУР

490. а) Има облик обично као и у књиж. јез., с том разликом што је инфинитив и овде без крајњег *-и*:

— *неће дсїаї* од^т пченице нйшта (Бе), — *Ја ћу ѡрех* до Рѣковца (Бог), — *Не знам он да л' ће доћ*, — *ја ћу умрех* (Бог), *не знам како ће бйї* (Добр), — *Кѡ зна да л' ћу ја више ѡрех* и *ка-ћемо се видеї* (Добр), — *неће моѡ*, — *Ал нећеїе моћ* (Дул), — *да л' ће нешто зарадїї*, *не знам* (Добр), — *са-ће доћ*, — *са-ћу ти ја набѡвїї* лѣба (Кав), — *кад ме пїташ, правѡ ћу ти казай* (Кар), — *Ако йма влас у српскої држави, ја ћу се жд-лиї* (Ком), — *да л' ће он умрех*^и-*да л' неће*, *мй не знамо* (Круш), — *изгледа да ће бйї*^ѡ гѡре (Леп), — *неће ви доћ* стра ме (Лом), — *Кѡї зна шта ће бйї* с нама (Мал), — *Кажњена ће експеди-ција доћ* (Мотр), — *да л' ћеї иїс'* партизанїма у шаке (Над), — *а наш ће командир рех* (Прњ), — *Йди ти кўћи, мй ћемо рѣ-шїї* овѡ, — *Ако йманшж*, *бако*, *милиїони*, *мй ћемо зажмурех*, — *овѡ ће млого врехех*, — *а ја ћу с вама разговарай* (Реб).

б) Форма без личне заменице изговара се као једна реч, како код глагола са инфинитивом на *-ї*:

— *бйће* бѡље (Бог, Добр, Теч), — *Ако падне кйша, бйће* кукуруза (Бог), — *бйћеш* већи нѡ сѡдам везїра (Кар), — *Ако убйїеш, бйћеш* убйвен (Ком), — *Кѡ е Нѡвица, бйће* нешто (Реб), — *Видехемо* наесен (Бог), — *Дѡбро*, *маїко, видећеш*, — *Како ће* да бйде *видехемо* (Круш), — *Ко радїш, имаћеш* (Ба), — *имаћу* га у вїду (Добр), — *Кѡ поѡ, изгубйће* жївот (Рат), — *Насїїдуће* последња врѣмена, *несїїдуће* пчѣле и пченица, и у брду винѡва лозїца (Кар), — *мобиїсаћемо* дрўге коње (Леп), — *омирїсаћеш* барут (Рат), — *Орезїїћу се*, *мало сам старец* (Мотр), — *Зѣ-мља е најача пѡдлога бїта и осїїће* (Бог), — *їѡзвдхемо* Јўг-Бѡг-дана стара (Кар), — *Пройїнїће* држава, *ја ти кажем* (Крч), — *сагубйће* и колица (Бог), — *до дванаѡс сатї знадхемо* (Кал), — *Још мало да стоїм, реко'*, *самѡће се* (Оп), — *скуваћу* (Над), — *Срѣїнїћу*, *реко'*, *Станїмира* (Круш), — *Сїрѣљаћу те!* (Мал), — *Кѡ йїје, умрехе* (Добр), — *Ударићемо*, *па ако остїпимо* . . . (Кал), — *Ја, 'де* *ћу, уїїлїће* сѡбу, *д-изгорїм* жїв (Мотр), —

тако и код оних где се облик инф. завршава на *-ћ¹⁹⁹*:

— *ддће* Свети Илџа (Ба), — *ддће* време и да се жџниш (Добр), — *Ддће* време ка-ћете пишат ви мблбе (Дул), — *ддће* мдтор (Жуп), — *Ддће* ти и видећеш* га (Кар), — *Ддћу* и ја (Над), — *наће* не у бџлкери 'дџ смо да не пољџшту (Леп).

в) Тиме би био скоро потпуно исцрпљен фонд примера са снимака, што значи да се футур у описаној форми сразмерно прилично ретко употребљава у Л. Остају нам само још два примера:

— *обложџћеу* ти грџб (Жуп), — *имдћеу* стџ дџнара мџсе-чно (Сиб), —

где се енклитичкој форми помоћног глагола у Зр додаје *-у*.

491. Уместо инфинитива у саставу футура се много чешће чује презент (како и можемо очекивати), са речцом *да* или без ње. Ова, презентска форма футура, компликована је из два разлога: прво, зато што је граница између енклитичке и акцентоване форме помоћног глагола готово избрисана у тој конструкцији, и друго, зато што се облик помоћног глагола *ће* поред Зs и Зр употребљава понекад и за остала, сем *Is²⁰⁰*.

Због обимности материјала нећу га наводити у потпуности. Пошто нисам хтео произвољно да одабирам примере, узео сам све које сам имао у области I и II врсте глагола (сасвим произвољно).

а) Примери са посебним облицима помоћног глагола за поједина лица:

— тако *ћу* му *кажем*, — *Сд-ћу* д-џ'ем, — 'дџ *ћу* д-џдем (Ба), — *ћу* д-џ'ем за Рџкџвац (Бе), — ја *ћу* сџтра 'а самџљем, — Ко џће, ја *ћу* га исџчем (Бог), — *Сд-ћу* ти, реко', нешто *кажем*, — *Сд-ћу* д-џдем (Добр), — д-џ'ем *ћу* ја лекару (Жуп), — ја *ћу* да се *уџишем* (Кал), — Ко кџжне, ја *ћу* да крџшем (Ком), — Ја *ћу* ти е *каже*, *џзем*, — Кад оврџемо, ја *ћу* да *дџем*, — *ћу* д-џ'ем код мџега човџка (Круш), — Па *ћу* д-џ'ем да виџим (Мал), — Ја *ћу* ти *исџрџсем* из бџрчића, — ја *ћу* ти *кажем* (Над), — *ћу* д-џ'ем на штдџџу (Оп), — како *ћу* да га *наћем* (Пре), — *сд-ћу* ти *изнџсем* дџплџме (Сиб);

— Код^т кога *ћеш*, реко', да *врџиџи*? (Бе), — *ћеш** д-џдеш нешто?
— *Кд-ћеш* ми ти *џордџџиџи*! — *ћеш** д-џдеш? — *ћеш** д-џ'еш ко-тдте? — *ћеш** *донџсем*? (Добр), — Тџ *ћеш* *џрџеш* Варддр

¹⁹⁹ Исп. Срем, СДЗб XIV, 352; Мачва, СДЗб XVI, 274; Сјен., исто, 103—104; сев. Бан., ГЗС VII, 27; Чум., ЗбФЛ IV—V, 20. (поред облика са -и: ићн *ћу*); СК-Љ, СДЗб XV, 179, а каткад и Црмн. СДЗб IX, 269. и Пива, ЈФ XVII, 75.

²⁰⁰ У ДИЈС „... почело се *ће* генерализовати за сва лица једине и множине, мада су се лични облици помоћног глагола могли и даље употребљавати“, СДЗб I, 636. Исп., Ибар, ЗбФФП II, 96. Исп. ГЗС VII, 59; ЗбФФП II, 133; ЗбФЛ IV—V, 20.

(Жуп), — *Гешж* да се дозвољми . . . ? — *Гешж* да *ѐи* лѐба? — Ел *ѐиш* тѝ да *ѝдеш* на Мѝтриѐе? (Круш), — *Гешж* д-*ѝѐиш* тѝ на *ѝгру*? — Штѝ *ѐиш* тѝ д-*ѝѐиш*! (Над), — Попѝву кѝћу сѝ-*ѐишж* да *ѝрѝѐиш* (Реб);

— *Ге* д-*ѝѐе* Божи́ну на мѝбу (Ба), — *ѐе* се *извѝчѐ* (Бе), — *ѐе* *ѝочѝѐе*, — Па кѝ *ѐе* ти тѝ *обѐре*!? (Добр), — Сѝ-*ѐе* пѝво да же-лѝдац сѝѐре, — Штѝ *ѐе* да бѝде сѝд . . . ? (Жуп), — Немѝ д-*ѝѐишж* дѝнас пошто *ѐе* Милѐн д-*ѝѐе* (Круш), — *нѝро-ѐе* да *ѝлѝѝи*, — Сѝ-*ѐе* *дѝѐе* (Крч), — а нѐкем *ѐе* да бѝде интересѝтно, — *ѝи* *ѐе* д-*ѝде* (Мал), — тѝ *ѐе* грѝб да *ѝ* бѝде (Мотр), — Мѝжда *ѐе* *ѝна* бѝш овѝ да *изабѐре*, — Штѝ *ѐе* 'а бѝде тѝ, — ако *ѐе* приѝатељ д-*ѝѐе* (Над), — па *ѐе* да мѐѐе у вагѝни, — Свѝки *ѐе* те кѝѐе ка-те нѝѐе вѝн кѝѐе (Прњ), — Нѐма-*ѐе* да не *ѝлѝѝише*, — *Ге* не *ѝо-вѝѐе* (Сиб), — *ѐе* д-*окрѐше*, — *Ге* *дѝѐе* сѝгѝрно (Ур);

— па *ѐемо* мѝ да доведѝмо (Ком), — Мѝ *ѐемо* да доведѝмо Светѝга Илѝју (Ком), — тѝ *ѐемо* мѝ д-*обѝѐемо* (Круш), — мѝ *ѐемо* нѐга да сѝровѝдемо (Мал), — крѝве *ѐемо* да мѝзѝмо (Мал), — сѝ-*ѐемо* мѝло 'а *јѝдемо* (Мотр), — Ако *ѐемо* д-*ѝмо* (Над), — тѝ *ѐемо* *ѝоѝѝѝе*, — Мѝ *ѐемо* д-*ѝмо* онѝм (Оп);

— *Гѝше* вѝно да *ѝѝѝе*? (Теч);

— нѐ'ам кѝко *ѐе* се *извѝчѝ* (Бе), — *ѐи* *ѐе* 'а *расѝолѝжу* (Бог), — кѝко *ѐе* тѝм да се *ѝривѝчѝ* (Вук), — Прѐте *ѐе* не кѝѐу, — *Ге* да не *ѝошѝчѝ* (Кал), — Па *ѝи* *ѐе* *ѝрѐѝу* цѐлу окоѝѝну (Крч), — *јѝдног* дѝна *ѐе* трѝктори да *ѝру* (Мал), — *ѐи* *ѐе* не *ѝоѝѝѝишу* (Над), — Сѝ-*ѐе* не *ѝокѝѐу* (Сек).

б) Примери са употребом општег облика помоћног глагола *ѐе* за друга лица:

— Тѝ *ѐе* д-*ѝѐиш* с мѝном (Круш), — пѝсе *ѐе* кѝѐш ѝутру (Ци);

— *Гѐ* л' да *ѝревѝѐемо* ел нѐѐемо? (Бог), — 'Дѐ *ѐе* *ѝ* *ѝре-нѐсе*мо — Штѝ *ѐе* да *ѐмо*? — Јѝ и 'Акса *ѐе* д-*ѝѐемо* (Добр), — па *ѐе* да *разбѝѐемо* (Ком), — Ко е у подрѝму, *ѐе* га нѝѐемо (Круш), — *ѐе* д-*ѝдемо* (Сиб), — па *ѐе* д-*ѝдемо* (Ур);

— а вѝ *ѐе* да *ѐше* (Бог), — *Ге* л' да *јѝшеѝе*? (Добр), — *ѐе* д-*ѝдеѝе* у рѝпсто (Ком).

ФУТУР II

492. Овај облик егзистира у нашем говору у истој форми и са сличним значењима као и у књижевном језику:

— ка-се тѝ *бѝдеш* *венчѝѝ* (Лом), — Дѝ ми *ѐе* да ствѝрим се нѐгде кад *бѝдеш* се тѝ *женѝо* (Над), — *ѐи* што ти бѝде *ѝрѝчѝѝ*,

то ће да се уверимо сѹтра (Кар), — Нѣкем ће де бѹде смѣшно кад бѹде слѹшао, — Ако бѹде дѹшло до тога, дођи (Мал), — кад бѹде шрѣбало, да те поздравем (Мал), — Даћемо ти нѣко одликовање које прво биде сѹијело (Сиб), — а кад бѹдемо бунѢр ископѢли и мѣтули бетѢн, то ће 'а бѹде лѢдна вѢда (Жуп), — кад бидемо у СрбѢју оиѢшли (Сиб).

ПЛУСКВАМПЕРФЕКТ

493. А. Пецо и Б. Милановић у поменутом раду о левачком говору кажу да нису „забележили ниједан пример за ово претеритално време²⁰¹. То је свакако само случајно јер је плусквамперфект у Л. жив облик. Има обе форме: са перфектом и са имперфектом помоћног глагола. О ширини његове употр. сведочи и сакупљени материјал:

— са перфектом пом. гл. —

— То сам био дад у Орашје (Ба), — а корпе сам иоѹсѹио био мѢло више (Бе) — само сам улеѢо би'о мѢго (Бог), — извадио сам пасошж био, — Тамо сам био своѢ живот скончаѢ (Др), — био сам кѹиѢо (Дул), — само сам би'о на дирѣце иѢчео кѹћу (Жуп), — био сам најзадњи осѢаѢ (Кал), — ал ја сам био најбѢље воѢѢве уидѢио (Круш), — Како ел сам запѢнти'о, а био сам се ожени'о бојагим (Лом), — но сам био даѢ пѢ-дѹката (Лом), — А ја на свѢ то нисам ни легитимѢцију би'о иѢно (Лом), — онако мѢкре нѢге, — изѹо сам се би'о (Мал), — Ја стварно сам се тад би'о уилѢиш'о, — А ја сам био иѢно мѢло лѹтѢ (Прњ), — „Имаш канице?“ — „Имам“, — ја сам био оѢсао (Рат), — А ја сам био оѢишио (Реб), — Био сам ондак дѢио из рѢпта и Ѣдма сам Ѣтишо у воѢску пѢново (Сиб); — Ти сам зѹби иѢчала бѢла да ваѢим, свѢ то тако остаѢо (Жуп), — ѹвече сам дѢила бѢла (Круш);

— Шта си био обѹо? (Ба);

— Био на нѢки спрѹдѢ пи'ѹци нѢки закоѢѢ па заборѢвио (Бе), — једнога сам би'о, би'о ми сѢно нѢко иѢшовѢри'о (Бог), — био ми залѢйовао и састѢвио, кад Ѣно нѢма спѢѢ (Саб), — био добру групу добио (Саб), — осигурѢо се био (Др), — МѢла се исеѢи'о дѢле би'о (Жуп), — ПобѢго би'о у аѢдѹце па га питаѢо нѢки (Кар), — био пѢсле добио за пѢтпоручика (Ком), — Ѣн се мѢло и загрѢо био, — СтанѢмир оѢишио био у СилѢвицу (Круш), — Ѣн ју се би'о доѢѢо (Лом), — ОнаѢ би'о рѢши'о да ме срѢтне (Мотр), — Ѣн се замрзо био, па сѢдѢ се открѢвио (Над), — ЉубѢсав би'о ѹмро, остаѢа ПетрѢѢка, — КѢсу би'о ѹдао у ЦѢкоте, — би'о се уилѢишио, па виѢкне (Рат), — ОѢиѹжио ме она' био (Реб), — мѢѢ дѢда што е био кѹиѢо (Теч); — а сѢд се било иѢ-

²⁰¹ А. П. и Б. М., Особине левачког говора, АнФФ II, 200.

каџало (Бе), — осидло ми било нешто овса (Бог), — Подавило се било дсам стџина (Вук), — док се није било оженило (Добр), — било ми иријало и Велико Пчелице (Дул), — то е све било иосийгло (Кав), — тѹ се овако било надѹло (Сек), — Море избегло то било прѣ рата (Ур); — Давина била паре неке иѹрила (Ба), — Шешѣри Милуника била осидвила (Бе), — У Грчке се била ускомеидла револуција (Добр), — с онѣм била се одѣлила (Жуп), — Њѣма одџдо била млого резерва нџну дџила (Кав), — Дѣса била иџнела (Круш), — Кобѣла се била одрѣшила (Мал), — дваѣс четвѣрта била сийгла бригада (Мал), — џна њѣга била казнила нечим (Над);

— такџ смо били разрѣдили (Бог), — Ал били смо топџве разоружџли, — били смо ѹзели (Кав), — Турѣли смо ѹ' били више глѣвѣ (Круш), — и тѹ смо били нџшли мѹжа дџаброг (Реб), — Мѣ смо били иџшли ка Бѹгарске, — пошто смо били найшли у таџ вѣрош (Сек); — и билѣ смо све се скуѣмле (Круш);

— Џни кад^т порѣпу, — били се иџлѣили (Бе), — били дџшли до Ваѣева (Добр), — Били заробили га четници, — Џни су били измѣкли се, — Били срѣли иѹи, — дџнели били па осидвили (Кав), — Увѣишли иџни све наѹџбѣе пџложае били (Кал), — ка-це били из лџва вѣиѣили (Кар), — били се иџџгли комѣти, — џшта се биле иџнадѹвале (Круш), — били сѣрѣмили (Лом), — џни се јѣдни иџкуѣили били (Мал), — Џни су били тѣмо найрѣвили крѣвицу (Мотр), — Како ме извѣли, џни били вѣрата осидвили отџврена (Рат), — билѣ га иосидвили, — Дџили смо чѣкѣ били до Рѣлѣ, — А нѣсу ѹ' били нарѣдили да то рѣде (Реб), — Џни су били вѣћ уѣшли у Бѣџград (Сек), — ирѣдали се били наѣа (Сѣб); — неке земунѣце коѣ нѣсу биле се млого ирѣириѣле (Кав), — Крѣве овѣ, џбе ју се биле иџнадѹвале, па каже: џди прѣбаѣ и' (Круш).

— са имперфектом пом. гл. —

— Бѣ се дѣсио у џпштину тѣмо кад налете (Ком);

— Долѣзио џдма пошто е ѹзо на славу ѣдну бѣше (Ба), — Пџсле кѹѹ бѣше не'ам доѣиѣио ѹ' и-цркве (Бе), — кѹѣио Гвџзден бѣше, — а Рѣдованов сѣн бѣше иџџинуо (Бог), — све се бѣше изубѣѣџ (Добр), — четвѣрти батаџџн, кѹѹ бѣше прѣшо (Кав), — одрѣџо ме бѣше за прѣки воѣни сѹд (Реб), — Имѣше онѣ пѣѣвези дѹнѣрски, кѹѣио бѣше (Ур); — Калѣна бѣше изс прѣво-кѣраја мѹчила се млого, — Нѣ знам 'дѣ бѣше отѣшла (Ба), — Дѣ л' бѣше ѹмрала Јалисѣвка? — Попѣѣем неку, шѣѣва бѣше родѣла, — бѣше занѣџгла, — И џна јѣдна бѣше се скуѣмла (Бог), — бѣше неку страѹ увѣишла (Круш); — бѣше је найџло (Бог), — Бѣше ѣдно нареѣње дџшло (Реб);

— Бѣѹ иџчели (Бог), — Тѹ ни бѣѹ дѣли неку обѹѹу (Вук).

494. У наведеном материјалу имамо готово само облике плусквамперфекта свршених глагола. Левачки говор познаје облик плусквамперфекта и од несвршених глагола. Ево више потврда за то:

— он *био се мшидо* са свѣмâ (Кав), — Ја сам *био службо* кадар (Кал), — А *био ме глобио* (Круш), — па сам *био имдо* око досам фарѹне лѣба, — Брана *дуговдо* њѣму био дваѣс³ банака дракама (Реб), — десет⁴ година *није био видо* у едно доко (Сек); — кад⁵ сам ја *била вѣдила* овѣ зѣби (Жуп); — А од⁶ *койли* некад бунâр бѣли, — дни *били заузимали* Загреб (Жуп), — Да нѣсу *били сѣвѣли*, нѣ би мдого д-урадим ништа (Сиб);

— ја *бе ѡсѣрмио* баш таѣ дан (Ур), — нешто *бе рѣдио* (Ци); — *бѣше возио* (Дул), — Ранђа *бѣше* ми бајала (Бог), — *бѣше* ми тѣ *ѡричала* (Круш); — *Бѣу ѡчињали* и ѣдни ѡпет са Нѣмачком (Бог).

ПОТЕНЦИЈАЛ

495. Помоћни глагол у овом облику употребљава се увек у истој форми — *би*: *ми би дошли*, *ви би дошли*, и сл. Примере мислим да није потребно наводити јер је то општа појава овог говорног подручја²⁰².

ПЕРФЕКТ

496. Познаје обе форме: са и без помоћног глагола. Овај последњи је (у обл. 3в и 3р) сразмерно врло чест. Примери се наводе свуда у раду.

ОСТАЛЕ КОНСТРУКЦИЈЕ

497. а) Наш говор познаје и тзв. футур дубитативни, тј. конструкцију од футура помоћног глагола *биши* и радног придева:

— *Биће се найио* мдого едампут (Над), — побѣго ни путовођа, *биће* неки шпијун *бијо* (Рат), — *Биће* му изгорѣле батѣрије (Ур), — Ја мѣсим *биће* ме *ѡужѣио* неки (Ци).

б) Конструкција од радног придева глагола бити и инфинитива главног глагола код нас је нешто друкчија него иначе. Помоћни глагол је овде увек у обл. ср. р. ст., без обзира на то којег је рода лице на које се конструкција односи. Али и ова је конструкција изванредно ретка у употреби:

— *Било* дођ̄ ако ви трѣба (Сил̄), — *Нѣ било се излѣж̄аваш̄* (Дубр).

Има значење прекора, као и у другим говорима²⁰³.

²⁰² Исп., СДЗб I, 649; ГЗС VII, 27; СДЗб XIV, 157; СДЗб XVI, 104; ЗбФФП II, 134; АнФФ VI, 309.

²⁰³ Исти облик као у нас, има и у Сјен., СДЗб XVI, 104—105.

2. ОСНОВЕ КОНЈУГАЦИЈСКИХ ФОРМИ

498. Овде ће бити примењена подела проф. М. Стевановића на седам врста. Разлика у односу на Белићеву поделу је у томе што се II и V Белићева, третирају као једна, II врста²⁰⁴. Код нас има практично VI врста, јер се и VI и VII обрађују као једна.

ГЛАГОЛИ I ВРСТЕ

499. Због неуједначености облика и основа ових глагола, они су подложни гласовним и другим променама, које су често праћене најразличитијим аналогијама. Пошто се већина поменутих измена управо тиче гласовног састава појединих форми ових глагола, или њихових основа, ту је у крајњој линији углавном у питању дистрибуција фонолошких јединица, па је о већини тих појава било речи у поглављу о фонолошкој дистрибуцији и поремећајима који настају у репартицији фонема.

а) Тако је већ било речи, између осталог и о аналошком јотовању у облику трпног придева неких глагола (т. 193). Треба поменути још исти облик код глагола са основном *крд-*: *укрдћен* (за који немам примера у снимљеном материјалу).

Слично аналошко уношење умекшног конс. врши се и у облику презента гл. *ојић*, који по правилу гласи друкчије од књиж. Али ту има и других промена, те у снимљеном материјалу имам примера за четири врсте форми овог облика:

— *ојидем* ја за Рѣкѡвац, — *ојидем* у цркву, — *'Тидем* ја у Рѣкѡвац, — *'Тидем* у Върдар (Бог), — *ојидем* ја код њѣга (Добр), — *ојидем* на онѣ мѣсту (Крч), — *ојидемо* у Заѣчар (Кар), — *ојидемо* јѣдан ко-дрѣгога, — *ојидемо* нас³ дванаѣс (Леп), — *ојидем* ја код њѣга, — *ојидем* у Рѣкѡвац (Реб), — *ојидем* тѣм (Сек);

²⁰⁴ М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, 338—339.

— кад ђни *оџићу* нђгде, — *оџићемо* код^т чџче (Ба), — *оџиће* ко-дђктора, — *оџићемо* (Бог), — *оџићем* ја по кџлометар пџтђм (Над);

— *оџиднемо* у чђту (Добр), — па *оџидну* ка Морђве (Кар), *оџиднем* код мђе снађ, — *оџидне* код^т крава (Круш), — по жџту тђм *оџидну* (Крч);

— *ђдем* ја у рђту, — *ђдем* ја у бђлницу (Рат).

Последња форма страна је нашем говору. Прва је створена на основу односа *ић* : *идем* ≈ *оџић* : *х*. У другој форми огледа се аналогија према односу *обић* : *обићем*. Трећа форма резултат је утицаја облика гл. III вр. на ове глаголе.

Императив има две форме: *оџиди* и *оџидни*²⁰⁵.

У аористу постоје следеће форме:

— ђни *ђдоше* (Дубр), — *ђдоше* у вђрош (Ци);

— *оџдише* уз^с Црни вђ (Бог), — *оџдише* за Бџгарску (Вук), — онџ тройца *оџдише* (Добр), — *оџдише* кџћи љџди (Кал), — *оџдише* тђмо ко-тђм, Радойчине кџће (Круш), — кџџ су лџди, ђни *оџдише* (Ур), — *оџдише* (још 16); — *оџдмо* (т. 473);

— *оџидомо*, — *оџидосмо* (Сла).

Друга форма вероватно је резултат контаминације осталих двеју: *од-о-* + *оџ-ид-о-* = *оџ-о-*. На то упућује и компромисни акцен²⁰⁶.

б) Даље, писано је о отпадању крајњег дентала у инфинитиву глагола са основом типа *џад-*: *џас'* (т. 235). Треба напоменути такође да се ово преноси аналошки опет, на глагол *оџић*, па и на прости глагол *ић*, — који гласе и *оџиц* и *џс*. Футур ових глагола може каткад гласити поред *џће*, *оџиће* и: *џће*, *оџиће*, или — *џиће*, *оџиџиће*.

в) О облику радног придева глагола типа *умреџ* исп. т. 54.

г) О променама у 3р презента извесних глагола ове врсте исп. т. 203.

500. Неки глаголи I врсте прилазе другим врстама прилагођавајући аналошки своје облике овима.

а) Тако глаголи од основа са општим делом *др-* (*дер-*) обично имају облике по II врсти: *одрао*, *драо*. Стара форма рпр. простог глагола чува се у клетви: *Ђђво те дрђ*. Исто је и код глагола *ждраџ-ждерем*²⁰⁷. Једино глагол *џродреџ-џрдђро* има форме по овој врсти.

б) Глаголи са основом *мр-* (*мер-*) и *џр-* (*џер-*) прилазе V врсти: *умреџ*: *умрео* (поред *умро*, *умрао*), *зџреџ-зџрео* (али још увек и *зџрђ*, *сџрђ*).

²⁰⁵ Овај други створен је такође по угледу на III врсту.

²⁰⁶ Исп. у ДИЈС 3s отђ, СДЗБ I, 479.

²⁰⁷ Облик слож. гл. прождро може се тумачити и процесом ао > о.

в) Глаголи настали од корена *дж-* потпуно су пришли IV врсти: *надуи-надуем*.

г) Прости глагол настао од корена *пж-* такође више не припада овој врсти, јер је према презенту *јењем се* створена инф. основа *јењай се*.

Међутим све су ово само спорадичне појаве у односу на процесе који се дешавају на релацији између глагола I и III врсте.

Однос глагола I и III врсте

501. Процес прилагођавања појединих облика I врсте глаголима III врсте врло је жив у нашем говору и далеко је шири него у књиж. јез.

а) Глаголи са основном *срей-*, *иад-*, и *сед-*, дакле они од глагола са денталом у корену који су и у простој форми свршени по виду, имају и инфинитив (уколико се овај јавља) по III врсти обичније него по I: *срейнуи* (исп. футур *срейнућу*, — Круш), *седнуи*, *иаднуи*, *наиаднуи*, и сл.

Исти је случај и са неким глаголима *-к-* или *-г-* у основи: *бег-*, *рек-*, а у сложеним глаголима и *-мог-*: *иобегнуи*, *рећ/рекнуи*, *иомоћу/иомогнућу*.

Само по III врсти имају овај облик глаголи са коренима: *дед-*, затим *диг-*, *лег-*, *мак-*, *мик-*, *ник-*, *йук-*, *сийг-*, *йак-*, *црк-*, а у слож. гл. и *-шк-*: *зайоденуи*, *дигнуће се*, *макнуи се*, *микнуи*, *замикнуи*, *никнуи*, *йукнуће*, ка-ћу *сийгнуи*, *сийшакнуи се*, *цркнуће*, *исйекнуи*, *ошккнуи*, *ушккнуће*, и сл.

Сви облици презентске основе код горњих глагола иду увек по III врсти. Навешћу издвојене примере за презент и императив:

— презент —

— нек *избегне* лџцто (Кав), — да *иобегнемо* некако (Кал), — *иобегнемо* (Кар), — мѳрали да *иобегну* (Ком); — *иобегне* (Мал), *иобегнем* (Прњ, Реб, Сиб), — да *иобегну* (Геч), — *иобегне* (Сек);

— негде да се *дѳнем*, — да *снагдѳне* (Бог), — *снабдѳну* (Добр), — да се *одѳне* (Рат);

— *дйгнем се* (Добр), — ова' се *дйгне* (Кар), — да га *дйгне* (Кал), — *дйгнемо се* (Добр), — *иодйгнемо* (Др, Сек), — *дйгну се* (Ком);

— *лѳгнем* (Добр), — *лѳгнеш* (Кар), — да *лѳгне* (Добр, Пре); — *замакнемо* (Кав), — ка-це *омакнем* (Кав); — коѳ се *омакне* (Вук);

— да се *измйкнем* (Ком), — д-измйкну (Кав), — ко с' *омйкнеш* (Вук), — ако с' *омйкнеш* (Мотр);

— трава да *нйкне* (Дул);

— *йаднем* (Ком), — *час ју йадне* на памет (Над), — *исйадне* (Бе), — *исйадне* (Прњ), — *исйадне* (Теч), — *те не найадне* (Ба), — *да найадне* (Реб), — *йройдне* (Сек), — *да йройднемо* (Сиб);

— *йукне* (Кав, Сла);

— *рѣкнем* (Дул, Пре), — *како ти рѣкнеш* (Кав), — *да му рѣкнеш* (Крч), — *како ви рѣкнете* (Кав), — *д-одрѣкнем* (Бог), — *одрѣкне* (Мал) — *Урок урѣкне*, *урочица разрѣкне* (Круш);

— *седнем* (Ком, Сиб), — *нек седне* та старац (Бог), — *нека седне* (Ур), — *седнемо* на ону йвицу (Круш);

— *среѣнем* Агатаџа (Ком), — *среѣнем* (Ком, Ур), — *среѣне* (Добр, Сек), — *среѣнемо* (Кав, Кал), — *среѣину* не (Круш), — *ће ме среѣину* (Над), — *йресреѣнемо* (Прњ);

— *Краѣ* не мѡг да *сийгнем* (Бог), — *да и' сийгнем* (Жуп), — *сийгне* (Мал, Сла), — *сийгнемо* (Бог, Реб);

— *Па секѣром ѡѡкне се* у праг (Круш), — *да се исѡѡкне* (Ци), — *да се найѡкне* на цѣв (Добр);

— *да заѡѡкнем* (Жуп), — *заѡѡкне* (Добр), — *ко ти йреѡѡкне* (Над), — *Нй'е мѡго да йреѡѡкне* (Пре), — *да йреѡѡкне* (Кав), — *уѡѡкнем* (Реб), — *уѡѡкне* (Сек);

— *о'-да цркнем* (Ком), — *нек цркне* (Круш);

— **императив** —

— *йодѣгни* (Мотр), — *али и: дѣк се* (Бог, Крч, Рат, Ур);

— *измѣкни* (Вук);

— *ти му рѣкни* (Дубр);

— *седни* те *вечѣраѡ* (Над);

— *среѣинише* га (Кар), — *среѣини* (Реб).

Облике пр. и аор. имају ови глаголи по I врсти (примере исп. у поглављу и акценту).

б) Инф. и по I и по III врсти може имати и глагол *сийаѡ* и композита: *сийаѡуће*, *засийаѡ/засийаѡуѡ*, *йресийаѡ/йресийаѡуѡ*, и сл. И остали облици су као и у претходно описане групе.

в) Исту ситуацију имамо и код глагола са општим делом *-ѡе-* (*тѡкн-) и *-йе-* (-пѡ-:з*-пѡн-) *найѡеѡ/найѡуѡуѡ*, *уѡеѡ/уѡуѡуѡуѡ*, *йроѡеѡ/йроѡуѡуѡуѡ*, *разайѡеѡ/разайѡуѡуѡ*, *йѡеѡ се/йѡуѡуѡуѡ се*. Ови глаголи разликују се од претходних јер могу имати проширену основу и у аор. и рпр:

— *найѡели* вѣсове (Ком), — *зѡѡ* врата (Рат), — *йѡѡели* сѡцијално (Бог), — *йѡѡе* се на ѡбалу (Ком) — *разѡѡе* (Кар);

— *найѡуѡ* ѡдан качкѣтиѡ (Добр), — *йѡуѡуѡ се* (Дубр);

— *найѡе* кѡпу (Дуб), — *зайѡеѡ* (Мал, Теч), — *ја се йѡѡе'* (Бог), — *йѡѡе се* (Кав), — *йѡѡе* (Мотр), — *йѡѡе'мо се* (Жуп), — *йѡѡеѡе* (Бог);

— *найѡуѡуѡе* му онѡ (Дубр), — *разѡѡуѡуѡе* (Сек).

г) Као и у књиж. јез. имају глаголи са кореном *кле-* (*кלא-* < **кльн-*) и *-че-*, (*чл-* < **чьн-*) облике инфинитивне основе по I, а презентске по III врсти. Овима је, међутим, у Л. пришао и корен *џ-* (**џм-*), данашњи *узе-*, *оше-*, те имамо обично *узнем-узни*, *ошнем-ошни*. Овде је свакако од утицаја на промену била и природа непосредно претходног консонанта основе (исп. примере и објашњење у т. 181).

502. Стање код глагола који се прибарају III врсти јесте следеће.

а) Глаголи са кореном *врш-*, *гив-*, *грш-*, *-кид-*, *креш-* имају:

— радни придев само по III врсти —

— *врнуо* га (Реб), — *врнули* (Круш), — *заврнула се* (Кал), — *заврнуо* (Лом), — *изврнуо* (Мотр), — кад би му се ја *осврнуо* (Над), — *йрврнули* (Кар), — *обрнула* (Саб), — *сврнуо* (Над), — *гинула* (Кав), — *изгинули* (Бог, Кал, Мал, Оп), — *изгинуло* (Вук), — *изгинуо* народ (Сек), — *йогинуо* (Ба, Крч, Мал, итд, — 18); *йрегинуо* (Бог); — *ошкйнули*, *ошкйнуо* (Круш), — *йрекйнуо* (Жуп), — *скйнули* (Леп, Прњ), — *скйнуо* (Круш, Мотр, Оп), — *скйнуо се* (Леп); — *окрѣнула* (Добр), — *крѣнула* (Реб), — *крѣнуле* (Добр), — *крѣнули* (Ком, Теч), — *накрѣнуло се* (Мал);

— аорист по I и III врсти —

— *вршомо се* назад (Кав), — па се *вршо'* у кревет (Леп), — *заврше* (Лом), — у лѣту е *йрвршоше*, — *Преввршоше* јѣдну кѣру (Кав); — *йзгиве* доста (Прњ), — *йзгиве* (Сиб), — *изгивоше* (Жуп, Кав, Мал, Над), — *йогиво'* (Бог, Добр, Кав), — *идгиве* (Ба, Ком, Реб), — *йогивоше* (Кав); — *зѣгеба* (Рат), — *одгвршоше* (Кав); — *дшкиде* (Сиб), — *йрѣкиде* (Лом), — *йрѣкидоше* (Леп), — колико се *скйде* (Добр), — *скйде* (Ком, Круш, Рат), — *скйдо'мо*, — у Скѣпљу се *скйдо'мо* (Добр), — *скйдоше* (Кал, Мотр, Сиб, Ур); — *крѣше* (Жуп), — *искрѣшо'* буре (Ба), — *моѣ се* волѣви сѣмо *искрѣшдише* (Круш), — *окрѣшо'* (Круш), — *дкреше* (Бе Вук), — *окрѣшдише* (Круш), — *йреокрѣшдише* (Круш), — *скрѣшо'* (Круш), — *скрѣше* (Кав, Ком); — ја се *обршо'* (Ком), — *дврше* (Леп);

— *врнуше* га (Суг); — Падо на нѣки ца̋к па *йогину'* (Рат); — *огврнуше* (Дубр), — те се трйнаѣсти дан *скйнумо* (Кал); — *лађа крѣну* (Вук), — *крѣну* (Леп), — и *јона се крѣну* (Сек), — *крѣну'мо* (Леп, Оп), — *йскрену се* (Круш), — *ѣн се сѣмо дкрѣну* (Мал), — *дкрѣну* (Над), — *окрѣну'мо* (Кав); — *дврну* (Жуп), — *сй'алицу сѣмо дврну* (Над), — *обрнуше* (Круш).

б) Оба облика по I и по III врсти имају глаголи са општим делом: *клек-*, *кис-*, *мрз-*, *мрк-*, *йрег-*, *слег-*, *шиск-*, *йрг-*, *саг-*; нпр.:

— *клекли* (Дубр); — *йрекйсло* (Дуб); — *мрзло* (Ком), — док се дѣбро *замрз*о (Круш), — *смрзле* (Кав), — *смрзло се* (Мал), — *намрз*о (Добр, Мал); — *смркло се* (Кав); — *уйрѣгли* (Сла); — *слѣгло се* свѣта (Др); — *йрешйско* (Кав); — *йрешйгле* (Дубр); — *сдгла се* (Суг);

— *клѣкнула* (Дубр), — *кѣсноу* (Бе); — *ѣомѣзнули се* (Саб); — *омѣкнули* (Дул);

— *слѣже камен* (Круш); — *ѣмрзе* и *ѣнѣ мѣсто* (Кал); — *смѣче се* (Рат); — *ѣреѣйскоше* (Над); — *кад^т се ѣсѣрже* (Добр), — *ѣрѣгоше* (Мал);

— *клѣкнуше* (Саб); — *те га нѣмрзу* (Лох); — *слѣгнуше дѣске* (Силь); — *ѣреѣйскуше да бѣју* (Реб); — *ѣн ме ѣрѣгну* (Добр).

в) Глаголи са општим делом *-брек-*, *-грѣз-*, *-грѣз-*, *-мек-* имају рпр. по I и III, а аорист само по III врсти: *набрекнуше* — *набрекла*/набрекнула, *огрѣзо*/огрѣзнуо, — *огрѣзну*, *угрѣзнуо*/угрѣзла — *угрѣзну га*, *ѣдмекла*/ѣдмекнула — *ѣдмекну*. Немам примера са снимака, сем: *набрѣкла* (Рат).

АКЦЕНТ ГЛАГОЛА I ВРСТЕ

а) Глаг. са дугим акценѣом инф.

503. Глаголи као *ѣћ* (*ѣс*), *рѣћ*, *сѣћ* и сл. имају дугосилазни акц. (а) само у овом обл., а иначе припадају типу описаном у т. 505. а) (b II), а глагол *сѣћ* може имати паралелне форме и по типу б) из исте тачке (аа I). Ево нешто од материјала:

α) облици простих глагола —

— *ѣдо'* ја нѣколико п'т (Бе), — *ѣдо'мо* да вѣдимо, — *ѣдо'мо* на мѣре, — *ѣдо'мо* тѣм, — *ѣдо'мо* на урѣнак, — *ѣдо'мо* у бању (Добр);

— *рѣко* сам (Дул), — *рѣко* ми (Мотр), — *рѣкла* (Круш, Крч), — Што се нѣје *рѣкло*, тѣ се нѣје чѣло (Ба), — *рѣкли* (Жуп, Леп); — Ја за ѣвола и *рѣко'* (Круш), — ја тѣ *рѣко'* (Лом), — *рѣче* (Добр, Кал), — Дѣсѣ *рѣко'мо* (Дубр), — *рѣкоше* (Бе), — *рѣкѣше* па слагѣсте (Бог), — *рѣкѣше* ми (Жуп);

— *сѣчем* ја з-Богѣмирем дѣва (Бог), — *сѣче* (Круш, Крч, Теч), — *сѣчемо* (Прњ, Ци), — *сѣчу* (Вук); — *сѣче*, — *сѣчу* колѣч, а не слѣве (Мал), — *почѣју* да *сѣчу* (Оп); — *сѣчѣше* (Мал);

β) облици сложених глагола (овде долазе и глаг. *ѣнеѣш*, *ѣренеѣш* и сл.) —

— *ѣдно* (16), — *ѣдно*, — *ѣдно* (Мал), — *ѣднела* (Бог, Лом), — *ѣднела* (Теч), — *ѣднели* (Крч, Лом, Рат, Сиб), — *ѣднели* (Мал, Мотр), — *ѣзно* (Кар, Реб), — *ѣзнела* (Бог), — *ѣзнели* (Круш), — *ѣдно* (Добр), — *ѣднела* (Мал, Сла), — *ѣднели* (Бог, Круш), — *нѣнела* (Над), — *нѣнели* мѣло слѣме (Леп), — *ѣдно* (Добр), — *ѣднели* (Ком, Леп), — *ѣднели* (Мал), — *ѣрѣнела* (Мал); — *ѣднесе* (Бог, Леп), — *ѣнесе* (Мал), — Нѣ знам кѣи ме *ѣнесе* (Круш), — *пѣшке*

ионѣсемо (Кал), — *однесдише* га тамо (Леп); — *донѣсем* вѣњер (Бог), — да е *донѣсеш* (Лом), — *донѣсу* (Мотр), — да га *изнѣсемо* (Кав), — *ионѣсем* (Дул), — *ионѣсемо* (Ба), — *ионѣсу* (Добр, Сла), — *иренѣсем* (Ком), — да *иренѣсе* (Леп); — то е тебе *донешѣно* (Леп),

али код ових глагола имамо и друкчије форме аор., а каткад и през. —

— што не *донѣсше* (Круш), — *донѣше* (Ба, Ком), — *изнѣше* (Кав), — *ионѣ'* (Ба, Добр), — *иоднѣ'* (Реб), — *иоднѣ'мо* (Теч), — *иренѣ'* (Бог), — *иренѣше* (Круш), — *унѣ'мо* (Круш); — мѣго сам *донѣм* пѣре (Сиб);

— *исѣко* (Кар), — *исѣкла* (Ба), — *оцѣко* (Бог), — *иосѣкла* (Круш), — *иосѣкли* (Дул, Кар), — *иресѣко* (Кав), — *иресѣко* (Сек), — *иресѣкли* (Добр, Кар, Ком), — *иресѣкли* (Леп, Ци), — *расѣко* (Ци); — ја *исѣко'* (Круш), — *исѣче* (Мал), — *исекдише* (Кал), — *оцѣко'* (Бог), — *оцѣче* (Ком), — *оцѣче* (Сиб), — *иоцѣче* (Теч), — *иосѣкоше* (Бе); — *исѣчеш* (Ком, Сиб), — *исѣчемо* (Ком, Над), — *д-осѣчеш* (Дул), — *оцѣчеш* (Ком, Мал, Над), — *оцѣчеш* (Рат), — *осѣчеш* (Ур), — *осѣче* (Рат), — *осѣчемо* (Бог), — *иресѣчеш* (Теч), — *иресѣче* (Бог), — *иресѣчемо* (Сек); — *осѣчѣм* (Кар), — *чѣс те иресѣчѣ* (Сиб), — *иресѣчѣш* (Жуп); — прво *осѣчен* ми пѣлац (Ци), — *оцѣчен* (Кав), — до земљѣ *осѣчѣна* (Кал), — *оцѣчѣно* (Бе), — *колѣч иресѣчѣн* (Бог), — *преко пѣла иресѣчѣн* (Кал), — *остѣпница бѣла иресѣчѣна* (Кал), — *није бѣо тадт иресѣчѣн пѣт* (Мал).

Како видимо, код глагола са општим делом *нес-* радни прид. има акц. на префиксу (в III). Али то није искључиво правило, што показују и следећи примери:

— *донѣо* пред онаџ алтѣр (Бе), — *није ионѣо* (Бе), — *Ово сам ја ионѣо* (Кар), — *однѣо* (Лох).

Овакав се акценат јавља само у граничним селима према Белици и Темнићу.

Аорист глагола *рећ* често је у говору неакцентован:

— Ја *реко'* Рѣкѣ (Ком), — То *тѣшљар, реко'*, *тѣшљер* (Ур).

504. α) Глаголи *врѣс'*, *вѣћ*, *рѣс'*, *иѣрѣс'* и сл.²⁰⁸ имају акц. инфинитива (а I) још у м. р. сг. рпр. и 2s и 3s аор.: *вѣко*, *зѣбо*, *вѣче*, *вѣзе*, *зѣбе*, и сл. у осталим формама рпр. и 1s аор. имају и код нас ови глаголи дугоузл. акц. (с II): *вѣко'*, *зѣбо'*, *вѣкла-вѣкли*, *зѣбло-зѣбле*. У плуралским обл. аор. акц. је померен за један слог према крају речи (основни слог остаје дуг; bb I): *вѣкѣмо-вѣкѣдише*, *зѣбѣмо*. Презент има дугосилазни акц. на првом слогу наст., и наравно, опет дуги слог основе

²⁰⁸ Инфинитив глагола *вѣсѣти*, *зѣсѣти*, па и *врѣти*, скоро се и не чују у Левчу.

(aa I): *вучѐм-вучѐмо*. Импер. има акцент сличан аорисним обл. (с II: bb I): *вучи-вучише врши-вршише*. Слично је код трпног придева (aa I: bbII): *вѣжѣн-вѣжѣна-вѣжѣне*.

— *вѣзли* (Круш), — четйри да̀на *вѣзѐм* јѣдну чара̀пу (Круш), — *вѣзѣ* (Ба, Круш), — *вѣжѣне* (Ба, Кав), — чара̀пе *вѣжѣне* (Ба); — *врла* (Бог, Жуп)²⁰⁹, — *вршѐм* (Ком), — *вршѣи* (Бе), — *вршѣ* (Бог, Круш), — не би мо̀гли да *вршѣмо* (Бе), — *вршѣмо* (Жуп), — неѣ да *вршѣу* (Бе), — Жо̀ли то *вршѣу* (Бог);

— *вѣко* (Добр, Мотр, Рат), — *вѣкли* (Кар), — *свѣко се*²¹⁰ (Кав), — *свѣкли* (Кар); — *вѣко'* (Дубр), — *вѣкѣше* (Дул); — *вучѐм* (Мал), — *вучѣ* (Ба, Бе, Кар, итд.), — *вучу* (Дул, Вук, Круш, итд.), — *вучу* ју се црѣва (Круш), — да се ја *свучѐм* (Мал), — да се *свучѣи*, — те ме *свучу* (Круш); — *вучи* (Кал); — *свучише* га (Дубр), — да ѣ' не *зѣбу* ко̀њи (Круш), — *ѣрѣсо* овца̀ма *жа̀р* (Ба), — *зѣмља се са̀мо ѣрѣсѣ* (Ци), — *ѣрѣсѣ се* (Рат);

— *ѣуче* (Сиб); — *рѣсѣм* (Мал), — *рѣсѣ* (Бог, Мал), — *ѣуко* (Кав), — *ѣуче* (Сиб), — *ѣучѐм* (Над).

β) Сложени глаголи по акценту се разликују од простих само у 2s и 3s аор., где акц. прелази на префикс: *дврше*, *двуче*. Иначе је: *одвѣћ-одвѣко*²¹¹, и сл. Наводим нешто материјала:

— *развѣзу* (Бе); — сте *оврли*²¹² (Жуп), — *оврѣше* (Жуп); — ми смо се тѣ *завѣкли* (Мал), — *извѣкли* (Бог), — *извѣко* (Сиб), — она̀ материя̀л што су *навѣкли* (Добр), — *обѣко* (Добр, Кал, Мал, Сиб), — *обѣко се* (Кал), — *обѣкла* (Круш, Реб), — *обѣкли* (Прњ), — па смо се *ѣовѣкли* (Ци), — *увѣко* (Рат), — *извѣко'* га ја испо-дрѣа̀че (Бог), — *одвѣко'* (Жуп), — *ѣвуче* (Ба), — *обѣкѣше* (Добр), — ја *ѣовѣко'* (Рат), — то̀пѣве на̀ руке *ѣовѣкѣше* (Добр), — Те дни се ода̀гле *ѣовѣкѣше* (Сиб), — те ми се она̀ко *ѣовѣкѣмо* (Вук), — нѐкако се *ѣровѣкѣмо* (Добр), — ја кад *развѣко'* (Бог), — *обѣчи* (Мал), — *ѣовѣчи* (Круш), — *обѣчѣни* (Добр, Леп, Над), — ни́су би́ли *обѣчѣни* (Прњ), — *одвѣчѣи* (Др), — да се *завѣчѣмо* (Кал), — *извѣчѣмо* то̀пѣве (Ком), — у Па̀раѣин се *обѣчѣмо* (Ком), — *одвѣчѣ* (Кар);

— *озѣбѣше* (Рат), — *ѣрозѣбо* (Ци), — *ѣорѣсла* (Добр), — *ѣрѣрасло* (Круш), — *ѣдрасѣше* (Бог), — *зарѣсѣше* но̀га (Круш), — *изрѣсѣше* (Круш), — кад' *ѣорѣсѣше* (Добр); — *ѣрѣѣрѣсла* (Кал), — *ѣрѣѣрѣсли* (Кар) — ма̀ло се *ѣроѣрѣсла* (Добр), — *ѣоѣѣкли* нѐке на̀ше једини́це (Кав), — *наѣѣчѣм* (Прњ), — *наѣѣчѣ* (Ур).

²⁰⁹ Али у м. р. и код нас: *врѣ*, *изврѣ* (Бе). Исп. Дан., 92.

²¹⁰ Префикс *с-* не утиче на промену, акц. па су ови облици наведени овде.

²¹¹ Исп. Б. Николића, СДЗБ XVII, 394.

²¹² Примери као: *врлѣ смо* (Добр), — иши сл. не наводе се овде; исп. т.36.

b) Речи са крајњим акценџиом инф.

505. Глаголи са старим кратким акценџом инф. двојаки су.

а) α) Глаголи *јес'*, *јас'*, *сес'*, *срес'*, који задржавају број слогова у промени, задржавају углавном и акц. на истом слогу (b I : b II):

— Ја сам *јео* и гладан нисам (Мотр), — ние *јела* леба (Ком), — *Јела* мѣд, — *јела* сам лецка млеко (Круш), — *јела* (Ур), — шећер смо *јѣли* (Кар), — *јѣли* (Теч); — *јѣдо'* (Добр), — *јѣдо'мо* (Сиб); — шта ѣма да *јѣдем* (Ба), — *јѣдем*, — дођи да *јѣдеш* (Ком), — *јѣде* (Ба, Ком, Крч, Рат), — да *ѣде* (Леп), — *јѣдемо* (Ба), — *Кад јѣдеше*, на спаване (Добр), — *јѣдеше* (Над), — *јѣду* (Бе Бог, Кар, Круш); — *ѣде јѣди* (Ба), — *јѣди* (Бог, Добр, Круш, Леп, Над), — *јѣше* (Над).

У презенту овај глагол може гласити и *јем-јемо*, и тада му се и акценџ мења (исп. прим. у т. 152, б). Исп. и т. 216). У плуралским облицима аор. поред наведеног акценџа чује се опет само код овог глагола од свих више поменутих и акц. на првом слогу наст.: *јѣдосше-јѣдше*. Тпр. *јѣден-јѣдена/јѣѣн-јѣѣна*.

β) Сложени глаголи, сем инф. и 2s и 3s аор., задржавају акценџ простих (b II, b III). У два поменута облика акценџ се помера на почетак речи: *јѣс'*, *јрѣјас'*²¹³, — *јѣдеде*, *јрѣјаде*. Ево опет неких примера:

— *наѣо се* (Ба), — *наѣли се* леба (Над), — *јѣо* (Круш, Крч), — нису *јѣоле* (Круш), — пуштила ѓвце, *јѣоле* пасуљ (Крч), — Да л' те ние *јѣо?* (Мал), — *Поѣдо'* се ки леба (Над), — *јѣдо'мо* прасе (Лом), — *јѣдо'мо* (Сиб); — да се *наѣде* (Ба), — Немб никако да *ѣдеш* месо (Круш), — пасуљ да *јѣоде*, — Стока човѣку *јѣоде* живци (Бог), — *јѣоду* (Добр, Круш).

Али, на другој страни:

— *јѣде се* за руку (Пре).

У множинским обл. аор. има двојства код глагола *-јес'*, па поред наведених, имам и пример:

— *док се наѣд'мо* (Ком).

б) α) Глаголи типа *јрѣс'*, *крѣс'* и сл.²¹⁴ са продуженом основном у већине облика, имају променљив акц.: *јрѣ-јрѣла*, *јрѣдо'-јрѣдосше* (b I : b II : b III) али *јрѣде* (a II) (2s и 3s аор); *јрѣдем-јрѣдемо* (aa I ; aa II); затим *јрѣди-јрѣдише* c II : bb II). Узећемо примере за глагол *крас[ши]*:

— *крѣли* државне љебине (Добр), — *крѣдоше* (Дубр); — шта е то те се *крѣде* (Добр), — па га увате да *крѣде* (Бог), — *крѣде* (Бе), — да *крѣдем* (Ба, Круш), — *крѣду* (Силь); — *крѣди* (Дубр).

²¹³ *Мусѣи* и *грисѣи* мислим да се никако и не јављају у обл. инфинитива.

²¹⁴ О осталим глаголима који код ВД иду по овом обрасцу исп. т. 505.

β) Акц. сложених глагола разликује се од акцента простих опет само у инф. и 2s и 3s аор: *у̀крас' - у̀краде*. Ево примера за исти глагол:

— *у̀окраѡ* (Добр), — Ја сам *у̀краѡ* Слѡвку (Ба), — *у̀краѡ* (Кал, Сиб), — *у̀кра̀ли* (Круш); — *у̀скраде се* (Дул), — *у̀кра̀доше ми* Јопѡнци (Лом); — *искра̀дем се* (Оп), — *не д-у̀кра̀деш* нѣшто (Ци), — *нѣки ко се у̀рикра̀дѡ* (Кал), — *у̀кра̀дѡ* (Ба, Бог, Рат), — *у̀кра̀ду* ми гу̀њу (Бог), — *у̀кра̀ду* (Мал).

506. α) Глаголи са новим кратким акц.: *бѡс', иѡћ', илѡс'*, и сл. у облицима инф. осн. имају акцент као и глаголи са старим кратким акц.: *иѡко-иѡкла, иѡко'-иѡче* (b I : b II : b III), али у пл. паралелно *иѡкоше/иѡкѡше* (b II/b III): У сг. през. ови глаголи имају дугосил. на наставку: *иѡчѡм-иѡчѡш-иѡчѡ, илѡшѡм-илѡшѡш-илѡшѡ*, — у плуралским обл. дугоузл. на основи у 1p и 2p: *иѡчѡмо-иѡчѡше, илѡшѡмо-илѡшѡше*, — док 3p има акц. као и једн. обл.: *иѡчу́, илѡшу́* (a I : c II). Императив има акц инфин.: *иѡлѡши*. Тпр. има у м. р. сг. дугосил. на улт.: *иѡлѡшѡн, иѡчѡн*, а у осталим облицима кратки на претп. слогу (a I : b II): *плетѡна-плетѡно-плетѡни*. Имам следеће примере:

— *иѡкли* (Кал), — *илѡ* сам кѡрпе (Теч), — *илѡли* (Вук, Сек); — *иѡчѡм*, — У ку̀ћи се *иѡчѡ* (Бог), — *иѡчѡ* Јѡва (Ком), — да *иѡчѡмо* (Ба), — *иѡчу́* (Кар), — једна *илѡшѡ* (Круш), — *иѡчѡ* (Кар, Сек, Теч, Ци), — *иѡчи* ракију (Бог); — *иѡчѡн* (Дубр), — чарапе покрстице *илѡшѡне* (Ба).

β) Сложени глаголи овог акц. типа имају у инф. (уколико се овај јавља) и 2s и 3s аор. акцент померен за један слог према почетку речи: *исилѡс, ирѡвѡс'*; *исилѡче, исилѡше*. Сви они имају у презенту кратки акц. на првом слогу основе: *исилѡчѡм-исилѡчѡмо*. У трпном придеву јавља се такође каткад акц. на основи: *исилѡшѡн/исилѡшѡн-исилѡшѡна/исилѡшѡна*. Ево примера из „корпуса“:

— па *забѡла* кро-су̀књу (Круш), — *избѡли* (Сек), — *убѡ* (Кав, Крч), — *убѡла* га (Сек), — *у̀боде* ме ѡд на двѡ мѡсте (Сек), — а Бугари *иѡбѡѡѡше* (Ком), — *у̀бѡдеш* (Ком), — да *иѡбѡде* (Круш), — она се *забѡде* у зѡмљу (Ци);

— *довѡзо* га нѡки Дулѡнац (Добр), — ел му е нѡки *иѡвѡзо* (Круш), — те сам му *довѡзо* (Мал), — *довѡзо* (Ур), — *одвѡзли* (Дул), — *ирѡвѡзла* (Круш), — *довѡзоше* га ку̀ћи (Дул), — *ирѡвѡзоше* не (Леп), — *ирѡвѡзоше* преко Сѡвѡ (Над), — *довѡзу* (Мотр), — да се *одвѡзем* (Мал), — Енглѡзи не *одвѡзу* (Кал), — *ирѡвѡзем* (Мал), — да *ирѡвѡзеш* магаѡин (Ком), — да *ирѡвѡзу* (Добр), — да *и' ирѡвѡзем* (Добр), — *ти се иѡвѡзи* (Круш);

— *исилѡшѡне* (Леп), — *оилѡшѡне* (Пре), — *уилѡшѡна* (Добр), — *уилѡшѡно* (Кал), — *оилѡшѡно* (Дубр).

У једном прим. рпр. глаг. *иѡвѡсти* разликује се не само по обл. него и по акц. од горњих (исп. и т. 503):

— *иѡвѡзѡ* Мину нашу (Крч).

Иако усамљен, овакав акценат није ништа изузетно у Л.: каткад се и иначе у рпр. и глаг. других врста који припадају истом акц. типу нађе покоји пример са оваквим акценатом. Поред акц. аориста, и ово је знак извесне непревзелости у акценату глагола тога типа, и о процесима који указују на постојање трагова још живих утицаја са подручја Јужне Мораве.

II ВРСТА ГЛАГОЛА

507. У т. 500. поменути су неки глаголи I врсте који прилазе овој. Овде можемо поменути и глаг. *грѣбайи-грѣбѣм*, који је готово савсим пришао глаголима II врсте. Једино у рад. прид. има поред *грѣбаѡ* и *грѣбо-грѣбла*. Сложени глаг. ове основе понашају се као прост: *огрѣбайи-огрѣбем-огрѣбаѡ/ѡгрѣбаѡ/огрѣбо*.

Али ово нису једини случајеви непоклапања промене глагола ове врсте у Л. са књиж. јез.

а) Глаголи *бријаи* и *џвакаи/џвакаи*²¹⁵, *џвиздукаи/џвиздукаи*, *шеџаи*, мењају се у нашем говору по обрасцу V врсте: *бријаѡм-бријаѡмо-бријај*, *џвакам*, *џвиздукам*, *шеџам-шеџаѡмо-шеџај*. Исто тако глагол *њихаи* гласи код нас само *нијаи-нијаѡм*²¹⁶. Ево примера са снимака:

— не тѣдо' се *бријаѡм* (Над), — *обријаѡ* се (Дубр), — колѡна саѡмо *нија* (Кал), — д-*џваѡкам* онѣ кудѣљке (Круш), — *шеџа* (Ком, Ци), — *шеџа се* (Рат), — *џвиздука* уз^с пѣт (Дубр).

б) Глагол *џњѣи-џњѣм*, сем императива (*џњи*) има облике по V врсти: *џњѣѡ-џњѣла*; *џњѣ*²¹⁷.

в) Облике през. и импер. по II и V врсти имају глаголи са општим делом *гѣб-*, *дрѣм-*, *-џив-* (: зов-), *-јѣм-* (**јѣт-*: *узим-*, *оџим-*), *-клаѣ-* (: *клоп-*), *куѣ-*, *леѣ-*, *ѣи-*, *ѣоѣиѣи-*, *ѣреџив-*, *риѣ-*, *сиѣ-* (: *су-*), *-ѣѡѣ-* (*ѣѡн-*), *ѣиѣиѣи-*, и још покоји, па имамо у през.: *ѣреџѣба/ѣреџѣбѣ*, *дрѣмаѡм/дрѣмѣѡм*, *ѣреџѣваѡм/ѣреџѣвѣѡм*, *уџѣмаѡм/уџѣмѣѡм*, *ѣоклаѣѡм/ѣоклаѣѣѡм*, *куѣѡм/куѣѣѡм*, *леѣѡм/леѣѣѡм*, *ѣиѣѡм/ѣиѣѣѡм*, *ѣоѣиѣѡм се/ѣоѣиѣѣѡм се*, *ѣреџѣваѡм/ѣреџѣвѣѡм*, *риѣѡм/риѣѣѡм*, *ѣѡѣѡм/ѣѡѣѣѡм*, *расѣѡм/расѣѣѡм/расѣѣѣѡм*²¹⁸, и сл. Ево примера са трака:

— *ѣреџѣба* (Сиљ), — *ка-ти се задрѣма* (Дубр), — *куѣѡ се* (Дуб), — *ки кад га оѣѣѡма* (Бе), — *оѣѣѡмаѣ се* (Рат), — *риѣѡ* *ки гѡѣ онѡ пѣле* (Теч), — *ѣоклаѣѡ* *с плѣѡѡм* (Жуп), — *ѡн се ѣреџѣва* Велимиѣ Рѣѡѡѡѣѡ (Оп), — *свѣ тѡ риѣѡ* (Бѡг); — *ѣѣѡ* оно *стѣкло*

²¹⁵ Вук, Рјечник: *џвакати*, *џваѣѡм*, s. v.

²¹⁶ Вук, Рјечник: *нихати*, *нихѡм* (*ниѣѡм*), s. v., и *њихати*, *њѣѣѡм* (*њѣѡм*). У сѡв. Банату списак глагола типа *бријаѡ* веѣи је од нашег, ГЗС VII, 28.

²¹⁷ Исп., Срем: *џњѣти/џѣти*, СДЗБ XIV, 357; Сјен.: *џњѣт*, СДЗБ XVI, 100; али *Мачва* само *џѣти*, исто, 276—277.

²¹⁸ У ДИЈС само *сѣѣѡм*, као и *каѣѡм*, *кѣѣѡм*, СДЗБ I, 503. У ИЦГ ова појава је такоѣе позната, али делом обухвата други лексички фонд, Библ. ЈФ V, 85.

па *расїѣа* на њѣга (Сла), — *сїѣам* у нѣдра (Бог), — *сїѣам* (Добр), — *сїѣа* (Мотр), — *сїѣу* (Рат), — *узїмамо* (Леп), — *узїма* (Сиб), — *узїму* (Оп), — нѡву ми *сїѣаџ* (Мотр), — *узїмаџ* (Мотр, Бог);

— Ја *ѡочѣ'* а дрѣмљем (Бог), — сад ме *изазївље* (Прв), — *како* га *ѡозївљу* (Бе), — с њїм се *ѡошїѣїље* (Ком), — да г-*окў-їљу* (Дубр), — *расїѣље* (Сек), — *рїѣљем* (Круш), — *рїѣљемо* (Кав, Круш), — само *сїѣље* ки кїша (Кав), — *сїѣље* (Сек), — *сїѣљу* у-нў перзїну (Сек), — колико се *сїѣе* (Кар), — да *сїѣеш* у ўско корїто вѡду (Круш) — да се *сїѣе* (Круш), — *ѡн сїѣе* одозгѡр (Сек), — слабо *узїмље* књїгу (Теч), — *узїмље* (Круш), — *узїмљемо* (Кар); — *рїѣљи* (Бог).

Мислим да је облик *ѡойскај*, забележен једном у Кав, само случајност:

— Ко нѣмаш лѣба, нѣгде *ѡойскаџ* (Кав).

Поред глагола *дисаї̄/дишем* постоји у Л. и *дијаї̄-дијам*, али су то два различита глагола са истим значењем:

— не мѡгу да *дїшем* (Круш), — *дїше* (Бог), — не *дїше* (Над);
— не мѡгу да *дї'ам* од зãглўшине (Дубр), — зїнула и *дї'а*, *дї'а* (Круш).

г) Глагол *дркїѣї̄-дркїѣм* има паралелну форму по VII врсти: *дркїѣї̄-дркїї̄м*:

— *дркїѣлє* ми свѣ рўке (Дубр), — *дркїѣм* (Добр), — Срце ми *дркїѣ* (Бог), — *дркїѣ* (Кав);
— само му нѡге *задркїѣше* (Реб), — свѣ *дркїї̄м* (Добр), — само *дркїї̄м* (Сек).

д) Глагол *їрајаї̄* поред през. форми по овој врсти, има их каткад и по VII врсти: *їрай*. Али у снимљеном материјалу имам скоро искључиво примере по II вр.:

— да ви *їраѣ* вїше (Вук), — *їраѣ* до Гмїтровадна (Жуп), — док *їраѣ* (Сек), — докле гѡ-*їраѣ* (Сек);
— не мѡж дўго да *їрай* (Суг).

ђ) Глагол ткати има през. *їкѣм-їкѣш-їкѣмо-їкў*, импер. *їкї̄-їкїї̄ше*.

е) Глагол *смеїаї̄ш*, „hindern“, који у књиж. јез. има през. обл. по обрасцу V врсте (*смеїам*), код нас се мења само по овој врсти: *смеїем*, *смеїи*. Примери:

— нїко те не *смеїе* (Бе), — Ако те Љубївѡе *смеїе* (Бог), — *смеїи*, ко мѡш (Дубр).

ж) Треба још рећи да се глаг. *ми́рисаӣ* мења правилно по овој врсти:

— лепо *ми́рише* (Сек), — *нами́ришу се* (Дубр).

з) Према през. осн. *-дер-* (*дерем, ждерем*) инф. осн. гласи *-др-*: *драӣ, ждраӣ, издраӣ, одраӣ*.

О извесним поремећајима у гласовном саставу основа неких глагола исп. т. 194. Тамо описане промене довеле су до стварања двеју паралелних форми глагола *шай̄шай̄и* и *кай̄ай̄и*, па имамо *шай̄ућаӣ* — *шай̄ућем* и *шай̄лаӣ-шай̄љем*; *кай̄ућаӣ-кай̄уће* и *кай̄лаӣ/кай̄ай̄-кай̄ље*.

— *шай̄ућала* децама (Круш), — *Шай̄уће се*, брѐ, за рѣт, — *Па се шай̄уће* о рѣту (Рат); — *кай̄уће* (Дубр);

— само *й̄р̄шай̄ља* (Дубр), — немѡ' да *шай̄љеш* (Круш), — *шай̄ље* (Рат); — док *й̄рок̄ай̄ље* (Дубр).

АКЦЕНТ ГЛАГОЛА II ВРСТЕ

508. Разделио сам их у две основне групе. У прву иду једносложне, а у другу двосложне и вишесл. основе. Полазна тачка је инфинитив.

1. ЈЕДНОСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

509. а) Сви су са кратким акцентом (в-тип): *бра̄ӣ, дра̄ӣ; ш̄ка̄ӣ*.

Последњи има и през. основу од једног слога и дуги акц.: *й̄к̄ем-й̄к̄емо-й̄к̄ӣ*.

Код осталих остаје акц. кратак и у през. основи: *б̄ѣрем-б̄ѣри, д̄ѣрем-д̄ѣри*.

За прости глагол *ш̄ка̄ӣ* немам прим. из узорака, а за остале ево нешто материјала:

— *бра̄ѡ* м̄шмуле (Мал), — *бра̄ѡ* (Рат), — *зв̄ѡ* (Бог, Мал, Рат, итд.), — *мл̄ѡ* (Прњ), — *й̄р̄ѡ* (Теч), — *бра̄ла*²¹⁰ *коп̄ӣње* (Крч), — *зв̄ла се* (Добр, Рат), — тако се тѡ *зв̄ло* (Оп), — *бра̄ли* (Добр, Мал, Теч), — *зв̄ли* (Добр, Крч, Сек, Сла), — нисмо *нй̄шта кл̄ли* (Ба), — *кл̄ли* (Кал, Теч), — *й̄р̄ли* нѡге (Добр), — *к̄окӣнке су се зв̄ле* (Кар), — како се *нй̄ве зв̄ле* (Круш); — *др̄смо се* (Добр), — на вѣцбу *се зв̄'мо* (Сек), — *зв̄'* га *ја̄* (Дубр), — *зв̄ше ме* (Сиб).

Треба напоменути да се у тпр. основни слог продужава те уместо кратког имамо дуги сил. акц.:

— *зв̄ано* (Дул), — кош̄уље *ш̄к̄ане* (Кав).

²¹⁰ У овом обл. не чује се никад ' акц.

β) Код сложених глагола овог акц. типа у облику рпр. и 2s и 3s аор., затим у тпр. свих њих, а код глаг. *икаш* и у през. и импер., акц. се преноси на први слог префикса: *ѡдабрао-ѡдабрала, ѡдабра, ѡдабран; ѡзайкао-ѡзайкали, ѡзайка, ѡзайкан*, али: *изѡйкем-изѡйкеш-изѡйкемо-изѡйку*. Примери:

— *зѡклао* (Бог), — *зѡкло* (Над), — *набрао* (Бог), — *ѡѡзво* (Над), — *ѡреѡрао* (Бог), — *ѡзбрала* сам срѡћу (Крч), — *зѡклали* (Круш), — *мѡн ѡзбрали* (Сиб), — *ѡѡзвали* (Над), — *ѡѡклали* (Кар, Ком, Лом), — *ѡреѡзвали* (Добр), — *ѡѡслали* (Теч); — *ѡн се ѡзва* (Круш), — *ѡѡра* (Бог), — *ѡѡзва* му нѡки лѡк (Сек), — *ѡѡзва не* (Ци), — *ѡреѡзва не* (Сиб), — *док се рѡзѡдра* (Кал), — *назваѡша* (Добр).

За 1s аор. имам само један пример из снимљеног материјала, и то без извршеног преношења:

— *те ѡѡра'* ѡнѡ (Лом), —

али је то само случај²²⁰, јер из осталог материјала имам: *ја ѡбра'*, *зѡкла'*, *назва'*, *ѡѡкла'*, *сѡйка'*, итд.

У осталим облицима акц. остаје на истом месту где је и код простог глаг.:

— *избраѡше* (Бог), — *изабраѡше* (Леп, Сиб), — *ѡѡзваѡше* (Ком), — *ѡреѡзваѡше* (Рат);

— *закѡљем* (Крч), — *закѡљеш* (Оп), — *да закѡљемо* (Круш), — *закѡљеше* (Мал), — *прѡсе, јѡгње се закѡље* (Сла), — *закѡљемо* ѡдно прѡсе (Бог), — *закѡљу* (Ба, Круш, Рат), — *закѡљу* (Мал), — *да изабѡреѡш* (Мал), — *исѡѡреѡш* (Над), — *набѡре* (Круш), — *набѡремо* (Крч), — *наѡѡвем* (Жуп), — *ѡѡѡре*, (Бог, Добр), — *ѡѡѡѡреѡш* (Мал), *ѡѡѡѡрем* (Кав, Над), — *да се ѡѡѡремо* (Мал), — *ѡѡѡремо* (Добр), — *д-ѡѡѡѡру* бѡѡѡѡѡѡ (Над), — *ѡѡѡѡѡѡру* (Кав), — *ѡѡѡѡѡѡвем* (Леп), — *ѡѡѡѡѡѡво* (Мал), — *ѡѡѡѡѡѡлемо* (Кар), — *ѡѡѡѡѡѡљу* (Рат), — *ѡѡѡѡѡѡлемо* (Прњ), — *ѡреѡѡѡѡво* (Кал), — *ѡѡѡѡѡѡру* (Над);

— *ѡѡѡѡри* (Дубр).

2. ДВОСЛОЖНЕ И ВИШЕСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

510. Имају или кратки (тип b) или дуги узлазни (тип c) акценат у инфинитиву. Код глагола са кратким акценатом запажа се процес уједначавања акцената.

²²⁰ У овом облику кратки акценат је нешто постојанији на последњем слогу него иначе у нашем говору. Исп. о томе т. 34.

— обрђи кдла (Мотр); — одгрђи (Кав), — омйчи (Мотр), — расийаши се (Рат), — йочйњише (Добр);

— айерйсан (Реб), — конзервйсана сўпа (Ком), — конценйрйсано (Добр), — мобилйсан (Кав, Силъ), — мобилйсана (Леп), — мобилйсани (Кав), — нумерйсани (Ци), — йензионйсан (Сиб), — йайдсано (Кал); — демобилйсан (Реб), — намзсан (Кал), — омзсане (Сек), — йосёано (Бог), — угрйјана (Добр); —

али у 2s и 3s аориста:

— бальдиса (Дубр); — он се зайлака (Ком), — йзгеа сўнце (Ком), — йзгрија (Круш), — мён се сьмо јзгрија цёвчйна (Круш), — штя њй нагмиже пбсле! (Сек), — дгреа се жёна и дде (Мал), — фкреса (Жуп).

Треба поменути још облик императива глагола са сугл. -ј- на крају општег дела: *грйјайи*, и сл. У том обл. имају ови глаг. дуги силазни акц. (а I : а II):

— Огрёц се мьло (Мал), — тй осийц т? (Круш), — усийцше (Дуб).

512. Изван описаног акценатског типа остају двосложни глаг. са новим кратким акц. у инф.: *драйи*, *йёњаи се*, *лэгаи*, и сл. Од претходних се ови разликују у рпр. и плур. облицима аор., где имају акценат за једно место ближе крају речи: *орьо-орьола-орьоше*. Ево примера:

а) — *орьо* сам, — *орьоли* (Ба), — *лагьо* (Сек), — остьло свё *слагьло* (Бог), — *слагьли* (Ба), — *оде.ьяли* то секйрачки (Леп), — *йреорьоше* (Добр), — *орезьше* виндград (Дубр), —

али на другој страни:

б) — *йодрем* (Бог), — *йодремо* (Мал), — нека матйком *искьйа* (Круш), — *одрёжйше* (Дул); — *одрёзано* (Дуб), —

а у тпр., рпр. и 2s—3s аор. чак и:

— *зёмља е йзорана* (Дул), — *дрезан* (Дубр); — *дрезао*, — *йодваја* (-пдо-) (Дубр).

513. Не мала група ових глагола колеба се у акценту оних облика где се акценатски тип из т. 512. разликује од онога из претходне. То су глаголи са -йи у општем делу: *мёһайи*, *йрёййшайи*/*йрёййһайи*, *лэйһайи*, *рййһайи се*, и сл.:

— Си *мёһао* шёһер? (Дул), — *рййһала се* (Силъ); — *мёһаше* (Суг);

— *йомеһьо* (Лох), — *акһаше* (Кал).

514. И најзад, глагол *смејати се* стоји по страни од осталих. Јер поред радног придева и множ. аориста са акц. на претпоследњем слогу, што би га сврставало међу остале овога акц. типа, он има у през. дуги вокал основе и дуги сил. акц. на наставку (првом слогу, ако је овај двосложан): *смејао се, смејаше се; смѣјем се, смѣју се*. Ево примера из снимљеног материјала:

— *смејали се* (Лом), — *смејаше се* (Рат), — *они се њрисмејаше* (Сла), — *па се насмејаше* (Ур); — *смѣјем се, — Он с' смѣје* (Сиб), — *џна поче се смѣје* (Кал), — *да ни се не смѣје народ* (Ком), — *Шта се смѣјеише* (Круш).

У императиву је дугосил. акц., као и код осталих са -j- у општем делу (ту се акц. слаже са књижевним јер је на иницијалном, тј. једином слогу):

— *смѣц се* (Ци), — *смѣцише се ви* (Сиљ).

с) *Глаголи са дугоусл. акц.*

515. Глаголи са дугим узлазним акцентом у инфинитиву, као: *вѣзати, викаџи, вркаџи, дрѣмаџи*, и сл., имају исти акц. још у 1s аор.: *вѣза', вика', дрѣма'*, — као и у сг. импер.: *виџи*. С акц. књиж. јез. слаже се још и през. са дугим силазним акц., али само код двосложних: *виџем*, — док вишесложни у књ. јез. преносе овај акц., а у нашем говору је на истом месту као у двосложних, — на првом сл. наставка (а II): *дурлиџем, кукурѣчу*. Идентична је ситуација у трпном придеву: *вѣзан, њовѣзан*. У 2s и 3s аор. простих двосложних глагола налази се на првом слогу у обл. дугосил.: *вика, а код вишесл. и сложених опет на првом слогу, и у облику кратког: њџвика, њџвѣза, џдрѣма*. Плуралски обл. аор. и рпр. чувају непренесен кратки акц. на крајњем слогу осн. (bb II) и дужину испред њега: *викаџ-викаџла, викаџмо-викаџше*. Примери:

а) — *џзо те га вѣзаџ* (Круш), — *вѣзаџ главу* (Лом), — *вѣзаџ* (Над, Рат), — *вѣзаџи му џчи* (Бог), — *вѣзаџа у бџкчу* (Лом), — *Ја сам викаџ* (Бог), — *викаџ* (Добр), — *викаџла* (Лом), — *викаџи* (Сек), — *казаџ* (Ба, Бе, Бог, итд.), — *казаџла* (Бог), — *казаџи* (Жуп), — *џџсаџ* (Бог, Ком, Мал), — *риџџџла* (Сек), — *скиџџџ* (Бог), — *што се џџџџло* (Круш), — *кукурѣкаџ* (Бе), *чџџџла* (Круш); — *викаџ'мо* (Добр), — *вѣзаџше* (Мал, Пре), — *казаџише* (Пре), — *казаџше* (Жуп, Мал, Оп, Рат);

— *вѣза*²²¹ (Дубр), — *вика'* (Добр), — *Ја вика', вика'* док се џзва (Кав);

— *вѣџи* кџчиџи (Мотр), — *виџи* (Добр, Круш), — *каџи* (Круш, Ком, Мал);

— *вѣза* онџ на руку (Бог), — *вѣза* (Круш, Рат), — *каза* (Дул, Кав, Круш, Крч, итд);

— *вѣзана* (Др), — *вѣзани* (Оп);

— *виџиџише ме* (Бог), — *каџиџише* (Дубр);

²²¹ О секвенцама типа *вѣза'* ју, *покаџи се* и сл. исп. т. 36.

пиран, иако је веома чест, — но ипак имам нешто и таквих примера. Навешћу сав материјал:

— *кѹѣ* би је *ѹзо*, *јѣбѡ* би му *мѡтер* (Бог); — *грѣба* (Добр); *грѣбѣ* (Ба), — *пѡче* да се са *брѡтем рвѣ* (Мал), — *грѣбу* (Леп), — *ма ебѣм* ти *нѣбо* (Бог), — *мѡцку* му *јѣбѣм* (Рат); — *грѣби* (Лоћ).

β) Акц. сложених глагола не подудара се увек са акц. простих:

— *огрѣбѡ* се (Дубр), — *огрѣбѡ* (Дул), — *ѡгрѣба* (Ба), — *ѡгрѣбе* (Дубр).

в) Глагол *сѡрѹгаѡ*, који иначе има акц. по типу описаном у т. 515, у презенту може имати и друкчији акц.:

— *сѡрѹжеш* (Леп), — *осѡрѹжеш* (Круш);
— *сѡрѹжѹ* дирѣце (Прњ), — *ѡресѡрѹжѣмо* (Дубр).

III ВРСТА ГЛАГОЛА

517. Већ је било речи о односу основа ове и I врсте (т. 501). У т. 499. а) наведени су примери који показују да и глагол *оѡис/оѡиш* има каткад през. и импер. облике по овој врсти. Остаје нам да поменемо још један правац ширења презентских форми овога обрасца на глаголе других врста. То су ретки облици какве имамо у следећа два примера:

— да *дѡднем* (Бог), — *мѡрѡло* е *д-имѡдне* (Бог).

Паралелне форме јављају се спорадично и још код неких глагола V врсте, па тако имамо поред наведених примера и овакве презенте: *ваљѡднем*, *дѡднем*, *имѡднем*, *смѡднем*, *ѡѡднем*, *умѡднем*, — можда још који. У употреби се ови облици јављају врло ретко²²².

АКЦЕНТ ГЛАГОЛА III ВРСТЕ

518. Акцент ових глагола доста је једноставан поред осталог и зато што нема једносложних (а мало је и вишесложних) основа.

б) Речи са *крајњим* акц.

519. Глаголи са кратким акцентом у основи (тип б) имају у великој мери уједначен акц.

²²² Исп. ИЦГ, ЈФ XIII, 88; Ибар, ЗбФФП II, 92—93.

а) Највећи број глагола има непроменљив акценат инфинитива: *гѹрнуѡ-гѹрнуо-гѹрну-гѹрнем-гѹрни*.

Акцент сложених глагола разликује се од акц. простих само у 2s и 3s аориста: *ѡсѡљуну* (али ови се глаголи ретко употребљавају у сложеној форми).

Примере није потребно наводити.

б) Глаголи са новим кратким акц. у инф. разликују се од претходних само у рпр. и множ. аор., где имају акц. за једно место ближе крају речи: *свануло се, ѡѡѡнуше*. Ево нешто примера:

— *није се свануло* (Кав), — *јдш се није свануло* (Кал, Леп),
— *док се свануло* (Прњ), — *самнуло се* (Оп), — *клонуше* (Кав);
— *оронуо* (Сла) — *осамнуло се* (Круш), — *освану'мо* у Драгово (Мотр).

с) Глаголи са дугоузлазним акц.

520. Сви глаголи са дугим вокалом у основи имају у инф. дуги узлазни акц. на том слогу (с II): *ѡкнунѡ, врснунѡ, гакнунѡ, гракнунѡ, звекнунѡ, ѡјрнунѡ*, и сл. Акц. инфинитива има 1s аор.: *ѡкну'*, — и сг. импер.: *ѡкни*. През. и трпни прид. имају ^ акц. (а II : а III): *ѡкнем, крѣнунѡ-крѣнунѡ*. Од књиж. акц. разликује се акц. рпр. и множ. облика аор. (bb II): *ѡкнунуо-ѡкнунула, крѣнуну'мо-крѣнунуше*. Примери:

— Ја пдсле *ѡкнуну'* ѡѡди (Круш), — *само дуну'* (Ур), — Ја му *само ману'* рѡком (Кар); — *сркни*²²³ лѣцка вду (Кал);

— кад *ѡкнуну* нѣка снежѡна (Кав), — кад *вѡде нас, он ѡкнуну* (Мал), — *Лѣпо ме ѡкнуну човек* (Сек), — *дуну* (Над), — *звекнуну* (Добр), — *нит зѣну*, ни *ништа* (Бог, Круш), — *ѡйснуну* змѡју како змѡја ѡѡта (Кар), — *сѡнуну* и-собе свѣтло (Рат), — *ѡјкнуну* (Мал), — он *ѡѡзнуну* (Ком), — *ѡвркнуну* пѡштѡлка (Прњ), — *ѡкнем* (Ба, Сиб), — *ѡкне* (Мал), — *ѡкнуну* (Ба, Добр), — *дуне* (Круш), — *она ће да зѣне* (Бог), — *зѡвнем* (Ком, Крч, Ур), — *зѡвне* (Круш), — *кѡжне* (Добр), — *кѡсне* (Добр), — *манем* (Вук); — *да е крѣнунѡ* (Бог), — *крѣнунѡ* у вѡз (Кал), — *свѣ тѡ крѣнунѡ* (Прњ);

— *ѡкнунуо* (Бог), — *дунуо* вѣтар (Жуп), — *зѣнула није* (Круш), — како су *кѡснунули* (Ур), — *ки онѡ ка-ѡи свѡрнунуо* (Круш), — *ѡкнунуло* (Жуп); — *само се злѣднунуше* (Ба), — *крѣнунуше* (Вук), — *скрѡнунуше* врата (Пре), — *ѡјрнунуше* кѡѡ лѡставице (Прњ).

Плуралски облик импер. има двојак акц., у зависности од гласовног састава: *ѡјчѡше*, али и: *манѡше* (Ком).

Сложени и вишесложни глаголи разликују се само у 2s и 3s, где имају акц. померен на први слог: *ѡдѡвкуну*. Следе примери:

²²³ О секвенцама типа: *Зѡвнѡ* га (Добр), — исп. т. 36.

— *юглéни* (Кав), — *юглéдни* (Мотр);

— Нисам ја ни *юмёнџла* (Круш), — Што ме ви не *оюмёнџисе*, брê? (Бог);

— *измáне* (Ба), — *одјéкне* (Др), — *оюмéне* (Ком), — није дала да се *юмéне* (Круш), — *югвирнем* (Ком), — *юглéднем* (Ба, Кал, Ком, Мал), — кад ја *юглéднем*, зéц па пред мéне (Мотр), — *юглéднем* на крóв (Прњ), — *юглéднеи* (Кав), — не смéш* да га *юглéднеи* (Над), — *юглéднеи* (Крч), — *юглéднемо* (Оп), — *юдврисне* (Леп); — *искрéнушо* (Мал), — *окрéнуши* (Теч), — *уирéгнуши* кóњи (Кав), — *ушéгнуша* (Дубр); — тéк ме он *юдгледну* (Лом).

Неки глаголи који у ВД системи имају други основни слог, код нас су са кратким акц., као: *дирнуиш*, *жисгнуиш*, *јурнуиш*, *мунуиш*²²⁴. Глаг. викнут, дунут, цвизнут, писнут и свирнут могу имати паралелне форме и са кратким акцентом на првом слогу основе (тип *гурнуиш*): *викнуиш*, *дунуиш*, *мвизнуиш*, *ийснуиш*, и сл.

ГЛАГОЛИ IV ВРСТЕ

521. Глаголи ове врсте не познају облик трпног придева са наставком *-и-*, него је увек: *чувен*, *омивен*, *обуен*, *сакривен*, *сашивен*, и сл. Поред примера из т. 488. имам још један

— нéма сад^Г *сакривéно* нйшта (Бог).

Глаголи са општим делом *-и-*, *-би-* имају у овом облику увек интервокалско *-в-*, а не *-ј-*:

— доста смо били *бивéни* (Кав), — побйвени и кóњи (Кав), — и ви́на млéго *юйивéно* (Сла).

522. Глаголи са инф. основом на *-ава-* имају у принципу паралелне облике од презентске основе по овој и по V врсти²²⁵. Судаћи према бројном односу примера са магнетофонских трака, чешћи су облици ових глагола по IV него по V врсти (презент — 71 : 59). Али је тај однос привидан: само глаголи са општим делом *да-* и *зна-* имају најчешће през. по IV (а њихова учесталост је јако висока). Све остале основе радије граде през. форме по V врсти. Наводим један део материјала.

а) Облици по образцу IV врсте:

— не *юзнáём* (Добр), — *юзнáём* (Круш), — *юзнáеш* ли ти онó грóбље (Сиб), — *юзнáеш* (Оп, Сиб), — *юзнáё* мён по гóвору (Рат), — *юзнáју* га лџди (Кар), — *юзнáју* ме (Мал), — *йризнáём* (Бог, Реб), — *йризнáё* (Бог, Кар, Мал), — *йризнáёше*

²²⁴ Исп. Дан., 117.

²²⁵ Исп., Кнежевина Србија, 213; исп., СДЗб I, 492; СДЗб XV, 168—169.

(Бог), — *даѐм* гаранцију (Оп), — А штѡ му *даѐи*? (Бог), — *даѐи* (Рат), — не *даѐ* (Леп), — *даѐ* (Мал, Реб), — *даѐмо* свињама (Бе), — *даѐмо* (Мал), — *дајју* (Жуп, Рат), — *ѝредѐѐм* (Рат), — *ѝредѐѐ* ђаѝма (Над), — *ѝредѐѐ* (Рат), — да се *ѝредѐјју* (Вук), — *ѝредѐјју* се (Кав), — *ѝродѐѐ* (Бог, Круш, Мал), — *ѝродѐјју* (Бог, Мал, Сек), — свѐ ће д-*исѝродѐѐмо* (Крч);

— зар се људи *венчајју* па се растуре (Лом), — наѝи се *зайрчајју* (Добр), — свѐ ни *исѝуњаѐ* (Сла), — *ослобођаѐи* (Круш), — *укойѐјју* (Кар), —

— *ѝродѐи* (Над), — *исѝуњаи* (Дубр);

— *извешђју* (Кав) — *убоѝребљѝеш* (Над).

б) Облици према обрасцу V врсте:

— Кад је било да ме ѡтац *дава* (Ба), — *давам* (Бог, Вук), — *дава* (Кав, Ком, Круш), — *даваѝе* (Бог), — *даву* (Крч, Оп), — *додѐваши* (Бог bis), — *ѝродѐвам* (Теч), — *ѝродѐва* (Бог, Ци), — *ѝредѐваѝе* (Ци), — *ѝредѐвау* (Добр), — *ѝознавам* Сѐраево (Кав);

— *дозвољава* (Дул), — *завриѐва* се (Ком), — *завриѐву* (Мал), — *закључѐву* (Круш), — *избегѐва* (Кав), — да се *извешђѐву* (Кав), *издржѐва* (Бог), — *назираѐву* (Рат), — *објаѝњава* (Добр), — штѐ се *одиграва* (Жуп), — што се *одмоѝѐва* (Мал), — *одржѐва* (Прњ), — *освањава* (Мотр), — *осигураѐвамо* (Над), — *оѝкуцава* (Ци), — *ѝодигравам* (Добр), — оруђе а се *ѝозакойѐва* (Жуп), — *ѝредоужѐва* (Добр), — *ѝродоужѐва* (Теч), — *размерѐвам* (Мал), — *разоружѐваши* (Мал), — *разоружѐвамо* (Сек), — висѡко се *расѝрињаѐву* (Кав), — јѐдан пѡсо се *решѐва* (Дул), — *решѐвамо* (Сла), — *решѐву* (Ком, Крч, Мал), — *сѝашѐва* (Кав), — *сѝашѐву* (Кал), — *саслушѐва* (Бог, Добр, Сиб), — *сачињава* (Вук); — *давац* (Над, Оп), — *ѝредѐвац* (Мал), — *давац* (Над, Оп), — *разоружѐвац* (Кав).

523. Наш говор не слаже се увек са књиж. јез. ни што се тиче репартиције наставака за основу у оквиру ове врсте. Тако глаголи *намигиваѝи*, *лиѝсавѝи*, *зайѝиживаѝи*, *оѝиѝиваѝи*, *ѝриѝиживаѝи*, *завириваѝи* — имају у инфинитивној основи инфикс -ова-: *намиговаѝи*, *лиѝцоваѝи*, *зайѝиковаѝи*, *ѝриѝиковаѝи*, *завириоваѝи* и сл.,

— нѝје *намѝговао* (Лом), — *лиѝцоваѡ* е (Бог), — *зайѝикова* ме тју (Добр).

Поред глагола *исѝиѝиваѝи* овај говор познаје и глагол *исѝиѝоваѝи* се (= верити се у цркви):

— *исѝиѝовали* се (Кав), — пошто се *исѝиѝоваше* (Лом); — ѡни се *исѝиѝују* (Лом), — сѐ-да се *исѝиѝуе*, — да се *исѝиѝуемо* (Кав); — ѡни се *исѝиѝују* (Лом).

Глагол *исѝиѝиваѝи* спорадично се јавља и са инфиксом -ава-:

— *исѝиѝѐва* мѝнска пѡља (Мал).

524. Мада то спада, строго узев, у област творбе речи, поменућу изван број глагола са облицима по овој врсти које књижевни јез. не познаје.

а) Са односом основа *-ива-* : *-уе-* имамо следеће глаголе:

— од свих основа са општим делом *-вук-* : *извукиваӣ-извукуем, ӣровукиваӣ-ӣровукуем, развукиваӣ-развукуем, обукиваӣ-обукуем;*

— од основа са општим делом *-глед-* : *ӣогледиваӣ-ӣогледуем, оглед-ниваӣ се-огледњуем се;*

— од основе са општим делом *-вед-* : *довећиваӣ-довећуем.*

Наводим примере:

— *извукивали* дрва (Дубр), — нисам ни *свукивао* (Над), — *ӣребукивала се* баш (Сил); — А тѹ девојку *довећивао* јдш неколико пут (Сла); — *извукѹју* онѹ мрцињу (Оп), — не *ӣребукѹем* (Над), — да *се ӣровукѹе* (Ур), — *немѹ се свукѹеш* (Мал), — *свукѹе* (Теч), — тѹ се *Анда огледњуе* (Пре), — *ӣогледѹе* (Круш), — а на бдга *ӣогледѹе* (Пре), — *довећѹе* (Дубр), — *ӣровукѹи се* (Жуп), — *свукѹи се* (Мал).

б) Са односом основа *-оваӣ-* : *-уе-* : *ӣишоваӣ-ӣишуе, сишоваӣ-сишуем*²²⁶, *укомбоваӣ-укомбуем*:

— ја сам *ӣишоваѹ* задругу (Бе), — а ђзго *сишовали* барут (Кар), — *сишовали* (Крч), — *ӣишуе* (Оп, Теч), — стално *ӣишуе* (Сла), — *немѹ да ми сишѹеш* (Крч), — ки бакрачем онѹ *ка-цишѹеш* (Рат), — нас ђпет *укомбују* тамо (Ком), — *сишѹи* ти мало (Бог).

525. Спорадично глагол *кѹваӣ* има през. *ковѹем* (по II врсти)²²⁷; — По цѹо дан му *ковѹе* (Дубр).

АКЦЕНТ ГЛАГОЛА IV ВРСТЕ

526. Изван број глагола је са једносложном инф. основном, а двосложном през. Али је већина двосложна и вишесложна.

1. ЈЕДНОСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

527. а) Овај тип глагола има сасвим поједностављен акценат (у инф. увек тип б) јер се у већини облика — и то код свих глагола без изузетка, — задржава акц. инфинитива. Одступања има само у тпр.:

²²⁶ Исп., ДИЈС, СДЗб I, 502; наспуемо.

²²⁷ Исп. Жупу, АнФФ VI, 308; Вуч.-Пећ, СДЗб II, 421; Врњ., AfSIPh XXV, 217.

бйвен/бивѣн-бйвена/бивѣна (b II : b III; a I : b II), — и у импер.: *йй'-йййе* (a I : a II). Наводим примере за неке облике:

— *бйо* Разумѣнку (Рат), — *йй'о* е, брѣ, ки вѣ (Ба), — *ййо* (Добр, Крч, итд.), — *ч'ю* сам (Ба), — 'Дѣ с' тй *ч'ю* (Добр) — *ч'ю* (Дул, Жуп, итд.), — А тѣ-цу твѣју бѣбу, ко си *ч'ю*, Петрѣнку, нападали Ратковци (Рат), — *ий'о* (Рат);

— Колико сам те п'тд *бйла* (Ба), — *бйли*, *бйли* и истѣрали (Вук), — Ел жйви онй што те *бйли*? (Крч), — *бйли* (Крч, Рат), — *збйла се* (Добр), — мй смо такѣ *ч'ли* (Лом), — нѣ руке вйше *ийле* (Ба), — *ийли* (Бе);

— *Пйла* сам трйпут вѣду (Бог), — *ййла* (Над), — *ййло* (Добр), — сѣмо смо *ййли* нѣс тройца (Бог), — мѣло онѣ л'ѣте *ййли* (Прњ), — под нйм вйле вйно *ййле* (Пре);

— Овѣ' *бй*, брѣте, *бй*, ки вѣла (Ком), — *бй'мо* (Кар), — *бйше* (Лом bis, Оп), — *бйше се* (Ци), — *Пй'* двѣпут (Мотр), — он *йй* (Дубр), — завѣти'мо вѣду, *йй'мо* мѣло (Бог), — *йй'мо* ракй'у (Ком), — ја *ч'у'* (Круш), — *ч'у* л' тй тѣ? (Рат), — *ч'у'мо* (Мотр);

— *бй* (Кар), — *йй*, брѣ, тѣ (Бог), — *Пй* по мѣло (Добр), — *йй* нѣшто (Над), — Дѣла, *йй* тй (Ур), — О, *ч'у* мѣне, змѣју Икодйне (Кар), — *ййше* т. 481).

β) Сложени глаголи овог акц. типа разликују се од простих само у синг. аор., јер у 1s често (али не увек, исп. т. 34), а у остала два увек, преносе акценат на први слог: *уби*, *йѣи*, *сѣши*, и сл., и у инф., где се акц. преноси за један слог даље од краја речи: *рѣзбйш*, *убйш*, *ѣбуш*, *сѣкрйш*, и сл. Ево једног дела грађе из corpusa:

— Тй си *добй'о* мирѣз (Крч), — *добйла* на дѣр (Ба), — *добйли* (Вук), — *йобйли* (Кар, Ци), — без брѣта се *разбйло* (Круш), — *разбйли се* (Оп), — *разбйли* (Сек), — *убй'о* (Бог, Мотр), — *убйли* (Ур), — *сакрйо* (Ком), — *сакрйла* (Круш), — *об'ула* в'унене чарѣпе (Кав), — *ѣзицема се об'ула* (Крч), — *завйо* (Ком), — *завй'о* ѣши (Лом), — *развйо* (Реб), — *овѣко се савйле* (Бог), — *Рѣкица се сакрйо* за *ѣш* (Бе), — *сакрйо се* (Реб), — *йокрйли* (Сла), — мй т'у се *сакрйли* (Леп), — ки кад ју се *разлйо* онѣј *ж'ч* (Круш), — *облйла* гѣ вѣда (Бог), — *йѣдрйли* мйши (Ур), — *йѣйло* (Над), — *Рѣја се найй'о* (Крч), — *наййло се* (Мал), — *наййла* сам се (Дул), — млѣго пйво се *йѣйло* (Сла), — *сашйла* (Крч);

— *добйше* наређење (Кав), — *йобйше* (Кал bis, Ком bis, Мотр, Сек), — *убйше* (Круш, Крч bis, Лом);

— *добй'е* (Над, Оп), — *добйемо* (Вук, Ком, Сиб), — *избй'еш* (Бог), — *избй'е* (Рат), — *набйем* (Прњ), — у ѣдан шѣтор се *набйјемо* (Кал), — мй се *набйемо* (Теч), — *набйемо се* (Теч), — *йобйем* (Сиб), — да се *йобй'е* (Бе), — да не *йобйе* (Кав), — *йобй'у* (Кал, Леп, Сиб), — *убй'ем* (Жуп, Круш, Мал), — *йробй'еш* (Ци), — *разбй'е* (Рат), — *разбй'у* (Прњ), — *убй'у* (Кар), — да *с-убйе* (Круш), — *убйу* (Круш), — *убй'у* (Крч, Мал), — *об'уем*

(Круш), — *изуемо* (Реб), — *завијем* (Мотр), — *завије* (Ба), — *и́рвијем* (Бог), — *и́рвије* (Над), — *и́рвију* (Круш), — *одма се развиемо* у стрелце (Над), — *иокријем* (Мотр), — *иокрие* (Бе) — *иокријем се* (Сек), — *едно вѣче се сакријем* (Ци), — *да се сакрије* (Бе), — *сакријемо* (Круш), — *залиеш* (Теч), — *умијем* (Ци), — *па се наијиеш* (Над), — *докле га наијију* (Над), — *иоийјем* (Жуп), — *иоийеш* (Над), — *иоийје* (Бог, Добр bis, Кар, Крч, Оп), — *иоийемо* (Бе), — *иоийјемо* (Бог, Мотр, Сиб);

— *уби ме* (Бог), — *зави у нешто* (Над), — *иоий то* (Леп);
— *ја плати' и ддби'* (Бог), — *ки кад ме уби* (Добр), — *брзо се рдзби* (Кав), — *Стѣва ддби* (Крч), — *уби га сна* (Мал), — *јучѣ ддби* (Над), — *Милора-тѣ паре наби у џеп* (Ур), — *и́рви он њѣга* (Бог), — *сави* (Леп), — *јуви* (Круш).

2. ВИШЕСЛОЖНЕ ОСНОВЕ

528. Глаголи б) разреда, који овде долазе, такође су јако упро-
стили акценат

а) *Речи за дугосилазним акц.*

529. Ретки су глаголи са дугим силазним акценатом (а III): *командоваш*, *логороваш*. Акц. се може мењати само у 2s и 3s аор. где се са унутрашњег слога преноси на први, ако није иначе на том слогу. Имам следеће примере:

— *логоровали* (Кал, Кар), — *командуе* (Добр, Кал, Мотр),
— *логорују* (Добр);
— *онаџ командова* (Ком).

б) *Речи са крајким акценциом*

530. Глаг. са кратким акценатом су најмногобројнији. Могу се поделити у две групе: у једној је акценат углавном непроменљив, а у другој се разликује његово место у појединим облицима.

Прву групу чине речи са старим кратким акценатом: *вѣроваши-вѣруем*, *радоваши се-радуем се*; *наирѣдоваши-наирѣдуем*, *иокладоваши-иокладуем*, и сл. Примере ћу навести само за вишесложне глаголе са акц. на унутрашњем слогу:

— *аргајшовао* (Кар), — *образовала* (Бог), — *образовали* (Над),
— *одликовала* (Ком bis), — *учѣсиово* (Ци); — *доручкова'* (Ком), —
мѣне регрушоваше (Леп); — *гараншиуем* (Бе), — *доручкуе* (Теч), —
конијузе (Сиб), — *образуе* (Бог), — *образуемо* (Кал), — *одликуе*
(Реб bis), — *наирѣдуемо* (Прњ), — *наирѣдуе* (Прњ), — *добро наирѣ-
дуе* (Сек), — *резикуем ја* (Прњ); — *одликован* (Сиб bis), — *одли-
ковани* (Ком), — *образована* (Добр), — *регисирован* (Жуп), — *ре-
грушван* (Сиб).

Ова група глагола, и сви сложени, разликују се од осталих протих по томе што у 2s и 3s имају увек акц. на почетку речи: *дѣручкава* (Дубр), — *зѣишкова* ме (Добр).

531. Заједно са овима иду и сви глаголи са инфиксом *-ива-* у инф. основи. Они у облицима са инфинитивном основом имају углавном акц. на месту где и у ВД, али уместо дугоузлазног, овде имамо кратки акц.: *изручѣваиш-изручѣвао-изручѣваше*. Пошто у облицима од през. основе акц. остаје непренесен, то се налази на истом слогу као и у онима од инф.: *изручѣјем-изручѣју*. Аор. у 2s и 3s има, као и иначе у нашем говору, акц. увек на првом слогу: *ѣзручѣва, ѣдизручѣва*.

Једино се акцентом импер. ова група глагола разликује од претходне: *изручѣј, наређѣј, наређѣјѣ*, и сл.

Следе примери:

— *забрањѣвали* (Круш), — *исѣрѣвао* (Ба), — *мѣѣ свѣкар нѣс исѣрѣвао* (Крч), — *исѣрѣвали* (Теч), — *одређѣвали* (Реб), — *ѣоказѣвао* (Др), — *ѣремеђѣвао* (Мал), — *ѣреѣрѣвали* (Бог), — *ѣроширѣвали* (Прњ), — *нѣсам се разбуђѣвао* (Леп), — *сарађѣвао* (Реб), — *сарањѣвао* (Добр); — *тамѣн јѣ онѣ ѣоизручѣва* (Добр), — *ѣодрѣѣваше* (Мал); — *ѣдсарањѣва* (Дуб); — *бѣо оцуђѣван* (Мал), — Трипут сам *осуђѣван* (Мал);

— *везѣјем* (Ба), — *везѣјем* (Круш, Сиб, Теч), — *везѣју* (Круш), — *довѣкѣјем* (Теч), — *довѣкѣју* (Теч), — *доѣрѣјем* (Бе), — *доѣрѣју* (Добр, Крч), — *доѣрѣју се ѣвце* (Леп), — *извѣкѣјем* (Оп), — *израђѣјем се* (Сек), — *изс тѣмеља се искорењѣју* (Бог), — *исѣишѣјем* (Ком), — *исѣишѣјем* ме (Оп), — *исѣишѣјем* (Сек), — *исѣрѣјем* (Сек), — *исѣрѣјем* (Мал) — *исѣрѣју* (Ба, Круш, Теч), — *казѣјем* (Бог, Ур), — *зѣишѣју* (Ци), — *наѣлађѣјем* (Сек), — *наређѣјем* (Вук, Кар, Оп, Реб, Сиб), — *наређѣју* (Леп, Рат, Реб), — *обрађѣјем* (Сиб), — *одвезѣју* (Сек), — *одређѣјем* (Мал), — *одређѣјем* (Леп), — *одређѣју* (Дул, Кал), — *ѣјасѣјем нѣс* (Мотр), — *ѣјисѣјем* (Сек), — *да се ѣјкуѣјем* (Оп), — *ѣјкуѣјем* (Жуп), — *ѣјомашѣју* (Ур), — *ѣјојавѣју се* (Дул), — *ѣјоказѣјем* (Бог bis, Кал), — *ѣјоказѣјем* (Бог, Добр, Сиб, Кал bis), — *ѣјоказѣју* (Кал), — *ѣјоѣисѣјем се* (Кар, Сек), — *ѣјоширѣјем* (Прњ), — *ѣјоширѣју* (Ци), — *раздѣјем* (Леп), — *расѣјорѣјем* (Рат), — *расѣјорѣјем* (Кал), — *расѣјорѣју* (Сек), — *разређѣјем* (Бог), — *сарањѣјем* (Кал), — *сарањѣју* (Вук), — *смењѣју*, — *смењѣју се* (Сек), — *унаѣређѣјем се* (Реб), — *уѣисѣјем* (Сек), — *уѣроѣашѣјем* (Бог), — *уѣроѣашѣјем* (Бе), — *уређѣјем* (Добр); — *уѣуђѣјем* (Рат).

532. α) Они глаголи овог акц. типа који имају дужину испред акцентованог слога (тип bb), разликују се од осталих како том дужином тако и акцентом 2s и 3s аор.: *сѣвѣѣвоѣаш-сѣвѣѣвоѣао-сѣвѣѣвоѣаше-сѣвѣѣјем*, али *сѣвѣѣвоѣа*; *рѣзлѣѣковѣаш се-рѣзлѣѣковѣала се-рѣзлѣѣкује се*, али — *рѣзлѣѣковѣа*.

β) Код сложених акц. 2s и 3s прелази опет на први слог: *ѣјосѣвѣѣвоѣаш-ѣјосѣвѣѣјем*, али — *ѣјосѣвѣѣвоѣа ме*.

533. *ж*) Другу групу глагола са кратким акц. чине они који у инф. имају нови акц. настао преношењем старог акцента на претходни кратки слог (за разлику од истог акц. код глагола из т. 530, који је настао аналошким путем): *куйџваӣ*, *гладџваӣ*, *дарџваӣ*, *лудџваӣ*, и сл. Акц. инфинитива има још једино 1s аор.: *куйџва'*, *дарџва'* (са одступањима описаним у т. 34). Рпр. и плур. облици аор. имају акц. на старом месту, тј. за једно место ближе крају од инфинитива: *куйџваџ-куйџваџла-куйџваџше*, *дарџваџ-дарџваџла-дарџваџше*. Али рпр. може имати каткада и акц. на првом слогу: *дџрова(а)о*, — а редовно на овом слогу је акц. 2s и 3s аор. и тпр.: *дџрова*, *куйџова*; *дџрован*. Презент има акц. на истом месту као и глаголи из т. 530, — тј. коинцидира са инфинитивом: *куйџем*, *дарџем*. Примери:

— и тџмо смо *бачеваџли* (Жуп), — ел ме бџг *дарџваџ* (Пре), — *госиџваџ* сам (Ур), — *зимџваџ* (Крч), — *ковџџ* (Бог), — *ковџли* (Бог), — *куйџваџли* (Сек), — *лиџџваџџ* (Бог), — *момковџли* (Добр), — *иуџџваџли* (Вук bis, Леп, Сиб, Теч), — *иџџваџџ* (Добр), — *иџрџваџџ* (Сиб), — *иџрџваџли* (Кал); — ја *иџџва'* (Сил);

— *дџрова* гџ (Суг); — *иџрџваџше* (Дубр);

— да се тџ *дарџу* (Кав), — да *домаџиџџе* (Бог), — знамо да *домаџиџџемо* (Дул), — ја њима не *дугџем* — ја њима *дугџем* гџ-риво (Бе), — не *куйџџе* (Бе), — *куйџџе* (Бог), — *куйџџеши* (Мал), — *иџиџџем* (Кав), — *иџосџџем* (Добр), — *иџџџе* (Ба Кав), — *иџџџемо* (Бог), — *иџџџу* (Бог, Кал, Круш, Над, Сек), — *сиџанџџу* (Над), — *сиџанџџе* (Крч), — *сиџанџџу* (Жуп), — *иџрџџе* (Добр), — *иџрџџу* (Над); — *куйџовано*, — *дџгован* пџрез (Мал), — *кџване* (Бог).

Императив се по акц. разликује од свих осталих облика: *куџј*, *куйџуј-куйџуџше*.

в) Сложени глаголи разликују се од простих гл. исте основе у 2s и 3s аор.: *иџџкуйџова*, — затим и у рпр., каткад: *оџиџуџџваџџ/џиџуџџоваџ*, — и у тпр.: *џиџкован*. Мало је таквих примера у снимљеном материјалу:

— на ни сџлош *оџиковаџли* (Круш), — кажу да су г' *оџирџваџли* (Теч);

— *иџсиџслово* (Над), — *џиџиџуџџовали* (Теч);

— *џиџкова* кџсу (Дубр); — *иџокуйџваџше* сџџ (Ба); — *иџоџџва* ја (Добр);

— *оџиџџем* дџан (Ирњ), — Ја иџ' ти *оџирџџем* кџџву (Бог), — *д-оџирџџу* (Теч);

— *џиџрован* (Дубр).

с) *Глаголи са дугоузлазним акц.*

534. Дугоузлазни акц. у инф. имају глаголи са основном инф. на -*ава-*: *дџваӣ*. Акц. инф. има још и 1s аор.: *дџва'*. Множ. облици аор.,

и рпр., имају акц. за један слог ближе крају речи у облику кратког, и дужину на претходном: *дāvāше, дāvāо*. У 2s и 3s аор. и тпр. акц. је на истом слогу као у инф., али у облику дугог силазног: *дāва, дāван*. През. има дуги силазни акц. на слогу испред наставка: *дāем-дāју*. Импер. гласи: *дāи-дāйше*. Примере за през. обл. исп. у т. 522. Осталих које имам ево:

— *дāvāō* ча̑шу водē (Др), — *дāvāō* (Жуп, Над), — па сам свāкем *дāvāō* (Сек), — *дāvāли* (Кал, Кар, Оп, Прњ), — едно време ни *дāvāли* пушке (Сиб), — *дāvāли* му Карађорђеву звезду (Теч); — *јā* му *дāва'* (Дубр), — *дāва* (Суг); — *нй'е дāван* никем (Лоћ).

Сложени глаголи, — *йродāвай̑, йредāвай̑, йознāвай̑*, — разликују се од простих само у 2s и 3s аор.:

— Он тō *йсйродава* свē (Ба).

Глаголи *йознāвай̑* има у презентској основи кратак слог: *йознāем* (исп. примере у т. 522).

Ево нешто примера за облике од инф. основе:

— свē сам *јā* тō *издāvāō* (Круш), — *йрейродāvāō* (Добр) — *йродāvāли* (Добр), — тāмо сам *йознāвāō* дōбро (Мал), — *йознāвāō* (Над, Кав), — с нйма *се йознāвāō* дōбро (Леп); — *йродāvāше*, *пекљāше* (Дубр), — *йродāва'* (Шљ).

V ВРСТА ГЛАГОЛА

535. Поред онога што је речено о односу V врсте према већ описаним врстама глагола, — у т. 500, однос I : V; у т. 507, однос II : V; у т. 521, однос IV : V; и у т. 517. о през. типа *имаднем*, — овде се може поменути још наст. -ду у 3р през. глагола *дай̑, сме̑й̑, уме̑й̑*: *даду, смеду, умеду* (т. 480), али *раз̑уму* (т. 148).

О аналошком уношењу меког конс. у неке основе ове врсте исп. т. 194.

Глагол бежати гласи у Левчу *бегай̑* (т. 205), и има већину облика по овој врсти: *бегāо, бегам, бегāj-бегājше*, али у импер. ипак чешће по VII врсти: *бежи-беише*. У снимљеном материјалу јавља се овај глагол често, па ћу навести само део прим.:

— двапут-три *бēгао* (Добр), — *бēгао* сам уз једно брдо (Ком), — *нй'е бēгао* (Ком), — *нāрод' српски бēгао* (Рат), — *бēгала* о-Тўрака (Рат), — *ка-цу бēгали* (Круш), — *бēгали* (Кар); — *јā бēга', бēга', бēга'*, док се умеша у нй (Ба), — *Бēга' јā, бēга'*, едном равницом (Ком); — *Мōрам, брē, да бēгам* (Добр), — *бēгам* (Круш, Прњ, Рат), — *Што бēгаишж, брē!* (Добр), — *бēга* пред волōвима (Бог), — *бēга* *нāрод* (Круш), — *бēга* (Рат bis, Теч), — *бēгамо* (Кав, Кал, Леп

— *иовайшао* (Бог), — *иовайшали* (Вук bis, Кав bis, Кар, Над), — *иокйдао* (Круш), — *иокйдале* (Кал), — *иокушали* (Кав), — *иоирљао* (Добр), — *иосийљали* (Мал, Теч), — *иоийѣрали* (Кар), — *иредузимали* (Ком), — *иресийљали* (Сиб), — *ирейѣрао* (Добр, Мотр), — *ирейѣрао се онаџ стрѧ* (Ком), — *ирейѣрали* (Добр bis, Пре), — *иричѣкали* (Кав), — *ирийдѧо* (Сиб), — *нѣшто е ирийдѣало* (Мал), — *иричѣкали* (Сек), — *ируглѣдао* (Ком), — *иаслушао* (Бог), — *иачѣкали* (Мал) — *иудѧрала* (Круш), — *иѧзда се узвѣдао* (Ци), — *иугличкало се*, — *иугличкали* (Рат), — *иуимали* (Бог bis, Мотр), — *ииз Дрѧча сам се укѣцао* (Др), — *иу смо се укѣцали* (Ком), — *иу смо се укѣцали* (Теч), — *иуйдао сам* (Дул), — *иурљао* (Над);

— *и не довайише ме* (Кав), — *и доийѣра'* (Добр), — *и доийѣраше* (Добр bis, Ком, Мал, Сла), — *и дочѣкаше* (Ком, Лом, Мал), — *и Јѧ дндѧк заглѣа'* (Мотр), — *иу ми сѧмо закѣка'мо* (Круш), — *иу петлѣви заийѣваше* (Прњ), — *иу искѣцаше* (Вук), — *иу исиѣраше* (Кав bis, Мал), — *иу наийѣраше* (Ур), — *иу оийѣраше* (Ком bis, Пре, Сек, Теч), — *иу кад' се иовайша'мо* (Над), — *иу иовайшаше* (Кал), — *иу иосвѧђа'мо се* (Круш), — *иу ми иочѣка'мо* иуш мѧло (Кал), — *иу овѧко иуоглѣа'* (Рат), — *иу иоийѧдасиѣ*, — *иу иоийѧдаше* (Добр), — *иу иоийљѧчкаше* (Кал), — *иу иоийѣцаше* (Жуп bis), — *иу иоузимаше* (Теч), — *иу ирейѣра'* (Добр), — *иу ирейѣраше* (Леп), — *иу иричѣкаше* (Кал), — *иу ириийѣраше* (Леп, Кав), — *иу иачѣка' га јѧ* (Добр), — *иу иуйѣраше* (Кал, Теч);

— *иу мѣн се тѧ не доийѧда* (Бог), — *иу Ђе л' да доийѣрам?* (Бе), — *иу ѣу му доийѣрам* (Добр), — *иу доийѣра* (Лом), — *иу доийѣру* (Бог bis, Добр, Жуп), — *иу дочѣкаш* (Кар), — *иу забуйшам* (Добр), — *иу заглѣам* (Ба), — *иу закѣйу* (Мал), — *иу закѣка* (Ци), — *иу зайѣвам* (Ба), — *иу да зайѣвамо* (Пре), — *иу зайѣвѧра* (Кар), — *иу избѣцка* (Бе), — *иу извѣда* (Теч), — *иу искѣцамо* (Кар), — *иу искѣцу* (Теч), — *иу исиѣрљам* (Бог, Добр), — *иу исиѣрља* (Над), — *иу исиѣрљам* (Сиб), — *иу исиѣрам* (Реб), — *иу исиѣра* (Крч, Оп, Ци), — *иу исиѣра* (Теч), — *иу д-и сиѣрашиѣ* (Крч), — *иу исиѣру* (Ба, Бе, Бог, Круш), — *иу сѧ-ѣ не ѧд накљѣку* (Теч), — *иу наийѧда* (Добр), — *иу наийѧдамо* (Леп), — *иу наийѧдау* (Добр, Кав), — *иу наийѧду* (Кал), — *иу ѧн се наслѧња на пушку* (Над), — *иу свѣ се наслѧња на тѣбе* (Мал), — *иу насийљам* (Жуп), — *иу 'дѣ ѣмо се обрѧжамо* (Прњ), — *иу да оийљѧчку* (Ци), — *иу кѧко се осѣжаш* (Круш) — *иу осѣжамо* (Добр), — *иу не осийљам* (Ба), — *иу осийљѧ* (Мал), — *иу оийѣрам* (Ком), — *иу што се оийѣвѧра* (Над), — *иу д-оийѣвѧру* (Рат), — *иу Прѧзѧри се сѧми оийѣвѧру и зайѣвѧру* (Ци), — *иу оийѣраш* (Бог, Круш), — *иу оийѣра* (Ба, Кал, Ур), *иу д-оийѣрашиѣ* (Рат), — *иу оийѣрау* (Ба), — *иу оийѣру* (Кал bis, Жуп, Реб), — *иу оийѣмау* (Бог), — *иу иовайшамо* (Кав), — *иу да не иовайшау* (Вук), — *иу оѣ не иовайиу* (Кав), — *иу иовайиу* (Над bis), — *иу иуоглѣам* (Добр, Кал, Прњ, Теч), — *иу иуоглѣдам* (Бе, Добр, Прњ), — *иу иуоглѣда* (Кар), — *иу иуоглѣа* (Мал), — *иу иуоздрѧвљамо* (Бог), — *иу иуоклѧнам* (Крч bis), — *иу иуокљѣукамо* (Сиб), — *иу иуокушамо* (Кав), — *иу иуооийѣвѧрамо* (Леп), — *иу иуоирљамо* (Сиб), — *иу да се иуослушамо* (Бе), — *иу иуосийљѧ* (Ур), — *иу иуосийљѧшиѣ* (Ур), — *иу иуосийљѣу* (Леп, Мал), — *иу иуоийѣрам* (Сиб), — *иу иуоийѣраш* (Круш), — *иу иуоийѣра* (Сек), — *иу иуоийѣру* (Вук), — *иу иуоийѣрау* (Кар),

Илйја *секира̄*, — Шта *се секира̄ш*? — а ти *се секира̄ш* (Сла), — *рачунам* (Мал, Ци), — *рачунá* (Бе), — *ровециам* (Добр), — *сйор-ња²²⁸* (Круш), — *йиришкá* (Ком), — *йири'арам* (Жуп), — *пдчела а цвейá* (Добр), — *чийам* (Реб), — *чийá* (Добр, Ци), — *на ноге се овако чейрлам* (Рат);

— *величам* оваџ дóm и домáне гдсте (Над), — *чийам* (Добр, Мал); — *С' обадáмо ндѣас* (Ком), — *да се свулам²²⁸* (Вук), — *сковрлáмо²²⁸* (Над), — *чийáмо* (Сек); — *почеу да бургијдү* (Бог), — *грлдү* (Леп), — *звекердү* (Мал), — *дни се клуйчдү* (Прњ), — *обеждү* (Жуп), — *йушкарадү се* (Кав), — *кдла йандардү* (Бог), — *чийдү* (Добр, Ком, Крч).

β) Сложени глаголи овог акц. типа разликују се од простих у 2s и 3s аор.: *йрдчийа* (в III), — и некада у тпр. и рпр. (в II//в III): *йрочийд/йрдчийао*, *йрдчийан/йрочийан*. Примери:

— *свѣ онám нййриали* (Кар); — *док се војска ндоружа* (Вук), — *нййриа се* (Кал), — *рáскоича* (Лом), — *ййишиа се* (Ком); — *није бйло зáкључано* (Сиб), — *зййриано* (Вук), — *ндоружани* (Дул);

али на другој страни:

— *па се загужвáло* (Над), — *закойчд* (Рат bis), — *бунáр се саравњад* (Круш), — *заййидли* (Теч), — *израчунáли* (Прњ), — *дно се ичуйáло* (Жуп), — *ичуйáли* (Рат), — *награйáд* на свáдбу (Круш), — *нййриáли* (Кар), — *начуйáд* (Бог), — *штò се ниси обријáд* (Над), — *и обријáли те свѣ* (Ком), — *йочейрлáле* (Крч), — *йрочийáд* (Над), — *па се разгранáд* (Мал), — *разоружáла* (Кав); — *заййиан* (Круш), — *заййиано* (Кал), — *изреишйано* (Кал), — *нагомлано* (Сек), — *накойрлáne* (Добр), — *наоружан* (Мал), — *необри'ан* (Теч), — *йовѣћана* (Добр), — *йреишйано* (Кав), — *разоружани* (Кав);

а такође и:

— *нййриáше* (Кар), — *обријáше* не (Теч), — *оийањирáше* (Бог), — *очийáше* (Кар), — *У Бүкурешту се йоравнáше* (Рат), — *йровеишйáше* (Сек), — *свѣ йошйриáше* (Вук), — *разоружá'мо свѣ* (Вук), — *те се једва расйеклá'мо* (Ба); — *разоружа' и'* (Сиб), —

но поред акцента као у последњем примеру имамо и:

— *прво йрочийá'*, — *Прочийá'* ја онò (Ур), —

о чему исп. т. 34; ни у осталим обл. нема разлике између сложених и простих:

(а) — *заййиáли* (Сек), — *заурлá* (Кал), — *д-ичуйá* (Ком), — *ичуйá* (Саб), — *наковрлá* (Кар), — *нййриá* (Круш), — *обра-*

чунá (Крч) — осигурá (Саб), — ошáља (Бог), — ошeжá (Рат), — очийá (Сла) — да се њрочиийá (Др), — њрочиийá (Теч), — Тó кад^Т се рацвейá (Круш);

— њовећáцие (Кав), — њрочиийáц (Бог, Ур);

(b) — да наравъáу (Бог), — наириáу (Мал), — њроландáу (Круш);

(c) — наоружáмо се (Сек), — рачеѡрáмо пёсак (Бог).

2.2. а) Друга подгрупа ових глагола разликује се од прве у акценту през., где је у свим лицима акц. инфинитива (b): *ѡмам-ѡмаиш-ѡмамо-ѡмау*, — и у импер., где такође имамо исти акц.: *кђај-кђајте*. Примери:

— нисам *игрáла* до њёга (Ба), — *игрáла* (Крч), — ёно се с њим *игрáло* (Жуп), — *игрáли* (Добр, Прњ bis), — сѡноћ смо се *игрáли* (Пре), — *имáло*²²⁹ (Вук), — *имáли* (Вук, Круш, итд), — *којáо* — (Бог, Дул), — *којáли* (Жуп, Круш), — *мојáд* (Саб), — *смојáд* (Добр); — *игрá'мо* (Лом), — *којá'мо* (Бог); — *ѡмацие* код вáс (Вук), — *кђацие* (Ба).

Остале примере није потребно наводити.

б) Сложени глаголи разликују се од простих у истим облицима као и код претходне групе:

— тѡ си се *ѡкојо* (Над); — *ѡскоика* (Мотр); — *ѡскојано* (Вук);

— па се *загужвáло* (Над), — *заимáла* (Пре), — после се ёни *заимáли* (Крч), — *закојáд* (Бог), — *закојáли* (Кар), — *искојáле* (Добр), — *искојáли* (Ком, Кал, Оп bis, Сла), — *надигрáд* (Кар), — *обигрáла* (Пре), — *ѡшкoјáла* (Кав), — *ѡрокојáли* (Вук), — *укојáли* (Ком), — *укојáли се* (Над); — *закојá'мо* (Кар), — *изигрá'мо* (Ком), — *искојá'мо* (Кар);

— *закђáн* (Круш, Над), — *искђáн* (Кал), — *искђáно* (Круш, Сла), — *намђáн* (Дул), — *окђáна сáчма* (Мал), — *укђáн* (Ком); — *закђáм* (Ком, Крч), — *искђáмо* (Бог, Ком), — *искђáкам* (Мал), — *накђáиш* (Кар), — рёвове *ѡрикђáмо* (Бог), — *тѡ се мѡ укђáмо* (Вук), — да се тѡ *укђáмо* (Кав), — да се *укђу* (Кар), — *укђáкам* (Круш).

c) Глаголи са дугоузлазним акц.

538. Сви глаголи са дугим слогом основе имају у инф. дуги узлазни акц. на том слогу (с II): *гáђаѡи, вѡдаѡи*. Са инфинитивом се у акц. слаже 1s аор: *гáђа'*. Облици плурала аор. и радни придев имају акц. на слогу иза дугог: (bb II) *гáђáд-гáђáла, гáђáсмо-гáђáцие*. У 2s и 3s аор. имамо дуги силазни акц. (а II), који је свакако аналошког порекла и

²²⁹ Глагол *ѡмаиш, дáи* и *знáи* врло су високе фреквенције, има у корпусу преко 1.000 примера.

добијен је у општем процесу нивелисања акцента ових облика у нашем говору²³⁰: *гађа*, *виђа*. презент и трпни придев имају такође дуги силазни акц. У 3р през. тај је акц. нов и добијен је аналогичом према осталим лицима²³¹: *гађау*, *виђау*. Навешћу део материјала:

— *бирăџ* (Бог), — *бирăли* (Дул), — *виђăџ* (Бог, Сла bis), — *гађăџ* (Ком, Ци bis), — *гађăла* (Бог), — тако смо се *зучăли* (Ком), — *давăџ* (Ба) — *дирăли* (Бог, Кав), — *зидăла* (Кар), — *исилодирăле* (Добр, Оп), — *куйăли* (Бог), — *куйăли се* (Пре), — *кџийăло* (Жуп), *кџийăла* (Бог), — *крозирăџ* (Кал), — *лүйăџ* (Мал), — нисам се ни ја *надăџ* (Бог), — *куџ се то надăџ* (Круш), — *џни се нису надăли* (Кав), — *ноћевăџ* (Ба), — *ноћевăло* (Добр), — *ноћевăли* (Добр, Жуп, Леп), — *мџњăџ* (Жуп), — *мџњăџ* (Бог), — *мџњăли* (Ком), — *мџрăџ* (Кав bis, Над bis, итд.), — *мџрăли* (Дул), — *оскућевăли* (Кав, Над bis), — *ийийăло* (Ба, Бог bis, Кар, Круш, Крч, итд.), — *ийийăла* (Крч), — *ийийăли* (Над), — *грџизе се илăћăло* (Бог), — *илăћăло се* (Кар), — *иримăџ* (Крч), — *иричăџ* (Кар, Ком bis, Крч bis, итд.), — *иричăла* (Ба), — *иричăло* (Бог), — *иричăли* (Ба, Бог, Ком, Мал), — *иричăле* (Круш), — *ирџбăла* (Круш), — *решăвăли* (Бог), — *ручăџ* (Пре), — *ручăли* (Добр, Круш), — *свирăџ* (Прњ), — *док се наша војска скањерăла* (Рат), — *скидăли* (Крч), — *смăйрăли* (Реб), — *снимăли* (Ци), — *сиăвăџ* (Прњ bis, Рат), — *сиăвăла* (Рат), — *сиăвăли* (Бе, Кав, Кал, Сиб, Теч), — *то се сиремăло* (Ци), — *чџм су се сиремăли* (Ци), — *сирăдăџ* (Кав), — *сиревăли* (Прњ), — *сџудирăла* (Мал), — *сумьăла* (Сла), — *на њџга се и сумьăло* (Кав), — *шрљăџ* (Крч, Рат), — *џейăло* (Жуп), — *чувăџ* (Ба, Вук, Дул, Круш, Крч bis, Сла), — *чувăла* (Круш), — *чувăли* (Вук, Добр, Дул, Ком), — *џарăџ* (Бог), — *шарăџ* (Ком); — *ја га гађа*²³² (Ком), — *ја се зурă* (Рат), — *ја те не ийџа* (Добр), — *што ја ирича* маљопре (Ком), — *ја скида*, *скида*, *скида*... (Добр); — *крџз Мăџарску не гађџише* (Кар), — *џџо нџџ гњурăмо* (Ком), — *исилодирăише* (Добр), — *кайџиулирăише* (Кал), — *лүйăмо* (Теч), — *ручăмо* (Лом, Круш), — *ручăсмо* (Теч), — *срџийăмо* у онă шљивăр (Бог); — *Лужă се, лужă*... (Над), — *он ме гађа* (Круш), — *руча* и *џде* (Дубр).

Треба рећи да овакав акц. у 2s и 3s аор. какав је у горњим прим. налазимо једино код глагола двосл. основа. Код вишесл. основа акц. се у овом обл. преноси на почетни слог:

— *идџева тџ* џдно врџме (Шљ), — *скрџзира га* (Силъ).

β) Сложени глаг. имају акцент вишесложних, тј. разликују се од простих само у 2s и 3s, где се акц. преноси даље према почетку речи, јер у овом обл. акц. је по правилу увек на првом слогу. Примери:

²³⁰ Исп., М. Стевановић, Систем акцентуације шперског говора, СДЗБ X, 163.

²³¹ I. с.

²³² Али ипак тада и: *иричă* ти (Реб), — о чему исп. т. 36.

— добива̄д сам (Кав), — добива̄ли (Бог, Кал), — заглѣд̄д̄ (Бе, Теч), — зайрж̄ава̄ли (Ком), — зароб̄љава̄ли (Прњ), — засӣуид̄д̄ (Ком), — изб̄ац̄д̄ (Рат), — лѣпо изглѣд̄д̄ (Сла), — изгрѣва̄ло (Крч), — оволик̄о се изд̄унд̄ало (Ком), — с̄амо се изл̄уља̄ле (Кал), — изм̄еља̄ли (Ур), — нисмо се изразгов̄ара̄ли (Добр), — па се м̄лго иск̄ошӣд̄д̄ (Над), — т̄амо смо се иск̄уӣдали (Леп), — исме̄јава̄ли (Леп), — д̄но се т̄амо ис̄ирей̄ур̄ало (Лом), — иц̄ей̄д̄д̄ (Ком, Ур), — нас̄ира̄д̄д̄ (Круш, Мал, Реб), — нам̄ора̄д̄ (Бог), — постѣпену сам обнев̄ӣжа̄д̄ (Кал), — д̄пет се ов̄ив̄ала (Круш), — Ти си свѣ окӯшӣд̄, окӯшӣд̄ сад̄^т си се напӣю (Сла), — оий̄ид̄ало (Жуп), — ос̄ӣуид̄д̄ (Сиб bis, Ци), — ос̄ӣуӣдали (Др, Сиб), — ја сам га очӯвала (Рат), — очӯвали (Рат), — оий̄ид̄ се (Добр), — иоб̄ив̄али л̄дзу (Кар), — м̄и се нисмо иога̄жа̄ли (Бог), — иозна̄ва̄д̄ (Над), — иок̄ара̄д̄ (Над, Пре), — иол̄ега̄ло (Оп), — иол̄ега̄ли (Жуп), — иона̄ва̄ва̄д̄ (Ур), — иоб̄ара̄ли (Ци), — иой̄рича̄д̄ (Мал bis), — Оне се нису иора̄жа̄ле, д-извинете, у породилиште (Ба), — иоразб̄ив̄али (Оп bis), — иосакр̄ив̄али (Мал), — иосѣд̄али (Круш, Теч), — иоскӣд̄али (Леп, Прњ), — иосма̄ӣра̄д̄, — иосир̄еља̄ли (Над) — иос̄ум̄ља̄д̄ (Прњ), — ир̄ев̄ӣа̄ли (Рат), — ир̄ей̄р̄еса̄д̄ (Кав), — ир̄ей̄р̄еса̄ли (Ур), — ирикр̄ив̄али се н̄екол̄ко д̄ан̄а (Леп), — ир̄исий̄ава̄ло ни се (Теч), — ировер̄ава̄ли (Мал), — разгов̄ара̄д̄ (Теч), — разгов̄ара̄ли (Бог, Круш, Леп), — нисмо се разд̄ва̄ја̄ли (Ком), — размоний̄ра̄ли (Мал), — разоруж̄ава̄ли (Кав), — расӣура̄д̄ (Сиб), — т̄амо се расформ̄ира̄ло (Сил), — расформ̄ира̄ли (Леп, Прњ), — уй̄уӣӣдали (Прњ);

— изм̄еша' онѣ кромпире (Кал), — ја ир̄ей̄ӣска' рукама (Ба), — ув̄ија' са н̄еке кр̄пе (Ба), — изг̄ура̄'мо (Добр), — н̄еколико се изра̄њава̄ше (Над), — изӯјѣда̄ше (Лом), — иц̄ей̄ӣше (Круш), — надв̄ла̄да̄ше (Ци), — те се нарӣба̄смо (Мотр), — окӯӣа'мо га (Реб), — окӯӣӣше не (Теч), — па се иок̄ара̄'мо (Круш), — иол̄ега̄'мо (Добр), — иол̄ега̄ӣше (Круш), — иод̄ва̄ја̄ӣше (Добр), — св̄и се д̄ни тройца иой̄р̄ей̄ур̄ӣше (Добр), — иоразгов̄ара̄'мо (Бог), — иор̄ий̄ӣа'мо (Добр, Жуп, Кав), — иор̄ий̄ӣӣше (Добр), — Низ он̄о се камѣње иосакр̄ив̄а̄'мо (Добр), — иосѣд̄а'мо (Добр, Сиб), — иоскӣд̄а'мо (Над), — иоскӣд̄ӣше (Оп), — од гр̄об̄ља се ӣжскӣд̄ӣше (Ур), — ӣжсир̄еља̄ӣше (Мал, Над bis), — иоч̄ӣӣӣӣше (Теч), — ир̄ег̄ура̄'мо (Сиб), — ир̄ег̄ура̄ӣше (Сиб), — ир̄ей̄р̄еса̄ӣше (Ур), — ирош̄вр̄ња'мо (Добр), — иоразгов̄ара̄'мо (Добр, Леп), — ма̄ло разгов̄ара̄смо (Добр), — разгов̄ара̄ӣше (Кал);

— задр̄ема се м̄ене (Круш), — кр̄в ме ӣс̄ӣљуска (Бог), — ӣцеӣа кошӯљу (Лом), — ӣдр̄азб̄ив̄а херемиду (Прњ), — ӣд̄цеӣа он̄о (Бог), — ӣр̄ег̄леда (Круш, Леп), — ӣр̄ен̄ӣӣна (Мал), — р̄азб̄ив̄а (Ба) — ма̄ло ӣц̄реда (Добр);

— Аман, Бдишко, с̄ӣана̄вац (Мал);

— изб̄аца' то л̄уцки! (Мал), — изб̄ацац̄ӣс (Мал), — изм̄ешац̄ (Круш), — ис̄ий̄ӣӣац̄ (Круш), — ис̄ир̄ӣчац̄ (Рат), — нар̄ѣжац̄ (Круш), — обрачӯна̄вац се (Мал), — од̄ва̄јац̄ (Леп), — иов̄ежа̄вац (Кав), — иоц̄ей̄ац̄ (Добр), — разгаж̄авац̄ (Кав), — расӣурац̄ (Оп);

— *сазрѣва* (Бог), — *саслушаваше* (Бог), — и *јубивамо* (Сиб), — *ујѣда* (Бог), — *ел се укѣпа у рад* (Сек), — *умалѣва* (Ба), — *ујрѣда* (Над);

— *гађу* (Кав), — *гѣру* (Добр, Над, Сиб), — *дѣрау* (Добр, Мотр), — *дѣру* (Добр, Ком), — *јављу* (Реб), — *кѣпу жѣто* (Круш), — *мѣру* (Бог, Над), — *иѣшау* (Бог bis, Добр), — *иѣшу* (Над), — *ѣлађау* (Бе), — *кѣ се ѣлађу* (Сек), — *ѣрѣму* (Оп), — *ѣрѣчу* (Мотр), — *ѣрѣчау* (Прњ), — *сѣрау* (Добр), — *скѣду* (Кав, Кал, Сек), — *смѣшу* (Ком), — *сѣву* (Ци), — *сѣрѣму* (Жуп), — *сѣрѣлу* (Сек), — *цѣпу* (Мал), *чѣву* (Добр — bis, Жуп), — *чѣвау* (Рат), — *шѣшау* (Ком), — *шѣшу* (Оп);

— *исѣлодѣру* (Бог), — *кажњѣву* (Над), — *минѣру* (Круш), — *окоѣрау* (Бог), — *решѣву* (Бог) — *шоферѣру* (Сек);

— *добѣву* (Сек), — *завѣшау* (Бог), — *завѣшу* (Бог), — *завршѣву* (Жуп), — *засѣду* (Бе), — *почѣу да изгѣрау* (Бог), — *измѣњу* (Крч), — *измѣшу* (Сиб), — *избѣву* (Ком), — *те се накѣку* (Сек), — *намѣшау* (Мотр, Сиб), — *обучѣвау* (Ком), — *одѣју* (Сек), — *оѣву* (Круш), — *оѣсѣду* (Добр), — *оснѣву* (Леп), — *осѣјушау* (Добр), — *осѣјушу* (Кав, Круш), — *оѣкуцѣву* (Мал), — *ѣоглѣду* (Ур), — *ѣозѣву* (Мал), — *ѣолѣгу* (Ком), — *ѣонаѣшу* (Сек), — *ѣосѣдау* (Ком), — *ѣосѣјушау* (Бог), — *ѣоцѣву* (Бог), — *ѣрегѣшау* (Ба), — *ѣрекѣдау* (Бог), — *да се ѣрѣлѣвау* кошѣви с *винѣм* (Бог), — *ѣрѣѣрѣсу* (Кав bis, Леп, Мотр), — *ѣрѣѣрѣсау* (Ур), — *ѣрѣѣрѣчау* (Ком), — *ѣрошѣшу* (Добр), — *разбѣву* (Крч), — *разбѣвау* (Сла), — *разговѣру* (Круш bis, Мал), — *снагдѣвау* (Теч), — *сузбѣву* (Теч), — *убѣчу* (Кав), — *убѣвау* (Над), — *убѣву* (Реб), — *ѣни се укоѣѣвау* (Над), — *тѣ се сѣмо укѣпѣшу* потѣци (Теч).

Само један пример имам у снимљеном материјалу са акц. Зр през. који у принципу одговара књижевном:

— *да се пѣново формѣрају*²³³ (Прњ).

Иако се, према томе која је реч употребљена у овој реченици, може помислити да је она заједно са акц. унесена са стране, мени се чини да то неће бити оправдано, јер ми је лично познато да се у Дубр чује спорадично тај акценат у говору старијих особа, а и моја мајка то потврђује. То би значило да управо у наше време ишчезавају последњи остаци таквог акцената у Л.²³⁴

Прегледани материјал ове врсте глагола и претходних, како смо видели, показује да је глаголски акценат у нашем говору аналошким процесима доведен до сразмерно доста упрошћене схеме.

²³³ У књиж. *формѣрају*.

²³⁴ У Ресави се јављају обе могућности. Исп. примере, СЛЗб XVII, 257.

ГЛАГОЛИ VI—VII ВРСТЕ

539. У поглављу о презенту речено је да ови глаголи, сем *врeй̄*, *зрeй̄*, — имају у 3р през. наст. *-e* (т. 478), спор. *-ду*.

О аналошком умекшавању консонанта основе ових глагола (*йушійий̄-йушійим̄*), као и о паралелном процесу у тпр. (*йушћен̄*), исп. т. 191.

540. Ни ове основе нису оштро разграничене од других него се каткад нађе који глагол са паралелним формама по некој од осталих врста, или се пак сретне који глагол код кога се облик саме основе не подудара са оним што налазимо у књиж. језику.

а) Тако и глаголи са општим делом *-вид-*, а каткада и *-лей-*, *-сед-*, имају у аор. наст. *-о(х)*, *-осмо*, *-осіе*, *-оше*, — који се додају непосредно на општи део, као код глагола са консонантским основама:

— *вїдо'* ја (Добр), — *йдо'*, па кад *вїдо'* њй, ја бојџгим д-й'ем (Круш), — кад ја *вїдо'* да ће он да ме стїгне, кад^т се убрзим ја (Мал), — Ја *вїдо'* да тї пѳкисе и тї (Над), — више тога човѳка не *видѳмо* (Ком), — не *вїдо'мо* штā ўради (Мал), — *видѳше* нāс, — *видѳше* не онї стражāри (Кав), — *вїдоше* (Оп); — ја *йрилѳшо'* (Саб), — *Сѳдо'* тў два дāна, бѳгами (Оп).

б) Глагол *свїрай̄-свїрам̄*, поред ове има и форму *свїрей̄-свїрим̄*:

— *Свїрѳо* (Бог), — *свїрѳо* нāма (Кар), — *свїрї* тāмо бојџги (Кав), — *свїрї* и пѳва (Кар), — онї пїсковни *свїрѳ* (Добр), — *свїрѳ* свирāчи (Крч).

Такође и глаг. *сїјаї̄-сїјам̄*, поред форми по V врсти има чешће облик *сјāей̄-сјāйм̄*:

— *сјāй* се вѳда (Мал), — сāмо се *сјāѳ* (Кав), — *сјāѳ* сїјалице (Круш), — свѳ се *усјāѳ* (Оп), — *усјāѳла* (Пре).

в) Глагол *рāй̄овай̄-рāй̄уем̄* познаје, поред форми по IV, и паралелне форме по овом обрасцу *рāй̄ий̄-рāй̄им̄*:

— да *рāй̄им̄о* (Јоћ), — Ја сам дѳветл гѳдина *рāй̄ио*, — *рāй̄ио* сам па Јѳдрене, — *Рāй̄ио* сам са ѳсам држāва (Реб), — *рāй̄ио'о* бāш у Караћорћев рāг (Кар), — *рāй̄или* с Тўрском (Над).

г) Глагол *сїасїй̄-сїасїм̄* (а и *дўбий̄-дўбим̄*)²³⁵ гласи у Л. само тако, Форма *сїасїи* (и *дўйсїи*) је непозната овом говору:

— пѳсле смо се *сїасїли* (Мал), — ако ја овў крāву *сїасїм* (Круш), — не мѳгу да се *сїасїм* (Прњ); — *йодўбим* (Дубр).

²³⁵ Исп. и сев. Бан., ГСЗ VII, 28. Глаг. са значењем „чловити“ је *дўбей̄-дўбїм̄*.

д) На другој страни, што се тиче односа основа овог типа према основама I врсте, — глагол *ѝримейѝи* јавља се врло ретко у том облику:

— *ѝримейѝли* (Ком, Рат), —

а много чешће он има форме по I врсти и нешто друкчији гласовни састав основе:

— кад^Г *ѝремѝѝ* нешто, јави, — Чим лађа *ѝремѝѝ* нешто (Кал) — а дни *ѝремѝѝу* (Кал), — *ѝремѝла* (Сил), — *ѝремѝдише* (Дубр), — *ѝремѝо* (Кав); — *ѝримѝеле* (Лом).

ђ) Кад су описиване основе које се конјугирају по обрасцу II врсте, напоменуто је већ да глагол *ѝфрајѝи* има двојачке форме през. основе: *ѝфраем/ѝфраим*.

е) Овде се може поменути још глагол *јахаѝи*, који у овом говору има такође паралелне форме по II и V врсти и у презенту и у претериталним облицима:

— кѝи су *ѝојѝли* (Вук), — умѝм ли да *јѝшем* точак (Кал), — *јѝшем* коња (Ба);
— *узјѝишише* (Дубр), — *јѝиши* едног белчића (Кав).

541. Већ је у одељку о дистрибуцији вокалских фонема на два места напоменуто да се гласовни састав неких основа овог конјугационог обрасца не подудара са стањем у књижевном језику, што показује да граница међу појединим типовима основа у оквиру ове врсте није тако оштра, него да се поједини конјугациони типови међусобно мешају.

а) У т. 126. наведен је извештај број примера типа *мислео*, који сведоче о ширини обрасца *-ѝи*: *-им* на рачун обрасца *-ѝи*: *-им*²³⁶. Ево још примера из снимљеног материјала:

— За свѝ то *вѝжѝло* (Сиб), — *закѝлѝли* (Кав), — *исѝрѝло* (Жуп), — *мѝсео* (Бе, Теч), — Нѝје ти *мѝслео* злѝ (Бог), — ја сам *мѝслео* (Бог), — *Мѝслео* да си жив (Кав), — *мѝслео* (Кал, Ком, Лом, Над, Пре), — *мѝслела* (Добр), — *мислѝо* (Бе, Крч), — *ѝо-мѝслео* (Круш), — *ѝлѝвѝо* (Бог), — *ѝрезѝмѝли* (Сек), — *осѝѝрео* (Бе, Бог), — *осѝѝрела* (Добр); — *звѝре'* (Сиб), — само ју *зѝѝреѝише* овако ѝснице (Бог), — Колико ја то *замѝслѝ'* (Добр), — *измѝдѝше* (Теч), — *ѝн мѝсе, мѝсе*, па кѝже (Кав), — *оѝѝздеше* (Крч), — *оѝѝре'* (Реб), — ја *ѝомѝсе'* (Ур), — ја *ѝомѝсле* (Над).

б) У т. 124. указано је на постојање случајева типа *учео*, *ћуѝео*. Овде се, јасно је, ради о ширењу основинског наставка *-е-* са инф.

²³⁶ У говорима на северозападу од нас граница међу овим конј. типовима такође се брише, али процес се одвија у супротном правцу: ширин се наст. *-ѝи*; исп., Срем, СДЗБ XIV, 314; сев. Бан., ГЗС VII, 29.

и 3s аор. сложених глагола: *ујанџи*. Из снимљеног материјала за сложене глаголе имам само следеће примере:

— *зайџанџила* (Ба), — *нисам ујанџила* (Пре), — *Си ујанџи'о?* (Рат).

б) У мом corpusu само још глагол *видеџ*, и то једино у облику инф., може имати дуги силазни акценат на последњем слогу: *видеџ* / *видџи*:

— и *ка̄-ћемо се видеџ* (Добр).

Исп. и примере за футур (т. 490):

— *видџемо* (Бог), — *видџеиш* (Круш), —

али на другој страни и:

— *видџемо* (Круш).

в) Речи са *крајџким акценџом инф.*

545. Акц. " (b) по правилу остаје у свим облицима неизмењен: *жџџџиџ-жџџџим*.

Једини изузетак у нашој грађи представља глагол *мислеџ*, који у рпр. може каткад имати и акц. на претпосл. слогу: *мислеџо* (примери у т. 541).

Глаголи са више слогова и акцентом на унутрашњем слогу чувају такође акценат у промени на истом месту на коме је он у инф., са изузетком 2s и 3s аор.: *белеџиџ-белеџим*, — али: *белеџи*.

Сложени глаголи од свих овде поменутих основа понашају се као глаголи са акц. на унутрашњем слогу: *забелеџиџ-забелеџим*: *забелеџи*; — *џомислеџиџ-џомислим*: *џдмисле*. Навешћу део материјала за последње две групе.

а) Вишесложни са акц. на унутрашњем слогу:

— *борџвио* (Бог), — *борџвили* (Кал), — *корџџиџио* (Добр), — *удџрио* (Бог); — *борџви* (Кал), — *корџџиџи* (Дул), — *оџџуци* (Бе), — па *се оџџуци* (Кар), — *џовџрим* (Добр), — *џовџримо* (Бог), — да *се џовџримо* (Вук), — *салабџери* (Кал), — *д-удџрим* (Круш), — *удџри* (Бог, Вук, Круш, Рат); — *џовџрени* (Кар).

б) Сложени глаголи:

— *довџџила* га (Круш), — *довџџело* (Леп), — *довџџили* (Кав), — *долџзио* (Добр, Пре), — *долџзили* (Сек), — *дойџџили* (Оп), *дохџџиџио* (Кар), — што *си се забџви'о?* (Рат), — *заборџви'о* (Ци), — *заборџвила* (Круш), — *закџџчио* (Теч, Над), — *замџџрили* (Ба), — *изџџдио* (Бог, Кар), — *изџџдили* (Круш, Сла), — *искалџмили* (Круш),

— *искористио* (Бог), — *исидили* (Мотр), — *исјуштио* (Сек), — *исивоарили* (Добр), — *исирулео* (Жуп), — *набавио* (Круш bis), — *навадили* га (Добр), — *накупио* (Круш), — *налазила* (Теч), — *намѣстили* (Бог), — *наирѣвио* (Дул, Мал), — *наирѣвили* (Леп, Теч), — *најунила* (Ба) — *најуштио* (Бог), — *оирѣвио* (Кар), — *осидѣвио* (Мал), — *осидѣвио* (Реб), — *осидѣвила* (Кал), — *осидѣвили* (Жуп, Кар, Теч bis), — *осидѣрео* (Бе), — *осидѣрела* (Добр), — *очистили* (Мал), — *иоборѣвио* (Кав), — *иокүйили* (Добр, Прњ bis), — *иомислео* (Круш), — *иосвадили се* (Крч), — *иосѣтили* (Жуп), — *иосидѣвили* (Кав), — *иошкүйили* (Кав), — *није се иоирѣвило* (Оп), — *иочистили* (Кал), — *иреварио* (Крч), — *и ђон се ирѣзѣшио* (Бог), — *цѣла се . . . ирѣмѣшилила* (Теч), — *ирѣирѣвио* (Дул), — *ирѣијурио* (Бог), — *ирикѣчили* (Мал), — *ириилашио* (Прњ), — *иробѣвио* (Сиб), — *иробѣвили* (Сек), — *ировѣрили* (Бог), — *на две је је пде расидѣвио* (Кар), — *схуквѣжило се* (Кав), — *увѣишио* (Мал bis, Сек), — *увѣишили* (Добр, Круш, Ком, Сек, Ци), — *ударио* (Добр, bis, Кал bis, Теч, Ци), — *ударила* (Сиб), — *ударили* (Рат), — *животиња од^т коѣ се уилашио* (Круш) — *ѡни се уилашили* (Над), — *усидѣвио* (Ком), — *усидѣвили* (Вук), — *а ми се учекичили* (Добр);

— *довѣишије* (Ком), — *закѣчи'мо* (Кав), — *закѣчишије* (Кав), — *закѣишије* (Кал), — *замисле'* (Добр), — *заусидѣвишије* (Кав), — *ѡни се зачудишије* (Вук), — *Ја ѡдма извади'* (Сек), — *извадишије* (Круш), — *изгѣишије* (Бог), — *најуни'мо* (Бог), — *намѣиши'мо* (Ци), — *намѣишишије* (Добр, Крш), — *наирѣвишије* (Добр) — *најуни'мо* (Мотр), — *најуни'мо* (Ком), — *најуштишије* (Кав), — *најушкүйишије* (Кав), — *наирѣвишије* (Добр), — *наивоаришије* (Ур), — *огаздеше* (Крч), — *ја окѣчи'* (Бог), — *окусишије* (Мотр), — *оирѣви'мо* (Жуп, Ком), — *оирѣвишије* (Жуп), — *и јојучи'* (Бог), — *осидѣвишије* (Вук), — *осидѣви'мо* (Кав), — *осидѣвишије* (Кав, Кал bis), — *и јосидѣвисмо* (Над), — *осидѣвишије* (Над bis), — *осидѣви'мо* (Теч), — *ошкѣчишије* (Мал), — *ошјуштишије* (Леп), — *иовадишије* (Кар), — *иоздрѣви'* (Ком, Сиб), — *иоздрѣвишије* (Мал), — *иоизлазишије* (Ци), — *иокүйишије* (Рат), — *ја иомисле'* (Над), — *ја иомисе'* (Ур), — *иосвадишије се* (Ком), — *тагд се иосвадишије* (Круш), — *иосидѣвишије* (Ком, Над, Рат, Теч), — *иоивоаришије* (Вук, Ци), — *па се ирѣвари'* (Жуп), — *ирѣваришије* (Круш, Ци), — *нѣшто ирегѣзи'мо*, *нѣшто ѡста* (Кав), — *ирѣијуришије* (Добр), — *ирикѣчишије* (Мал), — *ироборѣви'мо* (Кал), — *ирочишти' се* (Бог), — *док се ја расѣни'* (Рат), — *расијури'мо* (Кав, Оп), — *расијуришије* (Круш), — *ту се сасидѣви'мо* (Бог), — *пѡсе се сасидѣви'мо* (Вук), — *сасидѣви'мо* (Кав, Леп), — *увѣиши'мо* (Кав bis, Над), — *увѣишишије* (Оп, Кал), — *удари'* (Рат), — *ударшије* (Бог, Кар, Рат), — *усидѣви'* (Добр, Мотр), — *усидѣвишије* (Дул, Мал, Рат), — *Јѣдво с' уивоари'мо* (Бог); — *да доваиши* (Бог), — *доваиши* (Сиб), — *долѣзимо* (Жуп), — *долѣзи* (Кав), — *заборѣвим* (Ур), — *забушиим* (Леп), — *завѣишиим* (Бог), — *завѣишиши* (Бог), — *заграби* (Бог), — *закѣчи* (Ур, Леп, Рат), — *замѣзимо* (Мал), — *замѣрим* (Лом), — *да се ми . . . замѣримо* (Дул), — *да ми замѣришије* (Бог), — *зайѣишиим* (Сек), — *зайлашиим* (Прњ), — *зайлашиим се* (Прњ), — *иослушати* (Бог); — *Доваиши* јагацима у корпу

(Сиб), — *завѣиши* (Круш), — *замѣзи* (Над), — *излѣзи* (Мотр), — *џзми сѣр и кѣймак и исѣрѣжи* неки полог (Бог), — *огѣзди ти* (Крч), — *осѣдѣви* (Бог, Жуп, Над), — *осѣдѣви*, брѣ, тѹ (Добр), — *џоздрѣви е* (Ба), — *Поздрѣви* там свѣ рѣдом (Ба) — *џоздрѣви*, кѣже, Малину (Пре), — *џокуѣи* (Круш), — *џоѣрѣвише* (Жуп), — *џоѣдѣгли* (Над), — *џролѣсти* (Бог), — *сасѣѣвише* (Ур), — *увѣишише* (Жуп), — *унѣсти* (Бе);

— *забелѣжено* (Ком, Над), — *извѣђени* (Др), — *искѣђена* (Добр), — *намѣшђене* (Бог), — *намѣшђено* (Бук, Кав), — *намѣшђени* (Кар), — *намѣшђен* (Мотр), — *намѣшђена* (Над, Рат), — *найѣрен* (Рат), — *найрѣвљена* (Вук bis), — *найрѣљена* (Оп, Теч), — *найрѣвљене* — (Бог), — *найѹшђено* (Кав), — *найѹвѣрена* (Вук), — *найѹвѣрено* (Кав), — *найѹвѣрени* (Сек), — *обѣшени* (Мал), — *обѣшено* (Мотр), — *окѣчено* (Мал), — *оѣрѣљена* (Мотр), — *ослѣбљен* (Рат), — *џокуѣљено* (Круш), — *насѣѣљен* (Мал), — *џосѣѣљен* (Мотр), — *џосѣѣљена* (Дул), — *џосѣѣљено* (Мал), — *сасѣѣљено* (Теч), — *џосѣѣљени* (Теч), — *џошѣѣђена* (Кав), — *џреѣрѣвљено* (Добр), — *разгѣђене* (Круш), — *разрѣшѣен* (Круш), — *расѣѣшђен* (Кав), — *расѣѣђурена* (Сиб), — *расѣѣђурени* (Кав), — *увѣђена* (Кав), — *удѣрено* (Кар), — *унѣшђена* (Кал), — *уѣлѣшѣен* (Бог, Добр), — *уѣђњено* (Леп), — *усѣѣљена* (Прњ);

— *џн дѣвѣиши* (Кар), — *дѣвѣиши* (Лом, Оп), — *пѣсле се дѣвѣиши* трѣвине (Бог), — *џн се пѣсле дѣвѣиши* трѣвине (Мал), — *зѣборави* (Бог), — *зѣгази* (Круш), — *зѣкѣчи* (Кав, Мотр), — *зѣкрѣи* (Оп), — *зѣкѣчи* (Добр), — *зѣѹведи* (Круш), — *џзѣѣди* (Ком, Рат, Сиб, Сек bis), — *Она се двокѣлица ѣрѣѣѹри*, ѣзлѣми (Теч), — *џзмери* (Мотр), — *Се ѣсѣрѣжи тѣ?* (Бог), — *ѣсѣрамѣи* (Теч), — *што ми се гѣдна нѣмѣчи* (Круш), — *нѣѣравѣи* (Ком), — *нѣѣѹни* (Рат).

546. Углавном непроменљив акценат имају и глаголи са дужином испред старог кратког акц.: *ѣѣрѣѣиши-ѣѣрѣѣиши*, и сл., — али у 2s и 3s аор.: *ѣѣрѣѣи*.

Примери:

— *ѣѣрѣѣили* га (Дубр), — *дѣнѣђѣби* (Саб), — *зѣшта дѣнѣђѣбѣм* (Добр), — *ѣѣрѣѣише* мѣне (Бог); — *исѣѣрѣѣишише* мѣло (Дул), — *оѣѣрѣѣђена* (Бог), — *ичѣрѣѣчено* (Кал).

Како видимо, овде спада и глагол *дѣнѣђѣиши*, који у ВД системи има кратки акц. (а не дуги!) на месту где је у нашем говору дуги слог.

547. Нови кратки акценат је флексибилнији од старог.

а) α) Једна група глагола мења акц. инфинитива у радном прид. и множ. обл. аориста: *вѣдиши-вѣдим*; *вѣѣи-вѣѣила*, *вѣѣисмо-вѣѣише*. Ево нешто примера:

— *вѣѣи* (Ур), — и тѣ *се ѣпасна бѣрба вѣѣила* (Вук), — *вѣѣила* (Сек), — *вѣѣили* (Сек), — *вѣѣи* (Ба, Добр, Мал, Над), — *кѣко сам се јѣ бѣш вѣѣила* (Ба), — *вѣѣили* (Круш, Леп), — *вѣѣили*

га (Бог), — *говори́о* (Бог), — *говори́ли* (Дул), — *штá смо говори́ле* (Круш), — *жени́о* и *ражени́о* (Ба), — *жени́ла му се бра́на* (Сла), — *коси́о* (Добр bis), — *коси́ли* (Кал, Пре), — *коси́ла* (Добр, Круш), — *моли́о* (Мал, Ци), — *моли́ла* (Рат), — *моли́ли* (Добр), — *носи́о* (Бог, Мал, Мотр, Ур), — *То е се носи́ло* (Ба), — *носи́ла* (Ба, Добр, Дул) — *носи́ло* (Ци), — *носи́ли* (Мал, Кал, Над, Рат), — *носи́ле* (Крч); — *Говори́ше не́ки да ће да йду* (Др), — *Моли́'мо, моли́'мо, моли́'мо, моли́'мо*, једва се откáчи'мо (Круш); — *кóси'* (Бог).

Међутим, вишесложни глаголи овог акц. типа имају у 2s и 3s аор. акц. на првом слогу:

— *гдвори* му и *џна* (Дубр), — *гдвори* (Сиб).

β) Сложени глаголи разликују се од простих такође само у 2s и 3s аор.: *йрводи*, *заволе*, *йрговори*, и сл. Примери:

— с мџем џцем *се договори́ли* (Кав), — *кад би́демо то зашвори́ли* (Жуп), — *Нас пџт смо се зодговори́ли* (Кал), — *износи́ли* (Кар), — *наговори́о* (Рат), — *накоси́о* (Рат), — *намоли́о* (Пре), — *Ти се бра́т ожени́о?* — *С' ожени́о?* (Добр), — *ојжени́о се с њџм* (Круш), — *свџ сам йојжени́о* (Мотр), — *йокоси́ли* (Ком), — *ни́смо се ни йровди́ли* (Кав), — *исйреноси́о* (Мал), — *сийровди́о* (Вук, Ком), — *уговори́ли* (Мал);

— *такџ се исйрџси'* (Крч), — *искџчи'* (Кав);

— *искочйше* (Рат), — *йрескочй'мо* (Круш), — *ускочйше* (Ур);

— *кџца она́ко џскочи* (Ком);

— *да ми се не́што дозвџли* (Кав), — *донџси* (Бог), — *донџсимо* (Добр), — *донџсе* (Ком, Круш), — *не мџг^к се задовџлим* (Ур), — *извџди* (Ба, Бе), — *извџде* (Сек), — *изнџсе* (Бог), — *накџсим* (Круш), — *ка-се ојжџниши* (Добр), — *да се ојжџни* (Бог, Добр), — *док с' ојжџни* — (Добр), — *Он ће се ојжџни* (Круш), — *да се мџмак ојжџни* (Оп), — *йоднџсим* (Дул), — *йокџси* (Над) — *штá г' онџ йредџџди* (Бе), — *йрескџчи* (Пре), — *йроговџрим* (Круш), — *йроговџрим* (Рат, Реб), — *да ме разговџри* (Дул), — *са́мо се сйовџдим* (Добр), — *сийровџдим* (Добр), — *сийровџди* (Дул), — *сийровџди* (Над); — *извџли* (Крч), — *извџлйше* (Ком, Крч, Мотр, Рат, Сиб); — *нејжџњен* (Бог), — *йокџшено* (Оп).

И код ове групе глагола има случајева задржавања акц. на последњем слогу у 1s аор.²³⁸:

— *Ка́ко ти ја говори́'?* (Бог), — *и йроговори́'* (Бог).

б) α) Друга група глагола овог акц. типа разликује се од претходне у томе што у презенту има дуги силазни акц. на последњем слогу,

²³⁸ Исп. т. 34.

у облицима са неслоговним наставком: *седѝм-седѝш-седѝ-седѝ*, — а у формама са вокалским наставком налази се на истом слогу дуги узлазни акц.: *седѝмо, учѝмо* (b : a : c). Примери:

— *Ќни се гѡр борѝли* (Кал), — *тѹ смо се борѝли* (Прњ), — *дойла дѣте* (Рат), — *желѣо* (Бог, Крч), — *без^с попа се крсѝило* (Круш), — *лейѣла* (Сек), — *ноћѝло* (Кал), — *ноћѝли* (Вук bis, Круш), — *седѣо* (Кар, Сек), — *седѣла* (Круш), — *седѣ^ала*, — *седѣ^ала* (Реб), — *седѣли* (Бог, Вук, Ком bis, Прњ), — *седѣ^али* (Теч), — *са-сте се своѝли* (Рат), — *ѡни се селѝли* (Над), — *учѝло* (Кар), — *учѝло* (Крч), — *учѝли* (Бог, Жуп, Сек), — *чинѝло* (Прњ), — *чинѝли* (Бог, Над); — *борѝ'мо се* нѣколико (Кав), — *ноћѝ'мо* (Вук), — *ноћѝсмо* (Леп), — *седѣ'мо, седѣ'мо*, и дође време да ѝдемо (Бог), — *седѣ'мо* (Добр bis, Ком, Крч bis), — *седѣше* (Бог), — *учѝ'мо* (Добр); — *сѣде тѹ, сѣде . . .* (Ба), — *двѣ недѣље сѣде* (Крч); — *сѣди* (Бог, Добр, Ци, итд.), — *сѣше* (Круш); — *крѝшено* (Рат);

— *болѝ* (Ба, Жуп, Круш bis, Крч, Леп), — *нѣше мѡго се борѝ* (Добр), — *да се борѝ* (Кал), — *очѡцѝнички се борѝ* (Теч), — *нѣше да се борѣ* (Кал), — *борѣ се* (Мал), — *броѝм* (Рат), — *брсѝѣ* (Круш), — *велѝм* (Ба, Бе, Кал, Ком, Реб), — *велѝш* (Оп), — *велѝ* (Ба, Добр), — *горѝ* (Добр, Вук), — *горѣ* (Вук bis), — *зубѝм* (Дул), — *желѝ* (Сиб), — *звонѝ* (Пре), — *да ју крсѝѝм дѣте* (Круш), — *кроѝл* (Бог), — *крсѝѣ га* (Рат), — *да се кроѝѣ* (Теч), — *ледѝ* (Мал), *лейѝ* (Бог, Добр, Над), — *лейѣ* (Бог), — *ложѣ* (Теч), — *модрѝ се* (Бог), — *ноћѝм* (Жуп), — *ноћѝ* (Вук), — *ноћѣ* (Бог), — *седѝм* (Крч, Над, Рат), — *седѝш* (Кав, Над), — *седѝ* (Ба Бог, Вук, Добр, Дул, Кар, Рат, Ур, Ци) — *седѣ* (Вук, Ком, Круш bis, Мал), — *ѝочѝли* (Бог), — *ѝочѝ* (Бог), — *ѝрчѣ* (Ци), — *учѝ* (Добр, Дул, Жуп, Кал, Крч, Над), — *цаклѝ* (Ком), — *чинѝ* (Бог bis), — *свѣ му се чинѝ* (Над);

— *да се борѝмо* (Др, Кав), — *за кѡга се мѝ борѝмо* (Леп), — *мѝ се борѝмо* (Над), — *велѝмо* (Кар, Пре), — *да кроѝмо* (Оп), — *ложѝмо* (Добр), — *ложѝше* (Ба), — *да ноћѝмо* (Кар, Круш, Леп), — *ѝоѝмо* (Мотр), — *да с' ѝри'ашѣ'ѝмо* (Бог), — *да ѝрос-ѝше* (Сек), — *седѝмо* (Кав, Крч, Реб, Рат), — *учѝмо* (Леп, Рат), — *чинѝмо* (Ба).

Са овом групом иду и сви глаголи са односом основа *-аѝи* : *-им* :

— *до скѡро се држѡ* (Добр), — *држѡ* (Добр, Кав bis, Ком, Леп, Мал, Теч), — *држѡла* (Добр), — *држѡло* (Бог), — *кѡца се држѡли* (Кав), — *држѡли* (Кав, Кар, Леп), — *лежѡле* (Прњ), — *лежѡ* (Рат bis), — *лежѡли* (Сек), — *сѝојѡ* (Добр, Сек, Ур), — *сѝојѡла* (Круш), — *сѝојѡло* (Кав, Мал, Рат, Сек, — *сѝојѡли* (Добр, Кав bis, Теч, Ур); — *ѝрчѡли* (Ци);

— *држѡ'мо* (Сек), — *сѝојѡ'мо* (Добр, Кар, Оп), — *сѝојѡсѝе* (Жуп); — *Сѝѡја' маѡло, сѝѡја'* (Ци);

— *Мѝлоѣ Мѝлоѣвић држѡ* гѡвор (Реб), — *сѝѡја* (Бе, Добр);

— *бојм се* (Оп), — *штã се бојм* (Прњ), — *ја се бојм* (Ци), — *дã л' се бој* (Кар), — *Олги се òн бој* (Ком), — *па се бој* (Мотр), — *кãко се бој* (Сла), — *држѝм* (Ба), — *држѝши* (Теч), — *Јãкшо се мãло држѝ* (Добр), — *држѝ* (Мал, Рат, Ци), — *држѝе* (Круш), — *јòш се држѝе* (Ци), — *лежѝм* (Круш, Мал, Мотр), — *лежѝ* (Ком), — *лежѝе* (Бог bis, Жуп bis, Кал), — *сѝоѝм* (Бог, Кав, Сиб), — *сѝоѝши* (Рат, Ур), — *сѝоѝ* (Круш, Рат bis, Сек, Ур), — *сѝоѝе* (Кав bis, Ком, Мотр, Рат, Сиб), — *сѝоѝе* (Оп), — *ѝрчѝм* (Бе, Ур), — *ѝрчѝши* (Добр), — *ѝрчѝ* (Добр bis), — *ѝрчѝе* (Вук, Круш, Пре);

— *мѝ се бојмо* (Бе), — *лежѝмо* (Кав, Леп), — *лежѝше* (Бог), — *сѝоѝмо* (Бог, Вук bis, Кав, Оп, Ур).

Имам два примера прилога садашњег:

— *Седѝши* смо се сасуљãли (Теч), — *Јã кãжем овãко седѝши* (Бог).

β) Сложени глаголи овог акц. типа разликују се од простих у 2s и 3s аор.: *ѝдседе*. У акценту презента нема јединства код ових глаг.

1) Једна група њихова има акц. као и прости (а : с):

— *заболѝ* (Добр, Жуп, Рат), — *заболѝе* (Жуп), — *задржѝе* (Кар, Ком), — *изгорѝм* (Мотр), — *изгорѝ* (Мотр), — *издржѝм* (Добр), — *излеѝш* (Ба) — *излеѝе* (Кар, Круш), — *налеѝе* (Кал, Ком), — *налеѝшм* (Мал), — *Нѝ-да м' осирѝш* (Сек), — *ја се ѝоболѝм* (Ком), — *ѝогорѝ* (Ци), — *ѝогорѝе* (Вук, Жуп), — *ѝолеѝшм* (Мал), — *ѝрелеѝш* (Кав), — *ѝреседѝм* (Ком), — *разболѝм се* (Добр), — *тѝ се разболѝм* (Кал), — *ја се разболѝм* (Теч); — *нãма се мãрцка разболѝ* (Ба), — *улеѝшм* (Жуп);

— *да се задржѝмо* (Кал), — *ѝоседѝмо* (Бог).

2) У другој групи акц. се у нашем говору слаже с акцентом инфинитива (b):

— *нѝ-це залдѝжи* (Ба), — *залдѝжимо* (Круш), — *зардѝбим* (Сиб bis), — *зардѝбимо* (Сиб, Сек bis), — *зардѝбе* (Ба, Добр), — *тò се и зардѝди* (Оп), — *зашећѝрим* (Бог), — *изгубим* (Дул), — *изгуби* (Кар), — *да се најдѝе* (Теч), — *најдѝшши* (Ур), — *наѝчи* (Бог), — *начѝним* (Жуп, Крч, Оп), — *начѝши* (Кар), — *начѝни* (Кав, Крч), — *најдѝчи* (Теч), — *начѝнимо* (Кав), — *ослобдѝм* (Круш), — *да се ослобдѝди* (Над), — *ослобдѝди* (Сек), — *освдѝ*²³⁹ (Кал), — *обѝри* (Круш), — *ѝогдѝди* (Бог), — *ѝогубиши* (Кар), — *ѝодлѝми* (Бог), — *ѝолдѝжи* (Добр), — *ѝордѝбим* (Сиб), — *И у њѝву се више пѝт ѝордѝди* (Ба), — *да ѝосѝѝ*²³⁹ (Кал), — *да ѝоѝрдѝшим* (Добр), — *ѝрекрѝши* рѝке (Добр), — *да се ѝрекрѝшимо* (Бог), — *ѝрелдѝмим* (Бог), *сагуби* (Дул), — *учѝним* (Над), — *д-учѝши* (Сек), — *учѝни* (Жуп, Над), — *òн се ушећѝри* (Сек).

²³⁹ Исп. т. 60.

Рпр. и плуралски обл. аор. имају акц. за један слог ближе крају речи: *радио-радила, радисмо-радише* (bb II). Множински облик импер., кад је у пуном гласовном саставу, има акц. као последња два облика: *радише*. Акцент през. има још тпр. и 2s и 3s аор.: *рађен-рађено, ради*. Следе примери са магнетофонских снимака:

— *баџила* (Рат), — *бранила* (Бог), — *бранили* (Мал), — *бџли се живот враији* (Жуп), — *враији се* (Жуп), — *враији* (Круш), — *кад^т се дни пдсле дпет враији* (Над), — *враији се* (Рат), — *вршији* (Леп), — *кад^т смо се делили* (Ба), — *делили се* (Мал), — *јави* (Бог), — *јави* (Мал), — *јавили* (Сек), — *јури* (Круш), — *јури* (Бог), — *куји* (Бог, Дул, Кар, Круш, Мал bis), — *меси* (Добр), — *меси* (Круш), — *иали* (Мал), — *илаи* (Круш, Мал), — *ирими* (Леп, Оп), — *ради* (Над), — *радила* (Кар), — *вунено се онда радило* (Ба), — *ради* (Саб, Теч), — *реш* (Ба), — *реш* (Кар, Реб), — *сиди* (Бог), — *сиди* (Кал), — *служ* (Добр, Кар, Крч), — *служ* (Мал, Сек), — *сирми* (Дул), — *сирми* (Вук) — *сиуји* (Др, Рат), — *сиуји* (Кав), — *шражи* (Добр, Леп, Оп, Ци), — *шражи се* (Ком, Пре, Рат);

— *бајише* (Бог, Вук, Сек), — *враији* (Круш), — *ми се враији* (Крч), — *вршише* (Кав), — *гњавише* (Круш), — *јавише се* (Над), — *јури* (Добр), — *ирими* (Др), — *сирмише* (Бог), — *шражисмо* (Вук), — *шражише* (Др, Ком);

— *радише* како ви вџа (Бог);

— *ја баиали* (Оп, Сла), — *баји* (Добр);

— *баји* вештачко ђубре (Бог), — *баиали* (Вук), — *Вине се јави* (Леп), — *ите јавише* код њџа (Сек), — *куји* (Дул), — *иали* (Круш), — *шражи* (Оп), — *ради* (Рат), — *Људи, рајише!* (Рат), — *рани* (Бог, Жуп), — *шражи* (Бог), — *дик се сирми* радницима (Круш);

— *баји* дџе (Рат), — *Склџпи књигу на баји* пред њџа (Реб), — *враији* (Леп).

Примере за остале облике није потребно наводити.

β) Сложени глаголи овог акц. типа, као и вишесложни прости, преносе акценат у 2s и 3s аор. на први слог: *баиали, уради*. У осталим обл. акценат остаје на истоме месту:

— *рат се заврши* (Ком), — *заглавили се* (Рат), — *закраији* (Сек), — *Ту смо се закућарили* (Кар), — *заљушији* (Ком), — *заменили* (Мотр), — *кад је се то замјрило* (Сиб), — *заради* (Добр, Над), — *заслужили* (Крч), — *зашражи* се на вџбу (Реб), — *избалави* те (Мал), — *избаџила* (Вук), — *леска се изваила* (Бог), — *извесији* (Кав), — *извесији* (Кав), — *пошто сте се ви измирили* (Крч), — *изручи* (Кар), — *исклучили* (Жуп), — *како се куц искривји* (Над), — *исилаији* (Мал bis), — *исиили* пилићи (Круш), — *он се наљуји* (Круш), — *шта сам се наљуји*

(Над), — *наоблāчило се* (Бог), — *наилāишијо* (Сек), — *наредѝјо* (Рат, Сек, Сиб), — *наслѣдила* (Др), — *обиклѣли* (Ком), — *Два-наѣсте се објāвијо* рат (Кав) — *објāвили* (Рат), — *одāнило се* дѣста (Рат), — *ѡн се одѣлѝјо* (Бе), — *нѣ би' се одѣлѝјо* (Мотр), — *одредѝли* (Реб), — *одужѝјо* (Рат), — *онемогућѝјо* (Над bis), — *оилāијо* (Мал), — *оиклѣли* (Реб), — *оирѣмијо* (Кар), — *оийужѝли* (Сек), — *сād^т се оикрāвијо* (Над), — *иобѣдијо* (Реб), — *иобуљѝјо* (Мал), — *одātле се иовлāчили* (Др), — *иогрѣишијо* (Мотр), — *ио-ийāијо* (Кал), — *иорусѝјо* (Мотр), — *иосādѝјо* (Теч), — *иребāцила* (Сек, Ур), — *иребāцили сг* (Вук), — *иребāцили* (Круш, Над), — *иредāнили* (Вук), — *ирекорāчили* (Мал), — *иресушијо* (Жуп), — *иреслуужѝјо* (Круш), — *ишто се иридружѝла* (Теч), — *иријāвили* (Мал), — *иромѣнила* (Бог), — *ироцѣнијо* (Добр), — *убарабарѝли се* (Круш), — *нāрод^т се убунѝјо* (Кал), — *удāвијо* (Круш), — *офи-цири се укрѝиши* (Леп), — *умѣлѝло* (Кар), — *умлāиши* (Ур), — *улѝијло* (Добр), — *уйлāиши* (Бог), — *тāи се уйройāсѝијо* (Бе), — *уйройāсѝијо* (Бог), — *урādѝјо* (Добр, Над), — *урādѝли* (Кал), — *урѣдијо* (Мотр), — *урѣдили* (Добр, Ур), — *услужѝјо* (Сек), — *уйѝиши* (Над), — *уцвиљѝјо се* (Бог);

— *дојурѝше* (Мал), — *забрāнише* (Круш), — *заврѝише* (Сла), — *закљѝчише* (Ком), — *замѣни'мо* (Жуп), — *зайрѣишише* (Кав), — *зарāнише* (Кал), — *избāчише* (Вук, Кав), — *изврѝи'мо* (Сек), — *изрѝчише* (Добр), — *исийāлише* (Кав), — *навāлише* (Кал), — *нарѣдише* (Кар, Леп, Пре), — *обāлише* (Ком, Рат), — *обезбѣдише* (Реб), — *објāвише* (Ком bis), — *одбāчише* (Оп), — *одредѝше* (Сек, Теч), — *одрѣишише* (Мал), — *оилāише* (Мал), — *осудѝше* (Бог), — *док се мāло окрѣи'мо* (Ком), — *оилāи'мо* (Кав), — *осийѝишише* (Сек), — *Штѡ се не иодāвиши!* (Кар), — *иодѣлѝ'мо* (Вук), — *иодубѝ'мо* (Жуп), — *иољубѝше се* (Сек), — *те се иомѝрише* (Рат), — *кад^т се ионаий-вā'мо* (Ба), — *иоийāише* (Круш), — *иребāци'мо* (Круш, Мотр), — *иребāцише* (Жуп), — *ириѝише* (Оп), — *разбāчише* (Круш), — *расѝорѣдише* (Сек), — *расѝрѣми'мо* (Бог), — *тамāн се мāло расѝр-ийāлѝ'мо* (Вук), — *свлāчи'мо* (Кал), — *сјурѝ'мо* (Кав), — *нѣкако се сјурѝсмо* (Леп), — *смѣнише* (Бог, Вук, Ур, Ком), — *те се смѝ-ри'мо* нѣкако (Леп), — *сѝрѣмише се* (Кав), — *срѣдише* (Кав), — *угāсѝ'мо* (Круш), — *угњѣздише се* (Над), — *удāлѝше* (Ком), — *узнемѝрише се* (Кал), — *овѝ се вѣи четѝри прѣста укѡчише* (Ци), — *умѝиши'мо* (Ба), — *уйāлише* (Круш), — *урѣди'мо* (Кал), — *урѣ-дише* (Кар, Круш), — *урѡжѝ'мо* дчи (Ба);

— *јā се залѣи'* (Добр), — *јā му зайāли'* (Сек), — *зайāли'* (Ур), — *не зарāди'* (Кар), — *ни-зарāди'* (Кар), — *па се мāло изгарѣи'* (Ба), — *јā днда се наљѝиши'* (Крч), — *јā се наљѝиши'* (Рат), — *јā се олāди'* (Рат), — *иогрѣиши'* (Бог), — *јā и' услужѝ'* (Кав);

— *Зарāди*, зāшта си млāд! (Бог), — *Изѝини*, дѣчко (Мал), — *наилāиши* (Оп), — *обāли* (Крч), — *сāмо се обрāиши мѣне* Ур), — *одрѣди* тѝ (Мал), — *оилāише* (Кав), — *иодѣли* (Бог), — *ирикљѝчи*, друже (Ком), — *раздѣли* тāи шећер (Ком), — *Услуѝише се* (Бог);

— заврши́ти тó (Над), — и́регрāди́ти дóтле (Пре);

— загрāдим (Мотр), — зайāли (Рат), — зайāлим (Кал), — заслāдим (Жуп), — засу́ши (Ци), — заши́йши́мо (Ком), — избāрим (Бе), — издēлимó (Вук), — изју́ри (Оп), — изрāдимо (Жуп), — искрāшим (Добр), — искрив́и (Теч), — искрив́и се (Теч), — не исйлāйши ми се (Бе), — нагарāви се (Ба), — найлāшим (Крч), — нарēдим (Сиб), — нарēди́ти (Ком), — нарúчи (Бог), — найлāри (Мотр), — обāрим (Ба), — обāри (Ур), — нек обāре (Ба), — облāчи се (Бе), — одуговлāчи се (Сла), — окойāра (Бог), — ойāли (Кар, Над), — ойāлимо (Кав), — и јóнда се осу́ши (Прњ), — мй се осу́шимо (Сиб), — иогрēшиши (Крч), — иогрēши (Жуп), — иодвāли (Теч), — иодēлимó (Крч, Ком, Прњ), — да га иодубим (Жуп), — сāv пбсо иорēди (Крч), — иосāди (Ба), — иослуж́и (Бог), — мй се ирејāвимо (Сек), — као гдћ што се тй иреоблāчиши (Сек), — иресудим (Ур), — иријāвим се (Ком), — да ирику́йшимо (Дул), — да се ириирēми (Мал), — да га разбудим (Кав), — расйорēдим (Добр), — расйорēди (Леп), — да ме не иробуд́и (Над), — иродуж́им (Мотр), — иродуж́имо (Вук), — иромēниши (Прњ), — свāки се иромēни (Крч), — да се не иромēни (Крч), — нек се ипросу́ши (Жуп), — да се сарāним (Сла), — д-убāци (Сек), — да т-угу́ши (Круш), — да ме удāви (Добр), — узмлāчи (Мотр), — умēсиши (Кар), — умēсимо (Добр), — уму́шимо (Ба), — уйāлим (Мал, Сиб, Сла), — да ве уйу́йши (Добр), — да н-уйу́йши (Добр), — урадимó (Жуп)е — да се урēдимо (Круш), — ми се тј уйврд́имо (Кал), — тј с, мāло још уйврд́имо (Ком), — ушйу́љи (Дул);

— дорēђено (Жуп), — завршен (Крч), — завршено (Кар), — загрāђен (Сек), — загрāђено (Круш, Сек), — закључена ствāр (Бог), — избу́шена (Леп), — извршен (Реб), — израђени (Вук), — израђāвљен (Леп), — искрвāвљен (Рат), — исйрāжњени (Леп), — намēњени (Кав), — нарēђен (Ци), — нарēђено (Мал bis, Мотр), — одрēшене рúке (Дул), — ољуши́њени (Ур), — урēђено (Кал), — одрēђени (Кав), — одрēђене (Ци), — одрēђен (Мал, Реб bis, Сиб), — онесвēи́њен (Сиб), — ойкóљено (Кав), — ойрāшено (Круш), — одсýђен (Теч), — осу́ђен (Мал, Над, Реб), — осу́ђено (Мотр), — осу́ђени (Реб, Теч), — осу́ђене (Мотр), — ойкóчене (Реб), — оцēйљено (Над), — иодēљено (Сиб), — иойврд́њено (Бог, Мал), — иребāчен (Др, Кав), — иробу́шена (Теч), — разāмљено (Оп), — раздēљена (Прњ), — разлйљено (Ком), — размāжњен (Круш), — расйорēђен (Реб), — расйорēђено (Кал), — расйраву́љено (Бе), — сйрēmљено (Кал), — Немб да будете уверēђени (Бог), — угāшена (Ба) — укљу́чено (Над, Теч), — унайрēђен (Реб), — унайрēђени (Рат);

— ибзаци (Теч), — ијзури (Мал), — објави се рāt (Сек), — ийддели (Леп), — ийврди (Кав).

б) Глаголи о којима ће ниже бити речи разликују се од оних под а) у акценту през. и тип. у којим се облицима налази дугосилазни акценат на слогу иза онога са дужином: у през. — *ћу́йши-ћу-*

ӣӣмо, — и м. р. тпр.: *ӣӣе̄ђен* (с : аа); — или пак кратки на истом том слогу (bb) — у осталим формама тпр.: *ӣӣе̄ђена*.

α) Примери глагола са простом основом:

— *ва̄жело* (Сиб), — *врѣдела* (Кал), — *врѣдело* (Мал, Сиб), — *врѣдели* (Сиб), — *живѣо* (Бог, Добр, Крч, Лом), — *живѣ^ало*, *живѣ^ала* (Реб), — *живѣли* (Добр bis, Дул bis), — *мрзѣо* (Рат), — *илѣво* (Бог) — *сврѣо* (Бог, Кар), — *ћушѣо* (Круш), — *учѣо* (Жуп); — *живѣ'мо* (Пре);

— *гвире* (Сиб), — *живе* (Реб);

— *двори* (Над), — *ћуши* (Добр, Ба, Жуп, Ком, Крч, Оп, Рат bis), — *ћушише* (Круш, Рат);

— *бѣли се* (Теч), — *блѣи* (Круш), — *бубула̄зимо* (Жуп), — *ва̄жѣи* (Бог, Леп, Оп), — *врѣди* (Ба, Добр, Ком, Леп), — *врѣчи* (Круш), — *вришӣӣи* (Круш, Мал), — *гвирѣи* (Добр, Кав), — *жвѣзди* (Кав), — *живѣи* (Бог, Дул, Леп), — *живѣи* (Бог, Крч, Реб, Сек, Сил), — *живѣимо* (Крч), — *живѣише* (Дул), — *живѣ* (Теч), — *жмурѣи* (Круш), — *са̄мо се жӯӣи* (Ком), — *квѣчи* (Круш, Оп), — *кврѣчи* (Добр), *ма̄ло кѣснѣи* (Теч), — *са̄мо крѣчи* (Добр), — *не лӣчи* (Добр), — *ла̄шӣӣи* (Крч), — *мрзи* (Бог, Лом), — *мрзим* (Рат), — *ӣӣӣӣи* (Мал), — *са̄мо се ӣла̄ви* (Рат), — *ӣлѣшӣӣи* (Над), — *свѣили* (Ком, Над), — *смрди* (Бог, Ур), — *ӣрѣшӣӣи* (Сек), — *ӣрӣим* (Круш), — *ӣрӣӣи* (Добр, Крч, Сиб), — *ћӯӣим* (Мал, Над, Рат), — *ћӯӣӣи* (Добр, Кар, Круш, Рат, Ур), — *ћӯӣимо* (Кав, Леп, Рат, Ци), — *ћӯӣе* (Кар), — *црни се* (Бог), — *чкѣли* (Рат);

— мунѣица̄ ма̄ло *ӣӣе̄ђена* (Кав).

Имам један пример прилога садашњег, и слаже се у акценту са презентом:

— *бубула̄зѣћи бѣгао* (Кав).

β) Глаголи са сложенем основом:

— *дожвѣо* (Дул), — *загусѣило* (Рат), — *читаво не заклѣли* (Кав), — *засвѣило* (Прњ), — *заслӣна̄ви'о* (Рат), — *изгладнѣо* (Кал), — *изгладнѣла* (Круш), — *ожднѣо* (Мал), — *ожднѣли* (Бог), — *ојусѣило* (Кар), — *оћрѣо* (Сиб), — *ӣоблѣдо* (Крч), — *ӣоблѣдела* (Добр), — *ӣолудѣла* (Сла), — *ӣоцрнѣо* (Сиб), — *ӣоцрнѣла* (Бог), — *ӣрозѣмѣли* (Сек), — *ӣрозжвѣо* (Сек), — *ӣрозжвѣла* (Ба), — *ӣрозжвѣли* (Кал), — *ужсѣо* (Бог), — *узврѣли се* (Прњ), — *Лѣтње дѣбо па се усмрѣло* (Кав);

— *измѣдѣше* (Теч), — *ӣрежвѣ'мо* (Добр), — *ӣремѣсѣӣ'мо* (Кал), — *ућушѣше* (Кав);

— *огладне'* (Рат), — *ождне'* (Бог), — *оћре'* (Реб), — *ӣо-ћуше'* (Кав);

— *заврѣе* (Оп), — *ӣобледе* (Крч), — *ӣдћуше* (Сиб), — *ућуше* (Кав, Круш, Над, Теч);

— да *доживѣм* (Над), — *заладнѣ* (Крч), — *засвѣѣм* збра (Сиб), — *огладнѣ* (Рат), — *ћ-оѣусѣм* Дубрава (Сла), — *д-оѣрѣм* (Бог), — да *оѣрѣм* (Над), — *ѣма да ѣолудѣ* (Кар).

549. Известан број глагола са дугоузлазним акц. у инфин. има каткад скраћени слог основе, кад је овај ван акц. Тако у презенту имамо, кад је акц. за један слог даље према крају речи, слог испред акцента без дужине: *грѣм/грѣмѣ*, *ѣѣѣѣѣ/ѣѣѣѣѣѣ*, *ѣѣѣѣѣ/ѣѣѣѣѣѣ*, и можда још покоји. Из примера наведених у т. 43. види се да таквих случајева нема много. Мислим да се ту ради о аналогiji према глаголима описаним у т. 544.

ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ

550. Глагол *биѣ* има две през. основе²⁴²: *биде-* и *буде-*, — и обе се могу срести са проширењем према образцу III врсте глагола: *бидне-*, *будне-*. Имам довољно потврда за сваку од наведених могућности. Наводим нешто од тога:

— да *будем* (Круш), — да *будем* официр (Рат), — *ѣмашѣ* да *будеш* свѣтѣња (Бог), — кад *буде* (Ба), — код мене да *будеш-ширѣк* (Бог), — *чим буде* прва Ѧткоманда (Добр), — *овамо да буде* на слѣжбу (Ур), — *будемо* неколико дана (Добр), — *тѣ будемо* четѣри дана (Кал), — *будемо* едно-трѣ мѣсеца у шкѣлу (Рат);

— *тѣ ће пѣчасни да бидеш* (Круш), — да *бидеш* (Над), — некѣ *биде* кѣша, некѣ *биде* град, некѣ *биде* шта дѣе (Бог), — да *биде* (Добр), — *Ѧвде ће биде* дѣбро (Кал), — *мѣрѣѣ да биде* (Кар), *Ѧвако ће да биде*, *Ѧнако ће да биде* (Ком), — *како биде* (Круш), — *Ма неће овѣ биде* дѣбро (Крч), — кад *биде* овѣм четрѣсѣ дана (Над), — *само да биде* до шѣрњаѣ близо (Рат), — *Некѣ биде* шта *биде* (Сиб), — да *бидемо* (Дул), — *Ѧћешѣ да бидемо* приѣатељи? (Кав); — да *будне* (Кал), — *ће будне* (Крч);

— да *биднеш* (Дул), — *Ако да бѣгѣ те бидне* ѣоле мѣло сѣнце, — да *бидне* орѣак (Бе), — *Чѣкам, па шта бидне* (Добр), — *ако бидне* шѣрња дѣбра (Добр), — *тѣ ће тако да бидне* (Дул), — *Са-ће а бидне* овѣѣ Благѣвес' (Жуп), — *када бидне* вѣчер по вѣчѣре (Кар), — *А шта ће јѣшѣ да бидне!* (Кар), — *Ѧиде кѣѣ ће да бидну* ѣандари (Сек).

Најмногѣбројнији су примери са основом *буде-* (мада се то из бројног односа наведених примера не види). Примери са проширеном основом су ређи.

²⁴² Исп., ДИЈС, СДЗБ I, 479; АfSIPh XXV, 217; ЗбФФП II, 70; ЗбФЛ IV—V, 20; ИЦГ, ЈФ XIII, 88; Срем, СДЗБ XIV, 359; Мачва, СДЗБ XVI, 278, итд.

551. а) У Л. је позната форма радног придева типа *ћао*, — поред обичнијег и чешћег *шео*:

— Ланске године *ћаџ* а погине (Бог), — *Таџ* сам да г-отпүштим (Реб), — *Таљи* се подаве (Кар), — кад^т смо преко Савѣ *ћаљи* да прђђемо (Круш), — а таман смо ми ђпе-*ћаљи* (Сек).

б) У т. 101. и 167. наведено је нешто примера који сведоче о разноликости енклитичких форми през. тога глаг. У т. 155. сакупљени су ти облици на једно место. Овде, — а затим и у т. 490—491, — дат је већи број примера, и указано је на чињеницу да наш говор не разликује оштро енклитичке и акцентоване форме овог облика. То се огледа пре свега, како смо већ у поглављу о футуру видели, у употреби енклитичких форми уместо акцентованих. Навешћу још изврстан број примера који указују да се та појава запажа и ван футура:

— *Ђеш* вино? (Добр), — *Ђеш* рйбу, је ли? (Добр), — *Ђеш* тй навйше, ел нѣнеш? (Над), — *Ђеш* вђду мало? (Реб), — *Ђемо* пѣшке? (Добр).

в) Губљење границе међу тим формама огледа се и у акценатским приликама. Тако на једној страни имам читав низ примера са неакцентованим пуним формама:

— *Оѣеш* пйво? (Добр), — *Оѣешж* д-обйђеш (Круш), — *Оѣеш* да ѣдеш сүпу . . . ? (Круш), — *оѣе* наводацйу (Бог), — *оѣе* и д-укрђдѣ, — *Оѣе* шйбицу -уста! (Добр), — *оѣе* ме на Чукђру (Мал), — *Оѣе* сйра, *оѣе* сђрму, — *Оѣе* шљйвовицу (Над), — *Оѣе* да дђђе вђз (Оп), — *Оѣеше* л' вино? (Сиб).

То, наравно, не мора бити последица мешања са енклитикама. Али супротна појава, — тј. акцентовање енклитичких форми, какво находимо у следећим реченицама:

— *Ђѣ* ли? (Круш), — *Ђѣш* ли бѣло вино? (Мотр), — не може се друкчије објаснити него тако.

Мислим да су случајеви са очувањем акц. на последњем слогу у пуним формама: *оѣѣш*, *оѣѣ* (исп. примере у т. 30. и 34. в), нови и да су настали контаминацијом *ђѣеш* и *ѣѣш* (исп. *хђѣеш-хђѣе* у књ. јез.).

552. О облицима 3s глагола *јесам* исп. т. 167.

ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА НЕГАЦИЈУ

553. Нашем говору познато је преношење акцента на негацију. Тамо где се врши, ово преношење је по правилу безизузетачна појава. Обухвата следеће случајеве:

а) Презент глагола *зна̄и* :

— Ја̄ нѣ *знам* сигурно (Бе), — нѣ *знам* кѣде љу (Добр), — Нѣ *знам* колко е она̄и бунар дубок (Дул), — Нѣ *знам* 'дѣ се налазим (Дул), — Нѣ *знам* да л' љмаш пойма (Круш), — ја̄ нѣ *знам* (Лом), — Нѣ *знам* да л' љмашж дѣбре дѣчи (Мал), — Нѣ *знам* шта љу ви саде (Над), — то нѣ *знам* (Рат), — Нѣ *знам* кѣ е најбѣљи (Реб), — нѣ *знам* 'дѣ љу (Сек), — оно нѣ *знам* да л' 'дѣ љма, — Ја̄ нѣ *знам* (Теч), — нѣ *знам* (Теч);

— нѣ *знаш* (Дул), — Ел нѣ *знаш*? (Рат);

— нѣ *зна* нѣшта за себѣ (Вук), — нѣ *зна* кѣ е кмѣт (Дул), — нѣ *зна* нѣко о мѣтору нѣшта (Над), — ни брѣја се нѣ *зна* (Сиб), — Нѣ *зна* д-љмамо гѣсте (Сла);

— Нѣ *знамо* нѣшта ки љурке (Добр), — нѣ *знамо* ни мѣ (Жуп), — мѣ то нѣ *знамо* (Ком), — Командир, нѣ *знамо* за љѣга (Ком), — Нѣ *знамо* мѣ да говоримо, а дни нѣ *зну* (Леп), — Нѣ *знамо* ни кѣљ виѣче (Рат);

— нѣ *зну* (Добр), — нѣ *зну* 'дѣ ље (Кав), — Нѣ *зну* шта ни је (Леп), — нѣ *зну* шта су учинѣли (Прњ), — нѣ *зну* чѣје дѣте (Рат).

б) 2s и 3s аориста:

— више се нѣ *вра̄иш* (Жуп), — нѣ *даде* ни (Добр), — нѣ *даде* (Теч), — нѣ *завриш* то (Сла), — нѣ *закачи* га (Над), — он нѣ *каза* (Бе) — нѣ *љошреви* (Мал), — нѣ *љовади* (Круш), — нѣ *љресели* (Дул), — нѣшта нѣ *љроговори* (Добр), — нѣ *љуца* (Леп), — нѣ *руча* (Добр), — Он га вѣлико и нѣ *саслушава* (Ком), — нѣ *скува* (Бог), — Штѣ тѣ мѣне нѣ *слуша* . . . ? (Круш), — нѣ *љби* га ѣдма (Ком).

в) Имперфект глагола бит. Имам само један пример:

— Та рана нѣ *беше* дѣбра (Леп).

ОПШТЕ О КОНЈУГАЦИЈИ

554. На основу прегледаног материјала може се о конјугационим формама у левачком говору следеће закључити. Већина облика које познаје књижевни језик — егзистирају и у нашем говору. Изузетак чини глаг. прилог прошли, кога у Л. никако нема. Даље, два остала облика: имперфект и прилог садашњи, — имају делимично поколебану стабилност форми и нешто нижу фреквенцију него књижевни језик. То није ништа друго него почетак процесâ који воде губљењу тих двају облика.

Други, како прости, тако и сложени облици конј., познати су нашем говору. Још једном треба истаћи чврсто осећање за аорист, тако да се овај добро разликује и од имперфекта, облика који, са своје стране, већ креће путем лаганог одумирања.

Разноликост форми футура не означава да се овај облик губи из нашег говора. Та појава је у вези са ликвидацијом инфинитива, — који се облик, и по форми и по учесталости јављања, у нашем говору знатно разликује од исте форме у књижевном јез. и говорима који чине његову основицу.

Пажњу привлачи и облик перфекта. Он има и пуну и крњу форму, као и књижевни језик. Оно што је интересантно код перфекта, јест чињеница коју је проф. М. Стевановић и у својим универзитетским предавањима и радовима из синтаксе више пута истицао, — да је употреба крњег облика честа и по значењу разноврсна у говорима ове зоне. То исто важи и за говор Л.

555. У основама смо приметили друкчије развојне тенденције и друкчије границе између појединих конјугационих типова. То је највидније код глагола са презентском основом на *-и-*, где је тип са инф. основом на *-е-* потискао, како алтернацијски тип *-и-* : *-и-*, тако нарочито тип *-а-* : *-и-*. Овај последњи однос сведен је на лексички уски круг глагола једног јединог акценатског типа (*сидјаи* : *сиоим*).

556. Пада у очи знатна упрошћеност акценатске системе глаголских речи у односу на стање у књижевном језику. Иако се основне акц. врсте књиж. језика и овде углавном чувају (наравно, са оним разликама које су наведене у поглављу о фонетским и фонолошким особинама акцената), аналошки процеси су ту систему учинили једноставном и лаком за приказивање. Одступање од штокавске акц. системе глаголских речи најзначајније је код глагола са односом основа *-ива-* : *-ује-*, који прилазе глаголима са кратким акцентом.

Неке особине глаголске акцентуације указују да она, и поред више поменутих значајних процеса што се у њој одвијају, — ипак остаје у основи сразмерно конзервативна у односу на акцент деклинационих форми. На такав закључак упућују две ствари. Прво, незнатан број огрешења о основе косовско-ресавске акцентуације у смислу употребе страног акцента показују да носиоци овог говора углавном уочавају

разлике у акценту именица према књиж. ј., а глаголске речи стоје у позадини. Друго, веома је упадљива конзервативност акцента 1s аориста²⁴³. Док је код других речи чување акцента на кратком крајњем слогу или везано за извесне особености у значењу, или за положај испред неакцентованих речи са којима акцентована чини једну тонску и акценатску целину, дотле се акцент аориста чува без обзира на положај у речи или значење. То се види из свега што је речено у т. 34. и 36.

Ова чињеница наводи на две врло важне претпоставке о штокавском акценту. Прво, да све речи и њихове категорије нису истовремено биле захваћене процесом преношења акцента. И друго, полазна тачка у овом процесу не могу бити речи са конјугацијом.

²⁴³ П. Ивић и А. Младеновић налазе нешто слично у јужноморавском, — ГФФНС IV, 398, — где „је пренесен ... с отворене ултиме . . . , али се чува у 1. л јд. аор. (пођо, искочи; < -х!) и у 2.—3. л. јд. дође, пође (> -ѐ?)“. Код нас ова појава нема никакве везе са -х, нити са затвореношћу или отвореношћу слога, јер је иначе кратки акц. по правилу пренесен са ултиме. Упадљива је разлика у третману 2—3s аор. у нашем говору и јужноморавском. Слично је и код рпр.

В. НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ

557. О двојаким облицима неких прилошких речи, као *ексѿро/ексѿра*, *коѿа/коѿо* (т. 136), *ѿешки/ѿешке*, *дуѿки/дуѿке* (т. 133), затим *гор/горе*, *дол/доле*, *онам/онамо*, *ѿѿам/ѿѿамо*, *ѿѿуд/ѿѿуде*, *онуд/онуде*, итд. (т. 163) било је речи у одељку о гласовима. Није тешко показати да су овакве форме настале у процесу разноврсних угледања једних прилошких речи на друге. Истог је порекла и крајњи вокал прилога *близо* (примери у т. 138), — свакако је преузет од облика *далеко*, *ѿѿамо* и сл.

558. Поред наведених, има неких неподударања између левачког говора и књиж. ј. и у области лексичког фонда прилошких речи. Мада то и не спада у морфологију, у многим радовима из дијалектологије наводе се такви примери управо на овом месту. Једино из тога разлога навешћу и ја нешто таквих примера који су, било по облику или значењу, друкчији него у књиж. јез. Много материјала није потребно наводити, јер је већи број речи већ негде навођен у овом раду.

Прилози за начин

559. Интересантни су прилози *гредом*²⁴⁴, *крадом*, *кришом*²⁴⁵, *ѿасом*; *касом*, *одом*, *редом*. Прва четири су свакако окамењени партиципи, а остала три — такође окамењени, инструментали са наставком *-ом*. Још треба поменути деминутивне облике *ѿолагацко*, *ѿолагачко* и *леѿачко*. Остали примери представљају појединачне случајеве. Навешћу материјал са снимака:

— *баѿка* —

— а *бѿшка* потпора што ѿде потѿкем (Круш);

— *барабар* —

— рѿдим *бѿрабар* с младѿѿима (Дуб);

²⁴⁴ ДИЈС, СДЗб I, 337; *Мачва*, СДЗб XVI, 269.

²⁴⁵ ДИЈС, I. с.

- *голошакачки* —
— *голошѡкачки* да се вѡта за гѡшу ш-човѣкем (Пирњ);
- *гредом* —
— Мй трајимо по сѣлу *гредом* (Бог);
- *дуйки* —
— успѡрвнио се и рѡља *дуйки* (Ком);
- *зајно* —
— д-ймо *зѡцно* тѡм, — изйђемо *зѡцно* (Добр);
- *ексѡро* —
— А *ѡксѡро* сам му дѡла дѡсет йљада (Крч);
- *изједнако* —
— *изједнѡко* пѡда (Добр);
- *једнако* —
— *јѡднако* онѡ мачѡгу обрђе (Добр);
- *комаѡно/комоѡно* —
— јѡ се пѡњем *кѡмаѡно* (Ур), — да йдеш *кѡмоѡно* (Дубр);
- *коѡрљачке* —
— Не мѡж да нѡси, но спѡшти на *коѡрљѡчке* гѡра (Добр);
- *крадом* —
— трѡба *крѡдом* да прѡђемо од^т стрѡже (Кав);
- *лабаво* (-слабо) —
— Мйслим да *лѡбаво* и пѡмог'-нѡку имѡѡ (Над);
- *левлачки* (— начин постављања жица за ткање) —
— не везѡеш *четвѡрачки* него *лѡвлачки* (Круш);
- *леѡачко* —
— пѡђем јѡ *лѡѡачко* уз брѡдо полагаѡчко (Мотр);
- *мерно* —
— Мй тѡ не тѡрамо *мѡрно* шѡћер (Ба), — Кољико тѡм, знѡ се, *мѡрно* (Кар);
- *начисѡо* —
— Таѡ се упропѡстй'ѡ *нѡчисѡо* (Бе), — пропѡла *нѡчисѡо* (Добр), — Йскрену се нѡга *нѡчисѡо* (Круш);
- *њински* —
— Нѡшто глѡду на лѡђа и разговѡру *њински* (Лом);
- *йолагацко* —
— но окрѡнем *йолагацко* (Сиб);

- *џолагачко* —
 — ки гџд^т кад^т кџвау кџфу, *џолагачко* (Добр), — изџџем
џолагачко (Кал, Оп), — Иди тџ *џолагачко* (Оп);
- *џосџеџену* —
 — свџ полџко *џосџеџену* (Добр), — *Посџеџену* сам обневџ-
 џџџ (Кал);
- *џреко* (— пречицом; водоравно) —
 — Удџрим *џреко* на Сабџнту (Дуб); — П-удџрим у онџи
 стџп што е *џреко* (Бог);
- *сведно* —
 — па ми бџш *сведно* за лџба (Жуп);
- *севџџе* —
 — *Севџџе* сам дџшо (Круш);
- *чеџџџрачки* (— начин поставџања за ткање) —
 — не везџеш *чеџџџрачки* (Круш).

Прилози за време

560. Израз — *џрейџрошле године*, — не употребџава се код нас. Уместо џега чује се прилог *џолани*. Реч *џреколани* означава годину дана раније од *џолани*. Уместо: *идуџе године*, — може се чути и (*на*)*до-године*. Уместо *џрекџуче* чује се *ономад*, а прилог *џрексуџџра* гласи *џре-косуџџра*, или *џрекоџуџџре* (поред *суџџра* чује се и *џуџџре*).

Што се тиче акцента ових речи, треба реџи да се поред обичнијег *нџџас*, *зџмус* и *џесџнас*, са кратким акцентом на претпоследњем слогу, — ове речи каткад могу чути и са дугосилазним акц. на ултими:

— Бџџо бџлесан *зимџс* (Крч), — Вџдео сам га нџкако *џесенџс* (Лох), — *ноџџас* (Сиб).

Поред поменутих има и других прилога у мом материјалу који су вредни помена, па ће ниже бити наведен покоџи пример за такве речи:

- *догодине* —
 — *догџдине* тџ д-остџвниш иџџџду кџџа (Мотр);
- *изедна* —
 — Вџди се бџрба *џзедна* (Кав), — Тџ ми на пџмет стоџ
џзедна (Круш);
- *једноџ* —
 — Мџра *јџдноџ* да се жџните (Крч);

- *јуџре* —
 — Кџи ће чува бвце *јуџре*? (Над);
- *кноће* —
 — да ми даш^ж девбику *кндће*, — *Кндће* ћемо, каже, да му преврнемо одело све на њџга (Кар);
- *малоџре* (— малочас) —
 — *малоџре* не стџже (Сла);
- *оџоч* —
 — Си рџко *оџоч*? (Добр);
- *ономад* —
 — *Ономад* и дџшла (Бог), — *Ономад* дџшла оде (Крч);
- *џолани; џреколани* —
 — и *џдлани* и *џреколани* сам имџ дџста да вршџм (Дуб);
- *џрекојуџре* —
 — Ћемо д-џмо *џрекојуџре* (Оп), — *џрекојуџре* (Добр, Кар);
- сабаиле; ујутру, из(ј)утру, из(ј)утра —
 — Ујутру еџе ти и' *сабаџле* дџђџше (Кав), — Ѐзјутру мџ *сабаџле* тџ дџћемо (Ком), — џјутру *сабаџле* пџћемо (Рат), — Ѐзутра *сабаџле* (Реб).

Прилози за месџо

561. Прилог *куде/куд* (исп. т. 124) интересантан је по акценту дуже форме: *куде* и *кџде* (примери на означеном месту). Прилози са префиксом *до-* који означавају место имају по правилу кратак акценат: *дџвде*, *дџнде*, *дџкле*, *дџџле*. Имам један пример са дугим акцентом на том месту, али нисам могао проверити да ли је то случајност:

— довџо не *дџнде* (Кал).

Прилог *дџџле* употребљава се каткад у вези са прил. *одџџле*, који тада има форму *оџџле*: *оџџле-доџџле* (— близу, недалеко):

— Ма кака кџла, бре, *дџџле-дџџле* мџж да пребаџимо (Шљ).

Прилози *гор* и *дол* сложени са *џамо-* и *овамо-* означавају увек правац:

— Нџсте дџсад^т слџзили *овамодџл* (Теч), — Нџсмо скџро џшли *џамогџр* (Крч), — повџкџше назад *џамодџл* под онџ камење (Добр), — чак *џамодџле* џдно пола кџлометра џтера (Кал), — оџеш^ж д-џ'џеш сџтра *џамодџл*? (Над).

Чест је прилог *кући*²⁴⁶, по пореклу датив:

— *Кући* ће да живиш (Леп).

Ево осталих случајева из снимљеног материјала:

— *дирек* (директно, право) —

— Ваџам *дирек* за Београд (Дубр), — Дошла *дирек* на вратицу (Крч);

— *дуз* —

— Ђнда е било очистишено свѣ *дѹз* (Кав).

— *однаоколо* —

— да потѣра волѣве *однаѡколо* (Бог), — полако йшло тѡ *однаѡколо* (Добр), — *однаѡколо* јѡш нй'е дорѣђено (Жуп).

Речју *редом* истиче се континуитет простора означен прил. *свѹд*:

— и такѡ е било *свѹд рѣдом* у онѣ планине (Теч).

— *сублизо* —

— Та су сѣла свѣ *сѹблизо* (Круш).

Остали ирилози

562. О прилогу *коѡ-коѡ*, што се тиче његове формалне стране, писано је већ у т. 136²⁴⁷. Навешћу овде који пример да се види његово значење. Поред прилога за количину *мало* употребљава се и његов деминутивни суплетив *лечка/леѡка*. Ево примера за поменуте и још неке прилошке речи:

— *велико* (много) —

— Он га *вѣлико* и нѣ саслушава (Ком), — нйти звѡли кѡга *вѣлико* (Сла);

— *коѡ* (— доста, много) —

— удѡрила кйша *кѡѡ* (Бе), — Седѣ'мо тѹ *кѡѡ* (Ком);

— *леѡка* —

— Сркни *леѡка* вѡду (Кал), — Јѣла сам *леѡка* млѣко (Круш);

— *лечка* —

— Мѣтни *лечка* овй крѡставци у лѡдну вѡду (Бог), — Рѡдим онѡ што ми дѡѡ тѡѡ *лечка* имања (Крч), — Дѡ ми *лечка* у чѡшу ѣдну вѡду (Мотр);

²⁴⁶ Вук, Рјечник: „zu Hause, domi“. Исп. Језик IV/1967—1968, 127—128.

²⁴⁷ ДИЈС *гоѡ*, СДЗБ I, 470—471; Рес., *коѡ*, СДЗБ XVII, 323.

— *обично* (— прилично, довољно) —

— Знам и натруковану латиницу *обично* да читам (Ур), — *обично* родили (Сиљ);

— *ресио* —

— оно *ресио* остало ту (Прњ).

Прилошки изрази

563. Реч *јуи* остаје непромењена не само у сложеницама типа *двајуи*, *иријуи* и сл., какву је срећемо у следећим примерима:

— Они први редови што су били, дни *одедџијуи* онѣ ручне бомбе (Кав), — *двајуи*^d годишње (Сиб), — само скрѣте *дваиријуи* (Кав), — мџнем *дваиријуи* (Вук), — *иријуи* (Дубр), —

него и уз остале бројне и прилошке речи:

— неколико *јуи* (Шљ), — толико *јуи* (Дул); — дваѣс *јуи* (Суг), — седам *јуи* сам био прѣседник (Реб).

Али у случајевима кад је им. *јуи*. у служби Ср, може се чути и са наставком:

— више *јуиџа* (Мал), — шѣс *јуиџа* (Прњ).

564. У истој служби среће се именица *ма(x)*:

— јџш *јџџа* (Бог), — Био сам *џџа* на рџпорт (Добр), — *оџџџа* се пусти вода (Прњ); — *јџџман*, *оџџџман* (т. 233);

— три *ма* се наврђали (Саб);

као и именица *ред*:

— ја џдо' *јџџред* (Жуп), — ришим јџш *јџџред* (Круш), — најшо *јџџред* (Сек).

565. Наводим још следеће примере где су прилошке одреднице мало необичније, а јављају се као стални изрази:

— Јџ *мџло-мџло* па код њџга бџнем (Добр), — Пџсџџ *сџџко недељно* (Бог), — то било *ири њџку гџдину* (Лоћ), — Пџу *сџџ-иосџџ* (Дубр).

566. Материјал који имам ван „сopуsа“ не наводи се у овим поглављима. Један део тога предат је Институту за српскохрватски језик у Београду те ће се делимично свакако појавити у великом речнику књиж. и нар. језика у издању тога института.

ПРЕДЛОЗИ И ВЕЗНИЦИ

ПРЕДЛОЗИ

567. Поред обичнијег предлога *с(а)* левачки говор зна и за редуплицирану форму његову — *сас*²⁴⁸, али се она јавља само спорадично, како и примери показују:

— *сас* Воју (Ба), — *сас* њим (Сек); — а ја се бџтам *саш* њима (Ба).

568. Предлог (*у*)*мешто* гласи у Левчу *мешто*:

— *мешто* водѐ (Бог), — Отишо *мешто* сина (Сил).

569. Овде се среће предлог *врз*²⁴⁹:

— То е само овако камен *врз* камена (Круш), — Има лѐба *врз* лѐба (Крч), — Түрим рүку *врз* њџзе (Ур).

ВЕЗНИЦИ

570. Овде бих поменуо само једну интересантну чињеницу која се тиче акцентовања везника. Наиме, каткад, — мислим да је то у зависности пре свега од темпа говора, — може и покоји везник, који иначе по правилу стоји без акцента, — у нашем говору бити тако изговорен као да је под дугосилазним акцентом. Ево неких од тих случајева:

— *И* нџу кад бѝ, дни дџшли (Кав), — *Кад* мѝ дџл, дно свѐ покџшено (Дуб), — *Кад* се ја окрџнем, дн за мџном (Добр), — *Кад* се свџну, ѝмаш-штџ да вѝдиш (Сек).

Мислим да се овде ради о успоравању говора изазваног тренутним заокретима или нејасноћама у мисаоном току, — или пак тежњом да се посебно нагласи оно што непосредно иза везника долази.

571. Везници *али*, *или*, *ниѝи*, обично се јављају без крајњег вокала (т. 160). Везник *јер* не чује се у Л., а редак је и везник *или*: ове су речи по форми изједначене са секвенцом *је ли* — и све три гласе данас у нашем говору (*ј*)*ел(и)* (исп. примере у т. 160).

РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ

572. Показне речце *ево*, *ено*, *еѝо* имају и форму *еве*, *ене*, *еѝе*, како се види из потврда наведених у т. 127. Тамо наведени примери имају двојаки акценат: поред кратког на првом слогу, какав има и форма са

²⁴⁸ Исп., ДИЈС, СДЗБ I, 654; Трст., СДЗБ XVII, 155.

²⁴⁹ Исп., Трст., исто, 164. По Јовићу је врз < врх + с.

крајњим -о, чује се и дугосилазни на крајњем слогу. Други је акцент много чешћи од првога. То се из поменутих примера не види јасно, па ћу ниже навести потпуну грађу за форму са крајњим -е која ми је тренутно при руци:

— са акцентом на првом слогу —

— *ѓве* га и трѣћи (Ци);

— *ѓне* њ' (Круш);

— *ѓше* ти га нārѣдник (Бог), — *ѓше* њ' нāма у нārѹче (Кав),

— *ѐше* ти, кāже, не дā се (Кар);

— са акцентом на ултими —

— Тањйр *евѓ* ти га оде (Бог), — *Евѓ* га Станймир, — па сам *евѓ* и сād жйв (Добр), — Бѓжи, *евѓ* њ' Швабе (Кав), — *евѓ* њ' Францѹзи дѓшли (Круш), — 'Дѓ си? *Евѓ* сам (Крч), — *Евѓ* њ' Бѹгари, реко', брѓ, — Мѓе сѓло, кāже, *евѓ* г' оде (Оп), — *Евѓ* ти овѓ ѹзни (Рат), — *Евѓ* си! — *Евѓ* га ѓн дѓшо (Реб), — *Евѓ* њ' Нѓмци (Ур);

— *Енѓ* га Мйла му брāт (Добр), — *Енѓ* ју кѹћа тām у Цѓрнице (Крч), — *Енѓ* га пѓп (Теч);

— *Ешѓ* ти је мѓа унѹка, — *Ешѓ*, рāдијо свйра, — *Ешѓ* ти је јѓдна лимузйна, — *Ешѓ* њ' ти нāши одѓзго двā војникā (Бог), — *Ешѓ* ти га марвѓни бѓлнйчар, — 'шѓ ти га камнйѓн, — *Ешѓ* ти га комāндиr (Бог), — *Ешѓ* ти је ѓна тѓра ѓвце, — *Ешѓ* њ' нāши йду, — *ешѓ* њ' ти ѓни, — 'Тѓ ти г' онāѹ капѓтāн на капййу, — *Ешѓ* ти га ѓдан камнйѓн (Добр), — *ешѓ* с овѹ кāнту (Др), — па *ешѓ* њ' сād^т свѓ код^т кѹће, — *Ешѓ* њ', кāже, Нѓмци под брѓкче (Жуп), — *ешѓ* њ' ти двā зѓца (Жуп), — ѓни *ешѓ* њ', вйдиш, позāди, — ѓн *ешѓ* ти га ѓтуд (Кав), — 'шѓ њ' ти Нѓмци (Кал), — *Ешѓ* ти Бѹгари йду (Ком), — *Ешѓ* му мѓћа тѹ (Круш), — *Ешѓ* њ' на мѓем тавāну (Леп), — Кад бй први мрāк, *ешѓ* ти га тāѹ Богѓмир, — *Ешѓ* ти је јѓдна мѓтор-бицйкла, — *Ешѓ* њ' јѓш рāдници ѓтуд (Мал), — *Ешѓ* њ', кāе, свй изйшли лѹди (Мотр), — *Ешѓ* ти га ѓдан стāрац (Оп), — *Ешѓ* га 'дѓ је (Пре), — *Ешѓ* ти га, бѓже и твѓѓ, — *Ешѓ* ти га ѓблак јѓдан (Рат), — *Ешѓ* ти цѓла чѓта (Реб), — Тѓк *ешѓ* га ѓдан стāрац, — *ешѓ* ти га командāнт (Сиб), — *Ешѓ* ти је тѓтка (Сла), — 'Тѓ, мѓѹ хāле и сād га нѓси (Теч), — *Ешѓ* њ' спрѓму рѹчак (Ур).

Мислим да је -е у горњим речима истог порекла као и прилошко -е у речима *кад-е*, *сад-е* и сл. (исп. т. 163). Тешкоћу представља акцент. Могу се учинити две претпоставке о његовом пореклу: прва би била да је настао у секвенцама типа *еве* + *je*²⁵⁰ > *евѓ*; а друга, да је добијен од прилога типа *где* (исп. *куде*, т. 561). У корист прве претпоставке може се навести стање у ијекавским говорима који познају исте форме (*гѓје* : *еве*), као и чињеница да се секвенце типе *еве* + *je* заиста

²⁵⁰ Исп., ЈФ XVII, 19. Ј. Вуковић мисли да је најоправданије овде тражити узрок појави -е.

јављају у говору са извршеном променом, као што се то види из мог примера:

— *Eiē* нѐмачка стража (— ете је —, Жуп).

573. Упитна речца *ел*, је *л*²⁵¹, је *ли* врши како своју службу тако исто и службу везника (исп. т. 571, а прим. у т. 160). У Левчу су познате и остале упитне речце за које зна књиж. јез.: *да л(и), л(и) и кам(о)*. За прве две исп. примере у т. 160, а за последњу нешто потврда исп. у т. 164, а нешто наводим ниже:

— *Кѧм* те сѧноћ? Вѧко крстѧне (Бог), — *Кѧм* ти га комѧндир? (Кав), — *Кѧм* те? (Рат).

Скоро сасвим је ишчезла реч *акобогда?* у значењу: *куда? камо?*

574. Речца *зар*, која се јавља и у форми *зал* (исп. т. 237), поред питања и чуђења може имати и значење претпоставке:

— *Оно вѧдело зѧр* онде онѧ лимузѧне (Добр), — *Бубњѧй, зѧр* подрѧли мѧши (Ур).

У истој служби јављају се, поред осталих, и речца *сѧгорно* и *бозна*:

— *Бѧо обневѧдо*, а *бѧзна* сѧ^д-да е ѧпет проглѧдао (Теч), — са Грчком преговѧрѧли *бѧзна* (Вук); — *Сѧгорно* нѧсу вѧдели, па отѧшли (Дубр).

575. Слично, потенцијално значење, имају и речце *дако*²⁵², *можда* и *ваљада/ваљда*:

— *Дѧко* дѧђу (Сил), — *дѧко* се нѧкако урѧде (Крч); — *Вѧљда* нѧсу знѧли (Добр), — *Вѧлѧм вѧљда* ће да дѧђу (Лом).

576. Речца за потврђивање *да* не чује се у Л. Уместо ње употребљавају се речце *јес*, *аѧа*, *мѧм*, и сл.

577. Исто је тако негативна речца *не* непозната у самосталној служби, али као несамостална реч за одрицање значења појединих речи редовно се чује (исп. и прохибитивно значење ове речце, т. 483). Уместо ове речце, за одрицање значења читаве реченице употребљава се речца *јѧк/јѧк* (са двојаким акцентом):

— *Ел* ме познѧеш тѧ? *Јѧк* (Добр), — *Оѧеш* штѧ дѧт, *ел јѧк?* (Кав), — *јѧ* нѧшто га разѧмем, а нѧшто *јѧк* (Ком), — *Да* пѧштим у жѧто да ми се наѧду, — *ѧ, јѧк!* (Круш), — *Јѧк*, не пѧѧем (Над), — *Рѧко*, *јѧк*, брѧ, мѧ нѧћемо (Прњ), — *И* да мѧ знѧмо штѧ *Мацѧр рѧди*, — *јѧк!* (Сек), — *Код* нѧс *јѧк*, код нѧс ѧзне сѧмо свѧђу (Сла).

²⁵¹ Исп., ИЦГ, ЈФ XIII, 125; Мачва, СДЗб XVI, 247; сев. Бан., ГЗС VII, 31.

²⁵² Исп., Црмн., СДЗб IX, 565; Пива, ЈФ XVII, 105.

578. За изражавање дивљења и чуђења служи поред осталих и речца *ал(а)*:

— *Ала* се нађе! (Дубр), — *Ал* је излежао! (Саб).

579. За апострофирање служе поред речце, *еј*, још и *бре* (са врло високом фреквенцијом и читавим низом прелива у значењу) и *морѐ*, *мори* (ова последња за апострофирање једино женских особа). За прву није потребно наводити примере, а за остале имам следеће (за речцу *бре* нису ексцерпирани све потврде):

— Купѐе јабуке, коѐшта, — зарадѐило, *бре* (Бог), — *Брѐ*, сѐновче (Бог), — Дѐјѐ, *брѐ*, вѐле не, *брѐ!* (Добр), — Бѐло браникѐ, *брѐ* (Кар), — И тѐ сам, *брѐ*, љѐди, глѐдао! (Ком), — Штѐ те, *брѐ*, тѐра те купѐеш сад у нѐвреме зѐмљу? (Мал), — Йди тѐ, *бре*, сѐгуран си (Мал), — Шапѐће се, *брѐ* за рѐт (Рат), — Немѐ, *бре*, ће да вѐди нѐки (Сиб), — Слушаѐ, *брѐ*, Вѐјо . . . (Ур);

— Брѐ, *морѐ*, алѐл ви вѐра! (Дубр), — *Море*, кѐѐ, ћути (Крч);

— Аѐде, *мори*, да умѐтимо тѐрту (Ба), — Бѐже, нѐне, кѐко ме тѐ, *мори*, не вѐруеш! — Кѐко тѐ, *мори* . . . ? (Круш), — Штѐ ћеш, *мори*? (Рат).

580. Поред императивних речца описаних у т. 483. [*ајд(е)*, *немо(ј)*, *нек(а)*, *дела*, *ела*], имам по један пример и за: *деде*, *на* и *камо* (у значењу — дај):

— Дѐде сад-тѐ, Никѐла (Шљ), — *На*, прѐјо, нѐку брѐску (Круш), — *Кѐмо* да вѐдим (Крч).

581. Мислим да се све остале речце које имам могу на неки начин сврстати у рестриктивне.

а) За истицање или ограничење категоричности значења реченице:

— *Ма* нѐћу! (Бог), — *Ма* мѐнте, бре, тѐ! (Ком), — *Ама* йди! (Дубр), — *Па* дѐ ђднели? *Па* нѐ знам . . . (Круш), — *Па* не мѐже, брѐ . . . (Над);

— *Па* није бѐш свѐ ђднело (Дубр).

б) За проверу истинитости израза служе речца *жими* (примери у т. 222)²⁵³.

в) За указивање на неважност или на неистинитост реченице:

— *Сѐнѐи* кѐпи нѐшто (Каг), — Тѐмо *сѐнѐи* пѐчели смо да се учѐмо (Леп);

— Лѐже *бојѐги* да е ѐмрао (Ба), — Дѐгнѐмо се *бојѐги* д-ѐграмо *камѐно* (Лом), — Мѐй *бојѐгим* зѐвѐмо се неке учѐтељке

²⁵³ „Кад ко хоће да оповргне оно што се раније рекло“, ЈФ XVII, 100—101.

(Жуп), — ја бојагим д-й'ем напоље (Круш), — а био сам се оже-
ни'о бојагим (Лом).

И једна и друга речца означавају или да је израз лажан, или
чешће, и да је оно што се њиме износи безвредно.

г) Било какво ограничење исказује се и следећим речцама:

— бар(ем)²⁶⁴

— да покри'е бар за грбе кола (Бе), — Шт'о га к'упи' на
гомилу барем!? (Бе);

— замал —

— замал не погйбо' (Добр), — замал што га нисам уби'о
(Бог);

— иоле —

— ако да б'ог^к те бидне иоле ма'ло сунце (Бе);

— јаким (тек) —

— јаким йдемо на гр'обље (Пре), — јаким п'осле пиће (Мал);

— набога (срећом) —

— но набога ми бр'анй'ла (Бог);

— шаман (управо) —

— Таман стйгне на р'од, и с'уши се (Теч), — шаман л'егнеш,
о'ни най'у (Ци);

— чийаво (скоро, готово) —

— сн'ег он'ако чийаво б'ио-панч'ар у то време (Сиб).

— камено —

— дйгнемо се бојаги д-й'грамо камено (Лом).

е) Речце *баш* и *год/гоћ/гоћ* (т. 101) означавају семантичку суженост
израза тачно на оно што се њиме износи.

Сличну службу врше каткад и заменичке речи *све* и *оно*.

— Све подигравам (Добр), — т'ерали све до П'љачковице (Вук);

— Ки г'д' он'о кад би в'уко др'ља'чу (Добр); — Погл'едам
ја, о'но сй'у гр'уди (Ком), — поч'е да вез'ем неки о'вас, о'но вйк'ну
кйша (Ба).

Али ове имају више прелива у значењу.

ф) Негде између истицања супротности и изузимања креће се
значење речца *йа* (отприлике значи што и пак у књиж. јез.), *мањ/маљ*
(отприлике са значењем речце *макар*, која је такође у употреби).

²⁶⁴ Овај други део свакако је нека партикула.

— Млдо смо и' *йа* оружје ўзели (Вук), — Ја сам из Богаљнаца овде дошо *йа* на женино имање (Сиљ);

— Нисам . . . прѣдао једно јае, *мањ* тѣле што продѣм (Бог), — *Мањ* ко е сѣшло свѣ дол (Добр), — Код нас сељакѣ нѣма данас да нѣ-да пѣје, *маљ* сѣмо ако нѣмамо (Кав).

582. Поред речца *него* и *но*, уз компаратив иде још и речца *не*:

— Она бѣљи домѣнин-*нѣ* тѣи (Ба), — Ђдан раѣник изашо скѣпѣи *нѣ* пѣт кѣла мѣс' (Бе), — Бѣље прѣ *нѣ* пѣсле (Крч).

Та форма доста је ретка у нашем говору.

Суперлативна речца је *нај*, са истим обликом као у књиж. ј., али са кратким акцентом (примере в. у т. 410—411).

*

583. Партикуле се у левачком говору додају углавном прилошким речима, а једино партикула *-зи* долази код заменица: *њојзи*, или сл. (исп. т. 414). Форма *њојзе* свакако је настала од *њојзи* заменом крајњег вокала *-и* вокалом *-е*, који се иначе среће као наст. за *Ds'* заменичко-придевске деклинације.

Имам следеће партикуле у области прилошких речи:

— партикула *-ј* —

— *Тѣи* смо стѣли (Прњ);

— парт. *-к* —

— *ѣзјуѣрак* крѣнемо (Ком), — и *ѣндак* (Кав, Сиб), — па *ѣндак* отѣшли (Сек), — па *ѣндак* (Теч)²⁵⁵;

— парт. *-м*²⁵⁶ —

— *бојѣгим* (Ком; исп. и т. 580. с), — оваѣи *ѣдсем* доведе (Ба), — одѣнде смо *ѣдсем* крѣнѣли (Ком), — ак-ѣнеш *ѣдсем* у Дрѣгово (Круш), — *ѣдсем* ѣмо д-окрѣнемо (Мотр);

— парт. *-ем* —

— *бѣрем* (Круш), — Штѣ га кѣни' на гомѣлу *бѣрем!*? (Бе);

— парт. *-н* —

— и *ѣнѣн* смо лѣгоровали, — напрѣвили *ѣнѣн* (Кар);

— парт. *-на*²⁵⁷ —

— *овамѣна* (Оп), — тѣра сѣмо *онудѣна* (Бог), — а нас пѣк иде *ошудѣна* (Леп), — дођу пѣсле *ошудѣна* (Сек), — изведе *ѣнамѣна*

²⁵⁵ ИЦГ, ЈФ XIII, 60; Сјен., СДЗБ XVI, 75.

²⁵⁶ Исп., ДИЈС, СДЗБ I, 470.

²⁵⁷ Исп., Мачва, СДЗБ XVI, 270.

(Бог), — ка-смо ўшли *шамѡна* (Кав), — пѡдели не *шамѡна* (Крч), — *шамѡна* (Ком *bis*, Реб), — Велѡ би да дѡђе *шўна* (Ба), — врше *шўна* (Бог), — не-да жйвѡ *шўна* (Жуп), — Бйло *шўна* у Рѡковцу (Кав), — мѡи дѡда бй'о *шўна* (Кар), — *шўна* (Добр, Круш Над);

парт. -нак²⁵⁸ (-на-к) —

— онденѡк (Теч), — ѡрем *шамѡнак* (Реб), — тѡраше *шамѡнак* (Сек);

— парт. -наке (-на-к-е) —

— у кафѡну *доленаке* парѡцку (Пре), — сй'о' *ѡблѡнаке* (Ур), — Како е бйло тѡм, такѡ и *овамѡнаке* (Круш), — *шўнаке* (Бог, Круш);

— парт. -р —

— *ваљдар* (Дул), — *ваљдар* (Дубр), — Си убй'о нешто *јучѡр?* (Крч);

— парт. -ице —

— *ѡдѡндйце* (Дубр);

— парт. -ицке —

— *ѡдѡндйцке* (Круш), — *ѡдавйцке* (Дубр).

УЗВИЦИ

584. У лексичком материјалу предатом Институту за српскохрватски језик налази се прикупљен доста исцрпан фонд узвика. То су углавном речи за терање или мамљење домаћих животиња. Навешћу нешто од тога материјала ниже.

а) Речи за гоњење:

— *а'а*, *зрц*, *йш*, *кѡјс љѡк*, *ћўз јудаѡа*, *у'а*, *чйбо*, *ѡјс*.

б) Речи за мамљење животиња:

дч/ѡч, *бѡри/бѡрй*, *кав*, *кавѡјс*, *мѡц*, *ѡ*, *ѡр*, *р*, *шйк(о)*.

585. Речй као што су наведене у непосредно претходној тачки мало имам на тракама јер се оне ретко и јављају при седењу и разговору, него прате људски рад и опхођење са животињама. Чешће су у излагању и описивању речи за подражавање. Ове речи нису јединствене по својој служби.

а) Могу означавати једноставно подражавање животињским гласовима или звуцима и шумовима из природе:

²⁵⁸ ИЦГ, I. с.

— Ви́че онѐма кукурѐкѓ (Бе), — Нѐколико тѓпова опалѝше од Белѹшића: *дѹм, дѹм, дѹм* (Мал).

б) Већ у другом од горњих примера употребљен је глагол којим се указује о којој је радњи реч, а речи за подражавање су само пратилац глагола за тачније карактерисање звука који се том радњом производи. Нешто слично имам и у следећима и њима сличним примерима:

— Ја бѐрем ситњице, оне: *ба̄и*, падау (Бог), — пѹцау с времена на време: *ба̄, ба̄, ба̄* (Добро), — Она прѣрга: *др̄ин*, падне тѣмо кад је ба̄ци (Ци).

в) Док је у горњим примерима узвиком изражен управо онај звук који се производи вршењем радње означене глаголом у тој реченици, у ниже наведеним није такав случај:

— Ја и Акса полѣко: *гла̄вр̄н̄, гла̄вр̄н̄, гла̄вр̄н̄*, преко Дѹлена, дођемо (Добро), — пѹсти дтуд: *дѹм, дѹм* (Кав), — Обрте: *зӯ зӯ*, врати за Крушевицу (Леп), — Вратниче онѓ: *кр̄ӣ*, дтвори се (Рат), — *Ба̄ӣе, ба̄ӣе*, по калдрми, дођѓше до вратѣ (Рат), — Уђе тѣм у ѣвљиу: *ӣшумар, ӣшумар* по ѣвљи (Рат), — Сѣмо учинѝли кѹршѹми: *фӣшѹ, фӣшѹ* (Круш).

Глаголом се само напомиње да се нека радња врши, а узвик сугерира о којој је радњи реч.

г) Има реченица где се глагол уопште и не употребљава него је предикат изражен управо узвиком:

— Ја: *ѣло, ѣло*, нѣма и' (Кав), — Сѣмо телефѓн: *ѣло, ѣло, ѣло*, — Оно мрѣк и киша: *ба̄ӣ* у бѹкву, *ба̄ӣ* у стѣње, — *Вѓд, вѓд, вѓд*, па гѓр над гѓрњу кѹћу (Рат), — Ја чѹем ѹвече нѣшто: *вр̄ӣе, вр̄ӣе, вр̄ӣе, вр̄ӣе* (Жуп), — Д-ѹзнем мѣло? Па: *др̄ӣ* (Бе), — Почѣѹ нѣки митролѣзи: *др̄ӣ, др̄ӣ, др̄ӣ* (Ци), — Подиго' пѹшку: *кљѓц*, нѣ-д-упѣли, — Опѣ-тамо: *кљѓц*, нѣће, *кљѓц*, нѣће *кљѓц*, нѣће (Ком), — Тамѣн да кѹцнем бѓмбу у кѹндак, а ѓно *ӣѣӣ*, па у рѹку (Реб), — *Фѹ*, ѓзго вѓда (Леп), — П' увѣтим: и *фѹре*, и *фѹре*, па прѹжим прс' (Жуп), — А ми крозс прѓзор, па *ѹа* у вѣрош (Ци).

Наведени материјал показује да број примера у corpus није јако велики, те да они не заслужују посебну пажњу. Али у обичном животу и неусиљеном разговору појава таквих речи је много чешћа. Интересантно је да се од великог броја глагола може у ствари направити таква реч и употребити уместо предиката реченице, — чак и у оним случајевима кад се не ради ни о каквом подражавању (исп. горе речи *вод*, и *главр̄н̄* за подражавање хода).

Овде се тим проблемом не можемо опширније бавити, али он свакако заслужује пажњу јер је интересантан са гледишта постанка и функционисања глаголских речи.

586. О правим узвицима, као *ах*, *ух*, *ох*, *јао*, и сл. нема никакве потребе говорити јер се они, пре свега, не разликују много од истих речи у књижевном језику, а друго, то су и тако недовољно оформљене и недовољно семантички одређене речи, те и немају веће важности за морфолошки систем говора²⁵⁹.

²⁵⁹ Исп., А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју I, 77—79.

Ш д е о

ТВОРБА РЕЧИ И ЛЕКSIKA

А. ТВОРБА РЕЧИ

587. Проблематика творбе речи није обрађена подробније него што је то најнеопходније да би се показале основне разлике и сличности са књижевним језиком.

1. СЛОЖЕНЕ РЕЧИ

ИМЕНИЦЕ

588. Што се тиче основних принципа творбе како сложених тако и изведених именица, а и осталих врста речи, ту нема значајних разлика нашег говора у односу на књиж. језик. Као једино генерално одступање може се навести случај везног вокала *-o-*, који је сасвим истиснуо вокал *-e-* из положаја где би се овај други очекивао (исп. т. 137): *ӣрећо̄йо̄зивац*, *очо̄греа*, *кучо̄бӣја*, *горњомалац*; *горњомалски*.

Разлика, међутим, има, и оне су у лексичком фонду појединих врста сложеница. Ниже ће бити наведене поједине именичке сложенице које су са тог гледишта интересантне.

а) У називима празника ако су то синтагме чији је управни члан им. *дан*, долази у парадигми до срастања делова синтагме у сложеницу: *Гмӣйрoвaднa*, *Крс̄йoвaднy*, и сл. (исп. т. 259).

б) Из области одредбених сложеница имам у узорку нешто примера који нису сасвим обични:

— *голомр̄азица* (Кав), — *ӣдксимий̄* (Рат), — а ја сам нос̄й̄о̄
й̄олак̄й̄лкy *рак̄й̄е* (Мотр), — *й̄оломд̄ћсӣо* (Крч), — на *чей̄вором̄е̄ђу*
(Добр), —

а ван тога имам још и именице: *вод̄д̄шек*, *водо̄ӣд̄чина*, *Горњосаб̄ан̄ћ̄ан̄ин*,
Доњосаб̄ан̄ћ̄ан̄ин, *Доброс̄елац*, *Доброс̄елица*, *жар̄о̄кче*, *мркосв̄е̄стӣица*, *изн̄ӯ-*
ӣрица, *с̄а̄миас*, *чуваркȳћа*, *мабол̄е̄барои*, *с̄й̄рижсӣба̄|с̄й̄рижсӣбӯба*.

в) Од допунских сложеница могу навести следеће¹: *бучока*, *вијоглава*, *јајчобѐра*, *кучобија*, *ланцџиер|ланцојѐра*, *млаишиџума*, *развијогбрац*.

г) Сличног су карактера и сложенице настале срastaњем предлошко-пад. синтагма, какве имамо у примерима:

— на ђдан *избрѐжак* (Леп), — Да' ми, реко', *најисмено* (Бог), — *иџдношке* (Круш), — *побили ове*, *иограничаре* (Оп), —

а из осталог материјала: *дозѐмак*, *займџињак*, *оковрџињак*, *ођуијак*, *иоселџара*, *иошунџара*, *Прѐвеш(и)*, *иџрлука*, *расиџуишца*, *уиољак*, *усиџрак*, *слѐба*.

д) У ствари су изведене, а не никакве сложенице, именице настале преко глагола сложених са префиксом², као у примерима:

— *нашо сам му закачку* (Добр), — *пџн јџдан вељики за-сџруг* (Кар), — *исџек што дам* (Бог), — *џиљкоманда* (Добр), — *иџдбирак* (Ком), — *иџревињача* (Бог), — *Откупљџје све трошкџве и иорџе и иџрџе* (Жуп), — *да буду у иџисреи* (Кал), — *Немџ да прџвиш расијар* (Круш), — *на расијравку* (Кал), — *лепе сџкње ове*, *убиџке* (Ба).

Овакве су именице врло честе у употреби, па их имам већи број и ван снимака: *загрџбак*, *зџлог*, *зџлџга*, *замџињак*, *зџмлаишина*, *зџиџиџив*, *зарџбак*, *зџиџра*, *заџџињак*, *зџвџињак*, *зџивџињак*, *зџрџнов*, *изорџач*, *исџи-сџник*, *исџирџасак*, *наџжџљак*, *наџс'*, *наџиљџвак*, *наџиџџина*, *наџслон*, *ненаџмџца*, *оглџбак*, *одељџак*, *окрџасак*, *окрџињач*, *оџџдина*, *оџишиџач*, *иџдбирак*, *иџодмџињак*, *иџодмџињак*, *иџодмџињак*, *иџолудџник*, *иџосекџињина*, *иџослаињак*, *иџошџишца*, *иџџиџс'*, *иџреџри*, *иџреџиб*, *иџреџри*, *иџџија*, *иџџвџз*, *иџџвџџа*, *иџреџри*, *иџреџџињца*, *иџреџкада*, *иџреџкрс*, *иџреџмеи*, *иџреџлеи*, *иџрескаџало*, *иџреџслава*, *иџреџслац*, *иџреџиџрг*, *иџривџи-њача*, *иџрикџџвак*, *иџрикаџињка*, *иџрикџџвак*, *иџринова*, *иџрџгун*, *иџрџџџџа*, *иџрџџџа*, *иџрџџџџа*, *сџиџвор*, *увиџињина*, *уљџињак*, и сл.

ђ) Им. са наставком *-а* које означавају сродника (*баба*, *деда*, *сџиџрина*, и сл.), срastaју у парадигми са именима сродника које означавају, ако се са овима употребљавају као полусложеница: *баба-Јулке*, *деда-Чеди*, и сл. (исп. т. 259).

ПРИДЕВИ

589. У области творбе придева такође нема већих одступања од књижевног језика.

а) Најинтересантније одступање свакако је одсуство придева типа: *жуиоџрвен*, *џрвеножуи*, *зеленојлав*, и сл., и веома ретка употреба слич-

¹ Ту спадају и: *двоџанак*, *двоџанка*, *двоџинарка*, *двоџџџе*, *петџџанка*, *петџдинарка*, *стоџинарка*, *стоџара*, *стоџарџе*.

² Исп., М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, 443.

них придева за означавање интензитета боје: *ошворенойлав*, *зайворенойлав*, или сл.

б) Можда заслужују пажњу још следећа два примера са трака:

— *најослѣно* (Над), — *ненāvидан* (Бог), —

и ван тога: *бесбвѣсан*, *вдокрчан*, *дввишан*, *жарѡкас*, *чушурглāv*, *шумоглāv*, *йравоцѣшан*; затим: *горњосабанѣчки*, *добросѣлски*, *сйаросѣлски*, и сл.

ЗАМЕНИЦЕ

590. Заслужује пажњу једино зам. *свакојаки*, која и у нашем говору тако гласи:

— *Свакојаку* сорту сам ја имаѡ (Теч), — *свакојако* (Дубр).

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

591. Ове речи се такође само у појединостима одликују од књиж. језика.

а) Поред прилога сложених са *овамо*, *онамо*, *шāмо* (т. 561), и прилога за време типа: *йолани*, *йреколани*, *йрекономад* и сл. (т. 560), могу овде навести још и следеће примере:

— Изгйбоше сāми *међусебе* (Над), — Двā шāтора *нāсйоред* прерйпим (Реб), — ђне угсāну пдсле, *йдредом* такѡ (Сек), —

као и: *йсйошекар*, *једносйāлно*, *навйше*. *нāглед*, *нанйже*, *нāвель*, *найоше-вак*, *нāйраво*, *нāйдрачки*, *нāйушйно/найушйно*, *нāшевель*, *йолошкѣ*, *йонāвни*, *йонāниж*, *йдшекар*, *сублизо*.

б) Бројне сложенице и полусложенице типа: *двāшрй*, *йѣшѣс*; *једно-двā*, *једно-шрй*, *седам-ѡсам*, *дѣсѣй-йѣшнāс*, *дѣсе-двāс*, и сл. улазе у шири круг међусобно повезаних појава које су интересантне са семантичког и синтаксичког гледишта пре него са формалног.

в) О речи *ченимисе/чини-ми-се/чини-ме* и њеним формама исп. т. 31. Поред ове, интересантне су још сложене речце *дако*, *можда*, *ваљ-(а)да(р)* (т. 575. и 583), *ел* (т. 573), *замал* (т. 581. д) и 34), као и речца *дабогда*:

— *Дабѡгда* ми ѡчи испāли (Бог), — *Дабѡгда* нѣмāѡ крсно йме (Бог), — *Дабѡгда* ме убй'ѡ свети Илй'а (Крч), — *Дабѡгда* нйкад не вѣроваѡ (Рат).

ГЛАГОЛИ

592. Поред глагола *ланџојериӣ*, *раболебариӣ*, и можда још којег примера, вредни су пажње једино глаголи сложени са префиксима, и то са чисто лексичке стране.

а) Префикс до-:

— људи *дока̀зали* мо̀има (— јавили, Мал), —

и у осталом материјалу: *довілеӣ*, *дора̀дишӣ*, *доредӣӣ*, *доређиваӣ*.

б) Префикс за-:

— *забу̀шам* (Добр), — *завр̀нуо* нога̀вице (Лом), — *ша̀йкача завр̀нула се* (Кал), — да бна *загра̀би* (Бог), — па слұчаӣ *се задесӣ* (Мотр), — тако се то *задесӣло* (Оп), — више пұт ме *задеша̀вло* (Ци), — те и' *зако̀лє* (Ци), — *зако̀лен* (Ци), — Рұс ни је *закра̀ӣӣло* (Сек), — *закр̀ужили* (оико̀лили, Прњ), — да *заку̀ћарӣмо* (Дул), — ту смо се *заку̀ћарӣли* (Кар), — *закучӣо* негде (Добр), — *заљу̀шиӣӣло* ону ша̀йкачу (Ком), — да *замезӣм* ма̀ло (Добр), — *замезӣ* (Над), — *Кад је се* то *замѝрило* (Сиб), — *занемдгла* (Бог), — ко неки у пұту *занемдгне* (Добр), — оданде *зайа̀лимо* пешке (— кренемо, Сек), — *зайдӣӣм* (Сек), — *зайдӣӣм се* (Прњ), — *Ува̀тим* па *зайне̄м* бвце у тбр (Крч), — *Зайе̄ше* не у једну сдбу (Геч), — то се и *зарфди* (Оп), — ако и' *зайдӣӣмо* на брзи́ну (Над), —

а затим: *заба̀риӣ*, *забелолу̀чиӣ*, *забѝциӣ*, *забу̀кљаӣ*, *забу̀саӣ се*, *завес'с*, *завӣӣлаваӣ*, *завӣӣлаваӣ се*, *заводенӣӣ*, *заводња̀веш̄/заводња̀виш̄*, *завр̀лачӣӣ*, *заба̀ндаӣ*, *загдбӣӣ*, *зада̀нчӣӣ*, *задва̀јаӣ се*, *задвб̀рӣ се*, *задла̀нчӣӣ*, *задр̀амчӣӣ се*, *заду̀нуӣ*, *здуӣ*, *заду̀ваӣ*, *зађубрӣӣ*, *заквдсӣӣ*, *заквашѝваӣ*, *закуснуӣ се*, *залѝћковаӣ*, *заљу̀ӣӣӣ*, *замд̀јаӣ се*, *замдшӣӣ*, *замла̀ђиваӣ се*, *занѝмиӣ се*, *заокд̀рӣӣ*, *зайдл̀гчӣӣ*, *зайаӣр̀љӣӣ*, *зайовр̀ћаӣ*, *зайрѝу̀љӣӣ*, *зайруша̀ваӣ* *зайру̀шиӣ*, *зару̀маӣ се*, *засмо̀лвеш̄*, *заср̀кнуӣ се*, *заср̀књи́ваӣ се*, *зайарл̀чӣӣ*, *зайандд̀раӣ*, *зайандр̀љаӣ*, *зайдн̄ӣӣ (се)*, *зайрд̀коваӣ се*, *зађореш̄/зађбрӣӣ*, *зашикаӣ*, *зашӣӣӣӣ*, *зашл̀дчӣӣ*, *зашӣӣӣӣоваӣ*, *зашӣр̀кнуӣ*.

в) Префикс из-:

— па сам *изабор̀ала* (Круш), — *избал̀вӣо* те (Мал), — дне се *извде* од^Г првога фебруара (Сек), — *изгдӣӣм* др̀ва (Ба), — *изгусӣӣра* (Ба), — *изде̄ву* имена (Бе), — *издӣма* (Круш), — *изигра̀ву* (Бог), — *изем* (Ком), — *изла̀ӣе* *ӣамеш̄* (Круш), — оваке табле, само се *изљу̀лде* (Кал), — ко нисмо се *изразговд̀рали* (Добр), — нек се *изубӣву* (Ком), — ту смо се *исад̀жали* (Кал), — *искѝћена* (Добр), — *Илї̀ја се* *искокори* (Сла), — *искошка̄м* (Мал), — *искошка' ја* волд̀ве (Мотр), — *млдо̄ се* *искошӣӣӣдд* (Над), — да га

свѣ *искраїим* (Бог), — *тамо смо се искӯйдли* (Леп), — *исїдїили* су вѣлику пѣрдлицу (Мотр), — *Т' исїраїшмо* д-у Рѣкѣвац (Добр), — *тѣбе ће исїраїи* (Оп), — *исїѣрѣишїе* ма̀ло (Дул), — *исїраїи* (Теч), — *ицїрсили* (Кар), — *мї би свѣ ицїркали* (Ком), — *ичевиљи* вїлицу (Мотр), — *ичѣрѣчено* (Кал);

као и: *избѣмбѣсїи се, избѣрии, извѣкчай, їзвїи, изврїи се, извулаи се, извуѣаи се, изгрушкаи, издевїиїи се, издогуљии се, издогушии, се издуљаи, излѣшаи се, излѣшїи се, излѣѣаи се, излѣѣваи, измѣмїи се, измуљии се, измунїаи, изойлѣзаи, изрѣвїи се, изуїдїиїи, искѣлїиїи се, искѣлїиїи (се), искѣврѣжїи се, искѣврїиїи се, искѣрїиїиїи се, искѣруїиїи (се), искѣлїиїи (се), искоїѣва и (се), искрѣсїаи се, искрѣїкаи, искрѣїиїиїи (се), искрѣїиїи, искунсїїраи, исїдїлчїиїи (се), исїдїиїи, исїдлчїи, исїлїкчаи се, исїдвїи, исїѣврїиїи, исїраїиїиїи (се), исїрїчїваи се, исїрїиїиїи се, исїрїкаи (се), исїїрковай, исїїудїи, исїїишаи се, исїїиїаваи се, исїїрѣскаи се, исїѣлїаи, исїфлѣкаи, ичїїлаи, ичїїѣврїиїи, ичїїѣрїаи, ичїївїлїиїи, ицїмїаи, ицїмчїиїи, ицїмїкаи се, ицїїарїаи, ицїїрѣлїаи.*

г) Преф. на-:

— да *навѣшаш* (Круш), — *трї ма се наврѣтали* (Бог), — *нагрѣкала* се воїска (Бог), — *накалїи* (Крч), — *накљѣку* (Теч), — *ѣн се наїѣка* (Рат), — *те се накрїку* (Сек), — *наїѣлана* (Мотр), — *мѣбу намоїїѣ* (Пре), — *Тї си ме намоїрѣѣ* (Бог), — *намоїрїну* (Бог), — *намоїрї* (Мал), — *да ме намоїра* (Бе), — *Како се тѣ ѣн наїїава?* — *Штѣ се, реко', наїїваш* (Добр), — *да наравѣїѣ* (Бог), — *те се дѣбро наїїѣсмо* (Мотр), — *кад ји наїїѣра* у онї реку (Кав), — *наїїукарїїѣ* (Над), — *наїїїїаѣ* нѣке поднѣрѣднице (Добр), — *наїїмїкуе* (Добр);

а из осталог материјала: *набѣсаи се, набачѣваи, набиїаиїиїи, наварїиїи, навїрии се, навїваи, навїрлаи, наврчїи се, навїкїаи се, наїѣбѣїиїи се, наїрїаи, наїрїаи се, наїгунїуїи се, наїдлїи, наїрїаваи се, наїрїиїи се, наїкаврїиїи, наїкѣнїаи, наїкѣїаи се, наїкѣнїаи, наїкарѣдїиїи (се), наїкаракѣчїиїи (се), наїкокрїиїи, наїкраїиїи, наїкраїкаи, наїкрїиїи, наїкрїиїи, наїкрїаи, наїлїїиїи се, наїмѣїаи, наїмїлаи, наїмїнуїи се, наїмуњиїи, наїѣвїиїи, наїлїїаи/наїлїїаї, наїѣврї' се, наїѣѣдїиїи се, наїрїїнуїи се, наїрїїаи се, наїрїзаи (се), наїрїсїи, наїсїрѣвїиїи (се), наїшалаїиїи/наїшалаїрчїиїи, наїмѣнїиїи, наїѣѣѣраи, наїѣѣѣраваи, се, наїшѣмїдїиїи се, наїшѣрїиїаи (се), наїшрѣвїїаи, наїшрѣвїиїи (се), наїшрїсаи се, наїшїиїиїи, наїшлѣкаи, наїшрїїаи се, наїчїаї се, наїчврїиїи се, наїчїїарїиїи се, наїчѣклѣчїиїи, наїчѣгѣрїиїи (се), наїшлѣмаи се, наїшїрїаи.*

д) Префикс над-:

— *надвїдѣїе* (Дубр);

а и: *наїїквѣсїи се, наїїкѣїаи, наїїкѣсїи, наїїкоїаваи (се), наїїкошїаваи (се).*

и) Префикс *йод(а)-*:

— само сам *йодадѣнуо* (Бог), — да мало стѣку *йодгаймо* (Дул), — оवास ми *йодгоре* (Бог), — да ти *йодлѣми* кѣла (Бог), — *йодмѣше* (Круш), — *йодмаше* га (Лом), — *йодмашују* (Ур), — не мѣже да ме *йодмѣра* (Добр);

затим: *йодбѣлши*, *йодайрѣи*, *йодвйраи*, *йодгрежсѣавай*, *йодгрѣзнуи*, *йодсѣушии*, *йодлйзовай*, *йоддшавии се*, *йоцадши*, *йоцађивай*, *йоцеваи*, *йоцегаи*, *йодцес'*, *йошкѣушии (се)*.

ј) Префикс *йре-*⁵:

— да ме *йревију* (Круш), — нисмо *йрегладнѣли* (Круш), — *йрегрешѣву* (Ба), — само га *йредвокайим* (Мотр), — да се *йрезѣи* (Бог), — само *йрѣкука* (Бог), — *йрележѣ'мо* цѣо дан (Бог), — она' *йрендси* аранѣцки (Реб), — кад' *йрерадимо* (Бог), — *йрерйтим* (Жуп, Сек), — да *йрешуримо* (Сек), — *йреродйла* (Оп), — мѣдго *йреродйла* (Сек), — колийко сам *йреслѣжй'о* (Круш), — *йреседим* бѣловање (Ком), — нй'е мѣдго да *йрешѣкне* (Пре), — тѣ се тѣбе *йрешуиило* (Круш), — *йрешурише се* (Добр), — *йречѣкаше* (Кал), — да *йречйшйимо* (Ком), — мй би још ђндак нѣга *йречйшйили* (Сек);

као и: *йредвајай*, *йредвѣци*, *йредоумиш се*, *йрезйраи*, *йрекађивай*, *йрекаја-риш*, *йреканйай*, *йрекласиш*, *йрекондсиш*, *йрекѣай*, *йрекрѣнуи*, *йремѣшиш*, *йремйраи*, *йремѣдовай*, *йремрѣи*, *йренивѣлшии се*, *йрейириш*, *йрейлѣнуи*, *йрейфгнуи*, *йрешуи'вай се*, *йреѣфкнуи*, *йресалдумиш*, *йреснйвай*, *йреснѣвай*, *йрешѣднуи*, *йрешѣнаваи*, *йрейерйшиш*, *йрейкйвай*, *йрейфгнуи*, *йреумиш*, *йреѣмйгшиш*, *йрѣчкаш се*.

к) Префикс *йри-*⁵:

— нѣке рѣвовѣ *йрикѣамо* (Бог), — мало остѣло, трѣба да *йрикуйимо* (Дул), — да ме *йрилѣше*, — *йрилѣши'о* народ (Прњ), — нѣшто е *йриуѣцало* (Мал), — ђни се *йрисмејаше* (Сла); — чйм кѣи јачи, ђни се *йришу'е* (Ба);

а онда: *йриѣкаш*, *йриѣлѣш*, *йригрѣшиш (се)*, *йрилйцаи/йрилйчѣи*, *йришйилѣш*, *йричѣш*, *йричйнай*.

л) Преф. *йро-*:

— *йробѣвио* ... на тѣм пѣслу (Сиб), — *йроборѣви'мо* мало (Кал), — *йроборѣвили* јѣдан дан (Сек), — *йровѣшйѣше* Нѣмци (Сек), — мало *йроландѣу* (Круш), — Прѣше Мй'ле, *йрѣйѣва*, и волѣве *йрѣйѣра* (Бог), — *йрошѣврѣ'мо* (Добр);

затим: *йрогѣнай*, *йрозѣкнуи*, *йрокидаш*, *йрокинуи*, *йроййраи*, *йрѣйраи*, *йройлѣнуи*, *йройлѣчши*, *йросѣнши се*, *йрошѣш (се)*, *йрошѣмѣш*.

⁵ О односу префикса пре-: при- исп. т. 126.

њ) Префикс у-:

— убарабáрили се (Круш), — свè се убунили (Кав), — нáрот^т се убунило (Кал), — да ми увèри дбјаву (Ком), — углйчкали, — углйчкало се (Рат), — ужсуйèо (Бог), — ужсуйкано (Бе), — па се укалáшијо (Реб), — укдишам (Круш), — ел се укрия у рад (Сек), — дна се била укúрвила (Круш), — умèльило (Кар), — умлèо сам (Жуп), — ретко се умрйиве (Сек), — д-умуйшимо (Ба), — уневèрйли се (Добр), — уйрèда глáвбм (Над), — уйу̀нено (Леп), — урбжй'мо дчи (Ба), — усјáела (Пре) — ушера не (Сиб), — уйèраше не (Кал), — уйèраше (Тет), — уцвйльйо се (Бог), — д-ушййши (Крч), — ушйу̀љи (Дул); —

а и: уáлий, уа́вавай, уáмий, уáрумий, убарабáрий се, убардб́чий се, убáрий се, убеушйй се, ублèший се, увййлий, углйбай, угнèздиш се, угрдишйй (се), угризнуш, удуду́лий (се), удуду́чий (се), у́йинђий се, укалáший се, укаракáчий, укождр́лий се, укогр́лай (се), укорубйй се, укосйрий се, укосй́чий се, укрийу́лий, укрийей, украй се, укурду́лий се, укúрвий се, улишай се, улогáвий се, улкднуш се, улд́чай, умáзий, умойф́лай, уйдасовай, уйлу́скай (се), уйоловáчий (се), уйорд́жий, уйру́шйй, урáдишйй, урд́мий, урд́мий (се), урд́кнуш, урбзай, урд́чий, урнй-сай усадйй, усаййшйй, усарáвий, усййй се, усййрзай, усййрнуш, усййр́чий, усййучййнай, усу́лий се, усййу́кнуш (се), уййайриш, уйей, уйей-йрèбий, уййнай, уйойф́лий, уйойф́чий, уйрáгай, уйрèй, уйурубйй, ућèбййй се, ућућурйй се, уфлèкай, увдййольчий се, уцйгу́лий, учáмей, учва́ввий се, учекйрий се, учекй́чий се, учйлей, учучу́лий (се), ушвб́ний се, ушйнуш се, ушййчий се, ушйй́скай (се), улб́йай (се), ушййу́кнуш.

о) Префикс уз(а)-:

— узмлáчи (Мотр);

а сем тога и: узашèней, узвф́цовай се, узмèйнуш се.

593. Глагол ложйшй, у значењу ложйшйи (вайру), може имати тројакe префиксе, за-, на- и йод-, и у свакој од три форме то је просто свршени глагол, без примеса које би у њега уносили префикси:

— Дўвац вáтру, нè-це залд́жи (Ба), — залд́жимо вáтру (Круш), — залд́жи' вáтру (Мотр), — ми заложй'мо вáтру (Теч), — заложйли вáтру (Сиб);

— наложйли вáтру (Сиб);

— йодл́жи' кўбе, — вáтру йодложй'мо (Оп).

594. Имам мањи број примера са простим глаголом где је у књижевном језику обичнији сложен:

— да брзá (Добр), — ако нèкога дèси нèзгода (Бог), — Скйнуо кáпу, прекрстй'о се, здрáвио жèни (Круш), — здрáвио при'атељу, — Здрáви Мйлке (Над), — да се йри'аше.вймо (Бог),

603. Са наст. *-ај* честа је им. *белáј*, а ређе су у употреби *нá-мешíај* и *дóгађај*. Друге две рекло би се да су не тако давно унесене из административног или пословног језика.

Уместо речи *залогај* чује се увек *зáлог*:

— *зáлог* лéба нíде тўрио у ўста (Дубр), — на двá *зáлога* (Дуб), — јéдан *зáлог*, двá, лéба (Круш).

Исто тако уместо *завежљај* чује се *завéзак* (значи само чвор, а приближно значење као *завежљај* има именица *гушóљак*), а уместо *гушíљај*: *ўрóгун*⁹.

604. Са наст. *-аја* позната је именица *лудáја*.

Наст. *-ајка* има им. *кошлáјка*, *сíрнáјка*, — а затим пејоративи типа *Милошáјка*, *Обрењáјка*.

605. Им. са наст. *-је* и колективним значењем, типа: *грáње*, *камéње* и сл. познате су, али је њихов лексички фонд нешто сужен, јер су неке речи из ове групе непознате. Никако се не чују: *зрње*, *комаће*, *мраморје*, *ўосуђе*, *снойље*, *сíење*, *суђе*, *шијље*, *шијражје*, и можда још која¹⁰.

606. Наст. *-áк* спорадично служи и за извођење пејоратива од личних имена: *Мидáк*, *Мулáк*, *мунáк*.

607. Наставком *-íк* не изводе се код нас именице непосредно од других им. Тако су непознате им. типа: *буквик*, *грабик*, *ивик*; *звоник* и сл. Једини траг овог наст. налазимо у топониму *Јасíк* (Дул).

608. Наст. *-ика* са сингулативним значењем, као у примеру *јелика*, непознат је.

609. У поменутом значењу чује се (наравно, не у истим примерима) наст. *-ка*: *ўíрска*, *кайка*, *слáмка*, и сл.

Овај наст. служи каткада као моциони наст. за творбу им. III врсте од осн. им. IV врсте (поред наст. *-а*, исп. т. 373). Поред *ўíрска* и *кайка*, овде се могу поменути и им.: *цевка*, *ћерка*, *мајка*, и сл.

Имам и неке примере за деминутиве са овим наст. који се у књиж. јез. не чују: *чаширке*; *Живáнка*, — или хипокристике; *дáјка*, *сéјка*, *снáјка*, *шéјка*, *бáјка*, — затим: *Рáјка*, *Свјка*, *Сíвјка*, и сл.; даље *ладовíнка*/*ладовíњка*, *чисíи́нка*, *заравáњка*.

610. Наст. *-ко* чест је за творбу хипокористичких имена м. р. типа *Зóрко*, *Рáјко*, *Трáјко* — од којих нека сасвим губе хипокористичност (*Мíрко*; *Мíшíко*, *Вéско*, *Бдшко*)¹¹.

Овим наст. граде се називи за волове: *рўшко*, *цвéшко*, *шáрко*, *шíљко*, — као и за псе; *жўјко*, *зéљко*, *лáско*, *лíско*, *рдáко*, *шáико*, *шáрко*.

⁹ Савремени српскохрватски језик, 483.

¹⁰ Л. с.

¹¹ Исп. т. 296.

611. Са наст. *-аљ* познате су речи *чѣшаљ*, *бѣгаљ* и *вайцраљ*. По акценту се последња разликује од прве две јер има акц. типа *војник-војника* (т. 277), а оне друге непроменљив акц. *Ns* на првом слогу.

612. Са наст. *-ѣљ* јавља се им. *криѣљ* (м. р.), а њој су пришле још *сиршѣљ* (форма *сиршѣљен* није позната), *бурдѣљ*, а такође и *крмѣљ* (увек. м. р.).

Поред форме *криѣљ* позната је им. ж. р. *криѣља-криѣље*, а поред *крмѣљ* чује се *крмѣљак*; — ова друга са сложеним наст. *-ељак*. Са истим наст. познате су речи *гледѣљак* и *шрвѣљак*. Им. *јушељак*, *брдељак* непознате су¹².

Са наст. *-ѣљ* позната је им. *грѣдељ*.

613. У нашем говору познат је наст. *-ољак*¹³: *врѣољак*, *гужвољак*, *гушољак*, *вашољак*, *завезољак*, *кидољак*, *наставаољак*, *иљвољак*, *шмушољак*; *рѣољак*. Сем последње, ове речи имају у основи општи глаголски део.

614. Наст. *-уљак* нашао сам и код мањег броја пејоратива: *Ми-суљаќ* (:Миса), *Савуљаќ* (:Сава/Саво), *скробуљаќ*, *шравуљаќ*, *чимуљаќ*, *чорбуљаќ*.

615. Ове се им. разликују од оних са дем. значењем у акценту, јер је тамо акц. дугоузн. на првом слогу наст. (*момчуљак*, *рејуљак*), а овде на ултими у облику дугог силазног. Ова два наставка разликују се и у томе што је код дем. *-а-* непостојани вок. (*момчуљка*), а овде се у промени задржава (*чорбуљака*).

616. Мањи број именица изведених од им. на *-ија* имају код нас наст. *-нка*, место *-ка*: *кѣмишѣнка*, *мѣсаѣнка* *мираѣѣнка*¹⁴. Овде се свакако ради такође о наст. *-ка*, али се ове именице у нашем говору не изводе непосредно од именица него преко придева.

617. Наст. *-ина* често гласи у нашем говору *-иња* (т. 175), чешће него *-ина*, у случају кад нема пејоративне нијансе у значењу. Али је увек: *Радојина*, *Мијајѣина*, *деверѣина*; *мајѣина*, *скојѣина*, и сл.

618. а) Познат је дериват *-чина*:

— Мѣн сѣмо су љгрија *цѣвѣина* (Круш), — љкѣ *ѣланинѣина* (Теч).

б) Дериват *-ѣѣина* може имати и форму *-ѣѣина*. Имам само два примера из узорка, за сваки од наставака по један:

— мислѣо *зѣѣѣина* (Бе); — извѣлте тѣ младу *ѣрасѣѣину* (Крч).

619. Од наставака позајмљених из западних јез. већу продуктивност показује наст. *-анић*. Поред прим. у т. 34. ц) чују се и сле-

¹² Маг., Gram., 321.

¹³ Исп., ДИЈС, СДЗБ I, 363.

¹⁴ Исп. т. 232. Исп., Мачва, СДЗБ XVI, 262.

дећи: *довијан̄ӣ, заев̄ан̄ӣ, забуш̄ан̄ӣ, зафрк̄ан̄ӣ, ађуш̄ан̄ӣ, гузор̄ан̄ӣ, резик̄ан̄ӣ, секир̄ан̄ӣ, симул̄ан̄ӣ, шӣекул̄ан̄ӣ/шӣикул̄ан̄ӣ.*

620. Наш говор познаје и неке наставке код којих је *-ин-* први део. То су:

- *ин̄ӣа: глав̄ин̄ӣа, маљ̄ин̄ӣа;*
- *ин̄ца: нос̄ин̄ца.*

621. Им. са наставком *-ан* неуједначене су по акценту.

а) Тако им. *Драган, Иван, Јован, Милан, шаран* и њима сличне могу имати у промени или непромењен акц. ном. сг.: *Милана, Драгана*, — или пак имају у зав. падежима акц. на формансу у облику кратког: *Драгана, Милану, шарана.*

б) Им. *Јован* и *Милан* јављају се и са дугим силазним акц. на ултими у ном. сг.: *Милан, Јован*. У осталим облицима акц. остаје на истом слогу, али се мења у дуги узлазни: *Милана, Јована*¹⁵.

Као две последње акцентују се и им. субј. оцене се истим наставком: *зекан-зекана, мацан-мацана; букван-буквана, клијан-клијана*, и сл.

622. Наст. *-њаја*¹⁶ — који у нашем говору гласи *-ња̄* — поред речи *шурња*, граде се још неке: *водња̄, зл̄ӣња̄, ир̄ӣња̄, с̄уш̄ња̄*, и можда још која.

623. Им. изведене наст. *-оња* које значе називе за волове наводе се у књизи проф. М. Стевановића¹⁷ са уједначеним акц.: имају ' акц. на првом слогу. Код нас имају " на истом месту: *б̄улоња, з̄екоња, к̄ӣџоња, с̄ивоња, цв̄еџоња, ш̄дроња.*

Остале им. са овим наставком не слажу се у акц. са истим им. у књиж. јез., али се с њима слажу у принципу акцентовања: према дугом узл. у књиж. јез. код нас је дужина на слогу испред наст., а акц. (кратки) пада на први слог наст.: *бр̄к̄оња, ш̄р̄б̄оња, ћ̄ел̄оња* и сл.

624. а) Им. са наст. *-ар* двојаке су по акценту.

α) Им. које у ном. сг. имају акц. ван наставка, задржавају исти акц. у промени: *воден̄ичар-воден̄ичара, њолей̄ичар-њолей̄ичара; метар-метра, п̄интар,-а/п̄интер,-а.*

Овде долази и им. *ӣӣш̄љар* (поред *ӣӣш̄љер*)¹⁸, страног порекла.

β) Им. типа *гроб̄ар, меч̄ар, с̄ӣрвин̄ар, њомел̄ар, њӣљар*, са дугим силазним акц. на наст., имају у промени узлазни акц. на истом слогу (а I : с II): *меч̄ара, њомел̄ара*, као и друге акц. промене по истом акц. типу (исп. т. 277).

¹⁵ Исп. о томе т. 278.

¹⁶ Исп., *Mag.*, *Gram* 353. Исп. код нас т. 152. а).

¹⁷ Савремени српскохрватски језик I, 530. Исп. међутим: *св̄јет̄оња, Mag.*, *Gram.*, 355.

¹⁸ Нем. *Tischler*. Обрнуто имамо: мин̄истер према књиж. министар (п. *Minister*).

б) Наш говор познаје и сложени наст. *-ејара*, са пејоративним значењем: *Динкејара*, *Милкејара*, *Скоблејара*.

625. Познат. је и наст. *-ер*, страног порекла: *шусџер*, *клџмфер*, *њуџфер*, *кџфер*.

626. У нешто широј употреби среће се наст. *-аћ*¹⁹:

— *женскаћ* (Бог), — *женскаће* (Сиб), — од *женскаћа* (Мал), — *мушкаћа* (Ур).

Поред ових познат је и приличан број пејоратива од личних имена м. р., као: *Болаћ* (: Бола), *Бораћ* (: Бора), *Динкаћ* (: Динко), *Косић*, *Свелаћ* (: Свела), итд.

627. Наст. *-ић* може бити кратак: *бићкић*, *чаңчић*; — али и дуг: *синчић*, *брајић*, *врајић*, *вејрић*, и сл.

628. Наст. *-ац* каткада уступа место наставку *-ак* у нашем говору: *йџац/йџиак* (али чешће *йџић*), *џрулац/џрулак*, *џјац/џјак*, *мб.џак/-ац* *иџшавац/иџшавак*, *свеџак* (-празник: *свеџац*), исп. т. 204.

Наст. *-ац* је могуће употребити за грађење пејоратива. Тако имамо: *бабац*, *јагац*, *крмац*, *крвац*, *чилац*; *џрулац*, *убилац*, и сл.

У им. *лџкац*, *лџбац*, *сирац* тај наставак има хипокористичну нијансу значења.

629. Наст. *-ца* је готово непознат у нашем говору. Од речи које проф. М. Стевановић наводи²⁰ позната је једино *речица*, са двојаким значењем: мала река и речца (*Речицу* му нисам реко), и наст. *-ица* место *-ца*.

630. а) Сложени наставци *-ишце* и *-еишце* непознати су левачком говору, али зато се наст. *-анце* и *-енце* употребљавају нешто маю шире него у књиж. јез.:

— *купи* *џдно месџанце* (Рат), — и *јоставио* *џдно ишманце* (Мал), — *има* *већ вимџнце* (Дубр), —

а затим: *јагњџнце*, *йилџнце*, *йрасџнце*, *кучџнце*, и сл.

в) Познат је и наставак *-ице*: *дрвџице*, *грањице*, *грџбџице*, *камџњице*, *йруџице*, *цвећџице*, итд.²¹.

631. Им. са наставком *-ичак* имају потенцирано деминутивно значење²²: *језичак*, *камичак*, *коричак*, *собичак*, *йламичак*, и сл. *џм*

632. Јако је продуктиван наст. *-че*²³. У т. 323. већ је истакнута чињеница, а у тачкама које овој следе наведен је читав низ примера који то потврђују. Један део тога материјала наводим поново:

— *асџљче* (Кар), — *вџнче* (Сла), — *девоџчићи* (Ур), — *диџче* (Мотр), — *тџле* ни што е *дојарче* (Круш), — *ђаче* (Круш,

¹⁹ Исп., Савремени српскохрватски језик I, 542.

²⁰ Савремени српскохрватски језик I, 551.

²¹ Исп., Маг., Грам., 327.

²² Исп., Маг., Грам. I. с.

²³ Исп., Ресава, СДЗБ XVII, 359.

— *зграче* (Кав), — *кафанче* (Сиб), — *колијче* (Оп), — *конџиче* (Сиб), — *кучићи* (Кар, Мотр, Оп), — *лонче* (Бог), — да ваби маће и куче (Круш), — *мачукче* (Рат), — преко *осоџчеиша* (Круш), — *сандуче* (Теч), — *свираџче* (Бог, Прњ), — *сџиче* (Круш), — спаваља у едно *сџиче* (Рат), — *шрнчићи* (Реб), — *шорбичиће* (Ком), — *унуче* (Кав), — *унучићи* (Крч), — Евѣ га куче нџси *шдче!* (Жуп), — *шумче* (Ур).

Наводим и примере које имам ван снимљеног материјала: *аџџче*, *ашџџче*, *барџаче/барџакче*, *брџкче*, *биџке*, *буџче*, *брџаче*, *бурче*, *вџлче*, *врџиче*, *грудџаче*, *гибанче*, *гџкче*, *дивљаџке*, *Дрџкче*, *Данче*, *жџнче*, *Живанче*, *застирџкче*, *змџче*, *зубџнче*, *колијче*, *куџче*, *кџрче*, *ковче*, *лонче*, *Марџче*, *мачукче*, *наџимче*, *иџкче*, *иџакче*, *нџкче*, *иџикче*, *риџче*, *рџиче*, *рџкче*, *сџиче*, *сиџрнче*, *слаџче*, *шесџиче*, *шџдиче*, *ћурче*, *фењџрче*, *лџиче*, *џџрче*, *чанче*, *Шџрче*, *шерџенче*, итд.

Из наведених примера види се да је овим наставком у принципу могуће градити деминутиве скоро од свих именица, па и од личних имена оба рода²⁴.

Дем. овог типа могу се творити и од именица на *-ија* (*змиче*). Иста могућност постоји и код им. на *-ица*, па добијамо у том случају речи код којих се део *-иче* осећа као јединствен наставак: *аџличе*, *бакчиџче*, *бачиџче*, *маличе*, *соврџиче*, *сиџличе*, *шейсџиче*, *завиче*, *лиџиче*, итд. У снимљеном материјалу имам само два таква примера:

— Уџдше у то ма̀ло *аџличе* (Рат), — на едно *враџниџче* уиџо' (Рат).

633. Има и других деривата наставак *-че*, како показују ниже наведени примери:

— Напџни' ја онџ моџе *флашџенче* (Мотр), — ноџили на то *брџаџче* (Вук),

— Ћстера не на едно *брџаџче* (Оп), — Направи онџ ку-*ћџрче* (Ком).

634. Непозната су нашем говору лична имена са наст. *-аш*, *-ши*²⁵. У осталим службама ови наставци нису непознати. Чак се каткада користе за извођење пејоратива: *враџилаџи*, *џоџиџаџи*, *рокоџиџи*, *оклаџиџи*, *оклаџиџаџи*, итд.

Уместо наст. *-иџ*, кји је непознат, у речи *сиџниџи* употребљава се такође наст. *-ши* (ова реч не значи ситну децу, него новац или што друго ситно).

²⁴ То не значи да су остали наст. за извођење дем. изгубљени. Између осталих познати су такође *-ић* и *-чић*: *коњић*, *сврџлић*, *синчић*, *ножџић* (са ^ на ултиму); *Живадџиџић*, *заврџанчић* (Добр), *Мџрџићи* (Рат), *коњиџиче* (Добр), итд.

²⁵ Савремени сх. језик I, 562. и 563.

635. Именица са наст. *-оша* означавају у књиж. јез. „између осталог и лица“²⁶. Код нас оне, поред назива за козе, као: *вијшоша*, *крџлоша*, *седлоша* и сл., означавају такође лица ж. р.: *врцоша*, *аброноша*, *кркљоша*.

636. Поред именице *злойиша*, са наст. *-ша* позната су само хипокористична имена као: *Глиша*, *Јакша*, *Миша*, *Раша*, *Тбиша*, *Триша*, и сл., — као и још три хипокористика: *снаша*, *деша* и *луша*.

637. Лична имена са наст. *-уша* чини ми се да су непозната нашем говору. Имам пример *Милуша* (лично име, Сиљ), али изгледа да није аутохтона реч.

638. Наст. *-ишије* шири је у употреби код нас за извођење пејоратива: *брдишије*, *буришије*, *говедишије*, *јагњишије*, *зейишије*, *кајуишије*, *керџишије*, *ирасишије*, *седлишије*, *шеширишије*, *шубаришије*; *колишија*.

Неке од ових речи имају аугментативно-пејоративну нијансу значења: *брдишије*, *буришије*, и др. За пејорацију која је истовремено везана са потцењивањем служи сложени наст., *-чишије*: *бакраччишије*, *девојчишије*, *женчишије*, *јарчишије*, *кашкчишије*, *лончишије*, *мачишије*, *кучишије*, *неракчишије*, *њивчишије*, *свасишчишије*, и др.

639. Има и читав низ наставака за грађење пејоративних именица који се јављају у ограниченом броју примера. Наводим их ниже:

- наст. *-ава-*: *Радава*, *белова*;
- наст. *-ага*: *ванцага*, *ножјага*, *шојага*; затим: *руицага*, *корењага*, *Турчењага*;
- наст. *-ојка*: *Миличојка*;
- наст. *-ојла*: *Маричојла*, *Драгичојла*;
- наст. *-иле/-ило*: *Радоиле*/*Радоило*, *Зораниле*/*Зоранило*, *Тодориле*/*Тодорило*;
- наст. *-ања*: *гбгања*;
- наст. *-уџан*: *Пајкуџан*, *Зекуџан*; *бакуџан*, *зекуџан*;
- наст. *-чула*: *џрањчула*, *шљањчула*;
- наст. *-џа*: *Брџа*, *Дџа*, *Кајџа*;
- наст. *-џара*: *Милевџара*;
- наст. *-џора*: *крмаџори*;
- наст. *-ашка*: *Илијашка*;
- наст. *-ешка* и сложени: *Ђуђешка*, *Бугарешка*; *очурешка*;
- наст. *-ојша*: *Злаивојша*, *Добривојша*, *Миливојша*, *Радивојша*;
- наст. *-арош*: *карџарош*, *коцкарош*, *месарош*, *шезгарош*.

Има и још појединачних примера који немају вредности за упознавање принципа творбе речи, баш зато што су појединачни. Њих није потребно наводити јер је и приказани материјал довољан

²⁶ Исто, 564.

да покаже да су именице субјективне оцене, нарочито пејоративи, веома жива и разноврсна по формама категорија у нашем говору. Но ипак се код деминутива, запажа, и поред се разноликости, — лагани покрет према унифицирању њиховом: наставак *-че* осваја терен на рачун осталих наставака. Сасвим супротна појава запажа се код пејоратива: тежња ка умножавању средстава за њихову творбу.

Код осталих изведених именица чувају се у основним цртама принципи којих се и књиж. језик држи.

Још једном ћемо истаћи разлике у квантитету неких наставака које се запажају између нашег говора и књиж. језика, а о којима је било речи и у одељку о морфологији именица.

ТВОРБА ХИПОКОРИСТИКА

640. Т. Маретић²⁷ разликује два типа хипокористика: са вокалском, и са консонантском основом. Он даље мисли да као основа за творбу хип. служи увек први слог основе речи од које се он изводи. Али у нашем говору није увек тако.

641. У извесном броју случајева заиста имамо први слог основе, али се оформљење именице врши на више начина.

а) Пре свега, може се узети затворени први слог коме се додаје моциони наставак (и за м. р. и за ж. р. овде је наст *-а*)²⁸:

м. р.		ж. р.	
Будџмир	Буд-а	Десанка	Дес-а
Витџмир	Вит-а	Катарина	Кат-а
Светџмир	Свет-а	Марџа	Мар-а
Славџуб	Слав-а	Радмила	Рад-а
Томџслав	Том-а	Рџжица	Рџж-а
Чедџмир	Чед-а	Станија	Стан-а
Гмџтар	Мџт-а		

Именице овог типа су многобројне. Оне губе хипокористично значење и постају једноставно имена.

б) Од затвореног првог слога граде се и имена:

м. р.		ж. р.	
Богџмир	Бџж-а	Милосџја/Мџлица	Мџљ-а
Велџмир	Вџљ-а	Марџја/-ица	Мар-а
Селџмир	Сџљ-а	Даниџа	Дана
		Радмила/Радосџја	Рада

²⁷ Мар., Gram., 383—386.

²⁸ ИЦГ *Бџљ, Јџљ, Мџљ, Ђџљ, Гџљ* и сл. Библи. ЈФ V, 61.

Измењени крајњи конс. основе указује да се ту не додаје једино моциони наставак него да је ово највероватније наставак *-ja*.

в) Каткад крајњи конс. основе хипокористика није конс. који затвара први слог основне речи него који други конс. из основе:

	м. р.	ж. р.
Милосав/Милџав	Мџ-с-а	Мџлица Мџ-ца
Мџодрог/Мџлорад	Мџ-д-а/Мџ-д-а	
Пџтар	Пџ-р-а	

г) Ако се узима отворени први слог, додаје се наст. који садржи консонант:

— наст. *-ja-*

м. р.		ж. р.	
брџт	брџ-ја	Катарџна	Кџ-ја
Будџмир	Будџ-ја	сџстра	сџ-ја
Владџмир	Владџ-ја		
Констанџин	Кџ-ја		
Пџвле	Пџ-ја		
Радџшин	Рџ-ја		

— наст. *-ла* —

м. р.		ж. р.	
Богџмир	Бџ-л-а	Душџнка	Дџ-л-а
Дџшан/Душџн	Дџ-л-а	Софџја	Сџ-л-а
Велџсав	Вџ-л-а		
Јџван	Јџ-л-а		
Рџдоје	Рџ-л-а		
Светџслав	Свџ-л-а		

— наст. *-ка* —

м. р.		ж. р.	
Живџин	Жџ-к-а/ Жџ-к-а	баба	ба-к-а
		невџста	не-к-а
Илџја	И-к-а	сџстра	сџ-к-а
Рџдомир	Рџ-к-а	Станџја	Стџ-к-а/Цџ-к-а

— или наст. *-ша* (исп. т. 636).

У неким случајевима додаје се и сложени наст. *-јко* (м. р.):

Пџвле	Пџ-ј-ко
Рџдое/Рџдомир	Рџ-ј-ко

Владѣмир	Вла́-ј-ко
Будѣмир	Бѹ-ј-ко.

е) Има случајева, међутим, да се и на основу коју чини затворени слог додаје консонантски наставак:

Мирѡљуб/Мирѡслав	Мир-ко
Бранѣмир/Бранѣслав	Бра́н-ко
Ранѣслав	Ра́н-ко
Зѡран	Зо́р-ко

као и:

Драгомир/Драго́слав	Дра́к-че
Милѣсав/Мѣлорад	Мѣл-че.

642. Али не узима се увек само први слог како Т. Маретић мисли. У неколико примера уз почетни конс. основе долази неки унутрашњи вокал, а не вокал првог слога:

м. р.

Борѣсав	Б-ѣ-ла
Живѡмир	Ж-ѡ-ла
Драгѣша	Д-ѣ-ла
Драго́слав	Д-ѡ-ла.

643. Овакав поступак је ипак доста редак. А чешће се узима интегрални слог из унутрашњости или с краја основе оне им. од које се изведена именица гради и на њега се додаје моциони наст. или још који форманс.

а) На затворени слог додаје се по правилу и овде само моциони наст.

м. р.

ж. р.

Милѡдин/ Живѡдин	Дин-а/Дѣн-а	Драгица	Гиц-а
Властѣмир	Тѣм-а	Љубинка	Бѣн-а
Радѡслав	Дѡс-а	Обренѣја	Брѣн-а
Обрен	Брѣн-а	Слободѡнка	Дѡн-а
Слободѡн	Дѡн-а/Дѡн-е	Радѣнка	Дѣн-а

м. р.

Богомир/Драгомир	Гѡм-а
Драгѣша	Гѣш-а
Драго́слав	Гѡс-а
Љубѣсав	Бѣс-а
Љубѣша	Бѣш-а

	Милашин	Шћн-а
	Милутин	Тћн-а
као и:		
	Драган	Гћн-е
	Мйлован/Јћван	Вћн-е

б) Кад се узима отворени слог, онда и овде долази наст. са консонантским елементом:

	м. р.		ж. р.
Драгћслав	Гó-л-а	Зягћрка	Гó-ј-а
Драгћша	Гй-л-а		
Драган	Гá-л-а		
Светћслав	Тй-л-а		
Светћмир	Тó-л-а		

в) Може бити узета и нека друкчија комбинација гласовних елемената основе:

	м. р.		ж. р.
Слободћн	Б-ћн-а/Б-ћн-е	Ангелћна	Г-ћн-а
Брћт	б-ћј-а		

644. Већина наведених и њима сличних речи губе хипокористично значење и преузимају службу основних имена од којих су постале. Мислим да најважнији импулс за творбу оваквих речи долази из дечјег језика. На то упућује не само доста слободна комбинација језичких елемената у њима него и уношење појединих гласова у њих који су карактеристични за дечји говор и тепање — *-л-*, *-ј-*, *-ц-* и сл. Има и других знакова који напомињу, како то показују следећи примери: *Дй-ц-ко* (: Владћсав), *Ц-уна* (: Душанка), *Ц-бла*, *Цáра*, *Дáца*, *Цáца*, *Цйца*; *Бйба*, *Буба* (Добрила, Љубинка), и многе друге речи јако разноврсне по форми које се ту и тамо могу срести.

Кад се последње речи упореде са онима које смо у претходне две тачке обрадили, види се да су хипокористици великим делом шематизована категорија, углавном и са уједначеним акцентом, али да они то нису у апсолутном смислу, јер има читав низ њих који су настали слободном комбинацијом гласовних елемената. Даље елементи за творбу хипокористика узимају се из основе имена лица, али се врши њихова прерада, углавном на бази дечјег језика, тако да се по гласовном саставу основа хипокористичне речи мање или више удаљава од основе имена.

Што се тиче односа наставака *-а* : *-е/-о* у тим речима, исп. т. 295. и 339.

ИЗВЕДЕНИ ПРИДЕВИ

Присвојни

645. Наставци присвојних придева са наст. *-ов*, *-ев* и *-ин* дуги су често, кад су под акцентом: *очѐв*, *бобѐв*, *винѐв*, *кленѐв*, *Пејѐров* (т. 399. б); *кнежѐв*, *сѣрѣчѐв*, *Милѐнов*, *бајѣин*, *Бајин*, *Рајин*, *Тѐмин*, *Дѣсин* (т. 400. б), и сл.

Кад се упореди акц. придева типа *очѐв*, *бобѐв* са придевима *жѣнин*, *сѣсѣрин*, јасно је да се разлика међу њима добила дејством аналогije. Које су форме аналошке, а које првобитне, није могуће на први поглед открити. Али однос акцента зависних падежа ових речи мислим да може водити решењу проблема. Ту имамо на једној страни: *жѣниног-жѣнинем*, *сѣсѣриног-сѣсѣринем*, — а на другој: *очѣвог-очѣвем*, *бобѣвог-бобѣвем*. Према принципима акцентуације у овом говору, тип: *жѣниног* добијен је аналошким преношењем, јер се акцент у мед. позицији задржава.

646. Да је наст. *-ски* био дуг, сведоче ретки примери као: *кумовскѣи*, *гѣрскѣи*, *сѣтаринскѣи*/*сѣтарѣнскѣи*, *девеѣрскѣи*, *сваѣтовскѣи*.

Од им. на *-ија* овим се наставком граде придеви не додавањем непосредно на основу им. него тек преко прид. на *-ин*: *шумаѣдинскѣи*, *ракинскѣи* (т. 232)²⁹.

647. Наст. *-ји* познат је нашем говору (исп. т. 76. с). Код им. II врсте овај се наст. додаје на проширену основу: *гукѣѣћи*, *јунѣѣћи*, *јагњѣѣћи*, *мачѣѣћи*, *ѣрасѣѣћи*, *ѣшлѣѣћи*, *ћурѣѣћи*, *магарѣѣћи*. Некада се поред ових употребљавају и форме придева са непроширеном основном именице од које настају: *гукѣчи*, *мѣѣчи*, *ћурѣчи*.

Има случајева да се на основу именица других врста додаје наст. *-ѣћи*: *лисѣѣѣћи*, *свињѣѣћи*.

648. Наст. *-ињи* имам у два примера: *деѣињи* и *кокоѣињи*³⁰.

649. Познат је и наст. *-ујски* у два случаја: *овнујски* и *волујски*:

— није имѣло кѣла мањ *волујска* (Ба), — у *волујска кѣла* (Кав).

Оѣисни

650. Придеви *клаиѣњаѣв*, *когрљаѣв*, *саѣуњаѣв*, *сѣлачињаѣв* и сл. указују да је овај наст. свакако и иначе био дуг.

²⁹ Исп., Срем, СДЗБ XIV, 347; Мачва, СДЗБ XVI, 266; сев. Бан., ГЗС VII, 26.

³⁰ Исп., Сјен, СДЗБ XVI, 92. Д. Барјактаревѣи мисли да је прид. *кокоѣињи* добијен преко *кокоѣињаѣк*, али према гласовном саставу ове им. да се закључити да је пут био управо обрнут. Најпре ће бити да се овде ради о сложеном наставку *-ин + ји*.

Овај наставак може се јавити и у сложеној форми са конс. -њ- и још којим вокалом: *сувоња̄в; белуња̄в, слабуња̄в; жуџиња̄в, мокриња̄в.*

651. Наст. -ив/-љив такође је у Ns^m увек дуг ако је акцензован: *брбљив, ваиљив, грабљив, земљив, зимљив, ломљив, насрћљив, несирћљив, савићљив, сумљив*, и сл. У осталим обл. акц. се скраћује: *брб.љива* (т. 399. б).

Прилично је чест наст. -аив: *блаӣаив, бува̄ив, глисӣаив, грудӣаив/грудва̄ив, лиша̄ив, коломаза̄ив, крас̄ӣаив, млеча̄ив, њлева̄ив, сира̄ив, слам-ља̄ив/слама̄ив, џибра̄ив, шуга̄ив*, и можда још који. Сви они означавају да појам коме се придају има на себи, при себи, или у себи од онога што означава основна именица³¹.

652. Наст. -ачак познат је³²: *вѣликачак, згодна̄чак, њуначак, слаба-чак, сүвачак, ширдкчак.*

653. Придеви са наст. -ек, -ок, -аӣ, и можда још неки (т. 232), у случајевима паралелним онима са наст. -ов/-ев, -ин, -ав и -ив, тј. у случајевима где нашем акц. одговара у књ. јез. ` акц. на пенултими и кратка ултима, и где придеви са сон. као задњим конс. наст. имају дуги силазни акц. на крајњем слогу у Ns^m, а у осталим обл. кратки акц. на истом слогу, — у тим случајевима се код овде поменутих наставака јављају потпуно паралелно и у принципу равноправно форме са дуго-силазним акц. на ултима у Ns^m и форме са акцентом помереним за један слог даље од краја речи у облику кратког: *д̄а̄лек/далек, д̄убок/дубок, б̄дга̄ӣ/бога̄ӣ*³³.

Наст. -ен има обично дуги силазни акц. на себи, као и сви остали са сон. елементом (I. с.). Али у материјалу имам три прид. који чине изузетак: *р̄умен, св̄илен* и *ч̄увен* (они имају и у осталим обл. акц. на истом слогу, а не на пенултими).

654. Наст. са дем. значењем -ашан, -ахан, као и -ичас̄ӣ, -уљас̄ӣ, -ушас̄ӣ не јављају се у левачком говору.

На другој страни, поред наст. -икас(ӣ) (*блесавикас*), чује се и наст. -икав: *зелењикав, мокрикав, црвењикав, шареникав.*

655. Придеви типа *новца̄ӣ*, за појачавање значења основног придева, не граде се код нас тим наст. већ наст. -цӣӣ: *г̄длцӣӣ, н̄двцӣӣ, њ̄унцӣӣ/њ̄унцӣӣ, зд̄р̄вцӣӣ*³⁴.

Али наст. -ӣӣ се готово никако не јавља као наст. за творбу прид. од им. основе, типа *бременӣӣ, бусенӣӣ*, или сл. Једини придев те врсте у нашем говору је *в̄ечиӣ*.

656. Крајњи слог наст. -овӣӣ такође може добити дуги акц.: *ђубр̄ев̄ӣӣ/ђубр̄ев̄ӣӣ, киш̄ов̄ӣӣ/киш̄ев̄ӣӣ*. Инфикс -ев- преноси се каткад

³¹ Исп., Маг., Gram., 368, где има друкчије значење.

³² Савремени српскохрватски језик, 589. Овај и сродни наст. врло су продуктивни у ДИЈС, СДЗБ I, 432.

³³ Трст., СДЗБ XVII, 33.

³⁴ У Чум. -цаг, ЗбФЛ IV—V, 19.

и на основе са непалаталним консон. на крају: *брдевиш*, а дешава се и обрнуто: *кишовиш* (т. 127).

657. Наст. *-аћи* не јавља се у тој форми, него контаминиран са наст. *-ки*: *илешћка*, *шиваћка* (игла).

ИЗВЕДЕНИ ГЛАГОЛИ

658. О глаголским основама исцрпно је говорено у одељку о морфологији глагола. Из материјала који је тамо наведен види се да међу најважнија обележја лев. говора у области творбе глагола спадају: ширење инф. форманса *-ну-* : *-не-* на глаголе са консонантском основом (т. 501), као и инфин. форманса *-е-* на рачун *-и-* и *-а-* код глагола са формансом *-и-* у през. основи (т. 541). Има и других поремећаја у гласовном саставу глаголских основа, о чему се такође говори у поменутом одељку.

659. Треба поменути једну интересантну особину овог говора: могућност уношења семантичких елемената субјективне оцене у глаголске основе.

а) Тако се инфиксом *-кол-* уноси у неке основе деминутивна нијанса значења. Доносим исцрпан списак тих глагола: *зџколий*, *квџсколий*, *кџколий*, *кљџколий*, *кйџколий*, *љџколий*, *свџрколий*, *сџџколий*, *сџџџколий*, *шџрџколий* и *шџшџколий*. Ови глаголи значе радњу која се понавља, али сваки пут траје само тренутак.

б) Слично значење као горњи имају неки глаголи са инфиксом *-ка-*: *баџкай*, *врџкай*, *гаћкай*, *ваћкай*, *мућкай*, *йџкай*, *йџскай*, *свџћкай*, *сџљкай*, *шџџкай*, и сл. Овакви су примери чешћи у употреби од оних из претходне групе, и често губе деминутивно значење и изједначавају се семантички са основним глаголом (тако *мућкай* значи често исто што и *мушџи*). Навешћу примере из снимљеног материјала:

— пдчео да *мућка* (Теч), — *йџкам* (Добр), — с онџм шџљџм *йџскам* у онџ лџнче (Бог) — Са йџтока тџмо види се — *свџћка* (Кав), — *свџћку* сџџалице (Мал), — *свџћка* вџтра (Ци), — сџмо овџко *сџљкаџ* (Кал), — нџки *шџџка* на вџрата (Ур).

в) Мислим да примесе деминутивности има и код глагола изведених (делимично од истих основа као горе) сингулативним формансом *-ну-/-не-*, какви су следећи: *кџџнуш*/*кџџнуш*, *бџрнуш*, *гаћнуш*, *гџднуш*, *кџснуш*, *мџгнуш*, *рџгнуш*, *сџкнуш*, *џрнуш*, *йџскнуш*, *рџднуш*, *рџљнуш*, *шџрнуш*, и сл. Ови глаголи значе на једној страни вршење радње за врло кратко време (они са кратким акц.), или се користе са пејоративним призвучком у негативним реченицама: да означи радњу која се ни најмање не врши или не може вршити:

— *Кдсни* ма̀ло дѣтелине, — *са̀мо кдйнуше* ма̀тѣком (Дубр);
 — да *кдйне* не мѣже (Дул), — не мѣже да се *дрне*,
сѣво (Сил).

г) У материјалу имам два примера за глаголе са основом која се твори формансом *-ара-*. Оба имају пејоративну нијансу значења:

— *јдш* се *тѣде гјуарѣу* (Леп), — *отѣшли*, *шѣуарѣли* (Кар).

660. Доста чест у мом материјалу је форманс *-иса-*. Наводим ниже такве примере (за глагол *мобилисаи* не наводе се сви примери):

— *балдѣса*′, не мѣгу (Ком), — *бегенѣсаше се* (Ба), — *кайарѣсаше* ме (Пре), — *ја се кайарѣса*′ (Кав), — *конзервѣсана сѣпа* (Ком), — *концеѣрѣсано* (Добр), — *мобилѣсан* (Кав, Сил), — *нѣје* ни *мобилѣсана* бѣла (Леп), — *ја нагрѣса*′ (Лом), — *камиѣони нумерѣсани* (Ци), — *омалѣерѣсао* о̀днѣоколо (Кав), — *ѣензионѣсан* (Сиб), — *рабаѣѣшем* (Над), — *урнѣсаше* (Дубр).

661. Глаголи са инф. *-оса-*, напротив, доста се ретко срећу. Не знам да ли има више глагола са тим формансом него ово што наводим: *алдсаи се*, *глеѣдсаи*, *ѣаѣдсаи*, *крвѣдсаи*, *смрдсаи*. Са трака имам само један пример:

— *дѣле ѣаѣдсано* (Кал).

662. Наст. *-ира-* чује се у следећим речима: *асвалѣѣраи*, *басѣраи*, *глуѣѣраи се*, *гусѣѣраи*, *гусѣѣраи се*, *косѣѣраи се*, *женѣѣраи се*, *каниѣрекираи*, *калираи*, *кариран*, *маркираи*, *модѣраи се*, *ѣаркираи*, *ѣикираи*, *ѣасѣраи*, *салѣѣѣраи*, *серѣѣраи*, *сорѣѣраи*/солиѣѣраи, *ѣелефонѣраи*, *ѣироѣѣраи*, *фѣѣѣраи се*, *шворѣѣраи*, *шнѣраи*, *шѣѣѣраи* и др. Већина их поред наставка има и страну основу. Неке су у чешћој употреби, а друге су ретке или су ушле у наш говор у време кад их је администраѣја лансирала, па се онда изгубила (*кониѣрекираи* је било актуелно у време „обавезног откупа вишкова“ намирница).

663. а) Према им. *име* створен је деноминативни глагол *имаѣ* са значењем *зѣаѣи се*³⁵. Тако поред два примера правилне употребе речи *име* у тој служби:

— *Кѣко ѣме* Вѣйне женѣ? (Ба), — *Нѣвица нѣму ѣме* (Сиб), —

имам и следеће примере, где се ова реч употребљава у форми глагола:

— *Мѣе бѣбе Васѣлиѣ ѣма* (Кар), — *Има̀ло* му *Обрад* (Дубр)?
 — *Како има̀ше*, брѣ, онѣ Алесѣндрине женѣ . . . ? (Бог), — *Сѣбин*,
кѣко му *има̀ше*? (Бог), — *Кѣко има̀ше* онѣм дрѣтем (Добр), —
кѣко му *има̀ше* (Сек).

³⁵ Исп. слично у долини Мораве, ГФФНС IV, 398.

б) Исто тако се и од речи *каил/кашо*³⁶ (која је у неизмењивој форми непозната) твори глагол са значењем желети:

— Наша пешадна толико *кайла* д-йје кўћи, не дадоше и' да се смйре (Кав), — он *кай* нешто бојџи (Добр).

664. Треба још једном истаћи могућност деминуције код глагола као значајну црту овога говора. Наведени материјал показује да је та појава доста широка по обиму. Али су горе наведени само случајеви шире употребе појединих средстава те врсте, док су појединачни случајеви изостављани (такви, су нпр. глаголи са инф. -кова наведени у т. 523: *загвйровай, зайййковай, оийййковай, йрийййковай*, и сл.), — јер је овде било потребно указати на ту појаву само као на принцип.

ОСТАЛЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ

665. Од осталих изведених речи могу се овде поменути једино још деминутивне заменице типа *оволйчак, йволйчак* (т. 451).

Пажњу заслужују такође још и неки прилози са деминутивним наставком, као: *мџлко, лџчка, лџйачко*, и сл. (т. 562).

³⁶ Шкаљић, Турцизми, s. v. килл: „споразуман, спреман, вољан“.

Б. ИЗ ЛЕКСИКЕ И ОНОМАСТИКЕ

666. За обраду лексиколошких проблема потребан је сасвим друкчији начин рада на прикупљању и анализи грађе него што је то у овом раду било могуће учинити. Али ћу ипак навести оно материјала што имам из две области — називе за насељена места, њихове етнике и ктетике, на једној страни, и варваризме, на другој, — без претензија на исцрпност. За исцрпнији попис лексичке грађе, макар и у најнеопходнијем обиму, нема простора у овоме раду.

1. НАЗИВИ МЕСТА, СТАНОВНИКА И ПРИДЕВИ ОД ЊИХ ИЗВЕДЕНИ

667. О називима насеља са друштвеноисторијског гледишта било је речи у т. 1., а о њиховој морфологији у т. 251. Овде ће бити наведен списак назива области и насељених места, затим њихових становника, као и придева изведених од тих назива, и то у колонама по следећем реду: 1. назив насеља или области, 2. придев изведен од основе тог назива за означавање припадности или порекла, 3. назив становника м. р. (у загради иза тога даје се крај осн., обично од акц., и наст. за ж. р.), 4. придев од те основе за означавање припадности становнику (или становницима) (ако се ово последње не наводи, за то служи реч у колони 2).

668. Наводим прво области :

1	2	3	4
Лѣвач/Лѣвач	лѣвачки	Лѣвчѣнин (-чѣнка)	лѣвчѣнски
Белѣца	белѣчки	Белѣчанин (-нка)	белѣчански
Тѣмнић	тѣмнички	Темнѣчанин (-нка)	—
Низѣна	низѣнски	Низѣнац (-зѣнка)	—
Планѣна	планѣнскѣ	Планѣнац (-нѣнка)	—

Вук бележи у речи Левач само ' акц.³⁷. Данас алтернирају оба наведена акцента. У старим споменицима помиње се ова реч и са -о- уместо непостојаног вокала у Ns/As (т. 3), и у форми Левче³⁸, што Дан. узима као облик Ар³⁹, али мислим да ће то пре бити једнина ср. р. него множ. м. р.⁴⁰

Моје мишљење о постанку ове речи исп. у т. 3.

Реч *Темнић* биће да је постала према речи *тџеме*, или сл. Једини доказ за то била би реч „*тџемњак*“ у RJA⁴¹. Облици *Темничанин* и *тџемнички* пишу се у RJA као *Temnićanin* и *temnićski* (s. v.), али сам ја у Л. слушао углавном како је наведено.

Низина и *џланина* су називи за ниски и високи део Левча.

669. Од назива за насеља и изведенице навешћу прво села чији је говор испитиван по оном реду по коме су наведена у т. 1, а иза тога ћу навести називе за остала насеља за која имам податке и за делове првих и других.

1	2	3	4
Баре, Бара, пл.	барски	Барац (Барчанка)	барчански
Беоцйће	беоцйчки	Беоцйчанин (-чанка)	—
Богалйнце, -лйнаца	богалинџчки	Богалйнчанин (-чанка)	богалйн- чански
Богалйнац, -лйнца			
Вџлика Крушевйца	крушевйчки	Крушевйчанин (-чанка)	—
Вукмановац	вукмановџчки	Вукмановџац (-нџвка)	вукманџвски
Горњи Дџбич	дубйчки	Дубйчанџац и Дубйчанин (-чанка)	—
Горња Сабџнта	горњосабџнџчки	Горњосабџнџанин (-бџнџанка)	—
Добросџлица	добросџлски	Добросџлац (-сџлка)	—
Драгово	драговџчки	Драговчанин (-чанка)	драгов- чански
Дубрава	дубравски	Дубравац (-бравка)	—
Дџлене	дџлџнски	Дџлџнац (-лџнка)	—

³⁷ Исп., Вук, Рјечник, s. v. Левач.

³⁸ „... Лџвџче, Бџлицџу, Лепениџџу . . .“, Мислџшнџ, Mon. serb., 4.

³⁹ „Лџвџчи, Стефан је Немања освојио од Грка Лџвџче. М. 4. Са. 1.“

⁴⁰ Исп. RJA, s. v. Lijevač: „... Pominje se XII i XIII vijeka, ali sa oblicima Lěvoč i Lěvče . . .“

⁴¹ „těmňák, temňáka, m. onaj kajiš na balčaku od sabte . . .“

Жупањевац	жупањевачки и жупањски	Жупањац (-пања)	жупањски
Кавадар	кавадарски	Кавадрац (-дарка)	—
Калинички	прњаворски	Прњаворац (-ворка)	прњавор-
Прњавор		Прњаворчанин	рачки
Калудра	калудрански	калудрацац (-дранка)	—
Карањовац	карановачки	Карањовчанин (-чанка)	—
Комаране	комараначки	Комарчанин (-марчанка)	комарчан- ски
Крчин	крчински	Крчинац (-чинка)	—
Леповиће	леповички	Леповичанац и Леповичанин (-нка)	леповичан- ски
Ломница	ломнички	Ломничанац	ломничан- ски
Лоћике	лоћички	Лоћичанин (-чанка)	—
Малешево	малешевски	Малешевац (-шевка)	—
Мотриће	мотрички	Мотричанац (-чанка)	мотричан- ски
Надрље	надрљски	Надрљац (-дрљка)	—
Ќпариће	ѓпарички	Ќпаричанац (-чанка)	ѓпаричански
Превеш'	превешки	Превештанац (-танка)	превештан- ски
Ратковиће	ратковачки	Ратковац (-тковчанка)	ратковачки
Ребењовац	ребеновачки	Ребењовчанин (-нобчанка)	—
Рекѓвац	рекѓвачки	Рекѓвчанин (-кѓвчанка)	—
Секѓрич	секурички	Секуричанин (-чанка)	секуричан- ски
Сибница	сибнички	Сибничанац (-чанка)	сибничански
Силѓвица	силѓвачки	Силѓвчанин (-чанка)	—
Слатине	слатински	Слатинац (-тинка)	—
Сугубине и	сугубински и	Сугубинац и	
Сагубине	сагубински	Сагубинац	сагубиначки
Тѓчиће	тѓчицки	Течичанац (-чанка)	течичански
Ўрсуле	урсуљански	Урсуљанин (-љанка)	урсуљански
Цикоте	цикоцки	Цикоћанин (-коћанка)	цикоћански
Шљйвица	шљйвички	Шљйвичанац (-чанка) и Шљйвар	шљйвичан- ски шљйварски

За назив *Баре* исп у RJA, s. v.: „Bāre, Bāra, f. pl. od bāra“. Назив *Беочиће* свакако је настао од корена *-бел-* (исп.: белчић).

RJA, s. v. — „Bogàlinci, Bogàlinācā . . . Može se čuti i u jed. Bogalinac, a griješkom pišu Bogaljinac . . . u mještana starinski Bogalinci“. Да ли је та реч постала према *богаљ* или којој другој речи, тешко је рећи. По мом мишљењу постоје још две могућности за њено објашњење: једно је да је постала према *богàлија* (који *богà*, тј. псује бога, одатле: *богàлијин-ци*), а друго је, према *бог-Алија* (силник Алија). У RJA се придев пише *bogàlinaški*, што према изговору Левчана не би било сасвим исправно акцентовано.

Дубич треба да има за корен *дуб-* (наст. *-ич* није тако необичан у овом крају: *Радич*, *угич*, *иовраиич*, и сл.).

У RJA изведенице према *Доброселица* су *Dobroseličanin* („čovjek iz Dobroselice“) и *dobroselički*, што се свакако не односи на ово село.

Сабаниа мора бити реч турског порекла. Исп. на једној страни, „sàbahčiček, sabahčič m (ar.-tur.) svijet . . .“⁴², или можда: „2. Šaban, šaban, m. glas“, „šābān, m. neka vodena ptica“; — а на другој: *налбàниа*: *йајàниа* (где је слог *-ан-* дуг, за разлику од истог слога у им. примљених са Запада, где је он по правилу кратак: *варијàниа*, Правоп.)⁴³.

Прилично је таман и назив *Дулене*⁴⁴. Мислим да се да поредити једино са речју *Дуљенице* у RJA: „Duļenice f. pl. mjesto pod nјivama u okrugu kragujevaškom“. Код нас постоји реч *дўљай*, са значењем „дубоко копати“.

Кавадар је реч створена свакако према *кавад*, *кавада*. Исп. у RJA: „Kavad, m. bogata gornja haljina“.

У RJA s. v. *Karapovac*, стоји: „Karapovac, Karapovca, m. mjesno ime. — Radi postanja vidi 3, Karan I a, a)“. Изведенице се акцентују *Kàrapovački* и *Kàrapovčanin* (*Karapóvčanin*), од чега само последњи акц. у принципу одговара нашем.

Изведенице које стоје крај *Комаране*⁴⁵ неће бити од исте основе од које је и име насеља; исп.: *комарàнски* (*Кар*), која се реч односи на Комаране у долини Зап. Мораве. Исп., на другој страни, у RJA: „Komarčani m. pl. mjesno ime“.

Лејовиће: у RJA стоји — „Lepojevići, m. pl. ime selu u Srbiji u okrugu jagodinskome“.

Калудра: исп., RJA s. v. *kaludrica*: „Kàludrica, f. vidi dumna . . . — Postaje od kaluder“.

Жујањевац: умекшано њ показује да је реч постала преко придева *жујањи* (може бити да је реч гласила *Жујање* (село), а касније је додат наст. *-евац*, који је у овим крајевима чест).

Прњавор: у RJA стоји — „Prňavor, m. imenica nastala s promeњjenim značenјem od prnijaг . . .“

Ломница: исп., код нас реч *сломан*, „брдовит; стрм“.

⁴² Škaljić, Turcizmi, s. v.

⁴³ Исп., J. Matešić, Rückläufiges Wörterbuch, 174.

⁴⁴ У RJA, Duleni, Komarani, s. v.

⁴⁵ Исп. у Даничићевом Речнику: *Комаране*, *Комарьчане*.

Лоћике: исп., RJA — „1. Ločika f. *Lactuca sativa* L., neka trava...“ У RJA је овај назив у једнини — исп. „2. Ločika f. мјесно име у Србији...“

Малешево: према *Малеи*.

Реч *Мојриће* би требало да је настала према *мојрићи*. Али за то постоји мало вероватноће (исп. можда алб. *motré*).

Надрље: наст. је опет придевски (-*ju-*), али је основа нејасна (*над-грл-?*)

Ојариће: исп. у RJA — „Ораг, m. kad je šogod kao orapeno“.

Превиш: реч има у основи свакако црквену реч — *вштѣ* (ствар), судећи по роду (ж. р.).

Ребеновац: наст. би упућивао да је реч настала од личног имена, али је у основи тешко познати какво лично име. Можда реч треба сводити на ону у RJA: „*gābe*, f. pl. volujaska kola na dva točka u Starom Vlahu“ . Тешко се може довести у везу са речју *рабићи* (та реч се не чује код нас данас). Чује се реч *рабан* (-*дохлејан*).

Реч *Рековац* тешко је довести у везу са речју *река*, због наставка -*ов-ац*.⁴⁶ Али акценатске прилике у тој речи допуштају и такво поређење⁴⁷.

Секурич: исп. лат. *sekuris*?

Сибница: исп. у RJA — „1. Svib, m. vrsta drveta“; „2. Sviba, svība, f. vrsta drveta...“.

Сиљевица: исп. у RJA — „1. Siļevina, f. biļka...“; исп. и реч *сиљка* у нашем говору (осиљка).

*Слајине*⁴⁸: исп. реч *slatina* „izvor slane ili slatke vode...“ , RJA, s. v.

Сугубине: исп. код Даничића у Речнику — „*сугубѣ*, duplex“ , s. v. Форма *Сагубине*⁴⁸ мора бити новијег порекла, настала као тумачење речи Сугубине (народном етимол.).

Течиће: исп. реч *течић*, Вук, Рјечник, s. v.

Цикоше: може бити да су назив донели досељеници из Црне Горе. У RJA је забележена ова реч у пл.: *Сикоте*, *Сикотā*, s. v.

Урсул: свакако према личном имену Урсул. Исп. код Даничића: *Оурьсоуловић*.

670. Остала села у Л. и засеоци појединих места које сам већ навео:

1	2	3	4
Белушиће	белушички	Белушичанин (-нка)	—
Брајновац	Брајновачки	Брајновац (-новчанка)	—
Велико Пчелнице	пчелјички	Пчелочанин (-чанка)	пчелјичански

⁴⁶ Исп. у RJA *Rekovac*, где се иначе врши пјекавска транскрипција. Али в. код нас више објашњење уз *Жујањевац*.

⁴⁷ Исп. стари обл. *рѣковъ*?

⁴⁸ У RJA *Slatina* и *Sugubina*.

засеоци :

Волу́јак и Волу́јци (Др)	волу́јачки	Волу́јчанин (-чанка)	—
Ву́чковац (Рат)	вучкѡвачки	Вучкѡвчанин (-чанка)	—
Дубни́ца (Др)	дубни́чки	Дубни́чанин (-чанка)	—
Ђеверѡк (Силъ, sic!)	ђеверѡчки	Ђеверѡчѡнин (-чѡнка)	—
Пољиште (В. Пчел.)	пољиштѡнски	Пољиштѡнац (-штѡнка)	пољиштѡнски
Пу́љци	пу́љачки	Пу́љчѡнин (-чѡнка)	—
Стѡро Сѣло (Суг)	старосѣлски	Старосѣлац (-сѣлка)	—

Пажњу заслужује назив *Ђеверак*. Ако је постао према речи *ђевер*, што је једина реална претпоставка, онда је то један од ретких и интересантних јекавизама у нашем говору.

671. Остала насеља :

1	2	3	4
Баљкѡвац	баљкѡвачки	Баљкѡвац и Баљкѡвчанин	—
Бачи́на	бачи́нски	Бачи́нац (-чи́нка)	—
Белошѣвац	белошѣвачки	Белошѣвчѡнин (-чѡнка)	—
Бунѡр	бунѡрски	Бунѡрац (-нѡрка)	—
Врба	врпски	Врбљѡнин (-бљѡнка)	—
Грѡшни́ца	грѡшни́чки	Грѡшни́чанин (-чанка)	—
Доња Сабѡнта	доњосабѡнѡчки	Доњосабѡнѡнин (-ѡнка)	—
Драгошѣвац	драгошѣвачки	Драгошѣвчѡнин (-чѡнка)	—
Ждрѡљѡца	ждраљѡчки	Ждрѡљѡчанин (-чанка)	—
Лука́р	лука́рски	Лука́рац (-ка́рка)	—
Мѣдоевац	медоевачки	Мѣдоевчанин (-чанка) и Медоевац	—
Ми́шевиће	мишѣвички	Ми́шевичанин (-чанка)	—
Ора́шје	ора́шјѡнски	Ора́шјѡнин (-шјѡнка)	ора́шјѡнски
Пајковац	пајковѡчки	Пајковац (-ковѡчка)	—
Пољна-Пољнѡ	пољнѡнски	Пољнац (-нка)	—
Рѣчѡне	рѣчѡнски	Рѣчѡнин (-чѡнка)	—
Тевѣрич	теверѡчки	Тевѣричанин (-нка)	теверѡчански
Тољѣвац	тољѣвачки	Тољѣвчанин (-нка)	—

Топџла	топџлски	Топџљанин (-нка)	—
Трџбас	трџбашки	Трџбашанин (-нка)	—
Шантаровац	шантаровачки и шантарџвски	Шантарџвац (-џвка)	шантаровачки и шантарџвски
Шуљковац	шуљковачки	Шуљкџвац (-џвка)	шуљко- вачки

Баљковац: исп. код нас реч *баљасӣ(ӣ)* (са сивом длаком на носу, — во).

Бачина: исп. у Дан. Речнику: *вачинь s. v.* Или ће можда бити: *башџина*.

Белошевац: исп., Вјелош, Вјелоша, RJA s. v. Вјелошев, s. v.

Грошница: исп., *грош*.

Ждралџца: *ждрал-џи*.

Лукар: исп. „Lukar, lukara, m. koji luke, zemljište obrađuje“, RJA, s. v.

Теверич: исп., „*teferič m. (ar.) . . . 2. mjesto u prirodi odakle je lijer pogled . . .*“.⁴⁹

Шанићаровац: исп. код нас — *шанићав*, „хром, са грешком или ожиљком на једној страни“, *шанићаш* „храмати“.

Шуљковац: исп.; „шуљкара, ф. јама за лоше жито“, Вук, Рјечник, s. v.

2. ТУЉИЦЕ

672. Цео лексички фонд, па ни онај део његов који се разликује од основног лексичког фонда књиж. језика, — бесмислено је наводити у оваквом раду. Али за разумевање односа нашег говора према осталима овог говорног подручја важно је познавати међусобни однос појединих типова посуђеница. Нарочито су за то питање интересантне две врсте позајмљених речи турцизми, на једној страни, и речи из немачких дијалеката, на другој.

673. Прво ћу навести исцрпан списак турцизама у Левчу: *џбаџија*, *џбер* (*џбронџа**, *џбренџа**), *џдет*, *џга*, *џјат*, *џдџк*, *џјлук*, *џвџн*, *џкреп*, *џла* (*џлаџца**), *џлакат*, *џлакнут* (*се*), *џлаџ*, *џлаџит*, *џлаџ*, *џлен*, *џлка*, *џлџвит*, *џлџва*, *џмџн* (*-замџн*), *џмбар*, *џнтерија*, *џпса*, *џрач*, *џрчит*, *џрчење*, *џрнаџтин*, *џрнаџцки* (*џрнаутџш**), *џршин*, *џсџчина*, *џсна*, *џрам*, *џрамџаша*, *џрум* (*џшкаџић*, *џхарун*), *џсџман*, *џршлџма* (*џШк.*, *џашлџма*), *џт*, *џтар*, (*џатарисат**), *џвет*, *џветиџа*, *џвлиџја*, *џвдџја*, *џвдџва*, *џвдџне*, *џвдџма*, *џвдџеви*, *џвдџив**, *џвкџча*, *џвир*, *џвјат*, *џвкџлница*, *џвкџлук*,

⁴⁹ Škaljić, Turcizmi, s. v.

* Ових речи нема код Шкаџића.

бакар, баклава, бакрач (бакрачар*), баксџз (баксузйна*), баксузан, баксузлук, бакшиш, балук, балван, бамбадава, банда, барабар, барабарит (се), бардак, бар(ем), барјак, барут, барутана, бамамак, баскија, баш, башибдзлук, башка, батал(-бој), баталит, батаљиват, батлија, базгат (базгиџат), бџден, бедевија, бџг, бегенисат, бекрија, бекријат, белаж, белегија, бербџрин, бербџерница, берйџет, бериџетан, беут, бичкија, биџан, бинија, богџа, боја, бојит, бојча, бокџалук, боранија, боџтан, бостанџија, боџа, бре, бубрег, бучук, будак, будала, будалит, будалчина', буџа, буџак, буџа, буџав, буџавет, буџа, буџубаша, бумбул, бунар, бурак, буразер, бурџија, бурека, бургија, бургијат, бурма, бут, бутина, буздован, ваја, вајица*, вакал, валџа, ваџак, везир, вишек, вишња, витиљ, гајде, гајтан, галама, гарија, грџш, гунгула, гурабије, гурбџтин, гурбџтлук, гурсуз, гута, дада, даире, даија, далак, давија, деда, делија, дембел, дембелисање, дембелисат, дењак, дerviш, дибидџз, дилбер, динар, дирек (дирџчит*), диринџит, дизгини, дизлџици, доџлет* (Шк., девлет), долџама, долџап, долма, долмит, доџрат, доџратас', драм, драмлија, дуџан, дуџанџија, дуд/дут, дудук, дутме, дуван, дџлек, думенисат, дунџер, дунџерски, дурашан, дурбин, дџстабан, дџшек, душџема, душман, дџвар, дџз, џебрат* (Шк., џебра), џем, џердан, џерџев, џогат, џон, џотлак, џубре, џубрак*, џубрит*, џуле, џула*, џулас, џутуре, џувеч, џуеглија, еглџнце, еј!, ендек, ениџе, ергџла, еспап, забавџа, забасат, забаталит, заџбрит/заџорет, занџат, занатлија, заџпит, заврзлама, зеленкада, зџвзек, зџфт, зџрт, зубџн, зџлови, зџлум, зџмба, зџмбџсат, зџмбул, зџрла, Ибрајим, иксан, ирам, инџат, иксасџпит, истимарит, иџстекар, јадаџ, јаџлук, јаџлџче*, јанија, јака, јанџик, јаниџар, јапија, јапџнце, јапџтук, јаџтак, јџлек, јџлеџче*, јџксик, јџксер, јџгурт, јџк/јџк, јџрган, јџрганџија, јџгован, јџриш, јџрит, кабатан* (Шк., кабаџт), качџмак, качкаваљ, каџдар, каџдива, каџдија, каџвез, каџвага, каџгаџија, кавџрма, каџзан, каџзанџија, каџзанџилук, каџзаниџа*, каџит-каџим*, каџјарит, каџјана, каџиш, каџјмак, калабалук, калај, калајсат, калајџија, калаџштџра, калаџвре, калџине, калџдрма, калџдрмиџсат, калџдрмиџија, калџлем, калџлемит, калџфа, калџлит, калџкан, калџпит* (се) (Шк., калп), калџуп, калџпит, кама, камаџра, канџап, канџило, канџта, канџтар, канџтарџија, каџпак, канџијаџра, капаџрисат, капија, карабаџтак, караконџула, караман, карамфил, Карапаниџа, карџула, карйџшик, касџпин, касџпит, касџпниџа, кашаџија, кашийка, кџт, кџтран, катранџија, катранџисат, катранџив, кџса, кџстен/кџштен, кидџсат, кијаџмет, кирија, киријаџија, киџсмет, коџца/-коџцо*, коџва, коџврџчав, коџлан, коџбра, коџбраџија, коџмшија, коџмшилук, коџмши(н)ка, коџнак, коџнаџчит, коџнаџчиште, коџпча, коџпилиџт се, коџпиљак, коџрбаџч, крџџч, крџчаџана, крџџчит, крџкат, крџитија, кџбе, кубџр, кубџурит, куџјрук, куџла, куџлук, куџлџчит, куџлџчење, Кумриџн*, куџндак, коџндџра, куџраде, куџршум, куџрталџисат се, куџсур, куџсџрат, се, куџшаџк, куџшаџчит*, куџтија, куџвет, лаџгум, лаџла, лаџмпа, лџген, лџџм, лџенџер, лџезџа, либаџде, лџимун, локмаџш* (: Шк., локма?), лонџат се* (: Шк., лонџа), луџла, маџгаџа, маџја, маџјдан, маџјмун, маџкар, маџкаџзе, маџла, маџмуран, маџмџрлук, маџмуз(а), маџнџуп, маџрама, маџраз, маџраџжљив*, маџсат, маџшиџце, маџзгало, (: Шкаљ., маџзгал), меџџер, меџгдан, меџана, меџлем, меџгдан, меџлез, меџнгеле, меџрак, меџрмер, меџртеџк, меџртеџчит, меџзе, меџзит, минџуше, миџраз,

дѣда, чукунунѹче, чурук, чутѹра, чутѹрица/четѹрица, цабе, цабайсат, цабаљук, цада, цамбас, цамоглав (: Шк., цамоглан), цамѣја, цевап, цѣзва, цѣзвица*, целат, цемадан, ценабет, цѣп, цѣбра, цигѣрица, цѣка, цѹбе, цѹмле, шајак, шајакни, шал, шалваѣре, шамар, шамѣја, шап, шапшав, шаѹтор, Шѣбек, шебој, шѣѣер, шеѣерана, шѣга, шегачит се, шѣгрт, шѣјтанин, шѣрбет, шимшир, шѣше, шкѣмбе, шѹга.

674. Германизми: а̀узлук*, бакабу̀нда*, банкротѣрат, ба̀нсек, ба̀с, басырат*, ба̀чва, берзијанац, берзијанка*, билѣт*, би́на, би́рцуз, битанга, бламират, блѹк, бомбардоват, бо̀р-машина, бра̀он, брѣноват, брѣнован, бру̀к, ва̀га, ва̀зна, ванца̀га, ва̀рат, вѐкна, вѐктоват*, вѐш, визѣта, ви́клери, ви́ш, ви́цкас, влѣка/флѣка, вошплав, вронцѣ, врталь/фрталь, врѹштук/фрѹштук, га̀рда, гарнизон, гелендери, генерал, генералштаб, гла̀нцоват, глѣ́ђ, глѣ́да, гола̀мфер, гра̀о, грѣдељ, грѹф, вандро̀п, грунди́рат, гру̀па, густи́рат, дрѹмбѹље, езекиѣр, експеди́ција, жени́рат се, заштѹповат, заштрѣкнут*, йберцигер, иска̀стрит, иско̀штат се*, итеда̀нт, ја̀кна, ка̀нал, кана̀бе, канга̀л, канга̀р, ка̀нт, капитули́рат, ка̀плар, ка̀писла, кара̀ктер, ка̀рта, карта̀ш, ка̀сарна, кѐлер, келера̀ба, келера̀ј, кѐљ, кѣбицоват, кѣ́лав, кѣ́лометар, кла̀мфа, кѣ́фла, клѹт, кнѐгла, команди́р, на кѹнту, ко̀рпа, ко̀строла, ко̀тар, ко̀штање, ко̀штат, кра̀гна, крајца̀ра, крајцари́це*, кра̀мп, кра̀мпат, крѐда, крѐденац, крѝгла, крицари́це*, кромфла, ку̀гла, ку̀јна, кумсти́рат, купле́рај, кури́р, ку̀фер, ла̀вор, ла̀јбер, ла̀к; лаки́рат, ла̀коват, ла̀кован, ла̀нац, ла̀рма, ла̀рмат, ловорвѐр/леворвѐр, ле́нѣр, ле́тва, ле́товат, ли́ста, ли́тар, ли́тарче*, ли́цтаѣ́ја, ло̀гор, ло̀гориште, лѹз, лѹкна, лѹрбер, лѹ́тре, лувбалѹн, лумпера̀ј, лу́мповат, лутри́ја, лу́фт, лу́фтират, ма̀гнѣт, ма̀јѹр, ма̀јстор, ма̀лтер, ма̀ндраци, ма̀рка, ма̀рш, маскѣрат се, машинге́вѐр, ма̀шна, ме́тар, ме́шат, милиу́нѐр, милике́рка, минѣрат, ми́тит, млѣн, мо̀лер, му́стра, му́тмељ, музикан́т, му́штик, муштика́ла, но̀клице, но́кшир, ну̀дле, ну́фер, офи́цир, ѹшрав, па̀кљо, пакли́ѣ, па̀клица, па̀кпапи́р, па̀р, пара̀да, парада̀јс, парадѣрат, паркѣт, пакѣт; пасѣрат, па̀соват, пасѣнт, патѣнт, патѣнче*, патрѹла, пе́гла, пе́глат, пе́кар, пека̀ра, пѣлцоват, пѣ́ртла, пѣки́рат, пѣ́ксла, пѣ́нтер/пѣ́нтар, пѣ́нче, пи́унѣр, пѹковат, полети́рат, поли́рат, полица̀јац, полици́ја, пѹшта, пла̀јвез, пла̀тна, пла̀ц, плѣ́к, плѣ́кан, плѹтна, плѹ́т, плѹ́сан, плѹ́ска, прѣсоват, принца̀за, про̀ба, про̀бат, пу́дер, ра̀мфла, регеме́нта, регру́т, регру́товат, ре́мник, ре́нген (и ле́нгери*), ренти́рат се, рески́рат, ре́сто, ре́ш, рѣн-гла, рола̀т, ро̀лна, ра̀јснегла, ра́клѣта, ра́мпѹв, ра́м, ра́мпа, ра́нац, ра́порт, ра́портѣрат, салути́рат, са̀ла, санитѣт/сени́тѣт, са̀угас, со̀фт, со̀мот, су̀па, такси́рат, та̀слица, та̀шна, те́гла, те́шљер/те́шљар, ти́шљера̀ј, тре́фит/тре́вит, тре́гер, трепѹн, три́пер, трѹп, тру́ба, тру́коват, тру́па, тунѣл, ту́це, уни́форма, ура̀мит, у́фа́су, у́флѣкат, фаза̀н, фабри́кант, фали́нка, фа́лит/ва́лит, фа́личан, фа́рба, фа́рбат, фе́дремес, фѣ́жбани, фи́јакер, фѣ́л, фѣ́лован, фѣ́ловат, фѣ́лц, фи́нанц, фѣ́лер, флѣ́ка, фѣ́нт/вѣ́нт, фо́рмас, фо́кса/вѹ́кса, фра̀ј, фри́шак, фрѹнт, фрталь/врталь, фртальче*, фру́штук, фрушѣ́коват, фу́шер, ца́кне, цви́кери, цви́ко-

* Ових посуѣеница из нем. нема код Шневаѣса.

ват, цвѝлик, цѣгер, цѣк, цѣлер, цѣгла, цѣгла̀на, цѣгла̀р, цѣмент, цѣгу̀ра, цѣлѝндер, цѣљ, цѣпѡв, цѣра̀да, цѡкла, цѡл, цѡг, цѡгат, цѡгнут, цѡгѣри, цѡру̀кнут, цѡрук!, ша̀јма, ша̀вољ/ша̀фољ, ша̀лтер, ша̀нац, шва̀јсоват/шва̀јцоват, швѣ̀рц, шверцѣ̀р, швѣ̀рцоват, швѡ̀рц, шворцѣ̀рат, шерпа, шѣ̀на, шѣ̀нтер, шкѡ̀дит, шкодљѣ̀в, шла̀јпик, шла̀јфоват, шло̀фијанка, шло̀г, шлогѣ̀рат се, шлогѣ̀ран, шло̀сер, шља̀ка, шља̀м, шља̀мпав, шљѣ̀м, шљѣ̀мат, шља̀ка, шмѝргла, шмѝрглат, шнѝр, шнѝрање, шнѝрат, шнѝцла, шно̀ла, шну̀фтикла, шѡ̀дер, шѡ̀ља, шпекулѣ̀нт/шпикулѣ̀нт, шпѣ̀ногла, шпѣ̀р-плѡ̀ча, шпа̀јз, шпа̀цират, шпѡ̀рет, шпу̀рије, шра̀встук, шра̀в, шра̀вцигер, шта̀б, шта̀ка, шта̀ла, шта̀мпат, шта̀мпан, шта̀нгла, шта̀нглица, шта̀п, шта̀фна, штѣ̀кер, штѣ̀контѡ̀кт, штѣ̀мајзни, штѣ̀моват, штѣ̀ндер, штѣ̀влѣ̀те, штѣ̀глиц, штѣ̀глица̀, штѣ̀кла, штѣ̀моват, штѣ̀рак, штѣ̀ркат, штѡ̀ф, штѡ̀поват, шу̀бер, шубѣ̀рче, шу̀па, шу̀стер, ша̀млица, шпилѣ̀тѣ̀р/шпирѣ̀тѣ̀р/шпѣ̀дѣ̀тѣ̀р, шпѣ̀цас[t], шприц.

675. Овде се не могу упуштати у дискусију о томе да ли су баш све наведене речи турцизми или германизми. У одређивању припадности речи првој групи држао сам се Шкалаџићева речника⁶⁰, а при обради друге групе руководио сам се Шневајсовом књигом о немачким позајмљеницама у српскохрватском језику⁶¹. Овде нећу говорити о вредности ових дела, али морам приметити да је мањи број примера нашао места и код једнога и код другога. То су речи: вѡ̀рак, грѡ̀ш, канта, лампа, па̀коват, и можда још која. Ради тачнијег одређивања порекла сваког од наведених примера потребна су дубља истраживања него што су нама неопходна.

676. Обе групе позајмљеница додирују се најмање у једној тачки: у области војничке терминологије (иако је и ту упадљива разлика у томе који се појмови именују сваким од два типа туџица). Разлике су много веће: тичу се како означених појмова тако и фреквенције у нашем говору. Све је то условљено друштвеноисторијским условима у време кад су позајмљенице преузимане из два поменуто језика у наш (турцизми су по правилу старији од германизма, и делимично се губе у промењеним приликама).

На другој страни, горњим пописом нису ни обухваћени сви германизми који се у Л. могу чути. У круговима занатлија, нарочито оних који се баве модернијим занатима, чује се знатно већи број речи које су позајмљене из немачког језика, — и оне неретко прелазе у употребу и нешто ширих слојева носилаца овог говора (то је нарочито приметно

⁶⁰ Врло мали број речи овде наведених не јавља се у поменутој књизи. Те су речи обележене знаком*.

⁶¹ Edmund Schneeweis, Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen im kulturgeschichtlicher Sicht, Berlin 1960, Речи са зн. * нису тамо наведене.

било у процесу електрификације). Међу те речи спадале би нпр.: а̀нла-сер, клѐмна, кѹрбла, кѹршлус, прѐзле, шѡфер-шајма, штѐндер, штѣцна, шпáргла, ундула́џја, итд.

677. Посуђенице из осталих језика немају таквог значаја у говору Левчана. Наводим неколико према којима ће се видети да су то стереотипне речи: балкѡн, бомбѡна, кѹраж, карабѣт, пелерѣна, фрѣждер, решѡ(н), бифѣј, купѣј, шѡфер, и сл. О таквим речима, уколико има каквих особености у њиховом гласовном саставу, било је речи у одељку о фонетици и фонолошкој дистрибуцији.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

I. ОПШТИ ПОГЛЕД НА МЕТОДСКЕ ПОСТУПКЕ И СТРУКТУРУ РАДА

678. Неуобичајен историјски развитак Балкана оставио је трагове у свим областима живота балканских народа. Све је ово најприметније у оним земљама у којима се интензитет и последице историјских процеса сразмерно најинтензивније осећају. Једна од таквих области је и централна Србија, зона у којој је лоциран говор што је у овом раду описан.

Специфичност нашег говора огледа се у више праваца.

1. Под утицајем хетерогених фактора настала је врло сложена дијалекатска композиција са већим бројем различитих елемената једног крај другог и тешко прозирним односима међу тим елементима, као и њих заједно према другим говорима ове зоне.

2. Због сложене друштвено-историјске ситуације носилаца говорног типа, и сиромашних извора о тој историји, односи на дијахронном плану су доста замагљени па је тешко донети било какве закључке о начину формирања и развитку говора.

3. Тешкоће су ~~увече~~ још и недостатком писаних споменика из ранијих епоха на основу којих би се могао дати пресек структуре говора у некој од фаза развитка.

679. Последица оваквог стања ствари јесте између осталог и то да готово једине податке за проучавање, како природе тако и еволуције говора, лиферује савремена структура говора и односи у њој. Да би се ти подаци могли искористити за посматрање говора у дијахроној перспективи, не сме се остати само при њиховој констатацији, него се морају и тако анализирати да се покаже и њихова старосна структура и стратиграфија.

То значи да сваки податак о особинама говора треба у првом реду посматрати као део целовитог система који чини заједно с осталим подацима о истоме говору, а тек онда, и само у мери у којој то ти односи

показују, може се дата чињеница користити за посматрање говора у ретроспективи.

Другим речима, први циљ који се желео у раду постићи јесте опис савременог стања у говору. Подаци добијени на овај начин послужили су за поређење његове савремене системе са другим дијалекатским типовима, и то не ретроградним свођењем на заједнички прототип него простом констатацијом сличних особина у оној форми у којој се данас срећу. Оваквом, контрастивном методом изучене чињенице и њихови односи — уз узимање у обзир релевантних ванлингвистичких момената који се тичу носилаца говора — искоришћени су за приближну процену старине појединих особина нашег говора. Тек ово је било исходиште са којег се пошло у примени историјско-компаративне методе ради реконструкције основних контура говора у предмиграцијско доба. То је, наравно, било могуће учинити само за одређен, врло мали број црта, на основу којих се не добија ни приближно јасна слика о говору као целини. Основни циљ био је овде да се докаже теза о континуираном развоју говора на примерима оних особина где је то било могуће.

680. Како видимо, врло висок значај имају у свему горе изложеном подаци које пружа савремено стање говора. Због тога је неопходно изналажење и примена метода који ће омогућити егзактност, и искључење психолошког момента у току обраде података, као и сабирања материјала.

Тамо где се у говору паралелно јављају две или више истородних особина различитог постања, није се остало само при њиховој констатацији. Требало је ближе проучити односе у системи. Тамо где односи на семантичком и функционалном плану немају значаја јер су форме у два поменута правца једнаке, обрађена је пажња односима у области учесталости јављања њиховог, уз узимање у обзир територијалног момента, где је то било потребно.

Ово последње подразумева примену статистичке методе, а ова није могућна док се предмету проучавања не да облик погодан за то. Флуидну материју говора требало је преобратити у фиксирани текст. То смо постигли на тај начин што смо на магнетофонској траци снимали извесан број исечака из говора и преписали на папир.

Стварање таквог текста, "сopуса" узорака, повезано је са новим низом проблема. Питање избора информатора решено је тако што су узети типични представници говора, тј. они људи који се служе говором у његовој сразмерно чистој форми. Под чистом формом разуме се код нас говор у оном виду у којем је сразмерно најмање прожет или натруњен утицајем књижевног језика. Елементи књижевног језика у говору нису узети у обзир при његовом проучавању. (Проучавање дијалеката у овом правцу јесте задатак за себе). Исто тако није узимана у обзир социјална слојевитост говора (овде би улазиле пре свега генерацијске разлике). Проблем репрезентативности узорка решен је тако што су информатори узимани из свих генерација и из свих насеља са територије говора.

Недостаци узорка најприметније се огледају у правцу лексичке репрезентативности: констатоване особине нису исцрпније могле бити потврђене на ширем речничком материјалу. То се нарочито тиче оних принципски значајних речи које се у говору врло ретко јављају. Проблем је — нарочито у области акцената — решен увођењем појма контролног информатора. Поред тога, лексички фонд је изучаван друкчијим методом.

681. У раду није могла наћи места целокупна грађа говора. Зато рад треба схватити као диференцијалну студију за чију је основу узет књижевни језик, па важније особине његове структуре које нису поменуте схватити као да су идентичне са књижевним.

Горње речи не значе да је поређење с књижевним језиком вршено до најмањих појединости: то је само основна шема.

II. СУМАРАН ПРЕГЛЕД НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ ПОДАТАКА

682. Као што је већ речено, у раду се анализирају две врсте чињеница.

1. Подаци о лингвистичкој структури говора добијени су сопственим испитивањима на терену.

2. Екстралингвистички подаци који се тичу носилаца говора, а који индиректно могу послужити за проучавање самог говора, преузети су из научних радова који се баве појединим од тих питања.

1. НАЈВАЖНИЈЕ ОСОБИНЕ ГОВОРА ЛЕВЧА

683. У кратком прегледу који следи распоред црта извршен је према редоследу у књизи. Изузетак чини једино акценат. Све акценатске особине скупљене су на једно место, ради прегледности. Да би се читалац могао снаћи, уза сваку наведен у особину указује се на место у тексту где је наведена.

а) Акцентнајске особине

684. Следећи подаци у области акц. имају значаја за структуру говора Л.

1. Прозодијски систем познаје два основна алтернацијска принципа:

- квантитетске опозиције,
- квалитетске опозиције.

2. У слогу под акцентом квантитетске опозиције имају фонолошку вредност у потпуности, а квалитетске само донекле: код других акцената. То значи да наш говор познаје следеће акценте:

- два дуга — узлазни (´) и силазни (˘),
- један кратки, тонски неодређен, са тројаком тонском реализацијом:
  - α као експираторни акц. (´),
  - β као кратки узлазни (´),
  - γ као кратки силазни (˘).

3. Ван акцентованог слога наш говор познаје једино квантитетске опозиције, и то ограничене на претону.

4. Дистрибуција акцената у речи врши се по одређеним принципима који се овако могу дефинисати:

- једносложне речи познају дуги силазни или кратки акц.;
- код вишесложних речи репартиција три акцента је следећа:
  - а) дуги силазни акцент јавља се на свим слоговима,
  - б) кратки акц. пада на све слоге сем ултима (то правило има изузетака утолико што каткад кратки акц. може стајати и на ултими),
  - в) дуги узлазни акц. ограничен је по правилу само на пенултиму.

5. Акценатски систем нашег говора је трочлан, али се јавља као модификација два акценатског система у следећим правцима:

- извршена је елиминација акцента кратке ултима;
- рецесијом се на пенултими добија двојак акц.:
  - α на краткој пенулт. јавља се кратки акц.,
  - β на дугој пенулт. јавља се дугоузлазни акц.

6. Дуги узлазни акц. у неким лексемама подсећа на кановачки, али је то само привидно, јер дужина слога није условљена тим акцентом него се задржава у речи и у оним облицима који немају акц. на том слогу (*чършав* : *чършѡва*).

7. Акценатске алтернације у већем броју парадигматских форми имају факултативни карактер и нефонолошку вредност:

- Isn^m I типа *нож* и сл. (*нѡжем/нѡжѡм* и сл., т. 265, 277, 293, 305),
- сви зав. обл. придева са једносложним наст. (*лѡйог/лѡйѡг*, *лѡјој/лѡјѡј* и сл., 395—396);
- трп. прид. неких глагола (*бѡвен/бѡвѡн*, *салѡвен/саливѡн*, 488, 503, 505, 527),
- инф. типа *вѡдеѡ/видѡѡ* (544),
- рад. прид. типа *донѡ/дѡнео*, *ѡдорао/ѡораѡ* : *ораѡ* (512, 516, 533, 537).

8. Карактеристичне су и неке акценатске алтернације у пради-
мама које имају фонолошку вредност:

- тип *īēh̄* : *īēko(x)* : *īēčēn* (503),
- тип *vūh̄* : *vūko(x)* : *vūčēn* (504),
- тип *šīēdeī̄*-*šīēde(x)* : *šīēh̄ēn* (548);

а на другој страни:

- тип *čīīāī̄* : *čīīām* : *čīīāmo-čīīāī̄te* : *čīīāy* (537.2.1),
- тип *sēdeī̄* : *sēdīm* : *sēdīmo-sēdīī̄te* : *sēdē* (547),
- тип *kđīāī̄* : *kđīām-kđīāmo-kđīāī̄te-kđīāy* (537).

9. Нивелацијом облика, код глагола су укинуте неке акц. алтер-
нације и упрошћени акценатски типови:

- тип *изручī̄vāī̄-изручū̄em* (ВД *изручī̄vati*: *изручū̄jēm*) (531),
- тип *gāh̄āī̄* : *gāh̄ām-gāh̄āmo-gāh̄āy* (ВД *gāh̄ājū̄*) (538).

10. Значајан је изван број алтернација у формама деривације
са дугим наставцима:

— код именица —

- тип *zē.ōv̄* : *zē.ōv̄a* (599),
- тип *reī̄h̄* : *reī̄h̄a* (627), *sinčī̄h̄* : *sinčī̄h̄a* (632);

— код придева —

- тип *očēv̄* : *očēva-očēvog* (645), *klaīnī̄āv* : *klaīnī̄āva-klaīnī̄āvog*
и сл. (650—651),
- тип *dalēk̄/dāl̄ek* : *dalēka-dalēkog* и сл. (653, 556);
- тип *boḡāī̄*/*bōḡāī̄* : *boḡāī̄a-boḡāī̄og* и сл. (653).

— код прилога —

- тип *večēr̄as*/*večēr̄as* (660).

б) Фонетске и фонолошке особине

685. Следеће црте имају већег значаја за структуру говора.

11. Вок. *o* и *e* у слогу са кратким акцентом изговарају се често
отворено (50—53).

12. Од сонаната највише различитих алофона има глас *j* (*j, j̄, ȷ*),
ø) (53—79).

13. Финално *-j* има факултативни карактер

- у императиву (*dā mi* место *dāj mi*)
- у демонстр. зам. типа *овај* (*ovā* човек) (79).

14. Опозиција *φ* : *v* каткад нема фонолошку вредност, те оба
гласа варирају слободно, али има случајева са фонолошки осамоста-
љеним гласом *φ* (86—89).

15. Група *xv* > *φ/v* (90).

16. Фонема x не садржи се у систему левачког говора ($x > v, k, j, v$) (93—97).
17. Делимично варирају z/v (варијације су позиционо и лексички ограничене) (98).
18. Каткад се запажа промена $h > j$ (100).
19. Супституант гласа b поред најчешћег e јесте још и u (по правилу као алтернативна могућност у факултативној варијацији са e у доста ограниченем броју случајева) (114).
20. Предл. *ћред* познаје и факултативну варијанту *ћрид* (114).
21. Негативна форма глаг. *јесам*: *нисам-ниси-нисмо-није* (114).
22. У I укинуте су алтернације засноване на непост. вокалу:
— *-лац* : *-оца* > *-оц* : *-оца* (118).
— *-ао* : *-ла* > *-(л)о* : *-ла* (*сврдо/сврдло*: *сврдла*) (319, 371).
23. Супституције вокала немају већег значаја у структури левачког говора (121—142).
24. Преф. *ћре-* и *ћри-* парцијално се јављају у односу факултативних варијаната (126).
25. Парцијално су укинуте, а делом добиле факултативни карактер, вокалске алтернације условљене палаталношћу или непалаталношћу претходног конс.:
— *e* м. *о* у Isn^{mn} I, II (*човекем*) (247—249, 324)
— *о* м. *e* у з. *сво* (137),
— *o/e* у типу *рићо/риће* и сл.;
— *o/e* у типу *нано/нане* (Vs, 345),
— *e* м. *у* у типу *Милоше* (Bc, 245),
— *има* /*-ема* у типу *ћима/ћема* (Dp-Ip-Lp),
— *e/-и* у типу *жени/жене* (Ds-Ls),
— *и* (*-e*) у типу *ћи* (*x*)/*ће* (*x*) (Gp-Lp),
— *e/-и* у типу *за дулеце/дулеци* (Ap = CG).
26. Укинуте су опозиције у неким финалним вокалским групама путем супституција заснованих на регресивној асимилацији (*-ао*, *-ео* > *-о*) а у медијалној поз. до тога могу водити и процеси прогр. асимилације (*-ао-* > *-а/-о-*) (143—150).
27. Вокали су у извесним позицијама подложни елизијама (154—155).
28. У финалној позицији вокалске фонеме су каткад јављају само факултативно (Gsa^{mn} — *ог-а*, и мпер. 2с *-и/-о*; Dsa^{mn} - Lsa^{mnf} увек *-ем*, Dra^{mn} - Lra^{mnf} *-има/-ема*) (163—169).
29. Алтернације настале у резултату јотовања захватају и категорије у којима није било услова за то (*ћушићио*: *ћушћен* : *ћушићим*, *ћушћай* : *ћушћам*, *чисћиња*) (191—197).
30. Говор познаје и ситније асимилационе појаве (тип *жљеб*, *бљешћи* и сл.) (198—199).
31. У неким категоријама уклоњени су резултати јотовања и укинуте алтернације засноване на тој појави (201).

32. Аналошким преношењем резултата сибиларизације престилизоване су алтернације засноване на тој појави (*дулеци* : *дулеке* > *дулеци* : *дулеце*) (204).

33. Аналошким преношењем резултата палатализације с једних форми презентске основе на друге преформулисане су алтернације типа *вучем* : *вучи* : *вучу* и успостављен однос *вучем* : *вучи* : *вучу* (204).

34. Заступљене су и неке ситније дисималционе промене (тип *шч* > *кч* и сл.) (206).

35. У обл. именица III врсте уклоњене су алтернације засноване на резултатима сибиларизације успостављањем неизмењеног консонанта основе (*војска* : *војсци* > *војска* : *војски*) (205).

36. Консонантске метатезе слабо су развијене (*сј*, *зј/јз* и сл.) (233).

37. Финалне конс. групе *фрик.* + *окл.* упрошћене су (235).

38. И још неке консонантске промене изгледа да су условљене позицијом у речи (*шк-* > *чк-* и сл.) (176—177).

в) Морфолошке особине

686. Велики је број ових црта по којима се наш говор одликује.

39. Синкретизација плуралских падежа иде у два правца:

а) $Dp = Ip$ (-ма),

б) $(Gr = Lp)/(Lp = Dp = Ip)$ [(-а, -и)/-ма].

40. Is^{mn} I и II има наст. -ем (247—249, 324).

41. Ap^{m} -CG I -е/-и (256—258).

42. Проширење односа [(Ns) -е] : [-еџа (Gs)] и на неке им. ср. р. које тога односа нису познавале (323).

43. Алтернација [(Sg) (-е : -еџа)] : [-ад (Sg/Pl)] ликвидирана је појавом наст. -ићи у пл. именица II врсте.

44. Код хипокористика м. р. [(Ns) (Јово) Јова] : [Јове (Gs)] (296).

45. $Ds-Ls$ III -е/-и (341).

46. Код им. на -и Vs -е, -а, -о (репарт. е : -о *шврди* : *меки конс. основе*) (345).

47. $Dp-Ip(-Lp)$ III -ама/-ема (348).

48. $Gr(-Lp)$ III увек је са наст. -а (-и је елиминисано) (349).

49. Деклинациони тип им. IV вр. има све форме факултативно по I врсти, прелазећи у м. р. (373).

50. Ликвидација форми именичке декл. код придева, уз задржавање Ns и образовање продуктивног односа типа *божићан* — *божићнога* води унификацији придевских деклинацијских форми (387).

51. Dsa^{mn} - Isa^{mn} - Lsa^{mn} имају синкретизовану форму с наставком -ем (390, 430).

52. Dsa^f - Lsa^f има двојаки наст. -е/ -ој (391, 431).

53. Дра-Гра (-Лра) има нст. *-има/-ема* (391, 436), а код ж. р. само *-ема* (436).
54. G-A = D-L зам. 1s, 2s и сваког л. имају форме *мен(е)*, *ѿеб(е)*, *себ(е)* (166, 412).
55. Обл. I з. 1s има обл. *моном* (413).
56. II. зам. 3s^f:
— D-L *њо(ј)зи*, *њо(ј)зе*, *њој*, *ње(ј)зи*, *ње(ј)зе* (414).
— G = D-L.
57. Енклитички обл. зам. 1s, 2s и сваког лица:
— G-A *ме*, *ѿе*, *се*, *не*, *ве*,
— D *ми*, *ѿи*, *си*, *ни*, *ви* (417).
58. Енкл. обл. л. зам. 3s:
— G-A искључиво *је*,
— D увек *ју* (419, 421).
59. Енкл. обл. л. зам. 3p^{mnf} G-D-A (*ј*)и 420—421).
60. 1s зам. спорадично *-им* (*ѿим*; *чим*, *њим*, *ким*) (424).
61. У Gr(-Lp) зам. наставак је *-и(х)*; само спорадично *-е(х)* (433—434), *-ија* (415).
62. Присв. зам. према она: *њој(а)н*, *њојни*, *њо(ј)зин*, *ње(ј)зин* (427).
63. Извршена унификација заменичке и придевске деklinације (443).
64. Компаратив има наст. *-ји*, *-е(ј)и*, *-и(ји)*, *-ши* (408).
65. Суперлатив има обележја аналитичке конструкције (410—411).
66. Фонд збирних бројева врло је ограничен (453).
67. Прости и збирни бројеви су непроменљиве речи (455—456).
68. Општи падеж (CG) има форму A и јавља се факултативно уместо стандардних форми (у различитим службама фреквенција је неједначена) (240, 256—258).
687. Глаголске речи имају такође већи број интересантних обележја.
69. Инфинитив без *-и* (472).
70. Аор. и имперф. имају у 1p *-[х]мо*, ретко *-смо* (473).
71. Потпуно је нестало глаг. прил. прошли (475).
72. Однос *-е*: *-у* у 3p през. углавном добро очуван (478). Само каткад *-ду*.
73. Имперф. има делом посебне форме и ниску фреквенцију (484—487).
74. Употреба обл. аор. за имперф. спорадична је (485).
75. Мали су поремећаји у репартицији наставака за трпни придев. (однос *-ѿ-* : *-н-*).

76. Глаг. прил. сад. каткад се твори од инф. основе или општег дела глагола (489).
77. Футурске форме су разноврсне:
 — као допуна чешће се чује (*да +*) *ћрез.* него *инф.*,
 — помоћни глагол често у непроменљивој форми (*ће*) (491).
78. Перфект је чест у употреби без пом. глагола (496).
79. Већи је број глаголских основа са алтернативним наст. по I и III Белићевој врсти:
 — уз алтернацију основа зависно од облика (код различитих основа репартиција основинских завршетака је различито извршена у облицима),
 — уз формирање дублетних форми основа у истим облицима (501).
80. Нешто је мањи број глагола са факултативним формама през. основе по II и V Стевановићевој врсти (*-а-/-је*) (тип *дремай : дремам/дремљем*) (507).
81. Јављају се и дублетни облици през. основе код глагола са инф. осн. *-ава-* (тип *давай : давам/дајем*) (522).
82. Шири је алтернацијски тип основа *-ова-* : *-ује-* од односа *-ива-* : *-ује-* (523).
83. Проширује се фонд глаголских основа са односом *-е-* : *-и-* на рачун оних са односом *-и-* : *-и-* и *-а-* : *-и-* (541).
84. Лексички се шири и однос основа *-ива-* : *-ује-* (524).
85. Позната је алтернација основа типа *-ова-* : *-ове-* (*ковай : ковам*) (526). *-ева-* : *-ева-* (*ноћевай : ноћевам; желевай : желевам*).

г) Творба речи

688. Карактеристика нашег говора је у честим образовањима субјективне оцене.
86. Врло је чест наст. *-че* за творбу хипокористика (632).
87. Запажа се постепено потискивање осталих дем. наставака и покрет ка унификацији тих форми (639).
88. Аугментативно-пејоративна образовања врло су честа и разнолика по формама (639).

д) Лексички фонд

689. За структуру говора значајне су две групе позајмљених речи.
89. Турцизми чине старији лексички слој.
90. Германизми су касније почели продирати у говор и делом су још неучвршћени.
91. Остале туђице немају већег значаја.

2. ПОДАЦИ ВАНЛИНГВИСТИЧКОГ КАРАКТЕРА

690. Из историје ових крајева на данашњи етнички састав становништва централне Србије од пресудног су утицаја промене које су се овде дешавале од XV до XIX века.

а) У времену до XV в. кретање становништва ишло је углавном смером север—југ.

б) Од XV до XIX општи смер је супротан ранијем.

Треба разликовати два типа покрета у овој другој епоси:

— масовни покрети изазвани ратним догађајима;

— лагано струјање (углавном из економских разлога).

Кад је у питању једна конкретна област, онда се кретања могу поделити на следећи начин:

— досељавања,

— одсељавања.

У области централне Србије, па и Левча, с обзиром на положај и економске услове за живот, узроци, карактер, па и обим досељавања и одсељавања у принципу ће свакако бити врло различити:

— покрети емиграције за узрок су имали ратна пустошења, па су били сразмерно великог обима;

— покрети имиграције имају карактер постепеног пресељавања и лаганог акумулирања становништва усељеног из разних праваца.

691. Мислим да се могу издвојити два снажна емиграциона таласа који су имали највећи обим и последице:

— један из времена турског освајања Балкана (крај XV и почетак XVI в.);

— други у време почетка опадања турске моћи (крај XVII в.).

И један и други доминантни покрет имају за последицу појачан прилив нових досељеника у ове области, те се тако и процес имиграције може поделити у две основне фазе:

— фаза старијих досељавања (XV—XVII в.),

— фаза каснијих досељавања (XVII—XIX в.).

Оваква стратификација важна је не само за познавање коначне структуре становништва (досељеници из првих времена били су захваћени каснијим емиграционим покретима), него има свакако великих последица и на данашњи говор ових крајева, посебно Л.

По природи ствари, за састав становништва од прворазредног значаја су досељавања у другој фази, отприлике од велике сеобе Срба наовамо, јер већина извора говори да је данашње становништво централне и северне Србије углавном састављено од досељеника из последња три века досељавања (XVII—XIX). Али етнографски радови о Л. не дају, на жалост, никакве податке о томе, па се може само нагађати о старини левачког становништва.

692. Једино што етнографски извори дају, јесу подаци о етничкој структури становништва. Ове податке, међутим, треба посматрати као

чињенице општег карактера, а не као егзактне и прецизне податке, — и сагласно томе, опрезно се с њима опходити. Али општи односи етнографских података не одударају од историјских чињеница. Ево података о односима појединих струја досељеника израчунатих у процентима:

— косовско-метохијска струја	63,8%;
— вардарско-моравска	5,4%;
— шопско-браничевска	4%;
— динарска	16,9%;
— инверсне струје	1%;
— унутрашња сељакања	1%;
— старинци	2%;
— непознато порекло	12%.

Овде треба додати да се апроксимативни подаци о стариначком становништву могу допунити подацима о породицама са непознатим пореклом, а и инверсна струја је свакако састављена од оних који су раније из ових крајева одсељени, па се у новије време вратили на стара огњишта. Све у свему, укупан број породица које се могу означити као староседеоци не прелази 10%—15%. Питање је да ли су и те породице стварно староседелачке или су то досељеници из ранијих епоха који су се стопили са старинцима и изгубили осећај да се било етнички било по говору од њих разликују. Ми узимамо да је и сâм осећај о изједначености неког етничког слоја, без обзира на његово порекло, од највећег значаја за питање говора: тај слој ће имати осећај да је носилац јединственог дијалекатског типа.

III. ОДНОС ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА ПРЕМА КОСОВСКО-РЕСАВСКОМ ДИЈАЛЕКАТСКОМ ПРОСЕКУ

693. Као типичне косовско-ресавске црте не наводи се увек исти број особина. Ниже се даје табеларни преглед значајнијих особина тога дијалекта преузетих из важнијих сумарних радова. Распоред колона је следећи:

1. особине које А. Белић наводи у својој студији о штокавском дијалекту у енциклопедији Ст. Станојевића;
2. црте које наводи проф. М. Стевановић у Енциклопедији Југославије;
3. црте наведене у Савременом српскохрватском језику истог аутора;
4. особине које наводи проф. П. Ивић у Дијалектологији;
5. особине левачког говора.

Ред. бр.	Врста особ.	М. Стевановић					
		А. Белић	Енци. Југ.		Савр. ј.	П. Ивић	Левац
		1.	2.	3.	4.	5.	
1.	Број акц.	“, ^	“, ^ (‘)	“, ^ (‘)	“, ^ (‘)	‘ (‘, “), ^, ‘	
2.	Дужина	претон.	—	—	претон.	претон.	
3.	Место акц.:						
	— ултима	—	“, ^	“, ^	“, ^	^ (‘)	
	— пенулт.	—	(‘)	(‘)	“, ^ (‘)	‘ (‘, “), ^, ‘	
	— остали	—	—	—	“, ^	‘ (‘, “), ^	
4.	Изговор <i>о, е</i>	<i>деџа</i>	—	—	<i>еа, оа</i>	џ/џ, ђ/ђ	
5.	Финално <i>-j</i>	—	—	—	каткад. <i>-j > -џ</i>	у неким формама: <i>-j/-џ</i>	
6.	Фонема <i>џ</i>	—	—	—	најчешће. <i>џ > џ</i>	често <i>џ/џ</i> ретко <i>џ > џ</i>	
7.	Фонема <i>х</i>	—	—	—	позн.	<i>х > џ, к, ј, џ</i>	
8.	Глас <i>з</i>	—	—	—	каткад <i>з > з</i>	каткад <i>з/з</i>	
9.	Јат (<i>џ</i>)	<i>е</i>	<i>е</i>	<i>е</i>	<i>е (и)</i>	<i>е (ју)</i>	
10.	Нег. ф. гл. <i>јесам</i>	—	<i>несам:</i> <i>није</i>	<i>несам:</i> <i>није</i>	<i>несам:</i> <i>није</i>	<i>нисам:</i> <i>није</i>	
11.	Алтерн. <i>-јре: -јри</i>	—	—	—	<i>јре-</i> м. <i>јри-</i>	делом <i>јре- јри-</i>	
12.	Вок. групе	—	—	—	<i>(ао, ео) > о</i>	<i>(ао, ео)/о</i>	
13.	Елизиге	—	—	—	<i>д-идем</i> <i>и-умем</i>	честе	
14.	Групе <i>-сц-, -ич-</i>	—	—	—	<i>ц, ч,</i> <i>кц, кч</i>	<i>кц, кч</i>	
15.	<i>-сј-, -зј-</i>	—	—	—	<i>јс, јз</i>	<i>сј, јз/зј</i>	
16.	<i>-сџ-, -зџ-</i>	—	—	—	<i>-с, -з</i>	<i>-с, -з</i>	
17.	Гр, Лр	Гр место Лр	Гр Лр	Гр = Лр	Гр Лр <i>(-а)</i>	Гр = Лр! Лр = Др - Ир	
18.	Др, Ир	Др Ир <i>(-ма)</i>	—	Др = Ир	Др - Ир <i>(-ма)</i>	Др = Ир <i>(-ма)</i>	
19.	Isnm I, II	<i>-см</i>	—	—	<i>-ем</i>	<i>-ем</i>	
20.	Arpm I	<i>јојџоце</i>	—	—	<i>(к > ц, з > з) з > з) + -е</i>	<i>(к > ц, з > з, х > с) + -е, -и</i>	

	1	2	3	4	5
21. Пл. им. буре и сл.	—	—	—	бурићи	-ићи, -аћи (дрвеша)
22. Ds-Ls III	-е	-е	-е	-е	-е/-и
23. Isamn	ѿем	—	—	-ем	-ем
24. Dsamn- -Lsamn	—	—	—	-ем	-ем
25. Dsaf-Lsaf	—	—	—	-е	-е/oj
26. Дра-Гра	-ема	-ема	ѿема	-ема	-ема/-има
27. Компар.	-еји, -ши	-еј	-еј	-еји, -ши	-е(ј)и/-и(ји); -ји; -ши
28. Ds-Ls л. зам. 1s и 2s	—	мене ѿебе	—	мене, ѿе- бе, себе	мен(е), ѿе- б(е), себ(е)
29. Is з. ја	—	—	—	моном	моном
30. D з. 3sf	—	—	—	ње(зи)	ње(зи), њо(ј) (зи)
31. G з. 3sf	—	—	—	њој(зи)	ње(зи), њо(ј) (зи) ... њо(ј) (зе) ...
32. Енкл. з. 1p и 2p					
D	—	—	—	ни, ви	ни, ви
G-A	—	—	—	не, ве	не, ве
33. Енкл. з. 3sf					
D	—	—	—	ју	ју
G-A	—	—	—	(чешћо)	је
34. Гра-Лра	—	ѿе(x)	ѿе(x)	-е	-и, спор. -е; L још -има! [-ема
35. Пос. зам. 3sf	—	—	—	њојин, њојзин	ње(зи)и њо(ј) (зи) (ан)
36. Инфин.	—	—	—	-ѿи	-ѿи
37. Аор. 1p	-хмо	-(x)мо	-(x)мо	(x)мо	-(x)мо, -смо
38. През. 3p (тип уче)	—	—	—	-е	-е
39. Имперф.	-ађа-	—	-ађа-	-ађа-	-а-/-ађа-
40. Футур	—	—	—	ће + [(да ...) ѿрез.]/инф.	ћу, ћеи .../ ће + [(да ...)ѿрез.]/инф.
41. CG:L	—	A м. L	—	A м. L (делом)	L/CG
42. C:G	—	—	—	с · I/A	I, I/CG

694. На први поглед мали је број црта што одликују говор Л. од косовско-ресавског дијалекатског „просека“. Али ако се посебно посматрају централне особине које представљају језгро структуре штокавских говора, и према којима се управљају критерији за дијалекатску класификацију, онда те разлике постају знатне.

1. У области фонетике и фонолошке дистрибуције прозодијских елемената могу се истаћи следеће чињенице од значаја за наш говор.

а) Акценатски систем садржи три фонолошке јединице:

- дугосилазни и дугоузлазни акценат, који су тонски и квантитетски обележени ($\hat{\ } , \acute{\ }$),
- један кратки акценат, обележен по правилу квантитетски (кратак је), а тонски је необележен и може се срести у тројакој реализацији — као експираторни акценат (најчешће), као кратки узлазни, или пак као кратки силазни ($\overset{\cdot}{\ } , \overset{\cdot}{\prime} , \overset{\cdot}{\prime\prime}$).

Варирање кратког акцента у изговору није слободно него донекле зависи од следећег:

- од порекла (кратки акц. добијен у процесу рецесије акцента ултима на пенултиму сразмерно се често јавља са узлазним тоном);
- од боје вокала (такав изговор, на једној страни, и онај са силазним тоном на другој, јавља се у слогу са вокалом *o* или *e*, и тада је праћен отвореним изговором тога вокала);
- од стилских момената (промена боје вокала и тонски обележени акценат јављају се заједно у случајевима експресивног изговора).

Због свега тога у раду није различито обележавана реализација са силазним тоном од оне која је тонски неодређена: знак силазности је отворени изговор вокала у слогу.

б) Квантитетске алтернације ван акценатског слога ограничене су искључиво на претону: *зорѐ*: *Збрѐ*, *ујѐ*: *јујѐ* и сл.

Дуга претона изговара се са приметним интензитетом и са узлазном интонацијом, тако да се фонетски приближава слогу са дугоузлазним акц.: разлика између *сѐна* и *сѐна̇* у ствари и није у односу $\overset{\cdot}{\prime} : \overset{\cdot}{\prime\prime}$ него у слоговима који овима следе — $\overset{\cdot}{\ } : \overset{\cdot}{\prime}$.

в) Дистрибуција акцената у принципу је друкчија него у прогресивнијим говорима штокавског дијалекта:

- $\hat{\ }$ акц. је слободан;
- $\overset{\cdot}{\prime}$ акц. је делимично ограничен елиминисањем краткога акц. ултима;
- $\overset{\cdot}{\prime\prime}$ акц. је по правилу учвршћен на пенултими.

2. Интересантне су две чињенице из области фонолошке дистрибуције.

а) Према замени гласа ђ говор Л. показује извесна одступања у правцу ремећења доследног екавизма, који се сматра углавном карактеристичним за косовско-ресавски дијалект. Ова одступања мањег су обима него што се констатују у шумадијским говорима.

б) Неке вокалске алтернације условљене алтернацијом палаталност : непалаталност код претходних сугласника ликвидирани су (Isn I -em) или ограничене.

в) У Л. су добро заступљене карактеристичне особине косовско-ресавског дијалекта у области конс. алтернација насталих у процесу палатализација веларних консонаната (*Турце, бубреге; а: ноги, руки*), и јотовања (*йушійий-йушійим : йушћен*).

3. Следеће морфолошке појаве заслужују највећу пажњу.

а) Синкретизација плуралских облика деклинације вршила се паралелно у два правца:

- $L_p = I_p = D_p$;
- $L_p = G_p$.

б) Већи број других падежних облика има факултативне, у дистрибуцији, паралелне форме са старијим и новијим завршецима. По овоме се за наш говор може тврдити да је у развоју пошао путем који се мора претпоставити за најпрогресивније штокавске говоре, али у развоју није достигнут ниво тих говора.

в) И још један момент присутан је у структури падежних облика: ликвидацијом неких морфолошких алтернација створени су услови за преносење опозиционих могућности на терен синтаксе и за појаву неутралне форме SG уместо стандардних штокавских облика.

г) Карактеристичне су енклитичке форме личних заменица и њихови међусобни односи: добро се чува алтернација D : G—A у јединици, а у множини само у 1. и 2. л., док су у 3p у потпуности ликвидирани (заједнички обл. је *(j)и*).

д) Променама на морфофонолошком и фонетском плану добили смо посебну ситуацију у односима међу деклинационим системима:

- тип заменичке деклинације, укидањем постацентатских квантитетских алтернација, изједначио се са придевским типом;
- ликвидацијом морфолошких алтернација заснованих на видским корелацијама код придева ови су изгубили форме именичке деклинације и задржали само придевске (видске опозиције по потреби изражавају се акценатским алтернацијама).

На тај начин добили смо два деклинациона система који се међусобно сразмерно добро разликују, мада нису строго одељени у еволуцији.

ђ) У глаголским формама посебно место заузима 3p през. глагола типа *учији-уче*; значајни су и поремећаји у односима међу основама.

IV. ОДНОС ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА ПРЕМА ГОВОРИМА ДРУГИХ ДИЈАЛЕКАТСКИХ ТИПОВА

1. ОДНОС ПРЕМА ГОВОРИМА ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКИМ

695. Већина црта левачког говора које га издвајају од косовско-ресавског типа заједничке су му у ствари са говорима на северозападу. То је неоспорно. Али посматране у свеукупности, појаве су само једним делом елемената истоветне у нашем говору и говорима на северозападу, док се другим делом разликују. Анализираћемо неке сличности и разлике.

1. Инвентар прозодијских елемената — посматран са гледишта њихових фонетских особина, не разликује се битно од шумадијског. И у Л. су (поред експираторног кратког акцента) позната и два тонски обележена кратка, и два дуга акцента (т. 21—24), а познате су и разлике у квантитету неакцентованих слогова. Али гледана фонолошки, левачка прозодијска система је врло удаљена од оне у шумадијским гов.: кратки узлазни и кратки силазни акц. јављају се само као варијанте једног јединог кратког акцента (основна варијанта је експираторни акц.); левачка дужина није ни фонетски слична дужини прогресивних говора (она је блиска узлазном акценту).

2. Још су битније разлике у дистрибуцији прозодијских елемената.

а) Кратки акцент обухвата све позиције ` и " акцента млађих говора узетих заједно, али његова репартиција на конкретном морфолошком и лексичком фонду и у принципу и у појединостима се разликује у два говорна типа — изузетак чине једносложне речи, а делимично још и прима и пенултима вишесложних речи.

б) Дуги акценти су у обрнутом односу:

— у шумадијским говорима је дуги силазни ограничен само на једну позицију у вишесложним речима (прима), док је у Л. потпуно слободан;

— дуги узлазни се код вишесл. речи јавља слободно у шумадијским говорима, уз једно једино ограничење које се тиче ултима; у Л. се томе додају и друга ограничења, која искључују и антепенултиму и остале слокове даље од краја речи, чиме се дуги узл. акц. код нас ограничава на пенултиму.

в) Принципи дистрибуције дужина условљени су ограничењима алтернација између дугих и кратких слогова: у шумадијским гов. квантитативне алтернације сведене су на постгоналне слокове (све), у Л. су ограничења у принципу сасвим друкчија, тако да су алтернације везане за претону: само један слог у речи, и то у сасвим друкчијој позицији него што су допуштене поз. у млађим говорима.

г) Принциписки је дакле врло значајна пенултима:

— на једној страни, то је позиција у којој се у Л. јавља дуги узлазни и нови кратки акц., те се овде, изузимајући дуги силазни акц., јавља највише идентичних случајева у оба типа говора;

— на другој страни, појавом кратког силазног уместо кратког узлазног акц. у неким шумадијским говорима, специјално онима који су у најближем суседству до Л.¹, сличности постају сразмерно врло значајне.

д) Приметне су сличности и у квантитету ултима².

3. Осим замене јата, у области вокалске дистрибуције има и других особина које су од великог значаја за проучавање разлика и сличности нашег говора са поменутиим дијалектским типом.

а) И иначе репартиција вок. *e* и *и* и морфофонолошке алтернације на томе засноване имају сличности у овим говорима.

а) Последица паралелног развитка јата свакако је сличност облика компаратива, имперфекта као и изговорног лика познатих лексема.

β) У распореду префикса *йри-* и *йре-* има такође доста заједничког на обе стране.

γ) Форме већег броја деклинацијских наставка делимично су једнаке (Dsn^f-Lsn^f III има и наст. *-и* (поред *-е*) итд.).

б) Поменути поремећаји у алтернацијама *о : е* (исп. више) познати су и на северозападу од нас, с тим што тамо имају друкчији лик (Isn^{mn} I код нас је искључиво *-ем*, а тамо претежно *-ом* и сл.).

696. Морфолошке особине имају већи број других сличности.

1. Речено је да је синкретизација плуралских облика код нас ишла у два правца: $Gp = Lp/Lp = Ip = Dp$. Други од два правца, који је значајнији од првог, заједнички је нашем говору са оним у Шумадији.

2. Важна заједничка црта левачког и шумадијских говора је покрет ка синкретизацији јединских облика придевске декл. по моделу обличких односа који владају у плуралу, те имамо $Dsa^{mn} = Isa^{mn} = Lsa^{mn}$. Говори се разилазе, међутим, у томе којим правцем је ишло формално уобличење појаве:

— на северу овај синкретизовани облик има наст. *-им*,

— на терену Л. и у другим сродним говорима је *-ем*; ова два дијалекатска типа разликују се и у правцима даљег ширења појаве:

— на северу је појава ограничена на придевску декл., где обухвата поред мушког и средњег још и женски род (с тим што се овај последњи разликује у наставку (*-ом*)),

— на југу је за критеријум и исходште експанзије узет род па појава обухвата мушки и средњи род именичке декл.

Престилизација алтернационих односа у основама VI и VII Стевановићеве врсте и прегрупација лексичког фонда на конј. типове

¹ За Гружу исп. И. Стевовића, СДЗБ XVIII, 419—420, а за београдски говор А. Белића, Енциклопедија Ст. Станојевића, 1068.

² Исп. Б. Николића, СДЗБ XVIII, 14—15, а такође и Прилоге XXXVI, св. 1—2, 30—37.

позната је на обе стране. Али уобличење појаве ишло је и овде различитим правцима:

- на северу је у експанзији алтернацијски пар *-и- : -и-* на рачун типова са односом *-а- : -и-* и *-е- : -и-*,
- на југу, у Л., шири се однос *-е- : -и-* на рачун друга два.

697. Према наведеним особинама стоји једна друга група дијалекатских црта заједничких левачком говору са шумадијским типом. Од њих је свакако најзначајнија појава ограничена на мали број зам. речи:

- облик Л типа *њим, ким, чим*.

Ова је појава идентична и по типу (синкретизација I—L) и по фонетском лику и на једној и на другој страни, али на северу је свакако у вези са обликом *Ds—Ls—Is* ових речи уопште, а у Л. ограничена на поменуте случајеве.

У истом односу стоје дати говори и у већем броју других особина, које међутим немају већег значаја јер нису ограничене само на ове него обухватају и друге штокавске говоре.

- позната је фонема *џ*;
- непозната фонема *х*;
- асимилација вокала типа *ао > о* (врло ретко *-ао- > -а-*);
- честе елизије вокала;
- ретка појава *-ду* у Зр през.

698. Од особина које повезују Грузу и Левач поред природе кратког акцента на пенултими треба навести још и следеће, које вероватно имају исто такав значај као она прва:

- у Грузи и у Л. добро је очувана разлика наставака Зр през. *-е : -у*.
- у Л. је и у Грузи добро сачувана дистинкција међу енклитичким обл. л. зам. у једн.: *G—A : D*.

699. Од огромне принципске важности морају бити и особине по којима се Л. разликује од Грузе, а оне су му заједничке са неким говорима дубље у Шумадији, с којима није у директним везама. На овом месту можемо навести само једну од тих особина:

- у Грузи се јавља искључиво именички тип *Јово-Јова*,
- у Левчу је по правилу тип *Јова-Јове*,
- говорима Колубаре и Мачве познат је такође тип *Јова-Јове*.

700. Последња група особина тиче се опет свакако само односа Л. према Гружи. Ради се о особинама које су на први поглед сасвим безначајне, јер су ограничене како територијално — на узан појас села на северу и северозападу — тако и по захвату у структуру језичког материјала (нађен је ограничен број примера):

- спорадична појава *-им* у $Dsa^{mn}-Isa^{mn}-Lsa^{mn}$ (тип *овим човеку*),
- спорадична појава форми именица типа *Јово*.

Прва је особина свакако последица директне инфилтрације са северозапада, а друга се може и друкчије објаснити — делимичним директним утицајем говора динарских досељеника у Л.

701. Ако се појава две последње особине у левачком говору мора објаснити новијим утицајима шумадијских говора (свакако у време после завршеног процеса миграција) онда се поређењем са осталим више наведеним особинама које ове говоре повезују долази до два закључка:

1. домет и снага новијих утицаја шумадијских говора у Левчу огледа се у правој светлости на последња два више наведена примера;
2. ако се оба говорна типа посматрају не као збир изолованих елемената него као делимично кореспондентни системи, онда се домет узајамних утицаја мора у свим тачкама оба система огледати на сличан начин; то значи да се и остале заједничке особине само у безначајном свом делу могу свести на директан узајамни утицај.

А како онда објаснити остатак?

Одговор на ово питање истовремено значи и решење проблема формирања и основних праваца еволуције нашег говора.

2. ОДНОС ПРЕМА ГОВОРИМА ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

702. Говор Л. показује већи број сличности и са говорима на овој страни.

а) Најважније сличности и овде су запажене у области структуре и дистрибуције деклинацијског система. У Левчу се појавом СГ ствара један нови елемент система који се облички не разликује много од стандардног, али у функционалном погледу разлике су знатне.

б) Фонетске особине кратког акцента друга су значајна црта која спаја наш говор са онима на југоистоку: основна фонетска реализација његова је тип експираторног акцента.

в) Од осталих додирних особина са дијалектима источне и јужне Србије могу се поменути следеће:

- два супституциона принципа код вокала (сужавање артикулације у вези са сонантима и ширење артикулације у неакцентованом слогу);

- облици Gs-Ds-As-Ls личних зам. са финалним *-e/-ø* (*мен-е, њеб-е, себ-е*);
- енклитички облик л. зам. за 3р G-D-A (*ји*);
- финално *-у* у енкл. обл. D л. зам. 3s^f (*ју*);
- потискивање инфинитива из употребе и појава (*да +*) *јрез.* у истим позицијама;
- непроменљиво *ће* у саставу футура;
- чест перфект без пом. глагола;
- поремећаји у алтернацијама глаг. основа:
  - ширење алтернационог типа *-ава-* : *-ава-*,
  - алтернацијски тип *-ова-* : *-ове-*,
  - однос *-ова-* : *-ује-* (*намиговаји* : *намигуем*),
  - алтернацијски тип *-ива-* : *-ује-* (*довеђиваји* : *довеђуем*);
- експанзија деминутивног наставка *-че*.

*

703. И овде налазимо мањи број особина које по ширини употребе у Л. стоје у таквом односу према горе поменутиим цртама какав је однос између већине црта које наш говор повезују са Шумадијом, и последње две од њих: захватају, дакле, гранична села на истоку и југоистоку, а и тамо се врло ретко јављају. То су следеће особине:

- елиминисање јотованог консонанта у трпном прид. (тип *заробен*);
- тип *самнуло се, самнуће*;
- енклитичке форме типа *ги*;
- појава CG место G.

Само ове последње особине су несумњиво настале инфилтрацијом са југоистока у новије време. Остале се ни приближно не могу свести на тај момент.

3. ОДНОС ПРЕМА СТАРИЈИМ НЈЕКАВСКИМ ГОВОРИМА

704. Општепозната слагања овде није потребно наводити. Она се тичу паралелног развитка двају дијалекатских типова — косовско-рес. и зетског, боље рећи њиховог заједничког заостајања за централним говорима у оним цртама које се узимају као критерији за класификацију говора (деклинацијске форме у плуралу и акценат). Овима ћу само додати још неке које би могле послужити за познавање левачког говорног идиома.

а) У свакако старија слагања спадају две особине које повезују данас Гружу и Левач, а такође ове говоре са староцрногорским говорима, на једној страни, и говором Пиве и Дробњака, на другој (који, као и Гружа, спада у прогресивне говоре):

- чување односа *-e/-у* у 3р през.
- чување обличких разлика међу енклитикама за G-A и D (сем у 3р, где Л. одступа).

б) Друга значајна заједничка особина била би паралелност облика неких падежа заменичко-придевске декл.:

- *Isa^{ma} -em* : *-ијем* (: *-им* у Шум.);
- *Дра-Гра-Лра -ема* : *-ијема* (: *-има* у Шум.).

Свакако и овде, као и у односима према шумадијским говорима, треба разликовати две ствари:

- заједнички тип појаве,
- разлике у фонетском уобличењу.

*

705. Мислим да се на примеру две-три особине може показати колики је значај директног утицаја старијих ијекавских говора на наш.

а) У т. 115. наведена је реч *заћевница* за коју није нађено друго објашњење осим да је директно унесена из ијекавских гов.

б) Исто би се могло констатовати и за речцу *год*, кад је у питању њена форма *гоћ/гоћ* (т. 101. и 198).

в) Спорадична појава именичког типа *Јово-Јова* може се делом објаснити директним утицајем ових говора (исп. више).

г) Спорадично се јавља $ћ > j$.

д) У Гр заменица спорадично се чује наст. *-u(j)a*.

V. УНУТРАШЊЕ ТЕРИТОРИЈАЛНЕ РАЗЛИКЕ У ГОВОРУ И ИЗОГЛОСЕ

706. Територија Л. географски се може поделити у три зоне:

I висока села на северу и северозападу,

II ниска села у котлинама лоцираним у источном и југоисточном делу територије,

III долина Калиничке реке на југу, на коју се надовезују села горњег Темнића чији је говор обухваћен испитивањима.

Географска диференцијација одговара углавном диференцијацијама у погледу етничке структуре становништва. Доносимо табеларни преглед приближних бројних односа (израчунатих у процентима) појединих струја за сваку зону:

Струја Зона	I Стар. + непозн.	II Косов. -метох.	III—IV Морав.-вард + бранич. -шоп.	V Динар.	VI—VII Инверсне + унутрашње
I	2	60,2	13,4	20	—
II	6,6	77,5	9,9	2	1,8
III	20	52,2	2,7	16,7	5,2

Показаним односима одговарају углавном и односи у дијалекатској структури нашег говора. Исправке треба учинити у смислу директних утицаја суседних говора, који стоје ван домашаја односа у саставу становништва.

707. Територијалне разлике у говору су двојаке.

а) Први тип тиче се присуства неких особина на једном делу територије и одсуства њиховог на другом делу.

α) Искључиво у горњим селима (I зона, ретко и у III) налазимо следеће две особине:

— облике именица по типу *Јово-Јова* (и *Јовов*),

— поменути наст. *-им* у *Dsa-Lsa*.

β) Само у неким граничним селима II зоне имамо:

— енклитику *зи*,

— CG место *G*.

γ) У селима II и III зоне заступљене су следеће црте које не познаје I зона:

— акц. тип рад. прид. *йродџо*, *йовезџо*,

— форме трп. прид. без јотовања (*куиен*, *заробен*),

— тип *самнуї се*, *самнуће*.

δ) Специфичношћу III зоне може се сматрати ретка појава наст. *-e[x]* у Гра.

б) Други тип територијалних диференцијација тиче се разлика у степену учесталости појединих појава, које су иначе познате на читавој територији говора. Овде се, видимо, ради о факултативној употреби оних појавних форми које се јављају у два фонетска или морфолошка лика.

α) Поред нормалног наш говор зна и за отворен изговор вокала *o* и *e*; ова друга артикулациона варијанта најчешће се јавља у II зони, у I зони је доста ретка, а у III готово непозната.

β) Паралелно са стандардним штокавским декл. формама (понекад са старијим и млађим наставцима) у употреби је и облик CG. И овај облик је сразмерно најчешћи у II зони, у I нешто ређи, а у III прилично редак.

γ) *Dsn-Lsn* III има двојаке наставке: *-e* или *-и*. У I зони чешћи је наст. *-и* од *-e*; у II зони је учесталост једног и другог наставка доста уједначена, а у III зони много је чешћи наставак *-e*.

708. Кад се тиче квалитативних изоглоса (тип а), природно је да се на делу територије који оне не обухватају, тј. куда не досеже особина о којој је реч, појављује за исто значење нека друга форма, ако се о таквој врсти појаве ради. Међутим, ништа ова изоглоса не казује о појави комплементарне особине на територији обухваћеној њоме. Зато треба рећи да се и ту комплементарна особина појављује, наравно као факултативна појава, поред оне чија се граница обележава. Изоглосе код нас стога не представљају апсолутне границе где се су-

чељавају две појаве него одвајају део територије са паралелном употребом двеју форме од оне где се јавља само једна од њих а друге нема ($a/b : a/\emptyset$). За пример нам може послужити управо интересантан случај појаве $-e(x)$ у III зони у Гра: овде се ради само о повременој употреби $-e(x)$ поред $-и(x)$, за разлику од остале територије, где је овај други наставак једини у употреби.

709. Кад је у питању однос квалитативних и квантитативних изоглоса, видимо да се правци њиховог пружања углавном поклапају. То значи да висина фреквенције оних црта које захватају само део територије Л. одговара углавном разликама у фреквенцији оних особина које наш говор везују за поједине суседне говорне типове на истој страни.

Одатле се види да се на исти момент као појава спорадичних особина на једном делу територије, своди само разлика у фреквенцији ових црта, које обухватају читав говор Л. и чије се простирање даље ван нашег говора креће у истом правцу.

VI. ПОГЛЕД НА ЕВОЛУЦИЈУ ЛЕВАЧКОГ ГОВОРА

710. У недостатку писаних споменика, о развоју говора Србије може се судити на основу неких мање егзактних момената којима се додуше мора опрезно прилазити, али узимајући у обзир све околности од утицаја на њихову употребљивост и релативну вероватноћу судова заснованих на њима — они у крајњој нужди могу послужити за доношење закључака у поменутом смислу.

Основни елементи за закључивање у овом правцу свакако су подаци о данашњим говорима. Даље, то су претпоставке о међусобним односима појединих лингвистичких података у једном говору, а затим о односима одговарајућих података из различитих говора добијени међусобним поређењем, уз узимање у обзир односа говорних система у целини.

Трећи тип елемената јесу ванлингвистички подаци који могу послужити за објашњавање природе појединих црта говора и њихових односа са другим цртама у оквиру једног система или са одговарајућим у другим говорним системима.

711. Да видимо на који се начин поменути елементи могу искористити у ове сврхе.

Довођење лингвистичких података у везу са екстралингвистичким моментима најсврхисходније је у следећем смислу. На основу података о историјској прошлости једне области, затим о етничком саставу и пореклу становништва показује се да је проучавање међудијалекатских односа најбоље вршити на основним трансверзалама кретања становништва у току миграција.

Из наведених података о приближним бројним односима појединих етничких компонената (Косоваца 63,8%, Динараца 16,9%, моравског и шопско-браничевског становништва 9,4% итд.), јасно ће бити која је досељеничка струја могла имати највећег удела и у развоју говора.

1. Очигледно је да су косовски досељеници морали имати најпресуднију улогу у процесу коначног оформљења левачког говора у данашњем његовом виду: овај говор припада данас косовско-ресавском дијалекту без обзира на сва одступања која се у њему јављају.

Од велике важности није питање врсте и последица косовског утицаја, него једно друго: откуда то да и поред тако снажног утицаја из тог правца левачки говор показује значајна одступања од косовско-ресавског дијалекатског просека? На ово питање не може се одговорити пре него што се детаљније испитају управо косовски и метохијски говори, јер тек тада ћемо прецизно знати којих је све говорних особина носилац овај етнички елемент. Има, међутим, индиција да то не морају увек бити само „типичне“ косовско-рес. особине. И те индиције делимично произилазе и из структуре самог левачког гвоора.

2. Из поређења нашег говора са говорима Шумадије — за које се претпоставља да су и по пореклу и по основној структури говори динарског херц. типа — и конфронтације тих резултата са податком о броју динарских досељеника у Л. — излази да је улога прогресивних ијекавских говора у формирању левачког идиома морала имати далекосежне последице.

Но одмах се морамо подсетити да ова струја у Л. није јединствена, ни етнички ни дијалекатски, јер је састављена из следећих:

- црногорски досељеници 4,4%,
- босанско-херцеговачка струја 2,2%,
- досељеници од Новог Пазара и Колашина 10,3%.

Ниједна од ових струја не може се с поузданошћу дијалекатски идентификовати:

- досељеници из Црне Горе могу бити носиоци прогресивних особина, али могу бити — и ово ће пре бити тачно — досељени и са територије зетских говора;
- босанско-херцеговачки досељеници свакако су носиоци херцеговачког дијалекта, али могу потицати и из источне Босне и носити старији дијалекатски тип;
- новопазарски досељеници су или директно дошли из тих крајева или су црногорски досељеници (или метохијски) који су се у другој етапи одселили даље на север; у сваком од три случаја пре ће бити носиоци старијих него млађих црта.

У оваквим односима, чак и узимајући у обзир директни утицај шумадијских говора на левачки, немогуће је сва одступања левачког говора у правцу шумадијских објаснити „динаризирањем“. Потребно је, дакле, узроке појави већег броја прогресивних црта тражити на другој страни.

3. Југоисточне струје, рачунајући по њиховој бројности и саставу, не би могле имати веће улоге у развоју левачког говора. То је лако закључити посматрајући оне особине које су код нас настале директним утицајем са југоистока: оне су и по фреквенцији и по територијалном простирању врло ограничене (своде се на узан појас граничних села према Белици).

Зато се објашњење црта које наш говор везују за дијалекте на овој страни мора тражити у другом чему. Уколико су оне уопште импарт, као њихов носилац могли би се означити пре свега сами косовско-метохијски досељеници, тим пре ако потичу из предела ближних границама ових дијалеката, и уколико се овде уопште ради о тој врсти утицаја (а не о заједничком развоју под утицајем супстрата).

712. Подаци о етничком саставу становништва немају пуну вредност ако се остане само при антропогеографској стратиграфији. За питање настанка и еволуције говора неопходно је извршити покушај издвајања старијих и млађих слојева досељеника из истих праваца.

У прегледу социјалне историје видели смо да је у читавој предтурској епохи померање становништва на овом сектору вршено углавном правцем север—југ. Значај покрета становништва у ово време за структуру данашњег говора Л. тешко је проценити у одсуству било каквих података које би лиферовали писани споменици. Али мислим да се теорије о развоју јата у неким позицијама (случајеви $\delta > и$) могу тумачити само уз допунску претпоставку о ширењу резултата тога процеса са севера на југ. Померање хронологије тих процеса преко временске границе коју је А. Белић поставио (најкасније до почетка XIV в.) учинило је невероватним све претпоставке о преношењу њихових резултата са севернијих територија у правцу југа (приписивати инверсним струјама неки значај у било ком правцу нема много смисла, јер у њиховом саставу ће углавном бити живаљ који је, не много раније, досељен у крајеве из којих се враћао назад, па није могао собом понети, и чак учврстити у старој постојбини, ништа нарочито ново).

С обзиром на лексички материјал који обухвата и на друге услове јављања, супституција $\delta > и$ спада у старије слојеве левачког говора.

713. У турско доба кретање становништва узима дијаметрално супротан смер. Ту се, видели смо, разликују две основне фазе: једна старија, из првих векова турске владавине, и једна млађа, од велике сеобе наовамо. Какав је састав становништва с обзиром на старину појединих досељеничких слојева у Л., ништа нам није познато. Но извесни односи међу појединим говорним цртама упућују на одређене претпоставке у том правцу.

1. Видели смо да се у Л. могу јасно разликовати два слоја говорних особина којима се наш говор одликује од косовско-ресавског дијалекатског просека:

— слој настао директним утицајем суседних говора у време нових, постмиграционих веза нашег говора с овима;

— слој особина које дубље прожимају говор те се само мањим делом могу свести на утицаје новијег датума, а у основи оне су друкчијег, свакако старијег постања.

2. Али те „некосовске“ особине, посматране у светлу корелација међу елементима нашег говора као целовитог система, не могу се без остатка свести ни на који утицај са стране, било старији или новији:

— ако би млађи облици дефлекције били искључиво импорт, тј. последица „динаризирања“, нашли бисмо се пред једним нерешивим проблемом: зашто наш говор на једној страни (као ни остали србијански говори) не познаје оне рудиментарне црте дефлекције којих има свуда (негде мање, негде више) у побочним динарским (или динаризираним) говорима (тип *Турком, коњем* и сл.), док је, на другој страни, други тип архаизама у тако знатној мери очуван (мислим на облик *Лр*, а овде делом свакако спада и *Ир*: тип *з-дугачки рукави*);

— да бисмо судили о природи и домету старијих утицаја на наш говор из свих правца, па и из правца динарских брда, морамо тачно знати шта су досељеници из тих области, и у које време, могли собом носити, тј. не можемо о природи старијих утицаја судити са гледишта данашњих особина говора о чијем се утицају ради;

— исто тако о везама нашег говора са говорима Шумадије у ранијим епохама не можемо судити на основу данашњих особина тих говора, а не знајући баш ништа о основној њиховој структури у тим временима; даље и за шумадијске говоре треба извршити пажљиво раслојавање особина и издвојити оно што је сигурно настало уношењем са стране — уз означавање правца из којег потиче, — од онога што би евентуално могло бити аутохтоног постања.

714. Полазећи од слике коју даје поређење левачког говора са старијим говорима Црне Горе, на једној страни (отуда потиче свакако врло мали број досељеника у Л., а ипак старији ијекавски говори имају великих сличности са нашим), и са говорима Шумадије, на другој, (неке додирне особине на овој страни не могу се свести нити на новије утицаје шумадијских говора на левачки, нити пак на утицаје на оба говорна типа из истог правца), мора се појединим особинама нашег говора признати: прво, дубока старина, и друго, аутохтоност. Ово су углавном докази о индивидуалном дијалекатском развоју нашег говора у континуираном процесу еволуције од времена пре миграција до данас.

Према свему што је у раду изложено, таквим цртама могу се сматрати пре свега неке фундаменталне структурне одлике штокавских говора уопште: поред развоја јата, овде би долазио развој дефлекције системе, затим у извесном смислу и развој акценатске, као и неких облика конјугацијске системе.

715. Још нешто је врло значајно. И са једним и другим дијалекатским типом од два овде поменута наш говор показује заједничке лочетне основе развојних тенденција у еволуцији најзначајнијих особина, али се у коначном фонетско-морфолошком уобличењу њихову

разилази са овима, што је сведочанство и посебном развитуку сваког од њих у новије време.

Исходнише им је, нема сумње, ситуација у којој су показивали већи број сличности — а то ће свакако бити време ближних политичких веза тих области и време заједничког друштвеног развитака у границама средњевековне државе.

Данашњи *коначни лик* добијен је у резултату бурних етничких и дијалекатских прегруписавања у време турске владавине, када су и везе међу тим областима покидане и свака ступила у друкчије територијалне структуре. Развијајући се сада у условима који су се битно разликовали међусобно, говори сваке од три области су кренули различитим правцима: Шумадија путем убрзаног одвијања започетих процеса под утицајем прогресивних динарских говора, а Левач и остале области ове зоне у правцу конзервације затеченог стања на тој страни и развитака неких особина за које шумадијски говори не знају.

716. О ближним везама левачког говора са косовско-ресавским, ван претпоставки о великом утицају на наш говор из тог правца, може се прецизније говорити тек у контексту конкретног поређења особина, за што је потребно претходно подробно испитивање говора Косова и Метохије у синхронном и дијахронном смислу. О језичким сличностима и разликама на правцу косовско-рес. — шумадијски говори, како у данашње време тако и у прошлости, прецизније закључке донећемо тек онда кад будемо начисто о домету и броју разлика међу тим дијалекатским типовима за сваку епоху посебно. А на основу данас познатих чињеница није могуће ништа прецизније рећи.

VII. ОПШТА СТРУКТУРА И ЛИНГВИСТИЧКИ ТИП ГОВОРА

717. Како видимо, посматрањем свих лингвистичких и ванлингвистичких момената релевантних за његово проучавање, долазимо до врло интересантних закључака како о односима унутар система нашег говора тако исто и о везама са суседним говорима и — што је најважније — о настанку и правцима еволуције. На тај начин, ретроградним путем долазимо до основних обриса контуре првобитног стања говора које је послужило као исходиште за даљи развитака.

718. Кратка рекапитулација основних чињеница о еволуцији говора изгледа овако.

1. У предмиграционом периоду развитака говора Л. био је у тесним везама са суседним говорима.

а) Заједно са говорима на северозападу вршила се у посебном правцу позициона диференцијација изговора јата. Каснији развој довео је до замагљивања предмиграционог стања и тенденција, али су поједини случајеви сачувани до данас (*b* > *и* и још неки).

б) У овом периоду јављају се и друге тенденције, које ће проузроковати развој појединих црта у правцима чији су резултати оцртани у следећим особинама:

- синкретизам плуралских падежа,
- делимични синкретизам једнинских облика код придева и заменица,
- почеци ликвидације кратког акцента ултимае,
- с тим у вези формирање нових акцената на пенултими,
- поремећаји вокалских алтернација у зависности од природе претходног конс. (однос *-ом* : *-ем* и сл.),
- поремећаји у алтернацијама глаголских основа.

в) На другој страни, има података о неким особинама које су у то време биле у већини говора још чврсте, а које су у данашњој слици дијалеката овог сектора поремећене:

- односи плуралских наставака код през. били су чврсти (мисли се на *-е* : *-у* у 3р),
- осећај за разлику облика G-A: D зам. енклитика био је такође чврст.

Прецизне границе подручја са оваквим распоредом особина тек треба одредити.

2. Ратна пустошења и померања становништва у основи су изменила првобитну слику дијалекатских односа, поред осталог и у централној Србији. Пресудан момент из овог периода је настанак крупних изоглоса које се поклапају са границама између две најзначајније метанастанзичке струје у овом подручју: динарске и косовске. Левач је сада ушао у орбиту косовских говора, прекинувши везе са говорима на северозападу, који се одсада развијају под директним утицајем раније удаљених динарских говорних типова. Овакав ток збивања огледа се на данашњој слици левачког говора у више праваца:

а) у правцу конзервирања затченог стања у еволуцији прогресивнијих црта које су се раније почеле развијати у заједници са говорима на северу, успоравајући све више даљи развитак и потпомажући одржавање и учвршћење затченог стања;

б) у правцу изолације тога говора од јачих динарских утицаја, тј. оних под чијим деловањем се у шумадијским говорима неки од раније започетих процеса углавном доводе до краја;

в) у правцу највероватнијег отпочињања (или пак даљег развитака, уколико су већ били у току) неких процеса који су у то време већ увелико били отпочели у говорима суседним косовским, утичући и на овај дијалекатски тип, тако да су косовски досељеници већ носили собом извесне особине — они каснији свакако у већој мери од ранијих — које ће се у Л. одразити у следећем:

- губљење инфинитива,
- губљење осећаја за интонацијске дистинкције кратких акцената;

- неке вокалске супституције;
- форма футура;
- перфект без помоћног глагола.

д) у правцу учвршћења извесних особина које је наш говор извесно и раније морао познавати, а које су сада подржане досељавањима из три правца: са Косова и из Метохије, из Црне Горе, из моравске долине и источних области; а то су:

- појава CG, пре свега уместо L,
- посебан развој глаголске системе.

3. У трећој епоси развјетка левачког говора — то је време после завршених миграционих процеса, када су се основне етничке наслагe већ биле сталожиле — у њему се осећа утицај поново из два правца.

а) Са југоистока се преливају мањи таласи особина говора источне и јужне Србије. Они се огледају у следећем:

- извесна нова оштећења деклинационе системе,
- мањи поремећаји у репартицији помоћних глагола,
- мањи поремећаји у неким консонантским алтернацијама.

б) Са северозапада се у овој фази осећају утицаји реформираних и до краја модернизованих шумадијских говора. Ови утицаји такође немају већих последица на стварање савремене слике дијалекатских односа у Л.:

- тип *Јово*,
- тип *овим човеку*.

★

719. Притицање досељеника у Левач одвијало се, по свему судећи, постепено, уз истовремен процес кристализације различитих елемената у нови јединствен етнички и говорни тип. Овде се нису могле, зато, формирати веће компактне групације досељеника из истог правца на ужем простору које би се дуже одупрле асимилацији (изузетак чини село Белушиће на граници према Темнићу), и формирати изоловане енклаве хетерогених дијалеката унутар територије говора. Зато Левач има углавном лингвистички и територијално уједначен систем особина, мада има у њему случајева коегзистенције црта различитог дијалекатског порекла. Ове црте се не понашају као компоненте једног вештачког конгломерата него као алтернативне варијанте са истом вредношћу у систему у којем корелирају.

Према томе, овде имамо тип прелазног говора по основним карактеристикама, а не мешовитог, без обзира на начин његовог постанка. Безпрекидно кристализацијом и нивелацијом различитих особина обезбеђен је еволуциони континуитет и територијални интегритет говора. У претходном излагању видели смо да је данашњи говор добијен развјетком од једног јединственог супстрата, уз оштре заокрете у еволуцији, али без прекидања развојног тока.

720. На тај начин левачки говор добија велики научни значај не само са гледишта дијалектологије него и науке о језику уопште.

Додатак

А. ВАЖНИЈА НАВОЂЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. ШТОКАВСКИ ДИЈАЛЕКАТ

1. Алексић, Радомир, и Славко Вукомановић, Основне особине александровачког и брушког говора, АнФФ VI, 1962/63, 291—319.
2. Белић, Александар, Дијалекти источне и јужне Србије, СДЗб I, Београд 1905, СХI + 715.
3. Белић, Александар, Диалектологическая карта сербскога језика, Сборник статей по словеновѣдению II, Петербург 1905, 1—59.
4. Белић, Александар, О српским или хрватским дијалектима, Глас САН 78, Београд 1908.
5. Белић, Александар, Штокавски дијалекат, Народна енциклопедија Ст. Станојевића, Београд 1929, s. v.
6. Барјактаревић, Данило, Гласовне и морфолошке особине у говору села Чумића, ЗбФЛ IV—V, Нови Сад 1961—1962, 12—21.
7. Барјактаревић, Данило, Средњонбарска говорна зона, ЗбФФП II, Приштина 1964—1965, 57—115.
8. Барјактаревић, Данило, Новопазарско-сјенички говори, СДЗб XVI, Београд 1966, 1—178.
9. Вуковић, Јован, Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII, Београд 1938—1939, 1—114.
10. Вуковић, Јован, Акцент говора Пиве и Дробњака, СДЗб X, Београд 1940, 185—417.
11. Ђорђевић, Пера, Einiges über die Kanomundarten im Königreiche Serbien, AfSIPh XVI, Berlin 1894, 132—139.
12. Елезовић, Глиша, Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи, СДЗб II, Београд 1911, 464—473.
13. Елезовић, Глиша, Речник косовско-метохиноског дијалекта — св. I, СДЗб IV, Београд, 1932, XXII + 477; св. II, СДЗб VI, Београд 1935, 1—587.
14. Ивић, Павле, О говорима Баната, ЈФ XXIII, Београд 1949—1950, 141—156.
15. Ивић, Павле, Испитивање говора села Глоговица код Светозарева, Гласник САНУ IV—2, Београд 1952, 322—323.
16. Ивић, Павле, О говору Галипољских Срба, СДЗб XII, Београд 1957, XXI + 519.
17. Ивић, Павле, О неким проблемима наше историјске дијалектологије, ЈФ XXI, Београд 1956, 97—129.
18. Ивић, Павле, Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику, ГФФНС II, Нови Сад 1957, 159—184.

19. Ивић, Павле, Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и штокавско наречје, Нови Сад 1957, 1—128.
20. Ивић, Павле, Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung, I Band, Allgemeines und die Štokavische Dialektgruppe, Zag 1958.
21. Ивић, Павле, Über den spezifischen Charakter der mundartlichen Ausgleichung des serbokroatischen Sprachgebietes, Orbis VII, № 1. Louvain 1958, 135—140.
22. Ивић, Павле, Phonologische Bemerkungen zur historischen Sprachgeographie, Wiener slavistisches Jahrbuch, elfter Band, Graz-Köln. 1964, 105—113.
23. Ивић, Павле, О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима, ГФФНС IV, Нови Сад 1959, 189—215, и ГФФНС V, 1960, 75—97.
24. Ивић, Павле, Главне линије развоја прозодијског система у српскохрватском језику, Studia z filologii polskiej i słowiańskiej V, Warszawa 1965, 129—144.
25. Ивић, Павле, Вокалске групе у српскохрватском језику, Slavia orientalis, Rocznik XXII, Nr. 3, Warszawa 1968.
26. Ивић, Павле, Развој принципа дистрибуције фонема у српскохрватском језику, КЈ 2, Београд 1968, 13—32.
27. Ивић, Стјепан, Данашњи посавски говор, Рад ЈАЗУ 196, Загреб 1913, 124—254; Рад ЈАЗУ 197, Загреб 1913, 9—138.
28. Јовић, Душан, О перфекту без помоћног глагола у говорима долине реке Раче, ГФФНС IV, Нови Сад 1959, 217—227.
29. Јовић, Душан, Неки општи и акценатски проблеми говора зоне Раче Крагујевачке ГФФНС V, Нови Сад 1960, 163—184.
30. Јовић, Душан, О проблемима именица III врсте у неким штокавским говорима, ЗбФЛ IV—V, Нови Сад 1961—1962, 156—162.
31. Јовић, Душан, О старини косовско-ресавског дијалекта, ЗбФЛ X, Нови Сад 1967, 155—159.
32. Јовић, Душан, Трстенички говор, СДЗб XVII, Београд 1968, 1—238.
33. Милетић, Бранко, Црмнички говор, СДЗб IX, Београд 1940, 209—663.
34. Милетић, Бранко, Извештај о испитивању говора југоисточног Баната, ГЗС VII, Београд 1939—1940, 57—60.
35. Московљевић, Милош, Акценатски систем поцерског говора, Библиотека ЈФ I, Београд 1928, 1—110.
36. Николић, Берислав, О проучавању порекла шумадијско-војвођанског дијалекта, НЈ н. с., XI, св. 1—2, Београд 1961, 44—56.
37. Николић, Берислав, Сремски говор, СДЗб XIV, Београд 1964, 200—412.
38. Николић, Берислав, Мачвански говор, СДЗб XVI, Београд 1966, 179—313.
39. Николић, Берислав, Колубарски говор, СДЗб XVIII, Београд 1969, 1—71.
40. Николић, Берислав, Акценатски однос шумадијско-војвођанског дијалекта према косовско-ресавском, Прилози XXXVI, Београд 1970, 257—274.
41. Пецо, Асим, Говор источне Херцеговине, СДЗб XIV, Београд 1964, 1—200.
42. Пецо, Асим, и Бранислав Милановић, Особине левачког говора, АнФФ II, Београд 1962—1963, 187—203.
43. Пецо, Асим, и Бранислав Милановић, Ресавски говор, СДЗб XVII, Београд 1968, 241—366.
44. Пешикан, Митар, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, СДЗб XV, Београд 1965, 1—294.
45. Поповић, Иван, Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине, Посебна издања САНУ, књ. CDXXV, Одељење литературе и језика 21, Београд 1968.
46. Решетар, Милан, Der štokavische Dialekt, Kaiserliche Akademie der wissenschaften, Schriften der Balkankommission VIII, Wien 1907.
47. Станојевић, Маринко, Севернотимочки дијалекат, СДЗб II, Београд 1911, 360—463. Рец.: А. Белић, ЈФ I, Београд 1913, 136—143.
48. Стевановић, Михаило, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII, Београд 1933—1934, 1—129. Исто, Библиотека ЈФ V, Београд 1935.
49. Стевановић, Михаило, Систем акцентуације у пиперском говору, СДЗб X, Београд 1940, 67—184.
50. Стевановић, Михаило, Извештај о дијалекатском испитивању Метохије, ГЗС VI, Београд 1938, 56—69.

51. Стевановић, Михаило, Баковачки говор, СДЗБ XI, Београд 1950, 1—152.
52. Стевовић, Игрутин, Шумадијски говор у Гружи, СДЗБ XVIII, Београд 1969, 401—635.
53. Стојановић, Љубомир, *Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnici im Kruševacer Kreise*, AfSIPh XXV, Берлин 1903, 212—218.

2. НАУКА О ЈЕЗИКУ

54. Аванесов, Р. И., О двух аспектах предмета диалектологии, *Общесловянский лингвистический атлас*, Москва 1965, 24—35.
55. Аванесов, Р. И., *Вопросы теории лингвистической географии*, под ред Р. И. Аванесова, Москва 1962.
56. Белић, Александар, *Акцентске студије I*, Београд 1914.
57. Белић, Александар, О Вуковим погледима на српске дијалекте, *Глас СКА* 82, Београд 1910.
58. Белић, Александар, Мисли о прикупљању дијалекатског материјала, *ЈФ* VI, Београд 1926/1927, 1—10.
59. Белић, Александар, О двојини у словенским језицима, *Посебна издања СКА ХСI*, Филозофски и филолошки списи 21, Београд 1932.
60. Белић, Александар, *Савремени српскохрватски језик I*, Гласови и акценат, Београд 1948.
61. Белић, Александар, О језичкој природи и језичком развоју I, друго издање, Београд 1958.
62. Белић, Александар, О језичкој природи и језичком развоју II, Београд 1959.
63. Белић, Александар, *Основи историје српскохрватског језика I*, Фонетика, Београд 1960.
64. Белић, Александар, *Историја српскохрватског језика II*, св. 1, Речи са деκли-
нацијом, Београд 1960.
65. Белић, Александар, *Историја српскохрватског језика II*, св. 2, Речи са конју-
гацијом, Београд 1960.
66. Бернштейн, С. Б., *Очерк сравнительной грамматики словянских языков*, Москва 1961.
67. Бошковић, Радосав, *Основи упоредне граматике словенских језика I*, Фонетика, Београд 1968.
68. Brabec, Ivan, *Mate Hraste i Sreten Živković, Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, четврто издање, Zagreb 1961.
69. Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, треће државно издање, Београд 1898.
70. Вук Стефановић Караџић, *Даница*, *Забавник за годину 1827*, Беч 1827.
71. Даничић, Ђуро, *Србска синтакса*, Београд 1858.
72. Даничић, Ђуро, *Српски акценти*, Београд 1925.
73. Ивић, Павле, *Инвентар прозодијских могућности . . .*, *ЈФ* XXV, Београд 1961—1962, 75—113.
74. Ивић, Павле, *Опыт структурной классификации диалектных различий в словянской языковой области*. *Общесловянский лингвистический атлас*, Москва 1965, 5—23.
75. Ивић, Павле, и Ilse Lehiste, *Прилози испитивању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском језику*, *ЗбФЈ* VI, Нови Сад 1963, 33—73; VIII, 1965, 75—117; X, 1967, 51—94.
76. Ivšić, Stjepan, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb 1970.
77. Кондрашова, Н. А., *Празский лингвистический кружок*, *Сборник статей*, Составление, редакция и предисловие Н. А. Кондрашова, Москва 1967.
78. Maretić, Tomislav, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, треће издање, Zagreb 1963.
79. Martinet, André, *Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft*, 2. Auflage Stuttgart—Berlin—Köln—Meinz s. a.
80. Matešić, Josip, *Der Wortakzent im Serbokroatischen*, Heidelberg 1970.
81. Miklosich, Franc, *Monumenta Serbica*, Viena 1858.

82. Miklosich, Franc, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Band I—IV, Wien 1868—1879.
83. Милетић, Бранко, Основи фонетике српског језика, Београд 1952.
84. Милетић, Бранко, Изговор српскохрватских гласова, СДЗб V, Београд 1933.
85. De Saussure, Ferdinand, Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft, 2. Auflage, Berlin 1967.
86. Стевановић, Михаило, Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) I, Увод — Фонетика — Морфологија, прво издање, Београд 1964.
87. Стевановић, Михаило, Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) II, Синтакса, Београд 1969.
88. Stanislav, Ján, Lipstovské nářečia, Praha 1932.
89. Trubetzkoy, N. S., Grundzüge der Phonologie, Prague 1939.
90. Škaljić, Abdulah, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo 1965.
91. Schneewis, Edmund, Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen im kulturgeschichtlichen Sicht, Berlin 1960.

3. ОСТАЛА КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

92. Бушетић, Тодор, Левач, СЕЗб V, Насеља 2, Београд 1905.
93. Ђорђевић, Тихомир, Архивска грађа за насеља у Србији . . ., СЕЗб XXXVII, Београд 1932.
94. Ђурић, В., Промене у насељима ФНРЈ, СЕЗб LXXIV, Насеља 36, Београд 1960.
95. Историја народа Југославије, књ. I и II, Београд 1953.
96. Јиречек, Константин, Историја Срба, Превео и допунио Јован Радонић, књ. I и II, Београд 1952.
97. Милићевић, М. Ђ., Кнежевина Србија, Београд 1876.
98. Милићевић, М. Ђ., Манастир Каленић, Посебна издања СКА VIII, Београд 1897.
99. Мијатовић, Станоје, Беллица, СЕЗб VI, Насеља 3, Београд 1941.
100. Новаковић, Стојан, Српске области X—XII века, Гласник СУД 48, Београд, 1880.
101. Пантелић, Б., Попис граничних нахија Србије после пожаревачког мира, Споменик САН ХСVI, II разред 75, Београд 1948.
102. Цвијић, Јован, Метанастасичка кретања, њихови узроци и последице, СЕЗб XXIV, Насеља 12, Београд 1921.
103. Цвијић, Јован, Балканско полуострво и јужнословенске земље, Основи антропогеографије, Београд 1966.

Под термином „важнија“ (литература) подразумева се онај број радова који су битније утицали на обраду било којег, ма и најмањег питања из проблематике у вези са проучавањем говором. За оне навођене или поменуте радове који овде нису наведени дати су најнеопходнији подаци у тексту рада, или у објашњењима испод текста. Овде исто тако није посебно скренута пажња ни на речнике двеју академија. (РЈА и РСАНУ) јер је сасвим разумљиво да се један овакав рад не може писати без њихова коришћења. то као прво, а друго — они су наведени у списку скраћеница.

Б. ОДАБРАНИ ТЕКСТОВИ

Наведени текстови представљају део „сopуса“. Штампани су углавном у оном облику како су преписани са трака. Извршена су једино најнеопходнија скраћивања уклањањем већег броја псовки, и других ружних израза, који немају већег значаја за науку о језику.

I

Зовем ја жёну да дрљачимо, а мајка не да ћерки, но ће мајка. А ја питам бабу — а оно биле онё дрвене дрљаче, коване, Цигани ковали: „Ћеш ти, баба, да се вђзиш на дрљачу ел да вђдиш волђе?“ — Кае: „Ја-це вђзим на дрљачу.“ — Добрд!“ — Баба сёде на дрљачу, ја вђдим волђе . . . Волђви јаки . . . Оно грўдве овољке, па бабу у дўпе, па у дўпе: на крај, баба свā мōдра. Рйпи баба, оде . . .

Ё, сā-и да дође жёна. Нёма е жёна, дође дёда. Дёда ћопав. А баба му рёкла: „Немб се ти, каже, вёзиш на дрљачу но води волђе“. — Дё а води волђе ћопав чђвек! А ја га питам: „Дёда, ћеш ти а вђдиш волђе ел да се вёзиш на дрљачу?“ — Кае: „Ја ћу а вёдим волђе“. — Рёко': „Дђбро, аид“. — Ја се пђпнем на дрљачу, дёда води волђе: „Шар, Плāv! — волђви у трећи ма згāзише дёду. Дёда пода дрљачу: аид, аид, до на крај. Дёда: свё га издробиле онё грўдве. Извўко г-испо-дрљаче, нёкако г-одвўко до кўће.

Етё је жёна: „Дђбро, си дошла?“ — Кае: „Дђшла.“ — „Вёди волђе, 'бём ти даду-прду!“ — Ја рйпим на дрљачу, жёна води волђе. Волђви што брже йду, сукнёрак сāмо летй увйс, чāк по врату е удāра — бёга пред волђвима. Млāда жёна, штā ће ми стāрац и баба!

Подрљачи'мо. „Тёраи ти, жёно, волђе унāоколо, а ја ћу дрљачу на леђа.“ Па ко-штāле тām дођемо: обойца лежё. Ка-ћопи' ма-чўгу, овака дебёла: „Штб лежите сād, вйдите — цёб свёт рāди, а вй лежите?“ — па по крeвёту. Они не мōжеу, брё, полдмљени: свё и' дрљача поломйла. Вйше нйт пође дёда нйт баба с мдном.

Мде ми имфвине, мдй' ми синдвā и ћерй'у; — ймам пёт унўка: свй ми пёт поцркали ко те лāжем; — тврда рўка кўћу чўва! Нёма,

немб те нїко лаже, чїм попуштиш, бѳг да прѳсти. Остаѳ пуста кўна: јѳдан нѳ-да рѳди, друѓи нѳ-да рѳди, свї дѳе да лежѳ. Душа дѳе и да поѳ и да попїѳе, и свѳ; ако не рѳде, откў-ѳе, Вѳльо, брѳ! Овѳ гѳдине н-отїдне јѳдна нїва, догѳдине ѳе друѓа нїва, а штѳ нѳмо за пѳрез?

Богалинце

II

Рѳшїмо да вршѳмо, и лѳпо ти, пїтамо задругу да ни да машину. Ыни обећѳу. Али ми нїсмо знѳли тў несрѳћу да задруга нїѳе опрѳљала тў машину, но како јесѳнас врла, бѳцїли у шўпу, такѳ и ћутѳла. Дотѳру лѳпо у мѳу ѳвљїћу машину, мѳтор јѳким на ѳправку у Белўшиѳе.

Ѓи-данас, доѳе мѳтор — нѳма. Друѓи дан 'тѳ ти га доѳе мѳтор; ѳи-да пуштїмо у погон. Назѳвем јѳ раднице. Кѳљко пуштїмо у погон, ѳно ти лѳпо мѳтор поѳче да рѳди, машина се поѳломи: попуцаше вїле, попуцаше фѳдѳри. Устаљѳи мѳтор, попраљѳи дрѳш. Ѓи-д-упѳлїмо — мѳтор нѳѳе. Обрѳнаше, обрѳнаше, обрѳнаше, д-окрѳше не мѳже; — па изгїбоше, не мѳж' д-окрѳше.

Ѓи-дѳбро тѳ, јѳдва ѳкреса, крѳте ѳпет. Кољїко ѳбру, нїѳе ни дѳсет пўт, ѳно ѳпет попуцаше вїле, друѓи пўт. Не мѳже. Ѓи-д-оста-вїмо за сўтра-дан. Спрѳмаѳ ѳброк, рѳни раднице, лежѳ радници по ѳвљї. На чїћу ѳе тѳ штѳту да бўде, нѳ знамо ни мї.

Друѓи дан долѳзи стручњак д-опрѳља мѳтор: нѳки Драгїша и-Сїбнице, задружни стручњак. Ыпраља, ѳпраља, не мѳже. Ыде. Ѓид' сўтра-дан долѳзи ѳпет. Ыпет радници стоѳ по ѳвљї, лежѳ, трѳћи дан. Јѳдва жїви опрѳвише те оврѳше. Трї дана вршаѳ — дваѳс' тѳвара. Пїтамо се: кољїко кѳшта тѳ пченїца?

Жупањевац

III

Мѳа покѳина бѳба Смиљка, ѳна е ѳвде рѳђена у сѳлу Мѳлешеву. Мѳи дѳда се жениѳ са нѳм: ѳна е бїла богѳта, а мѳи дѳда е бїо сирѳма, пошто се дѳљїли; дѳљїли се тї, брѳћа тѳ. Ыни су од Кѳсмѳта, тѳмо нѳгде, дошли, од Морѳче. Ыни су прѳшли ѳтуда преко Копѳѳника, па су дошли ѳвде, а јѳдан отїшо за Добросѳлицу — тѳ е Рѳдош. Рѳдош — ѳни се звѳли Рѳдошѳвїћи прво гѳр. А тѳи Јерѳтїѳе после имѳѳ — имѳѳ е два сїна: Вѳско и Мѳрко.

Љубїсав што е, ковѳч: ѳл су ѳни Јерѳтїѳеви, ѳл су Вѳско и Мѳрко и Љубїсав трї брѳта — тѳ не мѳг да ти докажем... Ы, такѳ мѳж да бўде: Вѳско, Сїма, и да ти кѳжем, Мѳрко. Тѳ е тў Мѳркова фамїлиѳа, сѳмо јѳдна кўна ѳма: Мѳрковїћ. А овї, Вѳскова, ѳма мѳло вїше: свї на Вѳсковїѳе.

Љуби́сав — то е Сѣмѣин; а Сѣма, Вѣско и Марко, ђни су браћа — то су Јерѡтијеви синови.

А мѣне баба причала како причали њѡи, како се то одиграло за Госпоину. Ја ћу да ти то причам најтачније. Ал само то да е јасније да говѡри ма̀ло. Нѣшто није јасно. Даклем ти кад^т су дошли преко Копѡдника, ѡтуд од Мораче (то е читаво порѣкло — црноѡрско трѣба да е наше порѣкло). Кад^т су дошли ѡвде, ђни су ступили — то е било свѣ лугови и, да ти кажем, трѣѡци, ма̀ло е било плодне земље, кѡде су Куштрићи први населили ѡде: било седам кућа; три било, па пѡсле седам.

И кад^т су ђни дошли, мѡго имали лѣпу одиву нѣку њину. Да ли је снајка, да ли је сѣстра, да ли је ћерка, то ја не мѡгу да знам. Лѣпа била. А Турчин који је био ту — имала е кућа до скѡро е била, с ону велику ширѡку — ѡцак, а онако ѡзго покривѣн ћеремидом, и онако ма̀ло на ѡдну страну. — Он љвек бацао ѡчи на ту одиву. А имаѡ Циганина ордина̀нса. Циганин се носио врло лѣпо — то ми баба причала. Онда ѡнтерије носио онѣ. Он је крстарио са кѡњем. А ага е ту кѡпио пѡрез, и онѡ, како се звало — данак. Ту сад нѣ би' ти умѡ казат да ли је, оваи, Јерѡтијев брат отишо у артаклук — Јерѡтије није. Вни су више пута напомињали, ѡна човѣку. Каже: „Ма ага нѣшто овако..., нѣшто баца ѡчи“. — А ага, Турчин, да л је говорио он српски ел турски, ја то нѣ знам.

Ишли те крчили ту нѣко мѣсто, раскрчивали 'де ће да и' рѡди нѣшто. И кад је било једног дана, он, бѡгами, зваѡ њу дѡле. Оваи отидне: „За шта с ти зваѡ мѡју жѣну, каже. — шта ѡмаш ти с мом женом!?“ — И ви́кне агу па убије. А, ту видели, дошли нѣки од Грка. Грци, знаш, и сад^т се зѡву Грци; добри, вредни људи, вредни и поштѣни људи. „ѡди, каже, помѡгни. “ — и убију га. Али Цига остаѡ и тражи агу. Па пѡчо да прѣти Грцима.

Али Цига ѡдм-отишо па извѣстио даље Турце. Кад^т се враћао, оваи га Грци причѣку па г-убију дѡле — убију га дѡле 'де нѣка оскѡруша била у пѡљу, и заѡпу га у ви́р, у тењу: била тења онда, није би'о тад^т просѣчен пут. Пѡсле, води се ѡстрага ко е. Оваи није имаѡ стрпљење, побѣгне, оваи наш прѣдак. Лутаѡ по шѡми. Ал остаѡ мали дѣчко, мали дѣчко остаѡ, његов синчић, и лѣпа жѣна. Дошо други ага, друга влас^з гѡни се, али он шта ће, не мѡже.

Онда нареде власти да се ти сви куи су посѡмљани, да се те́ру у заточење, у манастир Калиниће. И отѣру и жѣну његову, а сѡгорно и дѣте отишло с ма̀иком.

Оваи се прибио нѣкима тамо и јѡш повѣо нѣкога с њим, и чуо тамо да су оваи затѡчени у Калинићу. А ђни су свѣ тамо куи су сумњиви и-сви' крајѣва, Турци су тамо затвѡрали. Он се молио тамо тим, како се зваѡ, бѡљубаша, њин чѣтовоѡа. Каже: „Слушаи, ка-Турци славе тамо, каже, 'де то затѡчени?“ — „Па Велика Гѡспоѡа се слави“. — „На ѡдан мѣсец^з дана, каже, да ми јавиш“. — Он кад је дошо август, он јавио тамо њѣму. „Е, са-да идеш, каже, да изабѣреш ѡд^т пѣ-другѡва, пѣ-другѡва да одабѣреш и да идеш тамо да видиш ѡмате л при-

сталица ви ваши“ — Он дошо отуд , па одт кѹће до кѹће које знаѡ. Грци ѡздо били сигурни, и јѡш по неки побуљѡ понеки кременар, оне пиштоље, да ѡму оруђе ѡни там. „Е, сад на пѡ-дана да ѡдете да припрѡмите, да закѡлете тамо неког ѡвна, неко тѣле, ѡвцу, јанге, шта ѡма“ — да се припрѡми у шѡму овѡмо, Попѡвац, Дѡлѡве, да нѡ зна ѡико — „и лѣба, да се војска нарани, па ћемо д-ударимо на Вѡлику Гѡспођу“, — д-ударе на Тѹрце тамо.

И, сад, ѡни тако и јураде: дођу ѡде, припрѡме, изнѡсу там, и позѡву овѡ лѡде. И, кад је било пѡсле пѡла нѡћи, ѡни стѡгли тамо и блокѡрау тѡ, у засѡдама, у шѡмама, да и' ѡико нѡ зна. Тамо су били Тѹрци. А овѡ се обѡчу, мѡмци кѹи су били најмлађи, у шумаѡинско лѣпо-дѡло, и ѡнда кад је било, изашли каѡ мѡмци, да повѡду свађу прво. А овѡмо се припрѡме: на свакога Тѹрчина имѡло по два-три Србина. И ѡвѡ повѡду кѡло, повѡду Тѹрци тамо, и покѡче се у кѡлу. Покѡче се кѡловође — и закѡчи тај пѡтурица, ел је Тѹрчин, шта е бѡ, закѡчи овѡга. А овѡи викине па опѡли шамар. Како е опѡлио шамар, свакога е Тѹрчина — сачѡкали овѡ и побѡју одјѡдѡмпут.

Овѡ из-затѡчења попѡшу. Јѡким пѡсле пиће. Све ѡтишло своѡма кѹћама живо. И дођу ѡвд-и нѡсу смѣли да чѣку даље, него ѡзму закѡљу и спрѡме вечѣру и прѡславе Вѡлику Гѡспођу, тѡ вѡче, тѡ е ослобођење. Те ни остѡла Вѡлика Гѡспођа. Сад ѡма пристѡлице. Грци нѡсу, ал овѡ ѡде Мѡлѡшевићи сѡмо сѡчу колѡч, а не славе, тѡ су пристѡлице.

Малешево

IV

Е, тѹ на Колубари, тѹ е пешѡдиѡ наша гѡнула, а мѡ нѡмамо у батѡрију сѡмо три гранѡтѡ. Четѡри тѡпа, три гранѡтѡ стоѡ. А наша пешѡдиѡ тамо кѹка: „Па опѡлте по неки мѡтак, каже, побѡше не“. — Чѡм д-опѡлимо? Ъјутру мѡ доби'мо наређење да ѡдемо на Кѡсмаѡ. Тѡ ѡдт прѡма Београду. Те мѡ ѡдѡтле на Кѡсмаѡ, нѡђу. Тѹ смѡнимо ѡдну, ѡд београчки' што е била батѡриѡ. Нѡђу приђемо и смѡнимо е, увѡтимо онѡ ѡине телефѡне и свѡ. ѡни нама предѡдоше ѡине елемѡнте, ѡино свѡ, кѡде трѡба да гађамо. Ал, каже, нѡма ѡпаснос: четѡри километра ѡини рѡвови ѡдѡвде. — Четѡри километра, ѡије то ѡпасно. А јѡдан из дрѡнске дивѡзије, трѡћи пѡзив, пѹк пред нама. А мѡ ѡмамо јѡдан батѡлон кѹи мѡ водимо уз батѡрију, кѹи ѡде с нама у заштиту батѡрије. Чѡем ја, — онѡ зѡдни телефѡни ѡма остѡли, — онѡ из Београда, дѡнели били, овѡ батѡрије, па оставѡли ѡи, — код ѡи се чѡе, ѡко там не прѡтѡскам, не ѡвѡрам га, увѡти, ки звѡчник увѡти тамо. — Чѡем ја тамо де пешѡдиѡ, и не познаѡмо е: ѡло, трѡћи пѹк мѡсим да е бѡ, — евѡ и' Швабе, каже, узѡше ни ѡдне рѡвове. Ајде, каже, да бѡгамо, — онѡ телефѡнисти. Ја вика', вика', док се ѡва. Рѡко': шта ви је тѡ, кака е то лѡра, кѹи ви то ѡзе рѡв? — Па, каѡ, Швабе узѡшѡ ни ѡдне рѡвове. — Па шта кад ѡије бѡло пушкарање? — Ма наши трѡћи пѡзив, тѡ

напѹсти ђдма, бѣга. — Па дѣбро, брѣ, трѣба л ви пѣмоѡ, да ви . . . ? — Отишо, каже, ѡдан ордонас с кѣнем, сѧ-ће ѡн да донѣсе наређење. — Јѧ ѡседна чѹкам, виѣем ји, знаш. Тек одјѣдампут: Бѣжи, брѣ, бѣжи! — ѡни тѧмо измеђѹ себе, знаш, — бѣжи, евѣ и' Швѧбе, евѣ и', сѧ и' да не повѧтау! — Јѧ: ѧло, ѧло, — нѣма, нѣстаде и'. А нѧши спѧву. Комѧндир спѧва, трѣба да га разбѹдим. Јѧ виѣну', разбѹди' онѡга воѡника до мѣне: Виѣи га, реко', овѡ напѹштише пѣложаи. — Те и онѧи стѡго кѣњаник одѡздо. — Дѧи јѣдну, каже, чѣту, нѧши напѹстили рѣвовѣ. А онѧи командѧнт ѡдма виѣну. Пешѧди'ѧ стои под оруѹжѣм, спѧва, нѣма тѣ: — Четвѣрта чѣта, кѧс, усѡљени мѧрш дѣле до рѣвова да помѡгнете ѡдѡма. — Ѣни отѡше. Јѧ виѣем: ѧло, ѧло, — тек чѣвек се јѧви: ѧло, — ма није ми онѧи гѣвор. — Кѣ е тѧмо? — Дежѹрни, каже, телефѣнис', — а отѣже, није онѡ што су, јѧ сам вѣћ ѹпознао, јѣдан сѧ-да разговѧрам. Рѣко': — Дѣ комаѧнт? — Па тѹ е, каже, обилѧзи рѣвовѣ. — Зѡви га, реко', на телефѣн. — А мѧло е дѧље, сѧ-ће ѡн.

Пѣче да жвиѡди кѹршум, пѣче у батѣриѹ: ж, ж. Комѧндир виѣну ѡдма командѧнту: Ѣиде, каже, д-ѡмо да виѡдимо тѧмо на осматрѧчицу, пѧда нѣки кѹршум, каже, ѡде. Онѧи виѣну ѡдма пешѧдиѹ рѧспореди међу тѣпова и тѧм и тѧм. Ѣни отѡше на осматрѧчицу, и ѡдѧнде комѧндир ѡдма: на свѡ четѡри тѣпа картѣчно гѧђѧње. Мѡ окрѣнемо на двѣста мѣтара. Пешѧди'ѧ кад грну, — ми опѧли'мо по десетѡну-петнаѣс' мѣтака, шѹма тѹ, па сѧмо пѧда. Ѣно нѣма, двѣста мѣтара и ѡдма се распрсѧва кад је картѣчно гѧђѧње. Згрну се пешѧди'ѧ ѡздо, виѣну те бѣга. И ѡни бѣгу ѡзго, официѡри, са осматрѧчице. Пешѧди'ѧ — мѡи комѧндир пѣче да кѹка: — Не дѧйте, браћѡ, каже, топѣве, каже, да ни ѹзну, 'дѣ нѣмо пѣсле! — Кѣ те пѡта, ѹтече онѧи батѧљѡн. Мѡ штѧ кѹѡ довати: возѧри кѣње узѧхаше, утекѡше. Кѹѡ ѡмаде кѣња, кѹѡ нѣмаде, пѣшке. Свѣ напѹсти'мо, утекѡ'мо. Јѧ сам сѧмо ѡпио ѣдну батѣриѹ: овѧка кутѡ'ѧ ки овѣ. И ѡни дрѹги доватише, нѡсу били ни растѹрени телефѣни, — дѣле ниѡбрдо ка Ивѧнчи сѣлу. Ѣзго ниѡбрдо како е се потрѣло, ѡно овѧко ниѡбрдо, а стрѡјка, а острѹга нѣка висѣка, а свѧки за сѣбе бѣга — не бѣгамо ми јѣдно зѧ друго, но свѧки за сѣбе; — па кѧ' потѣгнем у ѣдну острѹгу, ѡно ме зѧкачи такѣ до колѣни: ка-це омѧкнем тамо дѣле ниѡбрдо па у дрѹги жбѡн острѹге пѧдо' са свѣ онѹ кутѡ'ѹ — и кѧмен и стрѡјка нѣка — ѡснѹ' доленѧке, ѡно тѹ ми, прште ми онѧ блѹза, на грѹди. Рѣко', јѧ погѡбо': у нѣкаке јѧрѹге, сѧ-ће, реко', да м-увѧте. Поглѣам јѧ, ѡни изѡшли — изѧ онѡга цѣбуна глѣдам, ѡно овѧко стои гѣр на брѣдо. Стоѣ дѹпке и гѧђу по еднѣга, еднѣга — 'дѣ се кѹѡ јѧви. Сѧд' сам гѣтѣв, реко', нѣм 'дѣ. Сѧ-чѡм изѡђем одѧвде, ѡн ће ме гѧђѧ. А дѣле трѣба такѣ едно пѣдѣ-шѣсѣт мѣтра такѣ до јѧрѹге еднѣ, да увѧтим нѣку шѹму. Јѧ пођѹте мѧло, ѧ, мѣра-се бѣга. Искѣчи' одѧнде ки онѣ зѣц, те дѣле, сѡјри' у онѹ шѹму, докле сѧмо замѧко' од ѡѡ. Ѣни гѧђу, пѹцу, али нѣне. Ѣни мѡгли пѣсе свѣ да побѡју, али нѣне; пѹца, пѧши те. Види, свѧки бѣга.

Дѣђѡ'мо дѣл у онѣ сѣло. Ѣно се тѧм скѹпило, кѣ е био, кѣ е, брѣ, стѡго. И за мѣн јѧвили, каже: виѡдели смо га да е пѧѣ, пѣгибе. Те скѹпи'мо се нѣкако. Нѣки', нѣма. Ѣдан нѧрѣдник и ѡдан поднѧрѣдник доватили по еднѣга кѣња, побѣгли чѧк у Младѣновац онѧмо. Па ѹвече

дoђoше. Ё, штa нeмo сaд: тoпoвa нeмaмo, сa-нeмo пyшкe дa дoб'јeмo пa нaпрeд. A имaли смo oндe двe хaубицe пoзaди Кoсмaja, нe знaм кaкo сe звaшe eдaн в'ис. Oнe б'и'у oдaндe, стaлнo б'и'у y нaшy бaтeри'у — цeђ дaн, сaмo јeднa oпaли, дрyгa ст'игнe, јeднa oпaли, дрyгa ст'игнe, нe дa дa увaтe бaтeри'у. Ел oднe oдaндe нe мoж дa измaкнy, дa ни yзнy бaтeри'у дoк нe истeрy нeштo: нa рyкa нe мoж дa e oтeрy. И 'дни цeђ дaн гaђy. Штa e, рeкo', вaйдa, узeшe лyди тo. И кaд б'и нoђy, м'и дoб'јeмo yвeчe нaрeђeњe, дa бaтeри'а, лyцтo дa бyдe спрeмнo. Ујyтрy, ч'им сe oслoбoдe тoпoви дa oдмa oтвaрa вaтрy. Oнo тaмo мyнци'и'а, пyнe кaрe стoe, и oн'и тeмпирaчи, свe тo стo'и' кaкo e нaмeшћeнo, тaкo стo'и, н'и'e имaдo кaд н'икo дa и' рaстyрa. Ујyтрy кaд б'и, кyи ћe, рeкo', дa смeни oдe: пeшaди'а oнa штo e билa, oнa yтeклa. И, нoђy кaд б'и, oднe дoшли, oткy-дoшли, нe знaм — двa пyкa. Oд' сeлa пa yз бр'дo, сeдaм рeд'и eднo зa другeм. Oни нoђy сe примaкли. Кa-цe свaнy, oднe јeдни y пoлa бр'дa, јeдни рeдoм: сeдaм рeд'и јeднo зa другeм нaпaдy. Oн'и нaв'иши сaмo сe прeбaцe дeсeт мeтaрa, кoл'и'кo мoжe, и 'oдмa лeгaу, a oв'и зa њ'имa, ки oнo мoрe — сeдaм рeд'и сy тo! A oднe oзгo б'и'у, дoлe н'избр'дo нe мoжe и' н'иштa. Кaд б'и oкo пeт-шe-сaт'и, oднe бр'зo искoч'и-шe гoр. Пр'ви рe-ћyт'и, a дрyги и трeћи: yрa, yрa. Митрoлeз'c тaмo сaмo др'кћe: oн'и oдoзгo. A oв'и сaмo: yрa, — и пyцaу. A дoшли нa двaдeсeт мeтaрa, кoл'и'кo мoж дa сe дoбaцe. Oн'и пр'ви рeдoви штo сy били, oднe oдeдaмпyт, oнe рyчнe бoмбe: дyм, дyм, дyм, дyм — свyд рeдoм низ'c пoлoжaк нa њ'и. И 'oднe в'икнyшe: yрa, oн'и дaдoшe лeђa. Нaши увa-тишe бр'дo, oднe д'и'гoшe сe св'и, и м'и зa њ'имa тр'ч'имo, aкo нeмaмo н'иштa. Прeстa пyшкa, oднe бeгy н'из бр'дo.

Ал ђaвoлa, њ'имa oдoздo билa м'лoгo рeзeрвa нoђy дoшлa, пa кaд били дoл y пoлa бр'дa, oднe сe пoвaтaли, пa и нaши oдyвyд. Нaши пe-шe-сeдaм рeд'и, a и њ'ини, мoждa e билo вeћ и њ'ини тoл'и'кo; сaмo клa-њe пo oнeм бр'дy, сaмo кyкy: jаo, oнa jаo, oнa jаo. Кaд из'и'ђ'o м'и гoр, узeшe oв'и тoпoвe дa гaђaу, a oднo тaмo дoлe пo шyмe сaмo кyкњaвa. И 'eтe и' њ'ини, јeднo двe-тр'и стoт'инe, прeдaли сe, Aуст'и'јaнци, сa свe oфиц'ири йдy. Тeрy и' oв'и нaши yз oнo бр'дo. A oв'и нaши кoмaнд'ири: — Штa e, oћeтe y Крaгyвaц? Нeћeтe jош! Кo прoдyжитe jош, a сaд нeћe-тe. — М'и смo, кaжe, м'ислили дoвeчe eл и'зјyтрa дa с'иђeмo y Крaгyвaц.

И м'и oдaтлe oнaмo yдри мoс' нa Дyнaв, дa сe рaзб'и'e мoс'. Oднe, сaмo oпaли пo нeки мeтaк, мa бeгy oвaкo ки мрaв. Мa прeшло билo двe див'изи'e, кaсe, и в'ишe мoждa e. Oнaм бр'зo сe рaзб'и мoс', нeмa 'дe дa прeлaзe, oднe прeдaдoшe свe, свe сe oдјeдaмпyт прeдaдe. Oвaмo нaмa сe нaрeди: штa нeмa сaд, кaжe, тo сy див'изи'e дoшлe, спрeмнe, ймaмo свeшта. Тe пoсe м'и сe в'рнeмo, oт'иднeмo y Бyринци нa oдмoр.

Драгомир Јанићијевић, Кавадар

V

Пoђeм jа y вoдeни'цy, бeшe eднoг дaнa к'ишa. Јa сaм сaд м'лeо сaс пoмeлaрe и тy сaм зaнoћ'иo y вoдeни'цe. Свyкo сaм сe и лeгo сaм y крeвeт. Спaвaдo сaм дo јeдaнaдeс' сaт'и. A y вoдeни'цe чyeм jа, рaзбyди мe лyп-

њава нека у воденични тџак, дђле у вђди што е, као гђи да неки свђ разбива тамо. Ја се дигнем па тамо на љставу, ђно вода, поглђам, устаљена љставом. Шта ли то лупа? Ка-сам бђи тамо код љставе, ђно при-стање лупање, ја дђжем у сђбу 'де спавам, код^т крђвђта, ђпет лупање. И на ћеремђду, кађ да ми свђ пђразбива ћеремђду камењима чђек, тако ми се то причинђло. Ја се сђтим како су стђри причђали да у воденице ђбично ђма анђаме, кђђ кака прђчђвања, и заплђшим се ја ствђрно. И вђду ми стђска на љставу. Иде тамо на онађ цђпун, па притегне, стђска, стђска, па пђшти. Ја побђгнем ђпет у сђбу овамо, вратим се. Ту сам се враћао неколко, мђжда пђт, шђс' пђта. Али та лупњава ми дђсади. Посђмљађ сам да ће неки да нападне ме, да ми ђтне жђто. Ја се помђсим овако: да се сузбђјем, чђвек ће ме увђти ђпет сутрадан, ће да ме убђје. Мђре, резђкуем ја, и ђћу д-изаћем напоље. Мђсечина е бђла. Ја ђндак љзем секђрче у шаке, опљђем длђн и изаћем под воденицу преко мостђћа онђга што ђма там. Поглђм: ђно мђсечина. Поглђдам на крђв, ђно ћеремђда стођ лепо, нђт је излђпана камењима, нђти штђ. Ја се сђтим ђнда да е то прђчђвање, или неке анђаме, како стђри причау, па се и ја заплђшим, па се сагнем, натђчђм капу на чђло, па штђ брже бђгађ у воденицу и ја, да ме не би, овађи, — што кажу ранђје, увђте неке анђаме, — па да ме тђрау уз реку и низ реку, знам да не мђгу да се спађим. Побђгнем ти у воденицу и штђ брже обрнем кљђч, станем уза шпђрет, пђшим дђван тамо и чђкам док^т запђву петлђви.

Драгиша Рашковић, Прњавор

VI

Дђца мђла остђла, кђ те пђта. Стђлно се [мачак] навђдио па у форђну. А ђно тђпло у онђ. Увђти па подвђје главу лепо.

— Чђка' да затвђрим мђло да га заплђшим, да погрђбе на форђну, па да га пђстим напоље.

Али баба дђшла с ђђске, накђпила дрва па наложила, и нђје обраћала пђжњу, дђ л' то гребђ дђ л' не гребђ мђчка — стђра жђна, имђла седамдђсет-осамдђсетђ гђдина. Он гребђђ, сирђма, гребђђ, докле га није вђтра подђзела.

Ка-дђћо' ја са сђла — з-децама се играђ по сђлу:

— Баба, шта има да јђдем? — мађка ми бђла у бђлницу, ђтац у Нђмачку у рђпство.

— Йма, кае, печђње, — па да кађ: пропђндо, па: пропарђндо!

— Како печђње? — Ја знам да нђсмо нђшта клђли о-срђдње стђке.

Кад ђна ђзвуче мђчка ки јагње. Четђри дђна ми се гађило да — да се сђтим.

Баре, Никола Лукић, рођ. 1929.

VII

А ми, сећам се, најђемо на кола, пропали пешке, табани испуцали се, — најђемо на кола: најшли диверзанти, пресекли пут, па оставили пуно и камиџна и лаки и тешки кола. Уђемо ми по тройца у лимузину, а пешеџ гурџу путџм, докле мџже се гурџа, онаџ за волџн сџмо испраља да џде. Нџ зна ниџко о мџтору ништа. И кад не мџже више, онаџ сџмо савије па изиђе, а ми погурџамо мџло те сковрљамо у јаругу . . .

Бабе, деџа, чџм пџшло на нџге, тџра биџџкло. А ја нџ знам, нџсам ниџкад јашио. Стџд мџне од, овџ деџа, 'де џу. Ал' џни џвече после џсам сџти не смџду ниџде а мџдну. Јџ џнда по мџсечини; каџем онџм детџту 'де д-остаџи биџџклу. Кџматно пџсле двџ сџта . . . Отиђем ја по километар путџм.

Заџзнемо Сџсак. Ту увџтимо џдну батџрију цџлу. Тџпи за лафџт па окрџеџмо онџ укрџг, и окрџнемо, лџпо за ниџа цџви, свџ. Ал враџа, ниџко не мџже да отвџри тџп. 'Де гџд видиџмо која углџчана ручџца, ми потџгли за џу. Сџџки не мџж да чџка, свџ му се чинџ џн џе сџд бџље, да тџ трџба ки на пушке неџде да се извџчџ назад. Па тџглиџмо на џдну мџсту, џдан тџчак обрџеџмо, кад џн пџчне да се дџже . . . Ал 'де је онџ што се отвџра? — А џно џзго џма па повџчџш она затвџрач, џно из . . .

Нџ знаџо ми о тџм ниџџдно.

Кџ е бџо у алтиљџри, неџа изџђе. Јџвише се џдно-дваџстџну, дџђџше.

— Штџ си ти бџо?

— Јџ сам бџо возџр, ја додаџач, ја кџвар . . .

А ниџџдан нџма нишџнциџја и поџот'ниџк . . .

Надрџе

VIII

Јџ сам бџо прџво у Словџнију, у Нџво Мџсто, па џндак, кад је тџ гџжџва бџла, џндак нџс, цџлу дивџзију премџсте за Пџжареџац. Јџ сам бџо у извиђачку јединицу, и пџсе нџс командџнт пуџка траџиџо за границу, али командџр нџ даде, те џни пџсе из ауџмџтичке узџше, а нџс пуштише.

Тџмо кад бџше гџжџва на ромџнску границу и бџгарску, цџла се дивџзиџа из Нџвог Мџста премџштила у Пџжареџац. Пџсе ја нџсам бџо у Пџжареџац, мџло, бџо сам у Кџџажџџац, бџо сам у Смџадрџво, такџ свџ то пролџзио. Бџо сам по рџзни кџрсеџа . . . Па и на скиџање на Кџпџџник сам бџо.

На Кџпџџник је лџпо. Долџзе туриџти. Ту смо се задрџџли и преџо лџџта. Док изиђџш на вџр Кџпџџника, ниџде вџду нџмаш. Одтџ подниџжа до гџр. Ё, гџр вџда свџд рџдом, тџ се сџмо укрџију потџци, нџ знаш де кџи џде, сџмо јџдан преџо дрџгога. И шџтори рџзџпу

порад онѝ пѣтока, вѣда жуборá, ђни онденáк йду. Знаш како е гѣр лѣпо, свѣ шѣма, ливáде и равница. Ймаш тáм цивѝлни дѣм, свѣ од грѣдá.

И тáмо ти ље вѣда дѣста недѣлно едáмпу-да пѝеш, не мѣж да држѝш овáко пѣрциѣу колико лáдно, како тѣпло. Тáмо ймаш овáко да вѝдиш преко дáна чѣтири-пѣт пѣт снѣк^Г-сѣнце, снѣк^Г-сѣнце. И ђнда кад^Г пáдне мáгла, нѣ знашж, 'дѣ се налазиш.

Ка-цмо мѝ отѝшли тáмо, задржáли смо се по Светѣм Илѝе у овѣ време баш . . . Рѣтко да йма овáко да чѣо дáн сѣнце . . .

А пѣта нѝе бѝло кад^Г-смо мѝ. . . Ми' смо свѣ истерѝвали живу стѣку и тáмо клáли. Па смо пѣсле мѝ љопрáвили пѣт — од Рѣднице, па свѣ уз брѣдо. Пролáзиш Рáшку, па у Рѣдницу се скѝдаш, па од Рѣднице после за Копáђник . . .

На ѣдну стрáну су запáлили гѣру, кѣ зна колико, нѣма крáја, сáмо стáбло стой, бѣлѝ се.

Течиѣе

IX

. . . Мрѣтви око вáтре, по пѣт-шѣс извáлили се . . . Јá сам заглѣ-дáђ, знашж, да не нáђем брáта . . .

Сѣћам се ка-цмо кѣвали качáмак, бе-сѣли, од бѣђаве — нѣма нѝшта за вечѣру. Тѣ нѝсмо мѣгли да прѣђемо ни двá километра (ки одáвде до Рѣкѣвца) — трѝ, преко дáна — тѣ е тољико крш. Па смо пѣсе сѝшли порад-Скáдарског љезера: и тѣ нѣма нѝшта за вечѣру.

Јá сам био дѣчко, шеснáѣста ми гѣдина бѝла ка-сам пѣшо. Такѣ се мáло снагдѣвáло са прѝстáништа Санђовáна — такѣ: ел брáшно, ел пѣк-симѝта.

Јá сам се тѣ и разболѣѡ. Одрѣдѝше ме на стрáжу љедно вѣче и јá се разболѝм.

А одáтле ѣдна лѣса на трѝ мѣтке, па кѣље — баруштѝне, чѣда, шеварѝка, поизврáли се воѝници, кѣњи . . . Такѣ до близо Мáћи. Пѣсе смо йшли кроз нѣке шѣме, тѣ су шѣме Ёсад^Г-Пáшине . . .

. . . Јá сам нáшо тѣга мѣга брáта. Јá сам прѣво йшо у пѣкарску чѣту. Пѣсле крѣнѣли смо на Препѣлац у Прѝштину. Јá чѣпам дрѣва пѣкарѝма да би мѣго да добáвим мáло лѣба. Мѝ се набѝємо у сѣбу па што набѝємо у чѣпѣве истрѣшен лѣба, тѣ ти ље за дáн. Тáѝ мѣѝ брáт о-стрица, овѣм мáѝке ѡтац, ђн ље слѣжѝю у четвѣрту ѣнглеску батѣриѣу. Енглѣзи су четѝри батѣриѣе ђнда пѣслали из Ёнглеске за ѡдбрану Беогрáда, по двá тѣпа. И јá нáђем прѣву ѣнглеску батѣриѣу, пѣсе пѝтам за четвѣрту, ђни ми кáжу. А ђн ѡдма предá ми кѣла и волѣве — воѝска врáтѝла се, знáте како е бѝло, расѣло земљѣ, — и дá ми љѡдѣло.

А топѣви смо тѣрали до Ферѝзовиѣа (мѝсим Урѡшѣвац сá-се зѣве). Тѣ су сарáнили ѣдан тѣп — преко мѣста ѣдан пáде, дрѣги су сарáнили. Мѝ смо преодѣжѝли дáље до Пѣћи, уз онѣ шѣме, преко Лѝма. Нарѣђење да се прекрáте двокѣлице, да се спрѣми хлѣба, штá

кѹи мѡже — нѣма нигде ништа до Скадра да се прѣми. — Миђутим и у Скадру ништа није било ка-смо ми стигли. Прве јединице које су стигле, ђно било (ја сам разговараѡ с мѡима друговима), било по ѡдан хлѣб. — Тѹ смо прекрѣтили двокѡлице и љувѣємо по неколико пексимита, погаче смо намѣсили, и козѣрве и крѣнѹли смо кро-шѹму.

Тѹ сам виѡо, ка-смо крѣнѹли изѣ Пѣћи, с лѣве странѣ у едној ливѡди: свѣ је била упаркирана наша алтиљѣрија у кѡре. И тѣ наше форѹне. Ал демонтѣрано тѡ, није кѹкавички остѡло. Двѡ даѡа у ѡдној шѹми на ливѡтку борѡвили, и чѹди ме штѡ се не крѣємо. Борба се вѡди, наша војска очѡинички се борѣ, наш се тѡп више не чѹе, а сѡмо аѹстриски топѡви: долѣћу гранѡте преко нас. И пѡсле ка-смо крѣнѹли ѹвече уз планину, занѡћили смо уз ѡдно вѡтриште, тѹ била санитарска кола. И ѡнда смо цѣле нѡћи — мѡло мѣсечина е била за ѡблак, — и љонѣ двокѡлице истѣрамо.

Е, тѹ смо виѡели што није Јакѡвлѣвић опѣсаѡ. Уз ѡдну вѡтру четѣри-пѣт мѣртва лежѣ, уз другу вѡтру дѣсно, ѡпет мѣртвац — и тако е било свѡд рѣдом у онѣ планине док смо ѣшли. Кадѣ смо, сѣшли низѣ планину, најѣмо на ѡбалу јѣдну. Она се двокѡлица прѣтури, ѣзломи се руда, бѡпе-бѹпе, бѡпе-бѹпе, ѡде нѣгде тамоѡл. Имѡли смо нѣке конопце: сковрљѡмо онѡ у ѡдан пѡток и увѣзѡмо.

Сѡмо смо пѡшли мѡло узѣ тај пѡток, овѣ не Шѣвѣтари напѡдоше, и тѹ свѣ оставѣмо. Изѡшли смо у ѡдну планину, кроз јѣдан шѣпраг^к смо прѡшли; пѡсле тѡга чѣсто, сѡмо овѡко е било виђук-трава и камен. Тѹ е зашѡштѣло преко овѡга, гомѣла и дѣца и жѣна и војскѣ. Ми смо свѣ кѹи смо комѡрције били, сѡмо испрѣгнемо стѡку, ѡфицири сјашу с коѡѡ кѹи су мѡло појѡли уз онај пѡток, стѡка ѡде свѣ дѣсно у ѡдну шѹму: пѡче рѣка, бѹка, врѣска тамѡна, а ми ѡдосмо тамоѡре. Ка-смо изѡшли на ѡдан грѣбен, ѡно јединице довикѹју, та мѡѣ бра-довикѹе: — Ђло, четвѣрта ѣнглеска, е-сте живѣи? — Живѣи!

Тѹ смо нѣкако изѡшли и нашли се, ѡно ложѣ се вѡтре, борбе дѡле престѡле, штѡ е било, било. Ми заложѣмо вѡтру, ја и мѡѣ браѣ, нѣки Рака из Медвѣје овѣ ко-Трстеника; Јѡса Јовѡнѡвић^б био је нѣки студѣнт, ѡата у тѡѣ батѣри, и љон је био с нама, и нѣка девојка што се при-друђѣла тѹ близо, из Београда.

Ал ја сам се свуљѡѡ низѣ тѹ планину онако у сѡну, како сам био ѹморан, цѣлог даѡа смо путовѡли, ниѣ смо јѣли ниѣи штѡ, ја сам се свуљѡѡ како сам држѡѡ шињѣр овѡко пред ѹста, тѡ ми је било ѡбично да дѹвам у шаке ел ми мѡло топлѣје било. И ја се свуљѡѡ тако: сѹљке, сѹљке, — и држѡѡ она шињѣр. Ка-се ја пробѡдим, забѣлѣла зѡара, јѣдна јѣла ме срѣла, а зѣб о зѣбп сѡмо цаќѣ. Јѡ почѣ да плачем: штѡ ћу ја ѡвде — а ѹкѣ планинчѣна: тѡ е најѡпаснија планина била што смо прѣшли. И ја изѡђем код вѡтре, ѡни свѣ спаѹу, били свѣ око триѣзѣ две гѡдине . . . Неки официри: — Која сте јединица? Ви сте имѡли стѡку? — Јѣсмо. — Мѡра се вратимо за стѡку. А мѡѣ су волѡви били нѣки голубѡци, познавѡла и' цѣла ѡколина Београда.

На две смо мѣсте прѣмили лѣба. Командѣрима даѣ је нѡвацѣ био да снагдѣвау крану. По ѡдан набирак прѣмили. Кѹи су здравѣ били,

џни су отпутовали за Валону, а кде су осѣтили да су слабије јединице, ми смо се укључили у Драчу. И ту смо бомбардовани око десе-дана. Целог дана вођена борба на мору била. Да с-искрцу, сузбиву. Умирало се на гомилу. Онај пиринач јели смо без леба.

Пос-сам прешо у Француску, трѣћег јуна. У Паризу сам био две њ по године. Ту сам учио занат.

Течиће

X

Сви се чуђе како сам остао жив. Па су ме одређивали за пресѣдника општине, па џнак, рана да се купи па да се дае њине војске. Па ми скинуо један чин, а њему попо један. Не мож да наређуе капетан мајору. Одредио ме беше за преки војини суд: — Одрѣћен си за команџа општине, и да идеш у Равну гору код Драже Михаиловића. — А ја отидем у Рѣковац. А џн аперисан у Крушевицу лежи. А ја оћу там с његовем оцем. А џн, џде му џтац само, а мене не кте а пушти тамона.

А ја сам командант општине. И наређују џни мене говѣдо да се тѣра. Кад један отишо тамо, џн питаџ га: шта би за џно, — џн каже: вели команџа општине: нема мѣсо, и ми не јемо мѣсо. Посе брго дођше партизани те ме обезбѣдише.

Дође Баца и љзе ми одѣло. Ја џрем тамонак, а дођѣ ми сна. Каже, дође Баца, љзе ти одѣло. А Баца ми био најбољи пријатељ, кад је џтац био учитељ код нас. То су мало друге ствари, нећу ти причам. . .

. . . Ка-дођше партизани, тѣжи ме један џде одузѣше ми право гласа. Милое Милоевић, џн је џд у Ђрсуде, нема сѣло измићу нас, имаѣ њ ни се овако лѣчи. Пн је био подовицир код краља.

Те подне ја уверѣње омладинско и од џсам општине. Оптѣжио ме џна био како сам ја био у преки суд, како сам осуђивао људи на смртну казну. Били га поставили за чѣтовоћу за Ребѣновац, дали му пушку, а и једнем у Вукмановац. Па и' наређили да купи рану, сваки у своѣ сѣло, да носе гордицкема војницима у Рѣковац. А нису и' били наређили да то раде тако а нѣћу д-ићу да плачку људи по сѣла, убиву, узиму паре. Команџа срѣза беличкога увати то па и' осуди на смрт: шѣс'. А пѣт уватили, а овдг џд из Рабѣновца нису уватили. Пн чуо па га обѣкла мајка и џтац у жѣнско-дѣло па га пратили у Немачку. А његов брат сарађивао са Дражинема, сас тога Винића, па се укалѣшио. Па каже: — Шта ћемо с овѣм мѣѣм братем? Пн се џндак љплаши и љтече там. — Нека дође да имамо еднога више у дружину. — Пнда брат пише му да дође. Пн га увати јошж дол испод Лоћника у Мѣдоевац, па га свѣо у Ђвковиће, па га одѣнде свѣли у Рѣковац и убили га. А да е био стојѣо после неку годину, док' би дошли партизани, џн би дошо, па јѣш тољко да е био крив, дошо би и био би жив сад.

Ја извадим та уверѣња па поднесем код јавнога. Није ми даџ јавни да проговѣрим ништа. А један секретар комитѣта, младих један:

отидем ја код њега, а он чита, чита, каже: — Ало, јавни, има неки чича оде са нека дукомента, види ако трѣба још-шта, а ја ћу с вама разговарат.

Сад могу да ти кажем како су казали — цела мѡја околина за мене: како ја нисам био у прѣки војни суд, како лововѣр ми набили у уши, нисам тео да мучим народ. Све му људи казали како јес. — Иди ти кћи, а ми ћемо рѣшит овѡ. — А ја — не стој ми се: одузели ми право гласа, брѣ, толика мѡа мўка за ништа. — Нисмо још рѣшили онѡ што си ти дѡно.

После неки дан отиднем ја тамо: — Ево ти, каже, рѣшење, добио си право гласа.

. . . Сад овако мѡг да ти кажем.

Затѣкла ме мобилизација у Београд, овај, у Заѣчару, у армију. Позван сам као резервис на вѣцбу. Пѡсе мобилизације ѡдма е пук сйшо у окрўжну команду у Параћин, 'дѣ је извршена мобилизација српске војскѣ. Распорѣжен сам у други баталиѡн. ѡдма е дивизија крѣнўла Брегалнице, да се упўти у борбу на Црни вр. Заробили смо јѣдну батѣрију и двѣ кѡре. Погинули су нама пѣт војника из баталиѡна. Дўнавска дивизија нападала е на Куманово. Тада су нама били Бўгари у савез. Степа Степанѡвић је био кома'нт армије. Опколбили са свију страна . . . Пресѣкли пўт Тўрцима.

Добили смо наређење да нападнемо на Јѣдрене. А тамо е на Јѣдрене Тракија, нигде дрво нема. Што гѡћ мѡж да видиш, сѡмо видиш неки трнчићи јовѡко и ништа више. Добили смо наређење да нападнемо прид вѣче. . . Напад није извршен ѡвече. Тўрци су осветљавали терѣн са лефѣктори. Ка-смо се приближили под утврђење, изашо е Шўкри-паша на бѣден, и траже Степу Степанѡвића да закључе премирје. То е вїдо ѣдан наш капетан и извѣстиѡ команду. Сматрали смо да е то неприя'атељско лукавство, да нас тѣ маме, него ѡјутру у зѡру. Сўтра-дан излѡзи Шўкри-паша покорно на капљу и долѡзи пред Степу Степанѡвића и тражи му рўку. Мѡра да су били у инострансте, учили шкѡлу, отўда се познају . . .

. . . Шта сам пѡсле рѡдио на солўнски фрѡнт, да ти причам.

Два брата рођени, јѣднога чина, у ѣдну смо чѣту. Цѣла не армија знала: Бранићи поднарѣдници — цѣла не армија знала. Командир дѡл а наз-двойца у ѣдну земунѣцу. Добѡјемо слику од т кўће: Жйка, братанац ми, жѣна ми и сѣстра Зѡра, ѡдата била у Вўкмановац. Почѣу да дѣстују ти два топа, а ми у земунѣце седѡмо . . . Ја стйго', он сѡмо ѡчини ногѡм овако, и ѡмре . . .

Ребеновац

XI

Ја сам отйшо за Заѣчар, 'де сам се тамо с јединѣцом саставио и ѡузели ствари кѡе-каке државне, војну болницу, и ѡдатле крѣнўли за Шабац. Цѣле ноћи није престѡла алти.љѣрија на Чеврнѣт. Два пўка

су остали овам. Видимо неки војници излазе од^т Савѣ ђтуд голи . . . Ми на Црнем вру. Цео ноћ се ту не спава никако од^т пуцњавине — и топљи, и пушке, и митрољези. Ми мисимо: са-ће код нас да не по-ваџау ту. Оно доллазе војници поедини, ал нису ни рањени, ниџи па ми примамо. Дођемо ко-Текериш. Ту е била посе јака борба на Цер, и ту се опасна борба водила едно два-четири сат. Имало е они њини телетњаци за пун вагон да натовариш, то е све побацило и уткло. После смо сйшли из^с Текериша ко-цркве Чокџине.

У Ваљево смо стигли једно вече. Ка-смо прѣшли Колубару, и йшли ка Љигу, ми смо ту се уставио мао. Прѣшли смо овамо од Гукошева ка Аранђеловцу. Намѣштимо болницу у школу и чекамо да дођу рањеници, ал немаде млого. Они су водили борбу на Рудник, а ми смо у Страгаре били. Све ту са колима су движивали. Ја сам два-пут спроводио по седамдесет кола. Утѣко ка Дринѣ. И нама наређење: айде, напред ђпет. Ми пођемо за Лазаревац. Све то било пуно рањеника, ми примимо ше-стџтина осамдесет и три, ел и четири рањеника — наши су били око осамдесет и два-три а оно све аустријска војска . . . Снег ве . . . Школа маола, није мбгло а стане око педесет-шесѣт болесника. У Раљу смо били од фебрувара па све до септембра. У Раљу дође штаб армије.

У Крагуевац, пуно војска. Што е била фабрика, топџи што прѣвила, ту војска најшла, узима куи шта ђе. Таман прѣђ'мо Мораву, и наши порушише мѣс. Преодужимо за Алесандровац. И ка-смо дошли у Брус, ту смо се ђпет одморили један дан. Ту ми беу дали неку обућу — нове цѣкуле, а командир наређуе да се стѣпи мао лоџи да се то намаже, да се уреди на пут. Кае: — Да ви траѣ више и да ви биде топла нога. Ударимо дол низ реку Расину. Ту смо преноћили и преданили. После смо пребацили се преко Прѣполца на Приштину. Хранѣ све више нестѣе: нема да стигне леба, а нема ни форуне да се то умѣси. У Приштину војске се скупило, имање двѣ-три дивизије.

Таман ми у тѣм разговору и ордонанс наиђе: — Одавде наилазимо у Арануџук ка Пећи... — Немамо оружа никаког. До колени пада снег. Цѣле ноћи смо путоваџи. Војска горџ: кола горѣ, шта куи йма, све се то упалило па само горџ. Антиљерци топѣве сарањују, барут онаџ цѣо ноћ ђ горѣ. И ђнда ту седѣли недељу дана ми: по едно ђебе на леђа и по два пара вѣш даде ни командир, и даде ни по мао шећер, подеџи'мо — имали смо триста кила шећер, ђн џзе то те йздели војничџма, некем кило, некем два, како куи мѣж да йди.

Уваџтимо ми дѣсно од^т Пећи уз ону планину — Проклетџа — ђни је зѣву Проклетџа, висѣка до неба чинџ-ми-се. Кад гор дођемо у јдну равну у планину, у сред^т планине, ђно гор јџш види се далеко брдо гор. Ту се скупила војска: три колѣне та дивизија била. Војска е била тоџко да н-умѣм да ви кажем. Кола дѣнде нешто дотѣрали. Ту остало е више од^т пѣт стѣтина кола. Нема пут него само онако путања направљена ки за козе да пролазе, а доле џрвина, дѣбина нека: 'ко с-омѣкнеш, нема о-тѣб ништа више. Те ђни ту полако, полако пролазе, а ми смо изашли мао лево гор, имаше ѣдан наслон ту, појата арнауцка. Ја изађем с једнѣм мѣѣм другѣм, ту ноћџ'мо, — ѣдан официр

беше алтиљерски. Он ишо там кроз бучину да л би мџгли тамо да се спуштимо 'дегод, да ми не стоимо овам доле, ел још дан -два треба а чекамо. Он мџн каже, не мџже овамо, бџга ми; мџже, ал дол на краи кад бџде за едно дџсет-петнаџс мџтра, мџрамо, кае, да простиш на дџпе да се свулам, не мџже нема пџт, нема ништа. Ја јавим мџем командџру — поно сам бџо заставу, црвени крџс, и ја манем два-трипут, и џни џто ти и' дођџше код мџне џјутру.

Љџди гџну, пропаду. Ко зна на кољко мџста смо нашли помрали љџди, овџ стари, трџи позив што су бџили. Само видишж га седџ, велишж да е жив. Ал он — пошла му вода на џста и на нос, и џн џмрао, лиџцао од глади.

И џнда пођемо за Рџжаи гџр. Тамо дођемо у Рџжаи-планину, гџра лепа, крупна јелџвина, јџла јџдна мџжда е уватила по дџсет-петнаџс мџтра укруг. Овам не мџж д-џдеш колико е снег велики, а под џџ нема снег но сџво ки гџт' у сџбу. Ту ноћџ'мо јџдну ноћ. Наћџ'мо мџло дрџва. Јелџвина неће а горџ но смрџи, — да окучи не-да горџ. Дрџга дрџва не мџж да нађеш. 'Вам ако мрџнеш џзман јџла, џно тамо снег. Мџжда џма негде неџко дрџво, али затрпано од' снега, нигде не види се. Ми преноћџ'мо ту, п-џнда полако пођемо дол за Бџране, џ — сиђемо у Бџране, подна миџлим да е бџла. Ту чека неџа воџска, пролази, џма џуприџа о-дрџвета направљена на реку, онаџ Дрџм, Црџни Дрџм што се зџве, што сачињава Дрџну — он џде из Охриског јџзера. И ми ту прџђемо у Бџране, дођемо у Андриџевицу. Тамо у Андриџевицу — воџска пџно. Јџдни џду тамо лево, дрџги дџсно, и ту се удџра на дрџм црногџрски. Ўјутру продџжимо дрџмем за Подгорицу, преко Црне Гџре. Ту смо џшли цџо дан јџдан и дрџги дан до подне смо дошли пред' Подгорицу. Кад' смо дошли, ту смо ноћили јџдну ноћу јџдно сџло. Бџше неџа кџша. Напџнили љџди кџће с воџниџма, нема 'дџ се ноћџ — ми под јџдну пећџну. Цџџ ноћ смо такџ мџло се грџали, — наћџ'мо неџко дрџво. И дођемо у Подгорицу око зарџнака. Командир каже: — Аџде да кџпимо нешто кџџ џма — џно бџо пџјац таџ дан. Нађемо едно-два чабриџа сџра, каџмак неџки, џзнемо ту, пошто-зџшто, не пџта те него даџ. Те издџли'мо воџниџма мџло за вечџру — неџки имџџ леба, неџки није имџџ. Пођемо одџтле лево ка Скадарском јџзеру, — овџко се џде па преко џдно брџдо пребаџиш се. Ту ноћ смо ноћили на то брџањче. Ту џма неџки камен онаџ камен од врућџне испџцао — ако пропаднеш дол у онџ пуклџтину, ниџко те не извади. Ми сиђемо тамо код' -Скадарско јџзеро, џма џдно сџло, Кастрџти се зџве. Ту мџло траџжисмо нешто да добџ'емо за јџло — нема: Арнаџти нема ти даду. Ту онаџ кукџруз жџт, мџли корџнчиџи оволицки. Узџше овџ наџи, те џни тџ седџ мџло уз ваџру и пџцкау џно и јџду, нема дрџго штџ.

И дођемо тамо ко-Скадар. Лепо мџсто и свџ. Ал дџсади кџша. Јџзеро: само мџло се подџгне магла, џно кад' плџсне, немашш, дџ а се склџниш. Ако сам имџџ шџтор — свџ то покџсне. Сџдамнаџсти дан се крџнемо напрџд. Тамо у Скадру нема-штџ да видиш: џма неџе кџће арнаџцке, старџ. Они зџву ваџрош, ал џно три дућџнчета, џма по мџло нешто да кџпиш, шџћер — само она шџћер у главџма, џни то дџле. сџчу. И нађемо по џдан леба, кџпимо, — неџки, неџки није ништа имџџ,

И љодатле пуно војска, умиру на калдрме. Војници, официри пролазе, једни там, једни там. Ја сам дватројицу — имао сам код мене шећер два кила у торбицу, носио сам ја, — и давам једнем да га мало заложим д-остање жив. Мој блгајник, неки Тома Никוליћ и-Сибнице: — Море, Тозо, каже, батали. — Гледа те ал не зна ништа за себе, изгубио се. Ја метем три-четир парчета шећер код њега и преодужимо пут. И, дођемо у Љеш, баш на Баџњи дан. Ту таман се мало распрталь'мо а се одморимо и једна лађа француска стигла у Љеш са брашно. И ту ни поделе по једну порцију брашно, војницима свема, да умеси сваки по једну погачицу, поделимо, 'се ранимо. Имамо ми, кољемо волдве, имали смо комдру, трие-шес вџла, свѣ смо то редом клали. Сваки дрџи дан по еднога вџла заклѣмо. Командир каже: — Само скувајте и со, — скувајте па мети у торбицу, па у путу глџцак полako и йди. Ту пристаниште близо, а море близо, нема педесѣт метра од нас.

Тек пуче нешто. Ми нисмо знали да ту имала нека мина, поставили љови ел су овѣ Французи, ели су Аустријанци, не зна се, ку е то метуо, ту мину. А лађа наишла: Црногорци путовали из Америке да бране овам Црну Гџру, па наишли на ту мину, она пукла и лађа пропаде: подавило се било џсам стџтина људѣ. Свега осамдесѣт се спајило, а оно свѣ пропало, изгинуло. То се свѣ подавило — сџтра-дан вџда избацила свѣ на крај. Ишли наши неки глѣали, ја нисам йшо. Неки наишли: неки сат, неки ово неки оно — код њѣ'. Ту испод Љеша йма једна баруштѣна, нека затока од мора, вџда нека — не смѣ чџвек да гази кољко е дубко. А наши овѣ пиунѣри што су били, џни отишли напред и спрѣмили неке лѣсе, шѣли, — и йшли смо на тѣ лѣсе једно-пѣ-стџтине метара, свѣ преко лѣса, ми. А стџку водѣли војници овако, коње, волдве. Коѣ се омакне ту у вџду, само баџи штрапгу од њега па йде, — то се дави, то пропада. Не мџже, дџл је тѣња, знаш, није то чѣсто мѣсто, но се глиби и дави се. Прођемо ту и дођемо тамо ка Драчу у једно мѣсто, преноћ'мо, баш на Нџву Гџдину. У један забран велики, ту војска била на џдмору — вџтре, имало е педесѣт вџтре. И то вџтре, жеравице — д-испѣчеш вџла. Йма по неко извџрче вџда. Одморимо се ту и џзнемо неки залог лѣба.

Ја сам носио, мало лѣба сам набавио, и љовамо у путу сам испѣко један ѣвѣп на ражњѣћ па сам метуо — имао сам један ваган, дрвени онѣ што нџсе — па сам метуо у тџрбу, и кџпио сам бѣо једну флашицу коњак у Скадар. То нико није ни знаџ — ја сам само чџваџ у тџрбу нека йма. Кад бѣ ту, разболе ми се командир, па се разболе један мџи шураѣ, бѣо с мџном у комдру и љџи, па се разболе један одаџвде из Лџника, неки Никџла. Командир каже: — Аџ-ти, измѣкни полako с овѣ бџлесни па ћемо ми да те стѣгнемо. — Ја аџ с њѣма полako, дођем тамо до тџга забрана. Ја џзнем — па отвџрим онѣ флашицу коњак, имаџ сам једну чашицу малу, па по једну чашицу дам да попѣју. Они се зачџдише: џтку-тџ!? — Они пиѣише тџ и дам ѣи по једно парче мѣсо и по мало лѣба, те се мало заложѣше, и џџдма крѣнѣше бџље д-ѣду.

И љодатле ми пџсле за Драч: па полako, па полako, дођемо у Драч. Ко-Драча йма овѣм, Ёсадѣ-пѣшина имџвина, добар један крџг овако,

една зграда направљена. Ту смо код њега опе-цедџели седамнаџес дана, одмарили. После најбоше доктори француски, енглески, наши, те у лагер онде људи најбоше све. Ку е блесан, они га одвојше, ку е здрав, доста ту. Онј блесни потоварише у лађу и све оде за Француску, а ми куи смо здрави били, ми само добијемо леба за четир дана и право за Валону, све пешке низ море. У Валону стигнемо четврти дан, и ту одморимо, у Валону. Ту узнемо шећер, једно-друго, сиђемо дол на пристаниште — ту Талијани наместили шаторе, йма око иљаду шатора намешено, и љђу војници по четир-пет, колико може у шатор — и добијемо ми вечеру, и добијемо по кифлу: мало супе — она крупна њина супа, парче меса и кифла, то ти је вечера, па сад било ти доста, не било ти, то ти је, — и ми то добиемо и нојимо ту.

Сутра-дан кад је било дванаџес-сати — љутру смо опе-добили доручак, — дође наређење да сиђемо у пристаниште доле да се товаримо у лађу, око четир сата после подне — љутру рано не сме: ветар. И онда ту смо нојили у лађу — љутру до ше-сати. Кад је било ше-сати, лађа крену за Крф. И ка-смо дошли тамо у Крф, било е десам сати — а у ше-смо дошли: два сата путовали смо. Они спремили ручак док смо ми тамо стигли. Оно се скувало — дванаџес казана скували јело. Све казани фино онако израђени, — и чисто, лепо, онј кувари и јоно све. И тамо оде да не скину Французи, йма неке лађе тамо њине, чеку, мале неке, моторне. Али изс те лађе йма да товаре пола дана да вучу, млого лађа велика, а млого и војска натоварена, йма око дваџес йљада. И не дадоше а не скину докле не приме тамо ручак. Дадоше те руча'мо, после почеше нас да искрцаву. Те не искрцаше ту и бацаше не на север — тамо едно село Йпус, Горњи Йпус — нашу дивизију, тймочку — посе шумајинска, па дринска, моравска, све редом.

Ми там отиднемо и примимо то наше место 'де ћемо да боравимо и ту добијемо одело ново од Француске: веш, обућу, све — оно наше старо све бацаше у ватру, пуно ваши, пуно несреће, а ми смо нешто погорели у путу, ложили ватру, греали се, па љди после па погорели. И ми ту примимо то одело, и ту смо боравили месец й по дана. После дође наређење да се пребацимо на југ^к тамо изс тога места. Они се боје јбшж да йма вашке. И ми се пребацимо там и тамо ни дадоше друго, ново, оно све поскидаше опет, и веш и све. После чџемо да ћемо д-ймо за Солун. Они тамо са Грчком преговарали бозна да не пребаце на Санти-Коранти одатле са Крфа, али они нису дали, грчки краљ није дао.

Французи спреме лађе и нас утоваре у јдну лађу велику, и једна напред била са комором, са стоком тако йшла пред нама, може бит на едно двеста метра, није више, а ми смо за њима после, и за нама четир торпилера, два са стране, један позади и један-напред, — он никаконе стой — час лево, час десно, час напред-тамо отидне, ми га не видимо колико оде далеко, и дође овам те јави шта йма, йма ли што ново. Бога ми, један дан, баш пред Бело море, Средоземно прођо'мо и већ брго ћемо у Бело, они, опазили сумурна, и зауставише не, — ту смо стојали, бога ми, три-четир сата. Био дан, па и да е ној, тако е: избацише неке заставе од сви' држава редом, на јдан конопац растурише. И он

дође, онаџ са труѣом те и' прѣча, онѣма капетанѣма лађе, прѣча, прѣча, прѣча, и љопет ђе. Још смо стојали пѣсе јѣдан сат, и љон дође и ѣвести да нѣма ништа, нѣма, нестало га, отишо негде, ко зна 'дѣ, не види се нигде. И љонда ми продужимо, и дођемо у Бело море.

Питамо ми шта е овѣ, кае: Бело море. Вѣда бѣла ки млѣко, овѣмо црѣта стой, вѣда плѣуска там и тамо, а тѣ се не мѣша, стой на мѣсту. Ми се чѣдимо: како-вѣ може овѣко да бѣде, знаш. И прѣђѣмо, тѣ смо прѣшли Бело море, једно-двѣ сѣта путовѣли преко њѣга — и љонда вѣдимо-вѣмо Солѣнски залив, и вѣдим ја, лађа се ѡкрете лѣво-вѣмо ка ѣстоку и дођѣмо у Сѣлун, искрѣцаше не. Тѣ е бѣло дрѣгог апрѣла. Тѣ мѣсто се зѣве Мѣкра. Ёма тамо ѡпет порад мѣра ѣдна ѣтрина вѣлика, тѣ свѣ дивѣзиѣ бѣле на кантомѣну, тѣ се одмѣрали, и ми свѣ рѣдом: и шумаѣинска, и морѣвска, и дрѣнска, и дѣнавска, и свѣ, трѣ мѣсеца и мѣло вѣше. Мѣло смо имѣли учѣње, мѣло док се вѣйска наѣружа, докле шта.

И пѣсе отѣднемо ѣвгуста мѣсеца на пѣложаѣ. И дођемо на пѣложаѣ полѣко, нѣћу смо прѣшли кро-Сѣлун, крѣју ѡни тѣ мѣло о-шпи-љунѣ, шта ти ја знам, и дођемо-вѣмо до подт Кѣжук. Ка-цмо дошли подт Кѣжук, ми смо занѣћили, вѣйска, и ѡна занѣћила тѣде, кѣѣ 'дѣ знаѣ. Сѣтра-дан смо ѣзели пѣложаѣ, и како ће да се там привѣчѣ — Бѣгари бѣли вѣћ сѣшли у равницу. И љондак вѣйска прирѣми и дрѣго вѣче удѣри ѣзненада на Бѣгари, ѡни пѣчну да се повукѣју. А нису знали да су Срѣби, нѣ знам шта су мѣслили. Те, бѣга ми, повѣкли се дѣбро. Нѣша вѣйска потѣра њѣ, имѣли алтиѣриѣ мѣго: бѣли, бѣли, и истѣрали и' до на вр брѣда. Нѣши ѡстану у пѣла брѣда. И тѣ се ми укѣнамо: ѡни гѣр, ми дѣл; ѡни двѣѣс пѣти пѣк, а ми петнѣѣсти. И тѣ смо борѣвили двѣѣ-шѣс мѣсецѣ ѣу мѣсту. И такѣ смо тѣ провѣли тѣ време тѣ, докле су ѡни прирѣмили за прѣбоѣ фрѣнта.

И љонда ка-су се прирѣмили, нас ѡнда смѣнише, тѣ дођѣше Франѣцузи, јѣдан пѣк, и јѣдан пѣ-Грѣци. Ели ми смо з-Грѣчком имѣли мѣку, докле Венизѣлос ѣведе вѣйску те с нѣшима овѣма сѣвѣзницима, ѡнда овѣ двѣ дивѣзиѣ на пѣложаѣ; а краљ Кѣстантин, он није дѣѣ вѣйску ни-како, ниѣ је тѣо дѣ, да прѣма пѣложаѣ. А Венизѣлос, ѡн прѣсѣдник влѣдѣ, па покѣпи Македѣнију и та њѣгѣв Крѣт, тѣ њѣгѣво ѡстрво, и довѣде тѣ двѣ дивѣзиѣ на пѣложаѣ, те с нѣма увѣти вѣзу и с Енглѣзѣма овѣмо ка Бѣвђелиѣ. И ми тѣ ѡстанѣмо, и пѣсе изѣђемо, смѣнише не, и изѣђемо на ѡдмор једно петнѣѣс дѣна па пѣсле ѡдѣтле не потѣру те гѣр изѣђемо на Грѣвицу у сѣстав са шумаѣинском дивѣзиѣом, али су Франѣцузи бѣли у рѣву, нѣма нису дѣли у рѣв д-ѣдемо, сѣмо да бѣдемо тѣ позади њѣ', дрѣга линѣја, ел су ѡни нас мѣло и пѣштовали, мѣло и чѣвѣли: мѣло смо и бѣли па да не изгѣнемо.

Те ѡни дрѣгог^к сетѣмбра ѡтѣре вѣтру и пѣчне прѣбоѣ фрѣнта, те бѣга ми, четрѣс ѡсам сѣти нису стѣли топѣви, сѣмо пуцѣѣва, нѣ знаш^ж 'дѣ неш одт пуцѣѣве. По четѣри-пѣт рѣди тѣпова, свѣ једно зѣ другом намѣшѣено тѣ, и сѣмо ѣдри, и сѣмо ѣдри — ниѣко ниѣкога не пита ништа, сѣмо ѣдри. Франѣцузи свѣ гѣли, сѣмо кошѣљке на њѣ, и сѣмо пѣда гра-нѣта тамо. И пѣсе дрѣги дѣн кад бѣло, трѣни дѣн, ми пѣђемо напрѣд.

И пођемо ту на једну месту 'ди су ђни прокопали за гранате, једно брањаче, тако једно седам-осам метра, десет може бит, ширина. И ђни, нама кажу: доле, иначе, све ће изгинете. Те ми се неако провукд'мо те изађемо тамо на планину.

И тамо посе се саставимо са Францџима. Оно почеше Бугари око десет сати, једанас, да се предају — и кџау, само кџау и трче отуд: аман, братко, доста више, све не потепасте! И ми посе пређемо код Францџа тамо и ђни с нама пођу, и Бугаре примйше, и војска ђде напрѣ-те положеа прйми, онй утѣкли, нешто се предало. Посе ми за њима, па за њима. Беше овако месечина нђду, њикако се не стои, само напред. Те смо и' терали све до Пљачкавице, нисмо и' дали да стану нйгде. Поватали смо мдго, мдго смо заробйли, мдго смо и', па оружје џзели — ђни нису мдгли да ндсе. И, кад бй у Пљачкавицу, ми, овај, ту сйђемо у Мйнићу, и ту се па борба свршила, више нису Бугари ратовали, Бугари утѣкли. Ми пођемо за Бугарску, за Сђфију.

— Сад йдемо за Бугарску, каже командир, неки Брана Пантић, пазите, јџнаци, да оставимо траг за стђ година, ел нисмо бйли кџи толико време. — Таман ми тамо пођемо на Калимански вйсђви — ту йма, наши ту бйли на положеау па йма рђвови пуно йскопано — и стйже ордђас и врати не натраг. Францџи и Грци отђше за Бугарску, а нас вратише за Бђсну. Те после у Бђсну, ми пођемо ђдувуд у Сђпље. Ту војску смо поватали бугарску. Разоружа'мо све то — отђше ки чђбани кџи, и официри и војска, све оружје оставише ту. И-Сђпља йи-за Сараево. Те отйдемо у Сараево — ја сам бйо два и по месеца, а четйри й по месеца сам бйо у Травник. Ту се завршио крај.

Ја сам после пушћен и дђшо кџи. Светђзар Мйлетић из Вџкмановца. Ймам осамдесет и шђс година — и сђдма сад — рђђен сам осамдесете године.

Вукмановац

XII

Њино богаство онђ и онай џређај — а тђ е све прйватно. Да знате како е урђено порад рѣкѣ Сѣне, па тђ не^а знашж 'дѣ^а ћешж да поглѣ^а-даш. Йма јѣ^адна џлица осамдѣ^асет метара ширђка, то не мђж да саглѣ^а-дате. Сађбраћај онай. Йма пролђзи ки овђ у Крагџевац на сигналы, 'де трѣба пешаг^к да прђђе, и нашо си се негде, трѣба прсѣчеш џлицу — тђ кђ^ала, йде то непрекйдно, тђ е пуна џлица стђлно. И ђн ако вйди да тй чѣ^акаш, да трѣба да прђђеш тамо, ђн устави, тамо стђне колђна кђ зна колико, и ђн ти мане рџком и тй прђђеш. Тђ само мђра полђко да прђђеш, не смѣшж да трчйш џлицом — и ђндак ђн продужава. Прави Францџи мдго су лџди дђбри. Само што тамо йма мдго наци^а, знаш, мађо прави Францџи.

П-ђндак ймаш тамо што зђву на метрђ — вђзс пђд зѣмљу. Па йма још краљ што е тамо прђвио, јѣдан ми прйчађ: — Тђ е, каже, југословѣнски вђзс, краљ прђвио. П-ђндак ймаш, — гђр над зѣмљу не

мѡжеш* да се снађеш удпште ако нѣшто тражиш, и то — него свѣ доле, на метрѡ. И дол ѡмаш карту, ѡмаш исписано — вагѡичићи, свѣ^а тако јасно да мѡжеш*, де ѡ^аћеш* да путуеш и да нађеш мѣ^асто 'де ѡћеш. Свѣ е то дот^арано — ма нѣшто невероватно, да не мѡж да залуташ, јако е то Париз.

А ѡмаш прихвѣтилиште — овѡко странце кад ѡду. И ѡндак не кѡшта те ништа — па дѡручак, вечѣра; ѣ, сѡмо нѣмаш рѡчак. Пошто се дорѡчкуе, истѣра свѣ ван, и кад бѡде пѡсле ѡвече у шѣс-сѣти, мѡра свѣ да е у кругу. Ѣндак ѡмаш тѡмо купѣтило, ѡмаш овѣ, добѡ^аеш* брѡ^а крѣвѣ^ата, и тѡнак мѡжеш* дѡго да борѡвиш — пѡ^ала гѡ^адине. Ѣмаш ѡни Французи кѡи вечѣто нѣма ниђе ништа. Лѡра тако и тѡнак борѡви, и то те не кѡшта ништа. Мѡ нѣсмо тѣли д-ѡ^аемо у то привѣтилиште, нѣго тѣли смо да лѡрамо, да ѡдемо да глѣадамо цѣѡ нѡћ. И кад бѡло прѡ-зору, набѡ^аемо се мѡ тако у јѣ^адан будѡк — мѡло приспѡвѡло ни се. Нѣма свѣтло — мѡ се набѡили, уза нѣке видѡне, и сѣ^аднемо мѡло и задрѣмамо. Кољико смо мѡ седѣ^али, мѡжда е посто-јѡло двѡ минѡта, ниѣ ни тољико — с кѡлима: тѡп, полициѡ. И ѡдма ни траже дѡзvole. Мѡ поднѣ^амо пѡсоше. И ѡдма у Мѡрицу. Ѣшли смо од ујутру нѣгде око пѣт сѣти кроз^с Париз . . . Сѡмо ѡстина лѣ^аво-дѣ^асно: вѡту, истерѡју из^с кѡфана, ниѡаки, пијѡни — свѣ ѡни то вѡту, чѡсте. Не смѣш да бѡдеш нѣуредан и нѣчис по граду.

И лѡтѡ^амо то, и ѡтѣру не на дрѡгу перифѣрију. И тѡмо кад не отѣрали, скидоше не у јѣдан крѡг, овѡко ки овѡ ѡвлиѡ, свѣ зѡдано укрѡг од^т кѡмена, а гѡр мѡле прозѡ^арчиѣ на онѣ зграда поглѣам ја-зѡтвор. Рѣко': сѡ-ће не ѡд накљѡку, кѡ зна кѡ-ће не пѡсте. Ѣни не утѣ-раше тѡмо и ѡдма не отѣраше у ѣдну сѡбу, јѣдну сѡбу, и ѡдма повѡ-дише ни докумѣнта и у сандѡче, ѡдма ѡнде, и твѣ ѡме и прѣземе ѡдма лѣпи на онѡ сандѡче и свѣ онѣ твѣ ѡсправе, што гѡћ ѡмаш: сѡт, нѡж, новчанѡк, пѡре — свѣ ни поузѡмаше. И ѡдма те свукѣ, изѡва, и обѡ-ћу: ѡдма тикѣту, на одѣло ѡдма везѣ-тикѣту, и пода тѡш, ѡдма у купа-тило, отѣ^араше не: пешкири мѣки, сапѡни лѡдоше, кѡпѡње не, ѡ дѡ-доше ни ѡино одѣло: бѣле панталѡне, бѣла блѡза, кошѡља, кѡ-е нео-бријан, ѡдма у дрѡго оделѣње на бријѡње. Обријѡше не, подшѡпѡше не, фѡно свѣ, не кѡшта те ништа.

Запѣше не у јѣдну сѡбу. Ниѣ запѣше не — утѣраше не сѡмо у ѣдну сѡбу. Стојѡли смо ѣдан сѡт, — тѡмо ѡма ѣдан кѡмак вѣлики, стоѣ постѡљени остѡли — ѡ дѡручак, постѡвише дѡ^аручак, и на свѡки пѡла мѣтара некадѡњи онѡ килићи шѡр^атави што су нѣкад бѡли — насрѣд остѡла — и шѡља: чѡи. Рѡчѡсмо: јѣ^адан стѡлно залази и нѡси лѣ^аба — по крижѡи лѣба ти мѣће. Чѡм поѡш, пѡта трѣба л јѡш, и да ти. Ѣндак дрѡги ѡдма нѣко пирѣ, кромпѡри, а одозгѡр прѣжена рѡба, комѡт овѡки — свѡкем тѡра у таѡир. Лѣкар обилѡзи пѡтуе кѡко е — да ти нѣшто не фѡли. Пошто мѡ рѡчѡ^амо, ѡндак ѡ^апе-там у сѡбу, и мѡло по-стојѡ^амо, ѡни свѣ нѡше одѣло на ѣдан остѡл: очѡстили, спѡковали, и ѡиде сѡд^т свѡки свѣ одѣло. Те мѡ обѡкѡ^амо свѡки свѣ одѣло — и мѡ као странци, нѡс пѡштише ѡдма, а ѡни остѡвише.

Кѡжем ти, овѡко: онѣ ѡине чистѡће, урѣ^адбе, хигиѣнѣ, онѡ нѣ^а знам да ли 'дѣ ѡма. И то сѡмо што смо седѣ^а:ли тѡ, на то нѣ^ачисто мѣсто

— ради, овако, неке блести, да се не би ўлило, и то. Због^к тога не там отѣрали, окўпали, и то. Да не би се нека зрѣза тў нанела.

Течиће

XIII

Па како е настрадао. Били смо врли. Врли смо као један дан. Друти дан кад је било, тељи смо да вадимо компири. А он каже: ја ћу, каже, д-останем да вршѣм Радосаву дол овас, — и као да му вршѣ пченицу — а ви љте; кад овршѣмо, ја ћу да дођем. Нађи ми ти кошўљу и гаће па ми тўри на крѣвет, ја кад^т пођем дол да понѣсем да се окўпам и д-обучѣм.

А шта се смѣјете!?

Мѣлица била мала, Дѣса била пѣнела. Сви смо били дол. И ѣте ти је јадна мѣа ћерка, ова што ўмрала, она дошла: — Ђдете, бата погїнуо. — Нїти каза о-чѣга. Ми само закўка'мо, јўрну'мо, а Дѣсѣ реко'мо: — Само ти компири што смо повѣдили, тўри у кѣла, па ѡјд^т кўћи. — И ми тѣ дођемо: бунѣр се саравњао свѣ. Куќњава тѣ — ми сви кўкамо. Оно се, брѣ, скўпило: и љова дол ѡвлија и љова, ки љонѣ кад^т си свїрнўо, ки љонѣ сабор наивѣћи, толико е народ имѡо. И ми кўка'мо, кўка'мо, кўка'мо. Оно што е Сїма Богданов онѡм, он каѣ: — Тўтїте, нѣрѣде, ченїмисе да Станїмир вїче. — Свѣ ўћуте тај народ, а он вїче: — Станїмире, Станїмире, — а он се ѡзва. Каже: — Немѡ да кўкау, свѣ чуѣм дол. Немѡ да кўкау, ја сам жїв, но само брже, вадите камен што брже.

Оно нѣма ти бунѣрцїе — дни су у Лѡмницу. Шта нѣмо за кобїлу? Те ни даде, овај — Мїлоєви. А наша кобїла — бїо е Свѣта у Јагодну, 'де бѣше не знам . . . Узѣше овѣм кобїлу те отрчѡли у Лѡмницу: ти бунѣрцїе и са два чѡбра: брго свѣ онѡ разбѡцїше одѡнде и намѣштише онѡ вретѣно и два чѡбра, што брже, сви, брѣ, јѣдни кѡпу са странѣ овако, јѣдни бацу камен, шта се не ради. И вѡдише тај камен, вѡдише, вѡдише, вѡдише. И зѣт ми каже: — Дѡсад^т смо дѡбро, ал сад^т слѣже камен. Ако нїје дѡсад^т погїнуо, сѡ-ће да пропѡне.

Вїше нѣма ни да вїче, вїше не мѡже. А вїкао само: — Дѣла, брѡте Свѣто, брже, брајко . . . — И жївога га извѡдише. И љѡма га тўри'мо у чѣргу — склопїше ѣдну чѣргу, те га унѣмо у сѡпче там у крѣвет. Ја нѡсле ѡдма приђем. Реко', ел ти било нўжда да ти сїћеш, нїси мѡго да плѡтиш да сїће друти да то ради но ти си сїшо. — Бѡље ја не да ме кунѣ друти. Па не знам бѡшж да л ћу да пропѡднем. Немѡ тўна — пченицу смо тўрили, но ѡиде гѡр у сѡбу — овѣма што е припѡла она кўћа — ѡиде да ме пренѣсу гѡр. — Те га гѡр пренѣше. У пѡла нѡћ га извѡдили: од^т пѡднѣ до пѡла нѡћ га вѡдили. — Кад је било гѡр, само се пребаца: ѡ овѡм, ѡ овѡм, не мѡж да лежї. Кад бї прид^т пѡдну, јѣдна одѣна кѡмшїрка: — Ёи, Дарїлка, прѣћи ти до Станїмира, пїтај га ел је кѡм шта дўжан. Дўша се нѡси. Да л ће он умрѣ-да л нѣне, ми не знамо, ал бѡље га ти испїтај. — Ја уїђем код нѣга. Реко': — Изї-

Ћите да се мало празговарам ја са Станџмира. — Људи изиђоше. Ја уиђо, тунаке, не мог да га питам, плаћем, задави ме нешто па да проговорим не могу. — Нисам никем ништа, каже, дужан, но слажи децу, — као Десу и Милутина — немо да правиш распар. Мало ме покрени — ја га окрето'. — Јао, не могу, брго ме врни. — Поче' да га обрћем, не могу, ја после викну' људи те га као преокретоше, и ја нисам могла ништа да га питам, по дођем туна. Милева ми беше девојчица, задрема се мене, а она — и њози се задрема, па лего'мо од у сџпче на крвет, — лего' ја и она леже уз мене. Само ме сан краде, и чџем: Милутин уђе у кућу, каже: — Умре бата. — Ја чџ' и љдма рипи' гџр и љни га држе овако, лепо гле'ада, љни га држе и љупалили му свећу.

И ми брже даи — Милева каже — да се обџче. — Зато се чџва стоће, да џмаш за преку смрт. А да ништа нисам имала — шта да радим? Он да стои мртав, а ја д-џјем да тражим да купим па да носим ко-шњаидерке да шџјем, ел д-оперем, ел ма шта. То се тако не ради, ки што причу за овџ Миленију кад је умрала — није имала кошџу, но ју џпрали па ју мџкро обџкли. То сам са-чџла ка смо давали Милице гџдину. Ћерка ју баи прича: — То сам грешна, мајки сам обџкла. — Па зар нис-имала твџу неку? Море, чџваи, бре, љдну кошџу за смрт па ове после носе, бре.

Крушевица

Даринка Миљосављевић (око 75).

XIV

Онџа рата кад било, џтац^а био рањен у ногу и дошо код^т куће и каже: — Бега народ, айде. — По три Бајке ни да. Ишли смо до Блаца заино. И тџ кад је било нџу, — имало и овџ регрџта, био дол Стева и Жика. — Одоше нџу те украдоше на џдну мџсту чабар кајмак, ово-љики, и љдан лџнац. Продали у Куршџмљџу. Ал нису се врнули ни љдан. — то е Миленин чџвек? — Јџк, дџвер јџ. Кад^т смо били у Крушевцу, скиде чџвџку ца-качкавалџ — комџрџје — тад^т су била кола и волџви. — Дџи- то? — Треба ми да џм. — Па 'дџ-и пџн цаќ? — И кад^т смо били у Куршџмљџу, џн џспродава таџ ца-кајмаќа. Одџтле смо се после изгубили, ишли смо гџр уз Бању, преко Прџполаца. Ту сам видо мртвога чџвџка, кад^т смо прџлазили преко старе границе. Прџђсмо. Наџђемо у Пџдуево, џно овџ Арнаутџни, све крупи и тапки, продајџ компџри кџвани. Ал ту није љдан — љдан продаџ а дџсет џма џџ, заграђено то. Био сам у Приштину три даи. Ја и брат смо се раздвоили у Приштине. Приштџна дође џдувид^т кад^т се џде овако мало низ брежак. Коџ увате, убију: не дад-у варош: забранише ни да кџпимо леба. Брат ми се био пре џдан дан врнуо. Ал ја сам био тако наштрен, сам да е имаџ кџи било, овако д-џлемо с џџм, не би се врнули. Брат се био џдан дан пре врнуо, па џшо до Пџдуева, па се џпет врнуо, па продџжио сас Миџу Радовџновџна до Вџчитрна. — Дошли смо под^т Прџполац, под љдно брдо. Ту у тоџ кошџари били смо нас

десетину и више, један Шваба, заробљеник. Кад^т се врну'мо јутру, дно брише север — толико сам имао снег на образ. И брже, и брже — и кад^т смо пребајили преко косе, караула што е била некад, дни пшју ове, а ја сам био дечко, нисам мога да будем војник. Нема леба, нема ништа. А ту е била пољска пекара; деца они кад^т су кјсли, па оно оволико дебело има на цап, па остружеши оно, па мора д-окушиш, да липчеш. — Шта ви е, нарде?

И ту ложј'мо нђу, оно упали се онаи патос, једва угасј'мо са снегем. После јутру кад^т смо пошли најниже низ реку: избеглице, лежи ки одавде до Рековца гомјла, и оружје имало, и ножјеви, и ловор-вери, шта деш, баца народ, нико неће га у шаке. И кад^т смо дошли ми у Куршумлију, а овако та река иде, а од брдо тако, и дођоше едно петнаес војника наши', предадоше се: један наредник. Ту ми чекамо, а дно војска немачка овако уз брдо — ма непрекидно иде, докле мало прјста. После нас уватише. Каже: — Немо да се буните. — Војници напред, ми после, избеглице. Па не упалише па у Куршумлију, у једну авлију велику кафанску стрпаше тамо, дно несрећа, нему... — Немо да шапљеш! — 'дѐ.

Нећу те лажем: нас млађе пустише, йди 'де деш. Нисам видо човјека ки до дувара тако, кад^т сам дошо до Крушевца, од глади и од неспавања. Није ме било стра од ништа. Ја скрето само лево, видим: једна штала има таван. Тиднем тамо, дно рчу још њй'. Набијем се у плеву и ту сам нојо. Јутру ка-цам дошо у Крушевац, дно леба колко деш, само имаш ли паре. Ту после нађем Арсу, Дјшка, Милоја, й ударимо на Јасику да прѐемо, и срѐтну не Немци, не даду. Ништа, ми се вратимо опет тамо. Реко', идемо на трстенички пут. Али има једно село ту поред Мораве. Стражар стој тамо што пу-скрѐне ка сѐлу, ал гор можда дваес-тријес метара, Шваба стој, не да там. Ми одма уватимо дсно у село тамо. Народ^т сажалева, даду ни леба. И ту не првѐзла једна девојка и један старец. Морава — пуно корито било. Није то чамац ки ови о-дасака, но корито ископано, има га три метра дугачко и јовако дебело. И седнемо на ону йвицу, он гур мошком једном и лопатом уз Мораву. И кад је било на срѐд Мораве, онаи чѐвек викну на мене: — Ти, у корито глѐдаи! — Ја нисам ни видо кад окрѐтоше овако оно корито и напошевицу и на крај. Рйпи она девојка...

Крушевица

Светислав Милосављевић

XV

Пошла јана и повѐла Јапка браћа, и за њима мајка гологлава, да набѐре траву издѐткињу, да испрати и ју гору и ју воду — 'де кѐче не лаѐ, 'де пѐтаб не пѐва, 'де свиња не квичй, 'де овца не блѐй, 'де коза не врѐчй, 'де коњ не врйштй, 'де во не бѐче, 'де крава не рѐче, 'де секйра не сѐче, хурка не ѡвче, 'де гуска не гаѐче — 'де никака воздиканија нема.

Бѣжи, издате, пѣбогу браѣте, 'кѣ си брз и 'кѣ си потајан — каки да си. Откуд^т си дошо? 'Кѣ си вѣдом, вѣдом йди; 'кѣ си шѣмом, шѣмом йди; 'кѣ си пѣлем, пѣлем йди.

Йди, издате, пѣбогу браѣте. Лева рука крста нѣма, тебе тѣ мѣста нѣма; лева рука крста нѣма, тебе тѣ мѣста нѣма. Йди одатле, тѣ ти мѣста нѣма — ни станиште, ни стѣиште, ни смириште. Йди одатле откуци дошо.

Йди на печѣни прасићи, на печѣни јарићи, на печѣне гѣске, на печѣни јагаци, гѣске, хѣрке, шѣтке, кокѣшке. Йди издате, пѣбогу браѣте. 'Кѣ си брз и 'кѣ си потајан — шта си да си. Тѣ ти мѣста нѣма, тѣ ти стѣишта нѣма, тѣ ти смиришта нѣма.

Йди на бѣлу погачу, на прѣсно млѣко, на златни тањири, на златне кашике, на златне виљушке, — да бидеш чисто, као чисто сребро ки вѣдро небо, ки у йгле ѣко.

*

— Тѣ пантиш од^т Кѣчинога рата.

— Млѣге врачарице помрѣше.

— Е' си йшо код^т Катаринѣ радине?

... Тѣ сам тѣла да ти причам — кад је слѣга слѣжио код газде дваѣс^з година. — Не мѣгу више, оѣу, газда, д-йдем; но даѣ ми колико наѣш^ж за прѣво; колико сам прѣслѣжио. — Узне газда, донѣсе три цака блага, а тѣри три дѣката: — Ел вѣлиш овѣ три дѣката алалѣом, ел овѣ три цака арѣмом? — А ѣн хѣтѣо: — Па, газда, д-узем ја овѣ три дѣката. — Ён ѣзне тѣ три дѣката, и тѣ се здравно и ѣтишо.

Йшо, йшо, йшо, йшо, и награпѣо свѣдбу. Изйшли лѣди и — айд-овѣм, и айд-ѣвам, — одвѣли га на свѣдбу там и посѣдѣли га за сѣвру. Ёно, каже, галама: јѣдни пѣву, јѣдни разговѣру — свѣшта, свѣрка, играпка, свѣ. А ѣн хѣтѣо, пѣи и јѣо. — Да ми кажете, каже, шта е овѣо: свѣ разговѣру а овѣи јѣдан чѣек, каже, ништа не проговѣра? — Њѣму е, каже, дѣкат рѣч. — Дѣбро — ѣн се мѣло и загрѣо бѣи, а ѣморан: йшо — нека проговѣри ја ху да му дам дѣкат. Каже: — Што помѣлиш, не учѣни. — Нек проговѣри и ѣпет, и ѣпет ху да му дам дѣкат. Ён проговѣрио: — Мѣтну вѣду не гѣзи. — Ё, трѣне не мѣгу да се сѣтим шта е рѣко — свѣ три дѣката му даѣ.

Ён тѣ пѣи, јѣо. Ё, ѣе д-йде. Отишо. И йшо, йшо, йшо, и дошо до нѣке вѣде вѣлике — мѣтна вѣда вѣлика. Ён помѣслео на тѣ што му онаѣ казаѣ, и — седѣѣ тѣна, чѣкао да сѣкне вѣда. Етѣ ти га ѣдан чѣча отуд^т с кѣнем, йде, йде, йде: Помѣже бѣг. — Бѣг^к ти помѣго. — Шта чѣкаш тѣ? — Чѣкам да вѣда сѣкне, па да прѣѣм д-йдем. — А, каже, айде тѣ, каки-тѣ да чѣкаш. — Ма не мѣгу, не смѣм. — Ён, ѣто ти га, каже, кад грѣну у онѣ рѣку, рѣка ка ѣднесе, а кѣн се врати ѣдма нѣтраг. Ён ѣзо те га вѣзаѣ и тѣ чѣкао. И ѣн чѣкао тѣ, чѣкао, чѣкао. — А на кѣна три цака блага. Сѣкнула рѣка. Ён узјѣне кѣна, а тѣ три цака на кѣна: айде, айде, айде — д-йде кѣни.

И дошо до кўће. А л ђни га вѣћ забора̀вили — жѣна му довѣла човѣка дрўгога. Он ви́каѡ: — Га̀зда, га̀зда, има л тў га̀зда? — Де́ца била и жѣна, — Има л тў га̀зда да ме пу̀штите на ко̀нак? — Ја̀ѡ, ни́је, оти́шо у планину у др̀ва, нѣ знам да л ће да сме́мо. — Мо̀ре, ка̀же, пу̀штите ме на ко̀нак. Не́ћу ви ме́сто одне́сем, ма́кар под т шўпу. — Де́ца ре́кла ма́ике: — Пу̀сти га. — Пу̀стили га те до́шо, а та́ј чо́ек јо̀ш ни́је до́шо. Жѣна спрѣ́мила њѣму вечѣру. Рѣч по рѣч, рѣч по рѣч — ма́лко се разговѣра̀ли, и до́шо та́ј чо́век. А ѡна наточи́ла прѣ ра́кѣу но што ју чо́век до́шо, и да́ла му да пи́је. А ѡн има̀ѡ бе́лег не́ки на гла́ву. Скинуо ка́пу и прекрсти́о се, здра̀вио жѣни, благоси́љаѡ. ђна ви́дела по бе́легу да то њѡзин чо́век . . .

Шапўна́ла де́цама та́мо на́само да е то та́ј њѡ́ини чо́ек. А та де́ца ваља́дар су ју од овѡга човѣка дрўгога. — И до́шо чо́век, ѡна спрѣ́мила вечѣру и ка̀о вечѣрали, и свѣ. Разговѣра̀ли, рѣч по рѣч, и ѡн се ка̀заѡ. — Пи́таѡ је он: — Ћу́ти л ти она́ њи́ва, ћу́ти л ти тў — свѣ по имену ка̀ко се њи́ве зва́ле. А ѡна ѡдма већ ви́дела да њѡ́ини чо́век.

Жене́ ре́ко: — Ти слѡбодно иди с њи́м, ја ћу код мѡѣ кўће д-оста́нем. ђна ни́је те́ла д-йде него оста́ла. Она́ј чо́век ску́пио његѡво што има̀ѡ и јути́шо.

Крушевица

Даринка Милосављевић

XVI

Ја сам о-четрѣс прве у летѣће бригаѡде во́ђен свѣ до ослобођења. Ма́ло-ма́ло, ѣто ти по́зив до́ђе — ѡн зо́ве у летѣћу бригаду. Идемо, прођемо по терѣну, идемо, обила́зили смо тў це́ѡ Ле́вач, ѡндак смо обили́ли по́сем Гру́жу, ишли смо ча́к до Ра̀вне го̀ре. Ја сам у те́м прѡлазу ѡвек се вра̀нао — ни́сам и́шо. Увек не́како до́ђем кўћи. Ови́ наши ѡвек ѡден ме исмеја́вали: — Имаш ти́, ка̀е, си́ра, ка́рмак, да́ш Пе́рици, ѡн те вра́ти. — Посто́й де́сет-пѣтнаесѣ да́на, ѡни ме позѡву ѡпет: са́став бригаде́ летѣће у Ду́лене. Ја у Ду́лене оти́дни та́мо. Та́мо концентра́ци́ла не́ка се изврши́: ова́ у овѣм во́ду, ова́ у овѣм, ова́ у овѣм — ја сто́им ова́м на кра́ју не́како. ђни кре́ну, ја се вра́тим кўћи. По́се су ме одре́дили у ко́мѡру. Са свѡѣм ко́њем идем.

Једном смо по́шли, си́шли смо у Ду́лене та́мо — та́мо ѡпет не́ки са́став једини́це би́о. Ода́тле кре́немо се, ишли смо нави́ше ка Бо́рчу, и та́мо смо у ѣдно се́ло, нѣ знам ка̀ко се зва́ше — Бу́ковче — тў смо прено́шили. Мо́а коби́ла била до́ста кру́пна, ни́је била за са́мар. ђно не́ки са́мари направи́ли самѡуци не́ки — одеља́ли то секирачки она́ко. Ме́темо, ѡно ужљы́ло. Су́тра ѡвече ја ски́нем са́мар са њѣ, ѡно ѡјутру кад отѣднем, ѡно отѣкло ки два́ ду́лека на плѣћима, на коби́ле, и ѡна се опла́тила, не мо́ж да се ди́гне. Ја позѡвем командѡнта, ѡн до́ђе. Та́мо по́чнемо у маси́рање — коби́лу маси́рамо, ѡна ѡстаде — не мо́ж да путѣ да́ље. ђн по́се се бри́не 'де ће онѡ што смо по́нели — на́мирнице, за једини́цу, не́мамо на́ шта са́-да на то́варимо. — Мобили́са́немо

друго^г-кѡња, аиде — ти мѡра да се вратиш. — Те ѡпет ја искорѡстим тѹ гѹжву и вратиш се кѹћи с кѡњем. — И вѡди, каже, тѡм Вѡне се јави. — Он ми да тѡмо ѹпут: — Тѡмо јавѡ се командѡнту сѣла 'дѣ трѣба да се одмѡриш. Он ће да ти да намѡрнице за теб и за кѡња. Јѡ тѡмо рѣдом од^т сѣла до сѣла. Лѣпо се сѣхам ка-сам се вратио, у Гѹнцате сам дѡшо. Тѹ. И јѣдан Мѡлован Златић командѡнт сѣла тѹ био. Тѹ сам нођио. — Тѡ е било у Честѡин, јѣс, јѣс... Разговѡрали о свѣму. Каже: — Ўвек кад бѹдеш пролазио, сврати код мѣне. Тѹ, знаш, читаво сприѡтељѡили се.

Ка-цам дѡшо у Рѣкѡвац, ја сам даѡ она ѡкт од Вѡне, ѡн ми даѡ нѣку вѡду — рѡне — за испѡрање. Ђони су ѡшли за Рѡвну гѡру, ѡпет сѡшли тѹ у Калѣнић. Тѹ су пѡсле расформѡрали тѹ летѣћу бригаду.

Мѡло тѹ постојѡло, мѣне пѡзвао нѣки капетѡн Мѡркѡвић што био из Рѡтковића. Командѡнт сѣла тѹ ме одрѣди да ѡдем код нѣга пѡсле. Јѡ ѡдем тѡмо над Гѡрњи Милѡновац, чѡк у Таковски срѣз, у нѣко сѣло Кошгѹнић. Тѹ отѡидемо нѡс^з двѡнаѣс из Лѣвча тѡд. Ђон нѡс там пѡстроѡ ѹјутру да не распорѣди по јединѡицема, по чѣтама. Јѡ му поднѣсем ѡбјаву да се вѡдим у летѣће бригадѣ. — Па кѡ те, каже, ѡдреди — Ђисто сам ѡпет имѡѡ еднога кѡња кѹ-е био израђаѡвљен. Ђон мѣне врати онѡга кѡња: — Ђиди, каже, вѡди кѡња, ѡсто такѡ, у Рѣкѡвац да предѡш. — И прѣдаде ми нѣку пѡшту нѣму тѡм да предѡм у Рѣкѡвац командѡнту срѣза, Вѡне. И ѡн ми да ѹпут 'дѣ свратиш код^т командѡнта сѣла да ми да ѡсхране за кѡња и за мѣне. Кѡњ је био мѡм стрицу ѡде. Јѡ предѡм кѡња, дам ји онѣ лѣкѡве да га лѣче.

Мѡло постојѡло, дође ѡпет-тѡ летѣћа бригада. Позѡву ме ѡни. Ђе, пѡсле, у послѣтку кад било, четрѣ-четвртѣ гѡдине, вѣћ капитулѡциѡа. Мѡ смо били у Комѡрѡне десетѡна данѡ. Дѡле бѡла и кѹдина, кѹвање. Дотерѹју се ѡвце, кѡљу се, свѡње. Кѡзан тѹ. Мѡ смо тѹ по тавѡнѡ, по штѡлама, ѡнде нѣгде, комѡшиѣма, нођѡвли, 'дѣ кѹи мѡго. Нѣки и ѡнде у школи, нѡнели мѡло слѡме. Јѣдног данѡ дође јѣдан ѹчителѡ, Влѡда нѣки, Рѡга звѡни. Ђон је ѡнде ис^з Комѡрѡна, а био је ѹчителѡ у Прѣвешти. Ђон дође тѹ код нѡс и ѡзе мѣне, Рѡду Тѡпу, Пѣру, Живадѡна Мѡркѡвића, ѡзведе не, каже: — Штѡ вѡ мѡсите, брѣ, одѡвде? — Мѡ не мѡслимо, реко', д-излѡзимо из Лѣвча. Командѡнт Пѣрица 'к-ѡи д-ѡје, нек ѡде. — Знате л вѡ, каже, да су Нѣмци у Ђупрѡје, преко Морѡве, бѡју се. Рѹси, каже, дѡшли у Ђупрѡју, а Нѣмци с ѡвѣ стране Морѡве, и бѡју се преко Морѡве сѡд. — Знамо ми тѡ. — Нѣмѡите се вѡрате да ѡдете даље. Нѡс тѡи командѡнт Пѣрица пѹсти да дѡђемо три данѡ — нѡје три данѡ, за двѡ данѡ да дѡђемо кѹћи, да ѡзємо хрѡну за три данѡ и да дѡбро се опрѣмимо, дѡбру ѡбѹћу, дѡбро одѣло, и ѡндак да се јѡвимо у Крушевѡицу. Јѣдног данѡ ѡдемо у Крушевѡицу — камиѡни вѣћ дѡшли, и ѡн тѡмо раздѣљуе мунѡициѹ: свѡкем воѡнику по стѡ мѣтака и пѹшку. Нѡс утовѡре у камиѡне. Мѡ питамо: — 'Дѣ ћемо мѡ? — Кѡе: — Штѡ вѡ ѡмате да мѡсите — тѹ е пѹтовођѡ, и ѡн ће да ве спровѣ^аде. — Мѡ кажемо: — Мѡ из Лѣвча д-излѡзимо нѣнемо! — Ма, каже, штѡ нѣнете! Пѣњи се! — Пѡстави јѣдну клѹпу позѡди камиѡна, ѡтвори ѡнѹ канѡту, и мѡ с онѣ клѹпѣ у камиѡн, и крѣћи — двѡ камиѡна. Мѡ како крѣнѹ'мо, мѡ ѡдма почѣ'мо у пуцѡвању. Јѡ сам био помѡт-

н'ијк пушкомитрољесцу. Стéва нéки Љубичић што био кондуктер, он — дали му зорку, ондак се звáло. И њон на кабини онам сéо, рачéпио онé ножице. И како пбђ'мо одáнде, он нé пуца до Рéковца, а мй пушкарá'мо. Кáд бй у Рéковцу, Вйна не, командáнт срéза, зáустави: — Кó пўца? — Мй пўцамо! — Кó пўца, кáж, кóме гáрава цéв? — Мй упéри'мо пўшке свй у нéга. Он око ками'она, па шофэру кáж: — Вóзи! — А бйо пўтовођа ёдан Влáста из Гéчића — он бйо поднáрédник. Како крéну из Рéковца, мй ка-сáспемо са пáльбу. Пушкомитрољéзс пўстимо, ёно сáмо врй онамо у онай — Кремéнац, сáмо вйдиш 'дé запўши се, зéмља. Тэра, тэра такó до Рáкља. На Рáкљу, Нёмци постáљау жéце нéке, тáмо нéке телефóне, јóш се тўде гўуарáу. А онай Влáста нéће да зуствáви. — Заустáљаи, брé, нéћемо мй дáље. — Морé, кáже, йдемо дáље! — Стéва сáви овáко пушкомитрољéзс па ће у кабини. Кáж: — Ел нé д-устáљаш? — Онай: рррк, шбфэр, ўстави ками'он. Како он ўстави ками'он, мй онé канáте пóтвáрамо ёдма, па сáмо пáда ки снбпље тáм и тáмо, свé узс ками'оне поскйда се. Кáко се скйне, мй се састáви'мо, скўпи'мо се мй онде. И сáд: да се врáћамо тáм, јóш йма чётници, йма по сéлима. Мáло разговáрá'мо, па мйслимо свé онó што остáло, свé ће и њонó да бéга. Мй се тў договáрамо дá л да се врáтимо кўћи ил да се нéгде скўпимо свй зáедно да стоимо у шўме, ако не нéко напáдне да не дáмо се. Мбрé, нéћемо, йдемо свáки свёе кўће. Прво смо — свáко имáб по печéну кокóшку у тóрбé; пбнели од^т кўће онó, за трй дáна рéкли — хрáну да понéсемо. Мй ёдма по ёбала посéдамо и њонé кокóшке цéпац, јéди онó, дббро, јéдо'мо. И онай скбчи пред нáс па пбче да ни држй гбвор: — Знáте ли вй, дрўгови, за кóга се мй боримо дáнас? Мй трéба да знáмо штá рáдимо, те овб, те онб. — А нéки: — За кóга се боримо? — из онé грўпе. — Мй се, кáже, боримо за нáшег вбђу трéнег устáнка, чика-Дрáжу Михáйловића . . . ! — Ёно, вйдиш онй што вйсе на бандэре, — зáшто мй нé би на нй напáли него напáдамо на нáшу брáћу? — Ел нéћете у ками'оне? — Нéћемо! — Нéћете дáље д-й'ете? — Нéћемо! — Он онай ками'он ёбрте: зў, зў, — врáти за Крушевйцу ёпет. Мй сáд мйслимо; да нéће он у Крушевйцу, да потовáри рéсто и да не јўри? Мй айде свáко у свбм прáвцу па кўћи . . .

Леповиће

XVII

Нйшта нисам упáнтила. Сáд Велйбор, мбй овай ўнук — мй велймо да ми седамдéсет и ёсам гбдина. А мбá сéстра: — Ббга ми, поздрáви, кáж, Малйну, њбзи осамдесéта гбдина. Јá нисам пбйма имáла и да ми йма осамдéсет. Мўчила се кáб Крйстос. И йстину ти причам — мбй жйвот бйо: говéдо да нарáним. — Стрйц ме ўзо под^т-свёе — и говéдо поред међáка нарáним. А јá сам нáйстарéа. А имáла сам ёдног брáта. И он: — Кўпте, кáже, Жйко, камéње. — Кáже: — Нéћу. — Реко': И јá, бáле, нéћу. — А он узé кўндак, па кундáкем — нй'е млбго удáрио. Докле сам се ўдала — и њон ме дáб, и свé — вйше ме нй'е удáрио.

Море, каже, има млоге дулџе. А мои свѣкар, бѣг да му душу прѣсти, знам ки сад, каже: — Нећу ја д-йѣм за дулџе, него у йме бѣга йдем за снају. Такѣ, дѣшли, ја у рѣзбѣју, бѣса. Нѣмамо ракију. Он у кафѣну доленѣке парѣцку, ўзо кйло ракиѣ да послѣже, трѣба се послѣже. Нйшта, ја такѣ бѣса слѣжим ракију. Оће да ме даду. Нѣм спрѣму, нѣм нйшта, нѣм одѣла. Йма тѣк како бйло — сирѣче бѣдно, да оплѣче бѣг.

А мѣж — дѣшо му побрѣтим. Он мѣло старѣй. Кад ја глѣдам њѣга, не глѣам овѣга, него онѣга старѣга. Кѣ е мйслео д-йдем ја за њѣга, нѣма смйслеа. И йни тѣ такѣ рѣшили, дѣђѣше, капарйсаше ме.

Трй гѣдине жйвѣ'мо такѣ. Отйде у ѣдан рѣт, па дрѣги рѣт, па трѣћи. — Четйри рѣта смо претѣрали. Њѣга јѣрйше сирѣма, зарѣйли и дѣтѣрали га до нашѣга ѣде чайра. Он нѣкако — војска нѣка дѣбра: — Штѣ не бѣгаш? — Мѣре бѣгай! — А нѣма овѣко чайр, пѣт, па гѣр ѣпет ѡйва. А ѣн увѣти'ѣ па прескѣчи врѣйну, дѣшо у сѣло тѣ да побѣгне. А ја ѣ смо га мѣа свекрѣва трѣжйли по лѣгорова, трѣжйли, трѣжйли, од лѣгорова до лѣгорова, свѣд, и нисмо мѣгли да га натрѣвимо, па се врѣтимѣ кѣћи. А овѣмо дйжу и црепѣље — у црепѣље смо мѣсйли лѣба — дйжу лѣба овамѣнѣке. Тѣк мй — мѣра се лѣгне — тѣк скрипнѣше врѣта. — Кѣ е тѣ? — Каже: — Јѣ д-ўзем мѣло лѣба па д-йдемо. — 'Дѣ д-йдеш? — Д-йдем, каже, у Богѣтовац. — Како ѣу да га нѣјем? Цвйзди, цвйзди ја, не мѣгу да га нѣјем. Јѣдва црни зѣман дѣје. Јѣ сам отйшла кѣћи, кад ѣн ѣндѣна у слѣме — тѣ слѣме бйле. Одт Калѣдре йде војскѣ. Како ѣ' вйде, кад вйкне па отйде у лисйчју јѣзбину — нѣбй се те га нйсу нѣшли . . .

Превеш

XVIII

Јѣ сам дѣже врѣме гѣр борѣви'ѣ. У сезѣну косйдбе смо косйли млѣгема ѡйма. Али онѣко пѣсле кадт прѣшла косйдба, ја сам тѣ бйо и лѣти, ў есен, ў пролећ и зйми, гѣр код ѡй'. Оно имѣло вѣлики пѣсо, а нйѣ имѣло рѣдне снагѣ. Јѣвча ўмре. Бѣшко, ѣн, и ѣн брѣзо се рѣз-боле, и ѣн ўмре скѣро. Душѣнка се ўдаде, Лѣубица ўмре. Нѣма, из ѡйне кѣће нйѣ рѣдна снага йшла: јѣдни код бачйе, јѣдни кодт кѣће и нѣма нйко да рѣди у пѣље.

Сѣд ўзела ѣ' држѣва, ал ѣпет имѣло дѣста . . .

Са свѣ онѣко сам ѣбично, сѣмо вйд нѣмам. Обневйдо сам кѣц-ѣодавно. Нйсам имѣѣ бѣлѣве у очйма, нйти аперѣци'ѣ, сѣмо наедѣмпут по стѣпену сам обневйђѣѣ: свѣ мѣње, свѣ краћи вйд. Ки онѣ лѣмпа кад гѣри: по мѣл, по мѣло исѣши витйль — и такѣ мѣне.

Јѣ сам рѣњен четрнѣесте гѣдине одт Швѣбѣ. Осамнѣесте смо ослобѣйли ѣде у октѣмбру мѣсецу. Па смо отйшли тѣмо, борѣвили цѣлу зйму. Регрѣти дѣђѣше, обучйше се. Ё, сѣд Мацѣри се узнемйрйше, кѣпу рѣвовѣ порѣ-Тйсе да нападу нѣс. Те нѣ-задржѣаше те мй лѣтова'мо тѣмо, у деветнѣесту гѣдину. Дѣшо сам пошто е жѣтва пѣла ѣде свѣ,

по свѣтем Илијѣ. А рањен сам четрнаесте године у Мачве, у Белотиње село, у Дреновцу, и то сам рањен у груди — тѹ, оде, — и кѹршум кро- зираѡ ме.

Био мѣсец⁹ дана у Нишу, у инжињерске касарне, посе мѣсец⁹ дана бѡловања — и у јединицу. Петнаѣсте године после остѹпи'мо. Ја дођем овде до Крушевца, тѹ већ и капитулираѡ се. Нѣма тѹ ништа. Аид оданде полако, враћау не — иде, савѣзна војска: ћемо тѹ да и' срѣтнемо, па тѹ, па тѹ, па тѹ, докле дођѡ'мо до Пећи. Ка-дођѡ'мо до Пећи, тѹ ми наше уредѡ'мо свѣ: и топѡве, и коѡла, и коње, и нѣма ни- шта. Ё, оданде саопшћаву: коѡи мѡже да се бори да иде, нек иде, а коѡи не мѡже, 'де кѹи зна. Довѣѡ не донде, па сад иди 'де ѡћеш. Овамо прѣшли у Албанију и јѣдва се извѹко'мо: Арнаѹти, побѡише, комѡру поваташе, побѡише народ и поплѡчкаше. Там не мѡгу да идем, — овам да се врнем, ѡвам сам готѡв. А Бѹгари за нама. Ако се придаш њима, ѡни нѣћа да прѡму у рѡпсто: ѡдма кољу. Да е био Нѣма-ѡа нама, маѡло би било војскѣ там отишло, свѣ би се придало.

Аиде још маѡло, аи доведе, аи донде — Албанију прѣђо'. Кроз Црну Гѡру, што каже Црногорац, црно без белѡга — нѣма ништа. Тѹ ти није вредѣла ни паѡра да имаш, ни ништа. Јѣдва се извѹко'мо док' дођѡ'мо у Драчу. Тѹ не Талијани пречѣкаше те не заранише маѡло. На Бѡжић смо стѡгли у Драч. Проборав'имо маѡло. Тѹ се ја разболѡм. Аид у јѣдну болницу у Сѡди Абдалах, кѹ е ишо тамо, ѡн зна. То е било за избѣглице, тѹ су биле. Дођемо у — Сѡди Фаталах се зѡве, Тѹнис, Аѡфрика, у Сѣверној Аѡфрики — тѹ не одведѡше. Ал прѡво смо ка-сам се разболѡо у Драчу, па смо отишли у јѣдну болницу, па маѡло проборави'мо, па оданде не у ѣдан чамац, па аид, 'де не одведе — на Вѡдо ѡстрво. Вѣлико јѣдно брдиште ки овѡ гѡр Гѡло Брдо, па да е само јѡш под нѣбо, а однаѡколо мѡре. И тѹ не оставише — нашу војску бѡлесну. И, и 'ко би кѹи мѡго нѣгде д-ије, нѣма кѹд, однаѡколо вѡда свѣ. Тѹ су умѡрали. Тѹ е био само јѣдан с мѡном, Мирко Марковић, ѡн је био болничар. Ё, тѹ е ѡн био јѡш. Ёно га, и ѡн је жив. Само да каже како е. Он је био болничар, ѡн је то сарањивао јѣдно време. Поесе није мѡго нико ни да не сарање: бацаѡи онако у вѡду. До ѡбале на камаре, дође чамац, — поѣде рѡба тамо и аид. По шѣсет њѡ, до седамдѣсет, јѣдно време умѡрало за дваѣ-четѡри саѡа. 'Де кѹи се разболѡи, и мрдне там да врши нѹжду, тѹ се замѣтнуо, тѹ не и д-остане. Нико нѣма ни да га дѡгне, ни шта. Шаѡори вѣлики, по педѣсет у јѣдан шаѡор се набиѣмо. Оно ка- дѹне она ѡлуја, јака бѹра морска — онако кад би ѡде дѹвало, нѣ би остала нигде кѹћа, — овѣ, брѣ, шаѡоре салабѣри, чак тамоѡдле јѣдно- поѡла километра отѣра, останемо ми овако. Тѹ ти има трње, јарѹге, нѣке остружњаѣце, бѡга пѡтаѡ; пѹстиња, знаш; тѹ нико не борави ни од наѡрда ни о-стоке ни ништа. А има за јѣло шта ти дѹша ѡће. 'Ко мѡж два кѡла поѣи вѣкнѹ. Казани пѹни, ал нико не је — како се скѹва, онако и распѹ. Поесе јѣдно време, аиде, каѣ, кѹи мѡж да сиђе пѣшке сам до водѣ, до мѡра дѡл. А, коѡца нѣки оправили се. Оће, каѣ, да не тѣру там. — 'Де да не тѣру? — Каже: на врѡнт. — Каки врѡнт, брѣ, мртав народ да не тѣру на врѡнт. Нѣће ѡѡди д-ију, не смѣду. Аид ми, отѡмо дѡле, скѹпише се, маѡса. Шта не сад? Тѹна има ки гѡд болница,

ѐдна боланта: ша̀тор вѐлики, тѹ дѹктори, тѹ свѐ, на̀иглавнѐѝ дѹктори, купати́ло. — Шта̀ ће сад? — Свлачи́те се. — Ми́ наше овѹ, сеља́чко одѐло смо носи́ли — ни́сам држа̀вно обѹко ни у ту̀рски ра̀т ни у ова̀ ра̀т, ни́како. Свлачи́'мо онѹ, ђно пу̀но ва̀ши, йма за два̀ кйла. Ме́ту'мо та̀м на гомйлу кошу́ље и онѹ свѐ. Они увати́ли, упали́ше онѹ, изгорѐше — са̀мо пу̀цу онѐ ва̀шке. Аи́ та̀м у купати́ло: шиша́ње, брија́ње, свѐ уреѐње. — Йдеш на ѐдна врата̀, при́миш вѐш, на дру́га одѐло, кад изи́ђеш та̀м на краи́ — ца̀кум-па̀кум, обѹко се. Аи́де та̀мо у ла́ђу, утѐраше не, скидоше с ла́ђе, аи́де на вѹз. Вѹзом йдемо у ѐдну бо̀лницу. Свѹ онѹ одѐло ба̀цише та̀мо у 'перат̀, ђпет: ку̀пање, брија́ње, шиша́ње. Та̀зи кревети́, свѐ, не мѹже ле́ше бит. Провѐо нѐколико да̀на, аи́де, по̀крет. ђдма дру́го одѐло. Оти́демо у дру́гу бо̀лницу, ђпе-такѹ йсто. Тѹ сам на̀зад оти́шо у тре́ђу бо̀лницу у Ту̀нис, у А̀фрику. Пе́т сто̀тина и де́сет кревета̀ било у ѐдно оделе́ње: кревети́ гвѹздени, сва̀ки по се́бе кревет, ки го̀т' вои́ници. Држа̀ва ка̀дра, па ла̀ко свѐ. Свѹд између кревета̀ да мѹж да про́ђу лека̀ри ка-дѹ да визи́ту врше. Ту̀ смо борави́ли на ђмору.

Одмори́'мо се — нѹво-де́ло, нѹво свѐ, ра̀на би́ла дѹбра. Аи́т одан̀де за Сѹлун. Укрца́'мо се у ла́ђу. Ла́ђе двѐ биле што су на̀ивеће: ѐдна би́ла Ката̀рина, ѐдна принцѐза Јелѐна се звале — сва̀ка ла́ђа йма йме. Тѹ сам укрца̀н у ла́ђу, аи́де за Сѹлун. Кад је било пе́ти да̀н, сти́гнемо. Ни́је далѐко одан̀де за Сѹлун ка-се йде пра̀во, прѐко, ал зала̀зили та̀мо далѐко, 'бог` сумурѐна̀, ми́на. На ѐнглеско при́станиште — Ма̀рта се зѹве, тѹ наи́ђемо. Сти́гнемо у Ма̀рту. Ба̀кће де́риња, нѹђу, са̀мо, би́е. Ка-смо се укрца̀ли, сва̀ки свѐ — йма сѹбе, оделе́ња, по вѹдовима распореѐено. Францу̀зи с на̀ма свѝ. И ча̀мци, и спла̀вови, обѐшени под стрѐју уна̀около, за спаша̀вање. Не́ма, реко̀', о-то̀га ништа̀ 'ко до́ђе до̀нде . . .

На зна̀к-кад ђе сумурѐн, ѹн би́е та̀м, и йѹн йде ки онѹ ка-чѐкаш на шта̀ци́е, — зна̀ду 'де ља́а да про́ђе. Са̀мо ѐдан чу́њак ова̀ко из водѐ йде. Са̀мо се изди́гне ова̀ко и ши́кне гранату̀, увати́ вѹду и кѹ те пи́та. А ђни премѐтѹ. Командан̀т ла́ђе го̀р што е на ката̀рке, ѹн тѹ сматра: тамогѹр ѐдно бѹре, па конѹпци, стѹбе од` конѹпаца, па се по̀пне уз ѐдну бандѐру го̀р, па го̀р — у онѹ бѹре се шмѹтње. И ѹн посматра — йма та̀мо нѐке спра̀ве, — и йѹн командуе до̀ле онѐм машини́стеру кѹде, ка̀ко ће а кре́е. И, кад` премѐте нѐшто, ја̀ви. Чи́м ла́ђа премѐте нѐшто, ђна свѝра: заурла̀ што мѹже — аооо! Кад би́ та̀м бли́зо, те́к` док се ра̀здра. Гру̀ну, брѐ, ђтуд у ла́ђу. Узнеми́рише се Францу̀зи. Они пе́ђу се уз онѐ стѹбе да не спаша̀ву. — Не́ма: у вѹду си, 'де љеш . . . Свѐ ђе онѐ да пе́ђе се, ђе онѐ, свѐ се исеко̀ше љѹди. Ја́ ту̀рим ши́њер по̀д главу те ле́гнем. ђно, брѐ, онѐ ла́ђе санитѐтске, па до̀ле патѹсано, онѐ ко̀цке свѐ шарѐне од ра̀зно — ма нѐ мож да коракнеш, са̀мо ова̀ко сѹлкай. ђно не́ма онѐко — ка̀ки — ни у ни́каке палатѐ. Ова̀ку, реко̀', грѹбницу не́ма ни Па̀шиѹ. Ма ка̀ко спаша̀вање — не́ма — до̀шо кри́њи да̀н и то̀ ти је. — А̀ке-бѹке, а̀ке-бѹке, та̀мо, ѹра, ѹчка, — изги́боше. Ла́ђа стои́. ђно е уда̀рио сумарѐн, па е ни́је уда̀рио — ѹн са̀мо кад уда̀ри у машинѐри́ју, готѹва е. ђно уда̀рио онѐмо ча̀к у онѐ кљѹн 'де се онѹ ски́цу онѝ ле́нгери ка-се ко̀чи. Те ђни закрѝпише то̀, те три́наѐсти

дан се скину'мо на солџнско поље: дванаџес³ дана и дванаџес ноћи путовали. Прво смо се у енглеске болнице се стоварили одмо. И фйни шатори, свѣ двошлатни, два реда кревета унутра, фйно. Ма нема, брѣ, свѣ свйлено онѣ, — овако нема, министер не спава у онаки кревет. Ту одморй'мо, карантин издржж'мо некаки. Ё, аџ-са-тамо да се распоређуе војска. К^ е бдлесан, избаца се — он се врѣ ђпет овамо. Неће ль^ди д-йду. Неће д-й'е нйко да га стрѣљаш. — Бѣље, каѣ, оџу да лйпчем тунâ нѣ д-й'ем се давим. — Те мй овамо распоред. Те тамо 'дѣ ћемо. — Ја сам бйо слџжйо кадар у пољску алтиљѣрију две гѣдине. Па сам посем бйо за време рата свѣ у пешадију, с пушком — и двапут раѣен. — Ка-тамо отйдо'мо: јакаћа трџпа башка, коњица, алтиљѣрија, пешадија у пешадију, жандомѣрија у пешадију — јакаћа трџпа башка. 'Дѣ ће мѣне — у брџку алтиљѣрију, у брђане моравске дивйзије. Моравска дивйзија — овй тамо од^т покрајне, Сврљйжани, овй граничари, Нйшлије, па нйшта нй'е ни изйшло на Солџн: свѣ остало. Они пријатељи бугарски, неће да се борѣ. Те мй и-свй јединица образуемо моравску дивйзију. Ё, са-траже да дође број ор'жја. Ако немаш толико, не мѣже да бѣдне, држжава да постѣи: кџй освѣи Србйју, он управник Србйје — тако би најбоље бйло. Ё, ондак, шта ће ѣни: даџ пушке — и кџвари, брѣ, пушке, и комѣрџије. — и — бѣга питаџ, само што већи број да йма. Те ја у моравску дивйзију, у брђанима — три гѣдине. Кѣња вѣди, пѣшке ѣди. Са ѣувйк на ѣувика — аѣде, аѣде, аѣде. Мй смо џзели Бйтољ шеснаѣсте гѣдине, дванаѣстог новѣмбра. Знам по овѣм: знаш — онда, дванаѣстога, џзет Јѣдрен. И оданѣ за два мѣсеца у Србйју. Али Грџци ни помѣтѣше: остали неутрални. А мй д-ударимо на Немѣце, ѣни ће посе на нашу позадину. Бѣљи Немѣцу пријатељ: Грѣка е срушила франѣуске лађе, енглеске, саранйла. Те мй се тџ утврѣдимо, овамо Немѣци се утврѣде. Две гѣдине у јѣдне рѣвоѣе ки овѣ сад на мѣѣм кревету тџ, тако. 'Дѣ смо ископали рѣвоѣе, тџ смо заграѣдили, тџ пуње две гѣдине. Омрзе и ѣонѣ мѣсто и ѣонѣ, џсмрде свѣ. Мй смо били на Грџжичкем вису — кџ е бйо тамо, познаѣ терѣн: Лѣгорска кѣса, Соколаѣ. Увѣтили ѣни свѣ најбоље положеа бйли: нйси мѣго да га покрѣнеш, бѣга да зѣвеш.

Народ^т се убѣнио, војска неће да чека, йшли би кџћи. Даџ топѣѣ, вѣчи па вѣчи — наѣтра се. Неки мѣгу ја да се провѣѣм кроз она ѣѣв. Кад упале енглѣски онй, пуштйње, само вйдиш сѣкѣе пламен гѣре у висйну под небѣса — разѣрне. — Не мѣже. Долази неки Франѣџџ, нйн адмирал што га зѣву — па он тѣ прѣви: — Нѣма јѣш, каже, да се спрема. Ударићемо, па ако остџпимо, овамо мѣре, 'дѣ ћемо. Но мѣра, бѣље да се причѣка вйше, да смо сигурни. Оно тако и бй. Натрпаше онѣ топѣѣ — тѣпѣ до тѣпа. Пешадија овако, рѣвовски топѣѣи ѣдма позади пешадије, а тѣ код нас нй'е ни имало; ѣдма позади мй брђани; позади нас јѣдан пешаѣки стрѣи, ѣпет, па пољска, па каубиѣе, па свѣ рѣдом: шѣс рѣѣи тѣпова, свѣ спрѣмљено. Ё, кад бй ѣне да се пробй'е фрѣнт, а офанзйва се крѣне, командир Урошж дође, скѣпи батѣрију: четрдѣсет маѣзге, нѣсе свѣака по два сандѣка мунѣѣе, по осамнаѣс³ гранѣта јѣдна нѣси — тѣ е натовѣрено, и тѣ држѣ. А дѣсет йљада мѣтака у земунѣцу тѣрили смо за резерву, свѣ натовѣрено и спрѣмно.

Тâмо он ка̀за ни наређење. Ка̀зан се скӯвао, сâмо плїву онѣ вѣштице по врѹ — кѡ ти, ма нїко, брѣ, да г-окӯси, да е од мѣда. Ка̀ко га скӯвали, она̀ко и прѡсули. Сâмо ова̀ко у сва̀кога срѣце. Ка̀же: — Љѹди, ка̀же, бра̀хо, ако пробїємо фронт, ка̀е, за два мѣсеца кӯћи, наїдаље. Ако јок, ка̀же, мї дѹпе ћемо у ба̀ру. Борба ће с-отвѡри првог^к септембра на на̀шем сѣктору. Нїко нѣма нїгде да се јави над зѣмљу, — сâмо борба да — 'дѣ се кѹџ затѣко: и пу̀шчана ва̀тра, и матрољеџи, брѣ, и топѡви — од рѡва сâмога па до профи́ант-колѡнѣ, до штаба дивїзије, па рѣдом ова̀ко, свѣ граната. — Три да̀на и три нѡћи, то сâмо ѹчи — нїје престâјало нїшта. Нїт се зна 'дѣ па̀да граната, ни штâ е бїло, сâмо ѹвати та̀ма и ма̀гла, не мѡж да вїдиш та̀мо нїшта. Чѣкамо мї сад — штâ ћемо сад. Ка̀д би трећега септембра од нѐка доба: — У ѹме бѡга, ка̀же, напред! — Сва̀ки са свѹ спрему — аїде та̀мо на бѹгарске рѡвове, на еднѣ њїне тврђаве. Оно, брѣ, свѣ гвѡздено ко̀ље, па жїца, па ова̀ко у цїк-ца̀к уплетѣно, па то гранате како су бїле, ѡне покидале онѹ жїцу, онѡ ко̀ље изломїли, истрошїли, а рѡвове заравнїли — кѹина нѣма нїшта — нѣма, затрпано свѣ — ичерѣчено, од на̀рѡда нѣма нїшта. Тѹ прѡбѣмо њїн фронт — 'де су те тврђаве њїне бїле — два да̀на и двѣ нѡћи усиљени ма̀рш їдемо. Нїти стїже нас комѡра да да̀ лѣба, нїти штѡ, нїти отвâрамо 'дѣ борбу... Нѣма га нїгде, отїшо, побѣго, и нѣма га, не мѡж да га стїгнемо. — Мї, ка̀е, да се задржїмо нѐгде, ће, ка̀е, он да се утврђѹе. — Па тѐра, па тѐра, па тѐра, докле доћѡ'мо до Кѹманова — сла̀бо се отвâрало борба. Тѹ се ма̀ло задржа̀ше. Бѹгари капитулїра̀ше, придâдоше свѣ. Ђни ра̀товали о тѹћѣм трѡшкѹ. Ка̀д ѡне се прегâзи њїна држа̀ва, ѡни отѡше кӯћи щѹди: уватише дру̀м одâнде, колѡна сâмо нї'а. На̀ша воїска претрѣсла свѣ. Оставише топѡве, оставїше пу̀шке, онѡ свѣ њїно побâцали у ја̀лак. Отѡше.

Ѓ, пѡсе мї крѣнемо за Нѣмцѣм и доћемо до Ниша. Тѹ се ма̀ло задржа докле факуїсао. Попâлиѡ вѡзѡве свѣ. Штаџи'а ѐдна што бїла, па на їспусту ки онѡ трстенїчка љупрї'а до̀л. Па с онѡга вѡзѡви до̀л, с онѣ прѹгѣ, свѣ се поизврђали, сâмо точкѡве и онѹ шїну: гѡре увїс остâло. И сва̀ка стâница унїшћена, и прѹга на сâстав шїна. Сва̀ки шљїпер преко по̀ла пресѣчен. На сва̀кем сâставу шїна мїна, и 'де гѡћ прѡпусти гвѡздени, ова̀ке та̀бле, сâмо се изљѹља̀ле. Ал бандѣре, сва̀ка до земље осѣчена. Свѣ то остѹпїло, нїт се водїла борба, нїт је штѡ ру̀шено, ни штѡ.

Мї доћемо, на̀ша јединїца, до Ла̀пова. Одâнде пѡсе окрѣнемо ова̀мо за Смедерево, за Смедерѡвску Пала̀рку, па за Ковїн та̀мо, за Бѣлу Цркву, па та̀мо отїднемо у Вршац, па одâнде у Темишвар. Из Темишвара ѡдемо у ѐдно сѣло Сїрїг, па ѡдемо у Сегѡїн, па, ова̀џ, у Ба̀чку, у сѣло — Шâндор, звâло се 'де смо та̀мо лѡгоровали. И вїше нїје та̀мо ни вѡђена борба. Ђни како прѣшли Са̀ву, ѡни побâцали спрему и попу̀шћали стѡку и побѣгли — нїсу борїли се нїгде.

Љѹка Нїколин, трѐба да їмам осамдѣсет и пѣт — рѡђен сам осамдѣсе-дру̀ге.

Калѹдра

XIX

... Та е кӯна грађена за владом књаза Микаџла. А мои дѣда, он је из Надрља, лѣвачки срѣз, па преселио се тунѧ, и тѹ купио мою кӯну, тѹ кӯну купио, и после прѣшли, иљаду осам стотина педесѣте године. Даклем, има прѣко сто година. Тѹ смо се закућарили. После имаѡ брата, па смо — има сад нас пѣт, шѣс кӯна о-тѣ надрљске фамилије озгорѣ. Гор у Надрља има фамилија цѣла ћутѧ, ониѧ. Ономад баш ми . . . — били о богомѡљема овѣма одѡвде овѧ наши братанци тамо-горе сас лимузинѡм. Каже, врлет је до бога. — Ја сам био двапут свега — у Надрље — нисам више — врлет је до бога. А да су газде, јѣсу. Сад^т, каже, има јѡш јѣдан наш двѣста казана д-испѣче, каже, па казан му ћутѧ овѧко — ѡно брдовито, течѣ вода, а он жљѣб начинио, па течѣ у табарку, лади му воду и там истѣче — и печѹ. Има, каже, пѡла вагона ракије. — Па штѡ не продате, брѣ, каже, д-ѹзнете пѡре? — Ракија скупа. — Штѧ ће ни, — каже — пѡре. Ми имамо. Ми за ништа нѣма да дамо, штѧ ни трѣбу. Сирења, каже, ки гѡи кад-си ѹзо матику па накопаш крѣч изс крѣчане — толики комѧти сирења. Па кајмака, каже, натрпаше — тѡ уз ракију мѣзе. Али о-старине тѹ били. Мои дѣда био тунѧ, живѡѡ.

Они су, наши старѧ, изс Кѡсова, сѣло Сѣљанци. А Турци били ѡнда — па побѣгли о-Тѹрака. Узо Турчин па дошо ко-тѣм нашем чукундѣде ли, а овѧ свѣ истѣрали стѡку на Прѣпѡлац, и ѡће да бѣгау, само остаѡ старац и баба у кӯће. А Турчин дошо, ѡга. — Брѣ, каже, ѡлан, ти да ми даш^ж девојку кнѡће, имаш^ж девојку. Ми ћемо да ноћимо, код нас^с да спава. — Дѡбро, ѡга, каже. — Није смѣо ништа да говори даље. — И д-умѣсиш, каже, погачу и гибѧницу на мѡслу и на мѣду, да ми начѧниш. — А баба тѹрила бакрач воде — он-нарѣдио — на вѧтру, на верѧгу. А он лѣго, ѡга, крај ватрѣ. Онда није крѣвета било, није било ништа, но прѡстрели слѧму и губерицу ѣдну и лѣго. А вода проврѣла. А ѹзни баба па прегѹри тѧ бакрач на њѣга. Он рѧпи: ѡ! — а старац извадио пиштѡлѣ, па г-убије. И ѡставили свѣ, и побѣгли — и дошли. Па се нигде нису мѡгли задржѣ, но у Доњу Сабанту, 'ѡд^т код^т Крагѹевца — тѹ се задржали, и тѹ е — после дѹго били, па није и' се нѣшто допѡло — нѣки остѧли тамо, а нѣки прѣшли у Надрље овамѡна.

После рѡтови били. Отац ми био кад је преведѣн из Надрља, шѣста му година била. А ѡнда оженио се тунѧ и био је у рѧт кад је Ниш ѡдузет, Алѣксинац тамо — тѡ су Турци држали свѣ . . . Јѣс, ка-цу ѡдузели.

Мои парѡдѣда Марко, он је био у рѧт. А ѡни су пѣт^д браћа били. И о-ти пѣт, јѣдан ишо — извадио коцку. — Вадили коцку, па извадио коцку да иде. — И нек си јѣдан, извадио си коцку, мѡраш^ж да идеш. А ми смо пуна кӯна овѧм ки коњи, нисмо извадили коцку, не идемо. Отишо тѧ парѡдѣда наш, тамо, рѧтио баш у Карађорђево рѧт, кад је пуцано на Ниш. — Ја сам виѡо зрно Карађорђево изс тѡпа: овољико, брѣ, ѡуди, ћѹле. Како ударило у град, ѡно умѣљило, ки онѡ мѡло кад

је пао на зѣмљу нѣшто — и ђути то за љспомен. — А та наш парадѣда, јѡш с еднѣм из Медвѣђе гѡре — ѡни отишли, шњуварали там, па нагазе нѣкога Туркешању, увате те г-умлате, убију га. По пуне кѡжане бисазе дуката љзели — имаѡ, био бѡга^т-Турчин, ага нѣаки. Па, ѡнда кѡко ће, шта ће, ѡни посѣдну кѡње — обѡйца кѡњаници били — и дѡшли, на Јасику прегѡзили, на Топоља^к, ѡли се подѡве, јѣдво с кѡњима испљивали. Она отишо пѡсле за Медвѣжу, а она, та Марко, ѡн дѡшо у Надрље и дѡно пуне кѡжане бисазе дуката. Пун јѣдан бакрач, кѡже, кад је изрѡчио, свѣ златѡ. И дѣго се с једнѣм брѡтем. — Павле се звѡѡ — те закопали там у планину тѣ пѡре, закопали у планину. Он се пѡсе врѡтио, па ка-це завршио рѡт, ѡн дѡшо, није погинуо. И кѡже: — Брѣ, Павле, кѡже, љди донѣси, кѡже, онѣ пѡре, кѡже, да ви-димо шта љмамо, кѡже. — Кѡке пѡре, кѡже, — то нѣаки аидуци, Гѡзићи се звѡли — нашли, кѡже, аидуци и љзели. — Аиде, брѣ, кѡже, немѡ да лѡжеш, кѡже, сѡмо бѡг ако е виѡо нѡђу у планине, кѡже, под бѡкву, кѡже, ка-смо мѣ закопали. — Оѣеш-нѣеш, нѣе да признѡ онаѣ ни-како: љзели, кѡже, аидуци. — Ова се дѣгне у Калиниѣе — тѣ био нѣаки Мѡкса, влаѡика, седѣо у Калиниѣе — код влаѡике па га тѣжи. А влаѡика: — Дѡбро, кѡже, ја ћу да прѡтим пандуре, кѡже, за њѣга да га дотѣру. — И ѡн прѡтио пандуре те га дотѣрали тамо: не признѡѣ ни-како. — Дѡбро — а било уочи Трѡице — дѡбро, кѡже, да се зѡпне у кулу, кѡже, тамо, а кнѡђе ћемо, кѡже, да му преврнемо одѣло свѣ на њѣга, и мѣ ћемо да преврнемо петраѡље и да га кунѣмо за свѡ време слѡжбе, и сѡтра ћемо за свѡ време слѡжбе — да се закѡне: да су ѡднели аидуци и да нѣма. И, такѡ ти то урѡде: кѡд, љвече преврнули му свѣ на њѣму одѣло, ѣ клѣли га, и ѡн се клѣѡ, и љјутра на Трѡицу ѡпет клѣѡ га, ѣ: — Йди, кѡже, сѡд. — Он дѡшо код^т кѡђе. Имаѡ двѡ сѡна, кѡже, лѡфови, а имаѡ кѡња, кѡже, пастѡва. Сѡн узѡануо кѡња, а кѡњ рѡпи па на зѣмљу се сѡјри, па га бѡш убио наедѡпут, ама кн онѡ јѡице кад разбѡеш. Ништа: сарѡниѡи њѣга. Ка-дѡшли з-грѡбља, и ѡна дрѡги чѣкао — ѡба. Владѡика рѣко, кѡже: А, видиш! — А овѣма саопштио: — Тѣ пѡре, кѡже, да љзнете не смѣте, да ви дѡ свѣ сѡд^т, кѡже, јел свѣ љма да се љтрете, кѡже, то е проклевѣно, мѣ смо прокле-ли, за време слѡжбе уочи Трѡице и на Трѡицу. — И, ѡн, кад овѣ наши се пресѣлиѡи ѡвде, ѡн дѡшо па дѡно пун јѣдан вѣлики застрѡг — за-стрѡзи онѣ што имѡло старѡнски — златѡ, па тѣ у-ва ѡјат краѣ кѡђе тѡрили сѡвру, а ѡн изрѡчио, кѡже — бѡба ми прѡчаше то — свѣ златѡ, кѡже, свѣ овоѡѡки дукѡти: — На, кѡже, Милутѡне, на, Вѡсо — мѡе бѡбе Василиѡја љма — да ви дам, кѡже, вѡше било и вѡше нек ѡстане. — Нѣћу, бѡже сачѡваѡ! — А ѣдно дѣте одѡвде, мѡем дѣде братѡнац — онам у онѣ кѡћу одѣѡио му се брѡт — ѡно ѡко њѣ се бѡтало тѣ. А ѡн увѡтио, таѣ Павле, па му тѡрио јѣдан дѡкат у ѡѣп. А било бѡш о Крстѡ-вем дану, овѣм јесѣнем. Дѣте се пѡпни на ѡра ѡнде да млѡти ѡрѡсе, па се ѡпѡчи с ѡрѡ, па кад удѡри у ѣдан пѡњ — бѡш није мрѡнуло. Кѡд, прѡтрѣсли дѣте, свѡкли га а г-ѡкѡпу, нашли му дѡкат завѡѡен у ѡртију. — Ёте ти, кѡже, не дѡ се. — А ѡн пѡсле покѡпио онѡ, покѡпио и ѡдно ѡпет назад, врѡтио. Ники није смѣо д-љзне — љма да полѡдѣ, да по-цѡка свѣ по кѡћи.

... Станџило Мѣркџић из Карѣновца ... до прѣвог јануара деведесѣт.

Карановац

XX

... Кѣ би још тѣ прѣчаѣ, ћути, дѣте, мѣлим те! Дѣђе чѣвек, тѣжи снају: дѣђе Сѣва, тѣжи. — Иди је зѣви! — пандуру. Оѣде тѣмо, дѣђе Рѣла, обуклѣ се, млада јѣдна, знѣш како е набрѣкла, ки гѣт' ѣблѣк на кѣшу. Глѣам у њѣ: нѣ би је бѣо ја, нѣ би је ни пѣоваѣ — млада-дѣловођа, нѣсам имаѣ ни дваѣс пѣ-шѣсз гѣдина. Найћу Шѣѣбе, патрѣла, два воѣника маѣарски. Иде по ѣдан кѣѣ зна срѣпски да говѣри, а двоѣца йду кѣѣ нѣ зну. — Дѣђе: — Зѣраво, шта йма нѣво? — Онаѣ пѣче да говѣри. Кадѣ пѣче да говѣри Сѣва за њѣгѣву снају — ѣдма д-убѣје снају, ѣдма да с-убѣје: пѣче да говѣри како га гѣрѣила, напѣла. — Пѣче да говѣри Рѣла — ѣн д-убѣје Сѣву. — Кѣ да сѣѣди у кѣћи чѣвѣку?! — Кадѣ пѣче онаѣ да говѣри — а нѣки Рѣста, ѣн је њѣн воѣник из Банѣта, вођа патрѣлѣ — ѣн слѣша како се ѣни свѣђу. Дѣже се: — Јѣ ли, чѣча? — Изѣдлѣте, господѣине? — Шта ти је ѣна? — Сна ми, снашла е мѣка, да-бѣгда! — Ймаш ти кѣћу? — Ймам. — Ймаѣ ѣ ти лѣба у кѣћу? — Ймам. — Шта ти фѣли ко-тѣѣѣ кѣће, сѣнце ти срѣпско!? 'Дѣ ти је сѣн? — На фрѣнту. — Ел жѣв? — Нѣ знам. — Па ел ти не вѣља сна у кѣћи!? Па вѣдиш, кѣже, маѣарски маѣмуз сѣмо да сѣне, да те убѣје! А ти се свѣђаш по кѣћи? — Даѣ мѣѣгу! — Онаѣ дѣнесе нѣко мѣѣкѣче мѣло, слѣбо. — Ймашж бѣље? Даѣ бѣље, дѣнеси. — Оно дѣно нѣки нѣку сѣпу оѣвољѣку, ки рѣка дѣча — дѣте му и кѣ га дѣнесе! — Лѣжи! — Онаѣ лѣже. Ѧбори да бѣје — о бѣже! — ѣно излѣе из ѣнѣ чѣшира ѣна прѣшѣна, па свѣ гѣр у тѣван. Ѧн бѣ, бѣ, што мѣж да мѣѣ, бѣ, ѣнаѣ кѣка, бѣ. — Дѣш се, сѣнце ти . . . ! — Онаѣ се дѣже, ѣвако дрѣж се. — Бѣжи ѣнаѣм! Ѧд ѣваѣм ти! — на млада ѣну. — Јѣѣ, јѣѣ! — Ѧни ѣвѣтише па ѣбѣлѣше, па зѣгрте ју сѣкѣњу и кошѣљу — бѣлша ју кѣжа ѣдѣ снѣга, набрѣкла, брѣ — нѣге, бутѣне . . . Й, кадѣ пѣче да бѣје по ѣнѣ гѣле гуѣѣце! — Јѣ не мѣг да глѣам, ја побѣго' наѣѣле. Ѧн бѣ, бѣ, бѣ, ѣна кѣка — свѣ ѣ' пѣби, брѣ! — Дѣш се! — Прѣсѣдѣниче, кад-дрѣти пѣ-дѣђу да се жѣле ко-тѣбе мѣ зѣ шта, сѣмо зѣви мѣне, да ѣ' ја покѣжем како се пѣштуе кѣћа свѣа и чѣва свѣа имѣѣина. — Ѧтѣше. Вѣше нѣје нѣка-дѣшо ни Сѣва ни Рѣла.

*

... Ѧтишли, трајѣили ју пѣре, ѣзели ју сѣкно. Тѣ е ѣзо Лѣбуд, Дрѣга Мѣлѣраѣов, Мѣлѣраѣу Бѣшѣтићу сѣн, и ѣѣѣ тѣмо ѣѣѣ Мѣлѣвоја Сѣрѣѣа брѣт, Илѣѣа. 'Тѣшли тѣмо кодѣ Пѣтрѣѣке: Чѣѣа на фрѣнт, а 'дѣ бѣо Мѣша и ѣѣѣ, Рѣја, нѣ знам, и ѣѣни мѣслим да су на фрѣнт-бѣли. Лѣубѣсѣв бѣо ѣѣро, ѣстѣла Пѣтрѣѣка. — Бѣла ѣдна жѣна, мѣре кѣки, командѣн-бѣла, ћути — ѣпѣсна жѣна ѣдна бѣла. Ѧдна жѣна крѣпна бѣла, стрѣшно крѣпна. Мѣне кѣже: — Ѧѣкле си? Чѣ си? Си

ти Милкин синовац? — Реко': — Јесам . . . — И там отишли и напали: — Дај паре! — Да л ји дала паре, то не знам. Узели ју сукно и вуну, и љузели ју сира и кајмак. Тели да закољу од ваши једнога — не знам само кога — Чедјиног^к сина. Те она т^у молила, кукала, кукала, те пустили ју дете.

*

Мои Милко, парадѐда — турско време било, и народ^т српски бѐгао о-турског зулума по шумема, крио се: кољу, силују, биљу. — Носила жена малог Милка — мајка. И љуз п^ут-дете отежа, жена огладила, она га баџи у шуму, моѐга Милка баџила, па отишла. Нашла друга група народа која е исто бѐгала о-Турака. Кад, нека жена и-Црнче, звала се Достана — није имала дѐцу, — она ч^уе: дете к^ука у шуми бачено; не зну чије дете. Сиђу дни, дете развиљу, дете м^ушко, а чије не зну. Она га понесе. Уз п^ут м^оле жене с малу дѐцу: — Подој га, сестро, ти, подој га ти! — Тако дойла, дойла дете, знаш, туђе дете. Па и' очували. Па ка-се врати после к^ући из^с тога збѐга — мајка дете потражи 'де га баџила, оно нема ни крпа ни ништа. Та н^ова мајка однесе дете к^ући, туђе. Да л је кршѐно, не зна, како му име, не зна ни чије дете, не зна. Крстѐ га на свѐе име, и да му к^рм име Милко. — А био кршѐн, зваѐ се Стѐван. Прошло седам-осам година. Мајка прежала дете — ова што га баџила: нема га па готѐво. Народ^т по сабора и вашара прича у разговору: — Нека жена — од Јагодне неко село — дете нашла туђе прѐ осам година, са-трѐба д-ије у школу, велико дете — и очувала га, не зна чије је. А та мајка што дете баџила, она то ч^уе. Па увати по село, па ишла, па ишла, па ишла, па ишла, па ишла, па људи ју кажу: у Црнчу ел у Штипље, тај крај к Јагодне там. Она отишла, и нађе к^ућу, и нађе дете — дечак велики, већи не овај. Каже: — Је ли, сестро, ђку-ти ово дете, бѐга ти? — Ја сам га нашла. — Кад? — Те и те године. — 'Дѐ? — Т^у и т^у. — То е дете м^ое. Ја сам га баџила, бѐгала сам па сам га баџила, па ти си га нашла. — Каѐ: — Ја ти га и не дам и да е твѐе — ја сам га очувала. — Ја ти га и не тражим, кае, ка-ци га очувала да не липче у онѐм потѐку, етѐ ти га — бѐже и твѐе. Оне се польубе, п-отидне, дете остави. Тај бачени Милко порастѐ мѐмак, па му жена временом рѐди дѐвет сина и три ћерке. И свѐ дѐвет ожѐни, имаѐ дѐвет снаѐ у к^ући. Мои дѐда, Андреа се зваѐ, био мѐмак, па шио, био терзија. Па није шио, кака машина, него на прсте, и разапне једну стрѐзу закачи ѓде — сукно — за колѐно, па држи гѐр и шије, р^уком шио. Па ишо, ишо, ишо, по тим шију. Дѐђе у ов^у к^ућу ѓде 'де си љовѐ сад^т прѐшо ти. — Неки Милан — т^у му шио нешто. А тај Милан т^у имаѐ лепу ћерку — то мѐа баба — лепа девојка била. А ѓн мѐмак, па е украѐде, па одведе там у Црнчу, па дѐл се венча, па тамо рѐди мѐг ѓца и стрѐца. — Знаш Милића? — па то е мои брат о-стрица. Лаза и Љубисав и Сима били браћа. Тај што е био Љубисав, то е ѓтац Милићев. Т^у имаѐ лепу шурњау, па то имање прода — Милко умре — па дѐје т^у па се насѐли, и браѐ кук^уруз овѐма. Т^у имаѐ лепу шурњау, бабу и шурњау, а ѓн био младих, па с^нушили се са шурњаѐм,

па дође и-Црнче, па то купи, једно местанце мало, само да буде до шурњаће близо. И 'бог^к те шурњаће данас-смо у тем поткоку ту.

. . . Радомир Миљковић из Раtkовића.

Раtkовиће

XXI

. . . Регрути. Снежина овољки, ки овај дувар тамо . . . Поделише не у десетине: ја паднем у десетину — шесту. Беше десетар неки Радосав Станоевић, Книжјевчанин, много добар човек . . . Био добар за нас . . . И ту, дакле, пе-десетине ноћевало е у касарну болничку, а четври идемо гѳр у пекарску касарну — није имало овамо места, била болничка чѳта повећана за двѳста војника — раније било и' сто. И гѳр смо ноћевали. А био неки поднаредник Драгољуб Сибиновић и, и, овај — како имаше онѳм другѳм — то е био Параћинац, Драгољуб Сибинѳвић, а онај други. Нама е био поднаредник Живан Тодѳрѳвић, пекарски.

И јѳни лепо ѳвече отидну у варош. — Ми регрути опѳремо нѳге, цѳкуле очистимо, тѳримо у кѳдник тамо, у кѳдник тѳримо. ѳни дођу — пију-кафану, знаш — дођу у неколко сати па викну на нас: — Цѳкуле на смѳтри! — Ми рипимо из крѳвета, тамо цѳкуле сваки свѳѳ поднесе — ѳни јѳзели онѳ цѳкуле па свѳ набили у чабар — вѳду, онѳ што смо прали нѳге, свѳ мѳкре. — Штѳ с-ти оваке цѳкуле? — Бију, брѳ. Бију ки волѳве. — Ѕи, дете му . . . — На свѳа места! — Ми ѳ крѳете. ѳни, лепо ти: — Нѳге на смѳтру! — Ако с-ишо по пѳтосу там: прљаве нѳге. — Бију по ногѳ. — Ѕи, дете му јѳбѳм, д-убију дѳшу. Штѳ ћемо, како ћемо-вѳ? — Тѳра то тако . . .

Е, кад би, одвојше на-четври десетине д-ијемо у пекарску касарну гѳр, ѳни осташе дѳл. Дигнемо се гѳр. ѳни ѳпет иду у варош, подофицири наши, па дођу, па долѳзе гѳр код нас. А овај пекар што е, поднаредник^г Живан: — Немате ви пѳсла код мене, код мѳе војске немате, каже, пѳсла. ѳни дѳл чинѳ йрам, брѳ, с онѳма војничѳма, јѳре, бију. . . Код нас не смѳду да дођу. Те смо ми гѳр дѳста дѳбро прѳшли.

Е, сад, аид, почѳмо учење, езекир. Беше водник неки, Драгѳтин Савић, пѳтпоручик, ал јѳш носи наредничко-дело, — није ѳбуко официрско. И ѳндак, нема, учѳ не каплари онѳ: на лево, на десно, прѳстројавамо . . . А ѳн ѳпет на ни вишне — покѳпи јонѳ капларе тамо па и' нешто прѳча, прѳча. Ка-дѳћ-ѳвам, каѳ: — Удрите ви то, ѳдрите то! — а там кад ји скѳпи — прѳчу пѳсле онѳ каплари код нас — ѳно већ и ја сам пѳсле био каплар, каже: немѳ се шѳлит-а бијѳте, каж'. А према нама: ѳдрите, каѳ. Дѳбро.

Долѳзе двѳ лекара, предавау ни теѳрију. Неки Кѳста Тодѳрѳвић, много добар човек — пѳручик^г био — предаѳ ки мајка: прѳча ти полако, йсполако обѳашњава. Ал долѳзи капетѳн Узѳновић те ни предаѳ ѳн, пѳ, автономиу, теѳриу. И јѳзне огледѳло-вако, оглѳда се, и чѳчкалицу, чѳчка зѳбе. И јѳзне еднѳг војника — беше едан Јагодѳнац, неки,

нѣки Милйвоє — како се презиваше, бѣга ти, — Вукмановац. А бйо-панчар: што мѣже брже да читā — животвѣрац^а-знāш. Он му дāб-нѣ правило воинчко, вѣлико, дебѣло . . . Вѣлико правило . . . — Читā он што брже. Он: — Брже читāи! — Па онда зађе рѣдом: — Дѣде, кāжй ми тй штā е овāи читāб? — Они се поплашили, нѣ зну. — Дйжи се тй до нѣга! — Нйшта. — Дйжи се тй до нѣга! — Нйшта. Нйко нѣ зна. Свѣ на гомйлу . . . Пѣчне а комāндуе: — Окрен се! Тй к овѣм, тй се окрени ка овѣм, тй се ка овѣм, тй ка овѣм . . . Удри му шамар! — Онāи сирѣма што први, он удари мāло, жāб му дрўга да бйе. — Удри тй нѣму бѣле. — Онāи кад развўчѣ, да т-обāли, брѣ . . .

. . . Станймир Сймић.

Доброселица

XXII

Бѣше Светй Никѣла, мѣа слāва. А нāма ѓвце у Збѣговиште. Ливāда гѣр, кошāра. А покѣйни дѣда ме прāти да пўштим ѓвце и да полѣжим. А снѣг, јѣдан мāли снѣг^к пāб, фйни. Јā понѣсем пўшку — волѣб сам тѣ. Сāмо окāчим мāлко, гѣр изйћем до на Жйваново онѣ, Гѣлубово: шāрāб јѣдан зечйћ, овāмо-онāмо, и вйдим га јā под јѣднем вѣтровальу лежй. Јā подйго' пўшку: кљѣц — нѣ д-упāли. Врāтим: — кљѣц, нѣће. Јā се врāтим тāм у позāдину па трнѣм прочйстим онѣ, до-дāм бāрут, тўрим нѣву кāпислу. Опе-тāмо: кљѣц — нѣће, — кљѣц — нѣће. Штā а рāдим? Д-йћем кўћи? — Па дѣжем, зѣвнем покѣйнога Милѣна. Реко': — брѣ, Милѣне, такѣ и такѣ. Ай-д-йдемо. — Айд. — Јā нѣму ѓдувуд мāло йздаље кāжем, реко': — Тў и тў д-йдеш, тў под овў вѣтроваль, а јā ћу д-йдем, реко', гѣр. 'Ко кўжне гѣр, јā ћу да крѣшем ѓлет. — И љн га гађа. Па га рāни, нѣ уби га ѓдма. И пѣсле г-увāти'мо чā-ко-црквйне силѣвачке тāм. — А вйдиш, мѣне се нйе дāло да г-убйћем . . .

. . . Борйсав Вукойчйћ.

Комаране

XXIII

Сельāчку свāдбу смо грāдйли. Решāвамо се јā и мѣй чѣек: нйко не грāди свāдбу ѓвде у Слāтину, — нѣма свāдба. Свѣ кѣй су нā шкѣлу, ѓни отйдну и свāдбу не грāде. Мѣй дѣвер трй сйна жениѣ, нијѣдну свāдбу нйе грāдйѣ. Йма тў Андра ѣдан, кўвар. Јā му прйчам штā ћу јā нѣму свѣ да дāм ка-цѣним мѣга сйна. Ал тѣ се прѣдужи — мѣй сйн прѣдужи шкѣлу, нѣ заврши тѣ, и тā свāдба одуговлāчи се. А ѓн кāже: — Штā бй с тў свāдбу? — Реко': — Нйшта не брйни. — И мѣй сйн рѣшйѣ да се жѣни. Долāзи бāш такѣ пред^т Пантелѣу и кāже: — Е' знāш тй да сам јā рѣшйѣ да се жѣним. — А тў девѣйку довѣћйваѣ јѣш нѣколико пўт. — Јā сам рѣшйѣ да се жѣним с Мйрѣм. — Оће да ўзне онў девѣйку. 'Дѣ нѣмо, реко', сād^т кад нѣмамо нйшта? — Ни ракйћā

ни вино није било бозна шта. Ја ка — зовем цело село, целу родбину, то е свадба — па ме стра, не могу то да проведем. Каже Илија: — Шта се секираш ти, ја могу пет свадбе да проведем, а ти се секираш, не могу једну свадбу мдем сину да проведем. — И рѣшили смо ми ту свадбу. Ајде ја — пољуби ме мѣи сѣн и снѣ у руку — ајде да уиђемо ту да кажем ја Илије да ћемо свадбу. Илија се йскокори . . .

Кѣца ни свадба дугачка била. Йма два мѣсеца, њни рѣшили. Дође то да проведемо свадбу. Дођѡше ми млаѡенци љу пѣтак. У субѡту и у недѣљу пѡче нѣка кѣишица. Како ћемо сѡд свадбу, 'дѣ ћемо? — нѣма ту, тескѡба. — А оваѡ нѣшта, не плаши се. Он проводи, знаш, удѡваѡ сѣстре, женила му се браћа. Ја — то прѡва свадба. И свѣ сам онако се изгубила. — Ајде ту, дотѣраше у четвѣтак, начинише вѣнци ту: излѡжба. — Само нѣсмо дваѣс кѣћа у сѣлу звѡли. И то се Илија секира што нѣе. — Штѡ, каже, да не зѡвнемо и тѣ дваѣс кѣће?

И проведѡ'мо ту свадбу. Каѡ мѡа снѣ, ѡна свѣ ми испуњѡе жѣљу. ѐће бедевѣн, ѡће бѣлу аљѣну како ја ѡћу, ѡће дѡр. То знаш ка-це изнѣсе на мѡтку, на чабрѣѡк, и засѣче чабрѣѡк, то да пѣкне тѡмо. Мѣи свѣ на-стѡл па с миљѣ покрѣли, свѣ како сам ја тѣла такѡ ми тѡ снѣ, Маке-ѡѡка, пристѡла. И кѣпили бокчалѣци — ѡна тѡмо кѣпила дваѣс бокчалѣка, тѡмо ѡѣна маѣка у Бѣвђелие . . .

. . . Милосѣја Раѡевѣић.

Слатине

DIE MUNDART VON LEVAČ

(Zusammenfassung)

I. UEBERLICK UBER DIE METHODISCHEN VERFAHREN UND DIE STRUKTUR DER ARBEIT

1. Die historisch ungewöhnliche Entwicklung des Balkans wirkte sich auf alle Lebenssphären der hier behelmtenen Völker aus. Am augenscheinlichsten wird das in den Bereichen, in denen die Intensität und die Folgen der Geschichtsprozesse relativ am stärksten fühlbar sind. Eines dieser Gebiete ist Mittelserbien, wo die in dieser Arbeit dargestellte Mundart angesiedelt ist.

Die Eigenarten unserer Mundart werden in mehreren Richtungen erkennbar:

a) Unter dem Einfluss heterogener Faktoren bildete sich eine ausserordentlich komplizierte Dialektkomposition heraus, die zahlreiche verschiedenartige Elemente vereinigt, wobei die Beziehungen zwischen diesen Elementen sowie zwischen ihnen und anderen Mundarten dieser Zone schwer abzugrenzen sind.

b) Wegen der schwierigen gesellschaftlichen und historischen Situation der Träger dieses Mundarttyps und der spärlichen Quellen über diese Geschichte sind die Beziehungen in diachroner Richtung recht verwischt, so dass nur schwer Schlüsse über die Art der Entstehung und die Entwicklung der Mundart gezogen werden können.

c) Noch erschwert wird das durch das Fehlen von Schriftdenkmälern aus früheren Epochen, an Hand derer ein Strukturquerschnitt der Mundart in einer Entwicklungsphase erarbeitet werden könnte.

2. Deshalb konnten wir uns bei den Untersuchungen der Beschaffenheit und der Entwicklung der Mundart nahezu nur auf ihre gegenwärtige Struktur und die Beziehungen in ihr stützen. Um die Angaben zur Betrachtung der Mundart aus diachroner Perspektive benutzen zu können, darf man sie nicht nur feststellen, sondern muss sie so analysieren, dass ihre Altersstruktur und Schichtung sichtbar werden.

Demzufolge ist jeder Nachweis der Besonderheiten der Mundart in erster Linie gemeinsam mit den übrigen Angaben als Teil eines Gesamtsystems zu betrachten, und erst dann und in dem Masse, wie das diese Beziehungen zeigen, lässt sich ein Fakt zur retrospektiven Betrachtung der Mundart benutzen. Das Hauptziel, das mit dieser Arbeit erreicht werden sollte, ist — anders ausgedrückt — die Beschreibung des gegenwärtigen Zustands der Mundart. Die so erhaltenen Angaben dienten zum Vergleich ihres gegenwärtigen Systems mit anderen Dialekttypen, und zwar nicht durch rückläufige Reduzierung auf einen gemeinsamen Prototyp, sondern durch blosse Feststellung ähnlicher Eigenschaften in der Form, in der sie heute anzutreffen sind. Auf Grund der durch die kontrastive Methode bearbeiteten Angaben wurde eine relative Einschätzung des Alters der einzelnen Eigenschaften unserer Mundart vorgenommen, wobei relevante ausserlinguistische Momente berücksichtigt wurden, die die Träger der Mundart berühren. Erst das wurde zum Ausgangspunkt für die Anwendung der historisch-vergleichenden Methode zur Rekonstruktion der Grundzüge unserer Mundart in der Zeit vor den Bevölkerungsverschiebungen genommen. Selbstverständlich war das nur bei einer bestimmten, sehr beschränkten Anzahl von Eigenschaften möglich, an Hand derer auch kein annähernd klares Bild über die Mundart als Ganzes gewonnen werden kann. Hier war es das Hauptziel, die These von der kontinuierlichen Entwicklung der Mundart am Beispiel von Eigenschaften nachzuweisen, bei denen das möglich war.

3. Wie daraus erhellt, spielen bei den gesamten vorangegangenen Ausführungen Angaben über den gegenwärtigen Zustand der Mundart eine hervorragende Rolle. Daher mussten unbedingt Methoden erarbeitet uns angewandt werden, die die exakte Auswertung der Angaben und den Ausschluss des psychologischen Moments bei der Sammlung des Materials gewährleisten.

Wo in der Mundart nebeneinander zwei oder mehrere gleichartige Eigenschaften mit unterschiedlicher Entstehung auftreten, beschränkten wir uns nicht auf ihre Beschreibung, sondern untersuchten ihre Beziehungen innerhalb des Systems. Waren die semantischen und funktionellen Beziehungen bedeutungslos, da die Formen in beiden betreffenden Richtungen gleich sind, berücksichtigten wir die Häufigkeit ihres Vorkommens, wobei wir bei Bedarf auch auf das territoriale Moment eingingen.

Letzteres schliesst die Anwendung der statistischen Methode ein, was erst dann möglich ist, wenn der Untersuchungsgegenstand in eine geeignete Form gebracht wurde. Die fliessende Materie der Mundart war als Text zu fixieren. Zu diesem Zweck fertigten wir Tonbandaufnahmen von Mundartproben an und hielten diese schriftlich fest.

Die Aufzeichnung eines derartigen Textes, eines Sprachmodells, bringt eine ganze Reihe neuer Probleme mit sich. Dazu wurde typische Vertreter der Mundart ausgewählt, also Personen, die sich der Mundart in verhältnismässig „reiner“ Form bedienen. Unter der „reinen“ Form versteht man bei uns die Mundart in der Gestalt, in der sie am wenigsten vom Einfluss der Schriftsprache durchdrungen oder berührt ist. Elemente der

Schriftsprache in der Mundart wurden bei ihrer Untersuchung nicht berücksichtigt, da das eine gesonderte Aufgabe darstellt. Auch die soziale Schichtung der Mundart wurde vernachlässigt (hier handelt es sich vornehmlich um Unterschiede zwischen den Generationen). Um das Modell repräsentativ zu machen, wurden Vertreter aller Generationen aus sämtlichen Dörfern des Mundartgebiets ausgewählt.

Die Unzulänglichkeiten des Modells werden in Hinblick auf die lexikalische Repräsentativität am deutlichen: Die festgestellten Eigenschaften konnten mitunter nicht an Hand umfangreicheren lexikalischen Materials bestätigt werden. Das gilt besonders für grundsätzlich bedeutende Wörter, die in der Mundart sehr selten vorkommen. Das Problem wurde namentlich bei den Akzenten durch Einführung des Begriffs des Kontrollinformators gelöst. Ausserdem wurde der lexikalische Fonds mit einer anderen Methode untersucht.

4. Die Arbeit konnte nicht das gesamte Material der Mundart erfassen und sollte deshalb als Differenzialstudie betrachtet werden, der die Schriftsprache zugrunde liegt, wobei wichtige Eigenschaften der Mundartstruktur, die nicht erwähnt sind, sich mit denen der Schriftsprache decken.

Das bedeutet nicht, dass der Vergleich mit der Schriftsprache bis in die kleinsten Einzelheiten geht; das ist lediglich das Ausgangsschema.

II. ZUSAMMENFASSENDE UEBERBLICK UEBER DIE BEDEUTENDSTEN ANGABEN IN DER MUNDART VON LEVAČ

5. Wie bereits erwähnt, werden in der Arbeit zwei Arten von Fakten analysiert:

- a) Angaben über die linguistische Struktur der Mundart auf Grund eigener Untersuchungen an Ort und Stelle;
- b) Ausserlinguistische Angaben, die die Träger der Mundart berühren und indirekt zur Untersuchung der Mundart dienen können, wurden aus wissenschaftlichen Arbeiten übernommen, die sich mit einzelnen dieser Fragen beschäftigen.

1. DIE WICHTIGSTEN LINGUISTISCHEN ANGABEN ÜBER DIE MUNDART DES LEVAČ

6. In dem kurzen anschliessenden Ueberblick werden die Eigenschaften entsprechend ihrer Reihenfolge in der Arbeit angeführt (mit Ausnahme des Akzents). Alle Akzenteigenschaften wurden — der Uebersichtlichkeit halber — zusammengefasst. Um dem Leser die Orientierung zu erleichtern, wurde bei jeder Eigenschaft auf die Textstelle verwiesen, an der sie behandelt wird.

a) *Akzenteigenschaften*

7. Folgende Angaben aus dem Gebiet des Akzents sind für die Struktur der Mundart von Bedeutung:

1. Das prosodische System kennt zwei Grundprinzipien der Alternation:

- quantitative Opposition,
- qualitative Opposition.

2. In jeder betonten Silbe haben die quantitativen Oppositionen phonologischen Wert, während das für die qualitativen nur teilweise zutrifft, nämlich bei den langen Akzenten. Demzufolge treten in unserer Mundart folgende Akzente auf:

- zwei lange — steigend (') und fallend (^);
- ein kurzer (¹), melodisch unbestimmt, der tonal auf drei Arten realisiert wird:
  - α) als expiratorischer Akzent (¹),
  - β) als kurz--steigender Akzent ('),
  - γ) als kurz-fallender Akzent (").

3. Ausserhalb der betonten Silbe treten in unserer Mundart nur quantitative Oppositionen auf, und zwar sind sie auf die vortonige Silbe beschränkt.

4. Die Akzentdistribution innerhalb eines Wortes verläuft nach bestimmten Prinzipien, die wie folgt definiert werden können:

- einsilbige Wörter haben lang-fallenden oder kurzen Akzent
- in mehrsilbigen Wörtern sind die drei Akzente wie folgt verteilt:
  - a) der lang-fallende Akzent ist in allen Silben möglich
  - b) der kurze Akzent steht auf allen Silben ausser der letzten (es gibt Ausnahmen von dieser Regel, bei denen der kurze Akzent mitunter auch auf der letzten Silbe stehen kann)
  - c) der lang-steigende Akzent beschränkt sich in der Regel nur auf die vorletzte Silbe.

5. Das Akzentsystem unserer Mundart ist dreigliedrig, kann aber in folgenden Punkten als Modifikation des Zweikakzent-Systems betrachtet werden:

- Der Akzent der kurzen Endsilbe wurde eliminiert
- Durch Rezession erhielt die vorletzte Silbe einen zweifachen Akzent:
  - auf kurzer Pänultima tritt ein kurzer Akzent auf;
  - auf langer Pänultima lang-steigender Akzent.

6. Der lang-steigende Akzent erinnert bei einigen Lexemen an den Akzent der Kano-Mundart, aber nur scheinbar, da die Silbenlänge nicht durch diesen Akzent bedingt ist, sondern auch in den Formen des Worts beibehalten wird, bei denen der Akzent nicht auf dieser Silbe liegt (*čaršav* : *čaršava*).

7. Die Akzentalternationen tragen bei manchen Flexionsformen fakultativen Charakter und sind ohne phonologischen Wert:

- Isn^m I Typ *nož* u. ä. (*nōžēm nōžem* u. ä., Pkt. 265, 277, 293, 305)
- alle Casus obliqui der Adjektive mit einsilbiger Endung (*lépog|lēpōg, lépoj|lēpōj* u. ä., 395—396)
- Partizip Passiv einiger Verben (*biven|bivên, saliven|salivên*, 488, 503, 505, 527)
- Infinitiv Typ *videt|vidêt* (544)
- Partizip Perfekt Typ *dōneo|donèò, pōorao|poorào* : *orào* (512, 516, 533, 537).

8. Charakteristisch sind auch einige Akzentalternationen im Paradigma, die phonologischen Wert haben.

- Typ *pêc* : *pêko[h]* : *pečên* (503)
- Typ *vúc* : *vúko[h]* : *vūčên* (504)
- Typ *štédet* : *štéde[h]* : *štēdên* (548)

auf der anderen Seite aber:

- Typ *čítat* : *čítām* : *čítámo-čítáte* : *čítāu* (537.2.1)
- Typ *sêdet* : *sedím* : *sedímo-sedíte* : *sedē* (547)
- Typ *kōpat* : *kōpam-kōpamo-kōpate-kōpau* (537).

9. Durch Formennivellierung wurden bei einigen Verben die Akzentalternationen beseitigt und die Akzenttypen vereinfacht:

- Typ *izručívat-izručíem* (VD *izručívati* : *izručújēm*) (531)
- Typ *gádat* : *gádam-gádamo-gádau* (VD *gádajū*) (538).

10. Bedeutungsvoll ist eine bestimmte Zahl von Alternationen in Derivationsformen mit langen Endungen:

- bei Substantiven
  - Typ *zeljôv* : *zeljóva* (599)
  - Typ *repić* : *repića* (627), *sinčić* : *sinčića* (632)
- bei Adjektiven
  - Typ *očêv* : *očêva-očêvog* (645), *klɔpinjāv* : *klapinjáva-klapinjāvog* u. ä. (650—651)
  - Typ *dalêk|dălek* : *dalêka-dalêkog* u. ä. (653, 656)
  - Typ *bogât|bôgat* : *bogâta-bogâtog* u. ä. (653)
- bei Adverben
  - Typ *večêras* : *večerás* (660).

b) Phonetische und phonologische Eigenschaften

8. Folgende Eigenschaften sind von weitreichender Bedeutung für die Struktur der Mundart:

11. Die Vokale *o* und *e* in Silben mit kurzen Akzent werden häufig offen ausgesprochen (50—53).

12. Von den Sonanten veprügt der Laut *j* (*j*, *j̄*, *i*, *ø*) über die meisten verschiedenen Allophone (53—79).

13. *j* im Auslaut hat fakultativen Charakter

— im Imperativ (*dā* statt *dāj*)

— bei Demonstrativpronomina Typ *ovaj* (*ovā čovek*) (79).

14. Die Opposition *f* : *v* hat mitunter keinen phonologischen Wert, so dass beide Laute frei variieren. Es gibt allerdings Fälle mit phonologisch selbständigem *f*-Laut (86—89).

15. Gruppe *hv* > *f/v* (90).

16. Das Phonem *h* ist im System der Mundart des Levač nicht enthalten (*h* > *ø*, *k*, *j*, *v*) (93—97).

17. Teilweise variieren *z/ž* (die Variationen hängen von der Stellung ab und sind lexikalisch beschränkt) (98).

18. Ab und zu ist ein Wechsel von *ć* > *j* nachzuweisen (100).

19. Ein Substitut des Lauts *ǰ* ist neben dem überwiegenden *e* auch *i* (in der Regel als Alternative im fakultativen Wechsel mit *e* und in wenigen Fällen) (114).

20. Die Präposition *pred* hat auch die fakultative Variante *prid* (114).

21. Die verneinte Form des Verbs *jesam* lautet: *nisam-nisi-nismo-nije* (114).

22. Im *Ns^m* I fehlen die auf flüchtigem Vokal beruhenden Alternationen:

— *-lac* : *-oca* > *-oc* : *-oca* (118)

— *-ao* : *-la* > *-(l)ø* : *-la* (*svrdo'svrđlo* : *svrdla*) 319, 371).

23. Vokalsubstitutionen sind in der Struktur der Mundart des Levač ohne grössere Bedeutung (121—142).

24. Die Präfixe *pre-* und *pri-* treten teilweise als fakultative Varianten auf (126).

25. Vokalalternationen, durch Palatalität oder Nichtpalatalität des vorangehenden Vokals bedingt, sind teilweise aufgehoben und erhielten zuweilen fakultativen Charakter:

— *e* statt *o* im *Isn^{mn}* I, II (*čovekem*) 247—249, 324)

— *o* statt *e* im Pronomen *svo* (137),

— *o/e* beim Typ *rido/ride* u. ä. beim Typ *nano'nane* (Vs, 345).

— *e* statt *u* beim Typ *Miloše* (Vs, 245).

26. Abgeschafft sind die Oppositionen bei einigen auslautenden Vokalgruppen durch Substitutionen, die auf der regressiven Assimilation beruhen (*-ao*, *-eo* > *-o*); im Inlaut können auch Prozesse der progressiven Assimilation dazu führen.

27. Die Vokale unterliegen in bestimmten Positionen Elisionen (154—155).

28. Im Auslaut treten manche Vokalphoneme nur fakultativ auf (*Gsa^{mn}* *-og-a*, aber Imper. 2s *-i ø-*; *Dpa^{mnf}* *Lpa^{mnf}* *-ima, -ema*) (163—169).

29. Durch Jotierung entstandenen Alternationen haben auch Kategorien erfasst, die dafür keine Voraussetzungen boten (*puštio : pušćen : puštīm, pušćat : pušćam, čistinja*) (191—197).

30. Die Mundart zeigt auch geringfügigere Assimilationserscheinungen (Typ *žljeb, blješti* u. ä.) (198—199).

31. Bei einigen Kategorien sind die Ergebnisse der Jotierung verschwunden und die auf dieser Erscheinung beruhenden Alternationen aufgehoben (201).

32. Durch analoge Uebertragung der Ergebnisse der Sbyllarisierung wurden die auf dieser Erscheinung beruhenden Alternationen neu stilisiert (*duleci : duleke > duleci : dulece*) (204).

33. Durch analoge Uebertragung der Ergebnisse der Palatalisierung von den einen Formen des Präsensstamms auf andere wurden die Alternationen des Typs *vučem : vuci : vuku* neu stilisiert und in die Alternation *vučem : vuči : vuču* (204) übergegangen.

34. Es treten auch einige geringfügigere Dissimilationsveränderungen auf (Typ *šć > kć* u. ä.) (206).

35. In den Formen der Substantive der III. Deklination sind durch Einführung eines unveränderlichen Stammkonsonanten die auf den Ergebnissen der Sbyllarisierung beruhenden Alternationen abgeschafft (*vojska : vojsci > vojska : vojski*) (205).

36. Konsonantenmetathesen sind schwach entwickelt (*sj, zj/jz* u. ä.) (233).

37. Auslautende Konsonantengruppen *Reibelaute + Verschlusslaute* sind vereinfacht (235).

38. Auch einige weitere Konsonantenwechsel sind scheinbar durch die Stellung im Wort bedingt (*šk- > čk-* u. ä.) (176—177).

c) Morphologische Eigenschaften

9. Unsere Mundart zeichnet sich durch eine grosse Anzahl dieser Züge aus.

39. Die Synkretisierung der Pluralfälle verläuft in zwei Richtungen:

a) Dp—Ip (*-ma*),

b) Gp—Lp/Lp—Dp—Ip [*-(a/i)-/ma*].

40. Is^{mn} I u. II hat die Endung *-em* (247—249, 324).

41. Apn^m-CG I *-e/i* (256—258).

42. Die Beziehung (Ns) *-e : -eta* (Gs) erweitert sich auch auf einige Substantive Neutrum, bei denen diese Beziehung sonst nicht auftritt (323).

43. Die Alternation (Sg) (*-e : -eta*) : *-ad* (Pl) wurde durch das Erscheinen der Endung *-iči* im Pl. der Substantive der II. Klasse aufgehoben.

44. Bei Hypokoristika mask. (Ns) (*Jovo*) *Jova : Jove* (Gs) (296).

45. Ds-Ls III. Klasse *-e'i* (341).

46. Bei Substantiven auf *-ica* Vs *-e, -a, -o* (345).
47. Dp-Ip (-Lp) III. Kl. *-ama/-ema* (348).
48. Gp (-Lp) III. Kl. stets mit Endung *-a* (*-i* abgeschafft) (349).
49. Der Deklinationstyp der Substantive der IV. Klasse weist fakultativ auch alle Formen entsprechend der I. Klasse auf, wobei er ins Maskulinum übergeht.
50. Die Liquidierung der Formen der substantivischen Deklination bei den Adjektiven unter Beibehaltung von Ns^m und die Bildung einer produktiven Beziehung vom Typ *božičan* : *božičnoga* führt zur Unifizierung der adjektivischen Deklinationsformen (387).
51. Dsa^{mn} - Isa^{mn} - Lsa^{mn} weisen eine synkretisierte Form auf *-em* auf (390, 430).
52. Dsa^f - Lsa^f haben die Endungen *-e/-oj* (391, 431).
53. Dpa - Ipa (- Lpa) haben die Endungen *-ima/-ema* (391, 436), aber im Femininum nur *-ema* (436).
54. G-A — D-L der Pronomina der 1., 2. Pers. und das Pronomen *sebe* haben die Formen *men(e), teb(e), seb(e)* (166, 412).
55. Das Personalpronomen der 1. Pers. hat die Form *monom* (413).
56. Personalpronomen 3s^f:
— D-L *njo(j)zi, njo(j)ze, njoj, nje(j)zi, nje(j)ze* (414)
— G = D-L.
57. Enklytische Formen der Pronomina in 1s, 2s und des Pronomens *sebe*:
— G-A *me, te, se, ne, ve,*
— D *mi, ti, si, si, ni, vi* (417).
58. Enklytische Formen der Personalpronomina 3s :
— G-A ausschliesslich *je*
— D stets *ju* (419, 421).
59. Enklytische Formen der Personalpronomina 3p^{mnf} G-D-A (*j)i* (420—421).
60. Ls der Pronomina sporadisch auf *-im(tim, čim, njim, kim)* (424).
61. Endung der Pronomina im Gp(-Lp) *-i(h)*, nur selten *-e(h)*, (433—434), *-ija* (415).
62. Possessivpronomina entsprechend *ona*: *njoj(a)n, njojni, njo(j)zin, nje(j)zin* (427).
63. Pronominale und adjektivische Deklination wurden unifiziert (443).
64. Komparativ auf *-ji, -e(j)i, -i(j)i, -ši* (408).
65. Der Superlativ weist Merkmale der analytischen Konstruktion auf (410—411).
66. Der Bestand an kollektiven Numeralien ist sehr beschränkt (453).
67. Grundzahlen und kollektive Numeralien sind unflektierbare Wörter.

68. Der Casus generalis (CG) hat die Form des A und tritt fakultativ anstelle der Standardformen auf (in verschiedenen Funktionen ist die Häufigkeit unterschiedlich (240, 256—258).

10. Die Verben weisen ebenfalls eine grosse Anzahl interessanter Merkmale auf:

69. Infinitiv ohne *-i* (472).

70. Aorist und Imperfekt haben in 1p *-(h)mo*, selten *-smo* (473).

71. Das Adverbialpartizip Perfekt ist völlig verschwunden (475).

72. Der Wechsel *-e : -u* in der 3p Präs. ist im wesentlichen gut erhalten (478). Nur sporadisch *-du*.

73. Das Imperfekt hat teilweise besondere Formen und eine geringe Frequenz (484—487).

74. Sporadisch werden Aoristformen anstelle des Imperfekts gebraucht (485).

75. Es gibt geringfügige Verschiebungen bei der Distribution der Endungen des Passivpartizips (Wechsel *-t : -n-*).

76. Das Adverbialpartizip Präs. wird mitunter vom Infinitivstamm oder von der Wurzel des Verbs gebildet (489).

77. Die Futurformen sind verschiedenartig:

— Als prädikative Ergänzung ist häufiger (*da +*) Präs. als *Infinitiv* anzutreffen.

— Das Hilfsverb steht häufig in der nichtflektierten Form (*će*) (491).

78. Das Perfekt wird häufig ohne Hilfsverb gebraucht (496).

79. Eine grössere Anzahl von Verbstämmen weist alternierende Suffixe nach der I. und III. Klasse laut Belić auf:

— Suffixwechsel kann mit Bedeutungsänderung verbunden sein (bei verschiedenen Stämmen ist die Verteilung der Stammendungen in verschiedenen Formen unterschiedlich)

— mit Bildung von Doppelformen der Stämme innerhalb einer Form (501).

80. Die Anzahl der Verben mit fakultativen Formen des Präsensstamms in der II. und V. Klasse nach Stevanović ist etwas geringer (*-a/-je*) (Typ *dremat : dremam/dremljem*) (507).

81. Es treten Doppelformen des Präsens auch bei den Verben mit dem Suffix *-ava-* auf (Typ *davat : davam/dajem*) (522).

82. Erweiterung des Stammwechsels *-ova- : -uje-* auf Kosten der Beziehung *-iva- : -uje* (523).

83. Auch der Bestand an Verbstämmen mit dem Wechsel *-e- : -i-* erweitert sich auf Kosten der Stämme mit *-i- : -i* und *-a- : -i-* (541)

84. Lexikalisch greift auch der Stammwechsel *-iva- : -uje-* um sich (524).

85. Es erscheint auch ein Stammwechsel vom Typ *-ova-* : *-ove-* (Typ *kovat* : *kovem*) (526).

d) *Wortbildung*

11. Unsere Mundart ist durch häufige deminutiv-augmentative Formen gekennzeichnet.

86. Ausserordentlich häufig ist die Endung *-če* bei der Bildung von Hypokoristika (632).

87. Die allmähliche Zurückdrängung aller anderen Deminutivendungen und ein Zug zur Unifizierung dieser Formen sind nachweisbar (639).

88. Augmentativ-pejorative Bildungen sind sehr häufig und weisen mannigfaltige Formen auf (639).

e) *Lexikalischer Fonds*

12. Für die Struktur der Mundart sind zwei Gruppen von Lehnwörtern von Bedeutung:

89. Turzismen bilden eine lexikalisch ältere Schicht.

90. Germanismen begannen später in die Mundart einzudringen und sind teilweise noch nicht gefestigt.

91. Den übrigen Fremdwörtern kommt keine grössere Bedeutung zu.

2. AUSSERLINGUISTISCHE ANGABEN

13. Für die heutige ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung Mittelserbiens sind die Veränderungen von entscheidender Bedeutung, die hier vom 15.—19. Jahrh. vor sich gingen.

a) Bis zum 15. Jahrh. verliefen die Bevölkerungsverschiebungen vorwiegend in Nord-Süd-Richtung.

b) Vom 15.—19. Jahrh. ist die Hauptrichtung entgegengesetzt.

In diesem zweiten Abschnitt sind zwei Wanderungstypen zu unterscheiden:

- Massenverschiebungen infolge von Kriegsereignissen
- langsames Strömen (vorwiegend aus ökonomischen Gründen).

Handelt es sich um ein konkretes Gebiet, so können die Bewegungen in

- Zuwanderung und
- Abwanderung

unterteilt werden.

In Mittelserbien — und damit auch in Levač — sind Ursachen, Charakter und Umfang der Zu- und Abwanderung — mit Rücksicht auf die Lage und die ökonomischen Lebensbedingungen — verständlicherweise unterschiedlich:

— Die Abwanderung ist auf Kriegszerstörungen zurückzuführen und war von relativ grossem Umfang.

— Die Zuwanderung trug den Charakter einer langsamen Umsiedlung und der allmählichen Akkumulation der aus verschiedenen Richtungen zugewanderten Bevölkerung.

14. Nach unserer Ansicht lassen sich zwei starke Abwanderungswellen nachweisen, die am umfassendsten waren und die stärksten Auswirkungen hatten:

— eine Welle während der Eroberung des Balkans durch die Türken (Ende des 15., Anfang des 16. Jahrh.)

— die zweite Welle, als die Macht der Türken zu zerfallen begann (Ende des 17. Jahrh.).

Sowohl in der ersten als auch in der zweiten Welle verstärkte sich der Zufluss von neuen Zuwanderern in diese Gebiete, so dass sich der Zuwanderungsprozess in zwei Hauptphasen unterteilen lässt:

— die Phase der früheren Zuwanderungen (15.—17. Jahrh.)

— die Phase der späteren Zuwanderungen (17.—19. Jahrh.).

Diese Schichtung ist nicht nur für die Erkenntnis der definitiven Bevölkerungsstruktur bedeutsam (die früher Zugewanderten wurden durch spätere Abwanderungsbewegungen miterfasst), sondern hat auch starke Auswirkungen auf die heutige Mundart in diesen Gebieten, darunter auch in Levač.

Es liegt in der Natur der Dinge, dass die zweite Zuwanderungsphase — etwa seit Beginn der grossen Wanderung der Serben — für die Bevölkerungsstruktur von vorrangiger Bedeutung war, da aus den meisten Quellen hervorgeht, dass die heutige Bevölkerung von Mittel- und Nordserbien grösstenteils aus Zuwanderern aus den drei letzten Jahrhunderten der Zuwanderung (17.—19. Jh.) besteht. Die ethnographischen Arbeiten über den Levač bieten leider keinerlei Anhaltspunkt dafür, so dass man über das Alter der Bevölkerung des Levač nur Vermutungen anstellen kann.

15. Die ethnographischen Quellen bieten einzig und allein Angaben über die ethnische Struktur der Bevölkerung. Diese Daten sollten allerdings lediglich als allgemeine Tatsachen bewertet werden und nicht als exakte und präzise Angaben. Demzufolge sind sie mit Vorsicht zu behandeln. In ihren Grundzügen weichen die ethnographischen Angaben nicht von den geschichtlichen Tatsachen ab. Hier nun Angaben über das Verhältnis der einzelnen Zuwanderungsströme in Prozent:

— Zuwanderung aus Kosovo und Metohija	63,8"„
— Zuwanderung aus dem Gebiet der Flüsse Vardar und Morava	5,4"„

— Zuwanderung von Schopen und Bewohnern von Braničevo	4,0%
— Zuwanderung aus dem Dinargebiet	16,9%
— inverse Strömungen	1,0%
— lokale Wanderungen	1,0%
— Altansässige	2,0%
— Herkunft unbekannt	12,0%

Hier wäre noch hinzuzufügen, dass sich die ungefähren Angaben über die altansässige Bevölkerung durch Angaben über Familien unbekannter Herkunft ergänzen lassen, während die inverse Strömung sicher aus Personen bestand, die früher aus diesen Gebieten abgewandert waren und in späterer Zeit an die alten Wohnorte zurückkehrten. Alles in allem übersteigt die Anzahl der Familien, die als Alteingesessene bezeichnet werden können 10—15% nicht. Ausserdem steht die Frage, ob diese Familien tatsächlich altansässig sind oder ob es sich um Zuwanderer aus früheren Epochen handelt, die von den Altansässigen assimiliert wurden und das Gefühl verloren, sich ethnisch oder in der Mundart von diesen zu unterscheiden. Nach unserer Einschätzung ist das Gefühl der Homogenität einer ethnischen Schicht an und für sich, ohne Rücksicht auf ihre Herkunft, von ausserordentlicher Bedeutung für die Frage der Mundart. Diese Schicht wird das Empfinden haben, Träger eines einheitlichen Dialekttyps zu sein.

III. VERHAELTNIS DER MUNDART DES LEVAČ ZUM DIALEKTTYP VON KOSOVO—RESAVA

16. Als typisch für den Dialekt von Kosovo—Resava wird nicht immer die gleiche Zahl von Eigenschaften angeführt. Anschliessend geben wir eine Uebersicht über die bedeutenden Eigenschaften dieses Dialekts, wie wir sie aus den bekanntesten zusammenfassenden Arbeiten übernommen haben. Die Rubriken der Tabelle sind wie folgt unterteilt:

1. Eigenschaften, die Belić in seiner Studie über den štokavischen Dialekt in Stanojevićs „Narodna enciklopedija“ anführt.
2. Eigenschaften, die Prof. Stevanović in der „Enciklopedija Jugoslavije“ verzeichnet
3. In dem Werk „Savremeni srpskohrvatski jezik“ des gleichen Autors angegebene Eigenschaften
4. Eigenschaften, die Prof. Ivić in seiner „Dijalektologija“ verzeichnet
5. Eigenschaften der Mundart des Levač.

Nr.	Art. der Eigenschaft	Belić	Stevanović Enc. Jugosl.	Savrem. jezik	Ivić	Levač
		1	2	3	4	5
1.	Zahl. d. Akzente	“, ^	“, ^ (‘)	“, ^ (‘)	“, ^ (‘)	‘ (/‘, “) ^, ‘
2.	Länge	vortonig	—	—	vortonig	vortonig
3.	Akzentstelle					
	— Ultima	—	“, ^	“, ^	“, ^	^ (‘)
	— Pänult.	—	(‘)	(‘)	“, ^ (‘)	‘ (/‘, “) ^, ‘
	— übrige	—	—	—	“, ^	‘ (/‘, “) ^
4.	Aussprache <i>o, e</i>	<i>deajca</i>	—	—	<i>ea, oa</i>	ê/ÿ, ô/ô
5.	Auslautendes <i>-j</i>	—	—	—	manchmal <i>-j > -ø</i>	in einigen Formen <i>-j/-ø</i>
6.	Phonem <i>f</i>	—	—	—	am häufig- sten <i>f > v</i>	oft <i>f/v</i> selten <i>f > v</i>
7.	Phoneme <i>h</i>	—	—	—	kommt vor	<i>h > o, k, j, v</i>
8.	Laut <i>s</i>	—	—	—	mituner <i>z > s</i>	mitunter <i>z/s</i>
9.	Jat	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e (i)</i>	(<i>e</i>)
10.	Verneinte Form <i>jesam</i>	—	<i>nesam:nije</i>	<i>nesam:nije</i>	<i>nesam:nije</i>	<i>nisam:nije</i>
11.	Alternation <i>-pre : -pri-</i>	—	—	—	<i>pre-</i> statt <i>pri-</i>	teilweise <i>pre-/pri-</i>
12.	Vokalgrup- pen	—	—	—	<i>ao, eo > o</i>	(<i>ao, eo</i>)/ <i>o</i>
13.	Elisionen	—	—	—	<i>d-idem</i> <i>n-unem</i>	häufig
14.	Gruppen <i>-sc-, -šč-</i>	—	—	—	<i>c, č; kc, kč</i>	<i>kc, kč</i>
15.	<i>-sj-, -zj-</i>	—	—	—	<i>js, jz</i>	<i>sj, jz/zj</i>
16.	<i>-st-, -zd</i>	—	—	—	<i>-s, -z</i>	<i>-s, -z</i>
17.	Gp, Lp	Gp anstelle von Lp	Gp-Lp	Gp Lp	Gp-Lp (-a)	Gp Lp/ /Lp-Dp=Ip
18.	Dp, Ip	Dp- Ip (-ma)	—	Dp- Ip	Dp- Ip (-ma)	Dp- Ip (-ma)
19.	Isn ^m I, II	<i>-em</i>	—	—	<i>-em</i>	<i>-em</i>
20.	Apn ^m I	<i>potoce</i>	—	—	(<i>k > c, g > z</i>) -e	(<i>k > c, g > z, h > s</i>) -e/-i
21.	Pl. der Subst <i>bure</i> u. <i>ā.</i>	—	—	—	<i>burīci</i>	<i>-īci, -aci</i> (<i>drvēta</i>)

	1	2	3	4	5
22. Ds-Ls III	-e	-e	-e	-e	-e/-i
23. Isamn	tem	—	—	-em	-em
24. Dsamn- -Lsamn	—	—	—	-em	-em
25. Dsaf-Lsaf	—	—	—	-e	-e/-oj
26. Dpa-Ipa	-ema	-ema	-tema	-ema	-ema/-ima
27. Komparativ	-eji, -ši	-ej	-ej	-eji, -ši	-e(j)i/-i(ji) -ji, -ši
28. Ds-Ls bei Personalpron. ls u. 2s	—	mene tebe	—	mene, tebe, sebe	men(e), teb(e), seb(e)
29. Is des Pron. ja	—	—	—	monom	monom
30. Dativ Pron 3s ^f	—	—	—	nje(zi)	nje(zi), njo(j)(zi)
31. G Pron. 3s ^f	—	—	—	njoj(zi)	nje(zi), nio(j)(zi) ... njo(j)(ze) ...
32. Enkl. Pron. 1p u. 2p					
D	—	—	—	ni, vi	ni, vi
G-A	—	—	—	ne, ve	ne, ve
33. Enklyt Pron. 3s					
D	—	—	—	ju	ju
G-A	—	—	—	ju (häufig)	je
34. Gpa-Lpa	—	te(h)	te(h)	-e	-u sporadisch -e L noch -uma/ -ema
35. Posses- sivpr. 3s ^f	—	—	—	njojan, njozin	nje(zi)n njo(j)(zi)(a)n
36. Infinitiv	—	—	—	-t	-t
37. Aorist 1p	-hmo	-[h]mo	-[h]mo	-[h]mo	-[h]mo/, -smo
38. Präs. 3p (učē)	—	—	—	-e	-e
39. Imperfekt	-ada-	—	-ada-	-ada-	-a/-ada-
40. Futur	—	—	—	će + [(da) Präs.]/Inf.	ću, ćeš .../ će + [(da+) prez.]/Inf.
41. CG : L	—	A : L	—	A anstatt L (teilweise)	L/CG
42. CG : I	—	—	—	s + I/A	I, I/CG

17. Auf den ersten Blick scheint sich die Mundart des Levač nur durch einige wenige Züge vom Dialekt-„standard“ von Kosovo—Resava zu unterscheiden. Betrachtet man aber die zentralen Eigenschaften gesondert, die den Kern der Struktur der štokavischen Mundarten bilden und durch die sich die Kriterien für die Klassifizierung der Mundarten leiten lassen, werden diese Unterschiede bedeutend.

1. Auf dem Gebiet der Phonetik und phonologischen Verteilung der prosodischen Elemente sind folgende für unsere Mundart bedeutenden Tatsachen hervorzuheben:

- a) Das Akzentsystem enthält drei phonologische Einheiten:
- lang-fallenden und lang-steigenden Akzent, die tonal und quantitativ gekennzeichnet sind ($\hat{\quad}$, $\acute{\quad}$)
  - ein kurzer Akzent, in der Regel quantitativ markiert (kurz), tonal aber nicht, ist in dreifacher Realisierung anzutreffen (als expiratorischer Akzent (am häufigsten), als kurz-steigender oder auch als kurz-fallender ($^{\prime}$, $^{\prime}$, $^{\prime}$).

Die Variierung des kurzen Akzents in der Aussprache ist nicht frei, sondern hängt in gewissem Masse von folgenden zwei Momenten ab:

- von der Herkunft — der kurze Akzent, durch Rezession des Akzents von der letzten auf die vorletzte Silbe erhalten, tritt häufig mit steigendem Ton auf
- von der Vokalfärbung — diese Aussprache einerseits und andererseits die mit fallendem Ton treten in Silben mit den Vokalen *o* oder *e* auf, wobei der betreffende Vokal offen ausgesprochen wird.
- von stilistischen Momenten — die Veränderung der Vokalfärbung und der tonal gekennzeichnete Akzent gehen mit expressiver Assprache einher.

Daher wurde in der Arbeit die Realisierung mit fallendem Ton nicht gesondert von der tonal unbestimmten gekennzeichnet. Zeichen des fallenden Tons ist die offene Aussprache des Vokals in der Silbe.

b) Quantitative Alternationen ausserhalb der betonten Silbe sind ausschliesslich auf die vortonige Silbe beschränkt: *zorê* : *Zôrê*, *ujê* : *újê* u.ä.

Die lange vortonige Silbe wird mit spürbarer Intensität und steigender Intonation ausgesprochen, so dass sie sich phonetisch der Silbe mit lang-steigendem Akzent beinahe angleicht: Der Unterschied zwischen *séna* und *sêná* liegt eigentlich nicht in dem Verhältnis $\acute{\quad}$: $\hat{\quad}$, sondern in den daran anschliessenden Silben — $\sim$: $\hat{\quad}$.

c) Die Akzentdistribution ist grundsätzlich anders als in den progressiven Mundarten des štokavischen Dialekts:

- $\hat{\quad}$ ist frei
- $^{\prime}$ teilweise durch die Aufhebung des kurzen Akzents der Ultima beschränkt
- $\acute{\quad}$ in der Regel auf die Pänultima beschränkt.

2. Interessant sind zwei Tatsachen aus der phonologischen Distribution.

a) Bei der Substitution des Lauts ʃ zeigt die Mundart des Levač gewisse Abweichungen vom konsequenten Ekavismus, der eigentlich als charakteristisch für den Dialekt von Kosovo—Resava gilt. Diese Abweichungen sind nicht so weitreichend wie die in den Mundarten der Šumadija nachgewiesenen.

b) Einige Vokalwechsel, bedingt durch die Beziehung Palatalität: Nichtpalatalität der vorangehenden Konsonanten, sind aufgehoben oder beschränkt (Isn I: *-em*).

c) In Levač sind die charakteristischen Eigenschaften des Dialekts von Kosovo—Resava auf dem Gebiet der Konsonantenwechsel, die durch Palatalisierung der Velaren bedingt sind, gut vertreten (*Turce, bubreze*, aber *nogi, ruki*), ebenso die der Jotierung (*puštit-puštim : pušćen*).

3. Folgende morphologische Erscheinungen verdienen stärkste Aufmerksamkeit:

a) Die Synkretisierung der Pluralformen der Deklination verlief parallel in zwei Richtungen:

- $Lp = Ip = Dp$
- $Lp = Gp$.

b) Eine bedeutende Anzahl der anderen Paradigmaformen weist in der Verteilung fakultative, parallele Formen mit älteren und neueren Endungen auf. Deshalb können wir für unsere Mundart behaupten, dass sie den gleichen Entwicklungsweg eingeschlagen hat, wie er für die progressiven štokavischen Mundarten angenommen wird; sie hat in dieser Entwicklung aber nicht das Niveau dieser Mundarten erreicht.

c) Ein weiteres Moment kommt bei der Struktur der Kasusformen zum Ausdruck: Durch Aufhebung einiger morphologischer nsäzel waren die Voraussetzungen für die Uebertragung der Oppositionsmöglichkeiten auf das Gebiet der Syntax und für das Erscheinen des Casus generalis anstelle der Standardformen des Štokavischen gegeben.

d) Charakteristisch sind die enklytischen Formen der Personalnomina und ihre gegenseitigen Beziehungen: Gut erhalten ist der Wechsel $D : G-A$ im Singular und in der 1. und 2. Pers. Plural. In der 3. Pers. Pl. ist diese Alternation völlig aufgehoben (gemeinsame Form ist $(j)i$).

e) Durch Veränderungen auf morphophonologischem und phonetischem Gebiet gelangten wir zu einer besonderen Situation in den Beziehungen zwischen den Deklinationssystemen.

- Der Typ der pronominalen Deklination hat sich durch Aufhebung der nach dem Akzent stehenden quantitativen Wechsel dem adjektivischen Typ angeglichen;
- durch Aufhebung der morphologischen Gegensätze, die auf den Korrelationen der Lang- und Kurzformen der Adjektive beruhen, haben die Adjektive die Formen der substantivischen Deklination verloren und nur die adjektivischen bewahrt (Oppositionen zwi-

schen Bestimmtheit und Unbestimmtheit von Adjektiven werden heute durch Akzentwechsel ausgedrückt, ausser im Ns^m.

Auf diese Weise erhielten wir zwei Deklinationssysteme, die sich relativ gut voneinander unterscheiden, obwohl sie in der Evolution nicht streng voneinander getrennt sind.

f) Bei den Verbformen nimmt die 3. Pers. Präs. der Verben vom Typ *učiti -uče* eine Sonderstellung ein. Bedeutsam sind auch die Verschiebungen in den Beziehungen zwischen den Stämmen.

IV DAS VERHAELTNIS DER MUNDART DES LEVAČ ZU DEN BENACHBARTEN MUNDARTEN

1. VERHAELTNIS ZU DEN MUNDARTEN DER ŠUMADIJA

18. Die meisten Eigenschaften der Mundart des Levač, durch die sie sich vom Dialekttyp von Kosovo—Resava unterscheidet, hat sie mit den Mundarten im Nordwesten gemeinsam. Das ist unbestreitbar. Betrachtet man aber die Gesamtheit der Elemente, so sind die Erscheinungen nur bei einem Teil der Elemente in unserer Mundart und denen im Nordwesten identisch, während sich ein anderer Teil unterscheidet. Wir wollen die Aehnlichkeiten und Unterschiede konkret analysieren.

1. Der Bestand an prosodischen Elementen, vom Standpunkt ihrer phonetischen Eigenschaften aus betrachtet, unterscheidet sich nicht wesentlich von dem der Šumadija. Auch in Levač sind — ausser dem expiratorischen kurzen Akzent — zwei tonal markierte kurze und zwei lange Akzente bekannt (Pkt. 21—24), es bestehen auch Unterschiede in der Quantität unbetonter Silben. Phonologisch betrachtet, ist das prosodische System des Levač allerdings weit von denen der Mundarten der Šumadija entfernt: Der kurz-steigende und der kurz-fallende Akzent treten nur als Varianten eines einzigen kurzen Akzents auf (Grundvariante ist der expiratorische Akzent). Die Länge im Levač ähnelt auch phonetisch der Länge der progressiven Mundarten nicht, sondern steht dem steigenden Akzent nahe.

2. Noch wesentlicher sind die Differenzen in der Distribution der prosodischen Elemente:

a) Der kurze Akzent umfasst alle Positionen der kurzen Akzente der jüngeren Mundarten, insgesamt genommen, aber seine Repartition auf den konkreten morphologischen und lexikalischen Fonds entscheidet sich prinzipiell und in Einzelheiten — eine Ausnahme bilden die einsilbigen Wörter und teilweise auch die erste und vorletzte Silbe mehrsilbiger Wörter.

b) Die langen Akzente stehen im umgekehrten Verhältnis:

— In den Mundarten der Šumadija ist der lang-fallende Akzent nur auf eine Position mehrsilbiger Wörter beschränkt (Prima), während er in der Mundart des Levač völlig frei ist.

— Der lang-steigende Akzent tritt bei mehrsilbigen Wörtern in den Mundarten der Šumadija mit einer einzigen Einschränkung (Ultima) frei auf. In Levač kommen andere Einschränkungen hinzu, die die drittletzte Silbe und die weiteren Silben vom Wortende an betreffen, wodurch der lang-steigende Akzent bei uns ausschliesslich auf die Pänultima beschränkt wird.

c) Die Prinzipien der Verteilung der Längen sind durch die Beschränkungen der Wechsel zwischen langen und kurzen Silben bedingt. In den Mundarten der Šumadija sind die quantitativen Alternationen auf die nachtonigen (alle) Silben beschränkt, in Levač sind die Beschränkungen grundsätzlich verschieden, so dass die Wechsel auf die vortonige Silbe begrenzt sind, nur eine Silbe im Wort und das in einer ganz anderen Position als den bei den jüngeren Mundarten zulässigen.

d) Prinzipiell ist also die Pänultima sehr bedeutungsvoll:

— Einerseits ist das die Position, in der in Levač der lang-steigende und der neue kurze Akzent auftreten, so dass mit Ausnahme des lang-fallenden Akzents hier die meisten identischen Fälle in beiden Mundarttypen gegeben sind.

— Auf der anderen Seite werden die Aehnlichkeiten durch das Auftreten des kurz-fallenden anstelle des kurz-steigenden Akzents in einigen Mundarten der Šumadija — besonders in denen, die dem Levač unmittelbar benachbart sind¹ — relativ bedeutend.

e) Bedeutende Aehnlichkeiten sind bei der Quantität der Ultima nachzuweisen².

Ausser dem Wechsel des *ʃ* gibt es auf dem Gebiet der Vokaldistribution auch weitere Eigenschaften, die für die Untersuchung der Unterschiede und Aehnlichkeiten unserer Mundart mit dem genannten Dialekttyp von grosser Bedeutung sind.

1. Auch die Repartition der Vokale *e* und *i* und die darauf beruhenden morphophonologischen Wechsel sind in diesen Mundarten ähnlich.

a) Eine Folge der parallelen Entwicklung des *ʃ* ist auf jeden Fall die Aehnlichkeit der Komparativ- und Imperfektformen sowie die phonetische Zusammensetzung der bekannten Lexeme.

b) Bei der Verteilung der Präfixe *pri-* und *pre-* haben beide Gebiete ebenfalls viele Gemeinsamkeiten.

c) Die Formen einer grösseren Anzahl von Deklinationsendungen sind teilweise gleich (Dsn^f-Lsn^f III. auf *-i* neben *-e* usw.).

2. Die erwähnten Verschiebungen in den Wechseln *o* : *e* (s. o.) sind auch nordwestlich von uns bekannt, haben aber eine andere Form (Isn^mn I. bei uns ausschliesslich auf *-em*, dort vorwiegend auf *-om* u. ä.).

¹ Für Gruža die Untersuchungen von I. Stevović, SDZb XVIII, 419—420, für die Belgrader Mundart A. Belić Enciklopedija St. Stanojevića, 1068.

² Untersuchungen von B. Nikolić, SDZb XVIII, 14—15, sowie „Prilozi“, XXXVI, Heft 1—2, 30—37.

19. Die morphophonologischen Eigenschaften haben eine grössere Anzahl von Berührungspunkten.

1. Wie bereits erwähnt, verlief die Synkretisierung der Pluralformen bei uns in zwei Richtungen: $Gp = Lp // Lp = Ip = Dp$. Die letztgenannte der beiden Richtungen und gleichzeitig die bedeutendere ist unserer Mundart und denen der Šumadija gemeinsam.

2. Ein wichtiger gemeinsamer Zug der Mundart von Levač und der der Šumadija ist die Tendenz zur Synkretisierung der Singularformen der adjektivischen Deklination nach dem Modell der Formenverhältnisse, die im Plural herrschen, so dass wir $Dsa^{mn} = Isa^{mn} = Lsa^{mn}$ haben. Die Mundarten unterscheiden sich aber darin, in welcher Richtung die Erscheinung Gestalt annimmt:

— Im Norden hat diese synkretisierte Form die Endung *-im*

— in der Gegend von Levač und in anderen verwandten Mundarten die Endung *-em*. Beide Dialekttypen unterscheiden sich in den Richtungen der weiteren Ausdehnung der Erscheinung:

— Im Norden ist die Erscheinung auf die adjektivische Deklination beschränkt, wobei sie neben Maskulinum und Neutrum auch das Femininum erfasst. Im Femininum hebt sich die Endung *-om* ab.

— Im Süden wurde das Geschlecht als Kriterium und Ausgangspunkt für die Expansion genommen, so dass die Erscheinung Maskulinum und Neutrum der substantivischen Deklination erfasst.

Die Neustilisierung der Alternationsbeziehungen in den Endungen der VI. und VII. Klasse nach Stevanović und die Umgruppierung des lexikalischen Fonds in Konjugationstypen ist auf beiden Seiten bekannt. Die Erscheinung nahm aber auch hier verschiedene Formen an:

— Im Norden ist das Wechselfaar *i- : -i-* zu Ungunsten der Formen mit der Beziehung *-a- : -i-* und *-e- : -i-* in Ausdehnung begriffen.

— Im Süden — in Levač — breitet sich das Verhältnis *-e- : -i-* auf Kosten der anderen beiden aus.

20. Den angeführten Eigenschaften steht eine andere Gruppe von Mundarteigenschaften gegenüber, die der Mundart von Levač und dem šumadinischen Typ gemeinsam sind. Die zweifellos bedeutendste Erscheinung ist dabei auf eine geringe Anzahl von Pronomina beschränkt:

— Form des L Typ *njim, kim, čim*.

Diese Erscheinung ist nach Typ (Synkretisierung von I—L) und phonetischem Erscheinungsbild auf der einen ebenso wie auf der anderen Seite identisch, im Norden steht sie aber sicher in Verbindung mit der Form *Ds-Ls-Is* dieser Wörter überhaupt, während sie in Levač auf die erwähnten Fälle beschränkt ist.

Diese Mundarten stehen auch bei einer bedeutenden Anzahl andere Eigenschaften im gleichen Verhältnis. Diese Eigenschaften sind aber von geringerer Bedeutung, da sie sich nicht nur auf diese Dialekte beschränken, sondern auch andere štokavische Mundarten erfassen:

- Das Phonem *f* ist bekannt.
- Das Phonem *h* ist unbekannt.
- Assimilation der Vokale vom Typ *ao* > *o* (sehr selten *-ao-* > *-a-*).
- Häufige Vokalzusammenziehungen.
- Selten kommt *-du* in 3p Präs. vor.

21. Von den Eigenschaften, die Gruža und Levač verbinden, sollen neben der Beschaffenheit des kurzen Akzents auf der Pänultima auch folgende angeführt werden, die wahrscheinlich der ersteren an Bedeutung nicht nachstehen.

— In Gruža und Levač ist der Unterschied zwischen den Präsensendungen *-e* : *-u* gut erhalten.

— In Levač und Gruža ist die Distinktion zwischen den Enklytiken der Pronomina gut erhalten (ausser in der 3. Pers.) — G-A: D.

22. Von ausserordentlicher Wichtigkeit müssen auch die Eigenschaften sein, durch die sich der Levač grundsätzlich von Gruža unterscheidet, ebenso wie diejenigen, die er mit einigen Mundarten inmitten der Šumadija gemeinsam hat, mit denen er nicht in direkter Verbindung steht. Wir können hier nur eine dieser Eigenschaften anführen:

— In Gruža tritt ausschliesslich der substantivische Typ *Jovo-Jova* auf;

— in Levač ist der Typ *Jova-Jove* die Regel;

— den anderen Mundarten der Šumadija ist der Typ *Jova-Jove* ebenfalls bekannt.

23. Die letzte Gruppe von Eigenschaften betrifft ebenfalls lediglich das Verhältnis des Levač zu Gruža. Es handelt sich um auf den ersten Blick bedeutungslose Eigenschaften, da sie sowohl territorial — auf einen schmalen Gürtel von Dörfern im Norden und Nordwesten — beschränkt sind, als auch ihre Reichweite auf die Struktur des sprachlichen Materials beschnitten ist (es wurde nur eine geringe Anzahl von Beispielen gefunden);

— sporadisches Auftreten von *-im* im Dsa^{mn}-Isa^{mn}-Lsa^{mn} (Typ *ovim čoveku*),

— sporadisches Auftreten von Formen der Substantive des Typs *Jovo*.

Die erste Eigenschaft ist zweifellos auf direkte Infiltration vom Nordwesten zurückzuführen, während sich die zweite auch anders erklären lässt, und zwar durch den teilweisen Einfluss der Mundarten der direkten Zuwanderer aus dem Dinaragebiet nach Levač.

24. Wenn das Auftreten der beiden letzten Eigenschaften in der Mundart von Levač durch jüngere Einflüsse der Mundarten der Šumadija erklärt werden muss (sicherlich nach Abschluss der Bevölkerungsverschiebungen) gelangt man durch Vergleich mit den übrigen obengenannten Eigenschaften, die diese Mundarten verbinden, zu zwei wichtigen Schlussfolgerungen:

1. Reichweite und Stärke der jüngeren Einflüsse der Mundarten der Šumadija in Levač zeigen sich an den beiden letztgenannten Beispielen im wahren Licht.

2. Betrachtet man die beiden Mundarttypen nicht als Summe isolierter Elemente, sondern als teilweise korrespondierende Systeme, muss sich die Reichweite der gegenseitigen Einflüsse in allen Punkten der beiden Systemen in ähnlicher Weise bemerkbar machen. Demzufolge lassen sich die übrigen gemeinsamen Eigenschaften nur zu einem verschwindenden Teil auf direkten gegenseitigen Einfluss zurückführen. Wie ist dann der Rest zu erklären?

Die Antwort auf diese Frage stellt gleichzeitig die Lösung des Problems der Formierung und der Hauptrichtungen in der Evolution unserer Mundart dar.

2. VERHAELTNIS ZU DEN MUNDARTEN OST- UND SÜEDSERBIENS

25. Die Mundart von Levač weist auch mit den Dialekten dieses Gebiets zahlreiche wichtige Aehnlichkeiten auf.

a) Die wichtigsten Aehnlichkeiten wurden hier auf dem Gebiet der Struktur und Distribution des Deklinationssystems nachgewiesen. In Levač wird mit dem Auftreten des Casus generalis ein neues Element des Systems geschaffen, das sich formal nur wenig vom Standardsystem abhebt, aber in funktioneller Hinsicht bedeutende Unterschiede aufweist.

b) Die phonetischen Eigenschaften des kurzen Akzents sind ein anderer bedeutender Zug, der unsere Mundart mit denen im Südosten verbindet. Seine wichtigste phonetische Realisierung ist der Typ des expiratorischen Akzents.

c) Von den übrigen den Dialekten Ost- und Südsربيens nahestehenden Eigenschaften sind folgende bedeutsam:

— zwei Substitutionsprinzipien bei den Vokalen (Verengung der Artikulation in Verbindung mit Sonanten und Erweiterung der Artikulation in den unbetonten Silben;

— Formen Gs-Ds-As-Ls- der Personalpronomina mit auslautendem *-e/-Ø* (*men-e, teb-e, seb-e*);

— enklytische Form der Personalpronomina für die 3. Pers. Pl. G-D-A (*(j)i*);

— auslautendes *-u* in den enklytischen Formen D Personalpronomina 3s^f (*(j)u*);

— Verdrängung des Infinitivs aus dem Gebrauch und Erscheinung (da +) Präs. in den gleichen Positionen;

— nichtflektiertes *će* im Gefüge des Futurs;

— Perfekt häufig ohne Hilfsverb;

— Verschiebung in den Alternationen der Verbstämme:

— Erweiterung des Wechsels vom Typ *-ava-* : *-ava-*

- Beziehung *-ova-* : *-uje-* (*namigovat* : *namiguem*);
- Expansion vom Typ *-iva-* : *-uje-* (*dovedivat* : *doveduem*);
- Expansion der Deminutivendung *-če*.

26. Auch hier finden wir eine geringe Zahl von Eigenschaften, die nach der Reichweite ihrer Anwendung in Levač im gleichen Verhältnis zu den vorstehenden Zügen stehen wie die meisten Züge, die unsere Mundart mit denen der Šumadija verbinden, und die letzten beiden von ihnen: Sie erfassen demnach die Grenzdörfer im Osten und Südosten, während sie auf der anderen Seite äusserst selten auftreten. Das sind folgende Eigenschaften:

- Eliminierung des jotierten Konsonanten im Passivpartizip (Typ *zaroben*);
- Typ *samnulo se, samnuće*;
- enklytische Formen vom Typ *gi*;
- CG anstelle von G.

Nur diese beiden letzten Eigenschaften sind zweifellos durch Infiltration von Südosten in neuerer Zeit entstanden. Die übrigen Eigenschaften lassen sich auch nicht annähernd auf dieses Moment zurückführen.

3. VERHAELTNIS ZU DEN IJEKAVISCHEN MUNDARTEN AELTEREN TYP

27. Allgemeine Uebereinstimmungen brauchen hier nicht angeführt zu werden. Sie betreffen die parallele Entwicklung zweier Dialekttypen — der von Kosovo—Resava und Zeta, genauer gesagt, ihr gemeinsames Zurückbleiben hinter den Mundarten der zentralgelegenen Gebiete in den Zügen, die als Kriterien für die Klassifizierung der Mundarten dienen (Deklinationsformen im Plural sowie Akzent). Wir möchten hier nur noch einige hinzufügen, die zur Erklärung des Idioms von Levač dienen können.

a) Zu den zweifellos älteren Uebereinstimmungen gehören die zwei Eigenschaften, die Gruža und Levač und diese Mundarten mit den almontenegrinischen Dialekten auf der einen und den Mundarten von Piva und Drobnjak auf der anderen Seite verbinden (die wie Gruža zu den progressiven Mundarten gehören).

- Erhaltung des Gegensatzes *-e/-u* in der 3p Präs.
- Bewahrung der Formenunterschiede zwischen den Enklytiken für G-A und D (ausser in der 3p, wo Levač abweicht).

b) Eine weitere bedeutende gemeinsame Eigenschaft ist die Parallelität der Formen einiger Kasus in der pronominal-adjektivischen Deklination:

- *Isa^{mn} -em* : *-ijem* (: *-im* in der Šumadija)
- *Dpa-Ipa-Lpa -ema* : *-ijema* (: *-ima* in der Šum.).

Hierbei müssen aber ebenso wie in den Beziehungen zu den Mundarten der Šumadija zwei Dinge unterschieden werden:

- der gemeinsame Typ der Erscheinung
- Differenzen in der phonetischen Gestaltung.

28. Wir wollen an Hand einiger weniger Eigenschaften nachweisen, wie gross die Bedeutung des direkten Einflusses der älteren ijekavischen Mundarten auf unseren Dialekt ist.

a) In Pkt. 115 ist das Wort *zadevica* angeführt, für das es keine andere Erklärung als eine direkte Uebernahme aus den ijekavischen Mundarten gibt.

b) Dasselbe liesse sich auch für das Wort *god* behaupten, wenn es sich um seine Form *god/goć* handelt (Pkt. 101 u. 198).

c) Das sporadische Auftreten des Substantivtypes Jovo-Jova lässt sich teilweise durch den direkten Einfluss dieser Mundarten deuten (vgl. oben).

d) Sporadisch tritt $\acute{e} > j$ auf.

e) Im Gp der Pronomina ist mitunter die Endung $-i(j)a$ zu hören.

V. TERRITORIALE MUNDARTUNTERSCHIEDE UND INNERE ISOGLOSSEN

29. Das Territorium von Levač kann geographisch in drei Zonen aufgeteilt werden: die erste umfasst die Gebirgsdörfer im Norden und Nordosten, die zweite die tief in den Talkesseln gelegenen Dörfer im Süden und Südosten und die dritte Zone das Flusstal von Kalinička reka im Süden, an das sich die Dörfer des oberen Temnić anschliessen, dessen Mundart ebenfalls untersucht wurde.

Die geographische Aufteilung deckt sich im wesentlichen mit der Differenzierung nach der ethnischen Bevölkerungsstruktur. Hier nun ein tabellarischer Ueberblick über die annähernden Zahlenverhältnisse (in Prozent) der einzelnen Strömungen für jede Zone:

Zone \ Strömung	I Altansäss. unbek. Herk.	II Kosovo- Metohija	III—IV Morava-Var. Braničevo- Schopen	V Dinar.	VI—VII Inv. Ström. lok. Sied- lungen
I	2	60,2	13,4	20	—
II	6,6	77,5	9,9	2	1,8
III	20	52,2	2,7	16,7	5,2

Den aufgezeigten Anteilen entsprechen im wesentlichen auch die Beziehungen in der Dialektstruktur unserer Mundart. Korrekturen sind in Bezug auf die direkten Einflüsse der benachbarten Mundarten zu machen, die ausserhalb der Reichweite dieser Verhältnisse in der Bevölkerungszusammensetzung stehen.

30. Die territorialen Unterschiede in der Mundart sind zweifach:

a) Der erste Typ gilt für das Vorhandensein einiger Eigenschaften in einem Teil des Territoriums und ihr Fehlen in dem anderen Teil.

Ausschliesslich in den hochgelegenen Dörfern (I. Zone, selten auch in der III), können wir folgende beiden Eigenschaften nachweisen:

- Formen der Substantive vom Typ *Jovo-Jova* (und Adj. *Jovov*)
- die erwähnte Endung *-im* im Dsa-Lsa

Lediglich in einigen Grenzdörfern der II. Zone haben wir:

- die Enklytika *gi*
- CG anstelle von G.

In den Dörfern der II. und III. Zone treten folgende Eigenschaften auf, die in der I. fehlen:

- Akzenttyp des Part. Präs. Akt. *prodào, povezèò*
- Formen des Part. Passiv nicht jotiert (*kupen, zaroben*)
- Typ *sammut se, sammuce*

Als eine spezifische Eigenschaft der III. Zone ist das seltene Auftreten der Endung *-e(h)* im Gpa anzusehen.

b) Ein weiterer Typ der territorialen Differenzierung betrifft die Unterschiede in der Häufigkeit der einzelnen Erscheinungen, die im gesamten Mundartbereich vertreten sind. Hier handelt es sich also um den fakultativen Gebrauch von Erscheinungsformen, die in zwei phonetischen oder morphologischen Gestalten auftreten.

Neben der normalen Aussprache werden in unserer Mundart die Vokale *o* und *e* auch offen ausgesprochen. Diese zweite Artikulationsvariante tritt am häufigsten in der II. Zone auf, in der I. ist sie recht selten und in der III. Zone nahezu unbekannt.

Parallel zu den štokavischen Standarddeklinationsformen (manchmal mit älteren oder neueren Endungen) wird auch die Form des CG gebraucht. Auch diese Form ist in der II. Zone relativ am häufigsten, in der I. etwas seltener und in der III. sehr selten.

Dsn-Lsn III haben doppelte Endungen *-e* oder *-i*. In der I. Zone ist die Endung *-i* häufiger als *-e*, in der II. werden beide Endungen fast gleichmässig oft gebraucht, während in der III. Zone die Endung *-e* viel häufiger ist.

31. Hinsichtlich der qualitativen Isoglossen (Typ a) ist es natürlich, dass in dem Teil des Territoriums, den sie nicht erfassen, d. h. bis wohin sich die genannten Eigenschaften nicht erstrecken, für die gleiche Bedeutung eine andere Form auftritt, wenn es sich um diese Art von Erscheinung handelt. Die Isoglosse sagt aber nichts über das Auftreten komplementärer Eigenschaften auf dem von ihr erfassten Territorium aus. Deshalb ist zu sagen, dass auch hier komplementäre Eigenschaften auftreten, selbstverständlich als fakultative Erscheinung neben der, deren Grenze markiert ist. Die Isoglossen stellen bei uns keine absoluten Grenzen dar, an denen sich zwei Eigenschaften gegenüberstehen, sondern trennen einen Teil des Territoriums mit parallelem Gebrauch von zwei Formen von einem anderen Teil, wo nur eine davon auftritt, die andere hingegen fehlt ($a/b : a/\emptyset$). Als Beispiel

kann uns eben der interessante Fall von $-e[h]$ (Gpa) in der III. Zone dienen. Hier handelt es sich nur um den zeitweiligen Gebrauch von $-e[h]$ neben $-i[h]$ im Unterschied zu den restlichen Gegenden, wo ausschliesslich diese zweite Endung im Gebrauch ist.

32. Beim Verhältnis der qualitativen und quantitativen Isoglossen erkennen wir, dass sich ihre Verbreitungsgrenzen im wesentlichen decken. Die Frequenzstärke der Eigenschaften, die nur einen Teil des Levač erfassen, entspricht eigentlich den Frequenzunterschieden der Eigenschaften, die unsere Mundart mit einzelnen benachbarten Dialektypen im gleichen Raum verbinden.

VI. UEBERBLICK UEBER DIE EVOLUTION DER MUNDART VON LEVAČ

33. Da Schriftquellen fehlen, lässt sich über die Entwicklung der Mundarten Serbiens auf Grund einiger weniger exakter Momente urteilen, die allerdings mit Vorsicht zu behandeln sind. Berücksichtigt man aber das für ihre Brauchbarkeit Wesentliche und die relative Wahrscheinlichkeit der auf ihnen beruhenden Schlussfolgerungen, so können sie notfalls für Schlüsse in dieser Richtung dienen.

Die Hauptelemente für Schlussfolgerungen in diesem Sinne sind zweifellos die Angaben über die heutigen Mundarten. Weiterhin sind das Annahmen über die gegenseitigen Beziehungen der einzelnen linguistischen Angaben in einer Mundart und über die Beziehungen der entsprechenden Daten aus verschiedenen Mundarten, die durch Vergleiche bei Berücksichtigung der Mundartsysteme als Ganzes gewonnen wurden.

Der dritte Typ von Elementen sind ausserlinguistische Angaben, die zur Erklärung der Natur einzelner Züge der Mundarten und ihrer Beziehungen zu anderen Eigenschaften im Rahmen eines Systems oder mit entsprechenden Zügen innerhalb anderer Mundartsysteme dienen können.

34. Wir wollen nun betrachten, wie die Elemente zu diesem Zweck genutzt werden können.

Die Schaffung von Verbindungen zwischen linguistischen und ausserlinguistischen Momenten ist in folgendem Sinne am zweckmässigsten. Auf Grund von Angaben über die historische Vergangenheit eines Gebiets, die ethnische Zusammensetzung und Herkunft der Bevölkerung Tlassen sich die Beziehungen zwischen den Mundarten am besten entlang der Hauptbewegungsrichtungen der Bevölkerung während der Wanderungen untersuchen.

Aus der Tatsache, dass der weitaus stärkste Teil der Bevölkerung des Levač aus Zuwanderern besteht, und aus Angaben über die ungefähren Zahlenverhältnisse der einzelnen ethnischen Gruppen (Kosovo 63,8%, dinarisches Gebiet 16,9%, Bewohner aus dem Moravagebiet, aus Braničevo und Schopen 9,4% usw.), ergibt sich klar, welcher Zuwanderungsstrom den grössten Anteil an der Entwicklung der Mundart haben konnte.

1. Offensichtlich haben die Zuwanderer von Kosovo die entscheidende Rolle bei der endgültigen Gestaltung der Mundart von Levač in ihrer heutigen Form gespielt. Die Mundart gehört heute trotz aller vorhandenen Abweichungen zum Dialekt von Kosovo—Resava.

An dieser Stelle ist nicht entscheidend, auf welche Weise und wie stark der Einfluss von Kosovo wirksam wurde, sondern etwas anderes: Weshalb weist die Mundart von Levač trotz des bedeutenden Einflusses aus dieser Richtung so starke Abweichungen vom Standarddialekt von Kosovo—Resava auf? Diese Frage lässt sich nicht beantworten, bevor die Mundarten von Kosovo und Metohija nicht eingehend untersucht werden, denn erst dann werden wir genau wissen, Träger welcher Mundarteigenschaften dieses ethnische Element war. Es gibt allerdings Anzeichen, dass das nicht immer nur „typische“ Eigenschaften von Kosovo-Resava zu sein brauchten. Diese Hinweise ergeben sich teilweise auch aus der Struktur der Mundart des Levač.

2. Aus dem Vergleich unserer Mundart mit denen der Šumadija, für die angenommen wird, dass sie ihrer Herkunft und Hauptstruktur nach Mundarten des dinarisch-herzegowinischen Typs sind, und der Gegenüberstellung dieser Ergebnisse mit der Angabe über die Zahl der Zuwanderer aus dem dinarischen Gebiet nach Levač ergibt sich, dass die Rolle der progressiven ijekavischen Mundarten bei der Gestaltung des Idioms von Levač grössere Bedeutung gehabt haben muss.

Wir sollten uns aber sofort ins Gedächtnis zurückrufen, dass diese Strömung in den Levač weder ethnisch noch dialektmässig einheitlich war, da sie

- zu 4,4% aus montenegrinischen Zuwanderern
- zu 2,2% aus der Strömung aus Bosnien-Herzegowina und
- zu 10,3% aus Zuwanderern aus dem Gebiet von Novi Pazar und Kolašin bestand.

Keine dieser Strömungen kann dialektologisch eindeutig identifiziert werden:

- Die Zuwanderer aus Montenegro konnten Träger progressiver Eigenschaften, aber auch — was eher anzunehmen ist — Zuwanderer vom Territorium der Mundarten von Zeta sein.
- Die Zuwanderer aus Bosnien und der Herzegowina waren sicherlich Träger des herzegowinischen Dialekts, sie konnten aber auch aus Nordostbosnien stammen und Träger eines älteren Dialektyps gewesen sein.
- Die Zuwanderer aus Novi Pazar kamen entweder direkt aus diesen Gebieten oder stammten aus Montenegro (oder Metohija) und sind in der zweiten Etappe weiter nach Norden gewandert. In jedem der drei Fälle waren sie eher Träger älterer als neuerer Züge.

Selbst wenn man den direkten Einfluss der Mundarten der Šumadija auf den Levač berücksichtigt, lassen sich unter diesen Bedingungen nicht alle Abweichungen der Mundart von Levač in Richtung auf die der Šuma-

dija durch eine „Dinarisierung“ erklären. Die Ursachen für das Erscheinen einer grösseren Zahl von progressiven Zügen müssen demzufolge anderswo gesucht werden.

3. Die Ströme aus dem Südosten konnten mit Rücksicht auf ihre zahlenmässige Stärke und ihre Zusammensetzung keine grösseren Auswirkungen auf die Entwicklung der Mundart des Levač haben. Das ist unschwer aus der Betrachtung der Eigenschaften zu schliessen, die bei uns durch den direkten Einfluss von Südosten entstanden: Sie sind in ihrer Häufigkeit und territorialen Ausdehnung äusserst begrenzt (und beschränken sich auf einen schmalen Gürtel von Grenzdörfern zu Belica).

Daher müssen wir die Erklärung der Eigenschaften, die unsere Mundart mit den Dialekten dieser Gegend verbinden, an anderer Stelle suchen. Sollten sie überhaupt eingeführt worden sein, könnten als ihre Träger an erster Stelle die Zuwanderer aus Kosovo-Metohija bezeichnet werden, zumal wenn sie aus Gebieten stammen, die den Grenzen dieser Dialekte anliegen, und wenn es sich hier wirklich um diese Art des Einflusses handelt (und nicht um eine gemeinsame Entwicklung unter dem Einfluss des Substrats).

35. Die Angaben über die ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung sind nicht vollwertig, wenn man nur bei der anthropogeographischen Stratigraphierung stehenbleibt. Für die Frage der Entstehung und Evolution der Mundart muss man unbedingt versuchen, die älteren von den jüngeren Schichten der Zuwanderer aus den gleichen Richtungen zu trennen.

Wie wir im Ueberblick der Sozialgeschichte sahen, verlief die Bevölkerungsverschiebung vor der Türkenherrschaft in diesem Gebiet hauptsächlich in Nord-Südrichtung. Die Bedeutung der Bevölkerungsbewegung aus dieser Zeit für die Struktur der heutigen Mundart des Levač ist schwer einzuschätzen, da jegliche Angaben aus Schriftdenkmälern fehlen. Wir sind dennoch der Ansicht, dass die Theorien über die Entwicklung des Jat in einigen Position (Fälle $\mathfrak{b} > i$) nur dann zu interpretieren, sind, wenn man annimmt, dass sich die Ergebnisse dieses Prozesses von Norden nach Süden ausbreiteten. Eine Verschiebung der Chronologie der Prozesse über die von Belić aufgestellte Zeitgrenze (spätestens bis Anfang 14. Jahrh.) machte alle Annahmen unwahrscheinlich, ihre Resultate wären von Norden in Richtung Süden übertragen worden (den inversen Strömungen irgendeine Bedeutung zuzuschreiben, ist kaum sinnvoll, da ihnen vornehmlich unlängst in diese Gegenden Zugewanderte angehörten, die zurückwanderten und in ihr altes Wohngebiet nichts Neues mitbringen konnten).

Mit Rücksicht auf das erfasste lexikalische Material und andere Voraussetzungen für ihr Auftreten gehört die Substitution $\mathfrak{b} > i$ zu den älteren Schichten der Mundart des Levač.

36. In der Türkenzeit verläuft die Bevölkerungswanderung völlig entgegengesetzt. Wie wir gesehen haben, sind hier zwei Hauptphasen zu unterscheiden, eine ältere aus den ersten Jahrhunderten der Türkenherrschaft und eine jüngere, die mit der grossen Wanderung der Serben einsetzt. Wie die Bevölkerungszusammensetzung unter Berücksichtigung des

Alters der einzelnen Zuwandererschichten in den Levač aussieht, ist uns völlig unbekannt. Einige Beziehungen zwischen den einzelnen Zügen der Mundart geben aber gewisse Anhaltspunkte.

1. Wie wir feststellten, lassen sich in Levač zwei Schichten von Mundarteigenschaften klar abgrenzen, durch die sich unser Dialekt vom Standard der Mundart von Kosovo—Resava unterscheidet:

- Eine Schicht entstand durch direkten Einfluss der benachbarten Mundarten während der neueren Beziehung unserer Mundart zu ihnen nach Abschluss der Migration.
- Die zweite Schicht von Eigenschaften, die die Mundart tiefer durchdringen und sich deshalb nur zu einem geringen Teil auf Einflüsse jüngeren Datums zurückführen lassen, sind anders entstanden und ihr Ursprung geht weiter zurück.

2. Betrachtet man diese Eigenschaften, die sich vom Standard des Kosovo-Dialekts unterscheiden, aber im Licht der Korrelation zwischen den Elementen unserer Mundart als eines ganzheitlichen System, so lassen sie sich nicht restlos auf irgendwelche äusseren Einflüsse — seien dies ältere oder neuere — zurückführen.

— Wären die jüngeren Deklinationsformen ausschliesslich hereingekommen, d. h. Folge der „Dinarisierung“, stünden wir vor einem unlösbaren Problem: Weshalb gibt es in unserer Mundart auf der einen Seite (wie auch in den anderen mittelserbischer Dialekten) keine rudimentären Züge der Deklination, wie sie bei allen dinarischen Randmundarten — bei einigen mehr bei anderen weniger — zu finden sind (Typ *Turkom, konjem* u. ä.), während auf der anderen Seite ein anderer Typ von Archaismen so gut erhalten ist (wir haben die Form des *Lp* im Auge; hierher gehört teilweise auch der *Ip*: Typ *z-dugački rukavi*).

— Um über das Wesen und die Reichweite der älteren Einflüsse auf unserer Mundart aus allen Richtungen — also auch vom dinarischen Gebirge — zu urteilen, müssen wir genau wissen, was die Zuwanderer aus diesen Gegenden zu welcher Zeit mitbringen konnten, d. h. wir können über die Natur der älteren Einflüsse nicht vom Standpunkt der heutigen Eigenschaften der in Frage kommenden Mundarten urteilen.

— Ebenso wenig können wir über die Verbindungen zwischen unserer Mundart und denen der Šumadija in früheren Epochen auf Grund der heutigen Eigenschaften dieser Mundarten urteilen, ohne irgend etwas über die Hauptstruktur in diesen Zeiten zu wissen. Weiterhin müssen auch die Eigenschaften der Mundarten in der Šumadija aufmerksam klassifiziert und diejenigen ausgenommen werden, die sicherlich durch fremde Einflüsse entstanden sind, wobei die Hauptrichtung, aus der sie kamen, zu markieren ist, und sie sind von allem zu trennen, was eventuell autochthon entstanden sein könnte.

37. Geht man von dem Bild aus, das ein Vergleich der Mundart des Levač mit älteren montenegrinischen Dialekten auf der einen Seite (daher stammt zweifellos nur eine geringe Zahl von Zuwanderern in den Levač, aber ungeachtet dessen weisen die älteren montenegrinischen Mundarten

grosse Aehnlichkeiten mit unserer auf) und den Mundarten der Šumadija auf der anderen Seite ergibt (einige sich berührende Eigenschaften auf dieser Seite lassen sich weder auf neuere Einflüsse der Mundarten der Šumadija auf den Levač noch auf Einflüsse auf beide Dialekttypen gleichzeitig aus der gleichen Richtung zurückführen), muss man einigen Eigenschaften unserer Mundart folgendes zugestehen: erstens grosses Alter und zweitens Autochthonie. Das sind Beweise für die individuelle Entwicklung unserer Mundart in einem kontinuierlichen Evolutionsprozess seit der Zeit vor den Wanderungsbewegungen bis heute.

Auf Grund unserer Darlegungen können wir als solche Züge vor allem einige fundamentale Struktureigenschaften der štokavischen Dialekte überhaupt ansehen: Neben der Entwicklung des Jat kämen hier die Gestaltung des Deklinationssystems, desweiteren in gewissem Sinne auch die Entwicklung des Akzents einiger Formen des Konjugationssystems in Betracht.

38. Noch etwas ist sehr bedeutungsvoll. Unsere Mundart zeigt sowohl mit dem einen als auch mit dem anderen der hier erwähnten Dialekttypen gemeinsame Anfangsgründe in der Evolution der bedeutendsten Eigenschaften, trennt sich aber in ihrer endgültigen phonetisch-morphologischen Gestaltung von diesen Mundarten, was für die getrennte Entwicklung jeder von ihnen in neuerer Zeit spricht.

Ihr *Ausgangspunkt* ist zweifellos eine Situation, in der sie mehr Aehnlichkeiten zeigten. Das ist eine Zeit engerer politischer Bindungen dieser Gebiete und eine Periode der gemeinsamen gesellschaftlichen Entwicklung in den Grenzen des mittelalterlichen Staats.

Das heute *gültige Bild* ist als Ergebnis stürmischer ethnischer und dialektaler Umgruppierungen während der Türkenherrschaft entstanden, als auch die Verbindungen zwischen diesen Gebieten abbrachen und jedes in eine andere territoriale Struktur einging. Da sie sich dann unter grundsätzlich verschiedenen Voraussetzungen entwickelten, schlugen die Mundarten der drei Gebiete verschiedene Richtungen ein: Die Šumadija beschleunigte die unter dem Einfluss der progressiven dinarischen Mundarten eingeleiteten Prozesse, während Levač und die übrigen Teile dieser Zone den bisherigen Zustand in dieser Gegend konservierten und einige den Mundarten der Šumadija unbekannte Eigenschaften entwickelten.

39. Ueber die engeren Bindungen der Mundart von Levač an den Dialekt von Kosovo-Resava können wir ausserhalb der Annahmen über den grossen Einfluss auf unsere Mundart aus dieser Richtung erst im Kontext des konkreten Vergleichs der Eigenschaften sprechen, wofür eine vorherige eingehende Untersuchung der Mundarten von Kosovo-Metohija in synchronem und diachronem Sinne erforderlich ist. Ueber sprachliche Aehnlichkeiten und Unterschiede zwischen den Mundarten von Kosovo-Resava und der Šumadija sowohl in der Vergangenheit als auch in der Gegenwart können wir keine präziseren Schlüsse ziehen, bevor wir nicht über die Reichweite und die Anzahl der Unterschiede zwischen diesen Dialekttypen für jede Epoche gesondert Klarheit gewonnen haben. Auf Grund der heute bekannten Tatsachen lässt sich darüber nichts Genaueres aussagen.

VII. ALLGEMEINE STRUKTUR UND LINGUISTISCHER TYP DER MUNDART

40. Durch Betrachtung aller linguistischen und ausserlinguistischen Momente, die für ihre Untersuchung relevant sind, gelangen wir zu sehr interessanten Schlüssen sowohl über die Beziehungen innerhalb des Systems unserer Mundart als auch über die Verbindungen zu den benachbarten Mundarten — und was das Wichtigste ist, über die Entstehung und die Richtungen der Evolution. Auf diese Weise gelangen wir auf rückläufigem Wege zu den Hauptumrissen des ursprünglichen Zustands der Mundart, der als Ausgangspunkt der weiteren Entwicklung diene.

41. Hier nun eine kurze Zusammenfassung der wichtigsten Tatsachen über die Evolution der Mundart.

1. In der Periode vor der Migration verlief die Entwicklung der Mundart des Levač in enger Verbindung mit den benachbarten Mundarten.

a) Gemeinsam mit den Mundarten im Nordwesten ging eine Positionsdifferenzierung der Aussprache des *Jat* in besonderer Richtung vor sich. Die spätere Entwicklung verwischte den Zustand vor den Bevölkerungsverschiebungen und die Tendenzen, aber einzelne Fälle blieben bis heute erhalten (*ĵ > i* u. a.).

a) In dieser Periode treten auch andere Tendenzen auf, die die Entwicklung einzelner Züge in den Richtungen nach sich zogen, deren Ergebnisse sich in folgenden Eigenschaften abzeichnen:

- Synkretisierung der Pluralkasus
- Teilsynkretisierung der Singularformen von Adjektiven und Adverbien
- Beginn der Aufhebung des kurzen Akzents der Ultima
- in diesem Zusammenhang Herausbildung neuer Akzente auf der Pänultima
- Störungen der Vokalwechsel je nach Beschaffenheit des vorangegangenen Konsonanten (Wechsel *-om* : *-em* u. ä.).
- Verschiebungen in den Wechseln der Verbstämme.

c) Andererseits liegen Angaben über einige Eigenschaften vor, die zur damaligen Zeit in den meisten Mundarten noch fest verankert waren, die aber im heutigen Erscheinungsbild der Dialekte dieses Sektors verschoben sind:

- Wechsel der Pluralendungen im Präs. waren fest (z. B. *-e* : *-u* 3p)
- das Gefühl für den Unterschied zwischen den Formen G-A: D der pronominalen Enklytiken war ebenfalls gefestigt.

Die genauen Grenzen des Gebiets mit einer derartigen Verteilung der Eigenschaften sind noch festzulegen.

2. Kriegsverwüstungen und Bevölkerungsverschiebungen haben das ursprüngliche Bild der Dialektbeziehungen grundsätzlich gewandelt — unter anderem auch in Mittelserbien. Ein entscheidendes Moment aus dieser Periode ist die Entstehung grosser Isoglossen, die sich mit den Grenzen zwischen den zwei bedeutendsten Wanderungsströmen auf diesem Gebiet — dem aus dem dinarischen Gebirge und dem von Kosovo — decken. Der Levač trat jetzt in den Kreis der Mundarten von Kosovo und brach die Beziehungen zu den nordwestlichen Mundarten ab, die sich von da an unter den direkten Einflüssen früher entfernter dinarischer Mundarttypen entwickelten. Dieser Lauf der Ereignisse widerspiegelt sich im heutigen Erscheinungsbild der Mundart des Levač in mehreren Richtungen:

a) in Richtung auf die sehr wahrscheinliche Einleitung (oder sogar Weiterentwicklung) einiger Prozesse, die damals in den Kosovo benachbarten Mundarten bereits begonnen hatten und auch auf diesen Dialekttyp wirkten, so dass die Zuwanderer von Kosovo bereits gewisse Eigenschaften mitbrachten — die späteren selbstverständlich mehr als die früheren — die sich in Levač wie folgt niederschlugen:

- Verlust des Infinitivs
- Das Gefühl für Intonationsunterschiede der kurzen Akzente geht verloren
- einige Vokalsubstitutionen
- Futur mit *će*
- Perfektformen ohne Hilfsverb.

d) In Richtung auf die Festigung gewisser Eigenschaften, die unsere Mundart auch schon früher aufweisen musste und die jetzt von Zuwanderern aus drei Richtungen unterstützt wurden: aus Kosovo-Metohija, Montenegro, aus dem Moravatal und den östlichen Gebieten wie folgt:

- CG vor allem anstelle des Lok.
- besondere Entwicklung der Konjugationsformen.

3. In der dritten Entwicklungsperiode der Mundart des Levač — das ist die Zeit nach den Bevölkerungsverschiebungen, als sich die ethnischen Hauptschichten bereits gefestigt hatten — wird in der Mundart erneut der Einfluss aus zwei Richtungen spürbar:

a) Von Südosten gelangen in kleineren Wellen Eigenschaften der Mundarten Ost- und Südserbiens hierher, die sich in folgendem abzeichnen:

- gewisse neue Beinrchtigungen des Deklinationssystems
- kleinere Verschiebungen in der Verteilung der Hilfsverben
- kleinere Verschiebungen bei einigen Konsonantenwechselln.

b) Von Nordwesten werden in dieser Phase die Einflüsse der reformierten und konsequent modernisierten Mundarten der Šumadija spürbar. Diese Einflüsse haben ebenfalls keine grösseren Auswirkungen auf die Gestaltung des gegenwärtigen Bilds der Dialektbeziehungen in Levač:

- Typ *Jovo*
- Typ *ovim čoveku*.

42. Der Zufluss von Zuwanderern in den Levač ging allem Anschein nach allmählich vonstatten, wobei sich gleichzeitig verschiedene Elemente zu einem neuen einheitlichen ethnischen und mundartlichen Typ herauskristallisierten. Hier konnten deshalb keine grösseren kompakten Gruppierungen von Zuwanderern aus dem Osten auf engem Raum entstehen, die lange der Assimilation widerstanden (eine Ausnahme bildet das Dorf Belušice an der Grenze zu Temnić) und isolierte Enklaven heterogener Dialekte innerhalb des Mundartraums bildeten. Deshalb stellt der Levač ein einheitliches System von Eigenschaften in territorialer Hinsicht dar, obwohl es hier Fälle der Korrelation von Zügen mit dialektologisch verschiedenem Ursprung gibt. Diese Züge verhalten sich nicht wie Komponenten eines künstlichen Konglomerats, sondern wie Alternationsvarianten mit gleichem Wert in dem System, in dem sie korrelieren.

Demzufolge stehen wir hier vor dem Typ einer Uebergangsmundart ihren Hauptzügen nach, und nicht einer gemischten ungeachtet ihrer Entstehungsart. Durch stetige Kristallisation und Nivellierung verschiedener Eigenschaften ist die Evolutionskontinuität und territoriale Integrität der Mundart gesichert. Wie aus den vorangegangenen Ausführungen erhellt, entstand die heutige Mundart durch eine Entwicklung, die von einem einheitlichen Substrat ausging, jähe Wendungen in der Evolution aufwies, deren Entwicklungsgang aber nicht unterbrochen war.

Auf diese Weise gewinnt die Mundart des Levač nicht allein vom Standpunkt der Dialektologie, sondern der gesamten Sprachwissenschaft grosse wissenschaftliche Bedeutung.

(Uebers. von Brigitte Simić)